प्रज्ञापनाटीका हे पुस्तक ता॰ २३ अगष्ट सं॰ १८६७
रोजीं रा॰ उत्तमराम जोशी अमदाबादकर यांज
पासून खरेदी घेतलें असे॰

Another Copy
134

No 93

MEMORIAL

स०टी॥ ॥र्द०॥ ॐ नमः सर्वज्ञाय ॥ जयति नमदमरमुकुटप्रतिबिम्बच्छद्मविहितबहुरूपः । उद्धर्तुमिव समस्तं विश्वं भवपंकतो वीरः ॥ जिनवचना-
मृतजलधिं वंदे यद्बिंदुमात्रमादाय अभवन्नूनं सत्त्वा जन्मजराव्याधिपरिहीनाः ॥ प्रणमत गुरुपदपंकजमधरीकृतकामधेनुकल्पलतं यदुपास्ति-
वशान्निरुपममश्नुवते ब्रह्म तनुभाजः ॥ जडमतिरपि गुरुचरणोपास्तिसमुद्भूतविपुलमतिविभवः ॥ समयानुसारतोऽहं विदधे प्रज्ञापनाविवृतिं ॥ अथ प्रज्ञा-
पनेति कः शब्दार्थः उच्यते प्रकर्षेण निःशेषकुतीर्थितीर्थकरासाध्येन यथावस्थितस्वरूपनिरूपणलक्षणेन ज्ञाप्यंते शिष्यबुद्धावारोप्यंते जीवाजीवाद-
यः पदार्था अनयेति प्रज्ञापना इयं च समवायाख्यस्य चतुर्थांगस्योपांगं तदुक्तार्थप्रतिपादनात् उक्तप्रतिपादनमनर्थकमिति चेत् न अज्ञानामपि विस्त-
रेणाभिधानस्य मंदमतिविनेयजनानुग्रहार्थतया सार्थकत्वात् इदं चोपांगम । भिप्रायः सकलजीवाजीवादिपदार्थशासनात् शास्त्रं शास्त्रस्य चादौ प्रेक्षा-
वतां प्रवृत्त्यर्थं प्रयोजनादित्रितयं मंगलं च वक्तव्यमुक्तं च प्रेक्षावतां प्रवृत्त्यर्थं फलादित्रितयं स्फुटं मंगलं चैव शास्त्रादौ वाच्यमिष्टार्थसिद्ध-
य इति तत्र प्रयोजनं द्विधा परमपरं च पुनरेकैकं द्विधा कर्तृगतं श्रो- तृगतं च तत्र द्रव्यास्तिकनयमतपर्यालोचनायामागमस्य नित्यत्वा-
त् कर्तुरभाव एव तथा चोक्तमेषा द्वादशांगी न कदाचिन्नासीन्न कदाचिन्न भवति न कदाचिन्न भविष्यति ध्रुवा नित्या शाश्वतीत्यादि पर्यायास्तिक-
नयमतपर्यालोचनायां त्वनित्यत्वादवश्यंभावी तत्सद्भाव एव पर्यालोचना। यां तु सूत्रार्थोभयरूपत्वादागमस्यार्थापेक्षया नित्यत्वात् सूत्रापेक्षया चा-
नित्यत्वात् कथंचित्कर्तृसिद्धिः तत्र सूत्रकर्तुरनंतरं प्रयोजनं सत्त्वानुग्रहः परंपरं त्वपवर्गप्राप्तिः उक्तं च सर्वज्ञोक्तोपदेशेन यः सत्त्वानामनुग्रहं करोति दुःखत-
प्तानां स प्राप्नोत्यचिराच्छिवं तदर्थप्रतिपादकस्यार्हतः किं प्रयोजनमिति चेत् न किंचित् कृतकृत्यत्वात् प्रयोजनमंतरेणार्थप्रतिपादनप्रयासो निरर्थ-
क इति चेत् न तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकोदयप्रभवत्वात् उक्तं च तं च कहं वेइज्जइ अगिलाए धम्मदेसणाएउ इति श्रोतॄणामनंतरं प्रयोजनं
विवक्षिताध्ययनार्थपरिज्ञानं परंपरं पुनः श्रेयसावाप्तिः तथाहि विवक्षितमध्ययनमर्थतः सम्यगवगम्य संसाराद्विरज्यंते विरक्ताश्च संतः संसाराच्छिन्निर्जिगमिष-
वः संयमाध्वनि यथागमं सम्यक् प्रवर्तंते प्रवृत्तानां च संयमप्रकर्षवशात् उपजायते सकलकर्मक्षयात् श्रेयःसमवाप्तिरिति उक्तं च सम्यगवपरिज्ञा- १

नाद्विरक्ता भवतो जनाः क्रियासक्ता ह्यविघ्नेन गच्छंति परमां गतिमिति अभिधेयं जीवाजीवस्वरूपं तच्च प्राक्प्रदर्शितं न संबंधस्तु सामर्थ्यादवगतं संबं-
धो द्विधा उपायोपेयभावलक्षणो गुरुपर्वक्रमलक्षणश्च तत्राद्यस्तर्कानुसारिणः प्रति तद्यथा वचनरूपापन्नं प्रकरणमुपायस्तस्य परिज्ञानं चोपेयं गुरुपर्वक्रम-
लक्षणः केवलश्रद्धानुसारिणः प्रति तं चाग्रे सूत्रमेव स्वयं वक्ष्यति इदं च प्रज्ञापनाख्यमुपांगं सम्यग्ज्ञानहेतुत्वात् परंपरया मुक्तिपदप्रापकत्वा-
त् श्रेयोभूतमतो मा भूदत्र विघ्न इति विघ्नविनायकोपशांतये शिष्याणां मंगलबुद्धिपरिग्रहाय शास्त्रमंगलं तस्यादिमध्यावसानेषु मंगलमभिधीय-
ते आदिमंगलं ह्यविघ्नेन शास्त्रपारगमनार्थं मध्यमंगलमवगृहीतशास्त्रार्थस्थिरीकरणार्थमंतमंगलं शिष्यप्रशिष्यपरंपरया शास्त्रस्याव्यवच्छेदार्थं उक्तं
च तं मंगलमाईए मज्झे पज्जंतए य सत्थस्स पढमं सत्थाविग्घपारगमणा ए निद्दिट्ठं तस्सेव य थेज्जत्थं मज्झिमयं अंतिमं पि तस्सेव अव्वोच्छि-
त्ति निमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स तत्र प्रथमपदगतं ववगयजरम रणभए इत्यादिनायं ग्रंथेनादिमंगलमिष्टदेवतास्तवरूपं परममंगल-
त्वात् उपयोगपदगतं कइविहे णं भंते उवओगे पन्नत्ते इ त्यादिना मध्यमंगलमुपयोगस्य ज्ञानरूपत्वात् ज्ञानस्य च कर्म-
क्षयं प्रति प्रधानकारणत्वात् तस्य च सिद्धत्वसाक्षादनागमेऽभिधाना त् तथा चागमः जं अन्नाणी कम्मं खवेइ बहुयाइं वासकोडी-
हिं तं नाणी तिहिं गुत्तो खवेइ ऊसासमेत्तेणं तथा समुद्घातपदगतं। ना केवलिसमुद्घातपरिसमाप्त्युत्तरकालभाविना सिद्धाधिकारप्रतिबद्धे-
न छिन्नसव्वदुक्खा जाइजरामरणबंधणविमुक्का सासयमव्वाबाहं चिट्ठंति सुही सुहं पत्ता इत्यादिनावसानमंगलं तत्रादिमंगलसूत्रं व्याख्यायते ववगया-
त्यादि सितं बद्धमष्टप्रकारं कर्मेंधनं ध्मातं दग्धं जाज्वल्यमानशुक्लध्यानानलेन यैस्ते निरुक्तविधिना सिद्धाः अथवा षिधु गतौ सेधंति स्म अपुनरावृ-
त्त्या निर्वृतिपुरीमगमन् यदि वा षिधु संराद्धौ सिध्यंति स्म निष्ठितार्था भवंति स्म यद्वा षिधू शास्त्रे मांगल्ये च सेधंति स्म शासितारोऽभवन् मंगल्यरूप-
तां चानुभवंति स्मेति सिद्धाः अथवा सिद्धाः नित्या अपर्यवसानस्थितिकत्वात् प्रख्याता वा भव्यैरुपलब्धगुणसंदोहत्वात् उक्तं च ध्मातं सितं येन पुराणक-
र्म यो वा गतो निर्वृतिसौधमूर्ध्नि ख्यातोऽनुशास्ता परिनिष्ठितार्थो यः सोऽस्तु सिद्धः कृतमंगलो मे सिद्धत्वमामादिसदवताः तत्कक्षेततायामा

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

प्रज्ञापनवृत्तिः। रूपमिद्धप्रतिपत्त्यर्थं विशेषणमाह व्यपगतजरामरणभयान् जरा वयोहानिलक्षणा मरणं प्राणत्यागरूपं भयमिहलोकादि सप्तप्रकारं तत्रै-
च इहपरलोगादाणमकम्हा आजीवमरणमसिलोए इति विशेषणतोऽनन्तवत्त्वतयाऽपगतानि परिभ्रष्टानि जरामरणभयानि येभ्यस्ते तथा तान्
त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन च तेन योगत्रयव्यापारविकलं इत्थं वंदनमित्याह अभिमुख्येन वंदित्वा प्रणम्येत्यर्थः अनेन समानकर्तृकतया पूर्वकाले
क्त्वाप्रत्ययविधानात् नित्यानित्यैकांतपक्षव्यवच्छेदमाह एकांतनित्यानित्यपक्षे क्त्वाप्रत्ययस्यासंभवात् तथा ह्येकांतनित्यत्वे स्थिरैकस्वभावतया नित्यं तस्य
कथं भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वोपपत्तिः कालभेदेन स्वभावभेदे नैकस्वभावस्यास्य क्रियायाः सदाभावप्रसंगात् अनित्यमपि प्रतिक्षणस्थितधर्म-
कं ततस्तस्यापि भिन्नकालक्रियाद्वयकर्तृत्वायोगात् अवस्थानाभावादिति । विनाशेनान्वयस्याविवर्तितत्वात् क्त्वाप्रत्ययस्योत्तरक्रियासापेक्षत्वादुत्तरक्रि-
यासापेक्षत्वादुत्तरक्रियामाह वंदे जिनवरेंद्रमित्यादि शूरवीर विक्रां। वीरयति स्म कषायादिशत्रून् प्रति विक्रामति स्मेति वीरः म-
हांश्चासौ वीरश्च महावीरः इदं च महावीर इति नाम मनयाह द्विकं। किं च यथावस्थितमनन्तसामर्थ्यं परीषहोपसर्गादिविषयवीर्य-
मपश्चाद्भागरूरकृतं उक्तं च अयले भयभेरवाणं खंतिखमे परीसहोवसग्गाणं देवेहिं कए महावीरे इति अनेनापायापगमातिशयो-
क्तात् तं कथंभूतमित्याह जिनवरेंद्रं जयंति रागादिशत्रूनिति जिनाः ते च चतुर्विधाः श्रुतजिना अवधिजिना मनःपर्यायजिनाः केव-
लिजिनाश्च तत्र केवलिजिनास्तत्र केवलिजिनत्वप्रतिपत्त्यर्थं वरग्रहणं जिनानां वराः प्रधानाः तत्त्वज्ञानावरणाभावतः केवलज्ञानकलितत्वात् जिनान-
वरास्तेषां तीर्थंकरा अपि मतः सामान्यकेवलिनामेवं तितत्तीर्थंकरत्वप्रतिपत्त्यर्थमिंद्रग्रहणं जिनवराणामिंद्रो जिनवरेंद्रः प्रकृष्टपुण्यस्कंधरूपतीर्थंकरनामक-
र्मोदयात्तीर्थंकर इत्यर्थः अनेन ज्ञानातिशयं पूजातिशयं वाह ज्ञानातिशयमंतरेण जिनेषु मध्ये जनमत्वं पूजातिशयमंतरेण जिनवराणामपि मध्ये इंद्र-
स्यायोगात् पुनः किंभूतमित्याह त्रैलोक्यगुरुं गृणाति यथावस्थितं प्रवचनार्थमिति गुरुः त्रैलोक्यस्य गुरुः त्रैलोक्यगुरुः स भगवान् अधोलोकनिवासि-
भवनपतिदेवस्य तिर्यग्लोकनिवासिव्यंतरनरपशुविद्याधरज्योतिष्कस्य ऊर्ध्वलोकनिकायदेवस्य धर्मदेशकत्वात् अनेन वचनातिशयमाह एवं चापायापग- २

मातिशयादयश्चत्वारोऽप्यतिशयाद्वृत्तेगंधादीनामतिशयानामुपलक्षणं तदंतरेणैव दोषाभावसंभवात् ततः अर्हद्भिरादतिशयोपेतं भगवंतं महा-
वीरं वंदे इत्यक्षरार्थः आह ननु कृतार्थत्वादीनत्वदस्य किमर्थं भगवतो महावीरस्य वंदनं उच्यते वर्धमानतीर्थाधिपतित्वेनासन्नोपकारित्वान्नन्दवासन्नो-
पकारित्वं दर्शयति च स्तुतेर्यपत्यादिखे उपानित विशेष्यविशेषणसामानाधिकरण्ये न वैयधिकरण्येन च विशेषणं जिनवरेंद्रमिति जिनाः सामा-
न्यकेवलिनस्तेषामपि वरः प्रधानस्तीर्थकृत्वात् जिनवरस्तेन सामर्थ्यादिमहावीरेणान्यस्य वर्धमानतीर्थाधिपतित्वाभावात् इंद्र इव उच्चैःस्थितिगणसोऽहं जिना-
पेक्षया सामान्यकेवलिनोऽपि जिनवराश्च्यातितत्सक्तेपसंज्ञामाहिनयन्न इति तीर्थकृत्वप्रतिपत्त्यर्थमिंद्रविशेषणांतरमाह भगवतो भगः समग्रै-
श्वर्यादिरूपः उक्तं च ऐश्वर्यस्य समग्रस्य रूपस्य यशसः श्रियः धर्म- स्याथ प्रयत्नस्य षण्णां भग इतीगना सोऽस्यास्तीति भगवान् अतिशाय-
ने वंप्रत्ययः अतिशायी च भगवान् वर्धमानस्वामिनः शासनप्राणि- णापेक्षया त्रैलोक्याधिश्वितत्वात् तेन भगवता परमार्हंत्यमहिमो-
पेतेनेत्यर्थः पुनः कथंभूतेनेत्याह भव्यजननिर्वृतिकरेण भव्या विधिनादिपारिणामिकभावात् सिद्धिगमनयोग्याः स-
चासौ जनश्च भव्यजनः निर्वृतिर्निर्वाणं सकलकर्ममलापगमः तेन सुखरूपस्वरूपलाभतः परमस्वास्थ्यं तदिह सम्यग्दर्शनाद्यपि
कारणे कार्योपचारात् निर्वृतिस्तत्करणशीलो निर्वृतिकरः भव्यजना- स्य निर्वृतिकरो भव्यजननिर्वृतिकरस्तेन आह भव्यग्रहणमनर्थकं सद-
र्थमन्यथा तस्यानेकार्थत्वप्रसंगात् ततः इदमापतितं भव्यानामेव सम्यग्दर्शनादिकं करोति नाभव्यानामिति तत उपपन्नं भगवतो वीतरागद्वेषपक्षपा-
तासंभवात् नैतत्सारं सम्यक्तत्त्वस्तत्त्वापरिज्ञानात् भगवान् हि सवितृप्रकाशमविशेषेण प्रवचनार्थमाचष्टे केवलमभव्यानां तथास्वाभाव्याद-
वतामसरवेगकलानामतिवेश्यार्थप्रकाशानप्रवचनार्थोऽपि दिशपमानोऽपि न उपकाराय प्रभवति तथा चाह वादिमुख्यः सद्धर्मबीजवपनानघकौश-
लस्य यल्लोकबांधव तवापि खिलान्यभूवन् तन्नाद्भुतं खगकुलेष्विह तामसेषु सूर्यांशवो मधुकरीचरणावदाताः तत्ताभव्यानामे-
व भगवद्वचनानुपकारोऽजायत इति भव्यजननिर्वृतिकारेणेत्युक्तं किमित्याह उवदंसिया इति उपसामीप्येन यथावस्थापनाकृति यथावस्थित-

सूत्रनावबोधो भवति तथा स्फुटं वचनं तेत्यर्थः दर्शिता श्रवणगोचरं नीता उपदिष्टा इत्यर्थः कासौ प्रज्ञापना प्रज्ञाप्यंते प्ररूप्यंते जीवादयो भावा अन
याशब्दं समस्त्या इति प्रज्ञापना किं विशिष्टेत्यत आह श्रुतरत्ननिधानं इह रत्नानि द्विविधानि भवंति तद्यथा द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च द्रव्यरत्नानि इंद्रनीलादीनि भावरत्नानि श्रुतज्ञानादीनि तत्र द्रव्यरत्नानि नगादिकानीति भावरत्नैरिहाधिकारः श्रुतमेव समासः श्रुतान्यत्र रत्नानि श्रुतानि रत्नानि च तानि
श्रुतानि रत्नानीवेति कृत्वा इतिवन्नचयात्थ्र समपाद श्रुतरत्नानि निक्षेपोऽईत्यरत्नैरिहाधिकारात् द्वितीयपक्षे श्रुतानां नामेवता विकरत्नत्वात् तत्परत्नेन
पमायाश्रयोगात्त्रिधानमिव निधानं श्रुतरत्ननिधानं किं रूपा प्रज्ञापनेत्यत आह सर्वभावानां सर्वभावानामिवं सर्वभावः जीवाजीवाश्रवबंधसंवरनिर्जरामो
क्षाः तथाह्यस्यां प्रज्ञापनायां षट्त्रिंशत्पदानि तत्र प्रज्ञापनाबहुवक्तव्य विशेषवस्त्रमपश्चिमसमुद्घातपदेषु जीवाजीवानां प्रज्ञापना प्रयो
गपदक्रियापदयोरास्रवस्य कायवाङ्मनःकर्मयोगाश्रव इति वचन ात् कर्मप्रकृतिपदे बंधस्य समुद्घातपदे केवलिसमुद्घातस्वरूप
णायां संवरनिर्जरामोक्षाणां एवमाद्युक्तमात्रादिषु पदे
शकविशेषवदिति अथवा सर्वभावानामिति इह ध्युक्त्वा
लभावानामनत्वमतिरेकेण नास्य प्रज्ञापनीयस्याभावात् तत्र प्र
ज्ञापनाख्ये न पदे जीवाजीवानां स्वरूपज्ञापनात् शेषपदेषु जीवाजीवद्व्याणां प्र
ज्ञापनाख्यानपदे जीवास्यासंख्येयस्थितिपदे नारकादि स्थितिनिरूप ण
ताकालस्यावायदेषु संख्याज्ञानादिपर्यायविषु क्रारुष्टक्वासादीनां भावा
नामिति अस्या अपि गाथायाः अक्षरगमनिका यदिवि चेत्यनयागाथया मंगलाभिसंबंधक वक्तव्ये च मंगलादीपं दर्शनात् द्वितीयगाथा
शिवादस्याद्यक्षनीत्तमस्य काराई इति तत्र मक्कारविषयमिदं मणितपालवाच्यक्रतंकं गाथाद्वयं वायगवरवंसाउ इत्यादि वाचकाः पूर्वविदः वाचकाः पूर्व
विदः वाचकास्तेषां वराः प्रधानाः तेषां वंशः प्रवाहो वाचकवरवंशस्तस्मिन् वा पंचमी निर्देशः प्राकृतत्वात् प्राकृते हि सर्वासु विभक्तिषु स्थाने सर्वा अ
पि विभक्तयो यथायोग्यं प्रवर्तंते तथा चाह पाणिनिः स्वप्राकृतव्याकरणे व्यत्ययोप्यासामिति व्यावितिर्थिति नाम त्रयोविंशतितमः श्रीवर्धमानस्वामिन आरभ्य भगव
तार्यश्यामः स एव विशेषयति सर्वक किंभूतं तद्धीरपुरुषाणामी क्षं शिष्टया राजते इति धीरः धीरश्चासौ पुरुषश्च श्रीदान्तया द्वितीय पदानि प्राणातिपातादिनिवृ

त्तिलक्षणानि पंचमहाव्रतानि धारयतीति इह च समासः ततस्तान्पूर्णतः तत्राशुद्धिकालान् संपूर्णानि तिष्ठतीति विशिष्टं संवित्तम ईत्यर्थः ततः कथं भूत
मेतावता पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिनां पूर्वाणि चतुर्दशश्रुतं सर्वश्रुतं तैः समृद्धा प्रवृद्धा बुद्धिर्यस्य पूर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिस्तेन आर्यश्यामेन वाचकवरवंशात्र
तः सर्वश्रुतसमृद्धबुद्धिरित्यवभवति ततः किं प्रवचन विशेषणेन सत्यमेतत् किंतु पूर्वविदोपि षट्स्थानकपतिताः भवंति तथा च वक्ष्यमाणपूर्वविदामपि
मति गविकल्पाः षट्स्थानकं वक्ष्यति ततः अधिकार इह सर्वार्थमिदं विशेषणमित्यदोषः समित्येव श्रीणि तानि एव गणानि प्रसरं स्वबुद्धिः शब्दस्य दीर्घतादाय
वात् यथा श्रुतसमृद्धिः कारणं व श्रुतलाभितस्व श्रुतसागरमागरइव श्रुतसागरः श्रात्रादिलिंगोपेतः स्वगुणानुस्क्षाविति समासः तस्मात् विगृह्णाति
देशोवच्च तस्मिन्तस्मात् श्रुतकालीन श्रुतसमुद्रात् योगं पीत इत्यर्थः येनेदं प्र ज्ञापनाख्यं श्रुतरत्नमुत्तमं प्रधानं भवभवत्येवं श्रुतरत्नापेक्षया
किंभूतमुत्पत्तः दत्तं शिष्यगणाय तस्मै भगवते आर्याय धर्मं दिशत आ राज्यसर्वत्रिदश्यापसत्योक्तः प्राग्गुणोपेतस्वार्थः सवासो श्यामा
श्च आर्यश्यामस्तस्मै नमस्कारोस्तु सर्वसवत्र प्रवर्तनात् इत्ययं तु विनयाय त्रत्र इत्युत्तमीति वचनात् अधिकारस्य संबंधस्य गाथा
अध्ययनमित्यादि अध्ययनमिदं प्रज्ञापनाख्यं तस्यादीनि अध्ययनं किमि। तस्मादावत्र्यो योगस्यापन्यासो न क्रियते उच्यते नायमि
या माया दवप्रमध्ययनादा स्वाक्यप्रमाहस्पन्यासः क्रियत इति आदाविकृतः। अवसीयते इति वचनात्ततं प्रध्ययनादिषु दर्शनात् तथा चित्रार्थं
धिया प्रयुक्तम् आश्रित्य श्रुतमेव रत्नं श्रुतरत्नं दृष्टिवाद स्याद दृष्टिवादस्य निष्पंद इव दृष्टिवाद निष्पंदः सात्र नपुंसकता निर्देशः प्राकृतत्वात् यथा वर्णितं
तथा वक्ष्यामः भगवान्वीरवर्धमान स्वामिना इह इति प्रवृत्ति नाम अध्ययनार्थस्य समर्पितत्वात् अध्ययनं च मितमित्यक्षं अहमपि तथा वर्णयिष्यामि आह कथम
स्य श्रुतस्य तथा वर्णयितुं शक्तिरिति दोषः सामान्यतो निर्धारितपदार्थवर्णना मात्रमपेक्ष्य सितत्वात् निष्पन्नाः तथा च अहमपि तथा वर्णयिष्यामीति किमुक्तं
भवति तदनुसारेण वर्णयिष्यामि नत्वमनीषिकयेति अस्यां च प्रज्ञापनायां षट्त्रिंशत् पदानि भवंति पदं प्रकरणमर्थाधिकार इति पर्यायाः तानि च पदान्यभि
ति उ पणवणा ठाणाइ गाथा चतुष्टयं तत्र प्रथमं पदं प्रज्ञापनाविषयं प्रथमपद्यैरुक्तं प्ररूपणमात्रा प्रज्ञापना १ पदं द्वितीयं स्थानानि २ तृतीयं बहुवक्तव्यं ३ च

उर्थस्थितिः ४ पंचमं विशेषः ५ षष्ठं व्युत्क्रान्तिलक्षणार्थाधिकारयुक्तत्वात् ६ सप्तममुच्छ्वासः ७ अष्टमं संज्ञा ८ नवमं योनिः ९ दशमं चरमा(णि)
चरमाणीति प्रश्नरूपप्रवृत्तत्वात् १० एकादशं भाषा ११ द्वादशं शरीरं १२ त्रयोदशं परिणाम १३ चतुर्दशं कषायः १४ पंचदशमिन्द्रियं १५ षोडश-
प्रयोगः १६ सप्तदशं लेश्या १७ अष्टादशं कायस्थितिः १८ एकोनविंशतितमं सम्यक्त्वं १९ विंशतितममंतक्रिया २० एकविंशतितममव-
गाहनासंस्थानं २१ द्वाविंशतितमं क्रिया २२ त्रयोविंशतितमं कर्म २३ चतुर्विंशतितमं कर्मणो बंधकः कस्मिन् हि यथा जीवः कर्मणो बंध-
को भवति तथा प्ररूप्यत इति तन्नामा नाम २४ पंचविंशतितमं कर्मवेदकः २५ षड्विंशतितमं वेदस्य बंधक इति वेदयते अनुभवतीति वेद-
स्य बंधो वेदबंधकः किं प्रकृतीर्भवतीति कति प्रकृतीर्वेदमानस्य कति प्रकृती। तावंत्य भवतीति तत्र निरूप्यते तस्य वेदस्य बंध इति नाम २६
एवं कां प्रकृतिं वेदयमानः कति प्रकृतीर्वेदयति इत्यर्थप्रतिपादकं वेद वेदकं नाम सप्तविंशतितमं २७ अष्टाविंशतितममाहारप्रति-
पादकत्वादाहारः २८ एकोनत्रिंशत्तममुपयोगः २९ त्रिंश त्तमं पासणय त्ति दर्शनता ३० एकत्रिंशत्तमं संज्ञा ३१ द्वात्रिं-
शत्तमं संयमः ३२ त्रयस्त्रिंशत्तममवधिः ३३ चतुस्त्रिंशत्तमं प्रविचारण ३४ पंचत्रिंशत्तमं वेदना ३५ षट्त्रिंशत्तमं समुद्घातः ३६ तान्(द)
वस्तूपन्यस्तानि पदानि संप्रति यथाक्रमं पदगतानि सूत्राणि व्याख्यानयितव्यानि तत्र प्रथमपदगतमादिसूत्रं से किं तं पण्णवणा इति अस्य सूत्रस्य कः
प्रस्तावः उच्यते प्रश्नसूत्रमिदमनन्तरमादावुपन्यस्तमिदं ज्ञापयति प्रेक्षितामध्यस्थस्य बुद्धिमतां शिष्याणां भगवदर्हदुपदिष्टतत्त्वप्ररूपणा कार्या नान्यथा
स्य तस्मात् वाक्यं मध्यस्थो बुद्धिमानर्थी श्रोता पात्रमिति स्मृतः तत्र मध्यस्थो ह्यमार्गधर्मदेशाभिनिवेशितया तत्त्वज्ञात्युर्यं प्रश्नवाक्यापन्यासादिः किमिति
परप्रश्नं तिलावदिति द्रष्टव्यं तथा क्रमोपायाततत्त्वज्ञस्य संप्रदायार्थः तिष्ठत्रुत्थानादीनि पृष्टव्यानि वाचः क्रमविभिज्ञान् प्रज्ञापनानं तत्र चातस्मात्तुपन्य-
स्तत्वात् तत्र तेनावदेवतान् प्रश्नाभिः किं प्रज्ञापनेति अथवा प्राकृतशैल्या अभिधेयवल्लिंगवचनानि योजनीयानीति न्यायाद्वेदं द्रष्टव्यं तत्र कानाम
प्रज्ञापनेति एवं सामान्येन केनचित्प्रश्ने कृते समतिरगावान् गुरुः शिष्यवचनानुरोधेनादरात् किं विशिष्यातिप्रतिक्रियते एवमेव दुर्विज्ञाय ४

प्यज्ञा इति अनेन चापृष्टोत्तरव्याख्यानिषेधेन निर्वचनसूत्रेणैतदावेदितं सर्वमेव सूत्रं गणधरनिर्वचनरूपं किंतु किंचिदन्यथापि वा जल्पनस्तुतया
रूपं यतस्तु क्तं अत्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं इत्यादि तत्र प्रज्ञापनेति पूर्ववत् द्विविधा द्विप्रकारा प्रज्ञप्ता प्ररूपिता यदा तीर्थकरा
एवमिति भगवान् सूरिरायमर्थः वा स्वयोः तेषां पीठकतेयदा पुनस्त्वः कश्चिदाचार्यस्तन्मतानुसारी तदा तीर्थकरगणधरैरिति द्वैविध्यमेवाह
चियति तं जहा जीवपण्णवणा य अजीवपण्णवणा य तत्र तिष्ठन्ति वक्ष्यमाणेन सदकचनप्रकाशनार्थः जीवंति प्राणान् धारयंतीति जीवाः प्राणाश्च द्वि-
धा द्रव्यप्राणाश्च द्विधा द्रव्याणि भावप्राणाश्च तत्र द्रव्यप्राणा ज्ञानादीनि द्रव्यप्राणैरपि प्राणिनः संसारसमापन्ना नारकादयः केवलभावप्राणैः प्रा-
णिनो व्यपगतसमस्तकर्मसंगाः सिद्धाः जीवानां प्रज्ञा जीवप्रज्ञापना न जीवा अजीवा जीवविपरीतरूपा धर्माधर्मास्तिकायपुद्गला-
स्तिकायाः ह्रासमयरूपा तेषां प्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना चकारो द्वयोरपि प्रधान्यख्यापनार्थौ नचैव स्त्रिवान्यतरस्याः प्रज्ञापनाया
गुणभावः एवं सर्वत्रापि चकारगमनिका कार्या तदेवं सामान्येन प्रज्ञापनाद्वयमुपन्यस्य संप्रति विशेषत्रुरूपावगमार्थमादाव-
ल्पवक्तव्यत्वादजीवप्रज्ञापनाप्रतिपादयिषुः शिष्यं प्रश्नसूत्रमाह से किं तं अजीवपण्णवणा अथ किं तदजीवप्रज्ञापनेति
अथवा का सा अजीवप्रज्ञापना सूरिराह अजीवपन्नवणा दुविहा पन्नत्ता तंजहा इत्यादि अजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा रूप्यजी-
वप्रज्ञापना च अरूप्यजीवप्रज्ञापना च रूपमेषामस्तीति रूपिणः रूपग्रहणं गंधादीनामुपलक्षणं तद्व्यतिरेकेण तस्यासंभवात् तथा हि प्रतिपरमाणुरूपर-
सगंधस्पर्शाः उक्तं च कारणमेव तदंत्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः एकरसगंधवर्णो द्विस्पर्शः कार्यलिंगश्च तस्माद्व्यतिरेकः परस्परं रूपादीना-
मिति अथवा रूपं नाम स्पर्शरूपादिसंमूर्छनात्मिका मूर्त्तिः सदेषामस्तीति रूपिणः रूपिणश्च ते अजीवाश्च रूप्यजीवास्तेषां प्रज्ञापना रूप्यजीवप्रज्ञापना
पुद्गलस्वरूपा जीवप्रज्ञापनेति यावत् पुद्गलानामेव रूपादिमत्वात् रूपिव्यतिरेकेणारूपिव्यतिरेकेण रूपिणां धर्मास्तिकायादयस्ते च ते अजीवाश्च
अरूप्यजीवास्तेषां प्रज्ञापना अरूप्यजीवप्रज्ञापना च शब्दौ प्राग्वत् तत्राल्पवक्तव्यत्वात्प्रथमतोऽरूप्यजीवप्रज्ञापनाविकीर्षुरिदमाह से किं तमित्यादि

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

सेआहारः सूत्राक्षरार्थः अथ का सा अरूप्यजीवप्रज्ञापनेति सूरिराह अरूप्यजीवप्रज्ञापना दशविधा दशाकारा प्रज्ञप्ता अरूप्यजीवानां दशविधत्वात् तत्प्ररूपणापि द-
शविधोक्ता तद्दशविधत्वं दर्शयति तंयथेत्यादि तद्यथेति वक्ष्यमाणालापकसूचनार्थः तत् दशविधत्वं यदि वा तदित्यव्ययं सर्वलिंगवाचकमेत
सा दशविधा अरूप्यजीवप्रज्ञापना यथा भवति तथा दर्शयति धर्मास्तिकाय इति जीवानां पुद्गलानां च स्वाभाविकगतिपरिणामपरिणतानां तत्स्वभावधरणात् धर्म-
स्तथा परिणामधर्मः अस्तय इह प्रदेशास्तेषां कायः संघातः गणकायनिकायस्कन्धवर्गराशय इति वचनात् अस्तिकायः प्रदेशसंघात इत्यर्थः धर्मश्चासौ
अस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः अनेन च सकलमेव धर्मास्तिकायरूपमवयविद्रव्यमाह अवयवी च नाम अवयवानां तथारूपः संघातपरिणामविशेषप
वन्न पुनरवयवद्रव्येभ्यः पृथगर्थान्तरं द्रव्यं तथानुपलम्भात् तत्तथैव च वृद्धाः। आतानवितानरूपसंघातपरिणामविशेषमापन्नास्तन्तव एव पटव्यपदेशभा-
जउपलभ्यन्ते न तदतिरिक्तः पटाख्यो नाम उक्तं चान्यैरपि तन्त्वादिव्यति रेकेण न पटाख्यो नाम उक्तं चान्यैरपि तन्त्वादिव्यतिरेकेण न पटाद्युप-
लम्भनं तन्त्वादयो विशिष्टा हि पटादिव्यपदेशिनः कृतं प्रसंगे नात्र चिन्तितं वादे तद्वादस्य तथा धर्मास्तिकायादेशा इति तस्यैव
धर्मास्तिकायस्य बुद्धिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशात्मका विभागा धर्मा- स्तिकायस्य प्रदेशा इति धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा इति प्रकृष्टा देशाः प्र-
देशा निर्विभागा भागा इति भावस्ते चासंख्येया लोकाकाशप्रदेशप्र- माणत्वात् अत एव बहुवचनं धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतोऽधर्मास्तिका-
यः किमुक्तं भवति जीवपुद्गलानां स्थितिपरिणामपरिणतानां तत्परिणामोपष्टम्भकोऽमूर्त्तः असंख्यातप्रदेशसंघातात्मकोऽधर्मास्तिकायः अधर्मास्ति-
कायस्य देशा इत्यादि पूर्ववत् तथा आ इति मर्यादया स्वस्वभावापरित्यागरूपया काशते स्वरूपेणेति भासते स्वनुव्यवस्थितपदार्था इत्याकाशं
यदा वाभिविधावाङ् तदा आ इति सर्वभावाभिव्याप्त्या काशत इत्याकाशं अस्तयः प्रदेशास्तेषां कायोऽस्तिकायः आकाशं च तत् अस्तिकायश्च आकाशा-
स्तिकायः आकाशास्तिकायस्य देशा इत्यादि प्राग्वत् नवरं प्रदेशा अनन्ता द्रष्टव्याः आलोकस्यानन्तत्वात् अद्धा इति कालस्याख्या अद्धा चा-
सौ समयश्च अद्धासमयः अथवा अद्धायाः समया निर्विभागा भागाः अयं चैक एव वर्त्तमानः परमार्थतः सन् नातीतानागताः समयास्तेषां यथाक्रमं विनष्टानुत्पन्न- ५

त्वेनासत्त्वात् ततः कायत्वाभावादिति देशप्रदेशकल्पनाविरहः आवलिकादयस्तु पूर्वसमयनिरोधेनोत्तरसमयसद्भाव इति ततः समुदयसमित्याद्यसं-
भवेनाव्यवहारार्थमेव कल्पिता इति द्रष्टव्यं अथामीषामिह कस्मोपन्यासः किं प्रयोजनमुच्यते इह धर्मास्तिकाय इति पदं मंगलभूतमादौ धर्मशब्दो-
च्चितत्वात् पदार्थप्ररूपणा च संप्रति प्रथमतश्च क्रियावर्त्तते ततो मंगलार्थमादौ धर्मास्तिकायस्योपादानं धर्मास्तिकायप्रतिपक्षभूतश्चाधर्मास्ति-
काय इति तदनन्तरमधर्मास्तिकायस्य द्वयोरपि चानयोराधारभूतमाकाशमिति तदनन्तरमाकाशास्तिकायस्य ततः पुनरजीवसाधर्म्यादद्धासमय-
स्य अथवा इह धर्माधर्मास्तिकायौ विश्लव्यवस्थापकौ तत्सिद्धिरुक्तमामस्य तो जीवपुद्गलानामस्खलितप्रचारप्रवृत्तो लोकालोकव्यवस्थानुपपत्तेरस्ति
च लोकालोकव्यवस्था तत्र प्रदेशव्यवस्थाऽऽकाशविशेषाभावात् तथा यावति क्षेत्रे धर्माधर्मावगाढो लोकः शेषस्त्वलोक इति सिद्धं उक्तं
च धर्माधर्मविरहितः सर्वत्रजीवपुद्गलविचारात् नालोकः कश्चित्। स्यान्नवसत्त्वमेतदार्याणां तस्माद् धर्माधर्मावगाढो व्या-
प्यलोकस्य सर्वत्रैवं हि परिक्षिप्तः सिद्धमिति लोकस्तद्विभुत्वात्। ततः एवं लोकालोकव्यवस्थाहेतू धर्माधर्मास्तिकायाविति
त्वनयोरादावुपादानं तत्रापि मंगलत्वादादौ धर्मास्तिकायस्य ॥तत्प्रतिपक्षत्वात् ततोऽधर्मास्तिकायस्य ततो लोकालोक-
व्यापित्वादाकाशास्तिकायस्य तदनन्तरं लोके समयासमयक्षेत्रव्यवस्था कारित्वादद्धासमयस्य एवमागमानुसारेणान्यदपि युक्तमुत्प्रेक्ष्य-
व्यमित्यलं प्रसंगेन प्रकृतमुपसंहरन्नाह सेत्तं अरूविअजीवपन्नवणा सेयमरूप्यजीवप्रज्ञापना उक्ता इदानीं रूपिअजीवप्रज्ञापनामाह से किं तमित्यादि अथ का
सा रूप्यजीवप्रज्ञापना सूरिराह रूप्यजीवप्रज्ञापना चतुर्विधा प्रज्ञप्ता तद्यथा स्कन्धाः स्कन्दन्ति शुष्यन्ति धीयन्ते च पुद्गलानां विघटनेन चटनेन चेति स्कन्धाः
पृषोदरादय इति रूपनिष्पत्तिः अत्र बहुवचनं पुद्गलस्कन्धानामनन्तत्वख्यापनार्थं तथा चानन्ताः स्कन्धा उपपन्ना आगमे निर्दिष्टा नानन्तत्वाभावबहूनाति दव्वओ णं पोग्गलत्थिका-
ए इत्यादि स्कन्धदेशाः स्कन्धानामेव स्कन्धत्वपरिणाममजहतां बुद्धिकल्पिता द्व्यादिप्रदेशात्मका विभागाः अत्रापि बहुवचनमनन्तप्रदेशिके स्कन्धे तथाविधै-
कस्कन्धेषु प्रदेशानामनन्तत्वसंभावनार्थं स्कन्धानां स्कन्धत्वपरिणामपरिणतानां बुद्धिपरिकल्पिताः प्रकृष्टा देशा निर्विभागा भागाः परमाणव इत्यर्थः स्कन्धप्रदेशाः

अत्रापि बहुवचनं प्रदेशानां तत्संख्याबहुत्वार्थं परमाणुपुद्गला इति परमाणवश्च ते पुद्गलाश्च परमाणुपुद्गलाः स्कंधपरिणामरहिताः केवलाः परमाण
व इत्यर्थः तत्समासमाताइत्यादि तत्र कदाचिद्यथासंभवं समासतः संक्षेपेण पंचविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा वर्णपरिणताः वर्णेन परिणता वर्णपरिणामभा
ज इत्यर्थः एवं गंधपरिणता रसपरिणताः स्पर्शपरिणताः संस्थानपरिणताः परिणता इति अतीतकालविवक्षया वर्तमानानागतकालोपलक्षणं वर्त
मानानागतयोरप्यतीतत्वस्य संभवात् तथाहि योवर्तमानत्वमतिक्रांतः सोऽतीतो भवति वर्तमानत्वं चास्तिक्त्वनवति योऽनागतत्वमतिक्रांतवान् उ
क्तं च भवति सता माना तीतायः प्राप्तो नामवर्तमानत्वं प्राप्तश्चनाम स भवति यः प्राप्स्यति वर्तमानत्वं ततो वर्णपरिणता इति वर्णरूपतया परिणताः परिण
मंति परिणंस्यंतीति द्रष्टव्यं एवं गंधपरिणता इत्याद्यपि परिभावनीयं । वर्णपरिणता इत्यादि ये वर्णपरिणतास्ते पंचविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा का
लवर्णपरिणताः कज्जलादिवत् नीलवर्णपरिणता नील्यादिवत् । लोहितवर्णपरिणताः हिंगुलादिवत् हारिद्रवर्णपरिणता हरिद्रा
दिवत् शुक्लवर्णपरिणताः शंखादिवत् ये गंधपरिणतास्ते द्विवि धाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा सुरभिगंधपरिणता दुरभिगंधपरिणता
श्च वशाच्छेपरिणामभवनं प्रति विशेषाभावख्यापनार्थोतिमाहियथा। कथंचिदवच्छिन्नाः सामग्रीवशात् सुरभिगंधपरिणामभजंति त
थाकथंचिदवच्छिन्नाएवसामग्रीवशात् दुरभिगंधपरिणाममपीति सुरभि। गंधपरिणताश्चयथाश्रीखंडादयः दुरभिगंधपरिणता लसुनादिवत्
ये रसपरिणतास्ते पंचविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा तिक्तरसपरिणताः कोशातक्यादिवत् कटुकरसपरिणताः शुंठ्यादिवत् कषायरसपरिणता अपक्वकपि
त्थादिवत् अम्लरसपरिणता अम्लवेतसादिवत् मधुररसपरिणताः शर्करादिवत् ये स्पर्शपरिणतास्ते अष्टविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा कर्कशस्पर्शपरिणताः
पाषाणादिवत् मृदुस्पर्शपरिणता हंसरुतादिवत् गुरुकस्पर्शपरिणता वज्रादिवत् लघुकस्पर्शपरिणता अर्कतूलादिवत् शीतस्पर्शपरिणता मृणाला
दिवत् उष्णस्पर्शपरिणता वह्न्यादिवत् स्निग्धस्पर्शपरिणता घृतादिवत् रूक्षस्पर्शपरिणता भस्मादिवत् ये संस्थानपरिणतास्ते पंचविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा परि
मंडलसंस्थानपरिणता वलयवत् वृत्तसंस्थानपरिणताः कुलालचक्रादिवत् त्र्यस्रसंस्थानपरिणताः शृंगाटकादिवत् चतुरस्रसंस्थानपरिणताः कुंभि ६

कादिवत् आयतसंस्थानपरिणता दंडादिवत् एतानि च परिमंडलादीनि संस्थानानि घनप्रतरभेदेन द्विविधानि भवंति पुनः परिमंडलमपहाय शेषा
णि युक्तः प्रदेशजनितानि युग्मप्रदेशजनितानि चेति द्विधा तत्राद्यं परिमंडलादि सर्वमनंताणुनिष्पन्नमसंख्येयप्रदेशावगाढं च प्रतीतमेव केवलं य
त्प्रतिनियतसंख्यपरमाण्वात्मकमतोनानि दिष्टं शास्त्रे तदशक्यतइति विनेयजनानुग्रहाय तदुपदर्श्यते तत्रोक्तः प्रदेशप्रतरवृत्तं पंचपरमाणुनि
ष्पन्नं पंचाकाशप्रदेशावगाढं च तद्यथा एकः परमाणुर्मध्ये व्यवस्थाप्यते चत्वारः क्रमेण पूर्वादिषु चतसृषु दिक्षु स्थाप्यंते ॥ युग्मप्रदेशप्रतर
वृत्तं द्वादशपरमाण्वात्मकं द्वादशप्रदेशावगाढं च तत्र चत्वारः परमाणवः चतुष्काकाशेरुचकाकारेण व्यवस्थाप्यंते ततस्तत्परि ः ः ः ः तत्परितोऽष्टावा
ष्टौ उक्तः प्रदेशघनवृत्तं सप्तप्रदेशावगाढं च तच्चैवं तत्रैव पंचप्रदेशप्रतरवृत्ते मध्यस्थितस्य परमाणोरुपरिष्टादधस्ताच्चैकैकोणुर्व्यवस्थाप्यते।
ततएवं सप्तप्रदेशं भवति युग्मप्रदेशघनवृत्तं द्वात्रिंश त्परमाणुमद्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं च तच्चैवं प्रागुक्तं द्वादशप्रदेशा
त्मकस्य प्रतरवृत्तस्योपरिष्टाद्द्वादशान्ये तदुपरिष्टादधश्च । त्वारः परमाणव इति उक्तः प्रदेशप्रतरत्र्यस्रं त्रिप्रदे
शं त्रिप्रदेशावगाढं च तच्चैवं द्वौ तिर्यगणू एकोन्यस्यात ततआद्यस्याध एकोऽणुः स्थापना युग्मप्रदेशप्रतरत्र्यस्रं षट्परमाणुनिष्पन्नं
षट्प्रदेशावगाढं च तत्र तिर्यग् निरंतरं त्रयः परमाणवः स्थाप्यंते ततआद्यस्याधः अणु र्युग्मत्वा परमाणुद्वयं द्वितीयस्याध एकोऽणुः स्थापना उक्त
प्रदेशघनत्र्यस्रं पंचत्रिंशत्परमाणुनिष्पन्नं पंचत्रिंशत्प्रदेशावगाढं च तच्चैवं तिर्यग् निरंतराः पंचपरमाणवः स्थाप्यंते तेषां चाधोधः क्रमेण तिर्यगे
कैकहान्या चत्वारस्त्रयो द्वावेक इति पंचदशात्मकः प्रतरो जातः स्थापना अस्यैव च प्रतरस्योपरि सर्वपंक्तिषु अंत्यांत्यपरित्या
गेन दश १ तस्यैव तदुपर्युपरि षट् त्रय एकाः स्थापना 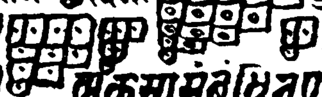 ॥ एतः मीलिताः पंचत्रिंशद्भवंति युग्मप्रदेशघनत्र्यस्रं चतुःपरमाण्वा
त्मकं चतुःप्रदेशावगाढं च तत्र त्र्यस्रस्यैव त्रिप्रदेशा त्मकस्य संबंधिन एकस्याणोरुपरि एकोऽणुः स्थाप्यते ततस्ते मीलिताश्चत्वारो भवंति । ० । उ
क्तः प्रदेशप्रतरचतुरस्रं नवपरमाण्वात्मकं नवप्रदेशावगाढं च तिर्यग् निरंतरं त्रिप्रदेशास्तिस्रः पंक्तयः स्थाप्यंते स्थापना ॥ युग्मप्रदेशप्रतरचतुर।

प्रज्ञापनावृत्ति

सुंवृत्तः परमाण्वात्मकं वृत्तं प्रदेशावगाढं च तत्र तिर्यक् द्विप्रदेशायां पंक्तौ स्थाप्यते स्थापना ओजःप्रदेशं घनवृत्तं सप्तविंशतिपरमाण्वात्मकं स
प्तविंशतिप्रदेशावगाढं च तत्र नवप्रदेशात्मकस्यैव पूर्वोक्तस्य प्रतरस्याधस्तादुपरि च नव नव दत्वा स्थाप्यंते नवः सप्तविंशतिपरमाण्वात्मकमोजः
प्रदेशं घनवृत्तं रचितं वर्तितं स्थापना स्यैव युग्मप्रदेशं घनवृत्तं द्वात्रिंशत्परमाण्वात्मकं द्वात्रिंशत्प्रदेशावगाढं च तत्र ये चतुःप्रदेशात्मकस्य पूर्वोक्तस्य प्रतर
स्योपरि द्वादशान्यान् परिमाणवः स्थाप्यंते इति ओजःप्रदेशं श्रेण्यायतं त्रिपरमाणुत्रिप्रदेशावगाढं च तत्र तिर्यग्निरंतरं त्रयः स्थाप्यंते युग्मप्र
देशं श्रेण्यायतं द्विपरमाणुद्विप्रदेशावगाढं च तत्र तिर्यग्निरंतरं द्वौ स्थाप्यंते ओजःप्रदेशं प्रतरायतं पंचदशपरमाण्वात्मकं पंचदशप्रदेशाव
गाढं च तत्र पंचप्रदेशात्मिकास्तिस्रः पंक्तयस्तिर्यक् स्थाप्यंते 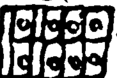 युग्मप्रदेशं प्रतरायतं षट्परमाण्वात्मकं षट्प्रदेशावगाढं च तत्र त्रिप्रदे
शा पंक्तिर्द्वयं स्थाप्यंते स्थापना ओजःप्रदेशं घनायतं पंचचत्वारिंशत्परमाण्वात्मकं पंचचत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं च तत्र
पूर्वोक्तस्यैव प्रतरायतस्य पंचदशप्रदेशात्मकस्याधस्तादुपरि च पंचदश पंचदश परमाणवः स्थाप्यंते युग्मप्रदेशं घना
यतं द्वादशपरमाण्वात्मकं द्वादशप्रदेशावगाढं च तत्र प्रागुक्तस्य षट्प्रदेशस्य प्रतरायतस्योपरि तथैव तावंतः परमाणवः स्थाप्यंते
प्रतरपरिमंडलं विंशतिपरमाण्वात्मकं विंशतिप्रदेशावगाढं च तत्र चतुर्षु दिक्षु प्रत्येकं चत्वारश्चत्वारः परमाणवः स्थाप्यंते विदि
क्षु च एकैकः स्थाप्यते घनपरिमंडलं चत्वारिंशत्प्रदेशावगाढं चत्वारिंशत्परमाण्वात्मकं च तत्र तस्यैव विंशतिरूपस्योपरि तथैवान्यो विं
शतिः स्थाप्यते इह विशेषप्ररूपणमितो विस्तरतः प्रदेशतोऽवगाहनातश्च संस्थानानां वर्णितत्वात् एतदर्थसंग्राहिकाश्चैताः संग्रहणिगाथाः परिमंडलेय
वट्टे तंसे चउरंस आयए चेव घणपयरपढमवज्जं उजुपए सियदुजुम्मेय पंच बारसयसत्तग बत्तीसगं च वट्टं मि तियछक्कं पणतीसा चत्तारि य
होति तंसंमि नव य चउ वत्तीसा चउरंसे सत्तावीसाय अट्ठ चउरंसे तिगदुगपन्नरसेवय छव्व य आयए होति पणयाला बारसगं तह चेव य आयम्मि संग
ण वीसा परिमंडलए य संगाणं इति संप्रत्येतेषामेव वर्णादीनां परस्परं संवेधमाह जे वन्नतो इत्यादि यो वर्णतो वर्णमाश्रित्य का

लवर्णपरिणतास्ते गंधतो गंधमाश्रित्य सुरभिगंधपरिणता अपि भवंति दुरभिगंधपरिणता अपि किमुक्तं भवति गंधमधिकृत्य तेषां भजनाः केचि
त्सुरभिगंधपरिणता भवंति केचिद्दुरभिगंधपरिणता न तु प्रतिनियतैकगंधपरिणामपरिणता एवेति एवं रसतः स्पर्शतः संस्थानतश्च भावना
तत्र द्वौ गंधौ पंच रसा अष्टौ स्पर्शाः पंच संस्थानानि एते मीलिता विंशतिरिति कृष्णवर्णपरिणता एतावंतो भंगा लभ्यंते २० एवं नीलवर्ण
परिणता अपि २० लोहितवर्णपरिणता अपि २० शुक्लवर्णपरिणता अपि २० एवं वर्णे सर्वे लभ्यंते १०० गंधमधिकृत्याह जे गंधतो इ
त्यादि ये गंधतो गंधमधिकृत्य सुरभिगंधपरिणतास्ते वर्णतः कालवर्णपरिणता अपि नीलवर्णपरिण
ता अपि लोहितवर्णपरिणता अपि हारिद्रवर्णपरिणता अपि शुक्लवर्णपरिणता अपि एवं रसतः ५ स्पर्शतः ८ संस्थानतः ५ एते सर्वे मीलि
ताः त्रयोविंशतिरिति सुरभिगंधपरिणतानां त्रयोविंशतिर्भंगा लभ्यंते एवं दुरभिगंधपरिणता अपि २३ तदेवं गंधपदे लब्धा भंग
कानां षट्चत्वारिंशत् ४६ रसमधिकृत्याह ये रसतो रसमधिकृत्य तिक्तरसपरिणतास्ते वर्णतः ५ गंधतः २ स्पर्शतः
८ संस्थानतः ५ एते सर्वेऽप्येकत्र मीलिताः विंशतिरिति तिक्तरसपरिणता विंशतिर्भंगा लभ्यंते २० कषायरसपरिणताः २०
मधुररसपरिणता अपि २० एवं रसपंचकमीलने भंगकानां शतं १०० स्पर्शमधिकृत्याह जे फासतो कक्खडफासपरिणयाइत्या
दि ये स्पर्शतः कर्कशस्पर्शपरिणतास्ते वर्णतः ५ गंधतः २ रसतः ५ स्पर्शतः ६ प्रतिपक्षस्पर्शयोगाभावात् संस्थानतः ५ एते सर्वे एकत्र मीलिता
स्त्रयोविंशतिः एतावंतो भंगाः कर्कशस्पर्शपरिणता लभ्यंते २३ एतावंत एव मृदुस्पर्शपरिणताः २३ लघुस्पर्शपरिणताः २३ शीतस्पर्शपरिणताः
२३ उष्णस्पर्शपरिणताः २३ स्निग्धस्पर्शपरिणताः २३ रूक्षस्पर्शपरिणताः २३ एतेषामेकत्र मीलने जातं भंगकानां चतुरशीत्यधिकं शतं १८४
संस्थानमधिकृत्याह जे संठाणतो परिमंडलसंठाणपरिणयाइत्यादि ये संस्थानतः परिमंडलसंस्थानपरिणतास्ते वर्णतः ५ गंधतः २ रसतः ५
स्पर्शतः ८ एते सर्वेऽप्येकत्र मीलिताः विंशतिः २० एतावंतो भंगाः परिमंडलसंस्थानपरिणता लभ्यंते एवं वृत्तसंस्थानपरिणताः २० त्र्यस्रसंस्थान

परिणताः २० चतुरस्रसंस्थानपरिणताः २० आयतसंस्थानपरिणताः २० अमीषां चैकत्र मीलने लब्धं रूपिकानां शतं १०० एते पंच वर्णगंधरसस्पर्श
संस्थानानां सकलानां सकलानि जातानि पंचशतानि त्रिंशदधिकानि ५३० इदं च यद्यपि बादरस्कंधमधिकृत्य पंचापि वर्णा द्वावपि गंधौ पंचापि रसाः प्राप्यंते
ततः स्थूलीकृतवर्णादिव्यतिरेकेणान्येऽपि वर्णादिभिर्विकल्पाः संभवंति तथापि तत्र बादरस्कंधमधिकृत्य व्यवहारतः केवलकृष्णवर्णाद्यपेक्षया अ
पांतरालस्कंधमपि चाणुकादिस्कंधपर्यंता चानंतस्कंधः कृष्णप्रदेशगतपंचकस्थितास्थितास्तथा प्रदेशगतपंचकस्थितादिं त्यादितद्वद्विवक्ष्यंते तेषां चा
न्यत्र वर्णांतरादि न संभवति स्पर्शविभागोऽपि चावधीकृत्य त्रिप्रतिप्रतिपक्षतिरस्करणान्यस्पर्शालोकप्रसिद्धिविनाभिनात् दृश्यंते ततो यथा किंचन
ग्संख्यासाधिकपरिशिष्टमस्याय भंगीकृत्वा निर्दिष्टा यथाप्रत्यक्षमप्यपि तारतम्यनानात्वात् अनंताभेदाः संभवंति एतच्चात्र वर्णादिपरिणा
मानां जघन्यतोऽवस्थानमेकं समयमुत्कर्षतोऽसंख्येयं कालं सम्प्र न्तरूपसंहारमाह सेत्तं रूवि अजीवपन्नवणा सेत्तं अजीवपन्नवणा से
षा प्रज्ञप्तजीवप्रज्ञापना सेयं जीवप्रज्ञापना साम्प्रतं जीवप्रज्ञा पनाप्रतिपिपादयिषुः प्रश्नसूत्रमाह से किं तमित्यादि
अथ का सा जीवप्रज्ञापना सूरिराह जीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च असंसारसमापन्नजीव
प्रज्ञापना च तत्र संसरणं संसारो नारकतिर्यङ्नरामरभवानुभवलक्षणः तं सम्यगापन्नाः संसारसमापन्नाः संसारवर्तिन इत्यर्थः ते च ते जीवाश्च तेषां
प्रज्ञापना संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना न संसारोऽसंसारो मोक्षस्तं समापन्ना असंसारसमापन्नाः सिद्धा इत्यर्थः ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना अ
संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना चशब्दौ प्राग्वत् तत्राल्पवक्तव्यत्वादसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनाप्रतिपिपादयिषुः प्रश्नसूत्रमाह ॥
से किं तमित्यादि अथ का सा असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना सूरिराह असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा अनंतरसिद्धासंसा
रसमापन्नजीवप्रज्ञापना च परंपरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना च तत्र न विद्यते अंतरं व्यवधानं समया
त्मकं येषां ते अनंतराः ते च ते सिद्धाश्च अनंतरसिद्धाः सिद्धत्वप्रथमसमये वर्तमाना इत्यर्थः ते च ते असंसारसमापन्नजीवाश्च अनंतरसिद्धासंसारसमा

पन्नजीवास्तेषां प्रज्ञापना अनंतरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना चशब्दः स्वगतानेकभेदसूचकः तथा विवक्षितप्रथमसमयेन सिद्धस्य
यो द्वितीयसमये सिद्धः स परः तस्यापि यस्तृतीयसमये सिद्धः स परः एवमन्येऽपि वाच्याः परश्च परश्च परंपरा वीप्सायां द्वित्वं आदरादयश्च इति परंपराः सिद्धत्व
यति परंपराश्च ते सिद्धाश्च परंपरसिद्धाः विवक्षितसिद्धत्वप्रथमसमयात्प्राक् द्वितीयादिषु समयेष्वनंतामतीताद्धां यावद्वर्तमाना इत्यर्थः ते च
ते असंसारसमापन्नाश्च परंपरसिद्धासंसारसमापन्नाश्च ते च ते जीवाश्च तेषां प्रज्ञापना परंपरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अत्रापि चशब्दः
स्वगतानेकभेदसूचकः ॥ से किं तमित्यादि अथ का सा अनंतरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना सूरिराह अनंतरसिद्धासंसारसमाप
न्नजीवप्रज्ञापना पंचदशविधा प्रज्ञप्ता अनंतरसिद्धानामुपाधिभेदतः पंचदशविधत्वात् तानेव पंचदशविधत्वं तेषामाह तं जहा इत्यादि तद्य
देति पंचदशानामप्युपरिष्टात् सब्बत्थ तीर्थसिद्धाः तीर्थं येन संसारसागरा त्तर्यतेऽनेनेति तीर्थं यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदा
र्थसार्थप्ररूपकं परमगुरुप्रणीतं प्रवचनं तच्च निराधारं न भवतीति संघः प्रथमगणधरो वा द्रष्टव्यः उक्तं च तित्थं भंते तित्थं ति
त्थकरे तित्थं गोयमा अरिहा ताव तित्थकरे तित्थं पुण चाउवण्णो समणसंघो पढमगणहरो वा इति तस्मिन्नुत्पन्ने ये सिद्धास्ते तीर्थ
सिद्धाः तथा तीर्थस्याभावोऽतीर्थं तीर्थस्यानुत्पादः अपांतराले व्यव च्छेदो वा तस्मिन् ये सिद्धास्ते अतीर्थसिद्धाः तत्र तीर्थस्यानुत्पादे
सिद्धा मरुदेवीप्रभृतयः न हि मरुदेव्यादिसिद्धिगमनकाले तीर्थमुत्पन्नमासीत् तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदः सुविधिस्वाम्याद्यपांतराले अत्रांतरे जा
तिस्मरणादिना अपवर्गमार्गमवाप्य सिद्धास्ते तीर्थव्यवच्छेदसिद्धाः तथा तीर्थकराः संतो ये सिद्धास्ते तीर्थकरसिद्धाः सामान्यकेवलिनः संतो
ये सिद्धास्तेऽतीर्थकरसिद्धाः तथा स्वयंबुद्धाः संतो ये सिद्धास्ते स्वयंबुद्धसिद्धाः प्रत्येकबुद्धाः संतो ये सिद्धास्ते प्रत्येकबुद्धसिद्धाः अथ स्वयं
बुद्धप्रत्येकबुद्धानां कः प्रतिविशेषः उच्यते बोध्युपधिश्रुतलिंगकृतो विशेषः तथाहि स्वयंबुद्धा बाह्यप्रत्ययमंतरेणैव बुध्यंते स्वयमेव
बाह्यप्रत्ययमंतरेणैव निजजातिस्मरणादिना बुद्धाः स्वयंबुद्धा इति व्युत्पत्तेः ते च द्विधा तीर्थकरास्तीर्थकरव्यतिरिक्ताश्च इह तीर्थकरव्यतिरिक्तैरधि

कारः आह च नंद्यध्ययनचूर्णिकृत् तेउ विहा सयंबुद्धा तित्थयरा तित्थयरवइरित्ता य इह वइरित्तेहिं अहिगारो इति प्रत्येकबुद्धास्तु बाह्यं प्रत्यय
मपेक्ष्य प्रत्येकं बाह्यं वृषभादिकं कारणमभिसमीक्ष्य बुद्धाः प्रत्येकबुद्धा इति व्युत्पत्तेः तथा श्रूयते बाह्यप्रत्ययसापेक्षा करकंड्वादीनां बोधिः बहिः प्र
त्ययमपेक्ष्य च ते बुद्धाः संतो नियमतः प्रत्येकमेव विहरंति न गच्छवासिन इव संहताः आह च नंद्यध्ययनचूर्णिकृत् पत्तेयं बाह्यं वृषभादिकं कारण
मभिसमीक्ष्य बुद्धाः बहिः प्रत्ययं प्रतिबुद्धानां च पत्तेयं नियमा विहारो जम्हा तम्हा पत्तेयबुद्धा इति तथा स्वयंबुद्धानामुपधिर्द्वादशविधः पात्रादिकः
प्रत्येकबुद्धानां तु द्विविधो जघन्यतः तथा उत्कर्षतश्च जघन्यतो द्विविधः उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः उक्तं च पत्तेयबुद्धाणं जहण्णेणं दुविहो उक्को
सेणं नवविहो नियमा पाउरणवज्जो भवइ इति तथा स्वयंबुद्धानां पूर्वाधी तं श्रुतं भवति वा न वा यदि भवति ततो लिंगं देवता प्रयच्छति गुरु
सन्निधौ वा गत्वा प्रतिपद्यते यदि चैकाकी विहरणसमर्थ इच्छा च तस्य तत। इच्छा जायते ततः एकाकी विहरति अन्यथा गच्छवास एव
तिष्ठति अथ पूर्वाधीतं श्रुतं तस्य न भवति ततो नियमाद् गुरुसंनिधौ गत्वा लिंगं प्रतिपद्यते गच्छं चावश्यं न मुंचति तथा चोक्तं पु
व्वाहीयसुयं से हवइ वा न वा जइ से नत्थि तो लिंगं नियमा गुरुसन्निहे। पडिवज्जइ गच्छे य विहरइ इति अह पुव्वाहीयसुयसंभवो अत्थि
तो से लिंगं देवया पयच्छइ गुरुसन्निहे वा पडिवज्जइ एगविहारविहर। णसमत्थो इच्छा वा से तो एक्को चेव विहरइ अन्नया गच्छे विहरइ इति
प्रत्येकबुद्धानां तु पूर्वाधीतं श्रुतं नियमतो भवति तच्च जघन्यत एकादशांगानि उत्कर्षतः किंचिन्न्यूनानि दश पूर्वाणि तथा लिंगं तस्य देवता प्रय
च्छति लिंगरहिता वा कदाचिद् भवंति तथा चोक्तं पत्तेयबुद्धाणं पुव्वाहीयं सुयं नियमा हवइ जहन्नेणं एक्कारस अंगा उक्कोसेणं भिन्नदसपुव्वा लिंगं च
से देवया पयच्छइ लिंगवज्जिओ वा भवति जओ भणियं रूवं पत्तेयबुद्धा इति तथा बुद्धा आचार्यास्तैर्बोधिताः संतो ये सिद्धास्ते बुद्धबोधितसिद्धा
: एते सर्वेऽपि केचित् स्त्रीलिंगसिद्धाः स्त्रिया लिंगं स्त्रीलिंगं स्त्रीत्वस्योपलक्षणमित्यर्थः तच्च त्रिधा तद्यथा वेदः शरीरनिर्वृत्तिः नेपथ्यं च तदिह शरीरनिर्वृत्त्या प्र
योजनं न वेदेन नेपथ्येन वा यतो वेदे सति सिद्धत्वाभावान्नेपथ्यस्य चाप्रमाणत्वात् आह च नंद्यध्ययनचूर्णिकृत् इत्थीए लिंगं इत्थिलिंगं उवलक्खणं ति वुत्तं भ ५

वइ तं च तिविहं वेदो सरीरनिव्वत्ती नेवत्थं च इह सरीरनिव्वत्तीए अहिगारो न वेयनेवत्थेहिं इति तस्मिन् स्त्रीलिंगे वर्त्तमाना ये संतो ये सिद्धास्ते स्त्रीलिंगसि
द्धाः एतेन यदाहुर्दिगंबरा न स्त्रीणां निर्वाणमिति तदपास्तं द्रष्टव्यं स्त्रीनिर्वाणस्य साक्षादनेन सूत्रेणाभिधानात् तन्निषेधस्य युक्त्यनुपपन्नत्वात् तथाहि
मुक्तिप्राप्त्युपायः सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्ग इति वचनात् न च सम्यग्दर्शनादीनि च पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकला
नि तथाहि दृश्यंते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थमभिरोचयमाना जानाना निर्व्याजं च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतं परिपालयंति सप्तद
शप्रकारमकलंकं संयमं धारयंति देवासुराणामपि दुर्द्धरं ब्रह्मचर्यं तपांसि च तपस्यंति मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः स्यादेतद
स्ति स्त्रीणां सम्यग्दर्शनं ज्ञानं च न तु चारित्रं संयमरूपा वा न तु तथाहि स्त्रीणां। सवस्त्रं वस्त्रपरिभोगेन न भवितव्यमन्यथा विवृतांगतया तिर्यक्स्त्रिय
इव पुरुषाणामभिलषणीया न भवेयुः लोके च गर्हणीया भवेयुः ततश्च। अवश्यं तासां वस्त्रपरिभोगः वस्त्रपरिभोगे च सपरिग्रहता सप
रिग्रहत्वे च संयमाभाव इति तदसमीचीनं सम्यक्सिद्धांतापरिज्ञा नात् न परिग्रहो हि परमार्थतो मूर्छाभिधीयते मूर्छा परिग्र
हो वुत्तो इति वचनात् तथाहि मूर्छारहितोऽलंकृतचक्रवर्त्ती सांतःपुरो। ऽप्यादर्शकगृहे वर्त्तमानो निष्परिग्रहो गीयते अन्यथा
केवलालोकासंभवात् अपि च यदि मूर्छाभावेऽपि वस्त्रसंसर्गमात्रेण परिग्र। हो भवेत् तथा जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्यचित् शिशिरसमये तुषारक
णानुपाति प्रपतति शिरसि केनापि विक्षेपेण विप्रतिपन्नमतेः शीतमिति विलोक्य धर्मार्थिना शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत् न चैतदिष्टं त
स्मान्न संसर्गमात्रेण परिग्रहः किंतु मूर्छा सा च स्त्रीणां वस्त्रादिषु न विद्यते धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् न च स्त्रीणां वस्त्रमंतरेणात्मानं रक्षि
तुमशक्या ततो न प्रतिशीतकालादिषु वा स्वाध्यायादिकं कुर्वंति ततो दीर्घं च संयममुपपालयंति ततो वस्त्रपरिभुज्यमानं न ततः परिग्र
हवत्यः अथ मा भूत् संभवति तासामपि स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिकं रत्नत्रयं परं न तत्प्रकर्षमात्रेण मुक्तिपदप्रापकं भवति किंतु प्रकर्षप्राप्तमन्यथा
दीक्षानंतरमेव सर्वेषामपि चारित्रेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणामसंभवी ततो न निर्वाणमिति तद

प्रमा०वृत्ति

यदुक्तं स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षसंभवी कर्षसंपर्यहेतुप्रमाणस्याभावात् न खलु सकलदेशकालव्याप्त्या स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षसंभवग्राहकं प्रमाणं किंचित्
सतत देशकालविप्रकृष्टस्य प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेः प्रवृत्तेर्नावगमात्(?) अनुमानस्याप्यसंभवात् नापि स्त्रीषु रत्नत्रयप्रकर्षसंभवप्रतिपादकः कोप्यागमो विद्यते प्र
त्युत तत्संभवप्रतिपादकः स्त्रीणां स्त्रीत्वे विप्रयावादसंभवोक्तत्वात् तत्ता स्त्रीरत्नत्रयप्रकर्षसिद्धेर्वाधकप्रमाणस्याः सत्वात् पंचमतत्वानात्स्याज्ञाया विरुध्यते
स्त्रीत्वेन सह रत्नत्रयप्रकर्षस्य सहानवस्थानलक्षणो विरोधः सिद्धः दृष्टत्वात् तस्मात् रत्नत्रयप्रकर्षस्य स्त्रीत्वेन सहानवस्थानं तद्युक्तियुक्तमेव प्राप्तिः सवा
योगवद्भावरसमसमन्वयनाभीष्ट्यात्यवस्थाववस्थादेशासमवत्वात् ततः कथं विरोधगतिः मनुष्यत्रयदृष्टेन सह विरोधः प्रतिपत्तुं शक्यते मोक्षप्रा
प्तं पुरुषसम्बन्धिसंगः न तु ज्ञानस्य सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेनात्मप्राप्ति। तद्वानस्य योग्यतावत्तया गमप्रामाण्यबलतः सिद्धं सर्वोत्कृष्ट
वत्पदं सर्वोत्कृष्टदुःखस्थानं सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं च तत्र सर्वोत्कृष्ट दुःखस्थानं सप्तमनरकपृथ्वी अत्र तः परमसुखस्थानं
स्यादात् सर्वोत्कृष्टसुखस्थानं तु निःश्रेयसं तत्र स्त्रीणां सप्तमनर कपृथ्वीगमनस्यागमनिषिद्धं निःश्रेयसस्य कारणं
हि सप्तमपृथ्वीगमनहेतुः सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः ततः सप्तम पृथ्वीगमनवदभावात् सम्मूर्छिमादिवत् अपि च यासां वा
दलब्ध्यो विकुर्वणत्वादिलब्धयः पूर्वगतश्रुताधिगतावधिज्ञानसामर्थ्यमपि तासां स्पष्टागमनसामर्थ्यमित्यतिदुःख्यं तादृतदुक्तं या तायदि
नाम स्त्रीणां सप्तमनरकपृथ्वीगमनप्रतिमर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः ततस्तावता कथमवसीयते निःश्रेयसमपि प्रति तासां सर्वोत्कृष्टमनो
वीर्यपरिणत्यभावोऽनन्तर्हि वो न मिकर्षणादिकं कर्मकर्तुं न शक्नोति मशक्नोत्यपि ध्रुवमाढुं न शक्नोति निश्चयेन शक्य प्रत्यक्षविरोधात् अथ संमू
र्छिमादिषु नरक्रपि सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्टः तत्तोऽप्यवसीयते न तु यदि तत्र दृष्टः सप्तमहीं कथमनुमानवसीयते न खलु भवितव्यं मिथ्यात्वम
त्त्वर्गमिति कोऽनवति किं च तद्व्याप्त्या श्रुतव्याप्तिस्ते प्रतिवन्धं दिनयाप्रतिबन्धो विद्यते न खलु सप्तमपृथ्वीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणं नाभि
पि सप्तमपृथ्वीगमनाविनाभावि निर्वाणगमनं चरमशरीरिणां सप्तमपृथ्वीगमनसंततस्यैव निर्वाणगमनभावानुत्तवप्रतिबंधमंतरेणक

स्याभावे तस्याभावे ज्ञानानुपलब्धिप्राप्तेः यस्य तस्याभावे कस्यचित् भावे सर्वस्याभावप्रसंगः २ यद्यपि तर्हि कथं संमूर्छिमादिषु निर्वाणगमना
भावः इति वेत् तथाज्ञानाभावात् तथा हि तत्र संमूर्छिमादयो नवस्था नापि वत्सम्यग्दर्शनादिकं यथावत्प्रतिपत्तुं शक्नुवन्ति तातो न तेषां नि
र्वाणसंभवः स्त्रियस्तु प्रागुक्तप्रकारेण यथावत् सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयसम्यक्परिपालनसामर्थ्यासां न निर्वाणाभावः अपि च भुजपरिसर्पा द्वितीयाम
वपृथ्वीयावन्मागति तदपरतः परपृथ्वीगमनात् हेतुतथारूपमनोवीर्यपरिणत्यभावात् तृतीयां यावत्पक्षिणश्चतुर्थीं उरगाः पञ्चमीं सिंहाः
अष्टमसहस्रारं यावत्तु गच्छन्ति तत्परतोऽपि गतिविषयमनोवीर्यपरिणतिः अथ वा सम्यग्दर्शनाद्यंगतावपि तद्वेष्यं अथ च विषमग
तायाः पृथिवीद्वितीयावल्यभावास्त्र सहस्रारं गच्छति वन्निर्यंचसदाभावगमनात् तत्र हेतुः तथा सति सिद्धं स्त्रीपुंसानामधोगतिविषमाप्यपि निर्वाणंसं
भ यदप्युक्तं स्त्रीप्रियसामानादतश्चाविद्यादितदप्यसौ वादविरुक्तं वणवादिलब्धिविरहपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावेऽपि माषतुषा
दीनां निःश्रेयसपदाधिगमश्रवणात् आह च वादविरुक्तं वणवादिलब्धिविरहश्रुतकेवलीयमिवडिनकल्पमतः
पर्यविशुद्धिनमितिविरहापि अपिच यदिवादादिलब्धि सावत् निःश्रेयसादा विप्राणामसविप्राणतसंभवसिद्धान्ते
प्रतिपादयिष्यते यथा डक्कुटुम्बादरात्मा केवलज्ञानाभावात्न प्रति पाद्यते तस्मादुपपद्यते स्त्रीणां निर्वाणमिति द्रव्यतः प्रसंगात् तथा ऽ
लिंगशरीरनिर्वृतिप्रपन्नावस्थिताः संतानापि सिद्धाः स्त्रीपुंलिंगसिद्धाः एवं नपुंसकलिंगसिद्धाः तथा स्वलिंग रजोहरणादिरूपमुपावस्थिताः
संतानापि सिद्धाः स्वलिंगसिद्धाः तथान्यलिंगपरिव्राजकादिसंबंधिनावल्कलकषायादिरूपद्रव्यलिंगव्यवस्थितापि सिद्धाः सिद्धा अन्यलिं
गसिद्धाः गृहलिंगसिद्धाः मरुदेवीप्रभृतयः तथा एकसिद्धा एकस्मिन् समये एकक एव संतः सिद्धा एकसिद्धाः अनेकसिद्धा इति एकस्मिन्
समयेऽनेके सिद्धाः अनेकसिद्धाः अनेके च एकस्मिन् समये सिद्ध्यन्तः उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतसंख्या वेदितव्याः तस्मादुक्तं बत्तीसा अडयाला
ला सट्ठी बावत्तरी य बोधव्वा चुलसीई छन्नउई दुरहियमट्ठुत्तरसयं च अस्यार्थः यदनागतं यावत् अष्ट समयान् यावन्निरन्तरं समकादायेन

त्रिंशत्पर्यंताः सिध्यंतः प्राप्यंते किमुक्तं भवति प्रथमसमये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् सिध्यंतः प्राप्यंते द्वितीयेपि समये जघन्यत एको
द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशदेवं यावदष्टमेपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् ततः परमवश्यमंतरं तथा त्रयस्त्रिंशदादयोष्टचत्वा
रिंशत्पर्यंता निरंतरं सिध्यंतः सप्तसमयान् यावत् प्राप्यंते परतो नियमादंतरं तथा एकोनपंचाशदादयः षष्टिपर्यंता निरंतरं सिध्यंत उत्कर्षतः षट्
समयान् यावदवाप्यंते परतोवश्यमंतरं तथा एकषष्ट्यादयो द्विसप्ततिपर्यंता निरंतरं सिध्यंत उत्कर्षतः पंच समयान् यावदवाप्यंते ततः परमंत
रं त्रिसप्तत्यादयश्चतुरशीतिपर्यंता निरंतरं सिध्यंत उत्कर्षतश्चतुरः समयान् यावत् तत ऊर्ध्वमंतरं तथा पंचाशीत्यादयः षण्णवतिपर्यंता निरं
तरं सिध्यंत उत्कर्षतस्त्रीन् समयान् यावत् परतो नियमादंतरं तथा स। प्तनवत्यादयो द्व्युत्तरशतपर्यंता निरंतरं सिध्यंत उत्कर्षतो द्वौ समा
यौ परतोवश्यमंतरं तथा त्र्युत्तरशतादयोष्टोत्तरशतपर्यंताः सिध्यंतो नियमादेकमेव समयं यावदवाप्यंते न द्वित्र्यादिसमया
न् तदेवमेकस्मिन् समये उत्कर्षतोष्टोत्तरशतसंख्याः सि। ध्यंतः प्राप्यंते इत्यनेकसिद्धा उत्कर्षतोष्टोत्तरशतप्रमाणा
वेदितव्याः आह तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धरूपभेदद्वय एव शेषभे। दा अंतर्भवंति तत्किमर्थं शेषभेदोपादानं उच्यते सत्यमंतर्भव
ति परं तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धभेदद्वयोपादानमात्राच्छेषभेदपरिज्ञानं भवति विशेषपरिज्ञानार्थं च प्रशास्त्रारंभप्रयास इति शेषभेदोपादा
नं उपसंहारमाह से त्तमित्यादि सेयं अनंतरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना से किं तमित्यादि अथ का सा परंपरसिद्धासंसारसमाप
न्नजीवप्रज्ञापना सूरिराह परंपरसिद्धासंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना अनेकविधा प्रज्ञप्ता परंपरसिद्धानामनेकविधत्वादनेकविधत्वमा
ह तं जहेत्यादि तत्राथानेकविधत्वोपदर्शने अप्रथमसमयसिद्धा इति न प्रथमसमयसिद्धा अप्रथमसमयसिद्धाः परंपरसिद्धविशेषणप्रथमस
मयवर्त्तिनः सिद्धत्वसमयात् द्वितीयसमयवर्त्तिन इत्यर्थः आदिशब्दोपादाने समये द्वितीयसमयसिद्धादय उच्यंते यदा सामान्यतः प्रथमप्रथमसमयसि
द्धा इत्युक्तं तत एतद्विशेषतो व्याचष्टे द्विसमयसिद्धास्त्रिसमयसिद्धाश्चतुःसमयसिद्धा इत्यादियावच्छब्दकरणादसंख्येयसमयसिद्धादयः परिगृह्यंते से ११

त्तमित्यादि निगमनद्वयं सुगमं तदेवमुक्ता असंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनामभिधित्सुस्तद्विषयप्रश्नसूत्रमाह
से किं तमित्यादि अथ का सा संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पंचविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा एकेंद्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनेत्यादि त
त्र एकं स्पर्शनलक्षणमिंद्रियं येषां ते एकेंद्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयस्तद्रूपा ये संसारसमापन्नजीवास्तेषां प्रज्ञा
पना एकेंद्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना एवं सर्वत्र पदघटना कार्या नवरं द्वे स्पर्शनरसनालक्षणे इंद्रिये येषां ते द्वींद्रियाः
शंखशुक्तिकादयः त्रीणि स्पर्शनरसनाघ्राणलक्षणानि इंद्रियाणि येषां ते त्रींद्रियाः कुंथुमत्कुणादयः चत्वारि स्पर्शनरसनाघ्राणचक्षुर्लक्ष
णानि इंद्रियाणि येषां ते चतुरिंद्रियाः दंशमशकादयः पंच स्पर्शनर सघ्राणचक्षुःश्रोत्रलक्षणानि इंद्रियाणि येषां ते पंचेंद्रिया मत्स्य
मकरमनुजादयः अमीषां च एकादिसंख्यानामिंद्रियाणां स्पर्शना दीनामसंव्यवहारराशिगतस्य प्राणिनो नैव क्रमेण लाभ
इति संप्रत्ययार्थमित्थं क्रमेणोपन्यासः इंद्रिया। णि च द्विधा तद्यथा द्रव्येंद्रियाणि भावेंद्रियाणि च तत्र द्र
व्योपकरणरूपाणि तानि च सविस्तरं नंद्यध्ययनटीकायां व्याख्या। तानीति न भूयो व्याख्यायंते भावेंद्रियाणि क्षयोपशमोप
योगरूपाणि तानि च भावानि पंचेंद्रियाणामपि क्षायोपशमिकोपयोग। रूपलब्धींद्रियपंचकसंभवात् केषांचिदव्यक्तफलदर्शनात् तथाहि व
कुलादयो पंचकामिनीगीतध्वनिश्रवणसविलासकटाक्षनिरीक्षणसुरभिप्रसूनगंधघ्राणरसास्वादननालिंगनस्पर्शनतः प्रमोद
मावेदयंतः कालक्षेपमुपलभ्यंते पुष्पफलादिप्रदायकत्वात् उक्तं च ऊंकिरवउलाईणं दीसइ समिंदियावलंभोवि तेन वि तदावरणक्खयो
वसमसंभवातेसिं तालनलावि इंद्रियाणि लौकिकव्यवहारपथावतीर्णैकेंद्रियादिव्यपदेशनिबंधनं किंतु द्रव्येंद्रियाणि तथाहि
येषामेकं द्रव्येंद्रियं स्पर्शनलक्षणमस्ति ते एकेंद्रिया एवं यावत् येषां ते पंचेंद्रियाः आह च पंचेंदिउव्व वउलो नरोव्व सव्वविस
उवलंभाउ तहवि न भन्नइ पंचेंदिउत्ति बज्झिंदियाभावा से किं तमित्यादि अथ का सा एकेंद्रियसंसारसमापन्नजीवप्र

ज्ञापनासूरिराह एकेंद्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञापना पंचविधा प्रज्ञप्ता एकेंद्रियाणां पंचविधत्वात् तदेव पंचविधत्वमाह तंजहेत्यादि पृथि
वीकाठिन्यादिलक्षणा प्रतीता सैव कायः शरीरं येषां ते पृथिवीकायाः एव पृथिवीकायिकाः स्वार्थे इकप्रत्ययः आपो द्रवाः प्रसिद्धा प्रतीता एव
ताः कायः शरीरं येषां ते अप्कायाः अप्काया एवाप्कायिकाः तेजो वह्निः स एव कायः शरीरं येषां ते तेजस्कायाः तेजस्काया एव तेजस्का
यिकाः वायुः पवनः स एव कायो येषां ते वायुकायाः २ एव वायुकायिकाः वनस्पतिर्लतादिरूपः स एव कायः शरीरं येषां ते वनस्पति
काया वनस्पतिकाया एव वनस्पतिकाः इह सर्वभूताधारत्वात्पृथिव्याः प्रथमं पृथिवीकायिकानामुपादानं तदनंतरं तत्प्रतिष्ठितत्वादप्कायि
कानामप्कायिकास्तु तेजःप्रतिपक्षभूतास्तदनंतरं तेजस्कायिकाना। मुपादानं तेजश्च वायुसंपर्कतः प्रवृद्धिमुपयातीति तत एतदनंतरं
वायुकायिकग्रहणं वायुश्च दूरस्थितोऽपि शाखादिकंपनात् लक्ष्य ते ततस्तदनंतरं वनस्पतिकायिकोपादानं स प्रतिष्ठीका।
यिकः स च बहुमानस्पृष्टः अपृथक् करोतीति से किंतमित्या दि अथ के ते पृथिवीकायिकाः सूरिराह पृथिविका
यिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा सूक्ष्मपृथिवीकाश्च बादरपृथिवीका यिकाश्च सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्मा बादरनामकर्मोद
याद्बादराः कर्मोदयजनितत्वात्तु सूक्ष्मबादरत्वं नापेक्षिकं बदर मलकयोरिव सूक्ष्माश्च ते पृथिवीकायिकाः चशब्दः स्वगतप
र्याप्तापर्याप्तभेदसंसूचकः बादराश्च ते पृथिवीकायिकाश्च बादरपृथिवीकायिकाः अत्रापि चशब्दः स्वगतशर्करावालुकादिभेदसंसूचकः त
त्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः समुद्गकप्रक्षिप्तगंधावयववत् सकललोकव्यापिनो बादराः प्रतिनियतदेशचारिणस्तथा प्रतिनियतदेशा
चारित्वं द्वितीयपदे प्रकटयिष्यति तत्र सूक्ष्मपृथिवीकायिकानां स्वरूपं जिज्ञासुरिदमाह सेकिंतमित्यादि अथ के ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः
सूरिराह सूक्ष्मपृथिवीकायिका द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च तत्र पर्याप्तिर्नाम।
आहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः शक्तिविशेषः स च पुद्गलोपचयादुपजायते किमुक्तं भवति उत्पत्तिदेशमागतेन प्रथमं ये गृही १२

ताः पुद्गलास्तेषां तथान्येषामपि प्रतिसमयं गृह्यमाणानां तत्संपर्कतस्तद्रूपतया जातानां यः शक्तिविशेष आहारादिपुद्गलखलरसरूपता
दानहेतुर्यथोदरांतर्गतानां पुद्गलविशेषाणामाहारपुद्गलखलरसरूपतापरिणमनहेतुः सा च पर्याप्तिः षोढा आहारपर्याप्तिः शरीरपर्याप्तिः प्राणा
पानपर्याप्तिर्भाषापर्याप्तिर्मनःपर्याप्तिश्च तत्र यया बाह्यमाहारमादाय खलरसरूपतया परिणमयति सा आहारपर्याप्तिः यया रसीभूतमाहारं
रसासृग्मांसमेदोस्थिमज्जाशुक्रलक्षणसप्तधातुरूपतया परिणमयति सा शरीरपर्याप्तिः यया धातुरूपतया परिणमितमाहारमिंद्रियरूपतया
परिणमयति सा इंद्रियपर्याप्तिः तथा चायमेवार्थस्तत्त्वार्थटीकायामुक्तः पंचानामपि इंद्रियाणां प्रायोग्यान् पुद्गलान् गृहीत्वा अनाभोगनिर्वर्तित
वीर्येण तद्भावनयनशक्तिरिंद्रियपर्याप्तिरिति यया पुनरुच्छ्वासप्रायोग्यान् पुद्गलानादायोच्छ्वासरूपतया परिणमय्यालंब्य मुंचति सा उ
च्छ्वासपर्याप्तिः यया तु भाषाप्रायोग्यान् पुद्गलानादाय भाषात्वेन परिणमय्या लंब्य मुंचति सा भाषापर्याप्तिः यया पुनर्मनःप्रायोग्यान् पुद्ग
लानादाय मनस्त्वेन परिणमय्यालंब्य मुंचति सा मनःपर्याप्तिः एताश्च यथाक्रममेकेंद्रियाणां संज्ञिवर्जानां द्वींद्रियादी
नां संज्ञिनां च चतुःपंचषट्संख्या भवंति उक्तं च प्रज्ञापनामूलटीकायां ताः एकेंद्रियाणां चतस्रो विकलेंद्रियाणां पंच संज्ञिनां षडिति
एता अपि प्रथमसमय एव युगपत् सर्वा अपि निष्पादयितुमारभ्यं ते क्रमेण च निष्ठामुपयांति तत्र प्रथममाहारपर्याप्तिस्तत
इंद्रियपर्याप्तिरित्यादि आहारपर्याप्तिश्च प्रथमसमय एव निष्पद्यते शेषास्तु प्रत्येकमंतर्मुहूर्तेन कालेन अथ आहारपर्याप्तिः प्रथमस
मय एव निष्पद्यत इति कथमवसीयते उच्यते यतः आहारपदे द्वितीयोद्देशके सूत्रमिदं आहारपज्जत्तीए अपज्जत्तए णं भंते किं आहारए अणा
हारए गोयमा नो आहारए इति यत आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तो विग्रहगतावेवोपपद्यते नोपपातक्षेत्रमागतोऽपि उपपातक्षेत्रमागतस्य प्रथ
मसमय एवाहारकत्वात् ततः प्रथमसमयादिकी आहारपर्याप्तिनिर्वृत्तिः यदि पुनरुपपातक्षेत्रमागतोऽपि आहारपर्याप्त्या अपर्याप्तः स्यात्तत एवं।
मपि व्याकरणसूत्रमभविष्यत् सिय आहारए सिय अणाहारए यथा शरीरादिपर्याप्तिष्वसिय आहारए सिय अणाहारए इति सर्वासामपि पर्या।

यप्तीनां परिसमाप्तिकालात् अंतर्मुहूर्त्तप्रमाणः पर्याप्तिर्या विद्यते येषां ते पर्याप्ताः अभ्रादित्वात् इति मत्वर्थीयोऽप्रत्ययः पर्याप्ताश्च ते सूक्ष्मपृथिवीका-
यिकाश्च पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाः [illegible] पर्याप्तकरणपर्याप्तसूक्ष्मगतं लिंगद्वयसूचकः एवं तु स्वयोग्यपर्याप्तिपरिसमाप्तिविकला अप-
र्याप्ताः अपर्याप्ताश्च ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकाश्च शब्दः करणात् स्वगतानेकभेदसूचकः तथा हि द्वि-
धाः सूक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्याप्ताः तद्यथा लब्ध्या करणेन च तत्र ये अपर्याप्तका एव संतो म्रियंते ते लब्ध्यपर्याप्तकाः ये पुनः करणानि शरी-
रेंद्रियादीनि न तावन्निर्वर्त्तयंति अथ चावश्यं निर्वर्त्तयिष्यंति ते करणापर्याप्ताः उपसंहारमाह से त्तं इत्यादि एते सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः तदेवं
सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः तदेवं सूक्ष्मपृथिवीकायिकान् निरूपयन् प्रतिवाद पृथिवीकायिकान् निरूपयितुं प्रश्नसूत्रमाह से किं तमि-
त्यादि अथ के ते बादरपृथिवीकायिकाः सूरिराह बादरपृथिवीकायिका द्वि- धाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः खरबादर-
पृथिवीकायिकाश्च तत्र श्लक्ष्णा नाम चूर्णितलोष्टकल्पा मृदुः पृथ्वी तदात्मका जीवा अपि उपचारतः श्लक्ष्णास्ते च ते बादरपृ-
थिवीकायिकाश्च श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिका अथवा श्लक्ष्णा च सा बादर- पृथिवी च सा कायः शरीरं येषां ते श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायाः त
एव स्वार्थिककप्रत्ययविधानात् श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाश्च शब्दो वक्ष्य- माणस्वगतानेकभेदसूचकः खरा नाम पृथिवी संघातविशेषं [illegible]
त्मका जीवा अपि खरास्ते च ते बादरपृथिवीकायिकाश्च खरबादरपृथिवीकायिका अथवा पूर्ववत् प्रकारांतरेण समासः च शब्दः स्वगतवक्ष्य-
माणबहुविधभेदसूचकः से किं तमित्यादि अथ के ते श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः सूरिराह श्लक्ष्णबादरपृथिवीकायिकाः सप्तविधाः प्रज्ञप्ताः तद-
व सप्तविधत्वं तद्यथेत्यादिना दर्शयति कृष्णमृत्तिका एवं नीलमृत्तिका लोहितमृत्तिका हारिद्रमृत्तिका इत्थं वर्णभेदेन पंचविधत्वमुक्तं पांडुमृत्तिका ना-
म देशविशेषे या धूली पांडुमती पांडुरिति प्रसिद्धा तदात्मका जीवा अप्युपचारात् पांडुमृत्तिका उक्ताः पणगमट्टियत्ति नद्यादिपूरप्लाविते देशे नद्या-
दिपूरे अपगते यो भूमौ श्लक्ष्णमृदुरूपो जलमलापरपर्यायः पंकः स पनकमृत्तिका तदात्मका जीवा अप्युपचारात् पनकमृत्तिका निगमनमाह

से त्तं सण्हबायरपुढविकाइया उपसंहारमाह से किं तमित्यादि अथ के ते खरबादरपृथिवीकायिकाः सूरिराह खरबादरपृथिवीकायिका अनेक-
विधाः प्रज्ञप्ताः अनेकविधत्वमाह [illegible] तानेव चत्वारिंशद्भेदानाह पुढवी य इत्यादि गाथाचतुष्टयं पृथिवीति नाम सामान्या
भावेऽत्र पृथिवी नदीतटभित्त्यादिरूपा च शब्दः उत्तरत्र [illegible] समुच्चये शर्करा लघूपलशकलरूपा वालुका सिकताः उपलः टंका-
द्युपकरणपरिकर्मणायोग्यः पाषाणः शिला घटनयोग्या महान् पाषाणविशेषः लवणं सामुद्रादि ऊषो [illegible]
शात् ऊषरं क्षेत्रं अयः ताम्र त्रपु सीसक रूप्य सुवर्णानि प्रतीतानि १५ वज्रं हीरकः १६ हरितालहिंगुलकमनःशिलाः प्रतीताः १९ सीसकं पारदः
२० अंजनं सौवीरांजनादि २१ प्रवालं विद्रुमः २२ अभ्रपटलं प्रसिद्धं २३ अभ्रवालुका २४ बादरकाये इति बादरपृथिवीकाये अमी भेदा इति
शेषः मणिविधानानि इति वक्ष्यमाणानि गोमेज्जकादिमणिविधानानि च मणिलक्षणा बादरपृथिवीकायलक्षणा ज्ञातव्याः तान्येव मणि-
विधानानि निदर्शयति गोमेज्जए त्यादि गोमेज्जकः २५ रुचकः २४ अंकः २५ स्फटिकः २६ च पूर्ववत्
लोहिताक्षः २७ मरकतः २८ मसारगल्लः २९ भुजमोचकः ३० इंद्रनीलश्च ३१ चंदनो ३२ गैरिकः ३३ हंसगर्भः ३४ पुलकः
३५ सौगंधिकश्च ३६ चंद्रप्रभो ३७ वैडूर्यो ३८ जलकांतः ३९ सूर्यकांतश्च ४० तदेवमाद्यगाथया चतुर्दश पृथिव्यादयश्चतुर्दश भेदा उक्ता द्वि-
तीयगाथया अष्टौ हरितालादयः तृतीयगाथया गोमेज्जकादयो नव चतुर्थगाथया नव इति सर्वसंख्यया चत्वारिंशत् ये यावंतस्तथाप्रकारा इ-
ति ये यथाविधाः तथाप्रकारा मणिभेदाः पद्मरागादयः तेऽपि खरबादरपृथिवीकायत्वेन वक्तव्याः तेषां समासेन इत्यादि सामान्यतो बादरपृथि-
वीकायिकाः समासतः संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा पर्याप्तकाः अपर्याप्तकाश्च तत्र ये अपर्याप्तकास्ते स्वयोग्याः पर्याप्तीः सा-
कल्येनासंप्राप्ताः अथवा असंप्राप्ता इति विशिष्टान् वर्णादीन् अनुपगतास्तथाहि वर्णादिभेदविवक्षायां न शक्यते कृष्णादिना वर्ण-
भेदेन व्यपदेष्टुं किं कारणमिति चेत् उच्यते इह शरीरादिपर्याप्तिपरिसमाप्तौ सत्यां बादराणां वर्णादिविभागः प्रकटो भवति नापरि-

प्रज्ञाप०वृत्ति॥ पर्याप्तित्वपर्याप्ता अपर्याप्ता एव म्रियंते ततोऽस्पष्टो वर्णादिविभाग इत्यसंप्राप्ता इत्युक्तं न तु कस्मादुच्छ्वासपर्याप्त्यैवापर्याप्ता म्रियंते नार्वाक्
शरीरेंद्रियपर्याप्तिभ्यां पर्याप्ता अपि उच्यते यस्मादागामिभवायुर्बद्ध्वा म्रियंते तच्च एवं बद्धो नावश्यं शरीरेंद्रियपर्याप्तानां बध्नंतीति
नायाति नान्यथा इति अस्पष्टत्वाच्च सामान्यतो वर्णादीन् असंप्राप्ता इति तत्र नत्त्वुक्तं यतः शरीरमात्रेण विना वर्णादयः शरीरं च शरी
रपर्याप्त्या संजातमिति तेषां च शरीरपर्याप्ता इत्यादि तत्र ये ते पर्याप्तकाः परिसमाप्तयो यथा सम्यक् पर्याप्तयः एतेषां वर्णादेशेन वर्णतश्च विवक्ष्य
या गंधादेशेन रसादेशेन स्पर्शादेशेन सहस्राग्रशः सहस्रसंख्यया विधानानि भेदाः प्रह्वय वर्णाः कृष्णादिभेदात् पंच गंधौ सुरभीतरभेदात्
द्वौ रसा तिक्तादयः पंच स्पर्शा मृदुकर्कशादयोऽष्टौ एकैकस्मिंश्च वर्णे तारतम्यभेदेनानेकेऽवांतरभेदास्तथाहि भ्रमराङ्गारकोकिलकज्ज
लादिषु तारतम्येन कृष्णः कृष्णतरः इत्यादि कृष्णतया अनेके। कृष्णभेदा एवं नीलादिषु वर्णेषु प्रत्येकमनेकभेदाः सुरभिगंधः समस्तोऽपि त
था परस्परं वर्णानां संयोगतो धूसरकर्बुरत्वादयोऽनेके। एवं गंधादीनामपि परस्परं गंधादिभिः समायोगादनंतो
नं तिर्विवर्णाद्यादेशैः सहस्राग्रशो भेदाः संख्येयादेशैः सहस्र। स्राग्रशो भेदाः संख्येयाइं जोणिप्पमुहसयसहस्साइं इति सं
ख्येयानि योनिप्रमुखानि योनिद्वाराणि शतसहस्राणि तथाहि एकैकस्मिन्वर्णे गंधे रसे स्पर्शे च संवृता योनिः पृथिवीकायिका
नां सा च त्रिधा सचित्ता अचित्ता मिश्रा च पुनरेकैका त्रिधा शीता उष्णा शीतोष्णा शीतादीनामपि प्रत्येकं तारतम्यभेदादनेकभेदत्वं केवलं
मेव विशिष्टवर्णादियुक्ताः संख्यातीता अपि स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो नायो जातिमधिकृत्य एकैकयोनिर्गण्यते ततः संख्येयानि पृथि
वीकायिकानां योनिशतसहस्राणि भवंति मानि च सूक्ष्मबादरगतसर्वसंख्यया सप्त पज्जत्तगनिस्साए इत्यादि पर्याप्तकनिश्रया अपर्याप्त
का व्युत्क्रामंति उत्पद्यंते कियंत इत्याह यत्रैकः पर्याप्तकस्तत्र तन्निश्रया असंख्येयाः संख्यातीता अपर्याप्तकाः उपसंहारमाह से त्तमित्या
दि निगमनत्रयं सुगमं तदेवमुक्ताः पृथिवीकायिकाः संप्रत्यप्कायिकप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि सुगमं उस्सा इत्यवश्यायः त्रेहः १४

हिमं स्त्यानोदकं महिका गर्भमासेषु सूक्ष्मवर्षं करकाः घनोपलाः हरतनुर्यो भुवमुद्भिद्य गोधूमांकुरतृणाग्रादिषु बद्धो बिंदुरूपजाय
ते शुद्धोदकमंतरिक्षसमुद्भवं नद्यादिगतं वा तच्च स्पर्शरसादिभेदादनेकभेदं तदेवानेकभेदत्वं दर्शयति शीतोदकं नदीतडागादिषु वटवा
पीपुष्करिण्यादिषु शीतपरिणामं उष्णोदकं स्वभावत एव क्वचिन्निर्झरादावुष्णपरिणामं क्षारोदकमीषल्लवणं स्वभावं यथा लाटदेशादौ के
षुचिदवटेषु खट्टोदकमीषदम्लपरिणामं अम्लोदकमतीवाम्लस्वभावमम्लपरिणामं कांजिकवत् लवणोदकं लवणसमुद्रे वारुण
समुद्रे क्षीरोदकं क्षीरसमुद्रे घृतोदकं घृतोदे इक्षुरसोदकं इक्षुरसमुद्रे आदिशब्दादन्यथाप्रकारा रसस्पर्शादिभेदभिन्नाः सद्रोदका
दयो बादराप्कायिकास्ते सर्वे बादराप्कायिकतया प्रतिपत्तव्याः। समासतो इत्यादि। प्राग्वत् नवरं संख्येयानि योनिप्रमुखानि
शतसहस्राणीत्यत्रापि सप्त वेदितव्यानि उक्ता अप्कायिकाः संप्रति तेजस्कायिकान् प्रतिपादयिषुराह से किं तमित्या
दि सुगमं नवरं अंगारो विगतधूमज्वालो जाज्वल्यमानः खा दिरादि ज्वाला अनलसंबद्धा दीपशिखा मुर्मुरः
कुंभकारादीनां भस्ममिश्रिताग्निकणरूपः अर्चिरनलाप्रतिबद्धा ज्वाला। अलातमुल्मुकं शुद्धाग्निरयः पिंडादौ उल्का उडली वि
द्युता अशनिराकाशात्पतन् अग्निमयः कणः निर्घातो वैक्रिया शनिप्रपातः संघर्षसमुत्थितो अरण्यादिकाष्ठनिर्मथनसमुद्भूतः सू
र्यकांतमणिनिःसृतः सूर्यखरकिरणसंपर्के सूर्यकांतमणेर्यः समुपजायतेऽनलः इत्यादि आदिशब्दादन्यथाप्रकारा एवं प्रका
रा ये तेजस्कायिकास्ते बादरतेजस्कायिकतयावसातव्याः समासतो इत्यादि प्राग्वत् नवरमत्रापि संख्येयानि योनिप्रमुखाणि शतसह
स्राणि सप्त वेदितव्यानि उक्तास्तेजस्कायिका वायुकायिकप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि प्रतीतं नवरं पाईणवाए इत्यादि प्राच्या दिशा
समागच्छति वातः स प्राचीनवातः एवमपाचीनवातः दक्षिणवात उदीचीनवातश्च वक्तव्यः ऊर्ध्वमुद्गच्छन् यो वाति वातः स ऊर्ध्ववातः एवमधोवातः
तिर्यग्वातीव विपरिवातानीयो विदिग्वातो यो विदिग्भ्यो वाति वातोद्भ्रामः अनवस्थितो वातः वातोत्कलिकाः समुद्र इव वातोत्कलिकावातः

मंडलीवातोत्कलिकावातः उत्कलिकाभिः प्रचुरतराभिः संमिश्रो यो वातो मंडलिकावातो मंडलिकाभिर्मिश्रितस्त्वारभ्य प्र-
चुरतराभिः संमिश्रो यो वातः गुंजावातो यो गुंजन् शब्दं कुर्वन् वाति झंझावातः सवृष्टिः अशुभनिष्ठुर इत्यन्ये संवर्तकवातः तृणादिसंवर्तनस्व-
भावः घनवातो घनपरिणामो रत्नप्रभाद्यधोव्यवस्थितो वाततनुवातो विरलपरिणामो घनवातस्याधःस्थायी शुद्धवातो बस्त्यादिगत इत्यन्ये
ते समासतो इत्यादि पूर्ववत् अत्रापि सप्त योनिप्रमुखशतसहस्राणि समवसेयानि उक्ता वायुकायिकाः संप्रति वनस्पतिकायि-
कप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि सुगमं यावत् सेत्तं सुहुमवणस्सइकाइया से किं तमित्यादि अथ के ते बादरवनस्पतिकायि-
का द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाश्च तत्र एकमेकं
जीवं प्रति गतं प्रत्येकं शरीरं येषां ते प्रत्येकशरीराः ते च ते बादर वनस्पतिकायिकाश्च प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायि-
काश्च आह च पुगतानेकसलदेश्वकः समानं तुल्यप्राणापा नाद्युपलोगं यथा भवति एवं अनंतानामेकीभाव-
नाऽनंतानां जंतूनां साधारणं संग्रहणं येन तत् साधारणं शरीरं येषां ते स साधारणशरीराः ते च ते बादरवनस्पतिकायिकाश्च साधार-
णबादरवनस्पतिकायिकाश्च साधारणबादरवनस्पतिकायिकाः वा शब्दः अपि पुगतानेकसलदेश्वकः से किं तमित्यादि अथ के
ते प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः सूरिराह प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः द्वादशविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा रुक्खेत्यादि वृ-
क्षाश्चूतादयः गुच्छा वृंताकीप्रभृतयः गुल्मानि नवमालिकाप्रभृतीनि लता चंपकलतादयः इह येषां स्कंधप्रदेशे विवक्षितोर्ध्वगतैकशाखा-
व्यतिरेकेण नान्यशाखा तथाविधा परिस्थूला न निर्गच्छति ते लता विज्ञेयाः ते च चंपकादय इति वल्ल्यः कूष्मांडीप्रभृतयः पर्वगा इक्ष्वादयः तृणा-
नि दर्भकुशार्जुनादीनि वलयानि केतकीकदल्यादीनि तेषां हि त्वग्वलयाकारेण व्यवस्थितेति हरितानि तंदुलीयकवस्तुलप्रभृतीनि
ओषध्यः फलपाकांताः शाल्यादयः जलरुहा इति जलरुहा उदकावकपनकादयः कुहणा भूमिस्फोटाभिधाना आयकायप्रभृतयः त-

स्यासां द्वादशानां निर्देशात् इति न्यायात् प्रथमतो वृक्षप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि अथ के ते वृक्षाः सूरिराह वृक्षा द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्य-
था एकास्थिकाश्च बहुबीजकाश्च तत्र फलं फलं प्रति एकमस्थि येषां ते एकास्थिकाः अपि शब्दो वक्ष्यमाणं पुगतानेकसलदेश्वकः तथा प्रायोऽस्थिब-
धमंतरेण एव समस्तफलान्तर्वर्तीनि बहूनि बीजानि येषां ते बहुबीजकाः शेषाः सैतिकप्रत्ययः अवापि च शब्दो वक्ष्यमाणं पुगतानेकसलदेश्व-
कः तत्र एकास्थिकप्रतिपादनार्थमाह च से किं तमित्यादि अथ के ते एकास्थिका अनेकविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा निंबेत्यादि गाथात्रयं तत्र
यं निंबाम्रजंबूकोशांबाः प्रतीताः शालः सर्जः अंकोल्लः तिल्लकोऽः पाडुनसबवृक्षः उम्बरकाः स्पलादेशाः आकारोल्लः इति वचनात् पीलुः प्र-
तीतः शेलुः श्लेष्मातकः सल्लकी मालुकोऽदेशप्रतीतो वकुलः क सरः पलाशः किंशुकः करंजो नक्तमालः पुत्रंजीवकोदेशवि-
शेषप्रसिद्धः अरिष्टः पिचुमंदः विभीतकोऽक्षः हरीतकः कोऽक गादेशप्रसिद्धः कषायबकुलः तल्लातकोऽप्यथ भल्लात-
का विधाना नि फलानि लोकप्रसिद्धानि उंबरिका क्षीरणी धातकी प्रियालश्चतिकरंजाश्चल्ला शिंशपाः सनप्रत्र-
गानाग्नशीपर्णीशाका लोकप्रतीताः ज्ञेयाश्च तद्विशेषा एकास्थि पि चान्ये तथा प्रकारा एवं प्रकारा सत्र देशविशेषतो विज्ञे-
याः एतेषां एकास्थिकानां वृक्षाणां मूलान्यपि संख्येयजी वकानि असंख्येयप्रत्येकशरीरजीवात्मकानि एवं कंदा अपि
स्कंधा अपि त्वचोऽपि शाखा अपि प्रवाला अपि प्रत्येकशरीरजीवकाः तत्र मूलानि प्रतीतानि कंदस्याधस्तात् स्कंधः प्रसरंति तेषामुपरि कंदाः त्व-
लोकप्रतीताः स्कंधाः त्वचः छल्ल्यः शालाः शाखाः प्रवालाः पल्लवांकुराः पत्राण्यसंख्येयजीवात्मकानि पत्राणि प्रत्येकजीवकानि एकैकपत्रमे-
कैकपत्रमेकैकपत्रमेकैकेन जीवेनाधिष्ठितमिति भावः पुष्पाण्यनेकजीवानि प्रायः प्रतिपुष्पमनेकजीवभावात् फलान्येकास्थिकानि उप-
संहारमाह सेत्तं एगट्ठिया सुगमं बहुबीजकप्रतिपादनार्थमाह च से किं तमित्यादि अथ के ते बहुबीजकाः सूरिराह बहुबीजकाः अनेकवि-
धाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा अस्थिकेत्यादि गाथात्रयं एते च अस्थिकतिंदुककपित्थ अंबाडकमाउलिंगबिल्लआमलकपनसदाडिम अश्वत्थउंबरवटन्यग्रोध नंदि-

प्रज्ञा०वृत्ति॥

कपिच्छलीशतकीमह्रकाउम्बरिकुम्बं निदवदालितिलकालवकवृत्तो घत्तारीरघसमन्नपर्णलासव इष्वबदंतानी एकट्क कदम्बानां मध्ये
केचिदतिप्रसिद्धाः केचिद्देशविशेषतोऽवसेयाः नवरमिहामलकादयो नालोकप्रसिद्धाः प्रतिपत्तव्याः तेषामेकास्थिकत्वात् किंतु देशविशेषप्र
सिद्धा बहुबीजका एव केचन तथा याचत्रतहयगारत्रियेवात्यतथा एवंप्रकारा एवंप्रकारा ये चान्ये बहुबीजका मंतव्याः एतेषामपि मूलकंदस्कंधत्वक्
शाखाप्रवालाः प्रत्येकमसंख्येयप्रत्येकशरीरजीवकाः पत्राण्यपि प्रत्येकजीवकानि पुष्पाण्यनेकजीवकानि फलानि बहुबीजकानि उपसं
हारमाह सेत्तमित्यादि निगमनवाक्यं सुगमं संप्रति गुच्छप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि एतउल्मादिभेदाः प्रायः स्वरूपत एव प्रतीताः केचि
द्देशविशेषादवगंतव्याः अत्र इक्का विशुद्धस्यैकस्य नामशब्दीनां परत्रापि तत्राम शब्दानंतरत्रान्यो निजजातीयः सदृशनामप्रतिपत्तव्याः अथ
वा एकास्थिक इति तेनैकजातीयका न भवति यथा नालिकेरी तद्रूपा। कास्थिकत्वादेकास्थिक इत्यावलयाकारत्वाद्वलयस्ततोऽनेका
जातीयत्वादनेकत्रापि तत्रामेति दृश्यमानं न विरुध्यते सांप्रतं तु कोऽत्र कार्यसंग्रहार्थमिदमाह नाणाविहेत्यादि नानाविधानि
नाप्रकाराणि संस्थानान्याकृतिर्येषां तानि नानाविधसंस्थानानि तेऽनानाचमि तिहकं ग्रहणमुपलक्षणं तेन उल्मादीनामपि द्रष्टव्यं पत्राणि
एकजीवकानि एकजीवाधिष्ठितानि तद्देहितव्यानि स्कंधोऽपि एकजीवः। कजीवाधिष्ठिता किं सर्वत्राप्यपि नेत्याह तालसरलनालिकेरी
णां ग्रहणमुपलक्षणमिति नान्येषामपि पत्राणि भागमनेकजीवाधिष्ठितं स्कंधस्य प्रतिपत्तं अन्येषां तु स्कंधः प्रत्येकमनेकप्रत्येकशरीरजीवात्म
कः इति सामर्थ्यादवसेयं स्वधातिशुद्धा एगजीवियाइत्येवं मनसि धृतात् अथ यदि प्रत्येकमनेकप्रत्येकशरीरजीवाधिष्ठितास्ततः कथमेकस्वरूप
शरीराकारेणोपलभ्यंत इति तदवष्टानस्वरूपमाह जह सगलेत्यादि यथा सकलसर्षपाणां श्लेषमिश्राणां श्लेषद्रव्यमिश्रितानां वर्तिता वर्तिरेक
रूपा भवति अथ च ते सकलसर्षपाः पृथक्पृथक्शरीराः संतः पृथक्पृथगवगाहनया व्यवतिष्ठंते तथा प्रत्येकशरीराणां प्रत्येकशरीरिणां जीवानां शरीर
संघाताः पृथक्पृथग्वगाहना भवंति इह श्लेषद्रव्यस्थानीया रागद्वेषोपचितं तथाविधकर्मसकलसर्षपस्थानीयाः प्रत्येकशरीरः सा १६

कलसर्षपग्रहणं सर्षपानेवविवक्षुः प्रतिपत्त्या पृथकपृथगवगाहनाः प्रत्येकशरीरा एव विवक्षुः प्रतिपत्त्यर्थं अथैवार्थदृष्टांतांतरमाह जह वेत्यादि वा शब्दो दृष्टांतांतर
समुच्चयार्थे तिलशष्कुलिका तिलप्रधाना पिष्टमयी अपूपिका बहुभिस्तिलैर्मिश्रिता सती यथा पृथकपृथगवगाहतिलात्मिका भवति एवं विदेकरूपा
तथा अनयोः वापमया प्रत्येकशरीराणां जीवानां शरीरसंघाता कथंचिदेकरूपाः पृथकपृथगवगाहनाश्च भवंति उपसंहारमाह से त्तमित्यादि सु
गमं संप्रति साधारणवनस्पतिकायिकप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि अथ के ते साधारणशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः साधारण
शरीरबादरवनस्पतिकायिका अनेकविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा अवए इत्यादि एते च केचिदतिप्रसिद्धत्वात् केचिद्देशविशेषतः स्वयमवगंतव्याः ज्ञेया
व तत्र या विरालिति ये चिद्रान्यर्थमतिरिक्ता स्तथाप्रकारास्तद्रूपकाराः। ते विज्ञेया अनंतजीवा ज्ञातव्याः तणमत्यादि तृणमूलं एतेषामात्मके विज्ञाति
ने दर्शनादशालदानां संख्याता नाः क्वचिदनंताश्च ज्ञातव्याः सिंघाडगस्सेत्यादि शृंगाटकस्यायं गुच्छः सोऽनेकजीवात्मक इति ज्ञातव्यः
। एकस्यात्ववादीनामनेकजीवात्मकत्वात् केवलं तत्रापि यानि। पत्राणि तानि प्रत्येकजीवानि फले पुनः प्रत्येकमेकैकस्मि
न् द्वौ द्वौ जीवौ भणितौ जस्स मूलस्सेत्यादि यस्य मूलस्य भग्न। स्य सतः समः एकांतरूपश्चक्राकारो भंगः प्रकर्षेण दृश्यते तन्मूल
मनंतजीवमवसेयं ज्ञेयाश्चान्येऽपि तथाविधा इति यान्यपि तान्यपि विरसा। नितथाप्रकाराणि तेऽपि अधिकृतसमभंगमूलप्रकारणि तान्यनंतजीवानि
ज्ञातव्यानि एवं कंदस्कंधत्वक्शाखाप्रवालपत्रपुष्पफलबीजविषया अपि नव गाथा व्याख्येयाः संप्रति प्रत्येकशरीरलक्षणाभिधानार्थं गाथाद्वयक
माह जस्सेत्यादि यस्य मूलस्य भग्नस्य सतो भंगो ग्रंथिमन्तरादौ विषमस्त्वेदवृद्धत्वं ततः प्रदृश्यते प्रकर्षेण दृश्यते तथा लक्ष्यते तन्मूलं प्रत्येकजी
व प्रत्येकशरीरजीवात्मकं ज्ञातव्यं ज्ञेयाश्चान्येऽपि तथाविधा इति यान्यपि तान्यपि विरसानि तथाप्रकाराणि तेऽपि अधिकृतसदृशमूलसदृशानि मूलानि
तान्यपि प्रत्येकशरीरजीवात्मकानि एवं कंदादिविषया अपि नव गाथा भावनीयाः यत्र च लाइलिंगत्वव्यत्ययः सप्राकृतलक्षणादवसेयः अधुना मू
लादिगतानां वल्कक्षणां बहुलानामनंतजीवत्वपरिज्ञानार्थं लक्षणमाह जस्स मूलस्सेत्यादि गाथाचतुष्टयं यस्य मूलस्य काष्ठात् मध्यसारात् छल्लिवल्कं

प्रज्ञाप० वृत्ति

पावहलतरा भवति सा अनंतजीवा ज्ञातव्याः कीदृशी भंगः भज्यमानस्य तरो विहन्नियापि त्वचा अधिकृतया अनंतजीवत्वेन निश्चितया समानरूपा बह्वी सापि तथाविधअ
नंतजीवात्मिका ज्ञातव्या एवं कंदस्कंधशाखाविषया अपि तिस्रो गाथाः परिभावनीयाः अथ नानासामेव बह्वीनां प्रत्येकजीवपरिज्ञानाय लक्षणमा
ह जस्समूलस्सेत्यादि गाथा चतुष्टयं यस्य मूलस्य काष्ठात् मध्यसारात् बहलतरा छल्ली भवति सा परित्तजीवा प्रत्येकशरीरजीवात्मिका इष्टव्या ज्ञाया
वन्नातना विहन्नियापि त्वचा अधिकृतया प्रत्येकशरीरजीवात्मकत्वेन विनिश्चितया बह्वी समानरूपा बह्वी सापि तथा विध प्रत्येकशरीरजीवात्मिकावगंतव्या।
एवं कंदादिविषया अपि तिस्रो गाथा भावनीयाः यदुक्तं जस्स मूलस्स भग्गस्स समो भंगो पदीसई इत्यादि तादवलक्षणमनंतजीवप्रतिपादयिषुरिदमाह चक्कागमि
त्यादि चक्राकं चक्राकारं समं भज्यमानस्य मूलकंदः स्कंधत्वक् शाखा पत्रपुष्पादि भवति तन्मूलादिकमनंतजीवं विजानीहि
तिसंधः तथा गांठौ भंगे घाप्यो भवति ग्रंथिः एवं मामान्या तानंगस्थानं। वा समयस्य भज्यमानस्य चूर्णेन रजसा घनेन व्याप्तं भवति अथवा पस्य
पत्रादेर्भज्यमानस्य चक्राकारं भंगं रजसा ये स्थितं तत्रापि विविनाप थिवीसदृशेन भेदेन भंगस्थानं भवति सर्यकर एतस्मात्केदारतरि के
२ अतत्सवं ड स्य वसमानां गोलवतीति भावः समनंतः कायं विजानीहि ॥ उन रपिलक्षणांतरमाह गूढछिरागमित्यादि यत्पत्रं सक्षीरं निःक्षीरं वा गूढ
सिराकं मल्लक्ष्यमाणशिरावद्धाषंयदपि च पत्रं नष्टं संधिबंधातु पलक्ष्यमाण पत्रार्द्धद्वयसंधि तदनंतजीवं विजानीहि संप्रति पुष्पादिगतं विशेषमभिधेष
मभिधित्सुराह पुष्पाजलयेत्यादि पुष्पाणि च वृंतबद्धानि तथा थाजलजानि सहस्रपत्रादीनि स्थलजानि कोरंटकादीनि एतान्यपि च प्रत्येकं द्विधा तद्यथा कानि
निचि द्वृंतबद्धानि अतिमुक्तकप्रवृत्तीनि कानिचित् नालबद्धानि जातिपुष्पप्रवृत्तीनि तत्र पत्रतामध्ये कानिचित् पत्रादिगतजीवापेक्षया संख्येयजीवानि कानि
चिद संख्येयजीवानि चिद नंतजीवानि यथागममवबोद्धव्यानि अत्रैवकंचिद्विशेषमाह ॥ जे केई इत्यादि यानि कानिचिन्नालिकाबद्धानि पुष्पाणि जात्या
दिगतानि तानि सर्वाण्यपि संख्यातजीवकानि भणितानि तीर्थकरगणधरैः स्निहूस्निहूपुष्पं तु यत्र अनंतजीवं यान्यपि चान्यानि स्निहूपुष्पकल्पानि तान्यपि तथावि
धानि अनंतजीवात्मकानि ज्ञातव्यानि ॥ पउमुप्पलिनीकंदे इत्यादि पद्मिनीकंदः अंतरकंदो जलजवनस्पतिविशेषकंदस्तथा झिल्लिका वनस्पतिविशेषरूपा १७

एतेसर्वेप्यनंतजीवा नवरं पद्मिन्यादीनां बिसमृणालेषु एकएवजीवः एकजीवात्मकौ बिसमृणालाविति भावः ॥ पलंडु इत्यादि पलांडुकं
दो लसुनकंदः कंदलीवनस्पतिविशेषः कुस्तुंबको प्येवमेवएते सर्वेपि परित्तजीवाः प्रत्येकशरीरजीवात्मकाः इति पत्रत्वप्यपि चान्ये एवं
प्रकारा अनंतजीवात्मकलक्षणविरहिता स्तेपि तथाविधाः प्रत्येकशरीरजीवात्मका वेदितव्याः ॥ पउमुप्पलनलिनाइत्यादि गाथाद्वयं पद्मानामु
त्पलानां नलिनानां सुभगानां सौगंधिकानां अरविंदानां कोकनदानां शतपत्राणां सहस्रपत्राणां प्रत्येकं यत् वृंतं समवंधनं यानि च बाह्यपत्रा
णि प्रत्येकं हरिद्वर्णानि यावत्कर्णिका पत्राधारस्तानि एतानि सर्वाण्येकजीवात्मकानि यानि पुनरभ्यंतराणि पत्राणि ये च किंजल्ककेसराणि या च
मिंजाः फलानि प्रत्येकमेकैकजीवाधिष्ठितानि वेदितव्यानि इत्यर्थः ॥ गाथाद्वयं वेणुर्वंशो नडस्तृणविशेषः इक्षुवाडिया दयो लो
कतः प्रत्येतव्याः तृणानि सर्वाण्यपि तेषां पर्वाणि पर्वाण्येतानि एतेषां यदक्षि यच्च पर्व यच्च परिमोड तदेकपर्वपरिवेष्टनं च
रमेतानि एकजीवस्य संबंधीनि भवंति एकजीवात्मकानि भवंति। नीति भावः पत्राणि पुनरेतेषां प्रत्येकमेकजीवाधिष्ठिता
नि पुष्पाणि अनेकजीवात्मकानि ॥ पूसफलमित्यादि पुष्पफलं फलं एवं कालिंगं तुंबं त्रपुसं एलवालुकानि विशेषरूपं वालुकं
घोषातकं पटोलं तिंदुकं तिंदूसं चयत् फलं एतेषु प्रत्येकं वृंतं तस्य समंसकटाहं तिस मां समगिरं तथा कटाह एतानि त्रीण्येकस्य
जीवस्य भवंति एकजीवात्मकान्येतानि त्रीणि भवंतीत्यर्थः तथा एतेषामेव पुष्पफलादीनां तेंदुकपर्यंतानां पत्राणि प्रत्येकं प्रत्येकशरीराधि
ष्ठिता न्येकैकजीवाधिष्ठितानीत्यर्थः तथा सकेसराः अकेसरा वा मिंजा वीजानि प्रत्येकमेकैकजीवाधिष्ठितानि ॥ सप्फाए इत्यादि एते
जलरुहादिवनस्पतिविशेषा लोकतः प्रत्येतव्याः एते चानंतजीवा अनंतजीवात्मका नवरं कंडुक्केत्यादिना साहारणाः कोपि देशविशेषभावा
त्। नंतजीवा भवति कोप्यसंख्येयजीवात्मक इति आह किं बीजजीव एव मूलादिजीवो भवति उतान्यस्मिन्नपक्षे तत्रापि तथापि इति परसु
श्रमाशंक्याह ॥ बीएजोणिब्भूए इत्यादि बीजयोनिभूते तस्यां अवस्थायां प्राप्ते योनिपरिणाममपरित्यजतीति भावः बीजस्य हि द्विविधावस्था योनि अयोन्य

यावस्थावस्थावनत्यया बीजं योन्यवस्थां न जहाति अथवा विध्वस्तं तु तन्नात्तदा तत्र योनिरिति न मित्यभिधीयते तद्विध्वस्तं तु ज्ञानातिशयतो नावगं-
तुं शक्यते तत्र यावदतिशयिना संप्रति सामान्यतः प्रत्यवबोधो अविध्वस्तयोनिर्विध्वस्तयोनिरिति व्यवह्रियते विध्वस्तयोनित्वे नियमादायतनमव्यवहार्यो विध्व-
स्तत्वे अविध्वस्तयोनिरिति किमपि स्थिवीयते तद्व्यवहारिता रूपविध्वस्तानमविध्वस्तशक्तिकं तत्तत्त्वं बीजजीवपरिणामनशक्तिसंपन्नमिति भावः तस्मिन् बीजे यो-
निभूते जीवो व्युत्क्रामति उत्पद्यते स एव पूर्वको बीजजीवो अन्यो वा आगत्योत्पद्यते किमुक्तं भवति यदा बीजजीवो निर्वर्तितनिजायुःक-
यात् बीजजीवपरित्यागः कृतो भवति तस्य बीजस्य पुनरपि कालान्तरे भूमिजलादिसामग्रीसद्भावादा कदाचित्स एव प्राक्तनो बीजजीवो मूलनाम
गोत्रं उपनिबध्य तत्रागत्य परिणमते कदाचिदन्यः पृथिवीकायिकादि। जीवः योऽपि च मूलजीवः इति यश्च मूलतया परिणतो जीवः सोऽपि
च प्रथमपत्रतया परिणमते एवं प्रथमपत्रतयापि च परिणमते इत्येकजीव कर्तृकं मूलं प्रथमपत्रं चेति आह यद्येवं सर्वोऽपि किसलयः प्रथमम-
नन्तो गच्छति इत्याद्युक्तं आगमे एकपत्रविरुध्यते उच्यते। तेऽपि बीजजीवो बीजे त्यक्ते बीजं मूलत्वेनोत्पद्यतेऽनन्ता-
वस्थाकलितानितरमदनंतरमाविनी किसलयावस्था नियमतोऽनन्त रजीवाः ऊर्ध्वतिष्ठन्तस्तस्थितिक्षयात् परिणतस्तत्र मूलाव-
स्थूलजीवाः अनन्तजीवतनुशरीरतया परिणमयन्ताः वृद्धि ततः यावत्सा। प्रथमपत्रमितिन विरोधः अन्ये त्वाचक्षते प्रथमपत्रमिह या सा बी-
जस्य समुच्छूननावस्था तेन एकजीव कर्तृकं मूलं प्रथमपत्रं इति किमुक्तं भवति मूलं शूनावस्था एकजीवकर्तृकं एतत्र नियमप्रदर्शनार्थं तु कं मू-
लं समुच्छूनावस्था एकजीवपरिणामितं एवासौ शेषं तु किशलयादि नावश्यं मूलजीवपरिणामादि विनिवेशितः सव्वो वि किसलओ खलु उग्गममा-
णो अणंतओ भणिओ तद्व्याख्यानविरोधः यदिदं मूलसमुच्छूनावस्था निर्वर्तनानंतरकाले किसलयरूपावस्थादिति आह प्रत्येकशरीरवनस्प-
तिकायिकानां सर्वकालं शरीरावस्थामधिकृत्य किं प्रत्येकशरीरत्वमुत कस्मिंश्चिदवस्थाविशेषे अनन्तजीवत्वमपि संभवति तथा साधारणवनस्प-
तिकायिकानामपि किं सर्वकालमनन्तजीवत्वमुत कदाचित् प्रत्येकशरीरत्वमपि भवति तत आह सव्वो वि किसलओ इत्यादि इह सर्वशब्दो ए- १८

वकारार्थः परिशेषवाची सर्वोऽपि वनस्पतिकायः प्रत्येकशरीरः साधारणो वा किसलयावस्थामुपगतः सन् अनन्तकायः तीर्थकरगणधरैर्भ-
णितः स एव किसलयरूपोऽनन्तकायिकः प्रवर्धमानः अनन्तो वा भवति परीत्तो वा कथं उच्यते यदि साधारणशरीरं निर्वर्त्यते तदा साधारण
एव तिष्ठति अथ प्रत्येकशरीरं ततः प्रत्येक इति क्रियतः कालाद् ऊर्ध्वं प्रत्येको भवतीति वेदुच्यते अन्तर्मुहूर्तेन मा इह निगोदानामुत्कर्षतोऽप्यन्त-
र्मुहूर्तकालं यावत्स्थितिरुक्ता ततोऽन्तर्मुहूर्तात्परतो विवर्धमानः प्रत्येको भवतीति संप्रति साधारणलक्षणमाह समयमित्यादि गाथाद्वय
समयं उगमपमुक्तानां तु प्रत्यग्रामाणतीतेषां साधारणजीवानां समकमेककालं शरीरनिर्वृत्तिर्भवति समकं च प्राणापानग्रहणं प्राणापान-
योग्यपुद्गलोपादानं ततः समकमेककालं तदनन्तरकालभाविना। तद्वा समनिश्वासोच्छ्वासौ एकस्य यत् आहारादिपुद्गलानां ग्रहणं तदेव
बहूनामपि साधारणजीवानामत्र सर्वं किमुक्तं भवति यत् आ- हारादिकमेकोऽभ्यवहरति तदेवापि तदवगृह्णन्तीति तथा यद्ग्र-
हणं ग्रहणं तत्संक्षेपादेकशरीरसमाचनसानुपेक्षया। णिग्रहणं संप्रत्युक्तार्थोपसंहारमाह ब साहारणमाहा-
सार्वणमप्येके शरीरास्थितानां जीवानामुक्तप्रकारेण यत्र। धारणः सूत्रे नपुंसकतानिर्देशः प्राकृतत्वादाहारः आहारग्रहणा-
ग्योग्यपुद्गलोपादानं तदुपलक्षणमेतत् तथा साधारणानुग्राहसनिश्वासौ। यावत्साधारणशरीरनिर्वृत्तिरेतत्साधारणजीवानां लक्षणं संप्रति
यथैकस्मिन् निगोदशरीरे अनन्ता जीवाः परिणताः प्रतीतिपथमवतरंति तथा प्रतिपादयन्नाह ब जह अयगोलो इत्यादि यथा अयोगो-
लो ध्मातः सन् तप्ततपनीयसंकाशः सर्वोऽग्निपरिणतो भवति तथा निगोदजीवान् जानीहि निगोदरूपे एकस्मिन् शरीरे तत्परिणाम-
कतया अनन्ता जीवाः परिणता जानीहि एवं स तिष्ठ एगस्सेत्यादि एकस्य द्वयोस्त्रयाणां यावत् संख्येयानां वा असंख्येयानां वा नि-
गोदजीवानां शरीराणि द्रष्टुं न शक्यानि कुत इति चेदुच्यते अभावात् न च केवलादिजीवपरिकीर्तितानि अनन्तवनस्पतिशरीराणि संति अनन्तजीव-
पिंडात्मकत्वात् कथंचित् तत्केवलज्ञानिनां आह दीसंती इत्यादि इह यानि शरीराणि निगोदजीवानां बादरनिगोदजीवानां तु सूक्ष्मनिगोद

जीवानां तेषां शरीरं पुनः अनंतजीवसंघातात्मकं वेद्यं तु प्रत्येकस्य भावात् तथा च परिणामपरिणतत्वात् अथ कथमेतदवसीयते निगोदस्
य शरीरं नियमात् अनंतजीवपरिणामाविर्भावितं भवतीति उच्यते जिनवचनात् उक्तं च गोलाय असंखेज्जा होंति निगोया असंखया गोल
ए इक्किको य निगोओ अणंतजीवो मुणेयव्वो संप्रत्येतदेव निगोदजीवानां प्रमाणमभिधित्सुराह लोगागासमित्यादि एकैकस्मिन्
लोकाकाशप्रदेशे एकैकं निगोदजीवं स्थापय एवमेकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे एकैकं जीवं स्थापयता मीयमाना अनंता लोका अ
नंतलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा निगोदजीवा भवंति संप्रति प्रत्येकवनस्पतिजीवप्रमाणमाह उ लोगागासपएसे इत्यादि एकैक
स्मिन् लोकाकाशप्रदेशे एकैकं प्रत्येकवनस्पतिजीवं स्थापय एवंरूपप्रकारेण मीयमानाः प्रत्येकतरुजीवा असंख्येयलोका
काशप्रदेशप्रमाणा भवंति संप्रति पर्याप्तापर्याप्तभेदेन प्रत्येक साधारणवनस्पतिजीवानां प्रमाणमाह पत्तेया पज्जत्ता इत्यादि
पर्याप्ताः प्रत्येकवनस्पतिजीवा घनीकृतस्य लोकस्य संबं धिनः प्रतरस्य असंख्येयतमभागमात्रा असंख्येयलोगेया
वंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा भवंति अपर्याप्ता नोऽनंताः अ त्येकतरुजीवा असंख्येयलोकाः परिमाणं पर्याप्तानां च
साधारणजीवानामनंता लोकाः किमुक्तं भवति असंख्येयलो काकाशप्रदेशप्रदेशप्रमाणा अपर्याप्ताः प्रत्येकतरवो अनंतलो
काकाशप्रदेशप्रमाणाः पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च साधारणजीवा इति जे यावण्णे तहप्पगारा इति ये चान्ये एवंप्रकाराः अनुक्तरूपा एवंप्रकाराः
प्रत्येकतरुरूपास्तेऽपि वनस्पतिकाया भवंति प्रतिपत्तव्याः ते समासओ दुविहा पन्नत्ता तं जहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य अपर्याप्ताः का
दाचिदसंख्येयाः कदाचिदनंताः प्रत्येकतरवः संख्येया असंख्येया वा साधारणास्तु नियमादनंता इति तत्थ णं जे ते पज्जत्तगा इत्यादि एतेषां साध
रणप्रत्येकतरुरूपाणां वनस्पतिविशेषाणां वक्ष्यमाणनामभिर्विशेषप्रतिपत्तिः कावक्ष्यमाणमाश्रित्य असंख्येयाः प्रतिपत्तव्याः एवं तं
कहा कंदाये इत्यादि गाथाद्वयं कंदाः सूरणकंदादयः कंदमूला निदर्शनमूल्यनि वसाधारणवनस्पतिविशेषाः सुग्राह्याः लघुप्रतीताश्च

कावंशास्तुणानवजीवनादीनि पर्याप्तातुलशृंगाटकानि प्रतीतानि रडाकुलकवनस्पतिविशेषाः सेवालः प्रसिद्धः हृतककावकपनकवनाणीकं
डकाः साधारणवनस्पतिविशेषास्तेषामेकैकानविशालिसंख्यानां नागादिषु मध्ये कस्यापि कापि ख्यातिः किमुक्तं भवति कस्यापि क्वचित् ख्यातिः
कस्यापि क्वचिद्यावत् कस्यापि मूलकस्यापि अग्रकस्यापि मध्यकस्यापि बीजमिति सेत्तमित्यादि निगमनवाक्यं उक्तं एगमणत्तं च इंद्रिया एकेंद्रियाः संप्र
ति द्वींद्रियप्रतिपादनार्थमाह सेकिंतमित्यादि अथ के ते द्वींद्रियाः सूरिराह द्वींद्रिया अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः पुलाकिमियाइत्यादि पुलाकि
मिया नामपायुप्रदेशोत्पन्नाः कुक्षिकृमयः कुक्षिप्रदेशोत्पन्नाः गंडोलाः समुद्रादिवाः प्रतीताः शंखनकाः शंखा एव लघवः चुल्लाचुल्लिकाः खुल्लाध
वः शंखाः सामुद्रशंखाकारा वराटाः कपर्दकाः सिप्पिसंपुडत्ति पुटरूपाश्च सक्तयः चंदनका अक्षाः शेषास्तु यथासंप्रदायं वाच्याः जे
यावण्णे तहप्पगारा इति ये चान्ये तथाप्रकारा एवंप्रकाराश्च तनकाडवरसंवर्तकस्यादयस्ते सर्वे द्वींद्रिया ज्ञातव्याः ते सम्मूर्छिम
वाः सम्मूर्छिमत्वादेव च नपुंसकाः सम्मूर्छिमा नाम वर्णनतरस कत्वात् नारकसम्मूर्छिमा नपुंसका इति वचनात् ते समासतो
इत्यादि ते द्वींद्रियाः समासतः संक्षेपेण द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा पर्याप्तकाश्च अपर्याप्तकाश्च शब्दो योनिकुलादिन
अवगतानेकलिदमुक्तं एतेषां द्वींद्रियाणामेव सप्ताहीनां विततक स्यादीनां द्वींद्रियाणां पर्याप्तानां सर्वसंख्यया सर्वजातिकुलकोटी
नां योनिप्रमुखशतसहस्राणि भवंतीति समाख्यातं जातिकुलकोटिकुलकानां भवंतीति नावः इत्यस्यां ततीर्थकृद्भिर्मकारोः लाक्ष
णिकइयमत्र भावनाः इह जातिकुलयोनीनां परिज्ञानार्थमिदं प्रसिद्धमुदाहरणं पूर्वाचार्यैरुपदर्शितं तद्यथा जातिरिति किल तिर्यग्जातिः
तस्याः कुलानि कृमिकीटवृश्चिकादीनि इमानि च कुलानि योनिप्रमुखानि भवंति तथाहि एकस्यामेव योनौ अनेकानि कुलानि भवंति यथा छ
गणयोनौ कृमिकुलं वृश्चिककुलमित्यादि अथवा जातिकुलयोन्योः परस्परं विशेष एकस्यामपि योनौ अनेकजातिकुलसंभवात्
यथा एकस्यामेव योनौ कृमिजातिकुलं कीटजातिकुलं वृश्चिकजातिकुलमित्यादि एवं च एकस्यामेव योनाववांतरजातिभेदभावाद

नावादरतेजस्कायिकानिप्रवक्तानि
सेत्तमित्यादि स्येषाद्वीन्द्रियसंसा
त्रीन्द्रियसंसारसमापन्नजीवप्रज्ञा
र्शयति एतच्च प्रतीकप्रवृत्तत्वाद्
वान्यत्सर्वाप्रकारा एवंप्रकारास्तेसर्वेपि
णास्त्वमादिकानामौपयिकप्रश्ना
तसहस्राणि नवंति अष्टौ कोटि
य संसारसमापन्नजीवप्रज्ञापनां सं
यालोकतः प्रत्येतव्याः एतेषां चे
उपसंहारमाह सेत्तमित्यादि उक्तं
वप्रज्ञापनाधुनाह पंचेंद्रियसंसा
या नरकावासास्तेषु भवा नैरयिका र
तिरोऽञ्चंति तिर्यंचस्तिरस्तिर्यंतीति
जीवास्तेषां प्रज्ञापना तिर्यग्योनि
मनोरपत्यानि मनुष्याः मनोर्याति
प्र

पंचेंद्रियसंसारसमापन्नजीवास्तेषां प्र द
यापन्नपंचेंद्रियसंसारसमापन्नजी स
वानाह सेकिंतमित्यादि सप्तविधाः तो
पदर्शयति रत्नानिवज्रवैडूर्यादि
सा वा सोष्टविधीवतस्मान्नैरयिका अ
श्रुना ह शर्कराप्रभामाप्याद्भुसरणत का
रसारिराह पंचेंद्रियतिर्यग्योनिक टि
प्रत्ययः तत्र पंचेंद्रियतिर्यग्यो वृ
नंतीति स्वखरा प्राकृतत्वादाषच्चात्व म
किंतमित्यादि अथ कातरुनलवरपं वि
चवंतद्यायेत्यादिनापदर्शयति म वः
मत्स्यादीनां विशेषत्लोकतो वि ग
षेमांसकच्छपाः तसमासतारत्या णं
तिकासु उदाहरसम्बुपत्याः अस ई
तिनावस्मेनतिर्यषाः संसार्भेमानावा वि दि

वागर्भात्गर्भावासात्व्युत्क्रांतिर्निःक्रमणं येषां ते गर्भव्युत्क्रांतिकाः आर्षत्वादेतिकत्तु समासांतः चशब्दौ प्रत्येकं स्वगतानेकभेदसूचकौ तत्र ये
संमूर्छिमास्ते सर्वे नपुंसकाः संमूर्छिमत्वादेव नपुंसकत्वाविनाभावित्वात् ये तु गर्भव्युत्क्रांतिकास्ते त्रिविधाः तद्यथा स्त्रियः पुरुषा नपुंसकाः
एतेषां चामीषामपि शरीरावगाहनादिभेदात् चिंतनं यत्र गर्भव्युत्क्रांतिकानां स्त्रीपुंनपुंसकानां परस्परमल्पबहुत्वं चिंतनं तच्च जीवाभिगमटीका
यां कृतमिति ततोऽवधार्यं एएसिणमित्यादि एतेषामेवमादिकानां एवं प्रकारादीनां जलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकानां पर्याप्तापर्याप्तानां
सर्वसंख्यया अर्द्धत्रयोदश जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि योनिप्रवहाणि शतसहस्राणि भवंतीत्याख्यातं अथावशिष्टसीकरैः उपसंहा
रमाह सेत्तमित्यादि तदेवमुक्ता जलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः संप्रति स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकान्प्रतिपिपादयिषुरिदमाह से किंतं
मित्यादि चत्वारि पदानि येषां ते चतुष्पदा अश्वादयः ते च ते स्थलचराश्च पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्च चतुष्पदस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्यो
निकाः उरसा बाहुभ्यां वा परिसर्पंतीति परिसर्पाः अहिनकुलप्रभृतयः ते च ते स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्च पदेन स
ह विशेषणसमासः चशब्दौ प्रत्येकं स्वगतानेकभेदसूचकौ तदेवानुक्रमेण प्रतिपिपादयिषुरिदमाह से किंतमित्यादि
अथ के ते चतुष्पदस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः सूरिराह चतुष्पदस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा एकखु
रा इत्यादि तत्र एकः प्रतिपदमेकः खुरः शफो येषां ते एकखुराः अश्वादयः द्वौ खुरौ प्रतिपदं येषां ते द्विखुराः उष्ट्रादयस्तथा स्वाभाव्यात् तेषामेकैक
स्मिन् पदे द्वौ द्वौ शफौ भवत इति गंडीव पद्मकर्णिकाधिकरणिस्थानमिव पदं येषां ते गंडीपदा हस्त्यादयः नखाः सनखानि दीर्घनखपरिकल्पितानि पा
दानि येषां ते सनखपदाः श्वादयः प्राकृतत्वाच्च सणप्फया इति सूत्रे निर्देशः अधुना एतानेव एकखुरादीन् भेदतः क्रमेण प्रतिपिपादयिषुरिद
माह से किंतमित्यादि सुगमं नवरं ये केचिज्जीवभेदाः अप्रतीतास्ते लोकतोऽवसेयाः तस्मात्ताऽविदापन्नताइत्यादि सूत्रं यावद्भवंती
यं नवरमत्र जातिकुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि दश भवंतीति वक्तव्यमत्रापि संमूर्छिमानां गर्भव्युत्क्रांतिकानां च प्रत्येकं यतू

शरीरादिभेदात् अत्र चिंतनं यत्र स्त्रीपुंनपुंसकानां परस्परमल्पबहुत्वं तच्च जीवाभिगमटीकातोऽवसेयं सेत्तं चउप्पएत्यादि से किंतमित्यादि
अथ के ते परिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः सूरिराह परिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिका द्विविधा द्विप्रकाराः प्रज्ञप्तास्तद्यथा
उरपरिसप्पेत्यादि उरसा परिसर्पंतीत्युरःपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्च उरःपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्च उरःपरिसर्प
स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकास्तु भुजाभ्यां परिसर्पंतीति भुजपरिसर्पास्ते च ते स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्च भुजपरिसर्पस्थलचरपं
चेंद्रियतिर्यग्योनिकाः चशब्दौ प्रत्येकं स्वगतानेकभेदसूचकौ तत्र उरःपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकान् भेदतः प्रतिपिपादयिषुरिदमाह
से किंतं उरपरिसप्पेत्यादि अथ के ते उरःपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः सूरिराह उरःपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियतिर्य
ग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा अहयोऽजगराः आसालिका महोरगाः एतेषामेव भेदानामवगमाय प्रश्ननिर्वच
नसूत्राण्याह से किंतमित्यादि अथ के ते अहयः सूरिराह अहयो द्विविधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा दर्वीकरा मुकु
लिनश्च तत्र दर्वी दर्वीव फणा तत्करणशीला दर्वीकराः मुकुलं फणाविरहयोग्यशरीरावयवविशेषाकृतिः सा विद्यते
येषां ते मुकुलिनः फणाकरणशक्तिविकला इत्यर्थः अत्रापि चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ तत्र दर्वीकरान् भेदतः प्रतिपिपादयिषु
राह से किंतमित्यादि आस्यादंष्ट्रास्तु विषं येषां ते आसीविषाः उक्तं च आसी दाढा तग्गयविसा आसीविसा मुणेयव्वा इति दृष्टौ
विषं येषां ते दृष्टिविषाः उग्रं विषं येषां ते उग्रविषाः भोगः शरीरं तत्र विषं येषां ते भोगविषाः त्वचि विषं येषां ते त्वग्विषाः प्राकृतत्वाच्च तयावि
सा इति पाठः लाला मुखस्रावः तत्र विषं येषां ते लालाविषाः निःश्वासे विषं येषां ते निःश्वासविषाः कृष्णसर्पादयो जातिभेदा लो
कतः प्रतिपत्तव्याः उपसंहारमाह सेत्तं दर्वीकराः मुकुलिनः प्रतिपिपादयिषुरिदमाह से किंतमित्यादि एतेऽपि लोकतोऽवसेयाः अज
गराणामवांतरजातिभेदा न विद्यंते तत एकप्रकारा अजगराः प्रज्ञप्ताः आसालिगामभिधित्सुराह से किंतं आसालिगा एवं विप्पणए

प्रज्ञापनावृत्ति॥

श्रेष्ठ इति भगवान् आर्यश्यामोऽपि इदं वस्तुं तत्र आसालिकाप्रतिपादकं गौतमप्रश्नभगवन्निर्वचनरूपं सूत्रमस्मिंस्तदेवागमबहुमानतः पठति
कहिणं भंते इत्यादि कणमिति वाक्यालंकारे भदन्त परमकल्याणयोगिन् आसालिका संमूर्छति एषा हि गर्भजा न भवति किंतु संमूर्छिमेव ततस्त
त्संमूर्छति भगवानाह गोयमा इत्यादि गौतम अन्तर्मनुष्यक्षेत्रे मनुष्यक्षेत्रस्य मध्ये न बहिस्तावतामनुष्यक्षेत्रोऽबहिः स्यात्तु स्यादे
न भवतीति प्रतिपादितं तत्रापि मनुष्यक्षेत्रे सर्वत्र न भवति किं तर्हि अर्द्धतृतीयेषु द्वीपेषु अर्द्धं तृतीयं येषां ते अर्द्धतृतीयास्तेष्वयं विग्रहः समुदायः
समासार्थः स्त्वं पतावतालवणसमुद्रकालोदसमुद्रव्यवच्छेदः कृतो भवति निर्व्याघातेन व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं तेन यदि पञ्चदशसु कर्मभूमिषु तदा न
व्याघातो भवति यदि पुनः पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्वैरावतेषु सुषमसुषमादिरूपः कालो व्याघातहेतुस्तत्र व्या- घातो भवति तदा पञ्चदशसु कर्मभूमिषु संमूर्छतीति व्याघातं प्रतीत्य
किं पञ्चसु कर्मभूमिषु भवति यदि पञ्चसु भरतेषु पञ्चस्वैरावतेषु व्याघात उक्तो। व्याघातो भवति ततः पञ्चसु महाविदेहेषु संमूर्छति प
ञ्चदशसु त्रिंशत्सु कर्मभूमिषु अपर्याप्तके इति प्रतिपादिते पञ्चदशसु कर्मभूमिषु पञ्चसु महाविदेहेषु तत्र सर्वत्र संमूर्छ
ति किं तु चक्रवर्तिस्कन्धावारेषु वासुदेवस्कन्धावारेषु सर्वत्रापि विकल्पास्ति द्रष्टव्यः बलदेवस्कन्धावारेषु माण्डलिकः सामान्यराजा अल्पर्द्धि
को महामाण्डलिकः स एव अनेकदेशाधिपतिः तत्स्कन्धावारेषु ग्राम निवेशेषु इत्यादि ग्रसति बुद्ध्यादीन् गुणानिति यदि वा गम्यः शास्त्र
प्रसिद्धानामष्टादशानां कराणामिति ग्रामः प्रकृततरवणिग्ग्रामः पांशुप्राकारनिबद्धं खेटं क्षुल्लप्राकारवेष्टितं कर्बटं अर्द्धतृतीय
गव्यूतान्तर्ग्रामान्तररहितं मडम्बं पत्तनं जलपथस्थलपथयोरन्यतरेण युक्तं द्रोणमुखं जलस्थलनिर्गमप्रवेशं शकटैर्यो
टकैर्नौभिर्वा गम्यं तत्पत्तनं तत्रात्र रत्नानामाकर आकरः पत्तनं शकटैर्यो टकैर्नौभिर्वा नौभिरेव यत्प्रवेश्यं तत्पट्टनं जलस्थलपथोपेतं द्रोणमुखं खर्बाङ्ग
ल्पं तत्तुल्यं निर्गमप्रवेशं आकाराः हिरण्याकरादिः आश्रमस्तापसावसथोऽपलक्षितआश्रयः संवाहः यात्रासमागतप्रभूतजननिवेशः राज
धानी राजाधिष्ठानं नगरं यत्र निगमनादि राजधानीचक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामेव विनाशो विनाशकाले एतच्चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामेव विनाशो २२

एषु पर्यटितेषु एतेषु विनाशेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामेव विनाशो एतेषु एतेषु चक्रवर्तिस्कन्धावारादिषु स्थानेषु आसालिका संमूर्छति साव
जघन्यतः अङ्गुलस्यासंख्येयभागमात्रया अवगाहनया समुत्पद्यत इति योगः एतदुक्तं भवति यदा अयमसंख्येयं तं चक्रवर्तिस्कन्धावारादयो विनाशमुपयान्ति
तदा तेषां अधस्तात् जघन्येन अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणदेहत्वेन विष्कम्भबाहल्यतो विष्कम्भबाहल्याभ्यां समानत्वेन विस्तारबाहल्य
मूलतः भूमिं दालयित्वा निर्गच्छति चक्रवर्तिस्कन्धावारादीनामधस्तात् उत्पद्यत इति भावः सा च संमूर्छिमा असंज्ञी अत एव मिथ्यादृष्टिः सा समुत्पन्ना सती भूमिं दालयित्वा
ततो मिथ्यादृष्टिः सा सा च तस्मात् स्थानात् तत एव अज्ञानी असंज्ञी चेत्वमुहूर्तमात्रायुः कालं करोति तदेवं पर्यन्तं
पतिष्ठा सूत्रकृत संग्रहमाह सेत्तं आसालिया संमूर्छिमा इत्यादि स किं तं इत्यादि अङ्गमनन्तरं यदुक्तं यदा
अङ्गुलप्रमाणा एतद्गतिः कञ्चिद्विशेषमाह धनुः प्रमाणं धनुःसहस्रप्रमाणा अङ्गुलसंख्येयभागादीनि तद्वितस्ति
प्रमाणरूपाः स्युः ततः शरीरप्रमाणम् अपरिमितप्रमाणत्वात् ततः परिमितमिति तेषां अङ्गुलं भिन्नार्थं प्रतिपन्नं पर्यन्ते
ते तस्यायमर्थः सा च कीदृशी न महती रमणीय अङ्गुलप्रमाणशरीरा एवावगाहनया भवतीति तस्मात् एककत्वेनानुप्रविष्टा अङ्गुलं प्रविश्य
अल्पप्रमाणा अङ्गुलकं प्रमाणं शकटादिषु ये पारावतादिमात्रा शरीरा अवगाहनया भवति अङ्गुलप्रमाणशरीरावगाह
नया अपि भवतीति भावः एवं प्रमाणा अपि भवतीयापि तन्महति तस्य प्रमाणमहाविस्तारविशेषप्रसङ्गात् अल्पे सा अल्पे यत्र
तत्र तावत् तल्पे महती अवगाहनया वर्तते तस्मिन् अस्मिन् तेन तस्याः शेषावयवविशेषणानन्तरं वचनत्वं तथा आकाशमाह तेन
तदिव सिद्धा यदि तत्प्रमाणरूपा अवगाहनया तदा तत्र सिद्धित्वं तत्र किं तु वायुपञ्चद्वीपसमुद्रेषु भवन्ति तेषु उत्पद्यते तदेव नाकादिषु
अल्पेषु अल्पे बहुतरेषु न तत्र अङ्गुलं प्रति ये यावत्प्रमाणा अवगाहनया तिर्यक् विचारतो अङ्गुलदशकादि विचारावगाहनया नाना प्रकाराः सन्तीति
मतिरागज्ञानमाहा संग्रहमाह सेत्तं सित्यादि समासतो व्याख्याता दिशादिनावगन्तव्यं एतावन्मात्रा निर्दिष्टा कुलकोटीनां योनिप्रमुखाणि

॥प्रज्ञा०वृत्ति॥

शतसहस्राणि भवंतीत्याख्यातं शरीरादिषु चिंतनं यथा द्वींद्रियाणां संख्यानामल्पबहुत्वं जीवाभिगमटीकातो भावनीयं उरःपरिसर्पवक्त-
व्यतोपसंहारमाह सेत्तं उरःपरिसर्पा भुजपरिसर्पानभिधित्सुराह से किं तमित्यादि भुजगमनवत्त्वं भुजपरिसर्पा विज्ञेया अप्रती-
तास्ते लोकतोऽवसेयाः अमीषां च नव जातिकुलकोटीयोनिप्रमुखशतसहस्राणि भवंति यत्पुनः शरीरादिषु चिंतनं
द्वींद्रियसंख्यानामल्पबहुत्वं जीवाभिगमटीकातो वेदितव्यं सेत्तमित्यादि संप्रति खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकानभिधित्सुराह
से किं तमित्यादि अथ के ते खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः सूरिराह खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा चम्म-
पक्खीत्यादि चर्ममयौ पक्षौ चर्मपक्षौ तौ विद्येते येषां ते चर्मपक्षिणः लोममयौ पक्षौ लोमपक्षौ तद्वंतो लोमप-
क्षिणः समुद्गकवत् स्थितौ पक्षौ समुद्गपक्षौ तद्वंतः समुद्गपक्षिणः विततौ नित्यमसंकुचितौ पक्षौ विततप-
क्षौ तद्वंतो विततपक्षिणः से किं तमित्यादि अथ के ते चर्मपक्षिणः चर्मपक्षिणोऽनेकविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वल्गु-
लीत्यादि ते वल्गुलीलोकतोऽवसेयाः जे यावन्ने तहप्पगारा इति ये चान्ये तथाप्रकारा एवंरूपास्ते चर्मपक्षिणो ज्ञात-
व्याः उपसंहारमाह सेत्तं चम्मपक्खी लोमपक्षिप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि एते लोमपक्षिणस्तद्वा लोकतोऽवसेयाः
समुद्गपक्षिप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि एवमिति विततपक्षिणः एवमपि समासतोऽवसेया इत्यादि प्राग्वद्भावनीयं एतेषां द्वाद-
शजातिकुलकोटीयोनिप्रमुखाणि शतसहस्राणि अमीषामपि शरीरादिषु चिंतनं द्वींद्रियसंख्यानामल्पबहुत्वं जीवाभिगम-
टीकातः प्रतिपत्तव्यमिह तु ग्रंथगौरवभयान्न लिख्यते अथ नाविनेयजनानुग्रहाय द्वींद्रियप्रभृतिजातिकुलकोटिशतस-
हस्रसंख्यासंग्रहणिगाथामाह सत्तट्ठजाइकुलकोडिलक्खनव अद्धतेरसाइं च दस दस य होंति नवगा तह बारस चेव बोधव्वा अत्र द्वीं-
द्रियस्यावसरस्य यथासंख्यापदयोजना सा चैवं द्वींद्रियाणां सप्त जातिकुलकोटिलक्षाणि त्रींद्रियाणामष्टौ चतुरिंद्रियाणां नव जलचर- २३

पंचेंद्रियाणामर्द्धत्रयोदश जातिकुलकोटिलक्षाणि चतुष्पदस्थलचरपंचेंद्रियाणां दश उरःपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रियाणां दश भुजपरिसर्पस्थलचरपंचेंद्रिया-
णां नव खचरपंचेंद्रियाणां द्वादशेति उपसंहारमाह सेत्तमित्यादि तदेवमुक्ताः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः संप्रति मनुष्यानभिधित्सुराह
से किं तमित्यादि अत्रापि संमूर्च्छिममनुष्यविषयप्रवचनवक्ष्यमाणतः शिष्याणामपि च साक्षाद्भगवतः सूत्रमिति बहुमानोत्पादार्थं भगवतो गौ-
तमालापकं पठति कहि णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु त्ति अन्यान्यपि यानि कानिचित् मनुष्यसंसर्गवशादशुचि-
स्थानानि तेषु सर्वेषु संमूर्च्छिमा उक्ताः संमूर्च्छिममनुष्याः अथ गर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्यप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि कम्मभूमगा इति
कर्म कृषिवाणिज्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्रधाना भूमिर्येषां ते कर्मभूम मा आर्षत्वात्समासांतः प्रत्ययः कर्म्मभूमा एव कर्म्मभूमकाः
एवमकर्म्मभूमयो भोगभूमिकर्म्मविकला भूमिर्येषां ते अकर्म्मभूमकाः अंतर शब्दो मध्यवाची अंतरे लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपाः तद्गता अं-
तरद्वीपगाः अपि पश्चानुपूर्वीतिन्यायख्यापनार्थं प्रथममंतरद्वीपान् प्रतिपादयति सुगमं नवरमष्टाविंशतिविधा इतिया-
इह हिमवत एव यवत्प्रमाणा यावदंतरालाश्च नामतो हिमवत्पर्वतस्य पूर्वा परदिशमवस्थिता अष्टाविंशतिविधा अंतरद्वीपास्तादृशाः एतावा
त्प्रमाणास्तावदंतरालाः सन्नामान एव शिखरिपर्वतस्य पूर्वापरदिशमवस्थिता अपि ततोऽत्यंतसदृशतया व्यक्तिभेदमनपेक्ष्यांतरद्वीपा अष्टा-
विंशतिविधा उक्ताः तानेव नामग्राहमुपदर्शयति तं जहा एगोरुया इत्यादि एतत्समस्तं उच्यते अष्टाविंशतिसंख्या एते एव प्रत्येकं हिमवति शि-
खरिणि च तत्र हिमवद्भवतत्यार्तावशात् इह जंबूद्वीपे भरतस्य हिमवतस्य च वर्षधरस्य सीमाकारी पूर्वापरतो लवणसमुद्रावगाढः पंचविंशतियोजनशतोच्छ्रय
परिमाणो भरतक्षेत्रव्यपेक्षया द्विगुणविष्कंभो हेममयश्चीनपट्टवर्णो नानावर्णविशिष्टकांतिमणिनिकरपरिमंडितोभयपार्श्वः सर्वत्र तुल्य
विस्तारो गगनमंडलोल्लेखिरत्नमयैकादशकूटोपशोभितो वज्रमयतलविविधमणिकनकमंडिततटदशयोजनावगाढपूर्वपश्चिम
योजनसहस्रायामदक्षिणोत्तरपंचयोजनशतविस्तारपद्मह्रदोपशोभितमध्यभागः सर्वतः कल्पपादपश्रेणिरमणीयः पूर्वापरपर्यंतावाल

प्रज्ञापणवृत्ति॥

वणोदधिजलसंस्पर्शी हिमवन्नाम पर्वतस्तस्य लवणोदधिजलसंस्पर्शादारभ्य पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि प्रत्येकं द्वे द्वे गजदंताकारे दं
ष्ट्रे विनिर्गते तत्रैशान्यां दिशि या विनिर्गता दंष्ट्रा तस्यां हिमवतः पर्यंतादारभ्य त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्यात्रांतरे योजनशतत्र
यायामविष्कंभः किंचिन्न्यूनैकोनपंचाशदधिकनवयोजनशतपरिरयः एकोरुकनामा द्वीपो वर्त्तते अयं च पंचधनुःशतप्रमाणविष्कंभया द्वि
गव्यूतोच्छ्रितया पद्मवरवेदिकया सर्वतः परिमंडितस्तस्याश्च पद्मवरवेदिकाया वर्णको जीवाभिगमटीकाया मिव वेदितव्यः सापि च पद्म
वरवेदिका सर्वतः सामस्त्येन वनखंडपरिक्षिप्ता वनखंडस्य विशेषः। छायावृक्षनामसमानजातीयानां महीरुहाणां समुदायो वनं यथा।
अशोकवनं चंपकवनमिति अनेकजातीयानामुत्तमानां महीरुहाणां समूहो वनखंडः एतच्च जीवाभिगममूलटीकायां पगाढाइण्णहिंरकेहिंवा
अणगाढाइण्णहिंवाम हिंवणसंडे इति तस्य वनखंडस्य चक्रवालतया विष्कंभो देशोने द्वे योजने परिक्षेपः पद्मवरवेदिकाप्रमा
णः अस्य वनखंडस्य वर्णकः प्रतिपादितो जीवाभिगमवृत्तावतिगरीयानिति नो प्रदर्शितः केवलं जीवाभिगमटीकातोऽवसेयः तस्यैव
हिमवतः पर्वतस्य पर्यंतादारभ्य दक्षिणपूर्वस्यां दिशि त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य द्वितीयदंष्ट्राया उपरि एकोरुकद्वीप
प्रमाण आभासिकनामा द्वीपो वर्त्तते तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यंतादारभ्य दक्षिणपश्चिमायां नैऋतकोण इत्यर्थः त्रीणि
योजनशतानि लवणसमुद्रमवगाह्य दंष्ट्राया उपरि तथोक्तप्रमाणो वैषाणिकनामा द्वीपः तथा तस्यैव हिमवतः पश्चिमायां दिशि पर्यंतादारभ्य
पश्चिमोत्तरस्यां दिशि वायव्यकोण इत्यर्थः त्रीणि योजनशतानि लवणसमुद्रमध्ये दंष्ट्रामतिक्रम्यात्रांतरे पूर्वोक्तप्रमाणो नांगोलिकनामा
द्वीपः एवमेते चत्वारो द्वीपा हिमवतश्चतसृषु विदिक्षु तुल्यप्रमाणा अवतिष्ठंते एकं च चुल्लहिमवंतपुव्वावरेण विदिसासु सागरं तिसए गंतूणं
तरदीवा तिन्नि सए होंति विच्छिन्ना अउणापन्ननवसए किंचूणं परिहि तेसिमे नामा॥ एगोरुय आभासिय वेसाणी य लंगुली तत एषाम् एकोरुकादीनां च
तुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं चत्वारि योजनशतान्यतिक्रम्य चतुर्योजनशतायामविष्कंभाः किंचिन्न्यूनपंचषष्टिसहि २४

ताष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः पद्मवरवेदिकावनखंडमंडितपरिसराः जंबूद्वीपवेदिकातश्चतुर्योजनशतप्रमाणांतरा हयकर्ण
गजकर्णगोकर्णशष्कुलीकर्णनामानश्चत्वारो द्वीपाः तद्यथा एकोरुकस्य परतः हयकर्णः आभासिकस्य परतो गजकर्णः वैषाणिकस्य परतो गो
कर्णः नांगोलिकस्य परतः शष्कुलीकर्ण इति तत एतेषामपि हयकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतः पुनरपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं पंच
पंचयोजनशतान्यतिक्रम्य पंचयोजनशतायामविष्कंभाः एकाशीत्यधिकपंचदशयोजनशतपरिक्षेपाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखं
डमंडितबाह्यप्रदेशा जंबूद्वीपवेदिकातः पंचयोजनशतप्रमाणांतराः आदर्शमुखमेंढमुखायोमुखगोमुखनामानश्चत्वारो द्वीपास्तद्यथा हय
कर्णस्य परत आदर्शमुखो गजकर्णस्य परतो मेंढमुखः गोकर्णस्य परतोऽयोमुखः शष्कुलीकर्णस्य
परतो गोमुखः इत्येवमेतेषामपि आदर्शमुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो भूयोऽपि यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु
प्रत्येकं षट् षट् योजनशतान्यतिक्रम्य षट्योजनशतायामविष्कंभाः सप्तनवत्यधिकाष्टादशयोजनशतपरिक्षेपाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावन
खंडमंडितपरिसरा जंबूद्वीपवेदिकातः षट्योजनशतप्रमाणांतराः अश्वमुखहस्तिमुखसिंहमुखव्याघ्रमुखनामानश्चत्वारो द्वीपाः ४
एतेषामप्यश्वमुखादीनां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकं सप्त सप्त योजनशतान्यतिक्रम्य सप्तसप्तयोजनशतायामविष्कंभा
श्चत्वारिंशदधिकद्वाविंशतियोजनशतपरिरयाः पूर्वोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकावनखंडसमवगूढा जंबूद्वीपवेदिकातः सप्तयोजनशतप्रमाणांतरा
अश्वकर्णहस्तिकर्णसिंहकर्णव्याघ्रकर्णनामानश्चत्वारो द्वीपास्तत एतेषामश्वकर्णादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदिक्षु प्रत्येकमष्टावष्टौ
योजनशतान्यतिक्रम्याष्टयोजनशतायामविष्कंभा एकोनत्रिंशदधिकपंचविंशतियोजनशतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणपद्मवरवेदिकाः अष्टयोजनशतप्रमाणां
तरा उल्कामुखमेघमुखविद्युन्मुखविद्युद्दंतनामानश्चत्वारो द्वीपाः ततोऽप्यमीषामुल्कामुखादीनां चतुर्णां द्वीपानां परतो यथाक्रमं पूर्वोत्तरादिविदि
क्षु प्रत्येकं नव नव योजनशतान्यतिक्रम्य नवनवयोजनशतायामविष्कंभाः पंचचत्वारिंशदधिकाष्टाविंशतियोजनशतपरिक्षेपा यथोक्तप्रमाणप
द्मवरवेदिकावनखंडसमवगूढा जंबूद्वीपवेदिकातो नवयोजनशतप्रमाणांतरा घनदंतलष्टदंतगूढदंतशुद्धदंतनामानश्चत्वारो द्वीपाः एवमेते हिमवति पर्व

ल्हदता।

तेव तसृषु विदिक्षु व्यवस्थिताः सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिः एवं हि मवत्वल्पवर्षप्रमाणेण प्रमाणदण्डप्रमाणायामविष्कंभावगाहपुंडरीकद्रहाद्यशोभिते शि
खरिण्यपि पर्वते तत्र वर्णनादयोऽपि वज्रमूलस्य शैलादारभ्य यावत्कल्पप्रमाणान्तराः वनखंडेषु विदिक्षु व्यवस्थितास्ते कोणकादि नामानो इक्षुणपंतरपल्यायामविष्कंभाश्च
शाविंशतिसंख्या हि पुष्करद्वीपाः सर्वसंख्यया षट्पंचाशत् द्वीपपतयस्तासां मनुष्या आख्यातनामानस्तु पंचाशत् नव तिनमस्कार स्वपादप्रायश्चापंचाशलदग
तिवासिनः पुरुषाः पंचालादयस्तेन वज्रऋषभनाराचसंहननिनः कंककुक्षिप्रपरिणामाः अनुलोमवायुवेगाः समचतुरस्रसंस्थानाः सुप्रतिष्ठ
तिष्ठितकूर्मचारुचरणाः सुजातलक्ष्णप्रविरलतासुकुनविंदहनजंघायुगलाः निमग्नगूढजानुसंधिप्रदेशाः कनिकरसमसद्दारुजाः कंठीरव
समसद्दत्तकटिप्रदेशाः शंखाद्युसमसमध्यभागाः प्रदक्षिणावर्त्तनाभिमंडलाः श्रीवत्सलांछितविशालमांसलवक्षस्थलाः पुरपरिघायतभुजाः दीर्घबा
हवः सुश्लिष्टमणिबंधा रक्तोत्पलपत्रानुकारिशोणितपाणिपादतलाः चतुर — तुलप्रमाणसमवृत्तकंबुग्रीवाः शारदशशांकसौम्यवदनाः छत्रा
कारशिरसः स्फुटितस्निग्धकांतिश्लक्ष्णमूर्द्धजाः कमंडलुकलशयूपवा — पीध्वजपताकासौवस्तिकयवमत्स्यमकरकूर्मरथवरस्थालांकु
शाष्टापदांकुशासुप्रतिष्ठकमयूरश्रीदाममालिकतोरणमेदिनीजल — धिवरनागवरपर्वतगजवृषभसिंहचामरप्रशस्तोत्तमल
क्षणधराः स्त्रियोऽपि सुजातसर्वांगसुंदर्यः समस्तमहिलागुणसम — न्विताः संहतांगुलिदलपद्मवरसुकुमारकूर्मसंस्थानमनोहर
चरणाः रोमरहितप्रशस्तलक्षणोपेतजंघायुगलाः निगूढमांसलजानुप्रदे — शाः कदलीस्तंभनिभसंहतसुकुमारपीवरोरुकाः वदनायामप्रमाण
त्रिगुणमांसलविशालजघनधारिण्यः स्निग्धकांतिसुविभक्तश्लक्ष्णरोमराजयः प्रदक्षिणावर्त्ततरंगभंगुरनाभिमंडलाः प्रशस्तलक्षणोपेतकुक्षयः सं
गतपार्श्वाः कनककलशोपमसंहितात्युन्नतरक्तमृदुपीवरपयोधराः सुकुमारबाहुलतिकाः सौवस्तिकशंखचक्राद्याकृतिरेखालंकृतपाणि
पादतलाः वदनत्रिभागोच्छ्रितमांसलकंबुग्रीवाः प्रशस्तलक्षणोपेतमांसलहनुविभागाः दाडिमपुष्पानुकारिशोणिमाधरोष्ठा रक्तोत्पलताल्व
जिह्वाः विकसितकुवलयपत्रायतकोमललोचनाः आरोपितचापपृष्ठाकृतिसुसंगतभ्रूलताकः प्रमाणोपपन्नललाटफलकाः सुस्निग्धकांतश्लक्ष्णशि
रोरुहाः पुरुषेभ्यः किंचिन्न्यूनोच्छ्रायाः स्वभावतः उदारशृंगारचारुवेषाः प्रकृत्यैव हसितभणितविलासविषयपरमनैपुण्योपेताः सर्वानुलोमपुष्ट्यास्ता

वपरवस्त्ररलिवदनाः प्रतनुक्रोधमानमायालोभाः संतोषिणाः संतोषिणस्ते स्तुक्यामार्दवार्जवसंपन्नाः मन्यप्रमणोशारिणिमणिकन
कमौक्तिकादो ममत्वकारणिममवाभिनिवेशरहिताः सर्वथापगतवैरानुबंधाः हस्त्यश्वकरभगोमहिषादिसद्भावेऽपि तत्परिभोगपराङ्मुखाः पा
दविहारिणो ज्वरादिरोगयक्षभूतपिशाचादिग्रहमारिव्यसनोपनिपातविकलाः परस्परं प्रेष्यप्रेष्यकभावरहितत्वादहमिंद्राः तेषां पृष्ठकरंडका
नि चतुःषष्टिसंख्याकानि चतुर्थभक्तेनाहारग्रहणं आहारश्च पृथिव्याः पुष्पफलानां च तत्र किं पृथिवी मृत्तिका कल्पद्रुमाणां पुष्पफलानि
च तथा हि शर्करातोऽनंतगुणाधिका स्वादेन पृथिवी मधुरतया प्रसिद्धा चक्रवर्त्तिभोजनादप्यधिका सा पृथिवी माधुर्येणानंतगुण
माधुर्या। उक्तं कल्पद्रुमपुष्पफलानामास्वादः चक्रवर्त्तिभोजनादप्यधिक — गुणः तथा चोक्तं तेसिं णं तेसिं पुप्फफलाणं केरिसए आसाए पन्न
त्ते गोयमा से जहानामए रन्नो चाउरंतस्स चक्कवहिस्स कल्लाणे लोयणे — णं ठाणे मयसहस्स निष्फन्ने वण्णेणं उववेए गंधेणं उववेए फासे
णं उववेए आसायणिज्जे मयणिज्जे विसयणिज्जे दप्पणिज्जे बिंहणिज्जे सव्विंदियगायपल्हायणिज्जे — भवे एत्तो इट्ठतराए चेव पन्नत्ते तत्र पृथिव्या क
ल्पद्रुमफलानि च तेषामाहारः तथा ते वाहारमाहार्य प्रासादादिसंस्था — नाषु गृहाकारा कल्पद्रुमास्तेषु यथासुखमवतिष्ठंते न च तत्र दें
शे दंशमशकयूकामत्कुणमक्षिकादयः शरीरोपद्रवकारिणो जंतवः समुत्पद्यंते ये — ऽपि व्यालादयस्ते तु सिंहादयः तेऽपि मनुष्याणां न बाधायै प्र
भवंति नापि परस्परं हिंसकभावं वर्त्तंते रौद्रानुभावरहितत्वात् मनुष्ययुगलानि च पर्यंते समये युगलं प्रसुवते तच्च युगलमप
कोनाशीतिदिनानि पालयंति तेषां शरीरोच्छ्रायश्च त्रीणि गव्यूतानि पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणमायुरुक्तं च अंतरदीवेसु नरा धणुसय अट्ठूसिया स
या मुइया पालिंति मिहुणधम्मं पल्लस्स असंखभागो आऊ सेसं च अट्ठाणउइसया ओ णं तेसिं आहारो तेसिं वत्थं पि विसेसपयं गुणसीइं दिणाणि
पालयंति प्रायः तथा चारित्रस्य अल्पकषायतया अल्पप्रेमानुबंधतया च तेषां मृत्वा देवगतिं समर्प्यति मरणं च तेषां इह न काकास्वाद्यतादिमात्रं व्यापारः संरक्षति न श
रीरपीडारहितमुरसा संभवति तत्त्वदेवलोके इत्यत्र अंतरद्वीपगाः सांप्रतमकर्मभूमिकप्रतिपादनार्थमाह जे ते किंतमित्यादि अथाकर्मभूमिकाः स

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ तिराह अकर्मभूमिका त्रिंशद्विधाः प्रज्ञप्ताः सर्वत्र त्रिंशद्विधत्वं क्षेत्रभेदात् तथा चाह तंजहा पंचहिं हेमवएहिं इत्यादि पंचभिर्हैमवतैः पंचभि
र्हैरण्यवतैः पंचभिर्हरिवर्षैः पंचभी रम्यकवर्षैः पंचभिर्देवकुरुभिः पंचभिरुत्तरकुरुभिर्विभज्यमाना त्रिंशद्विधा भवंति एषां पंचानां त्रिंशत्संख्याम
कर्मभूमकानां तत्र पंचसु हेमवतेषु पंचसु हेरण्यवतेषु मनुष्या गव्यूतप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः पल्योपमायुषो वज्रर्षभनाराचसंहननाः समचतुरस्रसंस्था
नाः चतुःषष्टिपृष्ठकरंडकाश्चतुर्थातिक्रमाहारिणः एकोनाशीतिदिनान्यपत्यपालकाः तथा च गाउयमुच्चा पलिओवमाउणो वज्जरिसहसंघ
यणा हेमवएरन्नवए अहमिंदनरा मिहुणवासी चउसट्ठी पिट्ठकरंडयाणमणुयाण तेसिमाहारो भत्तस्स चउत्थस्स उगुणासियदिणवच्चपाल
णया पंचसु हरिवर्षेषु पंचसु रम्यकेषु द्विपल्योपमायुषो द्विगव्यूतप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः वज्रर्षभनाराचसंहननाः समचतुरस्रसंस्थानाः ष
ष्ठभक्तातिक्रमाहारग्राहिणः अष्टाविंशत्यधिकशतसंख्यपृष्ठकरंडकाश्चतुःषष्टिदिनान्यपत्यपालकाः आह च हरिवासरम्मएसु आउपमाणं
सरीरमुस्सेहो पलिओवमाणि दोन्नि उ दोन्नि उ कोसुस्सिया भणिया छट्ठस्स य आहारो चउसट्ठिदिणाणुपालणा तेसिं पिट्ठकरंडाण
सयं अट्ठावीसं मुणेयव्वं पंचसु देवकुरुषु त्रिपल्योपमायुषो गव्यूतत्रयप्रमाणशरीरोच्छ्रयाः समचतुरस्रसंस्थाना वज्रर्षभसंहनिनः षट्पंचा
शदधिकशतद्वयप्रमाणपृष्ठकरंडकाः अष्टमभक्तातिक्रमाहारिण एकोनपंचाशद्दिनान्यपत्यपालकाः प्रमाणोक्तं दोसु वि कुरासु मणुया तिपल्लप
रमाउणो तिकोसुच्चा पिट्ठकरंडसयाइं दो छप्पन्नाइं मणुयाणं सुसमसुसमाणुभावं अणुहवमाणाण अवच्चगोवणया अउणापन्नदिणाइं अट्ठम
भत्तस्स आहारो एतेषु च सर्वेष्वपि क्षेत्रेषु अंतरद्वीपेष्विव मनुष्याणां युगलाः कल्पद्रुमसंपादिता नवरमंतरद्वीपापेक्षया पंचसु हैमवतेषु पंचसु हैर
ण्यवतेषु मनुष्याणामुत्थानबलवीर्यादिकं कल्पपादपफलानामास्वादो भूमेर्माधुर्यमित्येवमादिका भावाः पर्याया अपि वृद्ध्या अनंतगुणा द्रष्टव्याः
तेभ्योऽपि पंचसु हरिवर्षेषु पंचसु रम्यकवर्षेषु अनंतगुणास्तेभ्योऽपि पंचसु देवकुरुषु पंचसूत्तरकुरुष्वनंतगुणाः तदेवमुक्ता अकर्मभूमकाः संप्रति क
र्मभूमकप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि अथ के ते कर्मभूमकाः सूरिराह कर्मभूमकाः पंचदशविधाः प्रज्ञप्ताः सर्वत्र पंचदशविधत्वं क्षेत्र २६

भेदात् तथा चाह पंचहिं भरहेहिं इत्यादि पंचभिर्भरतैः पंचभिरैरवतैः पंचभिर्महाविदेहैर्विभज्यमानाः पंचदशविधा भवंति ते च पंचदशविधा अपि
समासतो द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा आर्या म्लेच्छाश्च तत्रारात् हेयधर्मेभ्यो याताः प्राप्ता उपादेयधर्मैरित्यार्याः प्राकृतत्वात् सूत्रे निर्देशः मिलक्खू म्लेच्छा अव्य
क्तभाषासमाचाराः अव्यक्ता यो वा चिद्भाषा ... शिष्टासंमतसकलव्यवहारा म्लेच्छा इति प्रतिपत्तव्यं तत्राल्पवक्तव्यत्वा
न्म्लेच्छानाह से किं तमित्यादि अथ के ते म्लेच्छाः मिलक्खू इति निर्देशः प्राकृतत्वात् सूरिराह म्लेच्छा अनेकविधाः प्रज्ञप्ताः अनेकविधत्वं शकयवना
दिदेशभेदात् तथा चाह तंजहा सगा जवणा इत्यादि शकदेशनिवासिनः शकाः यवनदेशनिवासिनो यवनाः एवं सर्वत्र नवरममी नानादेशा लोकतो विज्ञे
याः आर्यप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि सुगमं नवरं रायगिह मगह इत्यादि राजगृहं नगरं मगधा जनपदः एवं सर्वत्रापि अक्षरसंस्कारो विधेयः भावा
र्थश्चायं मगधेषु जनपदेषु राजगृहं नगरं १ अंगेषु चंपा २ वंगेषु ताम्रलिप्ती ३ कलिंगेषु कांचनपुरं ४ काशीषु वाणारसी ५ कोशलायां साकेतं ६
कुरुषु गजपुरं ७ कुशार्तेषु सौरिकं ८ पांचालेषु कांपिल्यं ९ जंगलेषु अहिच्छत्रा १० सुराष्ट्रेषु द्वारावती ११ विदेहेषु मिथिला १२ व
त्सेषु कौशाम्बी १३ शांडिल्येषु नंदिपुरं १४ मलयेषु भद्दिलपुरं १५ वत्सेषु वैराटं १६ वरणेषु अच्छा १७ दशार्णेषु मृत्तिकावती १८ चेदिषु शौ
क्तिकावती १९ वीतभयं सिंधुसौवीरेषु २० मथुरा शूरसेनेषु २१ पापा भंगेषु २२ मासपुरी वर्तेषु २३ कुणालेषु श्रावस्ती २४ लाटेषु कोटीवर्षं
श्वेतांबिका नगरी केकयजनपदस्यार्धं एतावदर्धषड्विंशतिजनपदस्यार्धं एतावदर्धषड्विंशतिजनपदात्मकं क्षेत्रमार्यं निर्वर्तितं इत्याह इह उपनि
त्यादि यस्मादत्र एतेषु अर्धषड्विंशतिसंख्येषु जनपदेषु उत्पत्तिर्जिनानां तीर्थकराणां चक्रिणां बलदेवानां कृष्णानां वासुदेवानां तत आर्यं एतेन क्षेत्रस्या
र्यानार्यव्यवस्था दर्शिता यत्र तीर्थकरादीनामुत्पत्तिस्तदार्यमन्यदनार्यमिति शेषाः क्षेत्रार्याः संप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि सुगमं नवरं अंब
पिता ब्राह्मणो ... एता एव अंबष्ठकलंदवेदेहवेदगहरितचुंचुणाख्याः जातयः इभ्यजातयोऽभिधीयंते जातयः प्र
सिद्धमेता जिजाति निरूपिता जात्यार्याः ... उग्गा भोगा इत्यादि ... तद्वायाः कुविंदाः पट्टकाराः पट्ट

प्रज्ञापनावृत्तिः॥

कुलकविंदाः दयहादतिकाराः स्वस्तिकाः पिढिकाखविकाकटादिकाराः कटपातयारा काष्टपाडुकाकाराः एवंतुंडपातयारा अवकाराः एवं शेषाण्य
पि यथासंभवं नेयानि ब बनाङुवपादियाऽत्यादि ज्ञायीयवनानीत्यादयो लिपिलदाः प्रसंप्रदायादवसेयाः ब उक्ता नाषार्याः संप्रति ज्ञानार्या
नाह से किं तमित्यादि अथ दर्शनार्याननाह से किं तमित्यादि अथ दर्शनार्याननाह से किं तमित्यादि अथ चारित्रदर्शनार्याः सरागद दर्शना
र्या द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा सरागदर्शनार्याश्च तत्र सरागसकषायदर्शनार्याः सरागदर्शनार्याः वीतरागदर्शनार्याः वीतरागउपशांतक
षायं क्षीणकषायं वायद्दर्शनार्याः वीतरागदर्शनार्याः तत्र सरागदर्शनार्यप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि अथ क्रम सरागदर्शनार्याः सरिरा
सरागदर्शनार्या दशविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा निसग्गरुइ उवएसरुइत्यादि अत्र रुचिश ह प्रत्यक्षमभिसंबध्यते ततो निसर्गरुचिरिति इष्टव्यं तत्र निसर्गः
स्वभावस्तेन रुचिर्जिनप्रणीततत्त्वाभिलाषरूपा यस्य स निसर्गरुचिः उपदेशो गुर्वादिना वस्तुतत्त्वकथनं तेन रुचिर्यस्य स उपदेशरुचिः
आज्ञा सर्वज्ञवचनात्मिका तस्या रुचिरभिलाषो यस्य स आज्ञारुचिः॥ जिनाज्ञैव मम तत्त्वं न त्वेष वस्तु किंचिज्ज्ञातमिति यो लिमत्यात स
आज्ञारुचिरिति भावार्थः सूत्रं वीयरुइ एमेव त्ति अत्रापि रुचिशब्दः प्रत्यक्ष मभिसंबध्यते सूत्रमाचारांगाद्यंगप्रविष्टमंगबाह्यं वा आवश्यक
दशवैकालिकं तेन रुचिर्यस्य सूत्रमाचारादिकमंगप्रविष्टमंगबाह्यं वा आवश्यकादिकमधीयानो यः सम्यक्त्वमवगाहते प्रसन्नप्रसन्नतराध्यव
सायश्च भवति स सूत्ररुचिरिति भावार्थः बीजमिव बीजं यदेकमप्यनेकार्थप्रबोधोत्पादकं वचस्तेन रुचिर्यस्य स बीजरुचिः अनयोस्तु पदयोः समा
हारो द्वंद्वः ततो नपुंसकनिर्देशः इति समुच्चये अहिगम वित्थाररुचित्ति अत्रापि रुचिशब्दः प्रत्यक्षमभिसंबध्यते अभिगमरुचिर्विस्ताररुचिश्च तत्राभिग
मो विशिष्टं परिज्ञानं तेन रुचिर्यस्यासावभिगमरुचिः विस्तारो व्यासः सकलद्वादशांगस्य नयैः पर्यालोचनमिति भावः तेनोपबृंहिता रुचिर्यस्य स
विस्ताररुचिः किरियासंखेवधम्मरुचित्ति रुचिशब्दः प्रत्यक्षमभिसंबध्यते क्रियारुचिः संक्षेपरुचिर्धर्मरुचिरिति इष्टव्यं तत्र क्रिया सम्यक्संयमानुष्ठा
नं तत्र रुचिर्यस्य स क्रियारुचिः संक्षेपः संग्रहस्तत्र रुचिर्यस्य विस्तरार्थापरिज्ञानात् स संक्षेपरुचिः धर्मे अस्तिकायधर्मे श्रुतधर्मादौ वा रुचिर्यस्य 27

सधर्मरुचिरिति गाथासंक्षेपार्थः व्यासार्थं तु सूत्रकृदेव सूत्रं आह भूयत्थेणाहिगया जीवाजीवा य पुण्णपावं चेत्यादि निर्देशात्ततायमर्थः भूतार्थत्वेन सद्भूता अमी पदार्था इत्येवं
रूपेण यस्याधिगताः परिज्ञाता जीवा अजीवाः पुण्यपापमाश्रवः संवरश्च आह कथमधिगता इत्याह सहसमुइयाइ इति आर्षत्वाद्विभक्तिलोप
श्च सह सम्मत्या सह आत्मना या संगता मतिः सा सहसम्मतिस्तया तिस्रः केवलं परोपदेशनिरपेक्षया जातिस्मरणादिरूपया मत्या न केवलमधिगताः किं तु न
न्जीवादीन् पदार्थान् श्रद्दधाति तथारूपतया आत्मसात्परिणमयति च तिष्ठ भावः एष निसर्गरुचिरिति भावः अमुमेवार्थं स्पष्ट
तरमभिधित्सुराह जो जिणदिठे भावे इत्यादि यो जिनदृष्टान् भावान् द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदभिन्नान् चतुर्विधान् स्वयमेव परोपदेशनिर
पेक्षः श्रद्दधाति तत्तथेवेति नान्यथेति आह एवमेवैतत् जीवादि यथा जिनैर्दृष्टं नान्यथेति चः समुच्चये एष निसर्गरुचिरिति ज्ञातव्यः
उपदेशरुचिमाह एए चेव उ इत्यादि एतानेव जीवादीन् भावान् यः परेण परस्मात् जिनेन वा उपदिष्टान् श्रद्दधाति एष उपदेशरुचि
रिति ज्ञातव्यः आज्ञारुचिमाह जो हेउमयाणंतो इत्यादि यो हेतुं विवक्षितार्थगमकमजानानः प्रवचनमाज्ञयैव श्रद्दधात्येवका
रार्थः केवलयाज्ञयैव कथमित्याह एवमेतत् प्रवचनोक्तमर्थजातं ना
न्यथेति एष आज्ञारुचिर्नाम सूत्ररुचिमाह जो सुत्तमित्यादि यः
सूत्रमंगप्रविष्टमंगबाह्यं वा अधीयानः सूत्रेण तेनांगप्रविष्टेनांगबाह्येन वा सम्यक्त्वमवगाहते स सूत्ररुचिरिति ज्ञातव्यः बीजरुचिमाह ए
गपएणेगाइं इत्यादि एकेन पदेन अनेकानि पदानि जीवादीनि अनेकानि पदानि प्रसृतानि भवन्ति कथं यस्यात्मनः स एकेन पदेन जीवादिकः सम्यक्त्वमिति धर्म
धर्मिणोरभेदोपचारात् सम्यक्त्ववान् आत्मा प्रसरति उत्तरोत्तरत्वावधारणार्थः प्रसरत्येव कथमित्याह उदक इव तैलबिंदुः किमुक्तं भवति यथा उ
दकैकदेशगतोऽपि तैलबिंदुः समस्तमुदकमाक्रामति तथैकदेशोत्पन्नरुचिरप्यात्मा तथाविधक्षयोपशमभावात् शेषेषु तत्त्वेषु रुचिमान् भ
वति स एवंविधो बीजरुचिरिति ज्ञातव्यः अधिगमरुचिमाह सो होइ इत्यादि यस्य श्रुतज्ञानमर्थतो दृष्टमेकादशांगानि प्रकीर्णकमित्यत्र ज्ञा
ताधिकवचनं तत्तातयमर्थः प्रकीर्णकानि उत्तराध्ययनादीनि दृष्टिवादश्च उपांगानि स भवत्यधिगमरुचिः विस्ताररुचिमाह दव्वाण सव्वभावा इत्यादि

प्रज्ञा० वृत्ति॥

याणं धर्मास्तिकायादीनामशेषाणामपि सर्वे भावाः पर्याया यथावस्थिता यां सर्वप्रमाणैः प्रत्यक्षादिभिः सर्वैश्च नयविधिभिर्नैगमादिनयप्रकारैरुपलब्धा
:स विस्ताररुचिरिति ज्ञातव्यः सर्ववस्तुपर्यायप्रपंचावगमेन तस्यात्युत्तरतिविमलरूपतया भावात् क्रियारुचिमाह दंसणनाणे इत्यादि दर्शनं च ज्ञानं च चा
रित्रं च दर्शनज्ञानचारित्रं समाहारो द्वंद्वः सम्यग्भूतस्य तपसि विनये च तथा सर्वासु समितिषु ईर्यासमित्यादिषु सर्वासु च गुप्तिषु गुप्तिषु यः क्रियाभावरुचिः
क्रियारुचिर्भवति यस्य भावतो दर्शनाद्याचारानुष्ठाने रुचिरस्ति स खलु क्रियारुचिर्नाम संक्षेपरुचिमाह अ अणभिग्गहिए इत्यादि न अभिगृहीता कुत्सिता
दृष्टिर्येनासावनभिगृहीतकुदृष्टिरविशारदः प्रवचने जिनप्रणीते अनभिज्ञश्चेत्यर्थः कपिलादिप्रणीतेषु प्रवचनेषु अनभिगृहीताना विद्यते आभिमुख्येन
ग्रहणं यस्य तथा गृहीतं ग्रहणमस्येत्यनभिगृहीतकुदृष्टिरित्यनेन परदर्श नांतरपरिग्रहः प्रतिषिद्धः अनेन परदर्शनपरिज्ञानमात्रमपि निषिद्धमि
ति विशेषः संक्षेपरुचिरिति ज्ञातव्यः धर्मरुचिमाह जो अ त्थिकायधम्मं इत्यादि यः खलु जीवोऽस्तिकायानां धर्मास्तिकायादीनां धर्मं
गत्युपष्टंभकत्वादिरूपं स्वभावं श्रुतधर्मं चारित्रधर्मं च जिनाभिहितं श्रद्दधाति स धर्मरुचिरिति ज्ञातव्यः तदेवं निसर्गाद्युपाधिभेदात्
दशधा रुचिरूपं दर्शनमुक्तं संप्रति येर्लिंगैरिदमुत्पन्नमस्तीति निश्चीयते तानि लिंगान्युपदर्शयन्नाह परमत्थसंथवो इत्यादि परमाश्च ते
अर्थाश्च परमार्था जीवादयस्तेषु संस्तवः परिचयः तात्पर्येण बहुमानपुरःसा रं जीवादिपदार्थावगमाभ्यास इति यावत् वाशब्दः समुच्चये सुष्टु सम्यग्
दृष्टाः परमार्था जीवादयो यैस्ते सुदृष्टपरमार्थास्तेषां सेवनं पर्युपास्तिः सुदृष्टपरमार्थसेवनं चशब्दो वाशब्दो उक्तसमुच्चये यथाशक्ति तद्वैया
वृत्त्यप्रवृत्तिश्चेति समुच्चये तथा वावन्नकुदंसणवज्जणा वापन्नदर्शनाः प्रत्येकमपि संबध्यते व्यापन्नदर्शना निह्नवादयः तथा कुत्सितं दर्शनं येषां ते कु
त्सितदर्शनिनो येषां वर्जनं व्यापन्नकुदर्शनवर्जनं अत्रापि स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् सम्मत्तसद्दहणा इति सम्यक्श्रद्धानं यैः परमार्थसंस्तवादिभिः सम्यक्त्वमस्तीति
श्रद्धीयत इत्यर्थः अस्य च दर्शनस्याभिचाराश्च त्याज्याः परिपालनीयाः मदतिक्रमे दर्शनस्य व्यतिक्रमभावात् अतस्तानुपदर्शयन्नाह निस्संकि
य इत्यादि शंकनं शंकितं देशशंका सर्वशंका चेत्यर्थः निर्गतं शंकितं यस्मादसौ निःशंकितो देशसर्वशंकारहित इति भावार्थः तत्र देशशंका समा २८

नजीवत्वे कथमेको भव्योऽपरस्त्वभव्य इति सर्वशंका प्राकृतनिबंधनत्वात् सकलमेवेदं प्रवचनं परिकल्पितं न भविष्यतीति न त्वयं देशशंका सर्व
कावा युक्ता यतो द्विविधा भावा हेतुग्राह्या अहेतुग्राह्याश्च तत्र हेतुग्राह्या जीवास्तित्वादयस्तत्साधकप्रमाण
सद्भावात् अहेतुग्राह्या भव्यत्वादयः अस्मदाद्यपेक्षया तत्साधकहेतूनामसंभवात् प्रकृष्टज्ञानगोचरत्वात् छद्मस्थानामिति प्राकृतोपि च निबंधः प्र
वचनस्य बालाद्यनुग्रहार्थं उक्तं च बालस्त्रीमूढमूर्खाणां नृणां चारित्रकांक्षिणां अनुग्रहार्थं तत्त्वज्ञैः सिद्धांतः प्राकृतः कृतः अपि च प्राकृतोपि निबं
धः प्रवचनस्य दृष्टेष्टाविरोधी ततः कथमेवात्र परिकल्पनाशंका सर्वज्ञमंतरेणान्यस्य दृष्टेष्टाविरोधिवचनासंभवात् निःशंकित इति जीव एवा
र्हत्शासनप्रतिपन्नो दर्शनावरणात् ततः शाक्यादिदर्शनारंभणात्। एतेन दर्शनदर्शनिनोः कथंचिदभेदमाह एकांतभेदे दर्शनि
नश्च तत्फलायोगतो मोक्षाभावप्रसंगः एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं। भावना कार्या तथा निःकांक्षितं यस्मादसौ निःकांक्षितो
देशसर्वकांक्षारहित इत्यर्थः तत्र देशकांक्षा एकं दिगंबरादिदर्श नमभिकांक्षति सर्वकांक्षा सर्वाण्येव दर्शनानि शोभनानी
ति इत्येवमनुचिंतनं इयं च द्विधाप्ययुक्ता षट्दर्शनेषु षड्जीव कायपीडाया असत्यरूपणायाश्च भावात् तथा विचिकित्सा म
तिविभ्रमः फलं प्रति संशय इति यावत् निर्गता विचिकित्सा यस्मादसौ। निर्विचिकित्सः साध्वेव जिनशासनं किंतु प्रवृत्तस्य सतो ममास्मा
त्फलं भविष्यति न वा क्रियायाः कृषिबलादिषु उभयथाप्युपलब्धेरिति विकल्परहितः नह्यविकलस्योपायस्योपेयवस्तुप्रापकत्वेन भवतीति संजा
तनिश्चयो निर्विचिकित्स इति भावः एतावता ज्ञानं निःशंकितादिः यद्वा निर्विद्गुंछो इति निर्विद्गुंछः साधुजुगुप्सारहित इत्यर्थः उ
दाहरणं च विद्वज्जुगुप्सायां श्रावकदुहिता तथा अमूढदिट्ठीय त्ति बालतपस्वितपोविद्यातिशयदर्शनेन मूढा स्वभावाचलिता दृष्टिः सम्यग्दर्शन
रूपा यस्यासावमूढदृष्टिः अत्रोदाहरणं सुलसाश्राविका साह्यंबडपरिव्राजकसमृद्धीरुपलभ्यापि न सम्मोहं गता तदेवं गुणिप्रधानश्चा
यं दर्शनाचारनिर्देशः संप्रति गुणप्रधानमाह उववूह इत्यादि उपबृंहणं च स्थिरीकरणं च उपबृंहणस्थिरीकरणं तत्रोपकरणोपबृंहणं नाम समानधार्मिका

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥ णां सद्गुणप्रशंसनेन तद्वृद्धिकरणं धर्माद्विषीदतां तत्रैव स्थापनं वात्सल्यं च प्रभावना च वात्सल्यप्रभावने तत्र वात्सल्यं समानधार्मिकाणां प्रीत्या
उपकारकरणं प्रभावना धर्मकथादिभिस्तीर्थप्रख्यापना अयं चाष्टगुणप्रकारो निर्देशो गुणगुणिनोः कथंचिद्भेदख्यापनार्थः अन्यथा ह्येकान्ताभेदे गुण
निवृत्तौ गुणिनोऽपि निवृत्तेः शून्यतापत्तिः एतेऽष्टौ दर्शनाचाराः तदेवमुक्ताः सरागदर्शनिनस्तदभिधानाच्चाभिहिताः सरागदर्शनार्या इदानीं वीतरागदर्श
नाह से किं तमित्यादि सुगमं यावत् अहवा चारित्रारिया पंचविहा पन्नत्ता तं जहा सामाइयचरित्तारिया इत्यादि नवरं पढमसमय इति ये तेषा
मेवोपशान्तकषायवीतरागादीनां विशेषाणां प्रथमसमये वर्त्तन्ते ते प्रथमसमया ये तु द्वितीयादिषु समयेषु वर्त्तमाना अप्रथमसमयाः तथा चरमसमय अचर
मसमय इति ये तेषामेवोपशान्तकषायवीतरागादीनां विशेषाणामन्तसमये वर्त्तन्ते चरमसमयाः ये तेषामेवाद्यचरमसमयादिषु समये
ष्ववर्त्तन्ते ते अचरमाः सामायिकादीनां चारित्राणां स्वरूपमिदं समस्तारागद्वेषरहितत्वाद्यो गमनं समायः एवमन्यासामपि साधुक्रिया
णामुपलक्षणं सर्वासामपि साधुक्रियाणां रागद्वेषरहितत्वात् सम यनं निर्दिष्टं समाये भवं वा सामायिकं यद्वा समानां ज्ञानद
र्शनचारित्राणामायो लाभः समायः समाय एव सामायिकं विनयादि सकृतिगणतया विनयादिभ्य इत्यनेन स्वार्थिक इकण् तच्च स
र्वसावद्यविरतिरूपत्वाद्यद्यपि सर्वमपि चारित्रमविशेषतः सामायिकं तथापि छेदादिविशेषैर्विशिष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भज
ते प्रथमं पुनरविशेषणात् सामान्यशब्द एवावतिष्ठते सामायिकमिति तच्च द्विधा इत्वरं यावत्कथिकं च तत्रेत्वरं भरतैरावतेषु प्रथमपश्चिमतीर्थकरतीर्थ
योरनारोपितमहाव्रतस्य शैक्षकस्य विज्ञेयं यावत्कथिकं प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालादारभ्याप्राणोपरमात् तच्च भरतैरावतभाविमध्यमद्वाविंशतितीर्थकर
तीर्थान्तर्गतानां विदेहतीर्थकरतीर्थान्तर्गतानां च साधूनामवसेयं तेषामुपस्थापनाया अभावात् उक्तं च सव्वमिणं सामाइयं छेयाइविसेसियं पुण
विभिन्नं अविसेसियं सामन्नसन्नमवचिट्ठइ पढमं सामाइयं इत्तरमावकहं ति पढमं पढमंतिमजिणाणं तित्थेसु अणारोवियवय
स्स सेहस्स थोवकालीयं सेसाणमावकहियं तित्थेसु विदेहयाणं च नन्वित्वरमपि सामायिकं कृतामिदं तत्सामायिकं यावज्जीवमित्येवं यावदायु २९

रागृहीतं ततश्चोपस्थापनाकाले तत्परित्यजतः कथं न प्रतिज्ञालोपः उच्यते न भागो वा सर्वमपि चेदं चारित्रमविशेषतः सामायिकं सर्वत्रापि सर्वसावद्य
योगविरतियोगसद्भावात् केवलं छेदादिविशुद्धिविशेषैर्विशेष्यमाणमर्थतः शब्दान्तरतश्च नानात्वं भजते ततो यथा यावत्कथिकं सामायिकं
छेदोपस्थापनेन वा परिहारविशुद्धिविशेषरूपसूक्ष्मसंपरायादिचारित्रावाप्तौ न भंगमाप्नोति तथेत्वरमपि सामायिकं विशुद्धिविशेषरूपछेदोपस्था
पनामात्रोपयादिह प्रव्रज्यां परित्यजति ततस्तद्भंगमापद्यते न तु तस्यैव विशुद्धिविशेषावाप्तौ उक्तं च उन्निक्खमतो भंगो जाउ गुणंतवियकरामि
सुद्धयरं सन्नामित्तविसेसं सुज्झमपि वित्तस्साको न भंगो तथा छेदः पूर्वपर्यायस्य उपस्थापना च महाव्रतेषु यस्मिन् चारित्रे तच्छेदोपस्थापनं तच्च द्विधा
सातिचारं निरतिचारं च तत्र निरतिचारं यदित्वरसामायिकवतः शैक्षकस्यारोप्यते तीर्थान्तरसंक्रान्तौ वा यथा पार्श्वनाथतीर्थाद्वर्द्धमान
तीर्थं संक्रामतः पंचयामप्रतिपत्तौ सातिचारं यन्मूलगुणघातिनः पुनर्व्रतोच्चारणं उक्तं च सेहस्स निरइयारं तित्थंतरसंकमे व तं हो
ज्जा मूलगुणघाइणो साइयारमुभयं च ठियकप्पे उभयं चेति सातिचारं निरतिचारं च स्थितकल्प इति प्रथमपश्चिमतीर्थकर
तीर्थकाले तथा परिहरणं परिहारस्तपोविशेषः तेन विशुद्धिर्यस्मिन् चारित्रे तत्परिहारविशुद्धिकं तच्च द्विधा निर्विशमानकं निर्विष्टकायि
कं च तत्र निर्विशमानका विवक्षितचारित्रसेवकाः निर्विष्टकायिका आसेवितविवक्षितचारित्रकायाः तदव्यतिरेकाच्चारित्रमप्येवमुच्यते
इह नवको गणश्चत्वारो निर्विशमानकाश्चत्वारश्चानुचारिणः एकः कल्पस्थितो वाचनाचार्यः यद्यपि च सर्वेऽपि श्रुतातिशयसम्पन्नास्तथापि
कल्पत्वात्तेषामेकः कश्चित्कल्पस्थितो वाचनाचार्यः स्थाप्यते निर्विशमानकानां चायं परिहारः परिहारियाण उ जो जहन्नमज्झिमो उक्कोसो सीयकालम्मि
वासकाले य णे धीरा हि पत्तेयं तवो जहन्नो गिम्हे चउत्थ छट्ठट्ठमाइ सिसिरे अट्ठममिह उक्कोसो एत्तो सिसिरे पवरकाले सिसिरे छट्ठाइ अ
ट्ठाई दसमचरिमगा होइ वासासु अट्ठमाई बारसपज्जंतगो नेओ पारणगे आयामं पंचसु गहो दोसऽभिग्गहो भिक्खे कप्पट्ठियावि पइदिणं क
रिंति एमेव आयामं एवं छम्मासतवं चरिउं परिहारगा अणुचरंति अणुचरगे परिहारियपयट्ठिए जाव छम्मासा कप्पट्ठिओवि एवं छम्मासतवं करेइ स

सात्तु अणुपरिहारगत्ताए वेयंतिकप्पट्ठिगत्तं च एवं सो अट्ठारसमासपमाणो तु वण्णिओ कप्पो संखेवओ विसेसो विसेससुत्ताओ नायव्वो कप्पसमत्ती
ए तयं जिणकप्पं वा उवेंति गच्छं वा पडिवज्जमाणगा उ जिणस्स गासे पवज्जंति तित्थयरसमीवासेवगस्स पासे व नो उ अन्नस्स एएसिं जं चरणं परिहार
विसुद्धियं तं तु अथैते परिहारविशुद्धिकाः कस्मिन् क्षेत्रे काले वा भवंति उच्यते इह क्षेत्रादीनि स्वरूपाणि विंशतिद्वाराणि तद्यथा क्षेत्रद्वारं १ कालद्वारं २
चारित्रद्वारं ३ तीर्थद्वारं ४ पर्यायद्वारं ५ आगमद्वारं ६ वेदद्वारं ७ कल्पद्वारं ८ लिंगद्वारं ९ लेश्याद्वारं १० ध्यानद्वारं ११ गणनाद्वारं १२ अभिग्रहद्वारं १३ प्रव्राजना
द्वारं १४ मुंडापनाद्वारं १५ प्रायश्चित्तविधिद्वारं १६ कारणद्वारं १७ निःप्रतिकर्मताद्वारं १८ भिक्षाद्वारं १९ पंथद्वारं २० तत्र क्षेत्रे द्विधा मार्गणा जन्मतः सद्भावतश्च
तत्र क्षेत्रे जातस्य जन्मतो मार्गणा यत्र च कल्पस्थिता वर्तते तत्र सद्भावतः उक्तं च खेत्ते दुहमग्गणा जम्मणओ संतिभावओ य जम्मणओ जा
हिं जाओ संतीभावो य जहिं कप्पो तत्र जन्मतः सद्भावतश्च पंचसु भरतेषु पंचस्वैरवतेषु न तु महाविदेहेषु न चैतेषां संहरणमस्ति येन जि
नकल्पिकादिवत् संहरणतः सर्वासु कर्मभूमिष्वकर्मभूमिषु वा प्राप्येरन् उक्तं च । भरहेरवएसु होंति संहरणवज्जिया नियमा काल
द्वारे अवसर्पिण्यां तृतीये चतुर्थे वारके जन्म सद्भावः पंचमेपि उस्सप्पिण्यां द्वितीये तृतीये चतुर्थे वा जन्म सद्भावः पुनस्तृतीये चतुर्थे
वा उक्तं च ओसप्पिणीए दोसुं जम्मणओ तीसु संतिभावेण उस्सप्पिणि विवरीओ जम्मणओ संतिभावेण नोउस्सप्पिणीउस्सप्पिणीरूपे चतुर्थारकप्रतिभागकाले
न संभवंति महाविदेहक्षेत्रे तेषामसंभवात् चारित्रद्वारे संयमस्थानद्वारेण मार्गणा तत्र सामायिकस्य छेदोपस्थापनीयस्य च चारित्रस्य यानि जघन्यानि संय
मस्थानानि परस्परं तुल्यानि समानपरिणामत्वात् ततोऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि संयमस्थानान्यतिक्रम्योर्ध्वं यानि संयमस्थानानि तानि परिहा
रविशुद्धिकयोग्यानि तान्यपि चाकेवलिप्रज्ञया परिभाव्यमानानि असंख्येयलोकाकाशप्रमाणानि तानि च प्रथमद्वितीयचारित्राविरोधीनि तेष्वपि संभवात्
तत ऊर्ध्वं यानि संख्यातीतानि संयमस्थानानि तानि सूक्ष्मसंपराययथाख्यातचारित्रयोग्यानि उक्तं च तुल्लाजहन्नगाणं संजमठाणाण पढमबिइयाणं तत्तो असं
खलोए ठाणे परिहारियाणं तु ते वि असंखा लोगा अविरुद्धा चेव पढमबिइयाणं उवरिं पि तओ संखा संजमठाणा उ दोण्हं पि तत्र परिहारविशुद्धिककल्पप्रति ३०

पत्तिः स्वकीये यथासंयमस्थाने तु वर्तमानस्य भवति नान्यत्र पूर्वप्रतिपन्नस्तु संभवति एष पूर्वप्रतिपन्नो विवक्षितात् तदा अन्यस्मिन्नपि संयमस्थाने तु भवति परिहार
विशुद्धिकल्पसमाप्त्यनंतरमन्यस्मिन्नपि चारित्रे संक्रमतः स्थिरपि वर्तमानस्यातीतनयमपेक्ष्य सर्वे प्रतिपन्ना भवितामात् उक्तं च सट्ठाणे पडिवत्ती अन्नेसु
वि होज्ज पुव्वपडिवन्नो तेसु वि वट्टंतो सो तीतनयं पप्प वुच्चइ उ तीर्थद्वारे परिहारविशुद्धिको नियमतस्तीर्थे प्रवर्तमाने एव भवति न तदुच्छे
दे नानुत्पन्ने वा तदभावे जातिस्मरणादिना उक्तं च तित्थे नियमा भावो वियाहिओ समतित्थे वि जिणवुच्छेदे वा जाईसरणाइएहिं तु प
र्यायद्वारे पर्यायो द्विधा गृहस्थपर्यायो यतिपर्यायश्च एकैकोपि द्विभेदः जघन्य उत्कृष्टश्च तत्र गृहस्थपर्यायो जघन्यतः एकोनत्रिंशद्वर्षाणि यतिपर्यायो वि
शतिः द्वावपि चोत्कर्षतो देशोनपूर्वकोटिप्रमाणौ उक्तं च एयस्स एस नेओ गिहिपरियाओ जहन्न गुणतीसा जइपरियाओ वीसा दोसु वि उक्कोस
देसूणा आगमद्वारे अपूर्वमागमं स नाधीते यस्मात्तत्कल्पमधिकृत्य उचितप्रतो चितायोगारंभस्तेनैव स कृतार्थो भवति पूर्वाधीतं तु विस्रो
तसिकाक्षयति नित्यमेवैकाग्रमनाः सम्यगनुस्मरति । आह च अप्पुव्वं नाहिज्जइ आगम तेणावि उत्तं कप्पं जमुचि
यपगहियज्झाणाराहणाउ चेव कयकिच्चो पुव्वाहीयं तु तयं पायं अणुसरइ निच्चमेवेस एगग्गमणो सम्मं विस्सोत्तियरहिएणं चायाह
इ वेदद्वारे प्रवृत्तिकाले वेदतः पुरुषवेदो वा भवेत् नपुंसकवेदो वा सवेद नपुंसकवेदो वा न स्त्रीवेदः स्त्रियाः परिहारविशुद्धिकल्प
प्रतिपत्त्यसंभवात् अतीतनयमधिकृत्य पुनः पूर्वप्रतिपन्नश्चिन्त्यमानः सवेदो वा स्यादवेदो वा तत्र सवेदः श्रेणिप्राप्त्यभावात् अवेद उपशमश्रे
णिप्रतिपत्तौ क्षपकश्रेणिप्रतिपत्तौ वा भवेदिति उक्तं च वेए पवित्तिकाले इत्थीवज्जो उ होइ एगयरो पुव्वपडिवन्नगो पुण होज्ज सवेदो अ
वेदो वा कल्पद्वारे स्थितकल्प एवायं नास्थितकल्पे ठियकप्पंमि य नियमा इति वचनात् तत्र आचेलक्यादिषु दशस्वपि स्थानेषु ये स्थिताः साधवस्तत्
कल्पः स्थितकल्पस्तदुच्यते ये पुनः चतुर्षु शय्यातरपिंडादिषु अवस्थितश्च कल्पेषु स्थिताः शेषेषु आचेलक्यादिषु षट्सु अस्थिताः स कल्पोऽस्थित
कल्पः उक्तं च ठियअट्ठियकप्पस्स आचेलक्काइ दसठाणेसु ठिया पढमो उ अट्ठिया बीओ आचेलक्यादीनि च दशस्थानान्यमू

पंकप्पवृत्ति॥

ति आचेलक्कुद्देसियसेज्जायरसयपिंडकिइकम्मे वयजेट्ठपडिक्कमणेमासपज्जोसवणकप्पा चत्वारश्चावस्थिताः कल्पाः इमे सेज्जायरपिं
डश्चातुर्यामव्रतज्येष्ठ कृतिकर्मस्य कारणचत्तारि अवट्ठियाकप्पा लिंगद्वारे नियमात्ता द्विविधेपि लिंगे भवति तद्यथा द्रव्यलिंगेन वा
लिंगेन वा केनापि विना विवक्षितकल्पास्थितसामाचार्यायां नात्मलब्धाहारस्तेऽतः प्रवृत्तिका भवन्ति विशुद्धविशुद्धात्मलब्धाशुद्धपरिशुद्धिकंक
ल्पं प्रतिपद्यन्ते सर्वप्रतिपन्नः पुनः सर्वाप्रतिकर्मविहरणं तत्रापि तरोऽपि विशुद्धात्मलब्धाशुद्धतां संक्लिश्यमानं ततस्ताभ्यामवान्तरातीतानागतं काल
मवतिष्ठते किंतु साकंतु साकं यतः स्ववीर्यवशात् कदाचित् वर्तमाना वर्तते अथ प्रथमतश्चरमस्तात् प्रवर्तते अथातः कर्मविशात् उक्तं च लेसासु
विसुद्धासु पडिवज्जइ तीसु नवरं अण्णासु उवयोगे तदुपडिवज्जउपडिवन्नो वाण्णलेसासु सव्वासु विकहंचि ण अच्चंत संकिलिट्ठासु त्तावं कालं वट्टइ यञ्चा
सु विसाकम्माणगईतत्ता विचित्रं यफलं देइ ध्यानद्वारं धर्म्यध्यानेन प्रवर्द्ध मानेन परिहारविशुद्धिकं कल्पं प्रतिपन्नः पुनर्वार्त्तरौद्रयो
रपि नवति केवलं प्रायेण निरनुबंधः आह च झाणंमि वि तियमेणं प हवइ इमो पवट्टमाणेणं इयरे सु विझाणेसुं पुवपवा
वो नपडिसिद्धो एवं च कम्मपरिणामा लोकवंदनाद्विधेः वंकमपरिणामो होइ देशा विरतावा अस्मात्प्रथमतरणप्रतिपन्नगणनाद्वारे जघन्यतः
स्त्रयो गणाः प्रतिपद्यंते उत्कर्षतः शतसंख्याः पूर्वप्रतिपन्नास्तु जघन्यतस्त्रय उत्कर्षतो वा शतशः पुरुषगणनया जघन्यतः प्रतिपद्यमानाः सप्तविंशा
तिरुत्कर्षतः सहस्रं पूर्वप्रतिपन्नकाः पुनर्जघन्यतः शतशः उत्कर्षतः सहस्रशः आह च गणातिन्निवसगराजहन्नपडिवन्नसयमुक्कोसा उक्कोसजह
न्नेणं सयमो सियपुव्वपडिवन्ना सत्तावीसजहन्ना सहस्समुक्कोसओयपडिवन्नो सयसो सहस्ससो वा पडिवन्नजहन्नउक्कोसा अन्यच्च यदा पूर्वप्रतिपन्नक
ल्पमध्यात् कोपि निर्गच्छति अन्यः प्रविशति तदा न्यूनक्षेपः प्रतिपत्तौ कदाचिदेकोपि भवति यदा पूर्वप्रतिपत्तेषु सवनेऽनयाकदाचिदेकः पा
य्यतेऽन्यक्रमोवा उक्तं च पक्खेवगपाणेनयाणे एगाइपेकाविकाणपरककवउपडिवन्नयाविअयनइयापक्के उहवेवा अतिन्नरहाणेसुं उपि सप्रयगाइवा
नियहाः काला निग्रहा नाना वानिग्रहाश्च एतेनान्ये वर्जिताः इतिनञ्चयश्च अर्थानतरपरि हारविशुद्धिकस्यैते निग्रहा न भवंति यस्मादेतस्य कल्प एवयथादि ३१

तद्दशतापालियहा वर्त्तते उक्तं च दवाईय अभिग्गहविचित्तरूवा न हुंति उ एएकई पए इत्तकप्पो वियलियहा जेण एयंमिगोयरगई नियमेणं नि
रववादाय तप्पालणं वियपरं एयस्स विसुद्धिट्ठाणेउ प्रव्रज्याद्वारे नासावन्यंप्रव्राजयति कल्पस्थितिरिति कृत्वा आह च पव्वावेइ न एसो निययाअन्नं
कप्पट्ठिइ तिकाऊण उपदेशं पुनर्यथाशक्ति प्रयच्छति मुंडापनाद्वारे पिना सावन्यं मुंडयति अथ प्रव्रज्यानंतरं नियमतो मुंडनमिति
प्रव्रज्याग्रहणेनैव तद्गृहीतमिति किमर्थं पृथग्द्वारं तदयुक्तं प्रव्रज्याद्वारे नियमतो मुंडनस्याभावात् अयोग्यस्य कथंचिद्दत्तायामपि प्रव्रज्यायां पुनरयोग्य
ताप रिज्ञाने मुंडनायोगात् ततः पृथगिदं द्वारमिति प्रायश्चित्तविधिद्वारे मनसापि सूक्ष्ममप्यतिचारमापन्नस्य नियमतश्चतुर्गुरुकं प्रायश्चित्तमस्य यतएषक
ल्पएकाग्रताप्रधान स्ततस्तद्भंगो गुरुतरदोषइति कारणद्वारे तथा कारणं नामशा लंबनं तत्पुनः सुपरिशुद्धज्ञानादिकं तत्रास्य न विद्यते येन तदा
श्रित्यापवादपदं सेवितास्यात् एष हि सर्वत्र निरपेक्षः क्लिष्टकर्मक्षयनिमि त्तं प्रारब्धमेवशुद्धं कल्पं यथोक्तविधिना समाचरन् महात्मा वर्त्त
ते उक्तं च कारणमालंबणमिह तं पुणनाणाइयं सुपरिसुद्धं एयस्स तं न विज्जइ उवियंत पसाहणा एयं सव्वत्थ निरवयक्खो आ
ढत्तं चिय दढंसमाणेंतो वट्टइ एस महप्पा किलिट्ठकम्मक्खयनिमित्तं निमित्तं निः प्रतिकर्मता द्वारे एष महात्मा निः प्रतिकर्मशरीरतः अ
मलादिकमपि कदाचिदपनयति न च प्राणांतिकेपि समापतिते व्यसने द्वितीयप दं सेवेत उक्तं च निप्पडिकम्मसरीरो अच्छिमलाइ विनाव
णेइ सया पाणंतिए वि यमहावसणं मि न वट्टए वीए अप्पवगुण्णालोयण विसई तइयाए पोरिसीइ अह वा सेहा वा उवकुंगं एयं वियइ मस्स भिक्खा
द्वारे तथा पथद्वारे भिक्षाविहारक्रमश्चास्य तृतीयस्यां पौरुष्यां भवति शेषासु च पौरुषीषु कायोत्सर्गो निद्रापि चास्याल्पा द्रष्टव्या यदि पुन
: कथमपि जंघाबलमस्यापरिक्षीणं भवति तथाप्यसावविहरन्नपि महात्मा नापवादं द्वितीयपदमापद्यते किंतु तत्रैव यथाकल्पमात्मीयं योगं विदधाती
ति उक्तं च तइयाए पोरिसीए भिक्खाकालो व सेसासु उ वस्सग्गो पायं अप्पा य निद्दत्ति जंघाबलंमि खीणे अविहरमाणो वि नवरमावज्ज तत्थेव अ
हाकप्पं कुणइ उ जोगं महाभागा एते च परिहारविशुद्धिकास्त्रिविधाः तद्यथा इत्वरा यावत्कथिकश्च तत्र ये कल्पसमाप्त्यनंतरं तमेव कल्पं गच्छं वा समुपया

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

म्पंति तदूर्ध्वं ये पुनः कल्पसमाप्त्यनंतरमव्यवधानेन जिनकल्पं प्रतिपत्स्यंते ते यावत्कथिकाः उक्तं च इत्तरिय थेरकप्पे जिणकप्पे आवकहिय त्ति अत्र
इत्वरकल्पपरिहारिकाणां कल्पप्रभावादेव देवमनुष्यतिर्यक्कृता उपसर्गाः सद्योघातिनः आतंका अतीवा
विपुलाश्च वेदना न प्रादुःष्यंति यावत्कथिकानां संभवेयुरपि ते हि जिनकल्पं प्रतिपत्स्यमाना जिनकल्पभावमनुभवंति जिनकल्पिकानां चोपस-
र्गादयः संभवंतीति उक्तं च इत्तरियाण उवसग्गा आतंका वेयणा य न हवंति आवकहियाण भइया ॥ तथा सूक्ष्मा लोभांशावशेषाः संपरायः
कषायो यत्र तत्सूक्ष्मसंपरायं तद्द्विधा विशुद्ध्यमानकं संक्लिश्यमानकं च तत्र विशुद्ध्यमानकं क्षपकश्रेणिमुपशमश्रेणिं वा समारोहतः संक्लि-
श्यमानकमुपशमश्रेणितः प्रच्यवमानस्य अथाख्यातमिति अथशब्दो याथातथ्ये आङभिविधौ यथावस्थितमभिविधिना ख्यातं कथितमकषा-
यतया चारित्रमिति तदथाख्यातं उक्तं च अह सद्दो जाहत्थे आङो अभिविहीए कहियमक्खायं चरणमकसायमक्खायं तह अहक्खायं
यथाख्यातमिति द्वितीयं नाम तस्यायमर्थः यथा सर्वस्मिन् जीवलोके ख्यातं प्रसिद्धमकषायं भवति चारित्रमिति तथैव यत्तत्
यथाख्यातं तद्द्विधा छाद्मस्थिकं कैवलिकं च तत्र छाद्मस्थिकमुपशांतमोहस्य क्षीणमोहस्य वा कैवलिकं सयोगिके-
वलिनोऽयोगिकेवलिनश्च सेत्तमित्याद्युपसंहारकद्वयं सुगमं तदेवं कर्मभूमका मनुष्याः संप्रति देवप्रतिपादनार्थमाह से किं तमित्यादि अ-
थ के ते देवाः सूरिराह देवाश्चतुर्विधाः प्रज्ञप्तास्तद्यथा भवनवासिनो व्यंतरा ज्योतिष्का वैमानिकाः तत्र भवनेषु वसंतीत्येवंशीला भवनवासिनः एतद्बा-
हुल्यात्ताना नागकुमारादयः प्रायो भवनेषु वसंति कदाचिदावासेषु असुरकुमारास्तु प्राचुर्येणावासेषु कदाचिद्भवनेषु अथ भवनानां
मावासानां च कः प्रतिविशेषश्चच्यते भवनानि बहिर्वृत्तान्यंतः समचतुरस्राणि अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानानि आवासाः कायमानस्थानीया महामंडपा
विविधमणिरत्नप्रदीपप्रभासितसकलदिक्चक्रवालाः इति अंतरं नाम अवकाशः तच्चाश्रयरूपं इह ग्राह्यं विविधं भवननगरावासरूपं तदंतरं येषां ते व्यंतराः यद्वा
भवनानि नगराणि आवासाः प्राग्वत् तत्र भवनानि रत्नप्रभायाः प्रथमे रत्नकांडे उपरि अधश्च प्रत्येकं योजनशतमपहाय शेषे अष्टयोजनशतप्रमाणे मध्यभागे भवंति नगराणि तिर्यग्लोके व- ३२

प्यादि जंबूद्वीपद्वाराधिपतिविजयदेवस्यान्यस्मिन् जंबूद्वीपादसंख्येयोजनसहस्रप्रमाणे नगरी आवासास्त्रिष्वपि लोकेषु तत्रोर्ध्वलोके पंडकवनादा-
विति अथवा विगतमंतरं मनुष्येभ्यो येषां ते व्यंतराः तथाहि मनुष्यानपि चक्रवर्तिवासुदेवप्रभृतीन् भृत्यवदुपचरंति केचिद् व्यंतरा इति मनुष्येभ्यो व्या-
विगतांतराः यदि वा विविधमंतरं शैलांतरं कंदरांतरं वनांतरं वा आश्रयरूपं येषां ते व्यंतराः प्राकृतत्वाच्च सूत्रे वाणमंतरा इति पाठः यदि वा वनानामंतरा-
णि वनांतराणि तेषु भवा वानमंतराः पृषोदरादित्वान्मकारागमः तथा द्योतयंति प्रकाशयं-
ति जगदिति ज्योतींषि विमानानि तेषु भवा ज्योतिष्काः अध्यात्मादित्वादिकण् तत्र च वर्णविपर्यासेन इकण्
प्रत्ययाद् इकारस्य लोपः अवशिष्यमाना ज्योतिष्काः यदि वा द्योतयंति शिरो मुकुटोपगूहितैः प्रतामंडलकल्पैः सूर्यादिमंडलैः प्रकाश-
यंतीति ज्योतींषि देवाः सूर्यादयः तथाहि सूर्यस्य सूर्याकारमुकुटोपगूढ चंद्रस्य चंद्राकारं ग्रहस्य ग्रहाकारं न-
क्षत्रस्य नक्षत्राकारं तारकस्य तारकाकारं तैः प्रकाशयंतीति उक्तं च तत्त्वार्थभाष्ये द्योतयंतीति ज्योतींषि विमानानि तेषु भवा ज्योतिष्काः
ज्योतिषो वा देवा ज्योतिष्का मुकुटैः शिरोमुकुटोपगूहितैः प्रभा-
मंडलकल्पैः सूर्यादिचिह्नैः विराजमाना ज्योतिष्का इति तथा विविधं मान्यंते उपभुज्यंते पुण्यवद्भिर्जीवैरिति विमानानि तेषु भ-
वा वैमानिकाः संप्रत्येतेषामेव क्रमेण लेशतो निर्दिदिक्षुराह
से किं तं भवणवासी इत्यादि असुरा एव कुमारा असुरकुमारा एवं नागकुमारा इत्याद्यपि भावनीयं अथ कस्मादेते कुमारा इत्युच्यंते उच्यते
कुमारवदेते कांतदर्शनाः सुकुमारा मृदुमधुरललितगतयः शृंगाराभिप्रायकृतविशिष्टविशिष्टोत्तररूपक्रियाः कुमारवच्चोद्धत-
रूपवेषभाषाभरणप्रहरणावरणयानवाहनाः कुमारवच्चोल्बणरागाः क्रीडनपराश्च ततः कुमारा इव कुमाराः इति किंनरा इत्यादि किंनरा दश-
विधास्तद्यथा किंनराः किंपुरुषाः किंपुरुषोत्तमाः किंनरोत्तमाः हृदयंगमाः रूपशालिनः अनिंदिताः मनोरमाः रतिप्रियाः रतिश्रेष्ठाः
किंपुरुषा दशविधास्तद्यथा पुरुषाः १ सत्पुरुषाः २ महापुरुषाः ३ पुरुषवृषभाः ४ पुरुषोत्तमाः ५ अतिपुरुषाः ६ महादेवाः ७ मरुतः ८ मेरुप्रभाः

ए यक्षाश्चंतरए महोरगा दशविधास्तद्यथा भुजगाः भोगशालिनः २ महाकायाः ३ अतिकायाः ४ स्कंधशालिनः ५ मनोरमाः ६ महावेगाः ७ महेष्वक्षाः
८ मेरुकांताः ९ भास्वंतः १० गंधर्वा द्वादशविधास्तद्यथा हाहा १ हूहू २ तुंबरवः ३ नारदाः ४ ऋषिवादिकाः ५ भूतवादिकाः ६ कादंबाः ७ महाकादंबाः ८ रैवताः ९
विश्वावसवः १० गीतरतयः ११ गीतयशसः १२ यक्षास्त्रयोदशविधास्तद्यथा पूर्णभद्राः १ माणिभद्राः २ श्वेतभद्राः ३ हरितभद्राः ४ सुमनोभद्राः ५ व्यतिपातिकभद्राः ६ सुभद्राः
७ सर्वतोभद्राः ८ मनुष्ययक्षाः ९ वनाधिपतयः १० वनाहाराः ११ रूपयक्षाः १२ यक्षोत्तमाः १३ राक्षसाः सप्तविधास्तद्यथा भीमाः १ महाभीमाः २ विघ्नाः ३ वि
नायकाः ४ जलराक्षसाः ५ राक्षसराक्षसाः ६ ब्रह्मराक्षसाः ७ भूता नवविधास्तद्यथा सुरूपाः १ प्रतिरूपाः २ अतिरूपाः ३ भूतोत्तमाः ४ स्कंदिकाः ५ महास्कंदिकाः ६ महाव
ेगाः ७ प्रतिछन्नाः ८ आकाशगाः ९ पिशाचाः षोडशविधास्तद्यथा कूष्मांडाः १ पटकाः २ जोषाः ३ आह्निकाः ४ कालाः ५ महाकालाः ६ चोक्षाः
७ अचोक्षाः ८ तालपिशाचाः ९ मुखरपिशाचाः १० अधस्तारकाः ११ देहाः १२ विदेहाः १३ महाविदेहाः १४ तूष्णीकाः १५ वनपिशाचाः १६ इति
कप्पोवगा य कप्पातीया य कल्पशब्द आचारः स चेह इंद्रसामानिकत्रायस्त्रिंशादिव्यवहाररूपः तद्युक्ताः प्राप्ताः कल्पोपगाः सौध
र्मेशानादिदेवलोकनिवासिनः ये पुनः कल्पमतीता अतिक्रांताः कल्पातीताः अधस्तनाधस्तनग्रैवेयकादिनिवासिनस्ते हि सर्वे
प्यहमिंद्रास्ततो नैवेति कल्पातीताः कल्पोपगान्दर्शयति सोहम्मीसाणाइत्यादि सौधर्मदेवलोकनिवासिनः ईशानाः एवं सर्वत्रापि भावनीयं
नवरं ग्रैवेयकादि नामनुत्तराणि देवानां यथावालदेवानिवासिनः पंचालाइति ७ ॥ ॥इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां प्रथमप्रज्ञापनाख्यं
पदं समाप्तमिति ७ ग्रंथाग्रं २००७॥७ तदेवमुक्तं प्रथमं पदं संप्रति द्वितीयमारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः प्रथमपदे पृथिवीकायिकादयः प्ररूपि
ताः इह तु तेषामेव स्थानानि प्ररूप्यंते तत्रेदमादिसूत्रं ७ कहिणं भंते इत्यादि कहि इति कस्मिन् णमिति वाक्यालंकारे भदंतेति परमगुरुसंबोधनं
णेवादरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि स्वस्थानादीनि प्रज्ञप्तानि प्ररूपितानि एवं गोतमस्वामिना प्रश्ने कृते सति भगवानाह वर्द्धमानस्वामी गो
यमा सट्ठाणेणमित्यादि तत्र गोतमोपि भगवान् चतुर्दशपूर्ववित् क्षायोपशमिकलाभगणधरतीर्थकरोपदिष्टमातृकापदश्रवणमात्रावाप्तप्रकृष्टश्रुतज्ञानावरणक्षयो

पशमश्चतुर्दशपूर्ववित् सर्वाक्षरसन्निपाती विवक्षितार्थपरिज्ञानसमन्वितश्च वर्त्तते किमर्थं पृच्छति न हि चतुर्दशपूर्वविदः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धि
समन्वितस्य किंचित्प्रज्ञापनीयमविदितमस्ति यत उक्तं संखाईए उ भवे साहइ जं वा परो उ पुच्छिज्जा न य णं अणाइसेसी वियाणई एस छउमत्थो
त्ति सत्यमेतत् केवलं जानन्नेव गोतमस्वामी भगवान् स्वयं विनेयस्य प्रतिपाद्यतत्प्रत्ययनिमित्तं विवक्षितमर्थं पृच्छति यदि वा प्रायः सर्वत्र
गणधरप्रश्नतीर्थकरनिर्वचनरूपं सूत्रमतो भगवानार्यश्यामोपीत्थमेव सूत्रं रचयति अथवा मन्यते तस्यापि गणधृतो गोतमस्वामिनोऽनाभोग
संभवात् उक्तं च न हि नामानाभोगश्छद्मस्थस्येह कस्यचिन्नास्ति ज्ञानावरणीयं हि ज्ञानावरणप्रकृतिकर्म ततो जातसंशयः सन्पृच्छती
ति न कश्चिद्दोषः गोयमा इति लोकप्रथितमहाविशिष्टगोत्राभिधायकामंत्रणध्वनिः हे गोतम सट्ठाणेणं
ति स्वस्थानं यत्रासते बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः आसीना श्रवणादि विलोकनादेष्टुं शक्यंते तत्स्थानमिति भावः स्व
स्थानग्रहणमुपपातसमुद्घातस्थाननिवृत्त्यर्थं ततस्तस्मिन् स्वस्थाने स्वस्थानमंगीकृत्येति भावः अट्ठसु पुढवीसु सर्वत्र बाद
रपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानीति योगः ताश्चैवाष्टौ पृथिवीर्नामग्राहमाह तं जहेत्यादि तद्यथा रत्नप्रभायां यावदष्ट
म्यामीषत्प्राग्भारायां तथा अधोलोके पातालेषु पातालकलशेषु भवनेषु भवनप्रस्तटेषु भवनानि भवनपतिनिकायावासरूपाणि भ
वनप्रस्तटेषु भवननिष्कुटेषु इह भवनग्रहणेन भवनानामेव केवलानां ग्रहणं भवनप्रस्तटग्रहणेन तु भवनानामपांतरालस्यापि
तथा नरकेषु प्रकीर्णकरूपेषु नरकावासेषु नरकावलिकासु आवलिकाप्रविष्टेषु नरकावासेषु नरकप्रस्तटेषु नरकनिष्कुटेषु
इह अत्रापि नरकनरकावलिकाग्रहणेन केवला एव नरकावासाः परिगृह्यंते नरकप्रस्तटग्रहणेन तु नरकाणामपांतरालमपि ऊर्ध्वलोके
कल्पेषु आ ईशानात् देवलोकपरिग्रहः विमानेषु ग्रैवेयकसंबंधिषु प्रकीर्णकरूपेषु विमानावलिकासु आवलिकाप्रविष्टेषु ग्रै
वेयकादिविमानेषु विमानप्रस्तटेषु विमाननिष्कुटेषु अत्रापि प्रस्तटग्रहणं विमानानामपांतरालस्यापि परिग्रहार्थं नवरं विमानेषु बादर

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

र्याप्तपृथिवीकायिकानांस्थानपरिमाणमर्थतआह तिर्यग्लोके टंकेषु छिन्नटंकेषु कूटेषु सिद्धायतनकूटप्रभृतिषु शैलेषु शिखरहीनपर्वतेषु शिखरि
षु शिखरवत्सु पर्वतेषु प्राग्भारेषु ईषदवनतेषु कूटेषु विजयेषु कच्छादिषु वक्षस्कारेषु विद्युत्प्रभादिषु पर्वतेषु वर्षेषु भरतादिषु वर्षधरपर्वतेषु हिमवदादि
पर्वतेषु वेलासु समुद्रवेलासु वेदिकासु जंबूद्वीपजगत्यादिसंबंधिनीषु द्वारेषु विजयादिषु तोरणेषु द्वारादिसंबंधिषु किं बहुना
सामस्त्येन सर्वेष्वपि द्वीपेषु सर्वेषु समुद्रेषु एत्थणमित्यादि एतेषु अनन्तरोदितेषु बादरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि मया अन्यै
श्च तीर्थकृद्भिः; उववाएणमित्यादि उपपातमुपपातो बादरपृथिवीकायिकानां पर्याप्तानां यदनंतरमुक्तं स्थानं तत्प्राप्त्याभिमुख्यमिति भावस्तेनोपपा
तेन उपपातमंगीकृत्येति भावः लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वात्मकस्य असंख्येय यतमो भागो विवक्ष्यावधार्यते कस्मादिति चेदुच्यते यतो विवक्षितात् प्रदेशात् परिस्फुर
त्कुत्स्नजनस्य दर्शनं बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः स्थिता तत्। दायस्थानप्राप्त्या अपान्तरालगतिपर्याप्तिपरिसमाप्त्या विशिष्टविपा
कतो बादरपृथिवीकायिकायुर्वेदयंतस्तेषु तेषु स्थानेषु तेषु तत्। लगतावपि तदानीं विपाकोदयवेदनात् संख्येयात् स्थानेषु तत्
प्रभृतिप्रभादिकं सर्वं द्वितयमपि लोकस्यासंख्येयतमभागवर्तीति तत उपपातेनापि लोकस्यासंख्येयभागगता एव द्रष्टव्याः अन्ये
त्वभिदधति पर्याप्ता इति नामबादरपृथिवीकायिकाः सर्वत्रापि मता संख्ये पांतरालगतावपि परिस्फुरमाणा लोकस्यासंख्येयभागगा एवेति
कश्चिद्दोषः तथा च समुद्घातेनापि लोकस्यासंख्येयभाग एव वक्ष्यते अन्यथा समुद्घातावस्थायामपि स्थानान्तरेकेण कृतो न वर्त्तन्ते संख्येया
दसंख्येयभागवर्तितानोपपाद्यत इति तत्र पुनः केवलिनो विदंतीति विशिष्टश्रुतविदो वा तथा समुग्घाएणं लोगस्स असंखेज्जइभागे इति सम
घातेन समुद्घातमधिकृत्य लोकस्यासंख्येयभागे यस्मात्तावन्तो यदा बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकाः स्वायुषः समुद्घातेन आगम्य
स्थाः परलोकमायुर्बध्नामारणांतिकसमुद्घातेन समवहन्यन्ते तदा ते विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडा अपि लोकस्यासंख्येयतमभागवर्तिनो
भवन्तु बादरपृथिवीकायिकपर्याप्ता अपि यत्सूचितमिति पर्याप्तबादरपृथिवीकायिका अपि लभ्यन्ते इह यद्यपि स्वस्थानादिषु स्थानमाश्रित्य ३४

दानीं स्वस्थानेनापि क्रियते लोकस्य भागवर्तित्वमिति निरूपयति निसहाणं लोगस्स असंखेज्जइभागे इति स्वस्थानं रत्नप्रभादिकं सर्वमपि
तम पि लोकस्यासंख्येयभागवर्तितया रत्नप्रभा अशीतियोजनसहस्राधिकलक्षप्रमाणपिंडा बाहल्येनापि पृथिव्यः सर्वा घनोदधिवलय
वक्षस्याः पातालकलशा अपि योजनलक्षावगाहा भवनावासाश्च सहस्रयोजनोच्छ्रया विमानान्यपि द्वात्रिंशद्योजनशतबाहल्यानि ततः स
र्वेषामपि परिमितानामसंख्येयभागवर्तितोऽवसेयमिति बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकस्थानं उववाएणं सव्वलोए समुग्घाएणं सव्वलोए
इति इह पर्याप्ता बादरपृथिवीकायिका अपांतरालगतावपि अपर्याप्तबादरपृथिवीकायिकायुर्विशिष्टविपाकतो वेदयंते तथा देव
नैरयिकवर्जिताः शेषसर्वकायस्थानेषु उत्पद्यन्ते अत्र अपि देवनैरयि कवर्जशेषसर्वस्थानेषु गच्छंति ततः पांतरालगता
वपि वर्तमाना असंख्येयात अतिप्रभूततया स्वस्थानापेक्षया उपपातेन सर्वलोकवर्तिन अत्ये वदंति इति स्वस्थानत एव वा सी वक्तव्य
इति उपपातेन समुद्घातेन च सर्वलोकव्यापिनः तत्रोपपातः। कथं चित्तु ऋजुगत्या वक्रगत्या वा ऋजुग
तिः सुप्रतीता वक्रगतिरेवं अत्र यदेव प्रथमं वक्रमेकं संहरति तत् द्वितीयवक्रदेशमभिसंहरति एवं द्वितीयवक्रदेशसं
हरणमिव ज्ञात्वा स्वस्थाने पुनरुत्पद्यन्ते निरंतरमापूरणं लावतीय समग्रेण लो। गस्स असंखेज्जइभागे इति यथा पर्याप्तानां स्थितं तथा अ
पर्याप्तानामपि भावनीयं तन्निश्रयात्तेषामुत्पादभावात् सूक्ष्मपृथिवीकायिकपर्याप्तापर्याप्तसूत्रे जे पज्जत्ता य पज्जत्ता ते सव्वे एगविहा अविसे
सा अणाणत्ता सव्वलोगपरियावन्ना इति सूक्ष्मपृथिवीकायिकपर्याप्तापर्याप्ताः सर्वेऽप्येकविधा एकप्रकाराः एकं स्थानादि विचारम
धिकृत्य लक्षणाभावात् अविशेषा विशेषरहिता यथा पर्याप्तापर्याप्तपृथग्भूतरूपीति भावः अनाना नानात्ववर्जिता देशभेदेन नानात्वाभाव इत्यर्थः किमु
क्तं भवति यथा बादराः प्रतिनियतदेशवर्तिनो न तथा ते किन्तु सर्वलोकपर्यापन्नाः सर्वलोकव्यापिनः उपपातसमुद्घातस्वस्थानैः प्रज्ञप्ता मया
अन्यैश्च ऋषभादिभिस्तीर्थकृद्भिः आगमाद्भगवत् अधिगम्यावधारितं इह श्रमणाः अहो भगवं आमंत्रणमिदं भगवत्युक्तं गौतमस्यैव मह्या

प्रज्ञापनावृत्ति॥

यिकस्थानान्यपि बादरसूक्ष्मविषयाणि तत्र पर्याप्तबादराप्कायिकस्थानेष्वसत्सु घनोदधिवलयेषु सप्तघनोदधिवलयानि सप्तपृथ्वीपर्यंतव
ष्टकानि वलयाकाराणि अधोलोके पातालेषु पातालकलशेषु वलयाश्चत्वारः स्थितिष्वपि ष्टितीयपिनानि सर्वाणि तानि जलभावात् सर्वान्तरेषु कल्पेषु
विमानेषु बहुलवाप्यादिषु विमानादीनि चान्तरकल्पगतानि वेदितव्यानि येषु वापिकादिषु वापीनामसंभवात् अंभसां जलानामसंभवात् अवटाः कूपास्तडागा
निप्रतीतानि नद्यो गंगासिंध्वादयस्तयोर्जलप्रवाहः दाः टयः वापीश्चतुरस्राकारा सा काराणि पुष्करिण्यः वृत्ताकाराः पुष्करिण्यः यद्वा पुष्कराणि प
द्मानि विद्यन्ते यासु ताः पुष्करिण्यः दीर्घिकाः ऋजुसारणयः वक्राः गुंजालिकाः बहूनि केवलानि केवलानि च पुष्पावकीर्णानि सरांसि
सरांसि तत्र व्यवस्थितानि तथा बहूनि सरांसि एकपंक्त्या व्यवस्थितानि सरःपंक्तिः बहव्यः सरःपंक्तयः तथा येषु सरस्सु पंक्त्या व्यवस्थितेषु कूपादकं
प्रणालिकया संचरति सा सरःसरःपंक्तिः ताश्च बह्व्यः सरःसरःपंक्तयः बिलानि बिलानि पंक्त्या व्यवस्थितानि बिलपंक्तिः
कायां बिलपंक्त्या बिलपंक्तयः उज्झरा गिरितटेभ्यः जलस्य प्रस्रवणानि सदा वहनानि निर्झराः
भ्यस्यन्ता तस्य प्रदेशाः गिरिप्रदेशाः वा पल्वलानि अरवानानि सरांसि वप्राः अवदाराः किं बहुना सर्वेष्वपि जलाशयेषु एतदेव व्या
वाष्टजलस्थानेषु प्रोक्तेषु तेनाभावात् अधुना पर्याप्ततेजस्कायिकस्थानानि पृच्छति कहि णं भंते बायरतेउक्काइयाणमित्यादि प्रश्न
सूत्रं सुगमं भगवानाह गोयमेत्यादि गौतम स्वस्थानमंगीकृत्य अंतर्मनुष्यक्षेत्रे मनुष्यक्षेत्रमध्ये इत्यर्थः अर्द्धतृतीयेषु अर्द्धतृतीया स्तृ
तं द्वीपसमुद्राः तेषु ... तथाहि द्वीपसमुद्रा अष्टौ द्वौ जम्बूद्वीपः लवणसमुद्रः धातकीखण्डः कालोदः पुष्करार्द्धं च निर्व्याघातेन व्याघातस्याभावे
निर्व्याघातं तेन निर्व्याघातेन वा प्रतीत्य यावत् पंचदशकर्मभूमिषु पञ्चभरतपञ्चैरावत
पंचमहाविदेहरूपासु व्याघातं प्रतीत्य व्याघाते सति विनाश पंचसु महाविदेहेषु इयमत्र भावना व्याघातो नाम अतिस्निग्धः अतिरूक्षो वा काल
स्तस्मिन् सत्यग्निव्यवच्छेदात्तथा पंचसु भरतेषु पंचस्वैरावतेषु सुषमसुषमादिषु समासु अवसर्पिण्यां तदाति स्निग्धः सुषमदुःषमायां चातिरूक्षः

त्यग्निव्यवच्छेदस्तस्मिन् सति पंचसु महाविदेहेषु दोषकालं पंचदशस्व पि कर्मभूमिषु एएसु णमित्यादि अत्र एतेषु स्थानेषु बादरतेजस्कायिका
नां स्थानानि प्रज्ञप्तानि उववाएणमित्यादि उपपातेन यथोक्तस्थानप्राप्त्याभिमुख्यमपांतरालगतावपीति भावः चिंत्यमाना लोकस्यासंख्येयभा
गे लोकस्यासंख्येयभागवर्तित्वात् समुद्घातेनापि चिंत्यमाना लोकस्यासंख्येयभागे मारणांतिकसमुद्घातवशाद्विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडा नामपि लोकतया
लोकासंख्येयभागमात्रव्यापितत्वात् स्वस्थानेनापि लोकस्यासंख्येयभागे मनुष्यक्षेत्रस्य पंचचत्वारिंशद्योजनलक्षप्रमाणायामविष्कं
भतया लोकासंख्येयभागमात्रत्वात् अपर्याप्तबादरतेजस्कायिकस्थानानि पृच्छति कहि णं इत्यादि प्रश्नसूत्रं गतार्थं भगवानाह गो
तमेत्यादि गौतम यत्रैव बादरतेजस्कायिकानां पर्याप्तानामपि स्थानानि प्रज्ञप्तानि पर्याप्तनिश्रया अपर्याप्तानामवस्थानात् उववा
एणं लोगस्स दोसु उड्ढकवाडेसु तिरियलोयतट्टे य इति इहार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रप्रमाणबाहल्ये पूर्वापरदक्षिणोत्तरस्वयंभू
रमणपर्यंते ये कपाटे केवलिसमुद्घातकपाटवत् उड्ढमपि लोकांतं स्पृष्टे ते ऊर्ध्वकपाटे तयोः स्वयं
तिरियलोयतट्टे य इति तट्टं स्थालं तिर्यग्लोकस्तट्टमिव तिर्यग्लोकः तदंतस्मिंश्च स्वयंभूरमणसमुद्रवेदिकापर्यंतेषु अष्टादश
योजनशतबाहल्ये समस्ततिर्यग्लोके चेत्यर्थः उपपातेन वा बादरतेजस्कायिकानामपर्याप्तानां स्थानानि प्रज्ञप्तानि केचित्तिरियतट्टे
य इति पठंति एवं व्याचक्षते तयोः कपाटयोः स्थितस्तिर्यग्लोकतट्टः तयोरूर्ध्वकपाटयोः स्थितस्तिर्यग्लोकतट्टः तयोरूर्ध्वकपा
टयोरंतर्वर्ती तिर्यग्लोक इत्यर्थः तस्मिंश्च किमुक्तं भवति द्वयोरूर्ध्वकपाटयोर्यथोक्तस्वरूपयोस्तिर्यग्लोके प्रवृत्तयोरेव कपाटयोरंतर्गत
नान्यत्र शेषतिर्यग्लोकव्यवच्छेदपरमेतद्व्याख्यानं विशिष्टं परविशिष्टस्य कपाटयुग्मस्यैव सिद्धत्वात्तत्त्वतः केवलिनो विशिष्टश्रुतविदो वा गम्यं
। इयमत्र भावना इह द्विविधाः बादराः पर्याप्ततेजस्कायिकास्तद्यथा एकभविका बद्धायुष्काः अभिमुखनामगोत्राश्च तत्र ये एकस्मान्न विवक्षिताद्भवा
दनंतरं बादरपर्याप्ततेजस्कायिकाः तत्रोत्पत्स्यंते ते एकभविका ये पूर्वभवत्रिभागादिसमये बद्धबादरपर्याप्ततेजस्कायिकायुषस्ते बद्धायु

ष्वायेषु नवरं बादरापर्याप्ततेजस्कायिकास्तु नमिगोशाणि ष्वर्वलवणावनानंतरं मनुष्यक्षेत्राद्देदयंतात्तत्र निष्ठुरवनामगोप्रो: तत्र एकत्र विकावहायुष्कडव्या
ताबादरापर्याप्ततेजस्कायिकान्तानां मनुष्यक्षेत्रान्तिमगोत्रवेदनाज्जावां मतत्वान्न विरिद्धाःषकार: किंतु निष्ठुरवनामगोत्रे भिषामत्वोपपातस्थानशाश्वा
निष्ठुरवलक्षणस्य लस्यमानत्वात् तत्र यच्चपि कृत्स्न मनयदर्शितं नबादरापर्याप्ततेजस्कायिकास्तु नामवेत्रवेदनात्यत्वात्क्काकपाटद्वयतिर्यग्लो
कवाह्यव्यवस्थिता अपि बादरापर्याप्ततेजस्कायिकव्यपदेशं लभंते तत्राप्यत्र व्यवहारनयदर्शनात् अपगमात्तयोस्तु स्थानसमस्थित्वेकपाटद्वयव्य
वस्थितायत्र स्थानानुगामितिर्यग्लोके प्रतिष्ठाप्य एव बादरापर्याप्ततेजस्कायिकाव्यपदिश्यंते न शेषा: कपाटापांतरालव्यवस्थिता विषमस्थानवा
स्थितात्तेनये अव्यापि कपाटद्वयं न प्रतिनापि तिर्यग्लोकं ते किल प्रवि वावस्थापवितिन ग्रंथेते उक्तं च पणयाललक्खपिहुला उ पि
कवाडायसद्दिसिंउद्धा लोगांतं तु मिंता उद्देतरुट्ठा उद्दिसिते अवधणंति तत्त क्कं उववाएणं दोसु उड्ढकवाडेसु तिरियलोयतट्टे य
इतिस्थापना ॥ तदेवमिदं सूत्रं व्यवहारनयदर्शनेन व्याख्यातं तथा संप्रदायस्तु पुनरेवमेतत् विवित्वा सूत्रस्य गतिरिवचना
दितिसमुग्घाएणं सव्वलोए इति इयं भावना: कपाटयोर्यत्रौकस्वरूपप योग्यायर्यत्रौकस्वरूपयोगान्यपांतराले अप्रतिष्ठिता ये सूक्ष्मपृथ्वी
वीकायिकादयो बादरापर्याप्ततेजस्कायिकेषूत्पद्यमाना मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतास्ते किं विक्खंभबाहल्याभ्यां शरीरप्रमाणमात्रा
न् आयामतस्तु जघन्यतो लोकांतं यावत् आत्मप्रदेशान्विक्षिपंति तथा चावगाहनासंस्थानपदे वक्ष्यति उद्वर्तिकायस्स णं तस्स माहयस्स त
यासरीरपमाणमेत्तं विक्खंभबाहल्लेणं आयामेणं जहन्नेणं अंगुलस्स असंखेज्जइभागं उक्कोसेणं लोगंताइति ततस्ते सूक्ष्मपृथिवीकायिकादय उ
त्पत्तिदेशं यावत् विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडा अपांतरालगतो वर्तमाना बादरापर्याप्ततेजस्कायिकायुर्वेदनाद् बादरापर्याप्ततेजस्कायिकव्यपदे
शाः समुद्घातगता अपांतरालगतो वर्तमाना इति समुद्घातगतास्तु सकललोकमापूरयंतीति उक्तं च समुद्घातेन सर्वलोके इति अपि च सूक्ष्मा: स्वा
स्तु बादरापर्याप्ततेजस्कायिका एकैकपर्याप्तनिश्रयासंख्येयानामपर्याप्तानामुत्पादात्तत्र सूक्ष्मापि समुत्पद्यंते सूक्ष्मास्तु सर्वत्र विद्यंत इति॥ २६

ख्याताना वातायनमसाद्रितम तुत्य ते तेन तमसा नित्यं सर्वकालमंधकाराः न त्वापवरकादिष्वपि नामांधकारास्ते केवलं वहिः सूर्यप्रका
शो मंदतमोऽनुवर्तिनः केचित्तु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि उद्योतलेशस्याप्यभावात् जात्यंधस्येव मेघच्छन्न
कालार्धरात्र इव वातीव बहलतरा वर्तते तेन उक्तं तमसा नित्यांधकाराः तमश्च तत्र सदावस्थितमुद्योतकारणाभावात् तथा चाह ववगयग
हचंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा व्यपगताः परिभ्रष्टो ग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणमेतत् ताराद्धपाणां च ज्योतिष्काणां प्रभामार्गो
येषां ते व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः तथा मेदवसापूयरुहिरमंसचिक्खल्ललित्ताणुलेवणतला इति सूत्रावसप्तेमेदोवसा
पूतिरुधिरमांसेर्यश्चिक्खल्ल कर्दमस्तेन लिप्तमुपदिग्धं अनुलेपनेन तम नु लिप्तस्य तत: तस्य पलेपनेन तलं भूमिका येषां ते मेदोव
सापूतिरुधिरमांसचिक्खल्ललिप्तानुलेपनतला: अत एवाशुचय योः पवित्रा वीभत्सदर्शना तिस्रगंधास्त्वत: क्वथितवीसा
इतिपाठस्तत्र विस्रा आमगंधिकाः परमदुब्भिगंधा इत्यादि क उदवररत्यापनीवानिष्ट इस मत्तिगंधा: काऊअगणि
वन्नाभाइति लोहधमाना तयाग्निरिव कपोतवर्णा वज्जसमप्रभा ये वर्ण: किमुक्तं भवति यादृशी वज्रकृष्णवर्णरूपा अभिज्वाला
विनिर्गच्छति तादृशी आभा आकारो येषां ते कपोताग्निवर्णाभा: ध्मायमानलोहाभिज्वालाकल्पा इति भाव: नारकोत्पत्तिस्थान
व्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्राप्यवस्वरूपत्वात् एतच्च षष्ठसप्तमपृथिवीवर्जमवसेयं तथा च वक्ष्यति नवरं तेसु नमीसु ण काऊअगणिवन्नाभा न
भवंति तथा कक्खडफासा: कर्कश: स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शा: अत एव दुरहियासा इति दु:खेनाध्यास्यंते सह्यंत इति दुर
ध्यासा अशुभा दर्शनतो नरकाः सर्वाकगंधरसस्पर्शशब्दैरशुभा अशुभत्वान्नामात् यापानरके वेदना एव उणमित्यादि यावत् एत्थणं बहवे नेरइ
या परिवसंति कालाइत्यादि काला: कृष्णा: तत्र कोऽपि कृष्ण: प्रतिभातस्य यामंद: कृष्णोऽपि भवति तत: तथा कृष्णावभासप्रतिपादनार्थं विशेषणांतरमाह
कालावभासा: काला: कृष्णो अवभास: प्रतिभा विनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासा: कृष्णप्रभापटलोपचिता इति भाव: अतएव: अतएव

रथातानावतायत्रमस्य दिहतमत्थ्यतेतेननतमसा नित्यं सर्वकालमंधकाराः तत्रापवरकादिष्वपि तामांधकारोस्ति केवलं बहिः सूर्यप्रका
शोमंदतमोनवतिनरकेषु तु तीर्थकरजन्मदीक्षादिकालव्यतिरेकेणान्यदा सर्वकालमपि उद्योतलेशस्याप्यभावात् तांधस्यैवामेघत्र
कालार्धरात्रइववातीवबहलतराववर्त्तिततेनतमसा नित्यांधकाराः तमश्च तत्र सदावस्थितमुद्योतकारणाभावात् तथाचाह ववगयगह
चंदसूरनक्खत्तजोइसियपहा व्यपगताः परिभ्रष्टाः ग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्ररूपाणामुपलक्षणमेतत् ताराकरूपाणां च ज्योतिष्काणां पंथाः मार्गा ये
येषामिति व्यपगतग्रहचंद्रसूर्यनक्षत्रज्योतिष्कपथाः तथा मेयवसापूयरुहिरमंसचिक्खल्ललित्ताणुलेवणतलाइ ति सूत्रावयवसंपत्ते मेदोवसा
पूतिरुधिरमांसैर्यश्चिक्खल्लः कर्दमस्तेन लिप्तमुपदिग्धमनुलेपनेन तलं कुट्टिमस्य पुनःपुनरुपलेपनेन तलं भूमिका येषां ते मेदोव
साप्रतिरुधिरमांसचिक्खल्ललिप्तानुलेपनतलाः अतएवाशुच। योऽपवित्रा वीभत्सा दर्शनेप्यतिजुगुप्सोत्पादकाः कथितवीसा
इति पाठस्तत्र विस्रा आममंधिकाः परमदुरभिगंधाः मृतगवादि कडेवरेभ्योप्यतीवानिष्टदुरभिगंधाः काउअगणि
वन्नाभा इति लोहध्मायमानवयाहक्कपोतावज्ज्ञरूपस्वर्णाये र्वर्णः किमुक्तं भवति यादृशी वज्रकृष्णवर्णरूपा अभिज्वाला
विनिर्गच्छति तादृशी आभा आकारो येषां ते कपोताग्निवर्णाभाः ध्मायमानलोहाभिज्वालाकल्पा इति भावः नारकोत्पत्तिस्थान
व्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्राप्यत्र संभवात् एतच्च षष्ठसप्तमपृथिवीवर्जमवसेयं तथा च वक्ष्यति नवरं तमतमासु णं काऊअगणिवन्नाभा न
भवंति तथा कक्खडफासाः कर्कशः स्पर्शो येषां ते कर्कशस्पर्शाः अतएव दुरहियासा इति दुःखेनाध्यास्यंते सह्यंते इति दुर
ध्यासाः अशुभा दर्शनतो नरकाः अशुभा गंधरसस्पर्शशब्दैरशुभा अतीवासातरूपा नरकेषु वेदना एवमेव मित्यादि यावत् एवं वेदनं नरक
याप्रविशंति कालाइत्यादि कालाः कृष्णाः तत्र काप्रभृतिः प्रतिततयामंदः कृष्णोपि भवति तत्र मदा वाकाश्यवच्छेदार्थं विशेषणांतरमाह
कालावभासाः कालाः कृष्णो वभासः प्रतिभा विनिर्गमो येभ्यस्ते कालावभासाः कृष्णप्रभापटलोपचिता इति भावः अतएवः अतएव

गंभीरलोमहर्षाः गंभीरः सातिरेको लोमहर्षो लोमोद्धर्षो येषु ते तथा यतस्ते गंभीरलोमहर्षाः किमुक्तं भवति एवं नाम भयानका भयावहा यत्
दर्शनमात्रेऽपि विशेषतो नारकाणां प्रत्यन्तं संपादयन्ति गंभीरलोमहर्षमुत्पादयंतीति अत एव भयानका भीमा भीमत्वादेवोत्त्रासनकाः उत्त्रासयंत
शेषनारकान् तत्र पतितानित्युत्त्रासनकाः किं बहुना वर्णनेन परमकृष्णा वर्णमधिकृत्य परमकृष्णा आयतनं कृष्णं किमपि कृष्णमपि सद्यानकं वा वर्ण्य कृष्णव
र्णा प्रज्ञप्ता अवभासप्रज्ञापना तीर्थकरैः इह प्रथमगमे आयुष्मन् तेणं निच्चंधयारा इत्यादि तत्र नित्यान्धकाराणि वाक्यालंकारे नित्यं सर्वक
ालं तमसा तावत् अतिमहातिविडांधकारदर्शनतो नीतानि नित्यं सर्वकालं तमसा परमाधार्मिकपरस्परोदीरितदुःसंपातनयादयापि शमस्तपोपन्नाः
तथा नित्यं सर्वकाले परमाधार्मिकैः परस्परं वा त्रासिताः संत्रासिताः सदा नित्यं सर्वकालं यथालंयथायोग्यं परमदुःसहशातोत्कावेदनातु
भवतः परमाधार्मिकपरस्परोदीरितदुःखा तु भवत उद्विग्नाः भवास्परासुखवेदिना एवं नित्यं सर्वकालं परममसुखमसकांत
ताशुभमसंबद्धमनुबद्धं तु ज्ञातुं विदुषि मनागप्यंतरालमवृच्छिन्न संतानेन नरकभयं नरकदुःखप्रत्ययभवतः प्रत्येकं वेदय
माना विहरंति भवति इति तदेवं सामान्यतो नैरयिकसंख्यावक्तव्यत मेवं रत्नप्रभादिविषयाण्यपि सूत्राणि यथायोग्यं परिभावनीया
नि प्रायः उक्तव्याख्यानानुसारेण सुगमत्वात् केवलं षष्ठसप्तम्योः पृथिव्योर्नरकावासाः कापोताग्निवर्णाभा न वक्तव्याः नारकोत्प
त्तिस्थानव्यतिरेकेणाग्निव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्रापि तयोः शीतपरिणामत्वात् तथा बाहल्ये च समस्तं कारणमागमवेदिना भावनीयमिति सं
प्रति यथोक्तपृथिवीबाहल्यपरिमाणप्रतिपादिकां संग्रहणिगाथामाह आसीयं बत्तीसं अट्ठावीसमित्यादि अशीतं अशीतिसहस्राधिकं शतसह
स्रं रत्नप्रभाया बाहल्यं द्वात्रिंशत्सहस्राधिकं शर्कराप्रभायाः अष्टाविंशतिसहस्राधिकं वालुकाप्रभायाः विंशतिसहस्राधिकं पंकप्रभायाः अष्टाद
शसहस्राधिकं धूमप्रभायाः षोडशसहस्राधिकं तमःप्रभायाः अष्टोत्तरं अष्टसहस्राधिकं लक्षं छट्ठीमियाइति सर्वासु यथासंख्यं तमस्तमःप्रभाया इति
संप्रति पृथ्वीष्वेकैकं योजनसहस्रं वर्जयित्वा शेषं नरकावासयोग्यं प्रथमपृथ्वीबाहल्यं तावत् स्पष्टं ज्ञातुकामस्याह अट्ठुत्तरं च तत्यादि गाथा सुगमा

रत्नप्रभाया हि अशीतिसहस्राधिकं लक्षं बाहल्यपरिमाणं तस्या उपरितनमेकं योजन-सहस्रमेकं चाधो योजनसहस्रं वर्जयित्वा शेषेऽन्तरे नरकावासाः अर
इति मतौ रत्नप्रभाया नरकावासयोग्यं बाहल्यपरिमाणमष्टसप्ततिसहस्राधिकं लक्षं भवति एवं सर्वत्रापि भावनीयं सांप्रतं नरकावास
संख्यासंग्रहणिगाथामाह तीसा य इत्यादि गतार्था तिर्यक्स्थानेषु पृथ्वीषु नवसु द्वीपसमुद्रेषु लोकतदेकदेशे तिर्यग्लोके तस्मादयोम
दशादिवाणादिषु अधोलोकतदेकदेशे अधोलोके कग्रामादिषु समुद्घातसमुद्घातेन सर्वलोके इति केवलिसमुद्घात
मधिकृत्य संप्रति भवनपतिस्थानप्रतिपादनार्थमाह कहिणं भंते भवणवासीणं देवाणमित्यादि असीउत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्ला
ए इति अशीतिसहस्राधिकयोजनशतसहस्रबाहल्यं यस्याः सा तथा तस्याः सत्त भवणकोडीओ बावत्तरिं भवणावाससयसहस्सा भवंतीति
मक्खायमिति असुरकुमाराणां हि चतुःषष्टिः शतसहस्राणि भवनानां ततः सर्वसंख्यया यथोक्तं भवनसंख्यानं भवति तेणं
भवणा इत्यादि तानि णमिति वाक्यालंकारे सूत्रप्राकृतत्वात् भवनानि बहिर्वृत्तानि बहिर्वृत्ताकाराणि अंतः समचतुरस्राणि
अधः पुष्करकर्णिकासंस्थानसंस्थितानि कर्णिका नाम उन्नतसमचित्रबिंदुकिनी तद्भिन्नतरविपुलगंभीरखातपरिखाफलि
हा इति उत्कीर्णमिवोत्कीर्णमतीवव्यक्तमित्यर्थः उत्कीर्णमंतरं यासां खातपरिखाणां ता उत्कीर्णान्तराः किमुक्तं भवति खातानां परिखाणां
च स्पष्टविविक्तान्यालोकनार्थमपांतरालमहती पाली समस्तीति खातानि च परिखाश्च खातपरिखा उत्कीर्णान्तरा विपुला विस्तीर्णा गंभीरा अ
लब्धमध्यभागाः खातपरिखा येषां भवनानां परितस्तानि उत्कीर्णान्तरविपुलगंभीरखातपरिखाणि वा यं प्रतिविशेषः परिखा उपरिविशा
ला अधः संकुचिता खातं तूभयत्रापि सममिति पागारट्टालककवाडतोरणपडिदुवारदेसभागा इति प्रतिभवनं प्राकाराः अट्टाल
ककपाटतोरणप्रतिद्वाराणि अट्टालककपाटतोरणप्रतिद्वाररूपा देशभागा देशविशेषा येषु तानि प्राकाराट्टालककपाटतोरणप्रति
द्वारदेशभागानि तत्र अट्टालकाः प्राकारस्योपरि भृत्याश्रयविशेषाः कपाटानि प्रतोलीद्वारसत्कानि प्रतीतान्येव सर्वत्र स्थिता अन्य वा

कपाटतामसंनयानुतोरणानिप्रमानिप्रतालीद्वारभ्रप्रतिद्वाराणिस्थूलघरापांतरालवर्तीनिमत्तभुद्वाराणि ऊंतसयगियरुसलरुसंहिपरि
याइतियंत्राणिमानाप्रकाराणिज्ञातव्याःमहायष्टयोमहाशिलावाया:पातिता:सत्य:प्रस्तवाणांत्रातानिप्रतिप्रवालानिप्रतीतानिप्रसंद
य:प्रहरणविशेषा:ते:परिवानिसमंततोवेष्टितानिअतएवायोध्यानिपरियोद्धुमशक्यानिअयोध्यात्वादेवसदाजयानिसदासर्व
कालंजयायेषुतानिसदाजयानिसर्वकालंजयवंतानीत्यर्थ: तथासदासर्वकालंगुप्तानिप्रहरणे:प्रकोष्ठायाभिः सर्वत: समंततानिरं
तरपरिवारितनयापरेषामसहमानानामगम्यानिप्रियविशालसंनवात् अट्टयालकोठरइयाइतिअष्टचत्वारिंशद्भिन्नविच्छित्तिकलिता:का
ष्ठकाअपवरकारचिता: स्वयमेवरचनाप्राप्तायेषुतानिअष्टचत्वारिं शत्काष्ठकरचितानिसुरवादिदर्शिनानि...कोष्ठकाविष्ठानस्यपरनिपा
त: तथाअष्टचत्वारिंशद्भिन्नविच्छित्तय:कृतावनमालायेषुतानि अष्टचत्वारिंशत्कृतवनमालानिअत्रत्वचारिद्भूतिअट्टयालशा
होदशीवचनत्वात्प्रशंसावाचीटलायमर्थ:प्रशस्तकोष्ठकर। चितानिप्रशस्तकृतवनमालानीति तथा...परिकृतायप
इशारिकतानि शिवानिसदामंगलायेतानितथाकिंकरा:किंकरम्। तायश्रमरा...दंडे: कृतपरिक्षितानिसर्वत:समंततारक्षितानि
किंकरामरदंडपरिक्षितानि लाउल्लोइयमहियाइतिलाइयंनामय त् भूमेर्गोमयादिनाउपलेपनंउल्लोइयंकुड्यानामालास्यवसा
टिकादिभि:समृष्टीकरणं लाइयाउल्लोइयाभ्यामहितानिपूजितानिलाइयउल्लोइयमहितानितथागोशीर्षेण गोशीर्षना
मकचंदनेनसरसरक्तचंदनेन दर्दरेणबहलेनचपटाप्रकारेणवाहता:पंचागुलयप्रवलाहस्तकायेषुतानिगोशीर्षरक्तसरसरक्तचंदनदर्दरदत्तपंचांगु
लितलानितथाउपचितानिवेशितचंदनकलशायांमांगल्याकलशायेषुतानिउपचितचंदनकलसानिचंदनघटसुकयतोरणपडिदुवारद
सभागाइतिचंदनघटैश्चंदनकलसे:सुकृतानिशोभितानीतितात्पर्यार्थ: याज्ञितोरणानिचंदनघटसुकृतानितोरणानिप्रतिद्वारदेशभागं
द्वारदेशभागायेषुतानिचंदनघटसुकृततोरणप्रतिद्वारदेशभागानि तथाआसत्तोसत्तविउलवट्टवग्घारियमल्लदामकलावाइतिआसु २७

वाइअधोभूमौसक्तआसक्तउपरिलग्नइत्यर्थ: ऊर्ध्वंसक्तउत्सक्तउल्लोकतलेउपरिसंबद्धइत्यर्थ: विपुलोविस्तीर्ण: वृत्तोवर्तुल
वग्घारियइतिप्रलंबितोमाल्यदामकलाप: पुष्पमालासमूहोयेषुतानिआसक्तोत्सक्तविपुलवृत्तप्रलंबितमाल्यदामकलापानित
थापंचवर्णसुरभिमुक्तपुष्पपुंजोपचारकलितानिकालागुरुप्रवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवकालागुरुप्रवरकुंदुरुक्कतुरुक्काणितेषांधूमस्ययो
मघमघायमानोगंधउद्धूतइतस्ततोविप्रसृतस्तेनातिरामाणिरमणीयानिकालागुरुकुंदुरुक्कतुरुक्कधूममघमघायंतगंधुद्धुया
तिरामइतिकालागुरु:प्रसिद्ध:प्रधान:कुंदुरुक्क:चीडातुरुक्कसिल्हकंकालागुरुप्रवरकुंदुरुक्कतुरुक्कधूवकालागुरुप्रवरकुंदुरुक्कतु
रुक्काणितेषांधूमस्ययोमघमघायमानोगंधउद्धूतइतस्ततोविप्रसृतस्ते नातिरामाणिरमणीयानिकालागुरुकुंदुरुक्कतुरुक्कधूपमघ
घमघायमानगंधोद्धुतानिरामाणितथाशोभनोगंधोयेषांतेवरा गंधाश्चवासा:सुगंधवरगंधास्तेषांगंध: सएषास्तीतिसुगंध
वरगंधिकानिअततानाकस्मादितीकप्रत्यय: अतएवगंधवर्त्ति भूतानिसौरभ्यातिशयात्गंधद्रव्यगुटिकाकल्पानीअ
तिनाव: तथाअप्सरोगणानांसंघ:समुदाय:स्तेनसम्यक्रमणी यतयाकीर्णानिव्याप्तानिअप्सरोगणसंघविकीर्णानित
थादिव्यानांत्रुटितानामातोद्यानांवेणुवीणामृदंगादीनांयेशब्दास्ते:सं प्रणदितानिसम्यक्श्रोत्रमनोहारितयाप्रकर्षेणसर्वकालंन
दितानिशब्दवंतिसर्वरत्नमयानिसर्वात्मनारत्नमयानिनकाष्ठादिमयानिवाच्छानि आकाशस्फटिकवदतिस्वच्छानिश्लक्ष्णानिश्लक्ष्ण
पुद्गलस्कंधनिष्पन्नानिश्लक्ष्णदलनिष्पन्नपटवत् लष्टानिमसृणानिघुंटितपटवत् घट्टाइतिघृष्टानीवघृष्टानि खरशानयापाषाणप्रति
मावत् मट्ठाइतिमृष्टानिसुकुमारशानयापाषाणप्रतिमेव अतएवनीरजांसिस्वाभाविकरजोरहितत्वात्निर्मलानिआगंतुकमलाभाव
त् नि:पंकानिकलंकविकर्दमरहितानिवानिक्कंकडच्छायाइतिनिष्कंकटानिरावरणानिरुपघातानिछायादीप्तिर्येषांतानि
निष्कंकटछायानिसप्रभाणिप्रभारूपत:प्रभावंतिसमरीचीनिबहिर्विनिर्गतकिरणजालानिसोद्योतानिबहिर्व्यवस्थितवस्तुस्तोमप्रका

प्रज्ञाप०वृ०।

ज्ञानकज्ञानकानि प्रासादीयानि प्रसादाय मनःप्रसन्नताय हितानि प्रासादीयानि मनःप्रसत्तिकारणानीति भावः तथा दर्शनीयानि दर्शनयोग्या-
नि यानि पश्यतश्चक्षुषी न श्रमं गच्छत इति तात्पर्यार्थः अभिरूपाणीति अभि सर्वेषां द्रष्टॄणां मनःप्रसादानुकूलतया अभिमुखं रूपं येषां तानि
रूपाणि अत्यन्तकमनीयानीत्यर्थः अथवा पडिरूवाइ इति प्रति विशिष्टं रूपं येषां तानि प्रतिरूपाणि अथवा प्रतिक्षणं नवं नवमिव रूपं येषां तानि प्र-
तिरूपाणि एतानि भवनवासिनामित्यादि एते अनन्तरोक्ता असुरकुमारादयो भवनवासिनो यथाक्रमं चूडामणिमुकुटरत्नभूषणनियुक्तनागस्फटा-
दिचिह्नविशेषधराश्च तथाहि असुरकुमारा भवनवासिनश्चूडामणिमुकुटरत्नाः चूडामणिर्नाम मुकुटरत्नं चिह्नभूतं येषां ते तथा नागकुमारा
भूषणनियुक्तनागस्फटारूपचिह्नधराः सुवर्णकुमारा भूषणनियुक्तगरुड रूपचिह्नधराः विद्युत्कुमारा भूषणनियुक्तवज्ररूपचिह्नधरा व-
ह्निनामसंज्ञकस्याग्निकुमारा मुकुटनियुक्तपूर्णकलशरूपचि ह्नधराः द्वीपकुमारा भूषणनियुक्तसिंहरूपधराः उदधिकु-
मारा भूषणनियुक्तहयवररूपचिह्नधारिणः वायुकुमारा भूषणनि युक्तमकररूपचिह्नधराः स्तनितकुमारा भूषणनियुक्त
वरवर्द्धमानरूपचिह्नधारिणः वर्द्धमानकं शरावसंपुटं अन्ये त्वाहुर्भवनमिति। क्वचिदेवं भूषणभूता नागस्फटागरुडवज्राणि येषां भूषणनाग-
स्फटागरुडवज्राः पूर्णकलशेनाङ्कितस्तथा उत्फेसः मुकुटो येषां ते पूर्णक लशाङ्कितोत्फेसाः तथा सिंहहयवरगजाङ्काः अङ्का अर्थाद्भू-
षणेषु येषां ते सिंहहयवरगजाङ्काः तथा मकरवर्द्धमानकनियुक्तं भूषणेषु नियोजितं चित्रं आश्चर्यभूतं चिह्नं गतं स्थितं येषां ते मकरवर्द्ध-
मानकनियुक्तचिह्नगताः अत्र पूर्वपदे द्वन्द्वः समासः ततः सविशेषणतान्यत्पदं सुरूपाः शोभनं रूपं येषां ते तथा अत्यन्तकमनीयरूपा इत्यर्थः त-
था महर्द्धिका इति महती ऋद्धिर्भवनपरिवारादिका येषां ते महर्द्धिकाः तथा महती द्युतिः शरीरगता आभरणगता च येषामिति महाद्युतयः तथा
महत् बलं शारीरप्राणो येषां ते महाबलाः तथा महद्यशः ख्यातिर्येषां ते महायशसः तथा महान् अनुभागः सामर्थ्यं शापानुग्रहविषयं येषां ते
महानुभागाः तथा महेसक्खा इति महान्त ईशा ईश्वरा इत्याख्या प्रसिद्धिर्येषां ते महेशाख्याः अथवा ईशानमीशो भावे घञ्प्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः ४०

ईश ऐश्वर्ये इति वचनात् ततः महानीशो महैश्वर्यमात्मनः ख्यातिरन्तर्भूतण्यर्थतया ख्यापयन्तीति ईशाख्याः महान्तश्च ते ईशाख्याश्च महेशाख्याः क्वचिन्म-
हासोक्खा इति पाठः तत्र महत् सौख्यं प्रभूतसद्वेद्योदयवशात् येषां ते महासौख्याः अन्ये पठन्ति महासरक्खा इति तत्रायं शब्दसंस्कारो महा-
श्वाक्षाः इयं चात्र पूर्वसूरिप्रदर्शिता व्युत्पत्तिः आशुगमनादश्वो मनः अक्षाणि इन्द्रियाणि स्वविषयव्यापकत्वात् अश्वो अक्षाणि महान्त्यश्वाक्षा-
णि येषां ते महाश्वाक्षाः हारविराइयवच्छा इति हारेण विराजितं वक्षो येषां ते हारविराजितवक्षसः कडगतुडियथंभियभुया इति कटकानि क-
लाचिकाभरणानि त्रुटितानि बाहुरक्षिकाः ताभिः स्तम्भिताविव स्तम्भितौ भुजौ येषां ते कटकत्रुटितस्तम्भितभुजाः तथा अङ्गदानि बाहुशीर्षाभरणविशेषरू-
पाणि कुण्डले कर्णाभरणविशेषरूपे तथा मृष्टो मृष्टीकृतो गण्डो कपो। लो येषां ते मृष्टगण्डाः तानि कर्णपीठानि कर्णाभरणविशेषरूपाणि तथा
मृष्टो मृष्टीकृतो गण्डो कपोलो यैस्तानि मृष्टगण्डानि कर्णपीठानि। कर्णाभरणविशेषरूपाणि धारयन्तीत्येवंशीलाः अङ्गदकुं-
डलमृष्टगण्डकर्णपीठधारिणः तथा विचित्राणि नानारूपाणि हस्ताभर णानि येषां ते विचित्रहस्ताभरणाः तथा विचित्रमालामौलि-
मौलिमस्तके विचित्रा माला कुसुमस्रक् मौलौ मस्तके मुकुटं च ये- षां ते विचित्रमालामौलिमुकुटाः तथा कल्याणकं कल्याण-
कारि प्रवरं वस्त्रं परिहितं यैस्ते कल्याणकप्रवरवस्त्रपरिहिताः सूत्रे चादद ज्ञाता निष्ठान्तस्यात्र प्राकृतिकः परिपातः तथा कल्याणकं कल्याण-
कारि प्रवरं माल्यं पुष्पदाम यच्चानुलेपनं तद्धरन्तीति कल्याणकप्रवरमाल्यानुलेपनधराः तथा भास्वरा देदीप्यमाना बोन्दिः शरीरं येषां ते
भास्वरबोन्दयः तथा प्रलम्बत इति प्रलम्बा या वनमाला तां धरन्तीति प्रलम्बवनमालाधराः दिव्वेणं संघयणेणं ति शक्तिविशेषमपेक्ष्य संहननेने-
व संहननमनुसाक्षात् संहननेन देवानां संहननासंभवात् संहननं हि अस्थिरचनात्मकं न च देवानामस्थीनि सन्ति तथा चोक्तं जीवाभिगमे देवा
असंघयणी जम्हा तेसिं नेव सिरा इत्यादि दिव्वाए इड्ढीए इति दिव्यया प्रधानया परिवारादिकया दिव्यया युक्त्या इह युक्तिः इष्टार्थसंप्रतियोगलक्षणया यु-
क्तिमानिति वचनात् दिव्यया प्रधानया भवनावासगवासगतया दिव्यया समुदायशोभनया दिव्येनाधिपाशरीरस्वरूपादिगतजालालया दिव्य

प्रज्ञा० वृत्ति सतेजसा शारीरप्रभावेन दिव्यया लेश्यया देहवर्णसुंदरतया दश दिश उद्योतयंतः प्रभासमाना इति शोभमानाः ते स्वस्वभवनवासिनो देवा णमिति वाक्या
लंकारे तत्र स्वस्वस्थाने साणं स्वेषां स्वेषामात्मीयानामित्यर्थः आहेवच्चं पोरेवच्चमित्यादि अधिपतेः कर्म आधिपत्यं रक्षा इत्यर्थः सा च रक्षा सामान्येनाप्यारक्षकेणावक्रे
यते तत आह पुरस्यपतिः पुरपतिस्तस्य कर्म पौरपत्यं सर्वेषामात्मीयानामग्रेसरत्वमिति भावः तच्चाग्रेसरत्वं नायकत्वमंतरेणापि स्वनायकनियुक्ततथाविध
गृहचिंतकस्यापि सामान्यपुरुषस्य भवति ततो नायकत्वप्रतिपत्त्यर्थमाह स्वामित्वं स्वमस्यास्तीति स्वामी तद्भावः स्वामित्वं नायकत्वमित्यर्थः तदपि च नायकत्वं कस्यचि
त्पोषकत्वमंतरेणापि भवति यथा हरिणाधिपतेर्हरिणस्य ततस्तत आह भर्तृत्वं पोषकत्वं अत एव महत्तरकत्वं तदपि महत्तरकत्वं कस्यचिदाज्ञाविकलस्यापि भवति
यथा कस्यचिद्वणिजः स्वदासीवर्गं प्रति ततस्तत आह आणाईसरसेणावच्चं आज्ञ याईश्वरः सेनायाः पतिः सेनापतिः आज्ञेश्वरश्चासौ सेनापतिश्च तस्य कर्म
आज्ञेश्वरसेनापत्यं स्वसैन्यं प्रत्यद्भुतमाज्ञाप्राधान्यमिति भावः कारयंतो ऽन्यैर्नियुक्तकैः पुरुषैः पालयंतः स्वयमेव महता रवेणेति योगः अ
हयत्ति आख्यानकप्रतिबद्धानि यदि वा अहतानि अव्याहतानि नित्या नुबंधीनि भावः ये नाट्यगीतनाट्यं नृत्तं गीतं गानं यानि च वादितानि
तंत्रीतलतालत्रुटितानि तत्र तंत्री वीणा तलौ हस्ततलौ तालाः कंसिका त्रुटितानि वादित्राणि तथा यश्च घनमृदंगः पटुना पुरुषेण प्रवादितः तत्र घ
नमृदंगो नाम घनसमानध्वनिर्यो मृदंगस्तेषां शब्दः तेषां रवेण दिव्यान् दिव्यान् भोगार्हानिति भावः भोगार्हाः भोगाः शब्दादयो भोगभोगा
स्तान् भुंजाना विहरंत्यासते च असुरकुमाराश्च कालाः कृष्णवर्णाः लोहिताक्षरत्नवद्बिंबीफलवच्चोष्ठो येषां ते लोहिताक्षबिंबोष्ठाः आरक्तोष्ठा इति भा
वः धवलाः पुष्पवत् सामर्थ्यात् कुंदकलिकावद्दंताः असिताः कृष्णाः केशा येषां ते असितकेशाः दंताः केशाश्चामीषां वैक्रिया द्रष्टव्याः न स्वाभाविकाः
वैक्रियशरीरगतात् वामैककुंडलधराः एककर्णावसक्तकुंडलधारिणः तथा आर्द्रेण सरसेन चंदनेनानुलिप्तं गात्रं येषां ते आर्द्रचंदनानुलिप्तगात्राः तथा ईष
न्मनाक् शिलिंध्रपुष्पप्रकाशानि शिलिंध्रपुष्पसदृशवर्णानि ईषद्रक्तानीत्यर्थः असंक्लिष्टानि अत्यंतसुखजनकतया मनागपि संक्लेशोत्पादकानि सू
क्ष्माणि मृदुलघूनि वस्त्राणि प्रवराणि परिहितानि येषां ते तथा वयः प्रथमं कुमारत्वलक्षणमति ४२

क्रांतास्तृतीयं च वयो वर्त्तिन इति भावः द्वितीयं च मध्यमलक्षणं वयः संप्राप्ताः तद्देवत्वकोटीकालातीत भद्रे अतिप्रशस्ये भद्रे यौवने वर्त्तमानाः तलभंग
यत्रुटितवररत्नसमनिर्मलमणिरत्नमंडितभुजाः इति तलभंगकाबाह्वाभरणविशेषास्त्रुटिता बाहुरक्षिका अन्यानि च यानि वराणि भूषणा
नि बाह्याभरणानि तेषु ये निर्मला मणयश्चंद्रकांताद्या रत्नानि वज्रेन्द्रनीलादीनि तैर्मंडितो भुजो येषां ते तथा तथा दशमुद्रामंडितो अग्रहस्तो
अग्रहस्तो येषां ते दशमुद्रामंडिताग्रहस्ताः चूडामणिचित्रचिह्नगता इति चूडामणिर्नाम मुकुटे विचित्रं चिह्नं गतं स्थितं येषां ते चूडामणिचित्रचिह्नगा
ताः सुरूपा इति सामान्यतः कालाः कृष्णवर्णाः एतदेवोपमानतः प्रतिपादयति महानीलसरिसा महानीलं यत्किमपि वस्तुजातं लोकप्रसिद्धं ते
न सदृशाः एतदेव भावयति नीलगुलिकानीलगुलिकागवलमहिषशृंगं अ तसीकुसुमं प्रतीतं तेषामिव प्रकाशः प्रतिभा येषां ते नीलगुलि
कागवलातसीकुसुमप्रकाशाः तथा विकसितशतपत्रमिव निर्मले ईष द्विशालो नमनाक् सितरक्ते ताम्रे च नयने येषां ते विक
सितशतपत्रनिर्मलईषत्सितरक्तताम्रनयनाः गरुडस्येवायता दीर्घा ऋ जी अकुटिला तुंगा उन्नता नासिका येषां ते गरुडाय
तऋजुतुंगनासाः तथा उपचितं परिकर्मितं यच्छिलाप्रवालं विद्रुमरत्नं यच्च बिं बफलं बिंबाः संनिहितफलं तत्सन्निभो लोहितः अधरोष्ठो येषां ते तथा
पांडुरं तच्च मध्यकालत्वात् शशिशकलं चंद्रखंडं तदपि च कथंभूतमि त्याह विमलं रजसा रहितं अविकलं वा तथा निर्मलो यो दधि
घनः शंखो गोक्षीरं कुंदानि कुंदकुसुमानि दकरजः पानीयकणा मृणालिका च तद्वद्धवला दंतश्रेणिर्येषां ते तथा विशेषणान्यत्र नि
पातः प्राकृतत्वात् हुतवहेनाविष्टेन निर्ध्मातं सत् यद्धौतं तप्तं निर्मलं तच्च तत्तपनीयं सुवर्णं तद्वत् रक्तानि रक्तपादतला
नि तालुजिह्वा च येषां ते तथा हुतवहनिर्ध्मातधौततप्ततपनीयरक्ततलतालुजिह्वाः तथा अंजनं सौवीरांजनं घनः श्यामः प्रावृट्कालभावी मेघस्तद्वत् कृ
ष्णाः रुचकवत् रमणीयाः स्निग्धाश्च केशा येषां ते अंजनघनकृष्णरुचकरमणीयस्निग्धकेशाः त्रिषु विलागस्त अंसं तेषु इत्यागइति
घ्नातोपपातसमुद्घातस्वस्थानैस्त्रिभिर्लोकस्यासंख्येयतमे भागे वर्त्तमाना इति वा अत्र आण मित्यादि गाथाद्वयं सामान्यतोऽसुरकुमारादी

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ नां भवनसंख्याप्रतिपादकं सूत्रगमं चोत्तीसा चोयाला इत्यादि गाथाद्वयं दाक्षिणात्यानामसुरकुमारादीनां भवनसंख्यानिरूपिका सुगमा व्याख्या
दाक्षिणात्यानां सुरकुमाराणां भवनानि चतुस्त्रिंशत् शतसहस्राणि नागकुमाराणां चतुश्चत्वारिंशत् वायुकुमाराणां पंचाशत् द्वीपदिग्उदधिविद्युत्स्त
नितानिकुमाराणां प्रत्येकं चत्वारिंशत् शतसहस्राणि भवनानामीसा चत्तालीसेत्यादि उत्तरस्यां दिशि असुरकुमाराणां भवनानि त्रिंशत् श
तसहस्राणि नागकुमाराणां चत्वारिंशत् सुवर्णकुमाराणां चतुस्त्रिंशत् वायुकुमाराणां षट्चत्वारिंशत् द्वीपदिग्उदधिविद्युत्स्तनितानिकुमाराणां प्रत्ये
कं षट्त्रिंशत् भवनशतसहस्राणि संप्रति सामानिकात्मरक्षकदेवसंख्याभिधानार्थमाह चउसट्ठी सट्ठी खलु इत्यादि दाक्षिणात्यस्यासुरकुमारेन्द्रस्य सामा
निकादेवाश्चतुःषष्टिशतसहस्राणि अन्येषां षष्टिसहस्राणि असुरवर्जा। नामसुरकुमारेन्द्रवर्जानां शेषाणां सर्वेषामपि दाक्षिणात्याना
सौत्तराहानां चतुःषष्टिसहस्राणि प्रत्येकं सामानिकाः एतद्विपरीतं तत्र कसंख्याकादेवाः सामानिकाज्ञातव्याः आत्मरक्षकाः पुनः स
र्वत्रापि सामानिकचतुर्गुणाः प्रतिपत्तव्याः इदानीं दाक्षिणात्यानामसौ त्तराहानां चासुरकुमारादीनां यथाक्रममिंद्रादीनाभिधि
त्सुः ४ चमरधरणइत्यादि दाक्षिणात्यानामसुरकुमाराणामधिपतिश्च। मरः नागकुमाराणां धरणः सुवर्णकुमाराणां वेणुदेवः विद्युत्कुमाराणां हरिकांतः
अग्निकुमाराणामग्निसिंहः द्वीपकुमाराणां पूर्णः उदधिकुमाराणां जलकां तः दिक्कुमाराणाममितः वायुकुमाराणां वेलंबः स्तनितकुमारा
णां घोषः वलिभूयाणंद इत्यादि उत्तरदिग्वर्तिनामसुरकुमाराणामिंद्रो बलिर्नागकुमाराणां भूतानंदः सुवर्णकुमाराणां वेणुदालिः विद्युत्कुमारा
णां हरिस्सहः अग्निकुमाराणामग्निमाणवः द्वीपकुमाराणां वशिष्ठः उदधिकुमाराणां जलप्रभः दिक्कुमाराणाममितवाहनः वायुकुमाराणां प्रभं
जनः स्तनितकुमाराणां महाघोषः संप्रति वर्णसंग्रहार्थमाह ५ कालाअसुरकुमारा इत्यादि गाथाद्वयं असुरकुमाराः सर्वेपि कालाः कृष्णवर्णाः
नागकुमारा उदधिकुमारा उदधिकुमाराश्चेतञ्च पांडुराः श्वेतवर्णाः वरकनकनिघसगौराः कषपट्टरेखावद्गौरा वर्णेन सुव
र्णकुमाराः स्तनितकुमाराश्च तथा विद्युत्कुमारा अग्निकुमारा द्वीपकुमाराश्च उत्तप्तकनकवर्णाः ईषद्रक्तवर्णा इति भावः वायुकुमाराः श्यामाः श्या ५२

स्तमेव स्पष्टयति प्रियंगुवर्णाः संप्रति वस्त्रगतवर्णप्रतिपादनार्थमाह ६ असुराणवत्था रत्ता इत्यादि गाथाद्वयं असुराः असुरकुमाराः भवन्ति वस्त्राणि र-
क्तानि नागकुमारा उदधिकुमाराश्च शिलिंध्रपुष्पप्रभाणि नीलवर्णानीत्यर्थः सुवर्णकुमारा दिक्कुमाराश्च अश्वासकवसनधराः अश्वास्यासंगतं अश्वास्य तत्र
जातायः फेनः सो अश्वास्यगतमत्यन्तधवलः तद्वत् धवलं वस्त्रं अश्वासगवसनधराः वाजिमुखफेनसदृशशुक्लवस्त्रपरिधानशीला इत्यर्थः विद्युत्कुमारा द्वीप-
कुमाराश्च नीलानुरागवसना वायुकुमाराः संध्यानुरागवसनाः ७ वाणमंतरसूत्र तिचउविलागमूर्चतावाइत्यादि तिर्यग्विशेषतस्तल्लोक
स्यामतव्यतागवकूष्यादि तथा पुण्यगवह्रणामहाकायामहोरगाः किंविशिष्टास्तइत्याह भुजगपतयः गंधर्वसमुदायाः किंविशिष्टास्तइत्या
ह निपुणगंधर्वगीतरतयः निपुणाः परमकौशलोपेता ये गंधर्वा गंधर्व कालीया देवास्तेषां यत् गीतं तत्र रतिर्येषां ते तथा पतदंतराणां
मष्टोप्यलललदइमेवान्येः वांतरललदाअष्टोअणपत्रियइत्यादि। कथं भूता पतेषां कृ आपीत्यन्तआदवंवलचलवपलचित्त
कीलणदवप्रिया चंचलाश्चलचित्तचिन्ना सुप्राचलचपलम तिशायनचपलयत् कीडनयश्चवित्ते द्रवः परिहासः
सोऽप्रियो येषां ते चलचपलचित्तकीडनद्रवप्रियाः ततश्चंचलशब्दे न विशेषणसमासः तथा गंभीरहसितप्रियगीतनृत्यरताः गंभीरे
शुद्रहसितगीतनृत्ते रतिर्येषां ते तथा वणमालामेलमउलकुंडल सच्छंद विउव्वियाभरणचारुभूसणधरा इति वनमालामया नियामि-
आमेलमुकुडकुंडलानि आमेल इति आपीड इत्यस्य प्राकृते लक्षणवशात् आपीडः शेखरकः तथा सच्छंदविकुर्वितानि आभरणानि तैर्यत्
चारुभूषणं तद्धरंतीति वनमालापीडमुकुटकुंडलसच्छंदविकुर्विताभरणचारुभूषणधराः तथा सर्वर्तुकैः सर्वर्तु भाविभिः सुरभिकुसुमैः
सुरचिता सुष्ठु निवेशिता तथा प्रलंबा लंबायमाना इति शोभमाना कांता कमनीया या विकसंती अंकुरिताष्टान पष्पमयी चित्रा नानाप्र
कारा वनमाला चित्रा वक्षसि येषां सर्वर्तुक सुरभिकुसुमसुरचितप्रलंबशोभमानकांतविकसच्चित्रवनमालारचितवनमालारचितवक्षसः
तथा कामं स्वेच्छया गमो येषां ते कामगमाः स्वरूपधारिणः क्वचित् कामकामा इति पाठः तत्र कामेन स्वेच्छया कामो येषु न सेवा येषां ते कामकामा

प्रज्ञापनावृत्तिः। अनियतकामा इत्यर्थः तथा कामं स्वेच्छया रूपं येषां ते कामरूपास्त एव तेन देहाश्च कामरूपदेहास्तान् धरंतीत्येवंशीलाः कामरूपदेहधारिणः स्वेच्छा
विकुर्वितनानारूपदेहधारिण इत्यर्थः तथा नानाविधवर्णरागाः कृता येषां तानि नानाविधवर्णरागाणि वराणि प्रधानानि चित्राणि नाना
विधानि अंशुकानि वा चिल्ललगानि दशीव वस्त्राणि दीप्यमानानि निवसणं परिधानं येषां ते नानाविधवर्णरागवरवस्त्रचित्रचिल्ललक-
निवसनाः तथा विविधदेशीनेपथ्यं गृहीतं वेषो यैस्ते विविधदेशीनेपथ्यगृहीतवेषाः तथा पमुइयकंदप्पकलहकेलिकोलाहलप्रिया इति
कंदर्पः कामोद्दीपनं वचनं चेष्टा वा कलहो राटी केलिः क्रीडा कोलाहलो बोलः कंदर्पकलहकेलिकोलाहलाः प्रिया येषां ते कंदर्प
कलहकेलिकोलाहलप्रियाः ततः प्रमुदितशब्देन सह विशेषणसमासः। हासबोलबहुला इति हासबोलौ बहुलौ येषां
ते हासबोलबहुलाः तथा असिमुद्गरशक्तिकुंता हस्ते येषां ते असि मुद्गरशक्तिकुंतहस्ताः अणेगमणिरयणविविहनिज्जुत्तचि
त्रचिंधगया इति मणयश्चंद्रकांताद्या रत्नानि कर्केतनादीनि अनेके कैर्मणिरत्नैर्विविधं नानाप्रकारं नियुक्तानि चित्राणि नाना
प्रकाराणि चिह्नानि गतानि स्थितानि येषां ते तथा वरोज्ज्वलभूषणमिति व्यक्तं। लय महाकाल इत्यादि दक्षिणोत्तराणां पिशाचानां यथाक्र
मं सिद्धौ कालमहाकालौ भूतानां सुरूपप्रतिरूपौ यक्षाणां पूर्णभद्रमाणि भद्रौ राक्षसानां भीममहाभीमौ किंनराणां किंनरकिंपुरुषौ।
किंपुरुषाणां सत्पुरुषमहापुरुषौ महोरगाणामतिकायमहाकायौ गंधर्वाणां गीतरतिगीतयशसौ। ज्योतिष्कसूत्रे अद्धकविठगसंठ
णसंठियाइ इति अर्द्धकपित्थसंस्थानसंस्थितानि अत्राक्षेपपरिहारौ चंद्रप्रज्ञप्तिटीकायामभिहिताविति नातोऽभिधीयेते सव्वफालियाम-
याइ इति सर्वात्मना स्फटिकमयानि तथा अभ्युद्गता आभिमुख्येन सर्वतो विनिर्गता उच्छ्रिता प्रबलतया सर्वासु दिक्षु प्रसृता या प्रभा दीप्तिस्तया
सितानि धवलानि अत एव हसितानीव तथा विविधानां मणिकनकरत्नानां या भक्त्या विच्छित्तिविशेषास्ताभिश्चित्राणि आश्चर्यभूतानि वि
विधमणिकनकरत्नचित्राणि वातोद्धूतविजयवैजयंतीपताकाछत्रातिछत्रकलिया वातोद्धूता वायुकंपिता विजयसूचिका वैजयंत्यः ४३

नियमनाया पताका अथवा विजय इति वैजयंतीनां पार्श्वकर्णिका उच्यंते तत्प्रधाना वैजयंत्यः पताकाः छत्रातिछत्राणि च उपर्युपरि स्थितान्यातपत्राणि तैः
कलितानि वातोद्धूतविजयवैजयंतीपताकाछत्रातिछत्रकलितानि तुंगानि उच्चानि तथा गगनतलमनुलिहंत् अभिलंघयत् शिखर
येषां तानि गगनतलानुलिखच्छिखराणि तथा जालानि जालकानि तानि च भवनभित्तिषु लोके प्रतीतानि तदंतरेषु विशिष्टशोभानिमित्तं रत्नानि
येषु तानि तथा पंजरादुन्मीलितवत् यथा हि किल किमपि वस्तु पंजराद् वंशादिमयप्रच्छादनविशेषाद् बहिः कृतमत्यंतमविनष्टच्छायत्वात् शोभते
तथा तान्यपि विमानानीति भावः तथा मणिकनकानां संबंधिनी स्तूपिका शिखरं येषां तानि मणिकनकस्तूपिकाकानि ततः पूर्वपदाभ्यां सह वि-
शेषणसमासः तथा विकसितानि यानि शतपत्राणि पौंडरीकाणि च द्वारा दौ प्रतिकृतित्वेन स्थितानि तिलकाश्च भित्यादिषु पुंड्राणि रत्नमयाश्चा
र्द्धचंद्रा द्वारादिषु तैश्चित्राणि विकसितशतपत्रपौंडरीकतिलकरत्नार्द्धचंद्र चित्राणि तथा नानामणिमयीभिर्दामभिरलंकृतानि नानामणिमय
दामालंकृतानि तथा अंतर्बहिश्च श्लक्ष्णानि तथा तपनीयस्य सुवर्णवि। शेषस्य रुचिरा या वालुकाः सिकतास्तासां प्रस्तट प्र
स्तारो येषु तानि तपनीयरुचिरवालुकाप्रस्तटानि तथा सुखस्पर्शानि शु भस्पर्शानि शुभस्पर्शानि वा ओक्षेपाय वदरसाई चंदा इत्यादि बृ
हस्पति चंद्र सूर्य शुक्र शनैश्चर राहु धूमकेतु बुध अंगारकाः कथं भूता इ। त्याह तप्ततपनीयकनकवर्णाः ईषद्रक्तवर्णाः तथा ये ग्रहा ज्यो
तिश्चक्रे चारं चरंति केतवो ये च अगतिरतिकाः ये चाष्टाविंशतिविधा नक्षत्रदेवगणाः सर्वेऽपि नाना संस्थानसंस्थि
ताश्च पंचवर्णाः तप्ततपनीयकनकवर्णाः तारकाः पंचवर्णाः एतत्सर्वमपि स्थितलेश्या अवस्थिततेजोलेश्याकाः अचारिणः अविश्राम
मंडलगतिकाः सर्वेऽपि प्रत्येकं नामांकेन प्रकटितेन चिह्नमुकुटाः किमुक्तं भवति चंद्रस्य मुकुटे चंद्रमंडलं लांछनं सूर्यनामांकं प्रकटितं सूर्य
स्य सूर्यमंडलं ग्रहस्य ग्रहमंडलं नक्षत्रस्य नक्षत्राकारं तारकस्य तारकाकारमिति। वैमानिकसूत्रे चतुरशीति विमानलक्षाणि सप्तनवतिर्विमानस
हस्राणि त्रयोविंशति विमानानीति बत्तीसअट्ठवीसा बारस अट्ठ चउरो सयसहस्सा इत्यादि संख्यामीलनेन परिभावनीयानि तेणं मिगमहिससा

प्रज्ञाप०वृ०॥ ति सौधर्मदेवा मृगरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः ईशानदेवा महिषरूपप्रकटितचिह्नमुकुटाः सनत्कुमारदेवा वराहरूपप्रकटितचिह्नरूपाः माहेन्द्रदे-
वाः सिंहरूपप्रकटितमुकुटचिह्नाः ब्रह्मलोकदेवाश्छगलरूपप्रकटितमुकुटचिह्नाः लान्तकदेवा दर्दुररूपमुकुटचिह्नाः शुक्रकल्पदेवा हयरूपमुकु-
टचिह्नाः सहस्रारकल्पदेवा गजपतिमुकुटचिह्नाः आनतकल्पदेवा भुजगमुकुटचिह्नाः प्राणतकल्पदेवाः खड्गमुकुटचिह्नाः खड्गश्चतुष्पदविशे-
षः आटव्यः आरणकल्पदेवा वृषभमुकुटचिह्नाः अच्युतकल्पदेवा विडिममुकुटचिह्नाः वरकुंडलुज्जोवियाणणाइति वराभ्यां कुंडलाभ्यामुद्यो-
तितं भासुरीकृतमाननं येषां ते तथा ते तथा ज्ञापिते सौधर्मकल्पस्य वत्थ अच्छिमालीनामरामिवमालेइति वरुणाणाइति वरुणाणावस्यवरुणा-
णि अच्छरादिप्रवरदासणाणुवरदेरः शायकानइति शतक्रतूनां प्रतिमानामति प्रह विशेषाणां श्रमणोपासकपंचमप्रतिमारूपाणां वा कार्त्तिकश्रे-
ष्ठिनवा पककृयायस्यासौ शतक्रतुः सहस्सक्खेइ सहस्रमक्ष्णां यस्यासौ सहस्राक्षः इंद्रस्य हि किल मंत्रिणां पंचशतानि संति तदीया-
नां चाक्ष्णामिंद्रप्रायोजनत्वात्तयाइंद्रसंबंधित्वेन विवक्षणात्सह- स्राक्षः मिंद्रस्य मघवंतइति मघा महामेघास्ते यस्य वशेस-
ति स मघवान् पापाकोनाम बलवान् रिपुः स शिष्यते निराक्रियायेन स पाकशासनः अरयंबरवत्थधरे अरजांसि रजोरहितानि पुंडंत-
या अंबरवत् अंबराणि वस्त्राणि धारयंतीति अरजोंबरवस्त्रधरः आलइ- यमालमउडइति मालावमुकुटश्च मालामुकुटं मालगितमाविद्धं
मालामुकुटं येन स आलगितमालामुकुटः नवहेमचारुचित्रचलकुंडलविलिहिज्जमाणगंडेति नवमिव अभ्यस्तकृतवर्णतयात्यंतमिवहे-
मयानि नवहेमभ्यां चारुचित्राभ्यां चलाभ्यां कुंडलाभ्यां विलिख्यमानौ गंडौ यस्य स तथा ॥ सनत्कुमारकल्पसपरकंसपडिदिसिंति समानाः
पक्षाः पूर्वापरदक्षिणोत्तरपार्श्वा यस्मिन् इतरयुत्ततत् सपक्षं समानस्य धर्मादिवृत्तिमानस्य सभावः सपडिदिसिंइति समानाः प्रतिदिशा यत्रत-
त्सप्रतिदिक्क सामानिकसहस्राणि ईशानेंद्रस्याशीतिः सनत्कुमारेंद्रस्य द्वासप्ततिः माहेंद्रदेवराजस्य सप्ततिः ब्रह्मलोकेंद्रस्य षष्टिः लांतकें-
द्रस्य पंचाशत् महाशुक्रेंद्रस्य चत्वारिंशत् सहस्रारेंद्रस्य त्रिंशत् आनतप्राणतेंद्रस्य विंशतिः आरणाच्युतेंद्रस्य दश सामानिकसहस्राणि अवतंस- ४४

काश्चातिदेशालोकाइतिइरवावाक्यसूत्रतोविनेयजनानुग्रहाय वेदितव्या मूलतआरभ्या पदर्शिते सौधर्मे पूर्वस्यां अशोकावतंसको
दक्षिणतः सप्तपर्णावतंसकः पश्चिमायां चंपकावतंसकः उत्तरतश्चूतावतंसकः मध्ये सौधर्मावतंसकः एवं पूर्वादिक्रमेण ईशाने अंकावतंस-
कः स्फटिकावतंसको रत्नावतंसको जातरूपावतंसकः मध्ये ईशानावतंसकः सनत्कुमारे अशोकसप्तपर्णचंपकचूतसनत्कुमारावतंसक-
ः माहेंद्रे अंकस्फटिकरत्नजातरूपमाहेंद्रावतंसकाः ब्रह्मलोके अशोकसप्तपर्णचंपकचूतब्रह्मलोकावतंसकाः लांतके अंकस्फ-
टिकरत्नजातरूपलांतकावतंसकाः महाशुक्रे अशोकसप्तपर्णचंपकचूतमहाशुक्रावतंसकाः सहस्रारे अंकस्फटिकरत्नजातरूपस-
हस्रारावतंसकाः प्राणते अशोकसप्तपर्णचंपकचूतप्राणताव- तंसकाः अच्युते अंकस्फटिकरत्नजातरूपाच्युतावतंसकाइ-
ति ॥ गेवेयकसूत्रं सुगमं यावाइति समाणिड्डिया सर्वे समाइंकाएवं समजुइयाइत्याद्यपि भावनीयं अणिंदाइति न विद्यते
इंद्रोऽधिपतिर्येषां ते अनिंद्राः अपेसाइति न विद्यते प्रेष्यः प्रे- ष्यत्वं येषां ते अप्रेष्याः अपुरोहियाइति न विद्यते पु-
रोहितः शांतिकर्मकारी येषां ते अशांतरस्थावान्ते अपुरोहिताः किं- रूपाः पुनस्ते इत्याह अहमिंदानाम ते देवगणाः प्रज्ञप्ताह
श्रमण हे आयुष्मन् सिद्धसूत्रे पणयालीसं जोयणसयसहस्साइं इत्यादि परिमाणं वि- ष्कंभतत्वमहहगुणत्वादिकरणवशात् स्वयमेव तत्त्वं समधिगम्या-
न्यक्षेत्रसमासटीकोवापरिभावनीयात तत्र पंचचत्वारिंशल्लक्षप्रमाणविष्कंभमनुष्यक्षेत्रपरिरयस्य एतावत्प्रमाणस्य विस्तरं तावितवान् त-
स्याश्च ईषत्प्राग्भारायाः पृथिव्या बहुमध्यदेशभागे अष्टयोजनिकमायामविष्कंभाभ्यामष्टयोजनप्रमाणं क्षेत्रं अष्टौ योजनानि
बाहल्येन तत्रोक्तं तस्माच्च क्षेत्रात्तितिभावः पृक्षमात दनंतरं सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च मात्रया मात्रया प्रदेशप्रहान्या परिहीयमाना
सर्वेषु चरमांतेषु मक्षिकापत्रतोऽपि ततरा अंगुलासंख्येयभागबाहल्येन प्रज्ञप्ता ॥ ईसिइवाइतिपदैकदेशे पदसमुदायोपचा-
रात् ईषत्प्राग्भाराइतिवा तन्वीवा तनुपृथिव्याः पृथिव्या अतितनुत्वात् तणुतणूइतिवा लोकाग्रत्वमिहेत्यन्ववी मक्षिकापत्रतोऽपि पर्यंतप्रदेशे

प्रज्ञाणटी॥ ऽतितत्त्वात् नत्वतत्त्वां सिद्धिरितिवा सिद्धक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वात् सिद्धालय इति सिद्धक्षेत्रस्य प्रत्यासन्नत्वादुपचारतः सिद्धानामालयः सिद्धा
लयः एवं मुक्तिरितिवा मुक्तालय इति चेत्यपि परिभावनीयं तथा लोकाग्रे वर्त्तमानत्वात् लोकाग्रे वर्त्तमानत्वाल्लोकाग्रमिति लोकाग्र
स्तूपिकेव लोकाग्रस्तूपिका तथा लोकाग्रेण प्रतिबुध्यत इति लोकाग्रप्रतिवाहिनी सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावहा इति प्राणा द्वित्रिचतुरिंद्रिया
इति भूतास्तरवो जीवाः पंचेंद्रिया इति प्राणा द्वित्रिचतुरिंद्रिया इति भूतास्तरवो जीवाः पंचेंद्रियाः शेषाः प्राणिनः सत्त्वाः उक्तं च प्राणा द्वित्रि
चतुः प्रोक्ता भूतास्तु तरवः स्मृताः जीवाः पंचेंद्रिया ज्ञेयाः शेषाः सत्त्वा उदीरिताः सर्वेषां प्राणभूतजीवसत्त्वानां सुखावहा उपद्रवकारित्वा
भावात् सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वसुखावहा सा च ईषत्प्राग्भारा पृथिवी श्वेता श्वेता श्वेतत्वमेवोपमया प्रकटयति संखदलविमलेत्यादि
शंखदलस्य शंखखंडस्य चूर्णस्य विमलो निर्मलः स्वस्तिकः शंखदलविमलस्वस्तिकः मृणालं च दकरजश्च तुषारं च हिमं गोक्षीरं
च हारश्च तेषामिव वर्णो यस्याः सा तथा उत्तानकछत्रमुत्तानीकृतं यत् छत्रं तस्य यत् संस्थानं तेन संस्थिता उत्तानकछत्रसंस्थान
संस्थितेवं भावना प्रागुपदर्शितस्थापनातो भावनीया सर्वार्जुनसुवर्णमयी। सर्वात्मना श्वेतसुवर्णमयी इसीपब्भाराणमित्यादि ईषत्प्रा
ग्भारायाः पृथिव्या ऊर्द्धं सीयाए इति निःश्रेणिगत्या योजने लोकांतो भवति। तस्य योजनस्य यदुपरितनं गव्यूतं तस्य गव्यूतस्य यः
सर्वोपरितनः षड्भागः तत्र णमिति वाक्यालंकारे सिद्धा भगवंतः सादिकाः कर्मक्षयानंतरं सिद्धत्वभावात् न तु अनादि शुद्धपुरुषप्रवादप्रतिक्षेपः
अवस्थिता इत्यर्थः अपर्यवसिता रागाद्यभावेन प्रतिपातासंभवात् रागादयो हि सिद्धत्वात् च्यावयितुं प्रभविष्णवो न च ते भगवतां संति तेषां निर्मूल
काषंकषितत्वात् न च निर्मूलकाषंकषिता अपि भूयः प्रादुर्भवंति बीजाभावादिति तथा चाह केः जातिजरामरणैर्जन्मजरामृत्युभिर्विप्रमुक्ता तथा सुयो
निःसंसारः संसरणं तेन चयः कलंकलीभावः कदर्थमानता यस्तु दिव्यसुखमनुप्राप्तानामपि भवनेव संसारगर्भवसतिप्रपंचमतिक्रांता अत ए
व शाश्वतमनागतं कालं तिष्ठंति ॥ तत्र वियते अवेयाइत्यादि तत्रापि च सिद्धक्षेत्रे गताः संतस्ते अवेदाः पुरुषवेदादिवेदरहिता अवेदनाः ४५

सातासातवेदनाभावात् निर्ममा ममत्वरहिता असंगा बाह्याभ्यंतरसंगरहिताः कस्मादेवमत आह संसारविप्रमुक्ताहतो प्रथमसायतः संसाराद्विप्र
मुक्ताः यस्मादवेदा अवेदना निर्ममा असंगाश्च अतः कथंभूता इत्याह पएसनिव्वत्तसंठाणा प्रदेशैरात्मप्रदेशैर्न तु बाह्यपुद्गलैः शरीरपंचक
स्यापि सर्वात्मना त्यक्तत्वात् निर्वृत्तं निष्पन्नं संस्थानं येषां ते प्रदेशनिर्वृत्तसंस्थानाः अत्र शिष्यप्रश्नमाह कहिं पडिहया सिद्धा इत्यादि कहिं इत्यत्र
सप्तमी तृतीयार्थे प्राकृतत्वात् यथा तिसु तेसु अलंकिया पुहवी इत्यादि ततोयमर्थः केन प्रतिहताः केन स्खलिताः सिद्धा मुक्ताः क्व कस्मिन् स्था
ने सिद्धाः प्रतिष्ठिताः अवस्थिताः तथा क्व कस्मिन् क्षेत्रे बोंदिं तनुं शरीरमित्यनर्थांतरं त्यक्त्वा क्व गत्वा सिध्यंति निष्ठितार्था भवंति सिद्ध इत्यत्राऽनुस्वा
रलोपो द्रष्टव्यः अथवैकवचनोपन्यासोपि प्रश्नोत्थानविराधनाकृत थावान्यत्राप्येवं प्रयोगः वत्थगंधमलंकारं इत्थिओ सयणाणि य अ
च्छंदा जे न भुंजंति न से चाइत्ति वुच्चइ इति एवं शिष्येण प्रश्ने कृते सूरि ह अलोए पडिहया सिद्धा इत्यादि अत्रापि सप्तमी तृतीयार्थे
अलोकेन केवलाकाशास्तिकायरूपेण प्रतिहताः स्खलिताः सिद्धाः इह तत्र धर्मास्तिकायाभावात्तदानंतर्येण न त्वप्र
तिस्खलनं न तु संबंधे सति विघातात् प्रतिघत्वात् सप्रतिघाता हि संबंधे सति विघाता नान्येषामिति तथा लोकस्य पंचास्तिकायात्मक
स्य अग्रे मूर्ध्नि प्रतिष्ठिता अपुनरागत्या व्यवस्थिताः तथा इह मनुष्यलोके बोंदिं तनुं त्यक्त्वा तत्र लोकाग्रसमयांतरप्रदेशांतरास्पर्शनेन ग
त्वा सिध्यंति निष्ठितार्था भवंति संप्रति तत्र गतानां यत्संस्थानमानं तदभिधित्सुराह उ दीहं वा हस्सं वा इत्यादि दीर्घं वा पंचधनुःशतप्रमाणं ह्रस्वं वा ह
स्तद्वयप्रमाणं वा शब्दात् मध्यमं वा विचित्रं यच्चरमभवे भवेत् संस्थानं ततस्तस्मात् संस्थानात् त्रिभागहीना वदनोदरादिरंध्रपूरणेन तृतीयेन भागेन हीना
सिद्धानामवगाहना अवगाहंते अस्यामित्यवगाहना स्वावस्थानं भणिता तीर्थंकरगणधरैरिति अत्र गतसंस्थानप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीनं तत्र सं
स्थानमिति भावः एतदेव स्पष्टतरमुपदर्शयति उ जं संठाणं तु इहं इत्यादि यत्संस्थानं यावत्प्रमाणं संस्थानं इह मनुष्यभवे आसीत् तदेव भवं
निःप्राणिनः कर्मवशवर्त्तिनः स्मिन्निति नवं शरीरं त्यजतः परित्यजतः काययोगं परिहरतः स्यादिति भावः चरमसमये सूक्ष्मक्रियाप्रति

पातिष्यमानवालनवदनोदरादिरंध्रपूरणात्त्रिभागेन हीनं प्रदेशघनमासीत् तं सिद्धानां तद्धिं तस्मात् दीर्घं वा प्रदेशघनं मूलप्रमाणापेक्षया त्रिभागहीन
प्रमाणं संस्थानं तत्रालोकाग्रे तस्य सिद्धस्य नान्यदिति सांप्रतमुत्कृष्टादिलक्षणत्रिधामवगाहनामभिधित्सुराह तिन्निसया तेत्तीसा इत्यादि त्रीणि श
तानि त्रयस्त्रिंशानि त्रयस्त्रिंशदधिकानि धनुषां त्रिभागश्च भवति बोद्धव्यः एषा खलु सिद्धानामुत्कृष्टावगाहना भणिता तीर्थकरगणधरैः सा च पंचध
नुःशतानि उक्तानामवसेया न तु मरुदेवीनाभिकुलकरपत्नीनाभिश्च पंचविंशत्यधिकानि पंचधनुःशतानि शरीरप्रमाणं यदेव तस्य शरीरमानं त
देव मरुदेव्या अपि संघयणे संठाणे उच्चत्ते कुलगरेहिं सममिति वचनात् मरुदेवा च भगवती सिद्धा ततस्तस्या देहमानस्य त्रिभागेपातितेसि
द्धावस्थायां सार्द्धानि त्रीणि धनुःशतान्यवगाहना प्राप्नोति कथमुक्तप्रमाणा उत्कृष्टावगाहना घटत इति नैष दोषः मरुदेव्या नाघटत इति नैष दोषः
मरुदेव्या नाभेः किंचिद्दूनप्रमाणत्वात् स्त्रियो ह्युत्तमसंस्थाना उत्तमसंस्थाना नराः उच्चत्वे स्वस्वकालापेक्षया किंचिद्दूनप्रमाणा भवं
तीति ततो मरुदेव्यपि पंचधनुःशतप्रमाणेति न कश्चिद्दोषः अपि च सिद्धिगमनकाले हस्तिस्कंधादिरूढा संकुचितांगी सिद्धा ततः शरीरसंकोचभावा
त्साधिकावगाहना अधिकावगाहनायां न कश्चिद्विरोधः आह च वृत्ताय कृत् करमरुदेवा माणं नाभीतो जेण किंचिदूणा सा ता किर पं
चसयमुच्चत्ता संकोचितो सिद्धा व चत्तारि य रयणीउ इत्यादि वृत्तसारतः। योरन्योरविरुद्धविरोधानावबोध्या एषा खलु सिद्धानामवगाह
नामभिहिता मध्यमा आह इयमुत्कृष्टावगाहना खिलानां न सर्वत्र भाविका ततः एषा ऊर्ध्वतन्या प्राप्नोति कथं मध्यमास्तद्युक्तं वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् ऊर्ध्वत्वाद
हि सप्तहस्तानां सिद्धिरुक्ता तीर्थकरापेक्षया सामान्यकेवलिनां तु हीनप्रमाणानामपि भवति इदमपि अवगाहनामानं स्थितं तत्सामान्यसिद्धापेक्षयात
तो न कश्चिद्दोषः ब एगाय होइ इत्यादि एकारत्निः परिपूर्णा अष्टौ चांगुलान्यधिकानि एषा भवति सिद्धानामवगाहना जघन्या सा च कूर्मीपुत्रा
दीनां द्विहस्तानामवसेया यदि वा सप्तहस्तोच्छ्रितानामपि यंत्रपीलनादिना संवर्त्तितशरीराणामाह वृत्ताय कृत् जहन्नपंचधणुसयतणुस्स मज्झाय सत्तह
त्थस्स देहतिभागहीणाऽन्ये पियाऽज्ञा व हत्थस्स सत्तूसियस्स सिद्धी ऊहऽत्ता कह सिद्धविरहं तु साकिरतित्थयरसुयस्स साणं सिझमाणाणं तत्पुणा ४६

हाथविहन्ना कुम्मीपुत्तादयो जहन्नोणं अप्पसंवट्टियसरीरस्स सिद्धस्स हीणत्ति सांप्रतमुक्तानुवादतेन संस्थानलक्षणं सिद्धानामभिधित्सुराह उगाहणा
एइत्यादि सुगमं नवरं अनित्थंस्थमिति इदं प्रकारमापन्नमित्थं इत्थं तिष्ठतीति इत्थंस्थं न इत्थंस्थमनित्थंस्थं वदनादिछिद्रपूरणेन पूर्वाकारान्यथाभावतो
ऽनियताकारमिति भावः यापि च सिद्धा द्विगुणेण उ मिहूणदीहेन हस्सेइत्यादिना दीर्घत्वादीनां प्रतिषेधः सोपि पूर्वाकारापेक्षया संस्थानस्यानित्थंस्थ
त्वप्रतिपत्त्यानवगन्तः सर्वथा संस्थानस्याभावतः आह चूर्णिकृत् उ सिरपडिसरणाउ पुव्वागारन्नहाववत्थितं संठाणमणित्थंत्थं अणियया गा
रं एतावियपकिसमत्थ सिद्धा इगुणसुदीहयाईणं ऊमणित्थं पुव्वागारावेक्खाए न लावा न वेति सिद्धाः परस्परं देशान्तरेन व्यवस्थितानुत नेति
नेति ब्रूमः कस्मादिति चेत् उच्यते यस्मात् ब ज्जुय इत्यादि यत्रैव देशा वशाद्दस्य एवकारार्थत्वात् एकः सिद्धो निहतः तत्रानंता भवक्षय
विमुक्ता अन्योन्यावगाहनेन न बाधया च नावतरणशक्तिमसिद्धाः। स्वविहितमाहात्म्यान्यसमवगाढाः सूक्ष्मा विविधविचित्रपरिणामत्वात्
धर्मास्तिकायादिवत् तथा स्पृष्टा लग्नाः सर्वेऽपि लोकांते ब। फुसइ इत्यादि स्पृशत्यनंतान् सिद्धान् सर्वप्रदेशैरात्मसं
बंधिभिर्नियमशः सिद्धः तथा तेऽपि सिद्धाः सर्वप्रदेशस्पृष्टेभ्यो सं ख्येयगुणा वर्त्तते ये प्रदेशप्रदेशैः स्पृष्टाः कथमिति चेत् उच्य
ते इह एकस्य यदवगाहनक्षेत्रं तत्रैकस्मिन्नपि परिपूर्णे अवगाढा अन्ये ऽनंताः सिद्धाः प्राप्यंते अपरे च तस्य क्षेत्रस्य एकैकप्रदेशमाक्र
म्यावगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनंता एवं द्वित्रिचतुःपंचादिप्रदेशहान्याऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनंताः तथा तस्य मूलक्षेत्रस्य एकैकं प्रदेशं परित्यज्य
येऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनंता एवं हि त्रिचतुःपंचादिप्रदेशहान्याऽवगाढास्तेऽपि प्रत्येकमनंता एवं च मतिप्रदेशपरिहृद्धिहानितो ये समवगाढास्ते
परिपूर्णैकक्षेत्रावगाढेभ्यः संख्येयगुणा भवंति अवगाहप्रदेशानामसंख्यातत्वात् आह च एगामेत्तेणं तो पएसपरिवुड्ढिहाणीए तत्तोऽज
ति असंखेज्जगुणा असंखपएसोऽवगाहो संप्रति सिद्धानेव लक्षणतः प्रतिपादयति असरीरा इत्यादि अविद्यमानशरीरा अशरीराः औदा
रिकादिपंचविधशरीररहिता इत्यर्थः जीवाश्च ते घनाश्च वदनोदरादिसुषिरापूरणात् जीवघनाः उपयुक्ता दर्शने केवलदर्शने ज्ञाने केवला

उववा०वृ० ज्ञानं च यद्यपि सिद्धत्वप्राप्तिकाले समये केवलज्ञानमिति ज्ञानं प्रधानं तथापि सामान्यसिद्धलक्षणमेतदिति ज्ञापनार्थमादौ सामान्यालंबनं दर्शनमुक्तं
तथा च सामान्यविषयं ज्ञानमिति ततः साकारं सामान्यविशेषोपयोगस्वरूपमित्यर्थः सूत्रे मकारोऽलाक्षणिकः लक्षणं तदन्यव्यावृत्तस्वरूपमेतच्चान
तरोक्तं उद्धाश्चावक्ष्यमाणनिरुपमसुखविशेषणार्थः सिद्धानामिति छिन्नार्थानामिति संप्रति केवलज्ञानदर्शनयोरशेषविषयतामुपदर्शयति ॥ केवल
णाणुवउत्ता जाणंती इत्यादि केवलज्ञानेनोपयुक्ता न तु अंतःकरणेन तदभावादिति केवलज्ञानोपयुक्ता जानंत्यवगच्छंति सर्वभावगुणभावान् सर्वपदार्थ
गुणपर्यायान् प्रथमो भावशब्दः पदार्थवचनो द्वितीयः पर्यायवचनः गुणपर्याययोश्चायं विशेषः सहवर्तिनो गुणाः क्रमवर्तिनः पर्याया इति तथा पा
ति सर्वतः खलु खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् सर्वत एव केवलदृष्टिभिरनं तैः केवलदर्शनैरित्यर्थः केवलदर्शनानामनंतता सिद्धानामनंत
त्वात् इदानीं ज्ञानदर्शनयोः प्रथमतया उपयोगस्थाः सिद्धा इति ज्ञा पनार्थं संप्रति निरुपमसुखभाक्त्वमिति दर्शयति ॥ न वि अत्थि इ
त्यादि नैवास्ति मनुष्याणां चक्रवर्त्यादीनामपि तत्सौख्यं नैव सर्व देवानामनुत्तरपर्यंतानामपि यत्सिद्धानां सौख्यमव्याबाधमुपगा
नां विविधबाधावाधतामुपसामीप्येन गतानां प्राप्तानां यथा नास्ति त थातं गाथया प्रदर्शयति ॥ सुरगणसुहमित्यादि सुरगणसुखं देवसंघा
तसुखं समस्तं संपूर्णं अतीतानागतवर्तमानकालत्रयभवमित्यर्थः पुनः सर्वा द्धापिंडितं सर्वकालसमयगुणितं तथाऽनंतगुणमिति तदेवं प्रमाणं कि
लासत्कल्पनया एकैकाकाशप्रदेशस्थापनेन इत्येवं सकललोकाकाशप्रदेशपूरणेन यद्यप्यनंतं भवति तदनंतमप्यनंतवर्गवर्गितं तथापि एवंप्रकर्षगतमपि
मुक्तिसुखं न प्राप्नोति एतदेव स्पष्टतरेण अंतरेण प्रतिपादयति ॥ सिद्धस्स सुहो रासी इत्यादि सुखानां राशिः सुखराशिः सुखसंघातः सिद्धस्य सुखरा
शिः सिद्धसुखराशिः सर्वाद्धापिंडितः सर्वया साद्यपर्यवसितया यत्सुखं सिद्धः प्रतिसमयमनुभवति तदेकत्रपिंडीकृतमिति भावः सोऽनंतवर्गभक्तः अनंतो
वर्गमूलैरपवर्तितः अनंतैर्वर्गमूलैरपवर्तितो यावत्सर्वाकाशलक्षणेन गुणनं तद्यदधिकं ज्ञातं तस्य सर्वस्याप्यपवर्तने सिद्धत्वाद्यसमयसंभवि सुख
मात्रतां प्राप्त इति भावः सर्वाकाशे न मातीति एतावन्मात्रो सर्वाकाशे न मातीति सर्वज्ञदर्शनस्य प्रसरणं वेति ज्ञापनार्थं पिंडितस्यापवर्तनं सुखराशेः इ ४७

यमत्र भावना इह किल विशिष्टाह्लादरूपं सुखं परिगृह्यते तत्र प्रथमत आरभ्य विशिष्टानां सुखशब्दप्रवृत्तिनिमित्तमाह्लादमधिकृत्य एकैकगुणवृ
द्धितारतम्येन तावदसावाह्लादो विशेष्यते यावदनंतगुणवृद्ध्या निरतिशयनिष्ठामुपगतः सोऽयमत्यंतोपमातीतैकांतौत्सुक्यविनिवृत्तिरूप
स्तिमिततमः कल्पः परमाह्लादः सदा सिद्धानां यस्मात्तारतः प्रथमाद्वाह्लादपरांतरालवर्तिनो ये गुणास्तारतम्येनाह्लादविशेषरूपास्ते सर्वाकाशप्रदे
शेभ्योऽप्यतिबहवो यतः किल लोके समस्ता गा मा नमयेत् इति अन्यथा यः सर्वाकाशे न मातीति तत्कथमेकस्मिन् सिद्धमायादिति पर्वसूरिसंप्रदा
यः सांप्रतमस्यानुपमतां प्रतिपादयति ॥ जह नाम इत्यादि यथा नाम कश्चिन्म्लेच्छो नगरगुणान् गृहदेवकुलसभाप्रपादीन् बहुविधान् अनेकप्रकारान्
विजानन्नवगच्छन् न शक्नोति परिकथयितुं का स्मात् शक्नोतीत्यत आह उपमायामसत्यां निमित्तकारणाद्धेतुभू
सर्वसां विवक्षितानां गाथाया इति न्यायात् इति सप्तमी तत्र उपमा या अभावादिति दृष्टव्यं एष गाथाक्षरार्थः भावार्थः कथानका
दवसेयस्तच्चेदं एगो महारण्णवासी मिच्छो रण्णे चिट्ठइ इतो य आसेण अवहरितो तेण विपावसितो तेण दिट्ठो सक्का
रऊण णयरं णीतो ताए रन्ना विसाणगरं पत्तो उव्वगारि त्ति गाढं उवचरि तो जहा राया तहा चिट्ठइ धवलघराइलोगेण विलासा काले
णरन्नं सरिउमारद्धो रन्ना विसज्जिउं ततो रन्ने गओ ते वन्ति केरिसं नयरंति सो वियाणंतो वि तत्थोवमाभावाओ न सक्कइ नयरगुणे परिकहेउं एस
दिट्ठंतो अयमर्थोपनयः ॥ इय सिद्धाणमित्यादि इति एवं सिद्धानां सौख्यमनुपमं वर्तते किमिति अत आह यतो नास्ति तस्यौपम्यं तथापि बा
लजनप्रतिपत्तये किंचिद्विशेषेण इतोऽपि इति आर्षत्वाद्यदस्य अर्थः साहश्यमिदं वक्ष्यमाणं शृणुत ॥ जह सव्वेत्यादि यथेत्युदाहरणोपद
र्शनार्थः सर्वे इति लोकं सर्वकामगुणितं सकलं सौदर्यं संस्कृतं कोऽपि पुरुषो भुक्त्वा क्षुत्तृड्विप्रमुक्तः सन् यथा अमृततृप्तस्तथा तिष्ठति ॥
इय इत्यादि इति एवं निर्वाणमोक्षमुपगताः सिद्धाः सर्वकालं साद्यपर्यवसितं कालं तृप्ताः सर्वथौत्सुक्यविनिवृत्तिभावतः परमसंतोषमधि
गता अतुलमनुपमं अन्यसदृशमुपमातीतत्वात् शाश्वतं प्रतिपाताभावात् अव्याबाधं लेशतोऽपि व्याबाधयाऽसंभवात् सुखं प्राप्ता अत एव सु

रवतिष्ठंति एतदेव सविशेषतरं भावयति सिद्धत्तिय इत्यादि सितं बद्धमष्टप्रकारं कर्मेंधनं ध्मातं भस्मीकृतं यैस्ते सिद्धाः पृषोदरादय इति रूपनि
ष्पत्तिर्दग्धानेकभवकर्मेंधना इत्यर्थः तथा सामान्यतः कर्मादिसिद्धा अपि भवंति यत उक्तं कम्मे सिप्पे य विज्जाए मंते जोगे य आगमे अत्थ
जत्ता अभिप्पाए तवे कम्मक्खए इय ततः कर्मादिसिद्धव्यपोहायाह बुद्धा इति अज्ञाननिद्राप्रसुप्ते जगत्यपरोपदेशेन जीवादितत्त्वं बुद्धाः स
र्वज्ञसर्वदर्शिस्वभावावबोधरूपा इति भावः एतेपि च संसारनिर्वाणोभयपरित्यागेन स्थिता ततः केचिदिच्छंति संसारनिर्वाणस्थितोवचनस्तये
अचिंत्यः सर्वलोकानां चिंतारत्नाधिको महानिति वचनात् ततस्तन्निरासार्थमाह पारगता इति पारं पर्यंतं संसारस्य प्रयोजनव्रातस्य वा गताः तथा
तथ्यवाक्षिप्तसकलप्रयोजनसमाप्ता निरवशेषकर्तव्यशक्तिविप्रमुक्त इति भावः इह केचित् यदृच्छावादिनोऽक्रमसिद्धत्वेनापि
गीयंते यथोक्तं नैकाद्यसंख्याक्रमतो चित्रप्राप्तिनियोगतः दरि द्राढ्यादिसमाप्तवन्मुक्तिः कश्चित् किं ततस्तन्मतव्यपोहायाह
परंपरागता इति परंपरया ज्ञानदर्शनचारित्ररूपया मिथ्यादृष्टिअ विरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतिप्रमत्ताप्रमत्तनिवृत्त्यनिवृत्तिबादर
संपरायोपशांतमोहक्षीणमोहसयोगिकेवल्ययोगिकेवलि गुणस्थानलब्धक्रियया गताः परंपरागताः एतच्च केचिन्न वांछं
रुन्मुक्तकर्मकवचा अस्वतीर्थन्यक्कारदर्शनादिहागच्छंतीति वचनतः पुनः संसारावतरणात् एतन्मतापकरणार्थमा
ह उन्मुक्तकर्मकवचा उत्प्राबल्येन उन्मुक्तं त्यक्तं कर्मकवचमिव कर्मकवचं यैस्ते उन्मुक्तकर्मकवचा अत एवाजराः शरी
राभावतो जरासंभावात् अमराः अशरीरत्वादेव भावात् उक्तं च वयसो हाराणां रूपाणां बाधायमरणमादिष्टं सइदेहमितःसयंतदभावेत
न कस्यैव असंगा वाह्याभ्यंतरसंगरहितत्वात् निच्छिन्नत्यादि निस्तीर्णं लंघितं सर्वदुःखं यैस्ते निस्तीर्णसर्वदुःखाः उक्तं तदेवाह जातिजरामरणबंध
नविप्रमुक्ता जातिर्जन्म जरा वयोहानिलक्षणा मरणं बंधनं रूपाणि कर्माणि तेर्विशेषतो निःशेषापगमतया मुक्ता जातिजरामरणबंधनविप्रमुक्ता
: हिताविघ्नंप्रवमायत्ता जातिजरामरणबंधनविप्रमुक्तास्ततो निस्तीर्णसर्वदुःखाः कारणाभावात् ततो अव्याबाधं सौख्यं शाश्वतं सिद्धा अनुभवंति ४८

॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां द्वितीयं पदं समाप्तं ॥ २ ॥ ॥ व्याख्यातं द्वितीयपदमधुना तृतीयमारभ्यते तस्य चायमभि
संबंध इह प्रथमपदे पृथिवीकायिकादयः प्रज्ञापिता द्वितीये तेषामेव स्थानानि चिंतितानि अस्मिंस्तु तेषां दिग्विभागादिनाल्पबहुत्वादि निरूप्य
ते तत्रेदमादौ द्वारसंग्रहगाथाद्वयं ॥ दिसिगइइंदियकाए इत्यादि प्रथमं दिग्द्वारं १ तदनंतरं गतिद्वारं २ तत इंद्रियद्वारं ३ ततः कायद्वारं
४ ततो योगद्वारं ५ तदनंतरं वेदद्वारं ६ ततः कषायद्वारं ७ ततो लेश्याद्वारं ८ ततः सम्यक्त्वद्वारं ९ तदनंतरं ज्ञानद्वारं १० ततो दर्शनद्वारं ११ ततः
संयमद्वारं १२ तत उपयोगद्वारं १३ तत आहारद्वारं १४ ततो भाषकद्वारं १५ ततः परित्त इति परीताः प्रत्येकशरीरिणः शुक्लपाक्षिका
श्च तद्द्वारं १६ तदनंतरं पर्याप्तद्वारं १७ ततः सूक्ष्मद्वारं १८ तदनंतरं संज्ञिद्वारं १९ ततो भवसिद्धिकद्वारं २० ततोऽस्तीति अस्तिकायद्वारं २१
ततश्चरमद्वारं २२ तदनंतरं जीवद्वारं २३ ततः क्षेत्रद्वारं २४ ततो बंधद्वारं २५ ततः पुद्गलद्वारं २६ ततो महादंडकः २७ इति
सर्वसंख्यया सप्तविंशतिद्वाराणि तत्र प्रथमं द्वारमभिधित्सुरा ह ॥ दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा जीवा पच्छिम
णमित्यादि इह दिशः प्रथममाचारांगेऽनेकप्रकारा व्याव र्णितास्तास्विह क्षेत्रदिशः प्रतिपत्तव्यास्तासां नियतत्वात्
नेतरासां प्रायोऽनवस्थितत्वादनुपयोगित्वाच्च क्षेत्रदिशां च प्रभवस्तिर्यग्लोकमध्यगतादष्टप्रदेशाद्रुचकात् यत उक्तं अट्ठपए
सारुयगा तिरियलोयस्स मज्झयारम्मि एस पभवो दिसाणं एसेव भवे अणुदिसाणं इति दिशामनुपाता दिगनुपातो दिगनुसरणं
तेन दिशोऽधिकृत्येति तात्पर्यार्थः सर्वस्तोका जीवाः पश्चिमेन पश्चिमायां दिशि किमिति चेदुच्यते इदमल्पबहुत्वं बादरानधिकृत्य
द्रष्टव्यं न सूक्ष्मान् सूक्ष्माणां सर्वलोकापन्नानां प्रायः सर्वत्रापि समत्वात् बादरेष्वपि मध्ये सर्वबहवो वनस्पतिकायिका अनंतसंख्या
कतया तेषां प्रभूत्वेन ततो यत्र बहवो जीवानां यत्र चाल्पत्वं तत्राल्पत्वं वनस्पतयश्च तत्र बहवो यत्र प्रभूता आपः जले तत्र वनमिति
वचनात् तत्र वनस्पतयः पनकसेवालादीनां भावात् ते च पनकसेवालादयो बादरनामकर्मोदयवर्तिनो अपि अत्यंतसूक्ष्मावगाहनत्वा

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

इति सूत्रतः पिंडीनाथाः सर्वत्र संतापिनवरुचाग्राह्याः तथा वाक्यमनुयोगद्वारेषु तेणं वालग्गा उक्कसपएसा जीवस्स मरीतामाहणाक्षिंताश्च
संख्येयगुणा इति न तावत्तत्रापि ते तद्रूपं तत्रापि तसं नीति प्रतिपत्तव्याः आह च मूलटीकाकारः इह सर्वबहवो वनस्पतय इति कृत्वा यस्मात् सं
तित्रातमंतितत्र बहवो जीवा नातिषां च बहवश्च आउक्काउ तेउ नियमा वणस्सइकाइया इति पणगा सेवाल हढाई बायरा वि होंति सुहुममोआ
णगा आनंतरकुणा इति उदकं च प्रभूतं समुद्रेषु द्वीपात् द्विगुणविष्कंभत्वात् तत्रापि च समुद्रेषु प्रत्येकं प्राचीप्रतीची दिशोर्यथाक्रमं चंद्रसूर्यद्वी
पाः यावति च प्रदेशे चंद्रसूर्यद्वीपा अवगाढाः तावत् उदकाभावात् वनस्पतिकायिकाभावः केवलं प्रतीच्यां दिशि लवणसमुद्राधिपसुस्थितना
म्नो देवस्यावासभूतो गौतमद्वीपो लवणसमुद्रे गौतमद्वीपो लवणसमुद्रस्य अधिको वर्तते तत्र उदकाभावात् वनस्पतिकायिका नाम सा
वात् सर्वस्तोका जीवाः पश्चिमायां दिशि तेभ्यो विशेषाधिकाः पूर्वस्यां दिशि तत्र हि गौतमद्वीपो न विद्यते ततस्तावता विशेषा
णातिरिच्यंत इति तेभ्योऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः यतः सूत्र चंद्रसूर्यद्वीपा न विद्यंते ततस्तावत् उदकं प्रभूतं तत्रास्ति
त्याच्च वनस्पतिकायिका अपि प्रभूता इति विशेषाधिकास्तेभ्य उदी च्यां दिशि विशेषाधिकाः किं कारणमिति चेत् उच्यते उ
दीच्यां हि दिशि संख्येययोजनेषु मध्ये कस्मिंश्चिद् द्वीपे आयामविष्कं भाभ्यां संख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणं मानसं नाम सरस
स्ति ततो दक्षिणदिगपेक्षया अस्यां प्रभूतमुदकं बाहुल्याच्च प्रभूता वनस्पतयः प्रभूता द्वीन्द्रियाः शंखादयः प्रभूतास्त्रटल्यमसंख्यादिक
लेवराश्रिता त्रीन्द्रियाः पिपीलिकादयः प्रभूताः पद्मादिषु चतुरिंद्रिया भ्रमरादयः प्रभूताः पंचेंद्रिया मत्स्यादय इति विशेषाधिकाः तदेवं सामा
न्यतो दिगनुपातेन जीवानामल्पबहुत्वमभिधाय संप्रति विशेषेण तदाह दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पुढविकाइया दाहिणेणमित्यादि
दिगनुपातेन दिगनुसारेण दिशोऽधिकृत्येति भावः पृथिवीकायिका चिंत्यमानाः सर्वस्तोका दक्षिणस्यां दिशि कथमिति चेदुच्यते इ
ह यत्र यत्र घनं तत्र तत्र बहवः पृथिवीकायिकाः यत्र शुषिरं तत्र स्तोकाः दक्षिणस्यां दिशि बहूनि भवनपतीनां भवनानि बहवो नरकावासास्ततः शुषिर ४९

प्राचुर्यसंभवात् सर्वस्तोका दक्षिणस्यां दिशि पृथिवीकायिकास्तेभ्य उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिका यत उत्तरस्यां दिशि दक्षिणदिगपेक्षया
स्तोकानि भवनानि स्तोका नरकावासास्ततो घनप्राचुर्यसंभवात् बहवः पृथिवीकायिका इति विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि पूर्वस्यां दिशि विशेषाधिका
: रविशशिद्वीपानां तत्र भावात् तेभ्योऽपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः किं कारणमिति चेदुच्यते यावंतो रविशशिद्वीपाः पूर्वस्यां दि
शि तावंतः पश्चिमायामपि ततस्तावता साम्यं परं लवणसमुद्रे गौतमनामा द्वीपः पश्चिमायामधिकः समस्ति तेन विशेषाधिकाः अत्र पर आह न
नु यथा पश्चिमायां दिशि गौतमद्वीपः अभ्यधिकः समस्ति तथा तस्यां पश्चिमायां दिशि अधोलौकिकग्रामा अपि योजनसहस्रावगाहाः संति
ततः खातपूरितन्यायेन तत्र तुल्या एव पृथिवीकायिकाः प्राप्नुवंति विशेषाधि काः नैतदेवं यतः अधोलौकिकग्रामावगाहो योजनस
हस्रं गौतमद्वीपस्य पुनः उच्चत्वाधिक्यं योजनसहस्रं सुविष्कंभं न स्यहादशयोजनसहस्राणि यत्र मेतावानेवास्याधोलौकि
कग्रामेभ्यः वा किंचिन्न च हीनतरं चेतत् पूर्वस्यामपि दिशि प्रभूतग । प्रादिसंभवात् समानं ततो यद्यधोलौकिकग्रामछि
द्रेषु गौतमद्वीपः प्रक्षिप्यते तथापि समधिक एव प्राप्यते न तुल्य इति तेन समधिकेन विशेषाधिकाः पश्चिमायां दिशि पृ
थिवीकायिकाः उक्ता दिगनुपातेन पृथिवीकायिकानामल्पबहुत्वमिदा नीमप्कायिकानामल्पबहुत्वमाह दिसाणुवाएणं सव्व
त्थोवा आउक्काइया इत्यादि सर्वस्तोका अप्कायिकाः पश्चिमायां दिशि गौतमद्वीपस्थाने तेषामभावात् तेभ्यो विशेषाधिकाः पूर्वस्यां दि
शि गौतमद्वीपाभावात् तेभ्योऽपि विशेषाधिका दक्षिणस्यां दिशि चंद्रसूर्यद्वीपाभावात् तेभ्योऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिका मानससरः
सद्भावात् तथा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि सर्वस्तोकास्तेजस्कायिकाः यतो मनुष्यक्षेत्र एव बादरास्तेजस्कायिका नान्यत्र तत्रापि यत्र
बहवो मनुष्यास्तत्र ते बहवो बाहुल्येन पाकारंभसंभवात् यत्र त्वल्पे तत्र स्तोकाः ततो दक्षिणस्यां दिशि पंचसु भरतेषु उत्तरस्यां दिशि पंच
स्वैरावतेषु क्षेत्रस्याल्पत्वात् स्तोका मनुष्या इति स्तोका स्तोकत्वेन तेजस्कायिका अपि स्तोका अल्पपाकारंभसंभवात् अतः सर्वस्तोका दक्षिणो

न्नरायादिवासस्तत्कायिकाः सूक्ष्मास्तु प्रायः समानाः तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि असंख्येयगुणाः एकत्रैव असंख्येयगुणत्वात् तेभ्योपि पश्चिमायां दिशि वि
शेषाधिकाः अधोलौकिकग्रामेषु समुद्रबाहुल्यात् उ दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा वाउक्काइया उवरिल्लिमणमित्यादि इह यत्र शुषिरं तत्र वायु
र्यत्र घनं तत्र वायुर्यत्र घनं तत्र वाभावाः ततः पूर्वस्यां दिशि प्रभूतं घनमित्यल्पा वायवः पश्चिमायां दिशि विशेषाधिका अधोलौकिकग्राम
सद्भावात् उत्तरस्यां दिशि विशेषाधिका भवननरकावासबाहुल्यात् शुषिरबाहुल्यात् तेभ्योपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिका उत्तरदिशापेक्ष
या दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिका उत्तरदिशापेक्षया दक्षिणस्यां दिशि भवनानां नरकावासानां चातिप्रभूतत्वात् तथा यत्र प्रभूता आपस्तत्र प्रभूताः पन
कादयोऽनंतकायिका वनस्पतयः प्रभूताः शंखादयो द्वीन्द्रियाः प्रभूताः पिंडीभूत सेवालाद्याश्रिताः कुंथ्वादयः त्रींद्रियाः प्रभूताः पद्माद्याश्रिता भ्रम
रादयः चतुरिंद्रिया इति वनस्पत्यादिसूत्राणि चतुरिंद्रियसूत्रपर्यंतानि अप्का यिकसूत्रवद्भावनीयानि तथा नैरयिकसूत्रे सर्वस्तोकाः पू
र्वोत्तरपश्चिमदिग्विभागभाविनो नैरयिकाः पुष्पावकीर्णनरकावास नां तत्राल्पत्वात् बहूनां प्रायः संख्येययोजनविस्तृता
त्वात् तेभ्यो दक्षिणदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः पुष्पावकीर्णनरकावासानां तत्र बाहुल्यात् तेषां च प्रायोऽसंख्येययोजनविस्तृतत्वा
त् कृष्णपाक्षिकाणां तस्यां दिशि प्राचुर्येणोत्पादाच्च तथाहि द्विविधा जंतवः शु क्लपाक्षिकाः कृष्णपाक्षिकाश्च तेषां लक्षणमिदं येषां किं
चिदूनपुद्गलपरावर्त्तार्द्धमात्रः संसारस्ते शुक्लपाक्षिका अधिकतरसंसारभाजिनः कृष्णपाक्षिकाः उक्तं च जेसिमवड्ढो पुग्गलपरियट्टो सेसउ
य संसारो ते सुक्कपक्खिया खलु अहिए पुण कण्हपक्खीउ अत एव स्तोकाः शुक्लपाक्षिका अल्पसंसारिणां स्तोकत्वात् बहवः कृष्णपाक्षिकाः
प्रभूतसंसारिणामतिप्रचुरत्वात् कृष्णपाक्षिकाश्च प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यंते न शेषासु दिक्षु तथास्वाभाव्यात् तच्च स्वाभाव्यं पूर्वाचार्यैरे
वं युक्तिभिरुपबृंह्यते तद्यथा कृष्णपाक्षिका दीर्घतरसंसारभाजिनो भण्यंते दीर्घतरसंसारभाजिनश्च बहुपापोदयाद्भवंति बहुपापोदयाच्च क्रूरकर्मा
णः क्रूरकर्माणश्च प्रायस्तथास्वाभाव्यात्तद्भवसिद्धिका अपि दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यंते न शेषासु दिक्षु यत उक्तं पायमिह कूरकम्मा भवसिद्धीया

वि दाहिणिल्लेसु नेरइयमणुयासुराइठाणेसु गच्छंति १ ततो दक्षिणस्यां दिशि बहूनां कृष्णपाक्षिकाणामुत्पादसंभवात् पूर्वोक्तकारण
द्वयाच्च संभवंति पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविभ्यो दाक्षिणात्या असंख्येयगुणाः यथा च सामान्यतो नैरयिकाणां दिग्विभागेनाल्पबहुत्वमुक्तमेवं
प्रतिपृथिवि वक्तव्यं युक्तेः सर्वत्रापि समानत्वात् तदेवं प्रतिपृथिव्यपि दिग्विभागेनाल्पबहुत्वमभिहितमिदानीं सप्तापि पृथिवीरधिकृत्य दिग्विभागेना
ल्पबहुत्वमाह दाहिणेहिंतो अहेसत्तमपुढविनेरइएहिंतो छट्ठीए तमाए नेरइया इत्यादि सप्तमपृथिव्याः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविभ्यो नैरयि
केभ्यो ये सप्तमपृथिव्यामेव दाक्षिणात्यास्ते असंख्येयगुणास्तेभ्यः षष्ठपृथिव्यां तमःप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणा
:कथमिति चेदुच्यते इह सर्वोत्कृष्टपापकारिणः संज्ञिपंचेंद्रियतिर्यङ्मनुष्याः सप्तमनरकपृथिव्यामुत्पद्यंते किंचिद्धीनहीनतरपापकर्मकारि
णश्च षष्ठ्यादिषु पृथिवीषु सर्वोत्कृष्टपापकर्मकारिणश्च सर्वस्तोका बह वश्च यथोत्तरं किंचिद्धीनहीनतरादिपापकर्मकारिणस्त
तो युक्तमसंख्येयगुणत्वं सप्तमपृथिवीदाक्षिणात्यनारकापेक्षया षष्ठपृथिव्यां पूर्वोत्तरपश्चिमनारकाणामेवमुत्तरोत्तरपृथि
वीरप्यधिकृत्य भावयितव्यं तेभ्योपि तस्यामेव षष्ठपृथिव्यां दक्षिणस्यां दिशि नारका असंख्येयगुणा युक्तिरत्र प्रागेवोक्ता
तेभ्योपि पंचमपृथिव्यां धूमप्रभाभिधानायां पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनोऽसं ख्येयगुणाः तेभ्योपि तस्यामेव पंचमपृथिव्यां दाक्षिणात्या
असंख्येयगुणा एवं सर्वास्वपि क्रमेण वाच्यं तिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रं चाप्कायसूत्रवत् उ दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा मणुस्सा दाहिणउत्तरेणमित्यादि
सर्वस्तोका मनुष्या दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च पंचानां भरतक्षेत्राणां पंचानामैरावतक्षेत्राणामत्यल्पत्वात् तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि संख्येयगुणत्वात्
तेभ्योपि पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः स्वभावत एवाधोलौकिकग्रामेषु मनुष्यबाहुल्यभावात् दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा भवणवासीत्यादि सर्व
स्तोका भवनवासिनो देवाः पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि तत्र भवनानामल्पत्वात् तेभ्य उत्तरदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः स्वस्थाने तया तत्र भवनानां बा
हुल्यात् तेभ्योपि दक्षिणदिग्भाविनोऽसंख्येयगुणाः तत्र भवनानामतीवबाहुल्यात् तथाहि निकाये निकाये चत्वारिंशद्भवनश

प्रज्ञाप० वृ० २ तमःसहस्राणीति चिन्त्यते कृष्णपाक्षिकाश्च बहवस्तत्रोत्पद्यन्ते ततस्तासन्वंत्यसंख्येयगुणाः ४ व्यन्तरसूत्रे लावनायत्र शुषिरं तत्र ततः पूर्वस्यां दिशि घन-
त्वात् स्तोकाः ततोऽपरस्यां दिशि विशेषाधिका अधोलौकिकग्रामेषु शुषिरसम्भवात् ततोऽप्युत्तरस्यां दिशि विशेषाधिकाः स्वस्थानतया न-
गरावासबाहुल्यात् ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः अतिप्रभूततनगरावासबाहुल्यात् ५ तथा सर्वस्तोका ज्योतिष्काः पूर्वस्यां पश्चिमा-
यां च दिशि चन्द्रादित्यद्वीपेषूद्यानकल्पेषु कतिपयानामेव तेषां भावात् ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः यतो मानसे सरसि बहवो ज्यो-
तिष्काः क्रीडास्थानमिति क्रीडनायाऽऽगता नित्यमासते मानससरसि वा ये मत्स्यादयो जलचरास्ते आसन्नविमानदर्शनतः समुत्पन्नजातिस्मरणाः
किञ्चिद् व्रतं प्रतिपद्यानशनादि कृत्वा कृतनिदानास्तत्रोत्पद्यन्ते ततस्तालवंत्यो   त्तरादाक्षिणात्ततोऽपि विशेषाधिकाः तथा सौधर्मक-
ल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वस्यां पश्चिमायां च दिशि विमानिकाः यतस्तावल्यावि   लिकाप्रविष्टानि विमानानि चतसृष्वपि दिक्षु तुल्या-
नि यानि पुनः पुष्पावकीर्णकानि तानि प्रभूतान्यसंख्येययोजनविस्तृ-   तानि च दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि नान्यत्र ततः सर्वस्तो-
काः पूर्वस्यां पश्चिमायां दिशि तत उत्तरस्यां दिशि असंख्येयगुणाः पुष्पा-   वकीर्णकविमानानां बाहुल्यादसंख्येययोजनविस्तृत-
त्वाच्च ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि विशेषाधिकाः कृष्णपाक्षिकाणां प्राचुर्येण।   तद्गमनात् एवमीशानसनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पसूत्राण्यपि
भावनीयानि ब्रह्मलोककल्पे सर्वस्तोकाः पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनो देवा यतो बहवः कृष्णपाक्षिकास्तिर्यग्योनयो दक्षिणस्यां दि-
शि समुत्पद्यन्ते शुक्लपाक्षिकाः स्तोका इति पूर्वोत्तरपश्चिमदिग्भाविनः सर्वस्तोकाः ततोऽपि दक्षिणस्यां दिशि असंख्येयगुणाः कृष्णपाक्षिका-
णां बहूनां तत्रोत्पादात् एवं लान्तकशुक्रसहस्रारसूत्राण्यपि भावनीयानि आनतादिषु तु मनुष्या एवोत्पद्यन्ते ततः प्रतिकल्पं प्रतिग्रैवेयकं
प्रत्यनुत्तरविमानं च चतसृष्वपि दिक्षु प्रायो बहुसमा वेदितव्याः तथाभावात् ततः परं बहवः समा एव उपपातात् सोऽपीति ६ दिसाणुवाएणं सव्वत्थो-
वा सिद्धा दाहिणउत्तरेण मित्यादि सर्वस्तोकाः सिद्धा दक्षिणस्यामुत्तरस्यां च दिशि कथमिति चेदुच्यते इह मनुष्या एव सिद्ध्यन्ति नान्ये मनुष्या अपि

ध्यंतो यस्मिन्नाकाशप्रदेशेषु चरमसमये अवगाढास्तेष्वेवाकाशप्रदेशेषूर्ध्वमपि गच्छन्ति ते चैव चोपर्यवतिष्ठन्ते न मनागपि वक्रं गच्छन्ति ततः
प्र दक्षिणस्यां दिशि पञ्च भरतानि उत्तरस्यां दिशि पञ्चैरावतानि मनुष्या अल्पाः क्षेत्रस्याल्पत्वात् सुषमसुषमादौ च सिद्धाभावादिति दक्षि-
णोत्तरयोः सिद्धाः सर्वस्तोकाः ततः पूर्वस्यां दिशि संख्येयगुणाः पूर्वविदेहानां भरतैरावतक्षेत्रेभ्यः संख्येयगुणतया तन्मनुष्याणामपि संख्येयगु-
णत्वात् तेषां च सर्वकालं सिद्धिभावात् ततः पश्चिमायां दिशि विशेषाधिकाः अधोलौकिकग्रामेषु मनुष्यबाहुल्यात् गतं दिग्द्वारं सिद्धानां
गतिद्वारं तदिदमादिसूत्रं ७ एएसि णं भंते नेरइयाणमित्यादि सर्वस्तोका मनुष्याः परिमितसङ्ख्यराशिप्रमाणत्वात् सर्वस्थपदत्वाति-
च्छेदनकदायी राशिः षण्णवतिच्छेदनकदायी ततस्तेभ्यो नैरयिका असंख्येयगुणा अंगु-   लमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबन्धिनि प्रथमवर्गमूले द्वि-
तीयवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणासु घन-   कृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावं-
तो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् ततोऽपि देवा असंख्येयगुणा व्यंत-   राणां ज्योतिष्काणां च प्रत्येकं प्रतरासंख्येयभा-
गवर्तिश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ततः सिद्धा अनंतगुण-   २ः अभव्येभ्योऽनन्तगुणत्वात् ततस्तिर्यग्योनिकाः
अनंतगुणा वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनन्तगुणत्वात् तदेवं नैरयिक।   तिर्यग्योनिकमनुष्यदेवसिद्धरूपाणां पञ्चानामल्प-
बहुत्वमुक्तमिदानीं नैरयिकतिर्यग्योनिकीमनुष्यमानुषीदेवदेवीसिद्धलक्षणानामष्टानामल्पबहुत्वमभिधित्सुराह एएसि णं भंते ने-
रइयाणमित्यादि सर्वस्तोका मनुष्यो मनुष्यस्त्रियः संख्येयकोटीकोटीप्रमाणत्वात् ताभ्यो मनुष्या असंख्येयगुणा इह मनुष्या इति
संमूर्छनजा अपि गृह्यन्ते ते च वदस्याविवक्षणात् ते च संमूर्छनजा वान्तादिषु नगरनिर्द्धमनान्तेषु जायमाना असंख्येयाः प्राप्यन्ते ततोऽपि
नैरयिका असंख्येयगुणा मनुष्या हि उत्कृष्टपदेऽपि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिप्रमाणा लभ्यन्ते नैरयिकास्त्वंगुलमात्रक्षेत्र-
प्रदेशराशिसत्कद्वितीयवर्गमूलगुणितप्रथमवर्गमूलप्रमाणासु श्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणास्ततो भवन्त्यसंख्येयगुणास्तेभ्य-

प्रज्ञा० वृत्ति॥

ष्टिर्यग्योनिकास्त्रियाः संख्येयगुणाः प्रतरासंख्येयभागवर्त्त्यसंख्येयश्रेणिगतनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तेभ्योपि देवा असंख्येयगु
णा असंख्येयगुणप्रतरासंख्येयभागवर्त्त्यसंख्येयश्रेणिगतप्रदेशराशिमानत्वात् तेभ्योपि देवाः संख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात्
तेभ्योपि सिद्धा अनंतगुणास्तेभ्योपि तिर्यग्योनिका अनंतगुणा अत्र युक्तिः प्रागेवोक्ता गतं गतिद्वारमिदानीमिंद्रियद्वारमधिकृत्याह ॥
एएसि णं भंते सइंदियाणमित्यादि सर्वस्तोकाः पंचेंद्रियाः संख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणविष्कंभसूचीप्रमितप्रतरासंख्येयभागवर्त्त्यसं
ख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तेभ्यश्चतुरिंद्रिया विशेषाधिका विष्कंभसूच्यास्तेषां प्रभूतसंख्येययोजनकोटीकोटीप्रमा
णत्वात् तेभ्योपि त्रींद्रिया विशेषाधिकास्तेषां विष्कंभसूच्याः प्रभूततरसंख्येययोजनकोटीकोटीमानत्वात् तेभ्योपि द्वींद्रिया विशेषाधि
कास्तेषां विष्कंभसूच्याः प्रभूततमसंख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणत्वात् तेभ्योनिंद्रिया अनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यो
प्येकेंद्रिया अनंतगुणा वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योप्यनंतगुणत्वात् । तेभ्योपि सेंद्रिया विशेषाधिका द्वींद्रियादीना
मपि तत्र प्रक्षेपात् तदेवमुक्तमेकमोधिकानामल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह ॥ एए
सि णं भंते सइंदियाणमित्यादि सर्वस्तोकाः पंचेंद्रिया अपर्याप्ताः एकस्मिन् प्रतरे यावंत्यंगुलासंख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्र
माणत्वात् तेषां तेभ्यश्चतुरिंद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूतप्रतरांगुलासंख्येयभागखंडप्रमाणत्वात् तेभ्यस्त्रींद्रिया अपर्याप्ता विशे
षाधिकाः प्रभूततरप्रतरांगुलासंख्येयभागखंडप्रमाणत्वात् तेभ्यस्त्रींद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततमप्रतरांगुलासंख्येयभाग
खंडमानत्वात् तेभ्योपि द्वींद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूततमप्रतरांगुलासंख्येयभागखंडप्रमाणत्वात् तेभ्य एकेंद्रिया अपर्याप्ता अ
नंतगुणा वनस्पतिकायिकानामनंततया सदा प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योपि सेंद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः द्वींद्रियाद्यपर्याप्तानामपि तत्रप्र
क्षेपात् गतं द्वितीयमल्पबहुत्वमधुना तेषामेव पर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह ॥ एएसि णं भंते सइंदियाणमित्यादि सर्वस्तोकाश्चतुरिंद्रियाः प ५२

र्याप्ता यतः स्वल्पायुषश्चतुरिंद्रियास्ततः प्रभूतकालमवस्थानाभावात् पृच्छासमये स्तोकाश्चावाप्यंते ते च स्तोका अपि प्रतरे यावंत्यंगुलसंख्येयभाग
मात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणा वेदितव्याः तेभ्यः पंचेंद्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः प्रभूतप्रतरांगुलसंख्येयभागखंडमानत्वात् द्वींद्रियाः पर्याप्ता विशे
षाधिकाः प्रभूततरप्रतरांगुलसंख्येयभागखंडमानत्वात् तेभ्योपि त्रींद्रियाः पर्याप्ता विशेषाधिका द्वींद्रियादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् गतं तृती
यमल्पबहुत्वं संप्रत्येतेषामेव सेंद्रियादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमाह ॥ एएसि णं भंते इत्यादि सर्वस्तोकाः सेंद्रियाः अ
पर्याप्तकाः इह सेंद्रियेषु मध्ये एकेंद्रियेषु मध्ये एकेंद्रिया एव बहवः एवं च सूक्ष्मा अपि वक्ष्यमाणेषां सर्वलोकापन्नत्वात् सूक्ष्मा अपर्याप्ताः सर्वस्तोकाः
पर्याप्ताः संख्येयगुणा इति सेंद्रिया अपर्याप्ताः सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणा एवमेकेंद्रिया अपर्याप्ताः सर्वस्तोकाः पर्याप्ताः संख्ये
यगुणा भावनीया तथा सर्वस्तोका द्वींद्रियाः पर्याप्तका यावंति प्रतरे अंगुलस्यासंख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां
तेभ्योऽपर्याप्ताः असंख्येयगुणाः प्रतरगतांगुलासंख्येयभागखंडप्रमाणत्वात् एवं त्रिचतुरिंद्रियाल्पबहुत्वान्यपि
वक्तव्यानि गतं षष्ठमल्पबहुत्वमिदानीं सप्तममल्पबहुत्वं संप्रत्येतेषां सेंद्रियादीनां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वमा
ह ॥ एएसि णं भंते इत्यादि इदं चाष्टमं द्वितीयतृतीयाल्पबहुत्वभावनानुसारेण स्वयं भावनीयं तद्व्याख्यानाभिधानात् गतमिंद्रियद्वारमि
दानीं कायद्वारमधिकृत्याह ॥ एएसि णं भंते सकाइयाणमित्यादि सर्वस्तोकास्त्रसकायिका द्वींद्रियादीनामेव त्रसकायत्वात् तेषां च शेषकाया
पेक्षया अत्यल्पत्वात् तेभ्यस्तेजस्कायिका असंख्येयगुणा असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेभ्यः पृथिवीकायिका विशेषाधिकाः प्रभू
तासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेभ्योऽप्कायिका विशेषाधिकाः प्रभूततरासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेभ्यो
वाउकायिका विशेषाधिकाः प्रभूततरासंख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात् तेभ्योप्वाउकायिका विशेषाधिकाः प्रभूततमासंख्येयलो
काकाशप्रदेशमानत्वात् तेभ्योप्यकायिका अनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यो वनस्पतिकायिका अनंतगुणा अनंतलोकाकाश

प्रदेशराशिमानत्वात् तेभ्यः सकायिका विशेषाधिकाः पृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् उक्तमौघिकानामल्पबहुत्वमिदानीमेते-
षामेवापर्याप्तानां द्वितीयमल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते सकाइयाणमित्यादि सुगमं संप्रत्येतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह
एएसि णं भंते सकाइयाणमित्यादि सुगमं सांप्रतमेतेषामेव सकायिकादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तगतमल्पबहुत्वमाह एएसि णं भं-
ते सकाइयाणं पज्जत्तापज्जत्ताणमित्यादि सुगमं संप्रत्येतेषामेव सकायिकादीनां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तानामल्पबहुत्वं पंचममाह एएसि
णं भंते सकायिकाणमित्यादि सर्वस्तोकास्त्रसकायिकाः पर्याप्तकास्तेभ्यस्त्रसकायिका अपर्याप्तकाः असंख्येयगुणाः द्वीन्द्रियादी-
नामपर्याप्तानां पर्याप्तद्वीन्द्रियादिभ्यः असंख्येयगुणत्वात् ततस्तेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्र-
माणत्वात् ततः पृथिव्यब्वायवोऽपर्याप्तकाः क्रमेण विशेषाधिकास्ततस्तेजस्कायिकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः
पर्याप्तानां संख्येयगुणत्वात् ३ ततः पृथिव्यब्वायवः पर्याप्ताः क्रमेण विशेषाधिकाः ३ ततो वनस्पतयोऽपर्याप्ताः अनंतगु-
णाः १२ पर्याप्ताः संख्येयगुणाः एवं कायद्वारे सामान्येन पंचसूत्राणि ४ निपादितानि संप्रत्यस्मिन्नेव द्वारे सूक्ष्मबादरादिविशेषितानि दं-
पंचदश सूत्राण्याह एएसि णं भंते सुहुमाणमित्यादि सर्वस्तोकाः सूक्ष्मास्तेजस्कायिका असंख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात् तेभ्यः सू-
क्ष्मपृथिवीकायिका विशेषाधिकाः प्रभूतासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् तेभ्यः सूक्ष्माप्कायिका विशेषाधिकाः प्रभूततरासं-
ख्येयलोकाकाशप्रदेशमानत्वात् ३ तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका विशेषाधिकाः प्रभूततमासंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिमानत्वात् तेभ्यः सू-
क्ष्मनिगोदा असंख्येयगुणाः ग्रंथाग्रं ३००० सूक्ष्मग्रहणं बादरव्यवच्छेदार्थं द्विविधा हि निगोदाः सूक्ष्मा बादराश्च तत्र बादराः सूरणकंदादिषु सूक्ष्माः
सर्वलोकापन्नाः ते च प्रतिगोलकमसंख्येया इति सूक्ष्मवायुकायिकेभ्योऽसंख्येयगुणाः तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अनंतगुणाः प्रतिनिगो-
दमनंतानां जीवानां भावात् तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मजीवा विशेषाधिकाः सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् उक्तमौघिकानामिदम- ५३

ल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानामाह एएसि णं भंते सुहुमअपज्जत्तगाणमित्यादि सर्वं प्राग्वद्भावनीयं संप्रत्येतेषामेव पर्याप्तानां तृतीय-
मल्पबहुत्वमाह ३ एएसि णं भंते सुहुमपज्जत्तगाणमित्यादि इदमपि प्रागुक्तक्रमेण भावनीयं अधुना अमीषामेव सूक्ष्मादीनां प्रत्येकं प-
र्याप्तापर्याप्तगतानि अल्पबहुत्वान्याह ७ एएसि णं भंते सुहुमाणं पज्जत्तापज्जत्ताणमित्यादि इह बादरेषु पर्याप्ता असंख्येयगुणा एकैकपर्या-
प्तनिश्रया असंख्येयानामपर्याप्तानामुत्पादात् तथा चोक्तं प्राक् प्रथमे प्रज्ञापनापदे पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगाणमित्यादि इह बादरेषु
पर्याप्तेभ्यः पर्याप्ता असंख्येयगुणा एकैकपर्याप्तनिश्रया असंख्येयानामपर्याप्तानामुत्पादात् तथा चोक्तं प्राक् प्रथमे प्रज्ञापनापदे पज्जत्तगनि-
स्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा इति सूक्ष्मेषु पुनरयं क्रमः पर्याप्ता अपर्याप्तेभ्यश्चिरकालावस्था-
यिन इति सदैव ते बहवो लभ्यंते ततः उक्तं सर्वस्तोकाः सूक्ष्मा अपर्याप्तास्तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः एवं पृथिवी-
कायादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयं सर्वेषां समुदितानां पर्याप्तापर्याप्तगतं नवममल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते सुहुमाणं सुहुमपुढ-
विकाइयाणमित्यादि सर्वस्तोकाः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्तकाः कारणं प्रागेवोक्तं तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्या-
प्ता विशेषाधिकास्तेभ्यः सूक्ष्माप्कायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्तका विशेषाधिकाः अत्रापि का-
रणं प्रागेवोक्तं तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणा अपर्याप्ताः संख्येयगुणा इत्यनंतरं भावितं तत्र सर्वस्तोकाः सूक्ष्मतेज-
स्कायिका अपर्याप्तास्ततः इत्यादि तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तपृथिवीकायिकादयो विशेषाधिका विशेषाधिकत्वं च मनागधिकत्वेन द्विगुणत्वं ततः सू-
क्ष्मतेजस्कायिकेभ्योऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः संख्येयगुणाः ततः सूक्ष्मवायुकायिकापर्याप्तेभ्योऽपि संख्येयगुणा
भवंति तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिकापर्याप्ता विशेषाधिकाः तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता असंख्येयगुणास्तेषामतिप्रभूतत्वात् तेभ्यः
सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघतः संख्येयगुणत्वात् तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अप-

र्याप्तका अनंतगुणाः प्रतिनिगोदमनंतानंतानां तेषां भावात् तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः सूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि त
त्र प्रक्षेपात् १२ तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः वह्नापांतराल विशे
षाधिकत्वं तदल्पमिति न संख्येयगुणत्वापायातः तेभ्यः सूक्ष्माः पर्याप्तका विशेषाधिकाः सूक्ष्मपृथिव्यादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् १४ तेभ्यः
सूक्ष्मा विशेषाधिकाः अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् १५ तदेवमुक्तानि सूक्ष्माश्रितानि पंचसूत्राणि संप्रति बादराश्रितानि पंचोक्तक्रमेणाभिधि
त्सुराह ८ एएसि णं भंते बायरपुढविकाइयाणमित्यादि सर्वस्तोका बादरत्रसकायिका द्वीन्द्रियादीनामेव बादरत्रसत्वात् तेषां च शेषकायेभ्योऽत्य
ल्पत्वात् १ तेभ्यो बादरतेजस्कायिका असंख्येयगुणाः असंख्येय लोकाकाशप्रदेशप्रमाणत्वात् २ तेभ्यः प्रत्येकशरीरबादरवन
स्पतिकायिका असंख्येयगुणाः स्थानस्यासंख्येयगुणत्वात् बादर तेजस्कायिका हि मनुष्यक्षेत्र एव भवंति तथा चोक्तं द्वितीयस्था
नाख्ये पदे कहि णं भंते बायरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता गोयमा सट्ठाणेणं अंतो मणुस्सखेत्ते अड्ढाइज्जे
सु दीवसमुद्देसु निव्वाघाएणं पन्नरससु कम्मभूमीसु वाघायं पडुच्च पंचसु महाविदेहेसु एत्थ णं बायरतेउकाइयाणं पज्जत्तगा
णं ठाणा पन्नत्ता तहा जत्थेव बायरतेउकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता त त्थेव बायरतेउकाइयाणमपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता इति बादरवन
स्पतिकायिकास्तु त्रिष्वपि लोकेषु भवनादिषु तथा चोक्तं तस्मिन्नेव द्वितीयस्थानाख्ये पदे कहि णं भंते बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठा
णा पन्नत्ता गोयमा सट्ठाणेणं सत्तसु घणोदहीसु घणोदहिवलएसु अहोलोए पायालेसु भवणेसु भवणपत्थडेसु उड्ढलोए कप्पेसु विमाणेसु विमाणावलियासु वि
माणपत्थडेसु तिरियलोए अगडेसु तलाएसु नदीसु दहेसु वावीसु पुक्खरिणीसु दीहियासु गुंजालियासु सरेसु सरपंतियासु सरसरपंतियासु बिलेसु बिलपं
तियासु उज्झरेसु निज्झरेसु चिल्ललेसु पल्ललेसु वप्पिणेसु दीवेसु समुद्देसु सव्वेसु चेव जलासएसु जलट्ठाणेसु एत्थ णं बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं
ठाणा पन्नत्ता तहा जत्थेव बायरवणस्सइकाइयाणं पज्जत्तगाणं ठाणा तत्थेव बायरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्तगाणं ठाणा पन्नत्ता इति ततः क्षेत्रस्या ५४

संख्येयगुणत्वादुपपद्यंते बादरतेजस्कायिकेभ्यः संख्येयगुणाः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकास्तेभ्यो बादरनिगोदा असंख्येयगुणा
स्तेषामत्यंतसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलेषु च सर्वत्रापि च भावात् पनकसेवालादयो हि जलेऽवश्यंभाविनः ते च बादरानंतकायिका इति ५ तेभ्यो
बादरपृथिवीकायिका असंख्येयगुणाः अष्टासु पृथिवीषु सर्वेषु विमानभवनपर्वतादिषु भावात् तेभ्यः संख्येयगुणा बादराप्कायिकाः समु
द्रेषु जलप्राचुर्यात् तेभ्यः संख्येयगुणा बादराप्कायिकाः समुद्रेषु जलप्राचुर्यात् तेभ्यो बादरवायुकायिका असंख्येयगुणाः सुषिरे सर्व
त्र वायुसंभवात् ७ तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका अनंतगुणाः प्रतिबादरनिगोदमनंतानां जीवानां भावात् ८ तेभ्यः सामान्यतो बादरा जीवा
विशेषाधिका बादरत्रसकायादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९ गतमेकं प्रायिकानां बादराणामल्पबहुत्वमिदानीं तेषामेवापर्याप्तानां द्वितीय
माह ८ एएसि णं भंते बायरअपज्जत्तगाणमित्यादि सर्वस्तोका बादरत्रसकायि का अपर्याप्तका युक्तिरत्र प्रागुक्तैव तेभ्यो बादरतेजस्का
यिका अपर्याप्तका युक्तिरत्र प्रागुक्तैव तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः असंख्येयलोकाका
शप्रदेशप्रमाणत्वादित्येवं प्रागुक्तक्रमेण समस्तमल्पबहुत्वं भावनीयं गतं द्वि तीयमल्पबहुत्वमिदानीं तेषामेव पर्याप्तानां तृतीयम
ल्पबहुत्वमाह ८ एएसि णं भंते बादरपज्जत्तगाणमित्यादि सर्वस्तोका बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ता आवलिकासमयवर्गस्य कति
पयसमयन्यूनेनावलिकासमयेन गुणितस्य यावान् समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां उक्तं च आवलिवग्गो ऊणावलिए गुणिओ हु बा
यरा तेऊ इति १ तेभ्यो बादरत्रसकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः प्रतरे यावंत्यंगुलसंख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां
२ तेभ्यः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः प्रतरे यावंत्यंगुलासंख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणत्वा
त्तेषां उक्तं च पत्तेयपज्जवणकाइया उ पयरं हरंति लोगस्स अंगुलअसंखभागेणं भाइयमिति ३ तेभ्यो बादरनिगोदाः पर्याप्तका असंख्येय
गुणाः तेषामत्यंतसूक्ष्मावगाहनत्वात् जलाशयेषु च सर्वत्र भावात् ४ तेभ्यो बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः तेषामत्यंतसूक्ष्म

वगाहनत्वात्सूक्ष्मत्वाच्चायेष्वप्यसर्वत्रभावात् ४ ततोऽपि बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणा अतिप्रभूतसंख्येयप्रतरांगुलासंख्येयभागखं-
डमानत्वात् ५ ततोऽपि बादराप्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः अतिप्रभूततरसंख्येयप्रतरांगुलासंख्येयभागखंडमानत्वात् ६ ततोऽपि बादर
वायुकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः घनीकृतस्य लोकस्यासंख्येयेषु प्रतरेषु संख्यातभागवर्त्तिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्र-
माणत्वात्तेषां ७ ततोऽपि बादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता अनंतगुणा प्रतिबादरैकैकनिगोदमनंतानां जीवानां भावात् ८ ततः सामान्यतो बादर
पर्याप्तका विशेषाधिकाः बादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ९ गतं तृतीयमल्पबहुत्वमिदानीयमल्पबहुत्वमिदानीमेते-
षामेव प्रत्येकपर्याप्तापर्याप्तगतान्यल्पबहुत्वान्याह । एएसि णं भंते बायराणं प ज्जत्तापज्जत्ताणमित्यादि इह बादरैकैकपर्याप्तनिश्रया असं-
ख्येया बादरा अपर्याप्ता उत्पद्यंते पज्जत्तगनिस्साए अपज्जत्तगा वक्कमंति जत्थ एगो तत्थ नियमा असंखेज्जा इति वचनात् ततः सर्वत्र पर्याप्तेभ्यो
ऽपर्याप्ता असंख्येयगुणा वक्तव्याः त्रसकायिकसूत्रं प्रागुक्तयुक्त्या भावनी यं गतं चतुर्थमल्पबहुत्वमिदानीं प्रत्येकं तेषामेव समुदिता-
नां पर्याप्तानां पंचममल्पबहुत्वमाह । एएसि णं भंते बायराणं भंते । बायरपुढविकाइयाणमित्यादि सर्वस्तोका बादरतेज-
स्कायिकाः पर्याप्तकास्तेभ्यो बादरत्रसकायिकाः पर्याप्तकास्तेभ्यो बादरत्रस । कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणा २ तेभ्यो बादरत्रसका-
यिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणा ३ ततोऽपि बादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः ४ ततोऽपि बादरनिगोदाः पर्याप्तका असं-
ख्येयगुणाः ५ ततोऽपि बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्तका असंख्येयगुणाः ६ ततोऽपि बादराप्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः ७ तेभ्योऽपि बाद-
रवायुकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः एतच्च पदचतुष्टये युक्तिः प्रागुक्तानुसरणीया ८ ततोऽपि बादरतेजस्कायिका अपर्याप्तका असंख्ये-
यगुणाः यतो बादरवायुकायिकाः पर्याप्ताः असंख्येयेषु प्रतरेषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा बादरतेजस्कायापर्याप्ता असंख्येय
लोकाकाशप्रमाणास्ततो भवंत्यसंख्येयगुणाः ९ ततः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिका १० बादरनिगोद ११ बादरवायुकायिका अपर्याप्ता ५५

यथोत्तरमसंख्येयगुणा वक्तव्याः यद्यपि चैते प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणं तथाप्यसंख्यातस्यासंख्यातभेदभिन्नत्वादि-
यथोत्तरमसंख्येयगुणत्वं न विरुध्यते १४ ततोऽपि बादरवायुकायिकापर्याप्तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्ता अनंतगुणाः प्रतिबादरै-
कैकनिगोदमनंतानां भावात् १५ ततः सामान्यतो बादराः पर्याप्तकाः विशेषाधिकाः बादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् १६ त-
तो बादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः एकैकपर्याप्तबादरवनस्पतिकायिकनिगोदनिश्रया असंख्येयानामपर्याप्तबादरव-
नस्पतिकायिकनिगोदानामुत्पादात् १७ ततो बादराः अपर्याप्ता विशेषाधिकाः बादरतेजस्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् १८ ते-
भ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः बादरपर्या प्ततेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् १९ गतानि बाद-
राश्रितान्यपि पंच सूत्राणि संप्रति सूक्ष्मबादरसमुदायगतानि पंच सूत्राणि विवक्षुः । प्रथमतः औधिकं सूक्ष्मबादरसूत्रमाह । एएसि णं भंते
इत्यादि इह प्रथमं बादरगतमल्पबहुत्वं बादरगतमल्पबहुत्वं बादरपंचसू- त्र्यां यत्प्रथमसूत्रं तद्भावनीयं यावद्बादरवायु-
कायपदं ७ तदनंतरं यत् सूक्ष्मगतमल्पबहुत्वं तत् सूक्ष्मपंचसूत्र्यां यत् प्रथ- मं सूत्रं तद्वत् सूक्ष्मनिगोदवर्जिता १२ तदनंतरं बादरव-
नस्पतिकायिका अनंतगुणाः प्रतिबादरनिगोदमनंतानां भावात् १३ ततो बादरा । विशेषाधिकाः बादरतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्र-
क्षेपात् १४ तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिका असंख्येयगुणा बादरनिगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसंख्येयगुणत्वात् १५ ततः सामान्यतः सूक्ष्मा विशे-
षाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् १६ गतमेकमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेवापर्याप्तानां द्वितीयमाह । एएसि णं भंते इत्या-
दि सर्वस्तोका बादरत्रसकायिका अपर्याप्ता १ ततो बादरतेजस्कायिक बादरनिगोद बादरपृथिवीकायिक बादराप्कायिक बादरवायु-
कायिका अपर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुणाः अत्र भावना बादरपंचसूत्र्यां द्वितीयापर्याप्तकसूत्रवत्कर्तव्या ७ ततो बादरवायुका-
यिकेभ्योऽपर्याप्तेभ्यः असंख्येयगुणाः सूक्ष्मतेजस्कायिका अपर्याप्ता अतिप्रभूतासंख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात् ८ ततः सूक्ष्मपृथिवी

कायिकसूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणा अत्र भावना सूक्ष्मपंचसूत्राय द्वितीयसूत्रवत् १२ तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदापर्याप्तेभ्यो बादरव
नस्पतिकायिका जीवा अपर्याप्ता अनंतगुणाः प्रतिबादरैकैकनिगोदमनंतानां भावात् १३ तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः
बादरत्रसकायिकापर्याप्तादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् १४ तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः बादरनिगोदापर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगो
दापर्याप्तानामसंख्येयगुणत्वात् १५ तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकापर्याप्तादीनामपि तत्र प्रक्षेपात्
१६ गतं द्वितीयमल्पबहुत्वमधुना एतेषामेव पर्याप्तानां तृतीयमल्पबहुत्वमाह ॥ ८ ॥ एएसि णं भंते सुहुमपज्जत्तयाणमित्यादि सर्वस्तोका
बादरतेजस्कायिकाः पर्याप्ताः तेभ्यो बादरत्रसकायिका बादरप्रत्येकवनस्पतिका- यिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिकबादरवायु
कायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणा अत्र भावना बादरपंचसूत्रगत तृतीयपर्याप्तसूत्रवत्कर्तव्या ७ बादरपर्याप्तवायु
कायिकेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः बादरवायु- कायिका हि असंख्येयप्रतरप्रदेशराशिप्र
माणाः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणा- स्ततोऽसंख्येयगुणाः ८ ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिका
सूक्ष्माप्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ताः क्रमेण यथोत्तरं विशेषाधिकाः ११ त- तः सूक्ष्मवायुकायिकेभ्यः पर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदाः प
र्याप्तका असंख्येयगुणाः तेषामतिप्रभूततया प्रतिगोलकं भावात् १२ तेभ्यो बादरवनस्पतिकायिका जीवाः पर्याप्तकाः अनंतगुणाः प्रतिबा
दरैकैकनिगोदमनंतानां भावात् १३ तेभ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्तका विशेषाधिकाः बादरतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात्
१४ तेभ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः बादरनिगोदपर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदपर्याप्तानामसंख्येयगुणत्वात् १५ तेभ्यः सा
मान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः सूक्ष्मतेजस्कायिकादीनामपि पर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् १६ गतं तृतीयमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेव सूक्ष्म
बादरादीनां प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तानां चतुर्थमल्पबहुत्वमाह ॥ ८ ॥ एएसि णं भंते सुहुमाणं बायराणं पज्जत्तापज्जत्ताणमित्यादि सर्वत्रेयं भावना ५६

सर्वस्तोका बादराः पर्याप्ताः परिमितक्षेत्रवर्तित्वात् तेभ्यो बादरा अपर्याप्ता असंख्येयगुणा एकैकबादरपर्याप्तनिश्रया असंख्येयानां बादरापर्या
प्तानामुत्पादात् तेभ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः सर्वलोकापन्नतया तेषां क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वात् तेभ्यः सूक्ष्मपर्याप्तकाः संख्येयगु
णाः चिरकालावस्थायितया तेषां सदैव संख्येयगुणतयावाप्यमानत्वात् गतं चतुर्थमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेव सूक्ष्मपृथिवीकायिकादी
नां प्रत्येकं पर्याप्तानां च समुदायेन पंचममल्पबहुत्वमाह ॥ ८ ॥ एएसि णं भंते सुहुमाणं सुहुमपुढविकाइयाणमित्यादि सर्वस्तोका बादरते
जस्कायिकाः पर्याप्ताः आवलिकासमयवर्गे कतिपयसमयन्यूनैरावलिकासमयैर्गुणिते यावान् समयराशिस्तावत्प्रमाणत्वात्तेषां त
तो बादरत्रसकायिकाः पर्याप्ताः असंख्येयगुणाः प्रतरस्यांगुल- संख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणत्वात् तेषां त
तेभ्यो बादरत्रसकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः प्रतरस्यांगु- लासंख्येयभागमात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणत्वात्तेषां त
तः प्रत्येकबादरवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायि- कबादराप्कायिकबादरवायुकायिकाः पर्याप्ता यथो
त्तरमसंख्येयगुणाः यद्यपि प्रत्येकं प्रतरस्यांगुलासंख्येयभाग- मात्राणि खंडानि तावत्प्रमाणास्तथाप्यंगुलासंख्येयभा
गस्यासंख्येयभेदभिन्नत्वादित्थं यथोत्तरमसंख्येयगुणत्वमपि धीयमा- नं न विरुध्यते ८ तेभ्यो बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असं
ख्येयगुणाः असंख्येयलोकाकाशप्रमाणत्वात् ९ ततः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिकबादरनिगोदबादरपृथिवीकायिका
बादराप्कायिकबादरवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरमसंख्येयगुणा १४ ततो बादरवायुकायिकेभ्योऽपर्याप्तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका
अपर्याप्ता असंख्येयगुणा १५ ततः सूक्ष्मपृथिवीकायिकसूक्ष्माप्कायिकसूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः १८ ततः सू
क्ष्मपर्याप्तास्तेजस्कायिकाः संख्येयगुणाः सूक्ष्मापर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघत एव संख्येयगुणत्वात् १९ ततः सूक्ष्मपृथिवीकायि
कसूक्ष्माप्कायिकसूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता यथोत्तरं विशेषाधिकाः २२ तेभ्यः सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः तेषामतिप्रभू

प्रज्ञापनावृ.

ऽनंतसर्वलोकव्यापित्वात् २३ सूक्ष्मनिगोदाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः सूक्ष्मपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानामोघत एव सदा संख्येयगुणत्वात् एतच्चबा
दरापर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदपर्यवसानाः प्रागुक्तपदार्था यद्यप्यन्यत्राविशेषेणासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणत
या संगीयंते तथाप्यसंख्येयत्वस्यासंख्यभेदभिन्नत्वादिह यथोक्तसंख्येयगुणत्वविशेषाधिकत्वमसंख्येयगुणत्वं प्रतिपद्यमानं न विरोधमागिति २
४ तेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदेभ्यो बादरवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ताः अनंतगुणाः प्रतिबादरमेकैकनिगोदमनंतानां जीवानां भावात् २५ ते
भ्यः सामान्यतो बादराः पर्याप्ता विशेषाधिकाः बादरपर्याप्ततेजस्कायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् २६ तेभ्यो बा
दरवनस्पतिकायिका अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः एकैकपर्याप्तबादर निगोदनिश्रया असंख्येयानां बादरनिगोदापर्याप्तानामुत्पा
दात् २७ तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्ता विशेषाधिका बादरतेज स्कायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् २८ तेभ्यः सा
मान्यतो बादरा विशेषाधिकाः पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् २९ ते भ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणा
: बादरनिगोदस्यैव सूक्ष्मनिगोदानामपर्याप्तानामप्यसंख्येयगुणत्वा त् ३० ततः सामान्यतः सूक्ष्मा अपर्याप्तका विशेषाधिकाः सू
क्ष्मपृथिवीकायिकादीनामप्यपर्याप्तानां तत्र प्रक्षेपात् ३१ तेभ्यः सूक्ष्मवन स्पतिकायिकाः पर्याप्ताः संख्येयगुणाः सूक्ष्मवनस्पतिकायि
कापर्याप्तेभ्यः संख्येयगुणाः सूक्ष्मेष्वोघतोऽपर्याप्तेभ्यः पर्याप्तानां संख्येयगुणत्वात् ततः सूक्ष्मापर्याप्तेभ्योऽपि सूक्ष्मवनस्पतिकायिकाः पर्याप्ता
: संख्येयगुणाः विशेषाधिकत्वस्य संख्येयगुणत्वबाधनायोगात् ३२ तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता विशेषाधिकाः पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिका
दीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ३३ ततः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिता विशेषाधिका अपर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ३४ गतं सूक्ष्मबा
दरसमुदायगतं पंचममप्यल्पबहुत्वं तद्गतौ समर्थितानि पंचदशापि सूत्राणीति गतं कायद्वारमिदानीं योगद्वारमाह ७ एएसिणं भंते जीवाणं सजोगी
णमित्यादि सर्वस्तोका मनोयोगिनः संज्ञिनः पर्याप्ता एव हि मनोयोगिनस्ते च स्तोका इति तेभ्यो वाग्योगिनोऽसंख्येयगुणाः द्वीन्द्रियादीनां वा ५३

ग्योगिनां संज्ञिभ्यः संख्यातगुणत्वात् तेभ्योऽयोगिनोऽनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यः काययोगिनोऽनंता वनस्पतीनामनंतत्वात् यद्यपि
निगोदजीवानामेकं शरीरं तथापि ते तेनैकेन शरीरेण सर्वेऽप्याहारादिग्रहणं कुर्वंतीति सर्वेषामपि काययोगित्वान्नानंतगुणत्वव्याघातः तेभ्यः सा
मान्यतः सयोगिनो विशेषाधिका द्वीन्द्रियादीनामपि वाग्योग्यादीनां तत्र प्रक्षेपात् गतं योगद्वारमिदानीं वेदद्वारमाह ८ एएसिणं भंते जीवाणं सवेयगा
णमित्यादि सर्वस्तोकाः पुरुषवेदाः संज्ञिनामेव तिर्यग्मनुष्याणां देवानां च पुरुषवेदभावात् तेभ्यः स्त्रीवेदाः संख्येयगुणाः यत उक्तं जीवाभिग
मे तिरिक्खजोणियपुरिसेहिंतो तिरिक्खजोणियइत्थीओ तिगुणाओ तिरूवाहियाओ य तहा मणुस्सपुरिसेहिंतो मणुस्सइत्थीओ सत्तावीसगुणाओ स
त्तावीसरूवुत्तराओ य तहा देवपुरिसेहिंतो देवित्थीओ बत्तीसगुणाओ बत्तीसरूवुत्तराओ य इति वृद्धाचार्यैरप्युक्तं तिगुणा तिरूवअहिया तिरि
याणं इत्थिया मुणेयव्वा सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चेव बत्ती सगुणा बत्तीसरूवअहिया य तह य देवाणं देवीउ प
न्नत्ता जिणेहिं जियरागदोसेहिं अवेदका अनंतगुणाः सिद्धानामनं तत्वात् तेभ्यो नपुंसकवेदा अनंतगुणाः वनस्प
तिकानां सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् सामान्यतः सवेदा विशेषाधिकाः स्त्रीवेद कानामपि तत्र प्रक्षेपात् गतं वेदद्वारमिदानीं कषाय
द्वारमाह ९ एएसिणं भंते जीवाणं सकसाईणमित्यादि सर्वस्तोका अकषा यिणः सिद्धानां कतिपयानां च मनुष्याणामकषायित्वात्
तेभ्यो मानकषायिणो मानकषायपरिणामवंतोऽनंतगुणाः प्रभूतजीवनिकायेषु मानकषायपरिणामस्यावाप्यमानत्वात् तेभ्यः क्रोधकषा
यिणो विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि मायाकषायिणो विशेषाधिकास्तेभ्योऽपि लोभकषायिणो विशेषाधिकाः मानकषायपरिणामकालापे
क्षया क्रोधादिकषायपरिणामकालस्य यथोत्तरं विशेषाधिकतया क्रोधादिकषायिणामपि यथोत्तरं विशेषाधिकत्वभावात् लोभकषायिभ्यः
सामान्यतः सकषायिणो विशेषाधिका मानादिकषायिणामपि तत्र प्रक्षेपात् सकषायिण इत्यत्रैवं व्युत्पत्तिः कषायशब्देन कषायोदयः प
रिगृह्यते तथा च लोकव्यवहारः सकषायोदयः कषायोदयवानित्यर्थः सह कषायेण कषायोदयेन ये वर्तंते ते सकषायोदया विपाकावस्थाप

प्रज्ञाप०वृ०

नाः ॥ उदयमुपदर्शयंतः कषायकर्मपरमाणवस्तेषु सत्सु जीवस्यावश्यं कषायोदयसंभवात् सकषायाविद्यंते येषां ते सकषायिणः कषायोदयस
हिता इति तात्पर्यार्थः ॥ गतं कषायद्वारमिदानीं लेश्याद्वारं ॥ एएसि णं भंते सलेसाणमित्यादि सर्वस्तोकाः शुक्ललेश्या लांतकादिषु वाउत्तरप
र्यवसानेषु वैमानिकेषु देवेषु कतिपयेषु च गर्भव्युत्क्रांतिकेषु कर्मभूमकेषु संख्येयवर्षायुष्केषु मनुष्येषु तिर्यग्स्त्रीपुंसेषु च कतिपयेषु संख्येय
वर्षायुष्केषु तस्याः संभवात् तेभ्यः पद्मलेश्याकाः संख्येयगुणाः सा हि पद्मलेश्या सनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मलोककल्पवासिषु देवेषु तथा प्रभूतेषु
गर्भव्युत्क्रांतिकेषु कर्मभूमिजेषु संख्येयवर्षायुष्केषु मनुष्यस्त्रीपुंसेषु तथा गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्यग्योनिकस्त्रीपुंसेषु संख्येयवर्षायुष्केषु वाप्यते
सनत्कुमारादिदेवादयश्च समुदिता लांतकादिदेवादिभ्यः संख्येयगुणा इति त   वंति शुक्ललेश्याकेभ्यः पद्मलेश्याकाः संख्येयगुणाः
तेभ्यस्तेजोलेश्याकाः संख्येयगुणाः सर्वेषां सौधर्मेशानज्योतिष्कदेवा   नां कतिपयानां च भवनपतिव्यंतरगर्भव्युत्क्रांतिकति
र्यक्पंचेंद्रियमनुष्याणां बादरापर्याप्तैकेंद्रियाणां च तेजोलेश्यासद्भावात्   ।ननु संख्येयगुणाः कस्मान्न भवंति कथं भवंता
ति चेत् उच्यते इह ज्योतिष्का भवनवासिभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः किंतु नः   सनत्कुमारादिदेवेभ्यः स्वयं ज्योतिष्कास्तेजोले
श्याका सह सौधर्मेशानकल्पदेवास्तु ततोऽप्यवंतः संख्येयगुणा मद्धुक्तं च   सूत्रद्वापरिज्ञानात् लेश्यापदे हि गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्यग्यो
निकानां च कृष्णलेश्याद्यल्पबहुत्वं सूत्रं च स्फुटं इति सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतियतिरिक्खजोणिया सुक्कलेसा तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ प
म्हलेसा गब्भवक्कंतियतिरिक्खजोणिया संखेज्जगुणा तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ तेउलेसा गब्भवक्कंतियतिरिक्खजोणिया सं
खेज्जगुणा तेउलेसाओ तिरिक्खजोणिणीओ संखेज्जगुणाओ इति महादंडके च तिर्यग्योनिकस्त्रीभ्यो व्यंतरा ज्योतिष्काश्च संख्येयगुणा उक्ता
तत्ता यदि तिर्यग्योनिस्त्रीभ्यः संख्येयगुणा ज्योतिष्काः तथापि पद्मलेश्याकेभ्यस्तेजोलेश्याकाः संख्येयगुणा एव इदमत्र तात्पर्यं यदि के
वलान् देवानेव पद्मलेश्यानधिकृत्य देवा एव तेजोलेश्याकाश्चिंत्यंते ततस्ते न भवंत्यसंख्येयगुणाः यावता तिर्यक्सम्मिश्रा पद्मलेश्याकेभ्य

स्तिर्यक्सम्मिश्रा एव तेजोलेश्याकाश्चिंत्यंते तिर्यंचश्च पद्मलेश्याभ्योऽपि तिव बहवस्ततः संख्येयगुणा एवोक्ता न त्वसंख्येयगुणा इति तेभ्यः
लेश्याका अनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यः कापोतलेश्या अनंतगुणाः वनस्पतिकायिकानामपि कापोतलेश्यायाः संभवात् वनस्प
तिकायिकानां च सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् तेभ्योऽपि नीललेश्या विशेषाधिकाः प्रभूततराणां नीललेश्यासंभवात् तेभ्योऽपि कृष्णले
श्याका विशेषाधिकाः प्रभूततमानां कृष्णलेश्याकत्वात् तेभ्यः सामान्यतः सलेश्या विशेषाधिकाः नीललेश्याकादीनामपि तत्र प्र
क्षेपात् गतं लेश्याद्वारमिदानीं सम्यक्त्वद्वारमाह ॥ एएसि णं भंते जीवाणं सम्मद्दिट्ठीणमित्यादि सर्वस्तोकाः सम्यग्मिथ्यादृष्टयः सम्यग्मिथ्याद
ष्टिपरिणामकालस्यांतर्मुहूर्तप्रमाणतया तिस्तोकत्वेन तत्प्रष्टासमये   स्तोकानामेव लभ्यमानत्वात् तेभ्यः सम्यग्दृष्टयोऽनंतगुणाः सि
द्धानामनंतत्वात् तेभ्योऽपि मिथ्यादृष्टयोऽनंतगुणा वनस्पतिकायि   कानां सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् तेषां च मिथ्यादृष्टित्वादिति
गतं सम्यक्त्वद्वारमधुना ज्ञानद्वारमाह ॥ एएसि णं भंते जीवाणं आ   भिणिबोहियनाणीणमित्यादि सर्वस्तोका मनःप
र्यवज्ञानिनः संयतानामेवामर्षौषध्याद्यृद्धिप्राप्तानां मनःपर्यवज्ञानसं   भवात् तेभ्यः संख्येयगुणा अवधिज्ञानिनो नैरयिकति
र्यक्पंचेंद्रियमनुष्यदेवानामप्यवधिज्ञानसंभवात् तेभ्य आभिनिबोधि   कज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः संज्ञितिर्यक्पंचेंद्रि
यमनुष्याणामवधिज्ञानविकलानामपि केषांचिदाभिनिबोधिकश्रुतज्ञानभावात् स्वस्थाने तु द्वयेऽपि परस्परं तुल्याः जत्थ मइनाणं तत्थ सु
यनाणं जत्थ सुयनाणं तत्थ मइनाणमिति वचनात् तेभ्यः केवलज्ञानिनोऽनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् उक्तं ज्ञानिनामल्पबहुत्वमिदानीमज्ञा
निपक्षस्य तामामज्ञानिनामल्पबहुत्वमाह ॥ एएसि णं भंते जीवाणं मइअन्नाणीणमित्यादि सर्वस्तोका विभंगज्ञानिनः कतिपयानामेव नै
रयिकतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्याणां विभंगभावात् तेभ्यो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनोऽनंतगुणा वनस्पतीनामपि मत्यज्ञानश्रुताज्ञानभावात् तेषां चानंत
त्वात् स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः जत्थ मइअन्नाणं तत्थ सुयअन्नाणं जत्थ सुयअन्नाणं तत्थ मइअन्नाणमिति वचनात् संप्रत्यनया

प्रज्ञाप० वृत्ति

पांज्ञानिनां समुदायेनाल्पबहुत्वमाह ब एएसि णं भंते जीवाणमित्यादि सर्वस्तोका मनःपर्यवज्ञानिनः स्तेभ्यो ऽसंख्येयगुणा अवधिज्ञानिनः
तेभ्य आभिनिबोधिकज्ञानिनः श्रुतज्ञानिनश्च विशेषाधिकाः स्वस्थाने तु द्वयेपि परस्परं तुल्याः अत्र भावना प्रागेवोक्ता तेभ्यो ऽसंख्येयगुणा
विभंगज्ञानिनो यस्मात् सुरगतौ निरयगतौ च सम्यग्दृष्टिभ्यो मिथ्यादृष्टयो ऽसंख्येयगुणाः पठ्यंते देवनैरयिकाश्च सम्यग्दृष्टयो ऽवधिज्ञानिनो मि-
थ्यादृष्टयो विभंगज्ञानिन इत्यसंख्येयगुणास्तेभ्यः केवलिज्ञानिनो ऽनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यो मत्यज्ञानिनः श्रुताज्ञानिनश्चानंतगु-
णा वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्यो ऽप्यनंतत्वात् तेषां च मत्यज्ञानिश्रुताज्ञानित्वात् स्वस्थाने तु द्वयेपि परस्परं तुल्याः गतं ज्ञानद्वारमिदानीं दर्शन-
द्वारमाह ब एएसि णं भंते जीवाणं चक्खुदंसणीणमित्यादि सर्वस्तोका अवधिदर्शनिनः देवनैरयिकाणां कतिपयानां च संज्ञितिर्यक्पंचे-
न्द्रियमनुष्याणामवधिदर्शनभावात् तेभ्यश्चक्षुर्दर्शनिनो ऽसंख्येयगुणाः सर्वेषां देवनैरयिकगर्भजमनुष्याणां संज्ञितिर्यक्पंचेंद्रि-
याणां असंज्ञितिर्यक्पंचेंद्रियाणां असंज्ञितिर्यक्चतुरिंद्रियाणां च चक्षुर्दर्शनभावात् तेभ्यः केवलदर्शनिनो ऽनंतगुणाः सि-
द्धानामनंतत्वात् तेभ्यो ऽचक्षुर्दर्शनिनो ऽनंतगुणाः वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्यो ऽप्यनंतत्वात् गतं दर्शनद्वारमधुना संयतद्वारमा-
ह ब एएसि णं भंते जीवाणमित्यादि सर्वस्तोकाः संयताः उत्कृष्टपदेपि तेषां कोटिसहस्रपृथक्त्वप्रमाणतयोपलभ्यमानत्वात् कोटिसहस्सपु-
हुत्तं मणुयलोए संजयाणमिति वचनात् तेभ्यः संयतासंयता देशविरता असंख्येयगुणास्तिर्यक्पंचेंद्रियाणामसंख्यातानां देशविरतिसद्भावा-
त् तेभ्यो नोसंयता नोअसंयता नोसंयतासंयता अनंतगुणाः प्रतिषेधत्रयवृत्तयो हि सिद्धाः ते चानंता इति तेभ्यो ऽसंयता अनंतगुणाः वनस्पतीनां सिद्धेभ्यो-
ऽप्यनंतत्वात् गतं संयतद्वारं संप्रत्युपयोगद्वारमाह ब एएसि णं भंते जीवाणं सागारोवउत्ताणमित्यादि इहानाकारोपयोगकालः सर्वस्तोकः
साकारोपयोगकालः सर्वस्तोकः साकारोपयोगकालस्तु संख्येयगुणस्ततो जीवा अप्यनाकारोपयोगोपयुक्ताः सर्वस्तोकाः स्वल्पसम-
येतेषां स्तोकानामेवावाप्यमानत्वात् तेभ्यः साकारोपयोगोपयुक्ताः संख्येयगुणाः साकारोपयोगकालस्य दीर्घतयालब्धा बहवः समये बहुप्राप्य- ५८

माणत्वात् गतमुपयोगद्वारमिदानीमाहारद्वारं ब एएसि णं भंते आहारगाणमित्यादि सर्वस्तोका जीवा अनाहारकाः विग्रहगत्यापन्नादीनामे-
वानाहारकत्वात् उक्तं च विग्गहगइमावन्ना केवलिणो समुहया अजोगी य सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवा तेभ्य आहा-
रका असंख्येयगुणाः ननु वनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योप्यनंतत्वात् तेषां चाहारकतयापि लभ्यमानत्वात् कथमनंतगुणा न भवंति तदयुक्तं व-
स्तुतत्वापरिज्ञानात् इह सूक्ष्मनिगोदाः सर्वसंख्ययाप्यसंख्येयाः तत्राप्यंतर्मुहूर्त्तसमयराशितुल्याः सूक्ष्मनिगोदाः सर्वकालं विग्रहे वर्त्त-
मानाः लभ्यंते ततो ऽनाहारका अप्यतिबहवः सकलजीवराशेरसंख्येयभागतुल्या इति तेभ्य आहारका असंख्येयगुणा एव नानंतगुणाः
गतमाहारद्वारमिदानीं भाषकद्वारमाह ब एएसि णं भंते जीवाणं भासगाणमित्यादि सर्वस्तोका भाषकाः भाषालब्धिसंपन्नाः द्वींद्रियादी-
नामेव भाषकत्वात् अभाषका भाषालब्धिहीना अनंतगुणा वनस्पतिकायिकानामनंतत्वात् गतं भाषकद्वारं संप्रति परीत्तद्वा-
रमाह ब एएसि णं भंते जीवाणमित्यादि इह परीत्ता द्विविधाः भवपरीत्ताः कायपरीत्ताश्च तत्र भवपरीत्ता येषां किंचि-
दूनो ऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तमात्रः संसारः कायपरीत्ताः प्रत्येकशरीरिणः तत्र द्वये ऽपि परीत्ताः सर्वस्तोकाः शुक्लपाक्षिकाणां
प्रत्येकशरीरिणां वा जीवापेक्षया ऽतिस्तोकत्वात् नोपरीत्ता नोअपरीत्ता अनंतगुणाः उभयप्रतिषेधवृत्तयो हि सिद्धास्ते चानंता इति ते-
भ्यो ऽपरीत्ता अनंतगुणाः कृष्णपाक्षिकाणां साधारणवनस्पतीनां वा सिद्धेभ्योप्यनंतगुणत्वात् गतं परीत्तद्वारं संप्रति पर्याप्तद्वारं ब एएसि णं भं-
ते जीवाणं पज्जत्तगाणमित्यादि सर्वस्तोका नो अपर्याप्तकाः उभयप्रतिषेधवर्तिनो हि सिद्धास्ते चापर्याप्तकादिभ्यः सर्वस्तोका इति ते-
भ्यो ऽपर्याप्तका अनंतगुणाः साधारणवनस्पतिकायिकानां सिद्धेभ्योप्यनंतगुणानां सर्वकालमपर्याप्तत्वेन लभ्यमानत्वात् तेभ्यः पर्या-
प्ताः संख्येयगुणाः इह सर्वबहवो जीवाः सूक्ष्माः सूक्ष्माश्च सर्वकालमपर्याप्तेभ्यः पर्याप्ताः संख्येयगुणा इति संख्येयगुणा उक्ताः गतं पर्याप्तद्वा-
रं संप्रति सूक्ष्मद्वारं ब एएसि णं भंते जीवाणं सुहुमाणमित्यादि सर्वस्तोका जीवा नोसूक्ष्मा नोबादराः सिद्धा इत्यर्थः तेषां सूक्ष्मजीवरा-

ऽप्यनंतभागकल्पत्वात् तेभ्यो बादरा अनंतगुणा बादरनिगोदजीवानां सिद्धेभ्योऽनंतगुणत्वात् तेभ्यः सूक्ष्मा असंख्येयगुणाः बादर-
निगोदेभ्यः सूक्ष्मनिगोदानामसंख्येयगुणत्वात् गतं सूक्ष्मद्वारमिदानीं संज्ञिद्वारं एएसि णं भंते जीवाणं सन्नीणमित्यादि सर्वस्तोका-
ः संज्ञिनः समनस्कानामेव संज्ञित्वात् तेभ्यो नोसंज्ञिनोनोअसंज्ञिनोऽनंतगुणाः उभयप्रतिषेधवर्त्तिनो हि सिद्धास्ते च संज्ञिभ्योऽनंतगुणा एवेति ते-
भ्योऽसंज्ञिनोऽनंतगुणा वनस्पतीनां सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् गतं संज्ञिद्वारमिदानीं भवसिद्धिकद्वारमाह एएसि णं जीवाणं भवसिद्धिया-
णमित्यादि सर्वस्तोका अभव्याः जघन्ययुक्तानंतकपरिमाणत्वात् उक्तं चानुयोगद्वारेषु उक्कोसए परित्ताणंतए रूवे पक्खित्ते जहन्नयं जुत्ताणंत-
यं होइ अभवसिद्धियावि तत्तिया चेव त्ति तेभ्यो नोभवसिद्धिका नोअ भवसिद्धिका अनंतगुणा यत उभयप्रतिषेधवृत्तयः सिद्धास्ते
जघन्ययुक्तानंतकपरिमाणादनंतगुणाः तेभ्योऽपि भवसि द्धिका अनंतगुणाः यतो भव्यनिगोदस्यैकस्यानंतभा-
गकल्पाः सिद्धा भव्यजीवराशिर्निगोदाश्चासंख्येया लोके इ ति गतं भवसिद्धिकद्वारं सांप्रतमस्तिकायद्वारमाह
एएसि णं भंते धम्मत्थिकायेत्यादि धर्मास्तिकायाधर्मास्तिक ायआकाशास्तिकाय एते त्रयोऽपि द्रव्यार्थतया द्रव्या-
पेक्षया द्रव्यार्थतया द्रव्यरूपतयाऽन्योन्यं तुल्याः समानाः प्रत्येकमे कसंख्याकत्वात् एते च सर्वस्तोकास्तेभ्यो जीवास्तिकायो
द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः जीवानां प्रत्येकं द्रव्यत्वात् ते च जीवास्तिकायेऽनंतत्वात् तस्मादपि पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः कथ-
मिति चेदुच्यते इह परमाणुद्विप्रदेशकादीनि पृथक् पृथक् द्रव्याणि तानि च सामान्यतस्त्रिप्रकाराणि तद्यथा प्रयोगपरिणतानि मिश्रपरि-
णतानि विस्रसापरिणतानि तत्र प्रयोगपरिणतान्यपि तावत् जीवेभ्योऽनंतगुणानि एकैकस्य जीवस्यानंतैः प्रत्येकं ज्ञानावरणी-
यदर्शनावरणीयादिकर्मपुद्गलस्कंधैरावेष्टितत्वात् किं पुनः शेषाणि ततः प्रयोगपरिणतेभ्यो मिश्रपरिणतान्यनंतगुणानि तेभ्योऽपि
विस्रसापरिणतान्यनंतगुणानि तथा चोक्तं प्रज्ञप्तौ सव्वत्थोवा पुग्गला पयोगपरिणया मीसपरिणया अनंतगुणा इति तानवति जीवा- ६०

स्तिकायात् पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः तस्मादप्यद्धासमयो द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः कथमिति चेदुच्यते इह एकस्यैव प-
रमाणोरनागतकालं तत्तद्द्विप्रदेशिक यावद्दशप्रदेशिकसंख्यातप्रदेशिकासंख्यातप्रदेशिकानंतप्रदेशिकस्कंधांतः परिणामितया अनंता भा-
विनः संयोगाः पृथक् पृथक्कालाः केवलवेदसोपलब्धाः तथा एकस्य परमाणोर्यथा सर्वेषां प्रत्येकं द्विप्रदेशिकादिस्कंधानां चानंताः सं-
योगाः पुरस्कृताः पृथक् पृथक्कालास्तदुपलब्धाः सर्वेषामपि सूक्ष्मबादरानंतवर्त्तितया परिणामसंभवात् तथा क्षेत्रतोऽप्येकं परमाणुमधिकृत्य भि-
न्नाकाशप्रदेशावगाहिभिन्नकालमवगाहिष्यत इत्येवमनंता एकस्य परमाणोर्भाविनः संयोगा यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां पर-
माणूनां तथा द्विप्रदेशकादीनामपि स्कंधानामनंतप्रदेशस्कंधपर्यंतानां प्रत्ये कं तत्तदेकप्रदेशाद्यवगाहनादा तत्तद्भिन्नकाला अनंता भा-
विनः संयोगाः तथा कालतोऽप्येकं परमाणुमधिकृत्य भिन्नाकाशप्रदेशैककम समयस्थितिको द्विसमयस्थितिक इत्येवमेकस्यापि परमा-
णोरेकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽसंख्येया भाविनः संयोगाः एवं सर्वे ष्वप्याकाशप्रदेशेषु प्रत्येकमसंख्येया भाविनः सं-
योगाः तांश्च लोकव्यापिष्वाकाशप्रदेशेषु परावृत्तो कालस्यानंत त्वादनंताः कालतो भाविनः संयोगाः यथा चैकस्य परमा-
णोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्विप्रदेशकादीनां स्कंधानां तथा भावतोऽप्येकं परमाणुमधिकृत्य भिन्नकालमेकगुणकालका-
दिभावेनापि एकस्यापि परमाणोर्भिन्नभिन्नकाला अनंताः संयोगाः यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च द्विप्रदेश-
कादीनां स्कंधानां पृथक् पृथक् अनंता भावतः पुरस्कृता योगाः तदेवमेकस्यापि परमाणोर्द्रव्यक्षेत्रकालभावविशेषसंबंधवशादनंता भावि-
नः समया उपलब्धा यथा चैकस्य परमाणोस्तथा सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च प्रत्येकं द्विप्रदेशकादीनां स्कंधानां न चैतत्परिणामिकालस्तु व्यते-
रेकपरिणामी पुद्गलास्तिकायादिव्यतिरेकेणोपपद्यते ततः सर्वमिदं तात्त्विकमवसेयं उक्तं च संयोगपुरस्कारश्च नाम भाविहि युज्यते का-
लेन हि संयोगपुरस्कारात्यसमताकथं विद्युपपद्यते इति यथा च सर्वेषां परमाणूनां सर्वेषां च द्विप्रदेशकादीनां प्रत्येकं द्रव्यक्षेत्रकालभाव

प्रज्ञा०वृत्तिः।। विशेषसंबंधवशादनंतानामपि तेनाऽद्धासमया ख्यातीता अपीति सिद्धः पुद्गलास्तिकायादनंतगुणाऽद्धासमया द्रव्यार्थतयेति अंकं द्रव्या
र्थतया परस्परमल्पबहुत्वमिदानीमेतेषामेव प्रदेशार्थतया तदाह ८ एएसि णं भंते धम्मास्तिकायाऽधर्म्मास्तिकाय एतौ द्वावपि पर
स्परं प्रदेशार्थतया तुल्यावुभयोरपि लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशत्वात् शेषास्तिकायापेक्षया च सर्वस्तोकौ ततो जी
वास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणः जीवास्तिकाये जीवानामनंतत्वात् एकैकस्य च जीवस्य लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशत्वात् तस्मा
दपि पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणाः कथमिति चेत् उच्यते इह कर्मस्कंधप्रदेशा अपि तावत् सर्वजीवप्रदेशेभ्योऽनंतगुणा
एकैकस्य जीवप्रदेशस्यानंतानंतैः कर्मपरमाणुभिरावेष्टितपरिवे   ष्टितत्वात् किं पुनः सकलपुद्गलास्तिकायप्रदेशाः ततो
न वर्तिजीवास्तिकायात् पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणः त   स्मादप्यद्धासमयः प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणाः एकैक
स्य पुद्गलास्तिकायप्रदेशस्य प्रागुक्तक्रमेण तत्तद्द्रव्यक्षेत्रका   लभावविशेषसंबंधभावतोऽनंतानामतीताद्धास
मयानामनंतानामनागतसमयानां भावात् तस्मादाकाशास्तिकायः प्रदे   शार्थतयाऽनंतगुणः अलोकस्य सर्वतोऽनंतभावात्
गतं प्रदेशार्थतयाऽल्पबहुत्वमिदानीं प्रत्येकं द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽऽ   ल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते इत्यादि सर्वस्तोको धर्म्मास्ति
कायो द्रव्यार्थतया एकत्वात् प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणः लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशात्मकत्वात् एवमधर्म्मास्तिकायसूत्रमपि भावनी
यं आकाशास्तिकायो द्रव्यार्थतया सर्वस्तोक एकत्वात् प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणोऽपरिमितत्वात् जीवास्तिकायो द्रव्यार्थतया सर्वस्तोकः प्रदे
शार्थतयाऽसंख्येयगुणः प्रतिजीवं लोकाकाशप्रदेशभावात् तथा सर्वस्तोकः पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतया द्रव्याणां सर्वत्रापि स्तोकत्वा
त् स एव पुद्गलास्तिकायः स्वद्रव्यापेक्षया प्रदेशार्थतया चिंत्यमानोऽसंख्येयगुणः ननु बहवः खलु जगत्यनंतप्रदेशका अपि स्कंधा विद्यंते तत
तोऽनंतगुणाः कस्मान्न भवंतीति तदयुक्तं वस्तुतत्वापरिज्ञानात् इह हि स्तोका अनंतप्रदेशकाः स्कंधाः परमाण्वादयस्तु बहवः तथाहि वक्ष्यति सूत्रं सव्व ६१

त्थोवा अणंतपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए परमाणुपोग्गला दव्वट्ठयाए अणंतगुणा संखेज्जपएसिया खंधा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसिया
खंधा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा इति ततो यदा सर्वोऽपि पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतया चिंत्यते तदा अनंतप्रदेशकानां स्कंधानामतिस्तोकत्वात् पर
माणूनां चातिबहुत्वात् तेषां च पृथक् पृथक् द्रव्यत्वात् असंख्येयप्रदेशकानां च स्कंधानां परमाण्वपेक्षया असंख्येयगुणत्वादसंख्येयगुण एव
प्राप्यते नानंतगुणः अद्धासमए न पुच्छिज्जइ इति अद्धासमया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया न पृच्छ्यते कुत इत्याह प्रदेशाभावात् आह कथमद्धासमया
नां द्रव्यार्थता नियमो यावता प्रदेशार्थतापि तेषां विद्यत एव तथाहि यथा अनंतानां परमाणूनां समुदायः स्कंधो भण्यते स च तदवयवा
अप्रदेशाः स्वदेशादि सकलः कालोऽद्धा तदवयवास्तु समयाः प्रदेशा इति   तदयुक्तं दृष्टांतदार्ष्टांतिकवैषम्यात् परमाणूनां समुदाय स्कंद
स्कंधो भवति यदा ते सपरस्परसापेक्षतया परिणमंते परस्परनिरपे   क्षाणां केवलानां केवलपरमाणूनां स्कंधत्वायोगात् अद्धा
समयाः पुनः परस्परनिरपेक्षा एव वर्तमानसमयभावे पूर्वापरसमय   योरभावात् ततो न स्कंधत्वपरिणामस्तदभावाच्च ना
द्धासमयाः प्रदेशाः किंतु पृथक् द्रव्याण्येवेति संप्रत्यमीषां धर्म्मास्तिका   यादीनां सर्वेषां युगपत् द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽल्पबहु
त्वमाह एएसि णं भंते इत्यादि धर्म्मास्तिकायोऽधर्म्मास्तिकाय आकाशास्ति   काय एते त्रयोऽपि द्रव्यार्थतया तुल्याः सर्वस्तोकाश्च प्रत्येक
मेकसंख्याकत्वात् ततो धर्म्मास्तिकायोऽधर्म्मास्तिकाय एतौ द्वावपि प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणौ स्वस्थाने तु परस्परं तुल्या एतास्या
जीवास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः अनंतानां जीवद्रव्याणां भावात् स एव जीवास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणः असंख्येयानां प्रदेशानां
भावात् ततस्मादपि प्रदेशार्थतया जीवास्तिकायात् पुद्गलास्तिकायो द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणः प्रतिजीवप्रदेशं ज्ञानावरणीयादिकर्म
पुद्गलस्कंधानामप्यनंतानंतानां भावात् स एव पुद्गलास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽसंख्येयगुणः अत्र भावना प्रागेव एतस्मादपि प्रदेशार्थ
तयात् अद्धासमया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतयाऽनंतगुणाः अत्रापि भावना प्रागिव एतस्मादप्याकाशास्तिकायः प्रदेशार्थतयाऽनंतगुणः

प्रज्ञाप०वृत्ति॥

सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च तस्यानंतानंतभावात् अद्धासमयस्य मनुष्यक्षेत्रमात्रभावात् ॥११॥ तदेवमस्तिकायद्वारमिदानीं चरमद्वारमाह । एएसि णं भंते जी
वाणं चरिमाणमित्यादि इह येषां चरमो भवः संभवी योग्यतया पि ते चरमास्तद्व्यतिरेकात्परे त्वचरमा अचरमास्ते अचरमाः सिद्धाश्च ते ये भव्या अपि न चरम
भवभावात् तत्र सर्वस्तोका अचरमाः अभव्यानां सिद्धानां च समुदितानामपि जघन्ययुक्तानंतकपरिमाणत्वात् तेभ्योऽनंतगुणाश्चरमाः अ
जघन्योत्कृष्टानंतानंतकपरिमाणत्वात् गतं चरमद्वारमधुना जीवद्वारमाह । एएसि णं भंते जीवाणं पोग्गलाणमित्यादि सर्वस्तोका जीवास्तेभ्यः पुद्ग
ला अनंतगुणा ३ पुद्गलेभ्योऽद्धासमया अनंतगुणा अत्र भावना प्रागेवोक्ता ३ तेभ्योऽद्धासमया अनंतगुणा अद्धाभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि क
थमिति चेदुच्यते इह ये अनंतरमद्धासमयाः पुद्गलेभ्योऽनंतगुणा उक्ताः । ते प्रत्येकं द्रव्याणि ततो द्रव्यचिंतायां तेपि परिगृह्यंते तत्र च
मध्ये सर्वजीवद्रव्याणि सर्वपुद्गलद्रव्याणि धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायद्र । व्याणि च प्रक्षिप्यंते तानि च समुदितान्यद्धासमयानामनं
तभागकल्पानीति तत्प्रक्षेपेऽपि नातिरिक्तं ज्ञानमिति तस्मादद्धासमये । भ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि तेभ्यः सर्वप्रदेशा
अनंतगुणाः आकाशानंतत्वात् एतेभ्यः सर्वपर्यवा अनंतगुणा एकैकस्मि । न्नाकाशप्रदेशेऽनंतानामगुरुलघुपर्यायाणां भावात्
गतं जीवद्वारमधुना क्षेत्रद्वारमाह । खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा जीवा उड्ढ । लोयतिरियलोए इत्यादि क्षेत्रस्यानुपातोऽनुसारः क्षेत्रा
नुपातस्तेन चिंत्यमाना जीवाः सर्वस्तोका ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके इह ऊर्ध्वलोकस्य यदधस्तनमाकाशप्रदेशप्रतरं यच्च तिर्यग्लोकस्य सर्वोपरि
तनमाकाशप्रतरमेतदूर्ध्वलोकतिर्यग्लोकमित्युच्यते प्रवचनप्रसिद्धं अत्रेयं भावना इह समस्तोपि चतुर्दशरज्ज्वात्मको लोकः सच त्रिधा भिद्य
ते तद्यथा ऊर्ध्वलोकस्तिर्यग्लोकोऽधोलोकश्च रुचकाच्चैतेषां विभागस्तथाहि रुचकस्याधस्तान्नवयोजनशतानि रुचकस्योपरिष्टान्नवयोज
नशतानि तिर्यग्लोकस्तस्य च तिर्यग्लोकस्याधस्तादधोलोक उपरिष्टादूर्ध्वलोकः देशोनसप्तरज्जुप्रमाण ऊर्ध्वलोकः समधिकसप्तरज्जुप्रमा
णोऽधोलोकोऽमध्येऽष्टादशयोजनशतोच्छ्रायस्तिर्यग्लोकस्तत्र रुचकसमाद्भूतलभागान्नवयोजनशतानि गत्वा यज्ज्योतिश्चक्रस्योपरितनं तिर्यग्लो ६२

कसंबंधि एकप्रादेशिकमाकाशप्रतरं तत् तिर्यग्लोकप्रतरं तस्य चोपरि यदेकप्रादेशिकमाकाशप्रतरं तदूर्ध्वलोकप्रतरं एते द्वे अपि ऊर्ध्वलो
कतिर्यग्लोक इति व्यपदिश्येते तथाभूतप्रवचनपरिभाषाप्रसिद्धेः तत्र वर्तमाना जीवाः स्तोकाः कथमिति चेदुच्यते इह ये ऊर्ध्वलोकमनुत्प
द्यमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशंति ये च तत्रस्था एव केवलं तत्प्रतरद्वयाध्यासिनो वर्तंते किल विवक्षितप्रतरद्वयवर्तिनस्ते येवा ऊर्ध्वलो
कोकादधोलोकमनुत्पद्यमानास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशंति न शेषास्तेषां तदेतरविषयत्वात् अतः स्तोका एवाधिकृतप्रतरद्वयवर्तिनो जीवा नमूर्ध्वलो
कगतानामपि सर्वजीवानामसंख्येयो भागो न वरं म्रियमाणः प्राप्यते तत्र तिर्यग्लोके समुत्पद्यमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशंतीति कथमा
येऽकृतप्रतरद्वयसंस्पर्शिनः स्तोकाः सद्युक्तं चैतत्परिज्ञानात् तथाहि यद्य । पि नाम ऊर्ध्वलोकगतानां सर्वजीवानामसंख्येयो भागः
न वरं म्रियमाणः प्राप्यते तथापि न सर्व एव तिर्यग्लोके समुत्पद्यते । प्रभूततराणामूर्ध्वलोकः अधोलोके च समुत्पादात् तता
अधिकृतप्रतरद्वयवर्तिनः सर्वस्तोका एव तेभ्योऽधोलोकतिर्य । ग्लोके विशेषाधिकाः इह यदधोलोकस्योपरित
नमेकप्रादेशिकमाकाशप्रदेशप्रतरं यच्च तिर्यग्लोकस्य सर्वाधस्त । नमेकप्रादेशिकमाकाशप्रदेशप्रतरमेतत् द्वयमप्यधो
लोकतिर्यग्लोक इत्युच्यते तथाप्रवचनप्रसिद्धेः तत्रापि विग्रहगत्यात् । ऽवस्थितया वा वर्तंते ते विशेषाधिकाः कथमिति चेदुच्यते इह ये
अधोलोकात् तिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वाऽधोलोके इलिकागत्या समुत्पद्यमाना अधिकृतं प्रतरद्वयं स्पृशंति ये च तत्रस्था एव केवलं तत्प्रतरद्वया
ध्यासीना वर्तंते ते विवक्षितप्रतरद्वयवर्तिनो ये चापरे अधोलोकादूर्ध्वलोके समुत्पद्यमानास्तत्प्रतरद्वयं स्पृशंति ते न परिगृह्यंते तेषां स्व
स्थानेतरविषयत्वात् केवलमूर्ध्वलोकादधोलोको विशेषाधिक इत्यधोलोकात् तिर्यग्लोके इतिमागत्य समुत्पद्यमाना ऊर्ध्वलोकापेक्षया
विशेषाधिका अवाप्यंते ततो विशेषाधिकाः ३ तेभ्यस्तिर्यग्लोकवर्तिनः संख्येयगुणाः उक्तक्षेत्राद्धिकः तिर्यग्लोकक्षेत्रस्यासंख्येयगु
णत्वात् तेभ्यस्त्रैलोक्यत्रिलोकसंस्पर्शिनः संख्येयगुणाः इह ये केवलमूर्ध्वलोकस्थोऽधोलोके तिर्यग्लोके वा वर्तंते ये च विग्रहेण ऊर्ध्वलो

कतिर्यग्लोकाधोलोकौ तिर्यग्लोकौ स्पृशंति ते न गण्यंते किंतु ये विग्रहगत्यापन्ना अपि लोकान् स्पृशंति ते परिग्राह्याः सूत्रस्य विशेषविषयत्वा
त् ते च तिर्यग्लोकवर्त्तिभ्यः संख्येयगुणा एव कथमिति चेदुच्यते इह बहवः प्रतिसमयमूर्द्ध्वलोकेऽधोलोके च सूक्ष्मनिगोदा उद्वर्त्तंते ये च तिर्यग्लो
कवर्त्तिनः सूक्ष्मनिगोदा उद्वर्त्तंते यदि वाधोलोके ऊर्द्ध्वलोके वा केचित्तस्मिन्नेव वा तिर्यग्लोके समुत्पद्यंते ते न लोकत्रयसंस्पर्शिन इ
ति नाधिकृतसूत्रविषयाः तत्रोर्द्ध्वलोकाधोलोकगतानां सूक्ष्मनिगोदानामुद्वर्त्तमानानां मध्ये केचित् स्वस्थान एव ऊर्द्ध्वलोकेऽधोलोके वा
समुत्पद्यंते केचित्तिर्यग्लोके तेभ्यः संख्येयगुणा अधोलोकगता ऊर्द्ध्वलोकगता अधोलोके समुत्पद्यंते ते च तथोत्पद्यमाना अपि
लोकान् स्पृशंतीत्य संख्येयगुणाः कथं पुनरेतदवसीयते यदुत एवं प्रा णा बहवो जीवाः सदा विग्रहगत्यापन्ना लभ्यंते इति चेदुच्
यते युक्तिवशात् तथा हि प्रागुक्तमिदमत्रैव सूत्रं पर्याप्तद्वारे सव्वत्थोवा जीवा णोपज्जत्तगा णोअपज्जत्तगा अपज्जत्तगा अणंतगुणा प
ज्जत्ता संखेज्जगुणा इति ततएवं नाम पर्याप्ता बहवो यन्निततः प र्याप्ताः संख्येयगुणा नाः संख्येयगुणा नाप्यनंतगुण
१ अपर्याप्ता बहवोऽन्तरगतौ वर्त्तमाना लभ्यंते इति ४ तेभ्य ऊर्द्ध्वलो केऽधोलोके स्थिता असंख्येयगुणा उपपातक्षेत्रस्या
तिबहुत्वात् असंख्येयानां वनानां तत्र वर्त्तमानत्वात् तेभ्यो अधोलोकवर्त्तिनो विशेषाधिकाः ऊर्द्ध्वलोकक्षेत्रादधो
लोकक्षेत्रस्य विशेषाधिकत्वात् तदेवं सामान्यतो जीवानां क्षेत्रानुपातेनाल्पबहुत्वमुक्तमिदानीं चतुर्गतिदंडकक्रमेणैतदभिधित्सुरा
ह ७ खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा नेरइया तेलोक्के इत्यादि क्षेत्रानुपातेन क्षेत्रानुसारेण नैरयिकाश्चिंत्यमानाः सर्वस्तोकास्त्रिलोके लोक
त्रयसंस्पर्शिनः कथं लोकत्रयसंस्पर्शिनो नैरयिकाः कथं वा ते सर्वस्तोका इति चेदुच्यते इह ये मेरुशिखरे अंजनदधिमुखपर्वतशिखरादिषु
वा वापीषु वर्त्तमाना मत्स्यादयो नरकेषूत्पित्सव इलिकागत्या प्रदेशान् विक्षिपंति ते किल त्रैलोक्यमपि स्पृशंति नारकव्यपदेशं च लभंते त
कालमेव नरकेषूत्पन्नैर्नारकायुःप्रतिसंवेदनात् ते चैवंभूताः कतिपये इति सर्वस्तोकाः अन्ये त्वाचक्षते नारका एव यथोक्तवापीषु तिर्यक्पंचें ६३

द्रियतयोत्पद्यमानाः समुद्घातवशतो विक्षिप्तनिजात्मप्रदेशदंडाः परिगृह्यंते ते हि किल तदा नारका एव निर्विवादं तदायुःप्रतिसंवेदनात्
त्रैलोक्यसंस्पर्शिनश्च यथोक्तवापीयावदात्मप्रदेशदंडस्य विक्षिप्तत्वादिति तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञं प्रागुक्तप्रतरद्वयस्य संस्पर्शिनो
संख्येयगुणाः यतो बहवोऽसंख्येयेषु द्वीपसमुद्रेषु पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका नरकेषूत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशंति तेभ्योऽपि तिर्यग्लोके
ऽसंख्येयगुणाः क्षेत्रस्यासंख्यातगुणत्वात् मंदरादिक्षेत्रादसंख्येयद्वीपसमुद्रात्मकक्षेत्रमसंख्येयगुणमित्यतोऽत एव तेऽसंख्येयगु
णाः अन्ये त्वभिदधति नारका एवासंख्येयेषु द्वीपसमुद्रेषु तिर्यक्पंचेंद्रियतयोत्पद्यमाना मारणांतिकसमुद्घातेन विक्षिप्तनिजात्मप्रदेशदंडा
इह व्याख्याता हि नारकायुःप्रतिसंवेदनान्नारका उद्वर्त्तमाना अपि च संख्येयाः प्र ण्यंते इति प्रागुक्तेभ्यः संख्येयगुणास्तेभ्योऽधोलोके ऽ
संख्येयगुणास्तस्य तेषां स्वस्थानत्वात् उक्तं नारकगतिमधिकृत्य क्षेत्रानु पातेनाल्पबहुत्वमिदानीं तिर्यग्गतिमधिकृत्याह ७
खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तिरिक्खजोणिया उड्ढलोयतिरियलोए इत्यादि। इदं सर्वमपि सामान्यतो जीवसूत्रमिव भावनीयं
तदपि तिरश्च एव सूक्ष्मनिगोदानधिकृत्य भावितमधुना तिर्यग्योनिक। स्त्रीविषयमल्पबहुत्वमाह ७ खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थो
वाउ तिरिक्खजोणिणीउ उड्ढलोए इत्यादि क्षेत्रानुपातेन तिर्यग्योनिकस्त्रिय श्चिंत्यमानाः सर्वस्तोका ऊर्द्ध्वलोके इह मंदरादिवापीप्रभृति
ष्वपि पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः स्त्रियो भवंति ताश्च क्षेत्रस्याल्पत्वात् सर्वस्तोकाः ता ऊर्द्ध्वलोके ऊर्द्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये वर्त्तमा
ना असंख्येयगुणाः कथमिति चेदुच्यते यावत् सहस्रारदेवलोकस्तावद्देवा अपि गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्यक्पंचेंद्रियतयोत्पद्यंते किंतु त
शेषकाया अपि यथासंभवमुपरिवर्त्तिनोऽपि तत्रोत्पद्यंते ततस्तासां सहस्रारांता देवा अन्ये च शेषकाया ऊर्द्ध्वलोकात्तिर्यग्लोके तिर्यक्पंचेंद्रि
यस्त्रीत्वेन तदायुःप्रतिसंवेदयमाना उत्पद्यंते या अपि तिर्यग्लोकवर्त्तिन्यस्तिर्यक्पंचेंद्रियस्त्रिय ऊर्द्ध्वलोके देवत्वेन शेषकायत्वेन चोत्पद्यमाना मारणां
तिकसमुद्घातेनोत्पत्तिदेशं निजनिजात्मप्रदेशदंडान् विक्षिपंति तास्तथाभूताः प्रतरद्वयं स्पृशंति तिर्यग्योनिकस्त्रियश्च ता अतोऽसंख्येयगुणाः क्षेत्र

स्यासंख्येयगुणत्वात् तेभ्यः त्रैलोक्ये संख्येयगुणाः यस्मादधोलोकात् भवनपतिव्यंतरनारकाः शेषकाया अपि च ऊर्द्ध्वलोके पि तिर्यग्लोके वा द्वींद्रियत्त्री
द्रियतया उत्पद्यमाना ऊर्द्ध्वलोकाद्वा अधोलोके च समवहता निजनिजांगप्रदेशदंडैः त्रीनपि लोकान्स्पृशंतीति प्रभूताश्चेति तथा तिर्यग्योनिक
स्त्रीतिर्यक्स्त्री प्रतिसंवेदनात् तिर्यग्योनिकस्त्रियस्ततः संख्येयगुणाः एताभ्यः अधोलोकतिर्यग्लोके ऊर्द्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वयवर्त्तमा
नाः संख्येयगुणाः बहवो हि नारकादयः समुद्घातमंतरेणापि तिर्यग्लोकतिर्यक्पंचेंद्रियस्त्रीत्वेनोत्पद्यंते तिर्यग्लोकवर्त्तिन्यश्च स्त्रीवान तिर्यग्योनि
कस्त्रीत्वेनाधोलौकिकग्रामेषु पि च तेवतत्रोत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशंतीति तिर्यग्योनिकस्त्रियः प्रतिसंवेदनाश्च तिर्यग्योनिस्त्रियो पि तथा
ऽधोलौकिकग्रामा योजनसहस्रावगाहाः पर्यंतेऽर्वाक् क्वचित्प्रदेशोनवयो जनशतावगाहा अपि तत्र काश्चित्तिर्यग्योनिकस्त्रियो वस्थाने
नापि यथोक्तं प्रतरद्वयाध्यासितत्वात् तेनैवं ते पि वाह्यः संख्येय गुणाः एताभ्यो ऽधोलोके संख्येयगुणाः यतोऽधोलौकि
कग्रामाः सर्वेऽपि च समुद्रा योजनसहस्रावगाहास्ततो नवयोजनशता नामधस्तात् यावर्त्तंत मत्स्यप्रभृतिका स्त्रियस्ताः स्वस्थान
त्वात् प्रभूता इति संख्येयगुणाः ताभ्योपि तिर्यग्लोके संख्येयगुणाः क्षे त्रस्यासंख्येयगुणत्वात् उक्तं तिर्यग्गतिमधिकृत्याल्पब
हुत्वमिदानीं मनुष्यगतिविषयमाह ॥ खेत्ताणुवाएणमित्यादि क्षेत्रानुपातेन मनुष्या चिंत्यमाना त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तो
काः यतो ये ऊर्द्ध्वलोकादधोलौकिकग्रामेषु समुत्पित्सवो मारणांतिकसमुद्घातेन समवहता ये वा ततः केचित्समुद्घातवशाद्वहिर्निर्गतैः
स्वात्मप्रदेशैस्त्रीनपि लोकान्स्पृशंति ये पि वैक्रियसमुद्घातमाहारकसमुद्घातं वा गता तथाविधप्रयत्नविशेषात् दूरतरमूर्द्ध्वमधश्च विक्षिप्तात्मप्र
देशा ये च केवलिसमुद्घातगतास्ते पि त्रीनपि लोकान्स्पृशंतीति स्तोका इति सर्वस्तोकाः तेभ्य ऊर्द्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वयसंस्पर्शिनो
भवंति विद्याधराणामपि च मंदरादिषु गमनं तत्र च रुधिरादिपुद्गलेषु संमूर्छिममनुष्याणामुत्पादः इति विद्याधराणां रुधिरादिपुद्गलसंमिश्रा
यदा गच्छंति तदा संमूर्छिममनुष्या अपि यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशंति तत्रोपजायंते वा ततो बहव इत्यसंख्येयगुणाः तेभ्यो ऽधोलोकतिर्यग्लोके ऽधो

लोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये संख्येयगुणाः यतो ऽधोलौकिकग्रामेषु स्वभावत एव बहवो मनुष्यास्ततो ये तिर्यग्लोकान्मनुष्येभ्यः शेष
कायेभ्यो वा अधोलौकिकग्रामेषु गर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्यत्वेन संमूर्छिममनुष्यत्वेन वा समुत्पित्सवो ये वा अधोलोकादधोलौकिकग्रामरूपात्
शेषाद्वा मनुष्येभ्यः शेषकायेभ्यो वा तिर्यग्लोके गर्भव्युत्क्रांतमनुष्यत्वेन वा संमूर्छिममनुष्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामास्ते यथोक्तं किल प्रतरद्वयं स्पृ
शंति बहुतराश्चेते ततः स्वस्थानतोपि केचिदधोलौकिकग्रामेषु यथोक्तप्रतरद्वयस्पर्शिन इति इति प्रागुक्तेभ्यः संख्येयगुणाः तेभ्यः ऊर्द्ध्वलो
के संख्येयगुणाः सौमनसादिषु क्रीडार्थं चैत्यवंदननिमित्तं वा प्रभूततराणां विद्याधरचारणमुनीनां संभवात् तत्र च यथायोगं रुधिरादिपुद्गला
योगतः संमूर्छिममनुष्यसंभवात् तेभ्यो ऽधोलोके संख्येयगुणाः स्वस्थानत्वेन बहुत्वसंभवात् तेभ्यस्तिर्यग्लोके संख्येयगुणाः क्षेत्रस्य संख्ये
यगुणत्वात् स्वस्थानत्वाच्च मनुष्याणां क्षेत्रानुपातेन मानुषीविषयमल्पबहुत्वमाह । खेत्ताणुवाएणमित्यादि क्षेत्रानुपातेन मानुष्यश्चिं
त्यमाना सर्वस्तोकास्त्रैलोक्यस्पर्शिन्य ऊर्द्ध्वलोकादधोलोके समुत्पि त्सूनां मारणांतिकसमुद्घातवशाद्विनिर्गतदूरतरात्म
प्रदेशानामथवा वैक्रियसमुद्घातगतानां केवलिसमुद्घातगतानां वा त्रैलो क्यसंस्पर्शनात् तासां चातिस्तोकत्वमिति सर्वस्तोकाः ताभ्य
स्य ऊर्द्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये संख्येयगुणाः वैमानिकदेवानां शेषकायाणां वोर्द्ध्वलोकात्तिर्यग्लोके मनुष्यस्त्रीत्वेनोत्प
द्यमानानां तथा तिर्यग्लोकगतमनुष्यस्त्रीणामूर्द्ध्वलोके समुत्पित्सूनां मारणांतिकसमुद्घातवशाद् दूरतरमूर्द्ध्वं विक्षिप्तात्मप्रदेशानामद्यापि का
लमकुर्वतीनां यथोक्तं प्रतरद्वयं संस्पर्शनसंभवात् तासां चान्यापेक्षया बहुतरत्वात् ताभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रागुक्तस्वरूपप्रतरद्वये सं
ख्येयगुणाः तिर्यग्लोकान्मनुष्यस्त्रीत्वेन शेषेभ्यो वाऽधोलौकिकग्रामेषु उत्पद्यमानानामधोलौकिकग्रामरूपात् वा बाह्यात् तिर्यग्लोके मनु
ष्यस्त्रीत्वेनोत्पित्सूनां च तासामधोलौकिकग्रामेषु च स्वस्थानतोपि यथोक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शसंभवात् तासां च प्रागुक्ताभ्यो ऽतिबहुत्वात् ताभ्यो
ऽतिबहुत्वात् ताभ्योपि ऊर्द्ध्वलोके संख्येयगुणाः क्रीडार्थं चैत्यवंदनानिमित्तं वा सौमनसादिषु प्रभूततराणां संभवात् ताभ्योपि अधोलो

प्रज्ञा० वृत्तिः॥

केसंख्येयगुणाः स्वस्थानत्वेनतत्रापिबहूनांभावात्‌ तिर्यग्लोकेसंख्येयगुणाः क्षेत्रस्यसंख्येयगुणत्वात्स्वस्थानत्वाच्चगतंमनुष्यानधि
कृत्याल्पबहुत्वमिदानींदेवगतिमधिकृत्याह खेत्ताणुवाएणंसव्वत्थोवादेवाउड्ढलोएइत्यादि क्षेत्रानुपातेनचिंत्यमानादेवाःसर्वस्तो
काऊर्ध्वलोकेवैमानिकानामेवतत्रभावात्तेषांचाल्पत्वात्‌ यद्यपिभवनपतिप्रभृतयोजिनेन्द्रजन्ममहादौमंदरादिषुगच्छंति तथापिस्तोकाएव
इतिसर्वस्तोकाः तेभ्यऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकेऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वयेऽसंख्येयगुणास्तद्धिज्योतिष्काणांप्रत्यासन्नमितिस्वस्थानंतथाभ
वनपतिव्यंतरज्योतिष्कामंदरादौसौधर्मादिकल्पगताःस्वस्थानगमनागमनतस्तथासौधर्मादिषुदेवत्वेनोत्पित्सवोदेवायुःप्रतिसंवेदयमानाःस्वो
त्पत्तिदेशमभिगच्छंतीतितद्योग्यंप्रतरद्वयंस्पृशंतिततःसामस्त्येनतद्योग्यप्र तरद्वयसंस्पर्शिनःपरिभाव्यमानाअतिबहवइतिपूर्वोक्ते
भ्यःसंख्येयगुणाः तेभ्यस्त्रैलोक्यसंस्पर्शिनःसंख्येयगुणायतोभव नपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकादेवास्तथाविधप्रयत्नवि
शेषवशात्वैक्रियसमुद्घातेनसमवहताःसंतस्त्रीनपिलोकान्स्पृशंति तेचबहवःसमवहताःप्रागुक्तप्रतरद्वयस्पर्शिभ्यःसंख्ये
यगुणाःकेवलावदातमोपलभ्यंतइतिसंख्येयगुणाः तेभ्योऽधोलो कतिर्यग्लोकेअधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये
वर्त्तमानाःसंख्येयगुणास्तद्धिप्रतरद्विकंभवनपतिव्यंतरदेवानांप्रत्यासन्न यास्वस्थानंतथाबहवोभवनपतयःस्वभवनस्थास्तिर्यग्लोकगमा
गमेनतथावर्त्तमानास्तथावैक्रियसमुद्घातेनसमवहतास्तथातिर्यग्लोकवर्त्तिनस्तिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यावाभवनपतित्वेनोत्पद्यमानाभवनप
त्यायुरनुभवंतस्तद्योग्यप्रतरद्वयसंस्पर्शिनःअतिबहवइतिसंख्येयगुणाः तेभ्योऽधोलोकेसंख्येयगुणाभवनपतीनांस्वस्थानमितिकृ
त्वातेभ्यस्तिर्यग्लोकेसंख्येयगुणाज्योतिष्कव्यंतराणांस्वस्थानत्वात्‌ अधुनादेवीरधिकृत्याल्पबहुत्वमाह खेत्ताणुवाएणंसव्वत्थोवाओदे
वीओउड्ढलोएइत्यादि सर्वदेवसूत्रमिवाविशेषेणभावनीयं तदेवमुक्तंदेवविषयमौघिकमल्पबहुत्वमिदानींभवनपत्यादिविशेषविषयं
प्रतिपिपादयिषुःप्रथमंभवनपतिविषयमाह खेत्ताणुवाएणंसव्वत्थोवाभवणवासीउड्ढलोएइत्यादि क्षेत्रानुपातेनभवनवासिनोदे ६५

वश्चिंत्यमानाःसर्वस्तोकाऊर्ध्वलोकेतथाहि केषांचित्सौधर्मादिष्वपिकल्पेषुपूर्वसांगतिकनिश्रयागमनंभवति केषांचित्मंदरेतीर्थकरजन्मम
हिमानिमित्तंनंदीश्वरादिष्वष्टाह्निकानिमित्तंपरेषांमंदरादिषुक्रीडानिमित्तंगमनमेतेचसर्वेऽपिस्तोकाइतिसर्वस्तोकाऊर्ध्वलोके तेभ्यऊर्ध्वलो
कतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वयेऽसंख्येयगुणाःकथमितिचेदुच्यते इहतिर्यग्लोकस्थावैक्रियसमुद्घातेनसमवहताऊर्ध्वलोकंतिर्यग्लोकंच
स्पृशंति तथायेतिर्यग्लोकस्थाएवमारणांतिकसमुद्घातेनसमवहताऊर्ध्वलोकेसौधर्मादिषुदेवलोकेषुबादरपर्याप्तपृथिवीकायिक
तयाबादरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिकायिकतयावाशुभमणिविमानादिषुस्थानेषूत्पत्तुकामाअद्यापिस्वमायुःप्रतिसंवेदयमानानपारभ
विकपृथिवीकायिकाद्यायुः द्विविधाहिमारणांतिकसमुद्घातसमवहताः । केचित्पारभविकमायुःप्रतिसंवेदयंतेकेचिन्नेतितथाचोक्तंप्र
ज्ञप्तौ जीवेणंभंतेमारणंतियसमुग्घाएणंसमोहएसमोहणित्ताजे भविएमंदरस्सपव्वयस्सपुरच्छिमेणंबायरपुढविकाइयत्ता
एउववज्जित्तएसेणंभंतेकिंतत्थगएउववज्जेज्जाउयाहुपडिनियत्तिय । त्तित्ताउववज्जइ गोयमा अत्थेगइएतत्थगएचेवउववज्ज
इ अत्थेगइएततोपडिनियत्तइत्तादोच्चंपिमारणंतियसमुग्घाए णंसमोहणइसमोहणित्ता ततोपच्छाउववज्जइत्तिइहभवा
युःप्रतिसंवेदनाच्चतेभवनवासिनएवलभ्यंतेइत्यदोषः । विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडास्तथाऊर्ध्वलोकगमनागमनतस्तत्र
द्वयप्रत्यासन्नक्रीडास्थानतस्तद्योग्यंप्रतरद्वयंस्पृशंतिततःप्रागुक्तेभ्यःसंख्येयगुणाः तेभ्यस्त्रैलोक्येत्रैलोक्यसंस्पर्शिनःसंख्येयगु
णाः यतस्तेऊर्ध्वलोकेतिर्यक्पंचेंद्रियाभवनपतित्वेनोत्पत्तुकामास्तथास्वस्थानेवैक्रियसमुद्घातेनमारणांतिकप्रथमसमुद्घातेनवातथा
विधतीव्रप्रयत्नविशेषेणसमवहतास्त्रैलोक्यसंस्पर्शिनइतिसंख्येयगुणाः परस्थानसमवहतेभ्यःस्वस्थानसमवहतानांसंख्येयगुणत्वात्‌
तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकेअधोलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वयेऽसंख्येयगुणाः स्वस्थानप्रत्यासन्नतयातिर्यग्लोकगमनागमनभाव
तःस्वस्थानस्थिताक्रोधादिसमुद्घातगमनस्थबहूनांतद्योग्यप्रतरद्वयसंस्पर्शनाभावात्‌ तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसंख्येयगुणाःसमवसरणादौवंदननि

पि नंदीश्वरवरमणीयेषु क्रीडानिमित्तमागमनसंभवादागमनाच्च चिरकालमवस्थानात् तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणा भवनवासिनामधोलो-
कस्य स्वस्थानत्वात् एवं भवनवासिदेवीगतमप्यल्पबहुत्वं भावनीयं संप्रति व्यंतरगतमल्पबहुत्वमाह खेत्ताणुवाएणमित्यादि क्षेत्रानुपातेन चिंत्य-
माना व्यंतराः सर्वस्तोकाः ऊर्ध्वलोके केषांचित् मेरुपंडकवनादौ गमनभावात् तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकप्रतरद्वयरूपे असंख्येयगुणाः
केषांचित् स्वस्थानान्तर्वर्त्तितया अपरेषां स्वस्थानप्रत्यासन्नतया अन्येषां बहूनां मंदरादिषु गमनागमनभावात् तौ लोकप्रतरद्वयं स्पृशंति तेषां च स-
र्वेषां समुदायेन चिंत्यमानानामतिबहुत्वभावात् तेभ्यस्त्रैलोक्ये संख्येयगुणाः यतो लोकत्रयवर्त्तिनो विवक्षितास्तथाविधप्रयत्नविशेषवशा-
तो वैक्रियसमुद्घातेन समवहताः संतस्त्रीनपि लोकानात्मप्रदेशैः स्पृशंति ते च प्रागुक्तेभ्योऽतिबहव इति संख्येयगुणास्तेभ्योऽधोलो-
कतिर्यग्लोकप्रतरद्वयरूपे असंख्येयगुणाः अस्मिन्बहूनां व्यंतराणां स्वस्थानं ततस्तत्संस्पर्शिनो बहव इत्यसंख्येयगुणाः अधोलो-
के संख्येयगुणाः अधोलौकिकग्रामेषु तेषां स्थानभावात् बहूनामधोलोके क्रीडार्थं गमनभावात् तेभ्यस्तिर्यग्लोके
संख्येयगुणाः तिर्यग्लोकस्य तेषां स्वस्थानत्वात् एवं व्यंतरदेवीविषयमप्यल्पबहुत्वं वक्तव्यं संप्रति ज्योतिष्कविषयमल्पबहुत्वमाह
खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा जोइसिया इत्यादि क्षेत्रानुपातेन ज्योतिष्काश्चिंत्यमानाः सर्वस्तोकाः ऊर्ध्वलोके केषांचिदेव मंदरतीर्थ-
करजन्ममहोत्सवनिमित्तमपरेषां केषांचित् मंदरादिषु क्रीडानिमित्तं गमनसंभवात् तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकप्रतरद्वयरूपे असंख्येयगु-
णाः स्वप्रतरद्वयं केचित् स्वस्थानस्थिता अपि स्पृशंति प्रत्यासन्नत्वात् अपरे वैक्रियसमुद्घातसमवहता अन्ये ऊर्ध्वलोकगमनागमनभावतस्ततोऽ-
धिकृतप्रतरद्वयस्पर्शिनः प्रभूता इत्यसंख्येयगुणाः तेभ्यस्त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः संख्येयगुणाः ये हि ज्योतिष्कास्तथाविधतीव्रप्रयत्नवै-
क्रियसमुद्घातसमवहतास्त्रीनपि लोकान्स्वप्रदेशैः स्पृशंति ते स्वभावतोऽप्यतिबहव इति संख्येयगुणाः तेभ्योऽधोलोकति-
र्यग्लोकप्रतरद्वयवर्त्तमाना असंख्येयगुणाः यतो बहवोऽधोलौकिकग्रामेषु समवसरणादिनिमित्तमधोलोके क्रीडानिमित्तं गमनागमन- ६६

भावतो बहवश्चाधोलोकाज्ज्योतिष्केषु समुत्पद्यमाना यथोक्तं प्रतरद्वयं स्पृशंति तावायठं ततः पूर्वोक्तेभ्यः संख्येयगुणाः तेभ्यः संख्येयगु-
णा अधोलोके बहूनामधोलोके क्रीडानिमित्तमधोलौकिकग्रामेषु समवसरणादिषु चिरकालमवस्थानात् तेभ्योऽसंख्येयगुणास्ति-
र्यग्लोके तिर्यग्लोकस्य तेषां स्वस्थानत्वात् एवं ज्योतिष्कदेवीसूत्रमपि भावनीयं संप्रति वैमानिकदेवविषयमल्पबहुत्वमाह खेत्ता-
णुवाएणं सव्वत्थोवा वेमाणिया देवा उड्ढलोयतिरियलोए इत्यादि क्षेत्रानुपातेन क्षेत्रानुसारेण चिंत्यमाना वैमानिका देवाः सर्वस्तोका ऊ-
र्ध्वलोकतिर्यग्लोके ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये यतो ये अधोलोके तिर्यग्लोके वा वर्त्तमाना जीवा वैमानिकेषूत्पद्यंते ये
च तिर्यग्लोके वैमानिका गमनागमनं कुर्वंति ये च विवक्षितप्रतरद्वयाध्यासि क्रीडास्थानसंस्थिता ये च तिर्यग्लोकस्थिता एव वैक्रिय-
समुद्घातं मारणांतिकसमुद्घातं वा कुर्वाणास्तथाविधप्रयत्नविशेषात् ऊर्ध्वमात्मप्रदेशान्दंडं निसृजंति ते विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशं-
ति ते चाल्पा इति सर्वस्तोकाः तेभ्यस्त्रैलोक्ये संख्येयगुणाः कथमिति चेदुच्यते इह ये अधोलौकिकग्रामेषु
समवसरणादिनिमित्तमधोलोके वा क्रीडादिनिमित्तं गताः संतो वैक्रियसमुद्घातं मारणांतिकसमुद्घातं वा कुर्वाणास्त-
थाविधप्रयत्नविशेषादूर्ध्वं विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडा ये च वैमानिकभवादिलिकागत्योत्पद्यमाना अधोलौकिकग्रामेषु समुत्प-
द्यंते ते किल त्रीनपि लोकान्स्पृशंति बहवश्च पूर्वोक्तेभ्य इति संख्येयगुणाः तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकप्रतरद्वयसंज्ञे संख्येय-
गुणाः अधोलौकिकग्रामेषु समवसरणादौ गमनागमनभावतो विवक्षितप्रतरद्वयाध्यासिसमवसरणादौ चावस्थानतो बहूनां यथो-
क्तप्रतरद्वयसंस्पर्शनभावात् तेभ्योऽधोलोके संख्येयगुणा अधोलौकिकग्रामेषु बहूनां समवसरणादाववस्थानभावात् तेभ्यस्तिर्यग्लो-
के संख्येयगुणाः बहुषु समवसरणेषु बहुषु च क्रीडास्थानेषु बहूनामवस्थानभावात् तेभ्य ऊर्ध्वलोके असंख्येयगुणाः ऊर्ध्वलोकस्य
३ स्वस्थानत्वात् तत्र च सदैव बहुतरभावात् एवं वैमानिकदेवीविषयमपि सूत्रं भावनीयं संप्रत्येकेंद्रियादिगतमल्पबहुत्वमाह खेत्ताणु-

वाएगिंदिया इत्यादि क्षेत्रानुपातेन चिंत्यमानाः एकेंद्रिया जीवाः सर्वस्तोकाः ऊर्द्धलोकतिर्यग्लोके ऊर्द्धलोकतिर्यग्लोकसंज्ञप्रतरद्वये यतो ये तत्रस्था
एव केचन ये वा ऊर्द्धलोकात् तिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वा ऊर्द्धलोके समुत्पित्सवः कृतमारणांतिकसमुद्घातास्ते किल विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशंति
स्वल्पाश्चेति सर्वस्तोकाः तेभ्यः अधोलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकाः यतो ये अधोलोकात् तिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वा अधोलोके इलि
कागत्या समुत्पद्यमाना विवक्षितं प्रतरद्वयं स्पृशंति तेभ्यश्च ऊर्द्धलोकाद्वा अधोलोको विशेषाधिक इति ते बहवो अधोलोकात् तिर्यग्लोके समुत्पद्य
माना अवाप्यंते इति विशेषाधिकाः तेभ्यस्तिर्यग्लोके असंख्येयगुणाः उक्तप्रतरद्विकक्षेत्रात् तिर्यग्लोकक्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वात् तेभ्यस्त्रै
लोक्ये असंख्येयगुणाः बहवो हि ऊर्द्धलोकादधोलोकाद्वा ऊर्द्धलोके   समुत्पद्यंते तेषां च मध्ये बहवो मारणांतिकसमुद्घातवशाद्वि
क्षिप्तात्मप्रदेशदंडास्त्रीनपि लोकान् स्पृशंतीति ते भवंत्यसंख्येयगुणा   स्तेभ्य ऊर्द्धलोके असंख्येयगुणा उपपातक्षेत्रस्यातिब
हुत्वात् तेभ्यः अधोलोके विशेषाधिकाः ऊर्द्धलोकक्षेत्रादधोलो   कक्षेत्रस्य विशेषाधिकत्वात् एवमपर्याप्तविषयं पर्याप्तवि
षयं च सूत्रं भावयितव्यमधुना द्वींद्रियविषयमल्पबहुत्वमाह च खेत्ताणु   वाएणं सव्वत्थोवा बेइंदिया इत्यादि क्षेत्रानुपातेन क्षेत्रा
नुसारेण चिंत्यमाना द्वींद्रियाः सर्वस्तोकाः ऊर्द्धलोके ऊर्द्धलोकस्यैकदेशे   तेषां संभवात् तेभ्यः ऊर्द्धलोकतिर्यग्लोके प्रतरद्वयरूपेऽ
संख्येयगुणाः यतो ये ऊर्द्धलोकात् तिर्यग्लोके तिर्यग्लोकाद्वींद्रियत्वेन समुत्पत्तुकामास्तदायुरनुभवंत इति कांगत्या समुत्पद्यंते ये च द्वींद्रिया ए
व तिर्यग्लोकादूर्द्धलोके ऊर्द्धलोकाद्वा तिर्यग्लोके द्वींद्रियत्वेनान्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणांतिकसमुद्घाता अत एव द्वींद्रिया
युः प्रतिसंवेदयमानाः समुद्घातवशाद्दूरतरं विक्षिप्तनिजात्मप्रदेशदंडा येवमुक्तप्रतरद्वयाध्यासितक्षेत्रसमासीना स्तेप्युक्तप्रतरद्वयसंस्पर्शि
नो बहवश्चेति प्रागुक्तेभ्यः संख्येयगुणास्तेभ्यस्त्रैलोक्ये असंख्येयगुणा यतो द्वींद्रियाणां प्राचुर्येणोत्पत्तिस्थानान्यधोलोके तस्मादपि च प्रभू
ता तिर्यग्लोके तत्रापि ये द्वींद्रिया अधोलोकादूर्द्धलोके द्वींद्रियत्वेनान्यत्वेन वा समुत्पत्तुकामाः कृतप्रथममारणांतिकसमुद्घाताः समुद्घातवशा ६७

द्वात्मनिर्देशं यावत् विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडास्ते द्वींद्रियायुः प्रतिसंवेदयमाना ये वा ऊर्द्धलोके द्वींद्रियाः शेषकायाद्वा द्वींद्रियत्वेन समुत्पद्यमाना द्वींद्रिया
युरनुभवंति ये च द्वींद्रियास्तिर्यग्लोकादधोलोके द्वींद्रियत्वेन शेषकायत्वेन वा उत्पित्सवः कृतप्रथममारणांतिकसमुद्घाता द्वींद्रियायुरनुभवंतः
समुद्घातवशादात्मनिर्देशं यावद्विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडास्तेप्यधोलोकप्रतरद्वयं स्पृशंति प्रभूताश्चेति प्राग्वोक्ताद्भ्यः संख्येयगुणास्तेभ्यः अधोलो
के संख्येयगुणाः तत्रात्युत्पत्तिस्थानानामतिप्रभूतानां भावात् तेभ्योपि तिर्यग्लोके संख्येयगुणाः अतिप्रभूततराणां योनिस्थानानां तत्र भावात्
यथेदमौघिकं द्वींद्रियसूत्रं तथा पर्याप्तापर्याप्तद्वींद्रियसूत्रे अपि औघिकपर्याप्तापर्याप्तत्रींद्रियचतुरिंद्रियपर्याप्तापर्याप्तसूत्राणि भावनीयानि सांप्रतमौघि
कपंचेंद्रियविषयमल्पबहुत्वमाह च खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पंचेंदिया   तेलोके इत्यादि क्षेत्रानुपातेन चिंत्यमानाः पंचेंद्रियाः स
र्वस्तोकास्त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः यतो ये अधोलोकादूर्द्धलोके ऊर्द्धलो   काद्वा अधोलोके शेषकायाः पंचेंद्रियायुरनुभवंत इति का
गत्या समुत्पद्यंते ये च पंचेंद्रिया ऊर्द्धलोकादधोलोके अधोलो   ।के अधोलोकाद्वा ऊर्द्धलोके शेषकायत्वेन पंचेंद्रि
यत्वेनोत्पित्सवः कृतमारणांतिकसमुद्घाता इतस्ततश्चात्मनिर्देशं यावत् वि   क्षिप्तात्मप्रदेशदंडाः पंचेंद्रियायुरद्याप्यनुभवंति ते त्रै
लोक्यसंस्पर्शिनः स्वल्पाश्चेति सर्वस्तोकाः तेभ्य ऊर्द्धलोकतिर्यग्लोके प्रत   रद्वयरूपे संख्येयगुणाः उपपातेन समुद्घातेन वा यथोक्त
प्रतरद्वयसंस्पर्शसंभवात् तेभ्यः अधोलोकतिर्यग्लोके संख्येयगुणा अतिप्रभूततराणामुपपातसमुद्घाताभ्यामधोलोकतिर्यग्लोक
संज्ञप्रतरद्वयस्पर्शनाभावात् तेभ्य ऊर्द्धलोके संख्येयगुणाः वैमानिकानामवस्थानभावात् तेभ्यः अधोलोके संख्येयगुणाः वैमानिकदे
वेभ्यः संख्येयगुणानां नैरयिकादीनां तत्र भावात् तेभ्यस्तिर्यग्लोके असंख्येयगुणाः संमूर्च्छिमजलचरस्थलचरखचरादीनां व्यंतरज्योतिष्काणां संमूर्च्छिम
मनुष्याणां च तत्र भावात् एवं पंचेंद्रियापर्याप्तसूत्रमपि भावनीयं च पंचेंद्रियपर्याप्तसूत्रमिदं खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पंचेंदिया पज्जत्तया उड्ढलो
ए इत्यादि क्षेत्रानुपातेन चिंत्यमानाः पंचेंद्रियाः पर्याप्ताः सर्वस्तोकाः ऊर्द्धलोके प्रायो वैमानिकानामेव तत्र भावात् तेभ्य ऊर्द्धलोकतिर्यग्लो

केप्रतरद्वयरूपे असंख्येयगुणाः विवक्षितप्रतरद्वयप्रत्यासन्नज्योतिष्काणां तदध्यासितक्षेत्राश्रितव्यंतरज्योतिष्कविद्याधरचारणमुनितिर्यक्पं
चेंद्रियाणामूर्ध्वलोकतिर्यग्लोके च गमनागमने कुर्वतामधिकृत्य प्रतरद्वयसंस्पर्शात् तेभ्यस्त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः संख्येयगुणाः कथमि
ति चेदुच्यते यतो ये भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिका विद्याधरा वाऽधोलोकस्थाः कृतवैक्रियसमुद्घातास्तथाविधप्रयत्नविशेषादूर्ध्वलो
के विक्षिप्तात्मप्रदेशदंडास्त्रीनपि लोकान् स्पृशंतीति संख्येयगुणास्तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोकप्रतरद्वयरूपे संख्येयगुणाः बहवो हि व्यं
तराः स्वस्थानप्रत्यासन्नतया भवनपतयस्तिर्यग्लोकऊर्ध्वलोके वा व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकदेवा अधोलौकिकग्रामेषु समवसरणादौ वाऽधोलो
के क्रीडादिनिमित्तं गमनागमनं कुर्वंतस्तथा समुद्घातेन च तिर्यक्पंचेंद्रि   यः स्वस्थानप्रत्यासन्नतया अपरे तदध्यासितक्षेत्राश्रितत
याद्योर्लोकप्रतरद्वयं स्पृशंतीति ततः संख्येयगुणाः तेभ्योऽधोलोके सं   ख्येयगुणाः नैरयिकाणां भवनपतीनां च तत्रावस्थाना
त् तेभ्यः तिर्यग्लोके असंख्येयगुणास्तिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यव्यंतर   ज्योतिष्काणामवस्थानात् तदेवमुक्तं पंचेंद्रियाण
मल्पबहुत्वमिदानीमेकेंद्रियादीनां पृथिवीकायिकादीनां चानामौधिक   पर्याप्तापर्याप्तानां च प्रत्येकं त्रीण्यल्पबहुत्वान्याह च खेत्ताणु
वाएणं सव्वत्थोवा पुढविकाइया उड्ढलोयतिरियलोए इत्यादि इमानि पंचद   शापि सूत्राणि प्रागुक्तैकेंद्रियसूत्रवद्भावनीयानि २ सांप्रतमौ
घिकत्रसकायापर्याप्तपर्याप्तत्रसकायसूत्राण्याह च खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा तसकाइया तेलोक्के इत्यादि इमानि पंचेंद्रियसूत्रवद्भावनीया
नि गतं क्षेत्रद्वारमिदानीं बंधद्वारं वक्तव्यं बंधोपलक्षितं द्वारं बंधद्वारं तदाह च एएसिणं भंते जीवाणं आउयस्स कम्मस्स बंधगाणं अबंधगाणं प
त्यादि इहायुःकर्मबंधकानां पर्याप्तापर्याप्तानां सुप्तजागराणां समवहतानां सातवेदकानां इंद्रियोपयुक्तनोइंद्रियोपयुक्तानां साकारा
पयुक्तानाकारोपयुक्तानां समुदायेनाल्पबहुत्वं तत्र प्रत्येकं तावत् सुगमो यत्तु समुदायेषु एव न तदवगम्यते तत्र सर्वस्तोका आयुषो बंधकाः
अबंधकाः संख्येयगुणाः यतोऽनुभूयमानभवायुषि त्रिभागावशेषे परभविकमायुर्जीवा बध्नंति त्रिभागत्रिभागाद्यवशेषे वा ततो द्वौ त्रिभा ६८

गावबंधकाल एकस्त्रिभागो बंधकाल इति बंधकेभ्योऽबंधकाः संख्येयगुणाः तथा सर्वस्तोका अपर्याप्तकाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणाः एतच्च
सूक्ष्मजीवानधिकृत्य वेदितव्यं सूक्ष्मेषु हि बाह्यव्याघाताभावतो न भवति ततस्तद्दता वाऽल्पबहूनां निष्पत्तिः स्तोकानामेव चानिष्पत्तिस्तथा सर्वस्तोकाः
सुप्ता जागराः संख्येयगुणाः एतदपि सूक्ष्मानेकेंद्रियानधिकृत्य वेदितव्यं यस्मादपर्याप्ताः सुप्ता एव लभ्यंते जागराः पर्याप्तास्तेन संख्ये
यगुणा इति तथा समवहता सर्वस्तोका यत इह समवहता मारणांतिकसमुद्घातेन परिगृह्यंते मारणांतिकश्च समुद्घातो मरणकाले न शेष
काले तथापि न सर्वेषामिति सर्वस्तोकाः तेभ्योऽसमवहता असंख्येयगुणा जीवनकालस्यातिबहुत्वात् तथा सर्वस्तोकाः सातवेदका यद
वः साधारणशरीरा अल्पप्रत्येकशरीरिणः साधारणशरीराश्च बहवोऽ   सातवेदकाः स्तोकाः सातवेदिनः प्रत्येकशरीरिणस्तु भूयांसः
सातवेदकाः असातवेदिनस्ततः स्तोकाः सातवेदकास्तेभ्योऽसात   वेदकाः संख्येयगुणाः तथा सर्वस्तोका इंद्रियोपयुक्ता
इंद्रियोपयोगो हि प्रत्युत्पन्नकालविषयस्ततस्तदुपयोगकाल   स्यास्तोकत्वात् पृच्छासमये ते स्तोका अवाप्यंते यदा
तु तमेवार्थमिंद्रियेण दृष्ट्वा विचारयति तदा नोइंद्रियो।   पयुक्तः स च पश्चात्कृततया नोइंद्रियोपयोगस्यातीता
नागतकालविषयो बहुकालत्वात् संख्येयगुणा नोइंद्रियोपयुक्तास्तथा स   र्वस्तोका अनाकारोपयुक्ता अनाकारोपयोगकालस्य स्तो
कत्वात् साकारोपयुक्ताः संख्येयगुणाः अनाकारोपयोगकालात् साकारोपयोगकालस्य संख्येयगुणत्वात् इदानीं समुदायगतं सूत्रो
क्तमल्पबहुत्वं भाव्यते सर्वस्तोका जीवा आयुःकर्मणो बंधकाः आयुर्बंधकालस्य प्रतिनियतत्वात् तेभ्यः पर्याप्ताः संख्येयगुणा यस्मादप
र्याप्ता अपि अनुभूयमानभवत्रिभागाद्यवशेषे आयुः पारभविकमायुर्बध्नंति ततो द्वौ त्रिभागावबंधकाल एको बंधकाल इति बंधकालादब
धकालः संख्येयगुणस्तेन संख्येयगुणा एवापर्याप्ता आयुर्बंधकेभ्यः तेभ्योऽप्यपर्याप्तेभ्यः सुप्ताः संख्येयगुणाः यस्मादपर्याप्तेषु च
पर्याप्तेषु च सुप्ता लभ्यंते पर्याप्ता अपर्याप्तेभ्यः संख्येयगुणा इत्यपर्याप्तेभ्यः सुप्ताः संख्येयगुणास्तेभ्यः समवहताः संख्येयगुणाः ब

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ ज्ञानां पर्याप्तत्वभवमारणांतिकसमुद्घाते न समवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् तेभ्यः सातावेदकाः संख्येयगुणाः आयुर्बंधकापर्याप्तकभवेपि सा
तावेदका लभ्यमानत्वात् तेभ्य इंद्रियोपयुक्ताः संख्येयगुणाः असातावेदकानामपि इंद्रियोपयोगस्य लभ्यमानत्वात् तेभ्योऽनाकारो
पयोगोपयुक्ताः संख्येयगुणाः इंद्रियोपयोगेभ्यः नोइंद्रियोपयोगेभ्यश्च अनाकारोपयोगस्य लभ्यमानत्वात् तेभ्यः साकारोपयुक्ताः सं
ख्येयगुणा इंद्रियोपयोगेभ्यः साकारोपयोगकालस्य बहुत्वात् तेभ्यो नोइंद्रियोपयुक्ता विशेषाधिका नोइंद्रियानाकारोपयुक्ता
नामपि तत्र प्रक्षेपात् अत्र विनेयजनानुग्रहार्थं समस्तस्थापनया निदर्श्यते इह सामान्यतः किल साकारोपयुक्ता द्विनवत्यधिकं शतं १९२
ते च किल द्विधा इंद्रियसाकारोपयुक्ता नोइंद्रियसाकारोपयुक्ताश्च तत्रेंद्रि यसाकारोपयुक्ताः किलातीवाल्पा इति विंशतिसंख्याः क
ल्पितास्ततो द्विसप्तत्यधिकं शतं १७२ नोइंद्रियसाकारोपयुक्ताः नोइंद्रिया नाकारोपयुक्ता द्विपंचाशत् कल्प्यंते अतः सामान्यतः साकारो
पयुक्तेभ्य इंद्रियसाकारोपयुक्तेषु विंशतिकल्पेष्वपनीतेषु द्वि पंचाशत्कल्पेषु अनाकारोपयुक्तेषु प्रक्षि
प्तेषु चतुर्विंशत्यधिकं भवति ततः साकारोपयुक्तेभ्यो नोइंद्रि योपयुक्ता विशेषाधिकाः तेभ्यः सातावेदका विशेषाधि
काः इंद्रियोपयुक्तानामपि सातवेदकत्वात् १० तेभ्यः समवहता विशेषा धिकाः सातावेदकानामपि समवहतत्वभावात् ११ तेभ्यो जाग
रा विशेषाधिकाः समवहतानामपि केषांचित् जागरत्वात् १२ तेभ्यः पर्याप्ता विशेषाधिकाः सुप्तानामपि केषांचित् पर्याप्तत्वात् सुप्ता हि प
र्याप्ता अपर्याप्ता अपि भवंति जागरास्तु पर्याप्ता एवेति नियमः १३ तेभ्योऽपि पर्याप्तेभ्य आयुःकर्माबंधका विशेषाधिकाः अपर्याप्तानामप्यायुःकर्माबंध
कत्वभावात् १४ इदमेवाल्पबहुत्वं विनेयजनानुग्रहाय स्थापनाराशिभिः प्रदर्श्यते इह स्थापनायां पर्याप्तसत्त्वेन प्रत्यासत्तेः नवोपरितनायां पंक्तौ
आयुःकर्मबंधकाः अपर्याप्ताः समवहताः सातावेदका इंद्रियोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः क्रमेण स्थाप्यंते तस्या अधस्तन्यां पंक्तौ तेषामेव प्र
दानामधस्तात् यथासं

आयुर्बंधकाः॥१॥	अपर्याप्त॥२॥	सुप्त४॥	॥	समवहता॥८॥	सातावेदका१६॥	इंद्रियोपयुक्त३२	अनागार६४॥
आयुरबंधका२५५	पर्याप्त२५४	जागरा२५२		असमवहता२४८	असातावेदका२४०	नोइंद्रियोपयुक्ताः२२४	सागार१९२॥

६९

ख्यमायुरबंधकाः पर्याप्ता जागरा असमवहता असातावेदका नोइंद्रियोपयुक्ताः साकारोपयुक्ताः स्थापना चेयं अत्रोपरितन्यां पंक्तौ सर्वाण्यपि प
दानि संख्येयगुणानि आयुःपदं स्वविषयमाश्रित्य तत्परिमाणसंख्यायामेकः स्थाप्यते ततः शेषपदानि किल जघन्येन संख्येयेन संख्येयगु
णानीति द्विगुणद्विगुणान्यंकास्तेषु स्थाप्यंते तद्यथा द्वौ चत्वारः अष्टौ षोडश द्वात्रिंशत् चतुःषष्टिः सर्वोऽपि जीवराशिरनंतानंतस्वरूपोऽप्यसत्क
ल्पनया षट्पंचाशदधिकशतद्वयपरिकल्प्यते ततोऽस्माद्राशेरायुर्बंधकादिगताः संख्याः शोधयित्वा यद्यच्छेषमवतिष्ठते तत्तत्
आयुरबंधकादीनां परिमाणं स्थापयितव्यं तद्यथा आयुरबंधकपदे द्वे शते पंचपंचाशदधिके शेषेषु यथाक्रमं द्वे शते चतुःपंचाशदधिके द्वे
शते द्विपंचाशदधिके द्वे अष्टचत्वारिंशदधिके द्वे शते चतुर्विंशत्यधिके द्विनवत्यधिकं शतं एवं च सति उपरितनपंक्तिगतान्यनाकारो
पयुक्तपर्यंतानि पदानि संख्येयगुणानि द्विगुणाधिकत्वात् ततः परं साका रोपयुक्तपदमपि संख्येयगुणं द्विगुणत्वात् शेषाणि तु नो
इंद्रियोपयुक्तादीनि प्रतिलोमं विशेषाधिकानि द्विगुणत्वस्याविक लत्वाभावात् तदेवं बंधद्वारमिदानीं पुद्गलद्वारमाह
खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवा पोग्गला तेलोक्के इत्यादि इदमल्प बहुत्वं पुद्गलानां द्रव्यार्थत्वमंगीकृत्य क्षेत्रापेक्षया प्रदाया
तु तत्रावगाहक्षेत्रानुसारेण चिंत्यमानाः पुद्गलास्त्रैलोक्ये त्रैलोक्यसंस्पर्शिनः सर्वस्तोकास्त्रैलोक्यव्यापीनि पुद्गलद्रव्याणि तिस्राव:
यस्मान्महास्कंधा एव त्रैलोक्यव्यापिनस्ते चाल्पा इति तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोकेऽनंतगुणाः यतः तिर्यग्लोकस्य यः सर्वोपरितन एक
प्रादेशिकं प्रतरं यश्चाधोलोकस्य सर्वाधस्तनमेकप्रादेशिकं प्रतरमेतद्द्वयमपि प्रतरमूर्ध्वलोकतिर्यग्लोकमुच्यते तच्चानंताः संख्येयप्रदेश
का अनंता असंख्येयप्रदेशका अनंता अनंतप्रदेशकाः स्कंधाः स्पृशंतीति द्रव्यार्थतयाऽनंतगुणाः तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके प्रागुक्तप्र
कारेण प्रतरद्वयरूपे विशेषाधिकाः क्षेत्रस्य आयामविष्कंभाभ्यामनाम विशेषाधिकत्वात् तेभ्यस्तिर्यग्लोकेऽसंख्येयगुणाः क्षेत्रस्यासंख्ये
यगुणत्वात् तेभ्य ऊर्ध्वलोकेऽसंख्येयगुणाः यतस्तिर्यग्लोकक्षेत्रादूर्ध्वलोकक्षेत्रमसंख्येयगुणमिति तेभ्योऽधोलोके विशेषाधिकाः ऊ

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ ईषल्लोकादधोलोकस्य विशेषाधिकत्वात् देशोनसप्तरज्जुप्रमाणो ह्यूर्ध्वलोकः समधिकसप्तरज्जुप्रमाणस्त्वधोलोकः संप्रति दिगनुपातेना
ल्पबहुत्वमाह — दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवा पोग्गला उड्ढदिसाए इत्यादि दिगनुपातेन दिगनुसारेण चिंत्यमाना नाम पुद्गलाः सर्वस्तोका ऊर्ध्व
दिशि इह रत्नप्रभायां समभूमितले मेरुमध्ये अष्टप्रादेशिको रुचकः तस्माद्विनिर्गता चतुःप्रादेशा ऊर्ध्वदिक् यावल्लोकांतमनंतरं च सर्वस्तो
काः पुद्गलाः तेभ्योऽधोदिशि विशेषाधिकाः अधोदिग् हि रुचकादेव प्रवर्तते चतुःप्रदेशा यावल्लोकांतमतस्तस्या विशेषाधिकत्वात् पुद्गला
विशेषाधिकाः तेभ्य उत्तरपूर्वस्यां दक्षिणपश्चिमायां च प्रत्येकमसंख्येयगुणाः स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः यतस्ते अपि दिशौ रुचकादिनिर्ग
ते मुक्तावलिसंस्थिते तिर्यग्लोकांतं ततस्तयोर्लोकांतत ऊर्ध्वलोकांतं पर्यवसिते ततो नैकैकस्यासंख्येयगुणत्वात् तत्र पुद्गला असंख्येय
गुणाः क्षेत्रं च स्वस्थाने समं ततस्तत्र पुद्गला अपि स्वस्थाने तुल्याः तेभ्यो दक्षिणपूर्वस्यामुत्तरपश्चिमायां च प्रत्येकं विशेषाधिकाः
स्वस्थाने तु परस्परं तुल्याः कथं विशेषाधिका इति चेत् उच्यते इह सौमनसगंधमादनेषु सप्तसप्तकूटानि विद्युत्प्रभ
माल्यवतोर्नव नव ततश्च कूटेषु धूमिकावश्यायादिसूक्ष्मपुद्गलाः प्रभूताः संभवंतीति ता विशेषाधिकाः स्वस्थाने तु क्षेत्रस्य
पर्वतादेश्च समानत्वात् तुल्याः तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि असंख्येयगुणाः क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वात् तेभ्यः पश्चिमायां विशेषाधिकाः अ
धोलौकिकग्रामेषु शुषिरभावतो बहूनां पुद्गलानामवस्थानभावात् दक्षिणेन विशेषाधिका बहूनां भवनशुषिरभावात् उत्तरस्यां विशेषाधि
का यत उत्तरस्यां मानससरोवरे संख्येययोजनकोटीकोटीप्रमाणमानसं सरः तत्र ये जलचराः पनकसेवालादयश्च सत्वाः तेषु अ
तिबहव इति तेषां तैजसकार्मणपुद्गलास्तत्र अधिकाः प्राप्यन्ते इति पूर्वोक्तेभ्यो विशेषाधिकाः साम्प्रतं पुद्गलविषयमल्पबहुत्वमुक्तमिदा
नीं सामान्यतो द्रव्यविषयं क्षेत्रानुपातेनाह — खेत्ताणुवाएणं सव्वत्थोवाइं दव्वाइं तेलोक्के इत्यादि क्षेत्रानुपातेन चिंत्यमानानि द्रव्याणि स
र्वस्तोकानि त्रैलोक्यस्पर्शीनि यतो धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायाः पुद्गलास्तिकायस्य महास्कंधा जीवास्तिकायस्य ७०

मारणांतिकसमुद्घातेनातीव समवहता जीवास्त्रैलोक्यव्यापिनस्ते चाल्पा इति सर्वस्तोकानि तेभ्य ऊर्ध्वलोकतिर्यग्लोके प्रागुक्तस्वरूपप्र
तरद्वयात्मके अनंतगुणानि अनंतैः पुद्गलद्रव्यैरनंतैर्जीवद्रव्यैस्तस्य संस्पर्शनात् तेभ्योऽधोलोकतिर्यग्लोके विशेषाधिकानि ऊर्ध्वलो
कतिर्यग्लोकादधोलोकतिर्यग्लोकस्य मनाक् विशेषाधिकत्वात् तेभ्य ऊर्ध्वलोके असंख्येयगुणानि क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वात् तेभ्योऽ
धोलोकेऽनंतगुणानि कथमिति चेत् उच्यते इह अधोलौकिकग्रामेषु कालोऽस्ति तस्य च कालस्य तत्तत्परमाणुसंख्येयासंख्येयानंत
प्रादेशिकद्रव्यक्षेत्रकालभावपर्यायसंबंधवशात् प्रतिपरमाण्वादिद्रव्यमनंतता ततोऽनंतत्वादधोलोकेऽनंतगुणानि तेभ्यस्तिर्यग्लो
के संख्येयगुणानि अधोलौकिकग्रामप्रमाणानां खंडानां मनुष्यलोके कालद्रव्याधारभूतेषु संख्येयानामेव लभ्यमानत्वात् संप्र
ति दिगनुपातेन सामान्यतो द्रव्याणामल्पबहुत्वमाह — दिसाणुवाएणं सव्वत्थोवाइं दव्वाइं अहे दिसाए इत्यादि दिगनु
पातेन दिगनुसारेण चिंत्यमानानि द्रव्याणि सर्वस्तोकानि अधोदिशि अधोदिशि प्राग्व्यावर्णितस्वरूपायां तत ऊर्ध्वदिश्यनं
तगुणानि किं कारणमिति चेत् उच्यते इह ऊर्ध्वलोके मेरोः पंचयोजनशतिकं स्फटिकमयं कांडमस्ति तत्र च चंद्रादित्यप्र
भानुप्रवेशात् द्रव्याणां क्षणादिकालप्रतिभागोऽस्ति कालस्य च प्रागुक्तनीत्या प्रतिपरमाण्वादिद्रव्यमानंत्यात् अनंतगुणानि त
त उत्तरपूर्वस्यामीशान्यां दक्षिणपश्चिमायां नैर्ऋतकोण इत्यर्थः असंख्येयगुणानि क्षेत्रस्यासंख्येयगुणत्वात् स्वस्थाने द्वयान्यपि
परस्परं तुल्यानि समानक्षेत्रत्वात् तेभ्यो दक्षिणपूर्वस्यामाग्नेय्यामुत्तरपश्चिमायां वायव्यकोणे इति भावः विशेषाधिकानि विद्यु
त्प्रभमाल्यवत्कूटाश्रितानां धूमिकावश्यायादिसूक्ष्मपुद्गलद्रव्याणां बहूनां संभवात् तेभ्यः पूर्वस्यां दिशि असंख्येयगुणत्वात्
तेभ्यः पश्चिमायां विशेषाधिकानि अधोलौकिकग्रामेषु शुषिरभावतो बहूनां पुद्गलद्रव्याणामवस्थानभावात् ततो दक्षिणस्यां दि
शि विशेषाधिकानि बहूनां भवनशुषिरभावात् ततः उत्तरस्यां विशेषाधिकानि तत्र मानससरसि जीवद्रव्याणां तदाश्रितानां तैजसकार्मण

पुद्गलस्कंधद्रव्याणां च द्रव्याणां च प्रदेशसंख्यावान् संप्रति परमाणुसंख्येयप्रदेशानां परस्परमल्पबहुत्वमाह ॥ एगपएसिणं अंतपरमाणुपुग्गलाणं
।संखेज्जपएसियाणमित्यादि पाठसिद्धं नवरं सर्वाल्पबहुत्वानीयां सर्वत्र तथास्वाभाव्यं कारणं वाच्यं संख्यातत्वात् तथा सर्वबहुत्वप्रधानत्वमल्पबहु
त्वमाह च ॥ ॥एगपएसोगाढाणमित्यादि इह क्षेत्राधिकारतः क्षेत्रस्य प्राधान्यात् परमाणुद्व्यणुकाद्यनंतानंतकस्कंधा अपि विव
क्षिता एकप्रदेशावगाढा आधाराधेययोरभेदोपचारादेकद्रव्यत्वेन व्यवछियंते तेभ्यश्च ये तावदेकप्रदेशावगाढाः पुद्गलाः पुद्गलद्रव्याणि सर्व
लोकाकाशप्रदेशप्रमाणानीत्यर्थः नहि स कश्चिदेवं नभःप्रदेशोस्ति य एकप्रदेशावगाहनपरिणामपरिणतानां परमा
ण्वादीनामवकाशदानपरिणामेन परिणतो न वर्ततेति तेभ्यः संख्येय प्रदेशावगाढाः पुद्गलद्रव्यार्थतयासंख्येयगुणाः कथमि
ति चेदुच्यते इहापि क्षेत्रस्य प्राधान्यात् परमाणुकाद्यनंतानंतकस्कंधा द्विप्रदे शावगाढा एकद्रव्यत्वेन विवक्षितास्ततो नितरां तथाभूतानि पुद्ग
लद्रव्याणि सर्वलोकेभ्यः संख्येयगुणानि नभसो हि सर्वलोकप्रदे शास्तावन्तो असंख्येया अपि असत्कल्पनया दश ताव
त्कल्प्यंते तत्र प्रत्येकं विवक्षितोपि दशविधैकप्रदेशावगाहानि। पुद्गलद्रव्याणि लभ्यन्ते तदा द्विप्रदेशावगाहन्यस्य
ह्यन्यान्यो न परस्परसंयोगात् स्यातामिति नवत्यकप्रदेशा वगाढत्वात् द्विप्रदेशावगाढानि पुद्गलद्रव्याणि संख्येयगु
णानि एवं तस्यापि त्रिप्रदेशावगाढानि एवमुत्तरोत्तरं यावद्दश संख्येयप्रदेशावगाढानि ततः स्थितमेतदेकप्रदेशावगाढेभ्यः संख्येयप्र
देशावगाढा पुद्गला द्रव्यार्थतया संख्येयगुणा इति एवं तेभ्यः संख्येयप्रदेशा अवगाढाः पुद्गला द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणाः असंख्यात
स्य असंख्यातभेदभिन्नत्वात् प्रदेशार्थता सूत्रं द्रव्यार्थप्रदेशार्थता सूत्रं च सुगमत्वात् स्वयं भावनीयं कालसूत्रमपि सुगमं स्वयं भावयित
व्यमिति नवरं एकसमयस्थितिका अपि पुद्गलाः एकगुणकालकादयो पि विवक्ष्याः तथैव सव्वत्थोवा अ
णंतपएसियाखंधा एगगुणकालगा परमाणुपुग्गला एगगुणकालगा दव्वट्ठयाए अणंतगुणा संखेज्जपएसियाखंधा एगगुणकालगा संखेज्जगुणा ८१

असंखेज्जपएसियाखंधा एगगुणकालगा असंखेज्जगुणा एएसि णं सव्वावा अणंतपएसियाखंधा एगगुणकालगा परमाणुपोग्गला एगगुण
कालगा अणंतगुणा इत्यादि एवं संख्येयगुणकालकानामसंख्येयगुणकालकानामनंतगुणकालकानामपि वाच्यं एवं शेषवर्णगंधरसा अपि वक्त
व्याः कर्कशमृदुगुरुलघवः स्पर्शा अपि एकप्रदेशावगाढादिनिसूत्रवद्वक्तव्याः तत्रैवं सव्वत्थोवा एगपएसोगाढा एगगुणकक्खडफासा दव्वट्ठयाए सं
खेज्जपएसोगाढा एगगुणकक्खडफासा दव्वट्ठयाए संखेज्जगुणा असंखेज्जपएसोगाढा एगगुणकक्खडफासा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा
इत्यादि एवं संख्येयगुणकर्कशस्पर्शा असंख्येयगुणकर्कशस्पर्शा अनंतगुणकर्कशस्पर्शा वाच्या एवं मृदुगुरुलघवः अवशेषाश्चत्वारः शी
तादयः स्पर्शा अपि वर्णादिवत् वक्तव्याः सूत्रपाठोल्पकालत्वेन सुगम बाह्यं भावनीयं गतं पुद्गलद्वारमिदानीं महादंडकं विवक्ष
र्गुरुराह च अह भंते इत्यादि अथ भदंत सर्वजीवाल्पबहुत्वं सर्वजी वाल्पबहुत्वं सर्वजीवाल्पबहुत्ववक्तव्यतात्मकं महा
दंडकं वर्त्तयिष्यामि रचयिष्यामीति तात्पर्यार्थः अनेन एतत् ज्ञापयति ती र्थकरा अर्थमाख्याति एवं भगवान् गणधरः स
र्वत्र तीर्थकरं प्रति प्रवर्त्तते न पुनः कदाचनापि सगुरुस्वरूपमिति तत् ज्ञापयति कुशला लपि कर्मणि विनीतेन गुरुमनापृच्छ्य न प्रवर्त्तितव्यं किं
तु तदनुज्ञया स्वस्मरणमन्यथाविनेयज्ञापनायोगात् विनयस्य हि लक्षणमिदं गुरुभिर्निर्दि ष्टं नाम्नायाद्गुरुश्चाज्ञावर्त्तकः शुश्रूषश्च सततं नित्यं स विने
यः प्रकीर्त्तितः गुरुश्चायं दुःखनीयः स च धर्मकर्त्ता च सदा धर्मप्रवर्त्तकः सत्वेभ्यो धर्मशास्त्रार्थदेशको गुरुरुच्यते इति महादंडकं वर्त्त
यिष्यामीत्युक्तं ततः प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति ॥ सव्वत्थोवा गब्भवक्कंतियमणुस्सा इत्यादि सर्वस्तोका गर्भव्युत्क्रांतिका मनुष्याः संख्येयकोटीको
टीप्रमाणत्वात् तेभ्यो मनुष्यस्त्रियः संख्येयगुणाः सप्तविंशतिगुणत्वात् उक्तं च सत्तावीसगुणा पुण मणुयाणं तदहिया चेव इत्यादि तेभ्यो बा
दरतेजस्कायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः कतिपयवर्गन्यूनावलिकाघनसमयप्रमाणत्वात् तेभ्योनुत्तरोपपातिका देवा असंख्येयगुणाः
।क्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवर्त्तिनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तेभ्य उपरितनग्रैवेयकदेवाः संख्येयगुणाः बृहत्तरक्षेत्रपल्योपमासंख्येय

भागवर्त्तिनः प्रदेशराशिप्रमाणत्वादेतदपि कथमवसेयमिति चेत् उच्यते विमानबाहुल्यात् तथाह्यनुत्तरदेवानां पंचविमानानि विमानशतमुपरि
तनग्रैवेयकत्रिकप्रतिविमानं चासंख्येया देवा यथा यथा चाधोवर्त्तीनि विमानानि तथा तथा देवा अपि प्राचुर्येण लभ्यन्ते ततोऽवसीयते अनुत्त
रोपपातिदेवेभ्यो बृहत्तरक्षेत्रपल्योपमासंख्येयभागवर्त्त्याकाशप्रदेशराशिप्रमाणा उपरितनग्रैवेयकत्रिकदेवा एवमुत्तरत्रापि भावना कार्या
यावदानतकल्पः तेभ्यो मध्यमग्रैवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः तेभ्योऽधस्तनग्रैवेयकत्रिकदेवाः संख्येयगुणाः तेभ्योऽप्यच्युतकल्प
देवाः संख्येयगुणाः ८ तेभ्य आरणकल्पदेवाः संख्येयगुणाः यद्यप्यारणाच्युतकल्पौ समश्रेणिकौ यद्यप्यारणाच्युतकल्पौ समश्रेणिकौ समविमा
नसंख्याकौ च तथापि कृष्णपाक्षिकाः प्राचुर्येण दक्षिणस्यां दिशि समुत्पद्यन्ते ततो दक्षिणस्यां बहवः कृष्णपाक्षिकाः स्तोकाः शुक्लपा
क्षिकाश्च तावदच्युतकल्पे देवाः संख्येयगुणाः तेभ्योऽपि प्राणतकल्पे देवाः संख्येयगुणाः ८ तेभ्योऽप्यानतकल्पे देवाः संख्येयगु
णाः भावना आरणकल्पवत्कर्त्तव्या तेभ्योऽप्यधःसप्तमनरकपृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः श्रेण्यसंख्येयभागगत
नभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ११ तेभ्यः षष्ठपृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः एतच्च प्रागेव दिगनुपाते नैरयिकाल्पबहुत्वचिंतायां भा
वितं तेभ्योऽपि सहस्रारकल्पे देवा असंख्येयगुणाः षष्ठपृथिवीनैरयिकपरिमाणहेतुश्रेण्यसंख्येयभागापेक्षया सहस्रारकल्पदेवप्र
माणहेतोः श्रेण्यसंख्येयभागस्यासंख्येयगुणत्वात् १४ तेभ्यो महाशुक्रकल्पे देवा असंख्येयगुणाः विमानबाहुल्यात् तथाहि षट् सहस्राणि वि
मानानां सहस्रारकल्पे चत्वारिंशत् सहस्राणि महाशुक्रे अन्यच्चाधोधोविमानवासिनो बहुबहुतराः स्तोकस्तोकतरा उपरितनोपरितनविमानवासिनः ततः
सहस्रारदेवेभ्यो महाशुक्रकल्पे देवा असंख्येयगुणाः तेभ्योऽपि पंचमधूमप्रभापृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः बृहत्तमश्रेण्यसं
ख्येयभागवर्त्तिनः प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तेभ्योऽपि लांतककल्पे देवा असंख्येयगुणाः अतिबृहत्तमश्रेण्यसंख्येयभागगतनभःप्रदेशराशि
प्रमाणत्वात् तेभ्योऽपि चतुर्थ्यां पंकप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः युक्तिः प्राग्वद्भावनीया तेभ्योऽपि ब्रह्मलोककल्पे देवा असंख्ये

यगुणाः युक्तिः प्रागुक्तैव तेभ्योऽपि तृतीयस्यां वालुकाप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्येयगुणाः तेभ्योऽपि माहेंद्रकल्पे देवा असंख्येयगु
णाः तेभ्योऽपि सनत्कुमारकल्पे देवाः असंख्येयगुणाः युक्तिः सर्वत्रापि प्रागुक्तैव तेभ्यो द्वितीयस्यां शर्कराप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्ये
यगुणाः एते च सप्तमपृथिवीनारकादय आ द्वितीयनारकपर्यन्ताः प्रत्येकं स्वस्थाने चिंत्यमानाः सर्वेऽपि घनीकृतलोकश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्तिनः
प्रदेशराशिप्रमाणा द्रष्टव्याः केवलं श्रेण्यसंख्येयभागोऽसंख्येयभागः संख्येयभेदभिन्नस्ततोऽसंख्येयगुणत्वान्नयाल्पबहुत्वमभि
धीयमानं न विरुध्यते तेभ्योऽपि द्वितीयनरकपृथिवीनारकेभ्यः संमूर्च्छिममनुष्या असंख्येयगुणाः तदिह अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबं
धिनि तृतीयवर्गमूले गुणिते यत्प्रथमवर्गमूलं यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणानि खंडानि यावंत्येकस्यां प्रादेशिक्यां श्रेणौ भवंति ता
वत्प्रमाणाः तेभ्य ईशानकल्पे देवा असंख्येयगुणाः यतोंऽगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबंधिनि द्वितीयवर्गमूले तृतीयेन
वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावंतो न
भःप्रदेशास्तावत्प्रमाणा ईशानकल्पगता देवदेवीसमुदायस्तत्र किंचिदूनद्वात्रिंशत्तमभागकल्पा ईशानदेवास्ततो देवाः सं
मूर्च्छिममनुष्येभ्योऽसंख्येयगुणाः २५ तेभ्य ईशानकल्प एव देव्यः संख्येयगुणाः द्वात्रिंशद्गुणत्वात् द्वात्रिंशद्गुणा द्वात्रिंशद्रूपाधिकाश्च हि
देवेभ्यो देव्य इति वचनात् तेभ्यः सौधर्मकल्पे देवाः संख्येयगुणाः तत्र विमानबाहुल्यात् तथाहि तत्र द्वात्रिंशत् शतसहस्राणि विमानानामष्टावि
शतिः शतसहस्राणि विमानानामष्टाविंशतिः शतसहस्राणि ईशानकल्पे अपि च दक्षिणदिग्वर्त्ती सौधर्मकल्प ईशानकल्पस्तूत्तरदिग्वर्त्ती द
क्षिणस्यां च दिशि बहवः कृष्णपाक्षिकाः समुत्पद्यंते ततः ईशानदेवेभ्यः सौधर्मदेवाः संख्येयगुणाः न चेयं युक्तिर्माहेंद्रसनत्कुमारकल्प
योरप्युक्ता परं तत्र माहेंद्रकल्पापेक्षया सनत्कुमारकल्पे देवा असंख्येयगुणा उक्ता इह तु सौधर्मकल्पे संख्येयगुणा उदितं कथं घटते इति उच्यते वच
नप्रामाण्यात् न चात्र पाठभ्रमो यतोऽन्यत्राप्युक्तं ईशाणे सव्वत्थवि बत्तीसगुणा उ होंति देवीओ संखेज्जा सोहम्मे तओ असंखा भवणवासी २७ इति त

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

त्यापि तस्मिन्नेव सौधर्मकल्पे देवाः संख्येयगुणाः द्वात्रिंशद्गुणत्वात् सप्तरूपविवर्जितगुणाकारत्वात् देवीभ्य इति वचनात् ततोप्यसंख्येयगुणा
भवनवासिनः कथमिति चेदुच्यते इह अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबंधिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशि
र्भवति तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावांस्तावान् भवनपतिदेवदेवीसमुदायस्तस्मात् किंचिन्न्यूनद्वात्रिंशत्तमभाग
कल्पास्तु भवनपतयो देवास्ताभ्यो घटंते सौधर्मदेवीभ्योऽप्यसंख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ततोऽप्यसंख्येया रत्नप्रभायां पृथिव्यां नैरयिका असंख्ये
यगुणाः अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबंधिनि प्रथमवर्गमूले द्वितीयेन वर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिस्तावत्प्रमाणासु श्रेणिषु यावंत आ
काशप्रदेशास्तावत्प्रमाणत्वात् ततोपि खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः पुरुषा असंख्येयगुणाः प्रतरासंख्येयगुणाः प्रतरासंख्येयभागवर्त्यसं
ख्येयश्रेणिगतनभःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ततोपि खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः स्त्रियः संख्येयगुणाः त्रिगुणत्वात् तिगुणा तिरूवअहि
या तिरियाणं इत्थियाओ होंति इति वचनात् ३३ ततः स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः पुरुषाः संख्येयगुणाः बृहत्तरप्रतरा
संख्येयभागवर्त्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ३४ तेभ्यः स्थलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः स्त्रियः संख्येयगुणा
स्त्रिगुणत्वात् ततो जलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः पुरुषाः संख्येयगुणाः बृहत्तमप्रतरासंख्येयभागवर्त्यसंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदे
शराशिप्रमाणत्वात् ततो जलचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकस्त्रियः संख्येयगुणाः त्रिगुणत्वात् ३७ ततोपि व्यंतरा देवाः पुंवेदोदयिनः संख्येय
योजनकोटीकोटीप्रमाणानि सूचिरूपाणि खंडानि सूचिरूपाणि खंडानि यावंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति तावंतः सामान्यतो व्यंतराः केवलमिह पुरु
षा विवक्षिता इति ते सकलसमुदायापेक्षया किंचिन्न्यूनद्वात्रिंशत्तमभागकल्पा वेदितव्याः ततो व्यंतरदेवस्त्रियः संख्येयगुणा द्वात्रिं
शद्गुणत्वात् ततो ज्योतिष्का देवाः संख्येयगुणाः ते हि सामान्यतः षट्पंचाशदधिकशतद्वयांगुलप्रमाणानि सूचीरूपाणि खंडानि यावंत्येकस्मिन् प्र
तरे भवंति तावत्प्रमाणाः परमिह पुरुषा विवक्षिता इति सकलसमुदायापेक्षया किंचिन्न्यूनद्वात्रिंशत्तमभागकल्पाः प्रतिपत्तव्याः ततस्तत्पत्न्यः ... ७३

वीभ्यः संख्येयगुणाः ४० ततोपि ज्योतिष्का देव्यः संख्येयगुणा द्वात्रिंशद्गुणत्वात् ४१ ताभ्यः खचरपंचेंद्रियतिर्यग्योनिका नपुंसकाः संख्येयगुणाः
क्वचिदसंख्येयगुणा इति पाठः स समीचीनो न यत इह पर्याप्तचतुरिंद्रिया वक्ष्यंते तेऽपि ज्योतिष्कदेवापेक्षया संख्येयगुणा एव पठ्य
ंते तथा हि षट्पंचाशदधिकशतद्वयांगुलप्रमाणानि सूचीरूपाणि खंडानि यावंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति तावत्प्रमाणा ज्योतिष्काः उक्तं
च छप्पन्नदोसयंगुलसूइपएसेहिं भाइयं पयरं जोइसिएहिं हीरइ इति अंगुलसंख्येयभागमात्राणि च सूचीरूपाणि खंडानि यावंत्येक
स्मिन् प्रतरे भवंति तावत्प्रमाणाश्चतुरिंद्रियाः उक्तं च पज्जत्तापज्जत्ता बितिचउअसन्निणो अवहरंति अंगुलसंखासंखप्पएसभइयं पुढो पयरं
अंगुलसंख्येयभागापेक्षया च षट्पंचाशदधिकमंगुलशतद्वयं संख्येयगुणं । ततो ज्योतिष्कदेवापेक्षया पर्याप्तचतुरिंद्रि
या अपि संख्येयगुणा एव घटंते किंतु नः पर्याप्तचतुरिंद्रियापेक्षया संख्येयभागमात्राः खचरपंचेंद्रियनपुंसका इति तेभ्योपि स्थलच
रपंचेंद्रियनपुंसकाः संख्येयगुणाः ततोपि जलचरपंचेंद्रियनपुंसकाः संख्येयगुणाः ४५ ततोपि पर्याप्ताः संज्ञ्यसं
ज्ञिलक्षणाः पंचेंद्रिया विशेषाधिकाः ततोपि पर्याप्तद्वींद्रिया विशेषाधिकाः ४७ ततोपि पर्याप्तत्रींद्रिया विशेषाधिकाः यद्यपि च
पर्याप्तचतुरिंद्रियादीनां पर्याप्तद्वींद्रियपर्यंतानां प्रत्येकमंगुलसंख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खंडानि यावंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति
तावत्प्रमाणत्वमविशेषेणान्यत्र वर्ण्यते तथाप्यंगुलसंख्येयभागस्यासंख्येयभेदभिन्नत्वादित्थं विशेषाधिकत्वमुच्यमानं न विरुध्यते उक्तं च महादंड
कमध्येऽपि ततो नपुंसकखचरथलयरसंखेज्जा जलयरनपुंसका चउरिंदियतो पणबितिपज्जत्त किंचि हिया इति ४८ ततोपि पर्याप्त
त्रींद्रियेभ्यः पर्याप्ताः पंचेंद्रिया असंख्येयगुणाः अंगुलासंख्येयभागमात्राणि खंडानि सूचीरूपाणि यावंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति तावत्प्रमाण
त्वात् ततश्चतुरिंद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ततोपि त्रींद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ५१ ततोपि द्वींद्रिया अपर्याप्ता विशेषाधिकाः यद्य
पि चापर्याप्तपंचेंद्रियादयोऽपर्याप्तद्वींद्रियपर्यंताः प्रत्येकमंगुलस्यासंख्येयभागमात्राणि खंडानि सूचीरूपाणि यावंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति तावत्प्र

माणा अन्यत्रापि विशेषेणाकाशप्रदेशासंख्येयभागस्य विविक्तत्वादिष्टं विशेषाधिकत्वमुच्यमानं न विरोधमास्कंदति तेभ्योपि द्वींद्रियापर्याप्तेभ्यः प्रत्येकबादरव
नस्पतिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः यद्यपि चापर्याप्तद्वींद्रियादिवत् पर्याप्तबादरवनस्पतिका अपि अंगुलासंख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खंडानि या
वंत्येकस्मिन् प्रतरे भवंति तावत्प्रमाणा अन्यत्राप्याकाशप्रदेशाप्यंगुलासंख्येयभागस्यासंख्येयत्वादविविक्तत्वात् बादरपर्याप्तप्रत्येकवनस्पतिपरिमाणचिंतायां
मंगुलासंख्येयभागोऽसंख्येयगुणहीनः परिगृह्यते ततो न कश्चिद्विरोधः ५३ तेभ्योपि बादरनिगोदा अनंतकायिकशरीररूपाः पर्याप्ता असं
ख्येयगुणाः ५४ तेभ्योपि बादरपृथिवीकायिकाः पर्याप्ता असंख्येयगुणाः ५५ तेभ्योपि पर्याप्ता बादराप्कायिकाः असंख्येयगुणाः यद्यपि पर्या
प्ताबादरप्रत्येकवनस्पतिकायिकपृथिवीकायिकाप्कायिकाः प्रत्येकमंगुला। संख्येयभागमात्राणि सूचीरूपाणि खंडानि यावंत्येकस्मि
न्प्रतरे भवंति तावत्प्रमाणा अन्यत्रापि विशेषेणाकाशप्रदेशाप्यंगुलासंख्येयभा दविविक्तत्वाद्विविक्तत्वादिष्टमसंख्येयगुणत्वं नाशिक्षात न कश्चि
द्विरोधः तेभ्यो बादरपर्याप्ताप्कायिकेभ्यो बादरवायुकायिकाः पर्याप्ता अ संख्येयगुणा घनीकृतलोकासंख्येयप्रतरगतन
भःप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् तेभ्योपि बादरतेजस्कायिका अपर्याप्ता असंख्ये। यगुणाः असंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाण
त्वात् ५८ तेभ्यः प्रत्येकशरीरबादरवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणा : ५९ तेभ्योपि बादरनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येयगुण
: ५९ तेभ्योपि बादरनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः ६० तेभ्योपि बादरपृथिवीकायिका अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः ६१ तेभ्यो बा
दराप्कायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः ६२ तेभ्यो बादरवायुकायिका अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः ६३ तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिका अ
पर्याप्तका असंख्येयगुणाः तेभ्यः सूक्ष्मपृथिवीकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ६५ तेभ्यः सूक्ष्माप्कायिका अपर्याप्तका विशेषाधिकाः ६६।
तेभ्यः सूक्ष्मवायुकायिका अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ६७ तेभ्यः सूक्ष्मतेजस्कायिकाः पर्याप्तकाः संख्येयगुणा अपर्याप्तसूक्ष्मेभ्यः पर्याप्तसूक्ष्माणां
स्वभावतः प्राचुर्येण भावात् तथा चाह अस्यामेव प्रज्ञापनायां संग्रहणिकारः जीवाणमपज्जत्ता बहुतरगा बायराण विन्नेया सुहुमाण य पज्जत्ता ओहेण ७४

या केवली बिंति ६८ तेभ्योपि सूक्ष्मपृथिवीकायिकाः पर्याप्ताः विशेषाधिकाः ६९ तेभ्योपि सूक्ष्माप्कायिकाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः ७० तेभ्योपि
सूक्ष्मवायुकायिकाः पर्याप्ता विशेषाधिकाः ७१ तेभ्योपि सूक्ष्मनिगोदा अपर्याप्तका असंख्येयगुणाः ७२ तेभ्योपि पर्याप्ताः सूक्ष्मनिगोदाः संख्ये
यगुणाः यद्यपि चापर्याप्ततेजस्कायिकादयः पर्याप्तसूक्ष्मनिगोदपर्यंता अविशेषेणान्यत्रासंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणा उक्ता
स्तथापि लोकासंख्येयस्यासंख्येयभेदभिन्नत्वादिदमल्पबहुत्वमविरुध्यमानमुपपन्नं द्रष्टव्यं ७३ तेभ्योऽभव्यसिद्धिका अनंतगुणाः
जघन्ययुक्तानंतकप्रमाणत्वात् ७४ तेभ्यः प्रतिपतितसम्यग्दृष्टयोऽनंतगुणाः ७५ तेभ्यः सिद्धा अनंतगुणाः ७६ तेभ्योपि बादरवनस्पतिकायिकाः
पर्याप्ताः पर्याप्ता अनंतगुणाः ७७ तेभ्योपि सामान्यतो बादरपर्याप्ता विशेषा धिकाः बादरपर्याप्तपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ७८ तेभ्यो
ऽपि बादरापर्याप्तवनस्पतिकायिका असंख्येयगुणाः एकैकबादरनि। गोदपर्याप्तनिश्रया असंख्येयगुणानां बादरापर्याप्तनिगोदानां
संभवात् ७९ तेभ्यः सामान्यतो बादरा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः ।बादरापर्याप्तपृथिवीकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ८० तेभ्यः
सामान्यतो बादरा विशेषाधिकाः पर्याप्तानामपि तत्र प्रक्षेपात् ८१ ते भ्यः सूक्ष्मवनस्पतिकायिका अपर्याप्ता असंख्येयगुणाः ८२ ते
भ्यः सूक्ष्मा अपर्याप्ता विशेषाधिकाः तेभ्यः सामान्यतः सूक्ष्माः पर्याप्ता वि शेषाधिकाः पर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ८५
तेभ्यः पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहिताः सूक्ष्मा विशेषाधिकाः अपर्याप्तसूक्ष्मपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिकायिकानामपि तत्र प्रक्षेपात् ८६ तेभ्यो
ऽपि भवसिद्धिर्भवसिद्धिर्येषां ते भवसिद्धिकाः भव्या विशेषाधिकाः जघन्ययुक्तानंतकमात्राभव्यपरिहारेण सर्वजीवानां भव्यत्वात् ८७ तेभ्यः सा
मान्यतो निगोदजीवा विशेषाधिकाः ८८ इह भव्या अभव्याश्चातिप्राचुर्येण बादरसूक्ष्मनिगोदजीवराशावेव प्राप्यंते नान्यत्र अ
न्येषां सर्वेषामपि मिलितानामसंख्येयलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् अभव्याश्च युक्तानंतकसंख्यामात्रपरिमाणास्ततो भव्या अपकृ
ष्यंते किंचिन्मात्रा भव्याश्च प्रागभव्यपरिहारेण चिंतिताः इदानीं तु बादरसूक्ष्मनिगोदचिंतायां तेपि प्रक्षिप्यंत इति विशेषाधिकाः ८९ ते

प्रज्ञा०वृत्तिः

भ्यः सामान्यतो वनस्पतिजीवा विशेषाधिकाः प्रत्येकशरीरिणामपि वनस्पतिजीवानां तत्र प्रक्षेपात् तेभ्यः सामान्यतः एकेन्द्रिया विशेषाधिका
बादरसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९० तेभ्यः सामान्यतस्तिर्यग्योनिका विशेषाधिकाः पर्याप्तापर्याप्तद्वित्रिचतुरिन्द्रियतिर्य
क्पंचेन्द्रियाणामपि तत्र प्रक्षेपात् ९१ तेभ्यश्चतुर्गतिका मिथ्यादृष्टयो विशेषाधिकाः इह केचिदविरतसम्यग्दृष्ट्यादिसंज्ञितिर्यक्पंचेन्द्रि
या सर्वेपि तिर्यंचो मिथ्यादृष्टयश्चिंतायां वा संख्येयनारकादयः प्रक्षिप्यंते ततस्तिर्यग्जीवराश्यपेक्षया चतुर्गतिका मिथ्यादृष्टयः सिद्ध्यमाना
विशेषाधिकाः ९२ तेभ्योप्यविरता विशेषाधिकाः अविरतसम्यग्दृष्टीनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९३ तेभ्यः सकषायिणो विशेषाधिकाः देशविरतादी
नामपि तत्र प्रक्षेपात् तेभ्यश्छद्मस्था विशेषाधिकाः उपशांतमोहादीनाम पि तत्र प्रक्षेपात् ९५ तेभ्यः सयोगिनो विशेषाधिकाः सयोगिकेव
लिनामपि तत्र प्रक्षेपात् तेभ्यः संसारस्था विशेषाधिकाः अयोगिकेव लिनामपि तत्र प्रक्षेपात् ९७ तेभ्यः सर्वजीवा विशेषाधिकाः सिद्धा
नामपि तत्र प्रक्षेपात् ९८ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञा पनाटीकायां तृतीयपदं समाप्तं ३ ॥ ॥व्याख्यातं तृतीयप
दमिदानीं चतुर्थमारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे दिगाद्य नादिना अल्पबहुत्वं संख्या निर्दिष्टा अस्मिंस्तु तथाऽल्पबहुत्वं
संख्यया निर्दिष्टानां सत्त्वानां जन्मतः प्रभृत्या मरणात् यन्नारकादिपर्यायरू पेणावस्थानमवस्थानं तच्चिंत्यते असमसंबंधेनायातस्यास्येदमा
दिसूत्रं नेरइयाणं भंते केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता इति नैरयिकाणां भदंत कियंतं कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता तत्र स्थीयते अवस्थीयते अनया आयुःकर्मवृत्त्या
त्येति स्थितिरायुःकर्मानुभूतिर्जीवनमिति पर्यायाः प्रश्नपाठश्चैव मिथ्यात्वादिनिरूपणानां कर्मपुद्गलानां ज्ञानावरणीयादिरूपतया परिणतानां
यदवस्थानं सा स्थितिरिति सिद्धं तथापि नारकादिपि नरकगतिपंचेन्द्रियजात्यादिनामकर्मोदया अत्र नारकत्वपर्यायस्थितिरपि नारकायुःप्रथमस
मयसंवेदनकाल एव तत्त्वविधानं नारकाद्युक्तमतोपि नारकत्वव्यपदेशो भवति तथा च सोऽत्र इदं वचनं नेरइए णं भंते नेरइएसु उववज्जइ यच्चाह
णं भंते नेरइए उववज्जइ अनेरइए उववज्जइ गोयमा नेरइए उववज्जइ गोयमा नेरइए उववज्जइ नो अनेरइए नेरइए उववज्जइ ७५

त्यादि ततः सैवायुःकर्मानुभूतिरिह स्थितिरभिधीयते इति निर्वचनमाह गोयमेत्यादि एतच्च पर्याप्तापर्याप्तविभागमकृत्वा सामान्यत उक्तं
यदा तु पर्याप्तापर्याप्तविभागश्चिंत्यते तदैवं सूत्रं अपज्जत्तनेरइयाणं भंते इत्यादि इह पर्याप्ताः द्विविधा लब्ध्या करणेन च तत्र नैरयिका देवाः संख्येयवर्षा
युष्कास्तिर्यङ्मनुष्याः करणेनैवापर्याप्ता न लब्ध्यपर्याप्तका नातिशयमेवमुक्तं तथा संग्रहणीवृत्तौ उपपातकाल एव करणेः कियंतं कालमपर्याप्ता इष्टा
शेषास्तु तिर्यग्मनुष्या लब्ध्या अपर्याप्ता उपपातकाले चतुरंच नारकदेवा तिर्यग्मनुष्या गर्भजाताश्च संख्येयवर्षायुषः एतच्च अपर्याप्तत्वं अवबो
धकालमायुः तिर्यग्मनुष्याः लब्धिपर्याप्ताविरहकालेय इह द्विविधा न भवति ह्यपर्याप्तनिरयकाणां च अपर्याप्तकाश्चेह ग्रन्यते तेषां वर्त्तमानं तन्मु
हूर्त्तमत उक्तं गोयमा जहन्नेणावि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणावि अंतोमुहुत्तं । गोयमा जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं अपज्जा
त्तगापामेव उत्कर्षकालः पर्याप्तानां तत उक्तं पर्याप्तसूत्रे गोयमा जहन्नेणं दस वाससहस्साइं अंतोमुहुत्तूणाइं उक्कोसेणं तेत्तीसं
सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तूणाइं एवं सर्वत्र पृथिवीविभागेन चिंतयति । पृथ्वीविभागेन चिंतयति ३ रयणप्पभापुढविनेरइ
याणं भंते इत्यादि सुगमं शेषमपि सुगमं प्राक् पदत्रिसमासेन तथा चंदविमा। णाणं भंते देवाणमित्यादि चंद्रविमाने जघन्यतः चंद्रो
पाश्चत्य परिवारभूतानां तत्परिवारभूतानां जघन्यतो पल्योपमचतुर्भागमानम् उत्कर्षतः चंद्राणां च इंद्रसामानिकादीनां वर्षलक्षाभ्यधिकं प
ल्योपमं चंद्रदेवस्य तु यथोक्तं पंचग्रहनक्षत्रताराविमानेषु सूर्यादिविमानेष्वपि भावनीयं ३ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां चतुर्थं
स्थित्याख्यं पदं समाप्तं ४ ॥ ॥व्याख्यातं चतुर्थपदमिदानीं पंचममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे नारकादिपर्यायस्य रू
पेणावस्थानमवस्थितिरुक्ता इह त्वौदयिकक्षायोपशमिकक्षायिकभावाश्रयपर्यायावधारणं प्रतिपाद्यते तत्र चेदमादिसूत्रं ३ कइविहाणं
भंते पज्जवा पन्नत्ता इत्यादि अथ केनाभिप्रायेण गौतमस्वामिना भगवानेवं पृष्टं उच्यते उक्तमादौ प्रथमे पदे प्रज्ञापना द्विविधा प्रज्ञा
पनी जीवप्रज्ञापना अजीवप्रज्ञापना चेति तत्र जीवाश्चाजीवाश्च द्रव्याणि द्रव्यलक्षणं च गुणपर्यायवद्द्रव्यमिति ततो जीवाजीवपर्यायाः तदा गमार्थमे

वं पृष्टे भगवान् गौतमाय वचनागोचरानपि निर्वचनमेवमेवाह गोयमा दुविहा पज्जवा पन्नत्ता तंजहा जीवपज्जवा य अजीवपज्जवा य इति तत्र पर्याया गुणा विशेषा
धर्मा इत्यनर्थांतरं अनुसंबंधं प्रतिपादयतेदमुक्तं इह बोदयिकादिना वाच्यपर्यायपरिमाणावधारणं प्रतिपाद्यते इति उदयिकादयश्च भावा जीवाजीवाश्र
याश्च ततो जीवपर्याया एव गम्यंते अथवास्मिन्निर्वचने भवत्वेवास्तां नाम पिपर्यायानुक्तमामतानमुद्दरः संबंधः तदनुक्रमविषयापरिज्ञानात् अदयि
को हि भावः पुद्गलहेतुरपि भवति ततो जीवाजीवात्मदातोदयिकभावस्य द्विविधत्वे संबंधकथन निर्वचनमत्राप्याविरोधः संप्रति संबंधपरि
माणावधारणाय पृच्छति ७ जीवपज्जवाणं भंते किं संखिज्जा इत्यस्मात् तवतस्यति सिद्धवर्जाः सर्वेऽपि नैरयिकादयः प्रत्येकमसंख्याताः असंख्ये
यत्वं संभवि समस्तापेक्षया वनस्पतयः सिद्धाश्च प्रत्येकमनंता अतः पर्यायिणामनं तत्वादनंता जीवपर्यायाः पृष्टो भगवानपि पृच्छासामान्येन निर्वच
नमुक्तवान् इदानीं विशेषविषयं प्रश्नं गौतमाह ७ नेरइयाणं भंते केवइया पज्जवा पन्नत्ता इति अथ केनाभिप्रायेणैवं गौतमः पृष्टवान् उ
च्यते पूर्वं किल सामान्यप्रश्ने पर्यायिणामनंतत्वात् पर्यायाणामानंत्यं मुक्तं यत्पुनः पर्यायिणामानंत्यं तात्पितृकमपि ति
शंकति नेरइयाणमित्यादि तत्रापि निर्वचनमिदमनंता इति अत्रैवं जातसंशयः प्रश्नयति सेकेणट्ठेणं भंते इत्यादि अथ केनार्थेन के
न कारणेनैवमुच्यते नैरयिकाणां पर्याया एवमनंता इति भगवानाह गोयमा नेरइयस्स दव्वट्ठयाए तुल्ले इत्यादि अथ
पर्यायाणामानंत्यं कथं घटते इति पृष्टे तदेव पर्यायाणामानंत्यं यथा युक्त्युपपन्नं भवति तथा निर्वचनीयं तान्यत्ततः केनाभिप्रायेण भगवतैवं निर्वचन
मवादि नैरयिकस्य द्रव्यार्थतया तुल्य इति उच्यते एकमपि द्रव्यमनंतपर्यायमित्यस्य न्यायस्य प्रदर्शनार्थं तत्रेयस्मादिदमपि नारकजीवद्रव्यमेकं संख्या
त्वं व्यवहमिदमपि इति नैरयिको नैरयिकस्य द्रव्यार्थतया तुल्यः द्रव्यमेवार्थः द्रव्यार्थस्तद्भावो द्रव्यार्थता तया तुल्य एवं तावद् द्रव्यार्थतया तुल्यत्वमति
हितमिदानीं प्रदेशार्थतामधिकृत्य तुल्यत्वमाह पएसट्ठयाए तुल्ले इदमपि नारकजीवद्रव्यं लोकाकाशप्रदेशपरिमाणप्रदेशमिदमपि लोकाकाश
प्रदेशमितप्रदेशार्थतया नैरयिको नैरयिकस्य तुल्यः प्रदेश एवार्थः प्रदेशार्थस्तद्भावः प्रदेशार्थता तया कस्मादिदमभिहितमिति चेत् उच्यते इ ३६

ह विह्यप्रदेशानार्थं तथाहि द्विविधं द्रव्यं प्रदेशावत् अप्रदेशावच्च तत्र परमाणुरप्रदेशो द्विप्रदेशादिकं तु प्रदेशावत् एतच्च द्रव्यं द्विविधं पुद्गलास्ति
कायवत् भवति शेषास्तु धर्मास्तिकायादीनि द्रव्याणि नियमात् सप्रदेशानि तत्राह पएसट्ठयाए सियहीणे इत्यादि नैरयिकाः संख्यातप्रदेशा
परस्य नैरयिकस्य तुल्यप्रदेशस्य अवगाहनमवगाहः शरीरोच्छ्रयो अवगाहनमेवार्थो अवगाहनार्थस्तद्भावोऽवगाहनार्थता तया अवगाह
नार्थतया सियहीणेत्यादि स्यादिदं प्रशमास्मिन् विवादविचारणास्तु नैकांतसंज्ञायत्र आदिशब्दस्तु अत्रानेकांतद्योतक स्यात् ग्रहणं स्याद्धीनो
नैकांतेन हीन इत्यर्थः स्यात्तुल्यो नैकांतेन तुल्य इत्यर्थः स्यादभ्यधिको नैकांतेनाभ्यधिक इति भावः कथमिति चेदुच्यते यस्मादु
त्कृष्टतो रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाणामुत्तरवैक्रियस्य शरीरस्य जघन्येनावगाहनाया अंगुलस्यासंख्येयभागमुत्कर्षतः स
प्तधनूंषि त्रयो हस्ताः षडंगुलानि उत्तरोत्तरासु पृथिवीषु द्विगुणा यावत् सप्तमपृथिवीनैरयिकाणां जघन्यतोऽवगाहना अंगुल
स्यासंख्येयभागः उत्कर्षतः पंचधनुःशतानीति तत्र स्याद्धीनत्वं यदि हीनस्ततोऽसंख्येयभागहीनो वा स्यात् संख्येय
भागहीनो वा संख्येयगुणहीनो वा स्यात् असंख्येयगुणहीनो वा अभ्यधिकस्ततोऽसंख्येयभागाभ्यधिको वा स्यात् संख्येयभा
गाभ्यधिको वा संख्येयगुणाभ्यधिको वा कथमिति चेदुच्यते एकः किल नारकः सर्वोत्कृष्टत्वेन पंचधनुःशतानि अपरस्तान्येवांगुलासंख्येयभा
गहीनानि अंगुलासंख्येयभागस्य पंचानां धनुःशतानां असंख्येयभागवर्तित्वात् ततोऽसौ अंगुलासंख्येयभागहीनः पंचधनुःशतप्रमाणादपरस्य
परिपूर्णपंचधनुःशतप्रमाणस्यापेक्षया असंख्येयभागहीनः इतरश्च तदपेक्षया असंख्येयभागाभ्यधिकः तथा एकः पंचधनुःशतानि द्वि
स्थितोऽपरस्तान्येव द्वाभ्यां त्रिभिर्वा धनुर्भिर्हीनानि तत्र द्विधनुरादिकं पंचानां धनुःशतानां संख्येयभागवर्तित्ततः सोऽपरस्य परिपूर्णपंचध
नुःशतप्रमाणस्यापेक्षया संख्येयभागहीनः इतरस्तु परिपूर्णपंचधनुःशतप्रमाणस्तदपेक्षया संख्येयभागाधिकः तथा एकः पंचविंशधनुःशत
प्रमाणोऽपरः परिपूर्णानि पंचधनुःशतानि पंचविंशधनुःशतं च लिंगेन पंचधनुःशतानि त्र्यधिकधनुःशतप्रमाणस्यापेक्षया संख्येयगु

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ णहीनो भवति तदपेक्षया स्थितिः परिपूर्णपंचधनुःशतप्रमाणासंख्येयगुणाधिका यथा एकोऽपर्याप्तावस्थायामंगुलस्यासंख्येयभागावगा
हे वर्त्तते अन्यश्च पंचधनुःशतानि तेन तेनांगुलासंख्येयभागश्चासंख्यातगुणितः सन् पंचधनुःशतप्रमाणो भवति ततोऽपर्याप्तावस्थायामंगु
लासंख्येयभागप्रमाणेऽवगाहे वर्त्तमानः परिपूर्णपंचधनुःशतप्रमाणापेक्षया असंख्येयगुणहीनः पंचधनुःशतप्रमाणस्तु तदपेक्षयाऽसंख्ये
यगुणाभ्यधिकः ठिइए सिय हीणे इत्यादि यथावगाहनया हीनोऽधिकश्चोक्तस्तथा स्थित्यापि वक्तव्यो भावः एतदेवाह ठिईए हीणे अ
संखेज्जइभागहीणे वा इत्यादि तत्र एकस्य किल नारकस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिरपरस्य तु तान्येव समयादिन्यूनानि ततः यः समयादिन्यूनत्र
यस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणस्थितिकः स परिपूर्णत्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनारकापेक्षया असंख्येयभागहीनः परिपूर्णत्रयस्त्रिंशत्सागरोपम-
स्थितिकस्तदपेक्षया असंख्येयभागाभ्यधिकः समयादेः सागरोपमापेक्षया असंख्येयभागमात्रत्वात् तथाऽसंख्येयैः समयैरेका
वलिका संख्याताभिरावलिकाभिरेक उच्छ्वासनिःश्वासकालः सप्तभिरुच्छ्वासनिःश्वासैरेकः स्तोकः सप्तभिः स्तोकैरेको लवः स
प्तसप्तत्या लवानामेको मुहूर्त्तः त्रिंशता मुहूर्त्तैरहोरात्रः पंचदशभिरहोरात्रैरेकः पक्षो द्वाभ्यां मासो द्वादशभिर्मासैः संवत्सरः पल्योपमसागरो
पमानि ततः समयावलिकोच्छ्वासमुहूर्त्तदिवसाहोरात्रपक्षमाससंवत्सरयुगैर्हीनः परिपूर्णस्थितिकनारकापेक्षया संख्येयभागहीनो भवति तदपे
क्षया स्थितितोऽसंख्येयभागाभ्यधिकस्तथा एकस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिः परस्य तान्येव पल्योपमैर्न्यूनानि दशभिश्च पल्योपमकोटीभिरेकं
सागरोपमं निष्पद्यते ततः पल्योपमैर्न्यूनस्थितिकः परिपूर्णस्थितिनारकापेक्षया संख्येयभागाभ्यधिकः तथा एकस्य सागरोपममेकं स्थितिरपरस्य परि
पूर्णानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तत्रैकसागरोपमस्थितिकः परिपूर्णस्थितिकनारकापेक्षया संख्येयगुणहीनः एकस्य सागरोपमस्य त्रयस्त्रिंशता गुण-
नेन परिपूर्णस्थितिकत्वप्राप्तेः परिपूर्णस्थितिकस्तु तदपेक्षया संख्येयगुणाभ्यधिकः तथा एकस्य दशवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्य त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि
दशवर्षसहस्राणि चासंख्येयरूपेण गुणकारेण गुणितानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवंति ततो दशवर्षसहस्रस्थितिकस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकनार ७७

कापेक्षया संख्येयगुणहीनस्तदपेक्षया तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकोऽसंख्येयगुणाभ्यधिक इति तदेवमेकस्य नारकापेक्षया द्रव्यार्थतया
चतुल्यत्वमुक्तं क्षेत्रतोऽवगाहनं प्रति हीनाधिकत्वेन चतुःस्थानपतितत्वं कालतोऽपि स्थितितो हीनाधिकत्वेन चतुःस्थानपतितत्वमिदानीं भावाश्रयं हीनाधि
कत्वं प्रतिपाद्यते तत्र सकलमपि जीवद्रव्यं वा परस्परतो द्रव्यक्षेत्रकालभावैर्विभिन्नस्वलक्षणं यथा घटः तथाहि घटो द्रव्यत एको मार्त्तिकः परः कांचनो
राजतादिर्वा क्षेत्रत एक इहत्यः परः पाटलिपुत्रकः कालत एकोऽद्यतनोऽन्यस्त्वैषमः परुत्नो वा भावतः एकः श्यामोऽपरस्तु रक्तादिरेवमतः पुद्ग-
लविपाकिनामकर्मोदयनिमित्तजीवौदयिकभावाश्रयेण हीनाधिकत्वमाह कालवन्नपज्जवेहिं सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्भहिए अस्या-
क्षरघटना पूर्ववत् तत्र यथा हीनत्वमभ्यधिकत्वं वा तथा प्रतिपादयति जइ हीणे इत्यादि इह भावापेक्षया हीनाधिकत्वचिंतायां हीनोऽधिको
वा षट्स्थानकमेवं यद्यदपेक्षया अनंतभागहीनं अनंतभागहीनं तस्य सर्वजीवानंतकेन भागे हृते यल्लभ्यते तेनानंततमेन भा
गेन हीनं यच्च यदपेक्षयासंख्येयभागहीनं तस्यापेक्षणीयस्यासंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणेन राशिना भागे हृते
यल्लभ्यते तावता भागेन न्यूनं यच्च यदपेक्षया संख्येयभागहीनं तस्यापेक्षणीयस्योत्कृष्टसंख्येयकेन भागे हृते यल्लभ्यते तावता हीनं
गुणमधिकं वा तु यदुच्यते संख्येयगुणं तत् अवधिभूतमुत्कृष्टेन संख्येयकेन गुणितं सत् यावद्भवति तावत्प्रमाणमवसातव्यं यच्च यतोऽ
संख्येयगुणं तदवधिभूतमसंख्येयलोकाकाशप्रमाणेन गुणकारेण गुणितं सत् यावद्भवति तावदवसेयं यच्च यस्मादनंतगुणं तदव
धिभूतं सर्वजीवानंतकरूपेण गुणकारेण गुण्यते गुणितं सत् यावद्भवति तावत्प्रमाणं द्रष्टव्यं तथा चैतदेव कर्मप्रकृतिसंग्र
हिण्यां षट्स्थानकप्ररूपणावसरे उक्तं सव्वजीयाणंतमसंखलोग संखेज्जगस्स जेट्ठस्स भागो तिसु गुणणा तिसु इति सप्रत्यधिकृतवस्तु षट्स्थानप
तितत्वं भाव्यते तत्र कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं तत्त्वतोऽसंख्यातमप्यसत्कल्पनया किल दशसहस्राणि १०००० तस्य सर्वजीवानंतकेन शतपरि
माणपरिकल्पितेन भागो ह्रियते लब्धं शतं १०० तत्रैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं दशसहस्राणि अपरस्य तान्येव शतेन हीनानि

प्रज्ञा० वृत्तिः॥

९९९९ शतं च सर्वजीवानंतकेन भागहारे लब्धं वा दनंततमो भागस्तावता यस्य तेन हीनानि दशसहस्राणि सोऽपरस्य परिपूर्णदशसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्या
यस्य नारकस्यापेक्षया अनंतभागहीनस्तदपेक्षया तु सोऽपरः कृष्णवर्णपर्यायैरनंतभागाभ्यधिकः तथा कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणस्य दशसहस्रसंख्या
कस्यासंख्येयलोकाकाशप्रमाणपरिकल्पितेन पंचाशत्परिमाणेन भागो ह्रियते लब्धं द्विशतं एतावानसंख्येयतमो भागः
तत्रैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायदशसहस्राणि शतद्वयेन हीनानि ९८०० अपरस्य परिपूर्णानि दशसहस्राणि १०००० ततश्च शतद्वय
हीनदशसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायः स परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया संख्येयभागहीनः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायस्तु तदपेक्षया अस
ंख्येयभागाधिकः २ तथा तथैव कृष्णवर्णपर्यायराशेर्दशसहस्रसंख्याकस्य उत्कृष्टसंख्येयकपरिमाणपरिकल्पितेन दशकपरिमाणेन भाग
हारेण भागो ह्रियते लब्धं सहस्रं एतत्किल संख्याततमो भागः तत्रैकस्य नारकस्य किल कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं नवसहस्राणि ९०००
अपरस्य दशसहस्राणि सहस्रेण हीनानि सहस्रं च संख्येयतमो भाग इति नवसहस्रप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायो दशसहस्रप्र
माणकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया संख्येयभागहीनस्तदपेक्षया त्वितर संख्येयभागाभ्यधिकः तथैकस्य नारकस्य किल कृष्णवर्णपर्या
यपरिमाणं सहस्रं अपरस्य दशसहस्राणि तत्र सहस्रं दशकेनोत्कृष्टसंख्यात ककल्पितेन गुणितं दशसहस्रसंख्याकं भवतीति सहस्रसंख्याक
कृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया संख्येयगुणहीनस्तदपेक्षया परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायः संख्येयगुणाभ्यधिकः तथैकस्य किल नारकस्य कृष्ण
वर्णपर्याया द्विशतं परस्य परिपूर्णानि दशसहस्राणि द्विशतं चासंख्येयलोकाकाशप्रदेशपरिमाणकल्पितेन पंचाशत्परिमाणेन गुणका
रेण गुणितं दशसहस्राणि जायंते ततो द्विशतपरिमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया असंख्येयगुणहीनस्तदपे
क्षया त्वितरोऽसंख्येयगुणाभ्यधिकः तथैकस्य किल नारकस्य कृष्णवर्णपर्यायपरिमाणं शतमपरस्य दशसहस्राणि शतं च सर्वजीवानंतकपरिक
ल्पितेन शतेन गुणकारेण गुणितं जायंते दशसहस्राणि ततः शतप्रमाणकृष्णवर्णपर्यायो नारकः परिपूर्णकृष्णवर्णपर्यायनारकापेक्षया अनंतगु ७८

णहीन इतरस्तु तदपेक्षयाऽनंतगुणाभ्यधिकः एवं कृष्णवर्णपर्यायानधिकृत्य हानौ वृद्धौ च षट्स्थानपतितत्वमुक्तं एवं शेषवर्णगंधरसस्पर्शैरपि
प्रत्येकं षट्स्थानपतितत्वं भावनीयं तदेवं पुद्गलविपाकिनामकर्मोदयजनितजीवौदयिकभावाश्रयेण षट्स्थानपतितत्वं भावनीयं इह द्रव्यतस्तु
ल्यत्वं वदता संसूचितं सर्वप्रकारेण निर्लेपजीवमसंपर्ककरमवदनलिप्तदेशकाललक्षणप्रत्ययबहुविशेषलादपरिणतायामिद्रव्यमित्यावि
तं अवगाहनतया चतुःस्थानपतितत्वमभिवदता सूचितं ततः संकोचविकोचधर्मा आत्मा न तु द्रव्यप्रदेशसंख्यया इति दर्शितं उक्तं चेदमन्यत्रापि विकस
नसंकोचनतया न तु द्रव्यप्रदेशसंख्याया हानिवृद्धी स्तः कृतं तत्क्रतावात्मनः स्मात् स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वं वदता आयुःकर्मस्थितिनिबंध
कानामध्यवसायस्थानानामनुकर्षापकर्षविचित्ररूपदर्शिता अन्यथा स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वायोगात् आयुःकर्म चोपलक्षणं तेन सर्वक
स्थितिनिर्वर्तकं प्रत्यध्यवसायानां कषायकर्षविचित्ररूपता तस्याः कृष्णादिपर्यायैः षट्स्थानपतितत्वमुपदर्शयता एकस्यापि नारकस्य प
र्यायाः अनंताः किं पुनः सर्वेषां नारकाणामिति दर्शितं अथ नारकाणां पर्यायानंत्यं पृष्टेन भगवता तदेव पर्यायानंत्यं न च
न्यत् ततः किमर्थं द्रव्यक्षेत्रकालाभिधानमिति तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् इह न सर्वेषां सर्वत्र पर्यायाः समसंख्याः किंतु
षट्स्थानपतिताः तच्चानंतरमेव दर्शितं तच्च षट्स्थानपतितत्वं परिणामित्वमंतरेण न भवति तच्च परिणामित्वं यथोक्तलक्षणस्य द्रव्यस्येति
द्रव्यमभिहितं तथा न कृष्णादिपर्यायैरेव पर्यायवान् जीवः किंतु तत्क्षेत्रसंकोचधर्मतयापि तथा तद्व्यवस्थानयुक्ततयापीति ख्यापना
र्थं क्षेत्रकालाभ्यां चतुःस्थानपतितत्वमुक्तमिति कृतं प्रसंगेन तदेवमवसितं नैरयिकाणां पर्यायानंत्यमिदानीमसुरकुमारादिपर्या
यानभिधित्सुराह असुरकुमाराणं भंते केवइया पज्जवा पन्नत्ता इत्यादि सूत्रपाठः प्रायः सर्वेष्वसुरकुमारादिषु ततः सकलमपि चतुर्वि
शतिदंडकसूत्रं प्राग्वद्भावनीयं यस्तु विशेषः स उपदर्श्यते तत्र यत् पृथिवीकायिकादीनामवगाहनाया अंगुलासंख्येयभागप्रमाणाया अपि
चतुःस्थानपतितत्वं तदंगुलासंख्येयभागस्यासंख्येयभेदभिन्नत्वादवसेयं स्थित्या हीनत्वमभ्यधिकत्वं च त्रिस्थानपतितं न चतुःस्थानपतितमसं

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

ख्येयगुणहीनत्वासंभवात्कथं भवतीति चेदुच्यते इह पृथिव्यादीनां सर्वजघन्यमायुः क्षुल्लकभवग्रहणस्य परिमाणमावलिकानां द्वे शते
षट्पंचाशदधिके षट्पंचाशदधिकावलिकाप्रमाणस्य सर्वसंख्येयक्षुल्लकभवग्रहणानां पंचषष्टिसहस्राणि पंचशतानि षट्त्रिंशदधिकानि इत्यष्टदशके
चत्वारिंशत्समया इत्येवमाद्यप्रमाणता दोति आवलियपमाणेणं खुड्डागभवग्गहणं भवति एतच्च जघन्यं पृथिव्यादीनां स्थितिरुत्कर्षतो
द्विसंख्येयवर्षप्रमाणा ततस्तासां संख्येयगुणहीनत्वासंभवः शेषहानित्रिकभावना त्वेवं एकस्य किल पृथिवीकायस्य स्थितिः परिपूर्णा
द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अपरस्य तान्येव समयन्यूनानि ततः समयन्यूनद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापे-
क्षया असंख्येयभागहीनस्तदपेक्षया चेतरोऽसंख्येयभागाधिकस्तथा। एकस्य परिपूर्णानि द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्य तान्येवा-
न्तर्मुहूर्त्तादिना न्यूनानि अन्तर्मुहूर्त्तादिकं च द्वाविंशतिवर्षसहस्राणां संख्ये यतमो भागः ततोऽन्तर्मुहूर्त्तादिन्यूनद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थिति-
कः परिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया संख्येयभागहीन स्तदपेक्षया चेतरः संख्येयभागाभ्यधिकः तथा एकस्य
द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि स्थितिरपरस्यान्तर्मुहूर्त्तं मासो वर्षं वर्षसहस्रं वा। अन्तर्मुहूर्त्तादिकं नियतपरिमाणया संख्यया गुणितं द्वाविं-
शतिवर्षसहस्रप्रमाणं भवति ततोऽन्तर्मुहूर्त्तादिप्रमाणस्थितिकः परिपूर्णद्वाविं शतिवर्षसहस्रस्थितिकापेक्षया संख्येयगुणहीनस्तदपेक्षया तु प-
रिपूर्णद्वाविंशतिवर्षसहस्रस्थितिकः संख्येयगुणाभ्यधिकः एवमप्कायिकादीनामपि चतुरिन्द्रियपर्यन्तानां स्वस्वोत्कृष्टस्थित्यनुसारेण स्थित्या चतुःस्थानप-
तितत्वं भावनीयं ॥ तिर्यक्पंचेन्द्रियाणां मनुष्याणां च चतुःस्थानपतितत्वं तत्र बाहुल्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि स्थितिः पल्योपमं चासंख्येयवर्षसहस्रप्रमा-
णमतः संख्येयगुणवृद्धिहान्योरपि संभवादुपपद्यते चतुःस्थानपतितत्वं एवं व्यन्तराणामपि तेषां जघन्यतो दशवर्षसहस्रस्थितिकत्वादुत्कर्षतः पल्योप-
मस्थितिः ज्योतिष्कवैमानिकानां तु न स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं यतो ज्योतिष्काणां जघन्यमायुः पल्योपमाष्टभागेनोत्कृष्टं वर्षलक्षाधिकं पल्योपमं वैमानि-
कानां जघन्यं पल्योपममुत्कृष्टं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि दशकोटीकोटीसंख्येयपल्योपमप्रमाणं च सागरोपममतस्तेषामप्यसंख्येयगुणवृद्धिहान्य- ३९

संभवात्स्थितितस्त्रिस्थानपतितता शेषस्त्वत्र भावना तु भागमाश्रित्य यथा भावनीया तदेवं सामान्यतो नैरयिकादीनां प्रत्येकं पर्यायानन्त्यं प्रतिपादितमिदानीं ज-
घन्यावगाहनाद्यधिकृत्य तेषामेव प्रत्येकं पर्यायानन्त्यं प्रतिपिपादयिषुराह ॥ जहन्नोगाहणाणं नेरइयाणं इत्यादि सुगमं नवरं ठिइए चउट्ठाणवडिए
इति जघन्यावगाहनो हि दशवर्षसहस्रस्थितिकोऽपि भवति त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकोऽपि सप्तमनरकपृथिव्यां ततो युज्यते स्थित्या चतुःस्थान-
पतितता तिन्नि नाणा तिन्नि अन्नाणा इति इह यदा संज्ञिपंचेन्द्रियो नरकेषूत्पद्यते तदा स नारकायुःसंवेदनप्रथमसमय एव
पूर्वगृहीतौदारिकशरीरपरिशाटं करोति तस्मिन्नेव च समये सम्यग्दृष्टेस्त्रीणि ज्ञानानि मिथ्यादृष्टेस्त्रीण्यज्ञानानि पद्यते नानाविग्रहेण वा-
गत्वा वैक्रियशरीरसंघातं करोति यस्त्वसंज्ञिपंचेन्द्रियो नरकेषूत्पद्यते तस्य तदानीं विभंगज्ञानं नास्तीति जघन्यावगाहनस्या-
ज्ञानानि भजनया द्वे त्रीणि वेति उत्कृष्टावगाहनसूत्रे स्थित्या। हीनोऽधिको वा त्रिस्थानपतितत्वं यतोऽसंख्येयभागहीनत्वं
वा संख्येयभागाधिकत्वं वा संख्येयभागाधिकत्वं वा न तु संख्येयया। संख्येयगुणवृद्धिहानी कस्मादिति चेदुच्यते उ-
त्कृष्टावगाहना हि नैरयिकाः पंचधनुःशतप्रमाणाः ते च सप्तमनरकपृथि व्यां तत्र जघन्या स्थितिः द्वाविंशतिः सागरोपमानि उत्कृष्टा त्र-
यस्त्रिंशत्सागरोपमाणि ततोऽसंख्येयसंख्येयभागहीनाधिकत्वे वा घटते न तु सं। ख्येयगुणहानिवृद्धी तथा चोत्कृष्टावगाहनानां त्रीणि ज्ञानानि
वा नियमादिति यतस्ते भजनया न भवन्ति असंज्ञिपंचेन्द्रिया उत्पाद्यस्य तेषामसंभवात् अजघन्योत्कृष्टावगाहनासूत्रे जघन्योत्कृष्टावगाहन-
या चतुःस्थानपतितत्वं तदेव अजघन्योत्कृष्टावगाहनो हि सर्वजघन्यांगुलासंख्येयभागमात्रादारभ्य सर्वोत्कृष्टत्वं यावत् अंगुलासंख्येयभागादारभ्याप-
कं च अंगुलासंख्येयभागन्यूनानि पंच धनुःशतानि ततः सामान्यनैरयिकसूत्र इवात्रापि युज्यते अवगाहनातश्चतुःस्थानपतितत्वं
स्थित्या चतुःस्थानपतितता स्वप्रतीता दशवर्षसहस्रेभ्य आरभ्योत्कर्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणामपि तस्य लभ्यमानत्वात् जघन्यस्थितिसूत्रे अवगा-
हनया चतुःस्थानपतितत्वं तस्यावगाहनाया जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागादारभ्योत्कर्षतः सप्तधनुरर्धचतुर्थहस्तमानत्वात् तथा त्रीणि ज्ञानानि अज्ञाना

तिक्तकषायां विकासादिविकल्पतया इत्यर्थः तथा निसन्नद्विमासं ज्ञिपंचेंद्रियेषु तत्र ज्ञानानां मतिपर्यायाणां वृद्धायां विज्ञानस्यालाभात् उत्कृष्टस्थिति चिंतायामवगाहनयाव
त्रिःस्थानपतितत्वं उत्कृष्टस्थितिकस्यावगाहनाया जघन्यातोऽगुलासंख्येयभागादारभ्योत्कर्षतः पंचानां धनुःशतानां भावेऽत्राप्यवगाहनमानात् अनुत्कृष्टस्थितिकाम
ध्येऽपि एवंवितव्या स्थितिजघन्योत्कृष्टतावपि तथा वक्तव्यं यथा जघन्यस्थितिसूत्रे वचनवरमयं विशेषो जघन्यस्थितिसूत्रे उत्कृष्टस्थितिसूत्रे च स्थि
त्यातुल्यत्वमभिहितमत्र तु चतुःस्थानपतितत्वं चतुःस्थानपतित इति वक्तव्यं समयाधिकद्वात्रिंशत्सागरोपमस्त्यारभ्योत्कर्षतः समयोनत्रयस्त्रिंशत्सागरोप
मायामवाप्यमानत्वात् जघन्यगुणकालिकादिसूत्राणि सुप्रतीतानि नवरं स्वस्थानात् स्वअप्पाणां च्छितित यस्य ज्ञानानि तस्याज्ञानानि न संतीति
यतः सम्यग्दृष्टेर्ज्ञानानि मिथ्यादृष्टेरज्ञानानि सम्यग्दृष्टिर्वा मिथ्यादृष्टिर्वा एषः। दर्शनत्रयं मिथ्यादृष्टिर्वा अपि सम्यग्दृष्टिर्वाऽपि दर्शनत्रयभावात् ज्ञान
मज्ञानाभावः एवमज्ञानस्य ज्ञानाभावः ततउक्तं जहा नाणा तह अण्णाणावि नवरं स्वस्थाने अन्नाणा तस्य ना
णाने भवंति इति चक्षुर्दर्शनादिसूत्राण्यपि भावनीयानि। नायातिप्रायः समानमसत्वात् जघन्यावगाहनानां द्वि
पृथिव्यादिसूत्रे स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं संख्येयवर्षायुष्कत्वात् एतद्भावना वमानानां पृथिवीकायिकसूत्रे च विविपर्यायचिंतायाम
ज्ञानवमत्यज्ञाने श्रुताज्ञाने च वक्तव्ये न तु ज्ञानानि तेषां सम्यक्त्वस्य तेषु सम्यक्त्वसहितस्योत्पादाभावात् तथा तथा वा उद्वर्त्ती
एषु इतिवचनात् अतएवेत्तदेवोक्तमत्र दो ठिकं अण्णाणा ठिकइति जघन्यावगाहनं द्वीन्द्रियसूत्रे दो हिंनाणा दोहिं अन्नाणा इति द्वीन्द्रियानां हि के
षांचित् अपर्याप्तावस्थायां सासादनसम्यक्त्वमवाप्यते सम्यग्दृष्टेः ज्ञानमिति ज्ञाने लभ्यते शेषाणामज्ञाने ततउक्तं मत्यज्ञानाद्यज्ञानात्सा
ज्ञानात्सामिति उत्कृष्टावगाहनायां अपर्याप्तावस्थायां अलाभात् सासादनसम्यक्त्वाभावात् तत एतज्ज्ञानेन वक्तव्यं तथा चाह एवं उक्कोसिओगाहणा
एविनवरं नाणा तत्थि नथा अजघन्योत्कृष्टावगाहना किल प्रथमसमयादूर्द्ध्वं भवति अपर्याप्तावस्थायामपि तस्याः संभवात् सासादनसम्यक्त्वतो ज्ञाने अ
न्येषामज्ञाने इति ज्ञाने वाज्ञाने च वक्तव्ये तथा चाह अजहन्नमणुक्कोसोगाहणए जहा जहन्नोगाहणए इति तथा जघन्यस्थितिसूत्रे उक्त्या

ज्ञाने एवं वक्तव्ये न तु ज्ञाने यतः सर्वजघन्यस्थितिकोलब्ध्यपर्याप्तको भवति न च लब्ध्यपर्याप्तकेषु मध्ये सासादनसम्यग्दृष्टिरुत्पद्यते किंकारण
मिति चेत् उच्यते लब्ध्यपर्याप्तकादि सर्वसंक्लिष्टः सासादनसम्यग्दृष्टिश्च मनाक्शुभपरिणामस्ततः सतेषु मध्ये नोत्पद्यते तेन ज्ञानेन
वलभ्यते न ज्ञाने उत्कृष्टस्थितिषु पुनर्मध्ये सासादनसम्यक्त्वसहितोत्पद्यते इति सूत्रे ज्ञाने अज्ञाने च वक्तव्ये तथा चाह एवं उक्कोसठि
इएवि नवरं दो णाणा अब्भहियाइति एवमजघन्योत्कृष्टस्थितिसूत्रमपि वक्तव्यं नाव सूत्राणि पाठसिद्धानि एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाअपि
वक्तव्याः नवरं चतुरिंद्रियाणां चक्षुर्दर्शनमधिकमनुषङ्गिचतुरिंद्रिया योगात् इति तेषां चक्षुर्दर्शनविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं जघन्यावगाहन
तिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे ठिइए तिट्ठाणवडिए इति इह तिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे ठिइए तिट्ठाणवडिए इति इह तिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे ठि इए तिट्ठ
णवडिए इति इह तिर्यक्पंचेंद्रियः संख्येयवर्षायुष्कः एक जघन्यावगाहनो भवति नासंख्येयवर्षायुष्कः किंकारणमिति चेत् उच्यते अ
संख्येयवर्षायुष्का हि महाशरीराः कक्कुडिपरिणामबाधानामहाराः एवलभ्यते यथासम्मतमेषां च्यवनात् उत्कृष्टमितिपल्योपव
तिपल्योपमकात्रुत्पदनिविर्वतीर्यक्प्रभृत्यमाणासुत्रानसमयाः वृगाहनानिति ते षां जघन्यावगाहनालभ्यते किंतु संख्येयवर्षायुषां संख्ये
यवर्षायुष्कश्च स्थित्या त्रिस्थानपतिता एतद्भावितं प्राक् तत उक्तं स्थित्या त्रिस्थानप तिता इति दोहिं नाणेहिं दोहिं अन्नाणेहिं इति जघन्यावगा
हनकाहि तिर्यक्पंचेंद्रियः संख्येयवर्षायुष्कः पर्याप्तो भवति सोपि वाल्पकायेषु मध्ये समुत्पद्यमानस्य स्यावधिविभंगज्ञानासंभवात् द्वे ज्ञाने द्वे
अज्ञाने उक्ते यस्तु विभंगज्ञानसहितो नरकादिभ्यः संख्येयवर्षायुष्कपु तिर्यक्पंचेंद्रियेषु मध्ये समुत्पद्यमानो महत्सु तत्समहाकायेषु उत्पद्य
मानोऽपि स्वल्पकायेषु तथा स्वाभाव्यात् तन्मा विभंगज्ञानसूत्र विरोधः उत्कृष्टावगाहनतिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे तिहिं अन्नाणेहिं इति त्रिज्ञानेषु त्रि
ज्ञानैः परस्थानपतितत्वं तत्रीणि अज्ञानानि किमिति चेत् उच्यते इह यस्य योजनसहस्रं शरीरावगाहना स उत्कृष्टावगाहनः स च संख्येयवर्षायु
ष्कएवगाहनः स च संख्येयवर्षायुष्कः पर्याप्त एव भवति पर्याप्तत्वे च तस्य त्रीणि ज्ञानानि त्रीणि वाऽज्ञानानि भवंतिस्थित्या पिच सा उत्कृष्टावगाहनत्रिस्थानपतितः।

प्रज्ञाप०वृत्ति॥

संख्येयवर्षायुष्कस्यात् अजघन्योत्कृष्टावगाहनस्य ते स्थित्या चतुःस्थानपतितता जघन्योत्कृष्टावगाहनो हि संख्येयवर्षायुष्कोपि लभ्यते ततस्तदुपपद्यते
आयुष्कस्य चतुःस्थानपतितत्वं जघन्यस्थितिकतिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे द्वे अज्ञाने एव वक्तव्ये न तु ज्ञाने यतो सो जघन्यस्थितिको लब्ध्यपर्याप्तक ए
व तेन तस्य सास्वादनसम्यग्दृष्टित्वाद् इति उत्कृष्टस्थितिकतिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे दो नाणा दो अन्नाणा इति उत्कृष्टस्थितिको हि तिर्यक्पंचेंद्रि
यस्त्रिपल्योपमस्थितिको भवति तस्य च द्वे अज्ञाने तावत् नियते यदा पुनः षण्मासावशेषायुर्वैमानिकेषु बद्धायुष्को भवति तदा तस्य द्वे ज्ञाने लभ्ये
ते ततः उक्तं द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने इति अजघन्योत्कृष्टस्थितिकतिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे ठिइए चउठाणवडिए इति अजघन्योत्कृष्टस्थितिको हि तिर्यक्पंचें
द्रियः संख्येयवर्षायुष्कोपि लभ्यते असंख्येयवर्षायुष्कोपि समयोनत्रिप ल्योपमस्थितिकः ततश्चतुःस्थानपतितता जघन्याभिनिबोधि
कतिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे ठिइए तिट्ठाणवडिए इति असंख्येयवर्षायुषो पि हि तिर्यक्पंचेंद्रियस्य सद्भूमिकाउसारणजघन्ये आभि
निबोधिकश्रुतज्ञाने लभ्येते ततः संख्येयवर्षायुष्कस्य जघन्याभिनि बोधिकज्ञाने संभवात् इति स्थित्या चतुःस्थानपतितता उ
त्कृष्टाभिनिबोधिकज्ञानसूत्रे स्थित्या त्रिस्थानपतितता वक्तव्या यत इह यस्यो त्कृष्टे आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने स नियमात् संख्येयवर्षायु
ष्कः संख्येयवर्षायुष्कस्य स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं व्याख्यातं प्राक् अवधिसूत्रे वि भंगसूत्रे पि च स्थित्या त्रिस्थानपतितता किं कारणमिति चेत् उच्यते
असंख्येयवर्षायुषो ऽवधिविभंगासंभवात् आह च मूलटीकाकारः उक्तं हि विभंगे तु नियमा तिट्ठाणवडिए किं कारणं भन्नइ उक्तं हि विभंगा असंख्येय
वासाउयस्स न हुंति जघन्यावगाहनमनुष्यसूत्रे ठिइए तिट्ठाणवडिए इति तिर्यक्पंचेंद्रियवत् मनुष्या अपि जघन्यावगाहनः संख्येयवर्षा
युष्कस्य स्थित्या त्रिस्थानपतित एवेति तिन्नि नाणा दो इति यदा कश्चित् तीर्थकरत्वेन उत्तरोपपातिकदेवो वा अवधिपतितेनावधिज्ञानेन जघन्याया
मवगाहनायामुत्पद्यते तदा अवधिज्ञानमपि लभ्यते इति त्रीणि ज्ञानानि इत्युक्तं विभंगज्ञानसहितस्तु नरकादिभ्यो जघन्यायामवगाहनायां नोत्प
द्यते तथास्वाभाव्यान्न ततो विभंगज्ञानं न लभ्यते इति द्वाभ्यामज्ञानाभ्यामित्युक्तं उत्कृष्टावगाहनमनुष्यसूत्रे ठिइए सिय अब्भहिए जइ हीणे असंख्ये ८२

ज्जभागहीणे जइ अब्भहिए असंखेज्जइभागअब्भहिए इति उत्कृष्टावगाहना हि मनुष्यास्त्रिगव्यूतास्त्रिगव्यूतानां स्थितिर्जघन्यतः पल्योपमासंख्ये
यभागहीनानि त्रीणि पल्योपमानि उत्कर्षतः परिपूर्णानि त्रीणि पल्योपमानि उक्तं च जीवाभिगमे उत्तरकुरुमाइयाणं मणुस्साणं भंते केवइकालं ठि
ई पण्णत्ता गोयमा जहन्नेणं तिन्नि पलिओवमाइं संखेज्जइभागहीणाइं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं त्रिपल्योपमासंख्येयभागश्च त्रया
णां पल्योपमानां संख्येयतमो भागः त्रिपल्योपमासंख्येयभागहीनपल्योपमत्रयस्थितिकः परिपूर्णपल्योपमत्रयस्थितिकापेक्षया संख्ये
यभागहीन इतरस्तु तदपेक्षया असंख्येयभागाधिकः शेषाः पुनर्द्वे ज्ञाने लभ्यंते दो नाणा दो अन्नाणा इति उत्कृष्टावगाहना हि संख्येयवर्षायु
षो असंख्येयवर्षायुषो वावधिविभंगासंभवस्य प्राग्व्याख्यातत्वात् ततो द्वे एव ज्ञाने द्वे वाज्ञाने इति तथा अजघन्योत्कृष्टावगाहनः संख्येयव
र्षायुष्कोपि भवत्यसंख्येयवर्षायुष्कोपि गव्यूतद्विगव्यूतादिप्रमाणाव गाहनयापि चतुःस्थानपतितत्वं स्थित्यापि तथा आद्येषु
चतुर्षु मतिश्रुतावधिमनःपर्यवरूपेषु ज्ञानेषु षट्स्थानपतितता तेषां च अन्येषामपि ज्ञानानां तत्तद्द्रव्यादिसापेक्षक्षयोप
शमविशिष्टतारतम्यभावात् केवलज्ञानपर्यवैस्तुल्यता निःशेषाव रणापगमतः प्रादुर्भूतस्य सदा भावात् शेषं सुगमं ज
घन्यस्थितिकमनुष्यसूत्रे दो हि अन्नाणेहिं इति द्वाभ्यामज्ञानाभ्यां मत्यज्ञानश्रुताज्ञानरू पाभ्यां षट्स्थानपतितता वक्तव्या न तु ज्ञानाभ्यां कस्मादिति
चेदुच्यते जघन्यस्थितिका मनुष्याः संमूर्छिममनुष्यास्ते नियमतो मिथ्यादृष्टयस्ततस्तेषामज्ञाने एव न ज्ञाने उत्कृष्टस्थितिमनुष्यसूत्रे दो नाणा दो
अन्नाणा इति उत्कृष्टस्थितिका हि मनुष्यास्त्रिपल्योपमायुषस्तेषां च तावद् ज्ञाने नियमते यदा पुनः षण्मासावशेषायुषो वैमानिकेषु बद्धायुष
स्तदा सम्यक्त्वलाभात् द्वे ज्ञाने लभ्यते अवधिविभंगौ वा संख्येयवर्षायुषां न स्त इति त्रीणि ज्ञानानीति नोक्तं अजघन्योत्कृष्टस्थितिकमनुष्यसूत्रम
जघन्योत्कृष्टावगाहनमनुष्यसूत्रमिव भावनीयं जघन्याभिनिबोधिकमनुष्यसूत्रे द्वे ज्ञाने वक्तव्ये द्वे दर्शने किं कारणमिति चेदुच्यते जघ
न्याभिनिबोधिको हि जीवो नियमादवधिमनःपर्यवज्ञानविकलः प्रबलज्ञानावरणकर्मोदयसद्भावादन्यथा जघन्याभिनिबोधिकज्ञा

प्रज्ञाप० वृत्तिः। नवात्यायामात्ततः स्वाचज्ञानदर्शनाभ्यां संभवादाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवैस्तुल्यः श्रुतज्ञानपर्यवैर्व्यांदर्शनाभ्यांच षट्स्थानपतितत्वोक्ताः उत्कृष्टा-
भिनिबोधिकासूत्रे ठिईए तिट्ठाणवडिए इति उत्कृष्टाभिनिबोधिका हि नियमा असंख्येयवर्षायुषः संख्येयवर्षायुषश्च असंख्येयवर्षायुषां च अवस्थानवस्थानात् सर्वोत्कृष्टा-
भिनिबोधिकज्ञानासंभवात् संख्येयवर्षायुष्कश्च प्राग्उक्तयुक्त्या स्थित्या त्रिस्थानपतित इति जघन्यावधिसूत्रे च अवगाहनया त्रिस्थानपतितो वक्तव्य
: यतः सर्वजघन्यावधिर्यो उक्तः स तु पाणमनुष्याणां पारभविको न भवति किंतु तद्भववर्ती स पश्चात्पर्याप्तावस्थायां पर्याप्तावस्थायां तद्योग्य वि-
शुद्ध्यभावात् उत्कृष्टोऽप्यवधिर्भावतश्चारित्रिणस्ततो जघन्यावधिरुत्कृष्टावधिर्वा अवगाहनया त्रिस्थानपतितः अजघन्योत्कृष्टावधिः पारभविको
पि संभवति ततः पर्याप्तावस्थायामपि तस्य संभवादजघन्योत्कृष्टावधिरवगाह- | नया चतुःस्थानपतितः स्थित्या तु जघन्यावधिरुत्कृष्टावधिरज-
घन्योत्कृष्टावधिर्वा त्रिस्थानपतितः असंख्येयवर्षायुषामवध्यसंभवान्नसं- | ख्येयवर्षायुष्कं च त्रिस्थानपतितत्वात् जघन्यमनःपर्यव-
ज्ञानी उत्कृष्टमनःपर्यवज्ञानी च स्थित्या त्रिस्थानपतितः चारित्रिणामेव | मनःपर्यवज्ञानसद्भावात् चारित्रिणां च संख्येयव-
र्षायुष्कत्वात् केवलज्ञानसूत्रे तु ओगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए इति केवले | समुद्घातं प्रतीत्य तथाहि केवलिसमुद्घातमतः केवली
शेषाः केवलिभ्योऽसंख्येयगुणावगाहनाः स्वदपेक्षया शेषाः केवलिनोऽसं- | ख्येयगुणहीनावगाहनाः समुद्घाततस्तु शेषाः केवलिनः स्थान-
पतिता इति स्थित्या त्रिस्थानपतितं संख्येयवर्षायुष्कत्वात् व्यंतराणां यथा असुरकुमाराः ज्योतिष्कवैमानिका अपि तथैव नवरं स्थित्या त्रिस्थानपति-
ता वक्तव्याः एतदेव गाथावताविरूपसंहारमाह जहा णेर० ० ० ० से तं जीवपज्जवा तेण अजीवपर्याया संप्रत्यजीवपर्यायानभिधित्सुराह अजीवपज्जवा
णं भंते इत्यादि रूविअजीवपज्जवाय अरूविअजीवपज्जवाय इति रूपमिति रूपलक्षणमतत् गंधरसस्पर्शाः तेविद्यते येषां ते रूपिणः रूपिणश्च ते अ-
जीवाश्च रूप्यजीवास्तेषां पर्याया रूप्यजीवपर्याया इत्यर्थः तद्विपरीता अरूप्यजीवपर्यायाः अरूप्यजीवपर्याया इति भावः धम्मत्थिकाए इत्यादि
धर्मास्तिकाय इति परिपूर्णमवयविद्रव्यं धर्मास्तिकायस्य देश अस्य एवार्द्धादिरूपो विभागः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशास्तस्यैव निर्विभागा भा- ८२

गाः एवं त्रिकमधर्मास्तिकाये आकाशास्तिकायेऽपि भावनीयं एतावता चात्मानात्यागमास्मिकावयवावयविभेदरूपं धर्मास्तिकायादिकं च स्थितिप्रति पा-
दितं अद्धासमयः अद्धासमयः नत्वरपर्यायावक्तव्ये उक्ता तास्मिन् कथं द्रव्यमत्रोपन्यासः उच्यते पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदव्यतिरेकादित्युपनार्थः एवमुत्त-
रत्रापि अथः आह च मूलटीकाकारः अत्र सर्वत्र पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदव्यतिरेकादिति दर्शनार्थमित्थं सूत्रोपन्यास इति परमार्थतस्तु इह धर्मास्ति-
कायदेशादिकं धर्मास्तिकायप्रदेशावसितादि ते णं भंते किं संखेज्जा इत्यादि ते स्कंधादयः प्रत्येकं किं संख्येया असंख्येया अनंता भगवानाह
अनंता एतदेव भावयति से केणट्ठेणं भंते इत्यादिपाठसिद्धं संप्रति इदं कक्रमेण परमाणुपुद्गलादीनां पर्याया अभिधानीयाः तत्र कक्रमेणायं
प्रथमतः सामान्येन परमाण्वादयश्चिंतनीयाः तदनंतरं एकप्रदेशावगाढादि | गाढा ततः एकसमयादिस्थितिका तदनंतरमेकगुणकालका-
दयः ततो जघन्यावगाहनाप्रकारेण तदनंतरं जघन्यस्थित्यादिना तदन- | तरं जघन्यगुणकालादिरूपेण तदनंतरं जघन्यप्रदेशा-
दिना तदनंतरं उक्तं च अणुमाइसुदियाणं खेत्ताइपएससंमया | ओगाहणाईण वसुद्देसाइइसाणं अ-
सा अक्कमक्कमसिका प्रथमतः परमाण्वादीनां चिंताकर्तव्या तदनंतरं क्षेत्रादि | प्रदेशसंगतानां अवगाहनाप्रदेशास्तु कालभावपरिग्रहः ततोय-
मर्थः प्रथमतः क्षेत्रप्रदेशावगाढादिभिः समस्तानां चिंताकर्तव्या तदनंतरं का- | लप्रदेशेरेकादिसमयस्थितानां भावप्रदेशैरेकगुणकाला-
कादिभिस्ततदनंतरं जघन्यावगाहनादीनामिति अत्रादिशब्दादजघन्यमध्यमोत्कृष्टावगाहनाजघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितिजघन्यमध्यमोत्कृष्टगुण-
कालकादिपरिग्रहः ततो जघन्यादिप्रदेशाजघन्यादिप्रदेशानामध्यमप्रदेशानामजघन्योत्कृष्टप्रदेशानामिति तत्र प्रथमतः क्रमे-
ण परमाण्वादीनां चिंताकर्तव्या इत्याह परमाणुपोग्गलाणं भंते इत्यादि स्थित्या चतुःस्थानपतितः परमाणवः समयादारभ्याकर्षितः संख्येयं कालम-
वस्थानभावात् कालादिवर्णपर्यायैः षट्स्थानपतिता एकस्यापि परमाणोः पर्यायानंत्याविरोधात् नन्वपरिमाणुरप्रदेशोऽगीयते ततः कथं
पर्यायानंत्याविरोधः पर्यायानंतता नियमतः प्रदेशापेक्षया प्रदेशस्य वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् परमाणुर्हि अप्रदेशोऽगीयते द्रव्यरूपतया सांशोऽपि न

प्रज्ञा० वृत्तिः। न्वाप्यमात्ततः शेषज्ञानदर्शनासंभवादाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवैस्तुल्यः श्रुतज्ञानपर्यवैर्दर्शनाभ्यां च षट्स्थानपतित उक्ताः उक्कोसा-
भिनिबोधिका सावि ठिईए तिठाणवडिए इति उत्कृष्टाभिनिबोधिको हि नियमात्संख्येयवर्षायुः संख्येयवर्षायुषश्च प्रभावानवस्थानात् सर्वोत्कृष्टा-
भिनिबोधिकज्ञानासंभवात् संख्येयवर्षायुषश्च प्रायः कृष्ट्युक्तः स्थित्या त्रिस्थानपतित इति जघन्यावधिसूत्रे अवगाहनया त्रिस्थानपतितो वक्तव्य-
: यतः सर्वजघन्योऽवधिस्तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां पारभविको न भवति किंतु तद्भवभावी सोऽपि पर्याप्तावस्थायाम् अपर्याप्तावस्थायां तद्योग्यवि-
शुद्ध्यभावात् उत्कृष्टोऽप्यवधिर्भवतश्चारित्रिणस्ततो जघन्यावधिरुत्कृष्टावधिर्वा अवगाहनया त्रिस्थानपतितः अजघन्योत्कृष्टावधिः पारभविको-
ऽपि संभवति ततोऽपर्याप्तावस्थायामपि तस्य संभवादजघन्योत्कृष्टावधिरवगाह- नया चतुःस्थानपतितः स्थित्या तु जघन्यावधिरुत्कृष्टावधिरज-
घन्योत्कृष्टावधिर्वा त्रिस्थानपतितः असंख्येयवर्षायुषामवधेरसंभवात् सं- ख्येयवर्षायुषां च त्रिस्थानपतितत्वात् जघन्यमनःपर्यव-
ज्ञानी उत्कृष्टमनःपर्यवज्ञानी च स्थित्या त्रिस्थानपतितः चारित्रिण एव मनःपर्यवज्ञानसद्भावात् चारित्रिणां च संख्येयव-
र्षायुष्कत्वात् केवलज्ञानसूत्रे अवगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए इति केवलि- समुद्घातं प्रतीत्य तथा हि केवलिसमुद्घातमतः केवली
शेषकेवलिभ्योऽसंख्येयगुणावगाहनस्तदपेक्षया शेषाः केवलिनोऽसं- ख्येयगुणहीनावगाहनाः स्वस्थाने तु शेषाः केवलिनस्त्रिस्थान-
पतिता इति स्थित्या त्रिस्थानपतितत्वं संख्येयवर्षायुष्कत्वात् व्यंतराणां यथा असुरकुमाराः ज्योतिष्कवैमानिका अपि तथैव नवरं ते स्थित्या त्रिस्थानपति-
ता वक्तव्याः एतद्वशागावनादि उपसंहारमाह ग्रंथाग्रं ५००० सेत्तं जीवपज्जवा तत्र जीवपर्यायाः संप्रत्यजीवपर्यायान्पृच्छति अ अजीवपज्जवा
णं भंते इत्यादि रूविअजीवपज्जवा य अरूविअजीवपज्जवा य इति रूपमिति उपलक्षणमेतत् गंधरसस्पर्शाश्च विद्यन्ते येषां ते रूपिणस्ते च ते अ-
जीवाश्च रूप्यजीवास्तेषां पर्याया रूप्यजीवपर्याया इत्यर्थः तद्विपरीता अरूप्यजीवपर्यायाः अमूर्त्ताजीवपर्याया इति भावः धम्मत्थिकाए इत्यादि
धम्मत्थिकाय इति परिपूर्णमवयविद्रव्यं धर्मास्तिकायस्य देशस्तस्यैवार्द्धादिरूपो विभागः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशास्तस्यैव निर्विभागा भा- ८२

गाः एवं त्रिकं धर्मास्तिकाये आकाशास्तिकायेऽपि भावनीयं एतावता चात्मागमात्मकावयवावयविस्वरूपं धर्मास्तिकायादिकं वस्त्विति प्रतिपा-
दितं दशमोऽद्धासमयः नन्वत्र पर्यायाः प्रक्रान्ताः कथं द्रव्यमत्रोपन्यासः उच्यते पर्यायपर्यायिणोः कथंचिदभेदख्यापनार्थः एवं च
णायं ग्रंथः आह च मूलटीकाकारः अत्र सर्वत्र पर्यायपर्यायिणोः कथंचिद्भेदख्यापनार्थमित्थं सूत्रोपन्यास इति परमार्थतस्तु तदृष्टव्यं धर्मास्ति-
कायदेशा धर्मास्तिकायप्रदेशा इत्यादि ते णं भंते किं संखेज्जा इत्यादि तेऽद्धासमयादयः प्रत्येकं किं संख्येया असंख्येया अनन्ता भगवानाह
अनन्ता एतदेव भावयति से केणट्ठेणं भंते इत्यादि पाठसिद्धं संप्रति दंडकक्रमेण परमाणुपुद्गलादीनां पर्यायांश्चिंतनीयाः दंडकक्रमश्चायं
प्रथमतः सामान्यतः परमाण्वादयश्चिंतनीयास्तदनंतरं एकप्रदेशावगाढ गाढास्ततः एकसमयादिस्थितिकास्तदनंतरमेकगुणकालका-
दयः ततो जघन्यावगाहनादिप्रकारेण तदनंतरं जघन्यस्थित्यादिना तदन- नंतरं जघन्यगुणकालादिरूपेण तदनंतरं जघन्यप्रदेशा-
दिना भेदेनेति उक्तं च अणुमाइ उट्ठियाणं खंधाणं दुपएससंगया णं वड्ढ दसावगाहणाईण चेव डहदसाविदसाणं अ-
सा अद्दणगामनिका प्रथमतोऽण्वादीनां परिचिंता कर्तव्या तदनंतरं द्व्यादि प्रदेशसंगतानाम् आदिशब्दात् कालभावपरिग्रहः ततोऽय-
मर्थः प्रथमतः एकप्रदेशावगाढादिभिः समं ताश्चिंता कर्तव्या तदनंतरं का- लप्रदेशेनैकादिसमयस्थितानां च प्रदेशैकगुणकाला-
कादीनां तदनंतरं जघन्यावगाहनादीनामिति अत्रादिशब्देन मध्यमोत्कृष्टावगाहनाजघन्यमध्यमोत्कृष्टस्थितिजघन्यमध्यमोत्कृष्टगुण-
कालकादिवर्णपरिग्रहः ततो जघन्यादिप्रदेशा जघन्यादिप्रदेशानां मध्यमप्रदेशानामुत्कृष्टप्रदेशानामिति तत्र प्रथमतः क्रमे-
ण परमाण्वादीनां चिंतां कुर्वन्नाह परमाणुपोग्गलाणं भंते इत्यादि स्थित्या चतुःस्थानपतितत्वं परमाणूनां समयादारभ्याऽसंख्येयकालम-
वस्थानभावात् कालादिवर्णपर्यायैः षट्स्थानपतिता एकस्यापि परमाणोः पर्यायानंत्याभिधानात् ननु परमाणुरप्रदेश इति गीयते ततः कथं
पर्यायानन्त्याविरोधः पर्यायानन्त्या नियमतः प्रदेशान्मूर्तत्वयुक्तं वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् परमाणुर्हि अप्रदेशो गीयते द्रव्यरूपतया सांशमत्र

प्रज्ञापवृत्तेः॥

वर्तीति समुत्कालतावाच्यामपि अपएसाट्ठयाए उइतिवचनात् ततः कालतावाच्यां सप्रदेशा अपि न कश्चिद्दोषः तथा परमाण्वादीनामसंख्यातप्रदेश
कस्कंधपर्यंतानां केषांचिदनंतप्रदेशकानामपि स्कंधानां तथा एकप्रदेशावगाढानां यावदसंख्यातप्रदेशावगाढानां श्रीतास्त्रिविधरूपाश्चत्वार एवमप्य
वाइति ते सर्वपरमाण्वादीनां षट्स्थानपतितता वक्तव्या नवरोपदेशः द्विप्रदेशकस्कंधसूत्रे उगाहणट्ठयाए सिय हीणे सिय तुल्ले सिय अब्भहिए इत्या
दियदा ह्यवपि द्विप्रदेशकौ स्कंधौ द्विप्रदेशावगाढावेकप्रदेशावगाढावेकप्रदेशावगाढौ वा भवतस्तदा तुल्यावगाहनौ यदा त्वेको द्विप्रदे
शावगाढः परस्त्वेकप्रदेशावगाढस्तदैकप्रदेशावगाढो द्विप्रदेशावगाढापेक्षया प्रदेशहीनो द्विप्रदेशावगाढस्तु तदपेक्षया प्रदेशा
त्याधिकः शेषं प्राग्वत् त्रिप्रदेशकस्कंधसूत्रे उगाहणट्ठयाए सिय हीणे इत्या दि यदा ह्यवपि त्रिप्रदेशकौ स्कंधौ त्रिप्रदेशावगाढौ द्विप्रदे
शावगाढौ वा तदा तुल्यौ यदा त्वेकस्त्रिप्रदेशावगाढो वा द्विप्रदेशावगा। ढो वा अपरस्तु द्विप्रदेशावगाढ एकप्रदेशावगाढो वा तदा
द्विप्रदेशावगाढो यथाक्रमं त्रिप्रदेशावगाढापेक्षया एकप्रदेशाव गाढ द्विप्रदेशावगाढो तु तदपेक्षया एकप्रदेशाभ्यधि
कोयदा त्वेकस्त्रिप्रदेशावगाढः पर एकप्रदेशावगाढस्तदैकप्रदेशाव गाढस्त्रिप्रदेशावगाढापेक्षया द्विप्रदेशहीनस्त्रिप्रदेशावगा
ढस्तु तदपेक्षया द्विप्रदेशाभ्यधिकः एवमेकैकप्रदेशपरिवृद्ध्या चतुःप्रदे शादिषु स्कंधेष्ववगाहनामधिकृत्य हानिर्वृद्धिर्वा तावद्वक्तव्या यावद्
दशप्रदेशकस्कंधसूत्रे दशप्रदेशकस्कंधे एवं वक्तव्यं जइ हीणे पएसहीणे वा दुपएसहीणे वा जाव नवपएसहीणे वा अह अब्भहिए पएसमब्भहि
ए वा दुपएसमब्भहिए वा जाव नवपएसमब्भहिए इति तावता सर्वोत्क्रामसातरणसर्वकर्तव्याः संख्यातप्रदेशकस्कंधसूत्रे उगाहणट्ठयाए दुट्ठाण
वडिए इति संख्येयभागेन संख्येयगुणेन वेति असंख्यातप्रदेशकस्कंधसूत्रे उगाहणट्ठयाए चउट्ठाणवडिए इति असंख्यातभागेन संख्यातगुण
नासंख्यातगुणेनेति अनंतप्रदेशकस्कंधेष्ववगाहनामधिकृत्य चतुःस्थानपतितता अनंतप्रदेशावगाहनाया असंभवात् अनंतभागानंतगुणाभ्यां
वृद्धिहान्योरसंभवात् एगपएसोगाढाणं पोग्गलाणं भंते इत्यादि अत्र उच्चत्वट्ठयाए तुल्ले पएसट्ठयाए छट्ठाणवडिए इदमपि विवक्षितैकप्रदेशावगाढं पर ८३

माण्वादिकं द्रव्यमिदमप्यपरैकप्रदेशावगाढं द्व्यणुकादिकं द्रव्यमिति द्रव्यार्थतया तुल्यता प्रदेशार्थतया षट्स्थानपतितता अनंतप्रदेशकस्यापि
स्कंधस्यैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहसंभवात् शेषं सुगमं एवं स्थितिभावाश्रयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि दुपएसोगाहणाणं भंते
दुपएसियाणमित्यादि द्विप्रदेशकस्य स्कंधस्यावगाहना एकप्रदेशात्मिका उत्कृष्टा द्विप्रदेशात्मिका अत्रापांतरालं नास्तीति मध्यमा
न लभ्यते तत उक्तमजहन्नमणुक्कोसोगाहणए नत्थि त्रिप्रदेशकस्य जघन्यावगाहना एकप्रदेशरूपा ।१। मध्यमा द्विप्रदेशरूपा ।२। उत्कृ
ष्टा त्रिप्रदेशरूपा ।३। चतुःप्रदेशस्य जघन्या एकप्रदेशरूपा ।१। उत्कृष्टा चतुःप्रदेशात्मिका ।४। मध्यमा द्विविधा द्विप्रदेशात्मिका ।२। त्रिप्रदे
शात्मिका वा ।३। एवं च सति मध्यमावगाहनश्चतुःप्रदेशको मध्यमावगा हनचतुःप्रदेशकापेक्षया यदि हीनस्तर्हि प्रदेशतो हीनो भवति
अथाभ्यधिकस्ततः प्रदेशतोऽभ्यधिकः एवं पंचप्रदेशादिस्कंधेषु मध्य मावगाहनामधिकृत्य प्रदेशपरिवृद्ध्या वृद्धिर्हानिश्च तावद्वक्त।
व्या यावद्दशप्रदेशकस्कंधः सप्रदेशपरिवृद्धिः सा चैवं वक्तव्या। अजहन्नमणुक्कोसोगाहणए दसपएसिए अजहन्नम
णुक्कोसोगाहणस्स दसपएसियस्स खंधस्स उगाहणट्ठयाए सिय हीणे। सिय तुल्ले सिय अब्भहिए जइ हीणे पएसहीणे जाव स
त्तपएसहीणे अह अब्भहिए पएसमब्भहिए जाव सत्तपएसमब्भहिए इति शेषं सूत्रं सुगमं स्वयं परिभावनीयं सुगमत्वात् नवरमनंतप्रदेश
कोत्कृष्टावगाहनाचिंतायां विइए वितुल्ले इति उत्कृष्टावगाहनः किलानंतप्रदेशकः स्कंधः सर्वोत्कृष्टतया समस्तलोकव्यापी स चाचित्तमहास्कंधः
केवलिसमुद्घातकर्मस्कंधो वा तयोश्चानयोरपि दंडकपाटमंथांतरपूरणलक्षणश्चतुःसमयप्रमाणेति तुल्यकालत्वात् शेषं सूत्रमाप
परिसमाप्तेः प्रागुक्तभावनानुसारेण स्वयं परिभावनीयं नवरं जघन्यप्रदेशकाः स्कंधा द्विप्रदेशकाः उत्कृष्टप्रदेशाः सर्वोत्कृष्टा अनंत
प्रदेशाः ५ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां विशेषाख्यं पंचमं पदं समाप्तं ५ ॥ ॥ तदेवं व्याख्यातं पंचमं पदं संप्रति
षष्ठमारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे औदयिकभावाश्रयं पर्यायपरिमाणं व्यक्तं प्रतिपादितमिह त्वौदयिकस्यायोपश

प्रज्ञापनावृत्तिः

स्मिकविषयाः सन्नामा उपपातविरहादयश्चिंत्यन्ते तत्रादावियमधिकारसंग्रहणिगाथा बारस चउवीसा इं इत्यादि प्रथमं गतिषु सामान्यत उपपा
तविरहस्योद्वर्त्तनाविरहस्य च द्वादशमुहूर्त्तप्रमाणं वक्तव्यं तदनंतरं नैरयिकादिषु प्रत्येकमुपपातविरहस्योद्वर्त्तनाविरहस्य च चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादि तिप्र
त्येकमादौ वक्तव्याः ततः संतरनिरंतरं नैरयिकादय उत्पद्यंते निरंतरं वेति वक्तव्यं तदनंतरमेकसमयेन नैरयिकादयः प्रत्येकं कति उत्पद्यंते क
ति वोद्वर्त्तंत इति चिंतनीयं ततः कुत आगत्योत्पद्यंते नारकादय इति चिंत्यं तत उद्वर्त्तनाइति नैरयिकादय उद्वृत्ताः संतः क्वोत्पद्यंत इति वक्तव्यं तदनं
तरं कतिभागावशेषेऽनुभूयमानभवायुषि जीवाः पारभविकमायुर्बध्नंतीति वक्तव्यं तथा कतिभिराकर्षैरुत्कर्षतः आयुर्बंधका इति चिंतायामु
त्कृष्टोऽष्टावाकर्षा वक्तव्या एष संग्रहणिगाथासंक्षेपार्थः एनमेव क्रमेण विवरीषुः। गइ निरयगई णं भंते केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता
इत्यादि निरयगतिर्नाम नरकगतिनामकर्मोदयजनिता जीवस्यौ। दयिको भवः स चैकः सप्तपृथिवीव्यापी विवक्षित एकव
चनं सप्तानामपि पृथिवीनां परिग्रहः णमिति वाक्यालंकारे भदंतेति गुर्वामं त्रणं परमकल्याणयोगिन् केवइयंति कियंतं कालं वि
रहिता शून्या उपपातेन उपपतनमुपपातस्तदन्यगतिकानां नारकत्वेनोत्पा द इति भावः तत एवं प्रश्ने कृते भगवता आत्मीयेषु कर्ष सा
द्विनिश्चायकैः एवं प्रश्ने कृते भगवानाह गोतम जघन्यत एकं समयं यावत् उत्कर्षतो द्वादशमुहूर्त्तान् निरंतरं भवति सा नावश्यं कस्या
मपि पृथिव्यामेकसमयादारभ्य द्वादशमुहूर्त्तप्रमाण उपपातविरहो न वर्त्तते चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाणस्य वक्ष्यमाणत्वात् ततः कथं सर्वपृथिवीसमुदायेऽपि द्वा
दशमुहूर्त्तप्रमाणः प्रत्येकमभावे समुदायेऽभावादिति न्यायस्य श्रवणात् तदयुक्तं वचनापरिज्ञानात् यद्यपि हि नाम रत्नप्रभादिष्वेकैकस्यां नि
रेण न चतुर्विंशतिमुहूर्त्तादिप्रमाण उपपातविरहो वक्ष्यते तथापि यदा सप्तापि पृथिवीः समुदिता अपेक्ष्योपपातविरहश्चिंत्यते तदा स द्वादश
मुहूर्त्तप्रमाण एव लभ्यते द्वादशमुहूर्त्तानंतरमवश्यमन्यतरस्यां पृथिव्यामुत्पादसंभवात् यथा केवलवेदसोपलब्धिः यत्तु प्रत्येकमभावे सम
दायेऽप्यभाव इति न्यायः स कारणकार्यभावमुपगम्य चिंतायां नान्यत्रेति दोषः यथा नरकगतिर्द्वादशमुहूर्त्तानुत्कर्षत उपपातेन विरहिता एवं ति ८४

र्यग्गतिर्मनुष्यगतिर्देवगत्योऽपि सिद्धिगतिस्तूत्कर्षतः षण्मासान् उपपातेन विरहिता एवमुद्वर्त्तनापि नवरं सिद्धानामुद्वर्त्तनं न तेषां साद्यपर्यवसितकालतयावा
स्थितत्वादिति सिद्धिरुद्वर्त्तनया विरहिता वक्तव्या गतं प्रथमं द्वारमिदानीं चतुर्विंशतिरिति द्वितीयं द्वारमभिधित्सुराह रयणप्पभापुढविनेरइया
णं भंते केवइयं कालं विरहिया उववाएणं पन्नत्ता इत्यादि पाठसिद्धं नवरमत्रोत्कर्षविषया इमाः संग्रहणिगाथाः चउवीसइ मुहुत्ता स
त्त राइंदियाइं पक्खा य मासा य दो य चउरो छम्मासा नरएसु उक्कोस मासा उक्कोसेण चउवीसमुहुत्ता भवणवासीसु अविरहियाउ एइंदियाइं वि
गलाणं तह मुहुत्ता अंतमुहुत्तं तु पणिंदि य एवं तिरियगइ बारस मुहुत्ता संमुच्छिमगब्भमणुया कमसो चउवीस बारस मुहू वाणजोइससोहम्मीसाण
कप्पे चउवीसई मुहुत्ता उ कप्पम्मि सणंकुमारे दिवसा णव वीसई मुहुत्ता । माहिंदे राइंदिय बारस दस मुहुत्ता बंभलोगम्मि राइंदिअद्ध तेवी
स लंतए णं होति पणयालाण महसुक्के असीई सहस्सारे सयं तु ताउ। कप्पदुग मासा सा संखेज्जा तह वासा संखेज्ज उवरिट्टगे द
हिट्ठिमसम्झिमउवरिमउड्ढसयं सहस्स लक्खाइं वासाणं । विन्नेय उक्कोसेणं विरहकालो कालासंखातीतो ।
विजयाइसु चउसु ठिई नायव्वा संखेज्जा पल्लस्स य भागो सव्वट्ठे। सिद्धम्मि गतं द्वितीयं द्वारमधुना तृतीयमाह नेरइया णं भं
ते किं संतरं उववज्जंति इत्यादि पाठसिद्धं प्रागुक्तसूत्रार्थानुस्मरणेनावगन्तव्य सुगमत्वात् गतं तृतीयं द्वारमिदानीं चतुर्थं द्वारमाह नेरइया णं भं
ते एगसमएणं केवइया उववज्जंति इत्यादि निगदसिद्धं नवरं वनस्पतिसूत्रे सट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयमविरहिया अणंता इति स्वस्थाने वनस्प
तीनां वनस्पतित्वेनोत्पादमधिकृत्य यतोऽनंतानंता वनस्पतय एव वनस्पतिषूत्पद्यमाना लभ्यन्ते ततस्तदा प्रतिसमयमविरहितं सर्वकालमनंता विज्ञेयाः
प्रतिनिगोदमसंख्येयभागस्य निरंतरमुत्पद्यमानतयोद्वर्त्तमानतया च लभ्यमानत्वात् परट्ठाणुववायं पडुच्च अणुसमयमविरहिया असंखेज्जा
इति परस्थानं पृथिव्यादयः किमुक्तं भवति यदि पृथिव्यादयः किमुक्तं भवति यदि पृथिव्यादयः स्वभवादुद्धृत्य वनस्पतिषूत्पद्यमानाश्चिंत्यंते तदा अ
नुसमयमविरहितमसंख्येया वक्तव्या इति तथा गर्भव्युत्क्रांतिका मनुष्या जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया वक्तव्या यथा

आवलोकस्तु मनुष्या एवोत्पद्यंते न तिर्यंचोपि मनुष्याश्च संख्येयायुष एवानतादिषु देवेषूपि संख्येयायुष्कवर्जाज्ञातमसंख्येयायुः सिद्धिप्रतीतोऽत्र
र्षत्वात् एवं तेन सूत्रेणैतत्सूत्रमपि व्यक्तं नवरं जोइस वेमाणिया णं चयणं अभिलापो कायव्वो इति ज्योतिष्कवैमानिकानां हि सूत्रावाऽ
इत्तंत्व्यवनमित्युच्यते तथानादिकालप्रसिद्धमतमस्त्र च्यवनमित्यभिलापः कर्त्तव्यः सत्वेवं जोइसिया णं भंते एगसमएणं केवइया चयंति
गोयमा जहन्नेणं एगो वा दो वा इत्यादि तदेवं चतुर्थं द्वारमधुना पंचमं द्वारमभिधित्सुराह ॥ नेरइया णं भंते कओहिंतो इत्यादि पाठसिद्धं नवर
मेष संक्षेपार्थः सामान्यतो नारकोपपातचिंतायां रत्नप्रभोपपातचिंतायां च देवनारकपृथिव्यादिपंचकविकलेंद्रियत्रिकाणां तथा असंख्ये
यवर्षायुषश्चतुष्पदखेचराणां चापर्याप्तानामपि च पर्याप्तकानां तिर्यक्पंचेंद्रियाणां तथा मनुष्याणां संमूर्छिमानां गर्भव्युत्क्रांतिकानामप्यकर्मभू
मिजानां अंतरद्वीपजानां कर्मभूमिजानामप्यसंख्येयवर्षायुषां मसंख्येयवर्षायुषामपि च अपर्याप्तानां प्रतिषेधः शेषाणां विधानं
शर्कराप्रभायां संमूर्छिमानामपि प्रतिषेधः वालुकाप्रभायां भुजपरिसर्पाणामपि पंकप्रभायां खेचराणामपि धूमप्रभायां चतु
ष्पदानामपि तमःप्रभायामुरःपरिसर्पाणामपि सप्तमपृथिव्यां स्त्रीणामपि भवनवासिषूपपातचिंतायां देवनारकपृथिव्यादिपंचकविक
लेंद्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पंचेंद्रियसंमूर्छिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्याणां प्रतिषेधः शेषाणां विधानं पृथिव्यब्वनस्पतिषु सकल
नैरयिकसनत्कुमारादिदेवानां तेजोवायुद्वित्रिचतुरिंद्रियेषु सर्वनारकसर्वदेवानां तिर्यक्पंचेंद्रियेषु आनतादिदेवानां मनुष्येषु सप्तमपृथिवी
नारकतेजोवायूनां व्यंतरेषु देवनारकपृथिव्यादिपंचकविकलेंद्रियत्रिकापर्याप्ततिर्यक्पंचेंद्रियसंमूर्छिमापर्याप्तगर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्याणां
ज्योतिष्केषु संमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रियासंख्येयासंख्येयवर्षायुष्कखचरांतरद्वीपजमनुष्याणामपि प्रतिषेधः एवं सौधर्मेशानयोरपि सनत्कु
मारादिषु सहस्रारपर्यंतेषु कर्मभूमिजासंख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिजानामपि प्रतिषेधः आनतादिषु तिर्यक्पंचेंद्रियाणामपि विजयादिषु
मिथ्यादृष्टिमनुष्याणामपीति गतं पंचमद्वारमिदानीं षष्ठद्वारमभिधित्सुराह नेरइया णं भंते अणंतरं उव्वट्टित्ता कहिं उववज्जंति इत्यादि पाठ। ८५

सिद्धं नवरमत्राप्ययं संक्षेपार्थः नैरयिकाणां पर्याप्तानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्येषूत्पादः अधःसप्तम
पृथिवीनारकाणां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पंचेंद्रियेष्वेव असुरकुमारादीनां व्यंतरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां बादरपर्याप्त
पृथिव्यब्वनस्पतिषु गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्येषु पृथिव्यब्वनस्पतिद्वित्रिचतुरिंद्रियाणां तिर्यग्गतौ मनुष्यगतौ च तेजोवा
यूनां तिर्यग्गतावेव तिर्यक्पंचेंद्रियाणां नारकतिर्यग्मनुष्यदेवगतिषु नवरं वैमानिकेषु सहस्रारपर्यंतेषु मनुष्याणां सर्वेष्वपि स्थानेषु सन
त्कुमारादिदेवानां सहस्रारदेवपर्यंतानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्येषु आनतादिदेवानां गर्भजसंख्येयवर्षायुष्कमनुष्ये
ष्वेवेति गतं षष्ठं द्वारमिदानीं सप्तमं द्वारं तस्य चायमभिसंबंधः येषां जीवानां नारकादिषु विविधमुपपातो वर्णितस्तैर्जीवैः पूर्वभवे वर्त्तमाने
रायुर्बद्धं ततः पश्चादुपपातोऽन्यथोपपातायोगात् तत्र कियति पूर्वभवायुषि शेषे पारभविकमायुर्बद्धमिति संशयापोहः सूत्रमिति
॥ नेरइया णं भंते केवइकालावसेसाउया परभवियाउयं पकरेंति इत्यादि पाठसिद्धं तदेवं सप्तमं द्वारमुक्तमधुनाष्टमं
नत्र वायुषि पारभविकमायुर्बध्नंतीति तत्प्रतिपादितं संप्रति यत्प्रकारं बध्नंति तत्प्रकारं नैरयिकादिदंडकक्रमेण प्रतिपादयति ॥
नेरइया णं भंते कइविहे आउयबंधे पन्नत्ते इत्यादि जाइनामनिहत्ताउए इति जातिरेकेंद्रियजात्यादिः पंचप्रकारा सैव नाम नामक
र्मण उत्तरप्रकृतिविशेषरूपं जातिनाम तेन सह निधत्तं निषिक्तं यदायुस्तज्जातिनामनिधत्तायुः निषेकश्च कर्मपुद्गलानामनुभवनार्थं रचना
सा चैवंलक्षणा मोत्तूण सगमबाहं पढमाइ ठिईइ बहुतरं दव्वं सेसे विसेसहीणं जावुक्कोसं ति ॥ गइनामनिहत्ताउए इति गति
र्नरकगत्यादिः चतुर्द्धा सैव नाम गतिनाम तेन सह निधत्तमायुर्गतिनामनिधत्तायुः स्थितिरिति यत्तेन भवेन स्थातव्यं तत्प्रधानं नाम स्थि
तिनाम अथवा यस्मिन्नायुष्युदयमागते नावतिष्ठते तद्गतिजातिशरीरपंचकादिव्यतिरिक्तं स्थितिनामावसेयमिति भावः गत्यादीनां वर्जनं तत
पृथक्पदैः गइनामनिहत्ताउए इत्यादिभिरुपात्तत्वात् तेन सह निधत्तमायुः स्थितिनामनिधत्तायुः तथा अवगाहते यस्यां सा अवगाहना शरीरमौदारिकादि तस्य ना

प्रज्ञाप० वृत्ति॥

मऔदारिकादिशरीरनामकर्म अवगाहनानामकर्मोच्यते तस्यैव प्रदेशाः कर्मपरिमाणवत्स्वप्रदेशाः संक्रमतोऽप्युदयप्राप्ता मानाः परिगृह्यंते तेन तत्प्रधा
नं नाम प्रदेशनाम किमुक्तं भवति तस्मिन् भवे प्रदेशतः उदयतस्तत्प्रदेशनामेति अनेन विपाकोदयमप्राप्तमपि नाम परिगृहीतं तेन प्रदेशनाम्ना
सह निधत्तमायुः प्रदेशनामनिधत्तायुः तथा अनुभागो विपाकः स चेह प्रकर्षभाषः परिगृह्यते तत्प्रधानं नाम अनुभागनाम यत् यस्मिन् भवे तीव्रविपा-
कं नामकर्मोदयते तद्यथा नारकायुषि अशुभवर्णगंधरसस्पर्शोपघातानादेयदुःस्वरायशःकीर्त्यादि नाम तेन तदनुभावनामेति तेन सह निधत्तमायु
रनुभावनामनिधत्तायुः अथ कस्माज्जात्यादिनामकर्मविशेषैरायुर्विशेष्यते उच्यते आयुः कर्मप्रधानत्वख्यापनार्थं तथाहि नारकाद्यायुरुदये सति जा
त्यादिनामकर्मणामुदयो भवति न तत्प्राबल्यः प्रधानता इति अथ जात्यादिना। सविशेषमायुः कियद्भिराकर्षैर्बध्नातीति जिज्ञासुर्जीवादिदंड-
कक्रमेण पृच्छति ७ जीवाणं भंते जाइनामनिहत्ताउयं कइहिं आगरिसे। हिं पगरिंतीत्यादि आकर्षो नाम तथाविधेन प्रयत्नेन कर्मपु
द्गलोपादानं यथा गौः पानीयं पिबती भयेन पुनः पुनराघाटयति ७ बंधो वा पियदानी दलियाणं जं धावंसायनिज्जातिनाम-
निधत्तायुरन्यदा बध्नाति तदा एकेनमंदेन द्वाभ्यां त्रिभिर्वा मंदतरेण त्रिभिश्चतु- र्भिर्वा मंदतमेन पंचभिः षड्भिः सप्तभिः ८ भिर्वा इह जात्यादिना
नामकर्म नियमेन आयुषा सह बध्यमानानामवसातव्यान न्याय्यकालेकाग्र्यं। चिन्नप्रकृतीनां अध्रुवबंधिनीत्वादपरासां परावर्तमानत्वात् एवं ततः का-
लमपि बंधसंभवेनाकर्षानियमात् ७ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां व्युत्क्रांत्याख्यं षष्ठं पदं समाप्तं॥ ॥व्याख्यातं षष्ठं पद-
मिदानीं सप्तममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे सत्त्वानामुपपातविरहादायोऽभिहिता अस्मिन्स्तु नैरयिकादिनामेवोच्छ्वासप्राणापानप-
र्याप्तिपर्याप्तानां यथासंभवमुच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहाविरहकालपरिमाणमभिधेयमित्यनेन संबंधेनायातस्यास्येदमादिसूत्रं ७ नेरइयाणं भं-
ते इत्यादि नैरयिकाणमिति वाक्यालंकारे भदंतेति हे भदंतकालस्य इति प्राग्वत् तस्योत्पादनार्थं चेति याद्वा एषष्ठीनतायमर्थः कियतः कालात्कि-
यता वा कालेन आणमंति आनंति आनप्राणंति इति धातुपाठात् मकारोऽलाक्षणिकः एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभावनीयं पाणमंति वा ऊसंति ८६

यार्थो एतदेव पदद्वयं क्रमेणार्थतः स्पष्टयति ऊससंति वा यदेवाक्रमानंति तदेवाक्रमूससंति तथा यदेवाक्रप्राणंति तदेवाक्रं निःश्वसंति अथ
वा आनमंति प्राणमंति इति णम प्रह्वत्वे इत्यस्य द्रष्टव्यं धातूनामनेकार्थतया ऊसनार्थस्यापि विरोधः अपरे व्यावर्णयंति आनंति प्राणंति इति आन्तरः ऊ-
रंती उच्छ्वासनिःश्वासक्रिया परिगृह्यते उच्छ्वसंति निश्वसंतीत्यनेन तु बाह्या एवं गोतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह गोतम सततमविरहितं अतिदुः-
खिता हि नैरयिकाः इति तेषां च निरंतरमुच्छ्वासनिश्वासौ तथा लोके दर्शनात् तत्व सततं प्रायोऽह्नत्यापि स्यादत आह संततामेव सततमेवानवरमे
व तेकोपि समयमुच्छ्विरहकालादीर्घवशाक्रतत्वात् आनमंतीत्यादिः पुनरुच्चारणं शिष्यवचनेन आदरोपदर्शनार्थं कृपिराद्रियमाणवचना हि
शिष्याः संतोषा भवति तथा च सति तेऽपि नः उत्पन्नप्रश्नश्रवणार्थे निर्णयादि शुश्रु षंते लोकेवादेयवचना भवति एवं सर्वत्र व्याख्याप्रकारः
सीर्षाभिरहिक्षि असुरकुमारस्स जहन्नेणं सातिरेगस्स परकः इति इह देवेषु यस्य यावंति सागरोपमाणि स्थितिस्तस्य ता-
वत्पक्षप्रमाण उच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकाल असुरकुमाराणां। वोत्कृष्टा स्थितिरेकं सातिरेकं सागरोपमं तमसुरव-
लियमिति वचनात् ततः सातिरेगस्सपक्खस्स इति सातिरेकात्पक्षादूर्ध्वं। उच्छ्वसंतीत्यर्थः पृथिवीकायस्स वेमायाए इति विषमा-
मात्रातया किमुक्तं भवति अनियतविरहकालप्रमाणा तेषामुच्छ्वासनिःश्वास क्रियेति तथा देवेषु यावन्मात्रसागरोपमप्रमाणायुः स तथा सुखी सुखिता-
नीचयथायथा नरमहत्युच्छ्वासनिःश्वासक्रियाविरहकालोऽतः स्वरूपत्वादुच्छ्वासनिश्वासक्रियायास्ततो यथायुषः सागरोपमवृद्धिस्तथा तथोच्छ्वा-
सनिःश्वासक्रियाविरहप्रमाणस्यापि प्रकर्षवृद्धिः ७ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां सप्तममुच्छ्वासाख्यं पदं समाप्तं ७ ॥
एतदेवं व्याख्यातं सप्तमपदमिदानीमष्टममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे सत्त्वानामुच्छ्वासपर्याप्तिनामकर्मोदयागाथ्या विरहा-
विरहकालप्रमाणमुक्तं संप्रति वेदनीयोदयाश्रयाश्च ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रयाश्चात्मपरिणामविशेषानभिधित्सुरिद-
मष्टममाह कइणं भंते सन्नाओ पन्नत्ताओ इति कति कियत्संख्याणमिति वाक्यालंकारे भदंत संज्ञाः प्रज्ञप्ताः तत्र संज्ञानं संज्ञा आभोग इत्यर्थः

प्रज्ञाप० वृत्तौ ॥ यद्वा संज्ञायतेऽनयाऽयं जीव इति संज्ञा सा च वेदनीयमोहोदयाश्रिता ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयोपशमाश्रिता च विचित्रा आहारा-
दिप्राप्तिक्रियासैवोपाधिभेदाद्दशविधा तथा चाह गोतम दसविहा पन्नत्ता तं जहा आहारसन्नाइत्यादि तत्र क्षुद्वेदनीयो-
दयात् कवलाद्याहारार्थं तथाविधपुद्गलोपादानक्रियैवाहारसंज्ञा तस्या आभोगात्मिकत्वात् यद्वा संज्ञा तस्या आभोगात्मिकत्वात्
यद्वा संज्ञायते जीवोऽनयेति एवं सर्वत्रापि भावना कार्या तथा भयमोहनीयोदयात् भयोद्भ्रान्तस्य दृष्टिवदनविकाररोमांचोद्भेदादिक्रियाभ-
यसंज्ञा पुंवेदोदयान्मैथुनाय स्त्र्यालोकनप्रसन्नवदनसंस्तंभितोरुवेपथुप्रभृतिलक्षणा क्रिया मैथुनसंज्ञा तथा लोभोदयात् प्रधानसंसारकार-
णाभिष्वंगपूर्विका सचित्तेतरद्रव्योपादानक्रिया परिग्रहसंज्ञा तथा क्रोधवे दनीयोदयात् तदावेशगर्भा पुरुषमुखनयनदंतछदस्फुर
णचेष्टा क्रोधसंज्ञा तथा मानोदयादहंकारात्मिकोत्सेकादिपरिणति मानसंज्ञा ६ मायावेदनीयेनाशुभसंक्लेशादनृत
संभाषणादिक्रिया मायासंज्ञा तथा लोभवेदनीयोदयात् लो लसाचितनसचित्तेतरद्रव्यप्रार्थना लोभसंज्ञा तथा
मतिज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमात् शब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधक्रि यैव ओघसंज्ञा तथा तद्विशेषावबोधक्रिया लोकसंज्ञा एवं चे
दमापतितं दर्शनोपयोग ओघसंज्ञा ज्ञानोपयोगो लोकसंज्ञा अन्ये त्वभिद धति सामान्यप्रवृत्तिर्यथा वल्ल्यादेर्वृत्त्याद्यारोहणमोघसंज्ञा लोक
स्य दृष्ट्या प्रवृत्तिर्लोकसंज्ञा तादेवमेताः सुखप्रतिपत्तये स्पष्टरूपाः पंचेंद्रियानधिकृत्य व्याख्याताः एकेंद्रियाणां त्वेता अव्यक्तरूपा अवगंतव्या
नैरयिकसूत्रे उस्सन्नकारणं पडुच्च भयसन्नोवउत्ता इति उत्सन्नशब्दो बाहुल्यमुच्यते कारणशब्देन बाह्यकारणमाश्रित्य नैरयिका बाहुल्ये
न भयसंज्ञोपयुक्ता यथा हि संततं तेषां सर्वतः प्रवृत्ता नि परमाधार्मिकाद्यः कवचीशक्तिकुंतादीनि भयोत्पादकानीति संतइंभावं पडुच्चेति इह आंतरो
ऽनुभवः संततिभावमपेक्ष्य नैरयिका आहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोका मैथुनसंज्ञो
पयुक्ता नैरयिका हि चक्षुर्निमीलनमात्रमपि न सुखिनः केवलमनवरतमतिप्रबलदुःखानलेनासंतप्यमानशरीरास्तेषां च अच्छिनिमीलियमित्तं न ८३

त्थि सुहं दुक्खमेव पडिबद्धं नरए नेरइयाणं अहोनिसं पच्चमाणाणं ततो मैथुनेतेषां न भवतीति यद्यप्यरंकविक्षेपं विद्रवंति सापि च स्तोकका
लेति एकसमये स्तोका मैथुनसंज्ञोपयुक्ता तेभ्यः संख्येयगुणा आहारसंज्ञोपयुक्ता दुःखितानामपि तेषां प्रभूतकालं वाहारग्रायाभावतः
एकसमये अतिप्रभूतानामाहारसंज्ञोपयुक्तानां संभवात् तेभ्यः संख्येयगुणा परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता आहारशरीरादिदेहार्थमिच्छा भवति परिग्रहभा
उदाहरणादिषु प्रभूततरकालावस्थायिनी च परिग्रहेच्छा ततः एकसमये अतिप्रभूततराः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अवाप्यंत इति तेभ्योऽपि
तेभ्यः संख्येयगुणाः तेभ्यो भयसंज्ञोपयुक्ताः संख्येयगुणा नारकेषु हि नैरयिकाणां सर्वतो भयमामरणांतमावितत एकसमये अतिप्रभू
ततमा भयसंज्ञोपयुक्ताः प्राप्यंत इति संख्येयगुणा तिर्यक्पंचेंद्रियास्त्व पि बाह्यकारणं प्रतीत्य बाहुल्येनाहारसंज्ञोपयुक्ता भवंति न
शेषसंज्ञोपयुक्ता सदा प्रत्यक्षत एवोपलक्षेः आंतरमंतर्भावमाश्रित्या हारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि अ
ल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोकाः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः परिग्रहसं ज्ञायाः स्तोककालत्वेनैकसमये तेषां स्तोकानामे
वावाप्यमानत्वात् तेभ्यो मैथुनसंज्ञोपयोगस्य प्रभूततरकालत्वात् । तेभ्योऽपि भयसंज्ञोपयुक्ताः संख्येयगुणाः सजातीयावत्य
रजातीयाच्च तेषां भयसंभवतो भयोपयोगस्य प्रभूतकालत्वात् एक समये भयसंज्ञोपयुक्तानामतिप्रभूततराणामवाप्यमानत्वात्
तेभ्यः संख्येयगुणा आहारसंज्ञोपयुक्ताः प्रायः सततं सर्वेषामाहारसंभवात् मनुष्या बाह्यकारणमधिकृत्य बाहुल्येन मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः
संततिभावमंतरानुभवरूपं प्रतीत्याहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोका भयसंज्ञोपयु
क्ताः स्तोकानां स्तोककालं च भयसंज्ञासंभवात् तस्य आहारसंज्ञोपयोगस्य प्रभूततरकालभावात् अत एव हेतोस्तेभ्यः संख्येयगुणाः परिग्रह
संज्ञोपयुक्ताः तेभ्यो मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः संख्येयगुणा मैथुनसंज्ञाया अतिप्रभूततरं कालं यावद्भावतः एकसमये तेषामतिप्रभूततरा-
णामवाप्यमानत्वात् तथा बाह्यकारणमधिकृत्य बाहुल्येन देवाः परिग्रहसंज्ञोपयुक्ताः मणिकनकरत्नादीनां परिग्रहसंज्ञोपयोगाद्व

नां तेषां सदा संनिहितत्वात् संततभावं च प्रत्याक्ष्य पंचमीत्यंतराहारसंज्ञोपयुक्ता अपि यावत्परिग्रहसंज्ञोपयुक्ता अपि अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तो
का आहारसंज्ञोपयुक्ता आहारेच्छाविरहकालस्यातिप्रभूततया आहारसंज्ञोपयोगकालस्य चातिस्तोकतया पृच्छासमये सर्वस्तोकानां
तेषामवाप्यमानत्वात् ततो भयसंज्ञोपयुक्ताः संख्येयगुणाः भयसंज्ञायाः उपयोगतनोत्प्रभूतकालत्वभावात् तेभ्यो मैथुनसंज्ञोपयुक्ताः संख्येयगुणा
पृच्छया बहवो वाच्याः स्वयमेव भावनीया इति ८ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां संज्ञाख्यमष्टमं पदं समाप्तं ८ ॥ ॥एतदा
ख्यातमष्टमं पदमधुना नवममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे सत्त्वानां संज्ञापरिणाम उक्त इह तु तेषामेव योनयः प्रतिपाद्यंते
तत्रादाविदं सूत्रं कइविहा णं भंते जोणी इत्यादि कतिविधा णमिति। पूर्ववत् नवरं योनिः प्रज्ञप्ता अथ योनिरिति कः शब्दार्थः उ
च्यते युवंति तैजसकार्मणशरीरवंतः संत औदारिकादि शरीरप्रायोग्यपुद्गलस्कंधसमुदायेन मिश्रीभवंत्यस्यामिति यो
निः सा च त्रिविधा शीतादिका त्रिप्रत्ययः भगवानाह गोतम त्रिविधा योनिः प्रज्ञप्ता तद्यथा शीता उष्णा शीतोष्णा तत्र शीत
स्पर्शपरिणामा शीता उष्णस्पर्शपरिणामा उष्णा शीतोष्णोभयरूपानयस्पर्श परिणामा शीतोष्णा तत्र नैरयिकाणां किंविधा योनिर्ज्ञाताः अस्या
वतृतीया शीतोष्णा कस्यां पृथिव्यां का योनिरिति विवक्ष्यते रत्नप्रभायां। वालुकाप्रभायां च यानि नैरयिकाणामुपपातक्षेत्राणि तानि
सर्वाण्यपि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि उपपातक्षेत्रव्यतिरेकेण चान्यत्सर्वमपि तत्पृथिवीषट्कमुष्णस्पर्शपरिणामपरिणतं ततस्तत्रत्या
नैरयिकाः शीतयोनिका उष्णां वेदनां वेदयंते पंकप्रभायां बहून्युपपातक्षेत्राणि शीतस्पर्शपरिणामपरिणतानि स्तोकान्युष्णस्पर्शपरिणा
मपरिणतानि येषु च प्रस्तटेषु नरकावासेषु शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि तेषु तदतिरेकेणान्यत्सर्वमुष्णस्पर्शपरिणामं येषु प्रस्तटेषु
नरकावासेषु चोपपातक्षेत्राण्युष्णस्पर्शपरिणामानि तेषु तदतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतस्पर्शपरिणामं ततस्तत्रत्या बहवो नैरयिकाः शीतयो
निका उष्णां वेदनां वेदयंते स्तोका उष्णयोनिकाः शीतवेदनामिति धूमप्रभायां बहून्युपपातक्षेत्राण्युष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि स्तोका ८८

नि शीतस्पर्शपरिणामानि येषु च प्रस्तटेषु नरकावासेषु चोष्णस्पर्शपरिणामपरिणतान्युपपातक्षेत्राणि तेषु तदतिरेकेणान्यत्सर्वं शीतपरि
णामं येषु च शीतस्पर्शपरिणामान्युपपातक्षेत्राणि तेषूष्णस्पर्शपरिणामं ततस्तत्रत्या बहवो नारका उष्णयोनिकाः शीतां वेदनां वेदयंते
स्तोकाः शीतयोनिका उष्णवेदनामिति तमःप्रभायां तमस्तमःप्रभायां चोपपातक्षेत्राणि सर्वाण्युष्णस्पर्शपरिणामपरिणतानि तदतिरेके
ण चान्यत्सर्वं तत्र शीतस्पर्शपरिणामं ततस्तत्रत्या नारकाः उष्णयोनिकाः शीतवेदनां वेदयंते नारका इति एवं भवनवासिनां गर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्या
णां व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानां चोपपातक्षेत्राणि शीतोष्णरूपोभयस्पर्शपरिणतानि ततस्तेषां योनिरुभयरूपतया भवनवासीनां शीतोष्णा
एकेंद्रियाणामग्निकायिकवर्जानां द्वित्रिचतुरिंद्रियसंमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रियसंमूर्छिममनुष्याणां चोपपातस्थानानि शीतस्पर्शान्युष्ण
स्पर्शान्युभयस्पर्शान्यपि भवंतीति तेषां त्रिविधा योनिस्तेजस्कायिका। उष्णयोनिकाः तथा प्रत्यक्षत उपलंभः अल्पबहुत्ववि
तायां सर्वस्तोकाः शीतोष्णयोनयः शीतोष्णरूपोभययोनिकाः भवनवासिगर्भजतिर्यक्पंचेंद्रियगर्भजमनुष्या
व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानामेवोभययोनिकत्वात् तेभ्योऽसंख्येय। गुणा उष्णयोनिकाः सर्वेषां सूक्ष्मबादरभेदभिन्नानां
तेजस्कायिकानां प्रभूततराणां नैरयिकाणां कतिपयानां पृथ्व्यब्वायुप्रत्ये कवनस्पतीनां चोष्णयोनिकत्वात् अयोनिका अनंतगु
णाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यः शीतयोनिका अनंतगुणाः अनंतकायिकानां सर्वेषामपि शीतयोनिकत्वात् तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वा
त् अथ प्रकारांतरेण योनिः प्रतिपिपादयिषुराह कइविहा णं भंते जोणी पन्नत्ता इत्यादि सचित्ता जीवप्रदेशैः संबद्धा अचित्ता सर्वथा जीवविप्र
मुक्ता मिश्रा जीवविप्रमुक्ताविप्रमुक्तस्वरूपा तत्र नैरयिकाणां यान्युपपातक्षेत्राणि तानि न केनचित् जीवेन परिगृहीतानीति तेषामचित्ता योनिः य
द्यपि च सूक्ष्मैकेंद्रियाः सकललोकव्यापिनस्तथापि न तत्स्वदेहोपपातस्थानेऽवकृत्ता आत्मीयात्मीयानुगमसंबद्धा इत्यचित्तैव तेषां योनिः एव
मसुरकुमारादीनां भवनपतीनां व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानां वाचित्ता योनिर्भावनीया पृथिवीकायिकादीनां संमूर्छिममनुष्यपर्यंतानामुप

प्रज्ञा० टी०॥ पातत्कत्वं जीवैः परिगृहीतमपरिगृहीतं तु च यथायावं च संभवतीति त्रिविधापि योनिः गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्यक्पंचेंद्रियाणां गर्भव्युत्क्रांतिकमनुष्याणां च योना
त्वन्निश्रविना अपि शुक्रशोणितादिपुद्गला संतीति मिश्रा तथा योनिः अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोका जीवा मिश्रयोनिकाः गर्भव्युत्क्रांतितिर्यक्पंचेंद्रिय
मनुष्याणामेव मिश्रयोनिकत्वात् तेभ्योऽचित्तयोनिका असंख्येयगुणाः नैरयिकदेवानां कतिपयानां च प्रत्येकं पृथिव्यप्तेजोवायुप्रत्येकवनस्प-
तिद्वित्रिचतुरिंद्रियसंमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रियसंमूर्छिममनुष्याणामचित्तयोनिकत्वात् तेभ्योऽयोनिका अनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यः सचित्त-
योनिका अनंतगुणा निगोदजीवानां सचित्तयोनिकत्वात् तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् संप्रति प्रकारांतरेण योनीः प्रतिपादयितुकाम आह
कइविहा णं भंते जोणी पन्नत्ता इत्यादि तत्र नारकाणां संवृता योनिर्नरकनिष्कुट नारकाणां निष्कुटानां संवृतगवाक्षकल्पत्वात् तत्र च जाताः सं
तो नैरयिकाः प्रवर्धमानमूर्तयस्तेभ्यः पतंति शीतेभ्य उष्णेषु उष्णेभ्यः शीतेषु। तिभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानामपि संवृता यो
निस्तेषां देवदूष्यांतरितत्वादात् देवसयणिज्जंसि देवदूसंतरिए अंगुल संखेज्जइ इति वचनात् एकेंद्रिया अपि संवृतयोनि
कास्तेषामपि योनिः स्पष्टमनुपलक्ष्यमाणत्वात् द्वींद्रियादीनां चतुरिंद्रियपर्यंता नां संमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रियसंमूर्छिममनुष्याणां च विवृता
योनिस्तेषामुत्पत्तिस्थानस्य जलाशयादेः स्पष्टमुपलभ्यमानत्वात् गर्भव्युत्क्रांति। कमनुष्याणां च संवृतविवृता योनिः गर्भस्य संवृतरूपत्वात् ग
र्भस्यांतः स्वरूपतो नोपलभ्यते बहिः स्वदरवृद्ध्यादिनोपलक्ष्यत इति अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोकाः संवृतविवृतयोनिका गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्य
क्पंचेंद्रियमनुष्याणामेव संवृतविवृतयोनिकत्वात् तेभ्यो विवृतयोनिकाः संख्येयगुणा द्वींद्रियादीनां चतुरिंद्रियपर्यवसानानां संमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रि
यसंमूर्छिममनुष्याणां च विवृतयोनिकत्वात् तेभ्यो अयोनिका अनंतगुणाः सिद्धानामनंतत्वात् तेभ्यः संवृतयोनिका अनंतगुणा वनस्पतीनां संवृतयो
निकत्वात् तेषां च सिद्धेभ्योऽप्यनंतगुणत्वात् संप्रति मनुष्ययोनिविशेषप्रतिपादनार्थमाह कइविहा णं भंते जोणी पन्नत्ता इत्यादि कूर्मवदुन्नता वा
यस्यां सा कूर्मोन्नता संखावर्तवदावर्तो यस्यां सा संखावर्ता वंसीपत्रं तदाकारत्वात् वंसीपत्रा: तत्र शंखावर्तायां योनौ बहवो जीवा ८९

जीवसंबद्धाः पुद्गलाश्चावक्रमंते आगच्छंति व्युत्क्रामंति गर्भतयोत्पद्यंते न तथा चीयंते न तथापचीयंते सामान्यतश्चयमागच्छंति उपचीयंते विनाशमुपयांत्यप्यमायां
निष्पत्तिं नियंति अतिप्रबलकामाग्निपरितापाद्विध्वंसगमनादिति वृद्धवादः ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां योनिपदं नव
मं पदं ॥ एतदेवं व्याख्यातं नवमं पदमिदानीं दशममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे सत्त्वानां योनयः प्रतिपादिता अस्मिंस्तु यदुपपातक्षे
त्ररत्नप्रभादि तस्य चरमाचरमविभागप्रदर्शनं क्रियते तत्र चेदमादिसूत्रं ॥ कइ णं भंते पुढवीओ पन्नत्ताओ इत्यादि सुगमं नवरमीषत्प्राग्भारा पंचचत्वा
रिंशल्लक्षयोजनविष्कंभप्रमाणा शुद्धस्फटिकसंकाशा सिद्धशिला इमा णं भंते रयणप्पहा पुढवी किं चरमा अचरमा इत्यादि इह चरमत्वं
चरमाचरमपरिभाषा तु अन्यापेक्षया चरमं नाम पर्यंतवर्ति तच्चरमत्वमापेक्षिकमन्यापेक्षया तस्याभावात् यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरीरमिति अचर
मं प्रांतमध्यवर्ति तदपि चापेक्षिकं तस्य चरमापेक्षयाभावात् यथांत र्वाविशेषान्यशरीरापेक्षया मध्यशरीरमचरमशरीरं तद
वं चरमाचरमात्मकत्वे वचनात् प्रश्नः कृतः संप्रति भगवानुत्तरमाह चरमा इं अचरमाइं इति एतानि वचनानि प्रश्नसूत्राणि तथा
विधैकत्वपरिणामविशिष्टद्रव्यविषयाणि अन्यानि संप्रति प्रदेशानधिकृत्य प्रश्न यन्सूत्रमाह चरमंतपएसा य अचरमंतपएसा य इति चर
माण्येवांतवर्तित्वाद्वा चरमांतप्रदेशाः अचरममेवैकस्याप्यपेक्षया तु तेनैव त्रिधा। दंता अचरमांतप्रदेशाः तदेवं पृष्टप्रश्नसूत्रे भगवाना
ह एतमस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या न चरमाचरमत्वमापेक्षिकमित्युक्तं वाशात्मदपेक्षणीयमस्तिकेवला या एवं तदन्यनिरपेक्षया: पृष्टत्वात् नाप्य
चरमा तत एवाह नाप्यचरमा अचरममपि आपेक्षिकं न चाशात्मदपेक्षणीयमस्तीति किंतु अनंभवति इयं रत्नप्रभा पृथिवी न पश्चिमा नापि मध्यमा तदे
न्यमपेक्षणीयस्याविवक्षणादिति अत एव न चरमाणि चरमत्वव्यपदेशस्यैवासंभवात् बहुवचनासंभवात् तथा हि यदा तस्याश्चरमत्व
व्यपदेशो नैवोक्तयुक्त्या नोपपद्यते तदा कथं तद्विषयं बहुवचनमुपपत्तुमर्हतीति एवमचरमाण्यपि प्रतिषेधनीयानीति प्रागुक्तयुक्त्याचरमत्वपदे
शस्यासंभवात् नवचरमांतप्रदेशा उक्तयुक्त्याचरमत्वस्याचरमत्वस्य वा संभवतस्तत्प्रदेशकल्पनाया अप्यसंभवात् यद्येवं तर्हि किंस्वरूपा सत्या

प्रज्ञा० पद १०॥ अत्राह नियमं नियमेनाचरमं चरमाणि चेत्युक्तं भवति यदीयमखंडरूपा विवक्षिता रत्नप्रभा ततस्तदा यथोक्तं संगानामेकतापरिणतेन त्वपदेशपानत्वा
तियदा च संख्येयप्रदेशपानत्वतियदा च संख्येयप्रदेशावगाहत्वात् कावयवविभागात्मिका विवक्षा ततस्तदा यथोक्तं निर्वचनविषया भवति तथा
हि रत्नप्रभा पृथिवी तावदनन्तप्रकारेण व्यवस्थिता स्थापना चेयं एवम् 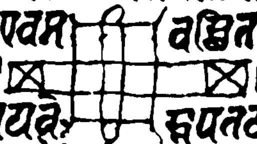 व्यवस्थिताया अस्या निःशेषतव्यवस्थितानि खंडानि प्रत्येकं तथा विधविशे
षैकत्वपरिणामपरिणतानि चरमाणि यत्पुनर्मध्यमहदेकं खंडं तच्चाविशिष्टैकत्वपरिणामयुक्तत्वादेन विवक्षितमि
त्यचरमं तत्र खंडरूपा च यमन्यथा तदनाव प्रसंगात् तदवयवी चायं रूपतया चिंतायामचरमं चरमाणि चेत्यखंडैकनिर्वचनविषयाप्रतिप्र
दितायदा पुनः प्रदेशचिंता क्रियते तदेवं निर्वचरमांतप्रदेशा अचरमांतप्रदेशा। अतत्वाहि ये बाह्यखंडगताः प्रदेशास्ते चरमांतप्रदेशा
ये पुनर्मध्यैकखंडगताः प्रदेशास्ते चरमांतप्रदेशा ये पुनर्मध्यैकखंडगताः प्रदेशास्ते अचरमांतप्रदेशा अत्यन्तव्यावृत्तत्वात् चरमा
णि नाम तथा विधप्रविष्टतरप्रांतेकप्रादेशिकश्रेणिपटलरूपाणि मध्यम २१या: चरम इति तदपि समीचीनं दोषाभावात् चरमा
न्तप्रदेशा यथोक्तरूपप्रांतेकप्रादेशिकश्रेणिपटलगता प्रदेशाः अचरमां तप्रदेशा मध्यखंडगताः प्रदेशा अनेन निर्वचनसूत्रे
ण एकांतेन नयभित्याधप्रश्नात्तन्न अवयवावयवि विरूपरत्नप्रभादिकं वस्तु तयोस्तु व यवावयविनोः भेदाभेदरूपत्वात् विदितं यथावावयवावय
विरूपतायां पराक्षेपणावकाशस्तथा धर्मसंग्रहणिटीकायां बाल्यवस्तुप्रतिष्ठा च समासप्रतिपादितमिति ततो अवधार्यं एवं जाव अहेसत्तमा पुढवी त्या
दिसूत्रसप्तकं पृथिवीप्रश्ननिर्वचनान्युक्तानि एवं शर्करादयो अपि वक्तव्याः सौधर्मादीनि च विमानानि अनुत्तरविमानपर्यंतविमानानि ईषत्प्राग्भारा
लोकश्च वक्तव्यः सप्रपातापि सुगमस्तत्सूत्रपरिपाटिर्नीयमत्रेवं अलोगेणं भंते किं चरमे अचरमे चरमाइं अचरमाइं इत्यादि एवमलोकवि
ड इति पदसूत्रे उक्तप्रकारेण लोको अपि वक्तव्यः सचेवं अलोएणं भंते किं चरमे अचरमे इत्यादि प्रश्नसूत्रं तथैव निर्वचनसूत्रं गोयमा अचरमं च चरमाणि
यचरमंतपदेसा य अचरमंतपएसा य तत्र चरमाणि या निखंडानि लोकनिष्कुटप्रतिष्ठानि तेषां समस्तानां सर्वमध्यवर्ति चरमखंडगताः प्रदेशाः अचरमांतप्रदे ९७

शाः अचरमखंडगताः प्रदेशाः अचरमांतप्रदेशाः संप्रत्येतेषां रत्नप्रभादीनां प्रत्येकं चरमाचरमादिगतमल्पबहुत्वमभिधित्सुरिदमाह इमीसे
णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए अचरमस्स य चरमाण य इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रं सर्वस्तोकं द्रव्यार्थतया अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या अचर
मखंडं कस्मादिति चेदत आह एकं निमित्तं कारणं हेतुश्च सर्वासां विलक्षीनां प्राप्यादर्शनमिति न्यायादत्राहतो पचमात तावदयमर्थः यस्मात्तथावि
धैकस्कंधपरिणामपरिणतत्वादेकं ततः स्तोकं तस्मात्तथा निचरमाणि खंडानि तानि असंख्येयगुणानि तेषामसंख्यातत्वात् अचरमं चरमाणि च
समुदितानि विशेषाधिकानि विवक्षितकायामाह अचरमं चरमाणि च समुदितानि विशेषाधिकानि तथाहि यदचरमद्रव्यं तत् चरमद्रव्येषु प्र
क्षिप्तं ततश्चरमस्य एकेनाधिकत्वात् विशेषाधिकत्वात् विशेषाधिकस मुदायो भवति प्रदेशार्थचिंतायां सर्वस्तोका अचरमांतप्रदेशाय
तेऽचरमखंडानि मध्यखंडापेक्षया तेषां मध्यखंडगतप्रदेशास्ततस्तेषामसंख्येयगु णानामपि प्रदेशास्ते मध्यखंडगतप्रदेशापेक्षया सर्वस्तो
कास्तथा चरमप्रदेशा असंख्येयगुणाः अचरमखंडस्यैक स्यापि चरमखंडसमुदायापेक्षया अतिरेके असंख्या
यगुणत्वात् चरमांतप्रदेशा अचरमांतप्रदेशा अहदयपि समुदिता अचरमं तप्रदेशेषु विशेषाधिकाः कथमिति चेत् उच्यते इह चरमांतप्रदेशा अ
चरमांतप्रदेशापेक्षया असंख्येयभागप्रमाणा स्तोकाः चरमांतप्रदेशेषु चर मांतप्रदेशेषु प्रक्षिप्यन्ते अचरमांतप्रदेशेभ्यो विशेषाधिकाः
भवंतीत्यर्थः प्रदेशार्थचिंतायां अचरमं चरमाणि यदा विविक्षितानि ह्याहुः चरमांतप्रदेशा असंख्येयगुणा इति अचरमचरमसमुदायाश्चरमांत
प्रदेशा असंख्येयगुणाः कथमुच्यते इह यदचरमखंडं तदसंख्येयप्रदेशावगाढमपि द्रव्यार्थतया एकं चरमेषु पुनः खंडेषु प्रत्येकमसंख्ये
याः प्रदेशाः भवंति चरमाचरमद्रव्यसमुदायादसंख्येयगुणा अचरमांतप्रदेशाः तेभ्यश्चरमांतप्रदेशाः संख्येयगुणाः तेभ्योऽपि चरमाच
रमप्रदेशाः समुदिता विशेषाधिका इति पूर्ववत् अलोकस्य प्रदेशार्थतायां सर्वस्तोका अलोकस्य चरमांतप्रदेशा लोकनिष्कुटे च वर्तमानत्वात्
तेभ्यश्चरमांतप्रदेशा अनंतगुणा अलोकस्यानंतत्वात् चरमांतप्रदेशा अचरमांतप्रदेशा समुदिता विशेषाधिकाः चरमांतप्रदेशास्य चरमांतप्रदे

आपेक्ष्या अनंतनामकल्पासमस्तेषामचरमांतप्रदेशानां चोपकल्पितेष्वचरमांतप्रदेशेष्वपि विशेषाधिका एव न भवंति संप्रति लोकालोकस्य समु
दायविषयं प्रश्नसूत्रमाह लोगालोगस्स णं भंते अचरमस्स य चरमाण य इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनमाह गोयमा इत्यादि गोयमा लोक
स्य एकैकस्य चरमखंडं तत्र लोकस्यैकत्वात् तस्माल्लोकस्य चरमखंडद्वयाण्यसंख्येयगुणानि तेषामसंख्यातत्वात् ततोऽप्यलोकस्य चरम-
खंडानि विशेषाधिकानि कथमिति चेदुच्यते इह यद्यपि लोकस्य चरमखंडानि तथा तानि संख्ययानि तथापि प्रागुपदर्शितेष्टकान्यासपरिकल्प
नया तान्यष्टौ परिकल्प्यंते तद्यथा एकैकं चतसृषु दिक्षु एकैकं च विदिक्षु इति अलोकचरमखंडानि तु न्यासपरिकल्पनया परिगण्यमानानि
द्वादश तद्यथा एकैकं चतसृषु दिक्षु द्वे द्वे विदिक्षु इति द्वादश चाष्टभ्यो न हि गुणानि त्रिगुणानि च किंतु विशेषाधिकानीति तथापि अलोक
स्य चरमखंडेभ्यो लोकस्य चरमखंडानि अलोकस्य चरमाचरम। खंडानि समुदितानि विशेषाधिकानि तथाहि लोकस्य च
रमखंडानि प्रागुक्तपरिकल्पनया अष्टौ विवक्षितचरमखंडमिति कृत्वा। यमीलने नव अलोकस्यापि चरमखंडानि समुदितानि
त्रयोदश भवंति एषामेकत्र मीलने द्वाविंशतिः सा च द्वादशभ्यो न द्विगुण २ किंतु विशेषाधिकेति अलोकस्य चरमखंडेभ्यो लोकालोक
चरमाचरमखंडानि समुदितानि विशेषाधिकानि प्रदेशार्थतापि चिंतायां २ सर्वस्तोका लोकस्य चरमांतप्रदेशाः अष्टखंडसक्तानामेव प्रदे
शानां भावात् तेभ्यो लोकस्य चरमांतप्रदेशा विशेषाधिकाः तेभ्योऽपि लोकस्याचरमांतप्रदेशा असंख्येयगुणाः द्वयस्यातिप्रभूततया तत्प्रदे
शानामपि अतिप्रभूततया भावात् तेभ्योऽप्यलोकस्य चरमांतप्रदेशा अनंतगुणाः द्वयस्यानंतगुणत्वात् तेभ्योऽपि लोकस्य चरमांतप्रदेशा अचरमांत
प्रदेशा अलोकस्यापि चरमांतप्रदेशा अचरमांतप्रदेशाः समुदिता विशेषाधिकाः कथमिति चेदुच्यते इह अलोकस्याचरमांतप्रदेशा
लोकस्य चरमाचरमाचरमांतप्रदेशा अलोकस्याचरमांतप्रदेशाश्च प्रक्षिप्यंते तत्र सर्वसंख्यासंख्याश्चानंतराश्यपेक्ष्या अतिस्तोका इ
ति प्रक्षिप्यपि तेऽलोकस्याचरमांतप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव एतदनुसारेण द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिंतासूत्रमपि स्वयं परिभावनीयं नवरं लोका ९१

लोकचरमाचरमखंडेभ्यो लोकस्य चरमांतप्रदेशा असंख्येयगुणा इति लोकस्य किल चरमाणि खंडान्यष्टौ एकैकस्मिंश्च खंडे प्रदेशा अ
संख्येया लोकालोकचरमखंडानि च समुदितानि द्वाविंशतिस्ततस्ता लोकालोकचरमचरमखंडेभ्यो लोकस्य चरमांतप्रदेशा अस
ख्येयगुणाः शेषपदभावना प्राग्वत् सव्वदव्वा विसेसाहिया इति लोकालोकचरमाचरमांतप्रदेशेभ्यः सर्वद्रव्याणि विशेषाधिकानि अनंतानंत
संख्यानां जीवानां तथा परमाण्वात्मकस्कंधपर्यंतानां प्रत्येकमनंतसंख्यानां पृथक् २ द्रव्यत्वात् तेभ्योऽपि सर्वप्रदेशा अनंतगुणाः तेभ्योऽपि सर्वप
र्याया अनंतगुणाः प्रतिप्रदेशमुपरितनदर्शितानामनंतपर्यायाणामानंत्यात् तदेवं रत्नप्रभादिकं चरमादिविकल्पैश्चिंतितमिदानीं परमाण्वादिकं चिंतयन्ना
ह परमाणुपुग्गले णं भंते इत्यादि अत्र प्रश्नसूत्रे षड्विंशतिर्भंगा यतस्त्रीणि पदानि चरमावक्तव्यलक्षणानि तेषां चैकैकसंयोगप्रत्येकमे
कवचनांतबहुवचनांतभंगास्तद्यथा चरमः १ अचरमः २ अवक्तव्यः ३ एते त्रयो ब हुवचनेन तद्यथा चरमाणि १ अचरमाणि २ अवक्तव्यानि सर्वसं
ख्यया षट् द्विकसंयोगाश्चत्वारो भंगा चरमाचरमपदयोरेकश्चरमावक्त व्यपदयोर्द्वितीयः अचरमावक्तव्यपदयोस्तृतीयः एके
कस्मिंश्च चत्वारो भंगास्त्रयो द्विकसंयोगे एवं चरमश्चाचरमश्च चर मश्चाचरमाश्च चरमाश्चाचरमश्च चरमाश्चाचरमाश्च स्थापना ॥ ६६ ६। ६६ एकमेव
च त्रयोर्भंगा चरमावक्तव्यपदयोः ॥ ।६ ६। ६६ एवमेव चाचरमावक्तव्यपदयोः ॥ ।६ ६। ६६ सर्वसंख्यया द्विकसंयोगा द्वादश भंगाः त्रिकसंयो गे एकव
चनबहुवचनाभ्यामष्टौ स्थापना ॥८॥ ॥। ।ऽ। ।ऽ। ।ऽऽ ६॥ ६।६ ६६। ६६६ सर्वसंकलनेन याः षड्विंशतिः अत्र निर्वचनमाह गोयमा परमाणुपुग्गले लो नोच
रम इत्यादि परमाणुपुद्गलश्चरमो न भवति चरमत्वं ह्यन्यापेक्षं न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्ति तस्याविवक्षणात् एकस्य परमाणोर्द्रव्यतोऽन्यापेक्षया चर
मत्व प्रकल्प्यते निरवयवत्वात् तस्मान्न चरमो नाप्यचरमो निरवयवतया मध्यभावायोगात् किंत्ववक्तव्यः चरमव्यपदेशकारणतः सन्यतया व
रमशब्देनाचरमशब्देन वा व्यपदेष्टुमशक्य। त्वात् वक्तुमशक्य इति अवक्तव्यं तु चरमशब्देनाचरमशब्देन वाऽऽभवति भिन्नस्तन्यतया वक्तुमशक्यता
दवक्तव्यमिति स्थापना ⊡ शेषास्तु भंगाः प्रति षेध्याः परमाणोस्तेषामसंभवात् वक्ष्यति च परमाणुमियतइत्थं अस्यायमर्थः परमाणोः परमा

प्रज्ञापना वृ॰॥

पुद्गलास्तांश्च तृतीयो भंगः परिहार्यः शेषा निरवयवत्वेन प्रतिषेध्याः दुपएसिए णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनमाह गोयमा सिय चरमे नो अचरमे अवत्तव्वए इत्या
दि द्विप्रदेशकः स्कंधः स्यात् कदाचिच्चरमः कथमिति चेत् उच्यते इह यदा द्विप्रदेशकः स्कंधो द्वयोराकाशप्रदेशयोरवगाढो भवति समश्रेण्या
व्यवस्थितयोः स्थापना तदा एकोऽपि परमाणुरपरपरमाण्वपेक्षया चरम इति चरमः अचरमस्तु न भवति सर्वद्रव्याणा
मपि केवलाचरमत्वस्यायोगात् यदा तु स एव द्विप्रदेशिकः स्कंध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते तदा स तथाविधैकत्वपरिणामपरिणतत्वात्पर
माणुवत् चरमव्यपदेशकारणस्याभावान्न चरमशब्देन व्यपदेष्टुं शक्यते नाप्यचरमशब्देनेति अवक्तव्यः शेषास्तु भंगाः प्रतिषेध्याः तथावस्थाने प
दमात्तइयाहाइडुपएसे अस्यायमर्थः द्विप्रदेशके स्कंधे प्रथमो भंगः चरम इति तृतीयोऽवक्तव्य इति भवति शेषास्तु प्रतिषेध्या असंभवात्
असंभवस्तु प्रतीत एव तिपएसिए णं भंते खंधे इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनं गोयमा सिय चरमे इत्यादि इह यदा त्रिप्रदेशिकः
स्कंधो द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरव वगाढो भवति स्थापना तदाऽसौ चरमः सावयवत्वा
वात् द्विप्रदेशिकस्कंधवत् भावनीयोऽचरमप्रतिषेधः प्राग्वत् स्यादव क्तव्य इति यदा स एव त्रिप्रदेशकः स्कंध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽव
गाहते तदा परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेशकारणस्याभावात् चरमाचरम शब्दाभ्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वादवक्तव्यः चतुर्थादयः षष्ठपर्यंताः प्रतिषे
ध्याः असंभवात् असंभवस्तु प्रतीत एव [illegible] अवक्तव्यः नवमस्तु ग्राह्यः स्वयमाह सिय चरमाइं य अवत्तव्वए य पाठान्तरं हि बहुवचनतानीयमर्थः स्यात्क
दाचिदयं भंगश्चरमौ वाऽचरमश्च तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः स्कंधस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितेष्ववगाहते स्थापना तदादिमांतिमौ
द्वौ परमाणू पर्यंतवर्तित्वाच्चरमौ मध्यमस्तु मध्यवर्तित्वादचरम इति दशमस्तु प्रतिषेध्यः स्कंधस्य त्रिप्रदेशिकत्वात् चरमाचरमशब्दयोर्वक्तुः वचनमिति भिन्ना
संभवात् एकादशस्तु ग्राह्यः स्वयमाह सिय चरमे य अवत्तव्वए य स्यात्कदाचिदयं भंगश्चरमश्चावक्तव्यश्च तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः समश्रेण्या विश्रेण्या
चैवमवगाहते स्थापना तदाऽसौ परमाणौ समश्रेण्या व्यवस्थिताविति द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कंधवच्चरमव्यपदेशकारणात् अतश्चरम एकश्च ९२

परमाणुर्विश्रेणिस्थश्चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वादवक्तव्यः शेषास्तु भंगाः सर्वेऽपि प्रतिषेध्याः वक्ष्यति च एवं मोत्तूण तइयनवमे इक्कारसमे य
तिपएसे अस्यायमर्थः त्रिप्रदेशके स्कंधे प्रथमो भंगश्चरम इति तृतीयोऽवक्तव्य इति नवमश्चरमौ वाऽचरमश्च एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्चेति
भवंति शेषा भंगा न घटंते चउप्पएसिए णं भंते खंधे इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनमाह गोयमा सिय चरमे इत्यादि अत्र प्रथमतृतीयनवमद
शमैकादशद्वादशत्रयोविंशतितमरूपाः सप्त भंगा ग्राह्याः शेषाः प्रतिषेध्याः तत्र प्रथमभंगभावना यथा चरम इति इह यदा चतुःप्रदेशकः स्कंधो
द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरवगाहते स्थापना तदा चरमः सा च चरमत्वभावना समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदे
शावगाढद्विप्रदेशिकस्कंधवद्भावनीया तृतीयो भंगः स्यादवक्तव्य इति स चैवं यदा एव चतुःप्रदेशकः स्कंध एकस्मिन्नाकाश
प्रदेशेऽवगाहते स्थापना तदा परमाणुवदवक्तव्यः नवमः स्याच्चरमौ वाऽचरमश्च स चैवं यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कंधस्त्रिष्वाकाश
प्रदेशेष्ववगाहते तदा आद्यंतप्रदेशावगाढौ चरमौ मध्यप्रदेशावगाढश्चाचरमः स्याच्चरमौ चाचरमश्च तत्र
यदा स चतुःप्रदेशकः स्कंधः समश्रेण्या व्यवस्थितेषु चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाहते तदा आद्यंतद्विप्रदेशावगाढौ
द्वौ परमाणू चरमौ द्वौ तु मध्यमयोराकाशप्रदेशयोरवगाढौ द्वौ परमाणू अचरमाविति एकादशः स्याच्चरमश्चावक्तव्यः स
चैवं यदा स चतुःप्रदेशकः स्कंधस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते स्थापना तदा समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदे
शावगाढद्वयः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कंधवच्चरमः एकश्च विश्रेणिस्थः परमाणुरिव चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वा
दवक्तव्य इति द्वादशः स्याच्चरमश्चावक्तव्यौ च स चैवं यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कंधश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाहते तत्र द्वौ परमाणू द्वयोः
समश्रेण्या व्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोर्द्वौ च परमाणू द्वयोर्विश्रेण्या व्यवस्थितयोः स्थापना तदा द्वौ परमाणू समश्रेण्या व्यवस्थितौ द्विप्र
९१ देशावगाढद्विप्रदेशकस्कंधवच्चरमः द्वौ च परमाणू विश्रेणिव्यवस्थितौ केवलपरमाणुवच्चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेष्टुमशक्यत्वा

प्रज्ञा० वृ०॥ त्रयोविंशतितमः स्याच्चरमोवाचरमश्चावक्तव्यश्च कश्चमिति विवर्त्तन्ते इह यदा सप्तप्रदेशकः स्कंधएकत्रवर्त्तिकाशप्रदेशे व्यवगाहते
त्रयः परमाणवः श्रेणिसमश्रेण्याव्यवस्थिताकाशप्रदेशेष्वेकौ विश्रेणिस्थप्रदेशस्थापना ०।०।० तदा त्रिषु परमाणुषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु
मध्ये आद्यंतौ परमाणुपर्यंतवर्त्तिनौ चरमौ मध्यवर्त्ती अचरमो विश्रेणिस्थः अवक्तव्य इति बहुवचनांतत्वेऽत्र चरमावरमस्यावक्तव्यस्य चैकदा सत्वात् एकत्वरस्यायवारसमासेन
गावत्र्योपपातवीसइमायवोबाधवोगतायां तु पंचपरमाणुनिष्पन्नेऽत्रत्यादि सूत्रं प्राग्विवक्तितमाह णायमाणियं चरमेइत्यादि इह भेद
नीय सप्तप्रदेशामेकादशद्वादशत्रयोदशत्रयोविंशतितमचतुर्विंशतितमपंचविंशतितमरूपा एकादश भंगा ग्राह्याः शेषाः प्रतिषेध्याः तत्र
तिपदमोतइ उमनमनवदशएकारसबारतेरसमातवीसचउवीसापण। णवीसइमायपंचमए तत्रायं प्रथमभंगः स्याच्चरम इति इह यदा
पंचप्रदेशात्मकः स्कंधः द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्याव्यवस्थित। योरवगाहते त्रयः परमाणव एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे
द्वौ द्वितीयस्मिन् इति स्थापना ०।०० तदा द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशस्कंधवत्। चरमः इतीयावक्तव्यः सप्तैवं यदा स पंचप्रदेशात्म
कः स्कंधएकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते स्थापना ०।०० तदा स प रमाणुवदवक्तव्यः सप्तमः स्याच्चरमश्चावक्तव्यश्च स चैवं यदा स
पंचप्रदेशकः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेष्ववगाहते ० दाय चरमा। चत्वारः परमाणवश्चतुष्प्रदेशात्मकसंबंधिपरिणामपरिणताद्विक व
र्त्तिनो द्विकं प्रथाद्विकं व्यपदेशा चरमइ ० ति व्यपदेशा मध्यस्थपरमाणुर्मध्यवर्त्तित्वादचरम इति नवमस्त्वचरमोवाचरमश्चेति त्रय
दा स पंचप्रदेशकः स्कंधस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्याव्यवस्थितेष्ववगाहते तत्रोपरमाणुः आद्यायामाकाशप्रदेशावगाढौ द्वौ चरमौ मावत्य
प्रदेशावगाढौ चरम इति चरमो मध्यमस्तु मध्यवर्त्तित्वादचरमः दशमस्तु चरमौ चाचरमौ च तत्र यदा स पंचप्रदेशात्मकः स्कंधश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु
व्यवस्थितेष्ववगाहते त्रयः परमाणवस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेष्वेकैकस्मिंस्तथा द्वौ तिष्ठ स्थापना ०।०।०।०० तदा आद्यप्रदेशवर्त्ती परमाणुरंत्यश्चाद्यो
चान्यप्रदेशवर्त्तिनो चरमइति चरमो द्वौ च मध्यमध्यवर्त्तित्वादचरमौ एकादशस्तु चरमश्चावक्तव्यश्च कश्चमिति विवर्त्तन्ते यदा स पंचप्रदेशा श्रेणि ९३

काशप्रदेशेषु समश्रेण्या त्वेवमवगाहते द्वौ द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्याव्यवस्थितयोरेकोविश्रेणिस्थः स्थापना ०।०० तदा च
त्वारः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कंधवच्चरमएकस्तु विश्रेणिस्थः परमाणुरवक्तव्यः द्वादशस्तु चरमश्चावक्तव्यौ च तत्र यदा स पंचप्रदेशा
त्मकः स्कंधश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या त्वेवमवगाहते द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्याव्यवस्थितयोरेकौ विश्रे
णिस्थावेकोऽन्यस्मिन् विश्रेणिस्थ स्थापना ०।०० तदा द्वौ परमाणू समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढौ द्विप्रदेशावगाढद्विप्रदेशकस्कंधवच्चरमः
द्वौ च विश्रेणिस्थः स्वस्वशक्त्यैकैकाकाशप्रदेशावगाढौ चावक्तव्यौ तथा दशास्त्वचरमोवावक्तव्यश्च तत्र यदा स पंचप्रदेशावगाढः पंचस्वाकाशप्रदेशे
ष्ववगाहते द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्याव्यवस्थितयो रवगाढौ द्वौ चतुर्थ्योऽप्येवावधएकः पर्यंतमध्यसमस्थापना॥
०० तदा द्वावुपरितनौ द्विप्रदेशावगाढद्व्यणुकस्कंधवच्चरमौ द्वावधस्त। नौ चरम इति चरमो एकस्तु केवलः परमाणुरिवाव
क्तव्य इति त्रयोविंशतितमः चरमोवाचरमश्चावक्तव्यश्च स चैवं य दा पंचप्रदेशकः ०।० स्कंधश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशे
प्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रे ण्याव्यवस्थितेष्वाद्य एकपरमाणुर्मध्ये द्वौ अंते एकः च
त्वार्थपि विश्रेणिस्थ एकः ०।००।० तदा त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये आद्यंतप्र देशावगाढौ चरमौ मध्यप्रदेशवर्त्ती द्व्यणुकोमध्यवर्त्ति
त्वचरमो विश्रेणिस्थावक्तव्य इति चतुर्विंशतितमः चरमोवाचरमश्चावक्तव्यौ चकश्चमिति विवर्त्तन्ते यदा कः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदे
शेषु समश्रेण्या विश्रेण्या त्वेवमवगाहते त्रयः परमाणवस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु द्वौ च द्वयोः परमाणू विश्रेणिस्थयो
स्थापना ०।०।० तदा त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये द्वावाद्यंतप्रदेशवर्त्तिनौ चरमौ मध्यचरमोऽद्वौ च विश्रेणिस्थावक्तव्यौ पंचविंशतितमः चरमोवा
चरमोवावक्तव्यश्च स चैवं यदा स पंचप्रदेशकः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या त्वेवमवगाहते चत्वारश्चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु सम
श्रेणिव्यवस्थितेष्वेको विश्रेणिस्थ स्थापना ०।०।०।० तदा चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये आद्यंतप्रदेशावर्त्तिनौ चरमौ द्वौ च मध्यवर्त्तिनावचरमावव

त्को विश्रेणिस्थः स्ववक्तव्यः ५ कल्प्यप्रसिणंतं तइत्यादि ४ अस्यावयवस्य निर्वचनं गाथया सियचरमे इत्यादि इह द्वितीयचतुर्थपंचमषष्ठपंच
दशषोडशसप्तदशाष्टादशविंशतितमैकविंशतितमद्वाविंशतितमपाएकादशभंगाः प्रतिषेध्याः वत्सुतिविविचउत्थपंचमछठपण्णरसोलसत्तरठारवीसइक्कवीस
बावीसमं वज्जेऊणसेसा भंगाः सेकादयपरिग्राह्या घटमानत्वान् यथाघटमानत्वं घटते एकाद्यस्तु घटमानत्वान् इत्यदापहुदेशात्मकः
स्कंधएकयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाहते एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽन्यः परमाणुः परस्मिन्नपि द्वय इति स्थापना
तदा द्विप्रदेशाद्विप्रदेशस्कंधवच्चरमः अचरमलक्षणस्तु तृतीयो भंगो न घटते चरमरहितस्य केवलस्याचरमस्याऽसंभवात् नच तस्य
तालात्वसंभवतीति भावनीयमेतत् तृतीयो ऽवक्तव्यलक्षणः सप्तमेवं यदा। सप्तप्रादेशात्मकः स्कंधएकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते
तदा परमाणुवच्चरमाचरमो अचरमो चरमशब्दे नवक्तव्यपदे समगाह्य क्तव्यः चतुर्थस्त्वचरमाणीति पंचमोऽप्यचरमाणीति षष्ठोऽ
वक्तव्यानीति पंचदशोऽचरमस्यावक्तव्यस्य षोडशोऽचरमस्यावक्त व्यानि सप्तदशोऽचरमाणि चावक्तव्यश्चाष्टादशोऽ
चरमाणि चावक्तव्यानि चात्यति समस्तं गाथामध्ये वचनं सम्भवंति तत्पाठक्रमात् णं इत्यर्णमेवासंभवात् न हि एवंरूपाणि केवलानि चर
माद्दीनि द्रव्याणि संभवंति असंभवस्तु प्रागुक्तभावनानुसारेण स्वयं भावनीयं। सप्तमस्तु चरमश्चाचरमश्चावक्तव्यश्च यदा सप्तप्रदेशात्म
कः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेषु एकपरिक्षेपेण व्यवस्थितः सन्नवगाहते स्थापना तोपर माणमध्यप्रदेशः एकैकः शेषास्तु तदा तत्सर्व
तुःपर्यंतवर्तिनः परमाणवस्तेषामेकस्कंधपरिणामपरिणतत्वादेकत्वस्पर्शत्वादेकगंधत्वादेकगंधत्वादेक रसत्वादेकस्पर्शत्वाच्चैकत्वमापद्यमानश्चाचरमः
तिव्यपदेशयोऽवगाहनामा परमाणुमध्यस्थ एकपरिणामपरिणतत्वात् अचरमः अष्टमस्तु चरमश्चाचरमौ च यदा सप्तप्रदेशात्मकः स्कंधः षट्सु प्रदेशेषु
एकपरिक्षेपेणैकाधिकमेवमवगाहते स्थापना॥ तदा पर्यंतवर्तिनः परिक्षेपेणावस्थिताश्चत्वारः परमाणवः एकत्वाख्ये सम्बन्ध
वर्तिनावचरमाविति आत्मावनतिदधतिचतुष्पर्यंता परमाणु त्रितानां द्वयप्रदेशान्तरव्यवहिताधिकरूपपरिणामत्वं स्मानत्ववतिहदमाबानेषसंगतपपद्यते च ९४

तिपिंडस्थस्य व्यतावक्तुतिविचउत्थं पंचमछठमितिअत्र सछठमितिप्राकृतत्वाल्लाढकअष्ठ इत्येतयोः पदयोर्निर्देशः सप्तमो अर्थः षष्ठश्चाष्टमं वव
र्जयित्वाशेषा द्वादशैव भंगा अनुघटंते इति तावदेवं गम्यते एकत्वे शकाऽनुपपद्यते ततश्चत्वारः परमाणवस्तत्र विधिकत्वपरिणामपरिणतत्वा
च्चरमः तस्मादधिकोऽपि समश्रेण्यैव प्रतिवद्धत्वान्न व्यतिरिक्त इति सोऽपि तस्मिन्नेव चरमेऽनुपात इत्येकं चरमं पुनस्तयोरधिकमध्यव्यवर्तिना
दृश्यतैकपरिणामपरिणतत्वादचरमः चरमाविति तौ च रमाविषयाविन्नवति अत्रापि नेकत्वं केवलिनो विदंति नवमस्तु चरमौ वाचरम
श्च यदा सप्तप्रदेशात्मकः स्कंधस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितोऽवगाहते एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वौ द्वौ परमाणू चरमो
तथा मध्यप्रदेशवर्तिनोऽचरम इति चरमो द्वौ तु मध्यप्रदेशवर्तिनावचरमौ चरम इति दशमस्तु चरमौ चाचरमौ च सप्तवेवं यदा सप्तप्रदेशा
श्च समश्रेण्या व्यवस्थितास्त्रवमवगाहते सावाद्यप्रदेशाद्वौ द्वितीये एकस्तृतीये एकस्तु चतुर्थ इति स्थापना तदाद्यो
परमाणुः प्रथमप्रदेशवर्तिनाविकश्चरम एकाः तत्प्रदेशव तीये चरम इति चरमो द्वौ परमाणू द्वितीयप्रदेशवर्तिनो
वेकाः चरम एकस्तु तृतीयप्रदेशवर्ती अचरम इत्यचरमावपि द्वौ। एकादशस्तु चरमश्चावक्तव्यश्च सप्तवेवं यदा सप्तप्रदे
शात्मकः स्कंधस्त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्यां चैवमवगाहते सावाद्यप्रदेशाद्वौ समश्रेण्या व्यवस्थितद्वितीयप्रदेश
विश्रेणिस्थितीयप्रदेशस्थापना तदाद्विप्रदेशावगाढश्चत्वारः परमाणवः समश्रेणिव्यवस्थितद्विप्रदेशावगाढद्व्यणुकस्कंधवदे
कश्चरमो द्वौ च विश्रेणिस्थप्रदेशावगाढो परमाणुरवक्तव्यः द्वादशस्तु चरमश्चावक्तव्यौ च यदा सप्तप्रदेशस्त्रिषु समश्रेण्या विश्रेण्या
चैवमवगाहते द्वौ परमाणू प्रथमप्रदेशे द्वौ समश्रेणिव्यवस्थितद्वितीयप्रदेशे एकस्मात् परस्पर परिहत्वा ये प्रदेशे एकप्रदेशे एकस्यार्धस्थितार्थ
इति स्थापना तदा चत्वारः परमाणवो द्विप्रदेशावगाढाः पूर्ववदेकश्चरमः द्वौ च विश्रेणिस्थप्रदेशद्वयावगाढाववक्तव्याविति त्रयोदशस्तु
चरमश्चावक्तव्याश्च यदा सप्तप्रदेशकः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्यैवमवगाहते द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या

प्रज्ञाप॰ वृ॰॥ णिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोः श्रेणिद्वयमध्यगतसमश्रेणिस्थत्वेकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवतिष्ठते स्थापना तदा द्विप्रदेशावगाढः प्रदे
कस्कंधश्चतुष्परितनद्विप्रदेशावगाढो द्विपरमाणुकश्चरमो द्वावधस्तनौ विदिग्व्यवस्थितौ एकप्रदेशावगाढो द्विपरमाणुवदेकोऽवक्तव्यः अवक्तव्यश्चतुर्द
शस्तु चरमोऽचरमावक्तव्यौ च यदा स एव षट्प्रदेशकः स्कंधः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदे
शयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोर्द्वावधः समश्रेणिव्यवस्थितयोराकाशप्रदेशयोर्द्वावेकः श्रेणिद्वयमध्यगतसमश्रेणिस्थप्रदेशे एकस्तूपरितन तयो
र्द्वयोर्द्विश्रेणिस्थापना 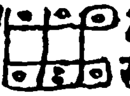 तदा स उपरितन एकश्चरमो द्वावधस्तनौ विदिग्व्यवस्थितौ चरमौ द्वौ चावक्तव्यौ इति एकोनविंशतितमश्चरमश्चाचरम श्चा
वक्तव्यश्च स एव यदा सप्तप्रदेशकः स्कंधः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु पूर्ववत् परिक्षेपेण विश्रेणिस्थेकाधिकमवगाहते स्थापना तदा
एकत्वेनैकश्च द्वौ परमाणवः प्राग्वच्चरमो भवतः एकोऽचरमः। मध्यवर्त्ती एकोऽवक्तव्यश्च इति विंशतितमश्चरमश्चा वक्तव्यौ
च स्थापना। सप्तप्रदेशस्यैवोपपद्यते न षट्प्रदेशकस्यापि एकविंशतितमश्चरमश्चाचरमोऽवक्तव्यश्च स्थापना
स्याप्येव प्रदेशकस्यैव न षट्प्रदेशकस्य यस्मात् द्वाविंशतितमः चरमश्चाचरमोऽवक्तव्यौ च स्थापना सप्तप्रदेश क
स्यैव तिसृणां त्वेकान्तविंशत्यादयोस्त्रयः प्रतिषिद्धाः त्रयस्त्रयो। विंशतितमश्चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यश्च एवं यदा स एव षट्प्र
देशास्त्रुटकाकाशप्रदेशाः स्थिवमवगाहते द्वौ द्वौ परमाणू द्वयोराकाशप्रदेशयोः समश्रेणिस्थौ तृतीयश्चाकाशप्रदेशे एको विश्रेणिस्थ इति
स्थापना तदा आद्यप्रदेशावगाढो द्विपरमाणुश्चरमः तृतीयप्रदेशावगाढश्चरमो द्वितीयप्रदेशावगाढो द्विपरमाणुश्चरमस्तृतीयप्रदेशावगा
श्चरमो द्वितीयप्रदेशावगाढो द्विपरमाणुरचरमो विश्रेणिस्थोऽवक्तव्य चतुर्विंशतितमश्चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यौ च तत्र यदा स एव षट्प्रदेशात्म
कः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते त्रिष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु एको द्वितीयस्तृतीये च द्वौ
द्वौ विश्रेणिस्थयोरेकैक इति स्थापना तदा आद्यंतप्रदेशावगाढौ चरमौ मध्यमस्त्वचरमो विश्रेणिस्थप्रदेशद्वयावगाढौ अवक्तव्यौ पंचविंशतित। ८५

मः चरमौ चाचरमश्चावक्तव्यौ च यदा स एव सप्तप्रदेशात्मकः स्कंधः पंचस्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रेण्या चैवमवगाहते चतुर्ष्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेणिव्यवस्थिते
ष्वाद्यप्रदेशादारभ्य एकैकस्तु तृतीये द्वौ पंचमो विश्रेणिस्थ एकः तदा आद्यंतप्रदेशावस्थितौ चरमौ मध्यप्रदेशद्वयवर्त्तिनौ अचरमो विश्रेणि
स्थप्रदेशस्थ एकोऽवक्तव्यः षड्विंशतितमः चरमौ चाचरमौ चावक्तव्यश्च स चैवं यदा स षट्प्रदेशकः स्कंधः षट्स्वाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या विश्रे
ण्या चैवमवगाहते स्थापना तदा आद्यंतप्रदेशावगाढौ चरमौ द्वौ विश्रेणिस्थप्रदेशद्वयावगाढौ अवक्तव्यौ इति ७ सत्तपएसिए णं
भंते खंधे इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनमाह गोयमा सत्तपएसिए णं खंधे सिय चरमे नो अचरमे इत्यादि इह द्वितीयचतुर्थपंचमषष्ठपंच
दशषोडशसप्तदशाष्टादशैकोनविंशतितमरूपा नव भंगाः प्रतिषिद्धाः शेषा नुपादेयाः वक्ष्यति विवक्षकः पंचषट्पत्ररमो लंच सप्तरा
शा रेवविवक्षिता वा इत्यनुपाल्य तत्र द्व्यादीनामष्टादशपर्यंतानां प्रतिषेधकारणं प्राग्वदभिहितं तत्र केवलमत्र किंतु स
वैषम्यावक्तव्यपदस्य एकोनविंशतितमः सप्तप्रदेशकस्यैव घटते न सप्तप्रदेशकस्य तु प्राक् तत इह प्रतिषेधः शा
षास्तु प्रथमादयः षड्विंशतितमपर्यंताः सप्तदश भंगाः षट्प्रदेशकस्कंधस्यैव भावनीयाः केवलं विंशतिर्त्रयोविंशतित्रयश्च स्थापनामा
त्रेण प्रदर्श्यते प्रथमो भंगश्चरमश्चावक्तव्यौ तृतीयो अवक्तव्यः सप्तमश्चरमश्चाचरमश्च अष्टमश्चरमश्चाचरमोव न
वमश्चरमो वा चरमश्च दशमश्चरमो वा चरमोव एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्च द्वादशश्चरमश्चावक्तव्यौ च त्रयोदशश्च
रमो वा वक्तव्यश्च चतुर्दशश्चरमो वक्तव्यौ च एकोनविंशतितमश्चरमश्चावक्तव्यश्च विंशतितमश्चरमश्चाचरमश्चावक्त
व्यौ च एकविंशतितमश्चरमश्चाचरमोऽवक्तव्यश्च त्रयोविंशतितमश्चरमोऽचरमश्चावक्तव्यौ च पंचविंशतितमश्च
रमो वा चरमो वा वक्तव्यश्च षड्विंशतितमश्चरमौ वा चरमौ वा चरमो वा चरमो वा वक्तव्यौ च इह यस्मात् सप्तप्रदेशिक
स्कंध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते तदा योरपि भिन्नपितत्पदंगाः संभवंति ८ अट्ठपएसिए णं भंते खंधे इत्यादि सूत्रं अट्ठपएसिए णं खंधे

प्रज्ञाप०वृ०॥

सियचरमे इत्यादि अत्र द्वितीयचतुर्थपंचमषष्ठपंचदशषोडशसप्तदशाष्टादशरूपा अष्टौ भंगाः प्रतिषेध्याः शेषा ग्राह्याः वक्ष्यति च बियचउक्कपंचछट्ठपन्नर
सोलं च सत्तरट्ठारं एए वज्जियभंगा सेसा सेसेसु खंधेसु इति शेषा भंगाः शेषेषु सप्तप्रदेशकात् स्कंधादितरेषु
अष्टप्रदेशादिकेषु स्कंधेषु द्रष्टव्याः अत्थ वि उच्चसुत्ताइं पढंति एवं छव्वीसं भंगा तेण परं अवट्ठिया सेसा उ गमे तत्र प्रथमादयो भंगाः षड्विंश
तिपर्यंता अष्टप्रदेशावगाहनातः स्थापनातश्च भावनीयाः नवरं चरमश्चाचरमौ वा वक्तव्यौ वा इत्येवंरूपो द्वाविंशतितमो भंगः स्थापनात एवं
अथ द्विप्रदेशकादिषु स्कंधेषु वक्तव्यावित्येवंरूपः षष्ठो भंगः कस्मात्प्रतिषिध्यते तस्य पुद्गलैः संभवाभावात् तथाहि यद्येकः
परमाणुरेकस्मिन्नाकाशप्रदेशे द्वितीयो विश्रेणिस्थप्रदेशे स्थापितः दा एकोऽप्यवक्तव्यो द्वितीयोऽप्यवक्तव्य इति नवक्तव्यवक्तव्य
विति नं गच्छिप्रदेशकचिंतायामेकस्मिन्नेकपरमाणुरपरस्मिन्नपि द्वौ प्रदे शकचिंतायां प्रत्येकं द्वौ द्वौ परमाणू इत्यादि सत्यमेतत्
केवलमेवंरूपं ज्ञातिद्रव्यमेव नास्तिक यथा तदवस्थितमिति वेत् तच्च त अत एव प्रतिषेधवचनात् यदि हि तथारूपं द्रव्यं सं
नावश्याचार्यः प्रतिषेधं कुर्यादिति यदि वा संभवापेक्षातिपरनिर्देशात् तृतीयभं गक एव वाचनीयो वा वक्तव्यः यथाष्टप्रदेशके स्कंधे न
गाः प्रतिषेध्या विज्ञेयाः शुल्कास्मथ संख्यातप्रदेशके असंख्यातप्रदेशके अ नंतप्रदेशके च प्रत्येकं वक्तव्यास्तथा चाह संखेज्जपएसि
ए असंखेज्जपएसिए इत्यादि पाठसिद्धं नवरं मिय सर्वत्रापि भावनीयं यस्मादेकादिष्वाकाशप्रदेशेष्वष्टप्रदेशकादीनां स्कंधानामवगाहो भवति तं
घाघटतया ह्याकोमर्दिभंगाः न च संख्यातप्रदेशात्मकस्यानंतप्रदेशात्मकस्य च स्कंधस्य कस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहः तथाप्येता
हात्म्यान्न चैतदनुपपन्नं युक्तितः संभाव्यमानत्वात् यथाऽनंतानंता द्विप्रदेशकाः स्कंधा यावदनंताः अनंताः संख्येयप्रदेशात्मकाः स्कंधा अनंतानंता
असंख्येयप्रदेशात्मकाः स्कंधा अनंतानंता अनंतप्रदेशात्मका लोके सर्वात्मना असंख्येयप्रदेशात्मके सर्वस्यापि लोकस्य एवावगा
ढा न लोकेन ताऽवसीयते प्रत्येकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे अवगाढा बहवः परमाणवो बहवो द्विप्रदेशकाः स्कंधा यावद्बहवोऽनंतप्रदे

९६

शात्मकाः स्कंधाः अथ सर्वे स्वरूपप्रदीपदृष्टांतमुपवर्णयंति यथैकस्य प्रदीपस्य गृहमध्ये प्रज्वलितस्य प्रभापरमाणवः सर्वमपि गृहं
व्याप्य वर्तंते तथा प्रत्येकं प्रदीपसहस्रस्यापि तत्र प्रतिप्रदीपप्रभापरमाणवो न भिन्नाः प्रतिप्रदीपमुत्कृष्टस्य मध्यस्थितस्य छायाविलोकनदर्शनात्
ततो यथैते सूक्ष्मा अपि प्रदीपप्रभापरमाणव एकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे बहवो मांति तथा परमाण्वादयोऽपीति न कश्चिद्दोषः आकाशस्य
मयातथावकाशदाने सूक्ष्मत्वात् यावत्सूक्ष्मां च विविधपरिणामसूक्ष्मत्वाविरोधभावात् संप्रति परमाण्वादिषु चरमादिभंगायाबावच्यदष्ट
द्विषु तथा योत्तरसंग्राहिकाः संग्रहणिगाथा आह दु परमाणुंमि य तइए इत्यादि पाठसिद्धं नवरं तृतीयस्थानं सप्तदशादिचिंतायां प्र
तिषेध्या भंगा लोकाः इति लाघवार्थं एवं संगृहीताः इहानंतरं स्कंधानां चर माचरमादिवक्तव्यता का स्कंधस्य यथायोगं परिमंडलादि
संस्थानवत्वंतीति अतः संस्थानवक्तव्यतामाह कइ णं भंते संठाणा पन्नत्ता इत्यादि सुगमं परिमंडलादीनां संस्थानानां स्वरूप
स्याधः प्रथमपदे एव सविस्तरं प्ररूपितत्वात् तदपि पाठसिद्धं नवरं प रिमंडले णं भंते संठाणे किं संखे
ज्जपएसोगाढे असंखेज्जपएसोगाढे अणंतपएसोगाढे इति यस्मान्नास्य संख्येयाः प्रदेशाः
तकथमसंख्येयप्रदेशेष्ववगाढ इति असंख्यातप्रदे शात्मकस्य तु परिमंडलसंस्थानस्य संख्येयेषु प्रदेशेषु
वगाहते विरोधाभावान्नानंतप्रदेशेषु असंख्यातप्रदेशात्मकस्यानंतेषु प्रदेशेष्ववगाहनाविरोधात् अनंतप्रदेशात्मकस्यापि द्वि
धाऽपि यस्माल्लोकोऽप्यसंख्यातप्रदेशात्मक एव लोकादन्यत्र च द्रव्याणां गत्यसंभवस्तस्मादनंतप्रदेशकमप्यसंख्येयेषु प्रदेशे
ष्ववगाहते एवं वृत्तादीन्यपि संस्थानानि प्रत्येकं भावनीयानि संख्यातप्रदेशासंख्यातप्रदेशानंतप्रदेशपरिमंडलादिसंस्थानचरमा
चरमादिचिंतायां निर्वचनसूत्राणि न प्रत्याययत्प्रत्ययानि अत्र कावयवविभागात्मकत्वाविवक्षया अचरमं चरमाणि चेति निर्वचनं प्रदेश
चिंतायां चरमांतप्रदेशाश्चाचरमांतप्रदेशाश्च संप्रति संख्यातप्रदेशासंख्यातप्रदेशावगाढस्य परिमंडलादेश्चरमादिविषयमल्पबहुत्व

रनिधित्सुराह परिमंडलस्स णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं द्रव्यार्थतायां चिंतायां चरमाणि संखेज्जगुणाइं इति सर्वात्मना परिमंडलसंस्थानस्य संख्ये
यप्रदेशात्मकत्वात् असंख्यातप्रदेशस्यासंख्यातप्रदेशावगाढस्याल्पबहुत्वं रत्नप्रभायाइव भावनीयमनंतप्रदेशकस्याप्यसंख्यातप्रदे
शावगाढस्यैवमेव संक्रमे अनंतगुणाइ इति द्रव्यचिंतातायदाद्रव्यचिंताप्रति संक्रमणे तदा तानि चरमाण्यनंतगुणानि वक्तव्यानि तद्यथा सर्व
स्तोकमेगं अचरमाइं चरमाइं असंखेज्जगुणाइं एवं ता अनंतगुणाइं अचरमं चरमाइं णियदा विसेसाहियाइं इति तदेवं संस्थानान्यपि
चरमाणि दिविचारणाय चिंतितानि संप्रति जीवादीन् चरमाचरमविचारणाय चिंतयति ॥ जीवे णं भंते गतिचरमेणं किं चरमे इत्यादि गतिपर्या
यरूपं चरमं गतिचरमं तेन जीवान्दंतचिंत्यमानाः किं चरमा अचरमा वा भगवानाह गोयमा स्याच्चरमः स्यादचरमः कश्चिच्चरमः कश्चिदचर
म इत्यर्थः तत्र यः शैलेशीसमये सामर्थ्यान्मनुष्यगतिरूपपर्याये वर्त्तमानाः नंतरं न किमपि गतिपर्यायमवाप्स्यति किंतु सिद्धरूप एव चिंताम
गति चरम इति शेषस्तु गति चरमः ॥ नेरइए णं भंते गइचरमे इत्यादि ते रयिकान्दं तं गतिचरमेण सामर्थ्यान्नरकगतिपर्या
यरूपेण चरमेण चिंत्यमानाः किं चरमा अचरमा वा भगवानाह गोयमा स्याच्चरमः स्यादचरमो यो नरकगतिपर्यायाद् उद्वृत्तो न भूयोपि
नरकगतिपर्यायमनुभविष्यति स चरमः शेषस्तु चरमः एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको वैमानिकसूत्रं ब
हुवचनदंडकसूत्रमपि निर्वचनं चरमा विइति शैलेशीसमये केवलं नैरयिकास्तु भूयोः चतुर्विंशतिकेवलं नैरयिकगतिपर्यायेण चरमाइत्यर्थ वचर
मास्त्वतएकाएवं एवमत्र निर्वचनं चरमा अपि अचरमा अपि एवं सर्वस्थानेष्वपि तांतां गतिमधिकृत्य भावनीयं ॥ नेरइए णं भंते ठिइचरमेणं इत्या
दि नैरयिकान्दंतं तं ते तत्र नरकेषु चरमसमये स्थितिपर्यायरूपेण चरमेण चिंत्यमानाः किं चरमा अचरमा वा भगवानाह स्यादचरमः किमुक्तं भ
वति यो भूयोपि नरकमागमस्थितिचरमसमयं प्राप्स्यति सोऽचरमः शेषस्तु चरमः एवं निरंतरं यावद्वैमानिकः बहुवचनदंडकचिंतायां चरमा अपि अचर
मा अपि इति इह ये शैलेशीसमये स्थितिचरमसमये वर्त्तंते ते चिंत्यंते इत्यतन्न अन्यथा तु वर्त्तनाया विरहस्यापि संभवात् एकादीनामपि कादाचित्कतया ॥

नावात् चरमा अपि अचरमा अपी त्युक्तं यत्रापि चशब्दो विना बहुवचनेन निर्वचनं नोपपद्यते किंतु ये शैलेशीसमये वर्त्तंते तत्क्रमेण स्थितिचरमसमयं
प्राप्ताः संतस्ते नरूपेण चरमा वा इत्युक्तं द्विवचनेन तदुपपद्यते तथा चोक्तं निर्वचनमिति एवं भवचरमसूत्रं गतिचरमसूत्रवत् ॥ नेरइए णं भंते भासाचरमेण
मित्यादि भाषा चरमं चरमा भाषा ता तायमर्थः नैरयिकान्दंत चरमया भाषया किं चरमाः अचरमा वा शेषं सुगमं बहुवचनसूत्रे च भाषावायां ये शैली
समये नारकास्तेषु कालक्रमेण चरमां भाषां प्राप्ताः संतस्तया चरमया भाषया चरमा अचरमा वा इति ताता निर्वचनसूत्रमप्येवं सूत्रोपसांहार सूत्रे
अपि भावनीयं यावद्वैमानिकः शेषं सुगमं ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां दशमं चरमाख्यपदं समाप्तं ॥ ॥ एतदेवं
व्याख्यातं दशमं पदमिदानीमेकादशमारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहा नंतरपदे संस्थानाय उपपातक्षेत्ररत्नप्रभादितस्य चरमाचरमवि
भागः प्रतिपादित इह तु भाषापर्याप्तानां सत्यादि भाषा विभाग विचारणा पद र्त्तनं क्रियते तत्रादिमादि सूत्रं ॥ से नूणं भंते मन्नामि इ
उद्धारिणी भासा इत्यादि से शब्दोथ शब्दार्थः स च वाक्योपन्यासे नूनमुपमानावधारणतर्कप्रश्नहेतुष्विहावधारणेन
दंत इत्यामंत्रणे मन्ये अवबुध्ये इति एवं यदुत अवधार्यते अवगम्यते अर्थो नाययत्यवधारणी अवबोधबीजभूताइत्यर्थः भाष्य
ते इति भाष्यते इति भाषा तद्योग्यतया परिणामितनिसृष्टनिसृष्टसमानद्रव्यसं हतिः एष पदार्थः वाक्यार्थः पुनरयं अथ भदंत एवमहं मन्ये यदुत
वेवमवधारणी भाषेति न चैतत् सहजमनालोच्यैव मन्ये किंतु चिंतया मित्युक्तिहारणा विपरीता वयामि इति एवं यदुत अवधारणी भाषे
ति एवमाम्नायमभिप्रायं लगवंतं निवेदयति कृतार्थं वि निश्चयं ति मित्वामेवं भगवंतं शैलेशि ति अहमन्नामीइ ओहारिणी भासा इति अथ प्रक्रियात्र
थानंतर्य मंगलोपन्यासप्रतिवचनसमुच्चयेष्विह प्रश्नकाक्कावास्य सूत्रस्य सूत्रपाठस्तात्तायमर्थः अथ भगवन्नेवमहं मन्ये एवमहं मननं कुर्यां य
माअवधारणी भाषेति द्वितीयाभिप्रायमावेदनमधिकृत्य प्रश्नमाह अहं चिंतमीहारिणी भासाइति अथ भगवन्नेवमहं चिंतयामि एवमहं चिं
तनं कुर्यां यदुतावधारिणी भाषेति निरवद्यमतदित्यभिप्रायः संप्रति शैलेशीसमयात् यथा सर्वमेतन्न चिंतनं वा कृतवानिदानीमपि शैलेशीसमस्ततावेव

प्रज्ञाप० वृ०॥ मन्नं चिंतनं वा कालासितान्यायतिनगवज्ञाने संवादयितुकामः पृच्छति अह मन्नामीइ ओहारिणी भासा अह चिंतेमीइ ओहारिणी भासा इति तत्र अहेति सत्र
चयनिर्देशावधारणसादृश्यप्रश्नेषु इह निर्देशाकांक्षावाक्यापि प्राप्रस्तः प्रश्नार्थवाचगतिः भगवन्न यथाहं पूर्वं मतवानिदानीमप्यहं तथा मन्य इति
एवं यदुत अवधारिणी भाषेति किमुक्तं भवति इदानीतनमननस्य मदीयमदीयस्य कश्चिद्विशेषो स्यात् भगवद्भिः तथाऽप्यथाऽहं पूर्वं भगवन् चिं
तितवान् इदानीमप्यहं तथा चिंतयामि इति एवं यदुत अवधारिणी भाषेति आहोस्विदिति एवं गौतमेनाभिप्राये निवेदिते प्रश्ने च कृते भगवानाह हं
ता गोयमा मन्नामीइ ओहारिणी भासा इति हंतेति संप्रत्यवधारणे विवादेषु इह प्रत्यवधारणे मन्नामीत्यादौ क्रियापदानि प्राकृतत्वाल्ल्या
द्वादसत्त्वात् तृतीयार्थप्रयुक्तानि ततोऽयमर्थः हंत गौतम मन्ये एवं यदुत अवधा रणी भाषेति ज्ञानाम्यहं केवलज्ञानेन तदमित्यभिप्रायः तथा चिं
तयेत्यहमित्येवं यदुत अवधारिणी भाषेति इदमप्यहं चिंतये केवलित्वा तू अह मन्नामीइ ओहारिणी भासाइति आवश्यमानं तायमस्मि
मतत्वात् कुतः निःशंकं मन्ये इत्येवं यदुत अवधारिणी भाषेति ज्ञा। ध इतः ऊर्ध्वं निःशंकं चिंतये इत्येवं यदुत अवधारिणी ना
षा इति अतो वदसाधनवस्थमित्यभिप्रायः तथा तथा अविकल्पपरिशुद्धं मन्ये इत्येवं यदुत अवधारिणी भाषेति यथाहं पूर्वं मतवान्
किमुक्तं भवति यथाहं पूर्वं मतं तत्कृतमिदानीमपि मन्ये तत्तु मतत्वात् सर्वं तार्थं वमन्ये मामतानागपि शंकाकाषाविति तथा तथा अविकले
परिशुद्धं चिंतय इत्येवं यदुत अवधारणी भाषेति यथाऽहं पूर्वं चिंतितवानमामतागपिशंकिष्टा इति तदेवं भाषा अवधारिणीति निर्णीत
मिदानीमियमवधारिणी भाषा सत्या उत मृषा इत्यादि निर्णयार्थं पृच्छति ओहारिणीणं भंते इत्यादि अवधारिणी अवबोधबीजभूतत्वाणमिति प्राग्वत्
भंते भाषा किं सत्या मृषा सत्यामृषा असत्यामृषेति तत्र भगवानाह गोयमा सियसच्चा स्यवभगवदाज्ञासम्यगाराधकतया परमविशिष्टत्वात् सद्भ्यो हिता इह कथ
नश्रुति प्रापिका सत्या अनुगादिपालनपरमात्मनः प्रत्ययः यदा योऽयं स्मोहितः सतत्त्वसाधू इति सच्च साधी सत्या तत्र साधावितिप्रत्ययः या
दिवा मंताश्च लोन रमणास्वचायमवज्ञानि तिश्रुक्तिपदशापदप्रापकतयापरमज्ञाननत्वात् अथवा सन्तो विद्यमानास्ते च भगवदुपदिष्टा एव जीवा ९८

दयः पदार्था अन्येषां कल्पनामात्ररचितसत्ताकतयाऽवद्वानाः सत्त्वात् तेभ्यो हिता तद्भावसाधीयायथावस्तुतत्त्वप्ररूपणेन सत्या विपरीत
छद्मस्थामृषा अनयोर्वस्तुनावा सत्या मृषा या उभयस्वभावविपरीताभावाभ्यामधिकृता तल्लक्षणपरिणामेन सत्यानंतरो विनीसा आमंत्रणाज्ञापनादिविषया असत्या
मृषा उक्तं च सब्भाहिया सच्चा मिह संतोगुणापयाओवा तव्विवरीया मोसा मीसाजा
तदुभयसभावा अणहिगयाजा तीसु विसद्दोच्चिय केवलो असच्चमोसा इति भगवानाह गोतम सियसच्चा इत्यादि स्यात् सत्या स्यात् मृ
षा स्यात् सत्यामृषा स्यादसत्यामृषेति अत्रैवाभिप्रायमाह सेकेणट्ठेणं भंते इत्यादि सुगमं भगवानाह गोतम आ
राधनी सत्या इह विप्रतिपत्तौ सत्यवस्तुप्रतिष्ठापनबुद्ध्या यया सर्वज्ञमतं तीर्थं साधु परिणमते अस्त्यात्मा सदसन्नित्यानित्याद्यनेकधर्मक
त्वाप्यालिंगितइत्यादि सा यथावस्थितवस्तुनिर्भायिनी आराध्यते मोक्षमार्गो यया साराधनी आराधनी चासौ सत्या च
विराधनी मृषेति विराध्यते तु मुक्तिमार्गो यया सा विराधनी विप्रतिपत्तौ सत्यवस्तुप्रतिष्ठापनया या सर्वज्ञमतप्रति
कूल्यतया भाष्यते यथा नास्त्यात्मा एकांतनित्यो वेत्यादि तथा । सत्या परपीडात्वादिका सा विपरीतवस्तुनिर्भानात् प
रपीडादिहेतुत्वाद्वा मुक्तिविराधनाद्विराधनी चासौ मृषेति या तु किंचनना रंभनं नाभिकृत्य पंचसुदारकेषु जातेषु वमनिधीयते यथा
स्मिन्नद्यदश दारका जाता इति सा परिस्थूलव्यवहारनयमतेन आराधनविराधनी इयं हि पंचानां दारकाणां यज्जन्मतावतांशेन संवाद
संवादादाराधनी द्वादशानां मृषेति इत्येतावतांशेन विसंवादसंभवात्तु विराधनी आराधनी चासौ विराधनी च आराधनविराधनी कर्मधारयं वा
स्ततद्भावः आराधनविराधनी सा च सत्या मृषा या सत्येवाराधनी तल्लक्षणविशेषात् नापि विराधनी विपरीतवस्तुनिर्भानाभावात् परपीडाहेतुत्व
भावान्नाप्याराधनविराधनी एकदेशसंवादविसंवादविसंवादाभावात् इह साक्षेप्रतिक्रमणं कुरुष्व डिलानि प्रत्युपेक्षस्वेत्यादि व्यवहार
११८ पतिता आमंत्रण्यादिर्नदभिप्रायसा असत्यामृषा नामचतुर्थी भाषा सेएएणट्ठेणमित्याद्युपसंहारवाक्यं इह यथावस्थितवस्तुनिर्भायिनी

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥ सामा आराधनीत्वात् सत्यत्वमुक्तं ततः संशयापनोदाय पृच्छति । अह भंते गाओ मियाइत्यादि अथ भदंत गावः प्रतीताः पशवो मृगाः
पक्षिणश्च प्रतीताः प्रज्ञापनी प्रज्ञाप्यतेऽनेनार्थ इति प्रज्ञापनी अर्थप्रतिपादना प्ररूपणीत्यर्थः इयमिति पूर्ववत् एषा भाषा न एषा भाषा मृषेति
इयमत्र भावना गाव इत्यादिका भाषा जातिं प्रतिपादयति जातौ च त्रिलिंगाऽपि संभवति नियतलिंगत्वस्यापि जातौ संभवात् एवं पशवः पक्षिणश्च
प्रतिपादनीयं न चैतेषां त्रिलिंगानि नियमेन सर्वा प्रतीतिरनावात् किं तु पुल्लिंगमनभिहितः संशयः किमियं प्रज्ञापनी किं वा नेति भगवानाह हं
ता गोयमा इति प्रत्यवधारणे गोतमेत्यामंत्रणे गाव इत्यादिका भाषा प्रज्ञापनी तत्स्वरूपनयप्ररूपणीयभावस्थितार्थप्रतिपादकत्वात् यथा स
त्यत्वात् तथापि जात्यभिधायिनी यत्र भाषा जातिस्त्रिलिंगार्थसमवायिनी। तत्र जात्यभिधाने त्रिलिंगा अपि यथासंभवं विशेषाश्रिति
तावंतीति न वितथा यथावस्थितार्थाभिधानादियं प्रज्ञापनी नामेति यदा एवमुक्ते किं तु पुल्लिंगमाहेति तत्र च पुल्लिंगमेव स्त्रीलक्षण
वशात् लक्षणं पुंस्त्रीनपुंसकानां तथा ग्राम्या शिशुद्धिरवुर संयच्छ्री प्रायइत्यादि किं तातानवकृतं कृत्वा चित्त्व
कृणवशात् स्त्रीत्वं चित्त्वं पुंस्त्वं चित्तं नपुंसकत्वं वापरमार्थतः पुनः स त्वविज्ञाते त्रिलिंगानपर्यायानुतत्त्वदृशा कालप्रमा
णे इमामर्थवशादभिधत्त इति न कश्चिद्दोषः नाव्ययपरपीडाकारिका ना। मपि विप्रतारणादिदुष्टविवक्षासमुद्भूता तातानप्रज्ञापनी
अह भंते जायइ त्थि वऊ इत्यादि अथ भदंत इत्यामंत्रणे या च स्त्रीवाक् स्त्रीलिंगप्रतिपादिका भाषा मालतीत्यादि लक्षणा याऽपि रूपवाक्
घटः पट इत्यादि लक्षणा या च नपुंसकवाक् कुंडं कांडमित्यादि लक्षणा प्रज्ञापनी यं भाषा न एषा मृषेति किमत्र संशयकारणं यत् प्रश्नयती
ति उच्यते इह स्त्रीवाक् पुंवाक् नपुंसकवाक् शब्दो यथाक्रमं स्त्रीपुंनपुंसकलिंगाभिधायिनः स्त्रीपुंनपुंसकानां च लक्षणमिदं योनिर्मृदुत्वमस्थैर्यं मु
ग्धताक्लीबता मनोस्तनौ पुंस्कामितेति लिंगानि सप्त स्त्रीत्वे प्रचक्षते मेहनं खरता दार्ढ्यं शौंडीर्यं श्मश्रु धृष्टता स्त्रीकामितेति लिंगानि सप्त पुंस्त्वे प्रचक्षते
नादिश्मश्रु केशादिभावाभावसमन्वितं नपुंसकं बुधाः प्राहुर्मोहानलसुदीपितं तथा न्यायो अयं नाम केवलं स्त्रीत्वं पुंस्त्वं रूपं स्मृतः उतायां ९९

तां यथावस्थितत्वान्नपुंसकं तत्त्वेवं रूपाणि खट्वादि लक्षणानि घटादिशब्दवाच्यानि तथाहि यद्येकैकावयवपृथक्करणेन सम्यग्विचार्यते क्रियते
तथापि न तेषां स्त्र्यादिलक्षणानि तत्र चोपलभ्यानीति ततः प्रज्ञापनी यं भाषा न च विरुद्धमतो संशयापनोदाय पृच्छति अह भंते गावो मृगा इति हं ता गो
यमेत्यादि अत्र जातिनिका शब्दानामर्थस्यानियतत्वाद् शब्दविशिष्टाभ्यामभिधानादि लक्षणानि स्त्रीलिंगादिशब्दानि नियतानि किं तु वि
वक्षया मीदं यथामियते शब्दव्यवस्थादितत्त्वं तु प्रदेशापारंपर्यात् मृषाः स्त्रीलिंगादिशब्दाभिधेयानि विवक्षा कल्पनामात्रं च वस्तुन इत्युक्तादि
धेयतयापरिणमनतावात् स्वेषामपि धर्माणां तथात्वात् धर्मात्मकं वस्तु शब्दवाच्यं कटं पदं तरमिदमयमियमिदमिति शब्दव्यवस्थाः स्वपरिधेय
धर्मप्रदेशाग्नमः स्त्रीपुंनपुंसकत्वं विवक्षावशात् प्रतिपाद्यमाना या चैव सर्वत्र लोके प्रसिद्धा शब्दास्तु न समस्त विवरणादिति ततः
शब्दव्यवहारापेक्षया यथावस्थितार्थप्रतिपादनात् प्रज्ञापनीयं ना च दुष्टविवक्षातः समुत्पन्नत्वात् परपीडाद्युत्पादक
त्वाभावात् मृषेति । अह भंते इत्यादि अथ भदंत या च आज्ञापनी आज्ञाप्यते आज्ञा संपादने प्रयुज्यते
यया सा आज्ञापनी स्त्रीया आज्ञापनी यथा आज्ञाफलाभिप्राया आदेशाया यदि नीत्यर्थः या च या माज्ञापनी नपुंसका ज्ञापनी प्रज्ञा
पनीयं भाषा न एषा मृषेति अत्र संशयकारणं किल सत्यानामप्रज्ञा पनी भवति इयं च भाषा आज्ञा संपादनक्रियायुक्ता विधायि
नी आज्ञाप्यमानश्च स्यादिसम्यक्करणाभावात् ततः संशयापनोदायैव पृच्छति अत्र भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अत्र गमनिका
गमनिका या माता वा पुत्रं आज्ञापनी भाषा परलोकबाधिनी इह तावत्तत्र या सुपरावृत्त्यर्थ माशास्यमानं चरणं आत्मिक फल
साधनाय प्रतिपत्तेः किंचिकालं तत्र प्रयोजनाविवक्षितकार्यसाधनसामर्थ्ययुक्ता विनीतस्यादि विनयतत्त्वविषया सा परलोकाबाधिनी
पेवं वसाधुना प्रज्ञापनी परलोकाबाधना तत्र च इति तां स्थिता ते विषया साक्षा परमलक्षणत्वान्मा प्रज्ञापनी साधुर्यस्य तं करुं च अवि
९० णीयमाणं ततो किल स्पर्शनाम इत्यं तत्त्वयं तदा क्रोधः मर्म कोकं च करणेपतन्नथा क्रियाहिं दृष्टं च विनयति नाइ त्थि विनयति नाइत्य

प्रज्ञाप० वृत्ति॥

मित्यभिप्रायः अह भंते जा य इत्थिवपण्णवणी इत्यादि अथ भदंत या च स्त्रीवाक् या स्त्रीप्रज्ञापनी स्त्रीलक्षणप्रतिपादिका यानिर्युक्तवमस्त्रैर्यणु एतेत्या
दिरूपाया वा पुंप्रज्ञापनी पुंस्त्वलक्षणप्रतिपादिका मध्दं तावरता दाढ्यमित्यादिरूपाया वा ग्रंथाग्रं ८००० नपुंसकप्रज्ञापनी नपुंसकलक्षणा
भिधायिनी स्तनादिश्मश्रुकेशादिना वाताव समप्रवृत्तमित्यादिलक्षणा प्रज्ञापनीयं नाम नैषा भाषा मृषेति कोऽभिप्राय इति चेत् उच्यते
इह स्त्रीलिंगादयः शाब्दव्यवहारबलादन्यथापि प्रवर्त्तते यथा खट्वा घट कुड्यादयः खट्वादिषु स्त्रीपुंस्त्वनपुंसकत्वयथोक्ताभिधायादिलक्षणा
भिसंभवो यथोक्तप्राकृतनः किमियं भाषा व्यापकत्वात् स्त्र्यादिलक्षणप्रतिपादिका भाषा न वक्तव्या आहोस्वित् वक्तव्येति संशयमापन्न शिष्ये
वाह भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावार्थस्तु यं इह स्त्र्यादिलक्षणाभिधा शाब्दव्यवहारानुगतं त्व
दानुगतं वत् यदा शाब्दव्यवहारानुगतं प्रतिपादयितुमिच्छति तदा ... नवक्तव्यमव्यापकत्वात् यथा वाव्यापकता तथा प्रागे
वलशाता दर्शिता विप्ररतस्त्रा प्रज्ञापनीत्वे ... ेणानतद्यं तदपेक्ष्य तथा प्रज्ञापनीय यदानुगतं प्रति
पादयितुमिच्छति तदा यथावस्थितार्थाभिधानात् प्रज्ञापन्येव न मृषेति अह भंते जा जाइइत्थिवऊ इत्यादि अथ भदंत या जा
तिस्त्रीवाक् जातौ स्त्रीवचनं ... यातौ पुंवाक् ... वचननपुंसकवाक् सामान्यमिति प्रज्ञापनी एषा भाषा नैषा
भाषा मृषेति कोऽभिप्राय इति चेत् उच्यते जातिरिह सामान्यमुच्यते सामान्यस्य च न लिंगसंख्यान्वयायोगो वस्तूनामेव लिंगसंख्यान्वयो
गस्यानीर्यातीत्येतस्मात् ... ततोऽपि रंजाता ... एकवचनं नपुंसकलिंगं ... उपपद्यते न त्रिलिंगता अथ च त्रिलिंगाभिधायिता
भिधायाः प्रवर्त्तते यथाक्रमं तंतरं ततः संशयः किमेषा भाषा प्रज्ञापनी किं वा नेति अत्र भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो
भावार्थः स्त्र्यादिजातिनाम जातिनाम सामान्यमुच्यते सामान्यं च न परपरिकल्पितमेकमनेकनित्यं तस्य प्रमाणबाधितत्वात् तथा घटीका
यान्नावितमिति तत्तावद्धार्यं किंतु समानः परिणामो वस्तूनामेव समानः परिणामोऽयं सामान्यमिति वचनात् समानपरिणामश्च १००

न कथमपि धर्मो ... धर्मिणां परस्परं धर्म्मिणाम् ... व्यवस्थापयितुं ... प्रमाणेनापलप्यते ... घटा ... तज्जातेरपि त्रिलिंगते
ति प्रज्ञापन्येषा भाषा न मृषेति ॥ अह भंते जाइ इत्यादि अथ भदंत या जातिस्त्र्याज्ञापनी जातिमधिकृत्य स्त्र्याज्ञापनी यथा अमुकं ब्राह्मणी
करोति यथा एवं कुर्यादिति एवं जातिमधिकृत्य नपुंसकाज्ञापनी प्रज्ञापनी एषा भाषा मृषेति अत्रापि संशयकारणं इदं आज्ञापनी हि नाम आज्ञा
पादनक्रियायुक्ता आहलिभायिनी आदिश्य आज्ञाप्यमानः समाकुर्यान्न वेति संशयः किमेषा प्रज्ञापनी किं वा नेति अत्र निर्वचनमाह हंता
गोयमेत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावार्थस्तु यं आज्ञापनी हि नाम परलोकाबाधिनी सा प्रोच्यते यथा स्वपराग्रह ... विवक्षितार्थसंपादनसा
मर्थ्यापेत विनीत ... आदिश्यते ... विषया ... भा... णी साधीयुगं नक्ष... संपादयितादिना प्रज्ञा
पन्येव दोषाभावात् ... अपरपीडाजननाभावात् प्रज्ञापनीति ॥ अह भंते इत्यादि अथ भदंत या जातिस्त्रीप्रज्ञापनी जा
तिमधिकृत्य स्त्रीलक्षणस्य प्रतिपादिका यथा स्त्री ... मृदुत्वं ... लाघवं
त्वेति उक्तं च तुच्छा गारवबहुला चलिंदिया दुब्बला य धीइए इत्यादि । या च जातिमधिकृत्य पुंप्रज्ञापनी पुरुषलक्षणस्य प्र
रूपिका यथा पुरुषः स्वभावात् गंभीरा ... यानवती महत्यामपि आपदि न ... वर्तन इत्यादि या च जातिमधिकृत्य नपुंसकप्रज्ञापनी न
पुंसकजातीयरूपिका यथा नपुंसकः स्वभावात् क्लीबो भवति प्रबलमोहानलज्वालाकलापकलितचेताश्चेत्यादि प्रज्ञापन्येषा भाषा नैषा भाषा
मृषेति अत्रापि संशयकारणं पर्वत खलु जातिगुणा एवंरूपाः परं कथंचिद्व्यभिचारोऽपि दृश्यते तथाहि कापि स्त्री ... गंभीरा
यानवती पुरुषोऽपि कश्चिद्धीरुः ... प्रकृतिरूपलक्ष्यते ... पिशाच ... विक्लीवती नपुंसकोऽपि
... अतः संशयः किमेषा प्रज्ञापनी किं वा नेति अत्र भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावा
र्थस्तु यं इह जातिगुणप्ररूपणा बाहुल्यमधिकृत्य भवति ततो बाहुल्येन जातिगुणान् प्ररूपयता विमलधियः प्रायः शब्द्वा

रयंति शयणं इदं इत्थं यत्रापि न शयः शब्दश्रवणं तत्रापि संदेहः प्रस्तावात् ततः क्वचित् कदाचित् सन्निपातादिदोषाभावात् प्रज्ञापन्येव भा-
षा न मृषेति इह भाषा द्विधा दृष्टा प्रतिपादकास्मादुपयुक्तस्य द्वितीया द्वितरस्य तत्र यः इत्थं परिज्ञातसंबन्धः पाटवोपेतः स्मृतज्ञानेन पर्यालोच्यार्थान्
भाषते स सम्यगुपयुक्तः स चैवं जानाति अहमेतत् भाषे इति यस्तु करणापटिष्ठतया बालादिरनुपरतचैतन्यकतया वा इत्थं परिज्ञातसंबन्धवि-
कलो यथाकथंचिन् मन्मनसा विमनसा विकल्प्य विकल्प्य भाषते स इतरः स चैवंङरगावक्ष अहंतेमंदकुमारए वा इत्यादि अथ भदंत मंदकु-
मारकः उत्तानशायी बालिका भाषमाणा भाषायोग्यान् पुद्गलान् आदाय भाषात्वेन परिणमय्य विसृजन्ती एवं जानाति यथाहमेतत् ब्रवीमि
ति भगवानाह गोतम नायमर्थः समर्थो नायमर्थो युक्त्युपपन्नो। यतो यद्यपि मनःपर्याप्त्या पर्याप्तस्तथापि तस्याद्यापि मनः-
करणमपटु अपटुत्वाच्च मनःकरणस्य क्षयोपशमो पि मंदः श्रुतज्ञान ावरणस्य हि क्षयोपशमः प्रायो मनःकरणपटिष्ठ-
तामपेक्षते ततो न जानाति मंदकुमारिका वा भाषमा णा यथाहमेतत् ब्रवीमीति किं सर्वोपि किं न जा-
नाति तत आह नन्नत्थ सन्निणो इति अन्यत्र शब्दोऽपि वर्जनार्थः इह। आन्यत्रापि परिवर्जनार्थो यथा अन्यत्र द्रोणभीष्माभ्यां
सर्वे योधाः पराङ्मुखा इति द्रोणभीष्मौ वर्जयित्वा इत्यर्थः संज्ञी अवधिज्ञा नी जातिस्मरः सामान्यतो विशिष्टमनःपाटवोपेतो वा
तस्मादन्यो न जानाति संज्ञी उक्तस्वरूपो जानाति एवमाहारादिविषयाण्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि नवरमतिराउले इति दशी-
पदमेतत् स्वामिकुलमित्यर्थः न हि दारए इति नवीनस्यामीनस्य दारकः पुत्रो नहिंदारकः एवमुष्ट्रादिविषयाण्यपि पंच सूत्राणि भावयितव्यानि नव-
रमुष्ट्रादयो प्यतिबालावस्थापरिग्राह्याः न तरुणावस्था तरुणावस्थायां हि परिज्ञानस्य संभवात् संप्रत्ययवचनादिभाषाविषयसंशयापनोदार्थं सू-
त्रमिति अहंते इत्यादि अथ भदंत मनुष्यो महिषो अश्वो हस्ती सिंहो व्याघ्रो वृकः एते प्रतीतो द्वीपी चित्रकविशेषः ऋक्षः अच्छभल्लः तरक्षो व्या-
घ्रजातिविशेषः परस्सरः गंडः शृगालो गोमायुः बिडालो मार्जारः शुनकः कोकंतिको मृगयाशृगालः शशकः प्रतीतः को-

कंरियांबुकडी चित्रकः प्रतीतः चिल्ललक आरण्यः पशुविशेषः जे यावऽप्पन्ने तहप्पगारा इति येपि चान्ये तथाप्रकारा एकवचनान्ता इत्यर्थः
सर्वा सा एकवाक् एकत्वप्रतिपादिका वाणी अथ भदंत इत्यादि अभिप्रायः इह वस्तु धर्मधर्मिसमुदायात्मकं धर्माश्च प्रतिवस्तु अनंताः सत्र्यइ
त्याह क्रोधस्यैकत्वे वस्तु धर्मिसमुदायात्मकं परिस्पर्शं प्रतीयते तत्र भाष्यवहारदर्शनात् एकस्मिन्नर्थे एकवचनं बहुषु बहुवचनं अत्र बह-
वो धर्मा अभिधेयास्ततः कथमेकवचनं अथ वदेत् लोके एकवचनेनाप्यवहार इति पृष्ठेति सर्वा सा एकत्वप्रतिपादिका वाग् एव-
ति काकाक्षिवदंपद्यते ततः पश्चार्द्धवाचागतिः भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावार्थस्त्वयं शब्दप्रवृत्तिर्हि विवक्षावशतः
तू प्रयोक्तृवशात् वक्तुः क्वचित् कदाचित् कथंचिद् विवक्षा ततो यथाहि समप्र। विकः प्ररूपयेदयमेकः इति पुत्रेण विवक्ष्यते तदा
ऽनेकः इत्यभिधीयते स एव यदा तेनैव समप्ररूपयतीति विवक्ष्यते तत दानुपाधय इति तत्र यदा उपसर्जनीकृतधर्मा धर्मी
प्राधान्येन विवक्ष्यते तदा धर्मिणः एकत्वात् एकवचनं धर्माश्च धर्मिणं प्रत गता इति परिस्पर्शवस्तुप्रतीतिर्यथा उपसर्जनीकृतध-
र्मिणो धर्माः पांडित्यपटापकारिव महदादानदायित्वादयः प्राधान्येन विवक्ष्यन्ते तदा धर्माणां बहुत्वादेकस्मिन्नपि बहुवच-
नं यथा शूरा इमे इति तत इहापि मनुष्य इत्यादौ उपसर्जनीकृतधर्मा धर्मी प्राधा न्येन विवक्षित इति सर्वाप्येवंजातीया एकत्वप्रतिपादका
वाक् व अहंते मणुस्सा इत्यादि अक्षरगमनिका प्राग्वत् अत्रापीदं संशयकारणं मनुष्यादयः शब्दा जातिवाचका जातिश्च सामान्यं सामा-
न्यं चैकं नित्यं निरवयवमक्रियं सर्वगं च सामान्यमिति वचनात् ततः कथमत्र बहुवचनं अथ वदेत् बहुवचनेनाप्यवहार इति पृष्ठे
ति सर्वा सा बहुत्वप्रतिपादिका वाग् भवति काकाक्षिवदागत् पश्चार्धवाचागतिः अत्र भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावार्थ-
स्त्वयं यद्यपि नामेते जातिवाचकाः शब्दाः तथापि जातिरभिधीयते समानपरिणामः समानपरिणामश्च समानपरिणामा विना भावी अन्यम-
पेक्षापरितः समानत्वायोगात् ततो यदा समानपरिणामसंकुलितः प्राधान्येन विवक्ष्यते तदा समानपरिणामस्य प्रतिव्यक्ति तयाभिन्न-

त्वात्तदभिधाने च बहुवचनं यथा घटा इति यदा तु सर्वथैकः समानपरिणामः प्राधान्येन विवक्ष्यते इतरस्तु समानपरिणामस्तूपसर्जनीभूतस्तदा सर्वेषामपि समानपरिणामस्यैकत्वात्तदभिधाने एकवचनं यथा सर्वोऽपि घटः पृथुबुध्नोदराद्याकार इति अत्रापि मनुष्या इत्यादौ समानपरिणामोऽसमानपरिणामः संकलितः संकलितः प्राधान्येन विवक्षित इति तस्यानेकत्वाभावाद्बहुवचनं अह भंते मणुस्सा इत्यादि अथेदं संशयकारणं इह सर्वं वस्तु त्रिलिंगं तथाहि घट इत्ययमिति पुंल्लिंगता कृत्यारिणतिरियं घटाकारपरिणतिरियमिति स्त्रीलिंगता इदं वस्त्विति नपुंसकलिंगता तत्रैवं शबलरूपे वस्तुनि व्यवस्थिते कथमेकलिंगमात्राभिधायी शब्दः सदभिधायी भवति न खलु नरसिंहे सिंहशब्दो नरशब्दो वा केवलः सदभिधायी भवति अथ च दृष्टा तत्तदभिधायितयापि लोकव्यवहारमतः पृच्छति कइ इति सर्वासामेवंप्रकाराणां वाक् स्त्रीलिंगविशिष्टार्थप्रतिपादिका वाक् भवति काकापाठात् प्रश्नार्थतावगतिः भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि अक्षरार्थः सुगमो भावार्थस्त्वयं यद्यपि नाम शबलरूपं वस्तु तथाप्येष शब्दो यं यमायेन धर्मेण विशिष्टः प्रतिपादयितुमिच्छति स तं प्रधानीकृत्य तेन विशिष्टं भूतं तेषां धर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयति यथा तु रूपविशारदा सुरूपविदाह वचनोच्चाराधीनपर्यायेष्टं वस्तु युगपदवस्थितमपि ध्रुवः स मागतं मवलोक्यापि ता आगच्छतीति ब्रूते शिष्यमुपाध्याय इति एवमिहापि यद्यपि मनुष्यादि वृत्तिकं सर्वं त्रिलिंगात्मकं तथापि यदा स्त्रीत्वास्त्रियादिलक्षणं स्त्रीत्वमप्रतिपादयितुमिष्टमिति ततः प्रधानीकृत्य तेन विशिष्टं भूतं तेषां धर्माणं धर्मिणं प्रतिपादयतीति भवति सर्वासां स्त्रीवाक् एवं पुंवाक् नपुंसकवाचावपि भावनीये ७ अह भंते पुढवी इत्यादि सुगमं नवरं आउ इति पुल्लिंगता प्राकृतलक्षणवशात् संस्कृते तु स्त्रीत्वमेव अह भंते पुढवी इछेति आणवणी इत्यादि अथ भदंत पृथिवीं कुरु पृथिवीमानयत्येवं स्त्रियाः स्त्रीलिंगपृथिव्या आज्ञापनी एवं अप्क इति पुमाज्ञापनी अन्यमिति नपुंसकाज्ञापनी एषा भाषा तेषां पृच्छति भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि सुगमं अह भंते इत्यादि अथ भदंत पृथिवी इति स्त्रीप्रज्ञापनी स्वरूपस्य स्त्रीत्वप्ररूपणा एवं आउ इति पुंप्रज्ञापनी धन्नमिति नपुंसकप्रज्ञापनी आराधनी तु किं मार्यप्रतिप

थिनी एषा भाषा न एषा भाषा मृषेति किमुक्तं भवति नैवं वदतो मिथ्याभाषित्वप्रसंग भगवानाह आराधनी एषा न एषा भाषा मृषेति आह व्यवहारापेक्षया यथावस्थितवस्तुप्ररूपणात् इह क्वचित्प्रतिपदं प्रश्नवाक्यात् ततो दात्तान्तपृच्छति इत्थं भंते इत्यादि इति रूपदर्शनाय एवमाह: प्रकारान्तरमुपदर्शितेन प्रकारेण यदपि स्त्रीवचनं नपुंसकवचनं पुंसकवचनं वा वदति साधुस्तदा सम्यक्त्वेवं वदति या भाषा सा प्रज्ञापनी भाषा सा प्रज्ञापनी भाषा न एषा भाषा मृषेति भगवानाह प्रज्ञापनी एषा शाह व्यवहारानुसरणात् दोषाभावात् अन्यथास्थिते हि वस्तुन्यथा भाषणे दोषो यदा तु यथास्थितं तत्तथा भाषते तदा को दोष इति तदेवं भाषाप्रतिपादनविषयाणि एकवचनसंदेहास्य सर्वथाप्यपनीताः संप्रति सामान्यतो भाषायाः कारणादि पिपृच्छिषुराह ७ भासाणं भंते किमाइया इत्यादि भाषा अवबोधबीजभूता णमिति वाक्यालंकारे किमादिका तु पादनकारणव्यतिरेकेण किमादिर्मूलं कारणं यस्याः सा किमादिका तथा किंप्रभवा कस्मात् प्रभवत्युत्पादो यस्याः सा किंप्रभवा सत्यपि मूलकारणे पुनः कस्मात्कारणात् प्रादुर्भवतीति इतिभावः तथा किं संस्थिता केनाकारेण संस्थिता किंस्य संस्थानमस्या इति भावः तथा किंपर्यवसिता इति कस्मिन् स्थाने पर्यवसिता निष्ठांगता किंपर्यवसिता भगवानाह गोतम जीवादिका जीव आदिर्मूलं कारणं यस्याः सा जीवादिका जीवमन्तरेण भाविध प्रयत्नमन्तरेणावबोधबीजभूतभाषाया असंभवात् आह च भगवान् भद्रबाहुस्वामी तिविहंमि सरीरंमी जीवपएसा हवंति जीवस्स जेहि उ गेण्हइ गहणं तो भासइ भासओ भासं किंप्रभवा इत्यस्य निर्वचनमाह शरीरप्रभवा उदारिकवैक्रियाहारकाख्यतमशरीरसामर्थ्यादेव भाषाद्रव्यविनिर्गतेः तथा किं संस्थिता इत्यस्य निर्वचनं वज्रसंस्थिता वज्रस्येव संस्थितं संस्थानं यस्याः सा वज्रसंस्थिता भाषाद्रव्याणि हि तथाविधप्रयत्ननिसृष्टानि संति सकलमपि लोकमतिव्याप्नुवंति लोकश्च वज्राकारसंस्थित इति सापि वज्रसंस्थिता किंपर्यवसिता इत्यस्य निर्वचनं लोकांतपर्यवसिता परतो भाषाद्रव्याणां गमनोपष्टंभकधर्मास्तिकायाभावतो गमनासंभवात् प्रज्ञप्तमस्माभिस्तु तीर्थकृद्भिः पुनरपि प्रश्नमाह ७ भासा कओ य पभवइ इत्यादि भाष

उक्तो यामात्कृतं भवति तत्र यतः काययोगाद्गृह्णाति गृह्णाति ततो भाषा कतिभिः समयैर्भाषां भाषते किमुक्तं भवति कतिभिः समयैर्निसृजति इत्यर्थः तथा लि
काले भाषा भवति तथा भाषा कतिप्रकारा कतिप्रभेदाः कति वा भाषा साधुतीर्थकरैरनुमताः अत्रोत्तरं निर्वचनं सरीरप्पभवा इत्यादि अत्र शरीर
ग्रहणेन शरीरयोगः परिगृह्यते शरीरमात्रस्य प्रभवत्वस्याभावे विपरीतत्वात् शरीरप्रभवा इति कारणं काययोगप्रभवात् तथाहि काययोगेन भाषा
योग्यान् पुद्गलान् गृह्णाति गृहीत्वा तान् भाषात्वेन परिणमय्य वाग्योगेन निसृजति ततः काययोगबलाद्भाषायाः प्रवृत्तेरिति काययोगप्रभवा उक्तं च
ग्रहणं भगवानाह वाज्झयमी गिण्हइ य काइएणं निसिरइ तह वाइएणं जोगेणं इति कइहिं समएहिं भासइ त्ति सूत्रस्य निर्वचनं दोहिं समए
हिं भासइ प्रथमसमये भाषायोग्यान् पुद्गलान् गृह्णाति । द्वितीयसमये भाषात्वेन परिणमय्य निसृजतीति भासा कइ
प्पगारा इत्यस्य निर्वचनं भाषा सत्यादिभेदाच्चतुःप्रकारा सत्यादये ... रभेदाः पर्याप्तापर्याप्ततेति कइ वा भासा अणुमया
इत्यस्य निर्वचनं द्वे भाषे साधूनामनुमते तद्यथा सत्या असत्या मृषा च असत्यामृषा च
यथावस्थितार्थप्रतिपादनपरतया मुक्तिप्रतिपक्षत्वात् उक्तः प्रत्ययो यदि । ... कइविहाणं भंते इत्यादि पज्जत्तियाय अपज्जत्तियाय
तिपर्याप्तिनामेत्याप्रतिनियतरूपतया अवधारयितुं शक्यते सा च सत्याद्वि । पर्याप्ता इष्टव्यास्तत्र योरपि प्रतिनियतरूपतयावधारयितुं शक्य
त्वात् या तु मिश्रतयान्यप्रतिनियतरूपतया अवधारयितुं शक्यते सा अपर्याप्ता सा च सत्यामृषा असत्यामृषा चैतयोरपि प्रतिनियतरूपेण
अवधारयितुमशक्यत्वात् पज्जत्तियाणं भंते इत्यादिना वितनवं सत्यादि मृषायाश्च क्रमतः सत्याभेदाभिधानाय प्रश्नमाह सच्चाणं भंते भासा पज्ज
त्तिया कइविहा पन्नत्ता इति पाठसिद्धं भगवानाह गोयमा इत्यादि जणवयसच्चा इति तं तं जनपदमधिकृत्य इष्टार्थप्रतिपत्तिजनकतया व्यवहा
रहेतुत्वात् सत्या जनपदसत्या यथा कोंकणादिषु पयः पिच्चमित्यादि सम्मतसत्या या सकललोकसामान्येन सत्यतया प्रसिद्धा कुमुदकुवलयो
त्पलतामरसानां समाने पंकसंभवे गोपालादीनामपि अरविंदमेव पंकजं मन्यते न शेषमित्यरविंदे पंकजमिति सम्मतसत्या स्थापनासत्या

या तथाविधमंकादिविन्यासं मुद्राविन्यासं चोपलभ्य प्रयुज्यते यथा एककं पुरतो बिंदुद्वयसहितमुपलभ्य शतमिदमिति बिंदुत्रयसहितं सह
स्रमिति तथाविधमुद्राविन्यासमुपलभ्य मृत्तिकादिषु माषोऽयं कार्षापणोऽयमिति तथा नामतः सत्या नामसत्या यथा कुलमवर्धयन्नपि कुल
वर्धन इति तथा रूपतः सत्या रूपसत्या यथा लंदतो गृहीतप्रव्रजितरूपः प्रव्रजितोऽयमिति तथा प्रतीत्य आश्रित्य वस्त्वंतरं सत्या यथा अनामिक
या कनिष्ठामधिकृत्य दीर्घत्वं मध्यमामधिकृत्य ह्रस्वत्वं ननु वा एकस्या एकस्याः ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च तात्त्विकं परस्परविरोधादिति तन्न निमित्त
भेदेन परस्परविरोधासंभवात् तथाहि तामेवानामिकां कनिष्ठामध्यमाद्वयेन अपेक्षते मध्यमामपेक्ष्य ह्रस्वत्वं दीर्घत्वं च प्रतिपाद्यते ततो विरोधः संभवेत्
एकनिमित्ते परस्परविरुद्धकार्यद्वयासंभवात् यदा कनिष्ठामधिकृत्य ... ह्रस्वत्वमपरामधिकृत्य दीर्घत्वं तदा सत्त्वात्तयोरिति भिन्ननिमित्ते
तत्त्वान्न परस्परं विरोधः अथ यदि तात्त्विके ह्रस्वत्वदीर्घत्वे ततः ... ह्रस्वत्वदीर्घत्वे कस्मात्तत्परनिरपेक्षेन प्रतिभासेते तत
स्तु तयोरापेक्षिकत्वात् का तत्र निश्चयो इति तदयुक्तं द्वि ... विधा हि वस्तुनो धर्माः सहकारिव्यंग्यरूपा इतरे च तत
त्र ये सहकारिव्यंग्यरूपास्ते सहकारिसंपर्कवशात् प्रतीतिपथमायांति यथा पृथिव्यां जलसंपर्कात् गंधः इतरे तु वस्तुस्वरू
पमात्रव्यंग्याः कर्पूरादिगंधाः ह्रस्वत्वदीर्घत्वे अपि सहकारिव्यंग्यरूपे ततस्ते सहकारिणमासाद्याभिव्यज्येते इति अदोषः तथा
व्यवहारो लोकविवक्षा व्यवहारतः सत्या व्यवहारसत्या यथा गिरिर्दह्यते गलति भाजनं अनुदरा कन्या अलोमिका एडका लोको हि
गिरिगततृणादिदाहे गिरिर्दह्यत इति विवक्षित्वा गिरिर्दह्यत इति व्रूते भाजनादुदके स्रवति उदकभाजनयोरभेदं विवक्षित्वा भाजनं ग
लतीति भाजनमिति संभोगजबीजप्रभवोदराभावादनुदरा इति लवनयोग्यलोमाभावादलोमिकेति ततो लोकव्यवहारमपेक्ष्य साधो
रपि तथा ब्रुवतो भाषा व्यवहारसत्या भवति तथा भावो वर्णादिस्तेन सत्या भावसत्या किमुक्तं भवति यो भावो वर्णादिर्यस्मिन्नुत्कटो भ
वति तेन या सत्या भाषा सा भावसत्या यथा सत्यपि पंचवर्णसंभवे बलाकाः शुक्ला इति तथा योगः संबंधस्तस्मात्सत्या योगसत्या यथा छत्र

प्रज्ञा०वृत्ति॥

मान्विवक्षितश्चाहप्रयोगकालेवज्ञातावपिवज्ञातावपिचप्रयोगस्यसंलवाञ्छीएवंदंडयोगात्दंडीअपमत्यसत्यायथासमुद्रवत्तडागाञ्चेवा
मैवेतयरुनाग्रहायसंग्रहणिगाथामाह जणवयसम्मयठवणसम्मयणाइत्यादिनाविनार्थापिष्टपानाधादशविधा तद्यथा क्रोधनिस्सिया
इत्यादि क्रोधादिसृता क्रोधाद्विनिर्गता इत्यर्थः एवंसर्वत्रापिभावनीयंतत्रक्रोधाभिभूतोविसंवादनबुद्ध्यापरंप्रत्यायनाययत्सत्यमसत्यंवाभाषतेतदसत्यं
मृषैवतस्यहिआशयोऽतीवदुष्टस्ततोयद्यपिघुणाक्षरन्यायेनसत्यमापततिवाव्यञ्जनंवाप्रायःसत्यंभाषतेतदादुष्टाशयादोषमितिमृषेति
माननिःसृतापूर्वमननुभूतमप्यैश्वर्यमात्मोत्कर्षख्यापनायानुभूतमस्माभिस्तदानीमैश्वर्यमित्यादिवदतःमायानिःसृतापरवंचनाभिप्रायेण
सत्यमसत्यंवाभाषतेलोभनिःसृतायल्लोभाभिभूतःकूटतुलादिकूटवाय घोकुप्रमाणमिदंतुल्यादीतिवदतःप्रेमनिःसृतायदतिप्रेमवशाद्दासो
ऽहंतवेत्यादिवदतःद्वेषनिःसृतायत्प्रतिनिविष्टस्तीर्थकरादीनाम। ष्यवर्णंभाषतेहास्यनिःसृतायत्केलिवशात्तानृतभाषणंभयनि
:सृतायत्तस्करादिभये नासमंजसभाषणंआख्यायिकानिःसृतायत्कथास्वसंभ
व्याभिधानंउपघातनिःसृताचौरस्त्वमित्याद्यसदभ्याख्यानंअत्रा पिसंग्रहणिगाथामाह कोहेमाणेइत्यादि भाविताथसत्य
मृषादशविधातद्यथा उप्पन्नमिश्रिता अनुत्पन्नैःसहसंख्यापूरणं यत्रसाउत्पन्नमिश्रिताएवमन्यत्रापियथायोगंभावनीयं
तत्रोत्पन्नमिश्रितायथाकस्मिंश्चिद्ग्रामेनगरेवाऊनेष्वधिकेषुवादारकेषुजातेषुदशदारकाअस्मिन्नद्यजाताइतिआदि एवमेवमरणक
थनेविगतमिश्रितातथाजन्मनोमरणस्यचकृतपरिमाणस्याभिधानेविसंवादनेचोत्पन्नविगतमिश्रिता तथाप्रभूतान्जीवतोमृतांश्च
ताञ्छंखशंखनकादीनामेकत्रराशौदृष्ट्वायदाकश्चिदेवंवदतिअहोमहान्जीवराशिरयमितितदासाजीवमिश्रितासत्यामृषात्वंचास्याःजी
वत्सुसत्यत्वान्मृतेषुमृषात्वात्तथायदाप्रभूतेषुमृतेषुस्तोकेषुजीवत्सुएकत्रराशीकृतेषुशंखादिषुएवंवदतिअहोमहानयंमृताजीवराशिरितित
दासाअजीवमिश्रिताअस्याअपिसत्यामृषात्वंमृतेषुसत्यत्वात्जीवत्सुमृषात्वात्तथातस्मिन्नेवराशौएतावन्तोऽत्रमृताइतिनियमेनावधारयतोवि २०४

संवादेजीवाजीवमिश्रितातथामूलकादिकमनंतकायंतस्यैवसत्कैःपरिपाण्डुपत्रैरन्येनवाकेनचित्प्रत्येकवनस्पतिनामिश्रमवलो
क्यसर्वोऽप्येषोऽनंतकायिकइतिवदतोऽनंतमिश्रितातथाप्रत्येकवनस्पतिसंघातमनंतकायिकेनसहराशीकृतमवलोक्यप्रत्येकवनस्पतिर
यंसर्वोऽपिवदतःप्रत्येकमिश्रिता तथाअद्धाकालःसचेहप्रस्तावात्दिवसोरात्रिर्वापरिगृह्यतेसमिश्रितोययासाऽद्धामिश्रितायथाकश्चित्कंच
नत्वरयन्दिवसेवर्तमानएववदतिउत्तिष्ठरात्रिर्जातेतिरात्रौवावर्तमानायामुत्तिष्ठोद्गतःसूर्यइति तथादिवसस्यरात्रेर्वाएकदेशोऽद्धाद्धा
सामिश्रितायया साऽद्धाद्धामिश्रितायथाप्रथमपौरुष्यामेववर्तमानायांकश्चित्कंचनत्वरयन्एवंवदतिचलमध्याह्नीभूतमिति असत्यामृषा
द्वादशविधातद्यथा आमंतणिइत्यादि तत्रआमंत्रणीहेदेवदत्तइत्यादि। तथाहिप्रागुक्तसत्यादिभाषात्रयलक्षणविकलत्वान्नसत्यानापि
सत्यामृषाकेवलंव्यवहारमात्रप्रवृत्तिहेतुरित्यसत्यामृषाएवंसर्वत्र भावनाकार्याआज्ञापनी कार्येपरस्यप्रवर्तनंयथेदंकु
रुविनियाचनीकस्यापिवस्तुविशेषस्यदेहीतिमार्गणंपृच्छनीअवि ज्ञातस्यसंदिग्धस्यकस्यचिदर्थस्यपरिज्ञानायतद्विदःपार्श्वे
चोदनंप्रज्ञापनीविनीतविनेयस्योपदेशदानंयथा प्राणिवधान्निवृत्ताभवंतिभवांतरेप्राणिनोदीर्घायुषइ
त्यादि उक्तंचपाणिवहाउनियत्ताहवंतिदीहाउयाअरोगायएमाईप ण्णत्तापण्णवणीवीयरागेहिंयाचमानस्यप्रतिषेधवचनंप्रत्याख्या
नीइच्छानुलोमानामयथाकश्चित्किंचित्कार्यमारभमाणःकंचनपृच्छतिसप्राहकरोतुभवान्ममाप्येतदभिप्रेतमितिअनभिगृहीतायत्रप्रतिनि
यतार्थानवधारणंयथाबहुषुकार्येषूपस्थितेषुकश्चित्कंचनपृच्छतिकिमिदानींकरोमि सप्राहयत्प्रतिभासतेतत्कुर्वितिअभिगृहीताप्रतिनि
यतार्थावधारणंयथाइदमिदानींकर्तव्यमिदंनेतिसंशयकरणीयाअनेकार्थाभिधायितयापरस्यसंशयमुत्पादयति यथासैं
धवमानीयतामित्यत्रसैंधवशब्दोलवणवस्त्रपुरुषवाजिषुकृताप्रतिनियतार्थावधारणंयथाइदमिदानींकर्तव्यमिदंनेतिसंशयका
णीयाअनेकार्थाभिधायितयापरस्यसंशयमुत्पादयति यथासैंधवमानीयतामित्यत्रसैंधवशब्दोलवणवस्त्रपुरुषवाजिषु।

व्याकृताया प्रकटार्था अव्याकृताया अतिगंभीरशब्दार्था अव्यक्ताक्षरप्रयुक्ता वा अत्र विना विवक्षितार्थज्ञानात् शेषं सुगमं यावत् ग्रहणं भंते भासियाए इ
त्यादि कतिविधं भदंत भाषाजातानि भाषाप्रकाररूपाणि प्रज्ञप्तानि इदं प्राग्व्याख्यातमपि द्रव्येभ्योऽपान्नसंबंधनार्थं तान्यवसंबंधान्तराणि दर्शयितुं भा
षाणं भंते किं सव्वभासं भासति इत्यादि सुगमं नवरं द्विविधं तं जियपञ्च सत्यादि भाषा उदयप्रतिबद्ध शेषा सम्यक्त्व ज्ञानपरिवर्जना बालिशप्राया सन
वात् तिर्यक्पंचेंद्रिया अपि न सम्यग्यथावस्थितवस्तुप्रतिपादनाभिप्रायाः भाषंते नापि परविप्रतारणबुद्ध्या किंतु यदा भाषंते तदा कुपिता अपि
परमारयितुकामा अप्येवमेव भाषंते ततस्तेषामपि भाषा असत्यामृषा किं सर्वा असत्यामृषेत्यत्र च्छत्यादि कोऽभाषं न भाषंते शिक्षादेरन्यत्र शि
क्षापूर्वकं पुनः शुकसारिकादयः संस्कारविशेषात् तथा कश्चिद्बहुविध कायां पूर्वजन्मविशेषाज्जातिस्मरणरूपाद्विशिष्टं अवहारकौश
लरूपं बालक्षत्रियादीनां सत्यादिका चतुर्विधामपि भाषां भाषंते वा अत्र गमं सप्रति भाषाद्रव्यग्रहणादिविषयसूत्रं आपनादनार्थमाह
व जीवेणं भंते जाइं दव्वाइं भासत्ताए गिण्हइ इत्यादि सुगमं नवरं वियाइं मिश्रितानि नगमनक्रियावंति इयमंतस्थितायाम
नंतप्रादेशिकानि अनंतपरमाण्वात्मकानि गृह्णाति नैकपरमाण्वा द्यात्मकानि तेषां स्वभावत एव जीवानां ग्रहणायोग्यत्वात्
क्षेत्रतः स्थितानामसंख्यातप्रदेशावगाढानि एकप्रदेशाद्यवगाढानि तथा स्वभावतया ग्रहणायोग्यत्वात् कालतः स्थितानामेकसमयस्थिति
कान्यपि यावदसंख्येयसमयस्थितिकान्यपि गृह्णाति पुद्गलानामसंख्येयमपि कालं यावदवस्थानसंभवात् तथा चोक्तं व्याख्याप्रज्ञप्तौ सेज्ञ
निरेजपुद्गलावस्थानचिंतायां अणंतपएसिएणं भंते खंधे केवइकालं सएगायमा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं आवलियाए असंखेज्जइभा
गं निरेए जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं असंखेज्जं कालमिति तथा चिरगृहीतानां ग्रहणानंतरसमये अवश्यं निसर्ग इति स्थितानामवस्थानांतरस
मयग्रहणं प्रतिपत्तव्यं अन्यथा चावद्यतेकसमयस्थितिकान्यपीत्यादि भाषापरिणामापेक्षया इष्टव्यं विशिष्टपुद्गलानां परिणामः त
नत्कप्रयत्नगृहीतमुक्ता अपि ते केचिदेकसमयं भाषात्वेनावतिष्ठंते केचित् द्विसमयं यावत्केचिदसंख्येयानपि समयानिति तथा ग्रहणद्रव्या २०५

इं इति गृह्यते इति ग्रहणानि वर्तानि द्रव्याणि च ग्रहणद्रव्याणि किमुक्तं भवति यानि ग्रहणयोग्यानि द्रव्याणि तानि कानिचित्वर्णपरिणामेन ए
केन वर्णेनोपेतानि कानिचित् द्वाभ्यां कानिचित्त्रिभिः कानिचिच्चतुर्भिः कानिचित्पंचभिः यदा पुनस्तेषां प्रयत्नगृहीतानामेव समुदायो वि
वक्ष्यते तदा नियमात्पंचवर्णानि गृह्णाति एवं गंधरसस्पर्शविषयोऽपि आलापो वाच्यः स्पर्शान् विचार्यायामेकस्पर्शप्रतिषेध एकस्यापि परमाणोरवश्यं स्पर्शद्व
यभावात् तथा चोक्तं कारणमेव तदंत्यं सूक्ष्मो नित्यश्च भवति परमाणुः एकरसगंधवर्णो द्विस्पर्शः कार्यलिंगश्च द्विस्पर्शानि मृदुशीतानि मृदु
शीतानीत्यादि ज्ञापनवत् फासाइं तिया वइ करणात् त्रिस्पर्शपरिग्रहः तत्र त्रिस्पर्शान्येवं कानिचिद् द्रव्याणि किल मृदुशीतस्पर्शानि कानिचि
न्मृदुस्पर्शानीति अत्र मृदुस्पर्शो मृदुस्पर्शानीत्यत्रैकः स्पर्शः शीतस्निग्धरूपोऽत्र हावत्यो स्पर्शा इति समुदायमधिकृत्य त्रिस्पर्शानि एवं स्पर्शा
न्तरयोगेऽपि त्रिस्पर्शानि भावनीयानि कानिचिच्चतुःस्पर्शानीत्यत्र च तुःस्पर्शत्वं मृदुलघुरूपौ द्वौ स्पर्शाववस्थितौ सूक्ष्म
स्कंधेषु तयोरवश्यंभावात् अन्यौ तु द्वौ स्पर्शौ स्निग्धशीतौ स्निग्धोष्णौ स्पर्शौ तौ वा सर्वसमुदायमपेक्ष्य नियमानि तानि
चतुःस्पर्शानि गृह्णाति तत्र यौ द्वौ मृदुलघुरूपौ स्पर्शाववस्थितौ तौ ता ववस्थितत्वाद्वक्ष्यति वाच्यौ भावास्मागणणात् येत्यत्वि
न्यादयश्च द्वावस्पर्शौ किल वैकल्पिकाः इति तानधिकृत्य सूत्रमाह तं जहा सीयफासाइं गिण्हइ इत्यादि सुगमं यावत् जाइं भंते अणंतगु
णकक्खडाइं गिण्हइ किल चरमसूत्रमनंतरमिदमुक्तं अणंतगुणकक्खडाइं पि गिण्हइ ततः सूत्रसंबंधवशादिदमुक्तं जाइं भंते अणंतगुण
क्खडाइं गिण्हइ इति यावता जाइं भंते एगगुणकालवन्नाइं गेण्हइ इत्याद्यपि द्रष्टव्यं ताइं भंते किं पुट्ठाइं इत्यादि तानि भदंत किं स्पृष्टान्यात्मप्रदे
शैः संस्पृष्टानि गृह्णाति उतास्पृष्टानि भगवानाह गौतम स्पृष्टान्यात्मप्रदेशैः सह संस्पर्शमागतानि गृह्णाति नास्पृष्टानि ॥ इहात्मप्रदेशैः संस्प
र्शनमात्मप्रदेशावगाहक्षेत्राद्बहिरपि संभवतीति ततः पृच्छति जाइं भंते इत्यादि अवगाढान्यात्मप्रदेशैः सह एकक्षेत्रावस्थितानि गृह्णाति ना
नवगाढानि ॥ जाइं भंते इत्यादि अनंतरावगाढानि अव्यवधानेनावस्थितानि गृह्णाति न परंपरावगाढानि किमुक्तं भवति येष्वात्मप्रदेशेष्वया

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

नि भाषाद्रव्याण्यवगाढानि तैरात्मप्रदेशैस्तान्येव गृह्णाति न त्वेकद्व्याद्याकाशप्रदेशावगाढानीति । जाइं भंते अणंतरोगाढाइं इत्यादि ।
अल्पान्यपि स्तोकप्रदेशान्यपि गृह्णाति बादराण्यपि प्रभूतप्रदेशोपचितान्यपि इह अणुत्वबादरत्वे तेषामेव भाषायोग्यानां स्कंधानां प्रदेशस्तोकबा
हुल्यापेक्षया व्याख्याते मूलटीकाकारेण व्याख्यानात् । जाइं भंते अणूइं पि गिण्हइ इत्यादि ऊर्द्धमपि अधोपि तिर्यगपि इह जीवस्य या
वति क्षेत्रे ग्रहणयोग्यानि भाषाद्रव्याण्यवस्थितानि तावत्येव क्षेत्रे ऊर्द्धमधस्तिर्यक् इति । जाइं भंते उड्ढं पि गिण्हइ इत्यादि यानि भाषाद्रव्याण्यंत
र्मुहूर्त्तकालं यावत् ग्रहणोचितानि तानि ग्रहणोचितकालस्यांतर्मुहूर्तप्रमाणस्यादावपि प्रथमसमयेपि गृह्णाति मध्येपि द्वितीयादिष्व
पि समयेषु गृह्णाति पर्यवसानेपि पर्यवसानसमयेपि गृह्णाति । जाइं भंते आइं पि गिण्हइ इत्यादि स्वविषयान् स्पृष्टावगाढान
नंतरावगाढरूपान् गृह्णाति न त्वविषयान् स्पृष्टादिव्यतिरिक्तान् । जाइं भंते सविसए गिण्हइ इत्यादि आनुपूर्वी नाम ग्रहणापेक्षया यथा
सन्नं तद्विपरीता अनानुपूर्वी तया आनुपूर्व्या गृह्णाति न त्वनानुपूर्व्या । जाइं भंते आणुपुव्विं गिण्हइ इत्यादि तिदिसिं तिसृदिशो
गृह्णाति तिसृभ्यो दिग्भ्य आगतानि गृह्णाति एवं चतुर्दिशं पंचदिशं षड्दिशं । जाव एवमुक्ते भगवानाह नियमात् षड्दिशि गृह्णा
ति षड्भ्यो दिग्भ्य आगतानि गृह्णाति भाषका हि नियमात् त्रसमध्यासत्रस कायासंभवात् त्रसनाड्यां च व्यवस्थितस्य नियमात् षड्दिगागत
पुद्गलसंभवः एतेषामेवार्थानां संग्रहणिगाथामाह । पुट्ठोगाढअणंतरमित्यादि प्रथमतः स्पृष्टविषयं सूत्रं तदनंतरमवगाढसूत्रं ततोऽनंतरा
वगाढसूत्रं ततोऽणुबादरविषयं सूत्रं तदनंतरं ऊर्द्धाधः प्रभृति विषयं ततः आइ इति उपलक्षणमेतत् आदिमध्यावसानसूत्रं ततो विषयसूत्रं त
दनंतरमानुपूर्वीसूत्रं ततो नियमात् षड्दिशीति सूत्रं । जीवेणं भंते जाइं दव्वाइं इत्यादि जीवो णमिति वाक्यालंकारे यदंतराणि द्रव्याणि भावक
त्वेन गृह्णाति तानि किं सांतरं सव्यवधानं गृह्णाति किं वा निरंतरं निर्व्यवधानं भगवानाह सांतरमपि गृह्णाति निरंतरमपि उभयथापि ग्रहणसंभवात्
तत्र सांतरनिरंतरग्रहणयोः प्रत्येकं कालमानं प्रतिपादयति संतरं गिण्हमाणे इत्यादि सांतरं गृह्णन् जघन्यत एकं समयमंतरं कृत्वा गृह्णाति एत १५६

जघन्यत एकं समयमंतरं संततं भाषाप्रवृत्तस्य तावत्प्रमाणस्यावश्येयं तथैवं कश्चिदेकस्मिन् समये भाषापुद्गलान् गृहीत्वा तदनंतरं भाषकसमये अ
नुपादाने कृत्वा अनंतरे तृतीयसमये गृह्णात्येवं न भवति द्वितीयसमये प्रथमसमयगृहीतान् पुद्गलान् मुंचति अन्यानादत्ते अथ भाष्यते प्रयत्नवि
शेषेण ग्रहणमात्मनः प्रयत्नविशेषेणैव विसर्गः ततः परस्परविरुद्धोपरस्परविरुद्धकार्यैककरणात् ततः कथमेकस्मिन् समये तौ स्यातां त
दयुक्तं जीवस्य हि तथास्वाभाव्यात् द्वावुपयोगावेकस्मिन् समये न स्यातां योगक्रियाविशेषास्त्वनेके अप्येकस्मिन् समये घटंत एव तथाहि
कापि नर्तकी भ्रमणादि कृत्वा विदग्धतया एकस्मिन्नपि समये हस्तपादादिगता विविधाः क्रियाः कुर्वती दृश्यत एवं वस्तुतः प्रत्येकमेकस्मि
न् समये तत्साद्गात्रयोपजायते एकस्मिन्नेव समये संघातपरिशा टावपि तानकश्चिद्दोषः आह च भाष्यकृत् गहणविसग्ग
पयत्नापत्ता परविरोहिणा कह समए दोन्नि वा योगा नाहा इ कि । [illegible] रियाण को दोसो इ ह तीयउत्तः समएणातेव द्विती
य समयोपात्तान् भाषापुद्गलान् मुंचति पुनरन्यानादत्ते उक्क [illegible] षेण असंख्येयान् समयान् निरंतरं गृह्णाति तथा वा
हऽउक्कोषेणासंख्येयान् समयान् गृह्णातीतियोगः कदाचिद्वियता संख्याये समये एकं ग्रहणमत्यंततः आह आद्यसमयप्रति
तदपि कदाचिद्विरहितमपि व्यवहारतः अनुसमयमित्येव मुच्यते ततश्च । दांक्काव्यवहारमाह अविरहितं एवं निरंतरं गृह्णाति त
त्र समये ग्रहणमेव न निसर्गः अगृहीतस्य निसर्गाभावात् पर्यंतसमये मोक्ष एव भाषाभिप्रायोपरमतो ग्रहणासंभवात् द्वि
तीयादिषु समयेषु ग्रहणनिसर्गावयुगपत्कालं तिष्ठापनावयं । गा। गा। गा। गा। गा॥ गा॥ जीवाणं भंते जाइं दव्वाइं भासत्ताए गहियाइं निसर
इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनमाह सांतरं निरंतरं नियमचलाव । ३॥ नि । नि । नि । नि । नाइं तावत् ग्रहणं निरंतरमुक्तं तथा चानंतरसूत्रं अ
णुसमयविरहियं निरंतरं गिण्हइ इति तती निसर्गोपि प्रथमवर्ज्जेषु शेषेषु समयेषु निरंतरं प्रतिपत्तव्यो गृहीतस्यावश्यमनंतरसमये निस
र्गात्ततोयदुक्तं सांतरं निसृजति ततो निरंतरमिति तद्ग्रहणापेक्षयाऽवसेयं तथाहि यस्मिन् समये यानि भाषाद्रव्याणि गृह्णाति तानि तस्मि

त्तेव समयेषु च निर्यथा प्रथमसमयगृहीतानि नतरस्मिन्नेव प्रथमसमये किंतु द्वितीये स्मिन् २ समये गृहीतानि तदनंतरस्मिन् २ स्मिन् समये तत्र ग्रहण
पूर्वा निसर्गः गृहीतस्य निसर्गायोगादिति सांतरो निसर्ग उक्तः आह च भाष्यकृत् अण्णसमयम्मि णत्तेयं गहणं न णियरजं ता विसेसाहका
विकृता निरंतरविवक्षणादुक्तं संतरा न णेउं गहणा वक्काए य निरंतरं सिक्काइं गहियाइं नजं निसिरइ तो निसिरइ कहं एवमनिसिरणं
न हि निसिरिज्जइ नागहियं गहणंतरियं निसंतरं तेण इति एतदेव सूत्रकृदपि स्पष्टयति संतरं निसिरमाणो एगेणं समएणं निसिरइ इति ए
केन प्रथमप्रथमसमयेन गृह्णाति एकेन तानंतरसमयेन निसृजति अथवा ग्रहणापेक्षा निसर्गाभावात् एकेनाद्यसमये
न गृह्णात्येव न निसृजति गृहीतस्य निसर्गसंभवात् तथा एके न पर्यवसाना। समये न निसृजत्येव गृह्णाति न तथापि प्राणयोरभावात् ग्रहण
संभवात् तथा अन्ये द्वितीयादिषु समयेषु गृहीतान् ग्रहणनिसर्गयोः। तानि तावन्निरंतरं उभयं तावद्वौ समयौ उत्कर्षतः स
त्वेयान् समयान् एतदेवाह निसिरमाणो वा एणं इह गहणं इसम इयं किं सोसो णं असंखेज्जसमइयं अंतोमुहुत्तं
यं गहणनिसिरणोवात इति तं जीवणं भंते इत्यादि प्र। अभवं तुगामं नगरावाना हणोतम भिन्नान्यपि निसृजति अभि
न्नान्यपि इह यः मंदा नावना इह कश्चिद्वक्ता मंदप्रयत्नो गीत्वप्रयत्न अतएव व्याध्याधिविशेषतो अनादरतो मंदप्रयत्नः सन् भाषाद्रव्याणि
तथा भूतान्येव स्थूलखंडात्मकानि निसृजति यस्तु तीव्रप्रयत्नो दिग्गजदुर्मुखादिर्वक्ता तीव्रप्रयत्नः सन् भाषाद्रव्याणि आदाननिसर्गप्रय
त्नाभ्यां खंडशः कृत्वा निसृजति आह च भाष्यकृत् कोई मंदप्पयत्तो निसिरइ सकलाइं दव्वाइं अन्नो तिव्वपयत्तो सो मुंचइ भिंदिउं ताइं तत्र
ये भिन्नाइं पि निसिरइ इति अभिन्नाइंपि निसिरइ इन्नाइं भिन्नाइं निसिरइ इत्यादि यानि तावत् प्रयत्ना वक्ता अभिन्नान्येव निसृजति तानि
निसृष्टानि स्थूलत्वादसंख्येयान्यवगाहनावर्गणा अतिक्रम्य भिद्यमानानि संख्येयानि योजनानि गत्वा विध्वंसमानानि निसृष्टदिग्लोकांते स्पृशंति ले
शमात्रप्राप्तवंतीत्यर्थः तं कंच भिन्नाइं सुहुमयाए अणंतगुणं वड्ढियाइं लोगंतमावेति निसर्गमिति यानि सामर्थ्यतो मंदप्रयत्नो वक्ता

भासमानान्येव सकलान्यभिन्नानि निसाद्व्यपरिणमयानि सूति नात्यसंख्येया अवगाहनावर्गणा गत्वा अवगाहनाएकैकस्य नाशाड्व्यस
अनंतानां असंख्येयप्रदेशात्मकक्षेत्रविभागरूपा सा समवगाहनानां वर्गणाः समुदायास्ता असंख्येया अतिक्रम्य तदनन्तरं विशार
रुतानि विद्यातीत्यर्थः विशरारुतानि विशीर्णानि च संख्येयानि योजनानि गत्वा विध्वंसमागच्छंति शब्दपरिणामं विजहतीत्यर्थः।
तं कंच गं जमसंखेज्जाओ अवगाहणवग्गणाओ भिन्नाइं भिदेति भिसिमिति यसतसहस्सं तत्थ णं जे ते भिन्नान्यपि निसृजतीत्युक्तं त
त्रकतिविधः शब्दद्रव्याणां भेद इति तसिणं भंते दव्वाणं मित्यादि तत्र खंडभेदो लोहखंडादिवत् प्रतरभेदो अभ्रपटलवत् चूर्णि
ताभेदस्तिलचूर्णिकाभेदः क्षिप्तपिष्टवत् अनुतटिकाभेदः इक्षुत्वगादि वत् उत्करिकाभेदः मुद्गादिवर्षवत् एतानेव भेदान्यत्र व्याख्याक्रमः
प्रश्ननिर्वचनसूत्राण्याह से किं तं खंडाभेदे इत्यादि पाठसिद्धं नवरमनुतटिकाभेदः अवगाटाः कूपाः तडागा निद्र
दा अपि नद्यो गिरिनद्यादयः व्याप्यासु वृत्तसमाकाराः ताः पु क्करिण्यः दीर्घिका समुद्रो नद्यः वक्रा नद्यो गुंजालि
काः बहूनि केवलानि केवलानि पुष्पप्रकरवत् विप्रकीर्णानि सरांसि तान्येव एकैकपंक्त्या व्यवस्थितानि सरःपंक्तयः ये
षु सरस्सु पंक्त्या व्यवस्थितेषु कूपादकं प्रणालिकया संचरति सा सरःसरःपंक्तिः अप्रतीताभेदा लोकतः प्रत्येतव्याः अल्पब
हुत्वसूत्रं प्रमाणान्यवस्थितिप्रतिपन्नत्वमुत्करविषयत्वात् तदेव सूत्रं सर्वमपि पाठसिद्धं स्थावकं ज इत्याह णं भंते इत्यादि न इति द्विव
चनं पुरुषादिति बहुवचनं पुरुषाः इति स्त्रीवचनमियं स्त्री पुरुषवचनमयं पुमान् नपुंसकवचनमिदं कुंडं अध्यात्मवचनं यदन्यत् चेतस
निधाय विप्रतारकबुद्ध्या भिलापुरपि सहसा यदन्यत्नितादव्युत्पनीतवचनं प्रशंसावचनं यथा रूपवती स्त्री अपनीतवचनमिदं
१ वचनं यथा अयं कुरूपा स्त्री उपनीतापनीतवचनं यत्र प्रशस्यमिंदतिये यथा रूपवती स्त्री परं दुःशीला अपनीतवचनं यत्रैकं दिया प्रशंसति
यथा अयं कुरूपा परं सुशीला तिअतीतवचनमकारोदित्यादि प्रत्युत्पन्नवचनं वर्तमानकालवचनं करोतीत्यादि अनागतकालवचनं करिष्य

प्रज्ञा० वृत्ति॥

नीत्यादि प्रत्यक्षवचनमयमित्यादि परोक्षवचनं सइत्यादि एतानि च षोडशापि वचनानि यथावस्थितवस्तुविषयाणि न काल्पनिकानि ततो यदेता
नि सम्यगुपयुज्य वदति तदा सा भाषा प्रज्ञापनी द्रष्टव्या तथा चाह इच्चेयं भंते एगवयं वा एगवयणमित्यादि नावितार्थमस्याग्रार्थः प्रतीत एव संप्रति
प्रागुक्तमेव सूत्रं सूत्रांतरसंबंधनार्थं ऽवयः पठति ७ कइ णं भंते भासज्जाया पन्नत्ता इत्यादि सुगमं नवरं आउत्तं भासमाणो इति सम्यक्प्रवचनमा
लिन्यादिरक्षणपरतया भाषमाणः प्रभावादि प्रवचनोड्डाहरक्षणादि निमित्तं गुरुलाघवपर्यालोचनेन मृषापि भाषमाणः साधुराराधक एवेति ते
णपरमित्यादि ततः आयुक्तं भाषमाणान् पराः संयतान् तानि वाक्कायसंयमविकलाः विरता विरमति स्म विरतान विरतास्तु विरतः सावद्यव्यापा
रादसिद्धमनाडत्यर्थः अत एव न प्रतिहतं मिथ्यादुःकृतदानप्रायश्चि त्तप्रतिपत्त्यादिना न नाशितमतीतं पातं प्रत्याख्यानं चायाः करण
तया निषिद्धमनागतं पापकर्म यैस्ते न प्रतिहतप्रत्याख्यान पापकर्माणः एषं पाठसिद्धं अल्पबहुत्वचिंतायां सर्वस्तोकाः स
त्यभाषकाः इहयः सम्यगुपयुज्य सर्वज्ञमतानुसारेण वस्तुप्र तिष्ठापनबुद्ध्या भाषते स सत्यभाषकास्ते च पृष्ठाः स्तोका लोक
तिपत्त्यादिलक्ष्यंत इति सर्वस्तोकाः १ तेभ्यः संख्येयगुणाः सत्य मृषाभाषकाः बहूनां प्रायो यथा तथा सत्यमृषाभाषणसंभवा
ल्लोके तथा दर्शनात् तेभ्यः संख्येयगुणा मृषाभाषकाः क्रोधमति प्रमातानां परवंचनाद्यभियुक्तानां प्रचुरतराणामुपलंभात् तेभ्यो मृषा
भाषकत्वात् तेभ्यः संख्येयगुणा असत्यामृषाभाषकाः द्वींद्रियादीनामप्यसत्यामृषाभाषकत्वात् तेभ्यो नंतगुणा भाषकाः सिद्धानामेकेंद्रिया
णां चानंतत्वात् ८ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां भाषाख्यमेकादशमं पदं समाप्तं ११ तदेवं व्याख्यातमेकादशं पदमिदानीं
द्वादशमारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे जीवानां सत्यादिभाषाविभागोपदर्शितस्तेन भाषा च शरीरायत्ता शरीरप्रभवा भाषेत्युक्तेर्वच
तिपादितत्वात् अन्यत्राप्युक्तं गोयमा इयकाइएणं निसरइ तहवाइएणमिति ततः शरीरप्रविभागप्रदर्शनार्थमिदमारभ्यते तत्रेदमादिसूत्रं कइ णं
भंते शरीराए पन्नत्ता इत्यादि तत्र शीर्यते प्रतिक्षणं शीर्यंत इति शरीराणि तानि च पंचेति कियत्संख्याकानि णमिति वाक्यालंकारे २०८

शरीराणि भगवानाह पंच शरीराणि प्रज्ञप्तानि तान्येव नामतः आह उरालिए इत्यादि अमीषां शब्दार्थमात्रं व्यक्तमिदमभिधीयते तत्रार्थं किंचि
दुच्यते उदारं प्रधानं प्राधान्यं चास्य तीर्थंकरगणधरशरीरापेक्षया ततोन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्याप्यनंतगुणहीनत्वात् अथवा उरालं नाम
विस्तरवत् विस्तरवत्त्वं चास्यावस्थितप्रमाणतयाऽस्य सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् वैक्रियं तु तावदवस्थितप्रमाणं न लभ्यते उक्तार्थतोप्यवस्थितप्र
माणस्य पंचधनुःशतप्रमाणत्वात् तच्च तावत्प्रमाणं सप्तम्यामेवावनौ उत्तरवैक्रियं योजनलक्षप्रमाणं तत्तदवस्थितमानवैवर्त्तिवाभावात्
तान्ननु तदपेक्षया आह च पूर्वं निरुक्त उरालेनाम विस्तरालं विसालंति जं नणियं होइ कह सा इरेगजोयणसहस्समवट्ठियप्पमाणमो
रालियं अन्नमिद्दहमित्तं वेउव्वियं होइ तं तु अणवट्ठियं तु पंचध णुसयाइं अहे सत्तमाए इमं तु अवट्ठियप्पमाणं साइरेग
जोयणसहस्सं वनस्सतीनामिति अथवा उरालं विरलप्रदेशतया घनं मृत्प्रदेशोपचितत्वात् इदं त्वाय लष्ट्वत्वादिव
१ अरालं समयपरिभाषया मांसास्थिस्नाय्वाद्यवबद्धं सर्वत्रवज्रार्थ कइक प्रत्ययः उदारमेव उरालमेव उरलमेव वा
कुदारिकं मृत्पादरादित्वादि शब्दरूपनिष्पत्तिः प्राकृतत्वात् उरालियमि ति उक्तं च तत्थोदारमुरालं उरलं अरालमहवा विन्नेयं
उरालियंति पढमं पडुच्च तित्थेसरसरीरं भण्णइ यतः छोरालं विउरवंतं च। णं सयंपमाणं इह पवत्थि अप्पणं इदमेत्तं विसालंति उरलंपि
वपएसोवचियंपिमहल्लगं जहा भिंडं मंसठियाहारु बद्धं उरालं समयपरिभासा तथा विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया तस्यां भवं वैक्रि
यं उक्तं च विविहा विसिट्ठगा वा किरिया तीए जं तं वेउव्वियं तयं तु णियमा नारगदेवाण पगईए अथवा वैकुर्विकमिति शब्दसंस्कार
: तत्र विकुर्व इति सिद्धांत धातुः विकुर्वणं विकुर्वः विविधाः क्रिया इत्यर्थः तेन निर्वृत्तं वैकुर्विकं तथा चतुर्दशपूर्वविदा कार्ये त्यागोत्पन्नो
ग बालनाद्भियत इत्याहारकं तदुक्तं सो विकारस्सेउसं कम्मणा उन्नं कम्मंति तन्नादारिकादीनां शरीराणामिदं प्रपन्यासे किंचिद
भिप्रायो उक्तस्तु यथा कर्मविदप्रवृत्त इति उच्यते असाति उत्सूमः किंतदिति चेदुच्यते परं परं प्रदेशास्तोक्यपरंपरंवर्गणाप्रदेशबाहु

त्वं तस्मादौदारिकात् वैक्रियस्य प्रदेशा सौक्ष्म्यं वैक्रियादप्याहारकादपि कार्मणस्य तथा औदारिकात् वैक्रियस्य वर्गणाप्रदेशा बादरत्वं वै।
क्रिया दाहारकस्याहारकात्तैजसस्य तैजसात्कार्मणस्येति एतान्येव शरीराणि नैरयिकादिषु संभवतश्चिंतयति ७ नेरइयाणं भंते
केवइया सरीरा पन्नत्ता इत्यादि पाठसिद्धं शरीराणि च जीवानां द्विविधानि तद्यथा बद्धानि च तत्र यानि चिंताकाले जीवैः परिगृहीतानि वर्त्तते ता-
नि बद्धानि च पूर्वं भवेषु परित्यक्तानि तानि मुक्तानि तेषां बद्धानां मुक्तानां च परिमाणमिदानीं द्रव्यक्षेत्रकालैः प्ररूपणीयं तत्र द्रव्येरव्यादि दि-
:क्षेत्रेण श्रेणिप्रतरादिना कालेनावलिकादिना तत्रौदारिकशरीरमधिकृत्याह केवइयाणं भंते ओरालियसरीरा पन्नत्ता इत्यादि इ-
ह प्राकृतलक्षणवशादिह प्रत्ययस्य स्वार्थिकत्वात् तावति बद्धेल्लया इति बद्धानी। त्यर्थः मुक्किल्लया इति मुक्तानीत्यर्थः तत्र बद्धान्यसंख्येयानि
असंख्येयत्वमेव प्रथमतः कालतो निरूपयति असंखेज्जाहिं त्यादि प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे असंख्ये-
याभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियंते किमुक्तं भवति अ। संख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावंतः समयास्तावत्प्रमाणा-
नि बद्धान्यौदारिकशरीराणि वर्त्तते इदं कालतः परिमाणं क्षेत्रत आह ॥खेत्ततो असंखेज्जा लोगा इति क्षेत्रतः परिसंख्यान-
मसंख्येया लोका एतदुक्तं भवति सर्वाण्यपि बद्धान्यौदारिकशरीराणि। आत्मीयात्मीयावगाहनाभिराकाशप्रदेशाः परस्परमपी-
डीनाक्रमेण स्थाप्यंते तदा नीतेरेवमासीयमाणोऽसंख्येया लोका व्याप्नुवंति इह एकैकस्मिन्नप्याकाशप्रदेशे एकैकौदारिकशरी-
रकस्थापनया असंख्येया लोका व्याप्यंते परं सूत्रे नाचार्यैरात्मीयावगाहनास्थापनया प्ररूपणा कृतेति ततो अपसिद्धांतदोषमापादिष्य
स्माभिरपि तथैव प्ररूपणा क्रियते आह चूर्णिकारोऽपि इह इक्किक्कपए सरीरमेगं ठविज्जइ तो वि असंखेज्जा लोगा भवंति किं तु अव-
सिद्धंतदोसपरिहरणत्थं अप्पप्पणियाहिं ओगाहणाहिं ठविज्जंतइति आह ननु अनंता जीवास्ततः कथमसंख्येयान्यौदारिकशरीराणि उच्य-
ते इह द्विविधा जीवाः प्रत्येकशरीरिणोऽनंतकायिकाश्च तत्र ये प्रत्येकशरीरिणस्तेषां प्रतिजीवमेकैकमौदारिकशरीरमन्यथा प्रत्येक- २०९

शरीरभाजो यतोऽनंतकायिकास्तेषामनंतानामनंतानामेकैकमौदारिकशरीरमतः सर्वसंख्ययाप्यसंख्येयान्यौदारिकशरीराणि
मुक्तान्यौदारिकशरीराण्यनंतानीति तान्यनंतत्वं कालक्षेत्रद्रव्यैर्निरूपयति अणंताहिं इत्यादि कालतः परिमाणं प्रतिसमयमे-
कैकशरीरापहारेऽनंताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः सर्वात्मनापह्रियंते किमुक्तं भवत्यनंतासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु
यावंतः समयास्तावत्प्रमाणानीति क्षेत्रतः परिमाणमनंता लोका अनंतेषु लोकप्रमाणेष्वाकाशखंडेषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रम-
माणानीत्यर्थः द्रव्यतः परिमाणमभवसिद्धिकेभ्यः सकाशादनंतगुणानि यद्येवं तर्हि सिद्धराशिप्रमाणानि भविष्यंतीति तत आह सिद्धानाम-
नंतभागः अनंतभागमात्राणि ननु द्वयोरपि राश्योर्मध्यवर्तीनि अभवसिद्धिकसिद्ध रूपयोर्मध्यपतिते प्रतिसमयं गृह्यंते किं तद्राशिप्रमा-
णानि भवंतु नैवं यतस्तत्र यदि तत्प्रमाणानि स्युस्तर्हि तथैव निर्देशः :क्रियेत तस्य सुखप्रतिपत्तिहेतुत्वात् प्रतिज्ञा हि सूत्रकृत आर्यश्या-
मा तत्स्वभावा निर्देशाभावादवसीयते न तद्राशिप्रमाणानि। ननु तर्हि तेषां प्रतिपतितसम्यग्दृष्टीनामथ सामान्ये-
स्वरूपविभाज्यत्वात कदाचिदभ्यावृत्तिस्वरूपैः कदाचित्तुल्यानि अपि अनियतप्रमाणत्वात् न तु सर्वकालं तत्प्रमाणानि।
आह च चूर्णिकृत तो किं पडिवडियसम्मद्दिट्ठिरासिप्पमाणाइं होज्जा ततो भिंदाए विरासी णं मज्झे पडिवडंति भिकाणं तप्पमाणाइं
तप्पमाणाइं होतो होतो तिंविवमिहिमोहो तो तप्पमाणतप्पमाणाइं तो किं तभिं हिहा होज्जा अवसिंहाज्जा भवइ कयाइ हिंगं का-
याई अवसिट्टाति कयाइ थोवाइं न निच्चकालं तप्पमाणाइं इति अपरः प्राह कथं मुक्तानि यथोक्तानंतसंख्याप्रमाणान्युपपद्यंते
यावता यदि तावदौदारिकादिशरीराणि यावदविकलानि तावद्गृह्यंते तत एषामनंतकालमवस्थानाभावादनंतत्वं न घटते यदि पुनरनंतमपि
कालमवस्थानं भवेत् ततोऽनंतानंतशरीरगणनादनंतानि भवेयुः यावता नानंतकालमवस्थानं नापि पुद्गलानामुत्कर्षतोऽप्यसंख्येयका-
लावस्थानाभिधानात् अथ ये पुद्गला जीवेनौदारिकत्वेन गृहीत्वा मुक्ता अतीताः 1 तेषां ग्रहणं तद्विषयं पुद्गलाः सर्वे पि जीवैः

प्रत्येकमौदारिकत्वेन गृहीतामुक्ता इति सर्वपुद्गलग्रहणमापन्नं तथा च सति यदुक्तमभवसिद्धिकेभ्योऽनन्तगुणानि सिद्धानामनन्तभागमात्राणी-
ति तद्विरुध्यते सर्वजीवेभ्योऽपि प्रभूततानन्तगुणकारणानां तद्गुणत्वस्य प्रसक्तत्वादिति उच्यते इह मुक्तानामौदारिकशरीराणां नाविक-
लानामेव केवलानां ग्रहणं नाप्यौदारिकत्वेन ये गृहीतामुक्ताः पुद्गलास्तेषां मुक्तदोषप्रसंगात् किंतु यत् शरीरमौदारिकं जीवेन गृही-
तमुक्तं तत् विशरारुभावं विघटनमनन्तखंडीभवति तथानन्तानि खंडानि यावत्ते पुद्गला औदारिकपरिणामं न जहतीति तावत्प्रत्येक-
मौदारिकशरीरव्यपदेशं लभन्ते यत्पुनरौदारिकपरिणामं त्यक्तवन्तस्ते न गण्यन्ते तत एवमेकस्यापि शरीरस्यानन्तानि शरीराणि जाता-
नि एवं सर्वशरीरेष्वपि भावनीयं तथा च सत्येकैकस्य शरीरस्यानन्त खंडीभावादेकस्मिन्नपि समये प्रभूतान्यनन्तानि शरीराणि
एवाप्यन्ते तथा चासंख्येयं कालमवस्थानं तेन चासंख्येयेन काले नान्यानि जीवैर्विप्रमुक्तान्यसंख्येयान्यवाप्यन्ते तान्यपि
व प्रत्येकमनन्तखंडीभावानि तेषु च मध्ये तावता कालेन या न्यौदारिकशरीरपरिणामं विजहति तान्यपि परित्य-
ज्यन्ते शेषाणि गण्यन्ते तत एवमुक्तानि यथोक्तप्रमाणानन्तसंख्या कान्यौदारिकशरीराण्युपपद्यन्ते इति न चैतत्सम-
नीषिकाविजृम्भितं यत आह चूर्णिकृत् न विअविग्गहाणमेव केव लाणं गहणं एयं न य उरालियगहणमुक्काणं सव्वेउग्गला-
णं किंतु जं सरीरमोरालियं जीवेण मुक्कं तं खलु अणंतखंडभिन्नं होइ जाव ते पुग्गला तं जीवनिव्वत्तियं ओरालियसरीरकायप्पओग-
न मुवंति न ताव अन्नपरिणामेण परिणमंति ताइं पत्तेयं सरीराइं लब्भंति एवमेक्केक्कस्स ओरालियसरीरस्स अणंतखंडभिन्नत्तणओ
अणंताइं खवओरालियसरीराइं भवंति इत्यादि आह कथमेकैकशरीरस्याऽदृश्यस्य शरीरत्वं व्यवह्रियते उच्यते लवणदृष्टान्तेन तथा-
हि खार्यपि लवणमुच्यते द्रोणोऽपि लवणमाढकोऽपि लवणं यावदेकापि शर्करा लवणमेवमिहापि सकलमप्यौदारिकशरीरं
शरीरमुच्यते तदर्द्धमपि तदेकदेशोऽपि यावदनन्ततमोऽपि शरीरमिति कोऽत्राभिप्राय इति चेदुच्यते इह यथा लवणपरिणामपरिण-

तः स्तोको बहुर्वा पुद्गलसंघातो लवणमुच्यते तथौदारिकशरीरयोग्यपुद्गलसंघातोऽप्यौदारिकत्वमपरिणतः स्तो-
को बहुर्वा औदारिकशरीरव्यपदेशं लभते अथवा भवति समुदायैकदेशेऽपि समुदायशब्दोपचारो यथा अंगुल्यग्रस्पृष्टे स्पृष्टमयादे-
वदत्त इत्यादौ न कश्चिद्दोषः ननु यद्येवं कथं तान्यनन्तानि लोकाकाशप्रदेशप्रमाणान्यौदारिकशरीराण्येकस्मिन् लोके अव-
गाहन्ते उच्यते प्रदीपप्रकाशवत् तथाहि एकस्यापि प्रदीपस्यार्चींषि सकलमपि भवनमाभासयन्ति अन्येषामप्यनेकेषां प्रदीपानाम-
र्चींषि तत्रैवानुविशंति परस्परमविरोधेन तथौदारिकाण्यपि एवं शेषशरीरेष्वपि वक्ष्यमाणेष्वपि भावनीयं किमिति प्रथमतः
कालेन प्ररूपणा कृता उच्यते कालेन तावदवस्थितया पुद्गलशरीराणां प्ररूपणाऽनायासेन ततः कालो गरीयानिति प्रथमतस्तेन प्ररू-
पणा उक्ता त्वौदारिकाणि संप्रति वैक्रियाण्याह केवइया णं भंते इ त्यादि बद्धान्यसंख्येयानि तत्र कालतः परिमाणं प्र-
तिसमयमेकैकशरीरापहारे तस्मान्नासंख्येयाभिरुत्सर्पि णीअवसर्पिणीभिरपह्रियन्ते किमुक्तं भवति असं-
ख्येयासूत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणानीति क्षेत्रतः असंख्येयाः श्रेणयः तासां च श्रेणीनां परिमा-
णं प्रतरस्यासंख्येयो भागः किमुक्तं भवति प्रतरस्यासंख्येयतमे भागे यावत्यः श्रेणयः सप्रदेशास्तासु श्रेणिषु यावन्त आकाशप्रदेशा-
स्तावत्प्रमाणानि बद्धानि वैक्रियशरीराणीति अथ श्रेणिरिति किमभिधीयते उच्यते घनीकृतस्य लोकस्य सर्वतः सप्तरज्जुप्रमाणस्या-
यामतः सप्तरज्जुप्रमाणा मुक्तावलिरिवैका आकाशप्रदेशपंक्तिः कथं पुनर्लोको घनीक्रियते कथं वा सप्तरज्जुप्रमाणो भवतीति उ-
च्यते इह लोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणः अधस्तात् विस्तरतो देशोनसप्तरज्जुप्रमाणः एकरज्जुमध्यभागे तिर्यग्लोके ब्रह्मलोकप्रदेशे ब्रह्म-
देशे पञ्चरज्जुरूपो लोकान्ते रज्जुपरिमाणं सूर्यमण्डलसदृशः सर्वदिक्कांतादारभ्य परदिक्कांतं यावत् एवंप्रमाण-
स्य लोकस्य वैशाखस्थानस्थकटिस्थकरयुग्मपुरुषाकारस्य बुद्ध्या त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनो लोकखंडमधस्ताद्देशोनरज्जुविस्ता-

रूपतिरिक्तसप्तरज्जूच्छ्रयं परिगृह्य त्रसनाड्यास्तस्य पार्श्वे ऊर्ध्वाधोभागविपर्यासेन संघात्यते ऊर्ध्वलोकोऽधः क्रियते अधोलोकस्तूर्ध्वमिति संघा
त्यते इति ततः ऊर्ध्वलोके त्रसनाड्या दक्षिणभागवर्तिनौ यौ द्वौ खण्डौ ऊर्ध्वलोकाकारसंस्थितौ प्रत्येकं दैर्घ्येण सार्द्धत्रयरज्जुप्रमाणौ तौ बुद्ध्या समादाय
विपरीततया उत्तरपार्श्वे संघात्यते एवं च किं जातं मध्यभागे लोकार्द्धदेशेऽनन्तरं एकरज्जुविस्तारं सप्तरज्जूच्छ्रयं उपरितनमर्द्धं त्रिरज्जुविस्तारं द
शोनसप्तरज्जूच्छ्रयं ततः उपरितनमर्द्धं बुद्ध्या गृहीत्वा अधस्तनस्याधस्तादुत्तरपार्श्वे संघात्यते तथा च सति सातिरेकसप्तरज्जूच्छ्रयो देशोनसप्तर
ज्जुविस्तारोऽधस्ताज्जातः अन्यच्च सप्तरज्जुपरिधेर्यदधिकं तत्र यदुच्छ्रयोऽर्द्धं आयतमुत्तरपार्श्वे संघात्यते ततो विस्तारतोऽपि परिपूर्णाः सप्तरज्ज
वो भवंति एवमेव लोको घनीकृतः सप्तरज्जुप्रमाणो भवति यच्चेह क्वचित् न घनवृत्तं सप्तरज्जुप्रमाणवान्स्यादिति तच्च व्यवहारणीयं
तत्र यद्दिक्कादौ लिखितं दर्शितं सिद्धान्ते तत्र यत्र क्वचनापि श्रेणिः प्रतरस्याग्रहणेन तु सर्वत्राप्येवं घनीकृतस्य लोकस्य
सप्तरज्जुप्रमाणस्यावसातव्यं मुक्तान्यौदारिकवज्ज्ञातव्यानीति आहा रकविषयसूत्रं केवइयाणं भंते आहारगसरीरा
इत्यादि बद्धानि सिय अत्थि सिय नत्थि इति अस्तीति निपातो बहुवचनार्थः कदाचित्सन्ति कदाचिन्न सन्तीत्यर्थः यस्मादंतरमाहारक
शरीरस्य जघन्यत एकः समय उत्कर्षतः षण्मासाः उक्तं च आहाराइं लाए। बद्धानि सन्ति तानि कियन्ति उच्यते जघन्यत एकं समयं
द्वे त्रीणि इति यदाप्युत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं मुक्तान्यौदारिकवत् तैजसविषयं सूत्रमाह तेयगाणं भंते तेयगसरीरा इत्या
दि तत्र बद्धान्यनन्तानि अनन्तत्वं कालक्षेत्राभ्यां निरूपयति अणंताहिं इत्यादि कालतः परिमाणमनन्ताभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः समयप्रमाणेनापहृतानि
नंतलोकप्रमाणाकाशखण्डप्रदेशपरिमाणानि द्रव्यतः परिमाणं सिद्धेभ्योऽनन्तगुणानि तैजसं हि शरीरं सर्वसंसारिजीवानां प्रत्येकं सं सा
रिणश्च जीवाः सिद्धेभ्योऽनंतगुणास्ततस्तैजसशरीराण्यपि सिद्धेभ्योऽनंतगुणानि भवंति सव्वजीवाणं अणंतभागूणाइ इति सर्वजीवानां
योऽनंततमो भागस्तेनोनानि इदमत्र भावना सिद्धानां तैजसशरीरं न विद्यते सर्वज्ञाणीनां तैजसानि सिद्धाश्च सर्वजीवानामनंततमो भागस्तेनो

नानि भवंति मुक्तान्यनन्तानि तदेवानन्तत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्ररूपयति अणंताहिं इत्यादि कालक्षेत्रसूत्रभावना प्राग्वत् द्रव्यतः परिमाणं सर्वजीवेभ्योऽनं
तगुणानि कथमिति चेदुच्यते इह एकैकस्य संसारिजीवस्य एकैकं तैजसशरीरं तानि च जीवैर्विप्रमुक्तानि सन्ति प्रागुक्तयुक्त्या अनन्तानि भ
वंति तेषां चासंख्येयकालं यावदवस्थानं तावता च कालेन जीवैर्विप्रमुक्तान्यनन्तानि तैजसशरीराणि प्रतिजीवमसंख्येयानि तथा च तेषामपि
प्रत्येकं प्रागुक्तयुक्त्या अनन्तानन्तत्वं भवति ततश्च सर्वजीवेभ्योऽनंतगुणानि इति जीववर्गस्यानंततमभागप्रमाणानि जीववर्गप्रमाणानि कस्मा
न्न भवंतीति चेदुच्यते यदि एकैकस्य जीवस्य सर्वजीवराशिप्रमाणानि किंचित्समधिकानि वा भवेयुस्तदा सिद्धानंतभागप्रमाणं भवति वस्तु
हि तान्येव राशिमात्रस्य राशिगुणनेन भवंति यथा चतुष्कस्य चतुष्केन गुणः। तो षोडश आगतः स वर्ग इति न चैकैकस्य सर्वजीवप्रमाणानि
किंचित्समधिकानि वा तैजसशरीराणि किंतु स्तोकानि तानि अपि च संख्येयकालावस्थायीनि तावता कालेन यान्यन्यानि
नवं तिष्ठन्त्यपि स्तोकानि कालस्य स्तोकत्वात् ततो जीववर्गप्रमा। णानि न भवंति किंतु जीववर्गस्यानंततमभागमात्राणि इत्थं
नेतरथा प्रमाणतो यावत् सर्वाचार्यप्रदर्शितमिदं निदर्शनं सर्वजीवाः किल दशसहस्राणि अनंतान्यपि बुद्ध्या असत्कल्पनया दशसहस्राणि तेषां च
दशसहस्राणां वर्गो दशकोट्यः तैजसशरीराणि च मुक्तान्यसत्कल्पनया दशलक्षप्रमाणानि ततः सर्वजीवेभ्यः किल शतगुणानि
सर्वजीवराशेर्वर्गमपेक्ष्य शतगुणानि जीववर्गस्य शततमभागवर्तीनि ततो जीववर्गस्यानंततमभागमात्राणि एवं कार्मणशरीराण्यपि वक्तव्यानि मुक्तानि
भावनीयानि तदुक्तेः सहभावित्वात् उक्ताः औघिकानि पंचापि शरीराणि संप्रति नैरयिकादिविशेषणविशेषितानि चिंत्यंते नेरइयाणं
भंते इत्यादि नैरयिकाणां बद्धान्यौदारिकाणि शरीराणि न संति भवप्रत्ययतस्तेषामौदारिकशरीरासंभवात् मुक्तान्यौघिकमुक्तौदारिकशरीर
वत् वैक्रियाणि बद्धानि यावंतो नैरयिकास्तावत्प्रमाणानि तानि चासंख्येयानि तदेवासंख्येयत्वं कालक्षेत्राभ्यां प्ररूपयति असंखेज्जा
हिं इत्यादि कालतः परिमाणं प्रतिसमयमेकैकशरीरापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियंते किमुक्तं भवति असं

प्रज्ञाप०वृत्ति॥

ख्येया अवसर्पिण्युत्सर्पिणीषु यावंतः समयास्तावत्प्रमाणानीति हृदयं ताः संख्याताः श्रेणयः असंख्येयासु श्रेणिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमा-
णानीति भावः अथ प्रतरस्यासंख्येयाः श्रेणयो भवंति ततः स्यादिदं ज्ञायते नागादो वद ततः कियत्संख्याकाः श्रेणय इत्याशंकायां विशेषनिर्द्धा-
रणार्थमाह प्रतरस्यासंख्येयभागः किमुक्तं भवति प्रतरस्यासंख्येयतमे भागे यावत्यः श्रेणयस्तावत्यः परिगृह्यंते इदमप्यविशेषतरपरिमाणमिति
णं सेढीणं विक्खंभसूई इत्यादि तासां श्रेणीनां विष्कंभतो विस्तारमधिकृत्य सूचिरेकप्रादेशिकी श्रेणिरंगुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलगुणितं
इयमत्र भावना इह प्रज्ञापकेन घनीकृतः सप्तरज्जुप्रमाणो लोकः पट्टिकादौ स्थापनीयः श्रेणयश्च रेखाकारेण दर्शनीयाः दर्शयित्वा चैवं प्रमा-
णं वक्तव्यं अंगुलप्रमाणस्य क्षेत्रस्य यावान् प्रदेशराशिस्तस्यासंख्येयानि वर्गमूलानि भवंति तद्यथा प्रथमवर्गमूलं तस्यापि यद्वर्गमूलं त-
स्यापि यत्वर्गमूलं तत्तृतीयं वर्गमूलमेवमसंख्येयानि वर्गमूलानि भवंति तत्र प्रथमं यत्वर्गमूलं तत् द्वितीयेन वर्गमूलेन गुण्यते
गुणिते च सति यावंतः प्रदेशा भवंति तावत्प्रदेशात्मिका सूचिर्बुद्ध्या क्रियते ततस्तावद्विष्कंभा ता द्रष्टव्याः ततस्तया स्थाप-
नीया तस्याश्च यावत्प्रमाणस्यायामवत्यः श्रेणयः स्वबुद्ध्या तावत्यः परिगृह्यंते तावदंति दर्शितमंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसत्ताः संख्या-
ताप्यसत्कल्पनया षट्पंचाशदधिकद्विशतकल्पितास्तया प्रथमं वर्गमूलं षोडश द्वितीयं चत्वारः तृतीयं द्वौ तत्र द्वितीयेन वर्गमूलेन चतुष्कल-
क्षणेन प्रथमवर्गमूलं षोडशलक्षणं गुण्यते जाताश्चतुःषष्टिस्तावत्यः श्रेणयः परिगृह्यंते अमुमेवार्थं करणेन कथयति अहवणं इत्यादि
अथवेति प्रकारांतरेणेति वाक्यालंकारे अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्द्वितीयस्य वर्गमूलस्यासत्कल्पनया चतुष्कलक्षणस्य यो घनस्तावत्प्रमाणाः
इह यस्य राशेर्यो वर्गः स तेन राशिना गुण्यते स घनो भवति यथा द्विकस्याष्टौ तथाहि द्विकस्य वर्गश्चत्वारस्ते द्विकेन गुण्यंते जाता अष्टाविति एवमि-
हापि चतुष्कस्य वर्गः षोडश ते चतुष्केन गुण्यंते ततश्चतुष्कस्य घनो भवति तत्रापि स एव चतुःषष्टिरिति प्रकारद्वयेऽप्यर्थतो न भेद इत्याह गणितमार्गोपदेशज्ञा-
स्तावकेन गुण्यते ततः स्वबुद्ध्या प्रकारद्वयमेवोपदर्शितमत्याह तीव्यापि प्रकारास्ति अंगुलबिइयवग्गमूलं पढमवग्गमूलपडुप्पन्नमिति आत्मवलि ११२

दर्थितं अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः प्रथमवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रमाणया सूच्या यावत्यः स्पृष्टाः श्रेणयस्तावतीषु श्रे-
णिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानि नैरयिकाणां बद्धानि वैक्रियशरीराणीति मुक्तान्यौदारिकवत् आहारकाणि बद्धानि न संति ता-
न्यपि तथा भवनात् मुक्तानि पूर्ववत् तैजसकार्मणानि वैक्रियवत् मुक्तानि पूर्ववत् असुरकुमाराणामौदारिकशरीराणि नैरयिकवत् वै-
क्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि तानि चासंख्येयकालक्षेत्राभ्यां प्ररूपयति तत्र कालसूत्रं प्राग्वत् क्षेत्रतः असंख्येयाः श्रेणयः असंख्येयासु श्रे-
णिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थः ताश्च श्रेणयः प्रतरस्यासंख्येयभागाः प्रतरासंख्येयभागवर्तिता इत्यर्थः तत्र नारकचिंता-
यामपि प्रतरासंख्येयभागवर्तिता उक्ता सूत्रे विशेषतरं परिमाणमाह तासिणं सेढीणमित्यादि तासां श्रेणीनां परिमाणाय या विष्कंभसूचिः सा
अंगुलमात्रप्रदेशराशेः संबंधिनः प्रथमवर्गमूलस्यासंख्येयो भागः किमुक्तं भवति अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेरसत्कल्प-
नया षट्पंचाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्य यत् प्रथमवर्गमूलं षोडशलक्षणं तस्यासंख्येयभागे यावंत आकाशप्रदेशा
असत्कल्पनया पंच षट् वा तावत्प्रदेशात्मिका श्रेणिपरिमाणाय विष्कंभसूचिरवसातव्या एवं च नैरयिकापेक्षया सा बा-
विष्कंभसूचिरसंख्येयगुणहीना तथाहि नैरयिकाणां श्रेणिपरिमाणाय विष्कंभसूचिरंगुलप्रथमवर्गमूलं द्वितीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नं ते-
यावद्भवति तावत्प्रदेशात्मिका द्वितीयं च वर्गमूलं तत्रतो असंख्यातप्रदेशात्मकं ततः संख्येयगुणा प्रथमवर्गमूलप्रदेशात्मिका नैरयि-
काणां सूचिरसुराणामंगुलप्रथमवर्गमूलसंख्येयभागप्रदेशात्मिकेत्युक्तं चैतत् यस्मान्महादंडके सर्वेऽपि भवनपतयो रत्नप्रभानैरयिकेभ्यो-
ऽप्यसंख्येयगुणहीना उक्ता अतः सर्वनैरयिकापेक्षया तु सुतरामसंख्येयगुणहीना भवंति मुक्तान्यौधिकमुक्तवत् आहारकाणि नैरयिक-
वत् तैजसकार्मणानि बद्धान्यबद्धानि वैक्रियवत् मुक्तान्यौधिकमुक्तवत् यथा चासुरकुमाराणामुक्तं तथा शेषाणामपि भवनपतीनां वाच्यं याव-
त्स्तनितकुमाराणां पृथिव्यादिसूत्रे बद्धान्यौदारिकशरीराण्यसंख्येयानि तत्रापि कालतः परिमाणचिंतायां प्रतिसमयमेकैकश-

प्रज्ञा०वृत्तिः।

रीरावहारसामान्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियंते क्षेत्रतः परिमाणचिंतायामसंख्येयलोका आत्मीयात्मीयावगाहना
भिरसंख्येयालोकाव्याप्यंते मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् तेजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् वातकायस्य
औदारिकशरीराणि पृथिव्यादिवत् वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि तानि प्रतिसमयमेकैकशोऽपहारे पल्योपमासंख्येयभागेन नि
:शेषतोऽपह्रियंते किमुक्तं भवति पल्योपमासंख्येयतमे भागे यावंतः समयास्तावत्प्रमाणानीति ननु [illegible] वायुकायिकाश्च
तुर्विधाः सूक्ष्मा बादराश्च एकैके द्विधा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च तत्र बादरपर्याप्तव्यतिरिक्ताः शेषास्त्रयो राशयः प्रत्येकमसंख्येयलोकाकाश
प्रमाणाः बादरपर्याप्ता अपि प्रतरासंख्येयभागप्रमाणास्तत्र त्रयाणां राशीनां वैक्रियलब्धिरेव नास्ति बादरपर्याप्तानामपि संख्येयभाग
मात्राणां लब्धिर्न शेषाणामाह च चूर्णिकृत् तिण्हं ताव रासीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि बायरपज्जत्ताणंपि संखेज्जइभागमे
त्ताणं लद्धी अत्थि त्ति ततः पल्योपमासंख्येयभागसमयप्रमाणान्येव बद्धानि समये वायवो वैक्रियवर्त्तिनः प्राप्यंते
नाधिका इति इह केचिदाचक्षते सर्व एव वायवो वैक्रियवर्त्तिनः प्र वावैक्रियाणां चेष्टाया एवासंभवात् तदसमीचीनं वस्तुग
तेरपरिज्ञानात् वायवो हि स्वभावत एव लोकप्रता वैक्रिया अपि तेवां ति प्रतिपत्तव्या वाताद्यायुरिति व्यक्तत्वात् आह च चूर्णिकृत् ज
णसव्वेसु चेव लोगागासेसु चला वायवो वायंति तम्हा अवेउव्विया वि वाया वायंतीति चिन्हमिति मुक्तानि वैक्रियाण्यौघिकमुक्तव
त् तेजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत् तेजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्तान्यौघिकमुक्तवत्
वनस्पतिकायिकचिंतायामौदारिकाणि पृथिव्यादिवत् तेजसकार्मणवत् द्वीन्द्रियाणां बद्धान्यौदारिकशरीराण्यसंख्येयानि तत्र कालतः
परिमाणचिंतायामसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियंते असंख्यातासु उत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु यावंतः समयास्तावत्प्रमाणानीति भावः क्षेत्र
तोऽसंख्येयाः श्रेणयोऽसंख्यातासु श्रेणिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणानीत्यर्थः तासां च श्रेणीनां परिमाणविशेषनिर्धारणार्थमा ११३

प्रतरस्यासंख्येयभागप्रमिता असंख्येयाः श्रेणयः परिगृह्यंत इति भावः प्रतरासंख्येयभागो नैरयिकभवनपतीनामपि प्रतिपादि
तस्ततो विशेषतरपरिमाणनिरूपणार्थं सूचीमानमाह तासिणं सेढीणमित्यादि तासां श्रेणीनां परिमाणावधारणाय या विष्कंभसूची सा असंख्ये
या योजनकोटीकोट्यः असंख्येया योजनकोटीकोटिप्रमाणेत्यर्थः अथवेदमन्यद्विशेषतः परिमाणं असंखेज्जाइं सेढिवग्ग
मूलाइं इति एकस्याः परिपूर्णायाः श्रेणेः प्रदेशराशेः प्रथमं वर्गमूलं द्वितीयं वर्गमूलं यावदसंख्येयतमं वर्गमूलं एतानि सर्वाण्यपि ए
कत्र संकल्प्यंते तत्र च संकलितेषु यावान् प्रदेशराशिर्भवति तावत्प्रदेशात्मिका विष्कंभसूचिरस्या अत्र निदर्शनं श्रेणौ किल प्रदे
शा असंख्याता अप्यसत्कल्पनया पंचषष्टिसहस्राणि पंचशतानि षट्त्रिंशदधिकानि ६५५३६ तेषां प्रथमं वर्गमूलं द्वे शते षट्पंचाशद
धिके २५६ द्वितीयं षोडश १६ तृतीयं चत्वारः ४ चतुर्थं द्वौ २ एते षां च संकलनेन जाते द्वे शते अष्टसप्तत्यधिके २७८ एताव
तो किलासत्कल्पनया प्रदेशानां सूचिरिति अथवेति ठीइ। याः किंप्रमाणाभिरवगाहनाभिराधीयमानाः कि
यता कालेन सकलप्रतरमापूरयंति तत आह अंगुलासंख्येय। भागप्रमाणाभिरवगाहनाभिः प्रत्यावलिकाः संख्येया
भागमेकैकावगाहनारचनातोऽसंख्याभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणी भिरापूर्यते इयमत्र भावना एकैकस्मिन्नावलिकाया असं
ख्येयतमे भागे एकैका अंगुला असंख्येयभागप्रमाणा अवगाहना रच्यते ताऽसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिः सकलम
पि प्रतरं द्वीन्द्रियशरीरैरापूर्यते एतदेवापहारेण स्पष्टयन्नाह ठ बेइंदियाणमित्यादि द्वीन्द्रियाणां संबंधिभिरौदारिकशरीरैर्बद्धैः
प्रतरमसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियते अपप्रतरमिति क्षेत्रतः परिमाणमुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरिति कालतः किंप्रमाणे
न [illegible] क्षेत्रेण कालेन वा अपहरणमत आह अंगुलपयरस्स आवलिआए य असंखेज्जइभागपलिभागेणं ति अंगुलमात्रस्य प्रतरस्यै
कप्रादेशिकश्रेणिरूपस्य असंख्येयभागेन असंख्येयभागप्रमाणेन खंडेन इदं क्षेत्रविषयं परिमाणं कालपरिमाणमावलिकाया असं

प्रज्ञा०वृ०॥

ख्येयभागप्रतिभागेन असंख्येयतमेन प्रतिभागेन किमुक्तं भवति एकैकद्वीन्द्रियेणांगुलासंख्येयभागमात्रं खंडमावलिकाया असंख्ये-
यतमेन भागेनापह्रियते द्वितीयेनापि तावन्मात्रं खंडं तावता कालेन एवमपह्रियमाणास्ते द्वीन्द्रियाः सर्वैरसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पि-
णीभिः सकलमपह्रियंते इति मुक्कान्यौधिकमुक्कावत् तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् वैक्रियाणि बद्धानि तेषां न संति मु-
क्कान्यौधिकमुक्कवत् एवं त्रिचतुरिन्द्रियाणामपि तिर्यक्पंचेन्द्रियाणां बद्धानि मुक्कानि चौदारिकाणि द्वीन्द्रियवत् वैक्रियाणि बद्धानि असंख्ये-
यानि तत्र कालतः परिमाणचिंतायामसंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपह्रियंते क्षेत्रतः असंख्येयासु श्रेणिषु यावंत आकाशप्रदे-
शास्तावत्प्रमाणानि तासां च श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासंख्येयो भा- गः तथा चाह जहा असुरकुमाराणमिति यथा असुरकुमारा-
णां तथा वक्तव्यं नवरं विष्कंभसूचिपरिमाणचिंतायामंगुलप्रथम- वर्गमूलस्यासंख्येयो भागः इह तु संख्येयो भागो वा-
च्यः किमुक्तं भवति अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः यत्प्र- थमं वर्गमूलं तस्यासंख्येयतमे भागे यावंत आकाश-
प्रदेशास्तावत्प्रदेशात्मिका सूचिः परिगृह्यते तावत्यो वक्तव्याः। श्रेणयः स्पृष्टास्ताभिः श्रेणिभिर्यावंत आकाशप्रदेशास्ताव-
त्प्रमाणानि तिर्यक्पंचेन्द्रियाणां बद्धानि वैक्रियशरीराणि उक्तं च अंगु- लमूलासंखियभागप्पमियाउ होंति सेढीओ उत्तरविउव्वियाणं
तिरियाणं सन्निपज्जत्ताणं मुक्कान्यौधिकमुक्कवत् तैजसकार्मणानि बद्धौदारिकवत् मुक्कान्यौधिकमुक्कवत् मनुष्याणां बद्धान्यौदा-
रिकशरीराणि स्यात्कदाचित्संख्येयानि कदाचिदसंख्येयानि कोऽर्थ इति चेदुच्यते इह द्विविधा मनुष्या गर्भव्युत्क्रान्तिकाः संमूर्छिमा-
श्च तत्र गर्भव्युत्क्रान्तिकाः सदावस्थायिनो न कश्चित्कालो यो गर्भव्युत्क्रान्तिकै रहितो भवति संमूर्छिमास्तु कदाचिद्विद्यंते कदाचिन्न विद्यं-
ते कदाचित्सर्वथापि तेषामभावो भवति तेषामुत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तायुष्कत्वात् अन्तरस्य चोत्कर्षतश्चतुर्विंशतिमुहूर्तप्रमाणत्वात् ततो यदा सर्वथा
संमूर्छिमा मनुष्या न विद्यंते किंतु केवला गर्भव्युत्क्रान्ता एव तिष्ठंति तदा स्यात्संख्येयाः संख्येयानामेव गर्भव्युत्क्रान्तिकानां भावात् महाशरीरत्वेन ११५

त्यकशरीरत्वेन सति परिमितक्षेत्रवर्तित्वात् यदा तु संमूर्छिमा अपि तदा असंख्येयाः संमूर्छिमानामुत्कर्षतः श्रेण्यसंख्येयभागवर्तिनभःप्रदेशा-
राशिप्रमाणत्वात् तथा चाह जहण्णपदे संखेज्जा इत्यादि जघन्यपदं नाम यत्र सर्वस्तोका मनुष्याः प्राप्यंते अत्र किमत्र संमूर्छिमानां ग्रहणमुत गर्भव्यु-
त्क्रान्तिकानामुच्यते गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव तेषामेव सदावस्थायितया संमूर्छिमविरहे सर्वस्तोकतया प्राप्यमाणत्वात् उत्कृष्टपदे तु उभयेषाम-
पि ग्रहणं यदाह मूलटीकाकारः मेतराणां ग्रहणमुत्कृष्टपदे जघन्यपदे गर्भव्युत्क्रान्तिकानामेव केवलानां ग्रहणमिति अस्मिन् जघन्यपदे
संख्येया मनुष्याः तत्र संख्यायास्तदभिप्रायमिति न ज्ञायते कियंत इति विशेषसंख्यां निर्धारयति संख्येयाः कोटीकोट्यः अथवा इदमन्यत्
विशेषतरं परिमाणं तिजमलपयस्स उवरिं चउजमलपयस्स हेट्ठा इति इ। इह मनुष्यसंख्याप्रतिपादिकान्येकोनत्रिंशदंकस्थानानि
वक्ष्यमाणानि तत्र समयपरिभाषया अष्टानामष्टानामंकस्थानानां यमल- पदमिति संज्ञा चतुर्विंशत्या चांकस्थानैः त्रीणि यमल-
पदानि लभ्यन्ते उपरितनानि पंचांकस्थानानि तिष्ठंति अथ च यमलपदमष्ट- भिरंकस्थानैर्भवतीति चतुर्थं यमलपदं न प्राप्यते।
ततश्चोक्तं त्रयाणां यमलपदानामुपरि पंचभिरंकस्थानैर्वर्तमानत्वाच्चतु- र्थस्य यमलपदस्याधस्तात् त्रिभिरंकस्थानैर्हीनत्वात्।
अथवा द्वौ द्वौ वर्गौ समुदितौ एकं यमलपदं चत्वारो वर्गाः समुदिता द्वे यम- लपदे षड् वर्गाः समुदितास्त्रीणि यमलपदानि अष्टौ वर्गाः
समुदिताश्चत्वारि यमलपदानि तत्र यस्मान्मनुष्याणां वर्गाणामुपरि वर्तंते षष्ठस्य वर्गस्याधस्तात्तत उक्तं त्रियमलपदस्योपरि चतुर्थयमलप-
दस्याधस्तादिति त्रियमलपदस्योपरि त्रयाणां यमलपदानां समाहारस्त्रियमलपदं तस्य तथा चतुर्णां यमलपदानां समाहारश्चतुर्यमलपदं त-
स्य संप्रति स्पष्टतरं संख्यानमुपदर्शयति अहव णं छट्ठवग्गो पंचमवग्गपडुप्पण्णो इति अथवेति प्रकारांतरे णमिति वाक्यालंकारे षष्ठो वर्गः पं-
चमवर्गेण प्रत्युत्पन्नो गुणितः सन् यावान् भवति तावत्प्रमाणा जघन्यपदे मनुष्याः तत्र एकस्य वर्ग एक एव स तु वृद्धिं न गत इति वर्गेण गण्यते द्व-
योर्वर्गश्चत्वारः एष प्रथमो वर्गः चतुर्णां वर्गः षोडश एष द्वितीयो वर्गः १६ षोडशानां वर्गो द्वे शते षट्पंचाशदधिके एष तृतीयो वर्गः २५६

योः शतयोः षड्विंशत्यधिकयोर्वर्गः पंचषष्टिसहस्राणि पंचशतानि षट्त्रिंशदधिकानि एष चतुर्थो वर्गः ६५५३६ एतस्य वर्गस्य वर्गश्चत्वारि कोटिशत-
न्येकोनत्रिंशत्कोटय एकोनपंचाशल्लक्षाः सप्तषष्टिः सहस्राणि द्विशतषण्णवत्यधिकानि एष पंचमवर्गः ४२९४९६७२९६ एतदंकं च चत्तारि य को-
डिसया अउणत्तीसं च होंति कोडीओ अउणावण्णं लक्खा सत्तट्ठी चेव य सहस्सा दो य सया छण्णउया पंचमवग्गो समासओ होइ एयस्स कओ वग्गो छ-
ट्ठो जो होइ तं वोच्छं एतस्य पंचमवर्गस्य यो वर्गः तस्य परिमाणमेकं कोटीकोटीशतसहस्रं चतुरशीतिः कोटीकोटीसहस्राणि चत्वारि शतानि सप्त-
षष्ट्यधिकानि कोटीशतानि चतुश्चत्वारिंशत् कोटिलक्षाणि सप्त कोटीसहस्राणि त्रीणि सप्तत्यधिकानि कोटिशतानि पंचनवतिर्लक्षाणि एकपंचाश-
त्सहस्राणि षट्शतानि षोडशाधिकानि १८४४६७४४०७३७०९५५१६१६ षष्ठो वर्गः अंकं च लक्खं कोडाकोडी चउरासीइं भवे सह-
स्साइं चत्तारि य सत्तट्ठा होंति सया कोडिकोडीणं चोयालं लक्खाइं । कोडीणं सत्त चेव य सहस्सा तिण्णि सया य सत्तरा य को-
डीणं होंति नायव्वा पंचाणउई लक्खा एक्कावण्णं भवे सहस्साइं छ । सोलसुत्तरसया एसो छट्ठो हवइ वग्गो । इ-
ति षष्ठो वर्गः पंचमवर्गेण गुण्यते सति यावान् राशिर्भवति तावत्प्रमाणा । जघन्यपदे मनुष्याः तच्चैतावन्ति ७९२२८१६२५१४
२६४३३७५९३५४३९५०३३६ एतान्येकोनत्रिंशदंकस्थानानि एतानि च कोटीकोट्यादिभिः प्रकारैः कथमपि अभिधातुं न शक्यन्ते अ-
तः पर्यन्तवर्त्तिनोऽङ्कस्थानादारभ्याङ्कस्थानसंग्रहमात्रं पूर्वपुरुषप्रणीतेन गाथाद्वयेनाभिधीयते छ तिन्नि तिन्नि सुन्नं पंचेव य नव य तिन्नि
चत्तारि पंचेव तिन्नि नव पंच सत्त तिन्नेव तिन्नेव चउ छद्दो चउ एक्को पण दो छक्केक्कगो य अट्ठेव दो दो नव सत्तेव य ठाणाइं उवरि हुंताइं अहवा इयमक-
स्थानसंग्रहः छ ति ति सुन्नं पण नव ति चउ पण ति नव पंच सत्त ति ति चउ छ दो चउ एक्को पण दो छ एक्को अट्ठ दो दो नव सत्त एसा पढमस्स कमसन्नियठाणा एतच्चा-
न्यवएकोनत्रिंशदंकस्थानानां पूर्वांगैः परिसंख्यानं क्रियते तत्र चतुरशीतिर्लक्षाणि पूर्वांगं चतुरशीतिर्लक्षाश्चतुरशीतिर्लक्षै-
र्गुण्यन्ते ततः पूर्वं भवति तस्य परिमाणं सप्ततिः कोटिलक्षाणि षट्पंचाशत् कोटिसहस्राणि ७०५६०००००००००० एतेन भागो ह्रियते

ततस्तदिदमागतं एकादश पूर्वकोटीकोट्यो द्वाविंशतिः पूर्वकोटीलक्षाणि चतुरशीतिः पूर्वकोटीसहस्राणि अष्टौ दशोत्तराणि पूर्वको-
टिशतानि एकाशीतिः पूर्वलक्षाणि पंचनवतिः पूर्वसहस्राणि त्रीणि षट्पंचाशदधिकानि पूर्वशतानि अतः ऊर्ध्वं पूर्वैर्भागो न लभ्यते ततः पूर्वांगै-
र्भागहरणं तत्रेदमागतं एकविंशतिः पूर्वांगलक्षाणि सप्ततिः पूर्वांगसहस्राणि षट् एकोनषष्ट्यधिकानि पूर्वांगशतानि ततः ऊर्ध्वमिदमन्यदुद्धरति
त्र्यशीतिर्लक्षाणि पंचाशत्सहस्राणि त्रीणि शतानि षट्त्रिंशदधिकानि मनुष्याणामिति तथा च वृद्धाचार्यप्रणीता अत्र गाथा मणुयाण ज-
हन्नपदे एक्कारस पुव्वकोडिकोडीओ बावीसं कोडिलक्खा कोडिसहस्सा य चुलसीइं अट्ठेव य कोडिसया पुव्वाण दसुत्तरा तओ होंति एक्का-
सीई लक्खा पंचाणउई सहस्सा य छप्पन्ना तिन्नि सया पुव्वाणं पुव्वं पि या अप्पेए तहा पुव्वंगाइं इमाइं अहियाइं एगवीसं लक्खाइं एगवीसं पुव्वं-
गाण सयरी सहस्सा छच्चेव य एगुणसट्ठा पुव्वंगाण सया होंति तह य। इसीइ सहस्सा पण्णासं चेव तुल्लं च सहस्सा य तिण्णि सया छत्ती-
सा एवइया विगला मणुया इति इमामेव संख्यां विशेष- एलेन निर्दिशन् प्रकारान्तरेणाह अहवणं छन्नउईछेयण-
गदायी रासी इति अहवणं त्रिधा यत् षण्णवतिछेदनकानि यो राशि- र्ददाति स षण्णवतिछेदनकदायी राशिः किमुक्तं भवति यो
राशिरर्द्धेनार्द्धेन छिद्यमानः षण्णवतिवारान् छेदं सहते पर्यंते च सकल- मेकं रूपं पर्यवसितं भवति स षण्णवतिछेदनकदायी राशिरि-
ति कः पुनरयमिति चेदुच्यते षष्ठवर्गः पंचमवर्गेण गुणितः कोऽत्र प्रत्यय इति चेदुच्यते इह प्रथमो वर्गश्छिद्यमानो द्वे छेदनके
ददाति तद्यथा प्रथमं छेदनकं द्वौ द्वितीयमेकमिति द्वितीय एकमिति द्वितीयो वर्गश्चत्वारि छेदनकानि तत्र प्रथममष्टौ द्वितीयं चत्वारस्तृतीयं
चत्वारस्तृतीयं द्वौ चतुर्थमेक इति एवं तृतीयो वर्गोऽष्टौ छेदनकानि प्रयच्छति चतुर्थः षोडश पंचमो द्वात्रिंशतं षष्ठः चतुःषष्टिमेवं पंचमवर्गे-
ण गुणितः षण्णवतिं कथमिति चेदुच्यते इह यो यो वर्गो येन येन वर्गेण गुण्यते तत्र तयोर्द्वयोरपि छेदनकानि प्राप्यन्ते यथात्र
प्रथमवर्गेण गुणितो द्वितीयो वर्गः इह तथाहि द्वितीयो वर्गः षोडशलक्षणः प्रथमवर्गेण चतुष्करूपेण गुण्यते जाता चतुःषष्टिः तस्याः प्रथमं छेदनकं द्वा-

अजाएष्टर्त्रि॥

त्रिंशतः द्वितीयं षोडशात् तृतीयमष्टौ चतुर्थं चत्वारः पंचमं द्वौ षष्ठं एक इति एवमनया त्रायिनावतीयं तत्र पंचमवर्गस्य द्वात्रिंशतः त्रिदनकानि षष्ठे वर्तुः षष्टिः ततः पंच
मवर्गेण षष्ठे वर्गे गुणिते पण्णवतिः छेदनकानि प्राप्यन्ते अवापर्ककरूपं प्राप्ययिद्वा ततः षण्णवतिवारान् गुणा द्विगुणीक्रियते कृतं च सत्यदि तावत्प्रमा
णा राशिर्भवतिवाता वसातव्यमेषषण्णवतिछेदनकदायी राशिरिति तादवं जघन्यपदमनिहितमिदानीमुत्कृष्टपदमाह गर्भजमनुष्याअसंख्य
या इत्यादि उत्कृष्टपदे मनुष्या भवंति ते असंख्येया असंख्याता अपि कालतः परिमाणचिंतायां प्रतिसमयमेकैकमनुष्यापहारे सामस्त्येनासंख्येया
भिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियंत इत्यता रूपप्रक्षिप्रमनुष्यैरेकाश्रेणिः परिपूर्णापिङ्गतेति किमुक्तं भवतिउत्कृष्टपदे ये मनुष्यास्तेषु
मध्ये एकस्मिन्नसत्कल्पनया रूपप्रक्षिप्ते सकलापि श्रेणिरेकापहि यते तस्याश्च श्रेण्याः क्षेत्रकालाभ्यामपहारमार्गणा कालतस्तावत्
दसंख्येयाभिरुत्सर्पिणीभिः क्षेत्रतोंगुलप्रथमवर्गमूलं तृतीयव र्गमूलप्रत्युत्पन्नं किमुक्तं भवतिं गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिरस
त्कल्पनया षट्पंचाशदधिकं शतद्वयप्रमाणं तस्य यत्प्रथमव र्गमूलमसत्कल्पनया षोडशलक्षणं तत्तृतीयेन व
र्गमूलेनासत्कल्पनया द्विकलक्षणेन गुण्यते गुणिते च सति यावा न् प्रादेशराशिर्भवति असत्कल्पनया द्वात्रिंशत्प्रमाणस्तावत्प्रमा
णोः खंडैः रपहियमाणा यावत् श्रेणिर्निष्ठामियर्ति तावन्मनुष्या अ पि निष्ठामुपयांतीत्याह कथमेकस्यां श्रेण्यामेवंप्रमाणैः खंडैर
पहियमाणायामसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लगंतीत्युच्यते क्षेत्रस्यातिसूक्ष्मत्वात् उक्तं च सूत्रेपि सूक्ष्मस्तावद्भवति कालस्ततः सूक्ष्मतरं भवति क्षेत्रं
अंगुलश्रेणिमात्रे असंख्याः उत्सर्पिण्यवसर्पिण्योऽसंख्या इति मुक्तान्योधिकमुक्तवत् वैक्रियाणि बद्धानि संख्यानि गर्भव्युत्क्रांतिकानामेव
तेषां विक्रियालब्धिसंभवात् मुक्तान्योधिकमुक्तवत् आहारकाण्योधिकाहारकवत् तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धौदारिकवत् मुक्ता
न्योधिकमुक्तवत् व्यंतराणां औदारिकाणि यथा नैरयिकाणां वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि तत्र कालतः परिमाणचिंतायां प्रतिसमयमेकै
कापहारे असंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरपहियंते क्षेत्रतोऽसंख्येयाः श्रेणयः असंख्याताः श्रेणयः यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमा ११६

णानीति भावः ताश्च श्रेणयः कियंत्य इति चेत् उच्यते प्रतरस्यासंख्येयो भागः प्रतरासंख्येयभागप्रमिता इत्यर्थः तथा चाह विष्कंभसू
चीरिति वैक्रियशरीराणि व्यंतराणां यथा नैरयिकाणां केवलं सूच्याविशेषसम्भवात् नवरमित्यादि नवरं तासां श्रेणीनां वि
ष्कंभसूचिर्वक्तव्येति शेषः सा च सूचिः प्रतरासंख्येयभागप्रमिता इति चेत् उच्यते इह महादंडके पंचेंद्रियतिर्यग्नपुंसकेभ्यः संख्येयगुणहीना व्यंतराः
पठ्यंते तेषां विष्कंभसूचिरपि तिर्यक्पंचेंद्रियविष्कंभसूचेरसंख्येयगुणहीनाव्याख्येया इति आह च मूलटीकाकारोपि महादंडके पंचेंद्रिय
तिर्यग्नपुंसकेभ्यः संख्येयगुणहीना व्यंतराः पठ्यंते तस्मात् विष्कंभसूचिरपि तेभ्यो असंख्येयगुणहीना वक्तव्येति सं
प्रति प्रतिभागमुच्यते प्रतिभागो नाम खंड संख्येयशतयोजनसमयवर्ग पलिभागः प्रतरस्य संख्येययोजनशतवर्गप्रमाणः प्रतिभा
गः प्रतरस्य अपहरणे अपहरणे वा इति वाक्यशेषः इय मत्र भावना संख्येययोजनशतवर्गप्रमाणानि खंडानि य
दि एकैकव्यंतरः स्थाप्यते तत् सकलमपि प्रतरं समापयंति । यदि वा एकैकव्यंतरापहारे एकैकं संख्येययो
जनशतवर्गप्रमाणं खंडमपहियते तत एकत्र व्यंतरा निष्ठां यांति प्रतरं सकलं प्रतरमिति मुक्तान्योधिकवत् आहा
रकाणि नैरयिकवत् तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत् । मुक्तान्योधिकमुक्तवत् ज्योतिष्काणामौदारिकाणि नैरयिकवत्
वैक्रियाणि बद्धान्यसंख्येयानि तत्र कालतो मार्गणायां प्रतिसमयमेकैकापहारे सामस्त्येनासंख्येयाभिरुत्सर्पिण्यवसर्पिणीभिरप
हियंते क्षेत्रतोऽसंख्येयाः श्रेणयः ताश्च श्रेणयः प्रतरासंख्येयभागप्रमिता तथा चाह ता इ श्रेणीनां विष्कंभ इति नवरमित्यादि तावि
शेषं दर्शयति नवरं तासां श्रेणीनां विष्कंभसूचिर्वक्तव्येति शेषः इयमपि सूचिः सिद्धत्वात्काकथमिति स्वयमेवाह इति चेत् उच्यते यस्मान्महा
दंडके व्यंतरेभ्यो ज्योतिष्काः संख्येयगुणा उक्तास्ततस्तेषां विष्कंभसूचिरपि तेषां विष्कंभसूचेः संख्येयगुणा द्रष्टव्याः तथा चाह मूलटीकाका
रो ज्योतिष्काणामंतरहिता व्यंतरेभ्यः संख्येयगुणा पठ्यंते तस्माद्विष्कंभसूचिरपि तेभ्यः संख्येयगुणा वक्तव्येति नवरं प्रतिभागः स्पष्टत

ताविशेषमेवाह ॥ विष्कंभंगुलमयव अपलिनागापयरस्सइति षष्ठं वा शतादधिकशतादधिकशतद्वयांगुलवर्गप्रमाणास्तु श्रेणिखंडयष्टेकैको
ज्योतिष्कावाप्यते ततोऽस्मत्कल्पनया प्रतरमापूरयति यदि वा यद्येकैकज्योतिष्कापहारेणैकैकं षट्पंचाशदधिकशतद्वयवर्गप्रमाणं श्रेणिखं
डमपहियते ततएकज्योतिष्काः परिसमाप्तिमुपयांति अपरमेकं सकलप्रतरमिति एवं ज्योतिष्काणां व्यंतरेभ्यः संख्येयगुणहीनः प्रतिभागः सं
ख्येयगुणाभ्यधिकाः सूचिः एवं संप्रदायसूत्रः षट्पंचाशदधिकशतद्वयप्रमाणएवप्रविभागउक्तो न तु षट्पंचाशदधिकशतद्वयवर्गप्रमाणप्र
मावक्षेत्रः ब यत्सद्दोसयंगुलसइयपणासहिंनाइयपयरं ज्जोइसिएहिं हीरइइति मुक्तान्योधिकमुक्तवत् आहारकाणि नेरयि
कवत् तेजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत् मुक्तान्योधि   कमुक्तवत् वैमानिकानामौदारिकाणि नेरयिकवत् वैक्रि
याणि बद्धानि असंख्येयानि तत्र कालतो मार्गणा ज्योतिष्कव   त् क्षेत्रतो मार्गणा संख्येया श्रेणयः किमुक्तं भवति
असंख्येयासु श्रेणिषु यावंत आकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणा   नीति तासां च श्रेणीनां परिमाणं प्रतरस्यासंख्येयत
मः प्रतरासंख्येयभागप्रमिताह्योऽयमर्थः तत्र प्रतरासंख्येयभा   गो नैरयिकादिमार्गणायामभिहितस्तथापि विशेषतरं परि
माणप्रतिपादयन्निमित्तमित्याह तासां श्रेणीनां विष्कंभसूची   अंगुलद्वितीयवर्गमूलं तृतीयवर्गमूलप्रत्युत्पन्नं एतदुक्तं भवति अं
गुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेरसत्कल्पनया षट्पंचाशदधिकशतद्वयप्रमाणस्य यत् द्वितीयवर्गमूलमसत्कल्पनया चतुष्कलक्षणं तत्तृतीय
वर्गमूलेनासत्कल्पनया द्विकरूपेण गुणितं यस्मिंस्तावान्प्रदेशराशिरेवत्यसत्कल्पनयाऽष्टौ वा वत्प्रदेशात्मिकया विष्कंभसूच्या प
रिमिताः श्रेणयः परिग्राह्याः तत्रापि तावंत्य एव श्रेणय इति प्रकारद्वयेऽप्यर्थोऽवसेयः मुक्तान्योधिकमुक्तवत् आहारकाणि नैरयिकवत्
तैजसकार्मणानि बद्धानि बद्धवैक्रियवत् मुक्तान्योधिकमुक्तवत् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां द्वादशं पदं समा
प्तं ॥ ॥ तदेवं व्याख्यातं द्वादशं पदं संप्रति त्रयोदशमारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे औदारिकादिशरीरविभाग उक्तस्तानि

पुनः शरीराणि तथापरिणाममंतरेण निर्वर्तितानि न भवंति ततः परिणामस्वरूपप्रदर्शनार्थमिदमारभ्यते तत्रेदमादिसूत्रं ॥ कइविहेणं भंते परि
णामे पण्णत्ते इत्यादि कतिविधः कतिप्रकारो णमिति वाक्यालंकारे भदंत परिणामः प्रज्ञप्तः परिणमनं परिणामः अकर्तरीति भावे घञ्प्र
त्ययः परिणमनं च नयमतभेदेन विचित्रं नयाश्च नैगमादयोऽनेकास्तेषां च सर्वेषामपि संग्राहकौ प्रवचने द्वौ नयौ तद्यथा द्रव्यास्तिकनयः प
र्यायास्तिकनयश्च तथा चाह श्रीमल्लवादिनः संगृहीतसमस्तपरस्परलवागारणाद्बुद्धिद्वयपक्षवर्त्तंयसेसा द्विगम्या सितं [?] द्रव्यास्तिकन
यमतेन परिणामो नाम यत्कथंचित्सदेवोत्तरपर्यायरूपं धर्मांतरमधिगच्छति न च पूर्वपर्यायस्यापि सर्वथावस्थानं नाप्येकांतेन विनाश
था चोक्तं परिणामो ह्यर्थांतरगमनं न च सर्वथा व्यवस्थानं न च सर्वथा विना   शः परिणामस्तद्विदामिष्टः पर्यायास्तिकनयमतेन पुनः परि
णमनं पूर्वसत्पर्यायापेक्षया विनाश उत्तरेण चासता पर्यायेण प्रादुर्भा   वस्थावामुभयनयमधिकृत्यान्यत्राप्युक्तं सत्पर्यायेण वि
नाशः प्रादुर्भावोऽसता च पर्ययतः द्रव्याणां परिणामः प्रोक्तः   खलु पर्ययनयस्य [?] भगवानाह गौतम द्विविधः प
रिणामः प्रज्ञप्तस्तद्यथा जीवपरिणामश्चाजीवपरिणामश्च तत्र जीवा   स्य परिणामो जीवपरिणामः स प्रायोगिकः अजीव
स्य परिणामोऽजीवपरिणामः स वैस्रसिकः वशात्सुगतानि करे [?]   दसूत्राकोतांश्चनेयत् अत्र सूत्रकृदेव दर्शयति तथा चाह जीव
परिणामेणं भंते इत्यादि दशविधो जीवपरिणामस्तद्यथा गतिपरिणामः इत्यादि तत्र गम्यते नैरयिकादिगतिकर्मोदयवशादवाप्यत इति
गतिर्नैरयिकत्वादिपर्यायपरिणतिर्गतिरेव परिणामः गतिपरिणामः तथा इंदनादिंद्र आत्मा ज्ञानलक्षणः परमैश्वर्ययोगात् तस्येदमिंद्रियमिति
निपातनादिंद्रशब्दादियप्रत्ययः इंद्रियाण्येव परिणाम इंद्रियपरिणामः तथा कषंति हिंसंति परस्परं प्राणिनोऽस्मिन्निति कषः संसारस्तमयं
ते गच्छंत्येभिर्जंतव इति प्रापयंतीति कषायाः कर्मणोऽण्प्रत्ययः कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः लेश्यादिशब्दार्था वो
वक्ष्यमाणाः लेश्यैव परिणामः योग एव परिणामः उपयोग एव परिणाम उपयोगपरिणामः एवं ज्ञानपरिणामदर्शनपरिणामचारित्र

परिणामो वेदपरिणामश्च पि तावतीयं संभवमीषां पदानामित्थं क्रमेणोपन्यासकारणमभिधीयते तत्र सर्वभावा नरकादावाश्रिता गतिपरिणामं वि
नाप्रादुःष्यन्ति ततः प्रथमं गतिपरिणाम उक्तः गतिपरिणामे च सत्यवश्यमिन्द्रियपरिणाम इति तदनन्तरमिन्द्रियपरिणाम उक्तः इन्द्रियपरिणामे च स
ति इष्टानिष्टविषयसंबन्धाद्रागद्वेषपरिणतिरुपजायत इति तदनन्तरं कषायपरिणामः कषायपरिणामश्चावश्यं लेश्यापरिणामाविनाभावी न तथाहि
लेश्यापरिणामः सयोगिकेवलिनामपि यावद्भवति यतो लेश्यानां स्थितिनिरूपणावसरे लेश्याध्ययने शुक्ललेश्याया इयं जघन्योत्कृ
ष्टा च स्थितिः प्रतिपादिता मुहुत्तद्धं तु जहन्ना उक्कोसा होइ पुव्वकोडीउ नवहिं वरिसेहिं ऊणा नायव्वा सुक्कलेसाए इति सा च नववर्षोनपूर्वको
टिप्रमाणोत्कृष्टा स्थितिः शुक्ललेश्यायाः सयोगिकेवलिन्युपपद्यते। नान्यत्र कषायपरिणामस्तु सूक्ष्मसंपरायं यावद्भवति ततः क
षायपरिणामो लेश्यापरिणामाविनाभावी ततो लेश्यापरिणामस्तु। कषायपरिणामं विनापि भवति ततः कषायपरिणामा
नन्तरं लेश्यापरिणाम उक्तो न तु लेश्यापरिणामानन्तरं कषाय। परिणामः तथा लेश्यापरिणामो योगपरिणामा
त्मको योगपरिणामा लेश्या इति वचनात् तदुपपादयिष्यते वायम। र्थो लेश्यापदे सविस्तरमतो लेश्यापरिणामानन्तरं यो
गपरिणाम उक्तः संसारिणां च योगपरिणतानामुपयोगपरिणतिर्भवतीति योगपरिणामानन्तरमुपयोगपरिणामः सति चोपयोगपरिणा
मे ज्ञानपरिणाम इति तदनन्तरं ज्ञानपरिणाम उक्तः ज्ञानपरिणामश्च द्विधा सम्यक्ज्ञानपरिणामो मिथ्याज्ञानपरिणामश्च तौ च न सम्यक्त्वमि
थ्यात्वव्यतिरेकेण भवत इति तदनन्तरं दर्शनपरिणामः जीवानां जिनवचनाकर्णनतो तान्नवत्र संवेगादिभावतश्चारित्रावरणकर्मक्षयोपशम
तश्चारित्रपरिणाम उपजायते ततो दर्शनपरिणामः चारित्रपरिणामश्चाचारवेदपरिणामं प्रलयमुपनयंति महासत्त्वास्ततश्चारित्रपरिणामान
न्तरं वेदपरिणामानन्तरं वेदपरिणाम उक्तः स्त्रीवेदसुक्ताज्जीवस्य गत्यादयः परिणामविशेषाः संभवत्येतेषामेव यथाक्रमं लक्षणं तत्पदर्शयति ग
इपरिणामेणं भंते कइविहे पण्णत्ते इत्यादि पाठसिद्धं नवरं नैरयिकादयो वेदपरिणामविशेषाद्विशिष्टास्तान् तथा प्रतिपादयति नेरइ ११८

याइत्यादि सूत्रमनन्तरं नैरयिकाणां कृष्णनीलकापोतरूपास्तिस्र एव लेश्या न शेषास्तत्रापि तिस्रः पृथिवीक्रमेणोक्तं आद्ययोर्द्वयोः पृथिव्योः का
पोतलेश्या तृतीयस्यां कापोतलेश्या नीललेश्या च चतुर्थ्यां नीललेश्या पंचम्यां नीललेश्या कृष्णलेश्या च षष्ठीसप्तम्योः कृष्णलेश्यैव ततउक्तं कण
ह्लेसा वि नीललेसा काउलेसा वि तथा तिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यव्यतिरेकेणान्यत्र चारित्रपरिणामः सर्वथा न भवति न च सम्यग्दर्शनेन चारित्रपरिणा
मनिषेधः वेदपरिणामचिंतायां च नैरयिकाणां नपुंसका एव न स्त्रियो नापि पुरुषाः नारकाः संमूर्छिमा नपुंसका नीति वचनात् एवं असुरकुमारा अपि नवरं
मतिमथ्यकृत्यादवगाति कापोतमेषां च महर्द्धिकानां तेजोलेश्यापि भवति तदुक्तं तेउलेस्सा विइति वेदपरिणामचिंतायां स्त्रियः पुरुषाश्च भवन्ति न नपुंसका
देवानां नपुंसकत्वस्याभावात् तथा पृथिवीकायसूत्रे नवरं लेसापरिणाम णमित्यादि इह पृथिव्यंबुवनस्पतीनां तेजोलेश्यापि संभवति
येन सौधर्मेशानपर्यन्तानां देवानामेतेषूत्पत्तिसंभवात् तदुक्तं तेउलेसा विइति तथा पृथिव्यादीनां पंचानामपि सास्वादन
सम्यक्त्वमपि न भवति आगमे निषेधात् नतो ज्ञाननिषेधः सम्यक्। निषेधश्च कृतः सम्यग्मिथ्यात्वपरिणामस्तु संज्ञिपंचेन्द्रि
याणामेव भवति न शेषाणामतो निषेधः द्वीन्द्रियादीनां पुनः केषांचि। करणपर्याप्तावस्थानां सास्वादनसम्यक्त्वमवाप्यते ततो मति
ज्ञानपरिणतावपि सम्यग्दृष्टयो यथोक्ता तिर्यक्पंचेन्द्रियाणां च षडपि ले श्याः संभवति ततः सूत्रे उक्तं जाव सुक्कलेस्सा विइति तथा दे
शतः चारित्रपरिणामोऽपि तेषामुपलभ्यत इति तदुक्तं चरित्ताचरित्ती विइति तथा ज्योतिष्काणां तेजोलेश्यैव केवला न शेषा लेश्या अतो लिखितं
लेश्यादि स्निग्धबंधनपरिणामश्च रूक्षबंधनपरिणामश्च तत्र स्निग्धस्य सतो बंधनपरिणामः स्निग्धबंधनपरिणामः तथा रूक्षस्य सतो बंधनप
रिणामो रूक्षबंधनपरिणामः अत्राशाोद्युमनो नानुकालदृष्टान्ता अथ कथं स्निग्धस्य रूक्षता बंधनपरिणामो भवति कथं वा रूक्षस्य सत इति बं
धनपरिणामस्य लक्षणमाह समनिद्धयाए इत्यादि परस्परं समस्निग्धतायां समगुणस्निग्धतायां तथा परस्परं समरूक्षतायां बंधो न भवति किंतु
यदि परस्परं स्निग्धस्य रूक्षस्य च विषममात्रा भवति तदा बंधः स्कंधतो उपजायते इयमत्र भावना समगुणस्निग्धस्य परमाण्वादेः सम

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

परिणामो वेदपरिणामश्चेति नवानां चामीषां पदानामित्थं क्रमेणोपन्यासे कारणमभिधीयते तत्र सर्वे नारकादिभावा अपि गतिपरिणामं वि-
ना प्रादुःष्यन्तीति ततः प्रथमं गतिपरिणाम उक्तः गतिपरिणामे च सत्यवश्यमिन्द्रियपरिणाम इति तदनन्तरमिन्द्रियपरिणाम उक्तः इन्द्रियपरिणामे च स-
ति इष्टानिष्टविषयसंबन्धाद् रागद्वेषपरिणतिरुपजायते इति तदनन्तरं कषायपरिणामः कषायपरिणामश्चावश्यं लेश्यापरिणामाविनाभावी न पुनर्ले-
श्यापरिणामः सयोगिकेवलिनामपि यावद्भवति यतो लेश्यानां स्थितिनिरूपणावसरे लेश्याध्ययने शुक्ललेश्याया जघन्योत्कृ-
ष्टा च स्थितिः प्रतिपादिता मुहुत्तद्धं तु जहन्ना उक्कोसा होइ पुव्वकोडीउ नवहिं वरिसेहिं ऊणा नायव्वा सुक्कलेसाए इति सा च नववर्षोनपूर्वको-
टिप्रमाणोत्कृष्टा स्थितिः शुक्ललेश्यायाः सयोगिकेवलिन्युपपद्यते। नान्यत्र कषायपरिणामस्तु सूक्ष्मसंपरायं यावद्भवति ततः क-
षायपरिणामो लेश्यापरिणामाविनाभूतो लेश्यापरिणामस्तु। कषायपरिणामं विनापि भवतीति ततः कषायपरिणामा-
नन्तरं लेश्यापरिणाम उक्तो न तु लेश्यापरिणामानन्तरं कषाय। परिणामः तथा लेश्यापरिणामो योगपरिणामा-
त्मको योगपरिणामो लेश्या इति वचनात् उपपादयिष्यते चायमर्थो लेश्यापदे सविस्तरमतो लेश्यापरिणामानन्तरं यो-
गपरिणाम उक्तः संसारिणां च योगपरिणतानामुपयोगपरिणतिर्जायते ततो योगपरिणामानन्तरमुपयोगपरिणामः सति चोपयोगपरिणा-
मे ज्ञानपरिणाम इति तदनन्तरं ज्ञानपरिणाम उक्तः ज्ञानपरिणामस्तु द्विधा सम्यग्ज्ञानपरिणामो मिथ्याज्ञानपरिणामश्च तौ च न सम्यक्त्वमि-
थ्यात्वव्यतिरेकेण भवत इति तदनन्तरं दर्शनपरिणाम उक्तः जीवानां जिनवचनाकर्णनतो नवनवसंवेगादिभावतश्चारित्रावरणकर्मक्षयोपशम-
तश्चारित्रपरिणाम उपजायते ततो दर्शनपरिणामः चारित्रपरिणामश्चात्र वेदपरिणामं प्रलयमुपनयन्ति महासत्त्वा अतश्चारित्रपरिणामान-
न्तरं वेदपरिणाम उक्तः एवमुक्ता जीवस्य गत्यादयः परिणामविशेषाः संप्रत्येतेषामेव यथाक्रममुत्तरभेदानुपदर्शयति ग-
इपरिणामेणं भंते कइविहे पन्नत्ते इत्यादि पाठसिद्धं संप्रति नैरयिकादयो ये परिणामविशेषविशिष्टास्तान् प्रतिपादयति नेरइ- ११८

या इत्यादि सुगमं नवरं नैरयिकाणां कृष्णनीलकापोतरूपास्तिस्र एव लेश्या न शेषास्तत्रापि तिस्रः पृथिवीक्रमेणैवं आद्ययोर्द्वयोः पृथिव्योः का-
पोतलेश्याः तृतीयस्यां कापोतलेश्या नीललेश्याश्च चतुर्थ्यां नीललेश्याः पञ्चम्यां नीललेश्याः कृष्णलेश्याश्च षष्ठीसप्तम्योः कृष्णलेश्या एव तत उक्तं क-
ण्हलेसावि नीललेसावि काउलेसावि तथा तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यतिरेकेणान्यत्र चारित्रपरिणामः सर्वथा न भवति भवस्वाभाव्यात् ततश्चारित्रपरिणा-
मनिषेधः वेदपरिणामचिन्तायां च नैरयिकाणां नपुंसकवेद एव न स्त्रियो नापि पुरुषाः नारकसंमूर्च्छिमा नपुंसका इति वचनात् एवमसुरकुमारा अपि नवरं
[illegible] च महर्द्धिकानां तेजोलेश्यापि भवति तत उक्तं तेउलेसावि इति वेदपरिणामचिन्तायां स्त्रियः पुरुषा वा न तु नपुंसका-
देवानां नपुंसकवेदस्यासंभवात् तथा पृथिवीकायसूत्रे तेउलेसा परिणामेणमित्यादि इह पृथिव्यम्बुवनस्पतीनां तेजोलेश्यापि संभवति
येन सौधर्मेशानपर्यन्तानां देवानामेतेषूत्पादसंभवात् तत उक्तं तेउलेसावि इति तेषां च पृथिव्यादीनां पञ्चानामपि सासादन-
सम्यक्त्वमपि न भवति आगमे निषेधात् ततो ज्ञाननिषेधः सम्यक्त्व। निषेधश्चोक्तः ततः सम्यग्मिथ्यात्वपरिणामस्तु संज्ञिपञ्चेन्द्रि-
याणामेव भवति नान्येषामसंज्ञिनां निषेधः द्वीन्द्रियादीनां पुनः केषांचि। करणपर्याप्तावस्थानां सासादनसम्यक्त्वमवाप्यते ततस्ते
ज्ञानपरिणता अपि सम्यग्दृष्टयः प्रज्ञापिताः तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाणां च षडपि ले श्याः संभवन्ति ततः सूत्रे उक्तं जाव सुक्कलेसावि इति तथा दे-
शतः चारित्रपरिणामोऽपि तेषामुपजायते तत उक्तं चरित्ताचरित्तीवि इति तथा ज्योतिष्काणां तेजोलेश्यैव केवला न शेषा लेश्या ततस्तेउ-
लेसा इत्यादि स्निग्धबन्धनपरिणामश्च रूक्षबन्धनपरिणामश्च तत्र स्निग्धस्य सतो बन्धनपरिणामः स्निग्धबन्धनपरिणामः तथा रूक्षस्य सतो बन्धनप-
रिणामो रूक्षबन्धनपरिणामश्चशब्दौ स्वगतानेकभेदसूचकौ अथ कथं स्निग्धस्य सतो बन्धनपरिणामो भवति कथं वा रूक्षस्य सत इति बन्ध-
नपरिणामस्य लक्षणमाह समनिद्धयाए इत्यादि परस्परं समस्निग्धतायां समगुणस्निग्धतायां तथा परस्परं समरूक्षतायां बन्धो न भवति किन्तु
यदि परस्परं स्निग्धस्य रूक्षस्य च विषममात्रा भवति तदा बन्धः स्कन्धतापजायते इयमत्र भावना समगुणस्निग्धस्य परमाण्वादेः सम-

गुणस्निग्धेन परमाण्वादिना सह संबंधो न भवति तथा समगुणरूक्षस्यापि परमाण्वादिना सह संबंधो न भवति किंतु यदि स्निग्धः स्निग्धेन रूक्षो
रूक्षेण सह विषमगुणो भवति तदा विषममात्रत्वाद्भवति तेषां परस्परं संबंधः विषममात्रया बंधो भवतीत्युक्तं ततो विषममात्रानिरूपणार्थ
माह च णिद्धस्स णिद्धेण दुयाहिएणेत्यादि यदि स्निग्धस्य परमाण्वादेः स्निग्धगुणेनैव सह परमाण्वादिना बंधो भवितुमर्हति तदा नियमा
त् द्व्याद्यधिकत्र्याद्यधिकादिगुणेनैव परमाण्वादिनेति भावः रूक्षगुणस्यापि परमाण्वादे रूक्षगुणेन परमाण्वादिना सह यदि बंधो भवति तदा
तस्यापि तेन द्व्यधिकादिगुणेनैव नान्यथा यदा पुनः स्निग्धरूक्षयोर्बंधस्तदा कथमिति चेदत आह णिद्धस्स लुक्खेणेत्यादि स्निग्धस्य रूक्षेण सम
ह बंधमुपैति उपपद्यते जहन्नवज्जो विसमः समो वा किमुक्तं भवति एक गुणरूक्षं चैकगुणाद्विशेषस्य द्विगुणरूक्षं चैकगुणाद्विशेषस्य द्विगुणा
रूक्षं चैकगुणाद्विशेषस्य द्विगुणस्निग्धादि द्विगुणरूक्षादिना सर्वेण बंधो भवतीति उक्तो बंधनपरिणामोऽधुना गतिपरिणाममा
ह गइपरिणामे णं भंते इत्यादि द्विविधो गतिपरिणामस्तद्यथा स्पृ शद्गतिपरिणामोऽस्पृशद्गतिपरिणामश्च तत्र स्पृश
त्या गतिपरिणामः स स्पृशद्गतिपरिणामो यथा ठिक्करिकाया उ जलस्योपरि प्रयत्नेन तिर्यक्प्रक्षिप्तायाः सा हि तथा प्रक्षिप्ता
सती अपांतराले जलं स्पृशंती स्पृशंती गच्छति बालजनप्रसिद्धमेतत् त थास्पृशतो गतिपरिणामोऽस्पृशद्गतिपरिणामः यदस्पृशन्
केनापि सहापांतराले संस्पर्शमनुभवति तस्यास्पृशद्गतिपरिणाम इति भावः अन्ये त्वाहुः स्पृशद्गतिपरिणामो नाम यत्प्रय
त्नविशेषात् क्षेत्रप्रदेशान् स्पृशन् गच्छति अस्पृशद्गतिपरिणामो यत् क्षेत्रप्रदेशानस्पृशन्नेव गच्छति तच्च न सम्यक् नभसः सर्वव्यापितया तत्प्र
देशसंस्पर्शव्यतिरेकेण गतेरसंभवात् बहुश्रुतेभ्यो वा परिभावनीयं अत्रैव प्रकारांतरमाह अहवा दीहगइपरिणामे य हस्सगइ
परिणामे य इति अथवेति प्रकारांतरे अन्यथा वा गतिपरिणामो द्विविधः तद्यथा दीर्घगतिपरिणामो ह्रस्वगतिपरिणामश्च तत्र विप्रकृष्टदेशांतर
प्रापिपरिणामो दीर्घगतिपरिणामस्तद्विपरीतो ह्रस्वगतिपरिणामः परिमंडलादिसंस्थानविशेषाः षड् भेदा यथा प्रागेव व्याख्याता इतिवायोम ११८

आख्यायंते अगुरुलघुपरिणामो भाषादिपुद्गलानां कम्मगमणभासाई एयाइं अगुरुलहुयाइं इति वचनात् तथा अंतसूक्ष्मानंतद्रव्याणां वा का
शादीनां अगुरुलघुपरिणामग्रहणमुपलक्षणं तेन गुरुलघुपरिणामोऽपि द्रष्टव्यः स चौदारिकादिद्रव्याणां तैजसद्रव्यपर्यंतानामवसेयः उ
रालियवेउव्वियआहारगतेयगुरुलहुदव्वा इति वचनात् सुब्भिसद्दे इति शुभशब्दः दुब्भिसद्दे इति अशुभः शब्द इति च इति श्रीमलय
गिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां त्रयोदशं पदं समाप्तं १३ ॥ ॥ तदेवं व्याख्यातं त्रयोदशं पदमधुना चतुर्दशमारभ्यते तस्य चायम
भिसंबंधः इहानंतरपदे गत्यादिलक्षणो जीवपरिणामः सामान्यतो उक्तः सामान्यं च विशेषनिष्ठमतः स एव विशेषतः कश्चित् कचित् प्र
तिपाद्यते तत्रैकेंद्रियाणामपि क्रोधादिकषायभावात् सकषायत्वा जीवः कर्मणो योग्यान् पुद्गलान् आदत्ते इति वचनात् प्राधा
न्येन बंधहेतुत्वादादावेव विशेषतः कषायपरिणामप्रतिपादनार्थ मिदमारभ्यते तत्रेदमादिसूत्रं कइ णं भंते कसायाइ
त्यादि कति कियत्संख्याकाः कषाया इति पूर्ववत् भति कियत्संख्याकाः कषाया इति पूर्ववत् रदंतपर
मकल्याणयोगेन कषायाः प्रज्ञप्ताः कषंति विलिखंति वि लिखंति कर्मरूपं क्षेत्रं सुखदुःखशस्योत्पादनायेति कषा
याः कृष्णादिक आदेः प्रत्ययो निपातनात् ऋकारस्य अकारः यदिवा कलुषयंति शुद्धस्वभावं संतं कर्ममलिनं कुर्वंति जीवमिति कषा
याः पूर्ववत् आयप्रत्ययः निपातनात् कलुषशब्दस्य णिजंतस्य कषादेशश्चोक्तं च सुहदुक्खबहुस्सइयं कम्मखेत्तं कसंति ते जम्हा कलुसंति जं
च जीवं तेण कसाइत्ति वुच्चंति निर्वचनसूत्रेऽप्यार्षत्वेन इकारादिदं कषस्य अपि सूत्रं कइपइट्ठिए णं भंते इत्यादि कियत्सु प्रकारेषु प्रतिष्ठितो न
देतां क्रोधः भगवानाह चउप्रतिष्ठितः तद्यथा आत्मप्रतिष्ठित आत्मप्रतिष्ठितः किमुक्तं भवति स्वयमाचरितस्य ऐहिकं प्रत्यपायमवबुध्य य
दा कश्चिदात्मन एवोपरि क्रुध्यति तदा आत्मप्रतिष्ठितः क्रोधः परप्रतिष्ठित इति यदा परः उदीरयति आक्रोशादिना कोपं तदा किल तद्विषयः क्रोध
उपजायते इति स परप्रतिष्ठित इति नैगमनयदर्शनमेतत् नैगमनयो हि तद्विषयतामात्रेणापि तत्प्रतिष्ठितं मन्यते यथा जीवसम्यग्दर्शनमजीवस

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

ष्यादर्शनमित्यादावात्मपक्षोऽलंगः सम्यग्दर्शनस्याधिकरणचिन्तायामाविष्कृतं तदुभयप्रतिष्ठित आत्मपररूपोभयप्रतिष्ठितः यदा कश्चित्स्वापराधविक्षपराध
वशादात्मपरविषयं क्रोधमाधत्ते तदा स प्रतिष्ठितानामयमिति स्वयं दुश्चरणमाक्रोशादिकं वा कारणं निरालंबन एव केवलः क्रोधवेदनीयोदयादुपजायते,
सहितात्मप्रतिष्ठितः स्वयं दुश्चरणमावतस्यात्मविषयत्वाभावान्नापि परप्रतिष्ठितः परस्यापि निरपराधतया अपराधमलावनीया अभावतः क्रोधालंबनत्वा
योगात् द्रष्टव्यस्तु कस्यापि कदाचिदेवमेव केवलः क्रोधवेदनीयोदयादुपजायमानः क्रोधस्वभावः पश्चात्तदुत्तं आशामतिक्रम्य कारणं क्रोधान्तेषु विरु
पंलाघत नववक्ति विच्छित्ताघायतीति अत एवोक्तं सर्वमहर्षिभिः सापेक्षाणि च निरपेक्षाणि च कर्म्माणि फलविपाकेषु सोपक्रमं च निरुपक्रमं च दृष्टं च
यायुक्तमिति एवं मानमायालोभा अपि आत्मपरोभयप्रतिष्ठिता अभावनीयाः तदेवमधिकरणमभिधायेदानीमुत्पत्तिकारणमभिधित्सुराह
कतिहिं णं भंते ठाणेहिं कोहुप्पत्ती भवइ इत्यादि तिक्खुत्तो सिरिति। स्थानानि कारणानि कतिभिः कियत्संख्याकैः स्थानैः कारणैः
क्रोधोत्पत्तिर्भवति भगवानाह चउहिं स्थानैः ज्ञानैश्चतुर्भिः स्थानैराह। खेत्तं पडुच्च इत्यादि तत्र नैरयिकाणां नैरयिकक्षेत्रं प्रती
त्य तिरश्चां तिर्यक्क्षेत्रं मनुष्याणां मनुष्यक्षेत्रं देवानां देवक्षेत्रं च पडुच्च। खेत्तं वत्थु सचेतनं वा अचेतनं शरीरं प्रतीत्य उ:संस्थितं विरूपं वा उपधिं प्र
तीत्य तियत् यत् यस्यापकरणं तस्य तत्स्वोरादिनापह्रियमाणं मत्तु वा वा तीत्य एवं नैरयिकादिदंडकसूत्रमपि संप्रति सम्यग्दर्शनादिगुणविघा
तहेतुत्वमाह कइविहे णं भंते इत्यादि अनंतानुबंध्यादिनामानार्थमयेकर्म्मप्रकृतिपदे वक्ष्यामो नावार्थस्तु सम्यक्त्वगुणविघातहेतुरनंतानुबंधी
देशविरतिघाती अप्रत्याख्यानः सर्वविरतिगुणविघाती प्रत्याख्यानावरणः यथाख्यातचारित्रविघातकः संज्वलनः एतान्चतुरोऽपि नैरयिकादि
दंडकक्रमेण चिंतयति एवं मानमायालोभा अपि प्रत्येकं चतुर्विधाः सामान्यतो दंडकक्रमेण च भावनीयाः संप्रत्येतेषामेव क्रोधादीनां निर्वृत्ति
मिदानीं वक्तव्यत्वादाह कइविहे णं भंते इत्यादि यदा परस्यापराधं सम्यगवबुध्य क्रोधकारणं व्यवहारतः पुष्टमवलंब्यमानात्मा स्यात्
क्रोधः उपजायते इत्याभोगनिर्वर्तितः यदा त्वेवमेव तथाविधमुहूर्तं विचारात् गुणदोषविचारणाशून्यः परवशीभूय क्रोधः १२७

कुरुते तदा स क्रोधोऽनाभोगनिर्वर्तितः उपशांतोऽनुदयावस्थः अनुपशांत उदयावस्थः एवमेतद्विषयं दंडकसूत्रमपि भावनीयं एवं मानमायालोभाः प्रत्ये
कं चतुःप्रकाराः सामान्यतो दंडकक्रमेण च वक्तव्याः संप्रति फलमभिधित्सुः कालत्रयवर्तिनामष्टानामपि कर्मणामुपचयमाह जीवा णं भंते कइहिं ठाणेहिं अट्ठ
कम्मपयडीओ चिणिंसु इत्यादि जीवाः कतिभिः स्थानैरष्टौ कर्मप्रकृतीश्चितवंतः चयनं नाम कषायपरिणतस्य कर्म्मपुद्गलोपादानमात्रं भगवा
नाह चउहिं ठाणेहिं स्थानैः तद्यथा क्रोधेन मानेन मायया लोभेन च एवं नैरयिकादिदंडकोऽपि वक्तव्यः एष दंडकोऽतीतकालविषयः एवं वर्त्तमान
कालभविष्यत्कालविषयावपि वाच्यौ एवमुपचयबंधोदीरणावेदननिर्जराविषया अपि प्रत्येकं त्रयस्त्रयो दंडका वाच्या इति सर्वसंख्यया अष्टादश दंडकाः तत्र
उपचयो नाम स्वाबाधाकालस्योपरि ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलादीनां वेदनार्थं निषेकः स चैवं प्रथमस्थितौ सर्वप्रभूतं द्वितीयस्यां स्थितौ
विशेषहीनं एवं विशेषहीनं तावद्वाच्यं यावदुत्कृष्टकालबध्यमाना याः स्थितयः उत्कृष्टास्थितिः तत्र स्वस्वविपाककर्मप्रकृतिस्थितिकायां पंचसप्तति
कायां वा स्थितौ मितिततो बध्यते बंधनं नाम ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानामयोऽक्षरप्रकारेण स्वाबाधाकालोत्तरकाल
निषेकानंतरं यद्भूयः कषायपरिणतिविशेषान्निकाचनं उदीरणा उदीरणाकरणवशात् कर्मपुद्गलानामनुदयप्राप्तानामुदयावलि
कायां प्रवेशनं तदपि द्विविधमपि विशिष्टतथाविधकषायपरिणतवशात् इवतीतिवत्तं द्विंगणं द्विंतं दीर्घस्थितं दीर्घस्थितिस्थानत्वात् कर्मस्वरूपानिति
करणापिक्षीणमोहादयो ज्ञानावरणादीनामुदीरकाः संतीति इति वेदनानुभवः स्वाबाधाकालक्षयादुदयप्राप्तस्य उदीरणाकरणेन वा उदयमुपनीतस्य
कर्मण उपभोगः निर्जरा कर्मपुद्गलानामनुभूयानुभूय कर्मत्वापादनमात्मप्रदेशेभ्यः सहसंश्लिष्टानां ज्ञानावरणीयादिकर्मपुद्गलानामनु
भूयशातनमिति भावः तं कथं च पुच्छकयकम्मसाडणं निर्जरा इति वचनादत्र निर्जरा इष्टव्या कषायवशात्तत्र सर्वनिर्जरा साधितकषायस्या
सर्वनिरुद्धायोगस्य शैलेश्यामादिमध्यारोहतो भवति न चाकषायस्य अत एव चतुर्विंशतिदंडकसूत्रमध्ये विशेषदर्शनात् निर्जरायाः सर्वकालं सर्वेषामपि
सामान्यतो वा एतत् समस्तं यत् यत् पदमधिकृत्य प्राक्सूत्राण्यक्तानि तानि तानि यत् नानुग्रहणि गाथया निर्दिष्टानि आयपइट्ठिए इत्यादि प्रथमं सामान्यसूत्रं प्र

नीतमिति असंस्कृतं द्वितीयमाम्रप्रतिष्ठितपदोपलक्षितं सूत्रं ततः नंतरं चयपदोपलक्षितं तदनंतरमालागपदोपलक्षितं तच्छायापचयबंधादीर
णावेदनीयनिर्जराविषयाणि कृत्स्नाण्यवधि णाति च पदचयसूत्रोपलक्षणं ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां चतुर्दशं पदं
समाप्तं ॥ १४ ॥ ॥ व्याख्यातं चतुर्दशं पदं अधुना पंचदशमारभ्यते इहानंतरपदे प्रमत्तानं बंधहेतुत्वात् विशेषतः कषायपरिणाम उक्तः इदानीं तु
इंद्रियवतामेव लेश्यादिसद्भाव इति विशेषत इंद्रियपरिणामनिरूपणार्थमिदमारभ्यते अत्र चादावेवेदमधिकारसंग्रहगाथाद्वयम्
कारसंग्रहकमिदं गाथाद्वयं संठाणं बाहल्लं इत्यादि प्रथममिंद्रियाणां संस्थानं वक्तव्यं संस्थानं नाम आकारविशेषः ततो बाहल्यं वक्तव्यं बा
हल्यं नाम बाहल्यतापिंडत्वमिति ततस्तदनंतरं पृथुत्वं वक्तव्यं पृथुत्वं विस्तारः तदनंतरं कतिप्रदेशमिति कतिप्रदेशमिंद्रियमिति वक्तव्यं तद
नंतरमवगाढमिति विषयं कर्कशादिगुणविषयं वाल्पबहुत्वं ततः स्पृष्टमिति स्पृष्टग्रहणमुपलक्षणं तेनास्पृष्टविषयं सूत्रं वक्तव्यं तदनंतरं प्रविष्टमि
प्रविष्टाप्रविष्टविषयचिंता विषयः ततो विषयपरिमाणं । ततोऽनगारविषयं सूत्रं तदनंतरमाहारविषयं तत आदायमिति आद
र्शविषयं तदनंतरमसिविषयं ततो मणिविषयं ततस्तैलवि षयं ततः फाणितविषयं तदनंतरं वसाविषयं ततः कंबलविषयं ततः स्थू
णाविषयं तदनंतरं थिग्गलमिति आकाशथिग्गलविषयं ततो द्वीपोद धिविषयं ततो लोकविषयं तदनंतरमलोकविषयमिति तत्र संस्थानादिक
मिंद्रियाणां वक्तव्यमिति प्रथमत इंद्रियविषयं सूत्रमाह ॥ कइ णं भंते इंदियापण्णत्ता इत्यादि कतिविधसंख्याकानि णमिति वाक्यालंकारे भदंत
इंद्रियाणि प्रज्ञप्तानि भगवानाह गौतम पंचेंद्रियाणि प्रज्ञप्तानि तान्येव नामत आह सोइंदिए इत्यादि एतानि च पंचापी
द्रियाणि द्विधा तद्यथा द्रव्येंद्रियाणि भावेंद्रियाणि च तत्र द्रव्येंद्रियं निर्वृत्त्युपकरणरूपं भावेंद्रियं लब्ध्युपयोगात्मकं निर्वृत्तिर्नामाकारः सापि द्विधा बाह्या अभ्यंतरा च तत्र बाह्या कर्णपर्पटिकादिरूपा सा
च विचित्रा न प्रतिनियतरूपतया शक्यते तथाहि मनुष्यस्य श्रोत्रे नेत्रयोरुभयपार्श्वतो भ्रूविनीलोत्पलावघाटितरूपा तत्र श्रवणं भ्रूपक्ष्म

१२१

याममोवांडिता नेत्रयोरुपरितीक्ष्णभावना गणयादिज्ञातिलदानामतिविषमा अभ्यंतरा तु निर्वृत्तिः सर्वेषामपि जंतूनां समानैव तथा
चेंद्रियाणां संस्थानादि विषयाणि स्पर्शनेंद्रियस्य निर्वृत्तिर्बाह्याभ्यंतरभेदा न प्रतिपत्तव्या इयं चेह विनिर्दिष्टा दत्तप्रयत्नेन तत्संस्थानविषये
स्थानविषयमेवत कस्मात् उच्यते तदैव कस्मिन्विषये ग्रहणं तत्र कि संठाणसंठिए पण्णत्ते इति उपकरणेंद्रियं चक्षुरादीनां निर्वृत्तिर्यास्विकस्यासमाना शक्तिर
च्छेदनमप्रतिकार्यं अभ्यंतरानिर्वृत्तिसमस्याः शक्तिविशेषः इदं चोपकरणरूपं द्रव्येंद्रियमांतरनिर्वृत्तेः कथंचिदर्थांतरं शक्तिमतः कथं
चिद्भेदात् कथंचिदभेदात् अतो निर्वृत्तौ सत्यामपि तस्यामांतरनिर्वृत्तौ द्रव्यादिनोपकरणस्य विघातसंभवात्तथाहि सत्यामपि कदंबपुष्पाद्याकृतिरूपायामांतरनि
र्वृत्तावतिकठोरतरघनगर्जितादिना शक्त्युपघाते सति न परिच्छेत्तुमीशते ॥ ॥ भावेंद्रियमपि द्विधा लब्धिरूपमुपयोगरूपं च
तत्र लब्धिः श्रोत्रेंद्रियादिविषयः सर्वात्मप्रदेशानां तदावरणक्षयोपशमः उपयोगः स्वविषये लब्ध्यनुसारेणात्मनो व्यापारः प्र
णिधानमिति सांप्रतमाभ्यंतरनिर्वृत्तिमधिकृत्य संस्थानादि विचिंतयि षुः प्रथमतः संस्थानं चिंतयति ॥ सोइंदिए णं भंते
किंसंठिए पण्णत्ते इत्यादि पाठसिद्धं नवरं बाहल्यं चिंतयति सोइंदिए णं भंते केवइयं बाहल्लेणं पण्णत्ते इत्यादि इदमपि पाठ
सिद्धं नवरं अयमर्थः सर्वाण्यपि बाहल्येनांगुलासंख्येयभागमिति अत्र शिष्यः प्रश्नयति यद्यंगुलासंख्येयभागबाहल्यं स्पर्शनेंद्रियं तत
कथं खड्गक्षुरिकाद्युपघाते अंतः शरीरस्य वेदनानुभावः तदेतदसमीचीनं सम्यगवस्तुतत्त्वापरिज्ञानात् इह स्पर्शनेंद्रियस्य विषयः स्पर्शो नाम शीतादिः
नवरं खड्गक्षुरिकाद्युपघाते अंतः शरीरस्य शीतादिस्पर्शवेदनमपि किंतु केवलं दुःखवेदनं तच्च दुःखरूपवेदनमात्मा केवलेन परिशरीरेण
दुःखवति न केवलेनैवेंद्रियेण ज्वरादिवेदनवत् ततो न कश्चिद्दोषः अथ शीतलपानकादिपाने अंतः शीतस्पर्शवेदनानुभूयते ततः क
थं समाधानमिति ॥ इह स्पर्शनेंद्रियं सर्वत्रापि प्रदेशपर्यंतवर्त्तिविद्यते तथा पूर्वसूरिभिर्व्याख्यानात् तथा चाह मूलटीकाकारः सर्वप्रदे
शपर्यंतवर्त्तित्वात्त्वचोऽभ्यंतरेऽपि शुषिरस्योपरि त्वगिंद्रियस्य भावोऽपपद्यते तत्र शीतस्पर्शवेदनानुभवः अधुनापृथुत्वविषयं सूत्रमाह ॥ सोइंदि

पण्णत्ते के वइयं पोहत्तेणं पण्णत्ते इत्यादि इहत्वचं स्पर्शनेंद्रियतिरिक्तानां श्रोत्रघ्राणानां चतुर्णामिंद्रियाणामात्मांगुलेन प्रतिपत्तव्यं स्पर्शनेंद्रियस्य तु उत्सेधांगुलेन तद्देहाश्रितानींद्रियाणि देहस्याप्युत्सेधांगुलेन प्रमीयते उस्सेहपमाणतो मिणसु देहमिति वचनात् ततइंद्रियाण्यप्युत्सेधांगुलेन मातव्यानि तेनात्मांगुलेनेति तदयुक्तं जिह्वादीनामप्युत्सेधांगुलेन पृथुत्वमितानामभ्युपगमे गव्यूतादीनां मनुष्याणां रसास्वादनाभावप्रसक्तेः तथाहि त्रिगव्यूतादीनां च हस्तादीनां च सुमहाशरीराणि तेषां सातिशयातिविशालानि मुखानि जिह्वापि तेषां युक्तमुत्सेधांगुलेनात्मांगुलापेक्षयाकारतयाल्पत्वात् ततोऽतिरिक्तमकस्य जिह्वेंद्रियस्यांगुलपृथक्त्वलक्षणो विस्तारः परिहीयेत तदा अल्पतया न सर्वां जिह्वां व्याप्नुयात् सर्वव्यापित्वाभावाच्च तया सोऽवाङ्गल्पेन सर्वात्मना जिह्वाया रसवेदनलक्षणः प्रतिप्राणिप्रसिद्धो व्यवहारः स व्यवच्छिद्यमानोऽपाद्येव घ्राणादिविषयोऽपि यथायोगं भावनीयः तस्मादात्मांगुलेन जिह्वादीनां पृथुत्वमवसेयं नोत्सेधांगुलेनेति आह लघुरूपकृत् इंद्रियमाणवितथं नयणिव्वं तिगाउयाइणं जिब्भिंदियाइमाणमव्ववहारविरुद्धं १ अस्याक्षरगमनिका तत्रुत्सेधांगुलेनेंद्रियमानेपि ज्ञासामिंद्रियविषयपरिमाणचिंतायामित्यपि शश्वद्भजनीयं विकल्पनीयं विकल्पेइस्यात्तत्कोपि न इस्यात इत्यर्थः किमुक्तं भवति स्पर्शनेंद्रियपृथुत्वपरिमाणचिंतायां ग्राह्यमन्येंद्रियपृथुत्वपरिमाणचिंतायां न ग्राह्यं घामात्मांगुलेन परिमाणकरणादिति कथमिदमेवमवसेयमिति चेत् अत आह यतो यस्मात्सर्वेषामपींद्रियाणामुत्सेधांगुलेन परिमाणकरणे त्रिगव्यूतादीनामादिशब्दात् द्विगव्यूतादिपरिग्रहो जिह्वेंद्रियादिमानं सुव्यक्तं मव्यवहारविरुध्येत् यथा च विरुध्यते तथानंतरमेव भावितमिति संप्रति कतिप्रदेशावगाढं द्वारमतिपादयति व तेणं इंदिएणं भंते इत्यादि निगदसिद्धमल्पबहुत्वद्वारमाह व एएसिणं भंते इत्यादि सर्वस्तोकं चक्षुरिंद्रियमवगाहनार्थतया किमुक्तं भवति सर्वस्तोकप्रदेशावगाढं चक्षुरिंद्रियं ततः श्रोत्रेंद्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणं प्रभूततरप्रदेशेषु तस्यावगाहनाभावात् ततोपि घ्राणेंद्रियमवगाहनार्थतया संख्येयगुणमतिप्रभूततरप्रदेशेषु तस्यावगाहनाभावात् ततोपि जिह्वेंद्रियमवगाहनार्थतया असंख्येयगुणं तस्या १२२

गुलपृथक्त्वप्रमाणविस्तारात्मकत्वात् यस्तु दृश्यतेऽसौ स्तोकत्वात् संख्येयगुण इति सोऽपि नायुक्त्युपपन्नत्वात् तथाहि चक्षुरादीन्यपींद्रियाणि प्रत्येकमंगुलासंख्येयभागविस्तारात्मकानि जिह्वेंद्रियं त्वंगुलपृथक्त्वविस्तारमतोऽसंख्येयगुणमवतइपपद्यते न तु संख्येयगुणमिति ततः स्पर्शनेंद्रियं संख्येयगुणं तथाहि अंगुलपृथक्त्वप्रमाणविस्तारं जिह्वेंद्रियं पृथक्त्वं च हि प्रभूतानवत्यः स्पर्शेंद्रियं शरीरप्रमाणमिति सुमहदपि तदुपपद्यते संख्येयगुणमिति यत्तु वक्तुः पृथुत्वाकृष्टदृश्यते पागोः संख्येयगुणमिति सोऽपि नो युक्तिविकल्पत्वात् तथाहि आत्मांगुलपृथक्त्वपरिमाणं जिह्वेंद्रियं शरीरपरिमाणं तु स्पर्शनेंद्रियं शरीरं चोत्कर्षतोऽपि लक्षयोजनप्रमाणं ततः कथमसंख्येयगुणमुपपद्यते इति अनेनैव क्रमेण प्रदेशार्थतयापि सूत्रं परिभावनीयं नक्रप्रकारांतरेणेत्युभयसूत्रमपि। यानि तु कर्कशगुरुगुणादिसूत्राणि तानि पाठसिद्धानि नवरमल्पबहुत्वसूत्रे चक्षुःश्रोत्रघ्राणजिह्वास्पर्शनेंद्रियाणां यथोत्तरं कर्कशगुरुगुणा अमीषामेव पश्चानुपूर्व्या यथासर्वं मृदुलघुगुणा स्पर्शेंद्रियस्योत्तरं कर्कशतया यथापूर्वं चातिकोमलतयोपलभ्यमानत्वात् युगपदुभयाल्पबहुत्वसूत्रे स्पर्शनेंद्रियस्य कर्कशगुरुगुणेहितेतस्मात्तदेवमृदुलघुगुणा अनंतगुणा इति । शरीराहि कतिपयाण्यवप्रदेशानपि विवक्षितः शीतातपादिसंपर्कतः कर्कशावनंत आन्यानुबंधेन तदंतर्गता अपि मृदव इति घटंते स्पर्शनेंद्रियस्य कर्कशगुरुगुणाल्पमृदुलघुगुणा अनंतगुणा इति अमुमेव संस्थानादीनल्पबहुत्वपर्यंतानि द्वाराणि नैरयिकादिषु चिंतयति नेरइयाणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं नेरइयाणं भंते फासिंदिए किं संठिए पण्णत्ते इत्यादि द्विविधं हि नैरयिकाणां शरीरं भवधारणीयमुत्तरवैक्रियं च तत्र भवधारणीयं तेषां भवस्वभावत एव निर्मूलविलुप्तपक्षोत्पाटितसकलग्रीवादिरोमपक्षिशरीरवत् अतिबीभत्ससंस्थानोपेतं यदप्युत्तरवैक्रियं तदपि हुंडसंस्थानमेव तथाहि यद्यपि ते वयं मतिशुभतरं शरीरं विकुर्विष्याम इत्यभिसंधिना वैक्रियशरीरमारभंते तथापि तेषां मत्यंताशुभतथाविधनामकर्मोदयादतीवाशुभतरमेवापद्यते इति असुरकुमारसूत्रे भवधारणीयं समचतुरस्रसंस्थानं तथाभवस्वाभाव्यात् उत्तरवैक्रियं तु नानासंस्थितं स्वेच्छया तस्य निष्पन्नत्वात् पृथिव्या

दिविषयाणि तु सूत्राणि सूत्राणि तु प्रतीतान्येव संप्रति स्पृष्टद्वारमाह पुट्ठाइं भंते सद्दाइं सुणेइ इत्यादि प्राकृतत्वात्सर्वत्र द्वितीयार्थे प्रथमा एवम-
न्यत्रापि सूत्रे प्रतिपत्तव्यं स्पृष्टान् भदंत श्रोत्रेंद्रियमिति कर्तृपदं सामर्थ्याल्लभ्यते शब्दान् शृणोति अस्पृष्टान्वा भगवानाह स्पृष्टान् शृणोति नत्वस्पृष्टानि
इति स्पृष्टमात्रान् तनौ रेणुमिवालिंगितमात्रानित्यर्थः पुट्ठं रेणुव तणुम्मि इति वचनात् विशिष्टं तत्प्रतिपादितं अर्थाऽऽपत्तिरिति शब्दाः नास्पृष्टान् शृणोति सूक्ष्मा-
णि तद्विपरीतानि तदेतियावत् किमुक्तं भवति स्पृष्टमात्राण्येव शब्दद्रव्याणि श्रोत्रेंद्रियमुपलभते न तु घ्राणेंद्रियादिवत् बद्धस्पृष्टानीति कस्मादिति चे-
दुच्यते इह शब्दद्रव्याणि घ्राणेंद्रियादिविषयद्रव्यापेक्षया सूक्ष्माणि तथा बहूनि तथा तत्क्षेत्रवासिशब्दयोग्यद्रव्यवासकानि च त-
तः सूक्ष्मत्वादतिप्रभूतत्वात्तदन्यवासकत्वाच्चात्मप्रदेशैः स्पृष्टमात्राण्यपि निर्वृत्तींद्रियमध्यप्रविश्य स्वविज्ञानकं उपकरणेंद्रियमभि-
व्यंजयंति श्रोत्रेंद्रियं च घ्राणेंद्रियाद्यपेक्षया पटुविषयपरिच्छेदपटुतरं ततः स्पृष्टमात्राण्यपि तानि श्रोत्रेंद्रियमुपलभ्यते नास्पृ-
ष्टान् सर्वथात्मप्रदेशैः सह संबंधमप्राप्तान् श्रोत्रेंद्रियस्य प्राप्तविषयपरिच्छेदस्वभावत्वात् यथा श्रोत्रेंद्रियस्य प्राप्यकारि-
त्वं तेषां नंद्यध्ययनटीकादौ व्यवस्थितमिति ततोऽवधार्यं पुट्ठाइं भंते रूवाइं इत्यादि सूत्रं निर्वचनमाह नो तमनस्पृष्टानि रूपाणि
पश्यतीति वक्तव्यं किं तु स्पृष्टानि चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात् तत्त्वाप्राप्यकारित्वं तत्त्वार्थटीकादौ विस्तरेण प्रसाधितमिति ततोऽवधारणीयं।
गंधादिविषयाणि सूत्राणि सुप्रसिद्धानि नवरं स्पृष्टान् गंधान् आजिघ्रतीत्यादि यदप्युक्तं तथापि बद्धस्पृष्टानीति द्रष्टव्यं यत उक्तमानि बद्धस्पृष्टानि
ति द्रष्टव्यं यत उक्तमावश्यकनिर्युक्तौ पुट्ठं सुणेइ सद्दं रूवं पुण पासइ अपुट्ठं तु गंधं रसं च फासं च बद्धपुट्ठं वियागरे इति तत्र स्पृष्टानीति पूर्ववत् बद्धा-
नीति आत्मप्रदेशैरात्मीकृतानि बद्धमप्पीकयं पएसेहिं इति वचनात् विशेषणसमासश्च बद्धाश्च ते स्पृष्टाश्च बद्धस्पृष्टास्तान् इह स्पृष्टाः स्पर्श-
मात्रेणापि भवंति यथा शरीरे रेणवः ततः स्पर्शमात्रव्यवच्छेदनार्थं विशेषप्रतिपत्तिरव्याहता स्यादिति बद्धग्रहणं बद्धस्पृष्टानेव परिच्छिन-
त्ति नान्यानिति कस्मादेवमिति चेदुच्यते गंधादिद्रव्याणां बादरत्वात् अल्पत्वादभावकत्वाच्च घ्राणादींद्रियाणामपि च श्रोत्रेंद्रियापेक्षा- १२३

या जडत्वान्मंदशक्तिकत्वादिति संप्रति प्रविष्टविषयचिंतां कर्तुकाम आह पविट्ठाइं भंते सद्दाइं इत्यादि पाठसिद्धं नवरं स्पर्शमात्रेण
रेणुवापि न वति पुत्वाशासु रेवकेवलास्य अवतिबद्धार्थस्यातिविषयता स्पृष्टप्रविष्टसूत्राणामिति संप्रति विषयपरिमाणनिरूपणार्थमाह सो-
इंदियस्स णं भंते केवइए विसए पण्णत्ते इत्यादि इह श्रोत्रादीनि प्राप्तविषयपरिच्छेदकत्वात् अंगुलासंख्येयभागादप्यागतं शब्दादिद्रव्यं परि-
च्छिंदंति नयनं त्वप्राप्यकारीति ततो जघन्यतोऽंगुलसंख्येयभागादव्यवहितं परिच्छिनत्ति किमुक्तं भवति जघन्यतोऽंगुलसंख्येयभाग-
मात्रव्यवस्थितं पश्यति न तु ततोऽप्यर्वाक् अतिसन्निकृष्टमंजनरजोमलादिकं चक्षुः न पश्यतीति उक्तं च अवरमसं-
खंगुलभागा नयणवज्जाणं संखंगुलभागो नयणस्स इति । उत्कर्षतस्तु श्रोत्रेंद्रियं द्वादशयोजनेभ्य आगतान् अ-
च्छिन्नान् अव्यवहितान् नान्यैः शब्दांतरैर्वातादिभिर्वा प्रतिहतशक्तिकानित्यर्थः पुद्गलान् अनंतानपि ... शब्दानां
ब्दगुण इति प्रतिपादितं यथा च शब्दस्य पौद्गलिकता तथा तत्त्वार्थटीकायां प्रपंचितमिति न भूयः प्रपंच्यते स्पृ-
ष्टान् स्पृष्टमात्रान् शब्दान् प्रविष्टान् निर्वृत्तींद्रियमध्यप्रविष्टान् शृणोति न परतोऽप्यागतान् कस्मादिति चेदुच्यते परत
आगतानां तेषां मंदपरिणामत्वात् तथाहि परतः आगताः संतः शब्दपुद्गलाः स्वभावात् मंदपरिणामाः प्रजायंते तथ
न स्वविषयं श्रोत्रविज्ञानं जनयितुमीश्वराः श्रोत्रेंद्रियस्यापि तथाविधं अद्भुततरं बलं न विद्यते यद् परतोऽप्यागतान् शब्दान् श्रु-
णुयादिति चक्षुरिंद्रियमुत्कर्षतः सातिरेकात् योजनशतसहस्रादारभ्य अच्छिन्नान् कटकुड्यादिभिरव्यवहितान् पुद्गलान् अस्पृष्टान् इह अच्छि-
नान् अत एवाप्रविष्टान् रूपाणि इति रूपात्मकान् पश्यति परतोऽव्यवहितस्यापि परिच्छेदे चक्षुषः शक्त्यभावात् अत्रांगुलमिह त्रिधा तद्यथा
आत्मांगुलमुत्सेधांगुलं प्रमाणांगुलं च तत्र जे णं जया मणुस्सा तेसिं जं होइ माणरूवं तु तं भणियमिहायंगुलमणिययमाणं इमं तु इत्येवंरूपमात्मां-
गुलं परमाणू रहरेणू तसरेणू अग्गयं च वालस्स लिक्खा जूया य जवो अट्ठगुणविवड्ढिया कमसो इत्यादिरूपमुत्सेधांगुलं तदेव सहस्रगुलमं-

गंदवडप्रमाणंगुलंसहस्रगुणं तावदवगुणितंवत्तुवीरस्यात्मांगुलंप्रणियंमित्यर्थंप्रमाणांगुलंतत्रात्मांगुलेन मीयते तत्र कालवशात्पिरूपादिकं
वस्तुजातं भूयोंगुलेन नरतिर्यग्देवनैरयिकशरीराणि प्रमाणांगुलेन पृथिवीविमानादि उक्तंच आत्मांगुलेन वत्थुस्सेहपमाणाउ मिणसुदेहं नगपुढ
विविमाणाई मिणसुपमाणांगुलेणं तु तत्र यदिंद्रियविषयपरिमाणं किमात्मांगुलेनाहोस्वित् उत्सेधांगुलेन उच्यते आत्मांगुलेन यथा चक्षुरिं
द्रियविषयपरिमाणचिंतायां नाप्यहुत्तं अप्पत्तकारियाणं अणंतायवयणं सविसयपरिमाणं आयंगुलेणं नक्कं उक्कसंजायण्णाणं नव्वुदहप
माणस्य भूयोंगुलेन क्रियतां दिहाश्रिमानींद्रियाणि तत्तस्मिंविषयपरिमाणमपि उत्सेधांगुलेन कस्मात्नोच्यते आत्मांगुलेनेति निषेधा
यः यतएव हीनादिशरीराश्रितानींद्रियाणि तथापि तेषां विषयपरिमाणमात्मां गुलेनैवादहादव्याचष्टे विषयपरिमाणमस्यतथावाद्यमेवार्थमाह उ
पउरस्मैरंगामुहकुट्ठाद न्युत्तणियमुस्सेयंगुलपमाणतो जीवाद। हमाणाई देहपमाणंतचियनवइंदियविसयपरिमाणं उ
त्रदेहप्रमाणंतेचियइतियन्नउत्तभूयांगुलमियवनोक्तंततुदेह। प्रमाणमात्रमेवनविंद्रियविषयपरिमाणंतस्यात्मांगु
लप्रमेयत्वादिति अथयदिविषयपरिविषयपरिमाणमिंद्रियाणाभूयो। यांगुलेनस्यात्ततःकोदोषआपद्यतेउच्यते पंचधनुःशतादि
मनुष्याणांविषयव्यवहारविच्छेदप्रसक्तियतत्र तस्मात्मांगुलेनकिलप्रमाणं। गुलेनतत्प्रमाणांगुलमुत्सेधांगुलमहस्रगुणमवति ततस्मद्दंगुलमे
गंदवडप्रमाणंगुलं महस्सगुणमितिवचनात् तातो भरतसगरादिचक्रवर्त्तिनां याअयोध्यादयो नगर्योयेचस्कंधावाराआत्मांगुलेन महदायोजना
यामतयाप्रसिद्धा तत्रभिन्नास्सउत्सेधांगुलप्रमित्याअनेकानियोजनसहस्राणिस्युः तथाचसतितत्रआयुधशालादिषुताडितायांभेर्याविशेषश्रवणंनस
र्वेषामापद्यते वारमहिंज्ञायणाहिंसाटं अतितराएमहमितिवचनात् अथचसमग्रनगरव्यापीसमप्रस्कंधावारव्यापीचविजयढक्कादिशब्दआग
मप्रतिपादिततत्र एवंवत्ततद्व्यवहारस्तएवमागमप्रसिद्धःपंचधनुःशतादि मनुष्याणांविषयव्यवहाराभ्यवाछिदामाप्राप्तदित्यात्मांगुलेनेंद्रियाणांविषय
परिमाणमवसातव्यं नोभूयांगुलेनतथाचाप्युक्तं तणांपंचधणुसयनरादिविसयविवहारवोछेउप्पोचउसहस्सगुणियं जणप्रमाणंगुलेतत्तो १२८

अउत्तस्मादात्मांगुलेनेवेंद्रियाणांविषयपरिमाणंनाउत्सेधांगुलेनेतिनिउपसंहारवाक्यंमतःपविभावनीयं यदप्यक्तं प्राक्दहाश्रिमानीं
द्रियाणीतितेषांविषयपरिमाणमुत्सेधांगुलेनेति तदप्ययुक्तमिंद्रियाणामपिकेषांचित्पृथुत्वस्य आत्मांगुलेनमीयमानत्वात्पदपगमात् नावित
वितनप्रगादिइंद्रियप्रमाणमेवितियत्तणिन्यमित्यादिनाप्यकारवचनाद्भूलानितितस्माज्जवमिंद्रियविषयपरिमाणमात्मांगुलेनेवेतिस्थितं नन्व
नवनेत्रांगुलेनविषयपरिमाणंतथाप्युक्तनस्तोकंचक्षुरिंद्रियपरिमाणंनघटते अधिकस्यापितदिषयपरिमाणस्यागमांतरप्रतिपादना
ततथाहिपुष्करवरद्वीपार्द्धमानुषोत्तरपर्वतसमीपवर्तिनोमनुष्याः कर्कसंक्रांतोउत्कृष्टेदिवसेमातिरेकैरेकविंशतियोजनल
क्षैःपूर्वविभ्रितमादित्यमवलोकमानाःप्रतिपादितताश्चांतरेवंतदावकृत्। माडगवीसंखलुलक्खावउतीसंचवमहस्सा तरपंचसया
तणियासतीसाएअतिरिक्ता इइनयाणविसयमाणंपुक्खरदीव ड्वासिमणुयाणं पुत्वेणयअवरेणयपिहंपिहंहाइ
मणुयाणमित्यादि ततःकथमधिक्रुतसूत्रमात्मांगुलेनापिघटातेप माणांगुलेनापिव्यभिचारमावात् उक्तंच लक्खे हि
एक्कवीसाएसायरेगाहिंपुक्खरद्धंमि उदयेपेच्छंतिनरासूरंउक्कोसए। दिवसेणयगिंदियस्सेतदा विसयपमाणंजुरा जुएगति
यंआउस्सेहपमाणंगुलाणएक्केणविनजुत्तंसत्यमेततकेवलमिदंसूत्रं प्रकाश्यविषयइष्टव्यं नतु प्रकाशकविषयंततःप्रकाशकेवि
कतरमपिविषयपरिमाणं नविरुध्यतइतिनकश्चिदोषःकथमेतदवसीयतइतिचेत्उच्यते पूर्वसूरिकृतव्याख्यानात्सकलमपि
पिहिकालिकश्रुतंपूर्वसूरिकृतव्याख्यानानुसारेणैवव्याख्यानयंतियेनयथाक्षरमात्रमतिविरोधश्चसर्वगतसूत्रार्थसंग्रहपरतयाकालिकश्रु
तस्यकचितसंक्षिप्तस्यापिसूत्रस्यमहतापिप्रवचनेनविचिंतनीयत्वात्ततिसंक्षेपणानिध्यानतेअवसितःक्षमपियावद्वितार्थतयाज्ञातुमशक्यत्वादत
एवाह्रुमिदेमव्वउकंठेकालिकंसुत्तहवनइतेवियालणानविकिंकालियाणुयोगदिठादिठप्पहाणेहितस्मात्पूर्वसूरिकृतव्याख्याना
नाधिकृतगंथविलाधःआहचनाप्यहकुतसुज्ञानिप्पाहोदयंपयासयणिद्धतयंनतउपयासवरकाणाउविसेसोनदीसंदहा दिलखणया

इति तथा घ्राणेंद्रियजिह्वेंद्रियस्पर्शनेंद्रियाणि मंदशक्तीत्युक्तं ततो नवयोजनेभ्य आगतान् अच्छिन्नान् द्रव्यांतरैरप्रतिहतशक्तिकानुपरिच्छिंदंति न
परत आगतान् परत आगतानां मंदपरिणामत्वाद्भावात् घ्राणादींद्रियाणां तथारूपाणामपि तेषां परिच्छेदं कर्त्तुमशक्यत्वात् आह च लाघवकृत्वा रसहितास्
त्वास्समाणं नवहिं जोयणेहिं तो गंधं ति पत्तमद्धाणतो परतो नागिण्हंति दव्वाणं मंदपरिणामयाए परतो ते इंद्रियविषयाधिकास्त इदमपि सूत्रं अणगारस्स
णं भंते इत्यादि न विद्यते अगारं गृहं द्रव्यतो भावतश्च यस्यासावनगारः संयतस्तस्य णमिति वाक्यालंकारे भदंत भावियप्पणो इति भावितो वासितः
आत्मा ज्ञानदर्शनचारित्रैस्तपोविशेषैश्च येन स भावितात्मा तस्य मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतस्य ये चरमाः शैलेशीकालांत्यसमय
भाविनो निर्जरापुद्गलाः अपगतकर्मभावाः परमाणवः सुहुमा णं ते पुद्ग ला इति णमिति निश्चये निपातानामनेकार्थत्वात् निश्चितमे
तत् सूक्ष्माः चक्षुरादींद्रियपथमतिक्रांतास्ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ता नवहिः हे श्र मणा हे आयुष्मन् गौतम भगवतः संबोधनमेतत् तत
थाविस्थितमेतत् सर्वलोकमपि ते पुद्गलाः स्पृष्ट्वा णं वाक्यालंकृ तौ तिष्ठंति एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह हं
ता गोयमा हंतेति प्रत्ययवधारणे एवमेवैतत् गौतम अणगारस्स णं ता वियप्पणो इत्यादि तदेवं उत्तरपि प्रश्नः छउमत्थे णं भंते
इत्यादि अथ छद्मस्थस्यावकाशो यत इह प्रागुक्तं स्पृष्ट्वा निप्रविष्टानिव त्राह इमाणि सुणातीत्यादि निर्जरापुद्गला अपि सर्वलोकस्य
स्पर्शिन इति तेषामपि श्रोत्रादिभिः स्पर्शनप्रवेशो न स्यादिति संशयप्रश्नः छद्मस्थो न दंत मनुष्यः छद्मस्थ इह णं केवलिकृदा सार्थं केवली हि सर्वैरप्या
त्मप्रदेशैः सर्वं जानाति पश्यति चयोक्तं सव्वतो जाणइ केवली सव्वतो पासइ केवली इति का तेप्याह समततः सर्वतो णं निरुक्तमिति
छद्मस्थूणा पांगनामकर्मविशेषसंस्कृतावेंद्रियद्वारेण जानाति पश्यति वित्ति छद्मस्थग्रहणं अत एवेह छद्मस्थो विशिष्टावधिज्ञानविकलः परिगृह्यते
तेषां निर्जरापुद्गलानामेषां परस्परं भिन्नमिति भावः नानात्वं परस्परं विपक्षमेकास्येव वर्णादिकृतं वैचित्र्यं जानन् अवमताता नानात्वमिति यावत् पश्यंति सा
रतापुद्गलग्रहणप्रतीते भगवानाह नायमर्थः समर्थो नायमर्थो युक्त्युपपन्नः छद्मस्थमनुष्यस्तेषां निर्जरापुद्गलानामन्यत्वादिकं जानाति पश्यति वा

अथ केवलार्थं प्रश्नमाह से केणट्ठेणं भंते इत्यादि सुगमं भगवानाह देवे वियणमित्यादि देवोऽप्येककः कश्चित् कर्मपुद्गलविषयावधिज्ञानविक
लो यस्तेषां निर्जरापुद्गलानां न किंचिदप्यन्यत्वादिकं जानाति पश्यति वा किमुक्तं भवति देवा नाम किल मनुष्येभ्यः पटुतराणींद्रियाणि बिभ्रति
ततो देवोऽपि तावन्न जानाति पश्यति वा किमुत मनुष्य इति से एएणमित्याद्युपसंहारवाक्यं सुगमं एवं सुहुमाणं ते इत्यादि एवमिति एतावता
कारणेन सूक्ष्मास्ते पुद्गला निर्जरापुद्गलाः प्रज्ञप्ता हे श्रमण हे आयुष्मन् गौतम भगवता कृतं संबोधनमेतत् सर्वलोकमपि ते एवं रूपा अत्यंत
सूक्ष्माः पुद्गला अवगाह्य तिष्ठंति न तु बादररूपा अन्यथा सांव्यवहारिकप्रत्यक्षविरोधप्रसक्तेः सर्वलोकस्पर्शिनस्ते निर्जरापुद्गलास्ततः यम
पि प्रश्नः पुनरपि नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिकास्तावन्मान् निर्जरापुद्गलाहा रयंतीति किं पुद्गलानां तत्र सामग्रीवशाल्लोके विचित्रपरिणमनस्व
भावत्वात् आहाररूपतयापि तेषां परिणमनसंभवात्केवलमेतत् दृष्टं व्यमिति नैरयिका जानंतीत्यादि प्राकृतत्वात् क्रियाहेतुत्वा
पि वर्तमानतालायमर्थः जानंतः पश्यंत आहारयंति उताजानंतो पश्यंत इति भगवानाह अजानंतोऽपश्यंत इ
ति कस्मादिति चेदुच्यते तेषामतिसूक्ष्मतया चक्षुरादिपथातीतत्वात् । नैरयिकाणां च कार्मणशरीरपुद्गलालंबनावधिज्ञान
विकलत्वात् एवमसुरादिविषयाण्यपि सूत्राणि तावद्वाच्यानि यावत् तिर्यक्पंचे ंद्रियसूत्रं मनुष्यसूत्रे सन्निहितायाय इति संज्ञिनाभूता संज्ञिभूताः
संज्ञित्वं प्राप्ता इत्यर्थः तद्व्यतिरिक्ता असंज्ञिभूताः संज्ञित्वं प्राप्ता इत्यर्थः तद्व्यतिरिक्ता असंज्ञिभूताः संज्ञी चेह विशिष्टावधिज्ञानी परिगृह्यते यस्य त
कार्मणशरीरपुद्गला विषयतां व्रजंति शेषं सुगमं वेमाणिया णं भंते मायी मिच्छादिट्ठी इत्यादि माया तृतीयः कषायः सा च शेषकषायाणामुपलक्ष
णं माया विद्यते येषां ते मायिनः उत्कटरागद्वेषा इत्यर्थः ते च ते मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयस्तद्रूपा उपपन्नकास्तत्र मायिसम्यग्दृ
ष्ट्युपपन्नका इह मायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकग्रहणेन नवमग्रैवेयकपर्यंताः परिगृह्यंते यद्यप्यारातीया अपि कल्पा ग्रैवेयकेषु च सम्यग्दृष्ट
यो देवाः संति तथापि तेषामवधिर्न कार्मणशरीरपुद्गलविषय इति मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नका इत्युपमानतो मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकग्रहणेन

ज्यात् यद्व्रमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्ते उत्तरत्र गतास्तेपि द्विविधास्तद्यथा अनंतरोपपन्नकाश्च अनंतरमध्यवक्षानंतरोपपन्नकाः अनंतरोपपन्नकाः प्रथमसमयो
पपन्ने प्रथमसमयवर्त्तिन इत्यर्थः परंपरोपपन्नकाः परंपरोपपन्नकास्तु अनंतरं द्वित्र्यादिसमयवर्त्तिन इत्यर्थः तत्रानंतरोपपन्नका न जानंति न पश्यंति तथा
मेकसामायिकोपयोगसंभवाद पर्याप्तत्वाच्च परंपरोपपन्नका अपि द्विविधाः पर्याप्ताश्चापर्याप्ताश्च तत्रापर्याप्ता न जानंति न पश्यंति अपर्याप्तत्वेन सम्यगुपयोगा
संभवात् पर्याप्ता अपि द्विविधा उपयुक्ता अनुपयुक्ताश्च तत्रानुपयुक्ता न जानंति न पश्यंति सामान्यरूपतया वा विशेषरूपतया वा परिच्छेदस्याभावात् अनंतरोक्त
उपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः जानंति पश्यंति चेति वक्तव्यं यमित्युक्तं भवति इहावधिज्ञानविषयचिंतायामिदं सूत्रं संभवति यद्धि कस्मादव
लोकोपलक्षणं पलियं अस्याप्यर्थः कर्माद्याणि कर्म्मशरीरद्रव्याणि पश्यंतु ह्यवताल्लोकस्याप्यसंख्येयानि भागान्यपश्यंति अनुत्तर
सुराश्च संपूर्णां लोकनाडीं पश्यंति संभिन्नलोकनालिं पश्यंतीति अनुत्तर शदवाइ तिवचनात् तत्र उपयुक्ता जानंति तथावधिज्ञाने
नतान् निर्ज्जराणुद्गलानिति आहारयंतीति च सर्वत्रापि लोमाहारत एव तिप्रतिपन्नद्यंइंद्रियाधिकारादयमपिप्रश्नः त अद्दाय
पेहमाणइत्यादि अद्दायमिति आदर्शं पेहमाणइति प्रेक्षमाणाम् उप्यः किमादर्शं प्रेक्षते आत्मानं अत्मानंआत्मानं
आत्मवाच्य शरीरमिति प्रश्नयति तत्र पतिभागमिति प्रतिभागं प्रतिबिंबं भगवा नाह आदर्शं तावत्प्रेक्षते एव तत्र स्वरूपस्य यथावस्थिततया
तेनोपलंभात् आत्मानं आत्मशरीरं तु नैव पश्यति तस्य तत्राभावात् स्वशरीरं हि स्वात्मनि व्यवस्थितं नादर्शे ततः कथमात्मशरीरं तत्र पश्येदिति प्रतिभा
गं स्वशरीरस्य प्रतिबिंबं पश्यति अथ किमात्मकं प्रतिबिंबं उच्यते छायापुद्गलात्मकं तथाहि सर्वमेंद्रियकं वस्तु स्थूलं चयापचयधर्म्मकं रश्मिव
च्छायापुद्गलाः छायाक्रियांते तत्र छायापुद्गलाः प्रत्यक्षत एव सिद्धाः सर्वस्यापि स्थूलवस्तुनः छाया अध्यक्षतः प्रतिप्राणिप्रतीतेः अ
न्यच्चयदि स्थूलवस्तुव्यवहितं तयाऽनवस्थितं तथा वा तादर्शादिषु वगादरश्मिनवतितेन तत्रतन्नूच्यते तस्मादवसीयते संति छायापुद्गला इति ते
च छायापुद्गला प्रत्यक्षमपश्रीवशाद्विचित्रपरिणमनस्वभावास्ते यदा हि तेछायापुद्गलादिवावस्तुन्यनास्वरंप्रतिगताः संतः सूम्नंवं धिः ड्याकारमादिवशाणाः

श्यामरूपतया परिणमंत इति शिवरूपाणां पत्रवृक्षमरतिदिवा मस्सर्यकरनिकरनिशितवांशुखातप्रत्यक्षत एव सिद्धं नएवछायापरमा
णव आदर्शादि इव्यपुहुरइव्याप्रतिगताः संतः सूम्नंवंधि इव्याकारमादधानाः श्चांहरूप्पःसूम्नंवंधिनिझ इतिकृष्णोनीलःसितः पीतोवानदाताःपरि
णमंते पतदप्यादर्शादिषु प्रसक्तःसिद्धं ततो यः क्षतरूपत्वे पि प्रमत्तछायायापरमाणव आदर्शमुपसंकम्य स्वदेहवर्णन ताप्सदेहवर्ण्णतया
स्वदेहाकारतया च परिणमंते तेषां तत्रोपलब्धिर्न शरीरस्य तेन प्रतिबिंबशद्ववाच्या अत उक्तं न शरीरं पश्यति किंतु प्रतिभागमिति तेन चैतन्नं
नीषिकाविहुं लितं यतनं कमणगामसामान्यादिया छाया अत्रानुगता निसितुकालालाभावदवनाशुरगयामादह्वस्पाशुणयथाक आंवहि
संतताद्हावयवादह्वं तिसंकमता तत्मिनिनुवलहीपगामहिगानदयतः मिंम्नलटीकाकारोप्याह यस्माज्जर्वमेवहि ऐंद्रियकं स्थू
लद्रव्यं चयापचयधर्म्मकं रश्मिवच्च भवति यतश्चादर्शादिछायास्थूलस्य दृश्यते अवगाढ रश्मिनः न वादर्शनरगावगाढरश्मिनः
स्थूलद्रव्यस्यकस्यचिद्दर्शनं भवति न चांतरितं दृश्यते किंचित्तु अति इरस्त्यावासतः पलियागं प्रतिलागंदहतिप्रश्यतीं
तिएवमसिमणपादिविषयाण्यपिचहस्त्रत्राणिभावनीयानि सुगमत्वात् एवं असिंदहमाणेमपस्तइकिं असिंदहइअन्नाणं
दहइ पलिकागं दहइ गोयमा नोअसिंदहइ इत्यादि इहनिर्ज्जरापुद्गला वक्षनामिंद्रियविषयानवंति तेषामपीन्द्रियत्वादि
त्युक्तमतःमिंद्रियप्रस्तावादिदमप्यतीन्द्रियविषयं सूत्रमाह कंवलसाडएणंभंते इत्यादि कंवलशाटकःकंवलरूपंशाटकःकंवल
शाटक इति व्युत्पत्तेः आवेष्टितः परिवेष्टितोगाढतरं संवेष्टितः एवं भूतः सन् यावन्तमवकाशांतरं यावन्तं आकाशप्रदेशमित्यर्थःस्पृ
शट्ठवगाह्यतिष्ठति विरल्लिएवीति विरल्लितोपि विरलीकृतोपि तावदेवावकाशांतरं तावत एवाकाशप्रदेशान् स्पृष्ट्वा तिष्ठति भगवानाह हं
ता गोयमा इत्यादि हंतेति प्रत्यवधारणे एवमेवेतत् गोतमयत् कंवलसाडएणमित्यादिना तदेवं पाषंडसंस्कृपार्श्वःयावत एवाकाशप्रदेशान्
संवेष्टितः सन् कंवलशाटकोवगाह्यावतिष्ठतेतावतएवाकाशप्रदेशान् वितरीकृतोप्यवगाह्यावतिष्ठते तवलघनप्रतरमात्रताविशे

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

ष्टः प्रदेशासंख्यात्वात् यत्रापि तुल्यात्मकस्याय सर्वात्मनाऽपि तत्र पदमधिकृत्य ऊर्ध्वं लघुमध्यप्रमाणानन्तप्रदेशाकोडित्वमहत्त्वं मितं मिविता वि इ छिय
फुसइ एवमाइ इति एवं सूत्राणि सूत्रमपि भावनीयं आगासथिग्गलेणं भंते इत्यादि आकाशथिग्गलं लोकः स हि महतो बहिराकाशस्य वितत पट
स्य थिग्गलमिव प्रतिभाति तदंत केन स्पृष्टो व्याप्तः एतत् सामान्येन स्पृष्टमेतदेव विशेषतः प्रश्नयति कतिभिः कियत्संख्याकैः कायैः स्पृष्टः वा
व्याप्तः एकान्तरतो द्योतनार्थः प्रकारान्तरेण सामान्याद्विशेषतः तान् कायान् प्रत्येकं पृच्छति किं धम्मत्थिकाएणं फुडे इत्यादि भगवानाह
गोतम धर्मास्तिकायस्य सर्वात्मना तत्रावगाढत्वात् अत एव तेनाधर्मास्तिकायस्य देशेन स्पृष्टो यो हि येन सर्वात्मना व्याप्तो न स तस्यैव दे
शेन व्याप्तो भवति विरोधात् प्रदेशैश्च व्याप्तः सर्वेषामपि धर्मास्तिकायप्रदेशानां तत्रावगाढत्वात् एवमधर्मास्तिकायविषयेऽपि निर्वचनं वा
च्यं तथा आकाशास्तिकायेन न सकलेन स्पृष्टो आकाशास्तिकायदेशमात्रत्वाल्लोकस्य किंतु देशेन व्याप्तः प्रदे
शैश्च पृथिव्यादयोऽपि सूक्ष्माः सकललोकापन्ना वर्तन्ते ततस्तैरपि सर्वात्मना व्याप्तः तसकाएणं सिय फुडे इति यदा
केवली समुद्घातगतः सन् चतुर्थसमये वर्तते तदा त्रसप्रदेशैः सकललोकापूरणाय स्पृष्टः केवलिनस्त्रसकायत्वात्
शेषकालं तु न स्पृष्टः सर्वत्र त्रसकायानामसंभवात् एवं जंबूद्वीपादिविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीया
नि नवरं बहिः पुष्करवरार्द्धचिंतायां अद्धासमएणं नो फुडे इति अद्धासमयो ह्यर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्ती न बहिरित्थं धर्मसंग्रहणिटीका
यां भावितं ततो बहिर्द्वीपसमुद्राणामद्धासमयस्पर्शनप्रतिषेधः जंबूद्दीवे लवणे गाहा सर्वद्वीपसमुद्राणामभ्यंतरवर्त्ती जंबूद्वीपस्तत्परिक्षे
पी लवणसमुद्रस्तदनन्तरं धातकीखंडाभिधानो द्वीपस्ततः कालोदः समुद्रः तदनन्तरं पुष्करवरो द्वीपः अत ऊर्ध्वं द्वीपसदृशनामानः समुद्राः ततः
पुष्करवरसमुद्रः तदनन्तरं वरुणवरो द्वीपो वरुणोदः समुद्रः क्षीरवरो द्वीपः क्षीरोदः समुद्रः घृतवरो द्वीपो घृतोदः समुद्रः इक्षुवरो द्वी
प इक्षुवरः समुद्रः नंदीश्वरसमुद्रः एते अष्टावपि समुद्रा एकप्रत्यवताराः एकैकरूपा इति भावः अत ऊर्ध्वं द्वीपाः समुद्राश्च त्रिप्रत्यवतारा १२७

स्तद्यथा अरुण इति अरुणवरोऽरुणवरावभासः कुंडलः कुंडलवरः कुंडलवरावभासः रुचको रुचकवरो रुचकवरावभासः इत्यादि एषवा
चकः नंदीश्वरसमुद्रानंतरमरुणो द्वीपोऽरुणः समुद्रस्ततोऽरुणवरो द्वीपोऽरुणवरः समुद्र इत्यादि कियंतः स्वभूनामग्राहं द्वीपकं शक्यंत
ततस्तन्नामसंग्रहमाह आभरणवत्थेत्यादि गाथाद्वयं यानि कानिचिदाभरणनामानि हारार्द्धहाररत्नावलिकनकावलिप्रभृतीनि यानि च वस्त्रनामा
नि चीनांशुकप्रभृतीनि यानि च गंधनामानि कोष्ठपुटादीनि यानि चोत्पलनामानि जलरुहचंद्रोद्योतप्रभृतीनि यानि च तिलकप्रभृतीनि वृक्षनामानि या
नि च पद्मनामानि शतपत्रसहस्रपत्रप्रभृतीनि यानि च पृथिवीनामानि पृथिवीशर्करावालुकादीनि यानि च नवानां निधीनां चतुर्दशा
नां च चक्रवर्तिरत्नानां क्षुल्लहिमवदादीनां वर्षधरपर्वतादीनां पद्मादीनां ह्रदानां गंगासिंधुप्रभृतीनां नदीनां कच्छादीनां विजयानां माल्यवदादी
नां वक्षस्कारपर्वतादीनां सौधर्मादीनां कल्पानां शक्रादीनामिंद्राणां देवकुरूत्तरकुरुमंदराणामावासानां शक्रादिसंबंधिनां मेर्वा
प्रत्यासन्नादीनां क्षुल्लहिमवदादिसंबंधिनां कूटानां कृत्तिकादीनां चंद्रादीनां च नामानि तानि सर्वाण्यपि द्वीपसमु
द्राणां त्रिप्रत्यवताराणि वक्तव्यानि तद्यथा हारो द्वीपो हारः समुद्रः हारवरो द्वीपो हारवरः समुद्रः हारवरावभासो द्वीपो हार
वरावभासः समुद्रः इत्यादिना प्रकारेण त्रिप्रत्यवतारा भावयितव्या यावत् सूर्यो द्वीपः सूर्यः समुद्रः सूर्यवरो द्वीपः सूर्यवरः समुद्रः सू
र्यवरावभासो द्वीपः सूर्यवरावभासः समुद्रः उक्तं च जीवाभिगमचूर्णौ अरुणादीद्वीपसमुद्रास्त्रिप्रत्यवताराः यावत् सूर्यवरावभासः समुद्रः
ततः सूर्यवरावभासमपरिक्षिप्य देवो द्वीपस्ततो देवः समुद्रः तदनन्तरं नागो द्वीपो नागः समुद्रः ततो यक्षो द्वीपो यक्षः समुद्रः ततो भूतो द्वीपो भू
तः समुद्रः स्वयंभूरमणो द्वीपः स्वयंभूरमणः समुद्रः एते पंच देवादयो द्वीपाः पंच देवादयः समुद्रा एकरूपा न तु त्रिप्रत्यवताराः उक्तं च जीवाभि
गमचूर्णौ एते पंच द्वीपाः पंच समुद्रा एकप्रकारा इति जीवाभिगमसूत्रेऽप्युक्तं देवे नागे जक्खे भूए य सयंभूरमणे य एक्केक्के चेव भाणियव्वे
तिपडोयारं नत्थि इति सर्वमाकाशथिग्गलशब्देन लोकः पृष्टोऽधुना लोकशब्देनैव तं पिपृच्छिषुराह लोएणं भंते किणा फुडे इत्यादि पाठ

सिद्धं नवरं से णं अजीवदव्वदेसे इति सूत्रं अलोकः एकोऽजीवद्रव्यदेश आकाशास्तिकायस्य देश इत्यर्थः परिशेषद्रव्यकायाभावतस्तु लोका-
काशान्नत्वात् अगुरुलघुकोऽमूर्तत्वात् अनंतैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः प्रतिप्रदेशं स्वपरभेदभिन्नानामनंतानामगुरुलघुपर्या-
याणां भावात् किंप्रमाणः सोऽलोक इति विवदिते आह सर्वाकाशमनंतभागोनं लोकाकाशमात्रखंडहीनं सकलाकाशप्रमाण इति भावः
॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामिंद्रियपदस्याद्योद्देशकः प्रथमः समाप्तः ॥ ॥ व्याख्यातः प्रथमोद्देशकः सम्प्रति
द्वितीय आरभ्यते तत्रेदमादावर्थाधिकारसंग्राहकं गाथाद्वयं ॥ इंदियउवचय इत्यादि प्रथममिंद्रियाणामुपचयो वक्तव्यः उपचीयते
उपचयं नीयते इंद्रियमनेनेत्युपचयः इंद्रियप्रायोग्यपुद्गलग्रहणमिं- द्रियपर्याप्तिरित्यर्थः ततस्तदनंतरं निर्वर्तना वक्तव्या निर्वर्तना नाम
बाह्याभ्यंतररूपाया निर्वृत्तेराकारमात्रस्य निष्पादनं ततस्तदनंतरं सा निर्वर्तना कतिसमया भवतीति प्रश्ने असंख्येयाः समया अस्याः
निर्वृत्तेर्निर्वर्तनायां ततः इंद्रियाणां लब्धिस्तदावरणकर्मक्षयो- पशमरूपा वक्तव्या ततस्तदुपयोगाद्धा तदनंतरमल्प-
बहुत्वचिंतायामेतेषु सर्वस्तोका सर्वस्यावजघन्योपयोगाद्धा विशेषाधिका वक्तव्या ततः अवग्रहणा इत्यवग्रहणपरिच्छेदो वक्तव्यः
स च परिच्छेदोऽपायादिलक्षणोऽपि भवति तदनंतरमपायो वक्तव्यस्तत ईहा तदनंतरं व्यंजनावग्रहश्चार्थावग्रहश्च द्विविधोऽपि वक्तव्यस्तद्विश-
दश्च वक्तव्यः तदनंतरं द्रव्येंद्रियभावेंद्रियसूत्रं अतीतानागतबद्धपुरस्कृतानि द्रव्येंद्रियाणि तदनंतरं भावेंद्रियाणि च चिंतनीयानि तत्र यथोद्देशं
निर्देश इति न्यायात् प्रथममिंद्रियोपचयसूत्रमाह ॥ कइविहे णं भंते इंदियोवचए पण्णत्ते इत्यादि सुगमं नवरं नेरइयाणं कइ इंदिया इत्यादि य-
स्य नैरयिकादेर्यति यावंतीन्द्रियाणि संभवंति तस्य तति विधस्तावत्प्रकार इंद्रियोपचयो वक्तव्यः तत्र नैरयिकादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां पंच-
विधः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतीनामेकविधः द्वींद्रियादीनां द्विविधस्त्रींद्रियादीनां त्रिविधश्चतुरिंद्रियाणां चतुर्विधः तिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यव्यंतर-
ज्योतिष्कवैमानिकानां पंचविधः क्रमश्चैवं स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणीति एवमिंद्रियनिर्वर्तनादिसूत्राण्यपि विवदितव्यानि प्रायः सुगमत्वात् नवरं

इंदियउवओगद्धा इति यावंतं कालमिंद्रियोपयुक्त आस्ते तावान् काल इंद्रियोपयोगाद्धा कतिविहे णं भंते इंदियओगाहणा पन्नत्ता इति कतिविधं
कतिप्रकारं भदंत इंद्रियैरवग्रहणं परिच्छेदः प्रज्ञप्तं एतच्च सामान्यतः पृष्टं सामान्यं च विशेषनिष्ठमतोऽपायादिविशेषविषयाणि सूत्राण्याह कति-
विहे णं भंते इंदियअवाए पण्णत्ते इत्यादि तत्रावग्रहज्ञानेनावगृहीतस्य ईहाज्ञानेन ईहितस्यार्थस्य निर्णयरूपो योऽध्यवसायः सोऽपायः
सोइंदियअवाए एववायं इत्यादि ह्यपायः अवधारणात्मको निर्णयो वा इति भावः ईहा इति ईहा विचारणा मीमांसा सद्भूतार्थपर्यालोचनरूपा चे-
ष्टा इत्यर्थः किमुक्तं भवति अवग्रहादुत्तरकालमपायात्पूर्वं सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखः प्रायो अत्र मधु-
रत्वादयः शंखादिशब्दधर्मा दृश्यंते न कर्कशनिष्ठुरतादयः शार्ङ्गा- दिशब्दधर्मा इत्येवंरूपो मतिविशेष ईहा आह च भाष्यकृत् भूयाभूयवि-
सेसादाणच्चायाभिमुहमीहा ॥ कइविहे णं भंते उग्गहे पण्णत्ते तंजहा वंजणो- ग्गहे अत्थोग्गहे य इति अवग्रहो द्विविधः अर्थावग्रहो व्यंजनावग्र-
हश्च तत्र अवग्रहः अर्थस्यावग्रहोऽर्थावग्रहः अनिर्देश्यसामान्य- मात्ररूपार्थग्रहणमिति भावः आह च नंद्यध्ययनचूर्णिकृ-
त् सामन्नस्स रूवाइविसेसणरहियस्स अनिद्देसस्स अवग्गहणं अवग्गहो इति तथा व्यज्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यंजनं
तच्चोपकरणेंद्रियस्य शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च यः परस्परं संबं- धः संबंधे सति सोऽर्थः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्यंजितुं शक्यते नान्यथा ततः
संबंधो व्यंजनं आह च भाष्यकृत् वंजिज्जइ जेणत्थो घडो व्व दीवेण वंजणं तं च उवगरणिंदियसद्दाइपरिणयदव्वसंबंधो व्यंजनेन संबंध-
नावग्रहणं संबध्यमानस्य शब्दादिरूपस्यार्थस्याव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यंजनावग्रहः अथवा व्यज्यते इति व्यंजनानीति कृत्वा व्यंजनमिति वचनात् कर्म-
ण्यनट् व्यंजनानां शब्दादिरूपतया परिणतानां द्रव्याणामुपकरणेंद्रियसंप्राप्तानामवग्रहोऽव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यंजनावग्रहः आह प्रथमं व्यंज-
नावग्रहो भवति ततोऽर्थावग्रहस्ततः कस्मादिह प्रथममर्थावग्रह उपन्यस्तः उच्यते स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात् तथाह्यर्थावग्रहः स्पष्टरूपतया स-
र्वैरपि जंतुभिः संवेद्यते शीघ्रतरगमनादौ सकृदुपलब्धे किंचिद्दृष्टं न परिभावितं सम्यगिति व्यवहारदर्शनात् अपि चार्थावग्रहः सर्वे-

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

द्रियमनोभावी व्यंजनावग्रहस्य चरमसमयभाव्यर्थावग्रहरूपः संभवति व्यंजनावग्रहादूर्द्धमर्थावग्रह इति क्रमप्राप्तत्वात् प्रथमं व्यंजनावग्रहस्वरूपं प्रति
पिपादयिषुः प्रश्नं कारयति कतिविधो व्यंजनावग्रहः प्रज्ञप्त इति व्यंजनमुपकरणेंद्रियस्पर्शनादिपरिणतद्रव्याणां परस्परं संबंधस्तस्य
श्च प्राक्तनतनुर्व्याख्यातमेव श्रोत्रादीनामिंद्रियाणां व्यंजनावग्रहा नयनमनसोरप्राप्यकारित्वात् न प्राप्यकारिता नंदीटीकायां प्रदर्शि
तेति नेह प्रदर्श्यते अर्थावग्रहः षड्विधः सोइंदियअत्थोग्गहे इत्यादि श्रोत्रेंद्रियेणार्थावग्रहो व्यंजनावग्रहानंतरकालमेकसामायिक
मनिर्देश्यसामान्यमात्रार्थग्रहणं श्रोत्रेंद्रियार्थावग्रहः एवं घ्राणजिह्वास्पर्शनेंद्रियार्थावग्रहेष्वपि वाच्यं चक्षुर्मनसोस्तु व्यंजनावग्रहाभावा
त् तत्प्रथमतया प्रथममेव द्रव्यपर्यायोपेतार्थक्रियाकल्पनारहितमनि र्देश्यसामान्यमात्ररूपार्थग्रहणमर्थावग्रहो वाच्यः नोइंद्रिय
अर्थावग्रहो नाम नोइंद्रियं मनस्तच्च द्विविधं द्रव्यरूपं भावरूपं च तत्र मनःपर्याप्तिनामकर्मोदयतो यत् मनःप्रायोग्यवर्गणादलि
कमादाय मनस्त्वेन परिणमितं तत् द्रव्यरूपं मनस्तथा चाह चूर्णिकृत् मणपज्जत्तिनामकम्मोदयतो जोग्गे मण
णादव्वे घित्तुं मणत्तेण परिणामिया दव्वा दव्वमणो भण्णइ इति । भावमनो तु द्रव्यमनोवष्टंभतो जीवस्य यो मनःपरिणामः स भावमनस्तथा
चाह तद्यथापि चूर्णिकृत् जीवो दव्वमणपरिणामकिरियावं तो भावमणो किं भणियं होइ मणदव्वालंबणो जीवस्स मणवावारो
भावमणो भण्णइ इति तत्रेह भावमनसा प्रयोजनं तद्ग्रहणे द्रव्यमनसोपि ग्रहणं भवति द्रव्यमनोऽन्तरेण भावमनसोऽसंभवात् भा
वमनो विनापि च द्रव्यमनो भवति यथा भवस्थकेवलिनस्तत उक्तं भावमनसा प्रयोजनं तत्र नोइंद्रियेण भावमनसार्थावग्रहो द्रव्येंद्रियव्यापार
निरपेक्षो घटाद्यर्थस्वरूपपरिभावनाभिमुखः प्रथममेकसामायिको रूपाद्यर्थाकारादिविशेषचिंताविकलो निर्देश्यसामान्यमात्रचिंतात्म
को बोध इति नोइंद्रियार्थावग्रहः अवग्रहग्रहणं चोपलक्षणं तेन नोइंद्रियार्थावग्रहस्य साक्षादितरयोरपि उपलक्षणात् तदुपादाने विज्ञातव्यं
गतिरित्यदोषः कइविहा णं भंते इंदिया पण्णत्ता इत्यादि इंद्रियनाविंद्रियसंबंधेनागमपाठं भावितं चातुः कइ णं भंते दव्विंदिया पण्णत्ता इत्यादि इदं च १२९

द्रियसंख्याविषयं दंडकसूत्रं च पाठसिद्धं एकैकजीवविषयातीतबद्धपुरस्कृतद्रव्येंद्रियचिंतायां नैरयिकाद्यष्टावाष्टौ वा सप्तदश वा संख्येया वा
असंख्येया वा अनंता वा इति नैरयिकाः नंतरं नरकभवादुद्वर्त्य मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति तस्य मानुषभवसंबंधीन्यष्टौ यः पुनरनंतरमुद्वर्त्य तिर्यक्पंचेंद्रियभ
वमवाप्य ततोनंतरं मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पंचेंद्रियभवसंबंधीन्यष्टौ मनुष्यभवसंबंधीनीति षोडश यः पुनरनंतरं नरकादुद्वृत्त्य तिर्यक्
पंचेंद्रियभवमवाप्य तदनंतरमेकं पृथिवीकायादिकभवं वा मनुष्यभवमागत्य सेत्स्यति तस्याष्टौ तिर्यक्पंचेंद्रियभवसंबंधीनि एकं पृथिवीका
यादिकभवसंबंधि अष्टौ मनुष्यभवसंबंधीनि संख्येयं कालं संसारावस्थायिनस्तु द्वींद्रियादिषु उत्पद्यमानाः पुनरसंख्येयमसंख्येयमनंतं वा कालं सं
सारे तानि तिष्ठंति ततः संख्येया असंख्येया वा अनंता वा इति सर्वार्थसिद्धसूत्रं तत्र नियमतः सिध्यति ततस्तस्याष्ट
प्याष्टौ पुरस्कृतान्यपि भवंति बद्धेंद्रियानुमानात् नैरयिकसूत्रं बद्धानि । द्वींद्रियादिप्रदेशासंख्येयकालं संसारावस्थायिनः संख्ये
यानि अनंतकालमनंतानि असुरकुमारसूत्रे पुरस्कृतान्यष्टौ वा नव वा इत्यादि तत्रासुरत्वादुद्वृत्त्यानंतरं मनुष्य
भवमवाप्य सेत्स्यतोऽष्टौ असुरकुमारादय ईशानपर्यंताः पृथिव्यादिषु तस्य तिष्ठतीति ततोऽनंतरं पृथिव्यादिषु आगतः
नंतरं पृथिव्यादिषु आगतस्तदनंतरं मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव संख्येयादिभावना प्राग्वत् पृथिवीसूत्रे पुरस्कृतान्यष्टौ वा
नव वा इति पृथिव्यादिभ्यो यदनंतरमुद्वृत्त्य मनुष्यत्वमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ मनुष्यभवसंबंधीन्यष्टौ यस्तु अनंतरमेकं पृथिव्यादिभवम
वाप्य तदनंतरं मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति तस्य नव तेजोवायवो अनंतरमुद्वृत्त्य मनुष्येषु नोत्पद्यंते ततो द्वित्रिचतुरिंद्रियाष्टनंतरं मनुष्यभवमवाप्तुमवं
तिपंचेंद्रियेषु तत्तत्रेषां पुरस्कृतान्यष्टौ नवादि तथा चाह वाचनामात्रकांतरं सार्ताण ... पुरस्कृतानि द्रव्येंद्रियाणि कस्या
पि संति कस्यापि न संतीति तत्र यस्य संति तस्यानंतमेति यस्यापि संति सोपि यस्तदनंतरभवमुद्वृत्त्य मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति तस्याष्टौ यः पु
नः पुनः पृथिव्यादिकमेकं भवं तिरीतमनुष्यभवमवाप्य सिद्धिगामी तस्य नव शेषभावना प्राग्वत् सनत्कुमारादयो देवा अनंतरमुद्वृत्त्य पृथिव्यादिषु यांति किंतु

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

पंचेंदियत्तेतत्तानेरयिकवद्वक्तव्याः तथा वादरसणंकुमारमाहिंदबंभलोयलंतगसुक्कसहस्सारआणयपाणयआरणअच्चुयगेविज्जगदेव
स्स य जहा नेरयस्स विजयादिदेवचउष्टयस्य त्रयोः अनंतरमनंतरं मनुष्यभवमवाप्यासेत्स्यतीति तस्याप्येयः एक एव वारं मनुष्यत्वावाप्तावपि मनुष्यभवम
वाप्य सेत्स्यतीति तस्याष्टौ षोडश वा यः पुनस्तयालादेव मनुष्यत्वमनुष्यत्वं प्राप्याष्टौ मिद्विगामी तस्य चतुर्विंशतिमनुष्यत्वे अष्टौ देवत्वे अष्टौ पुनर्मनुष्यत्वेऽपि म
नुष्यत्वे अष्टाविति संख्येयानि यानि संख्येयानीति नेरयिकाणामसंख्यातत्वात् एवं वायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिंद्रियेष्वपि मनुष्यत्वे सियसंखेज्जा
इइ समूर्छिममनुष्याः कदाचित्सर्वथा न संति तदंतरस्य चतुर्विंशतिमुहूर्त्तप्रमाणस्य प्रागभिधानात् तत एव यदा इति समयास्त्वसद्भावेन संतिः तदा संख्येया
नि गर्भजमनुष्याणां संख्येयत्वात् यदा तु संमूर्छिमा अपि संतीति तदा असंख्येय रनिमर्वाभिमहाविमाना देवाः संख्येयाः बादराबमहाशरीर
त्वेवमतिपरिमितक्षेत्रवर्त्तित्वात् तेषां बहानिष्ठ रक्षन्तानि वातवाड्वाड़ि यानि संख्येयानि च एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स न
रइयत्ते इत्यादिकस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इत्यादि नरकाइ द्रव्याणि नेरयिकत्वं नाभाव्यतीति तस्य नवं तियस्सु
व्यपि तथा संतीसा एपि यावह्यकवारमागामीता ताष्टो वा तोष्ट तत। शिषाद्वशाद्यदि नूवारान्नतत्र चतुर्विंशतिसंख्येयान्
वारान् आगामिनः संख्येयानीत्यादि मनुष्यत्वे चिंतायां कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि इति नवक्तव्यं मनुष्यभागेन तस्यावश्यंभावित्वात् ताउ
घन्यपदे अष्टौ उत्कर्षतोऽनंतानीति वक्तव्यं विजयवैजयंतापराजितचिंतायामतीतानिंद्रियाणि न संतिकस्मादिति चेदुच्यते इह
विजयादिषु चतुर्षुगतो जीवो नियमात् नेरयिकादिषु पंचेंद्रियतिर्यग्पर्यवसानेषु तथायं तरक्षणैस्तिष्वचमध्यम
भागमिष्यतिः तथा स्वाभाव्यान्मनुष्येषु सोधर्मादिषु वाग्मिष्यतितथाविज्ञापयत्येकं वेरावानरुकर्षतः संख्येयान् अनंतानागतानि नेरयि
कस्य विजयादित्वेऽतीतानि द्रव्येंद्रियाणि न संतीत्युक्तं इत्युक्तानि अष्टौ षोडश वा विजयादिषु हि स्तनस्यानंतरतरलविनियमतो मोक्ष
गमनात् एवं यथा नेरयिकस्य नेरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु चिंता कृता तथा असुरकुमारादीनामपि प्रत्येकं कर्त्तव्या सूत्रोक्तिसाव। १३०

नागसाधारणचमुक्षयपदर्शपरिहादवनीयालावेंद्रियसूत्राण्यपिसुगमान्येव केवलं द्रव्येंद्रियगतमालापवनामुसारेणतत्रालापवनालापयितव्या च
इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां पंचदशमिंद्रियपदाख्यं पदं समाप्तं च तदेवं व्याख्यातं पंचदशमधुना षोडशमारभ्यते।
॥ ॥तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे प्रधानबंधहेतुत्वादिंद्रियवतामेव लेश्यादिसद्भावात् विशेषत इंद्रियवतामेव लेश्यादिसद्भावा
त् विशेषत इंद्रियपरिणाम उक्तः संप्रति तु परिणामसामान्यात् प्रयोगपरिणामः प्रतिपाद्यते तत्र चेदमादिसूत्रं च कइविहे णं भंते इत्यादि
कतिविधं कतिप्रकारं णमिति वाक्यालंकारे भदंत प्रयोगः प्रकर्षः प्रयोग इत्यस्य घञंतस्य प्रयोगः परिस्पंदक्रिया आत्मव्यापार इत्यर्थः अथवा
प्रकर्षेण युज्यते व्यापार्यते क्रियासु संबध्यते वा सांपरायिकेर्यापथकर्मणा सहात्मा अनेनेति प्रयोगः पुनार्थी तिकरणे घञ् प्रत्ययः भगवा
न् इपंचदशविधः प्रज्ञप्तः पंचदशविधत्वं दर्शयति सच्चमणप्पओगे इत्यादि संतो मुनयः पदार्था वा तेषु यथासंख्यं मुक्तिप्रापक
त्वेन यथावस्थितवस्तुस्वरूपचिंतनेन च साधु सत्यं अस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादिरूपमाश्रयापीत्यादि तद्यथा यथावस्थितवस्तुवि
तनपरं सत्यं ततः मनश्च सत्यमनस्तस्य प्रयोगो व्यापारः सत्यमनः प्रयोगः असच्चमणप्पओगे इति सत्यविपरीतमसत्यं यथा नास्ति
जीव एकांतसद्रूपो वेत्यादि कुविकल्पनपरं तच्च तन्मनश्च तस्य प्रयोगोऽस त्यमनः प्रयोगः सच्चमोसमणप्पओगे इति सत्यमृषा सत्यास
त्यं यथा धवखदिरपलाशादिमिश्रेषु बहुष्वशोकवृक्षेषु अशोकवनमेवेदमिति विकल्पनपरं तत्र हि कतिपयाशोकवृक्षाणां सद्भावात् सत्यता
अन्येषामपि धवखदिरादीनां सद्भावादसत्यता व्यवहारनयमतापेक्षया चेयमुच्यते परमार्थतः पुनरिदमसत्यमेव यथा विकल्पितार्थायोगात्
तच्च तन्मनश्चेत्यादि प्राग्वत् तथा असच्चामोसमणप्पओगे इति यन्न सत्यं नापि मृषा तदसत्यामृषा इह विप्रतिपत्तौ सत्यां यद्वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञम
ताउसारेण विकल्प्यते यथा अस्ति जीवः सदसद्रूप इत्यादि तद्धि किल सत्यं परिभाषितमाराधकत्वात् यत्पुनर्विप्रतिपत्तौ सत्यां वस्तुप्रतिष्ठाशया सर्वज्ञम
तोत्तीर्णं विकल्प्यते यथा नास्ति जीव एकांतनित्यो वेत्यादि तदसत्यं विराधकत्वात् यत्पुनर्वस्तुप्रतिष्ठाशामंतरेण स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरं यथा घटं

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥ वक्तनात् घटस्तावत्तत्वात् गोर्यावितीयाइत्यादि चिंतनपरं तदसत्यामृषा इदं हि स्वरूपमात्रपर्यालोचनपरत्वात् न यथोक्तलक्षणं सत्यं नापि मृषेति
तदपि व्यवहारनयमतापेक्षया द्रष्टव्यमन्यथा विप्रतारणबुद्धिपूर्वकमसत्येऽन्तर्भवति अन्यथा तु सत्ये तथा तस्मात् तस्य प्रयोगः असत्यामृषामनःप्र-
योगः एवं वइपओगावि वत्तव्वा इति यथा मनःप्रयोगश्चतुर्द्धोक्तस्तथा वाक्प्रयोगोऽपि चतुर्द्धा तद्यथा सत्यवाक्प्रयोगो मृषावाक्प्रयोगः असत्यामृषावा-
क्प्रयोगः एतासु सत्यवागादयः सत्यमनःप्रवृत्तिवद्भावनीयाः प्रवृत्ता वितताइति उरालियसरीरकायप्पओगे इति औदारिकादिशब्दार्थमग्रे वक्ष्याम
औदारिकमेव शरीरं औदारिकशरीरं तदेव पुद्गलस्कन्धसमुदायरूपत्वात् उपचीयमानत्वाच्च कायः औदारिकशरीरकायस्तस्य प्रयोगः अयं च
तिरश्चो मनुष्यस्य च पर्याप्तस्य औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोग इति औदारिकं च तत् मिश्रं च औदारिकमिश्रं केन सह मिश्रमिति चेदुच्यते का-
र्मणेन तथा चाह निर्युक्तिकारः शस्त्रपरिज्ञाध्ययने जोएण कम्मएणं आहारेई अणंतरं जीवो तेण परं मिस्सेणं जाव सरीर-
निप्फत्ती तत्र मिश्रव्यवहारनयमिदं यद्यपि च यथा औदारिकं कार्मणेन मिश्रं तथा कार्मणमप्यौदारिकेण मिश्रं ततः कस्मा-
दौदारिकमिश्रमेवेत्युच्यते न कार्मणमिश्रमिति उच्यते इह व्यपदेशः सप्रवर्त्तनीयो येन विवक्षितार्थप्रतिपत्तिपटिष्ठा आत्रेणास्तु
पजायते अन्यथा सादृश्यापत्तितो विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यन्ते पाश्रुपकारः कृतः स्यात् न कार्मणं च शरीरमासंसारमविच्छेदेनावस्थितत्वात् सकलसं-
सारिशरीरेषु भवति ततः कार्मणमिश्रमित्युक्ते न ज्ञायते किं तिर्यग्मनुष्याणामपर्याप्तावस्थायामभिविवक्षितमुत देवनारकाणामिति तत उत्पत्तिमाश्रि-
त्यौदारिकस्य प्रधानत्वात् कादाचित्कत्वाच्च प्रतिपक्ष विवक्षितार्थप्रतिपत्त्यर्थमौदारिकेण व्यपदिश्यते औदारिकमिश्रमिति तथा यदौदारिकशरीरी
वैक्रियलब्धिसंपन्नो मनुष्यस्तिर्यग्पंचेन्द्रियो पर्याप्तकबादरवायुकायिको वा वैक्रियं करोति तदा किलौदारिकशरीरप्रयोग एव वर्त्तमानः प्रदेशा-
न् विक्षिप्य वैक्रियशरीरयोग्यान् पुद्गलानुपादाय वैक्रियशरीरपर्याप्त्या यावन्न पर्याप्तिं गच्छति तावत् वैक्रियेण मिश्रता औदारिकस्यानयति
ष्ठानत्वा औदारिकस्य प्रारंभकतया प्रधानत्वात् व्यपदेश औदारिकमिश्रमिति न वैक्रियेणेति तथा आहारकमपि शरीरं यदा कश्चिदाहारकल- १३१

ब्धिमान् पूर्वधरः करोति तदा यद्यप्याहारकेण मिश्रत्वमौदारिकस्यापि तथाप्यौदारिकस्य प्रारम्भकतया प्रधानमिति तेन व्यपदेशप्रवृत्तिरौदा-
रिकमिश्रमिति नाहारकेणेति औदारिकमिश्रं च तत्शरीरं च तस्मादि पूर्ववत् वैक्रियशरीरकायप्रयोगो वैक्रियशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य
वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगो देवनारकाणामपर्याप्तावस्थायां मिश्रता तदानीं कार्मणेन सह वेदितव्या अत्राक्षेपपरिहारौ प्राग्वत् तथा य-
दा मनुष्यस्तिर्यग्पंचेन्द्रियो वायुकायिको वा वैक्रियशरीरी भूत्वा कृतकार्यो वैक्रियं परिजिहीर्षुरौदारिके प्रवेष्टुं यतते तदा किल वैक्रियशरीर-
बलेनौदारिकोपादानाय प्रवर्तते इति वैक्रियस्य प्रधानत्वात्तेन व्यपदेशो नौदारिकेणेति वैक्रियमिश्रमिति तथा आहारकशरीरकायप्रयो-
ग आहारकशरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोग। आहारकादौदारिकं प्रविशतः एतदुक्तं भवति यदा आहारकश-
रीरी भूत्वा कृतकार्यः पुनरप्यौदारिकं गृह्णाति तदा यद्यपि मिश्रत्वमुभयनिष्ठं तथाप्यौदारिके प्रवेश आहारकबलेनेत्याहारक-
स्य प्रधानत्वात्तेन व्यपदेशो नौदारिकेणाहारकमिश्रमिति एतच्च सिद्धान्ताभिप्रायेणोक्तं कार्मग्रन्थिकाः पुनर्वैक्रिय-
स्य प्रारंभकाले परित्यागकाले च वैक्रियमिश्रमाहारकशरीरस्य प्रारंभकाले परित्यागकाले च आहारकमिश्रं न त्वेकस्यामप्य-
वस्थायामौदारिकमिश्रमिति प्रतिपन्नाः तैजसकार्मणशरीरप्रयो। गो विग्रहगतौ समुद्घातावस्थायां वा सयोगिकेवलिनस्तृतीयच-
तुर्थपञ्चमसमयेषु इह तैजसं कार्मणेन सदाव्यभिचारीति युगपत्तैजसकार्मणग्रहणं अधुना पञ्चदशप्रयोगान् जीवादिस्थानेषु चिंत-
यन्नाह जीवाणं भंते कतिविहे पओगे पन्नत्ते इत्यादि तत्र जीवपदे पञ्चदशापि प्रयोगा नानाजीवापेक्षया सदैव पञ्चदशानामपि योगानां लभ्यमान-
त्वात् नैरयिकपदे एकादश औदारिकौदारिकमिश्राहारकाहारकमिश्रप्रयोगाणां तेषामसंभवात् एवं सर्वेष्वपि भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेषु
भावनीयं पृथिव्यादिषु वायुकायवर्जेषु एकेन्द्रियेषु प्रत्येकं त्रयस्त्रयः प्रयोगा औदारिकौदारिकमिश्रकार्मणलक्षणाः वायुकायिकेषु पञ्च वैक्रियवैक्रिय-
मिश्रयोरपि तेषां संभवात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं चत्वारः औदारिकौदारिकमिश्रकार्मणासत्यामृषाभाषा च शेषास्तु सत्यादयो भाषास्तेषां न संभवन्ति मले

षड्गाएवर्ति॥

शुश्रसत्यमोसवइतिवचनात् पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकानां त्रयोदश आहारकाहारकमिश्रयोगद्वयमसंभवादसंयतदेशसंयमिमासंभवात् म
नुष्येषु पंचदशापि मनुष्याणां सर्वभावसंभवात् अथ तान् जीवादिषु पदेषु नियतप्रयोगतां विशिनष्टि मा२ जीवाणं नंतइत्यादि ३ प्रथम
तु गामं निर्वतनसमये सादिपि नावइत्येकः सत्यमनःप्रयोगिनइत्यादिराकाले ये किमुक्तं भवति सदेवजीवा बहवएव सत्यमनःप्रयोगिनोपियावद्वे
क्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिनोपि लभ्यंते तत्र सदेव वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः पिकार्मणशरीरकायप्रयोगिणः पिलभ्यंते तत्र स
देववैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणो नारकादीनां सदैवोपपातान्तरवैक्रियारंभसंभवात् सदैवकार्मणशरीरकायप्रयोगिनः सर्वदेववना
स्पत्यादीनां विग्रहेणांतरगतो लभ्यमानत्वात् आहारकशरीरी विकदा। चिसर्वथानलभ्यतेषण्मासान् यावदुत्कर्षतोऽन्तरस्य भावात् यदापि
लभ्यते तदापि जघन्यपदे एको द्वौ वा उत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं उक्तं च आ हारगाइलोए होइ न होइ य कयाइ उक्कोसेणं निय
माए क्कं समयं जहन्नेणं होताइं जहन्नेण एकादितिग्नि पंचेव दतिव उक्कोसेणं उद्धरा वेउ अन्नमेनं सहस्साणं तत्रायदा
आहारकशरीरकायप्रयोगी आहारकमिश्रशरीरकायप्रयोगी वे। कोपि न लभ्यते तदा बहुवचन विशिष्टत्रयोदशपदात्मकए
को भंगः त्रयोदशपदानामपि सदैव बहुत्वेनावस्थितत्वात् यदा चैकआहारकशरीर कायप्रयोगी लभ्यते तदा द्वितीयः तेपि यदा बहवो लभ्यंते त
दा तृतीयएवमेव आहारकमिश्र शरीरकायप्रयोगिपदेनापि द्वौ भंगौ लभ्येते इत्येकैकयोगे चत्वारो भंगाः द्विकयोगे पि चत्वारो भंगाः एकवच
नबहुवचनाभ्यां चत्वार इति सर्वसंख्यया जीवपदे नवभंगाः नैरयिकपदे सत्यमनःप्रयोगिप्रभृतीनि वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिपर्यंतानि स
देवबहुवचनेन दशपदान्यवस्थितानीत्येको भंगः अथ वैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः सदैवकथं लभ्यंते द्वादशमौहूर्तिकस्योपपात
विरहकालभावात् उच्यते उत्तरवैक्रियापेक्षया तथाहि यद्यपि द्वादशमौहूर्तिकोत्कृष्टोपपातविरहकालस्तथापितदानीमपि नैरयिकवैक्रियारंभि
णः संभवंति उत्तरवैक्रियारंभपरित्यागेन च वैक्रियारंभमिश्रत्वं तस्मात् तदानीमुत्तरवैक्रियारंभात् तत्परित्यागाद्वा वैक्रियमिश्रं उत्तरवैक्रियवतो

तत्परित्यागे च यदा परित्यज्यते तत्र उत्तरवैक्रियापेक्षया परित्याग उत्तरवैक्रियस्य मिश्रकायप्रयोगिणो नैरयिका लभ्यंते कार्मणशरीरका
यप्रयोगी चैतेरयिकः कदाचिदेकोपि न लभ्यते द्वादशमौहूर्तिकोत्कृष्टोपपातविरहकालसंभवात् तदानीमपि वैक्रियशरीरमिश्रस्य लभ्यत्वात् य
दापि लभ्यते तदापि जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतः संख्येयाः तत्र यदा एकोपि कार्मणशरीरकायप्रयोगी न लभ्यते तदा प्रथमो भंगो यदा त्वे
एकस्तदा द्वितीयो यदा बहवस्तदा तृतीयइति एतएव त्रयो भंगा भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकेषु भावनीयाः पृथिव्यप्तेजोवनस्पतिषु औदारि
कशरीरकायप्रयोगिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः पिकार्मणशरीरकायप्रयोगिणोपि सदा बहवएव लभ्यं
ते इति पदत्रयबहुवचनात्मकः प्रत्येकमेकएव भंगः वायुकायिकेषु औदारिक द्विकवैक्रियद्विककार्मणशरीरलक्षणपदपंचकबहुवचनात्मक
एकोभंगः सकलवैक्रियमिश्रशरीरिणां च सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् द्वीन्द्रियेषु यद्यप्यंतर्मुहूर्तिक उपपातविरहकालस्तथाप्युप
पातविरहकालांतर्मुहूर्तं लघुत्वात् औदारिकमिश्रगतमंतर्मुहूर्तमतिह्रस्वमाणत्वात् औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणो
पि तत्र सदैव लभ्यंते कार्मणशरीरकायप्रयोगी तु कदाचिदेकोपि न लभ्यते अंतर्मुहूर्तिकोपपातविरहकालभावात् यदा
पि लभ्यते तदापि जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतः संख्येयाः तत्र यदा एकोपि कार्मणशरीरकायप्रयोगी न लभ्यते तदा प्रथमो भंगः
यदा त्वेकः कार्मणशरीरलभ्यते तदा द्वितीयः यदा बहवस्तदा तृतीयइति एवं त्रिचतुरिंद्रियेष्वपि भावनीयं पंचेंद्रियतिर्यक्सूत्रे गाऽ
हारगरइयाइत्यादि पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकायथा नैरयिकास्तथा वक्तव्या नवरं वैक्रियवैक्रियमिश्रशरीरकायप्रयोगिस्थाने औदारिकमिश्र
शरीरकायप्रयोगिनो वक्तव्याः किमुक्तं भवति सत्यमनःप्रयोगिनो वक्तव्याः किमुक्तं भवति सत्यमनःप्रयोगिनोपीत्यादि तावद्वक्तव्यं यावदः
सत्यामृषावाक्प्रयोगिणोपि ततो औदारिकशरीरकायप्रयोगिणोपि औदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणोपि तावद्वक्तव्यं एतानि दशपदानि
बहुवचनेन सदावस्थितानि यद्यपि च तिर्यक्पंचेंद्रियाणामुत्कृष्टोपपातविरहकालोंऽतर्मौहूर्तिकस्तथाप्युपपातविरहकालांतर्मुहूर्तं लघु औदारि

कमिश्रांतर्मुहूर्तमपदिष्टमिति तत्राप्यौदारिकमिश्रशरीरकायप्रयोगिणः सदा लभ्यंते यत्तु द्वादशमौहूर्त्तिक उपपातविरहकालः सामान्यतो नरकगतिरा-
श्रितः सामान्यपंचेंद्रियतिरश्चामिति रश्चामिति कार्मणशरीरकायप्रयोगी तु न भवेदपि कदाचिदेकोऽपि न लभ्यते आंतमौहूर्त्तिकोपपातविरहका-
लभावात् ततो यदा एकोऽपि कार्मणशरीरी न लभ्यते तदा एष प्रथमो भंगः यदा त्वेकतरकाले लभ्यते तदा द्वितीयः यदा बहवस्तदा तृतीयः मनुष्येषु
मनःसत्यवाक्कायौदारिकवैक्रियाहारकरूपाण्येकादशपदानि सदैव बहुवचनेन लभ्यंते वैक्रियमिश्रशरीरिणः कथं सदैव लभ्यं-
ते इति चेदुच्यते विद्याधरा अपेक्ष्यंते ते हि विद्याधरा अन्येऽपि नाकथितं मिथ्यादृष्ट्यादयो वैक्रियलब्धिसंपन्ना अन्यान्यरूपाणि विकुर्वंतः सदैव वि-
कुर्वाणा लभ्यंते आह च मूलटीकाकारः मनुष्या वैक्रियमिश्रशरीरप्रयोगिणः सदैव विद्याधरादीनां विकुर्वणाभावादिति औदा-
रिकमिश्रशरीरकायप्रयोगी कार्मणशरीरकायप्रयोगी च कदाचिन्न लभ्यते द्वादशमौहूर्त्तिकोपपातविरहकाल-
भावात् आहारकशरीरा आहारकमिश्रशरीरिणश्च कदाचित्कभावोक्तेः ततः औदारिकमिश्राद्यशेषपदैकादशक-
बहुवचनेनलक्षणः प्रथमो भंगः ततः औदारिकमिश्रपदेन एकवचनेन बहुवचनेनाप्यन्यौ द्वौ भंगौ आहारकपदेन द्वौ आहारकमिश्रपद-
नद्वौ कार्मणपदेन द्वौ एवमेकैकसंयोगे अष्टौ भंगाः द्विकसंयोगे प्रत्येकमेकवचनबहुवचनाभ्यामौदारिकमिश्राहारकपदयोश्चत्वा-
रः एवमौदारिकमिश्राहारकमिश्रपदयोश्चत्वारः औदारिकमिश्रकार्मणयोश्चत्वारः आहारकाहारकमिश्रयोश्चत्वारः आहारक-
कार्मणयोश्चत्वारः आहारकमिश्रकार्मणयोश्चत्वार इति सर्वसंख्यया द्विकसंयोगे चतुर्विंशतिर्भंगाः त्रिकसंयोगे औदारिकमिश्राहारकमि-
श्रपदानामेकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौ भंगाः अष्टौ औदारिकमिश्राहारककार्मणानामष्टौ औदारिकमिश्राहारकमिश्रकार्मणानामष्टौ
आहारकाहारकमिश्रकार्मणानामिति सर्वसंख्यया त्रिकसंयोगे द्वात्रिंशद्भंगाः औदारिकमिश्राहारकाहारकमिश्रकार्मणरूपाणां चतुर्णां पदाना-
मेकवचनबहुवचनाभ्यां षोडश भंगाः सर्वसंकलनया अशीतिर्भंगा भवंतीति उक्तः प्रयोगः प्रयोगवशाच्च जीवानां च गतिर्भवति ततो गतिनि- १३३

रूपणार्थमाह कइविहे णं भंते गइप्पवाए इत्यादि गमनं गतिः प्रवदनमित्यर्थः प्राप्तिश्च देशांतरविषया पर्यायांतरविषया च तत्र यत्रापि गतिशब्दः प्रयोग-
दर्शितः तथा हि कथं भगवानिहादेवदत्तः प्राप्तो गतः तथा वचनमात्रेणाप्यसौ गतः कोपमिति लोकोत्तरपक्षनयवादप्रयोगः परमाणुरेकसमयेनैकस्मा-
ल्लोकांतादपरं लोकांतं गच्छति तथा नानितानान्यध्यवसायांतराणि गच्छतीति गतेः प्रपातो गतिप्रपातः प्रकर्षः क्व क्व च गतिशब्दप्रवृत्तिरूपे निपततीत्यर्थः
भगवानाह पंचविधः प्रज्ञप्तः तानेव पंचविधान् दर्शयति पओगगती इत्यादि प्रयोगः प्रागुक्तः पंचदशविधः स एव गतिः प्रयोगगतिः इयं देशांतरप्रा-
प्तिलक्षणा द्रष्टव्या सत्यमनःप्रभृतिपुद्गलानां जीवेन व्यापार्यमाणानां यथायोगमल्पबहुदेशांतरगमनात् ततः गईइति ततो विसर्पणं ततगतिः प्रयोगगति-
र्ततगतिः तथा हि ग्राममसंप्राप्तिवंगप्रतिप्रतिष्ठितो देवदत्तादिर्ग्रामादिकं यावदद्यापि न प्राप्नोति तावदंतरापि एकैकस्मिन् पदन्यासे तत्र
देशांतरप्राप्तिलक्षणा गतिः सा विततगतिः इयं विसर्पविचारेणाश्च पुद्गलाश्चान्यप्रयोगगतावेवांतर्भवति पादन्यासस्य श-
रीरप्रयोगात्मकत्वात् एवमन्यत्रापि यथायोगं परिभाव्यं तृतीयं तु बंधच्छेदनगईइति बंधनस्य छेदनं बंधनच्छेदनं तस्मा-
द्गतिः बंधनच्छेदनगतिः सा च जीवेन विप्रमुक्तस्य शरीरस्य शरीराद्वा विमुक्तस्य जीवस्य च सा द्रष्टव्या न तु कोशबंधविच्छेदा-
देरंडबीजादेस्तस्या विहायोगतिभेदत्वेन वक्ष्यमाणत्वात् उववायगईइति उपपातः प्रादुर्भावः स च क्षेत्रभवनोभवभेदात् त्रिविधः तद्यथा क्षे-
त्रोपपातो भवोपपातो नोभवोपपातश्च तत्र क्षेत्रमाकाशं यत्र नारकादयो जंतवः सिद्धाः पुद्गला वा अवतिष्ठंते भवः कर्मसंपर्कजनितो नैरयिकत्वादिकः प-
र्यायः भवंति कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भव इति व्युत्पत्तेः नोभवो भवव्यतिरिक्तः कर्मसंपर्कसंपाद्यनैरयिकत्वादिपर्यायरहित इति भावः
स च पुद्गलः सिद्धो वा तत्र यस्यापि यथोक्तलक्षणभवातीतत्वान्नोभवोपपातगतिः विहायोगतिरिति विहायसा आकाशेन गतिर्विहायोगतिः सा चो-
पाधिभेदात्सप्तदशविधा तद्यथा स्पृशद्गतिरित्यादि तत्र परमाण्वादिकं यदान्यैः परमाण्वादिभिः परस्परं संस्पृश्य संबंधमनुभूयानुभूय गच्छतीति ना-
वः गच्छति सा स्पृशद्गतिः स्पृशद्गतिविपक्षभूता तद्विपरीता अस्पृशद्गतिः यत्परमाण्वादिना सह परस्परं संबंधमननुभूय गच्छति यथा परमाणुर

प्रज्ञाप॰वृत्तिः॥

त्क्रमणसमये तेन एकस्माल्लोकांतादपरं लोकांतमिति उपसंपद्यमानगतिर्यदन्यमुपसंपद्याश्रित्य तदवष्टंभेन गमनं यथा धनसार्थवाहमवष्टंभेन धर्मघोषसूरी-
णां अनुपसंपद्यमानगतिर्यत् परस्परमुपष्टंभरहितानां पथि गमनं मांडूकगतिर्यन्मांडूकस्येवोत्प्लुत्य गमनं नावागतिर्यन्नावा महानद्यादौ गमनं नयगतिर्य-
न्नयानां नैगमादीनां स्वस्वमतपोषणं अथवा नयानां सर्वेषां परस्परसापेक्षाणां प्रमाणाबाधितवस्तुव्यवस्थापनेन सा नयगतिः छायागतिः छायामनुसृत्य
तदुपष्टंभेन वा गमनं छायागतिः छायानुपातगतिरिति छायायाः स्वनिमित्तपुरुषादेरनुपातेनानुसरणेन गतिः छायानुपातगतिः
न खलु छाया पुरुषमनुसरति किं तु पुरुषः छायामतश्छायाया अनुपातगतिः लेश्यागतिर्यत्तिर्यग्मनुष्याणां कृष्णादिलेश्याद्रव्याणि नीलादिलेश्याद्र-
व्याणि संप्राप्य तद्रूपादितया परिणमंति लेश्यानुपातगतिरिति लेश्याया अनुपा- तानुसरणं तेन गतिर्लेश्यानुपातगतिः लेश्याया इत्यत्र विग्रह-
वेलायां कर्मणि षष्ठी यतो वक्ष्यति जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता वा कालं करोति तल्लेसेसु उववज्जइ न त्वेवं लेश्यापुद्गलानतांज्ञी
णालेश्याद्रव्याण्यनुसरति न तु तानि जीवमनुसरंतीति तदुद्दिश्य प्रवि- भक्तगतिरिति प्रविभक्तं प्रतिनियतं प्रतिनियतमाचार्यादिक-
मुद्दिश्य यन्नत्वाश्रित्य गमनं सा उद्दिश्यप्रविभक्तगतिः चतुःपुरुषप्रविभक्ता गतिरिति चतुर्णां पुरुषाणां प्रविभक्ता गतिश्चतुःपुरुषप्रविभक्तगति
र्यथा चत्वारः समगं पत्थिया इत्यादिना यं तु नयमेव वक्ष्यति तस्या वक्तव्यता। वासी गतिश्च वंकगतिः सा चतुर्धा तद्यथा घट्टनता स्तंभनता श्लेषणता
प्रपतनता पतनता तत्र घट्टनं खंजस्य स्वभावः पदस्य निमित्तं घट्टनता घट्टनमेवेति एवं शेषपदेष्वपि भावनीयः तत्र घट्टनं खंजगतिः स्तंभनं ग्रीवायां
धमण्यादीनां निरोधः तामात्मनांगप्रदेशानां संघट्टनं सर्वांगीनांगोपांगप्रवृत्तिरिति संबंधः पतनं निपततएवमतोतावायस्तु वसंपतानिवघट्टनादीनि जीवस्यात्मनि
तस्मात्प्रदेशस्य भाववंकगतिरिह वा ग्लानितयापंकगतिः पंकग्रहणमुदकस्याप्युपलक्षणं तेन पंके उदके वा निमज्जतो यदात्मनो वंकायां केनापि समृद्धो
ऽस्य वलनं गमनं वा सा पंकगतिः बंधनविमोचनगतिरिति बंधनाद्विमोचनं तेन गतिर्बंधनविमोचनगतिर्यदाम्रादिफलानामतिपरिपाकाद्यतानामेवबंध-
नाद्विच्युतानां यदधो विस्रसया निर्व्याघातेन गमनं सा बंधनविमोचनगतिरिति भावः एतदेव सूत्रकृत्पदर्शयति से किं तं पओगगइ इत्यादि सुगमं प्रायो यद १३४

परिसमाप्तः नवरं जंबूद्दीवे दीवे भरहेरवएसु वासेसु समपक्खं सपडिदिसिं सिद्धिगइ इति जंबूद्वीपे द्वीपे भरतैरवतवर्षयोः परिसिद्धक्षेत्रापपा-
तगतिरस्त्विति कथमित्याह समपक्षं सप्रतिदिक्कं तत्र समः पक्षः पार्श्वः पूर्वापरदक्षिणोत्तररूपा यस्मिन् सिद्धक्षेत्रापपातमतिलवणेन तत्समपक्षं समप्रति-
दिशो विदिशो विदिश आग्नेय्यादयो यस्मिन् तत्सप्रतिदिक् क्रियाविशेषणमेतत् एष भावार्थः जंबूद्वीपे भरतैरावतवर्षयोः समपक्षं सप्रतिदि-
कं विदिक्कं सर्वं सिद्धक्षेत्रापपातगतिर्वर्त्तते एवं शेषसूत्राण्यपि भावनीयानि उपसंपद्यमानगतिसूत्रे रायं वा इत्यादि राजा चक्रवर्ती पतिः युवरा-
जो युवराजः प्रतिहारी ईश्वरः अणिमाद्यैश्वर्ययुक्तः तलवरः परितुष्टनरपतिप्रदत्तपट्टबंधविभूषितो राजस्थानीयः माडंबिकः छिन्नमडंबाधि-
पः कौटुंबिकः कतिपयकुटुंबस्वामी इभ्यः इभमर्हतीति इभ्यो धनवान् श्रेष्ठी श्रीदेवता- ध्यासितसौवर्णपट्टविभूषितोत्तमांगः सेनापतिर्नृपतिनिरूपित-
चतुरंगसैन्यनायकः सार्थवाहः सार्थनायकः शेषगतिसूत्राणि पूर्ववद्भावनीयानि इत्या- दि वित्तालोशाच्छादशीवचनवाहितालातटवाचा व
इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां षोडशं प्रयोगपदं स- माप्तं ॥ ॥ एतदेवमुक्तं षोडशं प्रयोगपदं संप्र-
ति सप्तदशमारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे प्रयोगपरिणा- म उक्तः संप्रति परिणामसाम्यात् लेश्यापरिणाम उच्य-
ते अथ लेश्येति कः शब्दार्थः उच्यते लिश्यते श्लिष्यते आत्मा कर्मणा सहानयेति लेश्या कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यादात्मनः परिणामविशेषः
उक्तं च कृष्णादिद्रव्यसाचिव्यात् परिणामो य आत्मनः स्फटिकस्येव तत्रायं लेश्याशब्दः प्रवर्त्तते अथ कानि कृष्णादीनि द्रव्याणि उच्यते इह योगे सति
लेश्या भवति योगाभावे च न भवति ततो योगेन सहान्वयव्यतिरेकदर्शनात् योगनिमित्ता लेश्येति निश्चीयते तत्र योगनिमित्तत्वे निश्चयस्याव य-
व्यतिरेकदर्शनसमूलत्वात् योगनिमित्तायामपि विकल्पद्वयमवतरति किं योगांतर्गतद्रव्यरूपा योगनिमित्तकर्मद्रव्यरूपा वा तत्र न तावद्वितीयः पक्षो य-
तः कर्मद्रव्यरूपा विकल्पद्वयानतिक्रमात् तथाहि योगनिमित्तकर्मद्रव्यरूपा सती घातिकर्मद्रव्यरूपा अघातिकर्मद्रव्यरूपा वा न तावत् घातिकर्म-
द्रव्यरूपा तेषामसत्त्वेऽपि सयोगिकेवलिनि लेश्यायाः सद्भावात् नाप्यघातिकर्मद्रव्यरूपा तत्सद्भावेऽपि अयोगिकेवलिनि लेश्याया अभावात् ततः पा-

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

गिराभ्यात् योगांतर्गतद्रव्यस्वरूपा श्रुत्पत्त्यानि योगांतर्गतानि द्रव्याणि यावत्कषायास्तावत्तेषामप्युदयोपबृंहकाणि भवंति दृष्टं च योगांतर्गतानां द्रव्या-
णां कषायोदयोपबृंहणसामर्थ्यं यथा पित्तद्रव्यस्य तथाहि पित्तविकाशाद् उपलक्ष्यते महान् प्रवर्द्धमानः कोपः किं च बाह्यान्यपि द्रव्याणि कर्मणामु-
दयक्षयोपशमादिहेतव उपलभ्यंते यथा ब्राह्मीऔषधिर्ज्ञानावरणक्षयोपशमस्य हेतुः सुरापानं ज्ञानावरणोदयस्य कथमन्यथा युक्तायुक्तविवेक-
विकलता उपजायते दधिभोजनं निद्रारूपदर्शनावरणोदयस्य तत् किं योगद्रव्याणि न भवंति तेन यः स्थितिपाकविशेषो लेश्यावशादुपगीयते
शास्त्रांतरेषु स सम्यगुपपन्नो यतः स्थितिपाको नाम अनुभाग उच्यते तस्य निमित्तं कषायोदयांतर्गतकृष्णादिलेश्यापरिणामः ततः परमार्थतः कषाय-
स्वरूपा एव तदंतर्गतत्वात् केवलं योगांतर्गतद्रव्यसहकारिकारणभेदाद्वैचित्र्या स्यात्ते कृष्णादिलेश्याभिन्नाः तारतम्यभेदेन विचित्राश्चोपजा-
यंते तेन यत् भगवता कर्मप्रकृतिकृता शिवशर्माचार्येणोक्तं शतकाख्यग्रंथे लिहितं ठिइ अणुभागं कसायओ कुणइ इति तदपि समी-
चीनं यतः कृष्णादिलेश्यापरिणामानामपि कषायोदयांतर्गतानां क २ यद्यप्युत्तरत्र द्रव्यात् केचिद्योगपरिणामत्वं ले-
श्यानां योगा पयडिपएसं ठिइअणुभागं कसायओ कुणइ इति वचनात् प्रकृ- तिप्रदेशबंधहेतुत्वमेवस्यान्न कर्मस्थितिहेतुत्वमिति तदा-
पि न समीचीनं यथोक्तभावार्थापरिज्ञानात् अपि च न लेश्याः स्थितिहेतवः किंतु कषायाः लेश्यास्तु कषायोदयांतर्गता अनुभागहेतवः
अत एव च स्थितिविपाकविशेषस्य भवति लेश्याविशेषेण इत्युक्तमनुभागप्रतिपत्तये पाकग्रहणं तत्र इति स्थितं कर्मप्रकृतिटीकादिषु ततः सिद्धां-
तपरिज्ञानमपि न सम्यक् तेषामपि यदुक्तं कर्मनिःष्यंदो लेश्या निष्यंदरूपत्वे हि यावत्कषायोदयस्तावत् निःष्यंदस्यापि सद्भावात् कर्मस्थितिहेतुत्व-
मपि युक्तमेव तस्मादिति तदप्यश्लीलं लेश्यानामनुभागबंधहेतुतया स्थितिबंधहेतुत्वायोगात् अन्ये कर्मनिष्यंदः किं कर्मकल्कं नैकर्मसारः न तावत्क-
र्मकल्कस्वरूपस्य सारतायोत्कृष्टानुभागबंधहेतुत्वानुपपत्तिप्रसक्तेः कल्को ह्यसारो भवति अथ सारस्तु कथमुत्कृष्टानुभागबंधहेतुत्वाद्यपि लेश्या भवति अ-
थ कर्मसार इति पक्षस्तर्हि कस्य कर्मणः सार इति वाच्यं यथायोगमष्टानामपीति चेत् अष्टानामपि कर्मणां शास्त्रे विपाका वर्ण्यंते न च कस्यापि कर्मणो ले- २३५

श्यारूपो विपाकउपदर्शितः स्ततः कथं कर्मसारपक्षमंगीकुर्महे तस्मात्पूर्वोक्त एव पक्षः श्रेयानिति अंगीकर्तव्यमस्य हरिभद्रसूरिप्रभृतिभिरपि तच्चाद-
शेऽंगीकृतत्वादिति अस्मिंश्च लेश्यापदे षट् उद्देशकास्तत्र प्रथमोद्देशकार्थसंग्रहगाथा आहारेत्यादि समशब्दः प्रत्येकमपि संबध्य-
ते तत्र प्रागुक्त इति पदसाक्षात् संबंधित एव व्याख्यातः ततः प्रथमोऽधिकारः सर्वे समाहाराः सर्वे समशरीराः सर्वे समोच्छ्वासा इति प्रश्नोपलक्षितः ततः द्वि-
तीयः समकर्माण इति तृतीयः समवर्णा इति चतुर्थः समलेश्याका इति पंचमः समवेदनाका इति षष्ठः समक्रिया इति सप्तमः समायुष इति अथ ले-
श्यापरिणामविशेषाधिकारे कथममीषामर्थानामुपन्यासः उच्यते अनंतरप्रयोगपादे इदमुक्तं कइविहे णं भंते गइप्पवाए इति गोयमा पंच-
विहे पओगगई बंधणछेयणगई उववायगई तत्थ णं जा सा उववायगई इसा तिविहा खित्तोववायगई भवोववायगई नोभवोववायगई
चउहा नेरइयखेत्तोववायगई देवखेत्तोववायगई तिरिक्खजोणि- यखेत्तोववायगई मणुस्सखेत्तोववायगई ४ तीतासखेत्तोववायगई
इ इति तत्र नारकत्वादिभवोत्पन्नानां जीवानामुपपातस- मयादारभ्याहारस्याहारादिधर्मसद्भावस्तेषां वीतता लेश्या-
प्रक्रमितो ऽयमुपन्यासः सूत्रं यथोद्देशं निर्दिशति न्यायात् प्रथमं समाहार इत्यादि प्रश्नोपलक्षितमर्थाधिकारमाह ८ नेरइ-
याणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं नवरं भगवानाह गोयमेत्यादि नायमर्थः समर्थः नायमर्थो युक्त्युपपन्न इति भावः पुनः प्रश्नयति से केण-
ट्ठेणमित्यादि सुगमं प्रश्नार्थः अथ केनार्थेन एतत्प्रत्युच्यते केन कारणेनेति भावः एवमेतदुच्यते नैरयिकाः सर्वे समा-
हारा इत्यादि इहाल्पत्वं महत्वं चापेक्षिकं तत्र जघन्यमल्पत्वमंगुलासंख्येयभागमात्रमुत्कृष्टं महत्त्वं पंचधनुःशतमानत्वमसतबलवक्षारणीय
शरीरापेक्षया उत्तरवैक्रियापेक्षया तु जघन्यमल्पत्वमंगुलासंख्येयभागमात्रं उत्कृष्टं महत्त्वं धनुःसहस्रमानं एतावतावत् किं समशरीरा इत्यस्य प्रश्न-
स्योत्तरमुक्तं अथ शरीरस्य प्रश्नो हि तीव्रतो लोके तत्र यस्य प्रथमतः एव निर्वर्त्तनमुक्तं तस्मात् शरीरविषमताभिधाने सत्याहारोच्छ्वासयोर्वैषम्यं सुप्रतिपा-
दितं भवति द्वितीयस्थानीकस्यापि शरीरप्रश्नस्य प्रथमं निर्वचनमुक्तं इदानीमाहारोच्छ्वासयोर्निर्वचनमाह ८ तत्थ णमित्यादि तत्राल्पशरीरकपरा

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

ह्रियमाणोपचितिर्वा कालं कृता ये यस्मान्महाशरीरास्ते तदपेक्षया बहुतरान्पुद्गलानाहारयंति महाशरीरत्वादेव दृश्यते हि लोके हस्ती शरीरतो व
ह्वाशी यस्मात्तु स्वल्पशरीरास्ते अल्पाल्पाशिनः शशकवत् बाहुल्यापेक्षया चेदमुदाहरणमुपन्यस्तं अन्यथा कोपि हस्तिनोऽप्यल्पमश्नाति कश्चिदल्पश
रीरोपि बह्वश्नाति तथाविधमनुष्यवत् नारकाः पुनरूपपातादि सत्वेष्वातुलावादत्र समभ्युदयवन्निर्वादकोविद यथा महाशरीरा बहुः खिन्ना श्वा
साहारिता पायस्नवं तितथाभियमाह बहुतरान्पुद्गलानाहारयंति तथा बहुतरान्पुद्गलान्परिणामयंति आहारपुद्गलानुसारित्वात्परिणामस्य पु
रिणाममाह ष्टोच्छ्वासकार्यमित्यर्थः तथा बहुतरान्पुद्गलानुच्छ्वसंतीति बहुतरान्पुद्गलानुच्छ्वासतया गृहंतिनीमसंतीइति निश्वासतयाउत्सृजं
ति महाशरीरत्वादेव दृश्यते हि स्थूलशरीरा महान्तोऽयनतापेक्षया बहुच्छ्वसंति दुःखिता अपि तथैवदुःखिताश्च नारकाइति आहारस्यो
वकालकृतं विषमत्वमाह अभीक्ष्णमित्यादि अभीक्ष्णं पौनःपुन्येन ... हारयंति अल्पशरीरापेक्षया शीघ्रतराहारग्रहणं
तावादित्यर्थः अभीक्ष्णमुच्छ्वसंति अभीक्ष्णं निश्वसंति महाशरीरत्वे ... नदुःखितत्वादनवरतमुच्छ्वासादिकुर्वंतीतिभावः तद्गुणं नं
तद्रत्यादि ज्ञातइतिद्रष्टव्यं इत्यता वेतिवार्थमिवोच्यते इति अव्यक्ता ... आहारमात्रमेव अल्पशरीरास्ते अल्पतरान्पुद्गलानाहारयंति। प
याता महाशरीरास्ते तदाहारणीयपुद्गलापेक्षया अल्पतरान्पुद्गलानाहारा ... यंति अल्पशरीरत्वादेवेतिभावार्थः आहत्य आहारयंति कदाचि
दाहारयंति महाशरीराहारग्रहणांतरालापेक्षया बहुतरकालांतरितत्वादित्यर्थः आहत्य निश्वसंति एतदप्यल्पशरीरत्वादेव महाशरीरापेक्षयाल्पतर
दुःखत्वादाहत्य कदाचित्सांतरमित्यर्थः उच्छ्वासादिकुर्वंतीतिभावः अथवा अपर्याप्तिकालेऽल्पशरीराः संतोलोमाहारापेक्षया नाहारयंति उच्छ्वास
पर्याप्तकत्वेनाभिलषंति अन्यदा वाहारयंति उच्छ्वसंति च यतत आह आहत्य आहारयंति आहत्य उच्छ्वसंतीत्यूक्तं सेएएणट्ठेणमित्यादि निगमनवाक्यमु
गमं संप्रति समकर्मकत्वाधिकारमाह नेरइयाणं भंते सव्वे समकम्मा इत्यादि सुगमं पुव्वोववन्नगा य पच्छोववन्नगा य इति पूर्वं प्रथममुपपन्नाः पूर्वोपपन्नास्ते एवं स्वार्थिककः प्रत्य
यविधानात्पूर्वोपपन्नकाः एवं पश्चादुपपन्नकास्तत्र पूर्वोपपन्नकाः पश्चादुपपन्नानामपेक्षया पूर्वोपपन्नकास्ते नारकाः नरकगत्यायुर्वेदनीयादिकं प्रभूतं निर्जी १३६

र्णमल्पं विद्यते इत्यल्पकर्माणो नारकाः इतरे तद्विपर्ययान्महाकर्माणो नारकाः एतच्च समानस्थितिकान्नारकानधिकृत्य प्रणीतमवसेयं अन्यथा हि रत्नप्र
भायामुत्कृष्टस्थितिर्नारकस्य बद्धन्याद्युर्विकृष्य मितपल्योपमावशेषावतिष्ठति तस्यामेव रत्नप्रभायां दशवर्षसहस्रस्थितिर्नारकोऽन्यः कश्चिदुत्पन्नः स
किं प्राग्रुत्पन्नपल्योपमावशेषात्कर्ममारकस्यापेक्षया बहुशाक्या यथा महाकर्मेति वर्णसूत्रे विशुद्धवर्णतरगा इति विशुद्धतरवर्णा इत्यर्थः कथमिति
चेत् उच्यते इह यस्मान्नैरयिकाणामप्रशस्तवर्णनामकर्मणोऽनुभावोद्वेलनायुः तुलायादायान्नवापेक्षया भावात्कालेन वा क्षीणं वा रकाउदक्क
विवागाश्च विवागपणात्पूर्वोपचितत्वेन च विपाकान्यस्यानितिकस्मायमप्रशस्तवर्णनामकर्मणस्तदायान्नवापेक्षया वर्ण्यते अत्यामेत्तथाशुभोवर्णनामकर्म
रणाः प्रशस्तस्यादयः प्रजायुज्जा मालाक्षवत्वत्रवापेक्षः पूर्वोपात्योपभुक्तः सा पूर्वोपपन्नैः प्रभूतं निर्जीर्णः शेषः शाखावतिष्ठति पुद्गलवि
पाकित्ववर्णनामतत्नः पूर्वोपपन्ना विशुद्धतरवर्णाः पश्चादुपपन्नेषु ताद्यापि प्रभूतं निर्जीर्णमिति ततो अविशुद्धतरवर्णा एतदपि समानस्थिति
रयिकविषयमवसेयमन्यथा पूर्वोक्तरीत्या व्यभिचारसंभवात् एवं कृ लेश्याध्वप्येव वर्णनियाइत्यादि एवमुक्तेन प्रकारेण य
थैव वर्णोद्गतिता तथैव लेश्याप्रतिवक्तव्या तद्यथा नेरइयाणं भंते सव्वे समलेस्सा गोयमा नोइणट्ठे समट्ठे इत्यादि सुगमं वित
न्नवरं पूर्वोपपन्ना विशुद्धलेश्या यस्मात्पूर्वोपपन्नैः प्रभूतान्यप्रशस्तलेश्याद्रव्याणि अनुभूयाऽनुभूय क्षयं नीतानि तानि तस्मान्न विशुद्धलेश्याः इतरे
पश्चादुपपन्नास्तथा विपर्ययाऽदविशुद्धलेश्याः एतदपि लेश्यासूत्रं समानस्थितिकनैरयिकापेक्षमवसेयं समवेदनपादाऽपलक्षितार्थाधिकारसू
त्रिपादनार्थमाह ते नेरइयाणं भंते इत्यादि समवेदनाः समानपीडाः संज्ञिभूता याय इति संज्ञिनः संज्ञिपंचेंद्रियाः संतो भूताः नारकत्वं गताः संज्ञि
भूताः ते महावेदनाः संज्ञीभूतास्तु सापेक्षवेदनास्तु तत्कर्मबंधांतनतरासरकैश्चापादानश्च संज्ञिनो संज्ञिनः संज्ञिपंचेंद्रियाः संतो भूता असंज्ञिभूताश्च
संज्ञिनो हि तत्प्रतिपत्तिः प्रत्यक्षं ततनातोच्योरपाशुद्धं बंधसंभवात् तथा चाक्रमति विहणं तं ते असण्णि आउए पमाणेणं गोयमा चउव्विहे असण्णिआउए पण्ण
त्ते तंजहा नेरइयअसंज्ञियाउए तिरिक्खजोणियअसण्णियाउए देवअसण्णिआउए इति तत्रादिवशनैरयिकश्च असंज्ञायुस्तपांजयन्यतः स्थि

प्रज्ञापनावृत्तिः

तिर्दशवर्षसहस्राणि उत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभागः स्थितिरुक्तमत्र व्यवस्थावदुपपद्यन्ते जघन्यतो दशवर्षसहस्राण्युत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभागः एवं वा संज्ञिनः सं-
ज्ञाप्यन्ते नारकेषूत्पद्यन्ते ततः तितीव्राशुभाध्यवसायाभावादपर्याप्तावस्थायामनतितीव्रां वेदनां नारकेषूत्पद्यंते अल्पस्थितिकास्तास्तु स्वल्पवेदनाः अथवा
संज्ञिभूताः पर्याप्तकीभूतास्ते महावेदनाः पर्याप्तत्वाद् वेद्य असंज्ञिनस्तु स्वल्पवेदना अपर्याप्ततया शातावेदनायामसंज्ञत्वान्न संज्ञित्वमित्यपि संज्ञा सम्यग्-
दर्शनं तदेषामस्तीति संज्ञिनः संज्ञिनो भूता याताः संज्ञिभूताः संज्ञिभूताः सम्यग्दृष्टय इत्यर्थः तेषां महावेदनाः तेषां हि यथावस्थितं पूर्वकृतकर्मविपाकमनु-
स्मरतां मनसि महद्दुःखमुत्कटमिदमस्माकमापतितं न कृतो भगवदर्हत्प्रणीतः सकलदुःखक्षयकारीति विषयविषमविषपरिभोगविप्रलब्धैर्नो
निर्द्धर्मे इत्येवं महद्दुःखं मनस्युपजायते ततस्ते महावेदना असंज्ञिनस्तु मिथ्या दृष्टयः ते तु स्वकृतकर्मफलमित्येवं न जानते अज्ञाना-
नामनुतप्यमानमनसोऽल्पवेदना इति अधुना समक्रिया इत्यधिकारं वि भावयिष्यन्नाह नेरइयाणं सव्वे समकिरिया इत्यादि स-
मानतुल्याः क्रियाः कर्मनिबंधनभूता आरंभिक्यादिका येषां ते सम क्रियाः चत्तारि किरियाउ कहंति इति क्रियंते इति क्रि-
याः कर्मकर्त्रीरिप्रयोगान्नेन भवंतीत्यर्थः आरंभः पृथिव्याद्युपमर्दनः स प्रयोज नं कारणं यस्याः सा आरंभिकी पारिग्रहिकी परिग्रहो धर्म्मो-
पकरणमूर्च्छाविसप्रयोजनं यस्याः सा पारिग्रहिकी माया वक्रिया इति माया च अन र्जवमुपलक्षणमेतत् क्रोधादिरपि स प्रत्ययः कारणं यस्या
सा मायाप्रत्यया अप्रत्याख्यानक्रिया इति अप्रत्याख्यानेन निवृत्त्यभावेन क्रिया कर्मबंधकारणं अप्रत्याख्यानक्रियेति नेरइयाणं इति ने-
रयिका नियता इत्यर्थः अवश्यं ता विवात् सम्यग्दृष्टीनां तु नियतादिव्यभिचारात् मिच्छादंसणवत्तिय त्ति मिथ्यादर्शनं प्रत्ययः कारणं यस्याः सा मिथ्या-
दर्शनप्रत्यया तत्र मिथ्यात्वाविरतिकषाययोगाः कर्मबंधहेतव इति प्रसिद्धिरिहत्वारंभिक्यादयस्तु विहिता इति कथं न विरोधः उच्यते इहारंभप-
रिग्रहशब्दाभ्यां योगाः परिगृहीता योगानां तद्रूपत्वात् शेषपदेषु शेषा बंधहेतव इत्यदोषः सव्वे समाउया इत्यादिः प्रश्नस्य निर्वचनं तत्र भावना कि-
यंतो नारका दशवर्षसहस्रप्रमाणायुषो युगपदुत्पन्ना इति प्रथमो भंगः तथा दशवर्षसहस्रस्थितयो नारकाः केचित्प्रथमतरमुत्पन्नाः अपरे पश्चादि १३७

तिद्वितीयः अन्ये विषमायुष्कनिर्बद्धाः केचिद्दशवर्षसहस्रस्थितयः केचित्पंचदशवर्षसहस्रस्थितयः केचित्पंचदशवर्षसहस्रस्थितयस्तत्त्वाद्विः
उत्पन्ना युगपदिति तृतीयः ३ केचिद्विभागसागरोपमस्थितयः केचित्तु दशसहस्रस्थितय इत्येवं विषमायुषो विषममेवोत्पन्ना इति चतुर्थः ४ संप्रत्यसु-
रकुमारादिष्वाहारादिपदनवकं विभावयिषुरिदमाह असुरकुमाराणं भंते सव्वे समाहारा इत्यादि तत्रास्मिन् सूत्रे नारकसूत्रसमाने-
पि भावना विशेषेण लिख्यते असुरकुमाराणामल्पशरीरत्वं भवधारणीयशरीरापेक्षया जघन्यतोंऽगुलासंख्येयभागमानत्वं महाशरीरत्वमुत्क-
र्षतः सप्तहस्तप्रमाणत्वं उत्तरवैक्रियापेक्षया त्वल्पशरीरत्वं जघन्यतोंऽगुलासंख्येयभागमानत्वमुत्कर्षतो महाशरीरत्वं योजनलक्षमानत्वमि-
ति तत्र ये ते महाशरीरा बहुतरान् पुद्गलानाहारयंति लोमाहारापेक्षणलक्षण हारापेक्षया देवानां स्वभावतः प्रश्नस्य प्रश्नतापेक्षया
वशात् निर्दिष्टत्वात् तेऽल्पशरीरापेक्षया महाशरीरास्तु पुद्गलापेक्षया एव पुद्गलान् बहुतरान् आहारयंति बहुतरान् परिणामयं-
तीत्यादिपदत्रयव्याख्यानं प्राग्वत् तथा अभीक्ष्णमाहारयंतीत्यभीक्ष्ण मुच्छ्वसंति अत्रापि चउत्थादिरूपं ति स्तोके समये कादा-
चिदपि उच्छ्वसंति तानाश्रित्यानीक्ष्णमुच्यते यस्माद् अतिरेकवर्षसहस्रस्यापा रि आहारयंति सातिरेकपक्षस्य चोपरि उच्छ्वसंति तानं-
गीकृत्य तेषामल्पकालीनाहारोच्छ्वासविवक्षितत्वात् अतः प्रत्याहारयंतीत्यादि व्यपदेश विषयत्वात् तथाऽल्पशरीरा अल्पतरान् पुद्गलानाहारयं-
ति उच्छ्वसंति च अल्पशरीरत्वादेव एतच्च तेषां कादाचित्कमाहारोच्छ्वासयोः संतु महाशरीराहारोच्छ्वासांतरालापेक्षया बहुतमांतरालत्वात्
स्यांतरालत्वमाहारादि न कुर्वंति तदन्यत्र तत् कुर्वतीत्येवं विवक्षणात् महाशरीराणामप्याहारोच्छ्वासयोरंतरालमस्ति किंतु तदल्पमित्य-
विवक्षित्वादनीक्ष्णमित्युक्तं मिरुक्तं च महाशरीराणां तेषामाहारोच्छ्वासयोरल्पतरत्वं अल्पशरीराणां तु महत्तरत्वं यथा सौधर्मादिदेवानां स-
हस्रमानतया महाशरीराणां तयोरंतरं वर्षसहस्रद्वयं पक्षद्वयं च अनुत्तरसुराणां वहस्रमानतया अल्पशरीराणां त्रयस्त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रयस्त्रिं-
शद्पक्षा इति एषां च महाशरीराणामभीक्ष्णाहारोच्छ्वासाभिधानं अल्पस्थितिकत्वमवसीयते इतरेषां तु विपर्ययाद्वैमानिकवदवेति अथवा

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥ लोमाहारा एकेन्द्रिया अपि केवलं समस्तमाहारयंति महाशरीराः पर्याप्तकावस्थायां तथा सम्भवयोक्तमानानिवक्तव्यरिप्रमाणापेक्षया पुनः पुन
रित्युच्यते अपर्याप्तकावस्थायां बलशरीरा लोमाहारतो नाहारयंति तदुक्तं आहारपर्याप्तानां तस्मिन् कदाचिदाहारयंतीत्युच्यते अपर्याप्तका
वस्थायां नाहारयंतीत्यन्यदा तु बहुमिति तत उच्यते आहत्याभूसंतीति कर्मसूत्रमाह असुरकुमाराणां तत सर्वे समकर्माण इत्यादि अत्र नैरयिकसूत्र
वदेकस्या विपर्यासः नैरयिका हि पूर्वोत्पन्ना अल्पकर्माण उक्ता इह तु असुरकुमाराः पूर्वोत्पन्ना महाकर्माण इतरे अल्प
कर्माणः कथमिति चेदुच्यते इह असुरकुमाराः पूर्वोत्पन्ना तिर्यक्स्वायुषं तं मनुष्येषु तिर्यक्स्वायुषमानाः केचिदेकेन्द्रियेषु [illegible] त्व
त केचित्त्वेन्द्रियेषु मनुष्येषु [illegible] मानाः कर्मसमकराशीक्रमंतीति कः। मनुष्येषु [illegible] तेन [illegible] प्रथमतः पारभ
विकमायुर्बध्नंति पारभविकमायुर्बंधकालश्च याव एकांततिर्यग्योनिकयो। गणएकांतमनुष्ययोग्य [illegible] प्रविष्टं तितनः पू
र्वोत्पन्ना महाकर्मतरा येन पश्चादुत्पन्नास्तेनाद्याप्यपारभविकमायुर्बद्धं। तेनापि तिर्यग्मनुष्ययोग्याः प्रकृतीरुपविष्टं तितनः मे
अल्पतरा एतदपि सर्वं समानस्थितिकसमानवयःप्रमितासुरकुमारविषयम् वसमयपूर्वोत्पन्नकाः अपि बद्धपारभविकायुषः पश्चादुत्पा
ना अपि च बद्धपारभविकायुषः स्तोककालांतरिताश्च ह्यानन्यथा तिर्यङ्मनुष्य योग्यप्रकृतिबंधविपूर्वोत्पन्नकालपश्चादुत्पन्नत्र कृष्टस्थिति
कानि नवोत्पन्नानां वसमासिकश्च महाकर्मतरो एवं भवति वर्णसूत्रे यत पूर्वोत्पन्नकाः स्युः विशुद्धवर्णतराः कथमिति चेदुच्यते पतत्रोहि नवाप
कः प्रशस्तवर्णनाम्नः शुभस्योदयोच्योगतं दयासवः पूर्वोत्पन्नानां प्रहतः क्रमश्च पातइतितत्र विशुद्धतरवर्णाः इतरे पश्चादुत्पन्नत्वान्नाद्यापि प्रहता
निर्जीर्णा इति विशुद्धवर्णाः एतच्च समानस्थितिकासुरकुमारविषयं ज्ञेयं एवं लेश्यासूत्रेपि एवं वर्णसूत्रवल्लेश्यासूत्रमपि व्याख्येयं पूर्वोत्पन्नाः अविशुद्ध
लेश्यापेक्षया पश्चादुत्पन्ना विशुद्धलेश्या इति भावः कस्मादिति चेदुच्यते इह देवानां नैरयिकाणां च तथाभवस्वाभाव्यात् लेश्यापरिणाम
उपपातसमयात्प्रभृत्यानवद्रव्याद्भवति यावत् [illegible] लेश्यापदे [illegible] १३८

मुहुत्तहियाइं [illegible] उक्कोसा होइ ठिई [illegible] इति अस्यायं भावार्थः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका मनुष्या वा नरके सप्त
पृथिव्यां [illegible] नैरयिकायुः संवेदयमानस्य [illegible] नारकस्य [illegible] स्यात् त
स्य कृष्णादिलेश्योदयः सर्वत्रायुषोन्तर्मुहूर्तावशेषे च पर्यवर्तमानस्य भवति तथा चोक्तं अंतमुहुत्तंमि गए अंतमुहुत्तंमि सेसए चेव ले
साहिं परिणयाहिं जीवा वच्चंति परलोयं एवं देवेष्वपि भावनीयं तथा लेश्याध्ययने नैरयिकादिषु कृष्णादिलेश्यानां जघन्योत्कृष्टा च स्थितिरियं
मुक्ता दसवाससहस्साइं काऊए ठिई जहन्निया होइ तिन्नुदही पलियस्स असंखभागं च उक्कोसा तिन्नुदही पलियस्स असंखभागं जहन्न नीलठिई दस उदही पलि
यं च दस उदही उक्कोसा पलियस्स असंखभागं च [illegible] दस उदही असंखभागपलियं वति तीससागराइं उक्कोसा होइ किण्हाए [illegible] उक्को
सा एसा नेरइयाणं लेसाण ठिई उ वन्निया होइ तेण परं वोच्छामि तिरियाण मणुस्साण देवाणं अंतोमुहुत्तमद्धा लेसाण ठि
ई जहिं जहिं जाउ तिरियाण नराणं वा वज्जित्ता केवलं लेसं [illegible] अंतर्मुहूर्तकालं यावत् लेश्याना
स्थितिः [illegible] तिर्यग्मनुष्याणां [illegible] लेश्या [illegible]
एतावदिकविकल्पाः [illegible] अन्यत्रान्तर्मुहूर्तं [illegible] एकेंद्रियद्वींद्रियत्रींद्रियचतुरिंद्रियसंमूर्छिमतिर्यक्पंचें
द्रियमनुष्याणां कृष्णनीलकापोतरूपास्तिस्रो लेश्याः तिर्यक्पंचेंद्रियाणां गर्भजमनुष्याणां च षडपीति न [illegible] शुक्ललेश्याया अप्यंतर्मुहूर्तमेव
स्थितिः [illegible] केवलिनः शुक्ललेश्यायाः शुक्ललेश्या स्थितिभावः तस्याश्च स्थितिः मुहुत्तद्धं तु जहन्ना उक्कोसा होइ पुव्वकोडी उ
नवहि वरिसेहि ऊणा नायव्वा सुक्कलेसाए एसा तिरियनराणं लेसाण ठिई उ वन्निया होइ तेण परं वोच्छामि लेसाण ठिई उ देवा
णं दस वाससहस्साइं किण्हाए ठिई जहन्निया होइ पलियमसंखिज्जइमो उक्कोसो होइ किण्हाए जा किण्हाए ठिई खलु उक्कोसा सा उ समयमब्भहि
या जहन्नेणं नीलाए पलियमसंखं तु उक्कोसा जा नीलाए ठिई खलु उक्कोसा सा उ समयमब्भहिया जहन्नेणं काऊए पलियमसंखं च उक्कोसा

णपरं तोवरूपमित्यवलसंरपराक्रमणं नवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणियाणंवदसवाससहस्साइंतक्कोसेणतित्तीसंसागरोवमाइं उक्को
सादारददसपलियस्सुअसखज्जभागेवडीतरूणठिईस्सवुत्तजहन्नाद्धावसमयउक्कस्सया पष्टांउजहन्नेणंदसवसवभत्ताइंउक्कोसे दः
समयाधिकानि अंतर्मुहूर्त्ताधिकान्यष्टौ इतिभावः अंतर्मुहूर्त्तंवा्यधिकंयत्रासवनाविअंतर्मुहूर्त्तंयत्तोनरत्नवनावित्ततद्यमाध्यकं वि
वक्षितोक्तं देवानेरयिकाणांहिशुभपुद्गलश्याणउनरत्नवंतर्मुहूर्त्तदयनिजायुःकालप्रमाणवश्यानानवति तथाजीवश्याणठिईरुक्कोसावे
वसमयसप्रदियायएकाणदजहन्नेणंतर्मुहूर्त्तंउक्कोसमप्रदियाइति नानाधप्रमाणावश्याश्रितियतिमाणजत्कावहतीयलेश्यादशककर
इयमाणसूत्रादवसेयातदेवानोनेरयिकाणांवालशयाइत्यपरिमाणा। सउपपातसमयादारभ्यलवक्ष्यासवतीतिशवेत्यिश्रिशाप्ररूपकु
मारेःप्रथनातिनीश्रावनागातिलश्याइत्याणउप्रपाउउदयकरणीत तिप्राकानिसंदाउनावानवतिष्ठंततततासभावात्तिराउ
विशुद्धलेश्याः क्रियाणरूहानरइयाइतिविदनायायघाने रयिकाउकासमावकव्याः तथाप्यसंज्ञितिविलत्यमा
नवात्तत्रयप्रापिवेदनाप्रत्यगतानारकाणांमिवाप्नुरकुमाराणां। सयितपापिनावेदनायाविशेषःसवाथं वसंज्ञिनूतासेसा
सम्यग्दृष्टित्वातसहाविदनाश्रातिशिवराधनाउन्यविनसेतापातइतास्वसंज्ञि नूतामिथ्यादृष्टित्वादल्पावेदनायाघाकविन्नसंतापाणलावात् अथ
वासंज्ञिभूताः संज्ञिपर्याप्तवाःपर्याप्तावास्तुलवदनासाश्रितसहावदनाइति अवसंरुहानरयिकाणंति अवाशेषंक्रियासत्रमायुःसूत्रंच
यथानेरयिकाणांतथावक्तव्यं नवरमागसवात्सूत्रपतिनावनीयंपवमित्यादिएवमसुरकुमारान्कत्तनागकुमारादयोपितावद्वक्तव्यायावस्तनि
तकुमाराः उदविकाइयाइत्यादि पृथ्वीकायिकाआहारकर्मवर्णलेश्यासूत्रेयथानेरयिकाउक्कासवाविवाच्याः पृथ्वीकायिकानामाहारा
दिविषयातिपचारिसुत्राणिनरयिकसूत्राणांवपृथिवीकायिकानिलाणनालिश्यतव्यानीतिनावः केवलमाहारसूत्रेनावनेवंपृथिवीकानाम
उलासंख्येयनागमात्रशरीरत्वमल्पशरीरत्वआगमवचनादवसेयमथायमागमःउदविकाइयसनउगाहणठयाणवंउ्जुलणवडिएइत्यादि तत्र

महाशरीरालोमाहारातावक्तरात्पुद्गलानाहारयंतिउच्छ्वसंतिच अभीक्ष्णमाहारयंतीतीक्ष्णंच्चोच्छ्वसंतिमहाशरीरत्वादेवाल्पशरीराणमल्पाहारता
बासमल्पशरीरत्वादेवकादाचित्कत्वाहाराहारोच्छ्वासयोः पर्याप्तेतरावस्थापेक्षमिति वेदनासूत्रमाह उदविकाइयाणंनंतेसवेसमवेयणाइत्यादि
असन्नीइतिमिथ्यादृष्टयःसमनस्कावाअसन्निवेयंतिअसंज्ञिवेदनांअसंज्ञिनोयाजायतेतामित्यर्थः एतदेवाहअनिदायंतिअनियतामनिर्द्धा
रितांवेदयंतिवेदनामनुभवंतोपिनइर्ववोपानात्मनकर्मप्रयोगेणेतिशियमित्यवगच्छति मिथ्यादृष्टित्वादमनस्कत्वाच्चमत्तमूर्च्छितादिवदितिनावःक्रियासूत्रे
माइमिच्छादिट्ठि मायावंतोहितेप्रगायिणोत्यर्थात यदाहशिवशर्म्माचार्यःउम्मग्गदेसउमग्गनासउगूढहियमाइल्लो सढासीलोयस
सल्लोतिरियाउयंबंधईजीवो ततस्तेमायिनउच्यंतेअथवामायोदयसमुत्था नंतानुबंधिकषायोपलक्षणंततोमायिनइति किमुक्तंभवति
अनंतानुबंधिकषायोदयवंतःअतएवमिथ्यादृष्टयः ताणंनेरइयाण। इति तेषांपृथिवीकायिकानांनियतियक्रियानियताःपंचे
वतत्वप्रवृत्तयइत्यर्थः सेणणाठणमित्यादितिगमतजावव उ् हियाइति इहमहाशरीरत्वंमहावगाहनात्वंसार
णावसेयंआरस्थपंद्रियादीनांप्राक्कप्पलक्षणाणितिपंचेंदियतिरिक्ख जोणियाजहानेरइयाइतिएतावंतनवरंमिदमहाशरीरा
अभीक्ष्णमाहारयंति अभीक्ष्णमुच्छ्वसंतीतियच्चोक्ततत्संख्यातवर्षायुष्। पेक्षयाप्रक्षातसेवदर्शनात्तानसंख्यातवर्षायुष्मतांप्रक्षेपा
हारस्यष्टषष्टस्यपरिपंतिपादितत्वात् अल्पशरीराणांबाहाराबासयोर्यतकदाचितकत्वं ततअपर्याप्तावस्थायांलोमाहारातोबासयोरनवात
तपर्याप्तावस्थायांतशावेनचाससे कर्मसूत्रयत्पूर्वोत्पन्नानामल्पकर्मत्वंमितरेषांमहाकर्मत्वंतात् आयुष्कादितशावेयकर्मापेक्षयंवर्ण
लेश्यासूत्रयोरपियत्पूर्वोत्पन्नानांशुभवर्णत्वंतनारुण्यात्पश्चादुत्पन्नानांचाशुभवर्णादिबाल्यादवसेयंलोकेतथादर्शनादिति तथासं
ज्ञयासंज्ञियाइतिदृश्यविरताःसूलात्प्राणातिपातादनिर्हत्तादितस्मादनिवृत्तत्वात् मनुष्यविषयंसूत्रमाह ७ मणुस्साणंनंतेसवेसमाहाराइत्यादि
उगमनेनवंआहव्चआहारंतिओहव्वउस्ससंति आहच्चनीससंतिइतिमहाशरीराहिमनुष्यादेवकुरूवादिमिथुनकास्तेचकदाचिदेवाहारयंति का

प्रज्ञा०वृत्तिः॥ वलिकाहारतया अऽमनस्कस्य आहाराद् इति वचनात् उत्कृष्टमनिश्चभावापि तेषां शेषमनुष्यापेक्षया तिष्ठुविवक्षाकादाचित्को अल्पशरीराश्च नीक्ष्णमल्पं
चाहारयंति बालानां तथादर्शनात् महच्छरीरमनुष्याणां मल्पशरीराणां मनवरतमाहारमेव नवाक्तु अल्पसाप्यल्पशरीराणामनीक्ष्णं प्रायोऽदः एकेच्छा
लब्धानामसंज्ञानारकाणामिति शेषं कर्मवर्णादिविषयं सूत्रं यथा नैरयिकाणां तथा वक्तव्यं नवरमिह शब्दोत्पन्नानां शुक्लवर्णादि वक्तारूप्यो
ज्ञानानोयं क्रियासूत्रे विशेषमाह नवरं क्रियासु इति सम्प्रसाति विवादीत्यादि तत्र सरागसंयता अक्षीणा उपशांतकषायाः वीतरागसंयता उप
शांतकषायाः क्षीणकषायाश्च अक्रिया इति वीतरागत्वेनारंभादीनां क्रियाणामभावात् एगा मायावत्तिआ इति अप्रमत्तसंयतानामे
कैव मायाप्रत्यया क्रिया कच्छइति क्रियते नवति कदाचिदुड्डाहरक्षणप्रवृत्तानां २ अक्षीणकषायत्वात् आरंभियाइ मायावत्तियाइ ति प्रमत्तसंयताने
२ हि सर्वः प्रमत्तयोगः आरंभ इति नवत्यारंभिकी क्रिया अक्षीणकषायत्वाच्च। मायाप्रत्ययेति संज्ञानारकाणामिति शेषमाश्रु विषय स
त्रं यथा नैरयिकाणां तथा वक्तव्यं तत्सूत्रगमश्चास्य यं सार्वनीयं ताण। मेतराणं ज्ञाहा असुरकुमाराणमित्यादि यथा असुरकुम
ारा मन्निप्पायाव अमप्पि ह्याइत बाणं ज मन्निर याते महावेयणा असमपि ष्ठया अप्पवेयणा इत्येवमधीताः व्यंतरा अपि तथैवाध्येत
व्याः यतो असुराणिच्यंते तातेषु दव्वसंज्ञिनस्तथांततथा चोक्तं व्याख्या २ अंऽस्त्रोपपमसातहितो यो इह वाके असन्नीणं नवणवासीसु
उव्वास णं वाणमंतरेसु इति तथा असुरकुमाराश्च करणा क्वचित् अल्पवेदना नवंतीत्यवसेयं यत्र प्राग्व्याख्यानस्कंतं संज्ञिनश्चितं इति तदेवमपि घटते
इति हृद्व्याख्यातुमरणतः स्कृतमित्यादोषः एवमित्यादि एवमसुरकुमारातिक्रप्रकारेण ज्योतिष्कवैमानिकानामपि वक्तव्यं नवरं वेदनायामेवमध्येत
व्याइ विहा ज्जोइसिया पण्णत्ता तं जहा माइमिच्छादिट्ठि उववण्णगाय इत्यादि अप्पवेकस्मादेवमधीयंते यावता असुरकुमारवत् सन्निन्नूयाय इति कि
न्नाधीयंत उच्यते तेषमसंज्ञिनत्वादाभावात् एतदपि कथमवसेयमिति चेदुच्यते युक्तिवशात् तथाह्यसंज्ञा अपेक्षेष्टाऽस्थितिः पल्योपमासंख्ये
यभागोज्योतिष्काणां वजघन्यापि स्थितिः पल्योपमसंख्येयनागः वैमानिकानां पल्योपमं ततो णमंततोऽवमीयते तास्थितेष संज्ञीनिदसावाच्याप १४०

दर्शितप्रकारेणेवाध्येतव्या नासुरकुमारातिक्रप्रकारेणेति तत्र माथिमिथ्यादृष्टयोऽल्पवेदना इतरे महावेदनाः अमलवेदनामाश्रित्येति अथ
चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण सलेश्यापदं विशेषितमाहाराद्यपदेति सूचयति स सलेसा णं नंते नेरइया इत्यादि यथा अनंतरमौधिका विशेषण
रहिताः प्राकामन्नक्ष्मयामा सलेश्या मापि निरवशेषा वक्तव्या यावद्वैमानिका वैमानिकविषयं सूत्रं सलेश्यापदस्य पविशेषणमंतरेणाल्प
स्याविशेषस्याक्षिप्तत्वात् अथ सलेश्यानंतरं स्नादि विशेषितानुषंगदंडकान् आहारादिपदेविनित्यराह च कण्हलेसाणं नंते नेर
इयाइत्यादि यथा अधिकाविशेषणरहिताः आहारशरीरोश्चासकर्मवर्णलेश्याम्वेदनाक्रियोपपातास्वेवं नवंति पदेः प्रायेरयिकास्तक्रा
मथा कृष्णलेश्याविशेषितानपि वक्तव्या नवरं वेदनापदाने रयिका एवं। वक्तव्यामाइ मिच्छादिट्ठि उववन्नगाय अमायिसम्मदिट्ठी उववन्न
गाय इति न औघिकसूत्रे इव सन्निन्नूयाय इति कस्मादिति चेदुच्यते इहासंज्ञिनः प्रथमष्टथिव्यामेवोत्पद्यंते असन्नीखलुपदम
मिति वचनात् प्रथमायां च पृथिव्यां न कृष्णलेश्यायत च पंचम्यादि पृथ्वी कृष्णलेश्या नतश्चासंज्ञिनइति तत्र मायिनो
मिथ्यादृष्टयो महावेदनानवंति यतः प्रकर्षेणं नवन्ति नीचैस्तिमस्तु। शांता निर्वर्तयति प्रकृष्टा योवतस्त्वामद्ती वेदना इतरे तु वि
परीततिज्ञ असुरकुमारादयो यावत् व्यंतराः सर्वेषामौधिकान्वक्त्यव क्तव्यानवरं मनुष्याणां क्रियाभिविशेषमेव विशेषं दर्शयति
तवणं जांत इत्यादि तत्रात्र समानदृष्टादि मध्ये येत सम्यग्दृष्टयस्त्रिविधाः प्रकृत्या संयता असंयता असंयताः संयतासंयताश्च इहाजुद्दिया
णमिति एतेषां यथा औघिकानामुक्तं तथा कृष्णलेश्यापदविशेषितानामपि वक्तव्यं तथा संयतानां च क्रिया आरंभिकी मायाप्रत्यया कृष्णलेश्याण
या हि प्रमत्तसंयतानां नवति नाप्रमत्तसंयतानां तेषां त्रय्याक्षणादेव त्रिक्रिया संयतासंयतानां तिस्र आरंभिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्यया या असंय
तानां च तस्र आरंभिकी पारिग्रहिकी मायाप्रत्यया अप्रत्याख्यानक्रियास्तिस्रो तिष्कवैमानिकाः अहासु तिं सू उ लेश्या अनप्रश्नेति किं मुक्तं
नवति तद्विषयं सूत्रं न वक्तव्यं तासां तेषु नावात् यथा च कृष्णलेश्या विषयं सूत्रमुक्तं तथा नीललेश्या विषयं सूत्रमुक्तं तथा नीललेश्या विषयम

पिवक्तव्यं नानात्वाभावात् तदेवाह एवं जहा किण्हलेसा विचारिया तहा नीललेस्सा विचारियव्वा नीललेश्याविषयापि सूत्रदंडक एव वक्तव्यो नवरं इहा-
ऽल्पलेश्यापदस्थाने नीललेश्यापदमुच्चरितव्यमिति भावः काउलेसा इत्यादि कापोतलेश्यादिसूत्रमपि नीललेश्यावदेव नैरयिकसूत्रमारभ्य
यावद्व्यंतरा तावद् वक्तव्यं नवरं कापोतलेश्यायां नैरयिका वेदनासूत्रे यथाऽधिकासूत्रे वक्तव्यास्तथापि याउ विहा पन्नत्ता सन्निभूया असन्निभू-
याय इत्येवं वक्तव्या इति भावः असंज्ञिनामपि प्रथमपृथिव्यामुत्पादान्न तत्र च कापोतलेश्याभावान्नूनं तेजोलेश्याविषयं सूत्रमाह तेउले-
साणं भंते असुरकुमारा इत्यादि इह नारकतेजोवायुविकलेंद्रियाणां तेजोलेश्या न संभवति ततः प्रथमत एवासुरकुमारविषयं सूत्रमु-
क्तमत एव तेजोवायुविकलेंद्रियसूत्रमपि न वक्तव्यं असुरकुमाराश्च पियथाप्राक् उपतत्र कामप्रभावक्तव्या नवरं वेदनापदे यथाघे
२ तिषा प्रभावक्तव्याः सन्निभूयाय असन्निभूयाय असन्निभूयाय इति नवक्तव्याः किंतु माई मिच्छदिट्ठिउववन्नगा अमाई सम
म्मद्दिट्ठिउववन्नगा इति भावः असंज्ञिनां तेजोलेश्याया असत्त्वात् दत्ता वा तेषु च धिव्यपनस्मात् यः तिर्यग्योनिइंद्रियमनुष्य
१ अयथाशागोधिका प्रभाव वक्तव्या नवरं मनुष्याः क्रियासूत्रे संयतास्त्र प्रमत्ताश्च नणमीयाउत्तरये षामपि तेजोलेश्यायाः संभवा
त्सरागा वीयरागा य तत्र त्रिसराग संज्ञया वीयराग संज्ञयाय इति नव क्तव्या इत्यर्थः वीतरागाणां तेजोलेश्याया असंभवेन वीत
रागपदाप्रयासस्य तेजोलेश्यायाः सरागत्वाव्यभिचारः सरागपदोपन्यासस्य चायोगात् वाणमंतराणं तेउलेस्साए जहा असुरकुमारा इति
तथा मायिमिच्छदिट्ठिउववन्नगा अमायिसम्मदिट्ठिउववन्नगा य इत्येवं वक्तव्या न तु सन्निभूयाय असंनिभूयाय इति तथा पि तेजोलेश्या वस्तु म-
प्यसंज्ञिनामुत्पादाभावात् एवं पम्हलेसा विभाणियव्वा इति एवं तेजोलेश्याप्रकारेण पद्मलेश्यापि वक्तव्या किमविशेषेण स-
र्वेषामपि नेत्याह नवरं पर्यं अक्खिइ इति नवरं यस्य विद्यातेषां पद्मलेश्या तेषां वक्तव्या नान्येषां तत्र पंचेंद्रियतिरश्चां मनुष्याणां वैमानिका-
नां चास्ति नशेषाणामिति तद्विषयमेवैतस्याः सूत्रं शुक्ललेश्यापि तथैव वक्तव्या यथा पद्मलेश्या सापि येषामस्ति तेषां वक्तव्या सर्वमपि सू- २४१

त्रं तथैव यथा अधिकानां गमत्तक्तः पद्मलेश्या शुक्ललेश्यापा च येषामस्ति तान् साक्षाद् उपदर्शयति नवरं पम्हलेसा उ इत्यादि सुगमं ७ इति श्रीमल
यगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां लेश्यापदस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ७ ।। ।।उक्तः सप्तदशपदस्य प्रथमोद्देशकः अधुना द्वितीयो
देशकोऽप्यारभ्यते तत्र चेदमादिसूत्रं कइ णं भंते लेस्सा इत्यादिकः अनन्तरस्य संबंध इति वत् उच्यते उक्तः प्रथमोद्देशके सलेश्यानां नैरयिकाद्
नामादि इह तु ता एव लेश्या उच्यंते कइ लेस्सा इति तत्र लेश्याः प्राग्निरूपितशब्दार्थाः इति किंपरिमाणाः प्रज्ञप्ता भगवानाह गौतम षट्लेश्या एवमना
मतः कथयति किण्हलेसा इत्यादि कृष्णद्रव्यसंनिकाशा कृष्णद्रव्यजनिता वा लेश्या कृष्णलेश्या एवं नीललेश्यादिष्वपि भावनीयं नवरं इत्यादि
प्रमत्ताद्यर्थवक्तव्यताया प्राक् सकलमपि सुगमं नवरं वैमानिकसूत्रे । यावद्वैमानिकीनां भंते तेजोलेश्या कति तदिदं कारणं वैमानि
क्यो हि देव्यः सौधर्मेशानयोरेव तत्र च केवला तेजोलेश्या इति सामान्यतः संग्रहणिगाथाश्चैमाः किण्हा नीला काऊ तेऊले
साणं वणवंतरिया जोइससोहम्मीसाण तेउलेसाउ णेय वा कप्पसणंकुमारमाहिंदे बंभलोए य पएउ
पम्हलेसा लंतगसुक्कलेसा उ सुक्काआएव णस्सइवाय रएज्जयले। सव्वाति तेजोलेश्यांताः गर्भयतिरियनरेसु छल्लेसा तिसु
त्रिलेसा एगं संयतिसलेश्यादीनामल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते जी वाणं सलेस्साणं किण्हादि अमीषामष्टानामल्पबहुत्व स्त्राः क-
तरके त्रि: स्तोक इत्याद्युपाक्तत्वात् तृतीयायामपि कतरदिति निर्देशाय नवती त्यवस्थायायामदोषः तथाकतरेऽल्पा विशेषाधिका एवं गो-
तमेत सूत्रं कृतव्याख्यात् गोतम सर्वस्तोकाः शुक्ललेश्या शुक्लद्रव्यजनिता वा लेश्या येषां ते शुक्ललेश्या एवं शेषपदेष्वपि विग्रहभावना कार्या
सर्वस्तोकाः कतिपयेषु पंचेंद्रियेषु तिर्यक्षु मनुष्येषु लांतकादिदेवेषु च तस्याः सद्भावात् तेभ्यः पद्मलेश्याः संख्येयगुणाः संख्येयगुणेषु तिर्य-
क्पंचेंद्रियतिर्यक्षु मनुष्येषु सनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मलोककल्पवासिषु च देवेषु पद्मलेश्याया भावात् अपलांतकादिदेवेभ्यः सनत्कुमारादिकल्पत्र-
यवासिनो देवा असंख्यातगुणाश्च तेः शुक्ललेश्याभ्यः पद्मलेश्या असंख्येयगुणाः प्राग्वं ति कथं संख्येयगुणा उक्ता उच्यते इह ज्ञायन्न पादसंख्ये-

ख्यातानां सनत्कुमारादिकल्पत्रयवासिदेवत्वाच्चासंख्येयगुणानां पंचेंद्रियतिरश्चां शुक्ललेश्यानतः पद्मलेश्याचिंतायां सनत्कुमारादिदेवप्रक्षे
पेणसंख्येयगुणत्वं तत्र सिद्धिक्तं यदेव तिर्यक्पंचेंद्रियाः पक्षेपेव संख्येयगुणत्वं तदेवाप्तीति संख्येयगुणाः शुक्ललेश्येभ्यः पद्मलेश्याः तेभ्योपि
संख्येयगुणास्तेजोलेश्या बादरपृथिव्यप्प्रत्येकवनस्पतिकायिकपुतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवेषु तेजोले
श्यासंभवात् तेषां च संख्येयगुणत्वस्य प्रागुक्तयुक्तेः तेभ्योप्यनंतगुणा अलेश्याः सिद्धानामलेश्यानां प्रागुक्तेभ्यो नंतगुणत्वात् तेभ्योपि कापो
तलेश्या अनंतगुणाः सिद्धेभ्योप्यनंतगुणानां वनस्पतिकायिकानां कापोतलेश्या विशेषाधिकाः तेभ्योपि विशेषाधिकाः कृष्णलेश्या
यानां प्रभूततराणां संभवात् कृष्णलेश्यातेभ्योपि सलेश्या विशेषाधिकाः नील लेश्यादीनामपि तत्र प्रक्षेपात् तदेवं सामान्यतोल्पबहुत्वं चिंतितं सं
प्रति नैरयिकविषयमाह एएसि णं भंते नेरइयाणमित्यादि नैरयिका णां तिस्रो लेश्या यथा कृष्णलेश्या नीललेश्या कापोतले
श्या उक्तं च काऊय दोसु तइयाए मीसिया नीलिया चउत्थीए पंचमि याए मीसा कण्हा तत्तो परमकण्हा तेत्रयाणाम
नां परस्परमल्पबहुत्वचिंता तत्र सर्वस्तोकाः कृष्णलेश्या नैरयिकाः कति पयपंचमपृथिवीगतनरकावासेषु षष्ठ्यां सप्तम्यां च पृथिव्यां नैरयि
काणां कृष्णलेश्यासंभवात् तेभ्यः संख्येयगुणा नीललेश्याः कतिपयतृतीय पृथिवीगतनरकावासेषु चतुर्थ्यां समस्तायां पृथिव्यां कतिपयेषु पंचमपृ
थिवीगतनरकावासेषु नैरयिकाणां प्रभूतानां नीललेश्यासंभवात् तेभ्योप्यसंख्येयगुणाः कापोतलेश्याः प्रथमद्वितीयपृथिव्योः तृतीयपृ
थिवीगतेषु च कतिपयेषु नरकावासेषु नारकाणामनंतरोक्तेभ्योऽसंख्येयगुणानां कापोतलेश्यासंभवात् अधुना तिर्यक्पंचेंद्रियविषयमल्पबहुत्वमाह
एएसि णं भंते इत्यादि पंचेंद्रिया इति एवमुपदर्शितप्रकारेण यथाप्राक् अधिकाभावबहुत्वानवरमल्पबहुत्वं कार्यं तेषां लेश्यानामसंभवा
नुते वेवं सर्वस्तोकास्तिर्यग्योनिकाः शुक्ललेश्याः तेषां कतिपयानामेव संख्याताद्विभ्याः तेभ्योऽसंख्येयगुणाः पद्मलेश्याः तेभ्योपि संख्येयगुणास्ते
जोलेश्याः तेभ्योप्यनंतगुणाः कापोतलेश्याः तेभ्योपि नीललेश्या विशेषाधिकास्तेभ्योपि कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः तेभ्योपि सलेश्या विशेषा

धिकाः सांप्रतमेकेंद्रियविषयमल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते एगिंदियाणमित्यादि सर्वस्तोका एकेंद्रियास्तेजोलेश्याः कतिपयेषु बादरपृथिव्यप्प्रत्येकव
नस्पतिकायिकेष्वपर्याप्तावस्थायां तस्याः संभवात् तेभ्यः कापोतलेश्या अनंतगुणा अनंतानां सूक्ष्मबादरनिगोदजीवानां कापोतलेश्यासंभवात् तेभ्योपि नी
ललेश्या विशेषाधिकाः तेभ्योपि कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः अत्र भावना प्रागेवोक्ता संप्रति पृथिवीकायिकादिविषयमल्पबहुत्वं तत्र वक्तव्यं तत्र पृथि
व्यप्प्रत्येकवनस्पतिकायानां चतस्रो लेश्यास्तेजोवायूनां तिस्र इति तद्विषयसूत्रमाह एएसि णं भंते पुढविकाइयाणमित्यादि सुगमं द्वित्रिचतुरिंद्रियविषयमपि
पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकसूत्रवत्कापोतलेश्या असंख्यातगुणाः पंचेंद्रियतिरश्चां सर्वसंख्ययाप्यसंख्यातत्वात् संमूर्छिमपंचेंद्रियतिरश्चां यथा तेजस्कायि
कानां सूत्रं तथा वक्तव्यं तेजस्कायिकानामिव तेषामप्याद्यलेश्यात्रयमात्रसंभ वात् गर्भव्युत्क्रांतिकपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकसूत्रं तेजोलेश्याः का
पोतलेश्याः असंख्येयगुणा वक्तव्या यावत्तामेव तेषां केवलाविदसौ पल्यबद्धात् द्वेषोप्यधिकं सूत्रं वक्तव्यं एवं तिर्यग्योनिकीना
मपि सूत्रं वक्तव्यं एवं तिर्यग्योनिकीनामपि सूत्रं वक्तव्यं तथा चाह । एवं तिरिक्खजोणिणीणंपि अधुना संमूर्छिमगर्भव्युत्क्रां
तिकतिर्यक्पंचेंद्रियतिर्यक्स्त्रीविषयं सूत्रमाह एएसि णं भंते इत्यादि सु गमं अधुना संमूर्छिमतिर्यक्पंचेंद्रियतिर्यक्स्त्रीविषयं सूत्रमाह
एएसि णं भंते इत्यादि एतच्च प्राग्वद्भावनीयं इदं किल पंचेंद्रियतिर्यग्योनि काधिकारे षष्ठं सूत्रं भंतेतराकं च पंचमसूत्रं केषुचित्पंचमं सूत्रमि
दं नास्ति यच अधुना गर्भव्युत्क्रांतिकतिर्यक्पंचेंद्रियतिर्यक्स्त्रीविषयं सप्तमसूत्रमाह एएसि णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं सर्वस्तोकाः शुक्ललेश्यास्तिर्यक्स्त्रियः अशुक्लाः
सर्वसंख्ययापि च तिर्यक्स्त्रियः पुरुषेभ्यस्त्रिगुणास्त्रिगुणाधिकाश्च इत्यादिवचनात् ततः संख्यातगुणाः नपुंसका गर्भ
व्युत्क्रांतिकाः कतिपये इति तदेवं प्राक्तमल्पबहुत्वं व्याख्यातमधुना संमूर्छिमपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकगर्भव्युत्क्रांतिकपंचेंद्रियतिर्यग्योनिकतिर्यक्स्त्रीविषय
मष्टमं सामान्यतः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकतिर्यक्स्त्रीविषयं नवमं सामान्यतस्तिर्यग्योनिकतिर्यक्स्त्रीविषयं दशमं सूत्रमाह एएसि णं भंते इत्यादि तानि च गर्भ
व्युत्क्रांतसूत्रवद्भावनीयानि तिर्यग्योनिकविषयसूत्रसंकलनामाह ४ एवमेए दस अप्पाबहुगा तिरिक्खजोणियाणमिति सुगमं नवरमिह इमे सूत्रवर्गीय

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

प्रदर्शितसंग्रहणिगाथे उद्दियपणिंदिसंमुच्छिमायइत्थीउ तिरिक्खइत्थीउ असंखगुणा इति तिरियापंचिंदियतिरिक्खीयद्दगर्भजसंमुच्छिमगर्भजस्त्रीपणिंदितिरि
क्खियाउ एवं इहित्री शंदसअल्पबहुत्वालापका इति तिर्यग्सूत्राणि यथायथातिस्थानमल्पबहुत्वानि कर्मभूमिकमनुष्याणामपि वक्तव्यानि नवरं पश्चिमदे
शमल्पबहुत्वं नास्ति मनुष्याणामनंततया नावाप्तत्वान्नावकाशोत्र सा अनंतगुणा इति पदासंभवात् अधुना देवविषयमल्पबहुत्वमाह एएसि णं भंते देवाण
मित्यादि सर्वस्तोका देवाः शुक्ललेश्याः लांतकादिदेवलोकेष्वेव तेषां सद्भावात् तेभ्यः पद्मलेश्याः असंख्येयगुणाः सनत्कुमारमाहेन्द्रब्रह्मलोककल्प
देवेषु पद्मलेश्यासद्भावात् तेषां च लांतकादिदेवेभ्यः संख्यातगुणत्वात् तेभ्यः कापोतलेश्याः असंख्येयगुणाः भवनपतिव्यंतरादिदेवेषु सनत्कुमारादि
देवेभ्यः संख्येयगुणेषु कापोतलेश्यासद्भावात् तेभ्योपि नीललेश्या वि शेषाधिकाः प्रभूततराणां भवनपतिव्यंतराणां तस्याः संभवात् तेभ्यो
पि कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः प्रभूततमानां तेषां कृष्णलेश्याकत्वात् तेभ्य स्तेजोलेश्याः संख्येयगुणाः कतिपयानां भवनपतिव्यंतराणां
समस्तानां ज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां तेजोलेश्याभावात् अधु ना देवीविषयं सूत्रमाह एएसि णं भंते देवीणमित्यादि दे
व्यश्च सौधर्मेशानांता एव न परत इति तासां चतस्र एव लेश्याः तत इदं विषयमे वाल्पबहुत्वमिति सूत्रं नात्र भवति तेजोलेश्याणयइत्यर्थः सर्वस्तो
का देव्यः कापोतलेश्याः कतिपयानां भवनपतिव्यंतरदेवीनां कापोतलेश्य सद्भावात् तेभ्यो विशेषाधिका नीललेश्याः प्रभूततराणां भवनपतिव्यंतर
देवीनां तस्याः संभवात् तेभ्योपि कृष्णलेश्या विशेषाधिका अतिप्रभूततानां तासां कृष्णलेश्याकत्वात् ताभ्यस्तेजोलेश्याः संख्येयगुणाः कापोतलेश्या
भावात् तेभ्यो विशेषाधिका नीललेश्याः ज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवीनामपि समस्तानां तेजोलेश्याकत्वात् संप्रति देवदेवीविषयं सूत्रमाह एए
सि णमित्यादि सर्वस्तोका देवाः शुक्ललेश्यास्तेभ्यः संख्येयगुणाः पद्मलेश्यास्तेभ्योप्यसंख्येयगुणाः कापोतलेश्यास्तेभ्यो नीललेश्या विशेषा
धिकास्तेभ्योपि कृष्णलेश्या विशेषाधिका एतावत् प्रागेव भावितं तेभ्योपि कापोतलेश्याका देव्यः संख्येयगुणाः यास्तु भवनपतिव्यंतरनिकायांत
र्गता वर्तितव्याः अन्यथा देवीनां कापोतलेश्याया असंभवात् देव्यश्च देवेभ्यः सामान्यतः प्रतिनिकायं द्वात्रिंशद्गुणाः स्मृताः अतस्तेभ्यो देवेभ्यः कापोतले १४३

श्या देव्यः संख्येयगुणाः अपि च ताभ्यो नीललेश्या विशेषाधिकाः अत्रापि भावना प्राग्वत् ताभ्योपि तेजोलेश्या देवाः संख्येयगुणाः कतिप
यानां भवनपतिव्यंतराणां समस्तानां ज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां तेजोलेश्याकत्वात् तेभ्यस्तेजोलेश्याका देव्यः संख्येयगुणाः द्वात्रिंशद्गुणत्वात् सं
प्रति भवनवासिदेवविषयं सूत्रमाह एएसि णं भंते इत्यादि सर्वस्तोकास्तेजोलेश्याका भवंति महर्द्धिकाल्पा इति तत्सर्वस्तोकास्तेभ्यः संख्येयगु
णाः कापोतलेश्या अतिशायिनप्रभूतानां कापोतलेश्यासंभवात् तेभ्यो नीललेश्या विशेषाधिका अतिप्रभूततराणां तस्याः संभवात् तेभ्यो
पि कृष्णलेश्या विशेषाधिका अतिप्रभूततमानां कृष्णलेश्याभावात् एवं भवनपतिदेवीविषयमपि सूत्रं भावनीयं अधुना भवनपतिदेवदेवीविष
यं सूत्रमाह एएसि णमित्यादि सर्वस्तोका भवनवासिनो देवास्तेजोले श्याका युक्तिरत्रापि प्रागुक्ता तेभ्यस्तेजोलेश्याका भवनवासि
न्यो देव्यः संख्येयगुणाः देवेभ्यो हि देव्यः सामान्यतः प्रतिनिकायं द्वा त्रिंशद्गुणाः समधिकाः पठ्यंते संख्येयगुणत्वमिति तेभ्यः कापोत
लेश्या भवनवासिनो देवाः असंख्येयगुणास्तेभ्योपि नीलले श्या विशेषाधिकाः तेभ्योपि कृष्णलेश्या विशेषाधि
काः युक्तिरत्रापि प्रागुक्तानुसरणीया तेभ्यः कापोतलेश्या भवनवासिन्यो दे व्यः संख्येयगुणाः भावना तु प्राग्वत् भावनीया ताभ्यो नीलले
श्या विशेषाधिकास्ताभ्यः कृष्णलेश्या विशेषाधिकाः एवं वानमंतरविषयमपि सूत्रत्रयं भावनीयं ज्योतिष्कविषयमेकमेव सूत्रं तन्निकाये ते
जोलेश्याव्यतिरेकेण लेश्यांतरासंभवतः सम्प्रति वैमानिकदेवीविषयसूत्रद्वयासंभवात् देवविषयं सूत्रमाह एएसि णं भंते वेमाणियाणमित्यादि सर्वस्तो
काः शुक्ललेश्याः लांतकादिदेवानामेव शुक्ललेश्यासंभवात् तेषां चोत्कर्षतोपि श्रेण्यसंख्येयभागगतप्रदेशराशिमानत्वात् तेभ्यः पद्मलेश्या
असंख्येयगुणाः सनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मलोककल्पवासिनां सर्वेषामपि देवानां पद्मलेश्यासंभवात् तेषां चातिबृहत्तमश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्तिनभः
प्रदेशराशिप्रमाणत्वात् लांतकादिदेवपरिमाणहेतुश्रेण्यसंख्येयभागापेक्षयाऽस्य श्रेण्यसंख्येयभागो ऽसंख्येयगुणः तेभ्योपि ते
जोलेश्या असंख्येयगुणाः तेजोलेश्या हि सौधर्मेशानदेवानामीशानदेवाश्चांगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेर्यद्द्वितीयवर्गमूलं तृतीयवर्ग

प्रज्ञा० वृ० ३॥

ग्रंगुलमात्रप्रतरे यावान् प्रदेशराशिर्वर्तते तावत्प्रमाणासु घनीकृतस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावंतो नभःप्रदेशास्तावत्प्रमाण ईशानकल्पगतो देवदेवीस
मुदायस्ततः किंचिद्विशेषहीनत्वात् ईशानकल्पाद् ईशानदेवा सौधर्मकल्पदेवाः संख्येयगुणा ज्ञाता भवंति पद्मलेश्यापेक्षया तेजोलेश्याश्च
संख्येयगुणाः देवस्त्रियः सौधर्मेशानकल्पयोरेव तत्र च केवला तेजोलेश्या न तासां लेश्यान्तरसंभवस्ततः विषयसूत्रमत्र अतः संप्रति देवदेवीविषयं
सूत्रमाह एएसि णं भंते वेमाणियाणं देवाणं देवीण य इत्यादि सुगमं नवरं तेउलेसाउ वेमाणिणीउ देवीउ संखेज्जगुणाउ देवानां द्वात्रिंशद्गुण
त्वात् अथ भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकविषयं सूत्रमाह एएसि णं भंते भवणवासीणं इत्यादि तत्र सर्वस्तोका वैमानिका देवाः शुक्लले
श्याः पद्मलेश्या असंख्येयगुणाः तेजोलेश्या असंख्येयगुणा इत्युक्तं प्राक्। तेभ्यो भवनवासिनो देवास्तेजोलेश्याका
असंख्येयगुणाः कथमिति चेदुच्यते अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशेः संबं- धिप्रथमवर्गमूलेन गुणिते यावान् प्रदेशराशिर्वर्तते तावत्प्र
माणासु घनीकृतस्य लोकस्य एकप्रादेशिकीषु श्रेणिषु यावन्तः प्रदे- शराशिस्तावत्प्रमाणो भवनपतिदेवदेवीसमुदायस्ततः
किंचिद्विशेषहीनत्वात् ईशानकल्पाद् भवनपतयो देवास्तत एव प्रोक्ता इति। घटंते सौधर्मेशानदेवेभ्यस्तेजोलेश्याका असंख्येयगुणाः
तेभ्यः कापोतलेश्या भवनवासिनो देवा असंख्येयगुणाः अल्पर्द्धिकानामपि तेषां ताः कापोतलेश्यासंभवात् तेभ्योऽपि भवनवासिनो एव नील
लेश्या विशेषाधिकाः युक्तिः प्रागुक्ता तेभ्योऽपि वानमंतरास्तेजोलेश्याका असंख्येयगुणाः कथमिति चेदुच्यते इह संख्येययोजनकोटी
कोटीप्रमाणानि सूचीरूपाणि खंडानि यावंति एकस्मिन् प्रतरे भवंति तावान् व्यंतरदेवीसमुदायस्ततः किंचिद्विशेषहीना ईशानकल्पाद्व्यंतरदेवा
स्तत इमे भवनपतिभ्यः तेऽपि तत्र हि तमा इत्यपपद्यते कृष्णलेश्याका भवनपतिभ्यो वानमंतराः तेजोलेश्याका असंख्येयगुणाः तेभ्योऽपि वानमंत
रा एव कापोतलेश्याका असंख्येयगुणाः अल्पर्द्धिकानामपि कापोतलेश्यासंभवात् तेभ्योऽपि कृष्णलेश्या विशेषाधिका अत्रापि युक्तिः प्राग्व
क्तानुसरणीया तेभ्यस्तेजोलेश्या ज्योतिष्का देवाः संख्येयगुणाः यतः षट्पंचाशदधिकांगुलशतद्वयप्रमाणानि सूचीखंडानि यावंति खंडानि एकस्मिन् प्र- १४४

तरे भवंति तावत्प्रमाणा ज्योतिष्का देवदेवीसमुदायः ततः किंचिद्विशेषहीना ईशानकल्पा ज्योतिष्का देवास्ततः कृष्णलेश्यापेक्षया वानमंतरेभ्यः संख्येयगुणा
एव घटंते ज्योतिष्का देवास्ते संख्येयगुणाः सूचीरूपखंडप्रमाणहेतोः संख्येययोजनकोटीकोट्यपेक्षया षट्पंचाशदधिकांगुलशतद्वयमात्रवर्ति
नां संप्रति भवनपतिवानमंतरादिदेवीविषयं तदनंतरं भवनवास्यादिदेवदेवीसमुदायविषयं सूत्रमाह सूत्रद्वयमपि प्रागुक्तभावनानुसारेण भावनीयं संप्रति
लेश्याविशिष्टानामल्पर्द्धिकत्वमहर्द्धिकत्वप्रतिपादनार्थं सूत्रमाह ८ एएसि णं भंते जीवाणं कण्हलेसाणं इत्यादि सुगमं नवरं लेश्याक्रमेण यथा
क्रमं महर्द्धिकत्वं यथोत्तरं लेश्यानां अल्पर्द्धिकत्वं तेनाभावनीयमेवं नैरयिकतिर्यग्योनिमनुष्यवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि यथायोगं लेश्यासूत्राणि भाव
यितव्यानि भावनीयानीति ८ ॥ ॥इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां लेश्यापदस्य द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ८ ॥ ॥उक्तो द्विती
योद्देशकः संप्रति तृतीय आरभ्यते तस्य चेदमादिसूत्रं नेरइए णं भंते नेरइ एसु उववज्जइ इत्यादि अस्य चायमभिसंबन्धो द्वितीयोद्देशके
नारकादीनां लेश्यापरिमाणेनाल्पबहुत्वं महर्द्धिकत्वं चोक्तमिह तु तेषामेव नारकादीनां जीवानां तत्र तत्र सलेश्यानां किमुत्पत्तिः।
कैश्चिदपपन्नानामेव भवति उत विग्रहगतौ इत्यस्य संशयस्यापनोदार्थं प्रारभ्यते तत्र यं तत्र प्रथमतो नारकादिषूपपादप्रभृति नेरइए णं भंते नेरइ
एसु उववज्जइ अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ इति इदं च प्रश्नसूत्रं भगवानाह गोयमा नेरइए नेरइएसु उववज्जइ नो अनेरइए नेरइएसु उववज्जइ कथमिति
चेदुच्यते इह यस्मान्नारकादीनामायुःप्राक्कर्मोदयरूपेण बाध्यमानस्तत्र नारकायुःप्रदायमागते नारकभवो भवति मनुष्यायुःप्रभृति मनुष्यत्वादिवत् ततो ना
रकायुर्वेदनप्रथमसमय एव नारकादिव्यपदेशो लब्धः एतच्च ऋजुसूत्रनयदर्शनं तथा च नयविचक्षणः ऋजुसूत्रनयस्वरूपनिरूपणं अर्थविशिष्टदर्शनेष्वपला
नां नष्टत्वादिविघाततन्वतः किंचित्तत्र नास्ति अतोऽत्र नारकत्वप्रतिपातात् नारकत्वप्रतिपत्तिः अनारकेभ्यो नोपपद्यते नरकानारकेभ्यस्ततः किंचिद् एवमग्रे
इत्यादि एवं यावद्वैमानिकेऽपि इति एवं नैरयिकादिप्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिका वैमानिकविषयं सूत्रं तच्च साक्षात् सूत्रपरिभावनीयं अथ नारकउ
द्वर्तनाविषयं नैरयिकसूत्रमाह नेरइए णं भंते इत्यादि एतदपि ऋजुसूत्रनयदर्शनतावद्वेदितव्यं तथाहि परभवायुष्कोदयमागते तत्र उद्वर्त्तते इत्युच्यते

यमगातं तेन नारकत्वेनापदिश्यमानो नारकायुःप्रथमसमयादारभ्य नारकत्वेन नारक इति नतो नैरयिकेभ्यः नैरयिक इति एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण तावद्व
क्तव्यं यावद्वैमानिकविषयं नवरं ज्योतिष्कवैमानिकविषये च्यवंत इत्यभिलापः कर्तव्यः तस्य तद्वर्तनस्य च्यवनमिति प्रसिद्धेः नवाणवाः एवं जाव वेमा
णिए नवरमित्यादि अधुना कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह से नूणं भंते इत्यादि सेत्यथशब्दार्थः स च प्रश्ने नूनं निश्चितमेतत् यदुत कृष्णल
श्यो नैरयिकः कृष्णलेश्येषु नैरयिकेषूत्पद्यते तस्मात् कृष्णलेश्येभ्यो नैरयिकेभ्य उद्वर्तते कृष्णलेश्य उद्वर्तते एतदेव निश्चयदा
र्ढ्यापादनार्थं प्रकारांतरेणाह यल्लेश्य उत्पद्यते तल्लेश्य उद्वर्तते न लेश्यांतरगत इति भगवानाह हंता गोयमेत्यादि हंतेत्यनुमतावनुमतमेतत् म
मापि तत् कण्हलेसे नेरइए इत्यादि अथ कथं कृष्णलेश्य एव नैरयिक उत्पद्यते न लेश्यांतरोपेतः उत्पद्यत इति तिर्यक्पंचेंद्रिया मनुष्या वा बद्धायुष्क
तया नारकत्वेनोत्पत्तुकामा आयुषः अंतर्मुहूर्ते तिर्यगायुषि मनुष्यायुषि वा शेषे कालयंतीत्ये णांतर्मुहूर्ते शेषे आयुषि यल्लेश्येषु नरकेषूत्पत्स्यते तल्लेश्या
परिणाममनुपरिणमंति तत्तल्लेश्याः तदवस्थितिपतिताः परिणाममनुपरिणामेन नारकाः तु प्रतिसमयमुदयात् तत्र च कृष्णलेश्याः कृष्णलेश्येषु नैर
यिकेषूत्पद्यंते न लेश्यांतरयुक्ताः अथ कथं कृष्णलेश्याः कृष्णलेश्या एवोद्वर्तंते उच्यते देवनैरयिकाणां हि लेश्यापरिणाम आभवक्षयाद्भवति एव
यथा प्रागेवोपपादितं एवं नीललेश्याविषयं कापोतलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यमेवमसुरकुमारादीनामपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्यं न
वरं तेजोलेश्यासूत्रं तत्रायामधिकमभिधेयं तेजोलेश्याया अपि तेषां भावात् अधुना पृथिवीकायिकेषु कृष्णलेश्याविषयं सूत्रमाह से नूणं भंते इत्यादि
इह तिर्यग्मनुष्याणां लेश्यापरिणाम आंतर्मौहूर्तिकस्ततः कदाचिद्यल्लेश्य उद्वर्तते कदाचिदन्यलेश्यांतरपरिणतोऽप्युद्वर्तते एतदुक्तं नियमाद्यल्लेश्य उत्प
द्यते न नियमतस्तल्लेश्य एवोद्वर्तते अंतमुहुत्तंमि गए अंतमुहुत्तंमि सेसए चेव लेसाहिं परिणयाहिं जीवा वच्चंति परलोयं इति वचनात् तत उक्तं सिय
कण्हलेसे उव्वट्टइ सिय नीललेसे उव्वट्टइ सिय काउलेसे उव्वट्टइ इत्यादि एवं नीललेश्याविषयं कापोतलेश्याविषयं च सूत्रं वक्तव्यं
तथा यदा भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवाः तेजोलेश्यावंतः स्वभावात् पृथ्वीकायिकेषूत्पद्यंते तदा कियत्कालमपर्याप्तावस्था

यां तेषु तेजोलेश्यापि लभ्यते तत इदमुक्तं भवति तथा तद्भवस्वभावतया तेजोलेश्यायामुपपद्यते न वा तस्या संभवात् तेजोलेश्यासूत्रं उक्तं तेउल
लेसे उववज्जइ नो चेव णं तेउलेसे उव्वट्टइ इति यतः पृथ्वीकायिका नोपरिष्टाच्चाप्यकाति तथा अप्कायिकवनस्पतिकायिकानामपि वक्तव्यानि तेषा
मप्यपर्याप्तावस्थायां तेजोलेश्या संभवात् तेजोवायुद्वित्रिचतुरिंद्रियविषयाणि प्रत्येकं त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि तेषां तेजोलेश्याया असंभवात् पं
चेंद्रियतिर्यग्योनिकमनुष्याश्च यथा आद्यासु तिसृषु लेश्यासु पृथ्वीकायिकास्तथा षट्स्वपि लेश्यासु वक्तव्याः एषामप्यनवस्थितलेश्याया
तेषामुत्पत्तिसंभवादुत्पत्तिगते केकलेश्याविषये विवर्तनायाः षण्णां विकल्पानां संभवात् सूत्रपाठश्चैवं से नूणं भंते कण्हलेसे पंचेंद्रियतिरिक्ख
जोणिए कण्हलेसेसु पंचेंद्रियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ कण्हलेसे। उव्वट्टइ यल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उव्वट्टइ हंता गोयमा कण्हल
लेसे पंचेंद्रियतिरिक्खजोणिए कण्हलेसेसु पंचेंद्रियतिरिक्खजोणिएसु उववज्जइ सिय कण्हलेसे उव्वट्टइ सिय नीललेसे
उव्वट्टइ सिय काउलेसे उव्वट्टइ सिय तेउलेसे उव्वट्टइ सिय पम्हलेसे उव्वट्टइ सिय सुक्कलेसे उव्वट्टइ सिय ज
ल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उव्वट्टइ एवं नीलकापोततेजःपद्मशुक्ललेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि वाणमंतरा जहा अ
सुरकुमारा इति जल्लेसे उववज्जइ तल्लेसे उव्वट्टइ इति वक्तव्या इति सर्वदेवानां लेश्यापरिणामस्याभवक्षयाद्भावात् एवं लेश्या
परिसंख्यानपरितो ज्योतिष्कवैमानिकविषयाण्यपि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं चयंतीत्यभिलपनीयं तदेवमेकैकलेश्याविषयाणि च
तुर्विंशतिदंडकक्रमेण नैरयिकादीनां सूत्राण्युक्तानि तत्र कश्चिदाशंकेत प्रविरले केकनारकादिविषयाण्येतानि सूत्रकदंबकं यदा समुदायेनाभि
न्नलेश्याकाः समुदायगता उत्पद्यंते तदान्यथापि वस्तुगतिर्भवेदिति केकगतधर्मापेक्षया समुदायधर्मस्य क्वचिदन्यथापि दर्शनात् तत एतदाशंकापनो
दाय द्विषयं यावत्यो लेश्याः संभवंति तेषां युगपदनावल्लेश्याविषयमेकैकं सूत्रमनंतरोदितमर्थमेव प्रतिपादयति से नूणं भंते कण्हलेसे नीलले
से काउलेसे नेरइए कण्हलेसेसु नीललेसेसु काउलेसेसु नेरइएसु उववज्जइ इत्यादि समस्तं सुगमं प्रति कृष्णलेश्यादि नैरयिकसकाव

प्रज्ञाप० वृ० ॥

ज्ञानदर्शनविषयक्षेत्रपरिमाणतारतम्यमाह ॥ कण्हलेसे णं भंते इत्यादि कृष्णलेश्यो भदन्त नैरयिकोऽपरं कृष्णलेश्याकं प्रणिधायावध्य-
वधिज्ञानेन सर्वतः सर्वासु दिक्षु समभिलोकमानो निरीक्षमाणः कियन्तं क्षेत्रं जानाति कियत् क्षेत्रमवधिदर्शनेन पश्यति भगवानाह गोत-
म नो बहुकं क्षेत्रं जानाति नापि बहुकं क्षेत्रं पश्यति किंतु स्तोकं भवति अपरं कृष्णलेश्याकं नैरयिकमपेक्ष्य न विवक्षितः कृष्णलेश्याको योग्यतानुसारेणापि विशुद्धो-
ऽपि नैरयिकोऽतिप्रभूतं क्षेत्रमवधिना जानाति पश्यति एतदेवाह नो दूरमपि विप्रकृष्टं क्षेत्रं जानाति नाप्यतिविप्रकृष्टं क्षेत्रं पश्यति किंचिदित्वरमेव स्वल्प-
मेवाधिकं क्षेत्रं जानाति इत्वरमेवाधिकं क्षेत्रं पश्यति एतच्च सूत्रं समाने पृथिवीके कृष्णलेश्यनैरयिकविषयमवसेयमन्यथा व्यभिचारसंभवात्तथाहि सप्त-
मपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको नैरयिको जघन्यतो गव्यूतार्द्धं जानाति उत्कर्ष- तो गव्यूतं षष्ठपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको जघन्यतो गव्यूतं उत्क-
र्षतः सार्द्धं पञ्चमपृथिवीगतः कृष्णलेश्याको जघन्यतः सार्द्धं गव्यूतमुत्कर्ष- तः किंचिदूनं द्विगव्यूतं ततो द्विगुणत्रिगुणाधिकक्षेत्रसंभ-
वाद्भवत्यधिकृतसूत्रस्याव्यभिचारः यथा समाने पृथिवीके अपरं कृष्णले- श्याकं नैरयिकमपेक्ष्यातिविशुद्धोऽपि कृष्णलेश्याको-
नैरयिको मनागधिकं पश्यति नातिप्रभूतं तथाह दृष्टान्तेनोपपादयितुमाह। से केणट्ठेणं भंते इत्यादि इयमत्र भावना यथा समभूमिभाग-
व्यवस्थितः पुरुषः किंचिद्विक्षितः सर्वतः चक्षुर्निर्मलत्वात् मनागधिकं पश्यति न प्रभूततरं तथा विवक्षितोऽपि कश्चित्कृष्णलेश्याको नैरयिकः
स्वस्थितिकानुसारेणातिविशुद्धोऽपि समानपृथिवी समानपृथिवीकमपरं कृष्णलेश्याकं नैरयिकमपेक्ष्य यदि परं मनागधिकं पश्यति न तु प्रभूततरं
अत्र समभूतलभागस्थानीया समानपृथिवीसमानाधिकृष्णलेश्याकत्वं चक्षुःस्थानीयमवधिज्ञानमेतावतैतदपि सिद्धमिति यथा समभूतलभागव्यवस्थितः समन्तादवलो-
कमानो नागतं प्रेक्षमाणः पश्यति प्रभूततरं पश्यति तथा पञ्चमपृथिवीगतः स्वस्थितिकानुसारेणातिविशुद्धः कृष्णलेश्याको विवक्षितो नैरयिकः सप्तमपृथि-
वीगतं कृष्णलेश्याकमतिमन्दानुभागावधिं नैरयिकमपेक्ष्यातिप्रभूतं पश्यति मनागधिकं द्विगुणक्षेत्रसंभवात् संप्रति नीललेश्याकविषयसूत्रमाह ॥ नी-
ललेसे णं भंते इयं पणिहाए इत्यादि अक्षरगमनिका सुगमा नवरं वितिमिरतरागं क्षेत्रं जाणइ इति विगतं तिमिरं तिमिरसद्भावो यस्मात्तत् वितिमिरं २४६

इदं वितिमिरमिदं वितिमिरमिदमनयोरतिशायने वितिमिरं वितिमिरं वितिमिरतरं द्वयोर्विभज्योपपदे तरप्प्रत्ययः ततः प्राकृतलक्षणात्स्वार्थिकप्र-
त्ययः पूर्वस्य च दीर्घत्वं अत एव विशुद्धतरं निर्मलतरमतीव स्फुटप्रतिभासमिति यावत् भावनाऽत्रेयं यथा धरणितलगतं पुरुषमपेक्ष्य पर्वतारूढपुरुषः सर्वतः
दूरं क्षेत्रं पश्यति तदपि प्रायः स्फुटप्रतिभासं तथा विवक्षितोऽपि नीललेश्याको नैरयिको योग्यतानुसारेण विशुद्धावधिः कृष्णलेश्याकं नैरयिकमपे-
क्ष्यातिदूरं वितिमिरतरं स्फुटप्रतिभासं च क्षेत्रं जानातीति अत्र पर्वतस्थानीया उपरितनी तृतीया पृथिवी अतिविशुद्धावस्थितिकानुसारेण नीललेश्या-
धरणितलस्थानीया अधस्तनी कृष्णलेश्या च चक्षुःस्थानीयमवधिज्ञानमिति संप्रति नीललेश्यानन्तरइयं पणिहाए इत्यादि अक्षरगमनिका सुगमा नवरं दावि-
पाणुग्रीवं इत्तिहावि पादौ द्वौ उच्चैः कृत्वा ऊर्ध्वग्रीवं अवलोक्य सर्वतः सावना क्षिप्तं यथा पर्वतस्योपरि वृक्षमारूढः सर्वतः समन्तादवलोकमा-
नो बहुतरं पश्यति स्पष्टतरं च तथा कापोतलेश्यो नैरयिकोऽपरं नीलले- श्याकमपेक्ष्य प्रभूतं क्षेत्रमवधिना जानाति पश्यति चैतदपि च
स्पष्टतरमिति इह वृक्षस्थानीया कापोतलेश्योपरितनीललेश्या तृतीया च पृथिवी चक्षुःस्थानीयमवधिज्ञानमिति संप्रति
कापोतलेश्याकतिषु ज्ञानेषु लभ्यन्त इति निरूपयितुकाम आह ॥ कण्हले- से णं भंते जीवे कइसु नाणेसु होज्जा इत्यादि सुगमं नवरं भगवाना-
ह दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणेसु होज्जा तत्र द्वयोराभिनिबोधिकश्रुतज्ञा- नयोस्त्रिषु आभिनिबोधिकश्रुतावधिज्ञानेषु यदि वाभिनिबो-
धिकश्रुतमनःपर्यायज्ञानेषु इहावधिरहितस्यापि मनःपर्यवज्ञानमुपजायते सिद्धप्राभृतादावनेकशः प्रतिपादनादन्यच्च विविधप्रतिज्ञानं
तदावरणक्षयोपशमसामग्रीतश्च कस्यापि चारित्रिणः प्रमत्तस्यामर्षौषध्यादिलब्धिमतः कस्यापि लब्ध्यतिशयसमुत्थितस्य मनःपर्यायज्ञानावरणक्षयोपश-
मनिमित्ता सामग्री तथा स्वरूपाध्यवसायादिलक्षणं संपद्यते न चावधिज्ञानावरणक्षयोपशमनिमित्ता ततस्तस्य मनःपर्यवज्ञानमेव भवति न तु मनःपर्य-
वज्ञानमतिविशुद्धस्योपजायते कृष्णलेश्या च संक्लिष्टाध्यवसायरूपा ततः कथं कृष्णलेश्याकस्य मनःपर्यायज्ञानसंभवः उच्यते इह लेश्यानां प्र-
त्येकमसंख्येयलोकाकाशप्रमाणान्यध्यवसायस्थानानि तत्र कानिचिन्मन्दानुभावान्यध्यवसायस्थानानि प्रमत्तसंयतस्यापि लभ्यन्ते अत एव

प्रज्ञा० वृत्तिः ॥ कृष्णनीलकापोतलेश्यासु अप्रमत्तसंयतानां गीयते मनःपर्यवज्ञानं च प्रथमतः अप्रमत्तसंयतस्योत्पद्यते ततः प्रमत्तसंयतस्यापि लभ्यत इति मन
वति कृष्णलेश्याकस्यापि मनःपर्यवज्ञानं चतुर्थं ज्ञानमिति त्रिषु वाभिनिबोधिकश्रुतावधिमनःपर्यवज्ञानेषु एवं जाव पम्हलेसे इति एवं कृष्णलेश्यावत् प्र
कारेण तावद्वक्तव्यं यावत् पद्मलेश्याः किमुक्तं भवति नीललेश्याः कापोतलेश्यास्तेजोलेश्याः पद्मलेश्याश्चोक्तप्रकारेण द्वयोस्त्रिषु चतुर्षु वा ज्ञा
नेषु भणनीयाः सव्वे वि नीललेस्से णं भंते जीवे कइसु नाणेसु होज्जा गोयमा दोसु वा तिसु वा चउसु वा नाणेसु होज्जा इत्यादि सुक्कलेस्से णं पुच्छा
तिसु वा चउसु वा केवलि सुक्कलेस्से णं भंते इत्यादि इह शुक्ललेश्यायामेव केवलज्ञानं न लेश्यांतरे ततः शुक्ललेश्याकस्यापि शुक्ललेश्यस्य वि
शेषः ३ ॥ ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां लेश्यापदस्य तृतीयोद्देशकः ३ ॥ ॥ उक्तस्तृतीयोद्देशकः संप्रति च
तुर्थ आरभ्यते तत्रादावयमधिकारगाथा परिणामवण्णेत्यादि प्रथमः परिणामाधिकारो द्वितीयो वर्णाधिकारस्तृतीयो रसाधिकारश्च
तुर्थो गंधाधिकारः पंचमः शुद्धाशुद्धाधिकारः षष्ठः प्रशस्ताप्रशस्ताधिकारः सप्तमः संक्लिष्टाधिकारः अष्टम उष्णशीताधिकारो न
वमो गत्यधिकारः दशमः परिणामाधिकारः एकादशः प्रदेशप्ररूपणाधिकारो द्वादशोऽवगाहाधिकारस्त्रयोदशो वर्गणाधि
कारश्चतुर्दशः स्थानप्ररूपणाधिकारः पंचदशोऽल्पबहुत्वाधिकारः तत्र प्रथमं परिणामलक्षणमधिकारमभिधित्सुर्यथा परिणामो वक्ष्यमाणस्तथा लेश्या
प्रतिपादयति ३ कइ णं भंते सा उववन्ना उ इत्यादि इदं सूत्रं प्रागुक्तपरिणामार्थप्रतिपादनार्थं इह पुनः प्रसंगेन लेइत्यादि अथवा इदं तत्र कृष्ण
लेश्या कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि प्राप्य तान्यात्मावयवसंस्पर्शनासाधितद्रूपतया नीललेश्यारूपतया पुनः पुनः स्वभावतया नीललेश्या
स्वभावतयेत्यर्थः भूयो भूयः परिणमतीति योगः तत्र वर्णेन तद्रूपतया तद्वर्णतया तद्गंधतया तद्रसतया तत्स्पर्शतया सर्वथापि तत्स्वरूपतया न
नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि परामृशति त्वदायोद्यातकवारं तिर्यग्मनुष्याणां ततः भवसंक्रांतौ वा कालेन वा परिणमति इदं च तिर्यग्मनुष्यानधि
कृत्य वेदितव्यं एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह हंता गोयमा इत्यादि हंत तत्रानुमतौ अत्र मतमेतत् गौतम कृष्णलेश्या नीललेश्यां प्राप्येत्यादि प्रा १५७

यत् इयमत्र भावना यदा कृष्णलेश्यापरिणतो जंतुस्तिर्यग्मनुष्यो वा भवांतरसंक्रांतिं चिकीर्षुर्नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि गृह्णाति तदा नील
लेश्यायोग्यद्रव्यसंपर्कतस्तानि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तद्रूपतया परिणमंते लक्षणं सहकारिकारणमासाद्य नीललेश्याद्रव्यरूप
तया परिणमंते दुग्धमिव तक्रसंपर्कतस्तद्भावमापन्नास्ततः केवलनीललेश्यायोग्यद्रव्यसाचिव्यान्नीललेश्यापरिणतः सन् कालं करोति
यतो नरकसप्तत्वद्यते उक्तं च जल्लेसाइं दव्वाइं परियाइत्ता कालं करेइ तल्लेसेसु उववज्जइ इति तथा च एवं तिर्यग्मनुष्यो वा तस्मिन्नेव भवे वर्तमानो य
दा कृष्णलेश्यापरिणतः सन् नीललेश्यया भावेन परिणमते तदापि कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि तत्कालगृहीतनीललेश्यायोग्यद्रव्यसंपर्क-
तो नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपतया परिणमंते अत्रापि भवितव्यं दृष्टांतेन विभाव्य पितुः प्रथमं प्रश्नसूत्रमाह से केणट्ठेणं भंते इत्यादि सुगमं भ
गवानाह से जहानामए खीरे इत्यादि ततः लोकः प्रसिद्ध्यमानामकं गाहीमिज्जाहारं मदिरा सुरभिनाद्यादि नामकं द्रव्यं इति
देशीवचनात् तत्तं च मथितं तक्रं प्राप्य तान्यात्मावयवसंस्पर्शनाविना गंगादायमथो शुद्धं मलरहितं समालिंगिता संप्रद्यमा
नापि तथाहृपो लगाति ततः तत्रोक्तं शुद्धं च वस्त्रं विलोलं वा तद्वाने ग:करणे प्रयुक्ते मंजिष्ठादिकं प्राप्य तद्रूपतया मंजिष्ठादि
रागद्रव्यस्वभावतया एतदेव व्याचष्टे तद्वर्णतया इत्यादि सुगमं तथा कृष्णलेश्यायोग्यानि द्रव्याणि नीललेश्यायोग्यानि द्रव्याणि प्राप्य तद्रू
पतया परिणमंते इयमत्र भावना यथा क्षीरं तक्ररूपकारणमासाद्य तक्ररूपादिना भावं प्रतिपद्यते यथा वा शुद्धं वस्त्रं लक्षणकारणमासाद्य मा
मंजिष्ठादिरागद्रव्यरूपादिना भावं प्रतिपद्यते तथा कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यरूपकारणमासाद्य नीललेश्यायोग्यद्रव्यरूपादिना भावं प्रतिपद्यते
से एएणट्ठेणमित्याद्युपसंहारवाक्यं सुगमं एवं नीललेश्या कापोतलेश्यां प्राप्येत्यादीन्यपि चत्वारि सूत्राणि भावनीयानि नवरं सर्वस्या ले
श्याया उत्तरोत्तरा लेश्या प्रतीत्य तद्रूपतया परिणमनमुक्तमिदानीमेकैकस्या लेश्याया यावत्यो योगकर्मविशेषसमस्तलेश्यापरिणमनमाह
से नूणं भंते कण्हलेस्सा नीललेस्सं काउलेस्सं इत्यादि इदं सर्वं सुगमं नवरं इह कृष्णलेश्या नीललेश्यां वा यावत् शुक्ललेश्यां वा एकस्या लेश्यायाः

परस्परविरुद्धतया युगपदनेकलेश्यापरिणामासंभवात्, शेषाक्षरगमनिका प्राग्वत्, अत्रैवार्थे दृष्टान्तमभिधित्सुरिदमाह से केणट्ठेणं भंते इत्यादि
सुगमं नवरं यथा वैडूर्यमणिः कृष्णसूत्रउपाधिद्रव्यसंपर्कतस्तद्रूपतया परिणमते तथैव तान्यपि कृष्णलेश्याप्रायोग्याणि द्रव्याणि तत्तन्नीलादिलेश्या-
प्रायोग्यद्रव्यसंपर्कतस्तद्रूपतया परिणमन्त इत्येतावता अंशेन दृष्टान्तो न तु सर्वथा वैडूर्यमणिः स्वस्वरूपमजहानः सूत्रउपाधिद्रव्यसंबंधतस्तद्रूपा-
धिद्रव्यसंबंधतस्तदाकारमात्रतच्छायितया तद्रूपतया परिणमति तथैतान्यपि कृष्णलेश्याप्रायोग्याणि स्वस्वरूपमजहानान्येव द्रव्याणि तत्तन्नीलादिले-
श्याप्रायोग्यद्रव्यसंपर्कतस्तदाकारमात्रधारितया तद्रूपतया परिणमन्त इत्येतत्तात्पर्यं न तिरश्चां मनुष्याणां च लेश्याद्रव्याणां सामस्त्येन तद्रूपतया परिणा-
मस्यापगमात् अस्यपि नैरयिकदेवसकललेश्याद्रव्याणां मिव तिर्यग्मनुष्याणाम्   पि लेश्याद्रव्याणां सर्वथा स्वस्वरूपपरित्यागेन चिरकालमवस्थानसं-
भवात् यदुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहूर्तं लेश्यापरिणामस्थितिपरिमाणं मनुष्याणामुक्तं तद्   रुद्धेत पल्योपमत्रयमपि भावतस्तद्रूपतः स्थितिसंभवात् तद-
वं तदन्यलेश्यापरिणामप्रतिषेधसूत्रं कृष्णलेश्याविषयं सत्रदृष्टम्।   मेवं नीलादिलेश्याविषयाण्यपि भावनीयानि तदन्यलेश्यां-
वक्रपरिणामप्रतिषेधसूत्राणि वक्तव्यानि तावद्यावच्छुक्ललेश्यायाणां न   वसंक्रान्तौ शेषकालं चैव लेश्याद्रव्यपरिणामं ... अधिकारादेवनैरयि-
कसंक्रान्तिरूपलेश्याद्रव्याणां न चान्यस्य स्वस्थितान्यपि तदन्यलेश्याद्रव्यसंपर्के   तदाकारमात्रं तदेवानुक्तमिति ततः उक्तः परिणामलक्षणाधिकारा-
द्धुना वर्णाधिकारमभिधित्सुराह कण्हलेसा णं भंते वण्णेणं केरिसिया पन्नत्ता इत्यादि कृष्णद्रव्यात्मिका लेश्या कृष्णलेश्याप्रायोग्यानि द्र-
व्याणीत्यर्थः तेषामेव वर्णादिसंभवात् न तु भावलेश्या तस्या अवर्णत्वात् कृष्णलेश्यातस्यापि योगान्तर्गतत्वात् तदन्तर्गता कीदृशी वर्णेन प्रज्ञप्ता भगवानाह गोय-
मा लोकप्रसिद्धा यथा नाम कोऽपि जीमूत इति वा जीमूतो बलाहकः स च वर्षाप्रारम्भसमये जलभृतो वेदितव्यः तस्यैव प्रायोऽतिकालि-
मसंभवात् इति शब्द उपमाननिर्देशवस्तुनामपरिसमाप्तिद्योतकः वा शब्द उपमानान्तरापेक्षया समुच्चये एवं सर्वत्र इति वा शब्दौ द्रष्टव्यौ अंजनं सौवीरांज-
नं रत्नविशेषो वा खंजनं दीपमल्लिकामलः स्नेहाभ्यक्तशकटाक्षघर्षणोद्भवमित्यपरे कज्जलं प्रतीतं गवलं महिषशृङ्गं तदपि त्वक्परित्यागेनान्तरे ग्राह्यं गोपसा। २४८

राणि द्रष्टव्यं तद्धि विशिष्टस्निग्धच्छविकं संभवात् जंबूफलं प्रतीतं अरिष्टकः फलविशेषः परपुष्टः कोकिलः भ्रमरः प्रतीतः भ्रमरावली भ्रमरपङ्क्तिः गज-
कलभः करिपोतः कृष्णकेसरः कृष्णबकुलः आकाशथिग्गलं शरदि मेघापान्तरालवर्त्याकाशखण्डं तद्धि अतीव कृष्णं प्रतिभासते कृष्णासो-
कः कृष्णकणवीरः कृष्णबन्धुजीवः कृष्णाशोककृष्णकणवीरकृष्णबन्धुजीवा वृक्षविशेषाः अशोकादयो हि जातिभेदेन पञ्चवर्णा भवन्ति ततः शेषवर्णव्यव-
च्छेदार्थं कृष्णग्रहणं एतावता उक्ते गौतम आह भवे एयारूवा कृष्णलेश्या वर्णेन प्रज्ञप्ता भगवानाह नायमर्थः समर्थः नायमर्थ उपपन्न इत्यर्थः कृष्ण-
लेश्या इतोऽपि किन्तु सा कृष्णलेश्या इतोऽनिष्टतरा दृष्टान्तेभ्यः अनिष्टतरिकैव वर्णेन प्रज्ञप्ता इह यस्मिन् अतिशयेन अनिष्टा अनिष्टतरा अनिष्टतरैव अनिष्टतरे-
वानिष्टतरिका अतीवानिष्टतरिकैवेति भावः इह किंचिदनिष्टमपि सुरूपतः   कान्तं भवति ततः कान्तत्वव्यवच्छेदार्थमाह अकान्ततरिकैव किंचिच्चे-
दनिष्टमपि सुरूपतया कान्तमप्यपरेषां प्रियं भवति ततः सर्वथा अप्रियत्वाभ्यु-   पगमार्थमाह अप्रियतरिकैव अत एवामनोज्ञतरिकैव वस्तुतः
स्वरूपज्ञाने मतिमनो न गच्छति अमनोज्ञानमनःप्रह्लादकत्वसंभवात्।   अमनोज्ञतरमपि किंचिन्मध्यमं भवति तत्प्रकृष्टप्रकर्षविवे-
चप्रतिपादनार्थमाह अमणामतरिकैव मनसा अम्यते गम्यते इति मणामं   यन्नेति मनआपं न मनआपं ततोऽतिशायने प्रत्ययः प्रकर्षविवक्षायां एवं-
वर्णेन प्रज्ञप्ता नीललेस्सा णं भंते इत्यादि अक्षरगमनिका प्राग्वत् नवरं भृङ्गः प-   क्षिविशेषः भृङ्गपत्रं तस्यैव पक्षिविशेषस्य पक्षः चासः
पक्षिविशेषः चासपिच्छं चासस्य पत्रं शुकस्य पत्रं श्यामा प्रियंगुः वनराजी प्रतीता उच्चंतगो दन्तरागः आह च मूलटीकाकारः उच्चंतगो दन्तरागो
अथ पारापतग्रीवा मयूरग्रीवा च प्रतीता हलधरवसनं बलदेवस्य वस्त्रं हलधरवसनं तद्धि नीलं नवतीं अतसीकुसुमं बाणकुसुमं अंजनके-
शीति अंजनकेशिका वनस्पतिविशेषः तस्याः कुसुमं अंजनकेशिकाकुसुमं नीलोत्पलं कुवलयं नीलाशोकनीलकणवीरनीलबन्धुजीवा अशो-
कादिविशेषाः काउलेसा णं भंते इत्यादि अत्राप्यक्षरगमनिका प्राग्वत् नवरं खदिरसारो धमासारो धमासस्य लोकप्रतीतः ताम्रं तंबकरोडं तम्बा-
छेवाडियाइ वा तिमस्यदायादवासतां वृन्ताकीकुसुमं प्रतीतं कोइलच्छदकुसुमं कोकिलच्छदस्तैलकण्टकः मूलटीकाकारः वस्त्रादिगमारजाए।

प्रज्ञा० वृत्तिः। न्धका इत्यन्ये। तथा सातिलकं तद् तनं इति तस्य कुसुमं प्रतीतं। तेउलेसा णं भंते इत्यादि शशोरभ्रवराहसंबरमनुष्यरुधिराणि शशोरभ्ररुधिरादीनि लोके
तदपेक्षया उत्कटानि भवंति तथा तेषामुपादानं बालेंद्रगोपकः सद्योजात इंद्रगोपकः स हि प्ररूढः सन्नीषत्पांडुरक्तो भवति ततो बालग्रहणं इंद्रगोप
कः प्रावृट्कालप्रथमसमयभावी कीटविशेषः बालदिवाकरः प्रथममुद्गच्छन् सूर्यः गुंजा लोकप्रतीता तस्याः अर्द्धरागो गुंजार्द्धरागः गुंजाया ह्यर्द्धमतिरक्तं
भवत्यर्द्धं चातिकृष्णमिति अर्द्धग्रहणं जात्यः प्रधानो हिंगुलकः प्रवालः तस्यांकुरः प्रवालांकुरः स हि प्रथममुद्गच्छन् अत्यंतरक्तो भवति ततस्तदुपादानं ला
क्षारसः प्रतीतः लोहिताक्षमणिः लोहिताक्षनामा रत्नविशेषः कृमिरागेण रक्तः कंबलः कृमिरागकंबलः शोकापगतवादिदर्शनात् मध्यपदलो
पी समासः गजतालु चीनपिष्टराशिः पारिजातकुसुमं जपाकुसुमं किंशुककुसु मराशिः रक्तोत्पलं रक्ताशोकः रक्तकणवीरः रक्तबंधुजीवा लोक
प्रतीता भावनीया एवं तावत् इति पदयोजना भगवानाह गोतमा इण ष्टतमा तेजोलेश्या इतः शशकरुधिरादिभ्यो लोहितवर्णे
न इष्टतरिकैव तत्र किंचिद् कांततमपि तेषां विशिष्टतरं भवति ततः कांत तरताप्रतिपादनार्थमाह कांततरिकैवाकषां विशिष्टतरम
पि स्यात् कांततरमप्यपरेषां प्रियं भवति ततः प्रियतरताप्रतिपादनार्थमाह प्रियतरिकैव अत एव मनोज्ञतरिका मनोज्ञतरमपि किंचिन्म
ध्यमं भवति ततः प्रकृष्टतरप्रकर्षविशेषप्रतिपादनार्थमाह मनआपतरिकैव पम्हलेसा णं भंते इत्यादि अक्षरगमनिका प्राग्वत् नवरं
चंपकः सामान्यतः सुवर्णचंपको वृक्षः चंपकछल्ली इवति सुवर्णचंपकत्वक् चंपकभेद इवाइति सुवर्णचंपकस्य छेदः छेदे हि भावाभिव्यक्तिवर्णप्रकर्षो
भवतीति ततो भेदग्रहणं हरिद्रा पिंडः हरिद्रागुटिका हरिद्राभिवर्त्तिता गुटिका हरिद्राभेदो हरिद्राया भेदो भवः हरितालो धातुविशेषः हरिताल
गुटिका हरितालगुटिकामयी गोलिका हरितालभेदो हरितालखंडः चिकुरः पीतद्रव्यविशेषः चिकुररागः मंजिष्ठादिना वस्त्रादौ रागः सुवर्णशिला
इवा इति सुवर्णमयी शुक्तिका वरप्रधानं यत्कनकं तस्य निकषः कषपट्टकारेखारूपः वरकनकनिकषः वरपुरुषो वासुदेवः तस्य वसनं वस्त्रं वरपुरुषवसनं
तद्धि पीतं भवतीत्युपादानं अल्लकीकुसुमं लोकतो वसेयं चंपककुसुमं सुवर्णचंपककुसुमं कूष्मांडिकायाः कुसुमं सेहिवाइति कोचनारकुसुमं कूष्मा १४८

डिकाकुसुमं पुष्पं कलिकाकुसुमं सुवर्णयूथिकाकुसुमं प्रतीतं सुहिरण्यकावनस्पतिविशेषस्तस्याः कुसुमं सुहिरण्यकाकुसुमं कोरंटमाल्यदा
मं पीताशोकपीतकणवीरपीतबंधुजीवाः प्रतीताः सुक्कलेसा णं भंते इत्यादि अक्षरगमनिका प्राग्वत् नवरं अंकरत्नविशेषः शंख
चंद्रो प्रतीतौ कुंदः कुसुमं दकं उदकं उदकरजः उदककणा अत्यंतशुक्ला इति तदुपात्ताः दधि प्रतीतं दधिघनो पिंडः क्षीरं प्रतीतं क्षीरपूरः
क्वथ्यमानमतितापादूर्ध्वं गच्छन् क्षीरपूरः सुक्कछिवाडियाइ वा इति छिवाडिः वल्लादिफलिका सा च शुष्का सती किल अतीव पांडुरा पेक्कुणमिंजियाइ वा इति पेक्कुण
मयूरपिच्छं तन्मध्यवर्त्तिनी मिंजा पेक्कुणमिंजा सा चातीव शुक्ला इत्युपलिहिता धंतधोयरुप्पपट्टे इवाइति ध्माताग्निसंपर्कात् निर्मलीकृतो धौतो श्री
खरंटितस्सम्मसमार्जनेनाति निर्मलीकृतो यो रूप्यमयः पट्टः स ध्मातधौत रूप्यपट्टः सारइयबलाहए इवाइति शारदिकः शारत्काल
भावी बलाहकः पुंडरीकं श्वेतांबुजं तस्य दलपत्रं पुंडरीकदलं शालिपिष्ट राशिः कुटजकुसुमराशिः सिंदुवारमाल्यदाम श्वेताशोक
श्वेतकणवीरश्वेतबंधुजीवाः प्रतीताः इह वर्णाः पंच भवंति तद्यथा कृ ष्णो नीलो लोहितो हारिद्रः शुक्लः लेश्याश्च षट् त
तत्उपमानतो वर्णनिर्देशे कृते विसंवादः कापोतलेश्या कस्मिन् वर्णे भवतीति तः प्रश्नति ॥ एयाणं भंते इत्यादि एताः अनंतरोदिता ल
दं तथा लेश्याः कइसु वण्णेसु निर्देशकृताः तृतीयार्थे सप्तमी यथा तिसृषु अलंक्रियासु अलंक्रिया प्रवीण इत्यत्र तृतीयार्थः कतिभि
र्वर्णैः साध्यंते कथ्यंते प्रज्ञाप्यंते इति यावत् भगवानाह गोतमा पंचसु वण्णेसु इति पंचभिर्वर्णैः शिष्यंते तद्यथेत्यादिना दर्शयति उक्तो वर्ण
परिणामः संप्रति रसपरिणाममभिधित्सुराह ॥ कण्हलेसा णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गोतमा सलोकप्रतीताय यथा नामका
निंबादयः कविशेषा निंबसारा निंबमध्यवर्त्ती अवयवविशेषः निंबछल्ली निंबत्वक् निंबफाणितं निंबक्वाथः कुटजो वृक्षविशेषः तस्यैव फलं कु
टजफलं कुटजफलं तस्यैव वल्कलं कुटजछल्ली तस्यैव क्वाथः कुटजफाणितं कटुतुंबी प्रसिद्धा तस्या एव फलं क्षारतऊसीति क्षारत्रपुषः क
टुकवालीतत्र गाम्य अतकथप्रसिद्धा ततः कड्डुका त्रपुषी क्षारत्रपुषी तस्या एव फलं क्षारत्रपुषीफलं देवदाली रोहिणी तस्या एव फलं क्षारत्रपुषी

प्रज्ञाप० वृत्तौ॥

फलं दंतवदालीता दिणी तस्या एव कुच्छं देवदालिकुच्छं देवदालीवदालिकुच्छं इगवालुंकी लोकतो वसेया तस्या एव फलं इगवालुंकीफलं घोषा
तकी प्रसिद्धा तस्या एव फलं कुष्मांडकं दावजकं दस्थानं तकायवनस्पतिविशेषो लोकतः प्रत्येतव्या एतावत्युक्ते गोतमः प्रब्रूते भगवन् एवं तावत् रस
तः कृष्णलेश्या एतद्रूपा निम्बादिरूपा भगवानाह गोतम नायमर्थः समर्थः यतः कृष्णलेश्या इतो निम्बादिरसेभ्योऽनिष्टतरकैवेत्यादि प्रा
ग्वत् नीललेश्याया इत्यादि भंगी वनस्पतिविशेषः तस्या एव रजो भंगीरजः पाठाविशेषः केलोकप्रतीता पिप्पली चूर्णं मरिचं मरिचचूर्णं शृंगबेरं शृंग
बेरचूर्णं स्यापि प्रसिद्धानि कापोतलेश्याया इत्यादि आम्राणां फलानामेवं सर्वत्रापि भावनीयं अंबाडगाण वा इति अम्बाटकफलविशेषः मातुलिंगबि
ल्वकपित्थफनसदाडिमानि प्रतीतानि पारापताः फलविशेषाः अक्खोडं बृहत्फल रनिअक्खोडानि बोरफलानि बदराणि तिंदुकानि च
प्रतीतानि च प्रतीतानि तेषां फलानामपक्वानामस्वाद्यपक्वफलं तत तत्राह अपरिपाकानां न विद्यते परिपाकः परिपूर्णः पा
कोऽयं येषां तान्यपरिपाकानि तेषामीषत्पक्वानामित्यर्थः एतादृशवर्णादि लिः कथयति वर्णेनातिविशिष्टेन गंधेन घ्राणेन्द्रियनि
र्वृत्तिकारणस्यातिविशिष्टपरिपाकादिनाभाविनाश्च उपेतानामसंप्राप्तानां यादृशो रसस्तत्र गोतमः प्रब्रूते एतद्रूपा एवंरूपरसा कापो
तलेश्या कापोतलेश्या भगवानाह गोतम नायमर्थः समर्थः किं त्वितः परिपा क्वाम्रफलादेरनिष्टतरकैवेत्यादि प्राग्वत् तेउलेस्सा णं भंते
इत्यादि तेषामेवाम्रफलादीनां पक्वानामीषदत्यक्तपरिपक्वं लोकश्चैव क्रियतेऽत आह पर्यायोपपन्नानां परिपूर्णपाकपर्यायप्राप्तानां एतादृशा
वर्णादिभिरुपयति वर्णेन प्रशस्तेन एकांततः प्रशस्तेन गंधेन प्रशस्तेन स्पर्शेनोपेतानां यादृशो रसस्तावत्युक्ते गोतम आह एवमपि स्यादेतद्रूपा पा
काम्रादिफलरूपा तेजोलेश्या भवेत् भगवानाह नायमर्थः समर्थः किं तु परिपक्वाम्रफलादेरिष्टतरकैवेत्यादि प्राग्वत् पद्मलेश्याया इत्यादि वर
नामनिका वा प्रागुक्तस्वरूपा नामा इति सा लोकप्रसिद्धा यथा येन प्रकारेण नामयस्याः सा यथानामिका उक्तं च प्राकृतलक्षणवशात् समकृत
दि शिवा मधिरा यदा तत्र रूपाणि तिः प्राकृतलक्षणलिंगव्यतिचार्यपीति चंद्रप्रभा इत्यादि चंद्रस्येव प्रभा आकारो यस्याः सा चंद्रप्रभा मणिशिलाको १५०

वरमणिशिलाका वरं च तत् सीधु च वरसीधु वरवारुणी च वरवारुणी वा विशेषेतकीपत्रनिर्यासा आसवपत्रासवः एवं पुष्पासवः फलासवश्च परि
भावनीयः चोयगंधद्रव्यं तन्निष्पन्न आसवः चोयासवः पत्रादिविशेषणव्यतिरिक्तः आसव आसव इति गीयते मधु मैरेयक कापिशायनानि मद्य
विशेषाः मूलदलखर्जूरसारनिष्पन्न आसवः खर्जूरसारः शृंगिकाद्राक्षारसारनिष्पन्ना मृद्वीकासारः सुपक्वेक्षुरसः मूलदलनिष्पन्नः सुपक्वेक्षुरसः
अष्टभिः शास्त्रप्रसिद्धैः पिष्टैर्निष्ठिता अष्टपिष्टनिष्ठिता जंबूफलवत् कालवका विकाजंबूफलकालिका वरवारुणी प्रसन्ना वरप्रसन्नाः एतस्याः
पि मद्यविशेषाः पूर्वकाले लोकप्रसिद्धा इदानीमपि तथाऽत्यंतरलोकतो वा यथा पूर्वदिमत्याः वरप्रसन्नाविशेषणान्याह मांस
लाउ पवितरसा पिसला मनोज्ञा मनोरमा स्वादवती ईषत् मनाक् ततः परे परमा स्वादतया कटित्यवाग्रतो गच्छतीत्युच्छे अवलंबा तिलगतीत्यवशीलाई
षदोषावलंबिनी तथा ईषत् मनाक् पानत्वावबद्ध मतिततः ऊर्ध्वं कटुका पल्लादिद्रव्यसंपर्कतो उपलक्षमाणाति क्षीर्यति भावः तथा ई
षत्मनाक् ताम्रे अक्षिणी क्रियेते अनया इति ईषत्ताम्राक्षिक रणी मद्यस्य प्रायः सर्वस्यापि तथा स्वभावत्वात् तथा उत्कर्षमा
यपत्ता इति उत्कर्षवती उत्कर्षः सना मोमदक्षु उत्कर्षमदस्य प्राप्ता उत्कर्ष मदप्राप्ता एतादृशवर्णादिभिः समर्थयति वर्णेन उत्कृष्टमदावि
नाभाविना प्रशस्तेन गंधेन घ्राणेन्द्रियनिर्वृत्तिकारणरसेन परमसुखासि कानुनाकेनस्य शेषमदपरिपाकाविना रिणा अत एवास्वादनीया
विशेषतः स्वादनीया विस्वादनीया प्रीणनीया बृंहणीया उपचितमिति वचनात् दर्पणीया प्रत्ययः एवं दर्पयतीति दर्पणीया मदनीया सर्वाणि इंद्रियाणि सर्वं
गात्रं प्रह्लादयतीति सर्वगात्रप्रह्लादनीया एतावत्युक्ते भगवान् गोतम आह तद्भवेदा भगवन् एतद्रूपा एवंरूपरसा तावत् पद्मलेश्या भवेत् भग
वानाह नो इणट्ठे इत्यादि प्राग्वत् सुक्कलेसा णं भंते इत्यादि गुड खंडे प्रसिद्धः शर्करा काशादिप्रभवा मत्स्यंडी खंडशर्करा पर्पटमोदकः संप्रदा
यादवसेयाः शेषं सुगमं तादृशे शुक्ललेश्यापाड्याणां रसः स प्रतिगंधमभिलिखितु राह कई णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं कृष्णनीलकापोतले
श्यादुरभिगंधमृतगवादिकडेवरात्यापन्नतगुणदुरभिगंधापेतत्वात् तेजः पद्मशुक्ललेश्याः सुरभिगंधाः पिष्यमाणगंधवासपुरतिकुसुमादित्या

उत्तरा०वृत्ति॥ पि अनंतगुणपरमसुरभिगंधोपेतत्वात् उक्तं चोत्तराध्ययनेषु लेश्याध्ययने जह गोमडस्स गंधो सुणगमडस्स व जहा अहिमडस्स एत्तो उ अणंतगुणो लेसाणं
अप्पसत्थाणं जह सुरहिकुसुमगंधो गंधो वासाण पिस्समाणाणं एत्तो उ अणंतगुणो पसत्थलेसाणं तिण्हं पि उक्तो गंधपरिणामोऽधुना शुद्धाशुद्धत्वप्रतिपाद
नार्थमाह ४ एवं ताओ अविसुद्धाओ ताओ विसुद्धाओ इति एवमुक्तेन प्रकारेण आद्यास्तिस्रो लेश्या अविशुद्धा वक्तव्या अप्रशस्तवर्णगंधरसोपेतत्वात्
उत्तरास्तिस्रो लेश्या विशुद्धाः प्रशस्तवर्णगंधरसोपेतत्वात् तत्र चैवं वक्तव्या कइ णं भंते लेस्साओ अविसुद्धाओ पन्नत्ताओ गोयमा तओ लेसाओ अविसुद्धाओ पन्नत्ता
ओ तं जहा कण्हलेसा नीललेसा कइ णं भंते लेसाओ विसुद्धाओ पण्णत्ताओ गोयमा तओ लेस्साओ विसुद्धाओ पण्णत्ताओ तं जहा तेउलेस्सा पम्हलेस्सा सुक्कलेस्सा इति नु
क्तशुद्धाशुद्धत्वं संप्रति प्रशस्ताप्रशस्तत्वं प्रतिपादयति तओ अप्पसत्थाओ आद्यास्तिस्रो लेश्या अप्रशस्ता वक्तव्याः अप्रशस्तद्रव्यत्वेनाप्रशस्ताध्यवसायहेतु
त्वादुत्तरास्तिस्रो लेश्याः प्रशस्तद्रव्यतया प्रशस्ताध्यवसायहे कारणत्वात् सूत्रपाठः प्रायो दृश्यते कइ णं भंते लेस्साओ अप्प
सत्थाओ पण्णत्ताओ इत्यादि उक्ताः प्रशस्ताप्रशस्ता अपि अधुना संक्लिष्टा संक्लिष्टत्वं प्रतिपादयति ताओ संकिलिट्ठाओ इति आद्या
स्तिस्रो लेश्याः संक्लिष्टाः रौद्रध्यानाद्युपगताध्यवसायस्थानहेतुत्वात् उत्तरास्तिस्रो लेश्याः असंक्लिष्टा धर्मशुक्लध्याना
द्युपगताध्यवसायकारणत्वात् अत्रापि पाठः प्रायः कइ णं भंते लेस्साओ संकिलिट्ठाओ पण्णत्ताओ इत्यादि अथ कृता शीतोष्णस्पर्शप्रति
पादनार्थमाह ४ ताओ सीयलुक्खाओ ताओ णिद्धुण्हाओ इति आद्यास्तिस्रो लेश्याः शीतरूक्षाः शीतरूक्षस्पर्शोपेताः उत्तरास्तिस्रो लेश्याः स्निग्धोष्णस्पर्शाः
इहाप्युपलक्षणत्वात् कर्कशादयः स्पर्शाः संति यतः उक्तं लेश्याध्ययने जह करकयस्स फासो गोजिब्भाए व सागपत्ताणं एत्तो वि अणंतगुणो ले
स्साणं अप्पसत्थाणं जह बूरस्स व फासो नवनीयस्स व सिरीसकुसुमाणं एत्तो वि अणंतगुणो पसत्थलेस्साण तिण्हं पि इति तथापि शीतरूक्षोस्य वोद्या
द्यानां तिसृणां लेश्यानां परमसंतापोत्पादनसाधकतमावितितावद्दष्टव्यपृथक्सा काडुकावित्यदोषः सूत्रपाठः प्रायः कइ णं भंते लेस्साओ सी
यलुक्खाओ पन्नत्ताओ इत्यादि संप्रति गतिद्वारमभिधित्सुराह ४ ताओ दुग्गइगामिणीओ ताओ सुगइगामिणीओ इति आद्यास्तिस्रो लेश्या दुर्गतिगा २५१

मिन्यः दुर्गतिं गमयंतीत्येवंशीला दुर्गतिगामिन्यः संक्लिष्टाध्यवसायहेतुत्वादुत्तरास्तिस्रो लेश्याः सुगतिं गमयंतीत्येवंशीलाः सुगतिगामिन्यः
प्रशस्ताध्यवसायकारणत्वात् उत्तरत्रापि गमः स्पर्शादिन्यायः सूत्रपाठः प्रायः कइ णं भंते लेस्साओ दुग्गइगामिणीओ पण्णत्ताओ इत्यादि अधुना प
रिणामद्वारमभिधित्सुराह कण्हलेसा णं भंते इत्यादि अत्र कइविहपरिणाममित्यत्र प्राकृतत्वात् तृतीयार्थे द्वितीया द्रष्टव्या यमा आचारांगआणिउ
हा इत्यत्र तृतीयार्थः कृष्णलेश्या णं इति वाक्यालंकारे हे भदंत कतिविधेन परिणामेन परिणमति भगवानाह गोयमा तिविहं वा इत्यादि इह
त्रिविधाः जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन नवविधेषूद्देशमपि जघन्यादीनां स्वस्थानतारतम्यचिंतायां प्रत्येकं जघन्यादित्रयेण गुणनादेवं अतः उत
त्रिकगुणनया सप्तविंशतिविधत्वमेकाशीतिविधत्वं त्रिचत्वारिंशदधिक शतद्वयविधत्वं बहुविधत्वं वा भावनीयं सर्वत्र च तृतीयार्थे द्वितीया तत
त्रिविधेन वा परिणामेन परिणमति नवविधेन वेत्येवं पदानां योजना कर्तव्या एवं जाव सुक्कलेसा इति एवं कृष्णलेश्यागतेन
प्रकारेण नीलादयोऽपि लेश्या तावद्वक्तव्या यावत् शुक्ला लेश्या सूत्रपाठः सुगमत्वात् स्वयं परिभावनीयः संप्रति
प्रदेशद्वारमभिधित्सुराह ४ कण्हलेसा णं भंते कइपएसियाइ त्यादि सुगमं नवरं अणंतपएसियाओ त्ति अनंता अनंतसंख्योपे
ता प्रदेशाः परमाणवो यस्याः कृष्णलेश्यायाः कृष्णलेश्याद्रव्यसं घातस्य सा अनंतप्रदेशका अन्यथा अनंतप्रदेशव्यतिरेकेण स्कंध
स्य जीवग्रहणयोग्यतायोगो न भवति एवं नीलादयोऽपि लेश्या वक्तव्या इत्यभिप्रायवानाह एवं जाव सुक्कलेसा इति अवगाहद्वारमाह ४ कण्हलेसाणं
भंते इत्यादि इह प्रदेशाः क्षेत्रप्रदेशाः प्रतिपत्तव्याः असंख्येयावगाहप्रसिद्धेः तत्रानंतानामपि वर्गणानामाधारत्वेनासंख्येया एवं द्रष्टव्याः सकल
स्यापि लोकस्य प्रदेशानामसंख्यातत्वात् वर्गणाद्वारमाह ४ कण्हलेसाणं भंते केवइयाओ वग्गणाओ इत्यादि इह वर्गणा औदारिकादिशरीरप्रा
योग्यपरमाणुवर्गणावत् कृष्णलेश्यायोग्यद्रव्यपरमाणुवर्गणा द्रष्टव्या ततश्च वर्णादिभेदेन समानजातीयानेकसद्भावादनंताः प्रत्येतव्याः एवं
नीललेश्यादीनामपि वर्गणाः प्रत्येकं वक्तव्याः तथा चाह एवं जाव सुक्कलेसा इति अधुना स्थानद्वारमभिधित्सुराह ६ केवइया णं भंते क

ह्नालस्थानानि प्रज्ञप्तानि कियंति निरदंतं कृष्णलेश्यास्थानानि प्रकर्षापकर्षकृतानि स्वस्थाने तदा प्रकृष्टानि स्थानानि वर्णं प्राकृतत्वात् इह यदा तावत् क्षेत्रतः कृष्णाद्या
यो लेश्याः चिंत्यंते तदा एकैकस्या लेश्यायाः प्रकर्षापकर्षकृतानि स्थानानि कालतोऽसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणी समयप्रमाणा-
नि क्षेत्रतोऽसंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि उक्तं च असंखेज्जा णं उस्सप्पिणीओसप्पिणीणं समया संखाईया लोगा लेस्साणं हुं-
ति ठाणाइं तथा शुक्लानां संक्लेशरूपाणि शुक्लानां विशुद्धरूपाणि प्रतिपक्षलेश्यागतानां स्थानानां यानि कारणद्रव्याणि कृष्णादिद्रव्याणि तानि
तान्यपि स्थानानि उच्यंते तान्यपि तावत्प्रमाणान्येव द्रव्याणि भावस्थानोद्देशकवित्यमानत्वात् तानि प्रत्येकमसंख्येयानि तथाविधैकपरिणाम-
वंधनाम पिंडद्रव्याणाम् कथ्यते सा यदि उत्तरम् एकत्वात् तानि प्रत्येकं हि विशुद्ध्यन्यादि कृष्णानि विशुद्ध्यन्यलेश्यास्थानपरिणामकारण-
मिति उद्घन्यानि कृष्णलेश्यास्थानपरिणामकारणानि कृष्णानि यानि उमध्यमानि तानि तु उद्घन्यप्रत्यासन्नानि उद्घन्यं यतः तानि
कृष्णप्रत्यासन्नानि कृष्टानि एकैकानि स्थानपरिणामगुण लदतोऽसंख्येयानि अत्र दृष्टांतो यथा स्फटिकमणेः
लक्षकवर्णानामेकगुणालक्षकवर्णानेकगुणाधिकाद्य यापवमेकैकगुणवृद्ध्या उद्घन्याया एव रक्ततायाः असंख्ये-
यानि स्थानानि एवमेतानि व्यवहारतस्तोकगुणत्वात् सर्वाण्यपि उद्घ न्यान्युच्यंते एवमन्यान्यपि उद्घन्यान्येकगुणाधिकत्वेन द्वय-
प्रभृतयो लेश्यापरिणामविशेषा असंख्येया भवंति तत्र सर्वेऽपि व्यवहारतोऽल्पगुणत्वात् उद्घन्या प्रदर्शितं तत्कारणद्रव्याणि
द्रव्याणामपि स्थानानि उद्घन्यानि एवं उत्कृष्टान्यपि स्थानान्यसंख्येयानि भावनीयानि संप्रत्यल्पबहुत्वमाह ए एसि णं भंते इत्यादि इह त्रीण्यल्पबहु-
त्वानि तद्यथा उद्घन्यस्थानविषयमुत्कृष्टस्थानविषयमुभयविषयं च एकैकमपि त्रिविधं तद्यथा द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च उद्घन्यस्थान-
विषये द्रव्यार्थतायां प्रदेशार्थतायां प्रदेशार्थतायां च प्रत्येकं कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुण-
त्वेन वक्तव्यानि उत्कृष्टार्थतायां प्रथमतो द्रव्यार्थतया कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुणानि व- १५२

क्तव्यानि ततः शुक्ललेश्यास्थानानंतरं प्रदेशार्थतया कापोतलेश्यास्थानान्यनंतगुणानि वक्तव्यानि तदनंतरं नीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्था-
नानि क्रमेण प्रदेशार्थतया यथोत्तरमसंख्येयगुणानि एवमुत्कृष्टान्यपि स्थानानि द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च चिंतयितव्यानि तथा
द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया नवरं क्रोसगादिनवरंकोसमित्रिअलिलावो इति उद्घन्यानामुत्कृष्टानां समुदायविषयं चाल्पबहुत्वं प्रथमतो उद्घन्या-
नि द्रव्यार्थतया कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्तव्यानि तदनंतरं उद्घन्यशुक्ललेश्या-
स्थानेभ्य उत्कृष्टानि कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमेण द्रव्यार्थतयैव यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वाच्यानि एवं प्रदेशार्थत-
या उद्घन्योत्कृष्टस्थानविषयमल्पबहुत्वं भावनीयं तथा चाह एवं उद्घन्यस्थानविषयमल्पबहुत्वं द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया च भावनीयं नवरं प्रदेसठयाए इति अलिलाव-
विसेसो इति द्रव्यार्थप्रदेशार्थतायां प्रथमतो द्रव्यार्थतया उद्घन्यानि कापोतनीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि क्रमे-
ण यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्तव्यानि ततो उद्घन्येभ्यः शुक्ल-लेश्यास्थानेभ्यः उत्कृष्टक्रमेण उत्कृष्टानि स्थानानि द्रव्या-
र्थतया यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वाच्यानि ततउत्कृष्टेभ्यः शुक्ललेश्यास्थानेभ्यो उद्घन्यानि कापोतलेश्यास्थानानि प्रदेशार्थत-
या अनंतगुणानि वक्तव्यानि ततः प्रदेशार्थतयैव उद्घन्यानि नीलकृष्णतेजःपद्मशुक्ललेश्यास्थानानि यथोत्तरमसंख्येयगुणानि वक्तव्यानी-
ति ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां लेश्यापदस्य चतुर्थोद्देशकः परिसमाप्तः ॥ ॥ उक्तश्चतुर्थोद्देशकः संप्रति पंचम
आरभ्यते तस्य चेदमादिसूत्रं कइ णं भंते लेस्साओ पण्णत्ताओ इत्यादि चतुर्थोद्देशकवत् तावद्वक्तव्यं यावद्वेडूर्यमणिदृष्टांतो व्याख्यानं प्राग्वदे-
व निरवशेषाकर्तव्याः प्राग्गतश्च सूत्रस्यार्थ एतस्य सूत्रस्य तत्रोपन्यासो तेन न सूत्रं सविस्तरार्थः तदेव सूत्रमाह से नूणं भंते इत्यादि इह तिर्यङ्मनु-
ष्यविषयं सूत्रमनंतरोक्तं इदं तु देवनैरयिकविषयमवसेयं देवनैरयिका हि पूर्वभवगतचरमांतर्मुहूर्तादारभ्य यावत्परभवगतमाद्यमंतर्मुहू-
र्तं तावदवस्थितलेश्याकाः ततः मीषांकृष्णादिलेश्याद्रव्याणां परस्परसंपर्केऽपि न परिणम्यपरिणामकभावो घटते ततः सम्यगधिगमाय

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

पृच्छति से नूणं भंते इत्यादि सेशब्दोऽथशब्दार्थः स च प्रश्ने अथ नूनं निश्चितं भदंत कृष्णलेश्या कृष्णलेश्याद्रव्याणि नीललेश्यां नीललेश्याद्र-
व्याणि प्राप्य तद्रूपतया सम्बन्धमात्रं प्राप्य न तु परिणमय्य परिणामकस्वभावत्वात् संक्रमः तद्रूपतयेति तदेव नीललेश्याद्रव्यगतं रूपं स्वभावो यस्य
कृष्णलेश्याद्रव्यस्य तत्तद्रूपं तस्य भावस्तत्ता तया एवं तद्वर्णतया तद्गन्धतया तद्रसतया तत्स्पर्शतया भूयो भूयः परिणमते भग-
वानाह हंतेत्यादि हंत गोतम कृष्णलेश्या इत्यादि तदेव यदि तत्परिणमते तर्हि कथं सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभः सम्मतस्तेजो-
लेश्यादिपरिणामे भवति सप्तमनरकपृथ्वि कथं च कृष्णलेश्या इति कथं वैतत्सर्वं घटते तत्राह परावर्त्तमाने एतदर्थप्रश्नसूत्रमाह एयाणि पि लेस्सा इति लेश्या-
न्तरद्रव्यसम्पर्कतस्तद्रूपतया परिणामासम्भवेन तत्तावपरावर्त्तिनियोगाद। तत एवं तद्विषयप्रश्ननिर्वचनसूत्रे आह से केणट्ठेणं भंते इ-
त्यादि तत्र प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रे आगारभावमायाए इ: आकार। स्वभावः सत्ता आकारभावः स एव मात्रा आकारभावमात्रा त-
या आकारभावमात्रया मात्राशब्द आकारभावातिरिक्तपरिणामान्तर प्रतिपत्तिनिषेधार्थः से इति सा कृष्णलेश्या नीलले-
श्यारूपतया स्यात् यदि वा प्रतिभागः प्रतिबिम्बं आदर्शादाविव विशिष्टः प्रति- बिम्बवस्तुगतः आकारः प्रतिभागमात्रा तया अत्रापि मात्रात-
या अत्रापि मात्राशब्दः प्रतिबिम्बातिरिक्तपरिणामान्तरव्युदासार्थः स्यात् कृष्णलेश्या नीललेश्यारूपतया परमार्थतः पुनः कृष्णलेश्यैव नाव
त्तु नीललेश्या स्वस्वरूपापरित्यागात् यथा आदर्शादयो जपाकुसुमादिसंनिधानतस्तत्प्रतिबिम्बमात्रामादधाना नादर्शादय इति परिभावनीय-
मेतत् केवलं सा कृष्णलेश्या तत्र स्वस्वरूपे गता अवस्थिता सती उत्ष्वष्कते तदाकारभावमात्रधारणतस्तत्प्रतिबिम्बमात्रधारणतो वा उत्सर्पतीत्यर्थः कृष्णले-
श्यातो हि नीललेश्या विशुद्धा ततस्तदाकारभावं तत्प्रतिबिम्बमात्रं वा दधाना मनाक् विशुद्धा भवतीत्युत्सर्पतीति व्यपदिश्यते उपसंहारवाक्यमा-
ह से एएणट्ठेणं इत्यादि एवं नीललेश्यायाः कापोतलेश्यायास्तेजोलेश्यायाः पद्मलेश्यामधिकृत्य पद्मलेश्यायाः शुक्ललेश्यामधिकृत्य सूत्राणि भा-
वनीयानि संप्रति पद्मलेश्यामधिकृत्य शुक्ललेश्यामेवं तेजःकापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि पद्मलेश्यामधिकृत्य तेजः १५३

कापोतनीलकृष्णलेश्याविषयाणि तेजोलेश्यामधिकृत्य कापोतनीलकृष्णविषयाणि कापोतलेश्यामधिकृत्य नीलकृष्णलेश्याविषये नीलले-
श्यामधिकृत्य कृष्णलेश्याविषयमिति अमूनि च सूत्राणि साक्षात् पुस्तकेषु दृश्यन्ते विषयसूत्रमाह ॥ से नूणं भंते सुक्कलेस्सा पम्हलेसं पप्प इत्यादि एत-
त्सूत्रं भावनीयं शुक्ललेश्यापेक्षया पद्मलेश्या हीनपरिणामा ततः शुक्ललेश्या पद्मलेश्याया आकारभावं तत्प्रतिबिम्बमात्रं वा भजन्ती मनाग् विशु-
द्धा न भवतीति ततो अवष्वष्कते इति व्यपदिश्यते केवलमर्थतः प्रतिपत्तव्यानि तथा मूलटीकाकारेण व्याख्यानात् तदेवं यद्यपि देवनैरयिकाणा-
मवस्थितानि लेश्याद्रव्याणि तथापि तेषु उपादीयमाना नीललेश्यान्तरद्रव्यसम्पर्कतस्तन्मात्रापि तदाकारभावमात्रेण जात इति भावः परावर्त्तियोगतः षडपि ले-
श्या घटन्ते सप्तमनरकपृथिव्यामपि सम्यक्त्वलाभ इति न कश्चिद्दोषः ॥ इति श्रीम लयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां लेश्यापदस्य पंच-
मोद्देशकः ॥ ॥ तदेवमुक्तः पंचमोद्देशकः संप्रति षष्ठ आरभ्यते तस्य चेदमादिसूत्रं ॥ कइ णं भंते लेस्साओ पण्णत्ताओ इत्यादि
सुगमं षष्ठोद्देशकपरिसमाप्तिं यावत् नवरं मनुष्यक्षेत्रमात्रा जीवा इत्यादि ॥ लेश्याद्रव्याण्यपाद्य योग्यानि तानि च कस्य चित्कस्या-
पि विचित्राणीति कृष्णलेश्यापरिणतोऽपि जनकः कृष्णस्य विचित्रलेश्या संजनयेत् । एवं शेषलेश्यापरिणतादिपि भावनीयं ॥ ॥ इति श्रीम
लयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां सप्तदशं लेश्यापदं समाप्तं ॥ ॥ त देवमुक्तं सप्तदशपदमधुनाष्टादशमारभ्यते अस्य चायमभिसंब-
न्धः इहानन्तरपदे लेश्यापरिणाम उक्तः संप्रति परिणामसाम्यात् कायस्थितिपरिणाम उच्यते तत्र चेदमधिकारगाथाद्वयं ॥
जीवगइंदियकाए इत्यादि प्रथमं जीवपदं किमुक्तं भवति प्रथमं जीवपदमधिकृत्य कायस्थितिर्वक्तव्येति १ ततो गतिपदं २ तदनन्तरमिंद्रियपदं ३ ततः
कायपदं ४ ततो योगपदं ५ तदनन्तरं वेदपदं ६ ततः कषायपदं ७ ततो लेश्यापदं ८ तदनन्तरं सम्यक्त्वपदं ९ ततो ज्ञानपदं १० तदनन्तरं दर्शनपदं ११ ततः संयम
पदं १२ ततः उपयोगपदं १३ तदनन्तरमाहारपदं १४ ततो भाषकपदं १५ ततः परीत्तपदं १६ ततः पर्याप्तिपदं १७ ततो भवसिद्धिपदं २० तदनन्तरमस्तिकाय
पदं २१ ततश्चरमपदं २२ एतेषां द्वाविंशतिसंख्यानां पदानां कायस्थितिर्वक्तव्येति ज्ञातव्यान्यथायमुद्देशो निर्देशस्तत्र प्रथमं कायस्थितिरिति किं भावार्थः तु

प्रज्ञा०वृत्ति॥ च्यते कायश्च पर्यायः परिभाषितः काय इव कायः स च पर्यायो द्विधा सामान्यरूपो विशेषरूपश्च तत्र सामान्यरूपो निर्विशेषणो जीवत्वलक्षणो विशेषरूपो नैरयि
कत्वादिलक्षणः तस्य स्थितिरवस्थानं कायस्थितिः किमुक्तं भवति सामान्यरूपेण विशेषरूपेण वा पर्यायेण विशिष्टस्य जीवस्य यदव्यवच्छेदेन भवनं सा
कायस्थितिः ततः प्रथमतः सामान्यरूपेण पर्यायेण विशिष्टस्याव्यवच्छेदेन यद्भवनं तच्चिन्तयितुमाह जीवे णं भंते इत्यादि इह जीवनपर्यायविशि
ष्टो जीवो गृह्यते ततः प्रश्नयति जीवे णं भंते जीवेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ जीव इति जीवनपर्यायविशिष्टतयेत्यर्थः कालतः कालमधिकृत्य कियच्चिरं किय
न्तं कालं यावद्भवति भगवानाह गोयमा सव्वद्धं सर्वकालं यावत् कथमिति चेत् उच्यते प्राणधारणं प्राणा भावप्राणा द्रव्यप्राणाश्च द्रव्यप्राणा इन्द्रियपञ्चकबलत्रि
कोच्छ्वासनिःश्वासायुःकर्मानुभवलक्षणा भावप्राणा ज्ञानादयः तत्र संसारिणा   मायुःकर्मानुभवलक्षणप्राणधारणं सदैवावस्थितं न हि सका
चिदवस्था संसारिणामस्ति यस्यामायुःकर्मानुभवनं न विद्यत इति मुक्तानां तु   ज्ञानादिरूपप्राणधारणमवस्थितं मुक्तानामपि हि ज्ञाना
दिरूपाः प्राणाः सन्ति यैर्मुक्ता अपि जीवन्तीति व्यपदिश्यन्ते ते च ज्ञानादयो।   मुक्तानां शाश्वतिकाः अतः संसार्यवस्थायां वा सर्वत्र जीव
नमस्तीति सर्वकालभावी जीवनपर्यायः संप्रति तस्यैव जीवस्य नैरयिकत्वादि।   पर्यायैर्विशिष्टस्य तैरेव पर्यायैर्विशिष्टस्य तैरेव पर्यायैरव्यव
च्छेदेनावस्थानं चिन्तयन्नाह नेरइए णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं नैरयिकाधिकारे।   वस्थाभावात् स्वभावात् च्युत्वानन्तरं नैरयिकत्वानुत्प
त्तेर्यावदेव कायस्थितिरपि उपपद्यते तज्जघन्यत उत्कर्षतश्च यत्स्थितिपरिमाणं कायस्थितिरिति तिरिक्खजोणिए णं भंते इत्यादि तत्र यदा देवो मनुष्यो
नैरयिको वा तिर्यक्षूत्पद्य ततश्च्युतोऽन्तर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयो गतिमन्यतरां संक्रामति तदा लभ्यतेऽन्तर्मुहूर्तप्रमाणा कायस्थितिः उत्कर्षतोऽनन्तं कालं याव
त् अस्य चानन्तस्य वा तस्य प्ररूपणा द्विविधा तद्यथा कालतः क्षेत्रतश्च कालतोऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः उत्सर्पिण्यवसर्पिणीपरिमाणं च नन्द्यध्ययनटी
कायां स्वयं तत्र सविस्तरमभिहितत्वात् क्षेत्रतोऽनन्ता लोकाः किमुक्तं भवति अनन्तेषु लोकाकाशेषु प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे क्रियमाणे
यावत्योऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवन्ति तावतीर्यावत् तिर्यक्त्वेनावतिष्ठते एतदेव कालपरिमाणं पुद्गलपरावर्तसंख्यया निरूपयति असंख्येयाः १५४

पुद्गलपरावर्ताः पुद्गलपरावर्तस्वरूपं च संग्रहणीटीकायां विस्तरतरकेणाभिहितमिति ततोऽवधार्यमिह तु नाभिधीयते ग्रन्थगौरवभयात् असंख्याता अपि
पुद्गलपरावर्ताः कियन्त इति विशेषसंख्यानिरूपणार्थमाह ते णमित्यादि ते पुद्गलपरावर्ता आवलिकाया असंख्येयभागः किमुक्तं भवति आ
वलिकाया असंख्येयतमे भागे यावन्तः समयास्तावत्प्रमाणा असंख्येयाः पुद्गलपरावर्ता इति एतच्चैवं कायस्थितिपरिमाणं वनस्पत्यपेक्षया द्रष्ट
व्यं न त्वशेषतिर्यगपेक्षया वनस्पतिव्यतिरेकेणाशेषतिरश्चामेतावत्कालप्रमाणकायस्थितेरसंभवात् तिरिक्खजोणिणी णं भंते इत्यादि इह उत्तर
च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं भावना प्रागुक्ता उत्कर्षभावना त्वेवं भावनीया उत्कर्षतस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि कथमि
ति चेत् उच्यते इह तिर्यङ्मनुष्याणां सविन्द्रियाणां संज्ञिपञ्चेन्द्रियाणामुक्ता   र्षतोऽप्यष्टौ भवाः कायस्थितिः नरतिरियाण सत्तट्ठ भवा इति वच
नात् तत्रोत्कर्षस्य चिन्त्यमानत्वात् अष्टावपि भवा यथासंभवमुत्कृष्टस्थिति   काः परिगृह्यन्ते असंख्येयवर्षायुषश्चोत्कृष्टा नियमाद्देवलो
केषूत्पद्यन्ते न तिर्यक्षु ततः सप्त भवाः पूर्वकोट्यायुषो विधेयाः।   अष्टमस्तु पर्यन्तवर्ती देवकुर्वादिषु त्रीणि पल्योपमानि
पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि भवन्ति एवं मणुस्से वि मणुस्सी वि इति एवं   तिर्यक्स्त्रीगतेन प्रकारेण मनुष्यो मानुष्यपि च वक्तव्या किमु
क्तं भवति मनुष्यस्य मानुष्याश्च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतस्त्रीणि पल्यो   पमानि पूर्वकोटीपृथक्त्वाभ्यधिकानि वक्तव्यानीति सूत्रपाठस्त्वेवं मणु
स्से णं भंते मणुस्सेत्ति कालओ केवच्चिरं होइ गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तिन्नि पलिओवमाइं पुव्वकोडिपुहुत्तमब्भहियाइं मणुस्सी णं भंते म
णुस्सित्ति कालओ इत्यादि देवे जहा नेरइए इति यथैव नैरयिकः प्रागुक्तस्तथैव देवोऽपि वक्तव्यो देवस्यापि जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि उत्क
र्षतस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वक्तव्यानि भावः देवा अपि हि मृत्वा नानन्तरं पुनर्देवत्वेनोत्पद्यन्ते नो देवो देवेसु उववज्जइ इति वचना
त् ततो यदेव देवानामवस्थितिः परिमाणं तदेव कायस्थितेरपि देवीसूत्रे उत्कर्षतः पंचपंचाशत्पल्योपमानीति देवदेवीनां भवस्थितावुत्कर्षता
प्येतावत्प्रमाणत्वात् एतच्चेशानदेव्यपेक्षया द्रष्टव्यमन्यत्र देवीनामेतावत्याः स्थितेरसंभवात् सिद्धसूत्रे साद्यपर्यवसित इति सिद्धस्य क्षयाभावा

न सिद्धत्वाद्विच्यावयिष्यन्ति रागादयो न च ते भगवतः सिद्धस्य संभवंति तन्निमित्तकर्मपरमाणूनामभावात् तदभावश्चाभावात् तदभावश्च तेषां निर्मूलकाषंकषि
तत्वात् सम्यक्त्वाद्यावता नैरयिकादीनपर्याप्तापर्याप्तत्वविशेषणद्वारेण चिंतयन्नाह ॥ नेरइए णं भंते नेरइयअपज्जत्तए इति अपर्याप्तत्वप
र्यायविशिष्टो विवक्षितः कालतः कियंतं कालं यावद्भवति भगवानाह गोतमेत्यादि इहापर्याप्तावस्था जघन्यत उत्कर्षतश्चांतर्मुहूर्तप्रमाणा तत ऊर्ध्वं
नैरयिकाणामवश्यं पर्याप्तावस्थाभावात् तत उक्तं जहन्नेण वि अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतोमुहुत्तं एवं जाव देवी अपज्जत्तिया इति एवं नैर
यिकाभिलापप्रकारेण पर्याप्तास्तिर्यगादयस्तावद्वक्तव्या यावद्देवी अपर्याप्ता देवीसूत्रं यावदित्यर्थः तत्र तिर्यग्मनुष्याश्च ये अपर्याप्तका एव सत्वा
त्वपर्याप्ता म्रियंते अपर्याप्तत्वानामपि तथापि तेषामपर्याप्तावस्था नैरंतर्येण का षामप्यंतर्मुहूर्तप्रमाणैव लभ्यते यदुक्तं अपज्जत्तए णं भंते अपज्ज
त्तए त्ति कालओ केवचिरं होइ गोयमा जहन्नेणं उक्कोसेण वि अंतोमु हुत्तमिति देवदेवीसूत्रे त्वंतर्मुहूर्तभावना नैरयिकवत् ॥ नेरइए प
ज्जत्तए णं भंते इत्यादि नैरयिकपर्याप्त इति पर्याप्तनैरयिकत्वेन अविच्छेदेन कालतः कियच्चिरं भवति भगवानाह गोतम
जघन्यतो दशवर्षसहस्राण्यंतर्मुहूर्तोनानि अंतर्मुहूर्तस्यापर्या प्तावस्थायां गतत्वात् एवमुत्कर्षतोपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि
अंतर्मुहूर्तोनानि तिर्यग्सूत्रे जघन्यतोंतर्मुहूर्तं भावना प्रागिव उत्कर्षतस्त्री णि पल्योपमाण्यंतर्मुहूर्तोनानि एतच्चोत्कर्षाद्देवकुर्वादिभाविनस्ति
रश्चोधिकृत्य वेदितव्यमन्येषामेतावत्कालप्रमाणपर्याप्तावस्थाया अविच्छेदेनाप्राप्यमाणत्वात् अत्राप्यंतर्मुहूर्तोनत्वमंतर्मुहूर्तस्यापर्याप्तावस्था
यां गतत्वात् एवं तिर्यक्स्त्रीमनुष्यसूत्रेष्वपि भावनीयं देवदेवीसूत्रयोस्तु जघन्यत उत्कर्षतश्च कायस्थिति परिमाणं प्रागुक्तमेवापर्याप्तावस्थाभाविनांत
र्मुहूर्तेन हीनं परिभावनीयं गतं गतिद्वारमिदानीमिंद्रियद्वारमभिधित्सुराह ॥ सइंदिए णं भंते इत्यादि सह इंद्रियं यस्यास्ति वासौ सेंद्रियः इंद्रियं च द्वि
धा लब्धींद्रियं द्रव्येंद्रियं चेति तत्रेह लब्धींद्रियमवसेयं तद्धि विग्रहगतावपि सेंद्रियापर्याप्तस्यापि च ततो निर्वचनमनवद्यमुपपद्यते अन्यथा तदघटमानकमेव
स्यात् निर्वचनसूत्रमाह गोयमेत्यादि इह यः संसारी स नियमात्सेंद्रियः संसारश्चानादिरित्यनादिः सेंद्रियस्तत्रापि यः कदाचिदपि न सेत्स्यति सोऽना १५५

द्यपर्यवसितः सेंद्रियत्वपर्यायस्य कदाचिदप्यव्यवच्छेदात् यस्तु सेत्स्यति सोऽनादिपर्यवसितो मुक्त्यवस्थायां सेंद्रियत्वपर्यायस्याभावात् एगेंदियसू
त्रे यदुक्तमुक्कोसेणं अणंतं कालमित्यादि तदेव अनंतं कालं सविशेषं निरूपयति वणस्सतिकालो इति यावान् वनस्पतिकालः एवमुक्तं तावंतं
कालं यावदित्यर्थः वनस्पतिकायस्यैकेंद्रियपदेन परिग्रहात् स च वनस्पतिकालः एवं प्रमाणः अणंताओ उस्सप्पिणिओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ अण
ताः नंता लोगा असंखेज्जा पोग्गलपरियट्टा ते णं पोग्गलपरियट्टा आवलियाए असंखेज्जइभागो इति बेइंदियसूत्रे संखेज्जं कालमिति संख्यातानि व
र्षसहस्राणीत्यर्थः विगलेंद्रियाणामेवमसहस्रमसंखेज्जइत्ति वचनात् एवं त्रींद्रियचतुरिंद्रियसूत्रे वक्तव्यं तत्रापि जघन्यतोंतर्मुहूर्तमुत्कर्षतः सं
ख्येयकालमिति वक्तव्यमिति भावः संख्येयश्च कालः संख्येयानि वर्ष सहस्राणि प्रत्येतव्यानि पंचेंद्रियसूत्रे उत्कर्षतः सातिरेकं सागरो
पमसहस्रं तच्च नैरयिकतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यदेवभवभ्रमणेन द्रष्ट व्यमधिकं तु न भवति एतावत एव कालस्य केवलवेदसोपल
ब्धत्वात् अनिंद्रियो द्रव्यभावेंद्रियविकलः स च सिद्ध एव सिद्धश्च साद्यपर्यवसितस्तत उक्तं साइए अपज्जवसिए इति सइंदि
य अपज्जत्तए णमित्यादि इहापर्याप्तलब्धिमपेक्ष्य करणापेक्षया च द्रष्टव्याः न तु यथापि तत्पर्यायस्य जघन्यत उत्कर्षतश्चांतर्मुहूर्तप्र
माणत्वात् एवं तावद्वाच्यं यावत्पंचेंद्रियापर्याप्तकः पंचेंद्रियापर्याप्तकसू त्रं तच्च सुगमत्वात्स्वयं परिभावनीयं अनिंद्रियो न वक्तव्यस्तस्य
पर्याप्तापर्याप्तविशेषणरहितत्वात् सइंदियपज्जत्तए णं भंते इत्यादि इदं पर्याप्तलब्धिमपेक्ष्यावगंतव्यं सा हि विग्रहगतावपि संभवति करणैरपर्या
प्तस्यापि तत उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमशतपृथक्त्वमिति यन्निर्वचनं तदुपपद्यते अन्यथा करणपर्याप्तस्योत्कर्षतोप्यंतर्मुहूर्तोनत्रयस्त्रिंशत्सा
गरोपमप्रमाणतया लभ्यमानत्वात् यथोक्तनिर्वचनं नोपपद्यते एवमुत्तरसूत्रेपि पर्याप्तत्वं लब्ध्यपेक्षया द्रष्टव्यमेकेंद्रियपर्याप्तसूत्रे संख्येयानि
वर्षसहस्राणीति एकेंद्रियस्य हि पृथिवीकायस्योत्कर्षतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि अप्कायस्य सप्तवर्षसहस्राणि वातकायस्य त्रीणि वर्षस
हस्राणि वनस्पतिकायस्य दशवर्षसहस्राणि ततो निरंतरकतिपयपर्याप्तभवसंकलनया संख्येयानि वर्षसहस्राणि घटंत इति द्वींद्रियस्य पर्याप्तसूत्रे

प्रज्ञापनावृत्तिः॥

संख्यायानि वर्षाणि द्वींद्रियस्योत्कर्षतो नावस्थितिपरिमाणं यद्वा संवत्सराणि नव सर्वेष्वपि सर्वदेषु पि सर्वदेशस्य स्थितिसंभवमतः कतिपयानिरंतरप
र्याप्तभवसंकलनया पि संख्येयान्य निवर्षाण्यप्युपलभ्यंते तत्र वर्षशतानि वर्षसहस्राणि वा त्रींद्रियपर्याप्तस्य भवसंख्ययानि रात्रिंदिवानि तेषां नवस्थितेरुत्क
र्षतोप्येकोनपंचाशद्दिनमानतया कतिपयनिरंतरपर्याप्तभवसंकलनायामपि संख्येयानां रात्रिंदिवानामेव लभ्यमानत्वात् चतुरिंद्रियस्य त्रैमासं संख्ये
यामासा तेषां नवस्थितेरुत्कर्षतः षण्मासप्रमाणतया कतिपयनिरंतरपर्याप्तभवकालसंकलनायां संख्येयानां मासानां प्राप्यमाणत्वात् पंचेंद्रिय
सूत्रं सुगमं गतमिंद्रियद्वारमिदानीं कायद्वारमभिधित्सुराह ॥ सकाइए णं भंते इत्यादि सह कायेन वर्त्तत इति सकायः एवं सकायिक आर्षत्वा
त्स्वार्थिकः प्रत्ययः कायः शरीरं तच्चौदारिकवैक्रियाहारकतैजसका र्मणलक्षणं तत्र तैजसकार्मणे तैजसं संसारं यावदवश्यं भवतस्तेन तावत्संसा
रभावात् अन्यथा वियद्गतौ वर्त्तमानस्य शरीरपर्याप्त्यपर्याप्तस्य च विशेष शरीरासंभवात् सकायिकत्वं स्यात् तथा च सति निर्वचनसूत्रमा
ह ॥ सकाइए दुविहे पण्णत्ते इत्यादि तत्र यः संसारपारगामी भव विष्यति सोऽनाद्यपर्यवसितः कदाचिदपि तस्य कायव्य
वच्छेदासंभवात् यस्तु मोक्षमधिगंता सोऽनादिसपर्यवसितस्तस्य मुक्ता वस्थायां सर्वात्मना शरीरपरित्यागात् पृथिव्यप्तेजोवायुवन
स्पतिसूत्राणि सुगमानि नवरं यत्रापि तदर्थस्य पृथ्वीतेजोवायवाकं अस्मात्वा मपि तिणिमप्पिणी उ ओसप्पिणीओ कालओ खेत्तओ असंखेज्जा लोगा
एतद्बाधवानवायदि वनस्पतिकालप्रमाणमसंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्तास्ता यदुक्तं सिद्धांतमत्वादवाक्षीवायावद्धीवनावनस्पतिरासीदिति तत्के
घस्मात्कथं वा वनस्पतीनामनादित्वप्रतिनियतकालप्रमाणतया वनस्पतिभावस्यानादित्वविरोधात् तत उच्यते असंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्ता
मावंतनेण तावतिकालेतिक्रांते नियमात्पृथिवीकायपरावर्त्त अवर्त्ततयथा स्थितिकालो तत्स्वरादयः उक्तं च ॥ उडु पुद्गलपरियट्टासंखेज्जा वणस्सइकि
ल्लाता अवतवणस्सईणमणाइयत्तमतएवाह तं उ अ संख्या पुद्गलपरियट्टा तत्तो उव्वट्टणंकालेण वइएणं तत्ताकृ वतिकायप्रत्ययं सावि विवणस्सइ
णाविकालेतदुस्सुराईकिंत्विवयं वनस्पतीनां निर्लेपनमागमे प्रतिषिद्धं तदपीदानीं प्रसक्तं कथमितिचेत् उच्यते इह प्रतिसमयमसंख्येया वनस्पा

१५६

तिभ्यो जीवा उद्वर्त्तंते वनस्पतीनां च कायस्थितिपरिमाणमसंख्येयाः पुद्गलपरावर्त्तास्ततो यावंतः संख्येयेषु पुद्गलपरावर्त्तेषु समयास्तैरन्यत्रा
कसमयोद्वृत्ता जीवा यावंतो भवंति तावत्परिमाणमागतं वनस्पतीनां ततः प्रतिनियतपरिमाणतया सिद्धं निर्लेपनं प्रतिनियतपरिमाणत्वादेव चगा
नाकालेन सिद्धिप्रमितवर्षालक्ष्यानां प्रसक्तानत्यप्रसक्तोच मोक्षपथव्यवच्छेदोपि प्रसक्तः सर्वभव्यसिद्धिगमनानंतरं भव्यस्य सिद्धिगमनायोगा
त् आह च कायट्ठिईकालेणं ते असंखसमयाविहारेणा निल्लेवणमावन्नं सिद्धी वियसव्वभव्वाणं एगसमयम संखसाहा जेणुव्वट्टंति तोतदस
द्धा कायट्ठिईएसमयावणस्सईणपरीमाणेन चेतदिष्टं वनस्पतीनामनादित्वस्यादिर्लेपनप्रतिषेधस्य सर्वभव्यासिद्धिप्रसक्तिप्रसंगाच्चेदस्यातत्र
तउश्दाव्वासिद्धांतनिक्षानात् उच्यते इह द्विविधा जीवाः सांव्यवहारिका असां व्यवहारिकाश्च तत्र ये निगोदावस्थातउद्वृत्त्य पृथिवीकायिकादि
भावमवाप्नुवंतिते लोके पृथ्वीकायादिव्यवहारम उपतंतीति सांव्यवहारिका उच्यंते ते च यद्यपि भूयोपि नि
गोदावस्थामुपयांतितथापि ते सांव्यवहारिका एव संव्यवहारपतितत्वात्। तत्रात्वयपुनरनादिकालादारभ्य निगोदावस्थामुप
गता एवावतिष्ठंते ते व्यवहारपथातीतत्वादसांव्यवहारिकाः कथमेत दवसीयत इति चेदुच्यते जीवानां सांव्यवहारिकाश्च असांव्यवहारि
काश्चेति चेत् उच्यते इह प्रत्यक्षतानुवनस्पतीनामपि निर्लेपनमागमे प्रतिषिद्धं किंपुनः सकलवनस्पतीनां तस्माद्भव्यानामपि तत्र यद्य
सांव्यवहारिकराशिनिपतिता अनंतवनस्पतयानस्फुरतः कथमुपपद्यत तस्मादवसीयत अस्त्यसांव्यवहारिकराशिरपि यद्गतानां वनस्पती
नामनादिता किंचायमपि गाथा पुरूपदशादागता समयप्रसिद्धा अत्थि अणंता जीवा जेहिं न पत्तो तसाइपरिणामो ते वि अणंताणंता निगोयवा
वासं अणुवसंति ततइत्यायसांव्यवहारिकराशिः सिद्धेत्र उपपत्तेवणस्सईणनिल्लेवणवणानंतमाणं अनादाइनतं अवत्तव्वणस्सई
नअपवंचाणादिवणस्सईण अत्थि अणंता जीवा इत्यादिमाविगाहाउवएसागयासमयए अत्थि अणंताजीवा इत्यादि तावदंसव्वं सांव्यव
हारिकानधिकृत्यावसेयं नासांव्यवहारिकान् विशेषविषयत्वात्सूत्रस्य न त्वेतत्स्वमनीषिकाविजृंभितं यत आह जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणः

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

स्थापादः तहकायद्विईकालादयो विमलपड्डवत्तिकरजीव नाणाईवणस्सइणाइ संववहारवाहिरयाश्चापि वाः स्पष्टमित्यादियदस्यामद
प्रज्ञापनायां वक्ष्यते प्रागुक्तं च तत्र स्थितिः तातानकाश्चिदोषः तस्मकायस्य त्रसत्वमतीतं पश्चात् तव सकायादीनू पर्याप्तापर्याप्तविशेषणविशिष्टान् चिंतय
न्नाह सकाइयअपज्जत्तएणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं तेजस्कायसूत्रे उत्कर्षतः संख्ययानि रात्रिंदिवानीति तेजस्कायस्य हि नवस्थितिरुत्कर्षतो
त्रीणि रात्रिंदिवानि त्वबहुत्वे तत्र त्रवर्षाणि वर्षसहस्राणि वा संप्रति कायद्वारांतः प्रवेशात्सत्वा सूक्ष्मकायिकादीननिरूपयितुकाम आह सुहु
मेणं भंते इत्यादि सूक्ष्मः सूक्ष्मकायिको भदंत सूक्ष्म इति सूक्ष्मत्वपर्यायविशिष्टः सन्नव्यवच्छेदेन कालतः कियच्चिरं भवति भगवानाह गोयम
जहन्नेणमित्यादि एतदपि सूत्रं सांव्यवहारिकजीवविषयमवसातव्यम न्यथा उत्कर्षतोऽसंख्येयं कालमिति यन्निर्वचनमुक्तं तन्नोप
पद्येत सूक्ष्मनिगोदजीवानामसांव्यवहारिकराशिनिपतितानां मनादितायाः प्रागुपपादितत्वात् तत्र वर्त्तेताः संख्येया लो
गा इति असंख्येयलोकाकाशप्रतिसमयमेकैकप्रदे शापहारे यावत्य उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवंति
तावत्प्रमाणा असंख्येया उत्सर्पिण्य इत्यर्थः सूक्ष्मवनस्पतिकायस्त्र त्रमपि प्रागुक्तयुक्तिवशात् सांव्यवहारिकजीवविषयम
वसेयं तथा सूक्ष्माः सामान्यतः पृथिवीकायिकादिविशिष्टाश्च पर्याप्ताः अपर्याप्ताश्च निरंतरं भवंतो जघन्यत उत्कर्षतो वांतर्मुहूर्त्तंका
लं यावत् नपरमपि ततः सूक्ष्मविषयसूत्रकदंबकं सर्वमपि जघन्यत उत्कर्षतो वांतर्मुहूर्त्तं मुक्तं बादरसामान्यसूत्रे उत्कर्षमसंख्येयं कालं तस्यैव विशेष निर्द्धे
शेणाईमाह असंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यः इदं कालतः परिमाणमुक्तं क्षेत्रत आह अंगुलस्य असंख्येयभागः किमुक्तं भवति अंगुलस्या
संख्येयतमे भागे यावंत आकाशप्रदेशास्तेषां प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारे यावत्यः संख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो भवंति तावत्यइ
ति अथ कथमंगुलासंख्येयभागमात्रस्यापि प्रतिसमयमेकैकप्रदेशापहारादसंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो लगंति उच्यते क्षेत्रस्या
सूक्ष्मत्वात् उक्तं च सुहुमोय होइ कालो ततो सुहुमयरयं हवइ खेत्तं मित्यादि तत्र बादरवनस्पतिकायेऽपि एवं भावनीया असौ बादर १५७

स्येतावत्कायस्थितिरसंभवात् शेषसूत्राणि द्वारसमाप्तिं यावत् सुगमानि गतं कायद्वारमिदानीं योगद्वारमभिधित्सुराह सयोगी णं भंते इत्यादि योगा
मनोवाक्कायव्यापारास्ते योगा एषां संतीति योगिनो मनोवाक्कायाः सह योगिनो यस्य न वा सयोगी अत्र निर्वचनं सयोगी दुविहे पन्नत्ते इत्यादि
अनादिपर्यवसितो योऽनादि निर्वर्त्तितो भव्यः सोऽपि तथा कदापि नापि मोक्षं गंता सहि सर्वकालमवश्यमन्यतमेनायोगेन सयोगी ततो अनाद्यपर्यवसितो यस्तु यास्यति मोक्षं सोऽ
नादिसपर्यवसितो मुक्तिपर्यायप्रादुर्भावे योगस्य सर्वथापगमात् मनोयोगिसूत्रे जघन्यत एकं समयमिति यदा कश्चिदौदारिककाययोगेन प्रथ
मसमये मनोयोगिपुद्गलान् आदाय द्वितीयसमये मनस्त्वेन परिणमय्य मुंचति तृतीयसमये चोपरमते म्रियते वा तदा एकं समयं मनोयोगी लभ्यते उ
त्कर्षतोंऽतर्मुहूर्त्तं निरंतरं मनोयोग्यपुद्गलानां ग्रहणविसर्गौ कुर्वन् तत ऊर्ध्वं सोऽवश्यं जीवस्वाभाव्यादुपरमति वचो योपि ग्रहणविसर्गौ करोति
उत्कर्षतोंऽतर्मुहूर्त्तं परं कालं सोऽस्मात् कदाचित् सुयं वेदन परमायातितत्तउत्कर्षतोऽपि म नोयोगी तमुहूर्त्तमेव एवं वाग्योगी विद्यते एवं मनोयोगीव
वाग्योगोऽपि वक्तव्यः सद्यस्वावद्वयोगीणं भंते वइयोगीति का लतः केवच्चिरं होइ गोयमा जहन्नेणं एक्कं समयं उक्कोसे
णं अंतमुहुत्तमिति तत्र यः प्रथमसमये काययोगेन भाषायोग्या नि द्रव्याणि गृह्णाति द्वितीयसमये तानि भाषात्वेन परिणमय्य मुं
चति तृतीयसमये चोपरमते म्रियते वा स एकं समयं वाग्योगी लभ्यः तत आह मूलटीकाकारः प्रथमसमये काययोगेन गृहीत्वा
णं भासा दव्वाणं बिइयसमए वइयोगेणं निसिरंति कां कण्णं गं वरमं वस्समरंतस्स वा एगसमउ लब्भइ इति अंतर्मुहूर्त्तं निरंतरं ग्रहणविसर्गौ कुर्वन्
तदनंतरं चोपरमते ततः प्राजीवस्वाभाव्यात्काययोगी जघन्यतोंऽतर्मुहूर्त्तमिति इह द्वीन्द्रियादीनां वाग्योगो विलभ्यते संज्ञिपंचेंद्रियाणां मनो
योगोऽपि तत्तो यदा वाग्योगो भवति मनोयोगो वा तदा न काययोग प्राधान्यमिति सादिसपर्यवसितत्वात्तावात् जघन्यतोंऽतर्मुहूर्त्तं काय
योगी लभ्यते उत्कर्षतो वनस्पतिकालः स च प्रागेवोक्तः वनस्पतिकायिकस्तु हि काययोग एवाक्कचलनेन वाग्योगा मनोयोगा वा तन्न
शेषयोगासंभवात्तस्य काययोगस्थितिस्तत्र काययोगइति भावः अयोगी च सिद्धः स च साद्यपर्यवसित इत्ययोगी साद्यपर्यवसित उक्तः गतं योगद्वा

रमिदानीं वेदद्वारं प्रतिपिपादयिषुराह । स वेदए णं भंते इत्यादि सह वेदोदयेन वर्त्तत इति सवेदकः शेषाद्वेति कप्रत्ययः स च त्रिविधस्तद्यथा अनाद्यपर्य
वसितोऽनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च तत्र य उपशमश्रेणिं क्षपकश्रेणिं वा न जातुचिदपि प्राप्स्यति सोऽनाद्यपर्यवसितः कदाचिदपि त
स्य वेदोदयव्यवच्छेदासंभवात् यस्तु प्राप्स्यत्युपशमश्रेणिं क्षपकश्रेणिं वा सोऽनादिसपर्यवसितः उपशमश्रेणिं प्रतिपन्नो क्षपकश्रेणिप्रतिपन्नो वा
वेदोदयव्यवच्छेदस्य भावित्वात् यस्तूपशमश्रेणिं प्रतिपद्यावेदको भूत्वा उपशमश्रेणीतः प्रतिपतन् सवेदको भवति स सादिसपर्यवसितः
स च जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं कथमिति चेदुच्यते इह यदा कोऽप्युपशमश्रेणिं प्रपन्नस्त्रिविधमपि वेदमुपशमय्य पुनरपि श्रेणीतः प्रतिपतन् सवेदक
त्वं प्राप्य झटित्युपशमश्रेणिं कर्मग्रन्थिकाभिप्रायेण क्षपकश्रेणिं वा प्रति पद्यते प्रतिपद्य च वेदत्रयमुपशमयति क्षपयति वा अन्तर्मुहूर्त्तानन्तरं तदा
जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं सवेदकः उत्कर्षतोऽनन्तमपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तं देशोनं । अपगतमर्द्धं यस्य सोऽपार्द्धः अर्द्धमात्र देशोनः किञ्चिदूनः उप
शमश्रेणीतो हि प्रतिपतित एतावन्तं कालं संसारे पर्यटति मतः । यथोक्तस्योत्कर्षतः सादिसपर्यवसितस्य सवेदकस्य कालमान
मुपपद्यते स्त्रीवेदविषयं पंचादेशान् सामान्यतः क्रमेण निरूपयति एगे णं आदेसेणमित्यादि तत्र सर्वत्रापि जघन्यतः समयमात्रभावनीयं
काचित्युवतिरुपशमश्रेण्यां वेदत्रयोपशमेनावेदकत्वमनुभूय ततः श्रेणेः प्रतिपतन्ती स्त्रीवेदोदयमेकसमयमनुभूय द्वितीयसमये कालं
कृत्वा देवेषूत्पद्यते तत्र च तस्याः पुंस्त्वमेव न स्त्रीत्वं तत एवं जघन्यतः समयमात्रं स्त्रीवेदः उत्कर्षचिन्तायामियं प्रथमादेशभावना काचिन्नरतिर
श्ची भूत्वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पंच षड् वा भवाननुभूय ईशानकल्पे पंचपंचाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टस्थितिषु परिगृहीतासु देवीषु मध्ये देवी
त्वेनोत्पन्ना ततः स्वायुःक्षये च्युत्वा भूयोऽपि नरतिरश्ची भूत्वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये स्त्रीत्वेनोत्पन्ना ततो भूयोऽपि द्वितीयवारमीशानदेवलोके पंचपं
चाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु परिगृहीतदेवीषु मध्ये देवीत्वेनोत्पन्ना ततः परमवश्यं वेदान्तरमवगच्छतीति एवं दशोत्तरं पल्योपमशतं पूर्व
कोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्राप्यते अत्र पर आह ननु यदि देवकुरूत्तरकुर्वादिषु पल्योपमत्रयस्थितिकासु स्त्रीषु मध्ये समुत्पद्यते ततोऽधिकापि स्त्रीवेदस्य २५८

। ॥

स्थितिरवाप्यते ततः किमित्येतावत्येवोपदिष्टा तदयुक्तमभिप्रायापरिज्ञानात् तथाहि इह तावद्देवीभ्यश्च्युत्वा असंख्येयवर्षायुष्कासु स्त्रीषु मध्ये
नोत्पद्यते देवयोनेरनन्तरमसंख्येयवर्षायुष्कमध्ये उत्पादप्रतिषेधात् नाप्यसंख्येयवर्षायुष्का मृता सती योषित् उत्कृष्टायुष्कासु देवीषु मध्ये जायते
यत उक्तं मूलटीकाकृता जाता असंखेज्जवासाउया उक्कोसठिइं न पावइ इति ततो यथोक्तप्रमाणैवोत्कृष्टा स्थितिः स्त्रीवेदस्यावाप्यते द्वितीयादेशवा
दिनः पुनरेवमाहुः नरतिरश्ची भूत्वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये पंच षड् वा भवाननुभूय पूर्वप्रकारेण ईशानदेवलोके वारद्वयमुत्कृष्टस्थितिकासु देवी
षु मध्ये उत्पद्यमाना नियमतः परिगृहीतास्वेवोत्पद्यते नापरिगृहीतासु ततः सम्मीलितेनोत्कृष्टमवस्थानं स्त्रीवेदस्याष्टादशपल्योपमानि पूर्वकोटिपृथक्त्वं च तृ
तीयादेशवादिनां तु सौधर्मदेवलोके परिगृहीतासु सप्तपल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कासु वारद्वयं समुत्पद्यते तस्मात्तन्मते चतुर्दशपल्योपमानि पूर्वको
टिपृथक्त्वाभ्यधिकानि स्त्रीवेदस्य स्थितिः चतुर्थादेशवादिनां तु मतेन सौधर्मदेवलोके पंचाशत्पल्योपमप्रमाणोत्कृष्टायुष्कास्वपरिगृहीतदेवीषु
पूर्वप्रकारेण वारद्वयं देवीत्वेनोत्पद्यते ततः सम्मीलितेन पल्योपमशतं पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकमवाप्यते पंचमादेशवादि
नां पुनरिदमाकूतं नानाभवभ्रमणद्वारेण यदि स्त्रीवेदस्योत्कृष्टमवस्थानं चिन्त्यते तर्हि पल्योपमपृथक्त्वमेव पूर्वकोटिपृथक्त्वाभ्यधिकं प्राप्य
ते न ततोऽधिकं कथमिति चेदुच्यते नारीभूत्वा पूर्वकोट्यायुष्कासु मध्ये सप्त भवाननुभूयाष्टमभवे देवकुर्वादिषु त्रिपल्योपमस्थितिषु मध्ये स्त्री
त्वेन समुत्पद्यते ततो मृत्वा सौधर्मदेवलोके जघन्यस्थितिकासु देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते तदनन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधिगच्छतीति अमीषां च पंचा
नामादेशानामन्यतमादेशसमीचीनतानिर्णयोऽतिशयज्ञानिभिः सर्वोत्कृष्टश्रुतलब्धिसंपन्नैर्वा कर्तुं शक्यते ते च भगवदार्यश्यामप्रतिपत्तौ नासीरन्
केवलं तत्कालापेक्षया ये पूर्वप्रवर्तिताः सार्थप्रकालनाभिप्रायेण स्वपर्यालोचनया यथाभिमतं स्त्रीवेदस्य स्थितिं प्ररूपितवन्तः तेषां सर्वेषामपि प्रावच
निकसूरीणां मतानि भगवानार्यश्यामोऽनुपदिष्टवानिति प्रावचनिकसूरयः सूत्रमिति तत्सूत्रं पठन्तो गौतमप्रश्नभगवन्निर्वचनरूपतया प
ठितेन सूत्रे देवस्थान्यवस्त्राणि लिखितानि प्रायमाऽस्मत्कमत्या भगवता गौतमायेति निर्दिष्टमिति संवादं कथमनुपपद्यते भगवतः सकलसंशय

क्षपनसुपपद्यते भगवतः सकलसंज्ञायातीतत्वात् अवेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिति यदा कश्चिदुपशान्तवेदो जीव उपशान्तहत्य सवेदवेदत्वं प्रतिपद्यते तत्रा
वान्तर्मुहूर्त्तं सर्वोपशान्तवेदो भूत्वा ततोऽन्यतरवेदेषु मध्ये अन्यतमं वेदमुपयाति तदा स वेदस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमानं कालं नपुंसकवेदसूत्रे जघन्यत एकः समयः
स्त्रीवेदस्येव भावनीय उत्कर्षतो वनस्पतिकालः स च प्रागेवोक्त एव सांव्यवहारिकजीवानधिकृत्य यदा असांव्यवहारिकजीवानधिकृत्य चिन्त्यते त-
दात तदा हि विशेषतो न सकलवेदो न केवलं कश्चिदधिकृत्यानाद्यपर्यवसानो यथा ज्ञातुं विदिषुः असांव्यवहारिकराशेरोप्युत्पत्ति कश्चिदुत्तिष्ठति कश्चिदुत्तिष्ठत्यपुनर
नादिसपर्यवसानाद्यअसांव्यवहारिकराशेर्विहरत्यसांव्यवहारिकराशौ वा गमिष्यति अवश्यं किम् असांव्यवहारिकराशेरविनिर्गतो यः सांव्यवहारिकम
गावागमिष्यतीति पयंते वप्रहृपणा क्रियते उच्यते अगमिष्यतीति कश्चिदेवासत्यमिति। विवतूच्यते सर्वेषामाचार्यपादानां समाचारदि: प्रमाद्यकारिति मन्त्रे
नदरवनप्रदीपा नामा वा तु ज्ञिनतन्त्रगणिक्षमाश्रमणः सिद्धसेनदिवाकर इत्यसांव्यवहारिकजीवराशीनां तिष्ठन्त्यानेवानास्त हरामीति
तिष्ठियातमपि अवेदको द्विधा साद्यपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च तत्र यः क्षपकश्रेणिं प्रतिपन्नोऽवेदको न वर्तिष्यसाद्यपर्य
वसितः क्षपकश्रेणिः प्रतिपाताभाववान्स्य उपशमश्रेणिप्रतिपन्नोऽवेदको ज्ञायात समसादिः पर्यवसितः स च जघन्येनैकं समयं कथ-
मेकं समयमिति चेदुच्यते यदा एकं समयमवेदको भूत्वा द्वितीयसमये पंच वयमाणोऽवति तदा तस्मिन्नवयंचसमये देवत्वं प्राप्य सुरुषवेदी
दयान्सवेदको भवति ततं एवं जघन्यत एकसमयमवेदकः उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्त्तं परतोऽवश्यं श्रेणीतः प्रतिपतनेन वेदोदयसद्भावात् गतं वेदद्वारमि-
दानीं कषायद्वारमभिधित्सुराह सकषाई णं भंते इत्यादि सह कषायैर्यो वर्तते स सकषायी जीवपरिणामविशेषाभिन्नं विद्यते यस्य स सकषायी इ-
दं सकलमपि सूत्रं सवेदसूत्रं सवेदसूत्रवद्भावनीयं समानभावनाकत्वात् कोहकसाई णं भंते इत्यादि जघन्यतोऽप्यन्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतोऽप्यन्तर्मुहू-
र्त्तमिति क्रोधकषायोपयोगस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तप्रमाणत्वात् तथाजीवस्वाभाव्यात् एवं सूत्रचतुष्टयमपि विशेषापयोगापेक्षमिति लाभकषा-
यी जघन्यत एकसमयमिति यदा कश्चिदुपशमकः उपशमश्रेणिपर्यवसाने उपशान्तवीतरागो भवश्रेणितः प्रतिपतन्लोभाणुप्रथमसमयसंवेदनएव

कालं कृत्वा देवलोके सम्पद्यते तत्रोत्पन्नः सन् क्रोधकषायी मानकषायी मायाकषायी वा भवति तदा एकं समयं लोभकषायी लभ्यते अथैवं क्रोधादिष्वप्येकस-
मयता कस्मान्न लभ्यते उच्यते स्वभावात् तथाहि श्रेणितः प्रतिपतन्मायाणुवेदनप्रथमसमये क्रोधाणुवेदनप्रथमसमये वा यदि कालं करोति कालं कृत्वा देवलोके समुत्पद्यते
तदापि तथास्वाभाव्यात्तेनैव कषायोदयेन कालेऽकृतवान् तमेव कषायोदयं तत्रापि गतः सन्नन्तर्मुहूर्त्तमनुवर्त्तयति एवं स्वभावसामर्थ्यात् अधिकृतसूत्रप्रामाण्यात् तथा अनेकसमु-
यता क्रोधादिष्विति उक्तं कषायसूत्रं सवेदसूत्रं सवेदसूत्रमिव भावनीयं गतं कषायद्वारमधुना लेश्याद्वारमभिधित्सुराह सलेसे णं भंते इत्यादि सह लेश्यया यस्य
येन वा स सलेश्यः स द्विविधस्तद्यथा अनादिरपर्यवसितो यो न जातुचिदपि संसारव्यवच्छेदं करिष्यति अनादिसपर्यवसितो यः संसारपारगामी कण्हलेसे णं
भंते इत्यादि इह तिर्यग्मनुष्याणां लेश्या इत्यन्तर्मुहूर्त्तिका ततः परमवश्यं लेश्यान्तरपरिणामभावात् देवनैरयिकाणां तु पूर्वभवचरमान्तर्मुहू-
र्त्तादारभ्य परभवगतमाद्यमन्तर्मुहूर्त्तं यावत् अवस्थिता ततः सर्वजघ- न्यमन्तर्मुहूर्त्तं तिर्यग्मनुष्यापेक्षया उत्कर्षमुत्कृष्टं देवनैरयिकापे-
क्षया तत्र चिन्त्यमिति भाव्यते तत्र यदुक्तं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमा- णि अन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानीति तत्सप्तमनरकपृथिव्यपेक्षया
या इष्टव्यं तत्र हि नैरयिकाः कृष्णलेश्याकाः तेषां च स्थितिरुत्कृष्टा त्र- यस्त्रिंशत्सागरोपमाणि यत्पुनः पूर्वोत्तरभवगतं यथाक्रमं चरमाद्य-
मन्तर्मुहूर्त्तं तदप्युत्कर्षमन्तर्मुहूर्त्तं मन्तर्मुहूर्त्तस्यासंख्यातभेदभिन्नत्वात् भावात् अत्राप्येकमेव मुहूर्त्तमवगन्तव्यमिति त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यन्तर्मुहूर्त्ताभ्यधिका नीलले-
श्याधिकारे यो नैव गर्भकलले सामान्यं भगवता प्रतिकृता व्याख्यातमन्तर्मुहूर्त्ताधिकानि नीललेश्याभावतया दशसागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागा-
भ्यधिकानि तानि पञ्चमपृथिव्यपेक्षयावसेयानि तत्र हि प्रथमप्रस्तटे नीललेश्या पञ्चमस्यामपीति वचनात् तस्मिंश्च प्रथमप्रस्तटे स्थितिरुत्कर्षत
एतावती यदुक्तं पूर्वोत्तरभवगतं अन्तर्मुहूर्त्तं तत्पल्योपमासंख्येयभागे प्रविष्टमिति न पृथग्विवक्षितं एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं कापोतलेश्या सूत्रेत्री-
णि सागरोपमाणि पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिकानि तृतीयनरकपृथिव्यपेक्षया वसातव्यानि तृतीयपृथिव्यामपि प्रथमप्रस्तटे कापोतलेश्यायाभावात् तृतीयपृथिव्यामपि या-
इति वचनात् तत्र चोत्कृष्टस्थितिरेतावती सन्नवा तेजोलेश्या सूत्रे द्वे सागरोपमे पल्योपमासंख्येयभागाभ्यधिके ईशानदेवलोकदेवापेक्षया वदितं।

ल्यानेरितरज्जालेश्याकोत्कर्षतएतावस्थितिकाश्चपद्मालेश्यासूत्रेदशसागरोपमाणिअंतर्मुहूर्ताभ्यधिकानिब्रह्मलोकापेक्षयाभावनीयानितत्रदेवानांहि स्थि
तिरुत्कृष्टादशसागरोपमाणिलेश्याचपद्मलेश्याएवंशरीरावसानेतत्रगतेअंतर्मुहूर्त्तंभवतिकिलेकमंतर्मुहूर्त्तमिति अंतर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानीत्युक्तंशुक्ललेश्यप
१सूत्रे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणिअंतर्मुहूर्त्ताभ्यधिकानिअनुत्तरसुरापेक्षयातत्रोत्कर्षतः स्थितेस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमप्रमाणत्वात् अंतर्मुहूर्त्ताभ्यधिकत्वं
चावतांभवाग्रत अलेश्यःअयोगिकेवलीसिद्धश्चतत्रोपमपदवस्थायामलेश्यत्वव्याघातइतिसाद्यपर्यवसितः गतंलेश्याद्वारमिदानींसम्यक्त्वद्वारं तदिदमा
दिसूत्रं ७ सम्मद्दिट्ठीणंभंतेइत्यादिसम्यगविपर्यस्तादृष्टिर्जिनप्रणीतवस्तुतत्वप्रतिपत्तिर्यस्यससम्यग्दृष्टिः संचांतरकरणकालेनाविनाऔपशमिकसम्य
क्त्वेनसास्वादनसम्यक्त्वेनविशुद्धदर्शनमोहपुंजोदयसंभविनाक्षायोपशमि कसम्यक्त्वेनसकलदर्शनमोहनीयक्षयसमुद्भवक्षायिकसम्यक्त्वेन
वाद्रष्टव्यः त्रिविधःसम्यग्दृष्टिर्द्विविधःप्रज्ञप्तः तद्यथासाद्यपर्यवसितएष क्षायिकसम्यक्त्वमुत्पादितस्यतिवेदितव्यः तस्यप्रतिपाताभावात्
सादिसपर्यवसितएषक्षायोपशमिकादिसम्यक्त्वापेक्षयातत्राया। स्तिमादिपर्यवसितसम्यग्दृष्टिः सजघन्यतोंतर्मुहूर्त्तंपर
तोमिथ्यात्वगमनात् उत्कर्षतःषट्षष्टिसागरोपमाणिसातिरेकाणितत्रयदि वारद्वयंविजयादिषुचतुर्षुप्रतिपतितसम्यक्त्वउत्कृष्टस्थितिकोदेव
उत्पद्यतेतत्रलात्रयंवाच्युतेदेवलोकेततोदेवभवेत्वषट्षष्टिसागरोपमाणि। परिशुद्धानिभवंति येतुमनुष्यभवाःसम्यक्त्वसहितास्तैरभ्यधिकाइतिते
सातिरेकाणीत्युक्तंच दोवारेविजयाइसुगयस्सतिन्नच्चुएअहवताइंअइरेगंनरभवियमितिमिच्छद्दिट्ठीणंभंतेइत्यादिमिथ्याविपर्यस्तादृष्टिर्जीवा
जीवादिवस्तुतत्वप्रतिपत्तिर्यस्यनक्षितइच्छसूत्रपदमपिनरोचतेप्रतिपत्तिवत्समिथ्यादृष्टिः सतुमिथ्यादृष्टिरपिकश्चित्तुमनस्वानस्यनयाज्ञानातिपर्यपयंतु
यामस्तुयमस्तुयतयापश्चात्पश्चातयाततः सकथंमिथ्यादृष्टिरुच्यतेभगवतिसर्वज्ञेतस्यप्रत्ययाभावात्तदुक्तंसूत्रोक्तस्यैकस्याप्यरोचनादक्षरस्यभवतिनरःमिथ्यादृष्टिः सूत्रंहितप्रमाणंजिनाभिहितंकिंपुनःशेषालगवदर्हदभिहितयथावस्थजीवाजीवादिवस्तुतत्वप्रतिपत्तिविकलःनतुसक

लप्रवचनार्थाभिरोचनार्थाभिरोचनात्तत्कतिपयार्थानांचारोचनातोदेषस्यायतःसम्यग्मिथ्यादृष्टिरेवसविस्तुमर्हतिकथंमिथ्यादृष्टिस्तदसत्वस्तुतत्वापरिज्ञा
नात्इहयदासकलवस्तुजिनप्रणीततयासम्यक्श्रद्धत्तेतदानीमसौसम्यग्दृष्टिःयदात्वेकस्मिन्नपिवस्तुनिपर्यायेवामतिदौर्बल्यादिनाएकांतेनसम्य
क्परिज्ञानमिथ्यापरिज्ञानाभावातोनसम्यक्श्रद्धत्तेनाप्येकांतेनविप्रतिपद्यतेतदासम्यग्मिथ्यादृष्टिरुक्तंच जातकहदत्तुस्सोऽन्नपानालिकेरदीववासि
स्सरलुहाइयस्सविइत्तमभागयस्सउविसस्सउयणाइएसुएगविहरादाइएतस्सआहारस्सउवरितरुईनयनिंदाजेणतेणसोउयणाइउआहा
रानकयाइदिहानाविसुयएवंसम्माभिच्छद्दिट्ठस्सजिजीवाइपयद्वाणंउवरितयरुईनाविनिंदंतियदापुनरेकस्मिन्नपिवस्तुनिपर्यायेवाएकांततोविप्रति
पद्यतेतदामिथ्यादृष्टिरेवत्यादोषःसचत्रिविधस्तद्यथाअनाद्यपर्यवसि। तोऽनादिपर्यवसितश्चतत्रयःकदाचनापिसम्यक्त्वंनावाप्स्यतिसोऽनाद्यप
र्यवसितःयस्त्वावाप्स्यतिसोनादिसपर्यवसितःयस्तुसम्यक्त्वमासाद्य भूयोपिमिथ्यात्वंयातिससादिसपर्यवसितःसजघन्येनांतर्मुहूर्त्तं
तदनंतरंकस्यापिभूयःसम्यक्त्वावाप्तेःउत्कर्षतोऽनंतंकालंत। मेवानंतंकालंद्विधाप्ररूपयतिकालतःक्षेत्रतश्च तत्रकालतो
ऽनंताउत्सर्पिण्यवसर्पिणीर्यावत्क्षेत्रतोऽपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तंदे। शोनंअपार्द्धंवत्इतिनिर्देशात्क्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तंपरियाद्योनंत
द्व्यपुद्गलपरावर्त्तादयःएवंभावार्त्तरत्रापिचभावनीयं सम्मामिच्छद्दि। ट्ठीणमित्यादिसम्यक्त्वमिथ्यात्वदृष्टिर्यस्यासौसम्यग्मिथ्यादृष्टिःसजघ
न्यतोत्कर्षतोवाअंतर्मुहूर्त्तंपरतोऽवश्यंतस्यपरिणामविध्वंसात्तथाजीवस्वाभाव्यान्गतंसम्यक्त्वद्वारमिदानींज्ञानद्वारंतदिदमादिसूत्रं ७ नाणीणंभं
तेइत्याज्ञानमस्यास्तीतिज्ञानीतत्केवलज्ञानापेक्षयासाद्यपर्यवसितःसादिपर्यवसितश्चतत्रकेवलज्ञानापेक्षयासाद्यपर्यवसितःप्रतिपाताभावा
त्शेषज्ञानापेक्षयासादिसपर्यवसितःशेषज्ञानानांप्रतिनियतकालभाविलात्सजघन्येनांतर्मुहूर्त्तंपरतोमिथ्यात्वगमनेनज्ञानपरिणामापग
मात्उत्कर्षतःषट्षष्टिसागरोपमाणिसातिरेकाणियावन्तोहिसम्यग्दृष्टेरवलोवनीयानिसम्यग्दृष्टेरवज्ञानित्वात् आभिनिबोधिकज्ञानिसूत्रे
एवंचवतिप्रथमामास्यादोज्ञानीसादिसपर्यवसितोजघन्येनोत्कर्षतश्चोक्तप्रमाणमितिबोधिकज्ञान्यपिवक्तव्यःसच्चेवंजहन्नेणंअंतोमुहुत्तंउ।

प्रज्ञा० ४०॥ कोसेणं छावट्ठी सागरोवमाइं साइरेगाइं एवं श्रुतज्ञान्यपि अवधिज्ञानी अवधिज्ञानी जघन्यत एकं समयं वक्तव्यः कथमेकसमयतावधिज्ञानस्ये-
ति इह तिर्यक्पंचेन्द्रियो मनुष्यो वा विभंगज्ञानी सन् सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते तस्य च सम्यक्त्वप्रतिपत्तिसमय एव सम्यक्त्वप्रभावात् विभंगज्ञानमवधिज्ञानं जातं त-
च्च यदा देवस्य च्यवनेन मरणेनान्यस्यान्यथा वा तेनेतरसमये प्रतिपतति तदा स च अवधिज्ञानस्यैकसमयता उत्कर्षतः सातिरेकाणि षट्षष्टिसागरोप-
माणि यावत् तानि चाप्रतिपतितावधिज्ञानस्याच्युते द्वयं विजयादिषु गमनेन वा त्रयमच्युतदेवलोकगमनेन वा वेदितव्यानि मनःपर्यवज्ञानी एकस-
मयतां संयतस्याप्रमत्ताद्धायां वर्त्तमानस्य मनःपर्यायज्ञानमुत्पद्यानन्तरसमये कालं कुर्वतो भावनीया उत्कर्षतो देशोना पूर्वकोटी ततऊर्ध्वं संयमाभा-
वात् मनःपर्यवज्ञानस्याप्यभावात् केवलज्ञानी साद्यपर्यवसितः प्रति- पाताभावात् अज्ञानी त्रिविधस्तद्यथा अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्य-
वसितः सादिसपर्यवसितस्तत्र यस्य न कदाचनापि ज्ञानलाभो भावी सोऽनाद्यपर्यवसितो यस्तु ज्ञानमासादयिष्यति सोऽनादिप-
र्यवसितः यः पुनः ज्ञानमासाद्य भूयो मिथ्यात्वगमनेनाज्ञानित्व- मधिगच्छति स सादिसपर्यवसितः स च जघन्येनांतर्मुहूर्त्तं परतः
सम्यक्त्वमासादयतो ज्ञानित्वपरिणामोपगमसंभवात् उत्कर्षतोऽनंतं। कालमित्यादि प्राग्वत् ततऊर्ध्वमवश्यं सम्यक्त्वावाप्त्या ज्ञानित्वोपगमात् ए-
वं मत्यज्ञानी श्रुताज्ञानी च त्रिविधो भावनीयः विभंगज्ञानी विभंगज्ञा- नी जघन्यत एकं समयं कथमिति चेत् उच्यते कश्चित् तिर्यक्पंचेन्द्रियो मनु-
ष्यो देवो वा सम्यग्दृष्टिर्वा देवावधिज्ञानी सन् मिथ्यात्वं गतस्तस्मिंश्च मिथ्यात्वप्रतिपत्तिसमये मिथ्यात्वप्रभावादवधिज्ञानं विभंगज्ञानीभूतं अथ च यमज्ञानमपि
नवति मिथ्यात्वसंयुक्तमिति वचनात् ततोऽनंतरसमये देवस्य मरणेनान्यस्यान्यथा वा तद्विभंगज्ञानं प्रतिपतति तत एवमेकसमयता विभंगज्ञानस्योत्कर्षतस्त्रय-
स्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशोनपूर्वकोट्यभ्यधिकानि तथाहि यदि कश्चिन्मिथ्यादृष्टिस्तिर्यक्पंचेन्द्रियो मनुष्यो वा पूर्वकोट्यायुः कतिपयवर्षातिक्रमे विभंग-
ज्ञानी जायते जातश्च सन्नप्रतिपतितविभंगज्ञान एवाविग्रहगत्या सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको नैरयिको जायते तदा भवति यथो-
क्तमुत्कृष्टमानं ततऊर्ध्वं तु सम्यक्त्वप्रतिपत्त्यावधिज्ञानभावतः सर्वथापगमाद्वा तद्विभंगज्ञानमपगच्छति गतं ज्ञानद्वारमिदानीं दर्शनद्वारं तत्रेदमादिसूत्रं च- २६१

चक्खुदंसणी णं भंते इत्यादि इह यदा त्रीन्द्रियादिभ्यश्चतुरिन्द्रियादिषूत्पद्यते तत्र चांतर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोऽपि त्रीन्द्रियादिषु मध्ये समुत्पद्यते तदा चक्षुर्दर्शनी अंतर्मुहूर्त्तं
लभ्यते उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमसहस्रं तच्च चतुरिन्द्रियतिर्यक्पंचेन्द्रियनैरयिकादिभवभ्रमणेन भावनीयं अचक्षुर्दर्शनी अनाद्यपर्यवसितो यो न क-
दाचिदपि सिद्धिमवाप्स्यति यस्तु सेत्स्यति सोऽनादिसपर्यवसितः तथा तिर्यक्पंचेन्द्रियो मनुष्यो वा तथाविधाध्यवसायादवधिना अवधिदर्शनमुत्पाद्यानंतरस-
मये यदि कालं करोति तदावधिदर्शनं प्रतिपतति तदाऽवधिदर्शनिन एकसमयता उत्कर्षतोऽवधिदर्शनी द्वे षट्षष्टी सागरोपमाणां सातिरेके कथमि-
ति चेत् उच्यते इह कश्चिद्विभंगज्ञानी तिर्यक्पंचेन्द्रियो मनुष्यो वा अप्रतिपतितविभंगज्ञान एवाविग्रहगत्याऽधः सप्तमनरकपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थि-
तिको नैरयिको जातस्तत्र चावसाने तावत्प्रज्ञासम्भवात् कालं सम्यक्त्वमुत्पाद्य ततः परि- भ्रष्टस्ततः प्रतिपाते तेन विभंगज्ञानेन पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्यक्पं-
चेन्द्रियेषूत्पन्नस्तत्र च परिपूर्णमायुः परिपाल्याप्रतिपतितविभं- ग एवाधः सप्तमपृथिव्यां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिको नैरयि-
को जातस्तत्रापि चान्ते सम्यक्त्वप्रत्यासत्तौ सम्यक्त्वमासाद्य परित्यजति ता न्यायुष्यप्रतिपतितविभंग एव पूर्वकोट्यायुष्केषु तिर्य-
क्पंचेन्द्रियेषु जातस्तदेवमेका षट्षष्टिः सागरोपमाणामभूत् सर्वत्रैव। तिर्यक्षूत्पद्यमानो विग्रहेणोत्पद्यते विग्रहे विभंगस्य तिर्य-
क्षु मनुष्येष्वपि च निषेधात् यद्वक्ष्यति विभंगनाणी पंचेंदियतिरिक्खजोणि। यामणूसा आहारगा णो अणाहारगा इति आह किं सम्यक्त्वमपा-
पांतराले प्रतिपद्यते उच्यते इह विभंगस्य स्थितिरुत्कर्षतोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देशोनपूर्वकोट्यधिकानि यथोक्तं प्राक् विभंगनाणी उक्को-
सेणं एक्कं समयं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं देसूणाए पुव्वकोडीए अब्भहियाइं इति ततः एतावन्तं कालमविच्छेदेन विभंगस्याप्राप्यमाणत्वात् अ-
पांतराले सम्यक्त्वं प्रतिपद्यते ततः प्रतिपतितविभंग एव मनुष्यभवमवाप्य संयमं पालयित्वा द्वौ वारौ विजयादिषूत्पद्यमानस्य द्वितीया षट्षष्टिः सा-
गरोपमाणामवधिदर्शनस्य अथ विभंगावस्थायामवधिदर्शनं कर्मप्रकृत्यादिषु प्रतिषिद्धं ततः कथमिह विभंगे तज्ज्ञापितेऽपि दोषः सूत्रे विभं-
गेऽप्यवधिदर्शनस्य प्रतिपादितत्वात् तथा चाहुः सूत्रेऽपि प्रायो विशेषविषयं विभंगज्ञानं सामान्यविषयमवधिदर्शनं यथा सम्यग्दृष्टेः विशेषवि-

धिज्ञानं सामान्यविषयमवधिदर्शनं केवलं विभंगज्ञानिनोप्यवधिदर्शनमनाकारमात्रत्वेनाविशिष्टत्वात् अवधिज्ञानिनोप्यवधिदर्शनमनाकारमात्रत्वेना
विशिष्टत्वात् अवधिदर्शनं तुल्यमिति तद्दर्शनमुच्यते न विभंगदर्शनमित्याद्यत्र मूलटीकाकारोप्यत एवावनायादं सम्यग्विभंगाद्भीणज्ञानात्तु इत्येवमु
तावदवसेयं सातिरेकाणि इति ततः स्मातिरेषि विभंगिनः अवधिदर्शनं तावितकामप्युत्कृष्टिका: उतराद्ध्ययंद्यपि नाकारतराविशेषनावनविभंगज्ञा
नमवधिदर्शनं च प्रथमप्राप्तिप्रतिसमयगतिद्वयोरंगज्ञानं तन्मिथ्यात्वाप्तत्वान्नाप्यवधिदर्शनं ततस्यानाकारमात्रत्वादतः किंतन्ष्टगु विवक्षितं तनापी
तितदतिशायेण न विभंगावस्थायामवधिदर्शनं न चैतत्स्वमनीषिकाकल्पितं यतः वृहत्परिनिराप्यवंमतविनागस्याव्यवस्थापितत्वात् तं त्रैव विशेषण
वत्यां जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणप्रभृतयोमादेः सुत्रविभंगस्सविपढुवियं तहि दंसणं बहुलगाकीसरूवाणापडिसिद्धं कम्हा एगंतेण मिविभंगो विदसि
णं सामन्नविसेसविसयउ मनतं चवि सिद्धमणगारा सन्नाता विहिविनं। गाणं कम्हा एगडिमयं पुण सागारयरविसेससन्नाविवि नविभंग
नाणदंसणविसेसणमणिडियन्नणउ इति अत्यउन्नावन्नन्ते किं सम्मत्तरकपृथिवीनिवासिनारककल्पतयासामान्ये
देवनारकतिर्यङ्नरामरवदिषुपर्यवतः रवत्पुविधिविभंगावितावंतंकालं सवतस्ततऊर्ध्वमवश्यं इति केवलदर्शनइति सिवं केवलज्ञा
निवत्सनवशावनीयं गतं दर्शनद्वारमिदानीं संयतद्वारं तत्रेदमादिसूत्रं संजएणं भंते इत्यादि जघन्यत एकसमयं ता संयतस्य चास्त्रिपरिणामस
मयएवकस्यापि कालकरणात् असंयतस्त्रिविधः अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिपर्यवसितश्च तत्रयः संयमं कदाचनापिनप्राप्स्यति सो
ऽनाद्यपर्यवसितोयस्तुप्राप्स्यति सोऽनादिपर्यवसितः यस्तु संयमं प्राप्य ततः परिभ्रष्टः स सादिसपर्यवसितः सजघन्यतोन्तर्मुहूर्त्तं ततः परं कस्यचित् ततः
पि संयमप्रतिपत्तिभावात् उत्कर्षतोऽनंतं कालमित्यादि प्राग्वत् ततः ऊर्ध्वमवश्यं संयमप्राप्तिः संयतासंयतो देशविरतः सजघन्यतोप्यंतर्मुहूर्त्तं देश
विरतिप्रतिपत्त्युपयोगस्य जघन्यतोप्यांतर्मौहूर्त्तिकत्वात् देशविरतिर्हि द्विविधत्रिविधादिभंगबहुलाततःप्रतिपत्तोजघन्यतोप्यंतर्मुहूर्त्तं लगति स
र्वविरतिसर्वविरतिश्च सर्वसावद्यमहं न करोमीत्येवं रूपा ततः प्रतिपत्त्युपयोगापेक्षा सामायिकोपि भवतीति प्राक्संयतस्यैकसमयताक्ता यस्तु १६२

नसंयतोनाप्यसंयतो नापि संयतासंयतः स सिद्ध इति गतं संयतद्वारमिदानीमुपयोगद्वारं तत्रेदमादिसूत्रं सागारोवउत्तेणं भंते इत्यादि इह सागारेणा
उपयोगः साकारोनाकारोवा जघन्यतोप्यांतर्मौहूर्त्तिकउत्कर्षतोपि तत: सूत्रद्वयेपि जघन्यतउत्कर्षतश्चांतर्मुहूर्त्तं उक्तं यत्तु केवलिनामुपयोगः एकसा
योगः स इह न विवक्षित इति गतमुपयोगद्वारमिदानीमाहारद्वारं तत्रेदं सूत्रं आहारएणं भंते इत्यादि छउमत्थआहारएणं जहन्नेणं खुड्डागभवग्गहणं दुसम
ऊणमिति इहयद्यपि वक्रः सामायिकः पंचसामायिकोपि च विग्रहगतिर्भवति आह च उज्जुयाएगवंका गतीविणिद्दिहाजहइति चउवंकाविना
म वक्रं पंचसमयान्तु इति तथापि बाहुल्येन हि सामायिकी त्रिसामायिकी वा प्रवर्त्तते न वक्रः सामायिकी पंचसामायिकी वा ततो नात्र विवक्षितेतत्राक्र
र्षतस्त्रिसामायिक्यां विग्रहगतौ द्वावाद्यौ समयावनाहारकाविति ताहारकत्वं। चिंतायां क्षुल्लकभवग्रहणं तास्यान्नमुक्तं जघन्यगतिरेकवक्रगा
तिश्चन विवक्षिता सर्वजघन्यस्यापि चिंत्यमानत्वात् उत्कर्षतोऽसंख्येयं। कालमित्यादि सुगमं एतावतः कालादूर्ध्वमवश्यं विग्रहगति
र्भवति तत्र चानाहारकत्वमित्यनंतं कालमिति नाक्रं केवलिसूत्रं सुगमं छद्मस्थानाहारकसूत्रे उत्कर्षेण दोसमयाइ
ति त्रिसामायिकी विग्रहगतिमधिकृत्य वक्रः सामायिकी विग्रहगतिम धिकृत्य वक्रः सामायिकी पंचसामायिकी वा विग्रहगतिर्न विव
क्षिता त्यक्षित मनंतरं संयोगिनः केवल्यनाहारकस्त्रयः समयाः अष्ट सामायिकस्य केवलिसमुद्घातस्य तृतीयचतुर्थपंचमरूपाः तथाच
दंडप्रथमसमये कपाटमथ द्वितीये मंथानमथ तृतीये लोकव्यापी चतुर्थे तु संहरति पंचमे त्वंतराणि मंथानमथ पुनः षष्ठे सप्तमे तु कपाट
संहरति ह्यष्टमे दंडं अदारिकप्रयोक्ता प्रथमाष्टमासमययोरसाविष्टः मिश्रौदारिकयोक्ता सप्तमषष्ठद्वितीयेषु कार्मणशरीरयोगी चतुर्थके पंचमे
तृतीये च समयत्रयेपि तस्मिन्ननाहारको नियमादिति गतमाहारद्वारमिदानीं भाषाद्वारमाह भासएणं भंते इत्यादि इह जघन्यत एकसमयता उ
त्कर्षतश्चांतर्मुहूर्त्तिकता वाग्योगिनइवावसातव्या अभाषकस्त्रिविधस्तद्यथा अनाद्यपर्यवसितः अनादिसपर्यवसितः सादिसपर्यवसितश्च तत्र यो न जातु
चिदपि भाषकत्वं लप्स्यते सोऽनाद्यपर्यवसितो यस्तु लप्स्यति सोऽनादिपर्यवसितः यस्तु भाषकोभूत्वा भूयोप्यभाषको भवति स सादिसपर्यवसितः सजघ

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

घात्यमांतर्मुहूर्त्तेनैवापि वा किंचित्कालमवस्थायोत्पन्नोपिकत्वापत्तेः अथवा द्वींद्रियादिर्नोपिकत्वं द्रियादिषु नापाकत्वयत्रवांतर्मुहूर्त्तेन संज्ञी विद्वाऽपर
पि यदी द्वींद्रियादिरित्वात्पद्यते तदा जघन्यतांतर्मुहूर्त्तमनोपिकः उत्कर्षतो वनस्पतिकालं सवप्रागिवोक्तमिति नापदर्शितं गतं नोपकद्वारमिदानीं
परीत्तद्वारं परीत्तो द्विविधः कायपरीत्तः संसारपरीत्तश्च तत्र यः प्रत्येकशरीरी स कायपरीत्तो यस्तु सम्यक्त्वादिना कृतपरिमितसंसारः स संसारपरीत्तः का
यपरीत्तो जघन्यतोंतर्मुहूर्त्तं स च यदा कश्चिन्निगोदादुद्वृत्य प्रत्येकशरीरेषु समुत्पद्यते तत्र चांतर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोपि निगोदेषूत्पद्यते तदा लभ्यते उत्कर्ष
तः संख्येयं कालं स चासंख्येयः कालः पृथ्वीकालो यावान् पृथिवीकायस्थितिकालस्तावान् वेदितव्य इत्यर्थः तमेव कालतो निरूपयति असंखेज्जाउ
सप्पिणिउसप्पिणीउ संसारपरीत्तो जघन्यतोंतर्मुहूर्त्तं तत ऊर्ध्वमंतकृत्के वलित्वयोगेन मुक्तिसद्भावात् उत्कर्षतोनंतं कालं तमेव निरूपयति
अणंताउ इत्यादि प्राग्वत् तत ऊर्द्धमवश्यं मुक्तिगमनात् कायापरीत्तः सम्यक् शरीरी अकृतपरिमितसंसारः कायापरीत्तो जघन्यतोंतर्मु
हूर्त्तं स च यदा कश्चित्प्रत्येकशरीरी निगोदेषूत्पद्य निगोदेषु समुत्पद्यते तत्र चांतर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयोपि प्रत्येकशरीरिषूत्पद्यते तत
दावसातव्यः उत्कर्षतो वनस्पतिकालो वाच्यः स च प्रागिवोपदर्शितः त त ऊर्द्धं नियमात्तत उद्वर्त्तः संसारापरीत्तो द्विधा अनाद्यपर्यव
सितो यो न कदाचनापि संसारस्य व्यवच्छेदं करिष्यति यस्तु करिष्यति सोनादि सपर्यवसितः नोपरीत्तो नोअपरीतश्च सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः
वपर्याप्तो जघन्यतोंतर्मुहूर्त्तं तत ऊर्द्धमपर्याप्तत्वप्रसक्तेः उत्कर्षतः सातिरेकं सागरोपमशतपृथक्त्वमेतावंतं कालं पर्याप्तलब्ध्यवस्थानसंभवात् अपर्याप्तो
जघन्यत उत्कर्षतश्चांतर्मुहूर्त्तं तत ऊर्द्धमवश्यमपर्याप्तलब्धिक्षतेः नोपर्याप्तोनोअपर्याप्तश्च सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः सिद्धत्वस्याप्रच्युतेः सूक्ष्मद्वारे सूक्ष्म
स्ताव उत्कर्षतः पृथ्वीकालः इतियावान् पृथिवीकायिककायस्थितिकालस्तावद्वक्तव्यः बादरसूत्रं प्राग्भवनेनोक्तं तावतापि गतवक्तव्या नोसूक्ष्मानोबाद
रश्च सिद्धस्ततः साद्यपर्यवसितः संज्ञिद्वारे संज्ञी जघन्यतोंतर्मुहूर्त्तमिति यदा कश्चिदसंज्ञिभ्य उद्वृत्त्य संज्ञिषु समुत्पद्यते तत्र चांतर्मुहूर्त्तं संज्ञी
स्थित्वा भूयोपि असंज्ञिषूत्पद्यते तदा लभ्यते उत्कर्षतः प्रागुक्तं असंज्ञी जघन्यतोंतर्मुहूर्त्तं स चैवं कश्चिदसंज्ञिभ्य उद्वृत्य संज्ञिषूत्पद्यते तत्रांतर्मुहूर्त्तं स्थित्वा भूयो

पि संज्ञिषु समागच्छति उत्कर्षतो वनस्पतिकालः अस्य संग्रहणेन ग्रहणात् नोसंज्ञीनोअसंज्ञी च सिद्धः स च साद्यपर्यवसितः भवसिद्धिएणमित्यादि
भवसिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको भव्य इत्यर्थः स चानादिपर्यवसितः अन्यथा भव्यत्वायोगात् अभवसिद्धिकोभव्यः स चानाद्यपर्यवसितः अन्यथा
भव्यत्वायोगात् नोभव्यो नोअभव्यश्च सिद्धस्ततः साद्यपर्यवसितः अस्तिकायाः पंचापि सर्वकालमवस्थिताः अद्धासमयोपि प्रवाहापेक्षयेतदुक्तमेवं ज्ञाव अ
द्धासमयोपि चरमो भविष्यति यस्यासौ तदा भवसम्यग्दृष्टिपरीत्ताः चरमः स चाभव्यस्याचरमभवाभावात् सिद्धश्च तस्यापि चरमत्वा[illegible]त्
उ चरमोऽनादिसपर्यवसितः अन्यथा चरमत्वायोगात् अचरमो द्विधा अनाद्यपर्यवसितः साद्यपर्यवसितश्च अभव्यः साद्यपर्यवसितः सिद्धः ॥ ॥ इति श्रीम
लयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामष्टादशं पदं समाप्तं छ ॥छ॥ एतदेवं व्याख्यातमष्टादशं पदं सांप्रतमेकोनविंशतितममारभ्यते
अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे कायस्थितिरुक्ता अत्र तु का स्यां कायस्थितौ कतिविधः सम्यग्दृष्ट्यादिलाभ इति ज्ञानार्थं तं
ति चिंत्यते तत्रेदं सूत्रं छ जीवाणं भंते किं सम्मद्दिट्ठी इत्यादि सु गममापदपरिसमाप्तेः नवरं सास्वादनसम्यक्त्वयुक्ता अपि
वापि प्राप्यंते पृथिव्यादिषु तेनोत्पद्यंते नेनयासावाप्युद्वीइएसु इमासा। दनसम्यक्त्वयुक्ता उत्पद्यंते ततः पृथिव्यादयः सम्यग्दृष्टयः प्रति
षिद्धा द्वींद्रियादयो निर्दिष्टाः सम्यग्मिथ्यादृष्टिपरिणामः पुनः संज्ञिपंचेंद्रिया णामेव तिर्यग्मनुष्याणां तथास्वभावत्वात् अत एव ते एव सम्यग्मिथ्यादृष्ट
यः प्रतिषिद्धाः छ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामेकोनविंशतितमं पदं समाप्तं छ ॥ ॥ छ ॥ व्याख्यातमेकोनविंशतितमं प
दमधुना विंशतितममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे सम्यक्त्वपरिणाम उक्तः अत्र तु परिणामसाम्यात् गतिपरिणामविशेषः अंतक्रिया
भिधीयते तत्र चेदमादावधिकारद्वारगाथा नेरइयअंतकिरियाइत्यादि प्रथमतो नैरयिकोपलक्षितं चतुर्विंशतिस्थानेष्वंतक्रिया ततोऽनंतरागताः
किमंतक्रियां कुर्वंति परंपरागता वा तत एवमंतरं चिंतनीयं ततो नैरयिकादिस्थानेभ्यो नंतरमागताः कियंत एकसमयेनांतक्रियां कुर्वंतीति चिंत्यं ततः उद्वृत्ता इ
ति उद्वृत्ताः संतः कस्यां योनावुत्पद्यंते इति वक्तव्यं तथा यत उद्वृत्ताः तीर्थकराश्चक्रवर्तिनो बलदेवा वासुदेवा मांडलिका अश्वरत्नानि च तस्मात्पति

प्पुरवाणि लभंति ततस्तानि क्रमेण वक्ष्यामीति द्वारगाथासंक्षेपार्थः विस्तरार्थं तु सूत्रकृदेव वक्ष्यति तत्र प्रथमतोंतक्रियाद्वारमभिधित्सुराह जीवेणं भंते इ
त्यादि जीवो णमिति वाक्यालंकारे भदंत अंतक्रियामिति अंतो विनाशः स च प्रस्तावादिह कर्मणामवसातव्यः अन्यत्रासंभवात् अंतस्य क्रिया अंतक्रिया कृत्स्नकर्म-
क्षयक्रियाकारणं मंत क्रिया कर्माकरणं मोक्ष इति भावार्थः कृत्स्नकर्मक्षयान्मोक्ष इति वचनात् तां कुर्यादिति भगवानाह गोतम अस्त्येकः कोपि कुर्यात्
न अस्त्येकः कोपि न कुर्यात् इह यस्य तथाविधभव्यत्वपरिपाकवशतो मनुष्यत्वादिकामविकलां सामग्रीमवाप्य समुल्लसितप्रबल
वीर्योल्लासवशतः क्षपकश्रेणिसमारोहणेन केवलज्ञानमासाद्य घातीन्यपि कर्माणि क्षपयेत् स कुर्यात् अन्यस्तु न कुर्यादिति एवं
नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकाः सूत्रपाठस्तु एवं नेरइयाणं भंते अंतकिरियं करेज्जा गोयमा अत्थे-
गइए करेज्जा इत्यादि इदानीं नैरयिको नैरयिकेषु मध्ये वर्तमानः। किमंतक्रियां करोति किंवा न करोतीति पिपृच्छिषुरिदमाह
नेरइए णं भंते नेरइएसु इत्यादि भगवानाह गोतम नायमर्थः समर्थः नायमर्थः नायमर्थो युक्त्युपपन्न इत्यर्थः कस्मादिति चेदुच्यते
इह कृत्स्नकर्मक्षयः प्रकर्षप्राप्तसम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रसमुदायाद्भवति न च नैरयिकावस्थायां चारित्रपरिणामसंभवस्तथाभवस्वाभाव्या-
दिति एवमसुरकुमारादिषु वैमानिकपर्यवसानेषु प्रतिषेधः वक्तव्यः। मनुष्येषु मध्ये समागतः सन् कश्चिदंतक्रियां कुर्यात् यस्य परिपू-
र्णा सामग्री कश्चिन्न कुर्याद्यस्य विकलेति एवमसुरकुमारादयोपि वैमानिकपर्यवसानाः प्रत्येकं नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्रमेण
वक्तव्याः ततः एवमेते चतुर्विंशतिदंडकाश्चतुर्विंशतिर्भवंति अथेमे नैरयिकादयः स्वस्वनैरयिकादिभवेभ्योऽनंतरमेव मनुष्यभवमागताः संतः
अंतक्रियां कुर्वंति किंवा तिर्यगादिभवव्यवधानेन परंपरागता इति निरूपयितुकाम आह नेरइया णं इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गोतम अनंतरागता
अपि अंतक्रियां कुर्वंति परंपरागता अपि तत्र रत्नशर्करावालुकापंकप्रभाभ्योऽनंतरागता अपि परंपरागता अपि धूमप्रभाप्रभृतिभ्यः परंपरा-
गता एव तथाभावस्वाभाव्यादनंतरमेव विरोधं प्रति सिंपादयिषुः सूत्रसंक्षेपमाह एवं रयणप्पभापुढविनेरइया वि इत्यादि असुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसा

नाः पृथिव्यब्वनस्पतयश्चानंतरागता अपि अंतक्रियां कुर्वंति परंपरागता अपि तथायोग्यतानां तेषामंतक्रियाकरणाविरोधात् तथा केवलचक्षुषो-
पलब्धेः तेजोवायुद्वित्रिचतुरिंद्रियाः परंपरागता एव न त्वनंतरागताः तेजोवायूनामानंतर्येण मनुष्यत्वस्यैवाप्राप्तेः द्वींद्रियादीनां तु तथाभव-
स्वाभाव्यादिति शेषाः तिर्यक्पंचेंद्रिया वैमानिकपर्यवसाना अनंतरागता अपि परंपरागता अपि संप्रति नैरयिकादिभवेभ्योऽनंतरमागताः किय-
त एकसमये अंतक्रियां कुर्वंतीत्येवं रूपं तृतीयद्वारमभिधित्सुराह अणंतरागया णं भंते इत्यादि नैरयिकभवादनंतरमव्यवधानेन मनुष्यभ-
वमागता अनंतरागताः नैरयिका इति प्राग्भवपर्यायेण व्यपदेशः सुरादिप्राग्भवपर्यायप्रतिपत्तिरप्युपदर्शितार्थः एवं शर्कराप्रभापृथिवीनैरयिकाः प्राग्भवपर्या-
येण व्यपदेशः आपादितः प्रयोजनं चिंतनीयं शेषं कंठ्यं संप्रति तृतीयद्वारम्। कस्मादागता कति उद्वृत्ता इति चतुर्थद्वारमभिधित्सुराह नेरइ-
याणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणाय केवलिना सर्वज्ञेन प्रज्ञप्तः प्रज्ञापितः केवलिप्रज्ञप्तो धर्म
श्रुतधर्मश्चारित्रधर्मश्च तं लभेत श्रवणतया श्रवणार्थमिति श्रवणे। तावदनंतरप्रत्ययः श्रवणस्य श्रवणशब्दस्य भावः
प्रवृत्तिनिमित्तं श्रुतिरवश्रवणतामश्रवणभावत्वार्थः तावद्वक्तव्या विभक्तिः नास्तीत्याह स्वरूपस्य भावः प्रवृत्तिनिमित्तमित्युपचारस्यानाम
मित्तया श्रवणतया भगवानाह अत्थेगइए इत्यादि तत्रापि प्रश्नयति यस्तु भदंत केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं लभेत श्रवणतया स णं केवलं बोहिं बुज्झेज्जा
इति इह बोधिर्धर्मावाप्तिरुच्यते तस्या निमित्तभूतत्वात् शास्त्रसंदर्भः सोपि कारणे कार्योपचाराद्बोधिः स च केवलिना साक्षात्परंपरया वा उपदिष्ट इ-
ति कैवलिकः स च केवलिप्रज्ञप्तस्य धर्मस्य श्रवणानामिति श्रवणात् कैवलिकीं बोधिं बुध्येत अनुभवेत तदर्थज्ञानीयादित्यर्थः भगवानाह अत्थेगइए
इत्यादि पुनरपि प्रश्नयति यो भदंत कैवलिकीं बोधिं समर्थतया बुध्यते स किं श्रद्धां प्रतिपद्य बोधिविषयां कुर्यात् तथा प्रत्ययं तत्प्रतीतिविषयां कुर्यात् रोचयेत् विकल्प्य-
मीत्येवमध्यवस्यन् भगवानाह अत्थेगइए इत्यादि पुनः प्रश्नयति यस्तु भदंत श्रद्दधीत प्रतीयात् रोचयेत् स आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने उत्पादयेत् भगवा-
नाह हंता गोतम उत्पादयेत् केवलिप्रज्ञप्तधर्मश्रवणश्रद्धानादौ च वर्तमानयोरवश्यंभावात् प्रश्नयति यो भदंत आभिनिबोधिकश्रुतज्ञाने उत्पादयेति

ससंवायस्याशंकया तु यो लब्धस्तथर्यवृत्तं विविक्तं इत्यादि विषयं नियमरूपं गुणं उत्तरगुणं भावनादिरूपं विरमणं विरतिर्मतीतः स्थूलप्राणातिपातादेः प्रत्या
ख्यानं प्रत्याख्यानं तस्य स्थूलप्राणातिपातादेरेव पोषधं धर्मपोषं धत्ते इति कृत्वा पोषधः अष्टम्यादि पर्वदिनं तस्मिन्नुपवासः पोषधोपवासः तं प्रतिपत्तुं शक्नुयान्न
गवानादि शुद्धे गइ इत्यादि इह तिर्यङ्मनुष्याणां वचनं प्रत्ययानां अवधिर्नोपजायते किं तु गुणतो गुणाः शीलव्रतादयो अस्यापि विद्यन्ते ततः
किमस्यावधिज्ञानमुत्पद्यते किं वा नेति प्रश्नयति उ णं भंते इत्यादि यस्य शीलव्रतादिविषयप्रकृष्टपरिणामभावात् अवधिज्ञानावरणकर्मणः क्षयो
पशमस्तस्य उपजायते स उत्पादयेत् त्वाह स्यान्नत्वर्थः अवधिज्ञानानन्तरं मनःपर्यवज्ञानं मनःपर्यवज्ञानं चानगारस्य भवतीति तं संजयस्य सम्बन्धमाय राष्ट्रि
स्य विविक्तस्मिमतो इति वचनात् ततो अनगारतामेव प्रश्नयति उ णं भंते इत्यादि … मुण्डो भवित्वा तावत् केशापनयनेन भावतः सर्वसंगप
रित्यागेन ततो गृहवासतो मुण्डो भूत्वा परिगृह्य तमुण्डो भूत्वा अगारात् … तृतीया पञ्चम्यर्थे अगारात् विनिर्गत्य अविद्यमानं अविद्यमानागारं गृहं यस्य
तो भावतस्तस्य स्यात् सोऽनगारः प्रव्रजनं प्रव्रज्या तां प्रव्रजितुं शक्नुया … नुः भावानादि गाथार्थः तिर्यङ्मनुष्यस्य बाह्यरूपपरिणाम
रसंभवात् अनगारतायां जातायां मनःपर्यवज्ञानस्य भावः सिद्ध एव यथा … च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियविषयसूत्रं कृतं एवं मनुष्यविषय
मपि वक्तव्यं नवरं मनुष्यस्य सर्वभावसंभवात् मनःपर्यवज्ञानं केवलज्ञानं सूत्रं । अधिकं प्रतिपादयति उ णं भंते संवाए … इत्यादि सु
गमं नवरं सिध्येदित्यादि सिध्येत् समस्तानि … लोकालोकस्वरूपपरिज्ञानमवगाह्य तथा … कर्मभि
रपि किं प्रकृतं भवति सर्वदुःखानामन्तं कुर्यात् च व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकप्रतिषेधं वक्तव्यः नैरयिकस्य भवस्वभावात् नैरयिकादेव भवा
गपार्थ्वभावसंभवात् तदेवं नैरयिका नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिंतिताः साम्प्रतमसुरकुमारान् नैरयिकादिचतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिं
तयति च असुरकुमाराणं भंते इत्यादि सूत्रं नवरमेतत्पृथिव्यप्वनस्पतिषूत्पद्यन्ते ईशानान्तदेवानां तत्र गमनात् बोधितास्तत्र च केवलि
प्रज्ञप्तधर्मश्रवणता श्रवणेन्द्रियस्याभावात् शेषं सर्वं नैरयिकवत् एवं नागकुमारादयः इति एवमसुरकुमारोक्तेन प्रकारेण नागकु

रा यावत् स्तनितकुमाराः पृथिवीकायिका नैरयिकेषु देवेषु च प्रतिषिद्धं तेषां विशिष्टमनोद्रव्याभावात् तथा संक्लेशा विशुद्धस्वभावाभावात् शेषेषु
सर्वेष्वपि स्थानेषूत्पद्यन्ते तद्योग्याध्यवसायस्थानसंभवात् तत्रापि तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु च नैरयिकवत् वक्तव्याः एवमप्कायिका वनस्पतिकायि
काश्च वक्तव्याः तेजस्कायिकाः मनुष्येष्वपि प्रतिषेधनीयाः तेषामानन्तर्येण मनुष्येष्वभ्युत्पादासंभवात् असंक्लिष्टपरिणामतया मनुष्यायुर्बन्धा
संभवात् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषूत्पन्नाः केवलिप्रज्ञप्तधर्मश्रवणतया लभेरन् श्रवणेन्द्रियस्याभावात् पुनः केवलिकीं बोधिं नावबुध्येरन् संक्लि
ष्टपरिणामत्वात् द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः पृथिवीकायिकवत् नवरं नैरयिकवर्जेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु अनन्तरं पृथिवीकायिका मनुष्येषु आगता अन्तक्रियां कुर्वन्ति
तथा स्वभावत्वात् मनःपर्यवज्ञानं पुनर्नोत्पादयेयुः तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया मनुष्याश्च । सर्वेष्वपि स्थानेषूत्पद्यन्ते … व्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका असुरकुमारवद्भावनीयाः नवरं तीर्थकर
वैमानिका असुरकुमारवद्भावनीयाः नवरं तीर्थकरसिद्धा नीयं ये तीर्थक … र वक्तव्याः … णं भंते … रयणप्पभापुढवि
नेरयियाणं भंते इत्यादि सूत्रमगमं नवरं बलदेवादि … … ततः … तदनन्तरं
सकृत्कृतं हिंतम्बीकलापचतुःस्पृष्टानि … … सकृत्करणात् … तथा … कृतानि
कारितानि सकलकरणात् … पिता नात्यर्थः … गतिपञ्चेन्द्रियजातिः सबादरपर्याप्तमनुजादयः … कानि नाम
दयाबिन … पितानानि भावः निविष्टानि तानि … विशिष्टानि विशिष्टविशिष्टतराध्यवसायभावतो तानि … तमानुना
वरुन्ने … मलिसमत्वागतानि … दीप्तानि … पश्चात् … भावसमापन्ना
निनिकाचितानि … एवं शर्करप्रभा वालुकाप्रभा … एकत्ररपृथिवीनैरयि
काः … संस्थीर्थकरत्वं न लभन्ते अन्तक्रियां पुनः कुर्वन्ति धूमप्रभापृथिवीनैरयिकाः अन्तक्रियामपि न कुर्वन्ति विरतिं पुनर्लभन्ते तमःप्रभापृ
थिवीनैरयिका विरतिमपि न लभन्ते विरत्या विरतिं देशविरतिं पुनर्लभन्ते अधःसप्तमपृथिवीनैरयिकाः पुनस्तामपि देशविरतिं न लभन्ते यदि परं स

प्रज्ञापनावृत्तिः॥

पंकप्रभातो नरकादुद्धृता यावद्वनस्पतिकाया अनंतरमुद्धृतास्तीर्थकरत्वं न लभंते किंतु अंतक्रियां पुनः कुर्युः वसुदेवचरितप्रतीतगजसुकुमालवत्प्रभृतयो
ऽनंतरमेवाधोलोकेऽप्यसंख्येयानां सिद्धिश्रवणादिति तीर्थकरत्वप्रदर्शितमिदं तत्त्वं केवलिनो विदंति तेजोवायवोऽनंतरमुद्धृता अंतक्रिया
मपि न कुर्वंति मनुष्येष्वनुत्पादात् तेषामनंतरं तिर्यक्षूत्पन्नाः केवलिप्रज्ञप्तधर्मश्रवणतया लभंते न तु बोधमित्यर्थः सूक्ष्मप्राकृतवनस्प
तिकायिका अनंतरमुद्धृतास्तीर्थकरत्वं न लभंते किंतु अंतक्रियां पुनः कुर्युः पृथिव्युदकवनस्पतयोऽनंतरमुद्धृता मनःपर्यवज्ञानं पुनरुत्पादया
युः तिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यव्यंतरज्योतिष्का अनंतरमुद्धृतास्तीर्थकरत्वं न लभंते किंतु अंतक्रियां पुनः कुर्युः सौधर्मादयः सर्वार्थसिद्धपर्यवसाना वैमानिकदेवा
श्च्याः तीर्थकरत्वं संप्रति चक्रवर्तित्वादीनि स्थानानि प्रभवंति चक्रवर्ति त्वं रत्नप्रभातो नैरयिकभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकेभ्यो नरा
भ्यां बलदेववासुदेवत्वं शर्करातो पि नरकेभ्यो देवेभ्यो वैमानिकेभ्यः उन्नतो पप्रातव माण्डलिकत्वमधः सप्तमतेजोवायुवर्जेभ्यः
शेषेभ्यः सेनापतिरत्नं वर्द्धकिरत्नं पुरोहित रत्नं च अधः सप्तमपृथिवीतेजोवायुवर्जेभ्यः प्रतिपन्नदेववर्जेभ्यः
शेषेभ्यः स्थानेभ्यः अश्वरत्नं हस्तिरत्नं प्रत्नात आरभ्य निरंतरं यावदास हस्रारात् चक्ररत्नं छत्ररत्नं चर्मरत्नं दंडरत्नं मणिरत्नं
काकिणीरत्नं वासुरकुमारादारभ्य निरंतरं यावदीशानात् सर्वत्र विधिर्वाच्यः। अद्धागाइ एतालत्थं अब्भागाइ एतालत्तणाइ ति वक्तव्यं प्रतिषेधे
नोइणट्ठे समट्ठे इति तदेवमुक्तानि स्थानानि संप्रत्युपपातमधिकृत्य किंचिद्वक्तव्यमस्तीति तद्दर्शयितुमाह अह भंते इत्यादि अथ भदंत असंजयभवि
यदव्वदेवा इति असंयताश्च ते भव्यद्रव्यदेवाश्च समासः अथवा असंयताश्च ते भव्यद्रव्यदेवा असंयतभव्यद्रव्य
देवाः तत्रैके प्राहुः इह किल असंयतसम्यग्दृष्ट्यादयो वा अणंतरं किल एवमागमे अणुव्वयमहव्वएहिं बालतवाकामनिज्जराए य देवाउयं निब
धइ सम्मद्दिट्ठी य जो जीवो त्ति तद्युक्तं तेषां अमीषां उक्तत्वे परितनग्रैवेयकेषूपपातो वक्ष्यते सम्यग्दृष्टीनां देशविरतानामपि नमताप्युपपाता
स्तदेशविरतश्रावकाणां मध्ये च्युतेरिहैव गमनात् न्यायानुपपत्तितः ... देवत्वादनाप्ति तस्मान्मिथ्यादृष्टय एवासंयतभव्या असमणगुणधारि

णानि रि ह्यलसामाचार्यनुष्ठानयुक्ताः द्रव्यलिंगधारिणोऽसंयतभव्यद्रव्यदेवाः प्रतिपत्तव्याः ते हि अखिलकेवलक्रियाप्रभावत एवोपरितनग्रैवेयकेषूत्पद्यं
त इति असंयता अपि सर्वप्रदेशतो विरतिपरिणामशून्यत्वात् अविराहियसंजमाणमिति प्रव्रज्याकालादारभ्य न भग्नचारित्रपरिणामानां संज्वलनकषा
यसामर्थ्यात् प्रमत्तगुणस्थानकसामर्थ्याद्वा स्वल्पमायादिदोषसंभवेऽपि अनाचरितसर्वथाचरणोपघातानामित्यर्थः तथा विराहियसंजमाणंति विराधित
सर्वात्मना खंडितो न तु प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या संयमो यैस्ते विराधितसंयमास्तेषां अविराहियसंजमासंजमाणंति प्रव्रज्याप्रतिपत्तिकालादार
भ्याखंडितदेशविरतिपरिणामानां श्रावकाणां विराहियसंजमासंजमाणमिति विराधितः सर्वात्मना खंडितो न पुनः प्रायश्चित्तप्रतिपत्त्या पुनर्न
वीकृतः संयमासंयमो यैस्ते विराधितसंयमासंयमास्तेषां असन्निनामनो लब्धिरहितानां अकामनिर्जरावतां तथाविधसामर्थ्यतः प्रतिपत्त्या विराहि
तपस्विनां बालतपस्विनां तथा कंदप्पियाणंति कंदर्पः प रिहासः स एषामस्तीति तेन वा चरंतीति कांदर्पिकाः कंद
र्पिका वा व्यवहारेण चरणवंत एव कंदर्पकौत्कुच्यादिकारकाः उक्तं च कंदप्पे कुक्कुइए दवसीले यावि हासणकरे य
विम्हाविंतो य परं कंदप्पं भावणं कुणइ कहकहकहस्स हसणं कंदप्पो। अणिहुया य उल्लावा कंदप्पकहाकहणं कंदप्पुवएस
संसा य भमुहनयणवयणदसणच्छदेहि करपायकन्नमाईहिं तं तं करेइ जह जह हसइ परो अत्तणा अहसं वाया कुक्कुइयं पुण तं भा
सइ जेण अन्नो हसइ तह दवसीलो सारीरवायकायचेट्ठाए दरिसियदप्पो कारी गच्छइ वहिनयदप्पेण
एइ सपणलोउ गाणं विरइ जीव कुक्कुइ समुहं कारणप्पवत्ता सइ उ य गागयए यद रिगगा विसमारण सव्व देवकारी कुहइव हिनयदप्पेण
वेसवयाण हिम्मसऊणायात अप्पणो पर सिंघ अहहासणा पिलम्फइयपणो बाबलिपिय अबाउरपालमाइ एहिं उविम्हयंतो ण इ तविहि
ज णस्स तह य विहइ य सयं आहरइ कादरण एवं कालमं इअउविएण सुइ एमं एवा सुना वणं कुणइ समातविहि सुगमइ उर सुतर इ चरणद्दी
णा तेषां कांदर्पिकाणां चरण परिव्राया गाणं तिचरकपरिव्राजकाः टि लिह्या पउ हि निः त्रिदंडिनः अथवा चरकः काछोटकादयः परिव्राज
काः कपिलमुनिसूनवः चरकाश्च परिव्राजकाश्च तेषां तथा किल्बिषिकाणां तदपि येषां ते किल्बिषिकास्ते व्यवहारश्चरणवंत एव ज्ञानाद्यवर्णवादिनः ज

प्रज्ञा० वृत्तौ॥ ऋव नाणस्स केवलीणं धम्मायरियाणं सव्वसाहूणं माई अवण्णवाई किव्विसियं भावणं कुणइ कायाइ तत्तिविपातावरणाय अप्पमायाय मोक्ष
रहिताविद्यायां जाइस्स जाणा हि किंकृष्ठ्य मतरसुप्पाप अप्पोप्पावरणायाउ वद्धेहिं किल्बिलं दंसणनाणाणं सम्मकालवण्णेह कवाईहिं अवण्ण
विहसइ वहइनयाविउ वचाए अहितेविहाय्य हीपमा सतोई अणाहकल्ला अविसहणोह विद्यायं अण्णपुवनीण अविहइणपिरवणमित्रपाइरो
साणि हिवद्धलमायमवइया गृहइ आयमत्ताव घायइउणपरस्समंतवि वोताह्वसहसंकी यदायातावितह्तासीतषांतरिक्तियाणंतितिस्त्वोम
वादीमादेशविरतितानाजा आजीवियाणंति आजीविकाः पाखंडविशेषाः पापवालभतानेसाविणः अथवा आजीवं तियत्र विवकतालविहवनारव्या
त्यादिलिखरणादीनाजीविकाः तेषां आभिओगियाणंति अभियोजनं विद्याम त्रादिभिः परवशीकरणादिअभियोगः सद्विधायदाह इहो
हा एव च अभिउगादव्वता विदव्वाइनायावादवमिहाति जागाविद्याम तायनावसिस्सामिविद्यातनवावंतियातअभियोगिका
आभियोगिकावातवव्यवहातन्नारणवतच्च मन्त्राद्विप्रावाक्कारः॥ तं चेव कोउयभूईकम्मे पसिणापसिणानिमित्ता
जीवी इढ्ढिरससायगुरू अभिओगं भावणं कुणइ कोउकमालागपाहृष्ठं। स्नपनकं भूतिकर्म ह्वरितादि हस्तिवानं प्रश्नाप्रश्नं प्रवि
द्यादि सलिंगीणमिति रजोहरणादि साधुलिंगमन्तो किं निह्नवा इत्याह दंसं। णवावन्नगाणं तिदर्शनं सम्यक्त्वं व्यापन्नं भ्रष्टं येषां ते तथा तेषां नि
ह्नवानामित्यर्थः देवलोएसु उववज्जमाणाणं ति आत्मनः देवत्वादन्नापियघाय्यवसायप्रत्यादानवतीति प्रतिपादितं विराहियसंजमाणं ऊर्ध्व
णं लवणवासीसु उक्कोसेणं सोहम्मे इति अत्र कश्चिदाह विराधितसंयमानामुत्कर्षेण सौधर्मकल्पे इति यदुक्तं तत्कथं घटते द्रौपद्याः सुकुमा
लिकाभवे विराधितसंयमायाः अपि ईशानकल्पे उत्पादश्रवणात् तेषां दोष: स्त्रियादिः संयमविराधनामात्रं तत्र विषयात्रकुशालमात्रका रिणी न मूल
गुणविराधना सौधर्मत्वादत्र च ततर संयमविराधनायां न वतियदिह विराधनामात्रं मपि सौधर्मत्वमिकाणं त्यादितदाव कु आदीनामुत्तरगु
णादिप्रतिसेवावतां कथमवकताहिश्यते निसण्णतेत कथं चिदिराधकत्वान्न ते पामित्रि असंज्ञी दवश त्यद्यातइत्यकं मत्वाद्यपाशतितदा इमिद्वाप्रयति १६७

॥ कइविहे णमित्यादि सुगमं नवरमसंज्ञि आयुरिति असंज्ञी सन् यत्परभवयोग्यमायुर्बध्नाति तदसंज्ञ्यायुः नैरइयअसन्नियाउइ नैरयिका
योग्यमसंज्ञ्यायुर्नैरयिकासंज्ञ्यायुरेवमन्यान्यपि द्रष्टव्यानि असंज्ञ्यायुःसंज्ञ्यप्यावसंज्ञ्यायुरपक्षत्वात नवरमत्र तत्त्वलक्षणसंबंधविशेषनिरूप
णार्थमाह असन्नीइत्यादि व्यक्तं नवरं प्रकटइ इति वध्नाति इसवा मसहस्साइं ति रत्नप्रभप्रथमप्रस्तटमधिकृत्य जघन्योत्पलितवमस्स असंख
इभागं इति एतत्तु रत्नप्रभावत्तुर्थप्रतरमध्यमस्थितिकं नारकमाश्रित्य प्रथमप्रस्तटे हि जघन्या स्थितिर्दशवर्षसहस्राणि उत्कृष्टा नवतिः सहस्राणि
द्वितीयद्वालक्षाणि जघन्या उत्कृष्टा नवतिर्लक्षाणि एष्वेव ततीये जघन्या उत्कृष्टा पूर्वकोटी एवेव च तुर्थे जघन्या उत्कृष्टा सागरोपमस्य दश
भागः ततोऽत्र पल्योपमासंख्येयभागो मध्यमा स्थितिर्भवति तिर्यक्सूत्रे पमासंख्येयभागो मिथुनकतिरश्चोऽधिकृत्य एवं मणुयाणवि
इति जघन्यान्तर्मुहूर्त्तमुत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभागमित्यर्थः अत्रापि पल्योपमासंख्येयभागो मिथुनकनरानाश्रित्य
प्रतिपत्तव्याः देवा जहा नेरइयाउमिति देवासंज्ञ्यायुर्यथा वक्त व्यं यथा नैरयिकासंज्ञ्यायुर्जघन्यतो दशवर्षसहस्रा
णि उत्कर्षतः पल्योपमासंख्येयभागप्रमाणं वक्तव्यमिति भावः ॥ एय स्स णं भंते इत्यादिना यदसंज्ञ्यायुषोऽल्पबहुत्वं तद
स्पष्टमुदीर्यव प्रतीत्य ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां विंशतितमं पदं परिसमाप्तं ॥ ॥ ॥व्याख्यातं विंशति
तमपदमिदानीमेकविंशतितममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानन्तरपदे गतिपरिणामविशेषोऽन्तक्रियारूपः परिणाम उक्तः इहापि ग
तिपरिणामविशेष एव शरीरसंस्थानादि नरकादिगतिषु प्रतिपाद्यते इति तदिदमधिकारगाथा विहिसंठाणपमाणे इत्यादि प्रथमं विधि
र्वक्तव्यः शरीराणां वक्तव्यः तदनन्तरं संस्थानानि ततः प्रमाणानि तदनन्तरं कतिभ्यो दिग्भ्यः शरीराणां पुद्गलोपचयो भवतीत्येवं पुद्गलचयनं वक्तव्यं
ततः कस्मिन् शरीरे सति किं शरीरमवश्यंभावीत्येवंरूपः परस्परं संयोगो वाच्यः ततो द्रव्याणि च प्रदेशाश्च द्रव्यप्रदेशाः तेषु द्रव्याणि च प्रदे
शाश्च द्रव्यप्रदेशाश्च समाहारो द्वन्द्वः तेषामल्पबहुत्वं वक्तव्यं किमुक्तं भवति द्रव्यार्थतया प्रदेशार्थतया द्रव्यार्थप्रदेशार्थतया च।

तत्त्वा० वृ० त्रि॥

पंचानाम् अपि शरीराणाम् अल्पबहुत्वम् अभिधातव्यम् इति ततः पंचानाम् अपि शरीराणाम् अवगाहनाविषयम् अल्पबहुत्वं वाच्यम् इति गाथासंक्षेपार्थः तत्र यथोद्दे-
शं निर्देश इति प्रथमतो विधिद्वारम् अभिधित्सुर् आह ओरालियं लक्षणं प्रतिपादयति उ कइणं ते इत्यादि कति किंपरिमाणानि णामि ति वाक्य-
शेषं कात् समर्तशीर्यंते प्रतिक्षणं विशरारुभावं बिभ्रतीति शरीराणि शरीराण्य् एव शरीरकाणि स्वार्थिकप्रत्ययः भगवता आर्द्रगोतम पंच शरीरा-
णि प्रज्ञप्तानि मया अन्यैश्च तीर्थकृद्भिर् अन्यैर् वा नामत आह औदारिकम् उदारं प्रधानं प्राधान्यं चास्य तीर्थकरगणधरशरीराण्य् अधिकृत्य ततोऽन्यस्यानु-
त्तरशरीरस्याप्य् अनन्तगुणहीनत्वात् यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वात् शेषशरीरापेक्षया बृहत्प्रमाणं बृहत्ता वास्य वैक्रियं प्रतिनियतभवधारणी-
यमहत्तरशरीरापेक्षया द्रष्टव्या अन्यथा उत्तरवैक्रियं योजनलक्षमानम् अपि लभ्यते उदारम् एव औदारिकं विनयादिपाठाद् इकण् तथा विविध-
विशिष्टा वा क्रिया तस्यां भवं वैक्रियं तथा हि तद् एकं भूत्वा अनेकं भवति अनेकं भूत्वा एकं भवति अणु भूत्वा महद् भवति महद् भूत्वा अणु तथा
खचरं भूत्वा भूमिचरं भवति भूमिचरं भूत्वा खचरं भवति तथा दृश्यं भूत्वा अदृश्यं भवति अदृश्यं भूत्वा दृश्यम् इत्यादि तच् च द्विविधम् औपपाति-
कं लब्धिप्रत्ययं च तत्र औपपातिकम् उपपातजन्मनिमित्तं तच् च देवनारकाणां लब्धिप्रत्ययं तिर्यङ्मनुष्याणां तथा आहारकम् इति आहारकं
चतुर्दशपूर्वविदा तीर्थकरस्फातिदर्शनादिकतथाविधप्रयोजनोत्पत्तौ सत्यां विशिष्टलब्धिवशाद् आह्रियते निर्वर्त्यत इत्याहारकं कृतबहु-
लम् इति वचनात् कर्मणि अनुपधापाद् आहारकम् इत्य् उक्तं च कज्जंमि समुप्पन्ने सुयकेवलिणा विसिट्ठलद्धीए जं एत्थ आहरिज्जइ भणियं आहारगं तं तु
कार्यं चेदं पाणिदयरिद्धिदंसणसुहुमपयत्थावगाहणहेउं वा संसयवोच्छेयत्थं गमणं जिणपायमूलम्मि तच् च वैक्रियशरीरापेक्षया अत्यन्तशुभं
स्वच्छस्फटिकशिलेव शुभ्रपुद्गलसमूहघटनात्मकं तैजसम् इति तेजसां तेजःपुद्गलानां विकारस् तैजसं विकार इत्य् एतत् तज्जलिंगं चाह-
रपरिणमनकारणं तथा विशिष्टतपस्समुत्थलब्धिविशेषस्य पुंसः तेजोलेश्याविनिर्गमः उक्तं च सव्वस्स उण्हसिद्धं रसाइआहारपाकजणगं
च तेयगलद्धिनिमित्तं च तेयगं होइ नायव्वं कर्मण इति कर्मणां जातं कर्मजं किं तु उक्तं भवति कर्मपरमाणव एवात्मप्रदेशैः सह क्षीर- १६८

नीरवत् अन्योन्यानुगताः सन्तः शरीररूपतया परिणताः कर्मजं शरीरम् इति अतएवैतद् अन्यत्र कर्मणम् इत्युक्तं कर्मणां विकारः कार्मणम् इति तथा चो-
क्तं कम्मविवागो कम्मणम् अट्ठविहविचित्तकम्मनिप्फन्नं सव्वेसिं सरीराणं कारणभूतं मुणेयव्वं अत्र सर्वेषाम् इति सर्वेषाम् औदारिकादीनां शरीराणां
कारणभूतं बीजभूतं कार्मणं शरीरं न खलु मूलच्छिन्ने भवप्रपंचप्ररोहबीजभूते कार्मणवपुषि शेषशरीरप्रादुर्भावः इदं च कर्मजं शरीरं जन्तोर्ग-
त्यन्तरसंक्रान्तौ साधकतमं करणं तथा हि कर्मजेनैव वपुषा तैजससहितेन परिकरितो जन्तुर् मरणदेशम् अपहाय उत्पत्तिदेशम् अभिसर्पति ननु यदि
तैजससहितं कार्मणवपुः परिकरितो गत्यन्तरं संक्रामतीति तर्हि स गच्छन् आगच्छन् वा कस्मान् न दृष्टिपथम् अवतरति उच्यते कर्मपुद्गलानाम् अतिसूक्ष्मतया चक्षुरा-
दीन्द्रियाणाम् अगोचरत्वात् तथा चाह परतीर्थिकैर् अप्य् उक्तं अन्तराभवदेहोऽपि सूक्ष्मत्वान् नोपलभ्यते निःक्रामन् प्रविशन् वापि नाभावो वीक्षणाद् अपि इति सम्प्र-
त्य् औदारिकशरीरस्य जीवजातिभेदान् अभिधित्सुर् आह २ ७ उरालियम् ओरालियं तु इत्यादि औदारिकशरीरम् एके-
न्द्रियः पंचेन्द्रियभेदात् पंचधा एकेन्द्रियौदारिकशरीराणि पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्पतिभेदात् पंचविधं पृथिवी-
कायिकैकेन्द्रियौदारिकशरीरम् अपि सूक्ष्मेतरभेदात् द्विधा सूक्ष्मापर्याप्तापर्याप्तभेदात् एवम् अप्तेजोवायुवनस्पत्येकेन्द्रियौदारिकशरीरा-
ण्य् अपि प्रत्येकं चतुर्विधानीति सर्वसंख्यया एकेन्द्रियौदारिकशरीराणि विंशतिः एवं द्वित्रिचतुरिन्द्रियौदारिकशरीराणि प्रत्येकं पर्याप्तापर्याप्तभे-
दात् द्विभेदानि पंचेन्द्रियौदारिकशरीरं द्विविधं तिर्यङ्मनुष्यभेदात् तिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरं त्रिधा जलचरस्थलचरखचरभेदात् जलचर-
तिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरं द्विविधं संमूर्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकभेदात् एकैकम् अपि पुनर् द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदात् स्थलचरतिर्यक्पंचेन्द्रियौदारि-
कशरीरम् अपि द्विधा चतुष्पदपरिसर्पभेदात् चतुष्पदस्थलचरतिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरम् अपि द्विधा संमूर्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकभेदात् पुनर् एकैकं
द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदात् परिसर्पस्थलचरतिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरम् अपि उरःपरिसर्पभुजपरिसर्पभेदात् द्विधा पुनर् एकैकं द्विधा संमू-
र्छिमगर्भव्युत्क्रान्तिकभेदात् तेऽपि पुनः प्रत्येकं द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदाद् इति सर्वसंख्यया अष्टभेदं परिसर्पस्थलचरतिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरं खचर

तिर्यक्पंचेंद्रियौदारिकशरीरं संमूर्छिमव्युत्क्रांतिकत्वाद्द्विविधं तत्रैकैकं द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदादिति सर्वसंख्यया तिर्यक्पंचेंद्रियौदारिकश
रीरं विंशतिभेदं मनुष्यपंचेंद्रियौदारिकशरीरं संमूर्छिमगर्भव्युत्क्रांतिकभेदात् द्विभेदं तत्र गर्भव्युत्क्रांतिकं द्विधा पर्याप्तापर्याप्तभेदादेवमौदारिकस्यानेक
भेदा उक्ताः संप्रत्येतेषामेव यथाक्रमं संस्थानान्याह ओरालियसरीरे णं भंते इत्यादि नानासंस्थानसंस्थितं जीवजातिभेदतः संस्थानभेदभावात् एकेंद्रि
यौदारिकशरीरं नानासंस्थानसंस्थितं तथाहि पृथिव्यादि प्रत्येकं संस्थानभेदात् तत्र पृथिवीकायिकानां सूक्ष्माणां बादराणां पर्याप्तानामपर्याप्तानां चौदा
रिकशरीराणि मसूरचंद्रसंस्थानसंस्थितानि मसूरो धान्यविशेषस्तस्य चंद्र अर्द्धाकारं यद्दलं तस्येव यत्संस्थानं तेन संस्थितानि अप्कायिकानां सूक्ष्मा
दिभेदतश्चतुर्भेदानामौदारिकशरीराणि स्तिबुकबिंदुसंस्थानसंस्थितानि स्ति बुकाकारा ये बिंदवो न तु पवनेरिताः पतन्तो वातादिना विक्षिप्तः स्ति
बुकबिंदुस्तस्येव यत् संस्थानं तेन संस्थितानि तेजस्कायिकानां सूक्ष्मा। दिभेदतश्चतुर्भेदानामौदारिकशरीराणि सूचीकलाप
संस्थानसंस्थितानि वायुकायिकानां सूक्ष्मादिभेदतश्चतुर्भेदानामौ दारिकशरीराणि पताकासंस्थानसंस्थितानि वनस्पति
कायिकानां सूक्ष्माणां बादराणां पर्याप्तानामपर्याप्तानां च प्रत्येकमौदारिक शरीराणि नानासंस्थानसंस्थितानि देशकालजातिभेदतस्ते
षां संस्थानानामनेकभेदभिन्नत्वात् द्वित्रिचतुरिंद्रियाणां प्रत्येकं पर्याप्तानामपर्या प्तानामौदारिकशरीराणि हुंडसंस्थानसंस्थितानि तिर्यक्पंचेंद्रि
यौदारिकशरीरं सामान्यतः षड्विधसंस्थानसंस्थितं तदेवाह पदद्वयेनेति समचउरंससंठाणसंठिए इत्यादि यावत्करणात् णग्गोहपरिमंडलसंठाणसंठिए सा
इसंठिए खुज्जसंठाणसंठिए वामणसंठाणसंठिए इति परिग्रहः तत्र समाः सामुद्रिकशास्त्रोक्तप्रमाणलक्षणाविसंवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयश्चतुर्दिग्विभा
गोपलक्षिताः शरीरावयवा यत्र तत्समचतुरस्रं समचतुरस्रं च तत्संस्थानं च समचतुरस्रसंस्थानं तेन संस्थितं समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितं तथा न्यग्रोधवत्परिमंडलं यथा
न्यग्रोध उपरि मंडलं यथा न्यग्रोध उपरि संपूर्णप्रमाणोऽधस्तु हीनस्तथा यत् संस्थानं नाभेरुपरि संपूर्णं प्रमाणमधस्तु न तथा तत् न्यग्रोधपरिमंडलं तथा आ
दिरिहोत्सेधाख्यो नाभेरधस्तनो देहभागो गृह्यते ततः सह आदिना नाभेरधस्तनभागेन यथोक्तप्रमाणलक्षणेन वर्त्तत इति सादि यद्यपि च सर्वं

शरीरमादिना सह वर्त्तते तथापि सादित्वविशेषणान्यथानुपपत्त्या विशिष्ट एव प्रमाणलक्षणोपपन्न आदिरिह लभ्यते ततस्तत्संस्थानं यथोक्तप्रमाणलक्षणेनेति
इदमुक्तं भवति यत्संस्थानं नाभेरधः प्रमाणोपपन्नमुपरि च हीनं तत्सादीति अपरे तु साचीति पठंति तत्र साचीति प्रवचनवेदिनः शाल्मलीतरुमाचक्षते ततः साचीवद्यत्संस्थान
तत्साचि संस्थानं यथा शाल्मलीतरोः स्कंधः कांडमतिपुष्टमुपरि च न तदनुरूपा महाविशालता तद्वदस्यापि संस्थानस्याधोभागः परिपूर्णो भवत्युपरितनो भागस्तु
न तथा यत्र शिरोग्रीवं हस्तपादादिकं च यथोक्तप्रमाणलक्षणोपेतं उरउदरादि च मंडलं तत्कुब्जं संस्थानं यत्र तु उरउदरादि प्रमाणलक्षणोपे
तं हस्तपादादिकं हीनं तद्वामनं संस्थानं यत्र सर्वेऽप्यवयवाः प्रमाणलक्षणपरिभ्रष्टास्तद्धुंडसंस्थानं समासः सर्वत्रापि प्रवर्त्तते एवं पज्जत्तापज्जत्ताण वि इति
वमुक्तेन प्रकारेण सामान्यतस्तिर्यक्पंचेंद्रियाणामिव पर्याप्तानामपर्याप्तानां च प्रत्येकं सू त्रं वक्तव्यं तदेवमेतानि सूत्राणि एवमेव च सामान्यतः संमूर्छिमतिर्य
क्पंचेंद्रियाणामपि त्रीणि सूत्राणि वक्तव्यानि नवरं तत्र छव्विहसंठाणसंठिए इति स्थाने हुंड संस्थानसंस्थिता इति वक्तव्याः संमूर्छिमाणामविशेषेण सर्वे
षामपि हुंडसंस्थानमात्रत्वात् शेषाणि सामान्यतो गर्भजतिर्यक्पंचेंद्रिया। णामपि नवरं तत्र छव्विहसंठाणसंठिया इति वक्तव्यं गर्भजाणां सर्वेषामपि षण्णा
मपि संस्थानानां संभवात् एवमेव च एते सामान्यतस्तिर्यक्पंचेंद्रियविषया नव आलापका अने
नैव क्रमेण जलचरतिर्यक्पंचेंद्रियाणां सामान्यतः सूत्रत्रयं वक्तव्यं। स्थलचराणां चतुष्पदपरिसर्पोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पस्थलचराणां
खचरतिर्यक्पंचेंद्रियाणां च प्रत्येकं नव नव सूत्राणि वक्तव्यानि सर्वसंख्यया तिर्यक्पंचेंद्रियाणां सूत्राणि षट्चत्वारिंशत् मनुष्याणां नवसमर्थत्र सं
मूर्छिमेषु हुंडसंस्थानं वक्तव्यमिति सर्वहुंडसंस्थानानीति देवमुक्तान्यौदारिकादीनां संस्थानानि संप्रत्यवगाहनामानमाह ओरालियसरीरस्स णं भं
ते इत्यादि औदारिकस्य जघन्यतोऽवगाहना अंगुलासंख्येयभागः सा चापर्याप्तसूक्ष्मपृथिवीकायिकादीनां वेदितव्या उत्कर्षतः सातिरेकं
योजनसहस्रं तच्च बादरवनस्पतिकायिकं पद्मनालादि प्रतीत्य वेदितव्या अत ऊर्ध्वं तावदौदारिकस्यासंभवात् एवमेकेंद्रियसूत्रेऽपि तथा
एकेंद्रियओरालियस्स णं भंते इति पृथिवीकायिकानां सूक्ष्माणां प्रत्येकं पर्याप्तानामपर्याप्तानामौदारिकशरीरस्य जघन्यतः

र्षतस्यावगाहनातुल्यासंख्येयभागः प्रत्येकवनस्पतीनां नवसूत्राणि तथा अधिकस्तत्र मोधिकापर्याप्तस्तत्र मोधिकापर्याप्तस्तत्र तथा सूक्ष्मस्तत्र सूक्ष्मापर्या-
प्तस्तत्र सूक्ष्मपर्याप्तकस्तत्र मेवं बादरस्यापि त्रिकमिति एवं वनस्पतिकायिकानामपि नवसूत्राणि नवरमोधिकवनस्पतिपर्याप्तस्तत्र अधिकवनस्पतिपर्याप्तकस्त-
त्र तथा बादरस्तत्र बादरपर्याप्तकस्तत्र बादरपर्याप्तस्तत्र वक्ष्यमाणतो अंगुलासंख्येयभाग उत्कर्षतः सातिरेकयोजनसहस्रं तत्र पद्मनालाद्यधि-
कृत्यावेदितव्यमेषु त्रिषु पदेषु सूत्रेषु जघन्यतस्तत्र उत्कर्षतो वा अंगुलासंख्येयभागः द्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सूत्राणि तथा अधिका-
स्तत्र अपर्याप्तस्तत्र पर्याप्तस्तत्र तत्रौधिकस्तत्र पर्याप्तस्तत्र द्वीन्द्रियाणामुत्कर्षतो द्वादशयोजनानि त्रीन्द्रियाणां त्रीणि गव्यूतानि चतुरिन्द्रियाणां च-
त्वारि गव्यूतानि अपर्याप्तस्तत्र जघन्यत उत्कर्षतश्चांगुलासंख्येयभागः॥ तथा सामान्यतस्तिर्यक्पंचेन्द्रियाणां जलचराणां सामान्यतः स्थलच-
राणां चतुष्पदानामुरःपरिसर्पाणां भुजपरिसर्पाणां खचरपंचेन्द्रिया- णां च प्रत्येकं नवनवसूत्राणि तथा यावत् त्रीणि अधिकानि त्री-
णि संमूर्छिमविषयाणि त्रीणि गर्भव्युत्क्रान्तिकविषयाणि तत्रापर्याप्त- सूत्रेषु सर्वेष्वपि जघन्यत उत्कर्षतो वांगुलासंख्ये-
यभागः शेषेषु जघन्यतोंगुलासंख्येयभाग उत्कर्षतः सामान्यतः तिर्यक्पंचेन्द्रियेषु जलचरेषु चोत्कर्षतो योजनसहस्रं सामान्य-
तः स्थलचरेषु चतुष्पदस्थलचरेषु चौधिकेषु गर्भव्युत्क्रान्तेषु षड्गव्यूतानि संमूर्छिमेषु गव्यूतपृथक्त्वं उरःपरिसर्पेष्वौधिकेषु गर्भव्युत्क्रान्ते-
षु योजनसहस्रं संमूर्छिमेषु योजनपृथक्त्वं भुजपरिसर्पेष्वौधिकेषु गर्भव्युत्क्रान्तेषु गव्यूतपृथक्त्वं संमूर्छिमेषु धनुःपृथक्त्वं खचरेष्वौधिकेषु गर्भव्यु-
त्क्रान्तेषु संमूर्छिमेषु च सर्वेष्वपि धनुःपृथक्त्वं उक्तं च जोयणसहस्समित्यादि गर्भव्युत्क्रान्तानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनाया
मानं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां षड्गव्यूतानि उरःपरिसर्पस्थलचराणां योजनसहस्रं भुजपरिसर्पस्थलचराणां गव्यूतपृथक्त्वं पक्षिणां धनुःपृथ-
क्त्वं तथा संमूर्छिमानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनायाः प्रमाणं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां गव्यूतपृथक्त्वं पक्षिणां धनुःपृथक्त्वं उरःपरिसर्प-
स्थलचराणां योजनपृथक्त्वं भुजपरिसर्पस्थलचराणां पक्षिणां च धनुःपृथक्त्वमिति तदुक्तमिति तिर्यक्पंचेन्द्रियौदारिकशरीरावगाहनामानमिदानीं मनुष्यपंचेन्द्रियौ- १३७

दारिकशरीरावगाहनामानमाह । मणुस्सोरालियसरीरस्स णमित्यादि उत्कर्षतस्त्रीणि गव्यूतानि देवकुर्वाद्यपेक्षया तदेवमौदारिकशरीर-
स्य विधिसंस्थानप्रमाणानि उक्तानि संप्रति तान्येव क्रमेण वैक्रियस्याभिधित्सुराह । वेउव्वियसरीरे णं भंते इत्यादि वैक्रियशरीरं मूलतो
द्वेधा एकेन्द्रियपंचेन्द्रियभेदात् तत्रैकेन्द्रियस्य वातकायस्य तत्रापि बादरस्य तत्रापि पर्याप्तस्य नान्यस्य वैक्रियलब्धिसंभवात् उक्तं च तिण्हं ताव रा-
सीणं वेउव्वियलद्धी चेव नत्थि बायरपज्जत्ताणं पि संखेज्जइभागमेत्ताणं अत्थि त्ति पंचेन्द्रियाणां पर्याप्तापर्याप्तसंख्यापर्याप्तबादरपाणं पंचेन्द्रियति-
र्यग्योनिकजलचरचतुष्पदोरःपरिसर्पभुजपरिसर्पखचराणां मनुष्याणां गर्भव्युत्क्रान्तिकानां संख्येयवर्षायुषां पर्याप्तानां शेषाणां तेषामपि न सर्वेषां
वैक्रियलब्धिसंभवात् उक्तं तदाः संस्थानान्यभिधित्सुराह वेउ- व्वियसरीरे णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं नैरयिकाणां नवधार-
णीयमुत्तरवैक्रियं च हुंडसंस्थानमत्यन्तक्लिष्टकर्मोदयवशात् तथाहि । तेषां नवधारणीयं शरीरं लवनशूनां च तत् पक्षनिर्लूनं विलुप्त-
पक्षिवाह्यादि तत्सकलग्रीवादि तात्पंक्तिसंस्थानवदतीवबीभत्समुक्तं- उत्तरवैक्रियमपि यद्यपि शुभं करिष्या-
मः इत्यभिसंधिना कर्तुमारभन्ते तथापि तथाविधभवस्वभावतया अशुभनामकर्मोदयवशात् अतीवाशुभतरमुत्पद्यते इति हुंडसंस्थानं तिर्यक्पंचे-
न्द्रियाणां मनुष्याणां च वैक्रियं नानासंस्थानसंस्थितमिच्छावशात् प्रवृत्तेर्देवानां भवनपतिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मादिकल्पोपपन्नवैमानि-
कानां नवधारणीयं नवधारणीयं तथा तथाविधशुभनामप्रत्ययतः सर्वेषां समचतुरस्रसंस्थानमुत्तरवैक्रियं इच्छावशतः प्रवृत्तेर्नानासंस्थानसंस्थितं ग्रै-
वेयकानामनुत्तरवैक्रियं नास्ति उत्तरवैक्रियं न कुर्वन्तीत्यर्थः शक्तिसद्भावे प्रयोजनाभावात् उत्तरवैक्रियं हि आगमनगमनपरिचारणादिनिमित्तं क्रियते न चैतेषाम-
मेवात्मतो नवधारणीयमेतेषां समचतुरस्रसंस्थानसंस्थितमिति उक्तानि संस्थानानि इदानीमवगाहनामानमाह । वेउव्वियसरीरस्स णमित्यादि ।
जघन्यतोंगुलासंख्येयभागः नैरयिकादीनां नवधारणीयस्यापर्याप्तावस्थायां वातकायस्य वा उत्कर्षतः सातिरेकं योजनशतसहस्रं देवानां उत्त-
रवैक्रियस्य मनुष्याणां वा एगिंदियवेउव्वियसरीरस्स णमित्यादि अत्रैकेन्द्रियो वातकायो न्यस्य वैक्रियलब्ध्यसंभवात् तस्य जघन्यतः उत्कर्ष-

तो वा वगाहनामानमंगुलासंख्येयभागप्रमाणमेतावत्प्रमाणं विकुर्वणाया मेवं तस्य शक्तिसंभवात् सामान्यतो नैरयिकसूत्रे भवधारणीयास्वाधार्यते
यया स्या भवधारणीयांगुलं निष्पन्नवनां करणं अतीयप्रत्ययः उत्कर्षतः पंचधनुःशतानि उत्तरवैक्रिया धनुःसहस्रं सप्तमनरकपृथिव्यपेक्षया
अस्यां तेनावस्था भवधारणीया या उत्तरवैक्रिया या चा शरीरावगाहना या आप्रमाणत्वात् अथ नात्र तिर्यग्विष्वगाह च रयणप्पभेत्यादि अंगुला
संख्येयभागप्रमाणता प्रथमात्य त्रिकालवर्तित्वात् उत्कर्षतः सप्तधनूंषि त्रयो हस्ताः षडंगुलानि पर्याप्तावस्थायां इदं चोत्कर्षतः शारीरावगाहनामा
नं त्रयोदशे प्रस्तटे इदं च शेषेषु प्रस्तटेषु स्तोकं स्तोकतरं तच्चेवं रत्नप्रभायाः प्रथमे प्रस्तटे त्रयो हस्ता उत्कर्षतः शरीरप्रमाणं द्वितीये प्र
स्तटे धनुरेकं हस्तोऽध्यर्धः सार्धानि चाष्टावंगुलानि तृतीये प्रस्तटे धनुरेकं त्रयो हस्ताः सप्तदश चांगुलानि चतुर्थे धनूंषि द्वौ हस्तौ सार्धमेक
मंगुलं पंचमे त्रीणि धनूंषि दशांगुलानि षष्ठे त्रीणि धनूंषि द्वौ हस्तौ सार्धानि अष्टादशांगुलानि सप्तमे चत्वारि धनूंषि एको हस्तः
स्त्रीणि चांगुलानि अष्टमे चत्वारि धनूंषि त्रयो हस्ताः सार्धान्येकादशा … नवमे पंच धनूंषि एको हस्तो विंशतिरंगुला
नि दशमे षड्धनूंषि सार्धानि चत्वारि अंगुलानि एकादशे षड्धनूंषि द्वौ हस्तौ त्रयोदशांगुलानि द्वादशे सप्तधनूंषि सार्धान्येकविंश
तिरंगुलानि त्रयोदशे सप्तधनूंषि त्रयो हस्ताः षडंगुलानि पर्यायं … तात्पर्यार्थः प्रथमे प्रस्तटे यच्छरीरावगाहनापरिमाणं त्रयो हस्ताः
तितस्योपरि प्रतिप्रस्तटं क्रमेण सार्धानि षट्पंचाशदंगुलानि प्रक्षिप्यन्ते ततस्तावद्यावदुक्तं प्रस्तटे शरीरावगाहपरिमाणं भवति उक्तं च रयणाए पढमप
यरे हत्थतियं देहउस्सेहं विणिद्दिट्ठं छप्पन्नंगुलसड्ढा पयरे पयरे हवइ वुड्ढी तदृणं सामानंतरवर्त्ति द्विधा इत्यादि जघन्यतोऽंगुलसंख्येयभागं प्रथमस
मयोत्पन्नस्य अंगुलसंख्येयभागप्रमाणायाः पवनावात् न तु संख्येयभागप्रमाणायाश्च आह च संग्रहणिमूलटीकाकारो हरिभद्रसूरिः उत्तरवैक्रिया
उत्तमा विधप्रथमानां बाह्याद्यसमये अंगुलसंख्येयभागमात्रेव उत्कर्षतः पंचधनूंषि अर्धतृतीया हस्ता इदं चोत्तरवैक्रियं शरीरावगाहनापरिमाणं त्रयोद
शे प्रस्तटे अवसातव्यं शेषेषु प्रस्तटेषु प्रागुक्तभवधारणीयमानापेक्षया द्विगुणं ज्ञातव्यं शर्कराप्रभायां भवधारणीया उत्कर्षतः पंचदश धनूंषि अर्ध १३१

तृतीया हस्ता इदं चोत्कर्षतो भवधारणीयावगाहनापरिमाणमेकादशे प्रस्तटे अवसातव्यं शेषेषु प्रस्तटेषु इदं शर्करायाः प्रथमे प्रस्तटे सप्त धनूंषि त्रयो ह
स्ताः षडंगुलानि द्वितीये प्रस्तटे अष्टौ धनूंषि द्वौ हस्तौ नव चांगुलानि तृतीये नव धनूंषि एको हस्तो द्वादश चांगुलानि चतुर्थे दश धनूंषि पंचदश चांगुलानि पं
चमे दश धनूंषि त्रयो हस्ता अष्टादश अंगुलानि षष्ठे एकादश धनूंषि द्वौ हस्तौ एकविंशतिरंगुलानि सप्तमे द्वादश धनूंषि द्वौ हस्तौ अष्टमे त्रयोदश धनूं
षि एको हस्तः त्रीणि अंगुलानि नवमे चतुर्दश धनूंषि षडंगुलानि दशमे चतुर्दश धनूंषि त्रयो हस्ता नव चांगुलानि एकादशे सूत्रोक्तमेव परिमाणं अत्रापीदं ता
त्पर्यं प्रथमे प्रस्तटे यत्परिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रस्तटे क्रमेण त्रयो हस्ताः त्रीणि चांगुलानि प्रक्षेप्याणि तावद्यावदुक्तं प्रस्तटे परिमाणं भवति उक्तं च
सो चेव य बीयाए पढमे पयरंमि होइ उस्सेहो हत्थतियं तिन्नि अंगुल पयरे … रयणहीन एक्कारसमे पयरे पन्नरस धणूणि दोन्नि रयणीओ बा
रस य अंगुलाइं देहपमाणं तु विन्नेयं गाथाद्वयस्यापीयमक्षरगमनिका … य एव प्रथमपृथिव्यां त्रयोदशे प्रस्तटे उत्कर्षतः उत्सेधो
भणितः सप्त धनूंषि त्रयो हस्ताः षडंगुलानीति स एव द्वितीयस्यां … शर्कराप्रभायां पृथिव्यां प्रथमे प्रस्तटे उत्सेधो भवति
ज्ञातव्यः ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिर्वाच्या त्रयो हस्ताः त्रीणि चांगुलानि तत … यावदेकादशे प्रस्तटे उत्कर्षतो भवधारणीयशरीरप
रिमाणमायाति पंचदश धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादश चांगुलानीति उत्तरवैक्रियोक्त … परिमाणमाह एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः इदं चैकादशे
प्रस्तटे वेदितव्यं शेषेषु प्रस्तटेषु स्वस्वभवधारणीयापेक्षया द्विगुणमवसेयं तथा तृतीयस्यां वालुकाप्रभायां पृथिव्यामुत्कर्षतो भवधारणीया एक
त्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः एतच्च नवमं प्रस्तटमधिकृत्योक्तमवसेयं शेषेषु तु प्रस्तटेष्विदं तत्र प्रथमप्रस्तटे भवधारणीया पंचदश धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादश चांगु
लानि द्वितीयप्रस्तटे सप्तदश धनूंषि द्वौ हस्तौ सार्धानि सप्तांगुलानि तृतीये एकोनविंशतिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ त्रीण्यंगुलानि चतुर्थे एकविंशतिर्धनूंषि एको
हस्तः सार्धानि द्वाविंशतिरंगुलानि पंचमे त्रयोविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः अष्टादशांगुलानि षष्ठे पंचविंशतिर्धनूंषि एको हस्तः सार्धानि त्रयोदशांगुला
नि सप्तमे सप्तविंशतिर्धनूंषि एको हस्तो नव चांगुलानि अष्टमे एकोनत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः सार्धानि चत्वार्यंगुलानि नवमे यथोक्तं परिमाणम्।

जापि विचार्यं तात्पर्यार्थः प्रथमप्रस्तटे यत्परिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रस्तटे प्रस्तटे सप्त हस्ताः सार्द्धानि चैकोनविंशतिरंगुलानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि ततो यथोक्त
प्रस्तटे उपरिमाणं भवति उक्तं च सो चेव य तइयाए पढमपयरंमि होइ उस्सेहो सत्तरयणी उ अंगुल उणवीसं सत्तवुड्ढीय पयरे पयरे हावि नवमे पय
रंमि होइ उस्सेहो धणुयाणि एगतीसं एक्का रयणी य नायव्वा अस्यापि गाथाद्वयस्याक्षरगमनिका पूर्ववत् द्वितीयस्याः शर्कराप्रभायाः एकादशे
प्रस्तटे भवधारणीया या उत्कर्षत उत्सेध उक्तः पंचदशधनूंषि द्वौ हस्तौ द्वादशांगुलानि स एव तृतीयस्या वालुकाप्रभायाः पृथिव्याः प्रथमप्रस्तटे उत्क
र्षेण भवति ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिरेवं सप्त हस्ताः सार्द्धानि चैकोनविंशतिरंगुलानि तथा च सति नवमप्रस्तटे यथोक्तं भवधारणीयावगाहनामा
नं भवति एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्त इति उत्तरवैक्रियोत्कृष्टपरिमाणमाह । द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ एतच्च नवमप्रस्तटापेक्षमवसेयं शेषेषु
प्रस्तटेषु निजनिजभवधारणीयप्रमाणापेक्षया द्विगुणद्विगुणमिति वक्तव्यं पंकप्रभायां पृथिव्यामुत्कर्षतो भवधारणीया द्वाषष्टिर्धनूंषि
द्वौ हस्तौ इदं च सप्तमप्रस्तटे प्रत्येयं शेषप्रस्तटेषु पंकप्रभायाः प्रथमप्रस्तटे एकत्रिंशद्धनूंषि एको हस्तः द्वितीये षट्त्रिं
शद्धनूंषि एको हस्तो विंशतिरंगुलानि तृतीये एकचत्वारिंशद्धनूंषि द्वौ हस्तौ षोडशांगुलानि चतुर्थे षट्चत्वारिंशद्धनूंषि त्रयो हस्
ताः द्वादशांगुलानि पंचमे द्विपंचाशद्धनूंषि अष्टावंगुलानि षष्ठे सप्तपंचाशद्धनूंषि एको हस्तः चत्वार्यंगुलानि सप्तमे यथोक्तरूपपरिमाणं अत्रा
पि चायं तात्पर्यार्थः प्रथमप्रस्तटे यत्परिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रस्तटे प्रस्तटे क्रमेण पंचधनूंषि विंशतिरंगुलानीत्येवंरूपा वृद्धिरवगन्तव्याः ततः सप्तमप्रस्तटे य
थोक्तं परिमाणं भवति उक्तं च सो चेव चउत्थीए पढमपयरंमि होइ उस्सेहो पंचधणुवीसअंगुल पयरे पयरे य वुड्ढीय जा सत्तमए पयरे नेरइ
याणं बोद्धव्वो उस्सेहो बावट्ठी धणुयाइं दो य रयणीय बोद्धव्वा अस्यापि गाथाद्वयस्याक्षरगमनिका प्राग्वद्भावनीया उत्तरवैक्रियोत्कर्षप
रिमाणं पंचविंशं धनुःशतं तच्च सप्तमप्रस्तटे शेषेषु भवधारणीयापेक्षया द्विगुणमिति पंचम्यां पृथिव्यां भवधारणीया उत्कर्षतः पंचविंशं धनुः
शतं तच्च पंचमप्रस्तटमधिकृत्योक्तमवसेयं शेषप्रस्तटेषु प्रथमप्रस्तटे द्वाषष्टिर्धनूंषि द्वौ हस्तौ द्वितीये अष्टसप्ततिर्धनूंषि एका वितस्तिः तृतीये त्रिनवति

र्धनूंषि त्रयो हस्ताः चतुर्थे नवोत्तरं धनुःशतं एको हस्त एका वितस्तिः पंचमे यथोक्तं परिमाणं अत्रापि चायं तात्पर्यार्थः यत्प्रथमप्रस्तटे परिमाण
मुक्तं तदुपरि प्रस्तटे प्रस्तटे क्रमेण पंचदशधनूंषि सार्द्धहस्तद्वयाधिकानि प्रक्षेप्तव्यानि तथा च सति यथोक्तं पंचमप्रस्तटे परिमाणं भवति उक्तं च सो चे
व पंचमीए पढमपयरंमि होइ उस्सेहो पन्नरस धणूणि दो हत्था सड्ढा पयरेसु वुड्ढी य ता पंचमए पयरे उस्सेहो धणुसयं तु पणुवीसं अस्या गा
थाया अक्षरगमनिका प्राग्वत्कर्तव्या उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणं अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि एतानि च पंचमप्रस्तटे वेदितव्यानि शेषेषु प्र
स्तटेषु स्वस्वभवधारणीयापेक्षया द्विगुणद्विगुणमिति षष्ठ्यां तमःप्रभायां पृथिव्यामुत्कर्षतो भवधारणीया अर्द्धतृतीयानि धनुःशतानि एतानि च तृतीये
प्रस्तटे प्रत्येतव्यानि प्रथमे तु प्रस्तटे प्रत्येतव्यानि प्रथमे सप्तायां पृथि गुणमिति षष्ठ्यां तमः तु प्रथमे तु प्रस्तटे पंचविंशं धनुःशतं द्वितीये
सार्द्धसप्ताशीत्यधिकं धनुःशतं तृतीये यथोक्तमेव परिमाणं अत्रापि च अयं तात्पर्यार्थः प्रथमप्रस्तटे यत्परिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रस्त
टे सार्द्धानि द्वाषष्टिर्धनूंषि प्रक्षेप्तव्यानि तथा च सति तृतीयप्रस्तटे यथोक्तं परिमाणं भवति उक्तं च सो चेव य छट्ठीए पढ
मपयरंमि होइ उस्सेहो बावट्ठिं धणुय सड्ढा पयरे पयरे य होइ वुड्ढी उ छट्ठीए तइयपयरे दोसयपण्णासया होंति अस्याप्यक्षरार्थः प्राग्वदि
कार्या सप्तम्या गाथाया अक्षरगमनिका प्राग्वत्कर्तव्या उत्तरवैक्रियोत्कर्षपरिमाणं पंचधनुःशतानि एतानि च तृतीयप्रस्तटे वेदितव्यानि आद्ययोस्तु द्व
योः स्वस्वभवधारणीयापेक्षया द्विगुणं द्विगुणमवगन्तव्यं अथ सप्तम्यां पृथिव्यां भवधारणीया उत्कर्षतः पंचधनुःशतानि उत्तरवैक्रिया धनुःसह
स्रं भवधारणीया जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा उत्तरवैक्रिया अंगुलसंख्येयभागप्रमाणा इति तिर्यक्पंचेन्द्रियस्य वैक्रियस्य वैक्रिय
शरीरावगाहनोत्कर्षतो योजनशतपृथक्त्वं ततऊर्द्धं करणशक्तेरभावात् मनुष्याणां सातिरेकं योजनशतसहस्रं विष्णुकुमारप्रभृतीनां तथाश्रव
णात् जघन्यात् द्वयोरप्यंगुलसंख्येयभागप्रमाणा न त्वसंख्येयभागमात्रा तथारूपप्रयत्नासंभवात् असुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसा
नानां व्यन्तराणां ज्योतिष्काणां सौधर्मेशानदेवानां प्रत्येकं जघन्यतो भवधारणीया वैक्रियशरीरावगाहनाऽङ्गुलासंख्येयभागप्रमाणा सा चो

समवा०वृत्ति॥

त्रिसमयविग्रहत्वादुत्कृष्टाः सप्त रत्नयः उत्तरवैक्रियाजघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागमात्रमुत्कृष्टतो योजनशतसहस्रं उत्तरवैक्रियं तु ग्रैवेयकानुत्तर
ष्वाद्यन्तत्रिकेषु नास्ति तावदेककल्पयावदच्युतकल्पः परतस्तूत्तरवैक्रियसंभवात् एतच्च प्रागेवोक्तं सर्वेषु जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभागो...
योजनलक्षं भवधारणीया तु द्विविधा अपि सौधर्मेशानदेवानां सप्त रत्नयः इत्यादि भवधारणीयाः इति विशेषः सनत्कुमारकल्पे जघन्यतोऽङ्गुलासं
ख्येयभागमुत्कृष्टतः षड् रत्नयः एवं माहेन्द्रेऽपि इति एवं ब्रह्मलोकलान्तकयोर्जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमुत्कृष्टतो भवधारणीया माहेन्द्रकल्पोपरिवर्तिनां ... सागरोप
मस्थितिकानां देवानामधिकृत्योक्तमेव सर्वेषां द्विसागरोपमस्थितिरेवं येषां सनत्कुमारमाहेन्द्रकल्पयोर्द्विसागरोपमस्थितिस्तेषामुत्कृष्ट
तो भवधारणीयापरिमाणं सप्त हस्तप्रमाणा येषां त्रीणि सागरोपमाणि तेषां षड् हस्ताश्चतुरश्चैकादशभागा येषां चत्वारि साग
रोपमाणि तेषां षड् हस्तास्त्रयश्चैकादशभागा येषां पञ्च सा गरोपमाणि तेषां षड् हस्ता द्वौ चैकादशभागौ
येषां षट् सागरोपमाणि तेषां षड् हस्ता एकश्चैकादशभागः येषां तु परिपूर्णानि सप्त सागरोपमाणि स्थिति
स्तेषां परिपूर्णाः षड् हस्ता भवधारणीया उक्तं च छस्सनंकुमारमाहिंदे रयणीओ बंभलंतएसु पंच चउक्के महिं
द्विरया तत्तो अयरस्स एगुत्तरवुड्ढीए ओसहाइ पंचमसागरसमठिईणं रयणीओ कुणसु एक्कारस जघन्यतो भवधारणीया सर्वेषामप्यङ्गु
लासंख्येयभागप्रमाणा सा च प्रतीता तितामेव सर्वत्र पूर्वोत्कृष्टात् प्रतिपादयति बंभलोगलंतएसुपंच रयणीउ इह यद्यपि ब्रह्मलोकस्योपरि लान्त
कात् समस्तं पर्याप्तश्च वीर्यप्रमाणं चिन्तायामिदं किंचिद्विशेषात् किं पर्यन्तं पञ्च हस्ता उक्ता इति तथा लान्तकमानं ब्रह्मलोकसदृशमेव तावत्
दिपर्यन्तं कल्पनां चेति यदि ब्रह्मलोकलान्तकयोरुत्कृष्टतया भवधारणीया पञ्च रत्नयः एतच्च लान्तके चतुर्दशसागरोपमस्थितिकान् देवानधि
कृत्य प्रतिपादितमवसेयं तोऽष्टसागरोपमस्थितिश्च येषां ब्रह्मलोके सप्त सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां षड् रत्नयः परिपूर्णा भवधारणीयाः येषां
मष्टौ सागरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ताः षड्हस्तस्यैकादशभागास्तेषां पञ्च हस्ताः पञ्च हस्तस्यैकादशभागा येषां तु ... नव सागरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ताश्चत्वारश्चैका १७३

दशभागा हस्तस्य लान्तकेऽपि येषां दश सागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती भवधारणीयोत्कर्षतो येषामेकादश सागरोपमाणि लान्तके स्थितिस्ते
षां पञ्च हस्ताश्चत्वारश्च हस्तस्यैकादशभागा येषां द्वादश सागरोपमाणि तेषां पञ्च हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ येषां त्रयोदश सागरोपमाणि ते
षां पञ्च हस्ता एकश्च हस्तस्यैकादशभागः येषां चतुर्दश सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णाः पञ्च हस्ता भवधारणीया महाशुक्रसहस्रारयोश्चत
स्रो रत्नय उत्कर्षतो भवधारणीया परिपूर्णाः पञ्च हस्ता येषां पञ्चदश सागरोपमाणि तेषां चत्वारो हस्ताश्चत्वा
रश्च हस्तस्यैकादशभागाः येषां षोडश सागरोपमाणि तेषां चत्वारो हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ येषां सप्तदश सागरोपमाणि तेषां चत्वारो
हस्ता एकश्च हस्तस्यैकादशभागः सहस्रारेऽपि येषां सप्तदश सागरोपमाणि तेषामेतावती भवधारणीया येषां तु पुनः सहस्रारे परिपूर्णा
न्यष्टादश सागरोपमाणि स्थितिः तेषां परिपूर्णाश्चत्वारो हस्ता भवधारणी। या आणयपाणयआरणअच्चुएसु तिन्नि रयणीउ इति ८
आनतप्राणतारणाच्युतेषु तिस्रो रत्नय उत्कृष्टा भवधारणीया एत च्चाच्युतकल्पे द्वाविंशतिसागरोपमस्थितिकान् देवा
नधिकृत्योक्तं द्रष्टव्यं ये अष्टादशसागरोपमस्थितिश्च येषामानतादिकल्पोपरि वर्त्तिनि किंचिदभ्यधिकानि वा अष्टादश सागरोपमाणि स्थिति
स्तेषां परिपूर्णाश्चत्वारो हस्ता उत्कृष्टा भवधारणीया येषां तु पुनरानतकल्पे विंशतिः सागरोपमाणि तेषां त्रयो हस्ताश्चत्वारश्च हस्तस्यैकादशभागाः आ
नतविकल्पे येषामेकोनविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती भवधारणीया येषां पुनः प्राणतकल्पे विंशतिः सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां
त्रयो हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशभागौ येषामारणविकल्पे विंशतिः सागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावती भवधारणीया येषां पुनरारणविकल्पे
एकविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां त्रयो हस्ता एकश्च हस्तस्यैकादशभागो भवधारणीया अच्युतविकल्पे येषामेकविंशतिः सागरोपमाणि स्थि
तिस्तेषामेतावत्येव भवधारणीया येषां पुनरच्युतकल्पे द्वाविंशतिः सागरोपमाणि स्थितिस्तेषामुत्कर्षतो भवधारणीया परिपूर्णास्त्रयो हस्ताः ग्रै
वेयककल्पातीतादिनामवितं नवरं ग्रैवेयकेषु द्वावरत्नी उत्पत्त्यवसरे विविधेषु कल्पेषु सागरोपमस्थितिकान् देवान् प्रति द्रष्टव्यं ये सागरोप

प्रज्ञाप॰वृत्तिः॥

मध्यमस्थितिस्त्वेवं प्रथमे ग्रैवेयके येषां द्वाविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां त्रयोविंशत्या सहस्रैरनवधारणीया येषां तु जघन्येन त्रयोविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्ते
षां द्वाविंशत्या सहस्रैरुत्कर्षतः त्रयोविंशत्या गाः द्वितीये ग्रैवेयके येषां त्रयोविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावत्यो नवधारणीया येषां तु जघन्येन चतुर्विंश
तिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वाविंशत्या सहस्रैश्चतुर्विंशत्या गाः नवधारणीया तृतीये ग्रैवेयके येषां चतुर्विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावत्य
नवधारणीया येषां तु जः पञ्चविंशतिसागरोपमाणि तत्र स्थितिः तेषां द्वाविंशत्या सहस्रैः पञ्चविंशत्या गाः नवधारणीया चतुर्थे ग्रैवेयके येषां पंच
विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेतावत्यो नवधारणीया येषां तु जघन्येन षड्विंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वाविंशत्या सहस्रैः षड्विंशत्यैका
दशवारा गाः पञ्चमेऽपि ग्रैवेयके येषां षड्विंशतिसागरोपमाणि तेषामेतावती येषां तु जघन्येन सप्तविंशतिसागरोपमाणि तेषां द्वाविंशत्या सहस्रैः
स्यैकादशवारा गाः नवधारणीया षष्ठेऽपि ग्रैवेयके येषां सप्तविंशतिसाग। तोपमाणि तेषामेतावत्यो नवधारणीया येषां तु जघन्येन
ष्टाविंशतिसागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वाविंशत्या सहस्रैः स्यैकादशवारा गाः नवधारणीया सप्तमेऽपि ग्रैवेयके येषामष्टाविंशतिसा
गरोपमाणि तेषामेतावती येषां तु जघन्येन एकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि तेषां नवधारणीया द्वाविंशत्या सहस्रैः स्यैकादशवारा गाः
अष्टमेऽपि ग्रैवेयके येषां स्थितिरेकोनत्रिंशत्सागरोपमाणि तेषामेतावत्प्रमाणा येषां तु जघन्येन त्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां द्वाविंशत्या
सहस्रैः स्यैकादशवारा गाः नवधारणीयाः नवमेऽपि ग्रैवेयके येषां स्थितिस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तेषां नवधारणीया एतावत्प्रमाणा येषां तु जघन्येनैका
त्रिंशत्सागरोपमाणि तत्र स्थितिस्तेषां परिशप्यो द्वाविंशत्या नवधारणीया एवं श्रुतेऽपि इत्यादि एवं ग्रैवेयकोक्तेन प्रकारेण अनुत्तरोपपातिकदेवा
नामपि संबन्धनीयं नवरमुत्कर्षतो नवधारणीया प्रकारत्रिविधोऽवक्तव्यः एतत्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस्थितिकान्प्रतिज्ञातव्यं तेषां तु जघन्येन विजयादिषु च
तुर्षु विमानेषु एकत्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषां परिशप्यो द्वाविंशत्या नवधारणीया येषां तु जघन्येन मध्यमा द्वात्रिंशत्सागरोपमाणि स्थितिस्तेषामेका
दशवारकस्त्रयस्त्रिंशत्यैकादशवारा गाः नवधारणीया येषां तूत्कर्षतः सर्वार्थसिद्धमहाविमाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि तेषामेकादशो नवधारणीया इत्य १३४

न्यासर्वजन्तुलासंरव्ययलागमा ज्ञातादेवमुक्तानि वैक्रियशरीरस्यापि विधिसंज्ञा नवगाहनाप्रमाणानि संप्रत्याहारकस्य प्रतिपादयितुमा
ह ० आहारगसरीरेणं भंते कइविहे पण्णत्ते इत्यादि सुगमं नवरं संजयनियमापरिमसंयह्वंतिस्म सर्वमावद्यात्योगात्यः सम्यगुपरिमंति
स्मेति संयताः सर्वनित्याकर्मकाविति कर्त्रिप्रत्ययः सकलचारित्रिणः असंयता अविरतसम्यग्दृष्टयः संयतासंयता देशविरतिमन्तः त
थापमत्ताः प्रमाद्यन्ति स्म मोहनीयादिकर्मोदयप्रभावतः संज्वलनकषायनिद्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः संयमयोगेषु सीदन्ति स्म प्रमत्ताः पूर्ववत्
कर्तरिक्तप्रत्ययः ते च प्रायोगवासिनः तेषां कश्चिदनुपयोगसंभवात् तद्विपरीता अप्रमत्तास्ते च प्रायो जिनकल्पिकपरिहारविशुद्धिकयथा
लंदकल्पिकप्रतिमाप्रतिपन्नास्तेषां संततोपयोगसंभवात् इह ह्यज्ञिनकः। ल्पिकादयो लब्धिं नोपजीवन्ति तेषां तथा कल्पत्वात्ययेवगच्छवा
सिन आहारकशरीरं कुर्वन्ति तेषां तदानीं लब्ध्युपजीवनतो उत्सुकता। सावतः प्रमादवत्तात्प्रावर्तेऽपि च प्रमादवत्त्वं आत्मप्रदेशानामौ
दारिकशरीरे सर्वात्मनोपसंहरणेन व्याकुलीभावात् आहार कशरीरं चान्तर्मुहूर्तं विधाय तत्तो ग्रहयिष्यति प्रायोक्रिय।
कालमनाकविशुद्धिभावतः कार्यग्रंथिकेरप्रमत्तता एवं यत्तत्तथा पिसलब्ध्युपजीवनेन प्रमत्त एव त्वप्रमत्तस्यापि अप्रमत्तसंज्ञ
येत्यादिना प्रतिषेधः कृतः इह पत्निस्ध्दीरास्म्बर्षादिलक्षणाः प्रा सक्तद्विधाश्च ह्वि परीताः कृद्विप्राप्तः कृद्धीश्च प्राप्नोति प्रथमता वि
शिष्टसूत्रतोऽर्थतः सर्वार्थप्रतिपादकं श्रुतमवगाहमानः श्रुतसामर्थ्यतः प्रज्ञाता जतरश्रुतलब्धिमतामधिरोहत्वप्रमत्तः एतदुक्तं च अवगाहते च
सश्रुतं कुलधियापोलित्वाच्च बिज्ञानं मानसपर्यायज्ञानं कोष्ठादिबुद्धीवा चारणवैक्रियसर्वौषधिताद्याश्च लब्धयस्तस्य प्रादुर्भवन्ति गुणताबा
लीनिवामानसाद्यति अत्र मनःपर्ययमनःसयतः मानसपर्यायमिति मानसाः मनसः संबन्धिनः पर्याया विषयाय स्यतस्मान्मनःपर्यायं मनःपर्यायमा
नमित्यर्थः कोष्ठादिबुद्धीवाइत्यत्रादिशब्दात्पदानुसारिबीजपरिग्रहः तिस्रोऽपि बुद्धयः परमातिशयरूपाः प्रवचनप्रतिपाद्यातत्त्वतत्र कोष्ठबुद्धिः
परदानुसारिबुद्धिबीजबुद्धिश्च तत्र कोष्ठइव धान्ययासुत्रार्थयोर्व्याख्यातिर्गतोऽतदवस्थानोऽवग्रहस्यार्थपरयति तत्कियतिपितयोः कालान्तरेऽगलितसा

कोष्ठबुद्धिः या पुनरेकमपि सूत्रपदमवधार्य शेषमश्रुतमपि तदवस्थमेवावगाहते सा पदानुसारिणी या पुनरेकमर्थपदं तथाविधमनुसृत्य शे
षमश्रुतमपि यथावस्थितं प्रभूतमर्थमवगाहते सा बीजबुद्धिः सा च सर्वोत्तमप्रकर्षप्राप्ता भगवतां गणभृतां ते हि उत्पादादिपदत्रयमवधार्य सकलमपि
द्वादशांगात्मकं प्रवचनमभिसूत्रयंति तथा चारणाश्च विक्रियं समवाप्य स्वस्थानविक्रियसंविधितात्र चरणं गमनं तदतिशयवदस्ति येषां ते चार
णा ह्यश्चादित्वादिति मत्वर्थीयोऽण्प्रत्ययः तत्र गमनमन्येषामपि स्वतो नास्तीति ततो विशेषणान्यथानुपपत्त्या चरणमिह विशिष्टं गमनम
भिगृह्यते अत एवातिशायने मत्वर्थीयोपपत्तेः प्रत्ययः कत्वत्प्रत्ययता अयमर्थः अतिशायिचरणसमर्थाश्चारणाः आह च [illegible]
काये अतिशयचरणाच्चारणाः अतिशयगमनादित्यर्थः तत्र द्विभेदा जंघा चारणाश्च तत्र ये चारित्रतपोविशेषप्रभावतः समुद्भूतगमनवि
षयलब्धिविशेषास्ते जंघाचारणाः ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमन लब्ध्यतिशयास्ते विद्याचारणाः जंघाचारणाश्च रुचकवरद्वीपं याव
द्गंतुं समर्था विद्याचारणा नंदीश्वरं तत्र जंघाचारणा यद्यप्यत्रापि गंतुमिच्छवस्तत्र विक्रियान्तरपि परिश्रान्त्य गच्छन्ति विद्याचारणाश्च
वमेव जंघाचारणश्च रुचकवरद्वीपं गच्छन्नेकेनैवोत्पातेन गच्छति नि वर्त्तमानस्त्वेकेनोत्पातेन नंदीश्वरमायाति द्वितीयेन स्वस्थानं याद
उत मेरुशिखरं प्रति गच्छन्नेकेनैवोत्पातेन पंडकवनमभिरोहति प्रतिनिवर्त्तमानस्तु प्रथमोत्पातेन नंदनवनमागच्छति द्वितीयेन स्वस्थान
मिति जंघाचारणो हि चारित्रातिशयप्रभावतो लब्धिरूपजीवन्नौत्सुक्यभावतः प्रमादसंभवाच्चारित्रातिशयनिबंधना लब्धिरुपक्षीयते ततः प्रतिनिवर्त्त
मानो द्वाभ्यामुत्पाताभ्यां स्वस्थानमायाति विद्याचारणः पुनः प्रथमोत्पातेन मानुषोत्तरं पर्वतं गच्छति द्वितीयेन नंदीश्वरं प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वेकेनो
त्पातेन स्वस्थानमायाति तथा मेरुशिखरं गच्छन् प्रथमोत्पातेन नंदनवनं गच्छति द्वितीयेन पंडकवनं प्रतिनिवर्त्तमानस्त्वेकेनोत्पातेन स्वस्थानमाया
तीति विद्याचारणो हि विद्यावशात् तथा विद्यावशीलनमानस्फुटस्फुटतरा विद्या यातयत इति निवर्त्तमानस्य शक्त्यतिशयसंभ
वाद्वेकेनोत्पातेन स्वस्थानागमनमिति उक्तं च अइसयचरणसमत्था जंघाविज्जाहिं चारणा मुणओ जंघाहि जाइ पढमो निस्सं काउं रविकरेवि एगुप्पाए १३५

ण गओ रुयगवरंमि तओ पडिनियत्तो बिइएणं नंदिस्सरंमि इह तओ एइ तइएणं पढमेणं पंडगवणं बिइउप्पाएण नंदणं एइ तइउप्पाएणं इह जंघाचार
णाणं पढमेण माणुसोत्तरनगं स नंदिस्सरं तु बिइएणं एइ तओ तइएणं कयविज्जाचरणो इह इहं पढमेण नंदणवणं बिइउप्पाएण पंडगवणंमि
एइ इहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ तथा सर्वविट्मूत्रादिकमौषधं यस्य स सर्वौषधः किमुक्तं भवति यस्य मूत्रविट्श्लेष्मशरीरमलो व्याधिगा
पनयनसमर्थो भवति स सर्वौषधः आमर्षौषध्यादिलब्धिपरिग्रहः एताश्च कश्चिदप्रमत्तः सन्नुत्पाद्य पश्चात्प्रमत्तो भवति ततो वह प्रायोऽनेन
तदुक्तं इड्ढिपत्तपमत्तसंजयेत्यादि आह मनुष्यस्याहारकशरीरमित्युक्ते सामर्थ्यादेव मनुष्यस्याहारकशरीरमित्यवसीयते ततः कस्माद्व्यतिरे
कमणुस्साहारगशरीरे इत्यादि निर्देशकरणात् उच्यते इह द्विविधा विनेया उद् घाटितज्ञा मध्यमबुद्धयः प्रपंचितज्ञाश्च तत्र ये उद्घटितज्ञा म
ध्यमबुद्धयो वा ते यथोक्तं सामर्थ्यमवबुध्यन्ते प्रवरशास्त्रोपकृतत्वात् न यथोक्तसमर्थविग्रमकशीलास्ते प्रपंचितमेवावगंतुमी
शा ते नात्यंततत्तेषामनुग्रहाय सामर्थ्यलब्धस्यापि विपक्षनिरोधस्या भिधानमन्यथा यो साहि परमकरुणापरीतचेता विशे
षसर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्त्तते ततो न कश्चिद्दोषः जहन्नेणं देसूणा रयणी णा इति आहारकशरीरस्य जघन्यतोऽवगाहना देशोना
किंचिदूनारत्निप्रमाणा तथाविधप्रयत्नाभावतः प्रारंभसमयेऽपि तस्या एतावत्या एव संभवात् तदेवमुक्तान्याहारकशरीरस्य विधिसंस्थानावगाहनानि
संप्रति तैजसस्य ता अभिधित्सुराह तेयगसरीरे णं भंते इत्यादि इह तैजसशरीरं सर्वेषामविशेषेण भवति ततो यथा एकेंद्रियविकलेंद्रियपंचेंद्रियग
तिभेदादौदारिकशरीरं तदापि वक्तव्यं पंचेंद्रियतैजसशरीरचिंतायां च पंचेंद्रियतैजसशरीरं नैरयिकतिर्यग्मनुष्यदेवभेदात् तत्र नैरयिकाते
जसशरीरचिंतायां यथा प्राक् वैक्रियशरीरे पर्याप्तापर्याप्तविषयतया चिंतितं तथात्रापि वक्तव्यः स चैवं नेरइयपंचेंदियतेयगसरीरे किं
रयणप्पभापुढविनेरइयपंचेंदियतेयगसरीरे जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयपंचेंदियतेयगसरीरे गोयमा रयणप्पभापुढविनेरइयपंचेंदिय
तेयगसरीरे वि जाव अहेसत्तमापुढविनेरइयपंचेंदियतेयगसरीरे वि जइ रयणप्पभापुढविनेरइयपंचेंदियतेयगसरीरे किं पज्जत्तगरयणप्पभा

त्यादि पंचेंदियतिर्यग्योनिकानां मनुष्याणां च यथायोगमोदारिकशरीरं तदंकुस्थानापि दक्षणः मा चेवं तिरिक्खजोणियपंचेंदियतेयगसरीरेणं भं
ते इत्यादि पदानि इत्यादि देवानां यथा वैक्रियशरीरं तदंकुस्थानादिति तत्र मनुष्यपंचेंदियतेयगसरीरे किं तव एणमासिद्धवपंचेंदियगसरीरे इत्यादि या
वस्मर्वार्थसिद्धदेवसूत्रं तु कालदः संप्रतिसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह तेयगसरीरेणं भंते किं संठिए पण्णत्ते इत्यादि सुगमं इह जीवप्रदेशानुसारित्वात्तेजसं
शरीरं तत्तावदेवसंस्थानस्यायामोदारिकशरीरानुसारीत्युदारिकवैक्रियशरीरानुसारी तथा जीवप्रदेशानां संस्थानं तदेव तेजसशरीरस्यापीति प्राग्
मेकादिद्वित्रिचतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यगतमोदारिकसंस्थानं नैरयिकादिदेववैक्रियसंस्थानमिति दिष्टमिति गतं संस्थानमधुनावगाहनामानमाह
तु जीवस्मणं भंते इत्यादि जीवस्यानैरयिकत्वादिविशेषणाविवक्षायां सामान्य तः मारणांतिकसमुद्घातेन समवह
तस्य तैजसशरीरस्य भंते केमहालिया इति किंप्रमाणमहत्वा शरीराव गाहना शरीरमोदारिकादिकमपेक्ष्य तत्रातस्तैजसशरीर
स्य प्रज्ञप्ता गोतम शरीरप्रमाणमात्रा विष्कंभबाहल्येन वि कंभश्च बाहल्यं च विष्कंभबाहल्यं समाहारो द्वंद्वस्त
न विष्कंभेन बाहल्येन चेत्यर्थः तत्र विष्कंभ उदरादिविस्तारः बाहल्यमुरःपृष्ठस्थूलता आयामतो दैर्घ्यतो जघन्येनांगुलस्यासंख्येय
भागः उत्कर्षत आयामतो जघन्येनांगुलस्यासंख्येयभागमात्रमत्र चैकेंद्रियस्यैकेंद्रियेषूत्पद्यमा नस्य द्रष्टव्यमुत्कर्षतो लोकांता लोकांतः किमुक्तं भवति अधो
लोकांतादारभ्य यावदूर्ध्वलोकांतमूर्ध्वलोकांतादारभ्य यावदधोलोकांतं भवत्येतावत्प्रमाणं तच्चैवं संभवति सूक्ष्मस्य बादरस्य वा पृथिव्यादेरेकेंद्रियस्याधोलोकांते
वर्तमानस्य एकेंद्रियाणां सूक्ष्मबादराणां च यथायोगं सर्वत्र लोके वर्त्तमानत्वात् यदा सूक्ष्मो बादरो वा एकेंद्रियोऽधोलोकांते वर्त्तमानो ऊर्ध्वलोकांते
सूक्ष्मतया वा उत्पत्तुमिच्छति ऊर्ध्वलोकांते वा वर्त्तमानः सूक्ष्मो बादरो वा अधोलोकांते सूक्ष्मतया बादरतया वा उत्पत्तुमिच्छति तदा स मारणांतिकसमुद्घातेन
समवहतस्य यथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना भवति एतच्च एकेंद्रियस्य जीवस्य विविक्षितत्वात् सूत्रेण विवक्षितमिति भावः एवं सूक्ष्मपृथिवीकायिका
दधोलोकाद् ऊर्ध्वलोके वा वर्त्तमाना यदा सूक्ष्मपृथिवीकायिकादितया बादरवायुकायिकतया वा ऊर्ध्वलोके अधोलोके वा समुत्पत्तुमिच्छंति तदा वा।

तितस्य मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतस्योत्कर्षतो लोकांतादालोकांतं यावत्तैजसशरीरावगाहना एवमप्कायिकादिष्वपि वाच्यं द्वीन्द्रियसूत्रे आयामे
न जघन्यतोंऽगुलासंख्येयभागप्रमाणा यदा द्वींद्रियोऽपर्याप्तो द्वींद्रियः अंगुलासंख्येयभागप्रमाणौदारिकशरीरः स्वप्रत्यासन्नप्रदेशे एकेंद्रियादितयोत्पद्य
ते तदा अवसेया अथवा योऽपि न्यूनशरीरस्थितः सन् मारणांतिकसमुद्घातं करोति तस्मान्न्यूनशरीरात्मारणांतिकसमुद्घातवशात् बहिर्विनिर्गततैजसशरी
रस्यायामविष्कंभविस्तारेवगाहनाचिंत्यते ततस्तत्र शरीरमहितस्य अन्यथा न च न प्राप्त्यादि यत्कर्णधम्यतांगुलासंख्येयभागवेदनाततः छिन्नध्वनय
त्वादि शरीराणां सर्वादिहस्तप्रमाणत्वानुत्ताम महाकायो द्वींद्रियो यदा स्वप्रत्यासन्नदेशे एकेंद्रियतयोत्पद्यते तदा स्युरंगुलासंख्येयभागप्रमाणा
वेदितव्यात् उत्कर्षतस्तिर्यग्लोकाल्लोकांतः किमुक्तं भवति तिर्यग्लोकादधो लोकांतमूर्ध्वलोकांतं वा यावत् नततिता वत्प्रमाणा इत्यर्थः क
थमेतावत्प्रमाणेति चेदुच्यते इह द्वींद्रिया एकेंद्रियेषूत्पद्य ते एकेंद्रियाश्च सकललोकव्यापिन स्तान्यदा तिर्यग्लो
कस्थितो द्वींद्रिय ऊर्ध्वलोकांते अधोलोकांते वा एकेंद्रियतयास मुत्पद्यते तदा स भवति तस्य मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतस्य
यथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना तिर्यग्लोकग्रहणं च प्रायस्तेषां तिर्यग्लोकसंस्थानमिति कृतमन्यथा अधोलोके कादाचित्कत्वा
लोकिकग्रामादौ ऊर्ध्वलोके कदाचिदपि इत्यवमादौ द्वींद्रियः संभव तितदपेक्षया तिर्यग्लोकादितैजसशरीरावगाहनामाद्यप्रमाणं द्वित्रिच
तुरिंद्रियसूत्रे अपि भावनीया नैरयिकसूत्रे आयामेन जघन्यतो सातिरेकं योजनसहस्रं कुतस्तदंगु परिभावनीयं इह वलयामुखादयश्च
त्वारः पातालकलशा लक्षयोजनावगाहा योजनसहस्रबाहल्यविष्कंभिकाः तेषामधस्त्रिभागो वायुः पूर्णो मध्यस्त्रिभाग उदकवायुमिश्रः
त्रिभागो वायुदकयोः समरणापसरणधर्मा तत्र यदा कश्चित्सीमंतकादि नरकेंद्रके वर्त्तमानो नैरयिकः पातालकलशप्रत्यासन्नवा
सी पातालकलशभित्तिं योजनसहस्रबाहल्यां भित्त्वा पातालकलशस्य द्वितीये तृतीये वा त्रिभागे मत्स्यतयोत्पद्यते तदा
भवति सातिरेकयोजनसहस्रमात्रा नैरयिकस्य मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतस्य जघन्यातैजसशरीरावगाहनोत्कर्षतो यावदधः स

तमःपृथिवी तिर्यक् यावत् स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यंतम् ऊर्ध्वं यावत् पंडकवनं तावदुत्कर्षेण प्राप्नोतीत्याक्षिप्तकं नवति्रधः सप्तमपृथिव्या आरभ्य तिर्यक् याव
स्वयंभूरमणपर्यंतम् ऊर्ध्वं यावत् पंडकवनं तावदुत्कर्षेण प्राप्नोति तावत्प्रमाणा तावती च तदा लभ्यते यदाऽधः सप्तमपृथिवीनारकः स्वयंभूरमणसमुद्रपर्यंते मत्स्य
तयोत्पद्यते पंडकवने उत्कर्षेण भवतीति तिर्यक्पंचेंद्रियस्योत्कर्षतस्तिर्यग्लोकाल्लोकांतात् आपि तावता द्वीइंद्रियवक्तव्यतायां तिर्यक्पंचेंद्रियस्
त्यादसंभवात् मनुष्यस्योत्कर्षतः समयक्षेत्रात् समयप्रधानं क्षेत्रं समयक्षेत्रं मयूरव्यंसकादित्वान्मध्यपदलोपी समासः। यस्मिन्नूर्ध्ववर्तितय
द्वीपप्रमाणं सूर्यादिक्रियाभिव्यंग्यसमयो नाम कालश्चाभिव्यक्तः समयक्षेत्रं मनुष्यक्षेत्रमिति तावत् तस्मात् यावदधः ऊर्ध्वं वा लोकांतं तावद
माणमनुष्यस्यास्यापकेंद्रियत्वादसंभवात् समयक्षेत्रग्रहणं समयक्षे त्रादन्यत्र मनुष्याणां जन्मतः संहरणतो वा संभवति कायायाश्चावगाह
नाया असंभवात्। असुरकुमारादिभवनपतिकुमारपर्यवसानानां भवन व्यंतरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां जघन्यतोंगुलासंख्ये
यभागः कथमिति चेदुच्यते पतेऽस्यैकेंद्रियस्योत्पद्यमानत्वाद्यदा तथा तत्र भवनादिषु कुंडलादिषु वापीप्रमुखाः पद्मरागा
दयस्तेषु पृथ्वीषु तिष्ठत्सु स्वदर्पणवसायिनस्तेषु वैक्रियशरीरस्थेषु बालरत्नादिषु पृथिवीकायिकत्वेनोत्पद्यंते तदा भवति जघन्यतोंगुलासंख्ये
यभागप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना अत्यैवं तत्र भावतिकानुवृत्ति। तावतां तिष्ठिपतिम लिखितानवद्धितासुकमार्येन हितित्वहेतुः उनम
नत्वावतीति न्यायात् संहरणात् उत्कर्षतो यावदधस्तनचरमांतः तिर्यक् यावत् स्वयंभूरमणसमुद्रस्य बाह्यावेदिकांत ऊर्ध्वं यावदीषत्प्राग्भारापृथिवीना
वदृष्टव्या कथमिति चेदुच्यते यदा भवनपत्यादिको देवस्तृतीयस्याः पृथिव्या अधस्तनचरमांते यावत् केनचित्प्रयोजनेन गतो भवति तत्र च गतः
सन् कथमपि आयुःक्षयात् मृत्वा तिर्यक् स्वयंभूरमणसमुद्रबाह्यवेदिकांते यदि वा ईषत्प्राग्भारापृथिवीपर्यंते पृथिवीकायिकतयोत्पद्यते तदा
सर्वोत्कर्षतो यथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना सनत्कुमारादीनां जघन्यतोंगुलासंख्येयभागप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना कथमिति चेदुच्य
ते इह सनत्कुमारादय एकेंद्रियेषु विकलेंद्रियेषु वा नोत्पद्यंते तथा भवस्वाभाव्यात् किंतु तिर्यक्पंचेंद्रियेषु मनुष्येषु वा ततो यदा मंदरादिषु के पि १११

पि वापीषु जलावगाहं कुर्वंतः स्वायुःक्षयात् कृतात्प्रत्यासन्ने देशे मत्स्यतयोत्पद्यंते तदा अंगुलासंख्येयभागप्रमाणा इष्टव्या अथवा पूर्वसंबंधिनीम
नुष्यस्त्रियं मनुष्याणां पद्मकाशोपलक्ष्य गाढानुरागतोऽपदिश्य परिष्वज्य तत्परिष्वक्तवदेवाश्च प्रदेशावाल्य एककालं कृत्वा तस्या एव गर्भे शुक्रपुद्
जनमुत्पद्यते तदा लभ्यते उत्कर्षतोऽधः पातालकलशानां लक्षयोजनप्रमाणावगाहानां द्वितीयत्रिभागं यावत् स्वयंभूरमणपर्यंतम् ऊर्ध्वं यावदच्युतक
ल्पस्तावदीदृशी कथमिति चेदुच्यते इह सनत्कुमारादिदेवानां मनुष्यदेवस्त्रियाश्चाच्युतकल्पं यावत् गमनं भवति तत्र च गतावाप्यादिषु मत्स्यादयः स
तितत इह तिर्यग्मनुष्येषूत्पद्यंते यदा सनत्कुमारादिदेवा अन्यादेवस्त्रियाश्चाच्युतकल्पं गता भवंति तदा सन् स्वायुःक्षयात् कालं कृत्वा तिर्यक् स्वयंभूरमणस
मुद्रपर्यंते यदि वाधः पातालकलशानां द्वितीयत्रिभागे वा उदके कायोरूस रणापसरणतो वितिनिमस्याद्वितायोत्पद्यंते तदा भवति तस्या तिर्य
क्षेवायथोक्तप्रमाणा तैजसशरीरावगाहना तिएवं शुक्रमहस्रारादि वस्वापि एवं सनत्कुमारादेवगते वगते नरकात एतद्य।
न्यते उत्कर्षतश्च तैजसशरीरावगाहनात्तावदधो यावत्सहस्रा रादवस्य तावता पिव सर्वत्रापि व समानाश्रानतदेव
स्यापि जघन्यतोंगुलासंख्येयभागप्रमाणा तैजसशरीरावगाह नानवानततादयो देवा मनुष्येष्वेवोत्पद्यंते मनुष्याश्च म
नुष्यक्षेत्र एव तिकथमंगुलासंख्येयभागप्रमाणा उच्यते इह पूर्वसंबंधि नीमनुष्यस्त्रियमात्मनमनुष्येणोपभुज्यमानां ततो देवः कश्चनाप्य
वधिज्ञानेनोपलभ्यासवत्कृततया विपरीतवद्भावनात्समवस्तितविशेषात् कर्मगतेरचिंत्यत्वात् कामस्य तिलसलिलवात्रेरकत्वं सत्त्वानां च रितेविर
विचित्रा कर्मणां गतिः सलिलवंच कामानां ह्युत्तिः पर्यंतदारुणा इति गाढानुरागतो दिव्यगत्यन्तरकालापह्रदंतां परिषद्यते तदा वाच्य एवा तेषां वा
श्लिष्याती वसन्निः स्वायुःक्षयात्कालं कृत्वा यदा वा तस्या एव गर्भे मनुष्य तेनोत्पद्यते मनुष्यबीजं तु जघन्यतोंतर्मुहूर्तमुत्कर्षतो द्वादश मुहूर्ता
यावदवतिष्ठते उक्तं च मणुस्सवीएणं भंते कालतो केवचिरं होइ गोयमा जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं बारसमुहुत्ता इति ततो द्वादशमुहूर्ता
न्ततः परं उपभुक्तां परिष्वज्यतः तस्यातवेदात्यतिमंदत्वेन दृष्टव्यान्युत्कर्षतो धो यावदधोलौकिकग्रामास्तिर्यक् यावन्मनुष्यक्षेत्रम् ऊर्ध्वं यावदच्यु

३३. प०वृत्ति।।

तःकल्पस्थावादेवस्याप्येवमितिवक्तव्यात इहयदानतदेवःकस्याप्यन्यस्यनिश्रयाअच्युतकल्पंगतोभवति सचतत्रगतःसन्कालंकृत्वास्वस्थलौ
किकग्रामसत्रयदिवामनुष्यक्षेत्रपर्यंतमनुष्यक्षेत्रानात्पद्यतेतदासम्यातपवंग्रामणतारणाच्युतकल्पादेवानामपिभावनीयंतथाचाह एवंजावअणादेव
स्सउववायदेवस्सविएवंचेवनवरंउहंजावसयाइंविमाणाइंइति अच्युतदेवस्यापिजघन्यतउत्कर्षतस्थातिजससरीरावगाहनाएवमेवप्रमाणेन
परंस्वस्थानात्उहंजावसयाइंविमाणाइंइतिवक्तव्यंनवरंउहंजावअच्चुओकप्पोइति अच्युतदेवोवितिर्यक्ततदाकेवलंयावदच्युतःकल्पइतिघट
ततस्पतत्रविद्यमानत्वात्केवलमच्युतदेवापिकदाचिदीक्षविमानपर्यंतंयावद्गच्छतितत्रचगतःसन्कालमपिकरोति ततउक्तंउहंजावसया
इंविमाणाइंइतियेवियकाउत्तरवेरागतहदनादिकमपितत्रस्थाप्येवउक्तंभवति ततइहागमनासंभवादंगुलासंख्येयभागप्रमाणतानलभ्यतेकिंतु
यदावैताढ्यगतौविद्याधरश्रेणिषुत्पद्यतेतदाषष्ठानादारभ्याव द्विद्याधरश्रेणिपर्यंतमावर्तमाणपांजन्मादिजससरीरावगाहना
अतोपिमध्येजघन्यतरायाअसंभवात्उत्कर्षयावदधोलौकिक ग्रामाःतापथवत्यादीसंभवात्तिर्यक्यावन्मनुष्यक्षेत्र
पर्यंतमृतःपरंतिर्यगप्युत्पादाभावात्यद्यपिहिविद्याधराविद्याधरश्रुतं दीपपर्यंतयावद्गच्छंति अर्वाक्संतानामपिरुक्तंततितथापिमनुष्य
क्षेत्रात्परतोनामरणंसंभवतितस्मादुक्तंतिर्यग्यावन्मनुष्यक्षेत्रमितिउक्तंतद। वमुक्तानितैजसशरीरस्यविधिसंस्थानावगाहनमानानितिसंप्रतिका
र्मणस्यवक्तव्यानिकार्मणंचतैजससदाविनाभावितैजसवद्वक्तव्यंप्रदेशान्तराधिसंस्थानंततायावैवतैजसशरीरस्योक्तानितथैवकार्मणस्यापिव
क्तव्यानितथाचाह एवंकम्मगसरीरस्सविभाणियव्वंतिइत्यादिवक्तव्यंइतिरेवातिसंभवाणियवंजावअणुत्तरोववाइयत्ति उक्तानिपंचानाम
पिशरीराणांविधिसंस्थानावगाहनमानानिसंप्रतिसंप्रतिपुद्गलचयनमाह ओरालियसरीरस्सणंभंतेइत्यादिऔदारिकशरीरस्यणमितिवाक्यालंका
रेभदंतकइदिसिंतिएवमपरिच्छिन्नायावन्तोवनवेव्यंप्राकृतत्वात्कतिभ्यादिग्भ्यःसमागत्यपुद्गलाश्रायंतकर्मकर्तृयंप्रयोगःचयं
चयनमागच्छंतीत्यर्थः भगवानाह निर्व्याघातेनव्याघातस्याभावोनिर्व्याघातंमध्यपीलावन्तनवाइत्यादिविकल्पनाःत्रिधमनाश्रयत्वाः बहिर्म २७८

निर्व्याघातेन षड्भ्यो दिग्भ्यः किमुक्तं भवति यत्र सतानामप्यबहिर्वायवस्थितस्यौदारिकशारीरिणा नैकापि दिगलोकेनव्याहतावर्तते तत्र निर्व्याघातमवस्थितस्य
नियमात्षड्भ्यो दिग्भ्यः पुद्गलानामागमनं व्याघातमलोकेनप्रतिस्खलनं प्रतीत्य सियतिदिसिंति स्यात्कदाचित्तिसृभ्यो दिग्भ्यः स्याच्चतसृभ्यः स्यात्पंच
भ्यः कथमितिचेदुच्यते सूक्ष्मजीवस्यौदारिकशारीरिणोयदाऽल्पकाकाशेनविद्यते नापितिर्यक्सर्वदिशानापिदक्षिणदिशितस्मिन्नवस्थितस्य
तत्राधोऽलोकेनव्याहततिर्यग्लोकान्तवर्तितस्याधःपश्चिमायांअप्यलोकसत्वात्तिसृभ्योदिग्भ्यःपुद्गलचयःशेषदिक्त्रयस्यालोकेनव्याहतत्वात्पुनःसएवसूक्ष्मजी
वऔदारिकशारीरीपश्चिमांदिशमनुसृत्यतिष्ठतितदापूर्वादिगभ्यधिकाजातेतिचतसृभ्योदिग्भ्यःपुद्गलानामागमनंयदादक्षिणामेवाश्रयाधःप्रतरगतःप
श्चिमदिशमवलंब्यतिष्ठतितदाऊर्ध्वदिगप्यधिकाल्पलभ्यतेकेवलादिक्। णावदिगलोकेनव्याहतेतिपंचभ्योदिग्भ्यःपुद्गलागमनं वि
क्रियशरीरमाहारकशरीरमाहारकशरीरंचत्रसनाम्यामध्यएवसंभवति नान्यत्रेतितयोर्द्वयोरपिपुद्गलचयोनियमात्षड्भ्योदिग्भ्यःस्मि
जसकार्मणमेवसर्वसंसारिणांततोयथोदारिकस्यनिर्व्याघातेषड्भ्यो दिग्भ्योव्याघातंप्रतीत्यपुनःस्यात्त्रिदिग्भ्यःस्याच्चतुर्दिग्भ्यःस्यात्पंच
दिग्भ्यस्तथातैजसकार्मणयोरपिवक्तव्यःयथाचयस्तथोपचयोऽपच यःप्राग्व्याख्यातवयः। अपचयोनामःशरीरस्यःपुद्गलानांविघट
नमितियावत्तथचाह उवचयअवचयोऽपिशरीरसंयोगमाह ओरालियस्सणंभंतेइ त्यादियस्यौदारिकंतस्यावैक्रियंस्यात्अस्तिस्यान्नास्ति यऔदारिकश
रीरीसन्नवैक्रियलब्धिमान्वैक्रियमारभ्यतेवर्तते तस्यास्तिशेषस्यनास्तीतिभावःयस्यवैक्रियशरीरंतस्यौदारिकशरीरंस्यादस्तिस्यान्नास्तिदेवना
रकाणांवैक्रियशरीरवतामौदारिकशरीरंनास्तितिर्यग्मनुष्याणांतुवैक्रियशरीरवतामस्तीतिभावार्थः आहारकशरीरेणापिसहचिंतायांयस्यौदा
रिकशरीरंतस्याहारकशरीरंस्यादस्तिस्यान्नास्तियऔदारिकशरीरीचतुर्दशपूर्वधरआहारकलब्धिमान्आहारकशरीरमारभ्यवर्ततेतस्यास्तिशेषस्य
नास्तीत्यर्थः यस्यपुनराहारकशरीरंतस्यौदारिकशरीरंनियमादस्तिऔदारिकशरीरविरहेआहारकलब्धेरप्यसंभवात्तैजसशरीरेणसहचिंता
यांयस्यौदारिकशरीरंतस्यनियमात्तैजसशरीरंविरहेऔदारिकशरीरासंभवात्यस्यपुनस्तैजसशरीरंतस्यौदारिकंस्यादस्तिस्यान्नास्तिदेवनेरयि

काणां तापि तिर्यग्मनुष्याणामपीति भावः एवं कार्मणशरीरेणापि सह चिंता कर्त्तव्या तैजसकार्मणयोः सहचारित्वात् संप्रति वैक्रियशरीरस्याहारकशरीरे
णः सह संयोगचिंतामाह जस्स णं भंते इत्यादि यस्य वैक्रियशरीरं न तस्याहारकशरीरं यस्याहारकशरीरं न तस्य वैक्रियशरीरं समकालमनयोरे
कस्यासंभवात् तैजसकार्मणयोरौदारिकशरीरेण सह चिंतितत्वाद्वैक्रियशरीरेणापि सह चिंतयितव्ये आहारकशरीरेणापि सह तथैव तैजसकार्म
णयोश्च परस्परमविनाभावित्वात् यस्य तैजसं तस्य नियमात्कार्मणं यस्य कार्मणं तस्य नियमात्तैजसं गतं संयोगद्वारमिदानीं द्रव्यप्रदेशार्थतयाल्पब
हुत्वमभिधित्सुराह एएसि णं भंते इत्यादि सर्वस्तोकान्याहारकशरीराणि द्रव्यार्थतया शरीरमात्रद्रव्यसंख्यया इत्यर्थः उत्कर्षपदेऽपि तेषां सहस्रपृथक्
त्वप्राप्यमाणत्वात् उक्कोसेणं पुहुत्तं सहस्साणमिति वचनात् तेभ्यो पि वैक्रियशरीराणि द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणानि सर्वेषां नैरयि
काणां सर्वेषां देवानां कतिपयतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यबादरवायुका। यिकानां च वैक्रियशरीरसंभवात् तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि
द्रव्यार्थतया असंख्येयगुणानि पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रि। चतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्याणामौदारिकशरीरसद्भावा
त् पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिशरीराणां प्रत्येकमसंख्येयलोकाका। शप्रदेशप्रमाणत्वात् तेभ्योऽपि तैजसकार्मणशरीराणि द्रव्यार्थ
तयानंतगुणानीति सूक्ष्मबादरनिगोदजीवानामनंतानंतानां प्रत्येकं तैजसका र्मणशरीरभावात् स्वस्थाने तु परस्परं तुल्यानि परस्पराविनाभावित्वात् एकस्या
भावेऽन्यस्याप्यभावात् प्रदेशार्थतायां चिंतायां सर्वस्तोकान्याहारकशरीराणि सहस्रपृथक्त्वमात्रशरीरप्रदेशानामल्पत्वात् तेभ्योऽपि वैक्रियशरीराणि प्रदेशा
र्थतया असंख्येयगुणानि इह यद्यपि वैक्रियशरीरयोग्यवर्गणाभ्य आहारकशरीरवर्गणा परमाण्वपेक्षया अनंतगुणास्तथापि स्तोकानि वर्गणानि आहार
कशरीरं निष्पद्यते हस्तमात्रं वा इति प्रभूतानि वैक्रियशरीरवर्गणानि वैक्रियं तूत्कर्षतः सातिरेकयोजनलक्षप्रमाणत्वात् अतिस्तोकान्येवाहारकशरी
राणि सहस्रपृथक्त्वप्राप्यमाणत्वात् अतिप्रभूतानि वैक्रियशरीराणि असंख्येयश्रेणिगताकाशप्रदेशराशिप्रमाणत्वात् ततो युज्यंते आहारकशरीर
भ्यः प्रदेशार्थतया वैक्रियशरीराणि असंख्येयगुणानि तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयलोकाकाशप्रदेशप्रमाणतया तेषामल्प

मानवद्वनंतप्रदेशानामतिप्रभूतानां संभवात् तेभ्योऽपि तैजसशरीराणि प्रदेशार्थतया अनंतगुणानि द्रव्यार्थतयापि तेषामनंतगुणत्वात् तेभ्योऽपि कार्मण
शरीराणि प्रदेशार्थतया अनंतगुणानि तैजसवर्गणाभ्यः कार्मणवर्गणानां परमाण्वपेक्षया अनंतगुणत्वात् द्रव्यार्थप्रदेशार्थचिंतायां सर्वस्तोकान्याहारकशरीरा
दव्वट्ठयाए वेउव्वियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा ओरालियसरीरा दव्वट्ठयाए असंखेज्जगुणा इत्यत्र भावना प्रागुक्ता अनुसर्तव्या तेभ्यो द्रव्यार्थतयौदारिक
शरीरेभ्य आहारकशरीराणि प्रदेशार्थतया अनंतगुणानि औदारिकशरीराणि सर्वसंख्ययाप्यसंख्येयलोकाकाशप्रमाणानि आहारकशरीरयोग्यवर्ग
णायां चैकैकस्यामप्यनंतानंताः परमाणव इति तेभ्योऽपि वैक्रियशरीराणि प्रदेशार्थतया असंख्येयगुणानि तेभ्योऽप्यौदारिकशरीराणि प्र
देशार्थतया असंख्येयगुणानि अत्र भावना प्रागेव कृता तेभ्योऽपि तैजस। कार्मणानि द्रव्यार्थतया अनंतगुणानि अतिप्रभूतानां संख्यापि
त्वात् तेभ्योऽपि तैजसशरीराणि प्रदेशार्थतया अनंतगुणानि अनंत परमाण्वात्मिकानि अनंतानि एकैकतैजसशरीरस्य निष्पादकत्वा
त् तेभ्योऽपि कार्मणशरीराणि प्रदेशार्थतया अनंतगुणानि उ क्तकारणं भावितं तदेवं पंचानामपि शरीराणां द्रव्यप्रदे
शार्थयोरल्पबहुत्वमुक्तमिदानीमवगाहनाविषयमल्पबहुत्वमाह। एएसि णमित्यादि सर्वस्तोका औदारिक
शरीरस्य जघन्यावगाहना अंगुलासंख्येयभागमात्रप्रमाणत्वात् तैजस। कार्मणयोर्जघन्यावगाहना द्वयोरपि परस्परं तुल्या औदारिकजघ
न्यावगाहनातो विशेषाधिका कथमिति चेत् उच्यते इह मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतस्य पूर्वशरीरात् बहिर्विनिर्गतं तैजसं शरीरं त
स्यायामबाहल्यविस्तारेणावगाहना चिंत्यते इह एकेंद्रियस्यामृतस्य देहात् तस्यापि प्रदेशा औदारिकशरीरावगाहना अंगुलासंख्ये
यभागप्रमाणा यदाऽनंतरमतिशोकं तद विस्तारमित्यौदारिकजघन्यावगाहनातो विशेषाधिका तावपि वैक्रियशरीरस्य जघन्यावगाह
ना असंख्येयगुणा अंगुलासंख्येयभागस्यासंख्येयत्वात् तेभ्य आहारकशरीरस्य जघन्यावगाहनासंख्येयगुणा देशोनहस्तप्रमा
णत्वात् उत्कृष्टावगाहना विशेषाधिका सर्वस्तोका आहारकशरीरस्योत्कृष्टावगाहना हस्तमात्रत्वात् ततोऽप्यौदारिकशरीरस्योत्कृष्टावगाहना संख्येयगु

णासातिरेकयोजनसहस्रप्रमाणत्वात् तातापि वैक्रियशरीरस्योत्कृष्टावगाहनासंख्येयगुणा सातिरेकयोजनलक्षमानत्वात् तैजसकार्मण
योरुत्कृष्टावगाहना द्वयोरपि परस्परं तुल्या वैक्रियशरीरोत्कृष्टावगाहनातः संख्येयगुणा चतुर्दशरज्ज्वात्मकत्वात् जघन्योत्कृष्टावगाहनाचिंतायां
माहारकशरीरस्य जहन्निया हिंतो उग्गाहणा हिंतो तस्सेव उक्कोसिया उग्गाहणा विसेसाहिया इति देशोनहस्तमधिकत्वात् शेषसूत्रमनंतरम
वगाहितत्वात् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामेकविंशतितमं अवगाहनासंस्थानपदं समर्थितं ॥ ॥ ॥ एतदेव व्याख्यातमे
कविंशतितमं पदमधुना द्वाविंशतितममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे गतिपरिणामविशेषरूपं शरीरावगाहनादि चिंतितं इह
तु नारकादिगतिपरिणामपरिणतानां जीवानां प्राणातिपातादिरूपाः क्रियाविशेषाश्चिंत्यंते इति तदिदमादिसूत्रं ॥ कइ णं भंते किरि
याउ पन्नत्ताउ इत्यादि करणं क्रिया कर्मबंधनिबंधनं चेष्टा इत्यर्थः सा पंचधा तद्यथा काइया इत्यादिः चीयत इति कायः शरीरं
कायेन वा कायेन निर्वृत्ता वा कायिकी तथा अधिक्रियते स्था प्यते नरकादिष्वात्मा अनेन इत्यधिकरणमनुष्ठानविशेषो
बाह्यं वा वस्तु चक्रखड्गादि तत्र भवा तेन वा निर्वृत्ता आधिकरणिकी प्राद्वे षियाइति प्रद्वेषो मत्सरः कर्मबंधहेतुरकुशलो जीवपरिणा
म विशेष इत्यर्थः तत्र भवा तेन निर्वृत्ता स एव वा प्राद्वेषिकी पारियावणिया इति परितापः पीडाकरणमित्यर्थः तस्मिन् भवा तेन वा निर्वृत्ता परिताप
नमेव वा पारितापिकी पाणाइवायकिरियाइति प्राणा इंद्रियादयस्तेषामतिपातो विनाशस्तद्विषया प्राणातिपातक्रिया तत्र कायिकी द्विधा णं भंते किरिया तत्र
कायिकी दुविहा तद्यथा अणुवरतकायिकी इः पउत्तकायिकी च अनुपरताविरता तः सर्वतो वा सावद्ययोगात् विरतः न उपरतः अनुपरतः अनु तस्य इदमनिष्ट
मित्यर्थः तस्य कायिकी अनुपरतकायिकी क्रियेति वर्तते इयमविरतस्य भवति तथा नादेशविरतस्य सर्वविरतस्य वा तथा दुष्टं प्रयुक्तं प्रयोगः कायादीनां य
स्यासौ दुःप्रयुक्तस्तस्य कायिकी दुःप्रयुक्तकायिकी इयं प्रमत्तसंयतस्यापि भवति प्रमत्तमतिकायदुःप्रयोगसंभवात् आधिकरणिकी अपि द्विभेदा तद्यथा संयो
जनाधिकरणिकी निर्वर्तनाधिकरणिकी च तत्र संयोजनं पूर्वनिर्वर्तितानां हलगरविषकूटयंत्रादीनां मीलनं तदेव संसारहेतुत्वादाधिकरणिकी संयो

१८०

१२ब्बा५

जनाधिकरणिकी इयं हलाद्यंगानि पूर्वनिर्वर्तितानि संयोजयितुर्भवति तथा निर्वर्तनमसिशक्तितोमरादीनां मूलतो निष्पादनं तदेवाधिकर
णिकी पंचविधस्य वा शरीरस्य निष्पादनं निर्वर्तनाधिकरणिकी इदं स्यापि दुःप्रयुक्तस्य संसारहेतुहेतुत्वात् प्राद्वेषिकी त्रिविधा तद्यथा जेणं अप्पणो
इत्यादि येन कारणेन जीव आत्मनो वा परस्य वा आत्मव्यतिरिक्तस्य उभयस्य वा स्वपरलक्षणस्याशुभं मनः प्रधारयति करोति करणं प्रधारयति
प्रधारयति करोतीत्यर्थः तेन कारणेन विषयस्य त्रिविधा प्राद्वेषिकी क्रिया तथा हि कश्चित् कस्मिंश्चिदपायोऽनुभूयमाने खिन्नः पर्यंते विपाकदारुणमस
हमानः तितिक्षु विवेकादात्मनो वा परिज्वलनमनः संप्रधारयति एवं कश्चित् परस्य कश्चित् स्वपरयोः पारितापनिकी क्रिया त्रिविधा तद्यथा जेणं
अप्पणो इत्यादि येन कारणेन कश्चिज्जंतुः शरीरेतारविवेकतया आत्मन एवासातं दुःखरूपा वेदना मुत्पादयति कश्चित्परस्य कश्चिदुभ
यस्य ततः स्वपरतदुभयाभेदात् त्रिविधा पारितापनिकी क्रिया अ देवमतिलाघवकरणतया अष्टानां करणप्रसंगः यथा योगं स्वपरो
भयासातवेदनाहेतुत्वात् तदयुक्तं विपाकहितत्वेन चिकित्सा करणवत् लाघवकरणादसातवेदनाहेतुत्वायोगात् अत्र
करणपोत्थानप्रतिषेधार्थं उक्तं च सोऽनंतगोकायवोजणमणे मंगलं नविते जेणं नेइ दियस्स णो जेणयज्जणा न यायं तितव
का यामाकं वलयं षरिपावलनी उवसंसेर लेवं कंति विभिन्नवलालनीया चित्तं इयाणि नव रंतियाणां विश्ववत्तणा निय नवत्था चरितं नाना
निमित्त प्राणातिपातक्रियापि त्रिविधा तद्यथा जेणं अप्पणो इत्यादि येन कारणेन कश्चिद्विवेकी गिरिपतनादिना आत्मानं जीविताद्व्यपरोपय
ति कश्चित् बलयसमपीयतः प्राणातिपातक्रियापि त्रिविधा अत एव कारणं इमा वहिरकालमरणं प्रतिपत्तिविहं प्राणातिपातक्रिया दोषसंभवान्न दव
युक्ताः क्रियासप्रत्ययाः किमविशेषेण सर्वेषां जीवानां संति किं वा नेति जिज्ञासुरिदमाह ॥ जीवाणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं संसारसमावन्नगा इ
ति संसारसमावन्नगा इति संसारं चतुर्गतिभ्रमणरूपं सम्यगेकीभावेनापन्नाः संसारसमापन्नकाः प्राकृतत्वाच्चास्वार्थिकप्रत्ययः तद्विपरीता असंसारस
मापन्नकाः तत्राद्योपाताः तावत् कालदष्टतरको नरके असंसारसमापन्नकास्ते सिद्धाः सिद्धाश्चादेहमनोविग्रहभावतो अक्रियाः ये तु संसारसमापन्नकास्ते द

भ॰श॰१॰वृत्ति॰ विमाः शैलेशीप्रतिपन्नकाश्च शैलेशी नाम योगनिरोधावस्था तां प्रतिपन्नाः शैलेशीप्रतिपन्नास्ततः सर्ववसुधार्थिकः कः प्रत्ययः शैलेशीप्रतिपन्नकाः न स्पृशन्ति क्रियाम्
शैलेशीप्रतिपन्नकानामयोगत्वात् शैलेशीप्रतिपन्नकाः सूक्ष्मबादरकायवाङ्मनोयोगनिरोधादक्रिया एव शैलेशीप्रतिपन्नकाः सयोगित्वात्सक्रि-
याः एएणमित्याद्युपसंहारवाक्यात्तदेवायं सक्रियायां क्रियायाः प्रस्तुतत्वात्संप्रति प्राणातिपातक्रियानिवर्तितवादं दर्शयति ८ अत्थिणं भंते
इत्यादि अस्त्येतत् णमिति वाक्यालंकारे भदन्त जीवानां प्राणातिपातेन प्राणातिपाताध्यवसायेन क्रिया सामर्थ्यात्प्राणातिपातक्रियेति कर्मकर्तर्यं प्र-
योगो भवतीत्यर्थः अनीतनयाभिप्रायात्कायप्रश्नः कृतमात्रनयाय ... साधारणमिति विवेकः उच्यते कज्जइ हवइ तथाहि कर्मसंस्कृतहिंसापरिण-
तिकाल एव प्राणातिपातक्रियोपजायते पापकर्मोपादानयोग्य... वसायोऽत्राधिकृतो नत्वपरिणतावितिनगवान् ... कज्जइ मन्यते य-
थिकृत्यप्रत्युत्तरमाह हंता अत्थि इत्यादि संप्रेषणप्रत्ययमरणविवादे ... प्रत्ययमरणे अत एव प्राणातिपाताध्यवसायेन प्राणातिपातक्रि-
या भवति परिणामित्यंपमाणं तिष्ठय भवलंबमाणमित्याशयः। ... वचनस्य ... मवचनमधिकृत्यावश्यकपीदं सूत्रं प्राव-
र्तिष्ट आया पवत्ते अहिंसा हिंसत्ति निच्छयमेसइ इति तदेवं यथा प्राणातिपा- तक्रिया भवति तथा कं संप्रति कस्मिन् विषये सा प्राणातिपातक्रि-
या भवतीत्येतद्विज्ञपयति क्षिणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं मारणाध्यवसा- यो जीवविषयो भवति ता जीवविषयो यो विरहादो भवति तदुत्त(?)म-
रणाध्यवसायः सोऽपि सम्यग् मिति तु अप्रवृत्तमानत्वात् जीवविषय एव न रज्ज्वादौ रज्ज्वादितया परिच्छिन्ने कुत्रचित् विषये मारणाध्यवसायं विदधाति
तः प्राणातिपातक्रियाधिकृतजीवनिकायेष्वेव एतासु च प्राणातिपातक्रियासु प्रकान्तेषु रथिकादिकं चत्वारि उरिति दंडकमधिकृत्यापि तन्नयति
प अत्थिणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं मेवं सूत्रपाठः अत्थिणं भंते नेरइयाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ हंता अत्थि कम्हिणं भंते पाणाइवाएणं किरिया
कज्जइ गोयमा छसु जीवनिकाएसु एवं जाव वेमाणियाणं विषयं सूत्रं तदेवं यथा प्राणातिपातक्रिया भवति तथा मृषावादादिभिरपि भवतीति संप्रत्यय मसवृषा-
वादादि विषयान्यपि सूत्राण्याह ८ अत्थिणं भंते मुसावाएणमित्यादि सुगमं नवरं किरिया कज्जइ इति प्रायोगिकी प्राणातिपातादिक्रिया भवतीत्यर्थः तथा १८१

सर्वलोके परमाणवः सर्ववस्तुविषयोऽपि घटते नन्वतस्त्रम् मृषावादः सर्वद्रव्येषु इति द्रव्यपरमाणु पर्यायलक्षणं तन्ना-
पर्यायविषयोऽपि विष्टव्यं यथा यतः सर्वद्रव्यपर्यायविषयमादानं भवति न चोक्तं विषयमात्रस्य दानादानं तत्रास्ति ...
इत्यर्क्षमेतन्नाध्यवसायोऽपि विचित्रलयकाष्ठादिकमर्थं तत्र उपमानं ... इत्येवं तथा ...
परिग्रहः मूर्च्छामिनालवितन्यमहामूर्च्छाप्रवृत्तिनाम विलक्षणा मुकलवस्तुविषयोऽपि परिग्रहो भवतीति ततः परिग्रहस्तत्र चेतसः सर्वद्रव्येषु अतइतिएवान्यत्रापि प्रश्न-
मतं सर्वजीवविषयमुक्तं दिताय वरमसर्ववस्तुविषयोऽयतोऽयं सर्वं वक्तव्ये ... दशविधविषय इति उक्तं च पुढमं मिसव्वजीवा बीए चरिमे सव्वद्व्वाइ सेसा
तादकादसमिनायसूत्रकाक्षद्रव्यैः सुप्रतीताः नवरं कलहो राटिः अभ्याख्यानं सप्तमहाभूतापर्यायं यथा अचोरपि चोरस्त्वं परदारिकस्त्वमि-
त्यादि इदं मृषावादेऽप्यन्तर्गतं परन्तु प्रकृष्टायं दोषः इति एवं सुगमानि पैशुन्यं तादृक् सचाहः सनावादो च स्पष्टहस्तपरपरिवादः प्रश्न-
वचनसमक्षं परोक्षं परदोषविकथनं अरतिरतिः प्रतीता इदं समकं समुदितं प- प्रजानमाया सा शणमितिमायाविषयाचस्याया
राहंदः इह केवलं वलतुसमकमितिक्तिविडति कर्मबंधे तु इदं समुदायो वि- वक्षितो मयाकर्मबंधहेतुत्वात् मृषावादमायास्या
यउपानं मिथ्यादर्शनं शल्यं इति मिथ्यादर्शनं मिथ्यात्वं तदेव शल्यं ततश्च अष्टादश एवं आइति एतत्तु च नरतादितपदोच्चारवापदर्शिताः सर्वस
त्ययाश्च पदं दंडको भवति प्राणातिपातादीनां पापस्थानानामष्टादशानां तत्राप्यष्टादशानां पापस्थानानामधिकृत्य जीवानां क्रियाक्रियाविषयस्थापद-
र्शितः साम्प्रतं तान्येवाधिकृत्य जीवानामेकत्वपृथक्त्वाभ्यां कर्मबंधकत्वमुपदिदर्शयिषुराह ८ जीवाणं भंते इत्यादि सुगमं नवरं सत्तविहबंधक
त्ति आयुर्बंधविरहकाले अष्टविधबंधकत्वं पृथक्त्वविताया सामान्यतो जीवपदे सप्तविधबंधकाश्च पि अष्टविधबंधकाश्चापि सदैव बहवो भवन्तीत्य-
तेनत्वतस्त्र अपि बहवः वचनमित्यादि हृएकपवलंगः नेरयिकसूत्रे सप्तविधबंधकाश्च पि अवस्थिताः एव हिंसापरिणामपरिणता नामसदैव बहवो भवन्ति।
भवन्ति नत्वमानानां सप्तविधबंधकत्वस्याव्यभिचारितामाभूततायदाप्यकाष्टविधबंधका न लभ्यन्ते तदैकभंगः सर्वेपि तावद्भवेयुः सप्तविधबंध-

कादाचित्कत्वात् कोष्टविधबंधकाः तथाः सर्वे सप्तविधबंधकास्तदा द्वितीयो भंगः सप्तविधबंधकाश्च अष्टविधबंधकाश्च इति भंगत्रयं ततदागमयग
नवज्ञवचनस्य तृतीयो भंगः सप्तविधबंधकाश्च अष्टविधबंधकाश्च एवं नैरयिकवदसुरकुमारादयोपि तावद्वक्तव्याः यावत्स्तनितकुमाराः पृथिव्यप्तेजोवा
युवनस्पतिकायिकाश्च सामान्यतो जीवा इव वक्तव्याः उक्तंयत्रापि बहुवचनेनेक एव भंगो वक्तव्य इति भावः पृथिव्यादीनां हिंसापरिण
तानां प्रत्येकं सप्तविधबंधकानामष्टविधबंधकानां च सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् शेषा द्वित्रिचतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यव्यंतरज्योतिष्क
वैमानिकाश्च यथा नैरयिकास्तथा त्रिकभंगाः स्वभावेन वक्तव्याः यथा च प्राणातिपातेनेकवचनबहुवचनाभ्यां दंडकद्वयमुक्तमेवं सर्वपापस्थानेष्वपि प्रत्येकं
दंडकद्वयं वक्तव्यं तथा चाह जाव मिच्छादंसणसल्लेणं ति सर्वसंख्यया कि- यंतो दंडका भवंतीति चेत् उच्यते अष्टादश पापस्थानानि प्रत्येकं द्वि-
तीयदंडकभावादेतौ द्विदंडकत्वात् षट्त्रिंशदंडकाः जीवा णं भंते इत्यादि अथ बंधकाधिकारात्प्रसंगतो बंधस्योच्यते इह
प्राणातिपातं कुर्वन् जीवः प्राणातिपातेन सप्तविधमष्टविधं वा कर्म बध्नातीति तत्र तत्प्राणातिपातं ज्ञानावरणीयादिकर्म बध्नन्
ति ति क्रियाभिः समाप्यत इति प्रतिपादितं अपि च कार्ये ज्ञानावरणीय- रव्यतः कर्मणा कारणस्य प्राणातिपातारव्यस्य निरूपि-
तेदं प्रदर्श्यते तावत्प्राबल्यबंधविशेषापीति तत्र किंच तिसृभिश्चतसृभिः पंचभिश्च। पंचभिश्च हिंसासमाप्तिक्रमश्च बंधस्य विशिष्टः स्या इत्या
गत्वेहेषमास्थेव दितितमेव प्राणातिपातस्य निर्वृत्तिं उपदर्शयति सियतिकिरिय इत्यादि स्यात्कदाचित् त्रिक्रियः कदाचिच्चतुःक्रियः कदाचि
त्पंचक्रियः तत्र त्रिक्रियता कायिक्याधिकरणिकीप्राद्वेषिकीभिः क्रियाभिः कायिकी नाम स्वशरीरव्यापारणं आधिकरणिकी खड्गादिप्रगु
णीकरणं प्राद्वेषिकी मारयाम्येनमित्यशुभमनःसंप्रधारणमिति चतुःक्रियता कायिक्याधिकरणिकीप्राद्वेषिकीपारितापनिकीभिः पारितापनिकी
नाम खड्गादिघातेन पीडाकरणं पंचक्रियस्तु यदा प्राणातिपातक्रियापि पंचमी भवति प्राणातिपातक्रिया जीविताद्व्यपरोपणं एवं नैरयिकादारभ्य चतु
र्विंशतिदंडकक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रं सूत्रपाठस्त्वेवं नेरइए णं भंते नाणावरणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइकिरिए पन्नत्ते इत्यादि तदेवम

कावनदंडकत्रकः संप्रति बहुत्वेनाह जीवा णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गोयमा जीवा सिय तिकिरिया अपि चउकिरिया अपि पंचकिरिया अपि कि
मुक्तं भवति जीवा ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नंतः सदैव बहवः एव त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पंचक्रिया अपि लभ्यंत इत्येक एव भंगः यदा च सामान्य
तो जीवपदे अभंगकं तथा नैरयिकादिषु चतुर्विंशतौ स्थानेषु प्रत्येकमभंगकं इष्टव्यं नैरयिकादीनामपि ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नतां सदैव त्रिक्रि
याणामपि चतुःक्रियाणामपि पंचक्रियाणामपि बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् यथा च ज्ञानावरणीयं कर्माधिकृत्य एकवचनबहुवचनाभ्यां दंडकाबुक्तौ तथा
दर्शनावरणीयादीन्यपि कर्माण्यधिकृत्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ दंडकौ वक्तव्यौ ततएवं सति सर्वसंख्यया षोडश दंडकाः जीवे णं भंते जीवाओ कइ
किरिए पन्नत्ते इति अथ बंधकाधिकारस्य प्रस्तुतस्य संबंधः उच्यते इह प्रागुक्तं केवलवर्त- मानभववर्तितो जीवस्य ज्ञानावरणीयादिकर्मबंधः सा च प्रकृतपण
कायिक्यादिक्रियाविशेषणः प्राणातिपातोपि भवति किं वर्तमानभव- कायं संबद्धकायिक्यादिक्रियाविशेषणो पि उत्त एतस्यार्थस्य प्रद
र्शनार्थमिदं सूत्रं अस्य व्याख्या पूर्वोक्तेन प्रकारेण दृष्टिता नाव ताइदं सं- साराभवीयपरिभ्रमति हि सर्वजीवविदितशुभाणास्य(?) ...
ताइगाणि विप्पमुक्कातिदियसमेत्तपरिसज्ज्यास्य दुवः परितावाप- रिनाशुणाइयाभवंति तयातस्सामि णाभवंतरंगयस्सवितंजति
ब्बत्वात् किरियासंभव इति अस्य हि सूत्रं तन्नभवति निहत्वात् उक्तंदार- रणं वसंतपुरनगरे अत्थि यसमणसारप्पापमिति व गाढ विकुल
उवगातेसु गोसमणसहाइयसमित्तहिठी अप्पया रणीपरप्पा तिस्सरं तंसंम उत्तं ताणं तसे याहगादुचाणं रद्धमापसढा महणउणकाला
हलउम पिउ मलहइ इयाएपच सिम किसप्पणल्लहि मुहुणं अहिगरणं तिकट्टु वासिरियं इयातवरवयगा हिणाव दिए हमार सिए हिलउगहि
य अणहिगायवाहाए पलायमाणणा वाइव्वत्तअरदिठ एहिम्माटकुण रायसमीव नीया हिउप्पनाताओ विरायागृ च्छियं वाण णकस्स इउप्पत हि
कहियं अणाहाकव्वेविय कप्पिया पउपत सुवल्ला कहिल हतिसुपिए हिक हिय पप्पिया इतितउमाम हिसेणपाललिणा वसहउ रियं सम अण
वहवेरिणि सरखुणामहापमन्नाणं किसिइमरवउ जित्तउतहिंति गगोवसिकुणं विप्पत्तंपासासिउ णवद बाल्लवं दामसितिता तारस्सापिह

ष्पिइं सद्दाव कूणं नलियालंह नियरवयेण क्कण्णाहियं उट्ठिउ रसाकहं तपणइंति तेण कहियं जहा विन्नं कीस न गविठं नणइ सामि तुज्झ पसाएण एहक्
सिन्नं सविगावसाणि सहाणं इइ रन्नाउट्ठिउ कीस न णए सि तेण लवियं सामि अज्ज झाणमेसठिइ द्विवनभिऊ समवासे हि इइ अहिगरणं नाणं तु परं संसमे
गांसयं तेण विनलइंति वासिरिउं अत्तानं कप्पइ समणे ष्णि तं तउ रसायमाए कारी अणुसासिउ इय रोविउ क्का एस दिठं ताइ सोयस्स आद्दावणे उज्झ
रसायमायाए जणे अवासिरिय दोसेण अवराहं पत्ताए वं जीवा विउज्झंतर अट्ठ देहा वन्हा इ अवासिरंता अणहसयन्ना वत्तो पाविइ दाते संघयत व
जातिस्मरणादिना विज्ञाय स्वं देहं समतिमासात् स्वर न हीयव्रत्य स्थिवा कला न निवर्तयंति तर्हि त्यती स्वश्या रव्वा जीवा तदंत जीव समधिकृत्य कति क्रियः प्र
ज्ञप्ते भगवानाह गोतम स्यात् कदाचित् त्रिक्रियः कायिक्याधिकरणि कीप्राद्वेषिकीनां भावात् तत्र वर्त्तमानभवमधिकृत्य तन्नावनाश्रयवन्नावना
या अतीतभवमधिकृत्य एवं कायिकी वक्तुं तत्संबंधिनः कायस्य कार्य कदेशस्य वा व्यापियमाणत्वात् आधिकरणिकी तत्संयोजितानां ह
लगरकूटयंत्रादीनां वा असिकुंततोमरादीनां पापप्रयोगाय व्यापियमाणत्वात् यदि वा देहोप्यधिकरणमेव्यादिकरणि
क्यपि प्राद्वेषिकी तद्विषयाकुशलपरिणामस्य हि त्वरत्यारम्भात्तत्वात् स्याच्चतुः क्रियः परितापनिक्या अपि कायेन कायिकदेहानां च
करणं ततः तत्संबंधिना क्रियमाणत्वात् स्यात् पंचक्रियः यदा तं तज्जीवि। तादपि व्यपरोपणमाधीयते स्यादक्रियायदा सर्वं कृत्स्नं तां विरीभ
धिकरणं वा त्रिविधं त्रिविधेन व्युत्सृष्टं भवति तदा पि तं कृत्स्ना विना वा शरीरेण कांचिदपि क्रियां करोति इदं चाक्रियत्वं मनुष्यापेक्षया इष्टव्यं तस्यैव।
सर्वविरतिभावात् सिद्धापेक्षया वा तस्य देहमनाइत्यलांबना क्रियत्वात् अत्र सर्वापंच त्रिविंशतिदंडकक्रमेण निरूपयति जीवेणं भंते नेरइया
उ कइ किरिए इत्यादि सुगमं नवरमयं भावार्थः देवनारकान्प्रति चतुःक्रिय एव तेषां जीविताद्व्यपरोपणस्यासंभवात् एवं व्याख्यानात् नारकदेवा इति व
वचनात् शेषान् संख्यान्व षाड्विप्रति पंचक्रिया अपि तेषामपि व्याष्टकं तया जीविताद्व्यपरोपणस्यापि संभवात् तदेवमेकस्यैकं जीवं प्रति
क्रियाश्चिंतिताः संप्रत्येकस्यैव जीवस्य बहून् जीवान् प्रति क्रियाश्चिंतयति जीवेणं भंते जीवहिंतो कइ किरिए इत्यादि एषापि दंडकः प्राग् १८३

ज्ञावनीयः अधुना बहूनां जीवानामेकं जीवमधिकृत्य क्रियाश्चिंतयति जीवाणं भंते जीवातो कइ किरियापण्णत्ता इत्यादि एषापि दंडकः प्र
थमदंडकवद्भावनीयः अधुना बहूनां जीवानां बहून् जीवानधिकृत्य सूत्रमाह जीवाणं भंते जीवहिंतो कइ किरियापण्णत्ता इत्यादि अत्र प्रश्नः
पाठसिद्धं निर्वचनमिदं गोतम त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पंचक्रिया अपि कस्यापि जीवस्य कमपि जीवं प्रति त्रिक्रियत्वात् कस्यापि चतुःक्रि
यत्वात् कस्यापि पंचक्रियत्वात् कस्यापि मनुष्यस्य सर्वविरतिभावाच्छैलेशिनः सिद्धस्य वा अशेषस्याक्रियत्वादिति सर्वत्र बहुवचनरूप एक एव भंगः एवं
नैरयिकादिकमपि तावद्दंडको यावद्वैमानिकसूत्रं नवरं नैरयिका हि वा अप्रति त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पंचक्रिया अपीति वक्तव्यं त्रोष
रन् संख्येयवर्षायुषः प्रति पंचक्रिया अपीति तदेवं सामान्यतो जीवप दमधिकृत्य दंडकचतुष्टयमुक्तं संप्रति नैरयिकपदमधिकृत्याह
उ नेरइएणं भंते जीवातो कि रिइ किरिए पमत्ते इत्यादि एवं जी वावसाणिपहिंतो इति अत्र यावत्करणात् नैरयिको जीवान्
प्रतीत्य कति क्रिय इति कति क्रिय इत्यादिरूपा द्वितीयोपि दंडकचतुष्टकः सर्वत्र अदारिकशरीरान् संख्ये
य वर्षायुषः प्रति स्यात्त्रिक्रियः स्याच्चतुःक्रियः स्यात्पंचक्रियः। तिवक्तव्यं नैरयिकदेवान्प्रति पंचमी जीविताद्व्यपरोप
णरूपा क्रिया नाभितेषामनपवर्त्यायुष्कत्वात् तस्मात्प्रति स्यात्त्रिक्रिय : स्याच्चतुःक्रिय इति वक्तव्यं नैरयिकादेवान्प्रति कथं चतुः।
क्रिय इति चेत् उच्यते इह उत्तरभवास्यादयो देवाः तृतीयां पृथिवीं यावत् गता गमिष्यंति च किं सर्वं गता गमिष्यंतीति चेत् उच्यते पूर्वसंगतिक
स्य वेदनाप्रशमयितुं पूर्ववैरिणो वेदनामुदीरयितुं तत्र गच्छंति तदानीमनंतकालादनंतरं पित्रवतितद्गताः संतानारकेव्वध्यां इति आह च सू
लटीकाकारो पितत्र गता नारकेव्वध्यां इत्यनंतकाल एव कथंचित् संभवमात्रमिति अत्रापरे आह ननु नारकस्य पीडियादीनधिकृत्य कथं का
यिक्यादिक्रियासंभव उच्यते इह नारकैर्यस्मात्पूर्वभवशरीरं नकृत्स्नं व्युत्सृष्टं विवकाभावात् ततस्तद्गतः अनवद्यत्याभावात् ततायावन्नत्तशरीरं तेन जीवे
न निवर्त्तितं स ततं शरीरपरिणाममर्वधानपरित्यक्तं तावद्व्यातीतं परिणामं नक्भानेपूर्वभावप्रज्ञापनयातिव्यपदिश्यते हेतघटवन्न्यायाद्

प्रज्ञा०वृत्ति॥

घातस्य सर्पो यदा घातेऽप्यगतोऽपि घातं घटते इति व्यपदिश्यते तस्मात् तदपि शरीरं तेन निर्वर्त्तितमिति तस्येति व्यपदेशमर्हतीति तस्य शरीरस्यैकदेशो
नाः स्यादि कायायः प्राणातिपातं कारितमतः एवं निर्वर्त्तितशरीरजीवापि कायिक्यादि क्रिया निर्दुष्यते न तस्याक्लिष्टत्वात् तत्र यथापि तान् अपि क्रि
याणां तावता तत्कायस्याश्रियमाणत्वात् कायिकी कायाधिकरणमपि भवतीत्यधिकरणिकी प्राद्वेषिक्यादय एव यथा तत्र शरी
रैकदेशः क्षितिघातादिसमर्थमतः कस्यचिदपि प्राणातिपाताद्धेतुरिति तस्मिन्नुपयामद्वीइयादौ सत्यनुकोऽभिसंधिकारणानि घातादिसमर्थमिदं शस्त्रमिति
चिंतयन् अतीवाकाशादिपरिणामं जनितं पीडां वा तदयं विज्ञविताख्यप्रतापयतीति तदा तद्विप्रद्वेषिक्यादिक्रियाकारणत्वात् तेन यानि शरीराणि
तस्यापि प्राद्वेषिकी पारितापनिकी प्राणातिपातक्रियाद्वयमपि भवतीत्येके ॥ दच्चानारादंडकोक्तक्रमः अत्र संक्रमितादिष्वपि शेषं अत्र यावद्
शातोऽस्मानेव चत्वारः स्थानादंडकावक्तव्यानवरं जीवपदमनुपपदे । वा क्रियाइत्यपि वक्तव्यं विरतिप्रतिपन्नो व्यक्लिष्टत्वेन तस्मिन्
क्रियाया असंभवात् शेषास्त्रक्रियास्तीत्यत विरत्यभावतः सूत्र रीरस्य भवांतरगतस्याक्लिष्टत्वेनावश्यं क्रियासंभवात् त
देवं सामान्यतो जीवपदमेकं शेषाणि नैरयिकादीनि स्थानानि चतु । विंशतिरिति सर्वसंख्यया पंचविंशतिरेकैकस्मिंश्च स्थानेऽनेवा
नादंडकाइतिसर्वसंकलनया दशात् अधाक्षयं जीवानां कति क्रियाइ । तितिस्तूपणाथं प्रागुक्तमेवसूत्रं पठति कइ णं भंते किरियाउ पण्णत्ताउ इ
त्यादि प्राग्वत् एता एव क्रियाश्चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयति ७ नेरईयाणं भंते इत्यादि पाठसिद्धं संप्रत्यासामेव क्रियाणामेकजीवाश्रयेण
परस्परमविनाभावं चिंतयति ८ जस्स णं भंते इत्यादि इह कायिकी क्रिया अदारिकायाश्रिता प्राणातिपातनिर्वर्त्तनसमर्था प्रतिविशिष्टा परिग्रह
तनया कार्मणकायाश्रिता वा ततश्चाद्यानां तिसृणां क्रियाणां परस्परं नियमान्नियामकभावः कथमिति चेदुच्यते कायोऽधिकरणमपि भवतीत्यधिकरणिकी प्रा
कृततः कायस्याधिकरणत्वात् कायिक्यां सत्यामवश्यमाधिकरणिकी आधिकरणिक्यामवश्यं कायिकी सा च प्रतिविशिष्टा कायिकी क्रिया प्रद्वेषमंतरे
णेन भवतीति तत: प्राद्वेषिकीमहपरस्परमविनाभावः प्रद्वेषापि कायस्फुटलिंगएव वक्तुं स्फुटवादमदविनाभावितः प्रत्यक्षतएवोपलब्धत्वान्नुक्तं वक्तव्य । १८४

यतिक्लृप्ततानुचावक्रं स्त्रियस्येतिवरधातयुक्तः अदारिकापि दह्यतावद्यत्परिणामत्वं परितापनस्य प्राणातिपातस्य चाद्य क्रियात्रयसंभवे नियमः
कथमिति चेदुच्यते यदासौ घातीत्मृगादिर्घातकेन धनुषाक्षिप्तेन बाणादिना विध्यते ततस्तस्य परितापनं मरणं वा भवति नान्यथा ततो निय
माभावः परितापनस्य प्राणातिपातस्य च नावश्यं क्रियाणामवश्यं तावन्मात्रसाम्यभावतयोः सतावात् ततः तास्तु मध्ये प्रसिद्धा यस्य कायिकी शेषा निश्चित
चिह्निता क्रियाभिः सह आधिकरणिकीति सूत्रैः प्राद्वेषिकीहास्याः सूत्रतः समस्तं चिंतनीया पारितापनिकी प्राणातिपातक्रिययोस्तु सूत्रे संभाव्यादाह
जस्स णं भंते जीवस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ इत्यादि पारितापनिक्याः सत्त्वे प्राणातिपातक्रिया स्याद्भवति स्यान्न भवति यदा बाणादिघा
तेन जीवितान्न व्यपरोप्यते तदा न भवति शेषकालं तु भवतीत्यर्थः यस्य पुनः प्रा णातिपातक्रिया तस्य नियमात् पारितापनिकी परितापनमंतरेण
प्राणव्यपरोपणासंभवात् संप्रति नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्रमे णपरस्परमविनाभावं चिंतयति जस्स णं भंते नेरइयस्स काइया
किरिया कज्जइ इत्यादि प्रतीतं भावितत्वात् तदेवमाकादंडकक्र क: संप्रति कालमधिकृत्याभिप्रायेणोदितायं दंड
कमाह ९ जं समयं णं भंते जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तं समयं अ हिगरणिया कज्जइ इत्यादि ऽऽरभ्य सर्वं प्राग्वत् किं तद्वक्तव्यं तावत्क
थं यावद्वैमानिकसूत्रं तथा चाह एवं जाव वैमाणि यस्स इति समयग्रहणं नाविह सामान्यतः का
लो ग्राह्यस्तत्र पुनः परमनिकृष्टो यथोक्तसूक्ष्म्यपातेष्वयोगिकः समयः परितापनस्य प्राणातिपातस्य वा बाणादि क्षेपणघनत्व तया कायिक्याः प्र
थमसमय एवासंभवात् एष द्वितीयो दंडकः संप्रति तृतीयं दंडकमधिकृत्याह ९ जं देसं णं भंते जीवस्स इत्यादि अत्रापि सूत्रं प्राग्वत् किं तद्
वक्तव्यं तावदिह्यं यावद्वैमानिकसूत्रं तथा चाह एवं जाव वेमाणियस्स एष तृतीयो दंडकः जं पएसं णं भंते जीवस्स काइया किरिया कज्जइ इत्यादि क
रणार्थः अत्रापि सूत्रं प्राक्क्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकसूत्रं तथा चाह एवं तावद्वैमाणियस्स इति दंडकसंकलनामाह एवमेते इत्यादि
एताश्च यथा ज्ञानावरणीयादिकर्मबंधस्य संसारकारणत्वात् पापत्वात् तथा चाह १० कइ णं भंते आओजियाउ किरियाउ पण्णत्ताउ इत्यादि आयोजयंति

प्रज्ञा०वृत्ति॥

जीवं संसारस्थायाक्रिका: पिक्यादिका: त्रायं सर्वं सुगमं सूत्रपाठ स्क सूत्रविक्रप्रकारेण तावदक्रव्याख्यायावत्यास्यति यं समयमिति यं देशमिति यं
प्रदेशमिति परस्परस्पृष्टास्त्रावारादंडका: यं समयमित्यादिकालाध्वनोर्व्याप्ताविति विषयाधिकरणाद्वितीयाततो यस्मिन्समये यस्मिन्देशे यस्मिन्प्रदेशे
इतिव्याख्येयं जीवेनातेन संक्रमयकाइयाए अहिगरणियाए इत्यादि अत्रापि समययद्दणेन सामान्यत: कालोऽवसीयते अत्र सूत्रे सुगमं नवरं
नसूत्रेतं गजवीकं वितं जीवमधिकृत्यकस्मिन्जीवायस्मिन्समयकालक्रियाउयेणस्पृष्टस्तस्मिन्समये पारितापनिक्यापि स्पृष्ट: प्राणातिपातक्रि
क्रियया वात्या कालेन: पारितापनिक्या स्पृष्ट: प्राणातिपातेनास्पृष्ट इति द्वितीय: पारितापनिक्या प्राणातिपातक्रियया वास्पृष्ट इति तृतीय: एवमेव
नीयालं गाबाणादलक्षात्पारितापनादयातस्य प्रमादपरितापनाद्यसंभव वितिभ: यत्तु यस्मिन्समये जीवमधिकृत्याद्यक्रियात्रयेणा
स्पृष्ट: स त: स्मिन्समये तमधिकृत्य नियमात्पारितापनिक्या प्राणातिपा। तक्रियया वा स्पृष्ट: कायिक्याद्यभावे परितापनादेरभावात्
तदेवमुक्ता: क्रिया: साम्प्रतं प्रकारान्तरेण क्रिया निरूपयति ठ कइ णं भंते इत्यादि आरंभ: पृथिव्याद्युपमर्द: उक्तं च संका
प्पो संरंभो परितावकरो भवे समारंभो । आरंभो उद्दवओ सुद्धनयाणं। उ सम्बन्धिआरंभ: प्रयोजनं कारणं यस्या सा आरंभिकी पा
रिग्रहिकीयन्निपरिग्रहाधर्म्मोपकरणवर्ज्जवस्तुस्वीकार: धर्मोपकरणमूर्च्छा। स एव परिग्रह एव पारिग्रहिकी तत्र भवा पारिग्रहिकी मायावत्तिया इति
माया अनृजुता उपलक्षणत्वात्क्रोधादेरपि परिग्रह: माया प्रत्यय: कारणं यस्या: सा मायाप्रत्यया अपच्चक्खाण किरियाइति अप्रत्याख्यानेन मना
गपि विरतिपरिणामाभावरूपेण क्रिया अप्रत्याख्यान क्रिया मिच्छादंसणवत्तियाइति मिथ्यादर्शनं प्रत्यय: हेतुर्यस्या: सा मिथ्यादर्शनप्रत्यया एतासां
क्रियाणां मध्ये यस्य या संभवति तस्य तां निरूपयति ठ आरंभियाणं भंते इत्यादि अन्नयरस्सावि पमत्तसंजयस्स इति अत्रापि शब्दो भिन्नक्रम: प्रमत्तसंयतस्याप्ये
कतरस्य कस्यचित्प्रमादसतिकाय दुःप्रयोगभावत: पृथिव्यादरूपमर्दसंभवात् अपिशब्दो रत्नपाठे प्रमत्तवर्जितो नियमपदर्शनार्थ: अप्रमत्तसंयत
स्याप्यारंभिकी क्रिया भवति किंतु न: शेषाणां देशविरतप्रभृतीनामविरतप्रभृतीनामिति एवमुत्तरत्रापि यथायोगमपिशब्दभावनाभावनीया पारिग्रहिकी संयतासं १८५

यतस्यापि देशविरतस्यापीत्यर्थ: तस्यापि परिग्रहधारणात् मायाप्रत्यया अप्रमत्तसंयतस्यापि कथमिति चेत् उच्यते प्रवचनोड्डाहप्रच्छादनार्थं व
ल्लीकरस्मृदृश्यादि अप्रत्याख्यानक्रिया अन्यतरस्याप्यप्रत्याख्यानिन: अन्यतरदपि न किंचिदपीत्यर्थ: प्रत्याख्यातीति तस्येति भाव: मि
थ्यादर्शनक्रिया अन्यतरस्यापि सावाकमेकमप्यक्षरमरोचयमानस्येत्यर्थ: मिथ्यादृष्टेर्भवति एता एव क्रिया अधुना चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरूपय
ति नेरइयाणं भंते इत्यादि सुगमं संप्रत्यासां क्रियाणां परस्परमविनाभावं चिंतयति यस्यारंभिकी क्रिया तस्य पारिग्रहिकी स्यादभवति प्रमत्तसं
यतस्य नभवति शेषस्य भवतीत्यर्थ: तथा यस्यारंभिकी क्रिया स्यादभवति स्याद्भवति प्रमत्तसंयतस्य देशविरतस्य च न भवति शेषस्य अविरतस
म्यग्दृष्ट्यादेर्भवतीति भाव: यस्य पुनरप्रत्याख्यानक्रिया तस्यारंभिकी नियमात् अप्रत्याख्यानिनोऽवश्यमारंभसंभवात् एवं मिथ्यादर्शनप्र
त्यययापि सहाविनाभावो भावनीय: तथा हि यस्यारंभिकी क्रि। या तस्य मिथ्यादर्शनप्रत्यया स्याद्भवति स्यान्नभवति मिथ्यादृष्टेर्भव
ति शेषस्य न भवतीत्यर्थ: यस्य तु मिथ्यादर्शनक्रिया तस्य। नियमादारंभिकी मिथ्यादृष्टेरविरतत्वादवश्यमारंभस
भवात् तदेवमारंभिकी क्रिया पारिग्रहिक्यादिभिस्तत सृभि रुपरितनीभि: क्रियाभि: सह परस्परमविनाभावि
न चिंतिता एवं पारिग्रहिकी मिथ्याभिर्मायाप्रत्ययाद्याभिरप्रत्याख्यान। क्रियादिका मिथ्यादर्शनप्रत्ययया तमावाह एवं पारिग्रहिया वि
तिदिं उवरिल्लाहिं समं संचारेयव्वा इत्यादि सुगमं भावनीया: सुप्रतीतत्वात् अधुनामेवार्थं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण निरूपयति नेरइयस्स आर
म्भिया वक्तारि इत्यादि नैरयिकस्यायक्रमेताप्यविरतसम्यग्दृष्टिगुणस्थानकं यावद्भवनात् नैरयिकाणामाद्या: चतस्र: क्रिया: परस्परम
विनाभाविन्यो मिथ्यादर्शनक्रिया पुन: स्याद्भवति स्यान्न भवति तथा चाह जस्सपुणनेरइयस्सेत्यादि मिच्छादिट्ठिमिच्छादंसणकिरिया भवति शेषस्य न भवतीति
भाव: यस्य पुनर्मिथ्यादर्शनक्रिया तस्याधस्तना अपि नियमात् मिथ्यादर्शने सत्यारंभिक्यादीनामवश्यंभावात् एवं तावद्वक्तव्यं यावत्स्तनितकुमारा
स्पृष्ट पृथिव्यादीनां चतुरिंद्रियपर्यवसानानां पंचक्रिया: परस्परमविनाभाविन्यो वक्तव्या: पृथिव्यादीनां मिथ्यादर्शनक्रियाया अवश्यंभावात् तिर्य

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

कृपांचेंद्रियस्याद्यासिद्धः परस्परमविनाभावादथ विरतियावदासामवश्यंभावात्तत्राल्पांत्याभ्यां स्याद्वादः त सेव दर्शयितुं सूत्रमाह जस्स णं भंते
इत्यादि इदं च विरतस्य न भवतिः न च स्य न वत इति भावः यस्य पुनरप्रत्याख्यानक्रियेत्यस्याद्या मिश्रा नियमात् भवति उपरितनौ द्विक्रियेऽप्र
त्याख्यानक्रिया मिथ्यादर्शनप्रत्यया च तत्राप्रत्याख्यानक्रिया अविरतस्य सम्यग्दृष्टिं यावत् मिथ्यादर्शनक्रिया मिथ्यादृष्टेरायाश्चत्वाद्याद्वा विरतिया
वत् अनंतरोपरितन्यो र्नाविः स्वयमाशयानो तिष्ठन्ना भावः सप्रत्यप्रत्याख्यान क्रिययां मिथ्यादर्शनक्रियायाश्चियंपांचेंद्रियस्य परस्परमविनाभावं चिंत
यति जस्स णं भंते कारणं किरियाइत्यादि भावितं सत्र च यस्य प्राणीजीवपदे तत्र एवं सूत्रं वा तत्राद्यानिकवैमानिकानामपि यथा देश्यिकस्य एवमेव पाणाकादं
कः एवमेव जं समयं प्रभृति जीवस्मात्यादिको द्वितीयः जं देसं प्रति त्यादिकस्तृतीयः जं पएसं प्रतिन्यादिकश्चतुर्थः अथ षट् कायाः प्राणा
तिपातादिक्रियाश्च तत्र एव भवति किं वा न किरमाणं हत्वा पीति ।। अत्थि णं भंते जीवाणं पाणाइवायातो विरमणे कज्जंति इत्यादि सर्वत्र क्रियत कर्मकर्मक इति प्रत्या
गः तातानवती तिष्ठत्यप्राणातिपातादिविरमणं विषयासूत्र इ कायादयः प्राणवंता विता इति भावः योऽप्राणातिपातविरति
अप्राणातिपातादीनां मायामृषापर्यंतानां जीवपदे मनुष्यपदे च कज्जति जो छसु जीवनिकायेसु नात्यर्थः समर्थ इति वक्तव्यं तेषां न च प्र
त्ययतः सर्वविरत्यसंभवात् मिथ्यादर्शनविषयविता यासर्वद्रव्येषु इति । अपलक्षणमेतत् सर्वपर्यायेषु अपि मृषापरमेकस्मिन् द्रव्यपर्याये वा
मिथ्यात्वना मिथ्यादर्शनविरमणं संभवात् सम्यक्त्वात् स्याप्यात वनादुक्तरस्य भवति नरः मिथ्यादृष्टिः सम्यग्दृष्टिः प्राणिनां जिनानिहितमितिवचनात्
मिथ्यादर्शनशल्यविरमणं च एकेंद्रियवर्जं शेषाणां पृच्छानीपुणकेंद्रियादिषु तत्र भवति कस्मादिति चेत् उच्यते एष मिथ्यादृष्टित्वातयापि
उदयितवचनात्द्वीन्द्रियादीनां चयद्यपि करणपर्याप्तावस्थायां केषांचित्सास्वादनसम्यक्त्वं भवति तथापि तत् मिथ्यात्वाभिमुखत्वानानं तत्प्रतिक्रूलतानां
मतास्तेषामपि मिथ्यादर्शनशल्पविरमणप्रतिषेधः अत्थि णं भंते जीवाणं मिच्छादंसणसल्लवेरमणेणं इत्यादि अथ प्राणातिपातविरतस्य
कर्मबंधो भवति किं वा न इति तद्वत्तत्र भवत्यपि न भवत्यपि तत्र भावेन तदेव प्रश्न सूत्र पूर्वकमाह पाणाइवायविरएणं भंते जीवे इत्यादि सुगमं च ज्ञपच

न्तः पिप्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमपि पितावजनावंशः सप्तविधबंधकाः अष्ट प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकरणानिवृत्तिबादरायाः सप्तविधबंधकाः प्रमत्ता
अप्रमत्ताश्चायुर्बंधकाले अष्टविधबंधकाः आयुषोपि बंधनात् आयुर्बंधस्य कादाचित्कत्वात् इति कदाचित् सर्वमानमलत्वात् अपि प्रमत्ताश्चाप्रमत्ताश्च सदैव
बहुवचनं लभ्यते अपि हि तिबादरसूक्ष्म कदाचित्र भवत्यपि विरहस्यापि तत्प्राप्त्याभावात् प्रतिपादनात् एकविधबंधका उपशांतमोहक्षीणमोहसयो
गिकेवलिनस्तत्र उपशांतमोहाः क्षीणमोहाश्च कदाचित्र लभ्यंते तेषामंतरस्य स्थितिभावात् सयोगिकेवलिनस्तु सदा प्राप्यंते अत्यान्यत्राप्येवमेव
पाभयवचनात् ततः सप्तविधबंधका एकविधबंधकाश्चावस्थिताः इत्यष्टविधकाभ्यना एकोऽभंगः अथवा सप्तविधबंधकाश्च अष्टविधबंध
क इति द्वितीयः अष्टविधबंधकानां बहुत्वे तृतीयः षड्विधबंधकाः अपि कदाचित्र लभ्यंते कदाचित्र लभ्यंते कद्वतः षड्मासविरहः एकविधबंधका एणमास
विरहभावात् यदापि लभ्यंते तदापि जघन्यपदे एको द्वौ वा उत्कर्षपदे शतपृथक्त्वं ततो अष्टविधबंधकपदानां षड्विधबंधकपदे
नापि द्वौ भंगौ अबंधकाश्च अयोगिकेवलिनः ते अपि कदाचित् कदाचित्र लभ्यंते तेषामपि उत्कर्षतः षण्मासविरहभावात्
यदाप्यवाप्यंते तदापि जघन्यपदे एको द्वौ वा उत्कर्षतः अष्टाधिकं शतं ततोऽष्टविधबंधकपदानां बंधकपदेनापि द्वौ भंगौ तदे
वमेक आद्यो भंग एककसंयोगा च षडिति सप्त भंगा इदानीं द्विकसंयोग भंगा दर्शयति तत्र सप्तविधबंधका एकविधबंधकाश्चावस्थि
ताभुवना सामपि सदा बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् ततोऽष्टविधकपदे षड्विधबंधकपदे च प्रत्येकवचनमित्येको भंगः अष्टविधबंधकपदे बंधका
एकवचनं षड्विधबंधकपदे बहुवचनमिति द्वितीयः एतौ भंगौ अष्टविधबंधकपदस्यैकवचनेन लब्धौ एतावेव द्वौ भंगौ बहुवचनेनेति
चत्वारः एवमेव चत्वारो भंगा अष्टविधबंधका बंधकपदाभ्यामेवमेव चत्वारः षड्विधबंधका बंधकपदाभ्यामिति सर्वसंख्यया द्विकसंयोगे
द्वादश भंगाः त्रयाणामष्टविधबंधकषड्विधबंधकरूपाणां पदानां संयोग प्रत्येकमेकवचनबहुवचनाभ्यामष्टौ भंगाः सर्वसंकलनया सप्त
विंशतिर्भंगाः अथ परमाह नत्तु विरतस्य कर्मबंधः न हि विरतिबंधहेतुर्भवति यदि तु न विरतिः पि बंधहेतुः स्यात्तो निर्मोक्ष प्रसंगतः पाया न

वान् प्रत्याख्यानविरतिं बध्नाति तुः किं तु रतस्य प्रत्याख्यानकषायोदयात् तस्य बंधकारणं तथाहि सामायिकच्छेदोपस्थापनपरिहारविशुद्धिकेषु प्रसंयतस्य उ
पि संयमस्य कषायाः संज्वलनकषायोदयवशात् सति योगाश्रवे ततो विरतस्यापि देवायुष्कादीनां सत्त्वात् तस्यायोगबंधः यथा च प्राणातिपात
विरतस्य सप्तविंशतिर्भंगाः एवं मृषावादविरतस्य यावन्मायामृषाविरतस्य मिथ्यादर्शनशल्यविरतस्य विशेषमाह मिच्छादंसणसल्लविरए
णं भंते इत्यादि सुगमं नवरं सप्तविधबंधकश्च अष्टविधबंधकश्च षड्विधबंधकश्च एकविधबंधकश्च अबंधकश्च मिथ्यादर्शनशल्यविरतिः विरतसम्यग्दृष्टे
रारभ्य अयोगिकेवलिनं यावद्भवति नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकचिंतायां मनुष्यवर्जेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु प्रथमः सप्तविधबंधकश्चाष्टविधबंधको वा
न षड्विधबंधकश्चाविरतिप्रतिपत्तेः संभवात् मनुष्यपदे च यथा जीवपदे तथा वक्तव्यं मनुष्यपदे सर्वभावात् बहुत्ववचनेन विशेषमाह
मिच्छादंसणसल्लविरयाणं भंते जीवा इत्यादि जीवपदे सर्वत्रापि सप्तविंशतिर्भंगा नैरयिकपदे भंगत्रिकं तत्र सर्वेऽपि तावद्भव
तुः सप्तविधबंधका इत्येको भंगः अथवा सप्तविधबंधकाश्चाष्टविधः कदाचिल्लभ्यते तदा भवति यदा च नरकेऽष्टविधबंधको लभ्य
ते तदा द्वितीयो भंगः सप्तविधबंधकाश्चाष्टविधबंधकश्च यदा च नरकेऽष्टविधबंधका अपि बहवो लभ्यन्ते तदा तृतीयः सप्तविधबंध
काश्चाष्टविधबंधकाश्च एवं भंगत्रिकं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकः नवरं मनुष्यपदे सप्तविंशतिर्भंगका यथा जीवपदे इति अथ आरंभिक्यादी
नां क्रियाणां मध्ये काचित् प्राणातिपातविरतस्य भवतीति चिंत्यते ८ पाणाइवायविरयस्स णं भंते इत्यादि आरंभिकी क्रिया स्याद्भवति प्रमत्तसं
यतस्य भवति अप्रमत्तस्य न भवतीति भावः पारिग्रहिकी तु निषिध्या सर्वथा परिग्रहनिवृत्तत्वात् अन्यथा सम्यक् प्राणातिपातविरतत्वानुपपत्तेर्मायाप्रत्यया स्या
द्भवति स्यान्न भवति अप्रमत्तस्यापि हि कदाचित् प्रवचनमालिन्यरक्षणार्थं भवति नाप्यकाले न भवति अप्रत्याख्यानक्रिया मिथ्यादर्शनप्रत्यया च सर्व
था निषिध्यते तदभावप्राणातिपातविरत्या योगात् प्राणातिपातविरतस्य पदे यथा जीवो मनुष्यस्तत्र यथा सामान्यतो जीवमधिकृत्योक्तं त
था मनुष्यमधिकृत्य वक्तव्यं तथा चाह एवं पाणाइवायविरयस्स मणुस्सस्सवि इति एवं तावद्वाच्यं यावत् मायामृषाविरतस्य जीवस्य मनुष्यस्य च मिथ्याद

र्शनशल्यविरतमधिकृत्य सूत्रं मिच्छादंसणसल्लविरयस्स णं भंते जीवस्स इत्यादि आरंभिकी स्याद्भवति स्यान्न भवति प्रमत्तसंयतस्य भवति अप्र
मत्तस्य न भवतीति भावार्थः पारिग्रहिकी देशविरतिं यावद्भवति परतो न भवति मायाप्रत्यया अपि हि निवादरसंपरायं यावद्भवति परतो न भवति अप्र
त्याख्यानक्रिया अविरतसम्यग्दृष्टिं यावद्भवति परतः न तत एतासु पंचसु क्रियासु अधिकृत्य सिय कज्जइ सिय नो कज्जइ इति वक्तव्यं तथा चाह एवं जाव अप्प
च्चक्खाणकिरिया इति मिथ्यादर्शनविरतस्य तस्या असंभवात् चतुर्विंशतिदंडकचिंतायां नैरयिकादीनां भवनपत्यादिव्यंतरवैमानिकानां च तिस्रः क्रि
या वक्तव्या मिथ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या तिर्यक्पंचेंद्रियस्याद्यास्तिस्रः क्रिया नियमतो वक्तव्या अप्रत्याख्यानक्रिया भाज्या देशविरतस्य न भवति
शेषस्य भवतीत्यर्थः मिथ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या मनुष्यस्य यथा सामान्यतो जीवस्य व्यंतरादीनां यथा नैरयिकस्य संप्रति सामर्थ्यादारंभिक्यादी
नां क्रियाणां परस्परमल्पबहुत्वमाह ८ एयासि णं भंते इत्यादि सर्वस्तोका मिथ्यादर्शनप्रत्ययाः क्रियाः मिथ्यादृष्टीनामेव भावा
त् ताभ्यः अप्रत्याख्यानक्रिया विशेषाधिका अविरतसम्यग्दृष्टीनामपि मिथ्यादृष्टीनां च भावात् ताभ्यः पारिग्रहिक्यो विशेषाधि
काः देशविरतानामपि तद्भावात् आरंभिक्यो विशेषाधिकाः प्रमत्तसंयतानां पूर्वेषां च भावात् ताभ्यः मायाप्रत्यया विशेषाधि
का अप्रमत्तसंयतानामपि भावात् ८ ॥ ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां द्वाविंशतितमं क्रियापदं समाप्तं ८
तदेवमुक्तं द्वाविंशतितमं पदं संप्रति त्रयोविंशतितममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे नारकादिगतिपरिणामपरिणतानां जीवा
नां प्राणातिपातादिक्रियाविशेष उक्तः इति संप्रति तु तः कर्मबंधादिपरिणामविशेष उच्यते तत्र चेयमधिकारसंग्रहगाथा कइ पयडी इत्यादि क
ति प्रकृतयो नवेत्यादि प्रथमोऽधिकारः तथा कथं केन प्रकारेण ताः प्रकृतीर्बध्नातीति द्वितीयः कतिभिः स्थानैर्बध्नातीति तृतीयः अपि प्रकृ
तीर्वेदयते इति चतुर्थः कस्य कर्मणः कतिविधोऽनुभागः पंचमः तत्र प्रथमाधिकारनिरूपणार्थमाह कइ णं भंते पयडीओ पण्णत्ताओ इति तत्र क्रमेणैव क्रि
यापदे कति कर्मप्रकृतय इति ततः किमर्थमिह प्रकृतिसंख्याप्रश्नः उच्यते विशेषप्रतिपादनार्थं संज्ञायां विशेषः पूर्वं ज्ञानावरणीयादिकर्मब

प्रत्युक्तिरिति: क्रियानिर्देशात् कर्तृ-क्रियाश्च प्राणातिपातादयस्तत: प्राणातिपातस्य बाह्यं ज्ञानावरणीयादिकर्मबंधकारणं कर्मबंध: कार्यमिह
ज्ञानावरणीयादिकर्मणो वा तेरं कर्मबंधकारणं प्रतिपाद्य मिति भगवान् निर्वचनमाह गोतम: अट्ठ कम्मपगडीओ पण्णत्ताओ पण्णवणाए इद
उपयिति ज्ञानावरणीयं दर्शनावरणीयं तत्र विशेषाववबोधनं ज्ञानं सामान्यविशेषात्मके वस्तुनि विशेषग्रहणात्मको बोध: आवियते आच्छाद्य
ते अनेनेत्यावरणीयं कृत्यबहुलमिति वचनात् करणेऽनीयप्रत्यय: ज्ञानस्यावरणीयं ज्ञानावरणीयं दृश्यते ऽनेनेति दर्शनं सामान्यविशेषात्म
केवस्तुनि सामान्यग्रहणात्मको बोध: उक्तं च जं सामन्नग्गहणं भावाणं नेय कट्टु आगारं अविसेसिऊण अत्थे दंसणमिइ वुच्चए समए
तस्यावरणीयं दर्शनावरणीयं तथा वेद्यत आह्लादादिरूपेण यत्तद्वेद्यत इति वेदनीयं अत्र कर्मण्यनीय: यद्यपि च सर्वं कर्म वेद्यते तथापि पंक
जादिशब्दवत् वेदनीयशब्दस्य रूढिविषयत्वात् सातासातरूपमेव कर्म वेदनीयमित्युच्यते न शेषं तथा मोहयति सदसद्विवेक
विकलं करोत्यात्मानमिति मोहनीयं अत्र बहुलवचनात् कर्तर्यनीय: तथा एति आगच्छति प्रतिबंधकतां स्वकृतक
र्मावाप्तनरकादिकुगतिनिःक्रमितुमनसो जंतोरित्यायु: अथवा आसमंतादेति गच्छति भवाद्भवांतरसंक्रांतौ विपाकोदयमित्यायु:
उभयत्रापि उणादिकउस्प्रत्यय: तथा नामयति गत्यादिपर्यायानुभवनं प्रति प्रवणयति प्रवणयति जीवमिति नाम तथा गूयते शब्द्यते उ
च्चावचैः शब्दैर्यत्तत् गोत्रं उच्चनीचकुलोत्पत्तिलक्षण: पर्यायविशेष: तद्विपाकवेद्यं कर्मापि गोत्रं कारणे कार्योपचारात् यद्वा कर्मणो
ऽपादानविवक्षा गूयते शब्द्यते उच्चावचै: शब्दैरात्मा यस्मात् कर्मण उदयात्तत् गोत्रं तथा जीवं दानादिकं चांतरा व्यवधानापादनायैति गच्छ
तीत्यंतरायं जीवस्य दानादिकं कर्तुं प्रवृत्तस्य विघ्नहेतुर्भवतीत्यर्थ: अत्राह ननु किं ज्ञानावरणीयाद्यनुपन्यासे किं चिदस्ति प्रयोजनमुताऽयथा कथंचिद
पत्तनमिति अस्तीति ब्रूम: किं तदिति चेत्तदुच्यते इह ज्ञानदर्शने जीवस्य तत्त्वभूते लक्षणे तदभावे जीवत्वस्यैवायोगात् चेतनालक्षणो हि जीवस्तत: सक
लज्ञानदर्शनानां मध्ये ज्ञानदर्शनावारपि च मध्ये प्रधानं तद्वशादेव सकलशास्त्रादिविषयविचारसंततिप्रवर्तनं अपि च सर्वा अपि लब्धयो जीवस्य सा

कारोपयोगोपयुक्तस्योपजायंते न दर्शनोपयोगोपयुक्तस्य सव्वाओ लद्धीओ सागारोवओगोवउत्तस्स नो अणागारोवउत्तस्सेति वचना
त्प्रामाण्यात् अन्यच्च यस्मिन् समये सकलकर्मविनिर्मुक्त: स्याज्जीव: स प्रथमेऽपि समये ज्ञानोपयोगोपयुक्त एव दर्शनोपयोगस्तु द्विती
ये समये ततो ज्ञानं प्रधानं तदावारकं च ज्ञानावरणीयं कर्म ततः प्रथममुक्तं तदनंतरं दर्शनावरणीयं ज्ञानोपयोगाच्च्युतस्य दर्शनोप
योगे व्यवस्थानात् एते च ज्ञानावरणीयदर्शनावरणीये यथायोगमवश्यं स्वविपाकं प्रयच्छतः सुखदुःखरूपवेदनीयकर्मविपाकोदयनिमित्ते भवतः तथाहि ज्ञानावरणप्रप
चयो ऽपि सूक्ष्मबुद्धिकं विपाकतो ऽनुभवन् सूक्ष्मसूक्ष्मतरवस्तुविचारासमर्थमात्मानं जानानः खिद्यते ईशीलकः ज्ञानावरणकर्मक्षयोपशमपटीया
नेतस्तु सूक्ष्मसूक्ष्मतराणि वस्तूनि निजप्रज्ञया निर्दोषं जानातीति भावयन् मोदते ततोऽयं सुखमुदयते तथा निबिडदर्शनावरणविपा
कोदयात् जात्यंधादिरनुभवति दुःखमसुखं दर्शनावरणकर्मक्षयोपशमपटिष्ठतापरिकरितस्तु स्पष्टचक्षुरादिभावात् प्रमोदम
नुभवन् वेदयति सुखमतोऽनंतरं एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं दर्शनावरणीयानंतरं वेदनीयग्रहणं वेदनीयं च सुखदुःखरूपं तद्व
इष्टानिष्टविषयसंबंधात् इष्टानिष्टविषयसंबंधश्च संसारिणां रागद्वेषौ तौ च मोहनीयं हेतुकौ तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं
वेदनीयानंतरं मोहनीयग्रहणं मोहनीयमूढाश्च जंतवो महारंभपरिग्रहाद्यासक्ता नरकाद्यायुर्बध्नंति ततो मोहनीयानंतरमा
युष्कग्रहणं नरकाद्यायुष्कोदये चावश्यं नरकगत्यादीनि नामान्युदयमायांतीति तत आयुष्कानंतरं नामग्रहणं नामकर्मोदये च नियमा
दुच्चैर्नीचान्यतरगोत्रकर्मविपाकोदयेन भवितव्यमतो नामग्रहणानंतरं गोत्रग्रहणं गोत्रोदये चोच्चैः कुलोत्पन्नस्य प्रायो दानलाभांतराया
दिक्षयोपशमो भवति नीचकुलोत्पन्नस्य तु प्रायो दानलाभादिदर्शनात् जीवि: कुलोत्पन्नस्य तु दानलाभांतरायोदयात् ऽत्यज्ञतीनां तथा द
र्शनात् तत एतदर्थप्रतिपत्त्यर्थं गोत्रानंतरमंतरायग्रहणं सदेव मुक्तं प्रथमं द्वारमधुना कइविहं बंधातीति द्वारप्रतिपादनार्थमाह कहं णं भंते इत्यादि
कथं केन प्रकारेण णमिति वाक्यालंकारे जीवोऽष्टौ प्रकृतीर्बध्नातीति भगवानाह गोतम ज्ञानावरणीयस्य कर्मण उदयेन दर्शनावरणीयं क

प्रज्ञा०वृत्ति॥

र्मेति यदुक्तं तन्निश्चयेन गच्छति विशिष्टोदयावस्थामासादयति किमुक्तं भवति ज्ञानावरणीयमुक्तरूपं स्वोदयेनागतं सद् दर्शनावरणीयमुदयमवे
दयति तद्विपाकं हि खलु सूक्ष्मवादिप्रभृतयः कुवादिनः कुज्ञानवासितान्तःकरणा विपरीतं पश्यन्तीति दर्शनावरणीयस्यैव कर्मण उदयेन दर्श
नमोहनीयं कर्म निगच्छति विपाकावस्थामुदयेन प्राप्यत इति भावः तस्य च दर्शनमोहनीयस्य कर्मण उदयेन मिथ्यात्वं निगच्छति अतत्त्वे तत्त्वा
भिनिवेशरूपमतत्त्वं वा तत्त्वमिति भावः तत एव मिथ्यात्वोदयेन जीवोऽष्टप्रकृतीर्बध्नाति खलु शब्दः प्रायो हि निश्चयवचनार्थः प्रायः सास्वादनमन्यथास
म्यग्दृष्टिरपि कश्चिदष्टौ प्रकृतीर्बध्नाति केवलं कश्चिन्न बध्नाति यथा सूक्ष्मसंपरायादिरिति संप्रकारान्तराण्यपि च भावनीयानि तात्पर्यार्थः पूर्वकर्मपरि
णामस्य तथाविधस्य कर्मणः संसारावस्थायां जीवादेकरूपत्वेनाऽऽदीनामुक्तं च जीव परिणामहेउं कम्मत्ता पुग्गला परिणमंति पुग्गलकम्मनिमित्तं
जीवो वि तहेव परिणमइ इति उक्तमिदानीमेव चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण निरूप यति ८ कहण्णं भंते नेरइए इत्यादि सुगमं नवरमेवमुक्तक
मेनैव दण्डकः संप्रति बहुत्वे नारकदण्डकं कहण्णं भंते नेरइया इत्यादि पाठसिद्धं। उक्तं द्वितीयं द्वारमधुना कतिभिः स्थानैर्बध्नातीति तृ
तीयं द्वारमभिधित्सुराह जीवे णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनमाह द्वा भ्यां स्थानाभ्यामर्थात् समर्थाभ्यामाह तद्यथा रागेण द्वेषेण च अ
त्र कोपो रागः क्रोधरूपः द्वेष इति व्याप्तिप्रीतिलक्षणो रागोऽप्रीत्यात्मकश्च द्वेषः। ष एतौ च प्रीत्यप्रीत्यात्मकौ रागद्वेषौ नान्यत्र क्रोधादिभ्यो व्यति
रिच्यते किंतु तेष्वेवान्तर्भवतः सर्वान्तर्भावनयत्वं तदाहिंडि इति विनेयजनानुग्रहाय प्रदर्श्यते तत्र संग्रहनयमतेन क्रोधमानावप्रीत्यात्मकः प्रतीतमेव
मानो ऽपि परगुणासहनात्मकत्वादप्रीत्यात्मकस्ततः अप्रीत्यात्मकत्वाद्द्वेषोऽपि द्वेषः लोभो निर्गताभिष्वङ्गात्मकत्वात्प्रीतिरूपः सप्रतिलोमा मायापि प
रवञ्चनात्मिका किंचिदभिलषन् प्रयुङ्क्ते अभिलाषश्च प्रीतिरूपो भवतीति सापि प्रीत्यात्मिका ततो माया लोभौ प्रीत्यात्मकत्वाद्रागः उक्तं च कोहं
माणं वा पीइ जाइ ता बेइ संगहो दोसं मायालोभे य सपीइजाइसामन्नतो रागं व्यवहारनयमतेन मायायामपि लोभेन सह प्रीतिजातिसा
मान्यात् समानप्रीतिजातित्वाद् माया लोभौ समग्रौ रागमावहे इति व्यवहारः उत नत्युक्तं मायास्वरूपं परोपघातायेति उपघातपरोपघातपरि। १८७

णामरूपत्वात् द्वेष इति माया अपि द्वेषेऽन्तर्भवति यानुष्ठानानुष्ठानार्थसंभवोऽसपरोपघातरहितः स्वार्थलोभ इति रागः एवं व्यवहारनयमतेन वस्तु
व्यवस्थितं क्रोधमानमायाहर्षलोभा लोभा रागद्वेष इति आह च माया वि दोसमिट्ठा इवनहारा पुरोवघायाए न्यायेन लोभेण मुच्छा लोभो नि
रागो ऋजुसूत्रः पुनराह क्रोधो नियमादप्रीत्यात्मकः ततः सपरोपघातात्मकत्वात् द्वेषस्तद्मानमायालोभास्तु भाज्याः सम्भवन्तीति प्रीत्यात्मका स्
वथाहि मानः स्वाहंकारोपयोगकाले प्रीत्यात्मकः स्वगुणबहुमाननात् परगुणद्वेषोपयोगवेलायामप्रीत्यात्मकः मा भवत्विति सा वा तु माया वि
परवञ्चनोपयोगप्रवृत्तः परोपघातरूपत्वादप्रीत्यात्मिका परगतद्रव्यापादानचिन्तायां तु लिप्सात्मकत्वात्प्रीतिरूपा लोभोऽपि स्वक्रियादौ तत्पर वि
त्यमानः प्रीत्यप्रीत्यात्मकः स्वप्रतीतमत्वादिक्रियाकरणे मम्मत्वेऽपरविषयोपहारः स्मा कं न्यायो वीरस्यो व्याघस्वर्धरति च वचनात् मत्तायदापर विष
योपहारायतो मत्सरमलितोगम्यतो लोभः प्रीत्यात्मकः परोपघातहेतुत्वा न्यदा तु परविषयकृत्याक्षाक्षोपयोगस्तदा सा लिप्सात्मक
त्वात् प्रीत्यात्मकः अत एव मानमायालोभास्तु नयरूपाण्यपि संवर्तते। यदा च प्रीत्युपयोगा मतदाऽप्रीत्युपयोगास्तत
प्रीत्युपयोग एकस्मिन् समये तयोगहयालावात ततो मानमायालो भाः प्रीत्युपयोगकाले रागोऽप्रीत्युपयोगकाले द्वेषः
उक्तं च उज्जुसुयमयं कोहो दोसो सेसाण मयमेणगं तोरागो त्ति व दो सो त्ति य परिणामवसेण अविसेसो रागो तिमउ साहंका
रोपयोगकालेऽपि स्यादेवबोह इदा तो परगुणदोसोवयोगंपि मायालोभा वि व पराणवयायं च उग्गतादोसो सुच्छा वा योगकालेरागो
त्ति स्वगलिप्सानिमिह्यादयः स्वयः उनरेवमाज रिहज्जा वि व कषायो क्रोध लोभोत्थायेऽमानमायाः तत्क्रोधलोभयो रंतर्भवतः तथाहि मा
नमायायोर्व्ययपरोपघातरहितावाः अवमायामक्रोधः प्रीत्मकत्वात् स्वगुणोत्कर्षपरद्वेषपूर्वात्मिकाम लोभः लिप्सारूपत्वात्सलोभोऽपि
व लोभ प्रमिश्राविधपरोपघातात्मकात् प्रवर्तात्मकस्तत्र परोपघातात्मकोऽयमाक्रियायां परराजपदार्थसंकल्पात्मकोऽन्यायोपात्तनिकृ इत्येत
त्रयः परोपघातात्मकः स क्रोधो भवति क्रोधश्च मात्सर्येयभाक् परपापेषो प्रीत्यात्मकत्वात् केवलमूर्च्छात्मकोऽथ मायालोभः स च रागम॥

ना

प्र.क. ०३ त्रि॥

आबाधांकसद्दाइमद्यमाणमायाएयसउणावगारायाउवउगालाहाविय ऊउमतावउवमत्थामेसंसाकाराहाविअमपतावघायमइउनिमादा
त्मातमूरकाणायलाला अद्रसुआकवलारागाइतिउमयग्रहनयमातनाहरागाइविहपणाहइत्यादि उगामंताविनद्यातउपसंहारमाह ॥ पक्व
हिंबउद्धिगाणहिंइत्यादि एवंवउइत्यतेनंतराक्तेश्रुउसिः स्मातिः कथंमतेत्याहवीर्यपरिहाविजीववीर्यविघ्नापितेत्यर्थः ज्ञानावरणी
यकर्मजीवावध्नाति अशुभमेवार्थचउविंशतिदंडकक्रमेणचिंतयति एवंनेरइएजावमाणिएउगामेनवरमेवसूत्रपाठः नेरइएणंतनाणा
वरणिज्जंकम्मंकइहिंठाणेहिंबंधइइत्यादितदेवमेकत्वेनचिंताकृतामंप्रतिबहुत्वेनताकुर्वन्नाह जीवाणंनंतइत्यादिउगामंयथाज्ञानावर
णीयमेकत्वबहुत्वाभ्यांदंडकद्वयेनचिंतितंतथादर्शनावरणीयादीन्यपिचिंत नीयानिसप्तप्यावाषाइवादंडकाः तदेवमुक्तंद्वतीयद्वारंसंप्रति
कतिप्रकृतीर्वेदयतइतिद्वैतीयद्वारमभिधित्सुराह ॥ जीवेणंनंतइत्यादि आह्मीकं कः कश्चित्पुनर्वेदयति आह्मीकः कश्चिन्नवे
दयतेअक्षीणघातिकर्मावेदयतेक्षीणघातिकर्मातुनवेदयतइति भावः अशुभमेवार्थंचउविंशतिदंडकक्रमेणचिंतयति
नेरइएणंनंतइत्यादिउगामंमनुष्यवर्जाणामेवमेवनियमाद्वे दयतइतिवक्तव्यं सर्वेषामक्षीणघातिकर्मत्वात् मनुष्यप
दजीवपदविभिनतथाभिधानतव्यं क्षीणघातिकर्मणामपिमनुष्याणांसंभवात् एवमेषएकत्वेनदंडकस्तेनैवंबहुत्वेनापिवक्तव्यः नवाच
ज्ञानावरणीयमेकत्वपृथक्त्वदंडकाभ्यांभावितमेवंदर्शनावरणीयमोहनीयांतरायाण्यपिभावनीयानिवेदनीयायुर्नामगोत्राणिजीवपदेदंडक
योतियतमिंद्रानवेदयतेनाभावादयतइतिवाच्यानेरयिकादयोमनुष्याअपिचनियमाद्वेदयतेअसमावरमममयमवउपममोघात्वेदयसंसत्या
वाप्तिमणिकादएकवउपृथक्त्वाभ्यांषोडशदंडकाभवंति गतंतृतीयंद्वारमिदानींचतुर्थंकस्यकतिविधइतिएवमहारमभिधित्सुराह ॥ नाणावरणिज्ज
स्सणंनंतइत्यादिज्ञानावरणीयस्यणमितिवाक्यालंकारेनदंतजीवेनबद्धस्यरागद्वेषपरिणामवशात्कर्मरूपतयापरिणमितस्यस्पृष्टस्यात्मप्रदेशै
ः सहसंश्लेषमुपगतस्यबद्धफासपुट्ठस्सेतिउमयपिपादिटेनबद्धस्यातीवस्पर्शेनस्पृष्टस्यबद्धिगाढंबद्धस्यातिआवेष्टनपरिवेष्टनरूपतयातीवलोपवयंगा १९०

दतंसंचयद्दस्यतिसंचितस्यआबाधाकालातिक्रमेणोत्तरकालवेदनायामपतयानिषिक्तस्यचितस्यउत्तरोत्तरस्थितिषुप्रदेशहान्यारसवृद्ध्यावस्था
पितस्यउपचितस्यसमानजातीयप्रकृत्यंतरदलिकसंक्रमणेनपवयंतीतस्यआपाकप्राप्तस्यईषत्पाकाभिमुखीभूतस्यविपाकप्राप्तस्यविशि
ष्टपाकमुपगतस्यअतएवफलप्राप्तस्यफलदानाभिमुखीभूतस्यततः सामग्रीवशादुदयप्राप्तस्यपरिणतेवापाकप्राप्तत्वादयः कर्मधर्मायथाआम्रफ
लस्यतथायाम्रफलंप्रथममतईषत्पाकाभिमुखंभवतिततोविशिष्टपाकमुपगतंतदनंतरंतृप्तिप्रमोदादिफलदानाभिमुखंभवितंततः सामग्रीवशादुपलोगप्र
सं भवतिएवंकर्मापीतितत्त्वजीवेनकर्मबंधमित्यतआह जीवेणकडस्सजीवेनकर्मबंधनबद्धेनेतिगम्यतेकृतस्यजीवोह्युपयोगस्वभाव
स्ततोसौरागादिपरिणतोभवति नचान्योरागादिपरिणतस्यसतूकर्मक ःतिसावरागादिपरिणतिः कर्मबंधनबद्धस्यभवतिनतद्वियो
गेनयथामुक्तानामथवीतरागाणामतः कर्मबंधनबद्धेनमताजीव नकृतस्येतिइत्यथ उक्तंच जीवस्तुकर्मबंधनबद्धोवीर
स्यभगवतः कर्तासंततयानाद्यंचमदिष्टंकर्मात्मनः कर्तृत्वितितथाजी वेननिर्वर्तितस्यइहबंधसमयेजीवः प्रथमताप्रवि
शिष्टामकर्मवर्गणांततः पातितः पुद्गलान्गृह्णनुअनाभोगिकेनवीर्येण तस्मिंश्चबंधसमयेज्ञानावरणीयादितयाव्यवस्थाप
नंतस्त्रिवेधमेनसिष्फन्नस्यतथाजीवेनपरिणामितस्यविशेषप्रत्ययैः प्रद्वेषनि ह्नवादिभिस्तंतरोत्तरपरिणामंप्रापितस्यअथवावाविपाकप्रा
प्ततयापरनिरपेक्षमुदीर्णस्यउदयप्राप्तस्यपरेणवामुदीरितस्यउदयमुपनीतस्यतइत्युक्तेनपरस्परमुपपादनमुदीर्णस्यउदयमुपनीतस्यतस्य
गतिप्राप्यकिंचिदिहकर्मकाचित्गतिप्राप्यकिंचिदिहकर्मकाचितगतिप्राप्यतीव्रानुभावंभवति यथानरकगतिप्राप्यासातवेदनीयंअसातादयोहि
यथानारकाणांतीव्राभवति नतथातिर्यगादीनामिति तथास्थितिप्राप्यसर्वोत्कृष्टामितिशेषः सर्वोत्कृष्टांस्थितिमुपगतस्याशुभकर्मतीव्रानुभावंभव
तियथामिथ्यात्वंभवंप्राप्यइहकिंचिदपिकर्मकिंचिद्भवमाश्रित्यस्वविपाकप्रदर्शनसमर्थंयथानिद्रामनुष्यभवंतीर्यग्भवंवाप्राप्यस्वफलं एतावताकिलस्वतउद
यस्यकारणानिदर्शितानिकर्महितानागतिस्थितिभवप्राप्यस्वयमुदयमागच्छतीतिसंप्रतिपरतउदयमाह पुद्गलंकाष्ठलेष्टुखड्गादिलक्षणंप्राप्यतथाहिपरे

प्रज्ञा० वृत्तौ ॥

णं किं प्रकाष्ठलेष्टुखड्गादिकमासाद्य तथाभ्यवह्रियमाणं वेदनीयकामादीनामुदयप्रभावपुद्गलपरिणामं प्राप्य इह किंचित्कर्मकमपि पुद्गलमाश्रित्य विपाकमा
यातियथाभ्यवहृतस्याहारस्याजीर्णत्वपरिणाममाश्रित्य असातवेदनीयं ज्ञानावरणीयं च प्रापानमिति ततः पुद्गलपरिणामं प्राप्य स्वकर्मणः तितिक्षितुरावश्
इह इत्यर्थः अत्र निर्वचनं दर्शयति अथ उत्तरः प्रकृतमधिकृत्य दशविधमनुभावं दर्शयति सोयावरणे इत्यादि इह श्रोत्रशब्देन श्रोत्रेन्द्रियविषयः क्षयो
पशमः परिगृह्यते सोयविन्नाणावरणे इति श्रोत्रविज्ञानशब्देन श्रोत्रेन्द्रियोपयोगस्तु निर्वृत्युपकरणलक्षणं द्रव्येन्द्रियं तदंगोपांगनामकर्मनिर्वर्त्यं न ज्ञाना
वरणविषयमिति श्रोत्रशब्देन स्यात् एवं नेत्रावरणे इत्यादि भावनीयं तत्रैकेन्द्रियाणां रसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रविषयाणां लब्ध्युपयोगानां प्राय
आवरणं प्राय इह एवं बकुलादीनां बदरीवंबकुलादीनां द्वीन्द्रियाणां घ्राणचक्षुःश्रोत्रविषयाणां लब्ध्युपयोगानां   मपीन्द्रियाणां लब्ध्युपयोगाः फलतः स्पष्टोपलक्ष्यन्ते आगमेव
श्रोत्राणां पंचेन्द्रियाणां वकुलानां तावत्प्रवेन्द्रियाणां तु भागं नरविन्नरइंपवं   द्रियाणि वक्तिद्रियाणां वा तथा जन्मतः पुद्गलमन्तर्विद्वेन्द्रियनामा
त्रीन्द्रियाणां नाहवि दवश्रुयानाविमिविनावश्यपविवादमिति   नःश्रायस्फूर्क द्वीन्द्रियाणां घ्राणचक्षुः श्रोत्रेन्द्रियवि
षयाणां लब्ध्युपयोगानां त्रीन्द्रियाणां चक्षुःश्रोत्रविषयाणां चतुरिन्द्रिया।   णां श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्युपयोगावरणं जात्यादिव्यपदिश्यपद
तादृशस्य दृष्ट्यपंचेन्द्रियाणामपि जात्यन्धादीनां चक्षुरादिबधिरीभूतानां चक्षु   रादीन्द्रियलब्ध्युपयोगावरणं तावन्नीयं कर्मसमपीन्द्रियाणां ल
ब्ध्युपयोगावरणमिति वक्तव्यता यत्रयत्र दीर्घत्वमुपरतं वा वदतीति तस्य ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः उदयेन तत्प्रभावाद्भवतीति यत्तु इयात परिणाम्यं प्रकाश
खड्गादिलक्षणं पुद्गलं तेन निपातितेन तस्य मर्मप्रदेशपुद्गलवाइतिया वतद्वहून् पुद्गलान् काष्ठादिलक्षणान् परिणामं सामान्यतया तेषां निपातं जानतस
मर्थः पुद्गलपरिणाममभ्यवहृताहारपरिणाममुपनीयरसादिकमतिदुःखजनकं वेदयति तेन ज्ञानपरिणतिमुपहन्ति मातृत्समावी समानां पुद्गला
नां परिणाममिति विस्रसया पुद्गलानां परिणामः शीतोष्णातपादिलक्षणो वदयतीति तदा ततेन्द्रियोपघातं जनयति तेन ज्ञानपरिणतावुपहता ना
यद्यज्ञानाद्यमपीन्द्रियकर्मप्रसिद्धं वस्तु न जानाति ज्ञानपरिणतेरुपहतत्वात् अयं सापेक्षउदय उक्तो निरपेक्षस्य तु विपाकस्य त्विदं तस्सिंवा उदएणं तितस्यं ४७१

॥

यज्ज्ञानावरणीयकर्मपुद्गलानां विपाकप्राप्तानामुदयेन ज्ञातव्यं न जानाति जाणिउकामेनयाणइ इति ज्ञानपरिणामेन परिणतं अभिन्नं पि ज्ञानपरि
णतमुपघातात् ज्ञातिज्ञाणिज्जविनयाणइ इति प्राक् ज्ञातमपि पश्चान्न जानाति तत उत्सन्नावरणीयकर्मपुद्गलानामुदयात् उन्नमनाणीयावि इत्यादि
ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः उदयेन जीवजन्तुज्ञाना पिनवति बन्धनं ज्ञानतदस्यामीति बहुज्ञानी सर्वथा विपाकरूपं मासादिनायाव संज्ञास्थि
बादितज्ञानापि नवतीत्यर्थः एमणगोयमानाणावरणिज्जे कम्मे इत्याद्युपसंहारवाक्यं कं ये दरिसणावरणिज्जस्सणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं निर्वचनं
वेनमाह गोतमः नवविधः प्रज्ञप्तस्तदेव नवविधत्वं दर्शयति निद्दा इत्यादि निद्राशाब्दार्थं पश्चात्तरदेवक्ष्यामो नावार्थस्तूच्यते पडिबोहासामित्यादि परमिदं
सादेनिद्दनिद्दा पयला पयलापयला इति यस्य पयलपयला यं च कम्मताघ्राणदीपुण   अपरं किंचित्कर्मणो विपाकात् मर्हनिद्दादिणविति
यवावरणसाहणिपाय चक्खुदरिसणावरणे चक्खुः सामान्योपयोगावरणं एव   ज्ञायवेदनीयं कंवएइत्यादि यं वेदयति पुद्गलं
पुत्तरायणीयादिकं पुद्गलं वा इति यान् पुद्गलान् बहून् मृदुत्वायणीयादी   नवेदयति यं वा वेदयति पुद्गलपरिणाममाहिषद
ध्याध्यभ्यवहृताहारपरिणाममित्यर्थः वीससावा पोग्गलाणं परिणाममिति   वर्षासु सम्मूर्च्छनजलरूपं धारोपनिपातरूपं वा यं वेदयति
तेन निद्राद्युदयात् उपघाताद्दर्शनपरिणत्युपघातः एतावता परतश्चक्षुः संप्रतिस्वत   उदयमाह तसिंवा उदएणं तेषां वा दर्शनावरणीयकर्मपुद्
लानामुदयेन दर्शनपरिणतिविघातः इह पासियव्वं न पासइ ततिथा तस्थित् दर्शनपरिणामेन परिणतं अपि ब्रह्मपिज्ञात्यधक्कादिना दर्शनपरिणत्युपघातात् उप
नपतिप्रागृहष्टमपि पश्चान्न पश्यतिदर्शनावरणीयस्य कर्मण उदयेन जीवन्नपि दर्शनापिपापावत्यपि यावत्किंचन्नादितदर्शनापि नवति एस णं गो
यमादरिसणावरणिज्जे कम्मे इत्याद्युपसंहारवाक्यं साया वेयणिज्जस्स णं भंते कम्मस्स इत्यादि प्रश्नसूत्रं निर्वचनमाह गोतम अट्ठविधो
नावः प्रज्ञप्तः अष्टविधत्वमेव दर्शयति मणुन्ना सद्दा इत्यादि मनोज्ञाः शब्दा आत्मनो वेणुवीणादिसंबंधिनः अन्ये आत्मीया इत्यादि स्वदयुक्त
मात्मीयशब्दानां वा कुसुमवान्तयोर्न तिष्ठ वदीतवतात् मनोज्ञारसा इक्षुरसप्रभृतयः मनोज्ञा गंधाः कर्पूरादिसंबंधिनः मनोज्ञानि रूपाणि

सुगतमुपगीतवित्रादिगतानि मनोज्ञाः स्पर्शा हंसतूल्यादिगता मनसि सुखयतीति मनःसुखं तद्वेद्यं यस्मात्सो मनःसुखस्तस्य भावो मनःसुखता सुखितं
मन इत्यर्थः वाचि सुखं वेद्यं यस्मात्सो वाक्सुखस्तस्य भावो वाक्सुखता सर्वेषां श्रोत्रमनःप्रह्लादकारिणी वागिति तात्पर्यार्थः कायसुखं वेद्यं यस्मात्सो काय
सुखस्तद्भावः कायसुखिता सुखितः काय इत्यर्थः एते चाष्टौ पदार्थाः सातावेदनीयस्योदयेन प्राणिनामुपतिष्ठंते ततोक्तोष्टविधः सातावेदनी
यस्यानुभावः परतः सातावेदनीयस्योदयमुपदर्शयति जं वेएइ पुग्गलमित्यादि यं वेदयते पुद्गलं स्रक्चंदनादि यान्वा वेदयते पुद्गलान् स्रक्चं
दनादीन् यं वा वेदयते पुद्गलपरिणामं देशकालवयोवस्थानुरूपाहारपरिणामं वीससा वा यं पुद्गलानां परिणामं विस्रसया वा पुद्गलानां परिणामं
कालेभिलषितं शीतोष्णादि वेदनाप्रतीकाररूपं तेन मनसः समाधानसंपा दनात्सातावेदनीयं कर्मानुभवति सातावेदनीयकर्मफलं
सातं वेदयत इत्यर्थः उक्तः परत उदयः संप्रति स्वत उदयमाह तेसिं वा उदए णं ति तेषां वा सातवेदनीयपुद्गलानामुदयेन मनोज्ञा
द्यादिव्यतिरेकेणापि कदाचित्सुखं वेदयति यथा नैरयिकास्तीर्थंकरज न्मादिकाले एस णं गोयमा इत्याद्युपसंहारवाक्यं
असायावेयणिज्जस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनं पूर्ववत्तथा चाह हे अट्ठविहे अणुभावे पन्नत्ते इत्यादि नामग्राहं स्वविपाकमु
पदर्शयति अमणुण्णा सद्दा इत्यादि अमनोज्ञाः शब्दाः खरादयः श्रोत्रेन्द्रियसंबंधिनश्च गंधकाश्च अमनोज्ञा रसाः स्वरूपप्रतिकूला विनाशः स्वरूपेण का
अमनोज्ञाः गंधाः गवादिशबादिगताः कटुकफलादिगताः अमनोज्ञानि रूपाणि अशुभगतानि अमनोज्ञाः स्पर्शाः कर्कशादयः मणो दुहया इति दुःखितम
न इति दुःखितं आह इति आत्मा वाक्दुःखितेति भावार्थः कायदुहया इति कायेन दुःखं वेद्यं यस्मात्सो कायदुःखस्तद्भावः कायदुःखता दुःखितकाय इत्यर्थः
जं वेएइ इत्यादि यं वेदयते पुद्गलं विषशस्त्रकंटकादि पुद्गलान्वा इति यान्वा पुद्गलान् बहून् विषशस्त्रकंटकादीन् वेदयते यं वा वेदयते पुद्गलप
रिणाममपथ्याहारपरिणामलक्षणं विस्रसया वा यं वेदयते पुद्गलपरिणाममकालेभिलषितशीतोष्णादि परिणामं तेन मनसोऽसमाधानसंपाद
नात् सातावेदनीयं कर्मानुभवति असातावेदनीयकर्मफलमसातं वेदयत इति भावः एतत्परत उदय उक्तः संप्रति स्वत उदयमाह तेसिं वा उदएणं १७२

तितेषां वा असातावेदनीयकर्मपुद्गलानामुदयेनासातं वेदयते एस णं गोयमा इत्याद्युपसंहारवाक्यं मोहणिज्जस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनं
पंचविधोनुभावः प्रज्ञप्तः तदेव पंचविधत्वं दर्शयति सम्मत्तवेयणिज्जे इत्यादि सम्यक्त्वरूपेण यद्वेद्यते सम्यक्त्ववेदनीयं एवं शेषपदेष्वपि भावना वेदनीयमिति भाव
नीयः नवरं यत्प्रशमादिपरिणामकारि तत्सम्यक्त्ववेदनीयं यत्पुनरदेवादिषु देवादिबुद्धिकारि तन्मिथ्यात्ववेदनीयं यत्पुनरुभयस्वभाव मिश्रपरिणामकारि
तन्मिश्रवेदनीयं क्रोधादिपरिणामकारणं कषायवेदनीयं हास्यादिपरिणामकारणं नोकषायवेदनीयं जं वेएइ पुग्गलमित्यादि यं वेदयते पुद्
गलं प्रतिमादिकं पुद्गलान्वा यान् वेदयते बहून्प्रतिमादीन् यं वा पुद्गलपरिणामं देशाद्यनुरूपाहारपरिणामकर्मपुद्गलविशेषोपादानसमर्थं भवति
आहारपरिणामविशेषादपि कदाचित्कर्मपुद्गलविशेषोपादानाद्यथा ब्राह्म्यौ प्रज्ञाद्याहारपरिणामात् ज्ञानावरणीयकर्मपुद्गलानां प्रतिविशिष्टः
क्षयोपशमः उक्तं च उदयक्खयखओवसमोवसमा वि य जं च कम्मुणो भणिया दव्वं खित्तं कालं भवं च भावं च संपप्प विस्रसया वा यं पुद्
गलानां परिणामं अभ्रविकारादिकं यद्दर्शनादेवं विवेकमुत्पद्यते आउं खिज्जइ कालेण धरइ पतिमं नराण संपत्तयः कुसुमि
तकमसारतुल्याः स्वप्नोपलब्धा सदृशा विषयोपभोगाः संकल्पमात्ररमणीयमिदं हि सर्वमित्यादि परिणामनिबंधनं यं वेदयते त
माम्यति मोहनीयं सम्यक्त्वादिकं वेदयते सम्यक्त्वादिवेदनीयादिकं वेदयते सम्यक्त्ववेदनीयादिकर्मफलं प्रशमादि वेदयत इति भावः
एतावता परत उदय उक्तः संप्रति स्वत उदयमाह तेसिं वा उदए णं ति तेषां सम्यक्त्ववेदनीयादिकर्मपुद्गलानामुदयेन प्रशमादि वेदयते एस णं मित्याद्युपसं
हारवाक्यं आउस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनं चतुर्विधोनुभावः प्रज्ञप्तः तदेव चतुर्विधत्वं दर्शयति नेरइयाउए इत्यादि सुगमं जं वेएइ पुग्ग
लं वा इत्यादि यं वेदयते पुद्गलं शस्त्रादिकमायुरपवर्तनसमर्थं बहून् शस्त्रादिरूपान् वेदयते यं वा पुद्गलपरिणामं विषान्नादिपरिणामरूपं विस्रसया
वा यं पुद्गलपरिणामं शीतादिकमायुरपवर्तनक्षमं तापयुद्धमानेन वायुषोऽपवर्तनात् नारकाद्यायुः कर्म वेदयते निहितः स्वत उदयस्य सूत्रमिदं
तेसिं वा उदए णं ति तेषां वा नारकाद्यायुःपुद्गलानामुदयेन नारकाद्यायुर्वेदयते एस णमित्याद्युपसंहारवाक्यं नामकर्म द्विधा शुभनामकर्म अशुभना

प्रज्ञाप०टी०॥ मकर्मवितत्र शुभनामकर्माधिकृत्य सूत्रमाह सुभनामस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनं चतुर्दशविधोनुभावः तदेव चतुर्दशविधं दर्शयति इ
ट्ठा सद्दा इत्यादि एते चेष्टादय आत्मीया एव परिद्रष्टव्यास्तनामकर्मविपाकस्य चिंत्यमानत्वात् तेष्वाद्यत्वादितो इत्येके तदयुक्तं तेषामन्यकर्मोदयनिष्पाद्य
त्वात् इष्टा गतिः मन्दवारणादिगुणकारिणी शिबिकाद्यारोहणस्य लोकइष्टा स्थितिः सहजा सिंहासनादौ वा लोकइष्टलावण्यं छायाविशेषलक्षणं कुं
माद्युद्वेपनतप्तमित्यपरे इष्टा यशःकीर्तिः यशसा युक्ता कीर्तिर्यशःकीर्तिः स्थायि विशेषः दानपुण्यकृता कीर्तिः पराक्रमकृतं यशः इट्ठउट्ठाणबलवीरि
यपुरिसक्कारपरक्कमे इति तत्रोत्थानं देहचेष्टाविशेषः कर्म भ्रमणादि बलं शारीरं सामर्थ्यविशेषः वीर्यं जीवप्रभवः स एव पुरुषकारोऽभिमान
विशेषः स एव निष्पादितस्वविषयः पराक्रमः इट्ठस्सरता कंतस्सरता तत्र इष्टा। शब्दा इति सामान्यात्काविषयविशेषाक्षिप्तदन्यवज्जमतवापेक्षा
वगंतव्या कांतस्वरतेति कांतः कमनीयः सामान्यतो भिलषणीय इ। त्यर्थः कांतः स्वरो यस्य स तथा तद्भावः कांतस्वरता प्रियस्वरतेति
प्रियात्स्त्यात्स्वरयो भिलषणीयः प्रियः स्वरो यस्य स तथा तद्भावः। प्रियस्वरता मणुन्नस्सरयाइ इति उपरतेनापि भावेनापि स्वालंब
नप्रीतिकरन कामितार्थः स्वरो यस्य स मनोज्ञस्वरस्तद्भावो मनो ज्ञस्वरता जं वेएइ इत्यादि यं वेदयति पुद्गलं वीणावर्णकगंध
तांबूलपट्टशिबिकासिंहासनकुंकुमदानराजयोगगुलिकादिलक्षणं तथा च वीणादिसंबंधात् नवं तीष्टाः शब्दादय इति परिभावनीयमतत्सु
स्रग्धियामागंतुसारिणा पुद्गलं वा इति यावद् बहून् पुद्गलान् वेणुवीणादिकान् वेदयति यं पुद्गलपरिणामं कुलपरिणामं ब्राह्मीद्राक्षाहारपरिणामं
विश्रसया वा यं पुद्गलानां परिणामं शुभं जलदादिकं तत्प्रभावात्तान् कंठकलमसउलानभिधानावलोकमपि उपप्रमनासो गायंति मन्नचुवतयोरच्छकातिष्टु
रानित्यादि तत्स्वभावात् शुभनामकर्म वेदयते शुभनामकर्मफलमिष्टस्वरतादिकमनुभवतीति एतावता परत उदय उक्तः इदानीं स्वतस्तमाह तेसिं वा उदएणं ति
तेषां वा शुभनामकर्मपुद्गलानामुदयेन इष्टशब्दादिकं वेदयते एस णं गोयमा इत्याद्युपसंहारवाक्यं दुहनामस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनसू
चप्रयुक्तार्थविपरीतत्वेन भावनीयं गोत्रं द्विधा उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं च तत्र उच्चैर्गोत्रविषयं सूत्रमाह उच्चागोयस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनमष्टविधोनुभावः १९३

प्रज्ञप्ताः तदेवाष्टविधं दर्शयति जाइविसिट्ठया इत्यादयः सुप्रतीताः नवरमेवं जात्यादिविशिष्टा जातिविशिष्टस्य भावो जातिविशिष्टता इत्यादि जं
वेएइ पुग्गलं वा इत्यादि यं वेदयते पुद्गलं बाह्यं द्रव्यादिलक्षणं तथाहि द्रव्यसंबंधाद्राजादिविशिष्टपुरुषसंपरिग्रहाद्वा नीचजातिकुलोत्पन्नोपि ज
त्यादिसंपन्न इव जनस्य मान्य उपजायते बलविशिष्टताऽपि मल्लानामिव लकुटिभ्रमणाद्वा तद्रूपविशिष्टतापि विशिष्टवस्त्रालंकारसंबंधात् त
पोविशिष्टतापि गिरिकंदराद्यारोहणतालापनाकुर्वतः श्रुतविशिष्टतामनोज्ञभूदेशसंबंधात् स्वाध्यायं कुर्वतः लाभविशिष्टतापि विशिष्टरत्ना
दियोगात् ऐश्वर्यविशिष्टतापि धनकनकादिसंबंधादिति पुग्गले वा इति यावद् बहून् पुद्गलान् वेदयते पुद्गलपरिणामं दिव्यफलाद्याहारपरिणामरूपं
विश्रसया वा यं पुद्गलानां परिणामं अकस्मादभिहितजलदागमसंवादादि। लक्षणं तत्प्रभावादुच्चैर्गोत्रं वेदयते उच्चैर्गोत्रकर्मफलं जाति
विशिष्टत्वादिकं तत्रवर्त्तिपरं न वेदयति एतेन परत उदय उक्तः संप्रति स्वतस्तमाह तेसिं वा उदएणं ति तेषां वा उच्चैर्गोत्रकर्मपुद्गला
नामुदयेन जातिविशिष्टत्वादिकं तत्रवर्त्ति एस णं गोयमा इत्याद्य। उपसंहारवाक्यं नीयागोयस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्रा
ग्वत् निर्वचनमष्टविधोनुभावः तमेवाष्टविधमनुभावं दर्शयति जाइ विहीणया इत्यादि सुप्रतीतं जं वेएइ पुग्गलमित्यादि यं वेदया
ति पुद्गलं नीचकर्मसमासेवनरूपं नीचपुरुषसंबंधलक्षणं वा तथाहि। उत्तमजातिसंपन्नोपि यदि नीचैः कर्म करोति अथवा शीलविका
रूपमासेवते चांडालादि वा गच्छति तदा भवति चांडालादिविजनस्य निंद्यः बलहीनता सुखशयनीयादिसंबंधतः रूपविहीनता कुत्सितवस्त्रादिसं
बंधात् तपोविहीनता पार्श्वस्थादिसंसर्गात् श्रुतविहीनता विकथापरसाध्वाभासादिसंसर्गात् लाभविहीनता देशकालानुचितकुक्रयाणकसंप
र्कतः ऐश्वर्यविहीनता कुगृहकुकलत्रादिसंपर्कत इति पुग्गले वा इति यावद् बहून् पुद्गलान् वेदयते यं वा पुद्गलपरिणामं वृंताकीफलाद्या
हारपरिणामरूपं वृंताकीफलं ह्यवकृतं कंडूमुत्पादयति तद्रूपविहीनतामापादयतीत्यादि विश्रसया वा पुद्गलानां परिणामं अभिहितजलदागम
विसंवादलक्षणं वेदयते तत्प्रभावात् नीचैः कर्म वेदयते नीचकर्मफलं जात्यादिविहीनतारूपं वेदयत इत्यर्थः एतावता परत उदय उक्तः संप्रा

प्रज्ञा० वृत्ति॥ निश्चितं नोदयमागच्छति सिंवा उदएणंति तेषां वा नीचैर्गोत्रकर्मपुद्गलानामुदयेन ज्ञात्यादिविहीनतामनुभवति एस णं गोयमा इत्याद्युपसंहारवाक्यं अं
तरायस्स णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राग्वत् निर्वचनं पंचविधं दर्शयति दाणंतराए इत्यादि दानस्यान्तरायो विघ्नः दानान्तरायः एवं सर्वत्र भावनीयं तत्र दाना
न्तरायादानान्तरायस्य कर्मणः फलं लाभान्तरायादयो लाभान्तरायादिकर्मणामिति जं वेएइ पुग्गलं वा इत्यादि यं वेदयति पुद्गलं तथाविधं विशिष्टर
त्नादि संबंधं सूत्रपाततः तद्विषय एव दानान्तरायोदयः संधिच्छेदनाद्युपकरणसंबंधाद्वा लाभान्तरायकर्मोदयः प्रतिविशिष्टाहारसंबंधादनर्घवस्तुसंबंधा
द्वा लाभान्तरायोदयः एवमुपभोगान्तरायकर्मोदयोऽपि भावनीयः तथा लकुटाद्यभिघाताद्वीर्यान्तरायकर्मोदय इति पुद्गलान् वा बहून् त
थाविधान् यान् पुद्गलान् वेदयते यं वा पुद्गलपरिणामं तथाविधाहारौषधादि परिणामरूपं तथा विश्रसातोऽपरिणामरूपं वीर्यान्तरायकर्मोदयः
मंत्राभिसिक्तवासादिगंधपुद्गलपरिणामात् लाभान्तरायोदयो यथा सुवं भुमदिवस्य विश्रसया वा यं पुद्गलानां परिणामं चित्रं शीतादि
लक्षणं तथा हि दृश्यन्ते वस्त्रादिकं दातुकामा अपि शीतादि निपतंत मालाक्य दानान्तरायोदयात् तस्याऽदातार इति तस्य भावात्
पुद्गलपरिणामस्य स्वतस्स मा हाति सिंवा उदएणं ति तेषां वा अन्तरायकर्मपुद्गलानामुदयेनान्तरायकर्मफलं दानान्तरायादिकं वेदयति ए
स णमित्याद्युपसंहारवाक्यं ॥ ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां त्रयोविंशतितमस्य कर्मप्रकृतिपदस्य प्रथमोद्देशकः
॥ ॥ व्याख्यातः प्रथमोद्देशकः इदानीं द्वितीयो व्याख्यायते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरोद्देशके ज्ञानावरणीयादीनामनुभाव उक्तः इह तु ते
षामेव ज्ञानावरणीयादीनामुत्तरप्रकृतिविभाग उच्यते तत्र विनेयानामपरिज्ञातानां प्रश्नयोरपि मूलप्रकृतिविषयप्रश्ननिर्वचनसूत्रमाह ॥ कइ णं भंते इत्यादि सू
गमं संप्रति यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात् ज्ञानावरणीयोत्तरप्रकृतिविषयं सूत्रमाह ॥ नाणावरणिज्जे णं भंते इत्यादि इह आभिनिबोधिकादि इत्यादि ज्ञा
नपंचकप्रयोगपदव्युत्पत्तिविग्रहो भावनीयः आभिनिबोधिकज्ञानस्यावरणीयं आभिनिबोधिकज्ञानावरणीयं एवं श्रुतज्ञानावरणीयमित्यादिष्वपि
भावनीयं दर्शनावरणीयोत्तरप्रकृतीराह ॥ दरिसणावरणिज्जे णं भंते इत्यादि अपि भावनीयं दर्शनावरणीयोत्तरप्रकृतीराह ॥ दरिसणावरणिज्जे णं भंते इ १७४

त्यादि इह कृत्स्नायां नियतं द्राति कुत्सितत्वमविस्पष्टत्वं गच्छति चैतन्यं यस्यां स्वापावस्थायां सा निद्रा यदि वा ईषत्सुप्ते निद्रानखच्छोटिकामात्रेण यस्यां प्रबोध
उपजायते सा स्वापावस्था निद्रा तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि कारणे कार्योपचारात् निद्रा निद्रातोऽतिशायिनी निद्रानिद्रा निद्राशाकपार्थिवादि दर्शना
त् मध्यपदलोपी समासः तस्यां हि चैतन्यस्यात्यंतमस्फुटीभूतत्वात् बहुभिर्घोलनाप्रकारैः प्रबोधो भवति ततः दुःखप्रबोधत्वे
न निद्रातोऽतिशायिनीत्वं तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि निद्रानिद्रा उपचारात् तथा उपविष्ट ऊर्ध्वस्थितो वा प्रचलति घूर्णति यस्यां स्वापावस्थायां सा
प्रचला तद्विपाकवेद्या कर्मप्रकृतिरपि प्रचला पटला इति प्रचलातोऽतिशायिनी प्रचला प्रचलाप्रचला पूर्ववन्मध्यपदलोपी समासः सा हि चंक्रमणादि क
मपि कुर्वत उदयमागच्छति ततः स्थानस्थितस्य प्रचलाप्रकृत्या अस्या अ तिशायिनीत्वं घीणद्धी इति स्त्याना पिंडीभूता ऋद्धिरात्मशक्तिरूपा यस्यां
स्वापावस्थायां सा स्त्यानर्द्धिः सत्यां हि विप्रथमसंहननस्य केशवार्द्धबलसम द्धर्द्धात्मशक्तिरुपजायते प्रवचने किल प्रदेशः क्वापि ग्रामः क्षुल्ल
कः स्त्यानर्द्धिनिद्रासहितो द्विरददर्शनं दिवा चलीकृतमतस्मि नु द्विरदं हस्तिनमवधार्य रजन्यामुत्थाय दंतयुगलमानः स्व
वायतनद्वारे तमुद्दालमुत्पाट्य स्वापावस्थामुपागतः प्रसुप्तो वा निद्रादि तथा चक्षुषा दर्शनं चक्षुर्दर्शनं तस्यावरणीयं चक्षुर्दर्श
नावरणीयमचक्षुर्दर्शनं शेषेन्द्रियमनोभिर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनं तस्या चाव रणीयमचक्षुर्दर्शनावरणीयमवधिरेव दर्शनं तस्यावरणीयमव
धिदर्शनावरणीयं केवलमेव दर्शनं तस्यावरणीयं केवलदर्शनावरणीयं इह निद्रापंचकं प्राप्तायाः दर्शनलब्धेरुपघातकृत् दर्शनावरणचतुष्टयं
तु मूलत एव दर्शनलब्धिमुपहंति तथाहि निद्रोदयः समधिगताया दर्शनलब्धेरुपघातकृत् दर्शनावरणचतुष्टयं तु उद्गमोच्छेदित्वात्
समूलघातं हंति दर्शनलब्धिमिति वेदनीयं द्विधा सातवेदनीयमसातवेदनीयं च सातं सुखं तद्रूपेण यद्वेद्यते तत्सातवेदनीयं तद्विपरीतमसातवेदनीयं
किमुक्तं भवति यस्योदयात् शारीरमानसं सुखमनुभवति तत्सातवेदनीयं यस्योदयात्पुनः शारीरमानसं दुःखमनुभवति तदसातवेदनीयमिति।
कमष्टविधमज्ञानादि विषयभेदात् मोहनीयं द्विधा दर्शनमोहनीयं चारित्रमोहनीयं च दर्शनं सम्यक्त्वं तन्मोहयतीति दर्शनमोहनीयं चारित्रमो

पु. १०८ द्वि॥ वाद्यतरायोगप्रवृत्तिनिवृत्तिनिमित्तं शुद्धात्मपरिणामरूपं तत्स्याद्यतीति वा रिव मोहनीयं यच्छास्त्रे भगवतानकालदेशवको दर्शनमोहनीयं त्रिविधं तद्यथा
सम्यक्त्ववेदनीयं मिथ्यात्ववेदनीयं मिश्रवेदनीयं चेति तत्र जिनप्रणीततत्त्वश्रद्धानात्मकेन सम्यक्त्वरूपेण यद्वेद्यते तत्सम्यक्त्ववेदनीयं यत्पुनर्जिनप्रणीत
तत्त्वाश्रद्धानात्मकेन मिथ्यात्वरूपेण वेद्यते तन्मिथ्यात्ववेदनीयं यत्तु मिश्ररूपेण जिनप्रणीततत्त्वेषु न श्रद्धानं नापि निंदा तद्रूपेण वेद्यते तन्मिश्रवे
दनीयं कथं दर्शनमोहनीयं न हि तत् दर्शनं मोहयति तस्य शुद्धात्मादिपरिणामरूपत्वात् इह सम्यक्त्ववेदनीयं मिथ्यात्वप्रकृतिः तत्ताऽतिवा
स्तं नवात् अपशमिकक्षायिकदर्शनमोहनीवेदं दर्शनमोहनीयमित्युच्यते चारित्रमोहनीयं द्विविधं कषायवेदनीयं नोकषायवेदनीयं च
तत्र यत् क्रोधादिकषायरूपेण वेद्यते तत्कषायवेदनीयं यत्पुनः स्त्रीवे   दादिनोकषायरूपेण वेद्यते तन्नोकषायवेदनीयं यच्छास्त्रे भगवता
कालदेशवको तत्र कषायवेदनीयं षोडशविधं क्रोधमानमायालो   भानां प्रत्येकमनंतानुबंधप्रत्याख्यानाप्रत्याख्यानावरणसंज्वल
नरूपत्वात् तत्रानंतं संसारमनुबध्नंतीत्येवंशीला अनंतानुबंधिन   : उक्तं च अनंतान्यनुबध्नंति यतो जन्मानि भूतये ततोऽनंतानुबं
धसंज्ञा क्रोधाद्येषु नियोजिता एषामुदयाद् न तादृश दिनातमपि ना।   मतत्रयमवर्धः संबुद्धांत संबध्यमानत्वेन तस्मात्तेषां वेदनंतानुवाये
योजना: उक्तं च नायाडयति यन्न स्वमनतनसात्येनवि: कषायास्तेसयाड्   नतानंतानुबंधिनो वाप्यत स्पष्टांत भावसर्वप्रत्याख्यानं तदेशप्रत्याख्यानं च त
एषामुदयात् न लभ्यते तत अप्रत्याख्याना: सर्वनिषेधवचनाय नञ् उक्तं च स्वल्पमपि नोत्सहेद्येषां प्रत्याख्यानसंज्ञा तादृशी एषु निवेशिता तस्माद प्र
त्याख्यानसंज्ञा तादृशी एषु निवेशिता ततः प्रत्याख्यानं सर्वविरतिरूपमावियते यैस्ते प्रत्याख्यानावरणा: आदेव सर्वसावद्यविरतिः प्रत्याख्यानमुदाहृतं
तदावरणसंज्ञा ततस्तृतीयेषु निवेशिता तात्पर्यां परीषहोपसर्गनिपाते सति चारित्रमपि सम्यक् ईषत्ज्वलयंतीति संज्वलना उक्तं च संज्वलयंति यतिं यत्संविग्नं सर्व
पापविरममितिरतस्मात् संज्वलनाड त्यप्रशमकरा तिरम्यान्त अन्यत्रापि कृशाक्षादीन् विषयान् प्राप्य संज्वलयंति यतो मुहु: तत: संज्वलनाड्ना नैव ... ना मिदाः
ध्यातह्र रूपं च एष पंच पूर्वपरिसीमा मिदं ऊर्ध्व लातपुनरावृत्ति विपरीत यराईसतिमोवर्त्तविहोकोहातणेसलयाकठठियसेलत्थंतावमोमाणो मायावलेहगोमुत्ति १७५

मिंढसिंगघणवंसिमूलसमा लोहादालिहवंजणकद्दमकिमिरागसारिच्छा पवरकचलमासवरसरजावज्जीवाणुगामिणोकममाइ देवनरतिरियनार
यगइसाहणा हेयवातणियाइत्थीवेयइतिवेदउतस्तातिवेदः स्त्रियाः पुमांसं प्रत्यभिलाषइत्यर्थः तद्विपाकवेद्यं कर्मापि स्त्रीवेदः पुरुषस्य वेदः पुरुष
स्य स्त्रियं प्रत्यभिलाषइत्यर्थः तद्विपाकवेद्यं कर्मापि पुरुषवेदो नपुंसकवेदः नपुंसकस्य स्त्रियं पुरुषं च प्रत्यभिलाषइत्यर्थः तद्विपाकवेद्यं कर्मापि नपुं
सकवेदः तथा यदुदयाज्जंतिमित्तमंतिनित्तं वाहसति स्मयते वा तत् हास्यमोहनीयं यदुदयात् हास्याय तत् रेषु वस्तुषु प्रमादमाधत्ते तत् रतिमोहनीयं
यदुदयवशात् पुनर्बाह्यांतरेषु वस्तुषु अप्रीतिं करोति मोहनीयं यदुदयात् प्रियविप्रयोगादौ उरस्ताडमाक्रंदति परिदेवते भूमौ विलुठति दी
र्घं निश्वसिति तत् शोकमोहनीयं यदुदयवशात् निमित्तमनिमित्तं वा तथारूप   स्वसंकल्पात् बिभेति तत् भयमोहनीयं यदुदयवशात् पुन:
शुभमशुभं वा वस्तु जुगुप्सते तत् जुगुप्सामोहनीयं जुगुप्सा कुत्सेत्यर्थः ।   नीयं जुगुप्सामोहनीयं एवं सर्वपदेष्वपि विग्रहो नोकषा
यः नोकषायता चामीषां हास्यादीनां कषायसहचारित्वात् केऽपि क।   षायैः सह संचीर्यंते त्वेतानुच्यते आद्यैर्द्वादशभि
मिश्रमादिभिर्षोडशकषायैपुक्ती हास्यादीनामवस्थानं तेनेवभावेद   नंतरायमेव तेषामपि प्ररूपणाय प्रवृत्तिः अथवा एते प्रादुर्भवं
तः अवश्यं कषायानुद्दीपयंति ततः कषायसहचारिणः एवं वा नोशब्दः साहचा   र्यइष्टव्यः कषायैः सहचारिणो नोकषाया इति उक्तं च कषा
यसहवर्त्तित्वात् कषायप्रेरणादपि हास्यादिनवकस्योक्ता नोकषायकषायता आयु: कर्मचतुःप्रकारं नाम कर्म द्विचत्वारिंशद्विधं तत्र चत्वारिंशत्
लदानाद गतिनामेत्यादि गम्यते तथाविधकर्मसचिवैः प्राप्यते इति गतिः नारकत्वादिपर्यायपरिणतिः सा चतुर्धा तद्यथा नरकगतिः तिर्यग्गतिः तिर्यग्ग
तिर्मनुष्यगतिर्देवगतिश्च तन्निबंधनं नाम गतिनाम तदपि चतुर्धा नरकगतिनामेत्यादि तथा एकेंद्रियादीनामेकेंद्रियत्वादिरूपसमानपरिणामलक्षणमे
केंद्रियादिशब्दव्यपदेशभाक् यत्सामान्यं सा जातिः तन्निबंधनं नाम जातिनाम इदमत्र तात्पर्यं द्रव्यरूपमिंद्रियमंगोपांगनामनिंद्रियपर्याप्तिनामसामर्थ्या
५ भिहितं भावरूपं तु स्पर्शनादींद्रियावरणक्षयोपशमसामर्थ्यात् क्षायोपशमिकानींद्रियाणि इति वचनात् यत् पुनरेकेंद्रियादिशब्दप्रवृत्तिनिबंधनं तथा

प्रक्रा०वृत्ति॥

स्वरूपसमानपरिणतिलक्षणसामान्यं तदनन्यसाधारणं जातिनामेति विवक्षितत्वं जातिनाम पंचधा तद्यथा एकेंद्रियजातिनाम यावत् पंचेंद्रियजातिनाम त
थाशीर्यत इति शरीरं तत्पंचधा तद्यथा औदारिकं वैक्रियमाहारकं तैजसं कार्मणं एतानि प्रागेव व्याख्यातानीति तन्निबंधननामापि पंचधा तद्यथा औदारिक
नाम वैक्रियनाम इत्यादि तत्र यदुदयादौदारिकशरीरयोग्यान् पुद्गलानादाय औदारिकशरीररूपतया परिणमयति परिणमय्य च जीवप्रदेशैः
सह परस्परानुगमरूपतया संबंधयति तदौदारिकशरीरनामान्यथापि भावनीया शिरांसि शरीरस्यांगान्यष्टौ शिरःप्रभृतीनि तदुक्तं च सीसमुरोयरपिट्ठी दो
बाहू ऊरुया य अट्ठंगा इति उपांगानि अंगावयवभूतान्यंगुल्यादीनि शेषाणि तत्प्रत्यवयवभूतान्यंगुलिपर्वरेखादीनि अंगोपांगानि अंगानि च उपांगा
नि च अंगोपांगानि अंगोपांगानि चेत्यादावेकशेषस्त्वयमित्यकारा काराथः तन्निमित्तं नाम शरीरांगोपांगनाम तत्त्रिविधं तद्यथा औदा
रिकांगोपांगनाम वैक्रियांगोपांगनाम आहारकांगोपांगनाम तत्र यदु दयवशादौदारिकशरीरत्वेन परिणतानां पुद्गलानामंगो
पांगविभागपरिणतिरूपजायते तदौदारिकांगोपांगनाम एवं वै क्रियाहारकांगोपांगनामापि भाव्यं तैजसकार्म
णयोस्तु जीवप्रदेशसंस्थानानुरोधित्वान्नास्त्युपांगसंभवः नवाबध्यात इति तिबंधनं यदौदारिकपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां
च परस्परं तैजसादिपुद्गलैर्वा सह संबंधजनकं तद्बंधननाम आह च मूलटीका कारः विद्यते तत्कर्म यन्निमित्तादि संयोगापत्तिराविर्भवति यथा
काष्ठद्वयानिर्देकास्यकरणं जतुकारणमिति तत्पंचधा तद्यथा औदारिकबंधननाम वैक्रियबंधननाम आहारकबंधननाम तैजसबंधननाम का
र्मणबंधननाम तत्र यदुदयवशादौदारिकपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं तैजसादिपुद्गलैश्च सह संबंध उपजायते तदौदारिकबंधनं यदुद
याद्वैक्रियपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं तैजसकार्मणपुद्गलैश्च सह संबंधस्तद्वैक्रियबंधनं यदुदयादाहारकपुद्गलानां गृहीतानां गृह्य
माणानां च परस्परं तैजसकार्मणपुद्गलैश्च सह संबंधस्तदाहारकबंधनं यदुदयात्तैजसपुद्गलानां गृहीतानां च परस्परं कार्मणपुद्गलैश्च सह संबंधस्त
त्तैजसबंधननाम यदुदयात्कार्मणपुद्गलानां गृहीतानां गृह्यमाणानां च परस्परं संबंधस्तत्कार्मणबंधननाम तथा संघात्यंते औदारिकादिपुद्गला येन १९६

तत्संघातं तच्च तन्नाम च संघातनाम तदपि पंचधा तद्यथा औदारिकसंघातनाम वैक्रियसंघातनाम आहारकसंघातनाम तैजससंघातनाम कार्मण
संघातनाम तत्र यदुदयवशादौदारिकपुद्गला औदारिकशरीररचनानुकारिसंघातरूपा जायंते तदौदारिकसंघातनाम एवं वैक्रियादिशरीरसंघात
नामस्वपि भावनीयं संघयणनामेति संहनननाम संहननमस्थिरचनाविशेषः आह च मूलटीकाकारः संहननमस्थिरचनाविशेष इति तत्तयः शाह सूत्रे
शक्तिविशेष एव संहननमिति तथा चतुर्थः सूत्रमतिविमलसंहननमिति सप्रांतः मूलटीकाकारेणापि सूत्रानुयायिना संहननस्यास्थिरचनाविशेषा
त्मकस्य प्रतिपादितत्वादिति यत एकेंद्रियाणां सेवार्तसंहननमत्र न्याकृतं तट्टीकाकारेण समाहितमौदारिकशरीरत्वादुपचारत इदमुक्तमिष्टं न तु तत्त्व
ह्यतिष्य इति तत्र शक्तिविशेषः स्यात्ततो देवानां नैरयिकाणां च संहननेषु। स्यात् अथवत्तत्रसाक्षात्संहननं तु कास्यात् तं सूत्रस्वरूपका
विसंवादित्वं सर्वास्थिरचनाविशेष औदारिकशरीर एव नान्येषु शरीरेषु तेषामस्थिरहितत्वात् तच्च षोढा तद्यथा वज्रऋषभनाराचं नाराचं अ
र्द्धनाराचं कीलिका सेवार्तं च तत्र वज्रं कीलिका ऋषभः परिवेष्टनप ट्टः नाराचमुभयतो मर्कटबंधः उक्तं च रिसयाहायदा
इयपट्टं वज्रं पुण कीलिया मुणेयव्वा उभओ मक्कडबंधो नारायं तं वि। याणाहि तत्र द्वयोरस्थ्नोरुभयतो मर्कटबंधेन बद्धयोः प
ट्टाकृतिना तृतीयेनास्थ्ना परिवेष्टितयोरुपरि तदस्थित्रयभेदि कीलिका। ख्यं वज्रनामकमस्थि यत्र भवति तद्वज्रऋषभनाराचसंहननं यत्र
तु कीलिकारहितं संहननं तद्ऋषभनाराचं यत्र त्वस्थ्नां मर्कटबंध एव केवलो भवति तत्संहननं नाराचं यत्र त्वेकपार्श्वे मर्कटबंधो द्वितीयपार्श्वे च
कीलिका तदर्द्धनाराचं संहननं यत्रास्थीनि कीलिकामात्रबद्धान्येव भवंति तत्संहननं कीलिकाख्यं यत्र पुनः परस्परपर्यंतमात्रसंस्पर्शलक्षणां से
वामागतानि अस्थीनि नित्यमेव स्नेहाभ्यंगादिरूपां परिशीलनामाकांक्षंति तत्सेवार्तं संहननमेतन्निबंधनं संहनननामापि षोढा तद्यथा वज्रऋष
भनाराचसंहनननाम ऋषभनाराचनाम नाराचनाम अर्द्धनाराचनाम कीलिकानाम सेवार्तनाम तत्र यदुदयाद्वज्रऋषभनाराचसंहननं भवति
तद्वज्रऋषभनाराचसंहनननाम एवं शेषसंहनननामस्वपि भावनीयं तथा संस्थानमाकारविशेषस्तेष्वेव

प्रज्ञा० वृत्तिः ।।

दीतसंघातनिबन्धस्य औदारिकादिपुद्गलरूपसंस्थानविशेषस्य कर्मणउदयाद्भवति तत्संस्थाननाम तच्च षोढा तद्यथा समचतुरस्रसंस्थाननाम न्यग्रोधपरि
मंडलसंस्थाननाम सादिसंस्थाननाम वामनसंस्थाननाम कुब्जसंस्थाननाम हुंडसंस्थाननाम तत्र यदुदयात्समता समचतुरस्रसंस्थानमुपजायते तत्समचतु
रस्रसंस्थाननाम यदुदयात्पुनर्न्यग्रोधपरिमंडलसंस्थाननाम एवं शेषाण्यपि वाच्यानि तथा वर्ण्यते अलंक्रियते शरीरमनेनेति वर्णः स च पंचप्रकारः श्वेत
पीतरक्तनीलकृष्णभेदात्तन्निबंधनं वर्णनामापि पंचधा तद्यथा श्वेतवर्णनाम पीतवर्णनाम नीलवर्णनाम रक्तवर्णनाम कृष्णवर्णनाम तत्र यदुदयाज्जंतु
शरीरेषु श्वेतवर्णप्रादुर्भावो यथा बिसकंदिकादीनां तत् श्वेतवर्णनाम एवं शेषवर्णनामान्यपि भावनीयानि तथा गंध्यते आघ्रायते इति गंधः
सुरभिगंधो दुरभिगंधश्च तन्निबंधनं गंधनामापि द्विधा तद्यथा सुरभिगंधनाम दुरभिगंधनाम तत्र यदुदयाज्जंतुशरीरेषु सुरभिगंध उप
जायते यथा शतपत्रमालतीकुसुमादीनां तत् सुरभिगंधनाम यदुदयात् दुरभिगंधः शरीरेषु उपजायते यथा लसुनादीनां तत् दु
रभिगंधनाम तथा रस्यते आस्वाद्यते इति रसः स पंचधा तिक्तकटुकषायाम्लमधुरभेदात्तन्निबंधनं रसना
मापि पंचधा तद्यथा तिक्तनाम कटुनाम कषायनाम अम्लनाम मधुरनाम तत्र यदुदयाज्जंतुशरीरेषु तिक्तो रसो भवति यथा मरिचादी
नां तत् तिक्तरसनाम एवं शेषाण्यपि रसनामानि भावनीयानि तथा स्पृश्यते इति स्पर्शः स च कर्कशमृदु
लघुगुरुस्निग्धरूक्षशीतोष्णभेदादष्टप्रकारः तन्निबंधनं स्पर्शनामाप्यष्टप्रकारं तत्र यदुदयाज्जंतुशरीरेषु कर्कशः स्पर्शो भवति यथा पाषाणविशे
षादीनां तत् कर्कशस्पर्शनाम एवं शेषाण्यपि स्पर्शनामानि भावनीयानि तथा यदुदयात् प्राणिनां शरीराणि न गुरूणि नापि लघूनि किंत्वगुरुलघु
रूपाणि भवंति तदगुरुलघुनाम तथा यदुदयात् स्वशरीरावयवैरेव शरीरांतःपरिवर्द्धमानैः प्रतिजिह्वागलवृंदलंबकचोरदंतादिभिरुपहन्यते यद्वा स्वयं
कृतोद्बंधनभैरवप्रपातादिभिरुपघातस्तदुपघातनाम तथा यदुदयाद्दर्शनमात्रेणैव वाक्सौष्ठवेन वा महानृपसभामपि गतः सभ्यानामपि त्रासमा
पादयति प्रतिवादिनश्च प्रतिभाविघातं करोति तत्पराघातनाम तथा कूर्परलांगलगोमूत्रिकाकारेण यथाक्रमं द्वित्रिचतुःसमयप्रमाणेन विग्र १५७

हेण गच्छतो जीवस्यानुश्रेणि नियतगमनपरिपाटी आनुपूर्वी तद्विपाकवेद्यं नामकर्मापि कारणे कार्योपचारादानुपूर्वीनाम तच्च
तुर्धा तद्यथा नैरयिकानुपूर्वीनाम तिर्यगानुपूर्वीनाम मनुष्यानुपूर्वीनाम देवानुपूर्वीनाम तथा यदुदयवशादात्मनः उच्छ्वासनिःश्वासलब्धिरुपजायते
तदुच्छ्वासनाम आह यद्येवमुच्छ्वासपर्याप्तिनाम्नः कोऽपयोगः उच्यते उच्छ्वासनाम्न उच्छ्वासनिःश्वासयोग्यपुद्गलग्रहणमोक्षविषया लब्धिरुप
जायते सा च लब्धिर्निःश्वासपर्याप्तिमंतरेण स्वफलं साधयितुं न खलु उच्छ्वासादिपुद्गलग्रहणशक्तिसामर्थ्ये शक्तिमंतरेण स्वफलसमर्थात्तत उच्छ्वासपर्याप्ति
निष्पादनार्थमुच्छ्वासपर्याप्तिनाम्न उपयोगः एवमन्यत्रापि पर्याप्तौ लब्धौ च विषयविभागो भावनीयः तथा यदुदयाज्जंतुशरीराणि स्वरूपे
णानुष्णान्यपि उष्णप्रकाशलक्षणमातपं कुर्वंति तदातपनाम तद्विपाकश्च। सूर्यमंडलगतेषु पृथिवीकायिकेष्वेव न वह्निकायिकेषु प्रवचनेन निषेधात्तत्रो
ष्णस्पर्शनामोदयात् उत्कटलोहितवर्णनामोदयाच्च प्रका शकत्वमिति तथा यदुदयाज्जंतुशरीराण्यनुष्णप्रकाशरूपमुद्
द्योतं कुर्वंति यथा यतिदेवोत्तरवैक्रियचंद्रनक्षत्रतारकावि मानरत्नौषधयश्च तदुद्योतनाम तथा विहायसा गतिर्गम
नं विहायोगतिः ननु सर्वगतत्वात् विहायसः संभवान्यया गतिर्न संभ वतीति किमर्थं विशेषणं व्यवच्छेद्याभावात् सत्यमेतत् किंतु
द्विगतिरिति नामद्वयमस्तीति पौनरुक्त्याशंका स्या दतः स्यात्तदपोहार्थं विहायसा विशेषणं विहायसा गतिर्नतु ना
रकादिपर्यायपरिणतिरूपा गतिरिति विहायोगतिः सा द्विधा प्रशस्ता अप्रशस्ता च तत्र प्रशस्ता हंसगजवृषभादीनां अप्रशस्ता खरोष्ट्रमहिषादीनां तद्वि
पाकवेद्यं विहायोगतिनामकर्म द्विधा प्रशस्तविहायोगतिनाम अप्रशस्तविहायोगतिनाम चेति तथा त्रसंति उष्णाद्यभितप्ताः संतो विवक्षित
स्थानादुद्विजंते गच्छंति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानांतरमिति त्रसा द्वीन्द्रियादयस्तत्पर्यायपरिणतिवेद्यं नामकर्मापि त्रसनाम तथा यदुदयादुष्णा
द्यभितापेऽपि तत्स्थानपरिहारासमर्थाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः स्थावरास्तेषां यत्तत्स्थावरनाम तथा बादरनाम यदुदयाज्जीवा बादरा भ
वंति बादरत्वं परिणामविशेषः यद्वशात् पृथिव्यादेरेकैकस्य जंतुशरीरस्य चक्षुर्ग्राह्यत्वं नापि बहूनां समुदाये चक्षुषा ग्रहणं भवति तद्वि

प्रज्ञाप० वृत्तिः॥

रीतं सूक्ष्मनामापि समुदितानामनेकशरीराणां चक्षुर्ग्राह्यता न भवति उक्तं च आवश्यकचूर्णौ मूलटीकायां सूक्ष्मनामोदयात्सूक्ष्मो भवति अत्यंतसू
क्ष्मो ऽतींद्रिय इत्यर्थः इति पर्याप्तकनामोदयात् स्वयोग्यपर्याप्तिनिर्वर्त्तनसमर्थो भवति पर्याप्तिर्नाम आहारादिपुद्गलग्रहणपरिणमनहेतुरात्मनः श
क्तिविशेषः एतच्च प्रागेवोक्तमिति तद्विपरीतमपर्याप्तकनाम तथा यदुदयात् जीवं जीवं प्रति भिन्नं शरीरं तत्प्रत्येकनाम यदुदयवशात् पुनरनंतानां जी
वानामेकं शरीरं भवति तत्साधारणनाम तथा यदुदयवशात् शरीरावयवानां शिरोऽस्थिदंतादीनां स्थिरता भवति तत्स्थिरनाम तद्विपरीतमस्थिरनाम यदुदयव
शात् जिह्वादीनामवयवानामस्थिरता भवति तदस्थिरनाम तथा यदुदयान्नाभेरुपरितना अवयवाः शुभा जायंते तत् शुभनाम यदुदयवशान्नाभेरधस्त
नाः पादादयोऽवयवा अशुभा भवंति तदशुभनाम तथाहि शिरसा स्पृष्टस्तु ष्यति पादेन तु रुष्यति कामिन्याः पादेनापि स्पृष्टो नायकस्तुष्यतीति ततो
व्यभिचार इति चेत् न तस्य प्रीतिः स्यादुपचारादनीयनिबंधनत्वात् वस्तु स्थितिस्तु यथोक्तरूपैवेत्यदोषः तथा यदुदयवशादनुपकृदपि
सर्वस्य मनःप्रियो भवति तत्सुभगनाम तद्विपरीतं दुर्भगनाम। यदुदयादुपकारकृदपि जनस्य द्वेष्यो भवति उक्तं च अ
णुवकए वि बहूणं जो होइ पिओ तस्स सुभगनामुदओ उवगारकारगो वि जणस्स वेसो दुभगनामुदए सुभगुदए वि जओ कोइ किंचि वा जस्स दुट्ठो
सुभगोदये वि जायइ तद्दोसा अभव्वाणं तित्थयरो यथा यदुदय वशाज्जीवस्य स्वरः श्रोतॄणां प्रीतिहेतुरुपजायते तत् सुस्वरनाम तद्वि
परीतं दुःस्वरनाम यदुदयात्स्वरः श्रोतॄणामप्रीतये भवति तथा यदुदयवशात् यच्चेष्टते भाषते वा तत्सर्वं लोकः प्रमाणीकरोति दर्शनसमनं
तरमेव ज्ञात्वाभ्युत्थानादि समाचरति तदादेयनाम तद्विपरीतमनादेयनाम यदुदयवशादुपपन्नमपि ब्रुवाणो नोपादेयवचनो भवति ना
भ्युपक्रियमाणोऽपि जनस्तस्याभ्युत्थानादि समाचरति तथा तपःशौर्यत्यागादिना समुपार्जितेन यशसा कीर्त्तनं संशब्दनं यशःकीर्त्तिः संशब्दनं यशः
कीर्त्तिः यद्वा यशः सामान्येन ख्यातिः कीर्त्तिर्गुणोत्कीर्त्तनरूपा प्रशंसा अथवा सर्वदिग्गामिनी पराक्रमकृता वा सर्वजनोत्कीर्त्तनीयगुणता
यशः एकदिग्गामिनी पुण्यकृता वा कीर्त्तिः तदुदयवशाद्भवतस्तद्यशःकीर्त्तिनाम यदुद १९८

॥

यवशान्मध्यस्थस्यापि जनस्याप्रशस्यो भवति तदयशःकीर्त्तिनाम तथा यदुदयाज्जंतुशरीरेषु स्वस्वजातौ अंगप्रत्यंगानां प्रतिनियतस्थानवर्त्ति
ता भवति तन्निर्माणनाम तच्च सूत्रधारकल्पं तदभावे हि तद्भृतककल्पैः अंगोपांगनामादिभिर्निवर्त्तितानामपि शिरउदरादीनां स्थानव्यतिनियमः स्यात् तथा यदु
दयवशात् अष्टमहाप्रातिहार्यप्रमुखाश्चतुस्त्रिंशदतिशयाः प्रादुःष्यंति तत्तीर्थकरनाम तदेवमुक्ता नामकर्मणो द्विचत्वारिंशद्भेदाः संप्रत्येतेषामे
व गत्यादीनामवांतरभेदप्रतिपादनार्थमाह गइनामे णं भंते कम्मे कइविहे पन्नत्ते इत्यादि सममपि निगदसिद्धं उक्ता नामकर्मणो भेदाः
संप्रति गोत्रकर्मभेदानाह उच्चागोए णं भंते इत्यादि यदुदयवशादुत्तमजातिकुलबलतपोरूपैश्वर्यश्रुतसत्काराभ्युत्थानासनप्रदानांजलिप्रग
हादिसंभवस्तदुच्चैर्गोत्रं यदुदयवशात्तु ज्ञानादिसंपन्नोऽपि निंदां लभते हीन। तज्जात्यादिसंभवं नीचैर्गोत्रमुक्ता गोत्रभेदाः संप्रत्यंत
रायभेदानाह उच्चागोए णं भंते कम्मे कइविहे पन्नत्ते इत्यादि सुगमं संप्रति तरायभेदानाह अंतराए णं भंते कम्मे कइविहे इत्या
दि तत्र यदुदयवशात् सति विभवे समागते च गुणवति पात्रे दत्तम। स्मै महाफलमिति जानन्नपि दातुं नोत्सहते तद्दानांत
रायं तथा यदुदयवशाद्दानगुणेन प्रसिद्धादपि दातुर्गृहे विद्यमानमपि देय मर्थजातं याञ्चाकुशलोऽपि गुणवानपि याचको न लभते त
ल्लाभांतरायं तथा यदुदयवशात् सत्यपि विशिष्टाहारादिसंभवे असति च प्रत्या। ख्याने परिणामे वैराग्ये वा केवलकार्पण्यान्नोत्सहते भोक्तुं
तद्भोगांतरायं एवमुपभोगांतरायमपि भावनीयं नवरं भोगोपभोगयोरयं विशेषः सकृद्भुज्यत इति भोगः आहारमाल्यादि पुनः पुनर्भुज्य
त इत्युपभोगो वस्त्रालंकारादिः उक्तं च सइ भुज्जइत्ति भोगो सो पुण आहारपुप्फमाईओ उवभोगो उ पुणो पुण उवभुज्जइ वत्थवलयाई तथा
यदुदयात् सत्यपि नीरुजि शरीरे यौवनिकायामपि वर्त्तमानोऽल्पप्राणो भवति यथावा बलवत्यपि शरीरे साध्येऽपि प्रयोजने हीनसत्त्वतया न प्रव
र्त्तते तद्वीर्यांतरायं उक्ता मूलोत्तरप्रकृतिभेदाः संप्रति उत्तरप्रकृतीनां यथाक्रमं स्थितिप्रतिपादनं विवक्षुः प्रथमतो ज्ञानावरणीयस्य पंचप्रका
रस्यापि विषये प्रश्नसूत्रमाह णाणावरणिज्जस्स णं भंते कम्मस्स केवइ कालं ठिई पन्नत्ता इति ज्ञानावरणीयस्य मतिश्रुतावधिमनःपर्यायके

वलावरणानंदतः एवंप्रकारस्य कर्मणो भदंत कियंतं कालं यावत् स्थितिः प्रज्ञप्ता एवमुक्ते भगवानाह गोतम जघन्येनांतर्मुहूर्तं तच्च सर्वलघु सूक्ष्म
संपरायस्योत्कृष्टकस्य गुणस्थानकचरमसमयवर्तमानस्यावसेयम् उत्कर्षतस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः सा च मिथ्यादृष्टेरुत्कृष्टसंक्लिष्टस्य वर्त
मानस्यावसातव्या तादृक्षप्रियतापाउक्तस्य वश्यास्यां तर सिद्धं इदमष्टव्याकरणं त्रीणि वर्षसहस्राणि आबाधोनाकर्मस्थितिः कर्मदलिकनिषेक
इति किमुक्तं भवति उत्कृष्टस्थितिर्द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा द्विविधा स्थितिः कर्मरूपतावस्थानलक्षणा अनुभवयोग्या च तत्र कर्मरूपतावस्थानलक्षणां स्थिति
मधिकृत्येदमुक्तं त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोट्यः इति अनुभवयोग्या च वर्षसहस्रत्रयोना यत आह त्रीणि वर्षसहस्राणि आबाधा किमुक्तं भवति ज्ञानाव
रणीयं कर्मोत्कृष्टस्थितिकं बद्धं सत् बंधसमयादारभ्य त्रीणि वर्षसहस्राणि यावत् न किंचिदपि स्वोदयतो जीवस्य बाधा
मुत्पादयति तावत्कालमध्ये दलिकनिषेकस्याभावात् तत ऊर्ध्वं दलि कनिषेकः तथा चाह अबाधोना अबाधाकालपरिहीना अनु
भवयोग्या कर्मस्थितिः किमुक्तं भवति कर्मनिषेकः स चैवं प्रथम स्थितौ प्रभूतं द्वितीयस्थितौ विशेषहीनः तृतीयस्थितौ
विशेषहीनः एवं विशेषहीनो विशेषहीनस्तावद्वक्तव्यो यावदुत्कृष्टस्थितिचरमसमयः एतावता च यदुक्तमपर्याप्त(?)
यात्वद्धितापि सर्वकर्मप्रकृतिप्राभृतबंधस्थानप्ररूपणा अबाधाकंडकप्ररूपणा नि षेकप्ररूपणा अल्पबहुत्वप्ररूपणा चेति तत्रोत्कृष्टाबाधाकंडक
प्ररूपणा उत्कृष्टनिषेकप्ररूपणा च दर्शिता भवति अबाधाकालपरिहीना प्रायस्थापयितव्या यस्य यावत्यः सागरोपमकोटीकोट्यः तस्य तावंति वर्ष
शतान्यबाधा यस्य पुनरंतःसागरोपमकोटीकोट्या मध्ये स्थितिस्तस्यांतर्मुहूर्तमात्रा एवं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमबाधा उत्कर्षतः इत्यादि कोटीत्रि
नाभ्यां तत एवमबाधाविषयाणि सूत्राणि यथा भावनीयानि निद्रापंचकविषयं सूत्रमाह निद्रापंचकस्स णं भंते इत्यादि अत्र जघन्यतः स्थितिस्त्रयः सागरोप
मस्य सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागोनाः कथमेतावती चेदुच्यते पंचानां ज्ञानावरणप्रकृतीनां चतसृणां दर्शनावरणप्रकृतीनां चक्षुर्दर्शना
वरणादीनां संज्वलनलोभस्य पंचानामंतरायप्रकृतीनां जघन्या स्थितिरंतर्मुहूर्तं सातावेदनीयस्य काषायिकस्य द्वादश मुहूर्ता इतरस्य द्वौ समयौ प्र

समयौ बंधो द्वितीयसमये वेदनं तृतीयसमये चाकर्मीभवनमिति यशःकीर्त्युच्चैर्गोत्रयोरष्टौ मुहूर्ताः पुरुषवेदस्याष्टौ संवत्सराणि संज्वलनक्रोधस्य
द्वौ मासौ संज्वलनमानस्यैको मासः संज्वलनमायाया अर्द्धमासः शेषाणां तु प्रकृतीनां या यासां स्वकीया उत्कृष्टा स्थितिस्तस्या उत्कृष्टया सप्ततिसागरोपमकोटी
कोटीप्रमाणया मिथ्यात्वस्थित्या भागे हृते यल्लभ्यते तत्पल्योपमासंख्येयभागहीनं जघन्यस्थितिपरिमाणं तत्र निद्रापंचकस्योत्कृष्टा स्थितिस्त्रिंशत्सागरो
पमकोटीकोट्यस्तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागो ह्रियमाणे शून्यं शून्येन पातयेदिति वचनाल्लब्धास्त्रयः सागरोप
मस्य सप्तभागाः ते पल्योपमासंख्येयभागहीनाः क्रियंते ततो भवति यथोक्तं जघन्यस्थितिपरिमाणमिति सा या वयणिस्स इति यावत् इरियावहियबंधगं पडुच्च अ
द्वसमयठितिएणं दो समया संपराइयबंधगं पडुच्च जहण्णेणं बारस मुहुत्ता इति प्राग्भावितं असातावेदनीयस्य जघन्यतस्त्रयः सप्तभागाः प
ल्योपमासंख्येयभागोना निद्रापंचकवद्भावनीयाः अस्य उत्कर्षतः स्थिति स्त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा तत्र सम्यक्त्ववेद
नीयस्य जघन्यतः स्थितिपरिमाणमंतर्मुहूर्तमुत्कर्षतः षट्षष्टिसागरो पमाणि सातिरेकाणि तच्च वेदनमधिकृत्यावसातव्यं न बं
धमाश्रित्य सम्यग्मिथ्यात्वयोर्बंधाभावात् मिथ्यात्वपुद्गला एव हि जीवेन सम्य क्त्वगुणविशोधिबलतस्त्रिधा क्रियंते तद्यथा सर्वविशुद्धा अ
र्द्धविशुद्धा अविशुद्धाश्च तत्र ये सर्वविशुद्धास्ते सम्यक्त्ववेदनीयव्यपदेशं लभं ते ये अर्द्धविशुद्धास्ते सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयव्यपदेशमाताना त
त्या बंधसंबंधस्तु तेषां सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वपुद्गलानां संक्रमतः स्थितिस्थितात् तदा अंतर्मुहूर्तोना सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा वे
दितव्या सा च तावती यथा भवति तथा कर्मप्रकृतिटीकायां संक्रमकरणे भावितमिति नातीव भाव्यते मिथ्यात्ववेदनीयस्य जघन्या स्थितिरेकं सा
गरोपमं पल्योपमासंख्येयभागोनमुत्कर्षतः सप्ततिः तस्योत्कृष्टस्थितेः सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य जघ
न्यत उत्कर्षतो वान्तर्मुहूर्तं वेदनापेक्षया पुद्गलानां च स्थानं उत्कर्षतः प्राग्भावितं कषायद्वादशकस्यानंतानुबंधिचतुष्टयाप्रत्याख्यानाव
रणचतुष्टयरूपस्य प्रत्येकं जघन्या स्थितिश्चत्वारः सागरोपमसप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागोना उत्कर्षतस्तेषां

प्रज्ञाप०वृत्तिः।

स्थितेस्त्रिंशत्सागरोपमकोटीप्रमाणत्वात् संज्वलनानां च जघन्या स्थितिर्मासद्वयादिप्रमाणा क्षपकस्य स्वबंधचरमसमये च सा तथा
स्त्रीवेदस्य जघन्या स्थितिः सार्द्धसागरोपमस्य सप्त भागाः पल्योपमासंख्येयभागोनाः कथमिति चेत् उच्यते त्रैराशिककरणवशात् तथाहि य
दि दशानां सागरोपमकोटीकोटीनामेकः सागरोपमसप्तभागो लभ्यते ततः पंचदशभिः सागरोपमकोटीकोटीभिः किं लभ्यते त्रै
राशिकस्थापना १० । १ । १५ अत्रांत्येन राशिना पंचदशलक्षणेन मध्यस्य राशेरेकलक्षणस्य गुणने जाता पंचदशैव एकस्य गुणितस्य तदेव भव
तीति वचनात् तेषामाद्येन राशिना दशकलक्षणेन भागहरणे लब्धः सार्द्धः सप्तभाग इति हासरइअरयसोगदुगंछाणं जहन्नुक्कोसमभिई
माणियव्वा इति हास्यरत्योः स्थितिविषय आलापकः सुगमः नवरं जघन्या उत्कृष्टा च स्थिति र्वक्तव्या सा च सुप्रसिद्धत्वान्नोक्ता कथं वक्तव्येति चेदुच्यते
हासरईणं जहन्नेणं सागरोवमस्स एगं सत्तभागं पलि ओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणगं उक्कोसेणं दस सा
गरोवमकोडाकोडीओ दस वाससयाइं अबाहा अबाहूणिया कम्मनिसेगो अरइ भयसोगदुगंछाणं जहन्नेणं सागरोवमस्स
दो सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणगा उक्कोसेणं वी सं सागरोवमकोडाकोडीओ वीस य वाससयाइं अबाहा जाव नि
सेगो इति तिर्यगायुष उत्कृष्टा स्थितिस्त्रीणि पल्योपमानि पूर्वकोटित्रिभागा। भ्यधिकानीति यदुक्तं तत्पूर्वकोट्यायुष्कापे
क्षया मनुष्यायुर्बंधकानधिकृत्यावसेयं अन्यथा त्वेतावत्याः स्थितेः पूर्वकोटित्रिभागस्यापायाऽबाधायाऽभावलभ्यमानत्वात् तिरियाउनामाए जहान
पुमगावेयस्स इति जघन्या त्वेका सागरोपमस्य सप्तभागो पल्योपमासंख्येयभागहीनो उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः इत्यर्थः मनु
ष्यगतिनाम्नि जहन्नेणं सागरोवमस्स दिवड्ढं सत्तभागं पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणगं इति अत्र भावना स्त्रीवेदवद् भावनीया दिवड्ढसत्तभागमि
त्यादौ तु नपुंसकनिर्देशः प्राकृतत्वात् नरकगतिनाम्नो जघन्यतः सागरोपमसहस्रस्य द्वौ सप्तभागौ किमुक्तं भवति सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ स
हस्रगुणितौ भवत इत्युत्कृष्टा स्थितिर्विंशतिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् तद्बंधस्य च सर्वजघन्यस्यासंज्ञिपंचेन्द्रियादावात् असंज्ञिपंचेन्द्रियक २८०

र्मबंधस्य जघन्यस्य एकेंद्रियजघन्यकर्मबंधापेक्षया सहस्रगुणत्वात् तावद्यथास्थितश्चायमर्थो वैक्रियषट्कं यदेवगतिनाम्नो जघन्यतः साग
रोपमसहस्रस्यैकः सप्तभागः सहस्रगुणित इति भावः एवमुत्कृष्टा स्थितिर्दश सागरोपमकोटीकोट्यः ततः प्राकृतकरणवशादेकः सागरोपमस्य
सप्तभागो लब्धः तं च पुनरसंज्ञिपंचेन्द्रियस्यैति सहस्रगुणितः देवगतिनामस्स उक्कोसेणं जहा पुरिसवेयस्स इति दश सागरो
पमकोडीओ दस वाससयाइं अबाहा अबाहूणिया कम्मनिसेगो इति वक्तव्यमिति भावः द्वीन्द्रियजातिनामस्स जहन्नेणं नव पणतीसइभा
गा पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणगा इति द्वीन्द्रियजातिनाम्न उत्कृष्टा स्थितिरष्टादश सागरोपमकोटीकोट्यः अष्टादशसूक्ष्मवि
गलत्रिकादिति वचनात् ततोऽष्टादशानां सागरोपमकोटीकोटीनां मिथ्या त्वस्योत्कृष्टया स्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाण
या भागो ह्रियते लब्धाश्च न लभ्यते ततः शून्यं शून्येन पातयेत् जाता उप रि अष्टादश अधस्तात् सप्ततिस्तयोरर्द्धेनापवर्तना लब्धा न
व पंचत्रिंशद्भागास्ते पल्योपमासंख्येयभागोनाः क्रियंते आगतं भवत्या रूपपरिमाणमिति एवं त्रिचतुरिंद्रियजातिनामस्स वि अ
पि भावनीयं वैक्रियशरीरनामस्स जहन्नेणं सागरोवमसहस्सस्स दो। सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेणं ऊणगाइ
ति इह वैक्रियशरीरनाम्न उत्कृष्टा विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः स्थितिस्ततः प्राकृतकरणवशेन जघन्या स्थितिर्विंशत्या तस्या द्वौ सागरोपम
स्य सप्तभागौ लभ्येते परं वैक्रियषट्कमेकेंद्रियविकलेन्द्रिया न बध्नन्ति किं त्वसंज्ञिपंचेन्द्रियादयः असंज्ञिपंचेन्द्रियाश्च जघन्यतोऽपि बंधकर्वा
णा एकेंद्रियबंधापेक्षया सहस्रगुणं बध्नंति पणवीसा पन्नासा सयं सहस्सं च गुणकारा इति वचनात् ततो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ प्राकृतकर
णवशाल्लब्धौ तौ सहस्रेण गुण्येते ततः सूत्रोक्तपरिमाणं भवति सागरोपमस्य द्वौ सहस्रौ सप्तभागानां सागरोपमसहस्रस्य द्वौ सप्तभागाविति तियको
र्थः आहारकशरीरनाम्नो जघन्यतोऽन्तःसागरोपमकोटीकोटी उत्कर्षतोऽप्यन्तःसागरोपमकोटीकोटी नवरं जघन्यादुत्कृष्टं संख्येयगुणं द्रष्टव्यमन्ये
त्वाहारकचतुष्कस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तमिच्छंति तदयुक्तं यतः पुव्वय अट्ठवा सा अट्ठमजुत्ता उ सुहुमगाथायां साया बारस आहारविग्घवरणाणं किंचूणं

अवकिंचूर्णमिति अंतर्मुहूर्त्तमित्यर्थः तदेवं तावत्केवलिनाविदितं तथा शरीरपंचकस्य जघन्यतः उत्कर्षतश्च स्थितिपरिमाणमुक्तं तेनैव क्रमेण शरीरबंधन
पंचकस्य शरीरसंघातपंचकस्य च वक्तव्यं तथा चाह शरीरबंधननामापि पंचविधं च शरीरसंघातनामापि विज्ञेयं इति वज्रर्षभनाराचसंघयणनामाप
ऋषभनाराचनामापि इति वज्रर्षभनाराचसंहनननाम्नो यथा प्रकृतिनाम्नो मोहनीयतुल्या उत्कृष्टा यथावज्रर्षभनाराचसंघयणनाम्नो
कर्मस्थितिः स्वकाले अपि पंचदशसागरोपमा जघन्यतः पल्योपमासंख्येयभागेनोनं अंतर्मुहूर्त्तं ऋषभनाराचसंहनननाम्नः दशसागरोपमकोटाकोटी
इति ऋषभनाराचस्य द्वादशसागरोपमस्य पल्योपमासंख्येयभागेन ऊना जघन्या स्थितिः ऋषभनाराचसंहननस्य उत्कृष्टा स्थितिः द्वादश
सागरोपमकोटीकोटयः सा मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटी प्रमाणया भागे हृते यल्लब्धं तत्र नाराचसंहननात् शून्यं शून्येनापात
यित्वा छेद्यच्छेदकराशिभ्यां नाराचसंहनननाम्नः षट् सागरोपमस्य पंचत्रिंशद्भागाः ६/३५ पल्योपमासंख्येयभागहीनाः क्रियंते
एवं नाराचसंहनननाम्नो जघन्या स्थितिः सागरोपमस्य पंचत्रिंशद्भागाः ७/३५ पल्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कृष्टा स्थितिः
अर्द्धनाराचस्य सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् अर्द्धनाराचसंहनननाम्नः ७/३५ सप्त पंचत्रिंशद्भागाः ८/३५ पल्योपमासंख्येयभागोना उत्
कृष्टस्थितिः षोडशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् कीलिकासंहनननाम्नो नव पंचत्रिंशद्भागाः ९/३५ पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कृ
ष्टस्थितिरष्टादशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् सेवार्त्तसंहनननाम्नः संस्थानषट्कं संस्थानषट्कस्य च यथा संहननषट्कस्य स्थितिपरिमाणमुक्तं तेनैव क्र
मेण संस्थानषट्कस्यापि वक्तव्यं तथा चाह एवं जहा संघयणनामा छप्पि भणिया एवं संठाणा छप्पि भाणियव्वा उत्कृष्टाश्च संस्थानकसंहननानां उ
दशमदशदशद्वादशादि इति शेषः शुक्लवर्णनाम्नः हरिद्रवर्णनाम्नः लोहितवर्णनाम्नः ... सागरोपमस्य पंचअष्टावीसइभागा पलिओवमस्स असंखेज्जइभागेण ऊणगा इति
हारिद्रवर्णनाम्नः सार्द्धद्वादशसागरोपमकोटीकोटयः तथाहि शुक्लसुरभिमधुररसानां दशसागरोपमकोटीकोटयः सप्तविंशतिः ... अर्द्धहारिद्रवर्ण
अवधिलाभ ... तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागे हृते यल्लब्धं तत्र शून्यं शून्येनापात्यते छेद्यच्छेदकराशिभ्यां

सा इति सामस्त्येन तत्र अर्द्धभागकरणार्थं च उपरितनराशिस्त्रिगुण्यते जातानि पंचाशीतिः अधस्तनोऽपि च अष्टाविंशतिरूपो राशिस्त्रिगुण्यते जाता अशीतिश्चतुरधिका ततो मिथ्यात्वपि
त्या स्थित्या सप्तत्या भागे हृते लब्धाः पंच अष्टाविंशतिभागाः ५/२८ ते पल्योपमासंख्येयभागहीनाः क्रियंते आगतं हारिद्रवर्णपरिमाणं अत्यावेदिता निश्चयेन
लोहितवर्णनाम्नो जघन्या स्थितिः षट् अष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्तु अस्य स्थितिः पंचदशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाण
त्वात् नीलवर्णनाम्नः सप्त अष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्तु अस्य स्थितिः सार्द्धसप्तदशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् पलि
वत्रोया कालवर्णनाम्नो जघन्या सेवार्त्तसंघयणस्सेति सेवार्त्तसंहननस्येव जघन्यतो दोसागरोपमस्य सप्त भागा पल्योपमासंख्येयभागहीना
उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयः ऋषभवर्णनाम्नोऽपि वक्तव्या इति भावः सुरभिगंधनाम्नः शुक्लवर्णनाम्न इव वक्तव्या दुरभिगंधनाम्नः सेवार्त्तसंहननस्य तथा तत्रापि
रात्रेदस्थले इति च दुरभिगंधनाम्नो यथा सेवार्त्तसंहननस्य तथा तत्र अभ्यासि त्रिंशत्सागरोपमान्तर्गतोऽधिकोनकस्यादि
णियंतव्यं परि वाडीए नाणियव्वा तिक्तादीनां परिपाट्या क्रमेण वक्तव्या यथा वर्णनाम्नां उक्तं यथावर्णनाम्नां उक्तं तथैवं मधुररसनाम्नो
जघन्या स्थितिः सागरोपमस्य सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतो दशसागरोपमकोटीकोटयो दशवर्षशतान्यबाधा
अबाधाहीना कर्मस्थितिः कर्मदलिकनिषेकः अम्लरसनाम्नो जघन्यतः पंच सागरोपमस्याष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीनाः
उत्कर्षतः सार्द्धद्वादशसागरोपमकोटीकोटयः सार्द्धद्वादशवर्षशतान्यबाधा कषायरसनाम्नो जघन्यतः षट् अष्टाविंशतिभागाः सागरोपमस्य पल्यो
पमासंख्येयभागोना उत्कर्षतः पंचदशसागरोपमकोटीकोटयः पंचदशवर्षशतान्यबाधा कटुकरसनाम्नो जघन्यतः सप्त सागरोपमस्याष्टाविंश
तिभागाः पल्योपमस्याष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतः सार्द्धसप्तदशसागरोपमकोटीकोटयः सार्द्धसप्तदशवर्षशता
न्यबाधा तिक्तरसनाम्नो जघन्यतः सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयो वि
ंशतिवर्षशतान्यबाधा अबाधाकालहीनश्च कर्मदलिकनिषेक इति स्पर्शा द्विविधाः प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च तत्र प्रशस्ता मृदुलघुस्निग्धोष्णाः

पञ्चसं० वृत्तिः॥

अप्रशस्तास्तु कर्कशगुरुरूक्षशीतरूपाः प्रशस्तानां जघन्यतः स्थितिरेकस्य सागरोपमस्य सप्त भागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतो दश सागरोपमको-
टीकोट्यो दश वर्षशतान्यबाधा अबाधाकालहीना कर्मस्थितिः कर्मदलिकनिषेकः अप्रशस्तानां जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पल्यो-
पमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यो विंशतिवर्षशतान्यबाधा अबाधाकालोना कर्मस्थितिः कर्मदलिकनिषेक
ः तथा चाह फासा लहुअण संठाणतिसिंहदासि वहस्सा ऊपसंठाणतिसिंहदासुकिलवण्णनामस्स तिन्निकाउपुव्वीनाम्नो जघन्यतः सागरोपमस्य सप्त
भागौ द्वौ सागरोपमसप्तभागौ सहस्रगुणिताविति भावः नावनानरकगतिवन्नावर्णितव्या मनुष्यानुपूर्वीनाम्नस्तु जघन्येन सागरोपमस्य
द्वौ सप्तभागौ पल्योपमासंख्येयभागेनोनौ उत्कृष्टस्थितिः पंचदशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् उक्तं च नरयाविती सं
कोडाकोडी असायआवरणअंतरायाणं मिच्छमयराइ बीसमणुदुगम। याण पन्नरस दुपुव्वीनाम्नो जघन्यत एकः सागरोपमस्य स
प्तभागः सहस्रगुणितः पल्योपमासंख्येयभागहीन उत्कर्षतो द्वि तत्स्थितिर्दशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् तथा
चोक्तं उरलसरीरउवंगछेवट्टनामइति विरइअच्छेदवडगदसमसमाणवीसाए वइयाचाहवासमयाबंधस्य जघन्यतः संज्ञिपंचेंद्रियइ
तितथा सूक्ष्मनाम्नस्त्रिके जघन्यतो नव सागरोपमासंख्येयभागहीना द्वीन्द्रिय जातिनाम्नश्च भावनीयाः सूक्ष्मनाम्नोऽप्युत्कर्षतः स्थितिरष्टादश सागरो-
पमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् अठारस सुहुमविगलतिगे इति वचनात् एवमपर्याप्तसाधारणनाम्नोरपि भावनीयं बादरप्रत्येकनाम्नोस्तु जघन्यतो द्वौ
सागरोपमस्य सप्तभागौ पल्योपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिः सागरोपमकोटीकोट्यः तथा चाह बायरनामए जहा अपसत्थविहाय
गईनामाए एवं पज्जत्तनामाए विउव्वादिथिरसुभनामासुभजसुदयरूपाणामपि नाम्नां जघन्यतः स्थितिरेकः सागरोपमस्य सप्तभागः पल्योपमा-
संख्येयभागोनः यशःकीर्तिनाम्नस्तु जघन्यतोऽष्टौ मुहूर्ताः अट्ठमुहुत्ता जसुच्चागोयाणमिति वचनात् उत्कर्षतस्तु दश सागरोपमकोटीको-
टयः थिरसुभछक्कदेवडगदसमिति वचनात् अस्थिराशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिनाम्नां तु जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पल्यो- 202

पमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोट्यः एवं निर्माणनाम्नोऽपि वक्तव्यं तीर्थकरनाम्नो जघन्यतोऽन्तः सागरोपमको-
टीकोटी उत्कर्षतोऽप्यन्तः सागरोपमकोटीकोटी ननु यदि जघन्यतोऽपि तीर्थकरनाम्नोऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा स्थितिस्तर्हि तावत्याः
स्थितेस्तिर्यग्भवभ्रमणमन्तरेण पूरयितुमशक्यत्वात् कियन्तं कालं तीर्थकरनामकर्मापि तिर्यग्भवेत् अथ च सा तिर्यग्गतौ निषिद्धा यथोक्तं निरएसु
न ष्ठितितियरनामसंतं तिदसियं समएकहयतिरिउगतिदोहा अयरावमकोडिकोडिए इति ततः कथमेतदिति उच्यते इह यज्जिनाविनातीर्थ
करनामकर्म तिर्यग्गतौ सत्तायामिति निषिद्धं यत्पुनरुद्वर्तनापवर्तनासाध्यं तदवदपि तिर्यग्गतौ न विरोधमाश्रुयंदति तथा चोक्तं जिननिकाइय
तिरियनवतं निसिद्धियं संतइयरम्मि नत्थि विरोहो उव्वट्टणा साइ इति गाथेत रायसूत्राणि सुप्रतीतानि नवरमंतराइयस्स णं पुच्छा इति एवं प्रकार
स्यापीति वाक्यशेषः निर्वचनमपि एवं प्रकारस्यापि इष्टव्यं तदेव मुक्तं जघन्यत उत्कर्षतश्च सामान्यतः सर्वासां प्रकृतीनां स्थितिपरि
माणं सांप्रतमेकेंद्रियानधिकृत्य तामेव दर्शयितुमाह ७ ए गिंदियाणं तेऊ वीवाणं नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधति इत्यादि ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो या उत्कृष्टा स्थितिः प्राग् निर्दिष्टा तस्या मस्या मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसागरोपमकोटीको
टीप्रमाणया भागे हृते यल्लभ्यते तत्पल्योपमासंख्येयभागहीनं जघ न्या स्थितिः सैव पल्योपमासंख्येयभागरहिता उत्कृष्टेति एतदुप-
रितासमकलमप्येकेंद्रियपदं सूत्रकृत्परिभावनीयं तथापि विनेयजनानुग्रहाय किंचिल्लिख्यते ज्ञानावरणपंचकदर्शनावरणनवकासा-
तावेदनीयान्तरायपंचकानां नवकानां जघन्यत एकेन्द्रियाणां स्थितिबंध त्रयः सागरोपमस्य सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कृष्ट
तस्त एव परिपूर्णाः सातावेदनीयस्त्रीवेदमनुष्यगतिमनुष्यानुपूर्वीणां जघन्यतः सार्धः सागरोपमस्य सप्तभागः
पल्योपमासंख्येयभागहीन उत्कर्षतः स एव सार्धः सप्तभागः परिपूर्णः मिथ्यात्वस्य जघन्यत एकं सागरोपमं पल्योपमासंख्येयभागहीन
मुत्कर्षतः स एव परिपूर्णः सम्यक्त्ववेदनीयस्य सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य च न किंचिदपि बन्ध इति न किंचिदपि वक्तव्यमनयोः प्रदेशोः सह

पञ्चा०वृत्ति॥

बध्यंतीतिभावः पंचेंद्रियाणां सम्यक्त्ववेदनीयस्य सम्यक्त्वमिथ्यात्ववेदनस्य वा संख्येयानुयुक्तसाकाउंबंधः सम्यक्त्वस्य मिथ्यात्ववेदनयोरनर्घं तत एव तिप्रा
गवाभिहितकषायाणां कस्याजघन्यतस्थावरः सागरोपमस्य सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः उत्कर्षवेदनास्य
तिप्रज्ञाप्तविहायोगतिस्थिरादिषट्कप्रथमसंस्थानप्रथमसंहननशुक्लवर्णसुरभिगंधमधुररसोच्चैर्गोत्राणां जघन्यतः एकसागरोपमस्य सप्तभागाः पल्यो
पमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतः स एव परिपूर्णः द्वितीयसंस्थानसंहननयोर्जघन्यतः षट्पंचत्रिंशद्भागाः पल्योपमासंख्येयभागहीनाः उत्कर्षतस्त एव
परिपूर्णाः तृतीयसंस्थानसंहननयोर्जघन्यतः सप्तसागरोपमस्य पंचत्रिंशद्भागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः लोहित
वर्णकषायरसयोः षट्सागरोपमस्याष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्ये यभागहीनाः उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः नीलवर्णकटुरसयोः साग
रोपमस्याष्टाविंशतिभागाः पल्योपमासंख्येयभागोनाः उत्कर्षतस्त एव परिपूर्णाः नपुंसकवेदनपुंसकानुप्राश्याहारकतिर्यग्मोदार
कद्विकचरमसंस्थानचरमसंहननकृष्णवर्णतिक्तकटुरसागुरु लघुपराघातोच्छ्वासोपघातत्रसबादरपर्याप्तप्रत्येका
स्थिरास्थिरशुभाशुभदुर्भगदुःस्वरानादेयायशःकीर्तिस्थावरातपोद्योतानाम्। नविहायोगतिनिर्माणैकेंद्रियजातितैजसकार्मणानामजघ
न्यतो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागौ पल्योपमासंख्येयभागहीनावुत्कर्षत स्तावेव परिपूर्णाविति नरकद्विकदेवद्विकवैक्रियचतुष्टयाहारक
चतुष्टयतीर्थकरनाम्नां वैकेंद्रियाणां न बंधः आयुःस्थितावपि एकेंद्रिया देवायुर्नैरयिकायुर्वा न बध्नंति तथाभवस्वाभाव्यात् किंतु तिर्यगायुर्मनु
ष्यायुर्वा तदपि च बध्नंतो जघन्यतः क्षुल्लकभवं उत्कर्षतः पूर्वकोटिप्रमाणं नाधिकं केवलमुत्कृष्टं स्थित्यात इत्येकेंद्रिया द्वाविंशतिवर्षसहस्रप्र
माणायुषः स्वायुषस्त्रिभागावशेषे परभवायुर्बध्नंति परिभाव्यंते इति सप्तवर्षसहस्राणि वर्षसहस्रत्रिभागेनाभ्यधिकानि लभ्यंते ततो न्नवति।
तिर्यगायुर्मनुष्यायुःस्थितावंसकपरिमाणमिति उक्तमेकेंद्रियबंधकानधिकृत्य जघन्यत उत्कर्षतश्च स्थितिपरिमाणं संप्रति द्वींद्रियानधिकृत्य तदभि
धित्सुराह व द्वींद्रियाणां तेत्रींद्रियाणां द्वाविंशत्यादि [illegible] कर्मणामायाया स्थितिरुत्कृष्टा प्रागभिहितानितानस्यापि मिथ्यात्वस्थित्या सप्ततिसाग २०३

रोपमकोटीकोटीप्रमाणया भागे हृते यल्लभ्यते तत्पंचविंशत्या गुण्यते गुणितं च सत् यावद्भवति तावत्पल्योपमासंख्येयभागहीनं द्वींद्रियाणां बंध
कानां जघन्या स्थितिपरिमाणं तदेव परिपूर्णमुत्कृष्टा स्थितिपरिमाणं तद्यथा ज्ञानावरणपंचकदर्शनावरणनवकसातवेदनीयांतरायपंचकानां त्रयः सा
गरोपमस्य सप्तभागाः पंचविंशत्या गुणिताः व सप्तहृताः पंचविंशतिः सागरोपमाणां त्रयः सप्तभागाः पल्योपमासंख्येयभागहीना जघन्या स्थितिबंधप
रिपूर्णमुत्कृष्टमित्यादि त्रींद्रियबंधचिंतायां तदेव भागपंचाशता गुण्यते चतुरिंद्रियबंधचिंतायां शतेन असंज्ञिपंचेंद्रियचिंतायां सहस्रेण आह
च कर्मप्रकृतिसंग्रहणिकारः पणुवीसा पण्णासा सयं सहस्सं च गुणकारा कमसो विगलअसण्णीणमिति ततएतदनुसारेण सूत्रं स्वयं तिगमव्यत्र।
वरं सागरोवमपणवीसा पणति भिमतस्तागापलिअवमस्सअसंखभागा णंऊणमाइति अवयवार्थस्त्वयं पंचविंशतिः सागरोपमाणां
सप्त निर्भाग क्रियमाणे यल्लभ्यते नवगुणाः कृत्य पल्योपमासंख्य यभागहीनं क्रियते इत्येवं सर्वत्रापि यथायोगं भावनीया
कर्मणां संज्ञि संज्ञि बंधकस्य ज्ञानावरणीयादिकर्मणां जघ न्यतः स्थितिबंधः सप्तदशादिपरिमाणं रूपकस्य सूक्ष्म
संपरायस्य प्रतिपन्नत्वः निद्रापंचकासातवेदनीयमिथ्यात्वकषाय द्वादशकादीनां तु क्षपणादर्वाक् बंध इति तेषां जघन्यतोऽपि
तः सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् मिथ्यादृष्टेः सर्वसंक्लिष्टस्य। नवरं तिर्यग्मनुष्यदेवायुस्तेषां शुभबंध इति सुहृत्ये ति इह संज्ञि
पंचेंद्रियस्य ज्ञानावरणीयादिकर्मणां जघन्यः स्थितिबंधोऽंतर्मुहूर्तादिपरिमाणंउक्तः सकस्मिन् स्वामिनि लभ्यते इति जिज्ञासुः प्रश्नति नाणा
वरणित्यादि ज्ञानांतरायकर्मस्य जघन्यस्थितिबंधपक इत्यादि सूक्ष्मसंपरायस्य ततः सूक्ष्मसंपराय इति उत्कृष्टस्य सूक्ष्मसंपरायकस्य उपशामकस्य क्षपकस्य वा सू
क्ष्मसंपराय इति उक्तमस्य व्याख्यानं क्षपकउपशामकोवा सूक्ष्मसंपरायइह ज्ञानावरणस्य बंधक क्षपकस्य उपशामकस्य वा जघन्यतां त्र
मुहूर्तप्रमाणमतः उक्तं सूक्ष्मसंपरायविशेषात् उपशामको वा क्षपको वा इत्युक्तमनुयात् क्षपकापेक्षया उपशामकस्य बंधो द्विगुणो विदितव्यो
यत आह कर्मप्रकृतिसंग्रहणिकारः खवगुवसामगपडिवयमाणाडु गुणो तहिं तहिं बंधो इति ततो वेदनीयस्य सांपरायिकबंधचिंतायां

वक्रा० वृत्ति

जघन्यस्थितिबंधः क्षपकस्य द्वादश मुहूर्ताः उपशामकस्य चतुर्विंशतिः नामगोत्रयोर्जघन्यतः क्षपकस्याष्टौ मुहूर्ताः उपशामकस्य षोडश अपरं उपशा
मकस्यापि जघन्यो बंधः शेषबंधकापेक्षया सर्वजघन्य इति तस्य तद्विशेषं उपरितनेषु सूक्ष्मसांपरायं च समस्तं वा सव्वगोवाड इति वक्ष्यति तथा च वक्ष्यति
एवणं अनिलादीणं सादादीणं उच्चाणं सम्मत्ताणं णीलाणिय बंधित्तु पमत्तो सूत्र तत्र इति तिष्णं ऊणं पंचइति तद्वृत्ति क्षपकोपक्रमकस्य सूक्ष्म
परायस्य तिर्यक्तो जघन्यो जघन्यस्थितिबंधकः आयुर्बंधकस्तत्र जीवस्य संक्षिप्तोत्पत्तिं ठइत्यादि इह विभाजीवाः सोपक्रमायुष्का
निरुपक्रमायुष्कास्तत्र देवनारकाः असंख्यातवर्षायुष्का मनुष्याः संख्यातवर्षायुषो ... समुत्पद्यन्ते चरमशरीरिणश्च
निरुपक्रमायुष्काः शेषास्तु सोपक्रमायुषो निरुपक्रमायुष्कं वदे वानरा इत्यादिना नरदेवासंख्यातायुस्तिर्यङ्मनुष्याः तत्र मनुष्य
साधनाश्च नरकं नारीपरित्रिसमवक्रमा संसारसमारंभात् इत्यादिना वक्र माव इत्यादिरेव सा च क्रमतो निरुवक्रमा शेषा ततो उत्कृष्टसामान्यं
नारदेवा नैरयिका असंख्यातवर्षायुष्कास्तिर्यग्मनुष्याश्च ... भाव शेषाणां षष्मासावशेषायुः पारभविकायुर्बंधका येऽनपवर्त्य
मनुष्याः संख्यातवर्षायुषोऽपि निरुपक्रमायुष्का नियमात् त्रिभागाव शेषायुषः परभवायुर्बंधंति ये तु सोपक्रमायुषस्तस्यात् त्रिभा
गावशेषायुष्कत्रिभागत्रिभागावशेषायुषो यावदसंक्षेपाद्धाप्रविष्टाः तितत्रावशेषेणं जीवइत्यादि प्रमाणमितिवाक्यालंकारे जीवाः
संक्षेपाद्धाप्रविष्टः त्रिभागादिनाप्रकारेण यावत् संक्षेप्तुं न शक्यते सा संक्षेपाद्धा सा च सोऽसावसंख्यातप्रमाणप्रविष्टः असंक्षेपाद्धाप्रवि
ष्टः अतः आह सतस्य संक्षेपाद्धाप्रविष्टस्य जीवस्यायुः सर्वनिकृष्टोपक्रमादृते अनिरसि संक्षिप्तः क्रतं आयुर्बंधनिवर्तनमात्रएव कालः तस्याधिनपरतोऽजी
वनकाल इति भावः एतदेवस्पष्टतरं आह सोऽसमयमहता एवआयुर्बंधहान इह सर्वमहतः आयुर्बंधहासाच्च अष्टकषप्रमाणात्स्याः शेषएकाकर्षप्रमा
णतावमात्रं सर्वनिकृष्टं तस्यायुर्वर्तत इति भावस्ततः संख्यातप्रविष्टः सइहोत्तरस्य आयुर्बंधहासाच्च परमकाल समय परमकालावसानैकाक
र्षप्रमाणाद्यत्र चरमसमयकालश्ररणनपरमनिकृष्टः समयः परिशेष्यात किंतुयावात्क्षपः कालमातावेतेन कालेनायुर्बंधस्यासंभवात् यतः ऊक्षा २०४

कृत्कृत्ताणं तिण्णदरजीवाणं तत्तविद्धना मिति हि न्नातयकरइहिं आगरिसहिं एकादइसोयमाजहण्णं इत्कण्णं तत्कालसणं अट्ठहिं आगरिसहिं इति एकत
घोकाद्धेणायुर्निवर्त्तयति सर्वजघन्यायत आह सर्वजघन्यमिति सर्वजघन्यां सर्वलघ्वीं स्थितिमिति गम्यते निर्वर्त्तयति बध्नातीति भावः किंविशिष्टमि
त्याह पर्याप्तापर्याप्तिकाः शरीरेंद्रियपर्याप्तिनिर्वर्त्तनसमर्थस्याप्तनिर्वर्त्तनसमर्थिकमामतदसंख्येयसर्वजघन्यामपिस्थितिं निर्वर्त्तयति जीवः शरीरेंद्रि
यपर्याप्तिनिर्वर्त्तनसमर्थानंतता शतनराभिति व्रितनुत्यात इक्विवशा नधादिइह सर्वपवादहिन परमवायुर्बंधाः श्रियंते नान्यथा परभवायुर्बंध अदा
रिकेवैक्रियआहारकवाययोगवर्तमानस्य तकार्मण अदारिकादिमिश्रवा नथा वाह मूलटीकाकारः जेण वालियाइणं तियाईणं तिण्हं शरीराणं
कायायोगावट्टमाणो आउयबंधगोनकम्मएतुरालियाइमिस्सवा इति अदारि कादिकाययोगाश्च विशिष्टो नवमिश्रशरीरेंद्रियपर्याप्त्यापर्याप्त
स्यनाकेवलं शरीरपर्याप्त्यापर्याप्तस्य ततएतन्निद्दं शरीरपर्याप्त्या इंद्रियपर्या प्त्या इंद्रियपर्याप्त्यापर्याप्तस्य मरणं नान्यत्सर्वजघन्याम
पिस्थितिं निर्वर्त्तयपर्याप्तिनिर्वर्त्तनसमर्थानंततापिहीनतराभिति एसणं गायमत्याक्षप संहाररवाक्यं तदवमुक्तो जघन्यस्थि
तिबंधकः संप्रत्युत्कृष्टस्थितिबंधकं पृच्छति उक्कोसकालठिइयणं भंते णाण १वरणिज्जकम्मं किं नेरइउ बंधइत्यादि सुगमं नेरयिकस्स
इसाणगाइव विसा क्का लोएवुक्कः इणगाइति इयउत् नारकाणामपिकियानपिति इउनवोम्भितनुत्क्रं जाएदितिसुता वक्तव्वइति ज्ञातापत्नु
कः साभिलापज्ञातापत्नु इतिभावः तिर्यग्योनिकस्त्रवकर्मभूमगपलिभागीवाइति कर्मभूमगाः कर्मभूमिजातास्तेषां प्रतिभागः साहश्यं तद
स्यास्तीति कर्मभूमगप्रतिभागीकर्मभूमगसदृशइत्यर्थः कोसोइति चेत् उच्यते या कर्मभूमिजा तिर्यगस्त्री गर्भिणी सती केनाप्यपहृत्याकर्मभू
मोमुक्तात्स्याजातः कर्मभूमगसदृशाः अन्यतु आवद्धत कर्मभूमगएवयदाकेनाप्यकर्मभूमिजोनीतो भवति तदासकर्मभूमगप्रतिभागीत्यपदिश्य
तइतितत्रुत्कृष्टस्थितिकायुर्बंधं चिंतायां नैरयिकतिर्यग्योनिकस्त्रीदेवादवीनां प्रतिषेधस्तासामायुरुत्कृष्टस्थितिनरकादिष्वत्यन्तभावात् मनुष्यस्त्रवेस
म्यहिहीवामिथ्यादिहीवाइतिइह तत्रकृष्टे आयुषि तद्यथासप्तमनरकपृथिव्यायुर्बध्नाति तदामिथ्यादृष्टियदातु नरकसुरायुस्तदासम्यग्दृष्टिः कर्मलसं

प्रज्ञा०टी०त्रि०॥

वा नारकायुर्बंधकः कृष्णलेश्यावानिति अत्र नरकायुर्बंधकः सम्यग्दृष्टिरपि न भवति उत्कृष्टसंक्लिष्टपरिणामो नारकायुर्बंधकस्तथाप्ययं विशुध्यमानपरि
णामो नरकायुर्बंधकः मनुष्योऽपि सप्तमनरकपृथिवीयोग्यमायुः कर्म बध्नातीति अत्र नरकायुःशुभं बध्नातीति तत्र तु सर्वप्रशस्तवर्णादय इति विशुद्ध्यमान आयुर्बंधमे
वं करोतीति तस्यायोग्यग्रहणाद्दोषः कश्चित् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां त्रयोविंशतितमं कर्मप्रकृत्याख्यं पदं परिसमा
प्तं ॥ ॥ व्याख्यातं त्रयोविंशतितमं पदं संप्रति चतुर्विंशतितममारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे कर्मबंधादिरूपः परिणामविशेषश्चिं
तितः एवमस्यापि प्रकृतित्वात् प्रकृतिबंधविचित्रता चतुर्विंशतितमस्य पदस्यादिमं सूत्रं ॥ कइ णं भंते कम्मपयडीओ पण्णत्ताओ इत्यादि
प्रागुपन्यस्तस्यापि व्याख्या प्राग्वत् विशेषाभिधानार्थः एवमुत्तरेष्वपि पदेषु भावनीया यं संप्रति किं कर्म बध्नन् कति कर्माणि बध्नातीति बंधसंबंधवि
चिंतितुः प्रथमतो ज्ञानावरणीयेन सह बंधं चिंतयति जीवे णं भंते णाणाव रणिज्जं कम्मं बंधमाणे कइ कम्मपयडीओ बंधइ इत्यादि सु
गमं नवरं सप्तविधबंधक आयुर्बंधकालादन्यत्र अष्टविधबंधक आयुरपि । बध्नन् षड्विधबंधको मोहायुर्बंधाभावात् सूक्ष्मसंप
रायगुणके सप्तविधबंधकालो न तिष्ठति णाणाआउवज्जाणं तु तहेव उक्कोसं । परायाद्विहबंधा विणिद्दिट्ठा मोहाउयवज्जाणं पयडीणं
तं बंधमाणीयाइ इति एकविधबंधकस्तु न लभ्यते एकविधबंधकादित्रयं न कषायादयसद्भावाच्च उपशांतक्षीणमोहा केवलिणोऽग
विहबंधा तद्गुणेषु समयविहिय सद्बंधका उपशांतकषायादयो ज्ञानावरणीयकर्म बध्नंतीति बंधस्य सूक्ष्मसंपरायचरमसमयप
र्यवसानत्वात् किंतु केवलं सातवेदनीयमिति एवं दर्शनावरणीयमपि नैरयिकादिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइए णं भंते इत्यादि इह मनुष्यवर्जेषु शेषेषु पदेषु
सर्वेष्वपि द्वौ विकल्पौ वक्तव्यौ सप्तविधबंधको वा अष्टविधबंधको वा इति न तु तृतीयः षड्विधबंधक इति सूक्ष्मसंपरायगुणस्थानासंभवात्
मनुष्यपदे त्रयोऽपि वक्तव्याः सूक्ष्मसंपरायत्वसंभवात् एवं ज्ञानावरणीयेन बध्यमानेन नव दंडका जीवादिकाः इति दंडकः एकवचनदंडकः संप्रति बहुवचनेन
इह जीवा णं भंते इत्यादि इह जीवाः सप्तविधबंधका अष्टविधबंधका अपि सदैव बहवो लभ्यंते षड्विधबंधकास्तु कदाचित् सर्वथा न भवंति षण्मासान् यावदुत्कर्ष

२०८

तस्तदंतरस्य प्रतिपादनात् यदापि लभ्यते तदापि जघन्यपदे एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतः शतपृथक्त्वं तत्र यदा एकोऽपि न लभ्यते तदा प्रथमो भंगः यदा त्वेको
लभ्यते तदा द्वितीयो बहूनां लाभे तृतीय इति नैरयिकाः षड्विधबंधका न लभ्यंते सप्तविधबंधका अष्टविधबंधका अपि कादाचित्काः तत्र यदैकोऽप्यष्टविधबंधको न ल
भ्यते तदा सर्वेऽपि ते सप्तविधबंधका इति प्रथमो भंगः यदा त्वेकोऽष्टविधबंधकस्तदा द्वितीयो यदा तु बहवस्तदा तृतीय इति एतदेवं भंगत्रिकं दश
स्वपि भवनपतिषु तथा पृथिव्यादिषु पंचसु सप्तविधबंधका अपि अष्टविधबंधका अपीत्येक एव भंगः षड्विधबंधकानामपि सदैव तेषु बहुत्वेन ल
भ्यमानत्वात् द्वित्रिचतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रियेषु तु भंगत्रिकं नैरयिकवत् मनुष्यसूत्रे भंगा नव कस्मात् अष्टविधबंधकस्य षड्विधबंधकस्य च कदाचि
त्सर्वथाप्यभावात् तत्र अष्टविधषड्विधबंधकाभावे सर्वेऽपि तावदिह ते सप्तविधबंधका इति सदैव बहुत्वेन प्राप्यमाणत्वात् एकोऽष्टविधबंधकस्ता
वद्द्वितीयः सप्तविधबंधकाश्चाष्टविधबंधकश्च बहवोऽष्टविधबंधका इति तृतीयः यः सप्तविधबंधकाश्चाष्टविधबंधकोऽश्च एवमेवाष्टवि
धबंधकानामेव षड्विधबंधकपदेनाप्येकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ भंगाविति द्विकसंयोगे चत्वारो भंगाः त्रिकसंयोगेऽष्टविध
बंधकषड्विधबंधकपदयोः प्रत्येकमेकवचनबहुवचनाभ्यां चत्वार इति सर्वसंख्यया नव व्यंतरज्योतिष्कवैमानिका नैरयिक
वत् यथा च ज्ञानावरणीयं चिंतितं तथा दर्शनावरणीयमपि चिंतयितव्यं वेदनीयचिंतायामेकविधबंधक इति उपशांतमोहादिः सयो
गिकेवली तु मनुष्यपदे विशेषचिंतायामपि एवमेव जीवपदे भंगाः सप्तविधबंधकानामेकविधबंधकानां च सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् शेषस्य तथा भंगा इतरा सं
भवंति मोहचिंतायां जीवपदे पृथिव्यादिषु च प्रत्येकमेक एव भंगः सप्तविधबंधका अपि अष्टविधबंधका अपीति नैरयिकाणामपि सदैव ब
हुत्वेन लभ्यमानत्वात् षड्विधबंधकास्तु मोहनीयबंधका न भवंति मोहनीयबंधव्यवच्छेदे निबादरसंपरायगुणस्थानके यावत् षड्विधबंधक
स्तु सूक्ष्मसंपराय इति आयुर्बंधकस्तु नियमादष्टविधबंधक इति तच्चिंतायामेकवचनबहुवचनाभ्यां सर्वत्रापि भंगक नामगोत्रांतरायसूत्राणि ज्ञानाव
रणीयसूत्रवत् ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां कर्मबंधाख्यं चतुर्विंशतितमं पदं समाप्तं ॥ ॥ संप्रति पंचविंशतितम

प्रज्ञापनावृत्ति॥

मारभ्यते तत्रेदमादिसूत्रं कइ णं भंते कम्मपयडीओ इत्यादि गतार्थं संप्रति किं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृतीर्वेदयते इति चिंतयति जीवे णं भंते इत्या
दि सुगमं वेदनीयसूत्रे सप्तविधवेदको वा अष्टविधवेदको वा चतुर्विधवेदको वा इति सप्तविधवेदक उपशांतमोहः क्षीणमोहो वा तयोर्मो
हनीयोदयाभावात् अष्टविधवेदको मिथ्यादृष्ट्यादयः सूक्ष्मसंपरायांताः तेषामवश्यमष्टानामपि कर्मणामुदयभावात् चतुर्विधवेदकः सयो
गिकेवली तस्य घातिकर्मचतुष्टयोदयाभावात् बहुवचने सप्तविधवेदकाः कादाचित्का इति भंगत्रयं २ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञाप
नाटीकायां पंचविंशतितमं कर्मवेदाख्यं पदं समाप्तं २५ ॥ ॥अधुना षड्विंशतितममारभ्यते तत्रेदमादिसूत्रं कति णं भंते इत्यादि गतार्थं
संप्रति किं कर्म वेदयमानः काः कर्मप्रकृतीर्बध्नातीति वेदबंधस्य संबंधं विचिंतयिषुरिदमाह जीवे णं भंते नाणावरणिज्जं कम्मं वेएमाणे कइ
कम्मपयडीओ बंधइ इत्यादि सुगमं नवरं ज्ञानावरणीयं कर्म वेदयमान एकविधबंधकः उपशांतमोहः क्षीणमोहो वा सयोगिकेव
ली तस्य ज्ञानावरणीयोदयाभावात् बहुवचनचिंतायां षड्विधबंधका उपशांतमोहक्षीणमोहाः कादाचित्का एकत्वादिना
लाभ्यास्ततस्तेषामप्यभावे सप्तविधबंधका अपि अष्टविधबंधका अपीत्येको भंगः ततो गाढ्यानामपि सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् तत
षड्विधबंधकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ भंगाविति विधबंधकपदप्रक्षेपेऽपि तयोरपि सुगमत्वात् प्रक्षेपे सर्वसं
ख्यया नव नैरयिकादिषु पदेषु केवलमनुष्यवर्जेषु बहुवचनचिंतायां भंगत्रिकं अष्टविधबंधकानां कादाचित्कतया एकत्वादिना
लाभ्यतया वा लभ्यमानत्वात् एकेंद्रियेषु भंगकं सप्तविधबंधका अष्टविधबंधका अपीति तेषामपि सदा बहुत्वेन प्राप्यमाणत्वात् मनुष्यपदे तु सप्तविंश
तिर्भंगाः अष्टविधबंधकषड्विधबंधककानां कादाचित्कतया एकत्वादिना लाभ्यमानत्वात् तत्राभिलापाः सदैव सप्तविधबंधका इत्येको भंगः ततो
ऽष्टविधबंधकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ द्वौ षड्विधबंधकपदप्रक्षेपे एकविधबंधकपदप्रक्षेपे इति मता तावत् अष्टविधबंधकषड्विधबंधकपदा
प्रक्षेपे चत्वारः अष्टविधबंधकैकविधबंधकपदप्रक्षेपे चत्वारः षड्विधबंधकैकविधबंधकपदप्रक्षेपे चत्वारः इति एकोनविंशतिः तत्राष्टविधबंधकषड्वि २०६

धबंधकैकविधबंधकपदानां युगपत्प्रक्षेपेऽष्टाविति सप्तविंशतिः वेदनीयसूत्रे एकविधबंधकः सयोगिकेवल्यपि तस्यापि वेदनीयोदयबंधसंभवात् अबं
धकोऽयोगिकेवली तस्य योगाभावात् वेदनीयं वेदयमानस्यापि तद्बंधासंभवात् वेदनीयसूत्रे एकवचनबहुवचनचिंतायां जीवपदे नवरं सप्त
सप्तविधबंधकाष्टविधबंधकैकविधबंधकानां सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् बहुवचनात्मक इतरपदरहितो भाव एकः ततः षड्विधबंधकपदप्र
क्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ एवमबंधकैकविधबंधकपदप्रक्षेपे द्वौ एवमनयोः पदप्रक्षेपे इति मनुष्यपदे सप्तविंशतिः तत्र हि सप्तविधबंधका
एकविधबंधकाश्च केवलं सदा अवस्थिता इतरे तु त्रयोऽष्टविधबंधकाः षड्विधबंधकाः अबंधकाश्च कादाचित्का एकत्वादिना च लाभ्या अतस्तेषामभावे स
प्तविधबंधका अपि एकविधबंधका अपीत्येको भंगः ततोऽष्टविधबंधकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ एवं षड्विधबंधकपदप्रक्षेपे
वा एकविधबंधकपदप्रक्षेपे इति षट् त्रयाणां पदानां योगे द्विकसंयोगे एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे एकवचनबहुवचनाभ्यां
चत्वारः चत्वार इति द्विकसंयोगे द्वादश त्रिकसंयोगेऽष्टाविति सर्वसंख्यया सप्तविंशतिरेवमायुर्नामगोत्रसूत्राण्यपि भा
वनीयानि मोहवेदनीयं कर्म वेदयमानो जीवः सप्तविधबंधकोऽष्टविधबंधकः षड्विधबंधको वा सूक्ष्मसंपरायावस्थायामपि
मोहनीयवेदनसंभवात् एवं मनुष्यपदेऽपि बहुवचनेन नारकादिषु पदेषु सप्तविधबंधका अष्टविधबंधकाश्चेत्येवं वक्तव्याः सूक्ष्मसंपरायत्वाभावतः ष
ड्विधबंधकत्वासंभवात् बहुवचनचिंतायां जीवपदे भंगत्रिकं तत्र सूक्ष्मसंपरायाः कादाचित्का इतरे तु सदैव बहुत्वेन लभ्यंते इति षड्विधबंध
कपदाभावे सप्तविधबंधका अपि अष्टविधबंधका अपीत्येको भंगः ततः षड्विधबंधकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वावित्येवं भंगाविति
नैरयिकादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु सप्तविधबंधकाः सदा बहुत्वेनावस्थिता अष्टविधबंधकास्तु कादाचित्का एकत्वादिना च लाभ्या इति
अष्टविधबंधकपदाभावे सप्तविधबंधका इत्येको भंगः ततोऽष्टविधबंधकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वाविति त्रयः पृथिव्यादिषु पंचसु पुनरेकं सप्तवि
धबंधका अष्टविधबंधका अपीति तेषामपि सदा बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् द्वित्रिचतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रियव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकेषु त्रि

नैरयिकवत् भंगत्रिकं मनुष्यपदेऽपि नव भंगाः तत्र सप्तविधबंधका इत्येको भंगः सप्ताष्टविधबंधकपदद्वयरूपे एकवचनबहुवचनाभ्यां द्वौ षड्विधबंधक
पदप्रक्षेपेण एकवचनबहुवचनाभ्यां वक्तव्याः चत्वार एव पदप्रक्षेपे इति तथा चाह जाव णामंसि हेवं पमाणं जहा बंधेणं णाणावरणिज्जं तहा णामगोयाणमिति ॥ ५
इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां षड्विंशतितमं वेदबंधाख्यं पदं समाप्तं ॥ ॥ संप्रति सप्तविंशतितममारभ्यते तस्येदमादिसूत्रं क
इ णं भंते इत्यादि गतार्थं संप्रति किं कर्म वेदयमानः कति कर्मप्रकृतीर्वेदयत इत्येतदर्थस्यादावेव संबंधमभिधित्सुराह जीवे णं भंते णाणा
वरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपयडीओ वेदेइ इत्यादि तत्र सप्तविधवेदकत्वे उपशांतमोहत्वे क्षीणमोहत्वे वा तयोर्मोहनीयोदयासंभवात् शेषस्तु सूक्ष्मसंपरा
यादिरष्टविधवेदकः एवं मनुष्यपदेऽपि वाच्यं नैरयिकादयस्तु नियमादष्टविधवेदकाः बहुवचनचिंतायां जीवपदे मनुष्यपदे च भंगत्रिकं वचनवि
तायां जीवपदे मनुष्यपदे च भंगत्रिकं तत्र सर्वेऽपि तावद्भवेयुरष्टविधवेदकाः इत्येको भंगः ततः सप्तविधवेदकस्य कस्यचिल्लाभे द्वितीयो
बहूनां लाभे तृतीयः शेषेषु तु नैरयिकादिषु भंगमष्टविधवेदका इति सप्तविधवेदकत्वस्यात्रासंभवात् एवं दर्शनावरणीयो
नामपदे जीवपदे मनुष्यपदे च प्रत्येकमष्टविधवेदका वा सप्तविधवेदका वा षड्विधवेदका वा इति वक्तव्यं
शेषेषु नैरयिकादिषु अष्टविधवेदका इत्येव तेषामुपशांतमोहत्वाद्यसंभवात् तथैव वेदनीयसूत्रे बहुवचनचिंतायां जीवपदे म
नुष्यपदे च प्रत्येकं भंगत्रिकं तत्राष्टविधवेदकाः स्युरित्येको भंगः एष सर्वथा सप्तविधवेदका नाम सत्यं तत्र सप्तविधवेदकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचना
भ्यां द्वौ भंगाविति शेषेषु तु नैरयिकादिषु स्थानेषु भंगकमष्टविधवेदका इति एवमायुर्नामगोत्रसूत्राण्यपि भावनीयानि मोहनीयं कर्म वेदयमानाः
नियमादष्टविधवेदका इति जीवादिषु पंचविंशतिपदेष्वेकवचनचिंतायां बहुवचनचिंतायां च सर्वत्राप्यभंगकं अष्टौ कर्मप्रकृतीर्वेदयंति वा इति ५ इ
ति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां वेदवेदाख्यं सप्तविंशतितमं पदं समाप्तं ॥ ॥ एतद्वेदवेदाख्यं सप्तविंशतितमं पदं प्रत्यष्टाविंशतितम
मारभ्यते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे नारकादिगतिसमापन्नानां कर्मवेदनापरिणाम उक्तः इह त्वाहारपरिणाम इति तत्र चेमे संग्रहगाथे सचि

त्ताहारट्ठी इत्यादि प्रथमोऽधिकारः सचित्तपदोपलक्षितः स चैवं नेरइयाणं भंते किं सचित्ताहारा अचित्ताहारा इत्यादि १ द्वितीय आहारार्थिन इति
तृतीयः केवइयत्ति कियता कालेन आहारार्थः समुत्पद्यते इत्यादिरूपः ३ चतुर्थः किमाहारमाहारयंतीति पदोपलक्षितः ४ पंचमः सर्वत इति पदो
पलक्षितः स चैवं नेरइयाणं सव्वओ परिणामंतीत्यादि ५ षष्ठश्चाह समुच्चये केइ भागं ति गृहीतानां कतिभागं गृहीतानां पुद्गलानां कतिभागमाहा
रयंतीत्येवमादिः षष्ठोऽधिकारः ६ तथा सव्वे इति यान् पुद्गलानाहारतया गृह्णंति तान् किं सर्वान् अपरिशेषान् आहारयंति उत नो सर्वान् इत्ये
वमुपलक्षितः सप्तमोऽधिकारः ७ तथाष्टमोऽधिकारः परिणामपरिणामरूपो बोद्धव्यः स चैवं नेरइयाणं भंते जे पोग्गले आहारत्ता
ए गेण्हंति ते णं तेसिं पुद्गला कीसत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंतीत्यादिरूपः ८ नवमो ऽर्थाधिकार एकेंद्रियादीनि शरीराणि स चैवं नेरइयाणं भंते किं
एगिंदियसरीराइं आहारेंति जाव पंचेंदियसरीराइं आहारेंति इत्यादि ९ दशमोऽधिकारो लोमाहार प्रक्षेपाहार वक्तव्यतारूपः १०
एकादशोऽधिकारो मनोभक्षि वक्तव्यतारूपः ११ एएसिं तु इत्यादि एतेषां
मात्रतः अनंतरमुद्दिष्टानां पदानामर्थाधिकाराणां विस्तरतः प्रकाशनाय तत्र अधिकारसंख्या संग्रहकाराय वक्तव्य तत्प्रतिज्ञातं
सव निर्वाहयितुकामः प्रथमोद्देशके निर्देशादिति न्यायात् प्रथ
ममधिकारं विभावयति ५ नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिका भदंत किं सचित्ताहारा सचित्तमाहारयंतीति सचित्ताहाराः एवमचित्ताहाराः मि
श्राहारा इत्यपि भावनीयं भगवानाह गोयमेत्यादि इह वैक्रियशरीरपरिपोषयोग्यान् पुद्गलानाहारयंति ते चाचित्ता एव संभवंति न जीवपरि
गृहीता इत्यचित्ताहारा न सचित्ताहारा नापि मिश्राहाराः एवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपर्यवसाना वानमंतरा ज्योतिष्का वैमानिकाश्च व
क्तव्याः औदारिकशरीरिणः पुनरौदारिकशरीरपरिपोषणयोग्यान् पुद्गलानाहारयंति ते च पृथिवीकायादिपरिणता इति सचित्ताहारा अचि
त्ताहारा मिश्राहाराश्च तथा चाह ओरालियसरीरा जाव मणूसा इत्यादि औदारिकशरीरिणः पृथिवीकायिकस्य आरभ्य यावन्मनुष्याः किमुक्तं भव
ति पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पति द्वित्रिचतुःपंचेंद्रियमनुष्याः प्रत्येकं सचित्ताहारा अपि वक्तव्याः तत्र प्रथमोऽधिका

र:संग्रहितिद्वितीयादीनष्टमपर्यंतान्सप्तार्थाधिकारान्वर्तयिष्यतिदंककक्रमेणयुगपदभिधित्सुःप्रथमतानेरयिकाणामभिदध्नति ३ नेरइयाणमित्यादि
नेरयिकाणमितिवाक्यालंकारे नदंतआहारार्थिनः काक्षालिधानतःप्रश्नार्थत्वाद्गतिर्नगवानाह हंतेत्यादि हंतत्यनुमतौअनुमतोमेतत् गोतमआहा
रार्थिनोनेरयिकाइतिप्रदिआहारार्थिनस्ततोनदंतनेरयिकाःणमितिपूर्ववत् केवइकालस्सत्ति प्राकृतत्वाभूताद्यर्थषष्ठीकियताकालेनआहा
रार्थःआहारलक्षणंप्रयोजनंआहाराभिलाषइतियावत्समुत्पद्यतइतिनगवानाहगोयमेत्यादि नेरयिकाणांद्विविधोद्विप्रकारःआहारस्तद्यथाआभोग
निर्वर्तितश्चतत्रआभोगनमाभोगोआभोगनमभिसंधिरित्यर्थः आभोगनिर्वर्तितस्त्यादि तत्रआभोगनिर्वर्तितःआहारयामीतीच्छापूर्वकंनिर्मापितइतियाव
त्तद्विपरीतस्त्वनाभोगनिर्वर्तितः आहारयामीतिविशिष्टेच्छामंतरेणयोनिष्पा द्यते प्रावृट्कालप्रचुरतरप्रश्रवणादिवत्पःशीतपुद्गलाहारवत्
सोऽनाभोगनिर्वर्तितइतिभावः तत्थणमित्यादि तत्राभोगानाभोगनिर्व तयोर्मध्येयोसावनाभोगनिर्वर्तितइतिआहारसमणमितिश
र्वदनुअनुसमयंप्रतिसमयमित्यर्थः इहचदीर्घकालोपभोगस्याहारस्ये कवारमपिग्रहणेतावंतंकालमनुसमयंनवति ततःआ
नवपर्यंतमात्मत्पग्रहणप्रतिपादनार्थमाह अविरहितआहारार्थःसमुत्पद्यते। अथवासततश्चहेतआहारार्थपांतरालअस्खलितत्पायेन
कथंचिदिरहनावोपिलोकेनहणनयाःअनुसमयमितिव्यवहारःप्रवर्ततेतत्तापं तरालविरहानावप्रतिपादनार्थमविरहितइत्युक्तंअनुसमयम
विरक्षितःअनाभोगनिर्वर्तितआहारार्थःसमुत्पद्यमानउक्तिआहारादिनाप्रकारेणावसेयः तत्थणमित्यादि तत्राभोगानाभोगनिर्वर्तितयोर्मध्येयो
ऽसावाभोगनिर्वर्तितआहारार्थःसोऽसंख्येयसामयिकःसंख्यातेःसमयैर्निर्वर्तितः यस्मादसंख्येयसमयनिर्वर्तितंतत्जघन्यपदाद्युक्तमुहू।
र्त्तिकंनवतिनहीनमतआंतमोर्हूर्त्तिकआहारार्थःसमुत्पद्यतेकिमुक्तंनवति अंतर्मुहूर्त्तकालंयावत्प्रवर्तितनपरतोनेरयिकाणांहियोसावाहारयामी
त्यभिलाषःसपरिहारात्ताहारद्रव्यपरिणामेनयक्तं निरूमिंतीव्रतरंदुःखवत्तन्नावादंतर्मुहूर्त्ताभिवर्त्ततनतआंतमोर्हूर्त्तिकोनेरयिकाणामाहारार्थः नेरइ
याणमित्यादिनेरयिकाणमितिपूर्ववत् किंस्वरूपमाहारयंतीतिनगवानिव्यादिनदंतस्वमाहारंनिरूपयितुकाम आह गोयमेत्यादि गोतमइव्यात्तोइ। २०८

व्यस्वरूपपर्यालोचनायांअनंतप्रादेशिकानिदव्याणिअन्यथाग्रहणासंनवातनहिसंख्यातप्रदेशात्मकाअसंख्यातप्रदेशात्मकावास्कंधाजीवस्यग्रहण
योग्यानवंति क्षेत्रतःसंख्येयप्रदेशावगाढानिकालतःअन्यतरस्थितिकानिजघन्यस्थितिकानिमध्यमस्थितिकानिउत्कृष्टस्थितिकानिचेतिनावार्थः स्थि
तिरिवाहारयोग्यस्कंधपरिणामेनावस्थानमवसेयंनावतःवर्णवंतिगंधवंतिरसवंतिस्पर्शवंतिवप्रतिपरमाणुकेकवर्णगंधरसद्विस्पर्शानावतजाइंनावतोव
र्णमंताइंइत्यादिप्रश्नसूत्रंसुगमंनगवानाह गोयमाठाणमग्गणंपडुच्चेत्यादि तिष्ठंतिविशेषाअस्मिन्नितिस्थानंसामान्यमेकवर्णंद्विवर्णंत्रिवर्णमित्यादिस्व
पंतस्यमार्गणमन्वेषणंतत्प्रतीत्यसामान्यचिंतामाश्रित्येतिनावार्थः एकवर्णान्यपि द्विवर्णान्यपीत्यादिसुगमंनवरंतानिअनंतप्रादेशिकानिस्कंधना
मेकवर्णंद्विवर्णंचेत्यादिव्यवहारनयमतापेक्षयानिश्चयनयमतापेक्षयाव नंतप्रादेशिकस्कंधोऽल्पीयानपिपंचवर्णएवप्रतिपत्तव्यः विहा
णमग्गणंपडुच्चेत्यादिविधिःक्रमेतरव्यवस्थितंधानंप्रोषणंस्वरूपस्ययत्तद्विधानंविशेषः कालानीलत्यादिःप्रतिनियतावर्णादिविशे
षइति यावत्तस्यमार्गणंतत्प्रतीत्यकालवर्णान्यप्याहारयंतीत्यादिसु गमं नवरमेतदपिव्यवहारतःप्रतिपत्तव्यं निश्चयतःप्र
नरवश्यंतानिपंचवर्णान्येवजाइंवन्नओकालवन्नाइंपीत्यादिसुगमंयावद नंतगुणसुक्किलाइंपिआहारेंतिएवंगंधरसस्पर्शविषयाण्य
पिसूत्राणिनावनीयानि जाइंनंतेअनंतगुणलुक्खाइंइत्यादियाभिलदंत। अनंतगुणंरूक्षाणिउपलक्षणमेतत् एकगुणकालादीन्यप्या
हारयंतितानिनदंतकिंस्पृष्टान्यात्मप्रदेशस्पर्शविषयाण्याहारयंति उतास्पृष्टानिनगवानाह स्पृष्टानिनाअस्पृष्टानिजहानासुद्देसएवाजावनियं
माछद्दिसिंतिअतऊर्ध्वयथानाषाकोद्देशकेपाक्सूत्रमनिहितंतथात्रापिद्रष्टव्यं तच्चैतावद्यावन्नियमाछद्दिसिंपदंतच्चेदं जाइंआहारेंति ताइंनं
तेकिंउगाढाइंआहारेतिअणोगाढाइंआहारेंतिगोयमाउगाढाइंआहारेंतिणोअणोगाढाइंआहारेंति जाइंनंतेउगाढाइंआहारेंति ता
इंकिंअणंतरोगाढाइंआहारेंतिपरंपरोगाढाइंआहारेंति गोयमा अणंतरोगाढाइंआहारेंति णोपरंपरोगाढाइंआहारेंतिजाइंनंतेअणं
तरोगाढाइंआहारेंति ताइंनंतेकिंअणूइंआहारेंति बायराइंआहारेंतिगोयमाअणूइंपिआहारेंतिबायराइंपिआहारेंति ताइंकिंउ।

प्रज्ञा० वृत्ति॥

हं आहारंति अहे आहारंति तिरियं आहारंति गोयमा उड्ढं पि आहारंति अहे वि आहारंति तिरियं पि आहारंति जाइं भंते उड्ढं पि आहारंति अहे वि आ
हारंति तिरियं पि आहारंति ताइं किं आइं आहारंति मज्झे आहारंति पज्जवसाणे आहारंति गोयमा आइं पि आहारंति मज्झे वि आहारंति पज्ज
वसाणे वि आहारंति जाइं आहारंति जाइं भंते आइं पि आहारंति मज्झे वि आहारंति पज्जवसाणे वि आहारंति ताइं भंते किं सविसए आहारंति अविसए
आहारंति गोयमा सविसए आहारंति नो अविसए आहारंति जाइं भंते सविसए आहारंति ताइं किं आणुपुव्विं आहारंति अणाणुपुव्विं आहारंति
गोयमा आणुपुव्विं आहारंति नो अणाणुपुव्विं आहारंति जाइं भंते आणुपुव्विं आहारंति ताइं किं तिदिसिं आहारंति चउदिसिं आहारंति
पंचदिसिं आहारंति छद्दिसिं आहारंति गोयमा नियमा छद्दिसिं आहारंति आ स्पृष्टान्या इहात्मप्रदेशैः संस्पर्शनमात्मप्रदेशावगाढक्षे
त्राद्बहिरपि संभवति ततः प्रश्नयति भदंत स्पृष्टान्याहारयंति तानि किं अव गाढानि आत्मप्रदेशैः सह एकक्षेत्रावस्थायीनि उत अनव
गाढानि आत्मप्रदेशावगाढक्षेत्राद्बहिरवस्थितानि भगवानाह गोतम अवगाढान्याहारयंति नानवगाढानि भदंतावगाढान्या
हारयंति तानि भदंत किमनंतरावगाढानि किमुक्तं भवति येष्वात्मप्रदेशे षु यान्यव्यवधानेनावगाढानि तैरात्मप्रदेशैराहार
यंति उत परंपरावगाढानि एकद्व्याद्यात्मप्रदेशव्यवहितानि भगवानाह गोत म अनंतरावगाढानि आहारयंति न परंपरावगाढानि भदंतानंतरा
वगाढान्याहारयंति किमणूनि स्तोकान्याहारयंति उत बादराणि प्रभूतप्रदेशोपचितानि भगवानाह अणून्यप्याहारयंति बादराण्यप्याहारयंति
इहाणुत्वबादरत्वे तेषामेवाहारयोग्यानां स्कंधानां प्रदेशस्तोकत्वबाहुल्यापेक्षया वेदितव्ये इति यानि भदंत अणून्यप्याहारयंति तानि भदंत
किमूर्ध्वमूर्ध्वप्रदेशव्यवस्थितान्याहारयंति अधः तिर्यग्वा इह ऊर्ध्वाधस्तिर्यक्त्वं यावति क्षेत्रे नैरयिकोऽवगाढः तावत्येव क्षेत्रे तदपेक्षया परिभावनी
यं भगवानाह ऊर्ध्वमप्याहारयंति ऊर्ध्वप्रदेशावगाढान्यप्याहारयंति एवमधोपि तिर्यगपि यानि भदंत ऊर्ध्वमप्याहारयंति अधोप्याहारयंति
तिर्यगप्याहारयंति तानि किमादावाहारयंति मध्ये आहारयंति पर्यवसाने आहारयंति अयमत्राभिप्रायो नैरयिकाद्यनंतप्रादेशिकानि द्रव्याण्यंत

२०९

र्मुहूर्तं कालं यावदुपभोगोचितानि भवंति ततः संशयः किमुपभोगोचितस्य कालस्यांतर्मुहूर्तप्रमाणस्यादौ प्रथमसमये आहा
रयंति उत मध्ये मध्येषु समयेषु आहोस्वित् पर्यवसाने समये भगवानाह गोतम आदावपि मध्येपि पर्यवसानेप्याहारयंति किमुक्तं भवति उपभो
गोचितकालस्यांतर्मुहूर्तप्रमाणस्यादिमध्यावसानेषु समयेष्वाहारयंतीति यानि भदंत आहारादिमध्यपर्यवसानेष्वाहारयंति तानि भदंत किं स्व
विषयोचितान्यात्मयोग्यान्याहारयंति उत अविषयाणि स्वविषयोचितान्याहारयंति भगवानाह गोतम स्वविषयान्याहारयंति नाविषयाणि यानि भदंत
स्वविषयान्याहारयंति तानि भदंत किमानुपूर्व्या आहारयंति उतानानुपूर्व्या आनुपूर्वी नाम यथासन्नं तद्विपरीता त्वनानुपूर्वी भगवानाह गोतम आ
नुपूर्व्या स्वसन्निहितायाः स्वविदितव्याः प्राक्तनत्वात् यथा आवारागणि। पुद्गलद्रव्याण्याहारयंति नो अनानुपूर्व्या क्रममतिक्रम्य स्थितानि यथास
न्नानतिक्रम्याहारयंतीति भावः यानि भदंत आनुपूर्व्या आहारयंति। तानि भदंत किं त्रिदिशि त्रिदिशं तिस्रो दिशः समाहृता त्रिदिक्
तस्मिन् व्यवस्थितान्याहारयंति चतुर्दिशि पंचदिशि वा इह लोकांते :ऽपि नैरयिकस्य न पदे त्रिदिग्व्यवस्थितमेव प्राप्यते न द्वि
दिग्व्यवस्थितमेकदिग्व्यवस्थितं वा अतस्त्रिदिश आरभ्य प्रश्नः कृतः भगवा नाह गोतम नियमात् षड्दिशि व्यवस्थितान्याहारयंति नैरयिका
हि त्रसनाड्या मध्ये व्यवस्थितास्ततो वश्यं षड्दिशं संभवति तस्य कारणं पद्मत्वादि तस्य न वर्णाद्याहारादिकाल्पवायावीयात सम्यग्वादवासायं विध
णं वदंतीत्यत्र तत्र तस्यैव कारणं बाहुल्यकारणं प्रतीत्य किं तद्बाहुल्यकारणमित्याह वर्णत इत्यादि अत्र प्रायो मिथ्यादृष्टयः कृ
ष्णादीन्याहारयंति तथा च विवक्षा प्रकरादयः ततः तस्मात् कृष्णवर्णतः कालनीलानि गंधतो दुरभिगंधानि रसतः तिक्तकटुकानि स्पर्शतः कर्कश
गुरुशीतरूक्षाणि इत्यादि तेषामाहार्यमाणानां पुद्गलानां पुराणान् अपनयतः तान् वर्णगुणान् गंधगुणान् रसगुणान् विपरिणामइत्ता परिपील
इत्ता परिसाडइत्ता परिविद्धंसइत्ता एतानि चत्वार्यपि पदानि एकार्थिकानि विनाशार्थप्रतिपादकानि नानाशब्दविनेयानुग्रहाय प्रयुक्तानीति विनाशं कि
मित्याह अन्यान् अपूर्वान् वर्णगुणान् गंधगुणान् रसगुणान् स्पर्शगुणान् उत्पाद्य आत्मशरीरक्षेत्रावगाढान् पुद्गलान् सर्वात्मना सर्वैरात्मप्र

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

दीर्घोनाहारमाहारत्वेनापुनः आहारयंति नेरइयाणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं नेरइयाणं भंते जे पोग्गले इत्यादि नेरयिकाणामिति पूर्ववत् उक्त-
लात् आहारतया गृह्णंति नैरयिकास्तेषां गृहीतानां पुद्गलानां सेकाले इति एष्यत्काले ग्रहणकालोत्तरकाल इत्यर्थः कतिभागं कतिभागमाहा-
रयंति आहारतयोपात्तं कतिभागं कतिभागमाहार्यमाणपुद्गलानामास्वादयंति किं सर्वपुद्गलानाहार्यमाणानास्वादमायांतीति पृच्छ-
कः प्रश्नः भगवानाह गोयमा असंखेज्जइभागमाहारयंति अणंतभागमस्साएंति ग्रहणंतरमेव पूर्वं संति आहार्यमाणानां पुद्गलानामनंततमं भागमा-
स्वादयंति शेषास्तु नाश्चादिताः पुनरेव नश्यंति नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिकाणामिति पूर्ववत् ये पुद्गला आहारतया गृह्यंते
इह ग्रहणं विशिष्टमवसेयं तेन ये लोमाहाररूपा लोमाहारास्ते प्रत्याख्येयाः केवलमाहारयंति मध्यास्वादनेनैवेति आहारतया गृह्यमाणाः सर्वे ग्रहणाः अस्य
मानिर्वर्तनप्रक्रमे एवोपरि विधत्स्यमानत्वात् तदनुत्तरेण विरोध संतावत्तावस्थितत्वादेवमव्याख्यानमस्माकं अतएवं विधश्च
व्यपरिच्छेदे प्रश्नो लोकाकर्षे आहारपूर्वसूरिभिः कालिकसूत्रस्य गत्यागाः कृताः सम्यक् अनुस्मृत्य ततोऽयं तादवतं उ
विपालनानन्तरं किं कालिया पुरुषादिदिष्ट्या उक्तास्ते नूनं किं सर्वा नू आहारयंति तेषामवशिष्टे सर्वे कृत्स्नास्ता नूनमावारा-
तानसर्वानविशेषानाहारयंति न शेषतो शेषाणामेव केवलानामाहारणं शेषमयत्नमस्यान्तःपरिहीनत्वात् नेरइयाणमित्यादि नेरयिकाणाम-
तिपूर्ववत् याः पुद्गलाः आहारतया गृह्णंति ते पुद्गलाः णमिति पूर्ववत् तेषां नैरयिकाणां कीदृशतया किं स्वरूपतया भूयो भूयः परिणमंते भगवा-
नाह गोयमा सोइंदियत्ताए यावत्करणात् चक्खुरिंदियत्ताए घाणिंदियत्ताए जिब्भिंदियत्ताए इति परिग्रहः स्पर्शनेंद्रियतया इंद्रियरूपतयापि परि-
णमंते नमानेनानुरूपाः किंविकारास्तेन रूपाः तत्र आह अणिट्ठत्ताए इत्यादि इष्टाः सन्मनोज्ञाः विपरीताः तदपायाः संमता मदं ज्ञाते यदवमिति परिण-
मन्ते तत् परिणताः निषेध्य सावशयतया दुःखकिंचित् रसाः ततः सुष्ठु अपि कर्मी विदिष्टं न ततियमाने कृत्स्नानां वेदनकर्मरता दितत आह अकंततया
मनःकांतास्तत्वतः सुष्ठवपि तत्रातः सुरूपतया अप्रियतया न प्रियाः अप्रियाः दर्शनापि न कालं प्रियत्वेनाह अमनोज्ञतया भावः नज्ञा वाप्रियता

२२०

तानतया असुभत्ताए इति असुभा असुभानं धर्मस्य शालिकवत् ताव मनाणतया अमणुन्नत्ताए इति न मनोज्ञाः विपाककाले दुःखजनकतया
न मनः प्रह्लादहेतव इति भावः न मनआपन्नतया अमणामत्ताए अमणामतया मन आपुवंतीति मनआपा प्रकृतत्वात् पकारलोपे मणामा इति सूत्रे निर्देशः न मन-
आपा अमनआपा न स्मर्तुं विशिष्टा इति भावः तत्राव मनाणतया अतएव अणिच्छियत्ताए इति अनीप्सिततया लोभतयाश-
क्याप्तुं इच्छितान इच्छिता अनीप्सिताः स्मर्तव्यमनाणतया अभिज्झियत्ताए अभिध्यानमभिध्यात अभिलाप इत्यर्थः अभिध्यानं संजातमेषामित्यभिध्यिताः तारकादि-
त्वादितच्प्रत्ययः सामान्येन स्मर्तव्यतया किं मुक्तं भवति ये गृहीता आहारतया पुद्गला न ते भिन्नवीर्य्याः किन्तु परिणमंते अनभि-
ध्यितत्वाद् एवमासां पुनः परिणामतया तत्र भावः लोकोत्तरतया लघुपरिणाममप्यतायातः स्वतंतया गुरुपरिणामपरिणामतमानुगुरुततया
लघुपरिणामपरिणतत्वात् पुद्गलास्तेषां नैरयिकाणां भूयो भूयः परिणमंते एतावत्येवाहारार्थिनः इत्यादीनि सूत्राणि असुरकुमा-
रादिसूत्राणि तत्र तिर्यग्विवर्तितप्रवृत्तिमाह असुरकुमाराणं इत्यादि यथा नैरयिकाणां तथा असुरकुमाराणामपि नवीनं यथा-
वक्तव्यं केवलं परिणामतयेति परिणतं पदत्रयं नैरयिकसूत्रादस्य सूत्रस्य विशेषमुपदर्शयति तहा णं कालमिति इत्यादि एवं च पदद्वितिसू-
त्रेतमंदमतानां यथावस्थितत्वं प्रतीतिमागमत्विति सूत्रं स्वयमुपदर्शयति असुरकुमाराणं भंते आहारट्ठी हंता आहारट्ठी असुरकुमाराणं भंते केव-
इकालस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ अहव सप्तम्यर्थे षष्ठी कियति कालेऽतिक्रांते सति स्वयमाहारार्थः असुरकुमाराणं दुविहे आहारे पन्नत्ते तं ज-
हा आभोगनिव्वत्तिए अणाभोगनिव्वत्तिए य तत्थ णं जे से अणाभोगनिव्वत्तिए से णं अणुसमयमविरहिए आहारट्ठे समुप्पज्जइ तत्थ णं जे से आभो-
गनिव्वत्तिए से णं जहन्नेणं चउत्थभत्तस्स उक्कोसेणं साइरेगस्स वाससहस्सस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ अत्र चतुर्थभक्तमिति समयपरिभाषा चतुर्थभक्तं च
आगमिकी यथासूत्रमेकस्मिन् दिवसेऽतिक्रांत इत्यर्थः स्वयोऽत्र अन्यत्राहारार्थः समुत्पद्यते एतच्च दशवर्षसहस्रायुषां प्रतिपत्तव्यं उत्कर्षतः सातिरेके
अत्राधिकवर्षसहस्रेऽतिक्रांते एतच्च सागरोपमायुषामवसेयं असुरकुमाराणं भंते किमाहारयंति गोयमा दव्वओ णं अणंतपएसियाइं दव्वाइं एवम्

प्रज्ञा० वृत्तिः॥

तव्वपएसोगाढाइं कालओ अन्नयरठिइयाइं भावओ वण्णमंताइं गंधमंताइं रसमंताइं फासमंताइं जाव नियमा छद्दिसिं आहारयंति तेसिं पक्कारणं पडुच्च वस
ओ कालनीलाइं गंधओ सुरभिगंधाइं रसओ तित्तमहुराइं फासओ मउयलहुणिद्धलुक्खाइं तेसिं पोराणे वण्णगुणे गंधगुणे रसगुणे फासगुणे
जाव इत्थिताए अविद्धत्थाए उड्ढत्ताए नो अद्धत्ताए उड्डत्ताए नोउड्डत्ताए तेसिं तेसिं उच्छाए परिणमंति यथा असुरकुमाराणां असुरकुमारवत् नागकुमारादीनां
मपि स्तनितकुमारपर्यवसानानां वक्तव्यं नवरमालापमिति वक्तव्यं ताऽऽहाराभिलाषः चतुर्थभक्तानिश्चया वसाइ उक्कोसेणं दिवसपुहुत्तस्स आहारट्ठे समुप्पज्जइ इति
वक्तव्यं नवपल्योपमासंख्येयभागपृथक्त्वस्य अधिकाऽऽहाराभिलाषः स्वाद्याभिलाषपित्यं तमावाह पृथ्वीकायिकादिना अधिकृत्य पृथ्वीकायिकानाम
नानुसमयाभिकारात्र वक्तव्यं इत्याह इत्यादि सूत्रं वर्णनीयं नवरं निव्वाघाएणं छद्दिसिं निव्वाघातेनामस्या
लोकाकाशान्तं सम्बलनं व्याघातस्याभावो निर्व्याघातं आहतवादं एवमयं सर्वपदार्थनियमव्ययीभाव इत्यव्ययीभावस्त्वनया
तृतीयाया इति विकल्पेन अविभक्तिः समासानां नियमादेव अंतया छद्दिशो व्यवस्थितानि पडोदिसि आगतानि द्रव्याणि आहा
रयंतीति भावः व्याघातं पुनः प्रतीत्यालोकनिष्कुटादौ स्यात् कदा त्रिदिशि कदाचिच्चतसृभ्यो दिग्भ्य आगतानि कदाचित्पंचभ्यो दिग्भ्यः
पंचदिग्भ्यः कथं भावनेति चेदुच्यते इह लोकनिष्कुटपर्यंतावधस्तनप्रतरे आग्नेयकोणावस्थितो यदा पृथ्वीकायिको वर्त्तते तदा तस्याधस्ता
दलोकेन व्याप्तत्वात् अधोदिक्पुद्गलाभावः आग्नेयकोणावस्थितत्वात् पूर्वदिक्पुद्गलाभावो दक्षिणदिक्पुद्गलाभावः एवमधःपूर्वदक्षिण
रूपाणां तिसृणां दिशामलोकेन व्याप्तत्वात् अपरस्याः ऊर्ध्वउत्तररूपायाश्च दिग्द्वयात् वर्त्तते तत आगतान् पुद्गलानाहारयंति यदा पुनः
स एव पृथ्वीकायिकः पश्चिमां दिशमनुवर्त्तते तदा पूर्वा दिगभ्यधिका जाता द्वे दिशौ दक्षिणाऽधस्तयोरेव अलोकेन व्याहते इति चतस्र
भ्यो दिग्भ्य आगतान् पुद्गलानाहारयंति यदा पुनः ऊर्ध्वं द्वितीयादिकं प्रतरमाश्रित्य पश्चिमदिशमवलम्ब्य तिष्ठति तदा अधस्तादपि दिगभ्यधिका लभ्यते केवलं दक्षिणैवै
कापर्यंतवर्त्तिनी अलोकेन व्याहतेति पंचभ्यो दिग्भ्य आगतान् पुद्गलानाहारयंतीति अत्र सूत्रे सप्तमपदे पृथ्वीकायिकानां व्याघातपदे वर्णनीये नवरं सू

२२२

त्रकारेणणवरं इत्यादि सुगमं फासिंदियवेमायत्ताए भुज्जो भुज्जो परिणमंति विमायाए विषमया मात्रया विमात्रया इष्टानिष्टतया नानाप्रकारतयेति भावोऽनुभ
वानां चकाराणामेकांतमशुभतया शुभानां चाशुभतया योवति एवं जाव वणस्सइकाइयाणं तिर्यक्पृथ्वीकायिकवक्तव्यता वक्तव्या नवरं एवमजा
वायुवनस्पतीनामभिलापनीयं सर्वेषामपि सकललोकव्यापितयैवाभिलापो भवति इदं दियाणं ते किं चाहारा इत्यादि सूत्रं सर्वं लोमाहाराः प्रक्षेपाहारा
हारा इति लोमविचारे लोमाहाराः प्रक्षेपाहारा मुखेनाहारित इति प्रक्षेपः कवलाहारस्तत्र प्रक्षेपाहाराः ते उभयेऽपि वा तत्रावश्यं तेऽपि पुद्गलस्य
वेशेऽपि सर्वेणापि प्रयत्नेन सर्वशः लोमाहाराः कावलिकस्तु प्रक्षेपाहाराः तत्र यान् पुद्गलान् लोमाहारतयाऽऽदत्ते तान् सर्वान् प्रत्येकमाहारयंति तत्र
प्रत्येकमसंख्येयत्वात् यान् पुद्गलान् प्रक्षेपाहारतया गृह्णाति तेषामसंख्येय तमं भागमाहारयंति अनेकानि च भागसहस्राणि विद्धंसमागच्छंति
असंख्येयतमाइति अणासाइज्जमाणाणं अफासाइज्जमाणाणं विद्धंसमागच्छंति किमुक्तं भवति बहवः पुद्गलाः प्रक्षिप्ता अप्यनास्वादिताः
स्पर्शिता एव विध्वंसमायांति तेषां यथायोगं केचिदतिस्थौल्यतः केचिदतिसौक्ष्म्यादित्यर्थः अस्वाद्यमानानामस्पृश्यमानानामनास्वा
द्यमानानां च परस्परमल्पबहुत्वमभिधित्सुराह एएसिं णं भंते पोग्गलाणं अणासाइज्जमाणाणमित्यादि इह एकैकस्मिन् स्पर्श
योग्ये पुद्गलानंततमो भाग आस्वाद्यो भवति ततोऽल्पे अनास्वाद्यमानाः पुद्गलाः स्तोकाः अस्पृश्यमानाः पुद्गलाः अनंतगुणाः अनंतेषु स्पर्श
गतेषु अस्पृश्यमानास्तु पुद्गला अनंतगुणाः जिब्भिंदियफासिंदियवेमायत्ताए ते भुज्जो भुज्जो परिणमंति एवं जाव चउरिंदियाणं एवं छ
इंद्रियाणां प्रकारेण सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिंद्रियाणां सूत्रं अयं समासतो वक्तव्यतायां विशेषः सूत्रं पदं यत्र तत्र नवरमित्यादि यान् पुद्गलान्
प्रक्षेपाहारतया गृह्णाति तेषां पुद्गलानामेकमसंख्येयतमभागमाहारयंति अनेकानि च भागसहस्राणि असंख्येयतमानाम संख्येयतमाइ
त्यर्थः अणासाइज्जमाणाणि अफासाइज्जमाणाणि अनास्वाद्यमानानि विद्धंसमागच्छंति तानि च यथायोगमतिस्थौल्यादिति तेषां अस्वादितानि
अद्यैवाल्पबहुत्वमाह एएसिं णं भंते इत्यादि इह एकैकस्मिन् स्पर्शयोग्ये अनंततमो भाग आस्वाद्यो भवति तस्याप्यनंततमो भाग

आघ्राणीयाणः तत्रायामाकमल्पबहुत्वं नवनिर्वोषंमर्वंस्तोगमंपंचेंद्रियस्त्वेकद्वहनुणं श्रोतास्तुकत्वान्मतिपद्याः सप्तमपूर्वाद्वादंशस्थूर्लगतमति
स्वयआहाराथः सप्तुत्पद्यतेत्येकपतः पृथ्वीकतिकातपत्स्वादवकुस्वनरकुस तिर्यक्पंचेंद्रियाएककयाइदयमप्रथमसूत्रेणक्षोमसणंअष्टमलसम
तित्रकपेतास्त्रमरकुतिकातपत्स्वतास्त्ववदवकुस्पृअनरकुमपुइदयोनरमसूत्रेतानागकुमारासुववन्त्वे तिकसूत्रमपितत्स्ववयसुवित्तोषमसुपदर्या
यतिस्ववंडरस्वणंविदिवसपृजनस्वमितिकाहिकपयतामपिपित्यापमाष्टमलापमाणास्तुषमतेत्स्वषाकपयपादस्तुकषपादपिदिवमषष्ठकाति
कांतस्वयआहाराथः सप्तुत्पद्यातपत्यापमामत्वयतपाअषातदधिकाद्युषंवस्त्रपतएवदिवसस्थकादिकमत्स्वयआहाराथः सप्तुत्पद्यातवैमा
निकस्त्रत्रनवंआत्यमितितिकाहस्त्रमणंदिवमपृजमस्सइतिषनतपल्यो पमाधाक्षुषामवमयंत्रकोमणातश्रीमाष्वामसमरस्माणंति प
तदत्रमरसुराणामवमेयंडदयस्ययाविंस्मागतापमातोद्युतिस्वसतात्व सुवर्षसह्सस्रतिकांतस्वयआहाराथः सप्तुत्पद्यात ततो
ऽमुत्पायमात्रित्यासोधर्मेशानादिदेवलोकपुरूषपतेतत्रकषता॥ ऊध्वंतिपरिमाणंपरिमाणवैमानिकसूत्रंसकलमपि
सूचं विह्वयमितिमग्रत्याकंद्रियआहारादीतृधिकारमतिषिसूत्रार्थं ॥ नेरइ याणंनंतइत्यादिअत्सूत्रंप्रागनिर्वर्तनसूत्रमाहपोयायुत्या
दि प्रत्वीतातालाव: सर्वतावमसपमापनीप्रपण्णानाएत्तायणेकेद्रियश्री॥ नेराणपियावकारणात्छित्वत्तरंद्रियआहारपरिरयः पंत्वेड
यआहाराणपाहारयंति इयमत्रभावनायदानिर्याप्तयमाणानां पुद्गलानामतीतालावः परिज्ञात्मातदावितकदाविल्पणकेद्रियआहारतयापरि
णताश्रामीरतृकदाविहींद्रियआहारतयाकदावित्रींद्रियआहारतयाकदाविन्तुरिंद्रियआहारतयाकदावितंवेंद्रियआहारतयाततायदिश्वविसावं
इदानीमध्यात्मविवक्षितनदानैरयिकाएकेंद्रियआहाराणपियावत्यंचेंद्रियआहाराणाहारयंतामितवातिपरुपमत्यनावपनवणंपरुत्वादि
प्ररूपत्वात्तावामानिक:सर्वातोत्तावसूर्यरूपत्यवालावमत्यप्रज्ञापनातांपत्तातांनियमादवजपत्यायांचेंद्रियआहाराणाहारयंतिकपमितिचेदुच्यते इ
हप्रत्यत्वत्रालावप्रज्ञापनाकलानिनयकुरुमतातत्रापातगमादयः कर्तुतमत्रसत्क्रियमाणंकृतेअलवहियमाणमल्पवहुतंपरिणममानंपरिणतम

स्फण्यमावति अल्पतह्रियमाणास्वपुद्गलाश्चतंआवायआहारतयापरिणमनमानावत्तंतश्चल्पवह्रियमाणंबाल्पवहुतंपरिणतमितितन्मातनआहारमेवाल्प
वह्रियततअआहारतंतपांचेंद्रियआहारंपंचेंद्रियआहाराणतापमतत्तेकंनियमात्पंचेंद्रियआहाराणाहारयंतीतिएवमसुरकुमारादयः स्तनितकुमारपा
र्यवसानानवनपतयोवक्तव्याः पृथिवीकायिकसूत्रेप्रत्युत्पन्नभावप्ररूपणांचिंतायांनियमादेकेंद्रियआहाराणाहारयंतीतिवक्तव्यंतेषामेकेंद्रि
यतयातद्वीरारणामेकेंद्रियआहारत्वान्नचेहींद्रियसूत्रेनियमान्द्वींद्रियआहाराणाहारयंतीतिवक्तव्यं त्रींद्रियसूत्रेनियमात्त्रींद्रियआहाराणिचतुरिं
द्रियसूत्रेनियमात्चतुरिंद्रियआहाराणीतितिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्याव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकाश्चनैरयिकवद्वक्तव्याः तथाचाह पुढविकाइयाणं पु
ढाइत्यादि अधुनालोमाहाराधिकारं विनावशिष्टमाह ॥ नेरइ याणंमित्यादि सुगमं नवरं नैरयिकाणांप्रक्षेपाहारोनभवति वै
क्रियआहाराणांतथास्वभावत्वात् लोमाहारोपिवपर्याप्तानामेवमत्यातःप र्याप्तानामितिएवंपांगदियाइत्यादिएवं नैरयिकोक्तेनप्रकारे॥
णएकेंद्रियाःपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतयः सर्वेदेवाश्चासुरकुमा रादयोयावद्वैमानिकाभणितव्याः सूत्रेएकेंद्रियाणांप्रक्षेपा
हारासंभवात्लोमाहाराभावात् असुरकुमारादीनांवैक्रियआहारितयातथास्वा वात्द्वित्रिचतुरिंद्रियाःतिर्यक्पंचेंद्रियामनुष्याश्चलोमाहाराप्र
पिवक्तव्याः प्राक्पाप्तस्तोऽपि उत्तमस्पप्रक्षेपाहारस्यातेषांसंभवात्त्वरम मथाधिकारमथाधिकारमतिदिशुराह ॥ नेरइयाणंततइत्य
१८ उक्तंतत्वस्तिदिदवोआहारात्पायपुद्गलमुपजन्तुउत्तआहारातायपांतत्रउरुआहारामतसाततकयंतीत्यवंओ त्यामतानिर्दिणः ततनैरयिकाउ
रुआहारानभवतिअपर्याप्तावस्थायामुक्तसमयपवाहारस्येतवानमतानलक्षणलक्षणाहारः स्तंउच्यतेयतथाविधशक्तिवशाभवनसाम्नवाया
रउद्दिनका: पुद्गलाअल्पवह्रियमाणायदाल्पवहरणाततरंवहविपूर्वः परमसंतापउपजायतेतन्निततैरयिकाणामसिप्रतिकुलकमोदयव
शात्भवाष्ट्रपशक्तसात्वात् एवंसर्वेनैरयिकआहाराविइतिएवंनैरयिकोक्तेनप्रकारेणअदारिकशरीरिणोपिसर्वेपृथिवीकायिकादयोम
नुष्यपर्यवसानावक्तव्याः सर्वेषामप्योदारिकशरीरिणांततिकेउयाहारामणनवकीयमाउयाहाराताममणनरकीत्यादि देवाइत्यादि देवासर्वेयाव

देमानिकाउ आहारस्येवमनोलक्षणमिवक्षव्याः तद्यथाः सुरकुमाराणं तं किं तं आहारमणन्नक्षीवाणोयमाउं आहाराविमणिनरकी विज्ञायवे
माणियाणं उद्दामणायमाउं याहाराविमणनरकीवि संप्रतिमनोनक्षिवुमेव देवानां यथा भवति तासापदर्शयतितद्वाणमित्यादितत्रातउसमारि
तुजीवाउमणुणमिति वाक्यालंकारे यमनोनक्षिणो देवाः प्रक्षणमितिप्रज्ञप्तं मनः प्रक्षावादाहारविषयं समुत्पद्यते क्वचनात्मरणेनत्पते आह
इच्छापाअभिलषमाणमितिपूर्ववत् मनोनक्षणमितिमनसा नक्षणं मनोनक्षणं क्रुतमितितन्त एवं तेमनोनिक्षनसंत्वा पितमनोनक्षणसक्तितथा
विधसुन्दरकामदिव्य उदाहक्षिप्रमेव तत्कालमेवतिमानादःव्यइष्टाःकान्ताः प्रियामनोज्ञामनआपाः पुद्गलाः पतंत्यास्य आनंपाप्नुवन् तेषांदेवानांमनोन
क्षतयापरिणमंमतक्षमित्यावेवदृष्टांतमाह सेजहानामएसीयापोग्गला शीतार्थः सर्वत्र वाक्यालंकारे यथानामेति विवक्षिताः शीताः पुद्ग
लाः शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्राप्य शीततयैवातिष्ठन्ति शीयेतनागवा। तिष्ठंति किमुक्तं भवति विशेषतः शीता भूय शीतयोनिकस्य प्राणि
नः सुखितायायोपकल्पंत इति उसिणा वा पुग्गला उसिणं पप्प उसिणयोनिकं। प्राप्य उष्णयोनिकं प्राप्य उष्णमेवातिष्ठन्ति शीयेतगवा
तिष्ठंति विशेषतः सुखरूपतानमुपन्नानस्य सुखितायायोपतिष्ठंति इति भाव :एवमेव अनेनैव प्रकारेणैतैर्देवैः आयुक्तिरात्मामनोनक्षणे
कृते सति मति छाटदेवानामिच्छामनो आहारविषयेच्छाप्रच्छन्नमतः क्षिप्रमेव वातिष्ठत्यिच्छा वाचिवर्तत इति भावः इयमत्र भावना यथा शीता पुद्गलाः
शीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखितायायोपकल्पंते उष्णपुद्गला वा उष्णयोनिकस्य तथा देवैरपि मनसा भावक्रियमाणाः पुद्गलाः सर्वपरमसंत
षायोपकल्पंते ततः आहारविषयाभिलाषनिवृत्तिर्भवतीति अथवा उज आहारादिविभागप्रतिपादिका इमाः सूत्रकृतांगनियुक्तिगाथाः सरीरेणो
याहारो तयायफासेण लोमआहारो पक्खेवाहारोपुणकावलिओहोइनायव्वो उयाहाराजीवा सव्वे अपज्जत्तगा मुणेयव्वा पज्जत्तगायलोमप
क्खेवेहोइनइयव्वा एगिंदियदेवाणं नेरइयाणं चनत्थिपक्खेवो सेसाणं जीवाणं संसारत्थाणपक्खेवो लोमाहारा एगिंदियाउ नेरइयसु
रगणा य वि सेसाणं आहारो लोमपक्खेवउ चेव नियाहारामणलक्खिणो यसव्वे विसुरगणा होति सेसाहवंति जीवालोमपक्खेवउ चेव । २१३

अथ किं आहार आभोगनिर्वर्तितः क्वा नाभोगनिर्वर्तितइति उच्यते देवानामाभोगनिर्वर्तितउज आहारः सर्वापर्याप्तावस्थायां लो
माहारो नाभोगनिर्वर्तितः सर्वपर्याप्तावस्थायां आभोगनिर्वर्तितोमनोनक्षणलक्षणः सर्वपर्याप्तावस्थायामेवतेषामपि तेषामप्यना
भोगनिर्वर्तित आहारोऽपर्याप्तावस्थायां लोमाहार पर्याप्तावस्थायां नैरयिकवर्जानां लोमाहारो नैरयिकाणां तु लोमाहार आभोगनिर्वर्ति
तोपि इत्यादीनामत्र पर्यवसानात् अरु पक्षाहारः सआभोगनिर्वर्तित एव वेति ३ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां
माहारपदस्य प्रथमोद्देशकः परिसमाप्तः ३ व्याख्यातं आहारपदस्य प्रथमोद्देशकः संप्रति द्वितीयो व्याख्यायते तत्रादौ विषयमधिकारसं
ग्रहगाथा आहारेत्यादि प्रथमं तावदत्र आहाराधिकारो द्वितीयो भव्याधि कारः नव्यविशेषिताहाराधिकारः एवं तृतीयः संज्ञाधिकारः च
तुर्थो लेश्याधिकारः पंचमो दृष्ट्यधिकारः षष्ठः संयताधिकारः सप्तमः कषायाधिकारोऽष्टमो ज्ञानाधिकारो नवमो योगाधि
कारो दशम उपयोगाधिकार एकादशो वेदाधिकारो द्वादशः शरीराधिकारस्त्रयोदशः पर्याप्त्यधिकारः इह न
व्यादिग्रहणे अतमतिपक्षस्यता अभव्यादयोऽपि सूचिता द्रष्टव्याः तासे वाप्येवस्तमानत्वात् तत्र प्रथमं सामान्यत आहाराधिका
रविनावयितुमिदमाह जीवाणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह । गोयमेत्यादि गौतमस्यात् कदाचिदाहारकः कदाचिदना
रकः कथमितिचेदुच्यते विग्रहसमतात् केवलिसमुद्घातशैलेश्यवस्थायां सिद्धत्वे चानाहारकः शेषास्ववस्थास्वाहारकः उक्तं च विग्गहगइमावन्ना
केवलिणोसमोहया अयोगीय सिद्धा य अणाहारा सेसा आहारगा जीवाः नादवं सामान्यतो जीवविषयं सूत्रमिदानीं नैरयिकादिचतुर्विं
शतिदंडकक्रमेणाहारानाहारकचिंताकरणार्थं नेरइए णं भंते किं आहारए अणाहारए इत्यादि सुगमं नवरं सामान्यतो जीवपदे नैरयिक
ादिपदविकव्यमेव आहारकानाहारकचिंताक्रमात् संप्रति बहुवचनेन तां विकीर्षुराह ३ जीवा णं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह
गोयम आहारका अपि अनाहारका अपि सदैव बहुवचनविशिष्टतया भिलप्यंते इति भावः तथाहि विग्रहगतिमापन्ना प्रतिक्षणमपि सर्वकालं।

प्रज्ञा०वृत्ति॥

सर्वेपि संसारिणो जीवा आहारका विग्रहगतिश्च कस्यचित् कदाचित् कस्यचित् किंचित्कालमपि लभ्यमाना सा प्रतिनियतानामेव लभ्यात ततआहारका
श्च बहवश्च अनाहारका अपि मिश्राः सदैव लभ्यमानत्वात् वाच्या इत्याह नंतगुणाः अन्यत्र सर्वकालमेकैकस्य निगोदस्य प्रतिसमयमसंख्येयभागस्य
विग्रहगत्यापन्नस्य लभ्यमानत्वात् नाहारकत्वमपि बहुवचनेन नैरयिकसूत्रे सम्बोधितावश्च एवं ब्रूहि आहारकाः किमुक्तं भवति कदाचिन्नैरयिकाः सर्वेप्याहा
रका एव भवंति न त्वेकोप्यनाहारकः कथमिति चेदुच्यते उपपातविरहात् तथाहि नैरयिकाणामुपपातविरहो द्वादश मुहूर्तान् एतावति चांतर
काले यावत्पूर्वमुत्पन्ना सर्वेप्याहारका जाता अन्ये च उत्पद्यमाना न सन्ति अनाहारका न भवंतीति अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च आहारकपदे बहुवच
नमनाहारकपदे एकवचनमित्यर्थः कथमेष भंगो घटामियर्तीति चेदु — च्यते इह नैरयिकेषु कदाचिदेको नैरयिकस्तत्कदाचिद्द्वौ क
दाचित्त्रयः उत्कर्षतो यावत्संख्याता असंख्याता वा उत्पद्यन्ते तत्र यदा एकोप्युत्पद्यते स — विग्रहगत्यापन्नः प्रतिसमयमसंख्याता नारका विद्यमानत्वात् सन्तीति
प्रतिसमयमनंतानां विग्रहगत्या समागच्छतां लभ्यमानत्वात् अनाहा — रकपदेपि सदैव बहुवचनमसंख्याताः अनंता वा
एवं जीवा वैमानिका यावत् निजसिद्धिकाइ आदि तिर्यंचास्तेयका कुरर् — कारणाय अपि बहुत्वमादाय पर्याय पदवत् आदित्या यावद्वै
मानिका न वरमेकेंद्रियाः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपाः प्रत्येकं यथा जीव — पद इति बहुवचनेन जीवाद्वयं ग्रहीतव्यम् बहुत्वात् सिद्धाश्च एव
भंगाः नाहारका इति सकलसंसारिणस्तनां लभ्यमानत्वात् बहवो नित्यसदा नावादिति प्रत्येकं तन्त्रस्थानमति विस्तरात् भवसिद्धिकाणं
नंतरस्यादि नवः संख्यातेस्संख्याते नंतेवा भवसिद्धिक्योपि अभवसिद्धिका नव सकदाचिदाहारकः कदाचिदनाहारकः विग्रहगत्यापन्नः
ति अन्ये वर्तिनस्तया आहारका अनाहारकश्च नेदापरं गोलभ्यत्वादेतीयरंगमाघ अहवा आहारगा य अणाहारगा य आहारगा य अणाहारगे य एवं वचनं
एषच भंगो यदा बहवो विग्रहगत्यापन्नाः तदा द्रष्टव्याः शेषभंगकावुपन्नाः संभवंति आहारकपदस्य नैरयिकाणां सर्वदेववादेव विग्रहयत्यालभ्यमा
नत्वात् एवमसुरकुमारादिष्वपि स्तनितकुमारपर्यवसानेषु द्वीन्द्रियादिष्वपि वैमानिकापर्यन्तेषु प्रत्येकं भावनीयं उपपातविरहत्वात् प्रथमभंगस्य एका द्वि

संख्यातयाप्यत्वेः शेषस्य च भंगद्वयस्य सर्वत्रापि लभ्यमानत्वात् एकेंद्रियेषु पुनः पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिरूपेषु प्रत्येकमेक एवाकारः
गः आहारका अपि अनाहारका अपि पृथिव्यप्तेजोवायुषु प्रत्येकमसंख्येया आहारकाः शेषकाले नाहारकः एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेपि प्रत्येकं वाच्य
तथाचाह एवं जाव वेमाणिए अभवसिद्धिक विषयसूत्रं भवत्यभ्यां नोहृदप्यभवतया तस्य भवसिद्धिकत्वात् अत्रैव बहुवचनेनाहारका नाहारकचिंता
चिकीर्षुराह भवसिद्धियाणं भंते इत्यादि अत्र जीवपादे आहारकानाहारकश्च जीवपदे एकेंद्रियपृथ्व्यप्रत्येकं वनस्पतिषु बहुवचने नैकएव भंगो यथा आहा
रका अपि अनाहारका अपि नैरयिकादिषु यावत् वैमानिकेषु कदाचित्केवलो आहारक एव न तु कोप्यनाहारकः अथवा कदाचिदाहारक
एकः अनाहारकः अथवा आहारका अपि अनाहारका अपि नयत्रापि — बहुवचनं तथाचाह जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो इति यथा भवा
सिद्धिका एकस्मिन् बहुत्वे आहारका नाहारकत्वचिंता कृता तथा अभव — सिद्धिकेपि कर्तव्या तत्र यथा एकवचनेन बहुवचनेन भंग
संख्यायाः सर्वत्रापि समानत्वात् तथाचाह अभवसिद्धिए एवं चेव — अभवसिद्धिकेपि भवसिद्धिकवदेव वचनेन बहुवच
नेन वक्तव्यमिति यस्तु न भवसिद्धिको नाप्यभवसिद्धिकः स सिद्धः स — हि न भवसिद्धिको न च विनिवर्तितत्वात् अभवसिद्धिकस्तु हृ
दायः सिद्धिगमनयोग्यात्तन भवति सर्वत्वात्ततो न भवसिद्धिकोपि — न च विसिद्धिप्रभवात् तथा भवसिद्धिको नाभवसिद्धिको नाभव
सिद्धिकश्च चिंतायामेकवचने जीवपदे सिद्धपदे च यत्रापि एकवचनेन एकवचनं गो अनाहारक इति बहुवचनेपि एकवचनमाहारका
इति संज्ञिद्वारमधिकृत्याह सण्णीणं भंते इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमं निर्वचनसूत्रमाह सिय आहारए सिय अणाहारए इत्यादि विग्रहगत्याः नाहारकः शेषकालमाहारकः नवसंज्ञी स
मनस्कत्वात् विग्रहगतौ च मनोभावात् ततः कथं संज्ञी सन्ननाहारकाल लभ्यते उच्यते इह विग्रहगत्यापन्नोपि संज्ञायुष्कवेदनात् संज्ञी भवा
ज्ञियतया नाहारकाः युक्ताः वेदना आहारका समतानकश्चिद्दोषः एवमित्यादि एवमुपदर्शितप्रकारेण नावदहूणाय यावद्वैमानिको वैमानिकस्य
वक्तव्यः कश्चित् एकेंद्रियविकलेंद्रियानवैश्चाः किमुक्तं भवति न हि एवंपदं सर्वत्र भवत्यसंक्षेपानां तेषां मनस्कतया संज्ञित्वायोगात् बहुवचनचिंतायां

जीवपदादेनैरयिकादिपदद्वयप्रत्येकं सर्वत्र भंगत्रयं तद्यथा सर्वेपि तावद्भवेयुराहारकाश्च अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च अथवा आहारकाश्च अनाहार-
काश्च तथा चाह जीवानेरइयातियभंगो जाव वेमाणिया इति तत्र सामान्यतो जीवपदस्य प्रथमभंगः सकललोकापन्नया संज्ञित्वानोत्पत्ति विग्रहगा-
नां द्वितीयभंग एकस्मिन् संज्ञिनि विग्रहगत्यापन्ने तृतीयभंगो बहुषु संज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु एवं नैरयिकादिपदेष्वपि भावनीयं वैमानिकावसानेषु अत्र
पीणं तेषु स्यात् असंज्ञिनोपि विग्रहगतावनाहारकः शेषकालमाहारकः एवं जाव वाणमंतरा इति एवं सामान्यतो जीवपदं इव वक्तव्यं विंशतिदंडककुम
णतावदसंज्ञिजीवानां नमेतारावानमंतर विषयं सूत्रं अथ नैरयिकान् व्यंतरपर्यंतान्मंतरसूत्र कथमसंज्ञिनो येन असंज्ञित्वं उत्पद्यन्त इति उ-
च्यते इह नैरयिका भवनपतयो व्यंतराश्च संज्ञिभ्यः उत्पद्यन्ते संज्ञिनो। पि असंज्ञिभ्यश्च उत्पद्यमाना असंज्ञिन इति व्यवह्रियन्ते संज्ञित्व
उत्पद्यमानाः संज्ञिनः ततोः संज्ञिभवे प्रतिपत्तुं एकत्वे कारणं उपपद्यते तथा तिर्यग्वैमानिकास्तु संज्ञिभ्य एवोत्पद्यन्ते न असंज्ञिभ्य इति अ
संज्ञित्वव्यवहाराभावादित्यत आह तथा चाह ज्योइसिया वेमाणियाणं तु हिट्ठिल्ला तिन्नि भंगा वत्तव्वा इति दिट्ठं संज्ञि
वक्तव्यतेषां असंज्ञित्वाभावादिति बहुवचनविवक्षायां सामान्यतो जीव पदे एकत्वं तं गा प्रथमा आहारका अनाहारका अपि इति
समयप्रत्येकं द्वयोः तेनानां विग्रहगत्यापन्नानामनंतानामनाहारकाणां केवलमेकानां तया अनाहारकपदे सर्वदा बहुवचनं तदा नैर-
रयिकपदे षड्भंगा तत्र प्रथमो भंग आहारका इति अथवा नैरयिका एकः संज्ञी नारक उत्पद्यमानो विग्रहगत्यापन्नो न लभ्यते शेषा सर्वेप्याहारकाः संज्ञि-
नः सर्वेप्याहारका ज्ञाता यदा लभ्यते द्वितीयोपि अनाहारका इति एवं द्वावपि संज्ञी नारका अपि न विद्यन्ते उत्पद्यमाना विग्रहगत्या
पन्ना बहवो लभ्यन्ते तदा विज्ञेयः तृतीय आहारकाश्च अनाहारकश्च इति विवक्षितबहुवचनमिति बहुवचनविवक्षायामेषां पि भंगः सप्रतीत इति
प्रथमः तत्र यदा चिरकालात् एकोपि संज्ञी नारको विद्यते उत्पद्यमानो विग्रहगत्यापन्न एकस्तदा एतेषां चतुर्थ आहारकश्च अनाहारकश्च एवं
चिरकालात् एकस्मिन् संज्ञिनि नारके विद्यमाने बहवश्च उत्पद्यमानेषु असंज्ञिषु विग्रहगत्यापन्नेषु इष्टव्याः एवं आहारकाश्च अनाहारकाश्च ए-

चिरकालात् एकोपि बहवः संज्ञिषु नारकेषु सत्त्वेकस्मिन् संज्ञिनि उत्पद्यमाने विग्रहगत्यापन्नेषु आहारकाश्च अनाहारकश्च एवं बहवः
चिरकालात् बहव उत्पद्यमानेषु वा संज्ञिषु वेदितव्याः एवमेते षड्भंगा एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते षड्भंगा अत्र प्रथमो आहारकपदस्य केवल
स्य बहुवचनेन एकः अनाहारकपदस्य केवलस्य बहुवचनेन द्वितीयः ३ आहारकपदस्य अनाहारकपदस्य च युगपत्प्रत्येकमेकवचने
न तृतीयः आहारकपदस्यैकवचनेन अनाहारकपदस्य बहुवचनेन चतुर्थः ५ आहारकपदस्य बहुवचनेन अनाहारकपदस्यैकवच
नेन पंचमः पञ्चमश्च उभयत्रापि बहुवचनेन षष्ठः शेषास्तु भंगा न संभवंति बहुवचनविवक्षायां प्रक्रांतत्वात् एते च षड्भंगा असुरकुमारादिष्वपि स्तनितकु
मारपर्यवसानेषु वेदितव्या तथा चाह एवं जाव थणियकुमारा एगिंदिएसु अभंगं एगिंदियवज्जं विग्रहगत्यापन्नाः वा पृथ्वीकायिकादीनां सदा एकेन्द्रियेषु
गकं भंगमनवयवं इत्यर्थः सदैव आहारका अपि अनाहारका अपि त आहारका बहवः सुप्रसिद्धा अनाहारका अपि प्रतिसमयं
पृथिव्यादिजीवा अपि यतः प्रत्येकमसंख्येयाः प्रतिसमयं वनस्पतयोः अनंता सर्वकालं उत्पद्यन्त इति ते पि बहवः सिद्धाः द्वी
न्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पंचेन्द्रियेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं तद्यथा आहारकाः अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च अथवा आहार
काश्च अनाहारकाश्च तत्र द्वीन्द्रियानुत्पत्तिसाधनाय यदा द्वीन्द्रिय एकोपि विग्रहगत्यापन्नो न लभ्यते तदा सर्वेप्याहारकाः सर्वेप्याहारकाश्च इति
प्रथमो भंगः यदा पुनरेकोपि विग्रहगत्यापन्नस्तदा सर्वेप्याहारका उत्पद्यमानस्त्वेको नाहारक इति द्वितीयो उत्पद्यमाना अपि यदा बहवो लभ्यन्ते तदा तृ-
तीयः एवं त्रीन्द्रियः एवं त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियतिर्यक्पंचेन्द्रियेष्वपि भावनीयं मनुष्यव्यंतरेषु षड्भंगाः तत्र नैरयिकवद्भावनीयाः तथा चा-
ह बेइंदियजाव पंचिंदियतिरिक्खजोणिएसु तियभंगो मणुस्सवाणमंतरेसु छब्भंगा इति नो संज्ञी नो असंज्ञी च केवली सिद्धश्च तत्र तानां संज्ञि-
नो असंज्ञित्वविचारायां जीवपदानि तत्र तथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च तत्र जीवपदमाह नो सन्नी णो असन्नी णं भंते जीवे इत्यादि स्या-
त्कदाचिदाहारकः केवलिनः समुद्घाताद्यवस्थाविरहे आहारकाः स्यात्कदाचिदनाहारकः समुद्घातावस्थायामयोगित्वावस्थायां सिद्धा

प्रज्ञाप॰वृत्तिः॥

वक्तव्यायां वा नामवक्तव्यं सिद्धः अणाहारए इति सिद्धः सिद्धविग्रहसमापन्नश्च अणाहारए इति वक्तव्यं पुढवि आदीनां नित्यमेव भङ्गविकल्पाभावात् आहारगा वि
अणाहारगा वि इति आहारकाश्च अविग्रहगताः केवलिनां समुद्घातादन्यत्र अनाहारकाः सिद्धाः ना सदैव लभ्यमानत्वात् अनाहारकाश्च विग्रहगता सदैव लाभात् तेषां
त्रिभङ्गस्य नाहारकत्वादिति मनुष्यसूत्रे तियभङ्गो इति मनुष्यविषयं भङ्गत्रिकं तद्यथा आहारकाः एव भङ्गो यदा न कोऽपि केवली समुद्घातादयवस्थामाला भवति
अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च एष भङ्गः एकस्मिन् केवलिनि समुद्घातावस्थागते सति लभ्यते अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च एष भङ्ग
केवलिषु समुद्घातावस्थागतेषु सम्भवति इति कृतः लेश्याद्वारमाह सलेश्य इत्यादि अ सलेसेणं भंते जीवे इत्यादि इदं सामान्यतो जी
वसूत्रमिव नामवक्तव्यं अत्रापि सिद्धसूत्रं न वक्तव्यं सिद्धानाम लेश्यत्वात् बहुवचने   चिन्तायां जीवपदे एकेन्द्रियेषु च पृथिव्यादिषु प्रत्येकमभङ्गकमेव
भङ्गकं यथा आहारकाश्च विग्रहगता अनाहारकाश्च तेऽन्यथा अपि सदा बहुत्वे   न लभ्यमानत्वात् शेषेषु नैरयिकादिषु पदेषु प्रत्येकं
भङ्गत्रिकं तद्यथा सर्वेऽपि तावद् भवेयुः आहारकाः १ अथवा आहारकाश्च   अनाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ अ
मीषां च वक्तव्यताप्रभवं तदेवाह जीवएगिंदियवज्जो तियभंगो इति एवमिति   द एवं यथा सामान्यतः सलेश्यसूत्रमुक्तं तथा कृष्णलेश्या
विषयमपि नीललेश्याविषयमपि कापोतलेश्याविषयमपि सूत्रं वक्तव्यमिति।   दं सामान्यतो जीवपदे एकेन्द्रियेषु च प्रत्येकमभङ्गकं शेष
देषु भङ्गत्रिकं तेजोलेश्याविषयमपि सूत्रं सम्यक्प्राप्तं बहुत्वे पृथिव्यप्वनस्पतिषु एव भङ्गाः तेषु केषुचित् तेजोलेश्यासम्भवः इति वक्तव्यात्तेन वनस्प
तिव्यन्तरज्योतिष्कसौधर्मेशानदेवानां तेजोलेश्यावतां तत्रोत्पादात् तेषु च अपर्याप्तावस्थायां च ऋषिलेश्यालभ्यमानत्वात् तेजोलेश्या एव वाच्यं
नारकाः इति च सौधर्मीशानादयो देवा एव वैमानिकास्तेषु लेश्या न सम्भवतीति तेषु भङ्गा इव न सर्वे आहारकाः अथवा सर्वे अनाहारकाः अथवा आ
हारकाश्च नाहारकश्च अथवा आहारकश्च अनाहारकाश्च अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च शेषाणां जीवप
दादीनां सर्वत्रापि भङ्गत्रिकं तथा चाह तेउलेसाए पुढवी आउवणप्फइकाइयाणं छब्भंगा सेसाणं जीवाईणं तियभंगो इति आह किं सर्वेषाम   २१६

विशेषेण जीवपदादारभ्य भङ्गत्रिकमुक्तं किं वदति आह जोतिसिय वेमाणिय लेस्साए इति ये पञ्चेन्द्रियास्तेजोलेश्या तेषामेव भङ्गत्रिकं वक्तव्यं
न शेषाणां एतन्न किमाह इति नैरयिकविषये तेजोलेश्या नैरयिकविषये इन्द्रियविषये वा तेजोलेश्यायाः सूत्रं न वक्तव्यमिति तथा पद्म
लेश्यावतां येषां सम्भवति तेषु विषये तयोः सूत्रं वक्तव्यं तत्र पद्मलेश्या च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वैमानिकेषु च लभ्यते नान्येषु तेषु प्र
त्येकं बहुत्वविवक्षायामेव सामान्यतो जीवपदे तिर्यक्पञ्चेन्द्रियपदे मनुष्यपदे वैमानिकपदे च सर्वत्राप्येकवचनचिन्तायां स्यादाहारकः स्यादन
नाहारकः इति भङ्गः बहुवचनचिन्तायां भङ्गत्रिकं तद्यथा सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च २ अथवा आहारकाश्च
अनाहारकाश्च ३ तथा चाह पम्हलेस्साए सुक्कलेसाए जीवाइउ तियभंगो   तिअलेश्या लेश्यातीतास्ते चायोगिकेवलिनः सिद्धाश्च ते
ऽस्यापि पदानि तद्यथा सामान्यतो जीवपदं मनुष्याः सिद्धाश्च सर्वत्रापि   एकवचने वा नाहारकाः एवं च ते नाहारकाः एव वक्तव्याः एतदेवा
ह अलेस्सा जीवा मणुस्सा सिद्धा य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो आ   हारगा इति सम्यग्दृष्टिद्वारं सम्यग्दृष्टिसूत्रे द्वौ
पशमिकसम्यक्त्वे सास्वादनसम्यक्त्वे क्षायोपशमिकसम्यक्त्वे   वेदकसम्यक्त्वे क्षायिकसम्यक्त्वे वा प्रतिपत्तव्यः सा
मान्यतः पदानामवस्थायां तेषां चिन्तायां अपि कषिप्यमाणत्वात् तथोपशमिके।   कसम्यग्दृष्ट्यादयः सुप्रतीताः वेदकसम्यग्दृष्टिः क्षायि
कसम्यक्त्वादयः न च सम्यगवसम्यक्त्वमवस्थः एकत्वे सर्वेऽपि जीवादिपदेषु प्रत्येकमेवं भङ्गः स्यादाहारकः स्यादनाहारकः इति नवरमवृथ
विव्यादिविषयं सूत्रं न वक्तव्यं तेषां सम्यग्दृष्टित्वायोगात् तेन तत्र न वाच्या पुढवीइ एवं इति वचनात् बहुवचनविषयं सूत्रं सामान्यतो जीवपदे आहा
रकाश्चापि अनाहारकाश्चापि तेषु एव भङ्गः तयोरपि सदा सम्यग्दृष्टीनां बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् नैरयिकभवनपतितिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यव्यन्त
रज्योतिष्कवैमानिकेषु प्रत्येकं भङ्गत्रिकं तद्यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारकाः एव १ कदाचिदाहारकाः एकश्चानाहारकः २ कदाचिदाहारकाश्च अनाहा
रकाश्च ३ द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु पुनः षड्भङ्गाः तत्र प्राग्भवनीयाः द्वीन्द्रियादीनां च सम्यग्दृष्टित्वमपर्याप्तावस्थायां सास्वादनसम्यक्त्वापेक्षया द

प्रज्ञापनावृत्तिः॥

एवं सिद्धा अप्यनाहारका एकेन्द्रियसमस्तसूत्रं तु भावितं प्रागाहारवदेकेंद्रियवर्ज्जं विकलेन्द्रियसूत्रद्वयं भंगत्रिकं मिश्र अणाहारगा अ वा समस्तानां तिर्यग्गा मिथ्याहृ।
ष्टिप्रत्येकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं बहुवचने तु जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु प्रत्येकमाहारका अनाहारका अपीति तृतीये
ष्वपि सर्वदेवेति शेषपदेषु बहुभंगविकल्पसमानत्वात् शेषेषु तु सर्वेष्वपि स्थानेषु भंगत्रिकं सिद्धसूत्रं चात्र न वक्तव्यं सिद्धानां मिथ्यात्वाभावात् एतदेवाह सिद्धादि
हाउ जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो सम्मामिच्छदिट्ठीणं भंते जीवे इत्यादि सूत्रसंघातमेतद्भावनाह गोतम आहारको नो अनाहारकः सम्यादि मिथ्येड
घ्यते इह सम्यग्मिथ्यादृष्टिरनाहारकत्वं विग्रहगतौ न च सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्विग्रहगतावपि ततः कालकरणाभावात् सम्यग्मिथ्यादृष्ट्या एककालमिति वचनात्
ततः सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्विग्रहगत्यभावात् अनाहारकत्वाभावः एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण सर्वत्रापि वक्तव्यं नवरमेकेन्द्रियविकलेन्द्रिया न वक्त
व्यास्तेषां सम्यग्मिथ्यादृष्टित्वासंभवात् एवं बहुवचनेऽपि वक्तव्यं तद्यथा सम्मामिच्छद्दिट्ठीणं भंते जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा
आहारगा सम्मामिच्छदिट्ठीणं भंते नेरइया किं आहारगा अणाहारगा गोयमा आहारगा नो अणाहारगा सम्मामिच्छदिट्ठीणं
ते इत्यादि किं आहारगा अणाहारगा गोयमा आहारगा नो अणाहारगा एव एगिंदियविगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिया इति संय
तिसंयतद्वारं संयतं बहुमनुष्याणां भवतीत्याह पदं तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं च तत्र। जीवपदे सूत्रमाह संजए णं भंते जीवे इत्यादि तु भाग संयते च समनाहा
रकश्च केवलिसमुद्घातावस्थायामयोगिकेवल्यवस्थायां च द्रष्टव्यं शेषकालमाहारकश्च एवं मनुष्यसूत्रे वि एवं मनुष्यविषयमपि सूत्रं वक्तव्यं तद्यथा संजए णं
भंते मणुस्से किं आहारए अणाहारए गोयमा सिय आहारए सिय अणाहारए एतावन्तं तावत्सर्वकालं जानन्ति यत्तु भंगा निदर्शकेन बहुवचने जीव
पदे मनुष्यपदे च प्रत्येकं भंगत्रिकं तत्र सर्वेपि तावद्बहवस्तु आहारका एव लभ्यन्ते यदा च कोपि केवली समुद्घातमयोगित्वं वा प्रतिपन्नो भवति तदा
वेदितव्याः अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च एकः अथ केवलिनि समवहते शैलेशीगते वा प्राप्यते अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च एष बहु
षु केवलिषु समवहतेषु शैलेशीगतेषु वा लभ्यते असंयतसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं ब २२७

हुवचने जीवपदे पृथिव्यादिषु च पदेषु प्रत्येकमाहारकाश्च अपि अनाहारका अपीत्येष भंगः शेषेषु तु नैरयिकादिषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं
संयतासंयता देशविरतास्ते च तिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्या वा न शेषाः शेषाणां स्वभावत एव देशविरतिपरिणामाभावात् ते च तेषां त्रीणि पदानि त
द्यथा सामान्यतो जीवपदं तिर्यक्पंचेन्द्रियपदं मनुष्यपदं च एतेषु त्रिष्वपि स्थानेषु एकवचने बहुवचने च आहारका न तु अनाहारका अन्तरगतौ केवलिस
मुद्घाताद्यवस्थासु च देशविरतिपरिणामाभावात् नो संयता नो असंयता नो संयतासंयतास्तु सिद्धा एव ततो सिद्धपदे जीवपदं सिद्धपदं च तत्र
एकवचने बहुवचने चानाहारकत्वमेव वक्तव्यं नत्वाहारकत्वं सिद्धानामनाहारकत्वात् कषायद्वारं सकसाई णं भंते जीवे इत्यादि एकवचने वि
षयं सूत्रं सुगमं बहुवचने जीवेगिंदियवज्जो तियभंगो त्ति जीवपदे पृथिव्यादि। षु च पदेषु प्रत्येकं आहारका अपि अनाहारका अपि
इति वक्तव्यं शेषाणामपि सकषायाणां सदैव तेषु स्थानेषु बहूनां लभ्य। मानत्वात् शेषेषु तु स्थानेषु भंगत्रिकं कोहकसाई ए
वं चेव त्ति क्रोधकषाय्यपि एवमेव सामान्यतः सकषायवद्वक्तव्यः त थापि जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु यथा योगं शेष
षु तु स्थानेषु भंगत्रिकमिति भावः किं सर्वेष्वपि शेषेषु स्थानेषु भंगत्रिकं नेत्या ह नवरं देवेसु छब्भंगा देवा हि स्वभावत एव लोभबहु
ला न तु क्रोधादिबहुला न तु इति ततः क्रोधकषायिण एकादयो पि लभ्यन्ते। इति षड्भंगा तद्यथा कदाचित्सर्वेप्याहारका एव क्रोधकषा
यिण एकस्यापि विग्रहगत्यापन्नस्यालभ्यमानत्वात् कदाचित्सर्वेप्यनाहारकाः एकस्यापि क्रोधकषायिणः सत आहारकस्याप्राप्यमाणत्वात् क्रोधो
दयो हि मानाद्युदयविवक्षणे च विवक्ष्यते तस्मान्मानाद्युदयसहितापि तत क्रोधकषायिणः सतः कदाचिदाहारकस्य सर्वथाप्यभावः तथा क
दाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः कदाचिदेक आहारको बहवो अनाहारकाः कदाचिद्बहव आहारका एकोऽनाहारकः कदाचिद्
बहव आहारका बहवश्च अनाहारका इति मानकषायिसूत्रं मायाकषायिसूत्रं चैकवचने प्राग्वत् बहुवचने विशेषमाह माणक
साई इत्यादि मानकषायिषु मायाकषायिषु च बहुवचने विशेषमाह तेषु देवेषु नैरयिकेषु च प्रत्येकं षड्भंगाः नैरयिका हि स्वभावतः क्रोधबहु

लादयो बहुला लोभबहुला मानादयस्त्वल्पा नैरयिकाणां च मानकषायो मायाकषायश्च विरल इति प्रागुक्तप्रकारेण षड्भंगाः जीवपदैकेंद्रियवर्जादिपदेषु च
प्रत्येकमेकमाहारकाणामनाहारकाणां च मानकषायिणां मायाकषायिणां च प्रत्येकं सदैव तेषु बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् लोभेषु च स्थानेषु नेय
थिकं लोभकषायसूत्रमप्येकवचनेन तथैव बहुवचनेन विशेषमाह लोभकसाई सुई इत्यादि लोभकषायिषु नैरयिकेषु षड्भंगा यस्मात् लोभकषा
यस्याल्पत्वात् शेषेषु जीवैकेंद्रियवर्जेषु स्थानेषु सर्वत्रापि भंगत्रिकं देवेष्वपि भंगत्रिकमिति भावः तेषां लोभबहुलतया षड्भंगासंभवा
त् जीवैकेंद्रियेषु च प्राग्वदभंगकं आहारका अनाहारका अपि ते अकसाई जहा नोसन्नीअसन्नी ति अकषायिणो नोसंज्ञिनोऽसंज्ञिन इव वक्त
व्याः किमुक्तं भवति अकषायिणो मनुष्या उपशांतकषायादयो वा सिद्धा वा अन्येषां सकषायित्वात् तत्र पदत्रिकमपि त्रीणि पदानि
तद्यथा सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं च तत्र सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं च प्रत्येकमेकवचनेन स्यादाहारकः स्यादनाहारक
इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक एवेति बहुवचने जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपीति केवलिनामाहारका
णां सिद्धानामनाहारकाणां सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् मनुष्यपदे भंगत्रिकं सर्वेऽपि तावद्भवेयुराहारकाः १ अथवा आहारकाश्च अना
हारकाश्च २ अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च ३ भावना प्राग्वत्कर्तव्या। सिद्धपदे त्वनाहारकपदं संप्रति ज्ञानद्वारं तत्राह नाणी
जहा सम्मदिट्ठि ति ज्ञानी यथा प्राक् सम्यग्दृष्टिरुक्तस्तथा वक्तव्यस्तथायमालापो नाणी णं भंते जीवे किं आहारए अणाहारए गोयमा सिय आहारए सिय अ
णाहारए नाणी णं भंते नेरइए किं आहारए अणाहारए गोयमा सिय आहारए सिय अणाहारए एवं पंचिंदियवज्जं जाव वेमाणिए नाणी णं भंते
जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा आहारगा वि अणाहारगा वि नाणी णं भंते नेरइया किं आहारगा अणाहारगा गोयमा सव्वे वि ताव हो
ज्ज आहारगा १ अहवा आहारगा य अणाहारगे य २ अहवा आहारगा य अणाहारगा य एवं जाव थणियकुमारा बेइंदियाणं पुच्छा गोयमा आहारगा
य अणाहारगा य १ अहवा आहारगे य अणाहारगे य २ अहवा आहारगे य अणाहारगा य ३ अहवा आहारगा य अणाहारगे य ४ अहवा आहा २१८

रगा य अणाहारगा य एवं तेइंदिय चउरिंदिया वि सण्णिय वा अवसेसा जाव वेमाणिया जहा नेरइया सिद्धाणं पुच्छा गोयमा अणाहारगा इति ।
आभिनिबोधिकज्ञानिसूत्रे श्रुतज्ञानिसूत्रे चैकवचने प्राग्वद्वक्तव्यं बहुवचने द्वित्रिचतुरिंद्रियेषु षड्भंगाः अवशेषेषु जीवादिषु स्थानेषु एकें
द्रियवर्जेषु भंगत्रिकं तथैव आभिनिबोहियनाणी णं भंते जीवा किं आहारगा अणाहारगा गोयमा सव्वे वि ताव होज्जा आहारगा अहवा आहार
गा य अणाहारगे य २ अहवा आहारगा य अणाहारगा य ३ इत्यादि तथा चाह आभिनिबोहियनाणी सुयनाणी य बेइंदियतेइंदियचउरिं
दिएसु छब्भंगा अवसेसेसु जीवाइयतियभंगो जेसिं अत्थि इति सूत्रमेतद्वाच्यं जेसिं अत्थि त्ति येषां जीवानामाभिनिबोधिकज्ञानं श्रुतज्ञानं च स्त
तेषु भंगत्रिकं वक्तव्यं नान्येषु एकेंद्रियादिषु अवधिज्ञानिसूत्रमेकवचनेन तथैव बहुवचनेन चिंतायां पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका आहारका ए
व न त्वनाहारकाः कस्मादिति चेदुच्यते इह पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकस्यानाहारकत्वं विग्रहगतौ न च तदानीं तेषां गुणप्रत्ययतोऽव
संभवो गुणानामसंभवान्नाप्यप्रतिपतितावधिर्देवो मनुष्यो वा तिर्यक्षूत्पद्यते ततस्तेऽवधिज्ञानिनः सन्तः पंचेंद्रि
यतिर्यञ्चो अनाहारका न प्राप्यंते शेषेषु स्थानेषु एकेंद्रियविकलेंद्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं एतदेवाह ओहिनाणी णं पंचें
दियतिरिक्खजोणिया आहारगा अवसेसेसु जीवाइओ तियभंगो जेसिं अत्थि ओहिनाणं मिति मनःपर्यायज्ञाने मनुष्या एव
ततो द्वे पदे तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं च ततो द्वे पदे तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं च तत्रैकवचने बहुवचने च मनःपर्यायज्ञानिन
आहारका एव वक्तव्याः न त्वनाहारकाः विग्रहगत्याद्यवस्थायां मनःपर्यायज्ञानासंभवात् केवलज्ञानी यथा प्राक् नोसंज्ञिनोऽसंज्ञी उक्तस्तथा
वक्तव्यः किमुक्तं भवति केवलज्ञानचिंतायामपि त्रीणि पदानि तद्यथा सामान्यतो जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च तत्र सामान्यतो जीवपदे मनु
ष्यपदे चैकवचने स्यादाहारकः इति वक्तव्यं सिद्धपदे त्वनाहारक इति बहुवचने सामान्यतो जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनु
ष्यपदे भंगत्रिकं तच्च प्रागेव प्रदर्शितं सिद्धपदे त्वनाहारका इति अज्ञानिसूत्रं मत्यज्ञानिसूत्रं श्रुताज्ञानिसूत्रं चैकवचने प्राग्वद्बहुवचने द्वि

प्रज्ञा० वृत्तिः॥

नायां जीवपदे एकेंद्रियेषु प्रत्येकमाहारका अपि अनाहारका अपीति वक्तव्यं शेषेषु तु भंगत्रिकं विभंगज्ञानिसूत्रमप्येकवचनेन चैव बहुवचन
चिंतायां पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्चाहारका एव वक्तव्याः न त्वनाहारका विभंगज्ञानसहितस्य विग्रहगत्या तिर्यक्पंचेंद्रियेषु मनुष्येषु
चोत्पत्त्यसंभवात् अवधिसूत्रे पंचेंद्रियविकलेंद्रियवर्जेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं संप्रति योगद्वारं तत्र सामान्यतः सयोगसूत्रमेकवचने
तथैव बहुवचने तु जीवैकेंद्रियपदानि वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु भंगत्रिकं जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु च बहुत्वतः प्रत्येकमाहारका अपि अनाहार
का अपीति भंगः अन्यथासिद्धेषु तेषु स्थानेषु बहुत्वेन सदा समानत्वात् मनोयोगिसूत्रे वाग्योगिसूत्रे च सम्यग्मिथ्यादृष्टिवत् मनोयोगिनो वाग्योगिनश्च यथा
प्राक् सम्यग्मिथ्यादृष्टय उक्ताः तथा वक्तव्याः एकवचनेनाहारका एव वक्तव्याः नत्वनाहारका इति भावः नवरं वाग्योगो विकलेंद्रियाणामपि
न वरमिति सम्यग्मिथ्यादृष्टिसूत्रादयं विशेषः सम्यग्मिथ्यादृष्टिर्विक लेंद्रियाणां नास्तीति तत्सूत्रे न तानि वक्तव्यानि वाग्योगः पुनर्विक
लेंद्रियाणामप्यस्तीति तत्सूत्रेऽपि वाच्यानि वक्तव्यं तथैवं मनोयोगी। एवं तं जीवे किं आहारए अणाहारए गोयमा आहार
ए नो अणाहारए एवं एगेंदियविगलेंदियवज्जं जाव वेमाणिए एवं पुहुत्तेण वि इत्यादि कायजोगी णं भंते जीवे किं आहारए अणाहारए गो
यमा आहारए नो अणाहारए एवं वासेगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए एवं पुहुत्तेण वि इति काययोगिसूत्रमप्येकवचनबहुवचनाभ्यां सामान्यतः
सयोगसूत्रमिव अयोगिनामप्येवं सिद्धास्तु तत्र न त्रीणि पदानि तद्यथा जीवपदं मनुष्यपदं सिद्धपदं च तेषु बहुवचनेनानाहारका एव अयो
गिनोपयोगाहारं तत्र साकारानाकारोपयोगसूत्रे अनाकारोपयोगसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति वक्तव्यं सिद्ध
पदे त्वनाहारक इति बहुवचने जीवपदे पृथिव्यादिपदेषु वाहारका अपि अनाहारका अपीति भंगः शेषेषु भंगत्रिकं सिद्धास्त्वनाहारका इति सू
त्रोल्लेखः सवेदसूत्रेषु तावत् जीवे णं भंते जीवे किं आहारए अणाहारए गोयमा सिय आहारए सिय अणाहारए इत्यादि वेदद्वारे सामान्यतः सवेदसूत्र
मेकवचनेन स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति बहुवचनेन जीवपदमेकेंद्रियाश्च वर्जयित्वा शेषेषु स्थानेषु भंगत्रिकं जीवपदे एकेंद्रियेषु

२१९

च पुनः प्रत्येकमभंगकं आहारका अनाहारका अपीति स्त्रीवेदसूत्रं पुरुषवेदसूत्रं च एकवचनेन तथैव नवरं नैरयिकैकेंद्रियविकलेंद्रिया न व
क्तव्याः तेषां नपुंसकत्वात् बहुवचनेन जीवादिषु पदेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं नपुंसकवेदसूत्रमेकवचनेन तथैव नवरं भवनपतिव्यंतरज्योतिष्क
वैमानिका न वक्तव्याः तेषां नपुंसकत्वाभावात् बहुवचनेन जीवैकेंद्रियवर्जेषु भंगत्रिकं जीवपदे एकेंद्रियपदेषु च पृथिव्यादिषु च नरक गत्युक्त
स्वरूपमिति अवेदो यथा केवली तथा एकवचनेन बहुवचनेन च वक्तव्यः जीवपदे मनुष्यपदे च एकवचनेन स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति ब
हुवचनेन जीवपदे आहारका अपि अनाहारका अपि मनुष्येषु भंगत्रिकं सिद्धे त्वनाहारका इति वक्तव्यमिति भावः शरीरद्वारे सामान्यतः शरी
रसूत्रे सर्वत्रैकवचनेन स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति बहुवचनेन जीवैकेंद्रियवर्जेषु शेषेषु स्थानेषु प्रत्येकं भंगत्रिकं जीवपदे पृथिव्या
दिपदेषु च प्रत्येकमभंगकं प्रागुक्तमिति औदारिकशरीरसूत्रमेक वचनेन तथैव नवरं नैरयिकभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमा
निका न वक्तव्याः तेषामौदारिकशरीराभावात् बहुवचनेन जी वपदेषु च प्रत्येकं भंगत्रिकं तद्यथा सर्वेऽपि तावद्भवंत्याहा
रका एकस्त्वनाहारको यदा नैकोऽपि केवली समुद्घातगतस्त्रियोगी वा अथवा आहारकाश्च अनाहारकश्च एष एकस्मिन् केवलिनि समुद्घा
तगते अयोगिनि वा सति प्राप्यते अथवा आहारकाश्च अनाहारकाश्च एष भंगो बहुषु केवलिषु समुद्घातगतेषु अयोगिषु वा सत्सु वेदितव्यः
शेषास्त्वेकेंद्रियद्वींद्रियत्रींद्रियचतुरिंद्रियतिर्यक्पंचेंद्रिया आहारका एव वक्तव्या न त्वनाहारका विग्रहगतावौदारिकशरीरसंभवात् वै
क्रियाहारकशरीरिणः सर्वेऽप्येकवचनेनाहारका एव न त्वनाहारकाः नवरं येषां वैक्रियमाहारकं वा संभवति ते एव वक्तव्या नान्ये तत्र वैक्रि
ये नैरयिकभवनपतिवायुकायिकतिर्यक्पंचेंद्रियमनुष्यव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकेषु आहारकं मनुष्येष्वेव सूत्रोल्लेखश्चायं वेउव्वियसरीरी
णं भंते जीवे किं आहारए अणाहारए गोयमा आहारए नो अणाहारए एवं वेउव्वियसरीरी णं भंते नेरइए किं आहारए अणाहारए गोयमा आहारए
नो अणाहारए इत्यादि तैजसकार्मणशरीरिसूत्रे त्वेकवचनेन सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति बहुवचनेन जीवैकेंद्रियवर्जेषु त्रिभंगस्थानेषु।

प्रज्ञा० वृत्तिः ॥

त्तु तं तिर्यग्गतिकजीवपदमेकेन्द्रियपदं च वर्जयित्वा नैरयिकअशरीरिणः सिद्धास्ते तत आह एवं पदं तथा जीवाः सिद्धाश्च एकवचनेन बहुवचनेन चाहारका
नाहारकाः एवं संज्ञिपर्याप्तिद्वारे आगमपर्याप्तयः पञ्च भाषामनःपर्याप्त्योरेकत्वेन विवक्षणात् तत्राहारपर्याप्त्यपर्याप्तिशरीरपर्याप्त्यपर्याप्तिइन्द्रियपर्या
प्त्यपर्याप्तिप्राणापानपर्याप्तिभाषामनःपर्याप्त्यपर्याप्तिचिन्त्यमाना अत्रैव सर्वसंकलनामाह एतासु पञ्चसु पर्याप्तिषु समस्तासु चिन्त्यमानासु तिसृषु
प्रत्येकमेकवचने जीवपदमनुष्यपदवर्जाः स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति शेषेषु त्रिषु आहारक इति बहुवचने जीवेषु मनुष्येषु च तिय
र्यग्गतिजीवपदमनुष्यपदवर्जा नैरयिकादयः वक्तव्याः शरीरपर्याप्त्या भावात् अवश्यं आहाराः सर्वेऽप्याहारका वक्तव्या नवरं भाषामनःपर्याप्तिः पञ्चेन्द्रि
याणामेव तिस्रः आद्याः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां वक्तव्याः किं त्वाद्या एतावद् आह तासामनन्तरप्रतीपञ्चेन्द्रियाणां अवसरप्राप्तानेन्द्रिय इति आहारप
र्याप्त्यपर्याप्तिकसूत्रे एकवचने सर्वत्राप्यनाहारका वक्तव्या नाहार रकः आहारपर्याप्त्यपर्याप्तिविग्रहगताववलम्बितोपपातक्ष
णे प्रथमसमये एवाहारपर्याप्त्यपर्याप्तिर्भवति तस्मिन् समये आहारकत्वानुपपत्तेः बहुवचने त्वनाहारका इति शरीरपर्याप्त
पर्याप्तिसूत्रे एकवचने सर्वत्र स्यादाहारकः स्यादनाहारक इति तत्र वि ग्रहगतावनाहारक उपपातक्षेत्रप्राप्तस्तु शरीरपर्याप्तिपरिसमाप्तिं
यावदाहारक इति एवं इन्द्रियपर्याप्त्यपर्याप्तिसूत्रे प्राणापानपर्याप्तिसूत्रे भाषामनःपर्याप्त्यपर्याप्तिसूत्रे च प्रत्येकमेकवचने स्यादाहारक इति व
क्तव्यं बहुवचने तु त्रिविधो भङ्ग इत्यादि उपरितनीषु शरीरादिपर्याप्तिषु तिसृषु अपर्याप्तिषु चिन्त्यमानासु प्रत्येकं नैरयिकादयः सर्वे
वक्तव्याः यथा कदाचित्सर्वेऽप्याहारका एव १ कदाचित्सर्वेऽप्यनाहारका एव २ कदाचिदेक आहारक एकोऽनाहारकः ३ कदाचिदेक आहारका बहवोऽ
नाहारकाः कदाचित् बहव आहारका एकश्चानाहारकः कदाचित् बहव आहारका बहवश्चानाहारकाः ६ अत्र वाच्या भाषाणां नैरयिकादयो मनुष्याश्च ति
र्यञ्चो जीवा एकेन्द्रियवर्जं वक्तव्यं तिर्यग्गतिकवक्तव्यं तथाहि सर्वेऽपि तावद्भवन्त्याहारकाः १ अथवा आहारकाश्चानाहारकश्च २ अथवा आहारकाश्चानाहा
रकाश्च ३ जीवपदे एकेन्द्रियपदे च वर्जनं शरीरपर्याप्त्यपर्याप्तिपर्याप्त्यपर्याप्ते इन्द्रियपर्याप्त्यपर्याप्ते प्रत्येकमनेकानामाहारका अपि चानाहा

२२७

रका अपि तेन तेषामपि सदा बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् भाषामनःपर्याप्त्यपर्याप्तिकास्त्वेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामवतिष्ठन्ते किं त्वाह पञ्चेन्द्रियाणामेव येषां भाषा
मनःपर्याप्ति संभवो भवति एवं तत्र यथा पर्याप्तिः प्रोच्यते भाषा इति तत्सूत्रे बहुवचने जीवपदे पञ्चेन्द्रियतिर्यक्पदे मनुष्यपदे च पञ्चेन्द्रियतिर्य
ग्योनिकमनुष्येषु सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् स्यात् विग्रहगत्यापन्नाः पञ्चेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याः तावद्भवन्ति सर्वेऽपि तावद् भवन्त्याहारका इ
त्येकस्मिन् तस्मिन् विग्रहगत्यापन्ने लभ्यमाने द्विविधो भङ्ग आहारकाश्चानाहारक इति एवं विग्रहगत्यापन्नेष्वपि बहुत्वेन लभ्यते तदा तृती
यो भङ्गः आहारकाश्चानाहारकाश्च इति जीवपदे पञ्चेन्द्रियतिर्यक् मनुष्यपदे च भङ्गत्रयं नैरयिकादयो मनुष्यपर्यन्ताः प्रत्येकं षड् भङ्गाः सर्व भाषा वाच्याः इह
नरयिकादयो भङ्गाः प्राग्वत् एकत्वेन बहुत्वेन विकल्पेन सर्वत्राऽपि जीवादिदण्डके कस्मिन् तानि कानि तानि संभवन्ति तस्मादह इति तद्विषयम
तिदेशमाह सर्वपदेषु इत्यादि एतज्जीवादयो दण्डकाः सर्वपदेषु भ वन्ति पदे एकत्वेन बहुत्वेन च भवन्ति यथापूर्वं लक्षणानि तानि
वक्तव्यानि तथा किं सर्वत्राप्यविशेषेण कर्तव्या इत्याह ज्ञातव्यादि यस्य यदस्ति तस्य तत् इह द्वारे तत् तत् दृष्ट्या
सूत्रं वक्तव्यं तस्य तु तन्नास्ति तस्य तत् सूत्रं न वक्तव्यमिति भावः किं यद् इह संग्रहवदे वक्तव्यमिति शङ्कायां चरमेदं कृत्व
क्तव्यतायुग्दिष्टा तिष्ठावन्तासमाणपयत्ती अपत्तत्तगेसु इत्यादि तथा नाव्यं इह शिष्टुता अर्थता व नार्थमिमाः पूर्वाचार्यप्रतिपादिता गाथाः
सिद्धे गेंदिय सरीरयाहा इं जीवाय इंदियाइ सिद्धेगिंदिय वज्जेहिं दोहिं जीवा इंति यतरंगा अणपी सुयन्न रयाइं समणुएसु तो तिसु इंगा
उट्ठविदोतरूणाणा सुयबंधगातओलिसाय कोहमाणमाया बंधगा सुगाणेसु माणेसु सवचउ माणमायालोभेसु इणिं तिविधंगा आ
णिणेबोहियमाणे सुयनाणे रचउ तदेवमसमाण बंधगा रचउ नियमा बियमियवं तिदिसु तु नाव वउ बहु दूसमाणे बीस्वउ वउ णेरइयादेवम
णुएसु बंधगा रचउ नियमा वाह्यउरसा अपच्चत्ता मणी विसुद्धलेसा संजय सिद्धि तिसुयनाणे सुवी उदिमाणय वादविबंधगा पएय नियतंगा
सम्मा मिच्छम णवइ समायमाणवालं पडियवित्तसा आहारगा सरीरं नियमा आहारया होति विद मिविलिंग मियनियमा आहारया न नाय गापवदि

यातितिन्नामपुयापुणात्तं निविठं गेन्नालज्ञारा रंमियपच्छतीणं वर्णवंतस्तुतात्स्वतियलंगाज्जियमणुएसु होति आहारगा सेसा णो आहारगा वक्तव्य अविग्गहसमञ्ज
यो गिणा तद्ध्याहोति अशरीरी पढमाए अपच्छिमाए तं नियमा अणाहारा सम्मासमत्रविरताअवयअकमाइणो यावत्केवलिणा तियलंमएक्कवयण।
सिद्धाणाहारयाहोति एतासु सर्वासु अपि गाथासु अर्थप्रतिपादकत्वाद्भावितार्था इति न भूयो भाव्यते गंथगोरवभयात् मरणक्कवयणे सिद्धाणाहा
रयाहोति इति एकवयणेइत्यादि तीयार्थसप्तमी एकवचनं न एकार्थं न तिलाव: सर्वत्रसिद्धा अनाहारका एव न तु त्रिविधैरिति ८ इति श्री मलय
गिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामाहारपदस्य द्वितीयउद्देशकः परिसमाप्तः ८ समाप्तमष्टाविंशतितममाहारपदं ८ ॥ ॥तदेवमुक्तमष्टा
विंशतितममाहारपदमिदानीमेकोनत्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे गतिपरिणामविशेष आहारपरिणाम
उक्तः इह तु ज्ञानपरिणामविशेष उपयोगः प्रतिपाद्यते तत्रेदमादि सूत्रं कइविहे णं भंते उवओगे पन्नत्ते कतिविधः कतिप्रका
रः सूत्रे एकारान्तत्वं मागधभाषालक्षणवशात् णमिति वाक्यालंकारे भदंत परमकल्याणयोगिन् उपयोगः उपयो
उपयोगो नाम बोधरूपतया उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदं प्रतिव्यापार्यते जीवो ऽनेनेत्युपयोगः पुंनाम्नि घ इति करणे घप्रत्ययो बोधरू
पो जीवस्य तत्त्वभूतो व्यापारः प्रश्नः प्रतिपादितः भगवानाह गोयमेत्यादि आकारः प्रतिनियतो ग्रहणपरिणाम आगार इति अभिविधावाङ् इति व
चनात् सह आकारेण वर्त्तत इति साकारः स चासावुपयोगश्च साकारोपयोगः किमुक्तं भवति सचेतने अचेतने वा वस्तुनि उपयुंजान आत्मा य
दा सपर्यायमेव वस्तु परिच्छिनत्ति तदा स उपयोगः साकार उच्यते इति स च कालतः छद्मस्थानामंतर्मुहूर्त्तं केवलिनामेकसामायिकः तथा न
विद्यते यथोक्तरूप आकारो यत्र सो ऽनाकारः स चासावुपयोगश्च अनाकारोपयोगः यत्तु वस्तुनः सामान्यरूपतया परिच्छेदः सो ऽनाकारोपयो
गः स च भवतीतोपयोगवदिलत्यर्थः अयं च छद्मस्थानामंतर्मुहूर्त्तिकः परम् अनाकारोपयोगकालात् साकारोपयोगकालः संख्येयगुणः प्रति
पत्तव्यः पर्यायपरिच्छेदकतया चिरकाललगनात् छद्मस्थानां तथा स्वाभाव्यात् केवलिनां चाकारोपयोग एकसामायिकः आहो छद्मस्थानां केवलद २२१

वकोतत्र साकारोपयोगस्य प्रकारानभिधित्सुराह सागारोवओगे णं भंते इति अर्थाभिमुखो नियतः प्रतिनियतस्वरूपो बोधो ऽभिबोधविशेषो
अभिनिबोधः अभिनिबोध एव आभिनिबोधिकं अभिनिबोधशब्दस्य विनयादिपाठात्स्वार्थे इकण् प्रत्ययः
अभिनिवर्त्तितस्वार्थप्रत्ययकाः प्रकृतिलिंगवचनानि अतिवर्तन्ते तत उक्तं यथा विनय एव वैनयिकमित्यत्र अथवा अभिनिबुध्यते अस्मा
दस्मिन्वेति अभिनिबोधस्तदावरणकर्मक्षयोपशमस्तेन निर्वृत्तमाभिनिबोधिकं तच्च तत् ज्ञानं च आभिनिबोधिकज्ञानं इंद्रियकज्ञानं इंद्रिय
मनोनिमित्तो योग्यदेशावस्थितवस्तुविषयः स्फुटप्रतिभासो बोधविशेष इत्यर्थः स चासौ साकारोपयोगश्च आभिनिबोधिकज्ञान
साकारोपयोगः एवं सर्वत्रापि समासः कर्त्तव्यः तथा श्रवणं श्रुतं वाच्यवाच कभावपुरस्सरीकारेण शब्दसंसृष्टार्थग्रहणहेतुरुप
लब्धिविशेषः एवमाकारं वस्तु घटशब्दवाच्यं जलधारणाद्यर्थक्रिया समर्थमित्यादिरूपतया प्रधानीकृतः समानपरिणा
मशब्दार्थपर्यालोचनानुसारी इंद्रियमनोनिमित्तो ऽवगमविशेष इत्यर्थः श्रुतं च तत् ज्ञानं च श्रुतज्ञानं तदेवोपयोगः।
साकारोपयोगः श्रुतज्ञानविशेषणसमासः तथा ऽवधानं अवधिः अवशब्दो ऽधोऽर्थः अ। व अधो विस्तृतं वस्तु धीयते परिच्छिद्यते अनेनेत्यवधिः
यद्वा अवधिर्मर्यादा रूपिष्वेव द्रव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तिरूपा तदुपलक्षि तं ज्ञानमप्यवधिः अवधिश्चासौ ज्ञानं चावधिज्ञानं तथा परिसर्व
तोभावे अवनं अवः तुदादिभ्यो नक्कौ चेत्यधिकारे अकिति चेत्यकारप्रत्ययः अवनं गमनं वेदनमिति पर्याया परि अवः पर्यवः मनसि मनसो
वा पर्यवो मनःपर्यवः सर्वतस्तत्परिच्छेद इत्यर्थः पाठांतरं पर्ययेति तत्र पर्ययणं पर्ययः भावे अच् प्रत्ययः मनसि मनसो वा पर्ययः सर्वत
स्तत्परिच्छेद इत्यर्थः स चासौ ज्ञानं च मनःपर्ययज्ञानं वा अथवा मनःपर्यायेति पाठांतरं तत्र मनांसि पर्येति सर्वात्मना परिच्छिनत्ति मनःपर्यायं
कर्मण्यण् मनःपर्यायं च तत् ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं मनसः पर्याया मनःपर्याया पर्याया धर्मा बाह्यवस्त्वालोचनप्रकारा इत्यनर्थांतरं
तेषु तेषां वा संबंधि ज्ञानं मनःपर्यायज्ञानं इदं चार्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रांतर्वर्त्तिसंज्ञिमनोगतद्रव्यालंबनं तथा केवलमेकं मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात्

त् नट्ठंमि उ छाउमत्थिए नाणे इति वचनात् शुद्धं वा केवलं तदावरणमलकलंकविगमात् सकलं वा केवलं प्रथमत एवाशेषतदावरणविगमतः संपूर्णो
त्पत्तेः असाधारणं वा केवलमनन्यसदृशत्वात् अनंतं वा केवलं ज्ञेयानंतत्वात् केवलं च तत् ज्ञानं च केवलज्ञानं तथा मतिश्रुतावधय एव यदा मिथ्या
त्वकलुषिता भवंति तदा यथाक्रमं मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानव्यपदेशा लभ्यंते उक्तं च आद्यत्रयमज्ञानमपि भवति मिथ्यात्वसंयुक्तमिति
विभंग इति विपरीतो भंगः परिच्छित्तिप्रकारो यस्य तत् विभंगं तच्च ज्ञानं च विभंगज्ञानं सर्वत्रापि च साकारोपयोगशब्देन विशेषणसमासः अनाकारोपयोगलदा
नलिविस्तराद अणगारोवओगेणं भंते इत्यादि तत्र चक्षुषा चक्षुरिंद्रियेण दर्शनं रूपसामान्यग्रहणं चक्षुर्दर्शनं तदेव अनाकारोपयोगश्चक्षुर्द
र्शनानाकारोपयोगः अचक्षुषा चक्षुर्वर्जशेषेंद्रियमनोभिर्दर्शनं स्वस्वविषये … सामान्यग्रहणमचक्षुर्दर्शनं तदेवानाकारोपयोग इति विशे
षणसमासः एवमुत्तरत्रापि अवधिरेव दर्शनं सामान्यग्रहणमवधिदर्शनं … केवलमिव सकलजगद्भाविसमस्तवस्तुसामान्यप
रिच्छेदरूपं दर्शनं केवलदर्शनं अथ मनःपर्यायदर्शनमपि कस्मान्न … भवति येनैवं सोऽनाकारोपयोगो भवतीति उ
च्यते मनःपर्यायविषयं हि ज्ञानं मनःपर्यायानेव विविक्तानुत्पद्यमानं उत्पद्यते प … र्यायाश्च विशेषा विशेषालंबनं च ज्ञानमेव न दर्शनमि
ति मनःपर्यायदर्शनाभावः तदेवं साकारानाकारोपयोगा संभवंति एवं जीवा … णमित्यादि एवं निर्विशेषणोपयोगवत् जीवानामुपयोगो
द्विविधः प्रज्ञापयितव्यः तत्रापि साकारोपयोगोऽष्टविधोऽनाकारोपयोगश्चतुर्विध एतदुक्तं भवति यथा प्राक् जीवपदरहितं उपयोगसूत्रं सामा
न्यत उक्तं तथा जीवपदसहितमपि भणितव्यं तद्यथा जीवाणं भंते कतिविहे उवओगे पण्णत्ते गोयमा दुविहे उवओगे पण्णत्ते तं जहा सागारोवउ
गे य अणागारोवओगे य जीवाणं भंते सागारोवओगे कतिविहे पण्णत्ते गोयमा अट्ठविहे पण्णत्ते तं जहा इत्यादि तदेवं सा
मान्यतो जीवानामुपयोगाश्चिंतिताः अधुना चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण नैरयिकादीनां चिंतयन्नाह नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिकाणां हि द्वि
धा भवंति सम्यग्दृष्टयो मिथ्यादृष्टयश्च अवधिरपि तेषां भवप्रत्ययात् अवश्यमुपजायते भवप्रत्ययो नारकदेवानामिति वचनात् तत्र सम्यग्दृष्टीनाम

२२२

तिज्ञानश्रुतज्ञानावधिज्ञानानि मिथ्यादृष्टीनां मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभंगज्ञानानीति सामान्यतो नैरयिकाणां षड्विधः साकारोपयोगोऽनाका
रोपयोगस्त्रिविधस्तद्यथा चक्षुर्दर्शनं अचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च एवं त्रिविधोऽपि नारकोपयोगः सम्यग्दृष्टिमिथ्यादृष्टीनामविशेषेण प्रतिप
त्तव्यः उपरितनमवधिदर्शनस्य सूत्रे प्रतिपादितत्वात् एवमसुरकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां भवनपतीनामप्यवसेयं पृथिवीकायिका
नां साकारोपयोगो द्विविधस्तद्यथा मत्यज्ञानं श्रुताज्ञानं च अनाकारोपयोग एकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः शेषोपयोगाणां तेषामसंभवात् स
म्यग्दर्शनादिलब्धिविकलत्वात् एवमप्तेजोवायुवनस्पतीनामपि वक्तव्यं द्वींद्रियाणां साकारोपयोगश्चतुर्विधस्तद्यथा मत्यज्ञानं श्रुता
ज्ञानं तत्रापर्याप्तावस्थायां केषांचित् सास्वादनभावमासादयतां मतिज्ञा … नश्रुतज्ञाने शेषाणां तु मत्यज्ञानश्रुताज्ञाने अनाकारोप
योगस्त्वेकोऽचक्षुर्दर्शनरूपः एवं त्रींद्रियाणामपि चतुरिंद्रियाणाम … प्येवं नवरमनाकारोपयोगो द्विविधः चक्षुर्दर्शनमचक्षु
र्दर्शनं च पंचेंद्रियतिरश्चां साकारोपयोगः षड्विधस्तद्यथा मति … ज्ञानं श्रुताज्ञानं विभंगज्ञानं अनाकारोपयोगस्त्रिविध
स्तद्यथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं च अवधिद्विकस्यापि के … षुचित्तेषु संभवात् मनुष्याणां यथासंभवमष्टावपि साकारो
पयोगाश्चत्वारोऽप्यनाकारोपयोगाश्चिंतिताः संप्रतिमिदमतिस्पष्टार्थं । … वैमानिकजीवा एवं तन्न उपयुक्ताः सामान्यतश्चतुर्विंशतिदंडकक्रमे
ण च चिंत्यते जीवाणं भंते इत्यादि सुगमं ॥ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायामेकोनत्रिंशत्तमं उपयोगाख्यं पदं समाप्तं
॥ ॥ तदेवमुक्तमेकोनत्रिंशत्तमं पदं संप्रति त्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे ज्ञानपरिणामविशेष उपयो
गोऽभिहितः इहापि स एव ज्ञानपरिणामविशेषः पश्यत्ता चिंत्यते इति तत्र चेदमादिसूत्रं कतिप्रकारा णमिति वाक्यालंकारे भदंत पासणत्ति दृशिः
प्रेक्षणे पश्यतीति सति वा निति वा विति शतृप्रत्ययः कर्तर्यनद्वादेः शप् पाघ्राध्मास्थाम्नादाणदृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमति
ष्ठमनयच्छपश्यर्च्छधौशीयसीदा इति दृशेः पश्यादेशः पश्यतो भावः पश्यत्ता भावे त्वतलाविति तल्प्रत्ययः आदाप्समेव पासणया तस्मात प

एवं पासणयाशब्दोऽपि द्रष्टव्यः साकारानाकारबोधप्रतिपादकः उपयोगशब्दवत् तथा चोपयोगविषयप्रश्नोत्तरसूत्रे कइविहे णं भंते
उवओगे पन्नत्ते गोयमा दुविहे पन्नत्ते तंजहा सागारोवओगे य अणागारोवओगे य पश्यत्ताविषयप्रश्नोत्तरसूत्रे कइविहा णं भंते पासणया प-
न्नत्ता गोयमा दुविहा पन्नत्ता तंजहा सागारपासणया अणागारपासणया य इति ननु तुल्ये साकारानाकारत्वे कोऽनयोः प्रतिविशेषो
येनैवं पृथगुच्यते उच्यते साकारानाकारत्वाविशेषेऽपि संख्याकृतः प्रविशेषः तथाहि पंचज्ञानानि त्रीण्यज्ञानानीत्यष्टविधः साकार उपयोगः साकार-
पश्यत्ता तु षड्विधा मतिज्ञानमत्यज्ञानयोः पश्यत्ताया अनभ्युपगमात् कस्मादिति चेत् उच्यते इह पश्यत्ता नाम पश्यतो भाव उच्यते पश्यतेला-
वश्च दृशिर् प्रेक्षणे इति वचनात् प्रेक्षणमिह द्रष्टव्यं साकारपश्य- त्तायां चिंत्यमानायां प्रदीर्घकालमनाकारपश्यत्तायां चिंत्यमाना-
यां प्रकृष्टं परिस्फुटरूपमीक्षणमवसेयं तथा च मतिज्ञानेन त्रैका- लिकः परिच्छेदो न भवति तदवज्ञानं प्रदीर्घकालविषयत्वात्
साकारपश्यत्ताशब्दवाच्यं न चैवं मतिज्ञानमत्यज्ञाने तु उत्पन्ना- विनष्टार्थग्राहके सांप्रतकालविषये तथा च मतिज्ञा-
नमधिकृत्यान्यत्रोक्तं रूपमवग्रहादिरूपं पच्चुप्पन्नग्गाही गालाव इदि। यमणाभिनिबोहियं बिंति तत्तो अपि साकार-
पश्यत्ताशब्दवाच्यं न भवतः श्रुतज्ञानादीनि तु त्रिकालविषयाणि तथा- हि श्रुतज्ञानेन अतीता अपि भावा ज्ञायंते अनागता अपि उक्तं च
सुयनाणं तिकालविसयं आगमसंबाणुसारि विन्नाणं इंदियमणोनिमित्तं तं सुयनाणं जिणा बिंति अवधिज्ञानमपि असंख्यातीता उत्सर्पिण्यवस-
र्पिणीः अतीताः परिच्छिनत्ति तावतीश्चानागताः मनःपर्यायज्ञानमपि पल्योपमासंख्येयभागमतीतं जानाति भविष्यंतं च केवलं सकलविषयं प्रती-
तं श्रुताज्ञानविभंगज्ञाने अपि त्रिकालविषये तयोः पश्यत्तायामतीतानागतभावपरिच्छेदात् ततः ज्ञानानि साकारपश्यत्ताशब्दवाच्यानि तु
उपयोगस्तु साकारो यावदिह स्वरूपं परिस्फुरति साम्प्रतवर्तमानकालविषयो वा यदि भवति त्रैकालिको वा तत्र सर्वत्रापि प्रवर्तत इति साकारो-
पयोगोऽष्टविधः तथा चक्षुर्दर्शनमचक्षुर्दर्शनमवधिदर्शनं केवलदर्शनमिति चतुर्विधः अनाकारोपयोगः अनाकारपश्यत्ता तु त्रिविधा अ- २२३

चक्षुर्दर्शनस्यानाकारपश्यत्ताशब्दवाच्यत्वाभावात् कस्मादिति चेत् उच्यते उक्तमिह सर्वमनाकारपश्यत्तायां चिंत्यमानायां प्रकृष्टं परिस्फुट-
रूपमीक्षणमवसेयमिति तच्च चक्षुर्दर्शने परिस्फुटरूपमीक्षणं न विद्यते न हि चक्षुरेवावशेषेंद्रियमतालिः परिस्फुटमीक्षते प्रमातेतता-
श्चक्षुर्दर्शनस्यानाकारपश्यत्ताशब्दवाच्यत्वाभावात् त्रिविधानाकारा पश्यत्ता तदेवं साकारत्वेऽनाकारत्वे च प्रत्येकमवांतरत्वादविशे-
षत्वाभावान्महानुपयोगपश्यत्तयोः प्रतिविशेषः एवमेव प्रतिविशेषं प्रतिपिपादयिषुः प्रथमतः साकारानाकारत्वे तत्सद्गतानवांत-
रत्वेदान् प्रतिपादयति गोयमा दुविहा पन्नत्ता तंजहा सागारपासणया अणागारपासणया य सागारपासणया णं भंते कतिविहा पन्नत्ता
इत्यादिना वितार्थं तदेवं सामान्यतो जीवविशेषणरहिता पश्यत्ता उक्ता संप्रति तामेव जीवपदविशेषितामभिधित्सुराह एवं जीवा-
णं पि एवं सर्वोक्तेन प्रकारेण जीवानामपि जीवपदविशेषणं सहितापि पश्यत्ता वक्तव्या सा चैवं जीवाणं भंते कतिविहा पा-
सणया पन्नत्ता गोयमा दुविहा पन्नत्ता तंजहा सागारपासण- याय अणागारपासणया य जीवाणं भंते सागारपासणया
कतिविहा पन्नत्ता इत्यादि तदेवं जीवानामपि सामान्यत उक्ता संप्र- ति चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण वदति नेरइयाणं भंते इत्यादि।
सुगमत्वादुपयोगपदप्रायत्वाच्च विनव्याख्यानं तारोक्तानुसारेण सूत्रं परिभावनीयं तदेवं सामान्यतो विशेषतश्च जीवानां पश्यत्तो-
क्ता संप्रति जीवानेव पश्यत्ताविशिष्टान् विचिंतयिषुराह जीवा णं भंते किं सागारपस्सी इत्यादि जीवा जीवंतु उक्ताः प्राणधारिण इत्यर्थः णमि-
ति वाक्यालंकारे किमिति प्रश्ने साकारा पश्यत्ता विद्यते येषां ते साकारपश्यत्तिनः प्राकृतत्वात्साकारपस्सीइत्युक्तं मणपज्जवनाणी केवलना-
णी तत्तु इत्यादि नैरयिकाणां वा त्रिप्रतिपत्तिरनवतो मनःपर्यवज्ञानकेवलदर्शनानामभावात् इह किल छद्मस्थानां साकारानाकारउ-
पयोगः क्रमेणोपजायमानो घटते सकर्मकत्वात् सकर्मणां हि तथास्वाभाव्यात् घटते एवोपयोग इति केवलिनस्तु घातिचतुष्टयक्षयाद्भवति
ततः संशयः किं ज्ञानावरणदर्शनावरणक्षयात् यस्मिन्नेव समये रत्नप्रभादिकं जानाति तस्मिन्नेव समये पश्यति उत जीवस्वाभाव्यात् क्रमेणेति

ततः पृच्छति केवली णं भंते इत्यादि केवलज्ञानदर्शनाभ्यां व्याप्नोतीति केवली णमिति वाक्यालंकारे भदंत परमकल्याणयोगिन् इमां प्रत्यक्ष
तयोपलभ्यमानां रत्नप्रभानाम्नीं पृथिवीं आकारैरिति आकारा तदायसेयो रत्नप्रभा पृथिवी त्रिकाण्डा खरकाण्डं पंककाण्डं अप्बहुलकाण्डं तत्र खरकाण्डं
प्रविभागं षोडशविधं प्रथमं योजनसहस्रमानं रत्नकाण्डं योजनसहस्रप्रमाणमेव वज्रकाण्डं तस्याप्यधो योजनसहस्रमानं वैडूर्यकाण्डमित्यादि ते
ऽपि भिद्यन्ते तत उपपन्नयः सास्थिमाः केचकारणा रत्नप्रभत्वलभिधीयते संघातयस्मादत्र समयं बहुमकाण्डं तस्मात् रत्नप्रभा रत्नानि शतस्तम्भूर्मयस्याः
सा रत्नप्रभेति क्रियन्ते ऽतिरिति तत्र मादिः इति तदप्रमालिमा इमाते अस्मादुपसर्गात् उपसर्गादान् अइ प्रत्ययः ताश्चैवं रत्नप्रभाया रत्नप्रभायां रत्नादीनि काण्डा
नि वर्णविभागेन कीदृशानि पद्मरागेन्द्रसदृशानीत्यादि दिष्टान्तदिनिदि ष्टोत्र परिभेदादि विवक्षितसाध्यसाधनाया संबंधस्याविनाभावरूप
स्य प्रमाणमथ अतिदृष्टो मास्मिर्यमाघटः घूमातिर्धमिः दृष्टव्यकृतदागव्य इकारादिरूपेण गतः परधर्म्मस्य अपटादिगतत्वाद्यतिरिक्त
पलम्यातः इति पटादिनां यः पृथक्भूत रत्नविशेषापि त्रप्रमाणत्वादि रत्नप्रभा वार्करप्रभादि विदेत्यभ्युपगतिविशिष्टतिवाद्य पृथक्भूतं
तानित्यादिवर्णादिति भक्त्यादिवर्णविभागेन तेषामेव तत्क्षणविक्व। र्धसंस्थानतं तत्र गणविभागेन वर्णगिरण भूपलक्षणं तत्र गंधर
सस्पर्शविभागेनैवित्तिदृष्टव्यं संस्थानानीति यानि तस्या रत्नप्रभायां सनतानां रत्नादीनि संख्यानानि तद्यथा तानि रवणानां विंदाअंताष्मरस।
अदृष्टकरकत्थियासंगाणं संठियान्यातणं तस्या अंतावदावादि वज्रं संस्थानं अदृष्ट वरणसंगाणं संठियाइत्यादितेः तद्याप्रमाणं ठितिप्रमाणानि अदृष्टया
दिपरिमाणानि यथा असंस्थानं रत्नजाय णसयसहस्सं बाहल्लं रत्नप्रमाणमेत्ता आयामविक्खंभेणमित्यादि पडारोतिविप्रतिसर्वतः सामस्त्येन अवतार्य
त्पाप्यतदोस्म प्रत्यवताना प्रवाउ प्राणादधादिवलयावदित्यर्थः लोकं सर्वासु दिक्षु विदिक्षु चैवमारत्नप्रभां परिक्षिप्य व्यवस्थितानि जंसमयमिति का
लाध्वनो व्याप्तावियं अधिकरणनावपिदितीयमर्थः यस्मिन्समये जानाति विशिष्टं परिछिनत्ति तं समयं तस्मिन्समये पश्यति केवलदर्शनविषयीक
रोतीत्यादानादेरगोतम नायमर्थः समर्थः नायमर्थो युक्त्योपपन्न इति भावः तद्धमं जानातेः पृच्छति से केणठ्ठेणं भंते इत्यादि सइति अथवा क्षा सुधा सर्वेअप्यक २२४

नार्थेनाकनकारणेन भदंत एवं उच्यते एवं प्रकारेणाच्यते तमेवं प्रकारं दर्शयति केवली णमित्यादि भगवानाह गोयमेत्यादि अस्यायं भावार्थः इह
ज्ञानेनायरिच्छिंदन् जानातीत्युच्यते दर्शनेन परिछिंदन् पश्यतीति ज्ञानं च भगवतः साकारमस्य भाज्ञानं आयाभात विशेषाननिरुकानितिवा
तमज्ञानं सविशेषं उत्तरज्ञानमिति वचनात् दर्शनमनाकारं निर्विशेषविशेषाणामग्रहात् दर्शनमुच्यते इति वचनात् ततश्च ज्ञानं दर्शनं च जीवस्य स्वभावो
पजायते यथा केतिपायेष्ववादवाध्य ज्ञानं कमिपायेष्ववादवाध्य दर्शनं तत्र यथापि ब्यानकिं उपदा ज्ञानं तदा सामर्थ्येन ज्ञानमेव यदा दर्शनं तदा सामर्
थ्येन दर्शनमेव ज्ञानदर्शनं च साकारं तथा पश्यत्ता विरुद्धमाचायात परस्परनिवर्तनाभावे नांतरीयक ज्ञानं तताय स्मिन् समये जानाति तस्मिन्समये जाना
ति न तस्मिन्समये पश्यति यस्मिन्समये पश्यति न तस्मिन्समये जानातीति एतद वाहसेएणठेणमित्यादि एतेन यदवादीत् वादीसिद्धसेनदिवाक
रायथा केवली भगवान् युगपज्जानाति पश्यति चेति तदपास्तमवगंतव्यम् ने नसूत्रेण साक्षात् युक्तिपूर्वं ज्ञानदर्शनोपयोगस्य क्रमशो
व्यवस्थापितत्वात् एवं शर्करप्रभावालुकाप्रभापंकप्रभातमःप्रभातम तमःप्रभासौधर्मेशानसनत्कुमारमाहेंद्रब्रह्मलोकलां
तकशुक्रसहस्रारानतप्राणतारणाच्युतकल्प ग्रैवेयकविमानानुत्तर रविमानेषत्प्राग्भारानिधपृथिवीपरमाणुद्विप्रदेशिक
स्कंधयावदनंतप्रदेशकस्कंधविषयाण्यपि सूत्राणि भावनीयानि तानि इयदि ज्ञानदर्शनमाकारानाकारतया पृथगवस्थापितं विषयत
तदिदमायातं यदा भगवान् केवली रत्नप्रभादिकमाकारादिभावेन परिच्छिनत्ति तदा न पश्यति एवं च क्रमोऽनयोर्ज्ञानदर्शनयोरिति स्थितमतोऽथ चाहावकेव
ली णं भंते इमं रयणप्पभं पुढविं अणागारेहिं इत्यादि पाठेनावितव्यं सूत्रं ३० इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां त्रिंशत्तमं
पदं समाप्तं ३० ॥ ॥ तदेवमुक्तं पश्यत्ताख्यं त्रिंशत्तमं पदं सांप्रतमेकत्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे ज्ञानपरिणामविशेषः
प्रतिपादितः इह तु परिणामसाम्यात् गतिपरिणामविशेषएवमज्ञापरिणामः प्रतिपाद्यते तत्र चेदमादिसूत्रं ३० जीवा णं भंते किं सन्नी इत्यादि सं
ज्ञानं संज्ञा भूतभवद्भाविभावस्वभावपर्यालोचनं सा विद्यते संज्ञिनः विशिष्टस्मरणादिरूपमनोविज्ञानभाज इत्यर्थः यथाक्रम

मनोविज्ञानविकलाश्चासंज्ञिनस्त्वेकेंद्रियविकलेंद्रियसम्मूर्छिमपंचेंद्रियादयो वेदितव्याः अथवा संज्ञायते सम्यक्परिछिद्यते ऽर्थोपलंभो वर्त्तमानो
ऽतीतो भावी च पदार्थविषया सा संज्ञा विद्यते येषां ते स्मरणमनुकारणो घटविशिष्टमनोवृत्तिरित्यर्थः सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः समनस्का इत्यर्थः तद्विपरीता असं-
ज्ञिनः अमनस्का इत्यर्थः तत्रैकेंद्रियादयः एवानंतरोदिताः प्रतिपत्तव्याः एकेंद्रियाणां प्रायः सर्वथा मनोद्रव्यलाभाभावात् द्वींद्रियादीनां तु विशिष्टमनोद्रव्यला-
भाभावात् द्वींद्रियादयो वार्त्तमानिकमेवार्थं आहारादिकं आहारादिषु प्रवृत्त्या संविदंति न त्वतीतं नापि भाविनमिति केवली सिद्धस्थानप्रतिषेधविषयः केवली हि यद्यपि मनोऽ-
प्यसंबंधनोक्तं तथापि न ते रतीतमनुस्मरणमवज्ञाय विनाशप्रमादपर्यालोचनं तेनाकारानेति किंतु क्षीणसकलज्ञानदर्शनावरणत्वात्पर्यालोचनमंतरेणैव केवलज्ञाने-
न केवलदर्शनेन च साक्षात्सम्यग्जानाति पश्यति च ततो न संज्ञी नाप्यसंज्ञी सकल कालकलापव्यवच्छिन्नसमस्तद्रव्यपर्यायप्रपंचसाक्षात्कारणप्रवणज्ञा-
नसमन्वितत्वात् सिद्धोऽपि न संज्ञी द्रव्यमनसोऽप्यभावात् नाप्यसंज्ञी सर्वज्ञत्वात् तदेवं सामान्यतो जीवपदे संज्ञिनोऽसंज्ञिनो नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनश्चोल-
क्ता इति नवविंशतिपदेषु प्रतिपादनार्थमाह नेरइयाणं भंते इत्यादि सिद्धी वाः संज्ञिनोऽपि नैरयिकादीनां भावात् संज्ञिनोऽपि द्वि-
यादीनामसंज्ञिनां भावो यतः संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि सिद्धाः केवलिनामपि भावाभूतत्वात् चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइ-
याणं भंते इत्यादि इह ये नैरयिकाः संज्ञिभ्य उत्पद्यंते ते संज्ञिनो व्यवह्रियंते इतरे त्वसंज्ञिनः न च नैरयिकाणां केवलिभावो घटते ततो द्विप्रतिपन्नर
भावात् तदुक्तं नैरयिकाः संज्ञिनोऽप्यसंज्ञिनोऽपि नो नोसंज्ञिनः एवमसुरकुमारादयोऽपि स्तनितकुमारपर्यवसाना नवव्यंतराश्च वक्तव्याः तथा मप्यसंज्ञि-
त्वात्पृथ्व्यादीनां केवलिनां तावदभावात् पृथिव्यादीनामेकेंद्रियाणां मनोऽभावात् संज्ञिनोऽपि असंज्ञिनोऽपि नो संज्ञिनो संज्ञिनोऽपि च
याः इति ता तत्र यथा संक्रांतास्ते संज्ञिनः संमूर्छिमास्त्वसंज्ञिनः केवलिनां तु नो संज्ञिनो असंज्ञिनः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका अपि गर्भजा इति
पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः यतो गर्भजा नैरयिकाः संज्ञिनोऽप्यसंज्ञिनोऽपि तेनातः संज्ञिनो वक्तव्याः इति भावः तत्र पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः
संमूर्छिमास्त्वसंज्ञिनः गर्भव्युत्क्रांताः संज्ञिनः तत्पन्नाः संज्ञिनः न च न पुनः द्विप्रतिपन्नत्वाभावात् नो नोसंज्ञिनो असंज्ञिनः ज्योतिष्कवैमानिकाः संज्ञिनः

वानो संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽप्यसंज्ञिभ्य उत्पादाभावान्नोसंज्ञिनोऽसंज्ञिनः संज्ञिनोऽसंज्ञिनश्चाप्रतिपन्नत्वाभावात् सिद्धास्तु पूर्वोक्तयुक्तेर्नोसंज्ञिनोऽसंज्ञिनः किं च नो संज्ञिनो अ-
संज्ञिनः अत्रैव पूर्वप्रतिपन्नार्थसंग्रहणीगाथामाह नेरइए इत्यादि नैरयिकाः तिर्यग्योनिकपंचेंद्रियमनुष्यवनव्यंतरा असुरादयश्च समनस्कत्वा-
त्वाः प्रत्येकं संज्ञिनः असंज्ञिनश्च वक्तव्याः एवं वानव्यंतराश्च वक्तव्याः विकलेंद्रिया एकेंद्रियाश्च असंज्ञिनो ज्योतिष्कवैमानिकाश्च संज्ञिन इति ॥ ॥
इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां संज्ञाख्यमेकत्रिंशत्तमं पदं समाप्तं ॥ ३१ ॥ ॥ एवमुक्तमेकत्रिंशत्तमं पदमधुना द्वात्रिंशत्तममारभ्य-
ते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे संज्ञिपरिणाम उक्तः इह तु चारित्रपरिणामविशेषः संयमः प्रतिपाद्यते संयमो नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्ति-
रूपस्तत्र चेदमादिसूत्रं जीवाणं भंते इत्यादि संयच्छंति स्म सर्वसावद्ययोगेभ्यः सम्यगुपरमंति स्म अथवा निरवद्ययोगेषु वा प्रवर्तंते स्मेति संयताः कर्त-
रि क्त इति संयता गत्यर्थेत्याकर्मकादिति कर्तरि क्तप्रत्ययः हिंसादिपा- पस्थानेभ्यो निवृत्ता इत्यर्थः तद्विपरीता असंयताः हिंसादीनां देशतो-
निवृत्ताः संयतासंयताः एकदेशप्रतिषेधविषयाः मिश्राः कथमिति चेत् तदुच्यते उक्तं हि संयमो नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनि-
वृत्तिरूपः स ततः संयताश्चापि नैरयिकादीनामसंयतत्वात् संयतासंयताश्च पंचेंद्रियतिरश्चां मनुष्याणां च देशतः संयमस्य भावात् नोसंय-
ता नोअसंयता नोसंयतासंयताः सिद्धास्तेषां त्रयस्यापि प्रतिषेधात् चतुर्विधः जातिदंडकसूत्राणि सुगमानि अत्रैव संग्रहणीगाथामाह संयतत्या-
दि संयता असंयता मिश्रकाश्च संयतासंयता जीवा भवंति मनुष्या अपि किं तु संभवति जीवपदे मनुष्यपदे च एतानि त्रीण्यपि पदानि घटंते न तु घटते इत्यर्थः अ-
समेतच्च मनुष्यजीवपदे त्रितयप्रतिषेधरूपं चतुर्थमपि पदं घटते एवमत्रोक्तं प्राक् तथा असंयतरहितानुपलक्षणमेतत् त्रितयप्रतिषेधरहिताश्च
तिर्यक्पंचेंद्रियाः आह कथं संयतपदरहिताः तिर्यक्पंचेंद्रियास्तावता तेषामपि संयतत्वं उपपद्यत एव तथा हि संयतत्वं नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृ-
त्यात्मकं तच्च निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्ती तिरश्चामपि संभवतो यतस्ते सकालं विधिवच्चरंत्याहारस्य प्रत्याख्यानं कुर्वंति सर्वथा योगवर्त्त-
मानोद्भवंति अन्यत्र सिद्धांते तत्र प्रदेशे महाव्रतान्यप्यात्मन्यारोपयंतः श्रूयंते तदुक्तं तत्र तिरियाणं वारित्तं कयं अह एगाणाति सि सुब्बइ बहुया

प्रज्ञापनावृत्तिः ॥

मनोविज्ञानविकलास्त्वसंज्ञिनस्तत्र एकेंद्रियविकलेंद्रियसंमूर्छिमपंचेंद्रियादिरवसेयाः अथवा संज्ञायते सम्यक् परिच्छिद्यतेऽतीतवर्त्तमानो-
नागतभावविषया सा संज्ञा विशिष्टा दीर्घकालिकी समनस्कानां विशिष्टमनोद्रव्यमिति योऽर्थः सा विद्यते येषां ते संज्ञिनः समनस्का इत्यर्थः तद्विपरीता असं-
ज्ञिनोऽमनस्का इत्यर्थः तत्रैकेंद्रियादयः पंचेंद्रियावसाना तदितरे ततः प्रतिपन्नत्वात् एकेंद्रियाणां प्रायः सर्वथा मनोद्रव्याभावात् द्वींद्रियादीनां तु विशिष्टमनोद्रव्या-
भावात् द्वींद्रियादयो वा संमूर्छिमपंचेंद्रियपर्यवसाना हेतुवादोपदेशेन संज्ञिनस्तेषां विचिन्त्य केवली सिद्धस्तु नोसंज्ञिनोअसंज्ञी विषयः केवली हि यद्यपि मनोऽ-
पर्याप्तकर्मबंधनात् तथापि न ते रागोऽस्ति संवित्सर्व्वज्ञावबोधसद्भावात् पर्यालोचनं कारोति किंतु क्षीणसकलज्ञानदर्शनावरणत्वात् पर्यालोचनमंतरेणैव केवलज्ञाने-
न केवलदर्शनेन च साक्षात्सर्व्वमवज्ञानातीति यतस्ततो न संज्ञिनो नाप्यसंज्ञी सकल कालकलापध्यवस्थितसमस्तद्रव्यपर्यायप्रपंचसाक्षात्कारणप्रवणज्ञा-
नसम्पन्नत्वात् सिद्धोऽपि न संज्ञी द्रव्यमनसोऽपि भावात् नाप्यसंज्ञी सर्व्वज्ञत्वात् तदेवं सामान्यतो जीवपदे संज्ञिनोऽसंज्ञिनो संज्ञिनोअसंज्ञिनश्च
त्रयोऽपि इति न वक्तव्यं भावात् तदेव प्रतिपादयन्नाह गोयमेत्यादि सुगमं नवरं संज्ञिनो विशेषेण नैरयिकादीनां भावात् संज्ञिनोऽपि द्वी-
न्द्रियादीनां संज्ञिनो भावात् संज्ञिनोअसंज्ञिनोऽपि सिद्धानां केवलिनामपि। भावाः एवमेतानि त्रयाणि च विशेषतिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइ-
याणमित्यादि इह नैरयिका संज्ञिनस्तु संज्ञिनः संज्ञिनो असंज्ञिनो यतश्च संज्ञिनः न नैरयिकाणां केवलिभावाभावात् तथा त्रिप्रतिपन्न-
भावात् तत उक्तं नैरयिकाः संज्ञिनोऽप्यसंज्ञिनोऽपि न तु नोसंज्ञिनः एवमसुरकुमारादयो विस्तनितकुमारपर्यवसाना नव नयत्रयोदशवक्तव्यास्तेषामप्यसंज्ञि-
त्वात् उक्तात् न केवलिनां भावात् मनुष्याः संज्ञिनोऽपि जीवपदमिव तेषामपि भाववक्तव्याः संज्ञिनोऽप्यसंज्ञिनोऽपि नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनोऽपि वक्त-
व्याः इति भावनीयाः गर्भव्युत्क्रान्ता संज्ञिनः संमूर्छिमास्त्वसंज्ञिनः केवलिनस्तु नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका वाणमंतरा जहा नेरइ ति
पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका वानमंतराश्च यथा नैरयिकास्तथा वक्तव्याः संज्ञिनोऽप्यसंज्ञिनोऽपि न नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनो वक्तव्या इति भावः तत्र पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकाः
संमूर्छिमा असंज्ञिनः गर्भव्युत्क्रान्ताः संज्ञिनः उत्पन्नाः संज्ञिनः उत्पादोऽपि चारित्रप्रतिपत्त्यभावात् नो नोसंज्ञिनोअसंज्ञिनः ज्योतिष्कवैमानिकाः संज्ञिनए २२५

वानः संज्ञिनोऽसंज्ञिनस्त्वाद्यावान्नोनोसंज्ञिनोअसंज्ञिनो संज्ञिनः चारित्रप्रतिपत्त्यभावात् सिद्धास्तु प्रागुक्तयुक्तितो नोसंज्ञिनः किं तु नोसंज्ञिनोअ-
संज्ञिनः अधिकृतार्थप्रतिपादनाय संग्रहणिगाथामाह नेरइए इत्यादि नैरयिकाः तिर्यंचस्तिर्यक्पंचेंद्रियाः मनुष्याः वनचरा व्यंतरा असुरादयः समस्ता भवनप-
तयः इत्येते संज्ञिनः असंज्ञिनश्च वक्तव्याः एवं चानंतरोक्तस्य विकलेंद्रियाः एकेंद्रियाः त्रींद्रियाश्च असंज्ञिनो ज्योतिष्कवैमानिकाश्च संज्ञिन इति ॥ ॥
इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां संज्ञाख्यमेकत्रिंशत्तमं पदं समाप्तं ३१ ॥ ॥एतदेवमुक्तमेकत्रिंशत्तमपदमधुना द्वात्रिंशत्तममारभ्य-
ते तस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे संज्ञिपरिणाम उक्तः इह तु चारित्रपरिणामविशेषः संयमः प्रतिपाद्यते संयमो नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्ति-
रूपस्तत्र खेदमादिसूत्रं जीवा णं भंते किं संजया इत्यादि संयच्छंति स्म सर्व्वसावद्ययोगेभ्यः सम्यगुपरमंति स्म अधुना निरवद्ययोगेषु चारित्रपरिणामस्यानिवृत्तेः
वर्त्तते इति संयताः गत्यर्थत्वादकर्मकादिति कर्त्तरि क्तप्रत्ययः हिंसादिपा- पस्थानविरतास्त इत्यर्थः तद्विपरीता असंयताः हिंसादीनामप्रत्याख्याता-
निवृत्ताः संयतासंयताः त्रितयप्रतिषेधविषयाः सिद्धाः कथमिति चेत् उच्यते उक्तमिह संयमो नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्ति-
रूपः स तत्र संयताश्चापि नैरयिकादीनामसंयतत्वात् संयतासंयताश्च पिपंचेंद्रियतिर्यङ्मनुष्याणामेव देशतः संयमस्य भावात् नोसंय-
ता नोअसंयता नोसंयतासंयताश्चापि सिद्धा नोचयस्यापि प्रतिषेधात् चतुर्थी व्याकरणसूत्रमपि सुगमं नवरं संग्रहणिगाथामाह संयतत्या-
दि संयताश्च असंयता मिश्रकाश्च संयतासंयता जीवाश्च प्रत्येकमनुष्याश्च किमुक्तं भवति जीवपदे मनुष्यपदे च एतानि त्रीण्यपि पदानि घटंते तत्र तु घटंते इत्ययं
प्रमेतत्सूत्रमन्यथा जीवपदे त्रितयप्रतिषेधरूपं चतुर्थमपि पदं घटते एवं यदुक्तं प्राक्तनं सा संयतरहितास्तदुपलक्षणमेतत् त्रितयप्रतिषेधरहिताश्च
तिर्यक्पंचेंद्रियाः आह कथं संयतपदरहितास्तिर्यक्पंचेंद्रियाः यावता तेषामपि संयमो नोपपद्यते एवं तथा हि संयतत्वं नाम निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्ति-
रूपमंतश्च निरवद्येतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्तिस्तेषामपि संभवति यतस्ते मरणकाले चिरवृत्तिं धत्वा पापाहारस्य प्रत्याख्यानं कुर्वाणाः शुभयोगप्रवृत्ति-
मन्तो दृश्यन्ते अन्यच्च सिद्धांते तेषां देशावमर्शव्रतान्यप्यनुमन्यताप्यन्तः श्रूयते तदुक्तं तत्र कं च तिरियाणं चारित्तं निरयस्रवे रुचिणाते सिं सुयइ वज्जया

णंचियमद्दव्यातावणं समणेणादेनदछुकं सम्यक्तत्वापरिज्ञानात् संयतत्वमिह निरवद्यतरयोगप्रवृत्तिनिवृत्तिरूपमंतरचारित्रपरिणामात्तु प्रकृष्टमवर्गांतमं
नवोपेतत्वात्तेषां तत्र विशिष्टतरप्रत्याख्यानानामपि सद्भावात् तान्याश्रित्यपेतालवप्रत्ययादेव चारित्रपरिणामेनोपजायते संवृत्तिस्वित्वितं प्रतिकाल्यमपेक्ष्य
नवनवयदि परं कर्मक्षयोपशमाद्भवति नान्यथा अतएवायमतिदुर्लभो गीयते लगवद्भिः अथ कथमवसीयते नतिप्रमत्तसंयतानामपि तावच्चारित्रपरि
णामस्तु यस्मात् केवलज्ञानादप्यवर्णानुपदिष्टानिस्थानमपि चरणपरिणामः संजायते ततः कश्चित्कदाचित्कस्यचिदुत्कर्षतो नावतोऽमतः पर्यायज्ञानं केवलज्ञा
नं वाश्रूयते ततः पार्श्वादिक्रमनिबंधनं नावश्यं तस्मादेवमीयते नतेषां चारित्रपरिणामः उक्तं च तमस्तावदुपसंपाद्य विहरणपरिणाममनंतरवारित्रे तन्न चक्षुष्
णां पि कुर्वत्केवलसंपूर्णपरिणामोत संयतात् संयतपदरहिताः शेषाः सं। मारअसंयतासंयतपदसहितास्तवंति नशेषसहिताः ६ इतिश्रीम
लयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां सप्तविंशतितमं पदं समाप्तं ॥ ॥ एतदेवमुक्तं द्वात्रिंशत्तमं पदं संप्रति त्रयस्त्रिंशत्तममारभ्यते अस्य
चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे चारित्रपरिणामविशेषः संयमः प्र तिपादितः इह तु ज्ञानपरिणामविशेषः स तु अवधिः प्रतिपा
द्यते इत्यनेन संबंधेनायातस्यास्यादि विषयमधिकारद्वारमाह ६ । भयविसयत्यादि अवधिरवधिज्ञानस्य प्रागभिरूपितशब्दार्थ
स्य प्रथमं तावद्भेदा वक्तव्या ततो विषयः तदनंतरं संस्थानं अवधिना ह्यातिनस्य। हृदयस्य यस्मात् प्रादिरूपः आकारविशेषः सोऽवधिनिबंधनमित्यवधेः
संस्थानं वक्तव्यमिति ततः तथा किंविधा बाह्यो वधिर्वक्तव्यः तथ्यथा आभ्यंतरो बाह्यश्च तत्र आभ्यंतरावधिः सर्वासु दिक्षु प्रदीपवत् द्रव्यं प्रकाशयति अवधिमतश्च
सहजातावस्यातः प्रदीपवत् तत्संबद्धसाऽप्यंतरावधिस्तद्विपरीतो बाह्यावधिः सच त्रिधा तद्यथा अंतर्गतो मध्यगतश्च तत्रांतर्गत इति कः बाह्यार्थः
उच्यते इह शब्दार्थ स्पृष्टतमद्रव्यं तत्रात्मप्रदेशानां पर्यंतगतः स्थितानां ततः कारणान्तरतोऽवस्थात इहावधिरूपद्यमानः कोऽपि स्प
र्द्धकरूपतयोत्पद्यते स्पर्द्धकं च नाम अवधिज्ञानप्रभायाः गवाक्षजालादिद्वारविनिर्गतप्रदीपप्रभाया इव प्रतिनियतो विच्छेदविशेषः तथा चाह जिनभद्रगणि
क्षमाश्रमणः स्वोपज्ञभाष्यटीकायां स्पर्द्धकमवधिविच्छेदविशेषः तानि चैकजीवस्य संख्येयानि भवंति यतउक्तं मूलावश्यकप्रथमपीठिकायां

फड्डा य असंखेज्जा असंखेज्जा य विणगारीवाजा तानि च विचित्ररूपाणि कानिचित्पर्यंतवर्तिषात्मप्रदेशेषूत्पद्यंते तत्रापि कानिचित्पुरतः
कानिचित्पृष्ठतः कानिचित्पार्श्वतः कानिचिन्मध्यवर्तिष्वात्मप्रदेशेष्ववधिरूपजायते स आत्मनः पर्यंतस्थित इति कृत्वा अंतगत इत्यभिधीय
ते तेषामेव पर्यंतवर्तिनामात्मप्रदेशानां साक्षादवबोधात् अथवा औदारिकशरीरस्यांतगतः स्थितोऽंतगतः औदारिकशरीरमपेक्ष्य कदाचिदेक
या दिशोपलंभात् इदमपि स्पर्द्धकरूपमवधिज्ञानं अथवा सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमभावेऽपि औदारिकशरीरस्यांतेन कयाचिदेक
या दिशा यद्वशादुपलभ्यते सोऽप्यंतगतः आह यदि सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमस्ततः सर्वतः किं न पश्यति उच्यते एकदिशावक्षयोप
शमसंभवात् विचित्रो हि देशक्षयोपशमः कर्मणां क्षयोपशमस्ततः सर्वेषा मप्यात्मप्रदेशानामित्थं भूत एव क्षयोपशमो वशात् क्षयोपशमः
संजातस्थायोदारिकशरीरमपेक्ष्य कयाचिदेव विवक्षितया एकया दिशा पश्यति इति स्वभावो कं तद्यथा यतनाप्रमाणं तरालियशरीरं सहियंग
यति एगहंतेवा अव्वय णमाइगावहिएग दिसावलंलाइ अंतग। यमाहितनामंतरइ अरवासवायपणसुविसुव
सुविसुसलियचारि भानतोगादिसिपासमायंति अंतगयंतितणइइति षष्ठितीयोपर्यंततीयः पुनरयं एगादिसा विनाततनायउ
द्योतितं हि अंतस्यानवर्तिनावधिरवधिज्ञानवतः सदेतस्मान्मानवात्ततो भवतः। कश्चिन्तस्यावधिविषयस्य पर्यंतगतः स्थितो भगत इति
अंतगतस्यावधिः यथा नद्यादावुदरतो भ्रांतः पृष्ठतः प्रागतः पार्श्वतो भवतस्तुतत्रय यथा कश्चित्पुरुषो हस्तहातयादीपिकया पुरतः प्रेर्यमाणया पुरत
एव पश्यति नान्यत्र एवं येनावधिना तमादिपर्यंतोपशमभावतः पुरत एव संख्येयानि वा योजनानि पश्यति नान्यत्र सावधिः पुरतोऽंतगत इत्यभिधी
यते तथा स एव पुरुषो यथा पृष्ठतो हस्तेन ध्रियमाणया दीपिकया पृष्ठत एव पश्यति येनावधिना पृष्ठत एव संख्येयान्यसंख्येयानि वा पश्यति स पृष्ठतो
ऽंतगतोऽवधिः एवं पार्श्वतोऽवधिः भवति तेनाप्यसंख्याता असंख्यातानि पश्यति स पार्श्वतोऽंतगत इति उक्तं च नंदाध्ययने पुरतो अंतगतं पणं पुरतो
वसंखेज्जाणि वा असंखेज्जाणि वा जोयणाइं जाणइ पासइ मग्गतो अंतगतं पणं पिट्ठिहिणा णं णं महयंतो वा वई त्यादि मध्यगत इत्यत्रापि

प्रज्ञा० ३०॥

विमध्यावस्थानं इह मध्यं च सिद्धं दण्डादिवत् तत्रात्मप्रदेशानां मध्ये मध्यवर्त्तिष्वात्मप्रदेशेषु गतः स्थितो मध्यगतः अयं च स्पर्द्धकरूपः सर्वदिगुपलम्भकारणं म
ध्यवर्त्तिनामात्मप्रदेशानामवधिरयमयः अथवा सर्वेषामप्यात्मप्रदेशानां क्षयोपशमसद्भावेऽपि औदारिकशरीरमध्यभागेनोपलब्धिरिति मध्यगतः उ
क्तं च नंदीचूर्ण्णौ ओरालियसरीरमज्झे फड्डगविसुद्धीओ सव्वायप्पएसविसुद्धीओ वा सव्वदिसोवलंभत्तणओ मज्झगतोत्ति भण्णइ त्ति अथवा तेनावधि
ना यद्द्योतितं क्षेत्रं सर्वासु दिक्षु तस्य मध्ये मध्यभागे स्थितो मध्यगतः अवधिज्ञानी तेन यद्द्योतितं क्षेत्रं तन्मध्यवर्त्तित्वात् आह च नंदीचूर्ण्णिकृदेव
अहवा ओहिलद्धि खेत्तस्स ओहि पुरिसो मज्झगतो त्ति ओहिणा य स मज्झगतो त्तिय भण्णइ त्ति इह च व्याख्यानत्रयेऽपि यदा अवधिना द्योतितं क्षेत्रमवधि
मता सम्बद्धं भवति तदा सोऽन्तरावधिर्मतः सर्वदिगुपलम्भकक्षेत्रमध्यवर्त्तित्वात् ॥ बाह्यस्तु प्राग्वत् अन्तरावधावस्यान्तर्भावात् यदा त्वद्द्यो
तितं क्षेत्रमपान्तरालव्यवच्छिन्नत्वादवधिमता सम्बद्धं न भवति तदा बाह्योऽवधि रेषा बाह्यः प्रस्तुतत्वात् तथा देशादौ इति देशावधि
र्वक्तव्यः उपलक्षणमेतत् प्रतिपक्षे नत्र सर्वावधिश्च अथ किंस्वरूपो देशा वधिः किंस्वरूपो वा सर्वावधिरिति उच्यते इहावधिर्द्वि
विधो भवति तद्यथा सर्वजघन्यो मध्यमः सर्वोत्कृष्टश्च तत्र यः सर्वजघन्यः स द्रव्यतः अनन्तानि तैजसभाषापान्तरालवर्त्तीनि द्रव्याणि क्षे
त्रतः अङ्गुलासंख्येयभागं कालतः अतीतमनागतं चावलिकाया असंख्ये यं भागं इहावधिः क्षेत्रं कालं च [illegible] साक्षाज्जानाति
न त्वमूर्त्तत्वाद् अवधिश्च रूपिविषय इति वचनात् ततः इह क्षेत्रकालदर्शनमुपचारतो वेदितव्यं किमुक्तं भवति तावति क्षेत्रे काले व
यानि द्रव्याणि तानि जानातीति भावतोऽनन्तान् पर्यायान् जानाति प्रतिद्रव्यं जघन्यपदेऽपि चतुर्णां रूपरसगन्धस्पर्शरूपाणां पर्यायाणां पर्यायाणामवगमात् दा
[illegible] सव्वजहन्नेऽवि [illegible] इति वचनात् इत्यादि [illegible] प्रदेशा [illegible] पर्याय [illegible] प्रवर्द्धमानो [illegible]
वेदितव्यः स तावत् सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्न भवति सर्वोत्कृष्टपरमावधिर्द्रव्यतः सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति क्षेत्रतः लोके लोकमात्राणि खण्डानि
कालतः अतीतमनागतं चासंख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिणीः भावतः अनन्तान् पर्यायान् प्रतिद्रव्यं संख्येयानां पर्यायाणामवगमात् [illegible] २२१

द्यावत् तस्मादुत्कृष्टो न संप्राप्तः [illegible] इति वचनात् तत्र सर्वजघन्यो मध्यमश्च देशावधिः सर्वावधिः तथा वर्द्धमानको हीयमानको वा किमुक्तं भ
वति हीयमानकः प्रवर्द्धमानकश्चावधिर्वक्तव्य इति तत्र यो विधिसामग्र्या तावत्तद्वर्द्धमानकः [illegible] हीयमानकः उक्तं च हीयमाणयं पुव्वाव
त्थाओ अहो अहो हस्समाणं ति वर्द्धमानकाले [illegible] लोकालोकाः [illegible] यथायोगं प्रशस्ततराध्यवसाय
भावतो विवर्द्धमानः तथा प्रतिपाती अप्रतिपाती च वक्तव्यः तस्य उत्कर्षसमुत्थायक [illegible] आनुगामिको नानुगामिकश्च वक्तव्यः तत्र प्रतिपतनशीलः प्रतिपा
तीयं तत्र सम्यक् क्षयोपशमात् उत्पन्नः कियत्कालं स्थित्वा प्रदीप इव सामस्त्येन विध्वंसमुपयाति अप्रतिपातिनोऽवधेर्यो नायं प्रतिपाती तद्विपरीतोऽप्रतिपाती
मानकः प्रवर्द्धमानः [illegible] प्रतिपाती निर्मूलमेकका लं ध्वंसमुपयाति यावत् प्रतिपाती यत् केवलज्ञानादर्वाग् न पततीति
भाव [illegible] तथा गच्छन्तं पुरुषमनुगच्छतीत्येवंशील आनुगामी आनुगामी एव आनुगामिकः स्वार्थिकः प्रत्ययः अथवा अ
नुगमः प्रयोजनं यस्य स आनुगामिकः लोचनवत् गच्छन्तमनुगच्छतीति भाव धिनानुगामिक इति भावः तथा न आनुगामिको नानुगामिकः
शृङ्खलाप्रतिबद्धप्रदीप इव यो गच्छन्तं पुरुषं नानुगच्छतीति भावः तदेवमधिका प्रतिपादनाय द्वाराण्युपन्यस्य सम्प्रति यथोद्देशं निर्देशः इति न्या
यात् प्रथमतो भेदप्रतिपादनार्थमाह कतिविहा णं भंते इत्यादि कतिविधा णं भंते ओही पन्नत्ता सूत्रमिदं सुगमं निर्देशः प्रश्नतत्त्वान् भगवानाह गोतम
द्विविधाः अवधिः प्रज्ञप्तः भवप्रत्ययकः क्षायोपशमिकश्च तत्र भवन्ति कर्मवशवर्त्तिनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकादिजन्म उक्तं च भवति अधिकरण
यप्रत्ययः भव एव प्रत्ययः कारणं यस्य स भवप्रत्ययः प्रत्ययशब्दोऽत्र कारणपर्यायः वर्त्तते प्रत्ययशब्दः कारणे प्रत्ययः शपथज्ञानहेतुविश्वासनिश्चये
ति मणद्वापिंग(?)प्रत्ययविधानात् भवप्रत्ययकः तथा अवधिज्ञानावरणीयस्य कर्मणः उदयावलिकाप्रविष्टस्यांशस्य वेदनेन क्षयः अनुदयावलिका
स्य विष्कम्भणमुपशमः क्षयश्चोपशमश्च क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्वृत्तः क्षायोपशमिकः अथवा यो भगवताऽनेकालदर्शना(?) तेन क्षयोपशमे भवति
तं तथोपदर्शयति दोण्हमित्यादि द्वयोरेव समुत्पत्तिर्भवप्रत्ययकः क्षयोपशमादेवानां नारकाणां च देवा नामिति त्वं तराणां तिर्यग्वैमानिकानां

प्रज्ञा०वृत्ति॥

तुर्विधनारकारत्नप्रभादिपृथिवीनिवासिनस्तद्भवविधावशाद्देशप्रत्यक्षं भवतामनवकालदर्शवाकोनवानकालदाविषयसंज्ञानविन्तायामग्रेष्वायामवस्थरूतेवोपदर्शायि
ष्यते आह नन्ववधिज्ञानं क्षायोपशमिकं नानवर्त्तते नारकादीनां भवप्रत्ययिकं तत्कथं देवादीनामवधिज्ञानं भवप्रत्ययमितिव्यपदिश्यते तेषामोपशायतसदापर
मार्थतः क्षायोपशमिकमेव केवलं स क्षायोपशमो देवनारकत्वभवे अवश्यं तेनावीपक्षिणोऽग्यानगमनलब्धिरिव नातो भवप्रत्ययमितिव्यपदिश्यते आह च
नं द्यध्ययनं लब्धिनिमित्तं तल्लब्धावगमस्तिदेवनारगादिभवो असौ देशोनावितकाःस्तवपञ्चइत्नमस्ततथ्यात सा विस्तरतवसमित्यादेव किंतु सास्तत्तदसमादि
अनारणनवेरुष्य असमनदेइ कोदिः हत प्रकीर्णां आगासगमणं वतनुरवणद्दत्नस्पष्टतिनमाहत्योः क्षायोपशमिकस्मधा मनुष्याणां चपंचेन्द्रियतिर्यग्यो
निजानां च अन्नापि वशाद्देशप्रत्यक्षं भवनतानकालदर्शवाकोमनुष्याणां तिर्यग्योनीनां इयतिरश्चां चावधिज्ञानं तावदुपलादितंतः सामान्यपि क्षायोपशमि
कत्वेन भवप्रत्ययादिदंसिद्धा तपरमार्थतः पुनः सकलमप्यवधिज्ञानं क्षायोपशमिकमेवेति तादेवकुक्षालदः संप्रति विषयप्रतिपादनार्थमाह न
कुगमनवरं कपत्वनाईगा खतमि निसमस्तविध्यावसन्नयदमपिस्पृतंक धनस्था रिगद्भुता निरप्रलायानु कृष्टपदमासिद्धस्तथुनाप
तिसुधिविषयं चिंतयन्नाह व रयणप्पत्नत्यादि सुगमं क्रयत्नपादाकृष्टपदवि धयसंग्राहिकेडसगावअउहतित्रिअहाइयाइदामियदिवह
मेगंवअउंद्ववगाउकमत्तोऊहरमति रयमईसुवनारिगाउयाइं अउद्धाइंतिमा। नयंचेव अह्लाइयादामियदिवह मेगंवनरएपुजनवतपतिकंतरा
णां जघन्यपदयामियचविशतियोजनानिवितानितियमसर्वजघन्यो दशवर्षसहस्रप्रमाणमायुष्कस्य भवनपतीनां वाणमानहवनाध्यरूपपुद्वामसञ्ज्ञा
यणाइदसमरुस्तियाविईइइसिमितिमनुष्याणां तिर्यग्योनीनामुत्कृष्टपदयानलोकालोकप्रमाणासाश्रोतिवंतानितानिपरमावधिसाइउत्कृष्टव्यानितस्योवेतावदि
षयमनवानुपतनसामर्थ्यमात्रमुपदर्श्यते यावता तेकडइ व्यव्यनवतिततदिपश्यतियावतानवविद्यात अलोकप्रपिडव्यानामसंभवात् इविडव्यविषयत्वा
वधिः केवलेमयो विशेषायवद्याविपरिक्षेपलोकप्रनाति तावदितष्केश्यनवपश्यतिययाउतरलोक्षपिवसरमवधिरधितादतितदोयथायथातिहत्तिसा
मादयातिमालोकिप्रहस्तानुक्षेतरानुत्कृधनूपश्यतिया वदतिपरमाणुमपितजत्वमामव्रामनस्वउतंदवउंऊहरनपत्रयदिचणा नयतंनवविडऊनसाहुविति।

वंधमाणानांलिवहंतात्नुणवाहिंलोगंवेवपासईदवंसुउमस्नरपरमोहीउावपरमाणुहवत्तपरमावधिकलितअनियमादंतसउलेणाकवलालोकलो।
क्सामालितियतउक्तंपरमाहितरणविकलकेवलमतिनुतनमेतणाइतिविसानिकातायक्षयमपादअुउलासंवस्वयसागप्रमाणक्षेवउत्ततयपर
आह नवेगुलासंवस्वयसागमात्रक्षेत्रपरमितिःवधिःसर्वजघन्योमवतिसर्वरूपश्च आवधिसिर्यमनुष्येष्वेव नान्यष्वयतआहनाणुरूक्ष्यऊतलोपटी
कायां नकृष्टोमनुष्येवनान्यत्रमनुष्यतिर्यग्योनिष्वजघन्यो नान्यत्रवाणाणांमध्यमएवतितत्क्षयमिहसर्वजघन्यउक्तः तच्चातसोधर्मादिदेवानां
पारमाविकोपुगतकालोःवधिःसंनवतिमवकदाविसर्वजघन्योपितपणातनंतरउत्तइक्वउःतातनक्षिद्वेषः आहवइःषमाधिकारनिमतजिनप्र
ववनप्रदीपोज्जितलइगणितमाश्रमणःविमाणियाणंमंगुलतागमसंवजुरमुमम हतलइवववाणपरनवितनअवउदाइंलोमुहउहंडावसगाइं
विमाणाइतिउहयावस्थकीयामिविमानानिष्वकीयविमानस्तूपध्वजादि। कंयावदित्यर्थः संस्थितलोगनालितिपरिशेषंचउद्दशारज्जा
त्मिकालोकनाडीमितिसंस्थानसमाह व नेरइयाणमित्यादित प्यागारसंठिएतिताप्रोनामकाष्ठसमुदायविशेषायो
नदीप्रवाहेणलाव्यमानोइरादानीयतेसचायतउभ्यवनवतितदाकारसं स्थितावधिनारकाणांअसुरकुमारादीनांसर्वेषामपिभवन
पतीनांपल्लकसंस्थानसंस्थितःपल्लकोनामलाटदेशप्रसिद्धोधान्याधारविशेषःसचो ईर्ध्वआयतउपरिचकिंचित्संक्षिप्तःपंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां
मनुष्याणांचनानासंस्थानसंस्थितायथास्वयंभूरमणाणसदायेमत्स्याः अपिवतत्रमस्त्यानांवलयाकारंसंस्थानंनिषिद्धंतिर्यग्मनुष्याणामवधिरुतदपिभवतितंउक्तं
चमाणमाजातितिरियमणुएसुसमरमणाव तेववलयेतिसिद्धंतस्मउपरयपि दिह्राहिवंतराणापटहसंस्थानसंस्थितःपटहआतोद्यविशेषःसच
किंचिदायतउपर्यधःसमप्रमाणःज्योतिष्कदेवानांझल्लरीसंस्थानसंस्थितझल्लरीवमर्चावनद्धविस्तीर्णवलयाकाराआतोद्यविशेषरूपादेशाविशेष
रूपादेशाविशेषप्रसिद्धःसोधर्मादिदेवादीनामच्युतादवपर्यंतानांमृदंगसंस्थानसंस्थितःमृदंगोपधविशेषःसचाधस्ताद्विस्तीर्णउपरिचतनुकःग्रैवेयकाः
ग्रैवेयकदेवानांपुष्पितशिखासाशिखाकरूपचंगेरीसंस्थानसंस्थितःअनुत्तरौपपातिकदेवानांकन्याचोलकापरपर्यायकंचनालकसंस्थानसंस्थितत

प्रज्ञा० वृत्तिः॥ भावतयाकुमारादीनांव्याख्यानमिदंनाप्युदाहृतमप्यणमभामानतप्पागातासवायपन्नंसा उत्तयातायपाहालोत्रवरिंचमकिंचिसंखिन्नाबवायातासमोममा
त्रिपुफलादिनवरिपईतासोवमावण्हविहिणवलियझ्वाउकल्लरियाउहाउउम्मुइंगा ह्मणकदोताहावरिंतप्पुत्रपुष्पमिहावलिरइयावंतारोवृष्य
चंगेरीकूववालउत्तिनपइस्सोसरकंतुउक्रमाराणइतिञ्चाननवसंस्थानप्रतिपादानानेदमावेदितंद्रष्टव्यंत्रंतराणामुद्रंप्रन्नतावधिवैमानिकानामधःयो
तिष्कनारकाणांतिर्यक्विशेनरतिरश्चामाहवलवणवइवणयराणंउड्ढंवज्ञावाज्ञ्ययसंसाणंनारगाङाइसियाणंतिरियंउरालिउचिन्ना तथा ने
रयिकभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकामवधानवबानान्यादवाघमध्यवर्त्तिनानवनबहिः किमुक्तंभवति सर्वतःप्रकाशिसंबद्धावधयो भवंति न
तु स्पर्द्धकावधयोविछिन्नावधयोवातिर्यक्पंचेंद्रियाःपुनरवधेरंतर्न विद्यंते किंतु बहिः रवाप्ययत्नानवाधःतिर्यक्पंचेंडियापुनरवधानवधानान्यास्पर्द्धकावध
योविछिन्नापांतरालसर्वतःप्रकाशवधयोवानभवंति स्पर्द्धकावधयोवेति। भावःएतदेवशिसर्वाविषयिंत्तायामनुष्याःवर्ज्जाःसर्वेपिदेशा
वधयःमनुष्यास्तुदेशावधयोपिनवंति सर्वावधयोपिपरमावधिरपि तेषांसंभवात् आनुगामिकादिचिंतायांनैरयिकभव
नपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकाआनुगामिकाप्रतिपात्यवस्थितावधयोत। वनानुगामिकवर्द्धमानहीयमानप्रतिपात्यनवस्थितावधयस्त
थानवस्थानान्यातनिर्यक्पंचेंडियमनुष्याणांसर्वप्रकाराअपिरिति ७॥ ॥इतिश्री। मलयगिरिविरचितायांप्रज्ञापनाटीकायांत्रयस्त्रिंशत्तमवधि
पदंसमाप्तं॥७॥ ॥एतदेवमुक्तंत्रयस्त्रिंशत्तमपदंसंप्रतिचतुस्त्रिंशत्तममारभ्यते अस्यचायमभिसंबंधःइहानंतरपदेज्ञानपरिणामविशेषोवधि
रुक्तोनेनत्वपरिणामसामान्याद्वेदपरिणामविशेषःप्रतिपाद्यतेइतितत्रचसकलवक्तव्यतोपसंग्राहिकेयमाद्यगाथाअणंतरगाहारत्यादि प्रथममनंत
राहारकानैरयिकादिवक्तव्यःतदनंतरमाहाराभोगताइत्यइतिआहाराभोगताआदिशब्दादाहारेनाभोगतावक्तव्याययानेरइयाणं भंते आहा
रकिंआभोगनिव्वत्तिएअणाभोगनिव्वत्तिएइत्यादि तथापोग्गलानेवजाणंति इतिनैरयिकाआहारतयायेगृहीतान्पुद्गलान्नजानंतीत्यादिचवक्त
व्यं तिदंडकक्रमेणवक्तव्यअध्यवसाणाइतिआहारयंतिदनंतरनैरयिकादीनांक्रमेणाध्यवसानानिसमुचयसंभिगनिर्देशःप्राकृतत्वात्पुंवःपूर्वापरक्रियासूत्र २२९

त्येआख्यातानि तदनंतरंसम्यक्त्वस्सअहिगमइतिसम्यक्त्वस्याधिगमोनैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्रमेणवक्तनीयः ततःपरियारणायवोधव्वाइतितत
सम्यक्त्वाधिगमप्रतिपादतिपादनाइदंपरिचारणावक्तव्यतयाबोधव्याकस्मिन्कस्मिन्विषयेइत्याह कायेस्पर्शेरूपेशब्देमनसिचततःकायप्रवीचा
रादीनामल्पबहुत्वंप्रथमानोयंनिर्देशात्अल्पबहुत्ववक्तव्यं सप्रतिपादिदंशोतिर्द्दशइतिप्रथमतोऽनंतरागताहारवक्तव्यतामभिधित्सुराह ७ नेरइयाणं
भंतेइत्यादिनैरयिकाणमितिवाक्यालंकारेभदंतपरमकल्याणयोगिन्अनंतरमुपपातक्षेत्रप्राप्तिसमयएवआहारयंतीत्यनंतराहाराः ततोनिव्वत्तणयाइ
तिततोनंतराहारस्यक्रमेणशरीरस्यनिर्वृत्तिर्भवतिततोपरियाइयणयाइतिततःशरीरनिष्पत्तेरारभ्यपर्यादानंयथायोगमंगप्रत्यंगैर्लो
माहारादिनासमंततःपुद्गलादानंततोपरिणामणयाइतिततःपुद्गलादानाद। नंतरंतेषांपुद्गलानांपरिणामनमिंद्रियादिरूपतयापरिणत्यादनं
ततोपरियारणयाइति-ततइंद्रियरूपतयापरिणत्यापादनाइहंपरिचारणा यथायोगंशब्दादिविषयोपभोगःततःपश्चाद्विकुर्वणावे
क्रियलब्धिवशात्विक्रियानानारूपाएवमुक्तेभगवानाह हंतागोत मेत्यादि हंतत्यभ्युपगमेहंतगोतमनैरयिकाअनंतरा
हाराइत्यादि तदेवंयथावन्नैरयिकाणामनंतराहारादिवक्तव्यतोक्ता। असुरकुमारादीनामपिप्रतिकुमारपर्यवसानानांवक्तव्यानवरं
तेषांपूर्वंविकुर्वणंपश्चात्परिचारणा तेहिविशिष्टशब्दादिकोपभोगवांछायां। पूर्वमिष्टंवैक्रियरूपंकुर्वंतिपश्चाच्छब्दादिकोपभोगमित्ययंनियमः
शेषास्तुशब्दादिकोपभोगंसंपन्नेमन्यतोहर्षवशात्विशिष्टतरशब्दादिकोपभोगवांछायांततोनंतराहारतःस्थितकारणाद्विकुर्वंतिततस्तेषांपूर्वंप्रतीचारणाप
श्चाद्विकुर्वणातिपृथिवीकायविषयेप्रश्नसूत्रंतथैवउत्तरसूत्रेतत्वक्तव्यंयावत्परिचारणातेषामपिस्पर्शोपभोगसंभवात् नोचेवणंविउव्वणयाति
नवेतेषांविकुर्वणावाच्या वैक्रियलब्धेरसंभवात् एवमित्यादिपृथिवीकायवत् अप्कायादयोवातकायवर्ज्यासंवक्तव्या यावच्चतुरिंद्रियाः
सर्वेषामपिवैक्रियलब्धेरसंभावनत्स्वस्थसमानत्वात्वातकायात्प्रतिविशेषमभिधित्सुःसमानगमत्वात्पंचेंद्रियतिर्यग्मनुष्याणामपिवातकायैः
सहातिदिशान्नहनवरमित्यादि नवरंनेरइयाइतियथानैरयिकास्तथावक्तव्याःकिमुक्तंभवतिनैरयिकवत्विकुर्वणाप्येतेषांवक्तव्यावैक्रियलब्धि

प्रज्ञा०वृत्तिः॥

संनवात् सा च वर्त्तते वारणायाः पश्चादिति वाणमंतरजोइसवेमाणिया जहा असुरकुमारा इति असुरकुमाराणामिव व्यंतरादीनामपि द्रष्टव्यं विकुर्वणा पश्चा
त्परिचारणा वक्तव्येति भावः सुरगणानां सर्वेषामपि तेषामाहारमधिकृत्य उक्तं च मूलटीकायां द्विविधं वर्णं स्वशुभ प्रथमपरिचारणा सुरगणानां समाणं प्रथमपरि
चारणा उपरिष्टाद्विकुर्वणया इति सूत्रे आहारविषयमाभोगं विचिंत्य सूत्रमिदमाह नेरइयाणमित्यादि आभोगनिर्वर्तितो यदा मनःप्रणिधानपूर्वमा
हारं गृह्णाति तदा एककालमनाभोगनिर्वर्तितः सउल्लासमाहारत्वमानत्वः एवं शेषाणामपि द्वीन्द्रियादीनामाभोगनिर्वर्तितोऽनाभोगनिर्वर्तितश्चाहारो भावनीयः नवरं
मेकेन्द्रियाणामपि विमात्राकायपटुमनोद्रव्यलब्धिसंपन्नत्वाभावादाभोगो नोपजायते इति तेषां सर्वदानाभोगनिर्वर्तित एवाहारो न तु कदाचिदप्याभोगनिर्व
र्तितः शुक्लाहार्यमाणपुद्गलविषयज्ञानदर्शनचिंतयति नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिकाणमिति वाक्यालंकारे यदंते यान् पुद्गलान् आहारत
या गृह्णंति भगवानाह गोतम न जानंत्यवधिज्ञानेनालोमाहारतया तेषामपि सू क्ष्मत्वादवधिविषयत्वात् न च पश्यंति चक्षुरिन्द्रियाभावात्
द्वीन्द्रिया न जानंति मिथ्याज्ञानतया तेषां सम्यक्परिज्ञानाभावात् द्वीन्द्रियाणा हि मत्यज्ञानं तदपि नास्पष्टमतः प्रक्षेपाहारमपि तात्पर्यं ये
माणमपि सम्यक् जानंति न च पश्यंति चक्षुरिन्द्रियाभावात् एवं त्रीन्द्रिया अपि ज्ञान दर्शनविकला भावनीयाः चउरिंदिया अत्थेगइया इत्यादि सत्यक्केय
सूयं रहमाणमप्याहारं प्रक्षेपरूपमपि न जानंति मिथ्याज्ञानित्वात्तेषामपि हि द्वीन्द्रिया णामिव मत्यज्ञानं तदपि चाविस्पष्टमिति चक्खुभावतः पश्यंति चक्खुरिंदिय
सद्भावात् तथा हि पश्यंति मक्षिकादयो गुडादिकमिति एवमाहारयंति तथा संत्येककाः चउरिंदिया ये न जानंति मिथ्याज्ञानित्वान्न च पश्यंति अंधकारादिना चक्खु
र्दर्शनस्य व्याहतत्वात् अनाभोगमनवाप्ततिर्यक्पंचेंद्रियतिसृषु चउभंगी प्रक्षेपाहारं वाधिकृत्य भावनीया तत्र प्रक्षेपाहारमधिकृत्य एवं भावना संत्येककाः तिर्य
क्पंचेंद्रिया ये प्रक्षेपमाहारं जानंति सम्यक्ज्ञानित्वान्नयालप्रायमावुत्थितपरिज्ञानात् पश्यंति चक्खुरिंदियभावात् एवमाहारयंति तथा संत्येककाः ये न जानंति पूर्ववत् न
च पश्यंति दर्शनस्यांधकारादिना उपनीतस्यावृतत्वात् तथा संत्येककाः ये न जानंति मिथ्याज्ञानित्वात्तथा सम्यक्परिज्ञानाभावात् पश्यंति चक्खुरिंदियप
योगात् तथा संत्येककाः ये न जानंति मिथ्याज्ञानित्वान्न च पश्यंति पूर्ववत् एवमाहारयंति लोमाहारं ति लोमाहारमधिकृत्य एवं भावना संत्येककाः तिर्यक्पंचेंद्रिया

२३०

॥

लोमाहारमपि जानंति विशिष्टावधिज्ञानपरिकलितत्वात् पश्यंति तथाविधक्षयोपशमभावतः इंद्रियपाटवस्येति विशुद्धत्वात् एवमाहारयंति तथा संत्येककाः ये
ये जानंति पूर्ववत् न तु पश्यंति तथाविधस्य इंद्रियपाटवस्याभावात् तथा संत्येककाः ये न जानंति पश्यंति तु तथाविधेंद्रियपाटवभावात् तथा संत्येककाः ये
न जानंति मिथ्याज्ञानित्वात् अवधिविकलत्वाद्वा अविषयत्वात् तथोऽनंतरं न पश्यंति तथा रूपस्याभावादिति एवं मनुष्या अपि लोमाहारं प्रक्षेपाहारं च प्र
तीत्य चउभंगी भावनीया वाणमंतरजोइसिया जहा नेरइया इति नैरयिकावधिरिव व्यंतरज्योतिष्कावधिरपि मनोभक्ष्याणामाहारपुद्गलानामविषय
त्वात् वेमाणियाणं पुच्छा इति वैमानिकानां पृच्छासूत्रं वक्तव्यं वेमाणियाणं भंते जे पोग्गले आहारत्ताए गिण्हंति ते किं जाणंति पासंति आहारंति उदाहु न जाणंति
न पासंति आहारंति इति भगवानाह गोयमेत्यादि मायासंवनेवह्नावियात। येषां तमायि मायया हि ययात तया वा वादरूपकृतया कृत्स्न
कर्मप्रकृतिः कषायकर्मफलोदयमस्मात् तस्य प्रत्ययमुदयप्रज्ञायमाना वधिनो तिसमीचीना नवति एतत्त्वसम्यग्दृष्ट्यावेदितव्याः त
था मिथ्या विपर्यस्ता दृष्टिर्जिनप्रणीतवस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयः मायिमिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयश्च ते उपपन्ना
श्च मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्तथा चिकित्सयाविभानान्मायिमिथ्यादृष्टि। उपपन्नकास्तु वा परितनग्रैवेयकपर्यवसाना विज्ञेयास्त्रिपंचेय
घातायां सम्यक्त्वमिथ्यात्वस्तमायि अन्यत्रं नावानंतद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्न कास्ते वानुत्तरविमानवासिनस्तेषामवश्यं सम्यग्दृष्टित्वस्य दर्शनत
स्तत्वनितरापतत्वात्कोध मानमायालोभवास्याप्रत्यनुकुप्यावस्थानवात् आह च मूलटीकाकारः तमायिन्मायि मिथ्यादृष्टिरुपपन्नकाः नवविमाण
श्च अमायिसम्यग्दृष्टिरुपपन्नगा अणुत्तरोववाइया इति इति एवं जहा दियादि एवं वक्त्व्यप्रकारेण प्राक् यथा इंद्रियसमुद्देशेन माहिरूपकरणितं तथात्र णित
व्यं तथा तावत् यावत् सम्यक्त्वं मत्स्येनपम इष्ट्याप्तिममनवाक्यत एवं तं णं जाणंति माया मिच्छदिट्ठिउववन्नगा ते णं न याणंति न पासंति आहारंति
ते णं जाणंति अमायिसम्मद्दिट्ठिउववन्नगा ते णं दुविहा पन्नत्ता तं जहा अणंतरोववन्नगा य परंपरोववन्नगा य तत्थ णं जे ते अणंतरोववन्नगा ते णं न याणंति
न पासंति आहारंति तत्थ णं जे ते परंपरोववन्नगा ते णं दुविहा पन्नत्ता तं जहा पज्जत्तगा य अपज्जत्तगा य तत्थ णं जे ते अपज्जत्तगा ते णं न याणंति न पा

प्रज्ञाप०वृत्ति॥ ॥

संति आहारेंति तत्तृणं जातपढमसमया ते इ विग्गहपन्नाते जहा तवतन्नाय अणुवत्तन्नाय तत्तृणं ज्जति अणुवत्तन्ना तणं न याणंति न पासंति आहारेंति तत्तृणं ज्ज
ते उवउत्ता ते जाणंति पासंति आहारेंति से एएणट्ठेणं गोयमा एवं वुच्चइ अत्थेगइया जाणंति न पासंति अत्थेगइया जाणंति पासंति आहारेंति इति अ
स्यायमर्थः सूत्रे वैमानिका मिथ्यादृष्ट्युपपन्नका उपरितनग्रैवेयकपर्यवसाना इत्यर्थः ते माना न ह्यवधिना न ये योग्याः पुद्गला न जानंत्यवधिज्ञानस्य तदाव
धिस्तेषामविषयत्वात् न च पश्यंति चक्षुषा तथाविधपाटवाभावात् योग्यमायि सम्यग्दृष्ट्युपपन्नका अनुत्तरविमानवासिन इत्यर्थः ते द्विविधा अनंतरोपपन्नका
परंपरोपपन्नकाश्च प्रथमसमयोत्पन्ना अप्रथमसमयोत्पन्नाश्चेत्यर्थः तत्र ये ते अनंतरोपपन्नकास्ते न जानंति न पश्यंति प्रथमसमयोत्पन्नतयावधिज्ञानोप
योगस्य चक्षुरिंद्रियस्य चाभावात् किं त्वेवमेवाहारयंति तत्र ये ते परंपरोपपन्नका स्ते द्विविधा पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च तत्र ये ते अपर्याप्तकास्ते न जानंति
न पश्यंति पर्याप्तिनामसंपूर्णत्वेनावधेरुपयोगाभावात् ये पर्याप्ता स्तेऽपि द्विविधाः उपयुक्ताश्चानुपयुक्ताश्च तत्र ये ते अनुपयुक्तास्ते न जानंति
अवधानवशात्तोयमाशक्तित्यमनस्कानस्य स्वविषयपरिच्छेदायोपयोगस्य संभवात् पश्यंति चक्षुरिंद्रियपाटवस्य तेषामतिविशिष्टत्वा
त्ये तु उपयुक्तास्ते जानंति पश्यंति अत्रोपयुक्तत्वादवधेरुपयुक्ताश्चेति कथं नो नेरस्यावधेर्योग्यान् पुद्गलान् जानातीति चेत् उच्यते इह
वक्ष्यमाणप्रथमपीठिकायामवधिज्ञानाधिकारेऽभिहितं संखेज्ज कम्मउ लोए थोवूणगं पल्लं एयं पलियं अस्यायमर्थः कार्मणग्रीवरे इत्यादि पश्यन्नतिक्रान्तो
लोकस्य संख्येयान् भागान् पश्यति कालतः पल्योपमं यावत् अनुत्तरसुरसंपूर्णां लोकनाडीं पश्यंति संभिन्नलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा इति व
चनात् ततस्ते मनोभक्ष्याहारयोग्यान् पुद्गलान् जानंति आह च मूलटीकाकारः तेजानंति तत्पश्यंति आहारयंति च विशुद्धत्वादवधेरिंद्रियविषयस्य चा
तिविशुद्धत्वात् पश्यंति इंद्रियविषयस्यातींद्रियपाटवत्स्येति भावः उपसंहारवाक्यप्रतीतार्थं अध्यवसानविभाग्यानल्पकत्वेन नैरयिकादीनामसंख्येयान्यध्य
वसायानि प्रतिसमयं प्राप्यानि त्यावसानं नावत् नः पञ्चाद्यधिगममधिकृत्याह नेरइयाणमित्यादि नैरयिकाणामिति शर्वदेव न वदंत किं सम्यक्त्वाधिगामि
नः सम्यक्त्वशालिनः एवं मिथ्यात्वाधिगामिनः सम्यग्मिथ्यात्वाधिगामिन सूत्रनगवानाह गोतम सम्मत्ताद सुगमं त्रिविधा अपि प्राप्तत्वेऽयोगसंभवात् एवंडी। २३१
॥

विंशादि एवं नैरयिकगातेनाभिलापप्रकारेण निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिका नवरं समर्केंद्रियाणां विकलेंद्रियाणां कथंचित्सास्वादनसम्यक्
वापेक्षया तन्नत्रापि तत् मिथ्यात्वाभिगमस्थाइति स दापितन्न विवक्षितं संप्रति परिचारणाप्रतिपिपादयिषुरिदमाह देवाणमित्यादि अप्पयमध्ववेव्वन
प्रतिवंतराद्यातिक्कसो धर्मशानकल्पप्रदेवाः सदेवीकादेवीनां ततात्यादात् अतएवसपरिवाराः परिवारेण सहिताः देवीनां ततः परिशब्दयमा
त्यापत्तावत्ः कायप्रवीचारत्वात् सनत्कुमारमाहेंद्रयोर्ब्रह्मलोकलांतकयोर्महाशुक्रसहस्रारयोरानतादिचतुष्कंकल्पेषु देवा अदेवीका स
प्रदेवीनामुत्पादाभावात् अथवसपरिवारायपरिवारणतासौधर्मेशानयोस्तद्देवि: सहप्रथमाकर्मस्पर्शरूपशब्दमनः प्रवीचारलावात् येयवकाउन्नताप
पन्निता देवा अदेवीका स्वातंतता स्वार्द्रा सावस्थेप्यप्रवीचारा अधिगमेदरूपा। प्रविवोदयतनवासमनसाऽपिप्रवीचारासंभवात् नेत्रुनाक्षदेवाः सदेवी
का अपरिवारास्ते ल व स्वालात्मात्सएए एवमित्यादि नियमनवाकत्वादेवाः सदेवीकाः सपरिवारा इत्यक्तं तत्र परिवारणामेव भिङ्गुसुः प्र
वतिब्रू कइ विहाणमित्यादि सुगमं नगवानाहगायमापंचविहा पंचविधा
कायपरिवारणा इति कायेन शरीरेण मनुष्यस्त्रीपुंसवातानामि
वपरिवारतामैथुनोपसेवनं येषां ते कायपरिवारकाः किमुक्तं भवति लव
नपत्यादय ईशानदेवलोकदेवपर्यंताः संक्लिष्टोदयप्ररूपे
वेदकर्मप्रलावतोमनुष्यवत् मैथुनसुखप्रतीयमानाः सर्वांगीणं कायक्लेशा
जं संस्पर्शसुखमवाप्य प्रीतिमासादयंति नान्यथेति सनत्कुमारमा
हेंद्रयोः कल्पयोर्देवाः स्पर्शपरिवारकाः स्पर्शनिमित्तमनुज्ञास्तनजघनादि गात्रसंस्पर्शनप्रवीचारः प्रवीचारोपेषां ते तथा ते हि यदाप्रवीचारमभि
लषंति तदा प्रवीचारानिलाषुकतया प्रत्यासन्नी भूतानां देवीनां स्तनाद्यवयवान् संस्पृशंति तावन्मात्रेणैव च ते कायप्रवीचारादनंतगुणसुखमवेदा
पयंति स्पर्शप्रकाराये ब्रह्मलोकलांतकयोः कल्पयोर्देवास्ते रूपपरिवारकारूपेण रूपमात्रदर्शनेन परिचारणामैथुनोपसेवनं येषां ते तथा त
हि सुरसुंदरीणां मनोनवराजधानीयं दिव्यमुन्मादकमनकं रूपमुपलभ्य कायप्रवीचारादनंतगुणं सुरतसुखमासादयंति तावन्मात्रेणैव पर्ज्ञा
नवदान्तपशायंते महाशुक्रसहस्रारकल्पयोर्देवाः शब्दपरिवारकाः शब्देन शब्दमात्रश्रवणेन परिचारणा येषां ते तथा ते हि परस्परविषयीकृतदे

तुर्थे॥

वीसक्तगीतहसितसविकारनाक्षितस्वरादिध्वनिश्रवणमात्रत एव कायप्रवीचारादनंतगुणं सुखमुपभुंजते तावन्मात्रेणैव च तेषां वेदोपशांतिरिति श्रा
नतप्राणतारणाच्युतकल्पेषु देवा मनःप्रविचारकाः मनसा मनोभवतिकातापहेतिपरस्परोत्थावयमनः संकल्पनप्रविचारणमैथुनोपसेवनं
त्यर्थः तेषां तथाविधपरस्परोत्थावयमनः संकल्पमात्रेणैव कायप्रवीचारादनंतगुणं सुखमाप्नुवंति इह मात्रस्तावन्मात्रेणैवापगच्छति येवेदच्छकाउन्न
तापपातदेवाश्चप्रविचारकानविद्यते प्रविचारा मैथुनोपसेवनं मनसापि येषां ते तथा तेषां प्रतनुमोहोदयतया प्रशमसुखं तत्त्वानामृत्युपव
कथं न तेऽप्रवीचारिणः उच्यते चारित्रपरिणामानावात् संपूर्णमित्यादि निगमनवाक्यं तत्र ये कायप्रविचारकादेवास्तेषां कायप्रविचारं विना
वयितुमिदमाह ८ तत्रायणमित्यादि तत्रात्र कायप्रविचारकादिषु देवेषु मध्ये येऽत्र पूर्वमुक्ताः कायप्रविचारकास्तेषां पतिमंतरा द्योतिकं सौधर्म
ज्ञानदेवास्तेषां णमितिवाक्यालंकारे इह मनःकायप्रविचारस्याप्रधानं मनः समुत्पद्यते कंदात्मिनो ज्ञानसमुत्पद्यते इत्याह इच्छा मा
लिलषाकाणमितिपूर्ववत् अप्सरालिः सार्द्धं कायप्रविचारं कर्तुमिति णंमित्यादि तत्स्त्रीदेविरवश्रुक्तेन प्रकारेण कायप्रविचारे
मनसिकृते सति क्षिप्रमेवैताः समवतारः पूर्वस्मः सुच्छापलाण्यदेवालिश यमाविस्पप्रविमालिलाषकतयोत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकु
र्वंतीति संबंधः कथंभूतानीत्यत आह उदाराणि स्फाराणि उदाराणि कथं यथातितान्य विशृंगाराणि शृंगारो विभूषणादिलिमंडनं स विद्यते येषां तानि शृंगा
मनो विषयत्वात् सत्कामत्वादिनिलिशातापिसंलायात् तत्र आह मनोहराणि वस्त्रत्कित्कस्पचिन्मनोज्ञाति नरक्षतस्तत्र आह मनोज्ञानि सुच्छापलाण्यदेव
दिव्या वृतहमनोहरं वेषं मनसा पातमात्रेणैवनवति तदत आह मनोरमाणि मनः सुच्छापलाण्यदेवसं बंधरमयंति क्रीडयंतीति श्रिंगणस्तनाराराउगासं
कं कुर्वंति मनो रमाणि तानि इत्थंभूतानि उत्तरवैक्रियाणि रूपाणि विकुर्वित्वा तेषां देवानामंतिकं समीपं प्रादुर्भवंति प्रकटयंतीत्यादि तत्ताणमिति वाक्यालंका
रस्ते देवास्ताभिरप्सरोभिः सार्द्धं कायप्रविचारणं कुर्वंति सर्वांगीणकायक्लेशशब्दं मैथुनोपसेवनं कुर्वंतिपवमेव तेषां वेदोपशांतिभावात् तथा चा २३२

॥ ॥

सुखमेवार्थं दृष्टांतेन दर्शयति से जहानामए इत्यादि अन्वयार्थः सा च उत्करकापतस्य सदानामानि विवक्षिता शीताः पुद्गला शीतं शीतयोनिकं प्राणिनं प्रा
प्य शीतामेव शीतवमेव च अविच्छातिशापेनगावातिष्ठंति किमुक्तं भवति विशेषतः शीतीभूतशीतयोनिकस्य प्राणिनः सुखिवायाय कल्प्यंते उष्णावा उ
ष्णाः उष्णयोनिकं प्राणिनं प्राप्य उष्णमेव स्वभावमेवातिशयेन श्रितेशायेनगवातिष्ठंति विशेषतः स्वरूपलानसंपत्यात्मस्य सुखिवायोपतिष्ठंत इति ना
वः एवमेव अमुनैवप्रकारेण तैर्देवाप्सरोतिरप्सरोतिः सार्द्धं यथोक्तरूपकायप्रविचारणे कृते सति इच्छामनः कामविषया प्रधानंमनः क्षिप्रमेवा
तिष्ठन्निवर्तते शीतीभवति इयमत्र लावनाये शीतपुद्गलाः शीतयोनिकस्य प्राणिनः संस्पर्शाच्छीतत्वं विशेषतश्चासादयंतस्तस्य सुखिवायोप
कल्प्यंते उष्णपुद्गला उष्णयोनिकस्य प्राणिनः संस्पर्शोत्सुखमतिप्रत्नतमासादयंतः सुखवायोपघटंते तथा देवीशरीरपुद्गला देवशरीरमवाप्य
देवशरीरपुद्गलाश्च पिदेवीशरीरमवाप्यपरस्परं तद्गुणतां संगमानाः परस्परं सुखिवायोपकल्प्यंते ततस्तु रूपरूपउपजायते इच्छा वा वालि
रष्टिनिवर्ततीति इदमनुच्छयाणां मनुष्याणां कर्षणपालाणिशुक्रपुद्गल संक्रमतः सुखमुपजायमानं लक्ष्यं तत्किं देवानामप्यपत्ने
प्यादेवसंक्रशुक्रपुद्गलसंक्रमतः सुखमुपजायते अथोचिदन्यथेति संज्ञा यातोदेवानां शुक्रपुद्गलास्सिवंटवंति ८ अत्थिणमित्यादि अ
स्तीति निपातोत्रबहुत्वे णमिति पूर्ववत् तदं तेषां देवानां शुक्रपुद्गलाः संपश्चात् देवानां सुखमुपजायते तत्र गवानाहर्तं ताअत्थिहंत गोतमसंति
केवलं ते वैक्रियशरीरांतर्गता इति न गर्भाधानहेतवः तेणं तेइत्यादि शुक्रपुद्गलाणमिति पूर्ववत् तइंततासामप्सरसां कीदृकस्वरूपतया प्रायो यदा २ क्ष
रतितदा तदा इत्यर्थः परिणमंति नगवानाह श्रोत्रेयतया इत्यादि श्रोत्रेंद्रियतया यावत्स्पर्शनेंद्रियतया तेपि च कदाचिदनिष्टतया परिणमंतः संतान्यरन्
तत आह इष्टतया इष्टमपि किंचित्स्वरूपतः कांतंनवति यथाशूकरादीनामिष्टमपि विष्टादि ततः आह कांततया कमनीयतया कांतमपि किंचित्मनः
स्पृहणीयं न भवति तत आह मनोज्ञतया अविस्पृहणीयतयातदप्यतिस्पृहणीयं कदाचिदाप्राप्तकालमात्रलाविसंलाव्यत तत आह मनआपतया
मनआप्नुवंतितिमनः सिमदारमंत इतिमनआपस्तद्भावस्तता मनसामदा स्पृहणीयतयेतिलावः कस्मादेवमितिचेदत आह सुरगतया निमित्तका

प्रज्ञा० वृ०॥

रणादेव शुभसर्वांसां दिनकृतीप्रायादर्शनमिति न्यायादेवस्ततो द्वितीयानातायमर्थः यतः शुभनगतया सर्वेन्द्रियतया परिणमंति ततस्तु च्यात इष्टतया कां
ततायत्यादि सुभगतया परिणमतम पि कथमिति वेदत आह सोहग्गरूवजोव्वणगुणलावण्णत्ताए इति अत्र प्राकृतत्वात्तया गुणशब्दस्य लावण्यशब्दात् पूर्वनि
पातः परमार्थतः एवं पाठो द्रष्टव्यः ततायमर्थः सोहग्गाय सोहग्गादेह तद्विरूपयौवनलावण्यरूपा गुणा यस्य तत् सौभाग्यरूपयौवनलावण्यगुणं तद्भाव
स्तत्तया तत्र रूपं सौंदर्यं वती आकृतिर्यौवनं परमस्त्रगुणिमालावण्यमतिशायी मनोनयनविकारहेतुः परिणति विशेषो यतः सौभाग्यरूपादिगु
णनिबंधनतया परिणमंति ततः सुभगतया परिणमंतीत्युच्यते एवं तेषु शुक्रपुद्गला मासाम मनसां मात्रयाह्यः परिणमंति तादेवं कायपरिचारणोक्ताः सम्प्रति स्पर्श
परिचारविलानयिषुराह तत्थ णमित्यादि तत्र ये ते परिचारका दिशुमाध्यणमि ति यदि वैतत्येत स्पर्शपरिचारका देवास्तेषां मनसि इच्छा एवमिदाम
नः स्पर्शपरिचारविषये इच्छा मनः समुत्पद्यते एवं रूपत्वादि एवं सूक्ते। प्रकारेण यथैव वानांतरे प्राकृ कायपरिचारका उक्तास्तथैव स्पर्शपरि
चारका अपि निरवशेषं वक्तव्याः नवरं इमाणमित्थाइ सच्छिंफा सपरियारं करेंतीति तं हिंदेवहिं एवं मणसीकए समाणे
णं देवाणमेवतां अच्छराओ उरालाइं जाव उत्तरवेउव्वियाइं रूवाइं विउव्वित्ता तेसिं देवाणं अंतियं पाउ
परिचारणं वदनस्तनं वक्षत्वं मर्दनवाहुपयस्तनकृपया नास्तपहीति संस्पर्शरूपं प्रादुर्भवंति तए णं ते देवा ताहिं अच्छराहिं सद्धिं फासपरियारणं करेंति स्पर्श
उसिणा वाणायहत्थमि णंपाउ सिणि वेव अइवइत्ताणं चिट्ठंति सेऊहाताम एसायापुद्गला सोयं एय्य सीयं वेव अइवइत्ताणं चिट्ठंति
तेसिं देवाणं वत्थ सिणि वेव अइवइत्ताणं चिट्ठंति एवं वासमंतदिं देवहिंता हिं अच्छराहिं सिद्धिं फासपरियारणं करएसमाणं इच्छामणे खिप्पामे
वअवेइ अस्य सूपात विकाध्या ख्यापायं नअत्थिणं तेसिं देवाणं सुक्कपोग्गला दुता अत्थितानं तेसिं अच्छराणं काणताए
ख्या सुख्या परिणमंतिगाथमासा यदि यन्नापज्जा वफा सिदि यन्नापज्ज नोएकंतन्नाएमणुम्मनाएज्जा ख्यासुख्या रपरिणमंति अस्यापि सूपात निकाय्यारख्या आवृत्त
नवरस्मिन् स्पर्शप्रवावार सुक्रपुद्गल संक्रामो दिव्यप्रभावाद्देवा सेयः एवं रूपपरिचारादावपि भावनीया ततो देवसुक्ताः स्पर्शपरिचारकाः संप्रति रूपपरिचारणां
विलावयिषुराह तत्थ णमित्यादि सूत्रमेतावत् यावत् विउव्वित्ता उणगामवहि यावेव देवलोकविमानप्रदेशा वर्तते देवाः संतितत्रैव स्थानेन तात्त्व स्वरा।

२३३

स उपागोवांति उपागवांमच्छितं सांदेवानामदृरसामंतेइति अदूरसमीपस्थिता तिष्ठंति विकुर्वितानि उदाराणि यावदुत्तरवैक्रियाणि रूपाणि उपदर्शयं
त्यस्तिष्ठंति ततस्ते देवास्ता अप्सरसः सांद्रं रूपपरिचारणां परस्परस्य विलाससहदृष्टिविक्षेपणगतं त्याप्रतिरीक्षणादिरूपा निष्कामानुरागप्रदर्शन
पटिष्ठचेष्टाप्रकटनादि रूपां कुर्वंति समस्त तथैव निरवशेषमेकूहा नामपत्यादितादेवयावत्तुच्छ सुच्छा परिणमंतीति वाक्यं तदेवं रूपपरिचार
णासंप्रति शब्दपरिचारणाभावयितुकाम आह तत्थ णमित्यादि कंठ्यं नवरं मदृरसमीपे स्थिताअतुत्तरान् सर्वमनःप्रह्लादकजन्यसदृशान्
उच्चानुप्रवलतरमन्मथोद्दीपकसत्यामसत्यरूपानुच्चावचान्न्यावसकं निर्देशः प्राकृतत्वात् समुदीरयंत्य तिष्ठंति शेषं तथैव एवं तत्थ णमित्यादि मन
परिचारमनसिकृतसति छिन्नमेवताअप्सरसस्तत्रगतोएव सौधर्मादिगता एव। वाल्लोकांतर्गतस्वस्वविमानस्थिता एव सात्याः अनुत्तराणि परमसं
तोष जनकतया अत्यन्तसदृशानि उच्चावचानिकामाद्युपर्यकसत्यासत्यरूपा। णि मनांसि प्रधारयंत्य तिष्ठंति इदतत्र मया चैवसमाणीउइ
तिव दतादेव्यः सहस्रारं यावत् गच्छंति नपरतः इत्यावेदितं द्रष्टव्यत। वाचा हसंग्रहणिमूलटीकाकारो हरिभद्रसूरिः सब
कुमारादिदेवानां रत्नानिलाविस तिदेव्यः खलु परि गृहीताः सहस्रारं। यावद्गच्छंतीति तथा सएवप्रदेशांतरआह इह सोहम्म
कप्पेऽपरिग्गहियाणं देवीणं पलिओवमसमाओ गंतेणं तह देवाणं च्चेव हवंति आसि उणं। पलिओवमाऊ समयाहियाठिईउ समयतितिसमयसंखेज्ज
असंखेज्ज समयाहिया जाव दसपलिया सा ह गमा देवीउ ताओ सणंकुमाराणं गच्छंति एवं दसपलिओवयिडासिं समयाहिया ठि
ईजाव वीसपलिया ताओ बंभलोगगमया णं गच्छंति एवं वीसपलिओवयिडासिं समयाहिया ठिईजाव तीसपलिया ताओ महासुक्क देवाणं गच्छंति संप
लिओवयिडासिं समयाहियाठिईय चत्तालीसपलिया ताओ आणयदेवाणं तद्वियाचेव कप्पाणं लंबणं जंतिएवं चत्तालीसपलिओवयिडासिं समया
याहिया ठिईजाव पंचासपलिया ताओ आरणदेवाणं तह ठियाओ चेव कप्पाणं लंबणं जंतितथाईसाणे अपरिग्गहियाणं देवीणं पलिओवमसमहियमाउयं
ताओ नाहदेवाणं चेवहवंति आसि उणपन्नरसपलिओवयिसमयाहियाठिईजावपणवीसपलिया ताओ लंतगदेवाणं आसि उण पणवीसपलि

प्रज्ञापनावृत्तिः ॥ ॥

उवरिंसमयाहियाठिईजावपंचतीसंपलियाइंताउसहस्सारदेवाणं जे सिंतुणपंचपन्नीसपलिउवरिंसमयाहियाठिईजावपणयालीसंताउपाणयदे
वाणंतह उठियाउ देवकाणावलंवणं हवंति जे सिउणपणयालीसंपलिउवरिंसमयाहियाठिईजावपणपन्नपलियाइंताउ अच्चुयदेवाणंतहठियाउ
चेव आणावलंवणंहवंति तएणं मित्यादि ताणमिति शब्दवत्तद्देवाः तानि रूपाणि सार्द्धमतः परिचारणेच्छुरताउर्द्धपरस्य स्वमन्यासमन्यमनः संक
ल्पकरणं रूपं कुर्वंति मेस मित्यादि ते आसंमज्जा नामतसीयाणं पलाइत्यादि निरवशेषं तावद्वक्तव्यं यावत् तासां शपरिणामंतीति मंवा
क्तव्यं मात्यासयसप्रायत ततनई उप्पेवयकादयामनसापियायितानप्रार्थयंति एतउपादादयवात् यत्पोत्र यंवेतितंतगुणसुखवतोडन्सप्रा
काटप्रवीचारात्यं तंतगुणसुखाः स्पर्शपरिचारकास्तेभ्यो नंतगुणसुख रूपपरिचारकास्तेभ्यो पिचारकाः सांप्रतमेतेषामेव परस्पर
मल्पबहुत्वमभिधित्सुराह ८ एएसिणमित्यादि सर्वस्तोकादेवा अपरिचा रकास्तेहिग्रैवेयकानुत्तरोपपातिनस्ते च सर्वसंख्ययाक्षे
त्रपल्योपमासंख्येयभागवर्तिनभः प्रदेशराशिप्रमाणा इति तेभ्यो मनःपरिचारकादेवाः संख्येयगुणास्तेषामानतादि
कल्पचतुष्टयवर्तित्वात्तद्वर्तिनां च सर्वदेवानां क्षेत्रसंख्येयभागः हक्षेत्रपल्ये रूपमासयत्राभागताकाशप्रदेशराशिपरिमाणत्वात् तेभ्यः
शब्दपरिचारका असंख्येयगुणास्ते हि महाशुक्रसहस्रारकल्पवासिनः तेच घ नीकृतस्य लोकस्यैकप्रादेशिक्याः श्रेणेरसंख्येयतमेभा
गेयावंतआकाशप्रदेशास्तावत्प्रमाणाः तेभ्योपिरूपपरिचारकादेवा असंख्येयगुणास्ते हि ब्रह्मलोकलांतककल्पनिवासिनस्ते च पूर्वदेवानपे
क्ष्या संख्येयगुणश्रेण्यसंख्येयभागगतनभः प्रदेशराशिप्रमाणास्तेभ्योपि स्पर्शपरिचारकादेवा असंख्येयगुणास्तेषां सनत्कुमारमाहेंद्रक
ल्पवर्तित्वात् तद्वर्तिनां च ब्रह्मलोकलांतकदेवानपेक्ष्यासंख्येयगुणश्रेण्यसंख्येयभागवर्त्याकाशप्रदेशपरिणामतयाधीतत्वात् तेभ्यः काय
परिचारकादेवा असंख्येयगुणास्ते च भवनपत्यादीनामीशानांतानां सर्वेषां कायपरिचारकत्वात्तेषां च सर्वसंख्याप्रतरासंख्येयभागवर्तिनभः प्रदेश
राशिप्रमाणत्वादिति ८ इति श्रीमलयगिरिविरचितायां प्रज्ञापनाटीकायां परिचारणाख्यं चतुस्त्रिंशत्तमं पदं समाप्तं ८ ॥ ॥तदेवमुक्तं चतुस्त्रिंशत्तमं 234

पदं संप्रतिपंचत्रिंशत्तममारभ्यते अस्य चायमभिसंबंधः इहानंतरपदे वेदपरिणामविशेषप्रवीचारः प्रतिपादितो गतिपरिणामविशेषो वेद
नाप्रतिपाद्यते तत्रादौ सकलवक्तव्यतासंग्रहपरमिदंगाथाद्वयमाह सीयायदेवत्यादि वेदनाप्रथमतः शीता वक्तव्या ततः उष्णा शीतोष्णा च वक्तव्या तदनं
तरं शारीरी मानसी शारीरमानसी च वेदना वक्तव्या ततः साता असाता सातासाता च ततो दुःखा सुखा अदुःखसुखा च ततः आभ्युपगमिकी औपक्रमिकी च वेदना वक्तव्या तदनंतरं निदा च अनिदा चेति सातदुःखादीनां विशेषमाभ्युप
गमिक्यादिशब्दानामर्थं स्वयमेव सूत्रकृत् व्याख्यास्यति सातादि वेदना अधिकृत्य याविशेषो वक्ष्यते तस्यां याहिका द्वितीयागाथा साय मित्यादि सर्वसंसारि
णः सातामसातां च शारीरीं सातासातां वेदयंते तथा सुखामदुःखामदुःखां सुखां च तथा विकलेंद्रियाएकेंद्रियाश्चतुरिंद्रिया सुखाशब्दस्याधिकार
र्थसंबद्धवनाद् संज्ञित्वेद्रियाश्च मानसरहितां मनोविकलां वेदनां वेद यंति शेषाश्च द्विविधामेव शारीरीमानसीं निबंधनां शारीरीं मानसीं
तद्वेदनयमधुवं वापिवेदयंतीति नायं भावः निदादिरवेदगतश्चविशेषो न संग्रहीतो विविधत्वात्तस्य गाथासंग्रहस्य शब्दविविधत्वादिति ॥ एतत्प्रायात्
व्याप्रतः शीतादिवेदनाप्रतिपादनार्थमाह कतिविहाणं भंते इत्यादि शीता शीतपुद्गलसंपर्कसमुत्था एवमुष्णाया च
अवयवानि तत्र शीतापुद्गलसंपर्कतः शीतोष्णा शीतोष्णा अनयोस्त्रिविधां वेदनां नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्र
मेण चिंतयति नेरइयाणमित्यादि तत्राद्यासु तिसृषु पृथिवीषु उष्णां वेदनां वेदयंति तत्र हि शोष्णनरकावासास्ते च शीतयोनिकाः ततः सर्वा
ण्यपि ते उष्णवेदनां वेदयंति चतुर्थ्यामपि पृथिव्यामुपरितनेषु बहुषु नरकावासेषु उष्णवेदना कतिपयेषु शीतवेदना वेदयंति नैरयिकाः उष्णवेदनां किंचिच्छीत
वेदनामप्यनुभवंति तत्रत्यनरकावासानां शीतोष्णलक्षणस्वभावात् केवलं ये उष्णवेदनां वेदयंति ते प्रभूततरा एवं तदन्ये तु तत्र नरकावासेषु शीतवेद
नाः स्युः न कदाचिच्छीतवेदनां वेदयंति तत्र षष्ठीनरकावासेषु शीतवेदनास्तेऽपि बहुतरा इति ततः षष्ठ्यां पंचम्यामपि पृथिव्यां केचित् शीतवेदनाकाः प्रभू
ततराः प्रसिद्धेषु नरकावासेषु शीतवेदनासंभवात्स्तोकाः उष्णवेदनाकाः कतिपयेषु नरकावासेषूष्णवेदनासंभवात् अधःसप्तम्यां तु द्वयोः पृथि
व्योः शीतवेदनामेव नैरयिका अनुभवंति तत्रत्यनैरयिकाणां सर्वेषामुष्णयोनिकत्वात् नरकावासानां तु तमःप्रभादिषु अप्रतिष्ठानांतेषु विर्यतां न च

प्रज्ञाप० वृत्तिः

तिष्ठति तस्याश्रयतः केचिदाचार्याः पुनरेतद्विषयमधिकमपि सूत्रं पठंति तत्सूत्रमतमाह केई एगदवीण वेयणं ति इति केचिदाचार्या एके कस्यांचि-
द्द्वि प्रश्ननिर्वचनरूपतया वेदनां नरणं तितथापदर्शयंति रयणप्पभत्यादि सुगमं तदेवं नेरयिकाणां शीतोष्णादिवेदना संप्रत्यसुरकुमाराणां
तां चिंतयिषुरिदमाह असुरकुमाराणं भंते असुरकुमाराणां शीतादिवेदनाविषयप्रश्नसूत्रं वक्तव्यं असुरकुमाराणं भंते किं सीयं वेयणं वे-
यंति उसिणं वेयणं वेयंति सीओसिणं वेयणं वेयंति इति भगवानाह गोयमा शीतामपि वेदयंति यदा शीतलजलसंस्पर्शादादिव-
निमज्जनादिकं विदधति उष्णामपि वेदनां वेदयंति यदा कोपमहर्द्धिकसंघातीयानशीतीयावा कोपवशात् विरूपया दृष्ट्यावलोकमानः शरीरसंता-
पमुत्पादयति यस्याप्रथमात्यन्तं शीतं तदाबलिचंचाराजधानीदाहव्यातामसुरकुमाराणां इत्यादितवान् अन्यथा वा तथाविधमुष्णपुद्गलसंपृ-
क्तु स्ववेदनामनुभवंतीत्यादितद्यापदार्श्ववयवादिदनशीतपुद्ग- लसंपर्को उष्णपुद्गलसंपर्को वा प्रजायते तदा शीतोष्णां
वेदनां वेदयंति न सम्प्रयोगः क्रमेण शीतोष्णानां वेदनानां वक्ष्यमाणा ... नाव्यासक्षमशीतोष्णवेदनानां युगपत्संभवा-
भावात् इति चेत्तत्र इहापि वेदनाक्रमेणैव तथा जीवस्वाभाव्यात् केवली शीतोष्णवेदनाद्वयमुष्णपुद्गलसंपर्के युगपदुपजा-
त इति सूक्ष्मत्वात् संचारिणां उपयोगक्रमममनपेक्ष्य युगपदिवात्र वेदयमा- नां युगपदित्तिमन्तां मते तथैव प्रतिपादितमिति न कश्चिद्दोषः सा-
मान्यतः सूत्रस्य प्रवृत्तत्वात् एवं नागकुमारादयो वैमानिकपर्यवसाना वक्तव्याः अनेन प्रकारेण यावद्वैमानिकास्तावत्सूत्रं वक्तव्यं तच्चैवं पुढविकाइयाणं भंते किं
सीयं वेयणं वेयंति उसिणं वेयणं वेयंति सीओसिणं वेयंति गोयमा सीयंपि वेयणं वेयंति इत्यादि तत्र पृथिवीकायिकादयो मनुष्यपर्यवसा-
नाः शीतवेदनां हिमादिप्रपाते पि वेदयमाना वेदितव्याः उष्णवेदनामग्न्यादिसंपर्के शीतोष्णवेदनामवश्यः शीतोष्णपुद्गलसंबंधे प्रतिपत्तव्या ज्योति-
ष्कविमानिका असुरकुमारवद्भावनीयाः उक्ता शीतादिरूपा त्रिविधा वेदना सम्प्रति तामेव वेदनां प्रकारांतरेणाभिधित्सुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रमा-
ह ४ कइविहा णं भंते इत्यादि इह वेदनाद्रव्यक्षेत्रकालभावसामग्रीवशादुपजायते सर्वस्यापि वस्तुनो द्रव्यादिसामग्रीवशादुत्पद्यमानत्वात् ततो यदा सैव २३५

६५

वेदना पुद्गलद्रव्यसंबंधमधिकृत्य चिंत्यते तदा द्रव्यवेदना द्रव्यतो वेदना इत्यर्थः यदा वेदना नारकाद्युपपातक्षेत्रमधिकृत्य चिंत्यमाना क्षेत्रवेद-
ना नारकादिभवकालसंबंधेन विवक्ष्यमाणा कालवेदना वेदनीयकर्मोदयादुपजायमाना भवपरिणामतो भाववेदना एवमेव चतुर्वि-
धा वेदना चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइयाणं भंते किं दव्वओ वेयणं वेयंति इत्यादि सकलमपि सुगमं प्रकारांतरेण वेदनामेव
प्रतिपिपादयिषुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रमाह ५ कइविहा णं भंते इत्यादि शारीरी वा शारीरी मानसी तत्र या मानसी तदुभयरूपा शारीरमानसी शारी-
री च सा मानसी च शारीरमानसी उभयरूपेत्यर्थः इति प्रवद्भावः एतामेव चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइयाणं भंते किं सारीरं वेयणं वे-
यंति इत्यादि तत्र यदा परस्परोदीरणतः परमाधार्मिकोदीरणतो वा शरीरपीडामनुभवंति तदा शारीरी वेदनां वेदयंति
यदा तु केवलमनसि दुःखं परिभावयंति पाश्चात्यं भवमात्मीयं दुःकर्मकारिणमात्मानं च्छत्यपश्चात्तापमती-
वकृष्टं तदा मानसीं वेदनां वेदयंति यदा तु शरीरमनसि द्वा- कप्रकारेण युगपत्पीडामनुभवंति तदा शारीरमानसीं
मपि वेदनामनुभवंतः क्रमेण वा केवलं विवक्षितं तावत्कालमध्ये शारी- रवपीडामनुभवंतीमनसि चिंतितावंतं कालमेकं विवक्षित्वा
युगपच्छरीरमनःपीडामनुभवंतः प्रतिपादितः इत्यदोषः एवं यावद्वैमानिकाः याइत्यादि एवं नैरयिकोक्तेन प्रकारेण सूत्रं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमा-
निकाः नवरमेकेंद्रियविकलेंद्रियाः शारीरी वेदनां वेदयंति नो मानसीं तेषामनस्कोऽमनस्कत्वात् तत्सदृशारणतद्विषयं सूत्रं वक्तव्यं प्रकारांतरेण
वेदनामभिधित्सुः प्रश्ननिर्वचनसूत्रमाह कइविहा णं भंते इत्यादि तत्र साता सुखस्वरूपा असाता दुःखस्वरूपा साता साता सुखदुःखस्वभावा एतामे-
व नैरयिकादिचतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयति नेरइयाणमित्यादि तत्र तीर्थकरजन्मादिकाले सातवेदनां वेदयंति शेषकालमसातवेद-
नां वेदयंति यदा तु पूर्वसांगतिकादेवाद्दानवा वा वचनादिहेते स्तिवयन्ति तदा मनसि सातं शरीरे तु क्षेत्रानुभावाद् असातं यदि वा मनसि वेदनादर्शनतः
इव वचनश्रवणतः असातं पश्चात्तापानुभवनमिति तदा साता साता वेदनामनुभवंति अत्रापि तावंतं विवक्षितं कालमेकं विवक्षित्वा सातासाताऽनुभावो युग-

३६

पश्चात्प्रतिपादितः परमार्थतस्तु क्रमेणैवावेदितव्य इति एवमित्यादि एवं नैरयिकाक्रमप्रकारेण सर्वे जीवा असुरकुमाराद्या यावद्वैमानिकाः तत्र शिष्याद
यो यावदच्युतकल्पदेवः स निपतति तावत्सातवेदनां वेदयति उपद्रवसंपाते तु सातवेदनामेव यत्रकालादेनोपद्रवसंपातनादसातासातवेदनामनुभवं
ज्योतिष्कवैमानिकादयः सुखमनुभवंतः सातवेदनामनुभवन्ति कालतस्तु सातवेदनापरविच्छित्ति च्यवनकाले सर्वोपघातवियोगादिदर्शनात् परिभंगा
द्युत्पातवद्वा गणप्रक्रमायामसातासातवेदनां वेदयंतीति हृदयः प्रकारांतरेण वेदनामेव प्रतिपादयन्नुपक्रमनिर्वचनसूत्रमाह कइविहा णं भंते
इत्यादि वा वेदनानेकाकिनी दुःखाऽसुखरूपा अपि वा दुःखाऽपि सुखरूपा इति: सुखा दुःखा सुखदुःखा इत्यर्थः अदुःखासुखा तया सुखदुःखः
स्वरूपाभ्यामपरस्परकः प्रतिविशिष्टः उच्यते ये क्रमेणोदयप्राप्ता। वेदनीयकर्मपुद्गलाः अनुभवतः सातासातात्सातासातवेदनीयाः
नः परोदीर्यमाणवेदनारूपसातासातानुभवः स्वतः इति एता भे दनाबिंशतिदण्डकक्रमेण चिंतयति नेरइयाणमित्यादि वे
दनामेव प्रकारांतरेण चिंतयन्नाह कतिविहा णं भंते इत्यादि त आभ्युपगमिकीनामस्य उपक्रमस्योपगमस्य तया माधुसः
केशालुंचनातापनादिभिः शरीरपीडाऽभ्युपगमेनास्यमभीकारे णनिर्वृत्ताऽभ्युपगमिकीति कृत्यत्नः उपक्रमणमुपक्रमः स्व
यमेव समीपानयनमुदीरणाकरणमर्वाग् उदयमुपनीतस्य वेदनीयकर्मणो वि पाकानुभवनं निर्वृत्ता इत्यर्थः तत्र पंचेन्द्रियतिर्यग्मनुष्याश्च द्विविधामपि वेदनां वेदयंति सम्यग्दृष्टयः पंचेन्द्रियतिर्यङ्मनुष्याणांतु कर्मक्षपणार्थमाभ्यु
पगमिक्या अपि वेदनायाः संभवात् शेषास्त्वौपक्रमिकीमेव वेदनां वेदयंति नाभ्युपगमिकीं ह वि ए पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां मनोवि
कलतया विवेकाभावात् तथा पृथिव्यादीनां नारकभवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानां तथाभवस्वाभाव्यादिति एतदेवमनेन सूत्रेण प्रतिपादयन्ना
ति नेरइयाणं भंते इत्यादि सुगमं पुनः प्रकारांतरेण वेदनामेवाभिधित्सुराह कइविहा णं भंते इत्यादि निदा च अनिदा च तत्र नितरां निश्चितं वा सम्यक् दीयते
चित्तमस्यामिति निदा चित्तवती विशिष्टचैतन्यवती सम्यग्विवेकवती वा इत्यर्थः तद्विपरीता अनिदा चित्तविवेकलाभ

भावाद्विकलावरणा मेव चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण प्रतिपादयति नेरइयाणमित्यादि द्विविधा हि नैरयिकाः संज्ञिभूताश्च असंज्ञिभूताश्च तत्रासंज्ञिभू
ताश्च संज्ञिपूर्वभवाः संज्ञिभूतास्तु संज्ञिपूर्वभवास्तत्र संज्ञिनस्तु पूर्वमनुभूतं यत्किंचिद्विषयं स्मरंति तत्र वर्तितया चित्तमिव वेदनां भवति न
वा संज्ञिनस्तिपाश्चात्यतेषां भवांतरे सांसारिकवासनाविकलत्वात् तदापि वेदनां तैरयिका वेदयंति तेषामनिदापश्चात्यभवापन्नविषयस्म
रणपटुविषयस्मरणपटुचित्तासंभवात् संज्ञिभूतास्तु सर्वमपि पश्चात्यमनुस्मरंतीति ते निदां वेदनां वेदयंत इति एवमसुरकुमारादयोऽपि स्तनितकुमाराः
यथासत्तानवधिपतयो वक्तव्या स्तेषामपि संज्ञित्वासंज्ञित्वात्संभवात् पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिंद्रियाः सम्मूर्छिमा इति मनोवि
कलत्वात् अनिदामेव वेदनां वेदयंति पंचेंद्रियतिर्यक् दंडकसूत्रे यत् संवादेन ते राष्ट्र (?) नेरइया इति पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्च यथा
नैरयिकास्तथा वक्तव्या इति शेषः असंज्ञिपूर्वं वेदयंतीति वक्तव्या इत्यर्थः क स्मादिति चेत् उच्यते इह पंचेंद्रियतिर्यग्योनिका मनुष्याश्च द्विधा
भवंति तद्यथा संमूर्छिमा गर्भव्युत्क्रांताश्च तत्र ये संमूर्छिमास्ते गर्भव्युत्क्रांताश्च तत्राद्ये संमूर्छिमास्ते मनोविकलत्वादनिदां वेदनां वेदयंते
ये तु गर्भव्युत्क्रांतास्ते समनस्का इति निदां वेदनामनुभवंति व्यंतरास्तु संज्ञि। असंज्ञिभ्योऽपि उत्पद्यंते तत संज्ञित्वापि तत्रासुरकुमारवन्निदां वानिदां च वेद
नां वेदयमानानां भावनीया जोइसियाणमित्यादि ज्योतिष्कादि संज्ञिस्यापि स्याद्यंते तत तत्रासुरकुमारवन्नैरयिकोक्तेन प्रकारेण निदानिदां वेदनां च
भावनीयाः केवलं प्रकारांतरेण तत्र प्रश्नप्रकारांतरसूत्रः प्रश्नसूत्रमाह से केणट्ठेणं भंते इत्यादि सुगमं भगवानाह गोयमा इत्यादि द्विविधा माइमिच्छा
दिट्ठीउववन्नगा अमायिसम्मद्दिट्ठीउववन्नगा तत्र माया शाठ्यं तद्योगात्कर्मापि मिथ्यादिकं तत्र दृष्टिमायाकार्यकारणोपचारात् माया विद्यते येषां ते मायिनः तथा
च मिथ्यात्वादयात् मिथ्या विपर्यस्ता दृष्टिर्वस्तुतत्त्वप्रतिपत्तिर्येषां ते मिथ्यादृष्टयो मायिनश्च ते मिथ्यादृष्टयश्च मायिमिथ्यादृष्टयः ते च उपपन्नकाश्च माया
यि मिथ्यादृष्टयुपपन्नकास्तद्विपरीता अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकास्तत्र ये मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकास्ते मिथ्यादृष्टित्वादेव तथा विराधनातो ज्ञानतो
वा अभ्यासवशादेव विश्वसंत्यतोऽज्ञानतनतः सम्यगवस्थितपरिज्ञानाभावानात् अनिदां वेदनां वेदयमाना वेदितव्याः ये तु अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नका

प्रज्ञा०वृत्तौ॥

स्तसम्यग्दृष्टित्वात् यथावस्थितं स्वस्वरूपं जानंति ततस्तां वेदनां वेदयंति ततस्तां सर्वामपि निदामिति निदां वेदयंति एवं वेमाणियावि इति एवं ज्योतिषा क्रन प्रक
रणवैमानिका अपि देवा निदामनिदां च वेदनां वेदयमाना वेदितव्यास्तेषामपि मिथ्यादृष्टिसम्यग्दृष्टिलक्षणद्वैविध्यात् ३ इति श्रीमलयगिरिवि
रचितायां प्रज्ञापनाटीकायां पंचत्रिंशत्तमं वेदनापदं समाप्तमिति ३ ॥ ॥ तदेवं व्याख्यातं पंचत्रिंशत्तमं पदं संप्रति षट्त्रिंशत्तममारभ्यते तस्य चायमभिसं
बंधः इहानंतरपदे गतिपरिणामविशेषा वेदनादि प्रतिपादिता इहापि गतिपरिणामविशेष एव समुद्घात उच्यते तत्र समुद्घातगतवक्तव्यताविषयमिद
मादौ संग्रहणिगाथा ३ वेयणकसाय इत्यादि इह सप्त समुद्घाता भवंति तद्यथा वेदनकषायमरणेति वेदनं च कषायश्च मरणं च वेदनकषायमरणं सम
हारो द्वंद्वः तस्मिन् विषये त्रयः समुद्घाता भवंति तद्यथा वेदनासमुद्घातः कषाय। समुद्घातो मरणसमुद्घातश्च वैक्रिय इति वैक्रियविषयश्चतुर्थः समु
द्घातः तैजसः पंचमः समुद्घातः षष्ठ आहार इति आहारकशरीरविषयः सप्तमः। केवलिकः केवलिषु भवति जीवमनुष्याणां सप्त वक्ति सामान्य
तो जीवचिंतायामादेव सप्तपरिमाणसमुद्घातवक्तव्यता भंतः सप्त ता मपि तत्र संभवात् सप्तैव तिप्रकारा परिमाणे वर्तितव्यः
परिमाणे च श्राद्धायदा हशाकटायनत्वा सहतुर्वा धारणपृथक्परिमा। णषि निर्ग्रोषद्वारचिंतायां तु यथासंभवं वाच्या इति वा यस्तुयमिव
वक्तानिश्चयातः इत्येष संग्रहणिगाथासंक्षेपार्थः अथ समुद्घात इति कः शब्दा र्थः उच्यते समित्येकीभावे उत्प्राबल्ये एकीभावेन प्राबल्येन घातः
समुद्घातः केन सह एकीभावगमनमिति चेदुच्यते अर्थाद्वेदनादिभिः यदा आत्मा वेदनादिसमुद्घातगतो भवति तदा वेदनाद्यनुभवज्ञानप
रिणत एव भवति नान्यज्ञानपरिणतः प्राबल्येन घात इति चेदुच्यते इह वेदनीयादिसमुद्घातपरिणतो बहून् वेदनीयादिककर्मप्रदेशान् काला
तरानुभवयोग्यानुदीरणाकरणेनाकृष्योदयावलिकायां प्रक्षिप्यानुभूय च निर्जरयति आत्मप्रदेशैः सह संश्लिष्टान् शातयतीत्यर्थः उक्तं च कस्मा
समुद्घातो निर्जरा इति वचनात् तथाहि वेदनासमुद्घातोऽसद्वेद्यकर्माश्रयः कषायसमुद्घातः कषायाख्यचारित्रमोहकर्माश्रयः मारणांतिकसमुद्घा
तः अंतर्मुहूर्त्तशेषायुः वैक्रियतैजसाहारकसमुद्घाताः यथाक्रमं वैक्रियशरीरतैजसशरीराहारकशरीरनामकर्माश्रयाः केवलिसमुद्घात २३७

सदसद्वेद्यशुभाशुभनामोच्चनीचैर्गोत्रकर्माश्रयः तत्र वेदनासमुद्घातगत आत्मा असातवेदनीयकर्मपुद्गलपरिशातं करोति तथाहि
वेदनापीडितो जीवः स्वप्रदेशान् अनंतानंतकर्मस्कंधवेष्टितान् शरीराद्बहिरपि विक्षिपति तैश्च प्रदेशैर्वदनजघनादिरंध्राणि कर्णस्कंधा
द्यपांतरालानि चापूर्य आयामतो विस्तरतश्च शरीरमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्यांतर्मुहूर्त्तं यावदवतिष्ठति तस्मिंश्चांतर्मुहूर्त्ते प्रभूतासातवेदनीयकर्मपु
द्गलपरिशातं करोति कषायसमुद्घातसमुद्धतः कषायाख्यचारित्रमोहनीयकर्मपुद्गलपरिशातं तथाहि कषायोदयसमाकुलो जी
वः स्वप्रदेशान् बहिः प्रक्षिपति तैः प्रदेशैर्वदनोदरादिरंध्राणि कर्णस्कंधाद्यंतरालानि चापूर्यायामतो विस्तरतश्च देहमात्रं क्षेत्रमभिव्याप्य वर्त्त
ते तथाभूतश्च प्रभूतान् परिशातयति एवं मारणसमुद्घातगतस्त्वायुःकर्मपुद्ग लान् नवरं मारणसमुद्घातगतो विक्षिप्तस्वप्रदेशो वदनोदरा
दिरंध्राणि स्कंधाद्यपांतरालानि चापूर्य विष्कंभबाहल्याभ्यां स्वशरीरप्रमा णमायामतः स्वशरीरातिरेकतो जघन्यतोऽगुलसंख्येयभाग
मुत्कर्षतोऽसंख्येयानि योजनान्येकदिशि क्षेत्रमभिव्याप्य वर्त्तते इति वक्तव्यं वैक्रियसमुद्घातगतस्तु जीवः
देशान् शरीराद्बहिर्निष्काश्य शरीरविष्कंभबाहल्यमानमायामतः संख्ये यानि योजनानि प्रमाणं दंडं निसृजति निसृज्य च यथास्थूलान् वैक्रिय
शरीरनामकर्मपुद्गलान् प्राग्बद्धान् शातयति तथा चोक्तं वेउव्वियस मुग्घाएणं समोहणइ समोहणित्ता संखेज्जाइं जोयणाइं दंडं
निसिरइ निसिरित्ता अहाबायरे पुग्गले परिसाडेइ इति एवं तैजसाहारसमुद्घातावपि भावनीयौ नवरं तैजससमुद्घातगतस्तैजसशरीरना
मकर्म सवतैजसनामकर्मपुद्गलपरिशातं करोति आहारकसमुद्घातगतस्त्वाहारकशरीरनामकर्मपुद्गलान् परिशातयतीति केवलिसमु
द्घातगतः केवली सदसद्वेद्यादिकर्मपुद्गलपरिशातं करोति स च यथाक्रमं तत्र भावितयुक्तानां तुष्टयाय नाभ्यते इति केवलिसमुद्घातोऽष्ट
सामायिकः तत्र केवली प्रथमसमये बाहल्यतः स्वशरीरप्रमाणमूर्ध्वमधश्चालोकांतपर्यंतमात्मप्रदेशानां दंडमारचयति द्वितीयसमये पूर्वा
परदक्षिणोत्तरं कपाटं तृतीयसमये मंथानं चतुर्थे च काशांतराणां पूरणं पंचमे च काशांतराणां संहारं षष्ठे मंथः सप्तमे कपाटस्य अष्टमे शरीरस्थो भवति

वक्ष्यति च पढमे समए दंडं करेइ बीए कवाडं करेइ इत्यादि तत्र दंडसमयात् प्राक् कृत्या पल्योपमासंख्येयभागमात्रा वेदनीयनामगोत्राणां स्थितिरासीत् तस्या
बुद्ध्या असंख्येया भागाः क्रियंते ततो दंडसमये दंडं कुर्वन् असंख्येयान् भागान् हंति एकः असंख्येयभागोऽवतिष्ठते यच्च प्राक् कर्मत्रयस्यासीद्रसम
स्याप्यनंता भागाः क्रियंते ततस्तस्मिन् दंडसमये असातवेदनीयप्रथमवर्ज्जसंस्थानसंहननपंचकाप्रशस्तवर्णादिचतुष्टयोपघाताप्रशस्तविहायोग
तिदुर्भगास्थिरापर्याप्तकाशुभानादेयायशःकीर्तिनीचैर्गोत्ररूपाणां पंचविंशतिप्रकृतीनामनंतान् भागान् हंति एकोऽनंतभागोऽवशिष्यते तस्मिन्नेव समये
सातवेदनीयदेवगतिमनुष्यगतिदेवानुपूर्वीमनुष्यानुपूर्वीपंचेंद्रियजातिशरीरपंचकांगोपांगत्रयप्रथमसंहननप्रशस्तवर्णादिचतुष्टया
गुरुलघुपराघातोच्छ्वासप्रशस्तविहायोगतित्रसबादरपर्याप्तप्रत्येकातपोद्यो तस्थिरशुभसुभगसुस्वरादेययशःकीर्तिनिर्माणतीर्थकरोच्चैर्गो
त्ररूपाणामेकोनचत्वारिंशतः प्रकृतीनामनुभागः प्रशस्तप्रकृत्यनुभागम ध्ये प्रवेशितोऽनंतो हन्यते समुद्घातमाहात्म्यादेतत् तस्य चोद्धरि
तस्य स्थितेरसंख्येयभागस्यानुभागस्य चानंततमभागस्य द्वितीयसमये क्रमेणासं ख्येया अनंताश्च भागाः क्रियंते ततो द्वितीये कपाटसमये
स्थितेरसंख्येयान् भागान् हंति एकोऽवशिष्यते अनुभागस्य चानंतान् भा गान् हंति एकं मुंचति अत्राप्यप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्ये प्रवेशन
नप्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातो द्रष्टव्यः पुनरप्येतत्समयावशिष्टस्य स्थिते रसंख्येयभागस्यानुभागस्यानंततमभागस्य बुद्ध्या
क्रमेणासंख्येया अनंताश्च भागाः क्रियंते ततस्तृतीयसमये स्थितेरसंख्येयान् हंति एकं मुंचति अनुभागस्य चानंतान् भागान् हंति एकमनंततमभागं मुंचा
ति एकमनंततमभागं मुंचति अत्रापि प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्ये प्रवेशनेनावसेयः ततः पुनरपि तृतीयसमयावशिष्टस्य स्थिते
रसंख्येयभागस्यानुभागस्य चानंततमभागस्य बुद्ध्या क्रमेणासंख्येया अनंताश्च भागाः क्रियंते ततश्चतुर्थसमये स्थितेरसंख्येयान् भागान् हंति एकः ति
ष्ठति अनुभागानंतान् हंत्येकोऽवशिष्यते प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातश्च पूर्ववदवसेयः एवं स्थितिघातादि कुर्वतश्चतुर्थसमये स्वप्रदेशापूरितसमस्तलोकस्य
स्य भगवतः केवलिनो वेदनीयादिकर्मत्रयस्थितिरायुषः संख्येयगुणा जाता अनुभागस्तु द्याप्यनंतगुणः चतुर्थसमयावशिष्टस्य च स्थितेरसंख्येय २३८

…भागस्य चानंततमभागस्य बुद्ध्यापि पूर्ववत् क्रमेणासंख्येया अनंताश्च भागाः क्रियंते ततो लोकपूरणांतरसंहारसमये स्थितेः संख्येयान् भागान्
हंति एकं संख्येयभागं शेषीकरोति अनुभागस्यानंतान् भागान् हंति एकं मुंचति एवमेतेषु पंचसु दंडादिसमयेषु प्रत्येकं सामायिकं कंडकमुत्कीर्य सम
येसमये स्थितिकंडकमनुभागकंडकं घातयता अतः परं षष्ठसमयादारभ्य स्थितिकंडकमनुभागकंडकं चांतर्मुहूर्त्तेन कालेन विनाशयति प्रयत्नस्य मंदीभावात् ष
ष्ठादिषु समयेषु दंडकस्य प्रतिसमयमेकैकं शकलं तावदुत्किरति यावदंतर्मुहूर्त्तचरमसमये सकलमपि तत्कंडकमुत्कीर्णं भवति एवमनेकान्य
कानि स्थितिकंडकान्यनुभागकंडकानि च घातयन् तावद्वेदितव्यो यावत् सयोग्यवस्थाचरमसमयः सर्वाण्यपि चामूनि स्थित्यनुभागकंडकान्यसंख्येया
न्यवगंतव्यानीति कृतं प्रसंगेन प्रकृतं प्रस्तुमः संप्रति संग्रहणीगाथाक्रमोद्दिष्टं चतुर्थ मतः समुद्घातसंख्याविषयं प्रश्नसूत्रमाह कइ णं भंते इत्यादि
कति किंपरिमाणा णं इति वाक्यालंकारे भदंत भगवंतोऽर्हमानस्वामि नस्थामंत्रणं भदंत भवंत भगवतः परमकल्याणयोगि
त्वाद्दीपत्वाद्भवांतहेतुत्वादिति द्रष्टव्यं सकलसंसारप्रपंचनिवर्त्तनात् अथवा भय तद्ध परलोकादि भेदभिन्नसप्तप्रकारभयविनाशक
त्वात् समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः भगवानाह गोयमेत्यादि गौतम सप्त समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घात इत्यादि वेद
नायाः समुद्घातो वेदनासमुद्घात एवं यावदाहारकसमुद्घातः केवलिसमुद्घात इ ति केवलिनः समुद्घातः केवलिसमुद्घातः संप्रति कः समुद्घा
तः कियंतं कालं यावद्भवतीत्येतन्निरूपणार्थमाह वेयणा इत्यादि एवमुक्तप्रकारेणाभिलापेनांतर्मुहूर्त्तप्रमाणस्तावत्समुद्घातः क्रमेण तावद्वाच्या
यावदाहारकसमुद्घात एते षडप्यांतर्मुहूर्त्तिकाः केवलिसमुद्घातस्त्वष्टसामायिकः स चानंतरमेव भावितः एतानेव समुद्घातान् चतुर्विंशति
दंडकक्रमेण चिंतयितुमाह नेरइयाणमित्यादि नैरयिकाणामाद्याश्चत्वारः समुद्घाताः तेजोलब्ध्याहारकलब्धिकेवलित्वाभावतः शेषसमुद्घा
ता असुरकुमारादीनां दशानामपि भवनपतीनां तेजोलेश्यालब्धिभावादाद्याः पंच समुद्घाताः पृथिवीकायिकाप्कायिकतेजस्कायि
कवनस्पतिकायिकद्वित्रिचतुरिंद्रियाणामाद्यास्त्रयः तेषां वैक्रियादिलब्ध्यभावात् उत्तरेषामपि समुद्घातानामसंभवात् वायुकायिकानामा

याश्चत्वारस्तेषां वैक्रियलब्धिसंभवेन वैक्रियसमुद्घातस्यापि संभवात्पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकानामाद्याः पंच केषांचित्तेषां तेजोलब्धिरपि भावात् मनु
ष्याणां सप्त मनुष्येषु सर्वसंभवात् व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानामाद्याः पंच वैक्रियतेजोलब्धिभावात् न तु संभवत आहारककेवलित्वाद्यभा
त् संप्रति चतुर्विंशतिदंडकमधिकृत्य एकैकस्य जीवस्य कति वेदनादयः समुद्घाता अतीताः कति वा भविष्यंतीति विचिंतयिषुरिदमाह ॥ एगमेगस्स णं भं
ते इत्यादि एकैकस्य भदंत नैरयिकस्य सकलमतीतं कालमधिकृत्य कियंतो वेदनासमुद्घाता अ
तीता अतिक्रांताः भगवानाह गौतम अनंताः नारकादिस्थानानां नारकादिस्थानानामनंतशः प्राप्तत्वात् एकैकस्मिंश्च नारकादिस्थाने प्राप्ते कालशोऽने
कशो वेदनासमुद्घातभावात् एतच्च बाहुल्यापेक्षया व्याख्यातं बहवो हि जीवा अनंतकालमसंव्यवहारराशौ स्थित्वा वर्तंते ततस्तदपेक्षया
एकैकस्य नैरयिकस्यानंता अतीता वेदनासमुद्घाता उपपद्यंते ये तु स्तोककालमसंव्यवहारराशेरुद्धृतास्तेषां यथासंभवं सं
ख्येया वा असंख्येया वा द्रष्टव्याः केवलं ते कतिपये इति न विवक्षिताः केवइया पुरेक्खडा इत्यादि इदं सूत्रं पाठसिद्धमेवामा
त्र पाठस्त्वेवं एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स केवइया वेयणासमुग्घाया पुरेक्खडा इति सुगमं नवरं पुरस्कृता ये कृतास्ते पुरस्कृताः प्रशा
यो भविष्यत्यावव्यवस्थापिताः सामर्थ्यान्न तत्कर्त्तृजीवानतिगम्यते अनुस्मृता अनागतकालभाविन इति तात्पर्यार्थः भगवानाह कस्यापि संति
कस्यापि न संति यस्यापि संति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया वा असंख्येया वा अनंता वा इयमत्र भावना यो नाम विवक्षि
तप्रश्नसमयानंतरं वेदनासमुद्घातमंतरेणैव नरकादुद्वृत्यानंतरं मनुष्यभवे वेदनासमुद्घातमप्राप्य एव सेत्स्यति तस्य एकोऽपि पुरस्कृतो वेदनासमुद्घात एको
ऽपि नास्ति यस्तु विवक्षितप्रश्नसमयानंतरमायुःशेषं कियत्कालं नरकभवे स्थित्वा तदनंतरं मनुष्यभवमागत्य सेत्स्यति तस्य एकादिसंभवः संख्यातकाल
संसारावस्थायिनः संख्याताः असंख्यातकालसंसारावस्थायिनोऽसंख्याताः अनंतकालसंसारावस्थायिनोऽनंताः एवमित्यादि एवं नैरयिका
लापकप्रकारेण असुरकुमारस्यापि यावत् स्तनितकुमारस्य वाच्यं ततः पृथिव्यादिविंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकस्य किमुक्तं भवति २३९

सर्वेषामपि असुरादिस्थानेषु अतीता वेदनासमुद्घाता अनंता वाच्याः पुरस्कृतास्तु कस्यापि संति कस्यापि न संति यस्यापि संति तस्यापि ज
घन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया वा अनंता इति वाच्या भावनापि प्रागुक्तानुसारेण स्वयं परिभावनीया एवं चतुर्विंशा
तिदंडकक्रमेण कषायसमुद्घाता मारणांतिकसमुद्घाता वैक्रियसमुद्घातास्तैजससमुद्घातश्च प्रत्येकं ततः एवं एवं चतुर्विंशतिदंडकसूत्राणि
भवंति तथा चाह एवं जाव तेयगसमुग्घाए इत्यादि एवं वेदनासमुद्घातप्रकारेण शेषसमुद्घाता अपि प्रत्येकं तावद्वक्तव्या यावत्तैजससमुद्घातः
शेषसूत्रं ॥ एगमेगस्स णं भंते इत्यादि एकैकस्य भदंत नैरयिकस्य पाश्चात्यं सकलमतीतं कालमपेक्ष्य कियंत आहारकसमुद्घाता अतीताः
भगवानाह गौतम कस्यापि अत्थित्ति अस्तीति निपातः सर्वलिंगवचनाय दाहरणमकथयन्त्या सकृत् अस्तीति निपातः सर्वलिंगवचन
स्थितिः ततोऽयमर्थः कस्यापि अतीता आहारकसमुद्घाताः संति कस्यापि न संतीति येन पूर्वं मनुष्यत्वं प्राप्य तथाविधसामग्र्यभावत
श्चतुर्दशपूर्वाधिगमो वा आहारकलब्धिर्वा तथाविधप्रयोजनाभावतो वा आहारकशरीरं न कृतं तस्य न संति यस्या
पि संति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतस्त्रयः यतो नैकवारं चतुः कृत्वः कृताहारकशरीरस्य नरकगमनाभावात् आह च मूलटीकाकारः आ
हारसमुग्घाया उक्कोसेणं चउतइ चउरो नियमा न नरगं गच्छइ स्सवतारि। भवंति इति पुरस्कृता अपि कस्यापि संति कस्यापि न संति तत्र
यो मनुष्यत्वं प्राप्य तथाविधसामग्र्यभावतश्चतुर्दशपूर्वाधिगमाहारकसमुद्घातं वा तरणासिद्ध्यति तस्य न संति शेषस्य तु यथासंभवं जघन्यत ए
को द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वारः तत ऊर्ध्वमवश्यं ततो संक्रमणादाहारकसमुद्घातमंतरेणैव सिद्धिगमनभावमित्यादि एवं नैरयिकोक्तेन
प्रकारेण चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकस्य नवरं मनुष्यस्यातीता अपि पुरस्कृता अपि यथा नैरयिकस्य पुर
स्कृतास्तथा वाच्याः अतीता अपि वारं पुरस्कृता अपि वारं उत्कर्षतो वाच्या इत्यर्थः ॥ तथा चैवं एगमेगस्स णं मणुस्सस्स केवइया आहारगसमुग्घा
या अतीता गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं चत्तारि केवइया पुरेक्खडा गोयमा क

...॥०४ह्नि॥

स्सअत्थि कस्सइनत्थि जस्सअत्थि जहन्नेणंएक्कोवादोवातिन्निवाउक्कोसेणंचत्तारि अत्रतावनाइहयस्तुचतुर्थवेलमाहारकशरीरंकरोतिसनियमा
मात्तद्भवएवमुक्तिमासादयतिनगत्यंतरंकथमेतदवसीयतइतिचेदुच्यतेसूत्रप्रामाण्यात्पर्यालोच्यतांतथाहि यदिचतुर्थवेलमप्याहारकशरीरं
कृत्वागत्यंतरंसंक्रामेत्ततोनैरयिकादावन्यतरस्यांगतौचतुर्थवाराद्याहारकसमुद्घाताउच्येरन्नचोच्यंतेततोऽवसीयतेचतुर्थवेलमाहारक
शरीरंकृत्वानियमात्तद्भवएवमुक्तोभवति नगत्यंतरगामीतत्रयःप्रागाहारकशरीरंकदाचनापिनकृतवान्तस्यातीताहारकसमुद्घातानामभावात्तदपे
क्षयोक्तंकस्सइनत्थित्तियस्यापिसंतिसोपियदिसकृदेकवारमाहारकशरीरंकृतवान् तस्यैकोऽतीतआहारकसमुद्घातःद्वौवारौकृतवतो
द्वौत्रीन्वारान्कृतवतस्त्रयोयस्तुचतुर्थवेलमाहारकशरीरंकृतवानाहारकसमु घाताश्चतुर्थस्त्वितिनिहतावनंततावाधापिसमउद्भवंविऊहादिति
स्यद्वौःपुरस्कृताअपिसमुद्घाताःकस्यापिसंतिकस्यापिनसंतितत्रयस्तु र्थवेलमाहारकशरीरंकृतवानाहारकसमुद्घातात्प्रतिनिह
न्मायदिवाचरमेकृताहारकशरीरोऽथवाएकवारंकृताहारकशरीरो पियदिवाद्विकृत्वःकृताहारकशरीरोपियदिवात्रिकृत्वः
कृताहारकशरीरोपितथाविधसामग्र्यभावान्नान्यंकालमाहारकशरीरम कृत्वैवमुक्तिमवाप्स्यतितस्यपुरस्कृताआहारकसमुद्घातानसं
तियस्यापिसंतिजघन्यतएकोद्वौवात्रयोवाउत्कर्षतश्चत्वारःतत्रएकादिसंस्तवःप्र त्येकंभावनानुसारेणस्वयंभावनीयायस्तुपूर्वकालमेकवार
मपिआहारकशरीरंनकृतवान् अथचोत्तरकालंतथाविधसामग्रीलाभवतायावदनंतमाहारकशरीरंकरिष्यतितस्यचत्वारोनान्यस्यसंभवतिकेवलि
समुद्घातविषयंदंडकसूत्रमाह एगमेगस्सणमित्यादि एकैकस्यभदंतनैरयिकस्यातिरवधिकमधिकृतीतकालमधिकृत्यकियंतःकेवलि
समुद्घाताअतीताःभगवानाहनत्थित्तिनास्त्यतीतएकोपिकेवलिसमुद्घातानंतरंहितत्रदुर्द्धरनियमात्जीवाःपरमपदमश्नुवतेततोयदिभवि
ष्यत्केवलिसमुद्घातस्यादिनरकभवनागमिष्यदिवमिच्छतिनरकगामिनावनेततस्मान्नरकस्यापितातकेवलिसमुद्घातः केवइयापुरक्खडाइति
कियंतःपुरस्कृताःकेवलिसमुद्घाताइतिप्रश्नःअत्रभगवानाह गोतमकस्सइअत्थिकस्सइनत्थि इह केवलिसमुद्घातएकस्यापिनञाकाल २४०

मेकएवलभ्यतेनद्वित्राःततोस्तीतिनिपातोत्रएकवचनांतोवेदितव्यःततश्चायमर्थःकस्यापिकेवलिसमुद्घातःपुरस्कृतःस्यात्दीर्घतरेणापिका
लेनक्षिपकश्रेणिभवसरविषमस्थितिकर्म्माकस्यापिनास्तियाःमुक्तिपदमवाप्तुमयोग्यावाकेवलिसमुद्घातानंतरेणैवमुक्तिपदंगंतारस्तावाद्भव्य
व्यएकोयस्यास्तिपुरस्कृताःकेवलिसमुद्घातस्यएकोस्तिसमासंभवात् एवंजाववेमाणियस्सत्तिएवंनैरयिकगतालिलापप्रकारेणवा
उर्विशतिदंडकक्रमस्तुत्त्वात्तावद्वक्तव्यावद्वैमानिकस्यसूत्रंतच्चेदं एगमेगस्सणंभंतेवेमाणियस्सकेवइयाकेवलिसमुग्घायाअतीतागा
यमानत्थिकेवइयापुरक्खडागोयमाकस्सइअत्थिकस्सइनत्थिजस्सअत्थिएक्कोइतिअत्रैवविशेषमाह नवरमित्यादिनवरंअयंवि
शेषमनुष्यस्यकेवलिसमुद्घातस्यचिंतायामतीतोपिकस्यापिस्तिक स्यापिनास्तीतिवक्तव्यसूत्रयःकेवलिसमुद्घातान्प्रतिनिहंतो
वर्ततेनवाद्यापिमुक्तिपदमवाप्नोतितस्यास्त्यतीतःकेवलिसमुद्घा तानवसर्वसंख्यायाउत्कर्षपदेशतपृथक्त्वप्रमाणावेदितव्याकस्या
पिनास्त्यतीतःकेवलिसमुद्घातोयोनसमुद्घातंगतवान्तेवम वसंख्यायाअसंख्यायाइष्टव्याःशतपृथक्त्वमतिरेकेणान्य
षांसर्वेषामप्यसंख्याताकेवलिसमुद्घातत्वात्अत्राप्यस्तीतिनिपातस्य सर्वलिंगवचनत्वात्कस्सइअत्थिइत्येकोबहुवचन
कस्यानंतरसूत्रवदिदार्थमाह यस्यमनुष्यस्यातीतःकेवलिसमुद्घातस्त स्यनियमादेकोनद्वित्रएकेनैवसमुद्घातेनप्रायःसमस्तघातिकर्म
णांनिकर्म्मणांनिर्मूलकाषंकषितत्वात्एवंपुरस्कृतादिविवेतमतीतगतेनप्रकारेणपुरस्कृताअपिकेवलिसमुद्घातावाच्यास्तचैवंकस्सइअत्थि
कस्सइनत्थिजस्सअत्थिएक्कोइतिअत्रैवैवमाप्तेवारोक्तसारेणसूत्रयेनावनीयाततदेवमतीतमनागतंचकालमधिकृत्यएकैकस्यनैरयिकादे
र्वेदनादिसमुद्घातचिंताकृतासंप्रतिनैरयिकादीनाम्प्रत्येकंसमुदायरूपस्यतच्चिंतांचिकीर्षुराह णेरइयाणमित्यादि नैरयिकाणांविवक्षि
तप्रश्नसमयेसमुदितानांसर्वेषांसमुदायरूपाणांभदंतकियंतोवेदनासमुद्घाताअतीताःभगवानाहगोतमअनंताबहूनामनंतकालमसंव्यवहारराशि
रुद्धृत्वात्कियंतःपुरस्कृताअत्रापिप्रश्नसूत्रपाठःपरिपूर्णएवइष्टव्यःणेरइयाणंभंतेकेवइयावेदणासमुग्घायापुरक्खडाइतिभगवानाह

२३१

गोतम अनंता बद्धा नाम अनंतकालं तव संसारावस्थानात् एवं चउविंशतिदंडकक्रमेण वक्तव्यं यावद्वैमानिकानां यावद्वेदनासमुद्घाता।
अत्र चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण विंशतिसूत्राणि कषायमारणवैक्रियतैजससमुद्घाता अपि चिंतनीयाः आह एवं जाव तेयगसमुग्घाए एवं च सति एतान्यपि वक्तव्यवि
षयाणि एवं चउविंशतिदंडकसूत्राणि भवंति एतदेवाह एवमेए पंच चउवीसदंडगा इति आहारकसमुद्घातचिंतार्थमाह नेरइयाणं भंते इत्यादि
अत्र प्रश्नसूत्रे सुगमं भगवानाह गोतम अस्त्येकः कस्यचित् यस्य नाइ नैरयिकाः सर्वदा विवक्षितसमये तावतः सर्वे असंख्येयाः संख्याया अपि
विवक्षितसमये असंख्याताः कृतआहारकसमुद्घाताश्च ताः असंख्येयाः एवं तामतीताहारकसमुद्घाताघटितनानेतानापि असंख्येया एवं पुरस्कृता अ
पि तावंतो वाच्याः एवं चउविंशतिदंडकक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिका नाऽऽह च एवं जाव वेमाणियाणं अत्रैवाया विशेषसंदिदर्शयिषुराह न
वरमित्यादि नवरं वनस्पतिकायचिंतायां समुद्घाताचिंतायां च नैरयिकाः कृत्यानां तावमवसेयं तदेव नानात्वमाह वणप्फइकाइयाणमित्या
दि अत्र प्रश्नसूत्रे सुगमं भगवानाह गोतम अनंतानंतानां समधिगतः चउद्दशपूर्वाणां कृताहारकसमुद्घातानां प्रमादवशात्तदपचिता
संसाराणां वनस्पतिषु नावानुपुरस्कृता अनंता अनंतानां वनस्पतिकाया दूहू त्यच चउद्दशपूर्वाधिगमपुरस्कृताहारकसमुद्घातानां नानावि
शिष्टागमनत्वात् मणुस्साणं भंते इत्यादि अत्रापि प्रश्नसूत्रं प्रतीतं भगवा नाह गोतम स्यादिति निपातोऽनेकांतद्योतनार्थः कदाचित्संख्ये
याः कथमितिचेत् उच्यते इह संमूर्छिमगर्भजव्यक्तात समुदाय चिंतायां उत्कृष्टपदे मनुष्या अंगुलमात्रक्षेत्रप्रदेशराशिसंस्यतृतीयवर्गमूलेन
तृतीये नवर्गमूलेन गुणितं सत् यावत्प्रमाणं भवति तावत्प्रमाणा निवमानि घनीकृतस्य एकप्रादेशिक्याः श्रेण्यावतिपतावत्प्रमाणाः एक
हीनाः तथा तीव्राश्च धनारकादिजीवराश्यपेक्षया स्तोका मनुष्याणां च पूर्वनवत्कृताहारकशरीरात्मकतिपयाश्च कदाचित् विवक्षितप्रश्नसमये
संख्येयाः कदाचिदसंख्येयाः ततऽत्र भिय संख्येया असियां संखिज्जा इति अनागतपि कालविवक्षितप्रश्नसमये नाविनां मध्ये कतिसंख्यायवा
स्ताः आहारकत्वात पिकदाचित्संख्येयाः कदाचिदसंख्येयाः ततआह पुरक्खडा सिय पवमतीतगाततप्रकारेणवनस्पतिकायिकानां

मनुष्याणां च पुरस्कृता अपि आहारकसमुद्घाता वेदितव्याः सूत्रे चेवं वणप्फइकाइयाणं भंते केवइया आहारगसमुग्घाया पुरक्खडा गोयमा अ
णंता मणुस्साणं भंते केवइया आहारगसमुग्घाया पुरक्खडा गोयमा अणंता मणुस्साणं भंते केवइया आहारगसमुग्घाया पुरक्खडा गोयमा सिय संखे
ज्जा सिय असंखेज्जा इति केवलिसमुद्घातविषयप्रश्नसूत्रमाह नेरइयाणं भंते इत्यादि सुगमं भगवानाह गोतम नस्ति केवलातीताऽनैरयिक
त्वं ताकेवलिसमुद्घाताः कृतकेवलिसमुद्घातानां नारकादिगमनासंभवात् कियंतः पुरस्कृता इति प्रश्नः भगवानाह गोतम असंख्येयाः सर्वदा विव
क्षितप्रश्नसमये तावि केवलिसमुद्घातवतां तथा केवलदर्शनोपलब्धेः एवं चउविंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकानां सूत्रं तथा वा
ह एवं जाव वेमाणियाणं अत्रैव विशेषमाह नवरं वनस्पतिकायिकमनुष्याः सुत्तचेवं वणप्फइकाइयाणं भंते नानात्वं तदेवाह वणप्फइकाइयाणम
नित्यादि तत्र प्रश्नसूत्रं सुप्रतीतं तत्र सूत्र निर्वचनमतं तानाअनंतानां तावि। केवलिसमुद्घातानां तत्रलाभात् मणुस्साणमित्यादि अत्रापि
प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गोतम स्यादस्ति स्यान्नास्ति किमुक्तं भवति ॥ यदा प्रश्नसमये समुद्घातान्निवृत्ताः प्राप्यंते तदा संति चा
घकाले न संति तत्र यद्यस्ति तिर्हि प्रश्नसमये कृतकेवलिसमुद्घाता। मनुष्या अमनुष्य भवंतः प्राप्यंते तदा जघन्यतएकोऽद्वौ त्रयो वाउ
त्कर्षतः शतपृथक्त्वं एतावंता मेककालमुत्कृष्टपदे केवलिनां केवलिसमु घातामारंभात् केवइया पुरक्खडा इति कियंतामनुष्याणां केव
लिसमुद्घाताः पुरस्कृताः भगवानाह स्यात् संख्येयाः स्यादसंख्येयाः मनुष्या हि संमूर्छिमा गर्भजव्यक्ता सर्व समुदिता उत्कृष्टपदे प्रागुक्तप्रमाणा
स्तांविधिविवक्षितप्रश्नसमयिना विनां मध्ये कदाचित् केवलिसमुद्घाताः संख्येयाः बहूनां मनुष्यानां तावा भकदाचिदसंख्येयाः बहूनां तावि केव
लिसमुद्घातानां तावात् संप्रत्यकेकस्य नैरयिकादि तावच्चवर्तमानस्य प्रत्येकं कति वेदनासमुद्घातोऽतीताः अतिला वितइति निरूपयितुक
मआह ब एगमेगस्स णमित्यादि एकैकस्य भदंत नैरयिकस्य सकलमतीतं कालमधिकृत्य तदाह कदा नैरयिकादि वसंत्यतः संख्येया
कियंतो वेदनासमुद्घाता अतीता भगवानाह गोतम अनंता नरकस्थानस्य तत्र शाश्वतादेकैकस्मिन्नरके नवशः जघन्यपदे असंख्याना वे

दनासमुद्घातानां भावान्नैकवत्याअपुरस्कृताः किंयंतानंदं तेषां केकस्य सकलमतीतं कालमवधीकृत्य तदा नैरयिकत्वेनाविनः सतः सर्वसंख्यया पुर
स्कृता वेदनासमुद्घाताः सगावानाइ कस्सइ त्थिइ स्यादितत्र्यः आसन्नमृत्युर्वेदनासमुद्घातमप्राप्यैवेति कस्य गाणं नरकादुद्वृत्य मनुष्यत्वेन स्यान्नाम्निसिध्यति
कत्वेनाविनएकोपि पुरस्कृतो वेदनासमुद्घातः यो पुनस्तु संतिष्ठ्यस्यापि जघन्यत एकोद्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वा भवंति यस्य
तांइ ष्ठयं तत्रायान एकश्तत्र्यस्य मातानां त्रयो नरकेश्तत्रोजघन्यपदे पि संख्याता असंख्याता अनंता वा तत्र संख्याता अल्पकालाः नरकेषु जघन्यस्थितिषु
त्पन्नस्य नियमतः संख्याया एव वेदनासमुद्घाता भवंति वेदनासमुद्घातप्रचुरत्वान्नारकाणामिति कृत्वा ततः संख्याता असंख्याता वा अनंता वा तत्र सकृन्नरकेषु
जघन्यस्थितिषूत्पद्यमानस्य संख्याता अनेकशो दीर्घस्थितिषु सकृद्वोत्पद्यमानस्य असंख्याता अनंतशो उत्पद्यमानस्य अनंताः एवमित्यादि एवं
नैरयिकगतेनाभिलापप्रकारेणासुरकुमारत्वे तदनंतरं चतुर्विंशतिदंडक क्रमेण निरंतरं तावद्वाच्यं यावद्वैमानिकत्वे तत्रैवं एगमेगस्स
णं भंते नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं सं खेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा अत्रातीता निरंतरं तथा असुर
कुमारत्वस्य प्राप्तत्वात् पुरस्कृतेषु भावना यस्यानंतरोद्वृत्तस्य अतीता वेदनासमुद्घाताः पुर स्कृतेन तायया अनंतरं भावे नरकादुद्वृत्तो मनुष्यभवं प्राप्य सिध्यति
न वा परंपरया सकृद सुरकुमारत्वेन वेदनासमुद्घातं गमिष्यति तस्य नास्त्येकोपि पुरस्कृतः असुरकुमारत्वे वेदनासमुद्घातः यस्तु सकृदसुरकुमारत्वं प्राप्स्य
सकृत् सकृदेव वेदनासमुद्घातं गंता तस्य जघन्यतएको द्वौ वा त्रयो वा शेषस्य संख्यातान् वारान् असुरकुमारत्वं यास्यतः संख्याता असंख्यातान् वारान् अ
संख्याता अनंतान् वारान् अनंता एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण नागकुमारत्वादिषु स्थानेषु निरंतरं सूत्रपाठस्तावद्वक्तव्यो यावद्वैमानिकत्वविषयं सूत्रं ७ एवमे
गमेगस्स णमित्यादि एकैकस्य नदंता असुरकुमारस्य पूर्वं नैरयिकत्व इव सतः सकलमतीतं कालमधिकृत्य सर्वसंख्यया कियंतो वेदनासमुद्घाता अतीताः न
ग वानाइ अनंताः अनंतशो नैरयिकत्वस्य प्राप्तत्वात् एकैकस्मिंश्च नैरयिकस्य भवे जघन्यपदे पि संख्येयानां वेदनासमुद्घातानां भावात् कियंतः पुर

स्कृताः स्यात्संति स्यान्न संति कस्यचित्संति कस्यचिन्न संतीति भावः अत्रापीयं भावना योऽसुरकुमारभवादुद्वृत्तानंतरं यास्यति किं वा नंतरं परंपरया वा मनुष्य
भावं प्राप्य सेत्स्यति तस्य नैरयिकत्वावस्थायाम् एव न संभवान् पुरस्कृता वेदनासमुद्घाता न संति नैरयिकत्वावस्थायाम् एव न संभवात् यस्तु भूयोपि नरक
गमिष्यति तस्य केषांचित्संख्याताः कस्यचिदसंख्याताः कस्यचिदनंताः तत्र यः सकृन्नरकं जघन्यस्थितिषु मध्यमस्थितिषु वा यास्यति तस्य जघन्यपदे पि संख्याताः सर्वं जघ
न्यस्थितावपि नरके संख्यातानां वेदनासमुद्घातानां भावात् वेदनाबहुलत्वान्नारकाणां असकृत् दीर्घस्थितिषु सकृद्वा गमने असंख्याताः अनंतशो
नरकगमने अनंताः तथा एकैकस्य नदंता असुरकुमारस्यासुरकुमारत्वे स्थितस्य सतः सकलमतीतं कालमधिकृत्य कियंतो वेदनासमुद्घाता अती
ता नगवानाह अनंता सर्वस्मिन्नपि अतीते काले अनंतशो असुरकुमारत्वस्य प्राप्तत्वात् प्रतिभवं च वेदनासमुद्घा तस्य प्राप्तानां भावान् प्रतिभवं च वेदनासमुद्घातस्य प्रायो भावात्
पुरस्कृतचिंतायां कस्यचित्संति कस्यचिन्न संति यस्य प्रश्नसमयादूर्ध्वमसुरकु मारत्वेपि वर्तमानस्य न भावी वेदनासमुद्घातोनापि तत उद्वृत्य
भूयोप्यसुरकुमारत्वं प्राप्स्यति तस्य न संति येषु तस्य प्राप्स्यति तस्य जघन्य पदे एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्याता अनंता वा सं
ख्येयान् वारान् उत्पद्यमानस्य संख्याताः असंख्येयान् वारान् असंख्याताः अनंतान् वारान् अनंताः एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण नागकुमारत्वादिषु स्था
नेष्वसुरकुमारस्य निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकत्वे तथा चाह ७ एवं नागकु मारत्ते वि इत्यादि यदेवमसुरकुमारवेदनासमुद्घातस्थितिः
संप्रति नागकुमारादिष्वतिदेशमाह ८ एवं जहा असुरकुमारे सु पदर्शिता भिलापप्रकारेण यथा चतुर्विंशतिदंडकक्रमेणासुर नैरयिकादिषु वैमानि
कपर्यवसानेषु स्थानेषु भणितस्तथा नागकुमारादयोपि वा च्यां यस्थानपरस्थानेषु भणित व्या यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वे एवं वेदनानि नैरयिकचतुर्विंश
तिदंडकसूत्रादीनि वैमानिकचतुर्विंशतिदंडकसूत्रपर्यवसानानि चतुर्विंशतिसूत्राणि भवंति तदेवं चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैर्वेदनासमुद्घा
तश्चिंतितः संप्रति चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैः कषायसमुद्घातं चिंतयिषुरिदमाह ९ एगमेगस्स णमित्यादि तत्र नैरयिकत्वविषयं प्रश्नसूत्रं सुगमं पुरस्कृ
तचिंतायां कस्यचित्संति कस्यचिन्न संति तत्र यः क्षीणशेषायुः प्रश्नसमयानंतरं मेव पर्यंतवर्त्तमानः कषायसमुद्घातमप्राप्य एव नरकभवादुद्वृत्यानंतरं पारं

पार्यणत्वासंस्थातिन्नत्रयोनारकमागामीतस्यनसंतिएकस्यवानैरयिकस्यैकषायसमुद्घाताः स्यात्संति स्यापिविद्यन्तेएकोवाद्वौवात्रयोवाततक्षीणा
युःशेषाणांतद्भावनाऽसंख्येयाःउत्कर्षतःसंख्यातावाअनंतावाततःसंख्येयवर्षायुःशेषाणांसंख्येयाअसंख्येयवर्षायुःशेषाणामसंख्येयाः
दिवासाथजघन्यस्थितौतूत्पद्यमानानांसंख्येयाःअसंख्येयजघन्यस्थितौसकृत्सकृद्दीर्घस्थितौतूत्पद्यमानानामसंख्येयाःअनंततयोत्पद्य
मानानामनंताततथानैरयिकस्यवाऽसुरकुमारत्वविषयअतीताःसर्वेषांपुरस्कृतास्तुकस्यचिदस्ति कस्यचिन्नास्तियोनारकोऽनंतरमुद्वृत्तोऽसुरत्वेनप्राप्स्य
तितस्यनसंतिपुरस्कृताअसुरकुमारत्वविषयाःकषायसमुद्घाताःयःपुनःप्राप्स्यतितस्यसंतितेचजघन्यपदेसंख्येयाजघन्यस्थितावसुरकुमाराणांसं
ख्येयानांकषायसमुद्घातानांभावात्तेनतदिकषायबहुलत्वादनंतपुरस्कृतपदेषु संख्येयाःअसंख्येयाःतदासकृद्दीर्घस्थितिषुवानंतत्वापद्यमानानाम
संख्येयाःअनंततयोत्पद्यमानानामनंताएवंनैरयिकस्यनागकुमारत्वादि स्तनितकुमारत्वपर्यवसानेषुतावद्वक्तव्यायावत्स्तनितकुमारत्वेतथाच
एवंजीववत्पृथिवीकायिकत्वेअतीताअनंताःपुरस्कृतास्तुकस्यचित् संतिकस्यचिन्नसंतियोनारकोऽनंतरमुद्वृत्तोनपृथि
वीकायत्वंगमीतस्यनसंतियस्यापिसंतितस्यापिजघन्यपदेएकोद्वौवात्रयः। उत्कर्षतःसंख्यातावाअनंतावायतोवेतिर्यक्पंचेंद्रियत्वान्म
नुष्यत्वाद्वाकषायसमुद्घातसमुद्धतःसएकवारंपृथिवीकायिक त्वंगतस्तस्यएकोद्वौवात्रयोवाद्वौवारान्संख्येयवारान्संख्येयान्वा
रानसंख्येयानवारानसंख्येयाअनंतावारानअनंताःतथावायुतेजोवनस्पतिकायिकत्वेनैरयिकस्यवक्तव्यंनवरमप्कायत्वेइति एवंपृथि
वीकायिकमारतेनाभिलापप्रकारेणतावद्वक्तव्यं यावन्मनुष्यत्वेतच्चैवंएगमेगस्सणंभंतेनेरइयस्समणूसत्तेकेवइयाकसायसमुग्घाया
इयागोयमाअणंता केवइयापुरेक्खडागोयमाकस्सइअत्थिकस्सइनत्थि जस्सत्थिजहन्नेणंएक्कोवादोवातिन्निवाउक्कोसेणंसंखेज्जावाअसंखे
ज्जावाअणंतावाएवंजावमणुस्सत्तेऽत्राप्ययादिनसंतिपर्यन्तसूत्रभावनापृथिवीकायसूत्रवद्वनस्पतिसूत्रवत्पुरस्कृतविचिंतायांजघन्यपदएकोद्वौवात्र
योवेतिमनुजघन्यस्थितिकंद्वीन्द्रियत्वंप्राप्नुकामस्यसंख्यातानवारानप्राप्नुकामस्यसंख्याताअसंख्यातानःसंख्येयाःअनंतानअनंताएवंद्वीन्द्रियत्वे

त्रीन्द्रियत्वेचतुरिन्द्रियत्वेअपिभावनीयातिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्यसूत्रविषयाभावनाभावनासकृत्पंचेंद्रियत्वंप्राप्नुकामस्यबहुलावततएवाल्पकषायस्यजघन्यतए
कोद्वौवात्रयोवाशेषस्यसंख्यातावारानतिर्यक्पंचेंद्रियत्वंप्राप्नुकामस्यसंख्यातासंख्यातावारानअसंख्याताः अनंतावारानअनंताःमनुष्य
सूत्रेपुरस्कृतविषयभावनैवंयोनारकस्तदनंतरमुद्वृत्तःसकषायःसन्मनुष्यत्वंप्राप्यकषायसमुद्घातमप्राप्यैवसिद्धिपुरंगंतातस्यनसंति शेष
स्यसंतितस्यापिएकोद्वौत्रयोवारानकषायसमुद्घातानप्राप्स्यतस्यतएकोद्वौत्रयोवासंख्यातावानयदिवाएकस्मिन्नपिभवेसंख्यातान्
कषायसमुद्घातानुगतःसंख्यातानवारानप्राप्नुकामस्यासंख्येयाःअनंतानअनंताःवाणमंतरत्वेऽसुरकुमारत्वप्रागुक्तं किंपुरुषवतिपुर
स्कृतचिंतायामेवंवक्तव्यं कस्यचिदस्तिकस्यचिन्नास्तियस्यास्तितस्यजघन्यत एकोद्वौवास य अनंतावाइतिनैरयिकनारकावक्तव्याः व्यंतराणामपिअसुरकुमा
राणामिवजघन्यस्थितावपिसंख्यातानांकषायसमुद्घातानांलभ्यमा नत्वात्असंख्येयानंततावनाप्यसुरकुमारवत्तज्जोइसियत्ते
इत्यादि ज्योतिष्कत्वेअतीताअनंताववक्तव्याःपुरस्कृताःकस्य चित्कस्यापिनसंतिएतदपिप्राग्वद्भावनीयंयस्यापिसं
तितस्यापिकस्यचित्संख्याताःकस्यचिदनंताःनतुस्यासंख्येयाः तिवक्तव्यंकुतइतिचेदुच्यतेज्योतिष्काणांजघन्यपदेऽपि
संख्येयकालायुष्कतयाजघन्यतोऽपिसंख्येयानांकषायसमुद्घातानांलभ्य। मानत्वात्अनंततयाऽसकृद्गामित्वेअनंताःएवंवैमानिकत्वे
पिपुरस्कृतचिंतायांस्यात्संख्येयाःस्यात्अनंताइतिवक्तव्यंनतावताप्रथमतदेवनैरयिकस्यपुरस्कृतान्येवकायसमुद्घाताःस्थितानां
संप्रत्यसुरकुमारस्यतान्विचिंतयिषुरादः एगमेगस्सणमित्यादि एकैकस्यअसुरकुमारस्यनैरयिकत्वेकषायसमुद्घाताअतीताअनंता
भाविनःकस्यचित्संतिकस्यचिन्नसंतितत्रयोऽसुरकुमारत्वादुद्वृत्तोनरकेनयास्यतितस्यनसंतियस्तुयास्यतितस्यसंतितस्यापिजघन्यतः
संख्येयाजघन्यस्थितेष्वपिसंख्येयानांकषायसमुद्घातानांनारकेभावात्उत्कर्षतोऽसंख्येयाअनंतावातत्रजघन्यस्थितिषुसकृद्दीर्घ
स्थितिषुसकृदसकृद्गामिनोऽसंख्येयाअनंतशोगामिनोऽनंताः असुरकुमारस्यअसुरकुमारत्वेअतीताअनंताःपुरस्कृताःकस्य

प्रज्ञा॰ वृत्तिः ॥

स्यापि संविकल्पस्यापि च संति तत्रयो। असुरकुमारत्वपर्यंतवर्तीनवकषायसमुद्घातं यातानापि तत्र एव तुष्योत्पद्य असुरकुमारत्वलब्धाकिंचुनंतरं पारंप
र्येण वा ते स्युस्तिनस्येन संति ह्यापस्य तु संति एकोद्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वा तत्र एकादयः स्तोकाः प्राणिनः शाश्वता
ज्ञाह्रस्व एवं देवा उत्पन्नमानानां मध्ये तव्याः संख्येयादयो नैरयिकत्विह्वनावनीयाः एवमित्यादि एवमुक्तेन प्रकारेण नागकुमारत्वेततः दंडक
विंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं यावद्वैमानिकत्वे वैमानिकत्वविषयं सूत्रं यथा नैरयिकस्य नरकेऽनंता स्ववर्णितत्वं किमुक्तं भवति नागकुमारत्वादि
षु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु पुरस्कृतेति नायां तत्र इत्थं इक्कस्स इत्थिक्कस्स इत्थिमिय असंखेज्जा सिय अणंता पृथिवीकायिकत्वादिषु मनुष्यत्वपर्य
वसानेषु इक्कस्स इत्थिकूढत्तेणं कोवा दोवा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा व्यंतरत्वेऽस्स इत्थिमिय संखेज्जा सिय अ
णंता व ज्योतिष्कत्वेऽस्स इत्थिमिय अणंता व ज्योतिष्कत्वेऽस्स इत्थिमिय असंखेज्जा सिय अणंता वैमानिकत्वेऽपि एवमेव इति
वक्तव्यमिति एवं जीवत्वादि एवमुक्तेन प्रकारेण असुरकुमारत्वेन नागकुमारस्य यावत्स्तनितकुमारस्य प्रत्येकं यावद्वैमानि
कत्वे वैमानिकत्वविषयं सूत्रं तावद्वक्तव्यं एवं विशेषमाह नवरं स नवरं नागकुमारादीनां स्तनितकुमारपर्यवसानानां स्वस्थानेति
यमतः पुरस्कृताः एकोत्तरिकाः परस्थाने यथैव असुरकुमारस्य तथैव वक्तव्याः पुढविक्काइयस्स नेरइयत्ते इत्यादि पृथिवीकायिकस्य नैरयिक
त्वे यावत्स्तनितकुमारत्वे अतीता अनंता अथवा नाशामिव पुरस्कृताः कस्यापि संति कस्यापि न संति तत्र यः पृथिवीकायभवादुद्वृत्तो नरकेषु असुरकुमारत्वे
यावत्स्तनितकुमारत्वे नागमिष्यति किंतु मनुष्यत्वं प्राप्य सेत्स्यति तस्य न संति ये त्वागमिष्यंति तेषां संति तस्यापि जघन्यतः संख्येया जघन्यस्थितावपि
नरकादिषु संख्येयानां कषायसमुद्घातानां भावात् उत्कर्षतोऽसंख्येया अनंता वा तत्र प्राग्वद्भावनीया पृथिवीकायिकत्वे यावन्मनुष्यत्वे अ
तीता अनंता वा वितप्रकारेतरिकया वक्तव्यास्ते एवैकस्स इत्थिकस्स इत्थिक्कस्स इत्थि इक्कस्स इत्थिकूढत्तेणं एक्को वा दो वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा अ
... अवनैरयिकस्य पृथिवीकायत्वे भावनीयाः वाणमंतरत्वे जहा नेरइयत्ते इति व्यंतरत्वे यथा नैरयिकत्वे तथा वक्तव्यं किमुक्तं भवति एकोत्तरि
२४४

काबेवंकेक्कस्स किंतु संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता इति वक्तव्यं व जोइसियवेमाणियत्ते इत्यादि ज्योतिष्कत्वे वैमानिकत्वे अतीता अनंताः पुरस्कृता
यदि संति तर्हि जघन्यपदे असंख्येयाः उत्कृष्टपदे अनंताः एवमप्कायिकस्यापि यावन्मनुष्यस्यापि तत्वं व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकानां यथा असुरकुमारस्य
नवरं पुरस्कृत स्थितायां सर्वत्र स्थानेष्वेकोत्तरिकया वक्तव्याः परस्थाने यथा असुरकुमारस्य सूत्रं सूत्रपर्यंतं दर्शयितिया वद्वैमानिकत्वे वैमानिकत्वविषय
सूत्रं एवमेते कषायसमुद्घातगताः चतुर्विंशतिसंख्यस्य चतुर्विंशतिदंडकालापेन तव्याः अथ तदेव मुक्तसूत्र चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैः कषायस
मुद्घातः संपूर्ण चतुर्विंशतिदंडकसूत्रे मारणांतिकसमुद्घातमाह व मारणांतिएत्यादि मारणांतिकस्य समुद्घातस्य पुरस्कृत स्थितायां स्वस्थाने परस्थानेऽप्येको
त्तरिकया नेतव्या यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्वविषयसूत्रं तदेवं व्याख्यानम्। एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया मारणंतियसमुग्घाया
अतीता गोयमा अणंतिय समुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुर क्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहण्णेणं एक्को वा
दो वा तिण्णि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा तत्रायं मारणांतिकसमुद्घातमंतरेण कालेक्कवानरकाद्धृत्ता अनं
तरं पारंपर्येण वा मनुष्यत्वं प्राप्य सेत्स्यति न भूयो नरकमागमी तस्य न संति पुरस्कृता मारणांतिकसमुद्घाताः यः पुनस्तस्य नरकमानामारणांति
कसमुद्घातं नकालेकृत्वा नरकाद्वृत्तः सेत्स्यति स्तोकः पुरस्कृता मारणांतिकसमुद्घातः यः पुनः द्वितीयापि नरकमागंता सर्वसंख्यया द्वौ मारणांतिक
समुद्घातौ गंता तस्य द्वौ एवं त्रिप्रभृतयोऽपि भावनीयाः संख्येयान्वारान्नरकमागंतुः संख्येयाः असंख्येयान्वारान् असंख्येयाः अनंतान्वारान् अनं
ताः एवमसुरकुमारत्व आलापकोऽपि व्याख्यानतव्यः नवरं नैरयिकानां नरकादुद्धृत्तानामनुष्यत्वं प्राप्य सेत्स्यति ये वा न मनुष्यत्वे मारणांतिकसमुद्घातमगंता
स्तेषामसुरकुमाराद्युत्पत्तावनुगमनाभाव सिद्धिगंतानां स्यान्नवसंति शेषस्य त्वेकादि नाव्याप्ति व व्यंतरज्योतिष्कवैमानिकत्वे यथा नैरयिकादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु चि
तारूवातथा असुरकुमारादीनामपि वैमानिकपर्यवसानानां चतुर्विंशति दंडकक्रमेण वक्तव्याः तदेवमन्यानप्यपि चतुर्विंशति दंडकसूत्राणि लवं तिसृणा
पएव एवमेते वा सच्चवीसा दंडगा णाणियव्वा इति तु कम्मारणांतिकसमुद्घाते चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैः सांप्रतमेतावत्संख्याकेरवसूत्रैर्वैक्रियसमु

घातं विवक्षुराह ॥ एवं विग्रहादि वैक्रियसमुद्घातायया कषायसमुद्घातः प्राक् ...दितस्तथा निरवशेषो भावनीयः केवलं यस्य वैक्रियसमुद्घातो
नास्ति वैक्रियलब्ध्यभावात् संभवात् तस्य नाभ्यातिदेशः सूत्रमप्येवं एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स केवइया वेउव्वियसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता
केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा
एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया वेउव्वियसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्स
इ नत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अ... एवं नेरइयस्स जाव थणियकुमारत्ते एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स पुढविकाइयत्ते केवइया वेउ
व्वियसमुग्घाया अतीता गोयमा नत्थि केवइया पुरेक्खडा गोयमा नत्थि एवं जा॥ वाउकाइयत्ते एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स केवइया वेउव्वियस
मुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि। कस्सइ नत्थि जस्सत्थि एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्को
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा वणस्सइकाइयत्ते जाव चउ रिंदियत्ते जहा पुढविकाइयत्ते तिरिक्खपंचिंदियत्ते जहा मणु
स्सत्ते जहा वाउकाइयत्ते वाणमंतरजोइसवेमाणियत्ते जहा असु रकुमारत्ते इह यद्यपि वैक्रियसमुद्घातसंभवस्तथापि भावना कषाय
समुद्घातवद्भावनीया अत्र तु प्रतिषेधः सुप्रतीतो वैक्रियलब्ध्यभावान्म नुष्यभावे नैरयिकस्य चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण सूत्रपदर्शितमेवम्
असुरकुमारादीनामपि चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण प्रत्येकं सूत्रमवसेयं नवरमसुरकुमारादिषु स्तनितकुमारपर्यवसानेषु गतादिषु परस्थानेषु स्वस्थाने
एकोत्तरिका स्वस्थाने संख्येयादयो वक्तव्याः वायुकायिकतिर्यग्वैक्रियसमुद्घातस्तु परस्थाने स्वस्थाने परस्थाने वाणव्यन्तरिकाद्याः तथैव एवमेता
न्यपि चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिदण्डकसूत्राणि भवंति तथा चाह एवमेते चउवीसं चउवीसा दंडगा भाणियव्वा एवं तु पदर्शितेन प्रकारेण अत्रापि वैक्रियस
मुद्घातविषयाण्यपि चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिसंख्यानि चउवीसा इति चतुर्विंशतिस्थानपरिमाणानि दण्डकसूत्राणि वक्तव्यानि संप्रति तैजससमुद्घात
मतिदिशन्नाह ॥ तेयगा इत्यादि तैजससमुद्घातो यथा मारणान्तिकसमुद्घातस्तथा वक्तव्यः किमुक्तं भवति स्वस्थाने एकोत्तरिकया स वक्तव्यः इति २४५

नवरं यस्य नास्ति न संभवति तैजससमुद्घातस्स न वक्तव्यः तत्र नैरयिकपृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुरिन्द्रियेष्वसंभवतीति न वक्त
व्यः शेषेषु तु वक्तव्यः स चैवं एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया तेयसमुग्घाया अतीता गोयमा नत्थि केवइया पुरेक्खडा
गोयमा नत्थि एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स असुरकुमारत्ते केवइया तेयसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ
नत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा इत्यादि स्वयं वक्तव्यं विशेषमुपदर्शयं परिभावनी
यं अत्रापि सूत्रसंख्यामाह एवमित्यादि एवं मारणांतिकसमुद्घातगतेन कृतेन सर्वथानिषेधरूपेण एतेऽपि तैजससमुद्घातगतान्यपि चतुर्विंशति
श्चतुर्विंशतिका दंडका भणितव्याः संप्रत्याहारकसमुद्घातं चिंतयन्नाह ॥ ए गमेगस्स णमित्यादि इह सर्वस्य मनुष्यत्ववर्जितायामतीता जघ
न्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वारः पुरस्कृता जघन्यत एको वा द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वारः शेषेषु स्थानेषु अतीताः पुरस्कृताश्च प्रतिषेद्ध
व्याः मनुष्यस्य मनुष्यत्वचिन्तायामतीताः पुरस्कृताश्च जघन्यत एको। द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतश्चत्वारः कारणं प्रागेवो
क्तं अत्रापि सूत्रसंख्यामाह एवमित्यादि एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते। आहारकसमुद्घातविषया अपि चतुर्विंशतिकाश्चतुर्विंशतिसंख्या
का दंडका वक्तव्याः किमुक्तं भवति यावद्वैमानिकस्य वैमानिकत्व विषयं सूत्रं तावदिदं एगमेगस्स णं भंते वेमाणियस्स वेमाणिय
त्ते केवइया आहारगसमुग्घाया अतीता गोयमा नत्थि केवइया पुरेक्खडा गोयमा नत्थि इति अधुना केवलिसमुद्घातमभिधित्सुराह ॥ एगमे
गस्स णं भंते इत्यादि अत्राप्ययं तात्पर्यार्थः सर्वेष्वपि स्थानेषु मनुष्यत्ववर्जितेषु चिन्तायामतीताः पुरस्कृताश्च प्रतिषेद्धव्या मनुष्यत्ववर्जेषु मनुष्य
त्वचिन्तायामप्यतीताः प्रतिषेध्याः पुरस्कृतस्तु कस्याप्यस्ति कस्यापि नास्ति यस्याप्यस्ति तस्याप्येक एवेति वक्तव्यः मनुष्यस्य मनुष्यत्वचिन्तायामतीतः कस्याप्य
स्ति कस्यापि नास्ति यस्याप्यस्ति तस्याप्येक एव तत्र प्रश्नसमये केवलिसमुद्घातारूढं केवलिनमधिकृत्य पुरस्कृतोऽपि कस्याप्यस्ति कस्या
पि नास्ति यस्याप्येक इति वक्तव्यं अत्रापि सूत्रसंख्यामाह एवमित्यादि एवमुपदर्शितेन प्रकारेण एते केवलिसमुद्घातविषया अपि चतुर्विंशतिश्च

प्रज्ञापवृत्तिः॥

तुर्विंशतिकादंडकाः भवंति तावदेवं सर्वसंख्यया एकत्वविषयाणां चतुर्विंशतिदंडकानां ... कं सूत्रं एतावत्संख्याका एवं पृथक्त्वविषयाण्
पि भवन्ति एवं तितान् कषायादिदंडकचतुष्टयं सूत्र ७ नेरइयाणमित्यादि नैरयिकाणां द्वितीयवेदनासमुद्घाताः ... प्रदं तस्यैवं सर्वं प्रकलमती संक्ल
म वधिक्रमाय अस्य सनत्वं नैरयिका ... सतां समुदाये तु सर्वसंख्यया क्रियान्तरेण वेदनासमुद्घाताः अतीताः अनंता भाविनो केषांचिदस्ति केषांचिन्नास्ति ... अनंताः बहूनामनंतक
ालम संव्यवहारराशेरुद्वृत्तानां क्रियंतः पुरस्कृता एतावत् ... सर्वां ... कदाचित् संख्याताः कदाचिदसंख्याताः कदाचिदनंताः ... इति नव
वानाद्य प्रोतमनंता बहूनामनंतत्वात् एवं ... मित्यादिना एवं भुक्तप्रकारेण असुरकुमारादिषु स्थानेषु क्रमेण तावद्व
क्तव्यं यावद्वैमानिकत्वविषयं सूत्रं तत्र च नेरइ... नंतावमाणियत्ते केवइ याव ... समुग्घाया अतीता? गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खड
? गोयमा अणंता इति अतीता अनंताः प्रतीताः सर्वसांव्यवहारिकजी ... वैः प्रायः अनंतशो वैमानिकत्वस्य प्राप्तत्वात् पुरस्कृता अनंताः
प्रथमसमयता विना नैरयिकाणां मध्ये बहूनामनंताशो वैमानिकत्वस्य ... प्राप्स्यमानत्वात् एवमपांतरालवर्तिष्वप्यसुरकुमारादिस्
थानेषु भावनीया यथा च नैरयिकाणां नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतिदंडक ... क्रमेणातीताः पुरस्कृताश्च वेदनासमुद्घाता भणितास्तथा एवं सर्वेषा
मानाम सुरकुमारादीनां भणितव्याः कियद्दूरं यावद्वैमानिकानां वै ... मानिकत्वे वैमानिकत्वविषयास्ते च एवं वेमाणियाणं भंते वेम
ाणियत्ते केवइया वेयणासमुग्घाया अतीता? गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा? गोयमा अणंता इत्येवं कषायमरणवैक्रियतैजससमुद्घाता अ
पि नैरयिकादीनां वैमानिकपर्यवसानानां सर्वेष्वपि नैरयिकत्वादिषु स्थानेषु चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण वक्तव्याः तथा चाह एवं जाव वेयणासमुग्घा
ए तथा ते न प्रकारेण कषायादिसमुद्घाता अपि वक्तव्या यावत्तैजससमुद्घाताः किमविशेषेण वक्तव्या नेत्याह नवरमित्यादि नवरमुपयुज्योपयु
ज्य वक्तव्या सर्वं सूत्रं संबुद्ध्य तत्र यत्र कस्मिन्नुक्त भवति येषां समुद्घातानां तत्र तत्र वाच्याः अतीताः पुरस्कृताश्च अनंता वक्तव्याः जघन्यतः एकः स्थानेषु प्रतिषेध्या एतादेव विविच्य
नार उसा सघी त्यादि यस्य जीवस्य नैरयिकादेः असुरकुमारादेश्च संति वैक्रियतैजससमुद्घाता स्तस्य वक्तव्याः शेषेषु पृथिव्यादिषु स्थानेषु प्र ॥२४६॥

तिषेद्धव्या इति सामर्थ्याल्लभ्यं कषायमारणांतिकसमुद्घाताः पुनः सर्वत्रापि वेदनासमुद्घातवदविशेषेणातीताः पुरस्कृताश्चानंता वक्तव्याः नवु
क्रापि निषेद्धव्याः संप्रत्याहारकसमुद्घातविषयं सूत्रमाह सूत्र ७ नेरइयाणमित्यादि आहारकसमुद्घातो ह्याहारकलब्धौ सत्यामाहारकशरी
रप्रारंभकाले भवति नान्यथा आहारकलब्धिश्चोपजायते चतुर्दशपूर्वाधिगमे सति चतुर्दशपूर्वाणां चाधिगमो मनुष्यावस्थायां न
शेषास्ववस्थास्विति मनुष्यवर्जेषु त्रयोविंशतिस्थानेषु स्वस्थाने परस्थाने वाहारकसमुद्घातानां प्रतिषेधः मनुष्यावस्थायामपि सर्वमतीता
असंख्येयाः प्रथमसमयता विना नारकाणां मध्ये बहूनामसंख्यानां नारकाणां पूर्वं तदा तदा मनुष्यत्वं प्राप्याधिगतचतुर्दशपूर्वाणां प्रात्
कं सकृत् द्विस्त्रिर्वा कृताहारकसमुद्घातत्वात् पुरस्कृता अपि असंख्येयाः प्रथम ... समयता विना नारकाणां मध्ये बहूनामसंख्येयानां नारके
नैरकादुद्धृत्यानंतर्येण पारंपर्येण वा तदा तदा मनुष्यत्वमवाप्य चतुर्दशपूर्व ... वाप्यमीतया प्रत्येकमाहारकसमुद्घातानामेकवारं द्वि
स्त्रिश्चतुर्वा करिष्यमाणत्वात् एवं जाव वेमाणियाणमिति नैरयिक ... रणां चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतायां उक्ता एवमसु
रकुमारादीनामपि प्रत्येकं चतुर्विंशतिदंडकद्वारेण तावद्वक्तव्यं यावद् ... वैमानिकानां केवलं यत्रास्ति विशेषस्तद्दर्शयति न
वरमित्यादि नवरं वनस्पतिकायानां मनुष्यत्वचिंतायामतीताः पुरस्कृताश्च प्रत्येक ... मनंता वक्तव्याः अनंतानां पूर्वमधिगतचतुर्दशपूर्वाणां यथा
योगमेकवारं द्विस्त्रिर्वा कृताहारकसमुद्घातानां वनस्पतिषु वर्तमानत्वात् अनंतानां च वनस्पतिकायादुद्धृत्यानंतर्येण पारंपर्येण वा मनुष्यत्वमवाप्य
यथायोगमेकवारं द्विस्त्रिश्चतुर्वा आहारकसमुद्घातानां निर्वर्तयिष्यमाणत्वात् मनुष्याणां मनुष्यावस्थायामतीताः पुरस्कृताश्च स्यात् सं
संख्येयाः स्यादसंख्येया इति तत्र तावदतीतान् प्रथमसमयता विनः तत्कथं भाव्यते ... संख्येयत्वमनागमत ... प्रमाणत्वात् ततो विवक्षित
प्रथमसमयतां विना मनुष्येषु कदाचित् संख्याताः कदाचिदसंख्याताः प्रत्येकमेकवारं द्विस्त्रिश्चतुर्वा कृताहारकसमुद्घाताः
प्राप्यन्ते एवमसंख्येयाः ... एवं पुरस्कृता इत्यादि एवमुक्तेन प्रकारेणैते आहारकसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिकादंडका वक्तव्याः संप्रति केवलिसमुद्घातविषं

२

यति च नेरइयाणमित्यादि केवलिसमुद्घाताः मनुष्यावस्थायां वर्त्तिनः शेषास्ववस्थासु न कृतकेवलिसमुद्घातः संसारापर्यवसितकेवलिसमुद्घा-
तानंतरमंतर्मुहूर्त्तेनावश्यं निर्वृतिः अथ सप्तदशधिगमात् तेतानारकाणां मनुष्यवर्जासु शेषासु मनुष्यवर्जास्ववस्थासु तेनाः पुरस्कृताश्च केवलिसमुद्घाता अ-
तीतपष्ठ्या मनुष्यावस्थायामप्यतीताः प्रतिषेद्धव्याः कृतकेवलिसमुद्घातानां नरकगमनाऽसंभवात् न चाविनष्टनित्यतिष्ठ समयताविनामप्यव-
ष्टानामसंख्येयानां नारकाणां मुक्तिपदगा प्यवात् तत पुरस्कृताश्च संख्येया इत्यक्षरपदं मित्यादि यथा नैरयिकाणां केवलिसमुद्घातविंताक्त
तावदसुरकुमारादीनामपि कर्त्तव्या यावत् वत्तु वैमानिकानामत्रैव विशेषमाह नवरं मित्यादि नवरं वनस्पतिकायिकानां मनुष्यावस्थावि-
तायामतीताः प्रतिषेधव्याः कृतकेवलिसमुद्घातानां संसारवासात् पुरस्कृतास्तु अनंता वाच्याः अनन्तसमयेनाविनावनस्पतिकायिकानामवस्थानेन
रमनंतानां वनस्पतिकायादुद्धृत्यानंतरपर्येण पार्यंते वा कृतकेवलिसमुद्घातानां सिध्यमानत्वात् मनुष्याणां मनुष्यावस्थावि-
यामतीताः कदाचित् संति कृतकेवलिसमुद्घातानां सिद्धवनावादत्र घातवाद्यपि केवलिसमुद्घातप्रतिपत्तेः यदापि संति
तदापि जघन्यतः एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः शतपृथक्त्वं पुरस्कृताः स्यात्संख्येयाः स्यादसंख्येयाः असमयेनाविना मनुष्याणां
शुष्मक दाचित् संख्यातानां कदाचिदसंख्यातानां यथायोगमानंतरपर्येण पारंपर्येण कृतकेवलिसमुद्घातानां सिध्यमानत्वात् तत्र सर्वसं-
ख्यामाह एवमुक्तेन प्रकारेण एते केवलिसमुद्घातविषयाश्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिका दंडकाः सूत्रमव विवक्षया पष्ठावुरः स्मर्त्तव्याः
क्रियदूरं यावदित्याह वैमानिकानां वैमानिकत्वविषये यावत् वेदवैमाणियाणं वेमाणियत्ते केवइया केवलिसमुग्घाया अतीता
इत्यादि यावत् केवइया पुरक्खडा इत्यादि अत्र च वैमानिकत्वादि नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यवसानेषु कर्तव्ये विशिष्टेषु बहु विशिष्टेषु च ब-
हुलावेदनादिसमुद्घातसंभवासंभवत्वेर स्परेसां प्रमाणप्ररूपणा संप्रति तेन समुद्घातेन समुद्घातेन समुद्घतानामेव परस्परमल्पबहुत्व-
माह च एएसि णमित्यादि एतेषां यथायोगं समवहतानां च निरूपितानां नारदंतसातात् जीवानां वेदनासमुद्घातेन यावत्केवलि-

२४७

लिसमुद्घातेन समवहतानामसमवहतानां च मध्ये कतरे कतरेभ्योऽल्पाः अल्पाः कतरे कतरेभ्यो बहुकाः संख्येयासंख्येयादिगुणतया अथवा
ताः कतरे कतरैस्तुल्याः समसंख्याकाः अत्रार्थे सूत्रेविनश्चितपरिणामः स्वयं योजनीयाः कतरे कतरेभ्यो विशेषाधिकाः मनागधिकाः वाशब्दाः सर्वेऽपि विकल्पा-
र्थाः भगवानाह गौतम सर्वस्तोका जीवा आहारकसमुद्घातेन समुद्घताः आहारकशरीरिणां हि कदाचिदिह लोके षण्मासान् यावदंतरमत्यपि नवं
ति तदापि जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः सहस्रपृथक्त्वं केवलमाहारकसमुद्घात आहारकशरीरप्रारंभकाले नान्यदा ततः स्तोका एव
युगपदाहारकसमुद्घाताः प्राप्यंते इति सर्वस्तोका आहारकसमुद्घातेन समुद्घताः तेभ्यः केवलिसमुद्घातेन समुद्घताः संख्येयगुणाः तेषाम-
ककालं शतपृथक्त्वेन प्राप्यमाणत्वात् यद्यप्याहारकशरीरिणः सहस्रया समकालं सहस्रपृथक्त्वमानाः प्राप्यंते तथाप्याहारकसमुद्घातसंभ-
वात् एककालमतिस्तोकाः प्राप्यंते इति न ततः केवलिसमुद्घातसमवहतानां संख्येयगुणत्वविरोधः केवलिसमुद्घातेभ्यस्ते-
जससमुद्घातेन समवहताः असंख्येयगुणाः पंचेंद्रियतिर्यग्योनिकानामपि मनुष्याणां देवानामपि च तैजससमुद्घात-
संभवात् तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणाः नारकवातकायिकानामपि वैक्रियसमुद्घातसंभवात् वातका-
यिकाश्च वैक्रियलब्धिमंतोऽतिस्तोकाः किंतु देवेभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः कथमेतदिति चेदुच्यते इह बादरपर्याप्तवायुकायिकाः स्थलचर
पंचेंद्रियेभ्यः संख्येयगुणमहादंडके तु पठितत्वात् स्थलचरपंचेंद्रियाश्च देवेभ्योऽप्यसंख्येयगुणाः ततोऽन्येऽपि बादरपर्याप्तवायुकायि-
कानामसंख्येयभागमात्रस्य वैक्रियलब्धिसंभवो यतश्चोक्तं तिष्ठंतावद्राशीनां वायुवर्जानां वैक्रियलब्धिरेव न बादरपज्जत्ताणं पि संखेज्जइभागमेत्ताणं ति तथापि सं-
ख्येयानां भागमात्रा वैक्रियलब्धिमंतो देवेभ्योऽप्यसंख्येयगुणा भवंति ततो नैरयिकाणां वायुकायिकानां च वैक्रियसमुद्घातसंभवाद् उपपद्यते
तैजससमुद्घातसमुद्घतेभ्यो वैक्रियसमुद्घातेन समुद्घता असंख्येयगुणाः तेभ्योऽपि मारणांतिकसमुद्घातेन समुद्घता अनंतगुणाः कथमिति चेदुच्यते इह
निगोदजीवानामनंतानामसंख्येयो भागः सदा विग्रहगतौ वर्तमानः प्राप्यते तत्र च प्रायो मारणांतिकसमुद्घातसमुद्घता इति सर्वेभ्योऽनंतगुणाः

तेभ्योपि कषायसमुद्घातसमुद्धता असंख्येयगुणा निगोदजीवानामेवानन्तानां विग्रहगत्यापन्नेभ्योऽसंख्येयगुणानां कषायसमुद्घातसमुद्धतानां सदा
प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योपि वेदनासमुद्घातसमुद्धता विशेषाधिकाः तेषामेव निगोदजीवानामनन्तानां कषायसमुद्घातसमुद्धतेभ्यो मनाक् विशेषाधि-
कानां सदा वेदनासमुद्घातसमुद्धततया प्राप्यमानत्वात् तेभ्योऽप्येकेनापि समुद्घातेनासमुद्घातेनासमुद्धता असंख्येयगुणा वेदनाकषायमरणसमुद्घा-
तसमुद्धतेभ्यो निगोदजीवानामेवासंख्येयगुणानामसमवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् संप्रत्येतदेवाल्पबहुत्वं जीवविशेषणं नैरयिकादिषु चतुर्विं-
शतिदंडकक्रमेण यथायोगं विवक्षितं विस्पष्टमाह नेरइयाणमित्यादि इदं सूत्रं सुगमत्वान्नाह सर्वस्तोका नैरयिका मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्धता मारणा-
न्तिकसमुद्घातो मरणकाले भवति मरणं च स्तोकजीवानां कदाचित्कं । यतिस्तोकानां तेन सर्वेषां म्रियमाणानामपि विशेषेण मारणान्तिकस-
मुद्घातः किंतु कतिपयानां समोहया वि म्रियंते असमोहया वि म्रियंते इति व- चनात् सर्वस्तोका मारणान्तिकसमुद्घातसमुद्धताः तेभ्योपि वैक्रि-
यसमुद्घातसमुद्धताः असंख्येयगुणाः सप्तस्वपि पृथिवीषु प्रत्येकं न- रकाणां परस्परं वेदनादीरणाय निरंतरमुत्तरवैक्रियसमारंभ-
संभवात् तेभ्योपि कषायसमुद्घातसमुद्धताः संख्येयगुणाः उ- त्तरवैक्रियानामकृतोत्तरवैक्रियाणां च सर्वसंख्ययोत्तरवैक्रि-
यशरीरेभ्यः संख्येयगुणानां कषायसमुद्घातसमुद्धतानां सदा प्राप्यमा- णत्वात् तेभ्योपि वेदनासमुद्घातसमुद्धताः संख्येयगुणाः प्रायो
नैरयिकाणां परमाधार्मिकोदीरितपरस्परोदीरितवेदनाभिघातात् बहूनां सदा समुद्धतत्वेन प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योप्येकेनापि समुद्घातेनासमवहताः
संख्येयगुणाः वेदनासमुद्घातमंतरेणापि बहूनां सामान्यतो वेदनासद्भावात् संप्रत्यसुरकुमाराणामल्पबहुत्वमाह । एएसिणमित्यादि
प्रश्नसूत्रं सुगमं भगवानाह गोयमा सव्वत्थोवा असुरकुमारा तेजससमुद्घातसमुद्धताः तैजससमुद्घातो हि अतितीव्रकोपावेशात् विक्रमे विक्र-
वति ततस्तेन समुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणाः पर्युद्धातादौ बहूनां वेदनासमुद्घातेन समुद्धतानां प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योपि कषायसमुद्घातेन समुद्ध-
ताः संख्येयगुणाः येन तेन वा कारणेन बहूनां कषायसमुद्घातगमनभावात् तेभ्योपि वैक्रियसमुद्धताः संख्येयगुणाः परिचारणाद्यनेक

निमित्तमपि बहूनामुत्तरवैक्रियकरणानंतरसंभवात् तेभ्योऽप्यसमवहता असंख्येयगुणाः बहूनामुत्पन्नजातीनां सुखसागरावगाढानां सर्वात्म-
भ्यः संख्येयगुणानामेकेनापि समुद्घातेनासमवहतानां सदा लभ्यमानत्वात् एवमित्यादि यथासुरकुमाराणामल्पबहुत्वमुक्तं एवं सर्वेषां भवनप-
तीनां यावत् स्तनितकुमाराणामिति पृथिवीकायिकगतमल्पबहुत्वमाह पुढविणमित्यादि अत्र कषायसमुद्घातसमुद्धतानां वेदनास-
मुद्घातसमुद्धतानां च संख्येयगुणत्वमसमवहतानां चासंख्येयगुणत्वं भावनीयं सुगमत्वात् एवमित्यादि पृथिवीकायिकगतेन प्रका-
रेणाल्पबहुत्वं तावद्वक्तव्यं यावद्वनस्पतिकायिकाः वायुकायिकान् प्रति विशेषमभिधित्सुराह नवरमित्यादि नवरं वातकायिकानामल्प-
बहुत्वचिंतायामेवं वक्तव्यं सर्वस्तोका वातकायिका वैक्रियसमुद्घातेन । समुद्घाता बादरपर्याप्तसंख्येयभागस्य वैक्रियलब्धिसंभवात् ते-
भ्योपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणाः पर्याप्तापर्या- प्तसूक्ष्मबादरभेदभिन्नानां सर्वेषामपि वातकायिकानां मरणसमु-
द्घातसंभवात् तेभ्योपि कषायसमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगु- णाः सकलसमुद्घातगतवातकायिकापेक्षया स्वभावस्था-
नां वातकायिकानां बहुलावस्थात् एवं संख्येयगुणतया प्राप्यमाणत्वात् । द्वीन्द्रियसूत्रे सर्वस्तोका द्वीन्द्रिया मारणान्तिकसमुद्घातेन समुद्ध-
ताः प्रतिनियतानामेव प्रत्यासन्नमरणसद्भावात् तेभ्योपि वेदनासमुद्घा- तेन समुद्धता असंख्येयगुणाः शीतातपादिसंपर्कतः प्रभूता-
नां वेदनासमुद्घातसंभवात् तेभ्यः कषायसमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणाः अतिप्रभूततराणां लोभादिकषायसमुद्घातभावात् तेभ्यो-
प्यसमवहताः संख्येयगुणाः एवमित्यादि एवं द्वीन्द्रियगतेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावच्चतुरिंद्रियाः तिर्यक्पंचेंद्रियसूत्रे सर्वस्तोकास्तैजससमु-
द्घातेन समुद्धताः कतिपयानामेव तेजोलब्धिभावात् तेभ्यो वेदनासमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणाः तेभ्योपि वैक्रियसमुद्घातेन समव-
हता असंख्येयगुणाः प्रभूतानां वैक्रियलब्धिभावात् तेभ्योपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणाः संमूर्छिमजलचरस्थलचरा-
णामपि सर्वेषां वैक्रियलब्धिरहितानां प्रत्येकं सर्वात्मीयेभ्यः संख्येयगुणानां केषांचिन्मण्डूकानामपि वैक्रियलब्धिमतां च मरणसमुद्घातसंभवा-

नुतात्स्यापि वेदनासमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणाः म्रियमाणाञ्जीवाननपेक्ष्य अम्रियमाणानामसंख्येयगुणानां वेदनासमुद्घातेनावाप्
तेभ्यः कषायसमुद्घातेन समुद्धताः संख्येयगुणाः तेभ्योऽप्यसमवहताः संख्येयगुणाः अत्र भावना प्रागिव सम्यग्भावनीया सर्वस्तोका आहारकसमु
द्घातेन समुद्धता अतिस्तोकानामेककालमाहारकशरीरप्रारम्भसंभवात् तेभ्यः केवलिसमुद्घातेन समुद्धताः संख्येयगुणाः शतपृथक्त्वसंख्यया
प्राप्यमाणत्वात् तेभ्यस्तैजससमुद्घातेन समवहताः संख्येयगुणाः शतसहस्रसंख्यया तेषां प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योऽपि वैक्रियसमुद्घातेन समुद्धताः
संख्येयगुणाः कोटीसंख्येयगुणाः कोटीसंख्यया लभ्यमानत्वात् तेभ्योऽपि मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणाः संमूर्छिममनु
ष्याणामपि तत्र भावात् तेषां चासंख्येयत्वात् तेभ्योऽपि वेदनासमुद्घातेन समुद्धता असंख्येयगुणा म्रियमाणेभ्योऽपेक्ष्यासंख्येयगुणानामम्रि
यमाणानां तथाभवसंभवात् तेभ्यः कषायसमुद्घातेन समुद्धताः संख्येयगुणाः प्रभूततराणां तेषां प्राप्यमाणत्वात् तेभ्योऽप्यसमवहता असं
ख्येयगुणाः संमूर्छिममनुष्याणामल्पकषायाणामुत्कटकषायिभ्यः संख्येयगुणानां सदा लभ्यमानत्वात् व्यन्तरज्योतिष्कवै
मानिकाः यथा असुरकुमाराः तथा वक्तव्याः तदेवमुक्तं समुद्धतासमुद्धतविषयमल्पबहुत्वमधुना कषायसमुद्घातगतां विशेषवक्तव्यतां
प्रतिपिपादयिषुराह ॥ कइ णमित्यादि इदं सामान्यतः कषायसमुद्घातविषयं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमगतेषु सूत्रं सुप्रतीतं संप्रत्येकैकस्य नैरयि
कादेश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण वैमानिकपर्यवसानस्य तद्वक्तव्यतामाह ॥ एगमेगस्स णमित्यादि अत्रातीतसूत्रं सुप्रतीतं पुरस्कृतसूत्रे कस्सइ अ
त्थि कस्सइ नत्थि यो नारकभवपर्यन्तवर्तमानः स्वल्पकालस्त एव वाल्पकषायः कषायसमुद्घातमन्तरेण कालं कृत्वा नरकादुद्वृत्तो मनुष्यभवं प्राप्य कषायस
मुद्घातमगत एव सेत्स्यति तस्य नास्ति पुरस्कृत एकोऽपि कषायसमुद्घातो यस्यापि स्युस्तस्य जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कृष्टपदे तु कषायसमुद्घात
गामिनो वेदितव्याः उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनन्ता वा तत्र संख्येयकालं संसारावस्थायिनः संसारावस्थायिनः संख्येया असंख्येयकालमसं
ख्येया अनन्तकालमनन्ताः एवमसुरकुमारादिक्रमेण तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकस्येत्यादि एवं चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण मानादिकषायसमुद्घाता

श्चावक्तव्या यावल्लोभसमुद्घातः एवमेते चत्वारश्चतुर्विंशतिदण्डकालापका इति एतच्चैकैकनैरयिकादिविषयमुक्तमसंप्रत्येतानेव चतुर्विंशतिदण्ड
कानुसंकलनानारकादिविषयानाह ॥ नेरइयाणमित्यादि अतीतसूत्रं सुप्रतीतं पुरस्कृतसूत्रे अनन्ताः प्रश्नसमयभाविनां नारकाणां मध्ये बहूनामनन्तकाल
संस्थायित्वात् एवं नैरयिकालापकन्यायेन तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकानां यथा चैष क्रोधसमुद्घातश्चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेणोक्त एवं मानादिसमुद्घाता
अपि तावद्वक्तव्या यावल्लोभसमुद्घात एवमेतेऽपि सकलनारकादिविषयाश्चत्वारश्चतुर्विंशतिदण्डकालापका इति सांप्रतमेकैकस्य नैरयिकादेर्नैरयिका
दिषु तावद्वर्तमानस्य कति क्रोधसमुद्घाता अतीताः कति वा भाविन इति निरूपयितुकाम आह ॥ एगमेगस्स णमित्यादि एकैकस्य भदन्त ने
रयिकस्य विवक्षितप्रश्नसमयकालात् सर्वं सकलमतीतं कालमवधीकृत्य यदा तदा नैरयिकत्वं प्राप्तस्य सतः सर्वसंख्यया कियन्तः क्रोधसमु
द्घाता अतीता गौतमाह ॥ अनन्ताः नरकमतीत्यनन्तशः प्राप्तत्वात् एकैकस्मिंश्च नरकभवे जघन्यपदेऽपि संख्येयानां
क्रोधसमुद्घातानां भावात् एवं पुरः इत्यादि एवमुपदर्शितेन प्रकारेण यावद्वेदनासमुद्घातः प्राग्भणितस्तथा क्रोधसमुद्घाता
अपि भणितव्याः कथं भणितव्या इत्यादि निरवशेषं क्रियाविशेषणमेतत्समासान्तोऽयमर्थः कियद्दूरं यावद्भणितव्यमित्याह यावद्वैमा
निकस्य वैमानिकत्व इत्यादि आलापकं यावदित्यर्थः स चैवं वक्तव्यः [illegible] पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि
इ जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवमसुरकुमारत्ते जाव वेमाणियत्ते एगमेगस्स णं भंते असुरकुमारस्स ने
रइयत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अईया गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता एगमेगस्स णं भंते असुर
कुमारस्स असुरकुमारत्ते केवइया कोहसमुग्घाया अईया गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो
वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवं नागकुमारत्ते जाव वेमाणियत्ते एवं जहा असुरकुमारस्स तहा नेरइयाइवेमाणियपज्जवसाणेसु भणिया तहा ना
गकुमारादीया सट्ठाणपरट्ठाणेसु भणियव्वा जाव वेमाणियत्ति अस्यार्थः [illegible] एकैकस्य नारकस्यासंसारमाश्रित्यानन्तकालमया

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

दावृत्या नैरयिकत्वेनाविनः संतः सर्वसंख्यया पुरस्कृताः क्रोधसमुद्घाता न गावाताः कस्मादित्यादि यस्त्वासन्नमरणः क्रोधसमुद्घातमनासा
द्यैव तिर्यङ्मरणानन्तरकाद्वृत्तः सेत्स्यति तस्य नास्ति नैरयिकत्वेनाविनः क्रोधपुरस्कृतः क्रोधसमुद्घातः शेषस्य तु संति जघन्यत एको द्वौ वा त्रयो वा उ
त एको द्वौ त्रयो वा एवं क्रोधसमुद्घातविषये नरकावासान्तरकेषु समानता वक्तव्या नरकान्तरादिष्वप्यन्यादि जघन्यपदे संख्येयाः प्राप्यन्ते नैर
यिकाणां क्रोधसमुद्घातप्रचुरत्वात् उत्कर्षतः संख्येया वा असंख्येया वा अनंता वा तत्र सकृन्नरकगत्वा जघन्यस्थितिकेषूत्पद्यमानस्य संख्येया अनेक
बायदि वा दीर्घस्थितिकेषु सकृदपि तूत्पद्यमानस्य असंख्येयाः अनंतशस्तूत्पद्यमानस्यानंताः एवमित्यादि एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण असुरकुमारत्वेन
ट नंतरं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकत्वे विषयसूत्रं नस्थिवं एगमेगस्स णं भंते वेमाणियस्स केवइया कोहसमुग्घाया
अईया गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि क स्सइ नत्थि जस्स अत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्को
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा इत्यादि तात्पर्यं भाव्यं अती तचिंतायामनंता अनंतशो वैमानिकत्वस्य प्राप्तत्वात् पुर
स्कृतचिंतायां योऽनंतरभवे वैमानिकत्वं वा दृष्ट्वा मोक्षं प्राप्स्यति तस्य स्यति अवाप्तव्यापरंपरया सकृद्वैमानिकत्वेन क्रोधसमुद्घात
गंता तस्यैको द्वौ पुरस्कृतः क्रोधसमुद्घातो वैमानिकत्वेन विद्यते यस्तु सकृत् वैमानिकत्वं प्राप्तः सन्न सकृदेव क्रोधसमुद्घातं यास्यति तस्य जघन्य
त एको द्वौ वा त्रयो वा शेषस्य संख्यातान् वारान् वैमानिकत्वं प्राप्स्यतः संख्येया असंख्येयान् वारान् असंख्येयाः अनंतान् वारान् अनंताः एगमेग
स्स णमित्यादि सूत्रसंदर्भः गोयमा अणंता इति अनंता वारा नैरयिकत्वप्राप्तस्य एकैकस्मिंश्च नैरयिकत्वे जघन्यपदेऽपि संख्येयानां क्रोधसमु
द्घातानां नावा पुरस्कृताः कस्यचिन्नास्ति किंचिद्भवति योऽसुरकुमारत्वादुद्वृत्तोऽनंतरं परंपरया वा मनुष्यभवमवाप्य सेत्स्यति त
स्य नैरयिकत्वावस्थाभाविनः पुरस्कृताः क्रोधसमुद्घाता न संति नैरयिकत्वावस्थाया एवासंभवात् यस्तु तत्र वा इदं संसारपर्यन्तनरकगामी तस्य संति तस्या
पि कस्यचित् संख्येयाः कस्यचिदसंख्येयाः कस्यचिदनंताः सकृज्जघन्यस्थितिकेषु नरकेषु समुत्पत्स्यमानस्य जघन्यपदेऽपि संख्ये २७७

यादशापि सकृत्समुत्पत्स्यमानस्यापि दीर्घस्थितिकानां संख्येयानां क्रोधसमुद्घातानां लाभात् क्रोधबहुलत्वान्नारकाणामसकृद्दीर्घस्थितिषु सकृदागमनात् संख्ये
याः अनंतवारान्नरकगमनेऽनंताः तथा एकैकस्यासुरकुमारत्वे स्थितस्य सतः सकलमतीतकालमधिकृत्य कियंतः क्रोधसमुद्घाता अतीताः भग
वानाह अनंताः अनंतशः असुरकुमारत्वस्य प्राप्तत्वात् प्रतिभवं च क्रोधसमुद्घातस्यापि लाभात् पुरस्कृतचिंतायां कस्यापि संति यस्य तु कालांतरे
सुरकुमारत्वपरिहारेण तस्य नास्ति क्रोधसमुद्घातोऽपि तत उद्वृत्तो न पुनरसुरकुमारत्वं यास्यति तस्य न संति यस्तु सकृदसुरकुमारगामी तस्य जघन्यपदे ए
को द्वौ वा त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वारानसुरकुमारत्वगामिनः संख्येया असंख्येयान् वारान् असंख्येया अनंतान् वारान् अनंताः एवं चतुर्विंशतिदंडकक्रमे
ण नागकुमारादिषु स्थानेषु असुरकुमारस्य निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानि कत्वे तथा चाह एवं नागकुमारत्वेऽपीत्यादि तदेवमसुरकुमारस्य क्रोधस
मुद्घातस्थितिः संप्रति नागकुमारादिष्वतिदेशमाह एवमित्यादि एवमसुर नतोऽभिलापाभिलापेन प्रकारेण यथा चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण
असुरकुमारा नैरयिकादिषु वैमानिकपर्यवसानेषु स्थानेषु समानाग कुमारादयो समस्तेष्वपि स्थानेषु भावनीया यावद्वै
मानिकस्य वैमानिकालापकः एवमेतानि नैरयिकचतुर्विंशतिदंडकादिसूत्राणि णि वैमानिकचतुर्विंशतिदंडकपर्यवसानानि चतुर्विंशति सू
त्राणि वदितव्यानि तदेवं चतुर्विंशतिदंडकसूत्रेः क्रोधसमुद्घातस्थितिः संप्र तिचतुर्विंशतिदंडकसूत्रेः क्रोधसमुद्घातस्थितिः संप्रति चतुर्विंशतौ
चतुर्विंशतिदंडकसूत्रेषु मानसमुद्घातमायासमुद्घातलोभसमुद्घातानतिदिशन्नाह त माणसमुग्घाए मायासमुग्घाए य निरवसेसं जहा मारणांति
यसमुग्घाए इति मारणांतिकसमुद्घातेनाभिहितं सूत्रं तथामीसमुद्घाता अपि वक्तव्याः तथा च एगमेगस्स णं भंते नेरइ
यस्स नेरइयत्ते केवइया माणसमुग्घाया अईया गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को
वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवमसुरकुमारत्तेऽवि णवरं एगमेगस्स णं भंते असुरकुमारस्स नेरइ
यत्ते केवइया माणसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा

तिय्यिवा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवं नागकुमारत्ते जाव वेमाणियत्ते एवं जहा असुरकुमाराणं नेरइयाइं वेमाणियपज्जवसाणे
सुत्ते भणिया तहा नागकुमाराइया सट्ठाणपरट्ठाणेसु भाणियव्वा जाव वेमाणियस्स वेमाणियत्ते अस्यायमर्थः अतीतसूत्रं सुगमं वर्त्तमाने तु सुप्रतीतं नेर
यिकत्वादिस्थानानि प्राप्तोऽप्रतिपत्तिकमनंतत्वः प्राग्वत् पुरस्कृतचिंतायां वैवं नैरयिकः प्रश्नकाले हि वैक्रियसमुद्घातमंतरेण कालं कृत्वा नारकादिष्वनंतरं पं
चेंद्रियेषु वा मनुष्येषु वा समुत्पद्य सिद्ध्यति न स नरकमागतास्तस्य न संति पुरस्कृता मारणांतिकसमुद्घाताः यस्त्वसंख्येयं कालं नरकमागतस्य किं च ये म
न समुद्घातं गत्वा कालं करणेन नारकादिषु हैः तस्यापि हि एकः पुरस्कृतो मारणसमुद्घातः एवमन्यस्यापि द्वौ कस्यापि त्रयः संख्येया वा नरकमागतेः
: संख्येयाः असंख्येया वा नारान् असंख्येयाः अनंता वा नारान् अनंताः नेर। यिकस्यैवासुरकुमारत्वे पुरस्कृतचिंतायां सिद्धे नैवं नैरयिका नरका
दुद्धृत्यासुरकुमारत्वेनोत्पत्स्यते तस्य न संति पुरस्कृता मारणसमुद्घाताः यस्तु कंचनकालं ततस्तस्य एको द्वौ वा त्रयो वा संख्येया वा नारान्गंतुः
संख्येयाः असंख्येया वा नारान् असंख्येयाः अनंता वा नारान् अनंताः एवं तावद्। ज्ञातव्या यावद् वैमानिकत्वे पुरस्कृतचिंतासूत्रे चिंता
यां वेदनानां नारकादिषु स्थानेषु संख्येयमारणांतिकसमुद्घातमगत्वा स्थिते नस्य नास्त्येको पि पुरस्कृतो मारणसमुद्घातः सकृदेकवारं गतः स के
कवारं मारणसमुद्घातं यत्सकृदेकं गतः स प्रत्येकवारं मारणसमुद्घातं गतस्तस्य एकः एवं तस्य द्वौ त्रयः संख्येया वा नारान्गतः संख्येया वा नारान्
असंख्येया अनंता वा नारान् अनंताः यत्र रक्षा तिर्यक् वैमानिकत्वे भावना यथा असुरकुमारत्वे भावना नैरयिकस्य नैरयिकत्वादिषु चतुर्विंशतिस्थानेषु भ
वनाऽऽकृता तथा असुरकुमारादीनामपि वैमानिकपर्यवसानानां चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण कर्त्तव्या यथा च मारणसमुद्घातस्य चतुर्विंशतिसूत्राणि चतुर्विंशति
दंडकक्रमेण क्रमानिर्द्दिष्टानि मायासमुद्घातस्यापि चतुर्विंशतिसूत्राणि चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण वक्तव्यानि तथा एवं भाव्यं अधुना लोभसमुद्घातमति दर्शयति
हव लोभसमुद्घाता जहा कसायसमुद्घाता नवरं सव्वजीवा असुराई नेरइएसु लोभकसाएणं एगुत्तरियाए नेयव्वा एवं कसायसमुद्घातेकंसमा लोभ
कषायोपि वक्तव्यो नवरं तेषां सुरकुमारादीनां नैरयिकत्वे पुरस्कृतचिंतायां यायासंख्यया स्यादनंता इत्येकं सर्वदा सर्वजीवा असुरकुमारादयो नैरयिकेषु

पुरस्कृतचिंतायां चिंत्यमाना एकोत्तरिकया ज्ञातव्याः एकोत्तरस्य त्वाकाणकावि रक्तत्कं द्वौ त्रयो दिशास्याद् जितित्वारादिष्व्राकृतगणनया उत्कृष्ट
तो संख्येया इत्यादिरूपया एकोत्तरतया इत्यर्थः नैरयिकाणां निरंतिरायकः स्ववेदना नित्यं तत्रया नित्यमुद्दिश्यानां प्राया लोभसमुद्घात
स्यासंभवात् सूत्रालापकस्त्वेवं एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स नेरइयत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा
कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा अणंता वा एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स असुरकुमारत्ते के
वइया लोभसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय अ
संखेज्जा सिय अणंता एवं जाव नेरइयस्स थणियकुमारत्ते एगमेगस्स णं नेरइयस्स पुढविकाइयत्ते केवइया लोभसमुग्घाया
अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि। कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि एगो वा दो वा तिन्नि वा उ
क्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवं जाव मणूसत्ते जहा असुरकुमारत्ते एगमेगस्स णं भंते नेरइयस्स
वाणमंतर सिय त्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता के वइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि सिय
संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता एवं वेमाणियत्ते विनाणियव्वं एगमेगस्स णं भंते असुरकुमारस्स नेरइयत्ते केवइया लो
भसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्को
सेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एगमेगस्स णं भंते असुरकुमारस्स असुरकुमारत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता
केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि एगो वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एगमेगस्स णं
भंते असुरकुमारस्स नागकुमारत्ते पुव्वा गोयमा अणंता केवइया पुरेक्खडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय
असंखेज्जा सिय अणंता एवं जाव थणियकुमारत्ते पुढविकाइयत्ते जाव वेमाणियत्ते जहा नेरइयस्स भणियं तहा एवं जाव थणि

यावत् एगमेगस्स णं भंते पुढविकाइयस्स नेरइयत्ते केवइया लोगसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरेकडा गोयमा कस्सइ अत्थि कस्स
इ नत्थि जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता एवं जाव थणियकुमारत्ते पुढविकाइयत्ते अतीता अणंता पुरेकडा कस्सइ अत्थि क
स्सइ नत्थि जस्सत्थि जहन्नेणं एक्को वा दो वा तिन्नि वा उक्कोसेणं संखेज्जा वा असंखेज्जा वा अणंता वा एवं जाव मणुस्सत्ते वाणमंतरत्ते जहा असुरकु
मारत्ते जोइसियत्ते वेमाणियत्ते अतीता अणंता पुरेकडा कस्सइ अत्थि कस्सइ नत्थि जस्सत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता एवं जाव मणुस्सस्स वे
माणियत्ते वाणमंतरस्स जहा असुरकुमारस्स एवं जोइस वेमाणियाणं पि अस्यायमर्थः नैरयिकस्य नैरयिकत्वे अतीता लोकसमुद्घाता अनंता
अनंतकालात् नैरयिकत्वस्य प्राप्तत्वात् पुरस्कृत चिंतायां कस्यापि नास्ति कस्यचिन्न ति तत्र यः प्रथमसमयादि केवलिसमुद्घातप्राप्तः एव नरकत्वादि
त्यानंतरं परंपरया वा सेत्स्यति न च भूयो नरकमागामी न वा गतोपि लो कसमुद्घातं गतः तस्य नैकोपि पुरस्कृतो लोकसमुद्घातः यो
पुनः संख्यातीतस्यापि कस्यचित् वेदकः कस्यचित् पुढो कस्यापि त्रयो एव । यः पुनः प्रथमसमयादि इममपि तद्भवनाज्जामसंख्येयकालं नरकमाग
मिता वा विदितव्यानि कर्षतः संख्येया वा असंख्येया वा अनंता वा तत्र संख्येयान् वारान् नरकमागामिनः संख्येया असंख्ये
यान् वारान् असंख्येयाः अनंतान् वारान् अनंताः नैरयिकस्य असुरकु मारत्व विषये अतीतानंतत्वेन तदेव तावन्नीयं पुरस्कृतविषये कस्यचि
अस्ति कस्यचिन्नास्ति यो नरकाद्वोद्धृत्तो न तावदसुरकुमारत्वं प्राप्स्यति तस्य न संति पुरस्कृता लोकसमुद्घाता यस्तु प्राप्स्यति तस्य सं
ति तत्र जघन्यस्थितावप्यसुरकुमाराणां संख्येयानां लोकसमुद्घातानां भावात् लोकसमुद्घातस्यायं उत्कृष्टपदे संख्येया अनंता वा तत्र सकृद्
दीर्घस्थितावा तत्र सकृत् दीर्घस्थितावा सकृत् जघन्यस्थितिषु दीर्घस्थितिषु वा न त्यक्ष्यमानानां भवानां अनंतानां तस्यापि संति कस्यापि न संति तत्र नरकाद्
उद्धृत्य पृथिवीकायिकत्वं प्राप्स्यति तस्य न संति यो पि तावत् तस्यापि जघन्यपदे एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वा तत्र वे
ति पंचेंद्रियतामात्रमनुष्यत्ववर्जं वनस्पतौ लोकसमुद्घातसंभवतः सकृदेकवारं पृथिवीगतानां एको द्वौ वा रागतो त्रीन् वारान् त्रयः संख्येयान्

वारान् असंख्येयान् वारान् असंख्येयाः अनंतान् वारान् अनंता एवं यावत् मनुष्यत्वेपि तथैव पृथिवीकायिकगतत्वा विलापः एककारणता वक्तव्या
वनस्पतौ तथैव एगमेगस्स णं भंते नेरइयत्ते इत्यादि यावत् मनुष्यत्वे तत्र काचिकादिविषयस्यापि यं तस्मात् जावता पृथिवीकायवनस्पतौ द्वीद्रियस्य
पुरस्कृत चिंतायां जघन्यतः एको द्वौ वा त्रयो वा इति एतस्मात् कृत द्वीद्रियत्वं प्राप्तुकामस्य वेदितव्यं उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वारान्
द्वींद्रियत्वं प्राप्तुकामस्य संख्येया असंख्येयान् वारान् असंख्येया अनंतान् वारान् अनंताः मनुष्यत्वे पुरस्कृतविषयाभावना मूलतः एवं यानि
रकत्वाद् उद्धृत्य अन्यकालानंतरं प्राप्य लोकसमुद्घातमगत्वा सिद्धिं प्रयास्यति तस्य न संति पुरस्कृता लोकसमुद्घाताः शेषस्य तु संति तस्यापि ज
घन्यतः एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतो द्वौ त्रीन् वा लोकसमुद्घातप्राप्तस्य ता वेदितव्याः संख्येयादयः प्राग्वद्भावनीया वाणमंतरेसु यथा असुर
कुमारेषु इति यथा नैरयिकस्यासुरकुमारत्वपुरस्कृतविषये प्रागुक्तं तथा द्विसूत्रं वतिपुरस्कृतचिंतायामेवं वक्तव्यं कस्सइ अत्थि
कस्सइ नत्थि जस्स अत्थि सिय संखेज्जा सिय असंखेज्जा सिय अणंता इति तत्र ज्योतिष्कवैमानिकत्वाः अतराणां मनुष्यकुमाराणामिव जघ
न्यस्थितावपि संख्येयानां लोकसमुद्घातानां भावात् ज्योतिष्कवैमानिकत्वे अतीता अनंता अनंतशो ज्योतिष्कत्वस्य प्राप्तत्वा
त् पुरस्कृताः कस्यापि संति कस्यापि न संति एतत्सामान्यतो भावनीयं यस्यापि संति तस्यापि कस्यचित् संख्येयाः कस्यचित् अनंताः न तु जातु चिदसंख्ये
याः ज्योतिष्काणां जघन्यपदे संख्येयवर्षायुष्कतया जघन्यतोपि संख्येयानां लोकसमुद्घातानां भावात् लोकसमुद्घात एवं वैमानिकत्वेपि
पुरस्कृतचिंतायां वक्तव्यं तदेवं षष्ठीति परस्थानेन लोकसमुद्घातस्थितिः संप्रत्यसुरकुमारस्य तद्विचिंतयिषुरिदमाह एगमेगस्स णं भित्यादि
एकैकस्यासुरकुमारस्य नैरयिकत्वे लोकसमुद्घाता अतीता अनंता नैरयिकत्वस्यानंतशः प्राप्तत्वात् पुरस्कृताः कस्यचिन्नास्ति कस्यचिदस्ति तत्र
यो सुरकुमारत्वाद् उद्धृत्य न नरकं यातो नापि सकृद् गतोपि लोकसमुद्घातं गतो तस्य न संति यः पुनर्यास्यति तस्य तस्य जघन्यतः एको द्वौ त्रयो वा उत्क
र्षतः संख्येयाः असंख्येयाः अनंताः तत्र सकृत् नरकगामिनः एकादयो नैरयिकाणां मिदृढत्व संयोगानामुक्तः प्रायो लोकसमुद्घातस्यासंभवात् ॥

प्रज्ञा०वृ०त्रि॥

क्कवप्नलदीकायां नैरइयाणं लोभसमुग्घातप्रभावा वा एवमेवं तितिं किमिह दव्वसंख्यागत्वावात् असंखाणगादि संखवइति संख्येयान्वारान् नरकं गंतुः सं
ख्येया असंख्येयान्वारान् असंख्येयाः अनंतानंतवारान् अनंता असुरकुमारस्यासुरकुमारत्वे अतीता अनंताः अपुरस्कृताः पुरस्कृताः कस्यापि संति क
स्यापि न संति यस्य त्वा असुरकुमारत्वपर्यंतवर्ती न व लोभसमुद्घातं यातानामपि तत्र इह ज्ञेयो योऽसुरकुमारत्वयातां किंचित्तेत्तरण्योणसस्य तिता
स्य न संति यस्य तु संति तस्यापि जघन्यत एको द्वौ त्रयो वा उत्कर्षतः संख्येया असंख्येया अनंता वा एकादयः श्रीणाद्युः त्वाघाणांत इवलाङ्गस्यग्नवे
वाद्यप्रथमानानामवगंतव्याः संख्येयाद्यो नैरयिकास्य वक्तव्यनीयाः असुरकुमारस्य नागकुमारत्वे अतीताः अनंताः पुरस्कृताः कस्यापि संति कस्यापि न सं
ति तत्र यो असुरकुमारत्वाद्वृत्त्वा नागकुमारत्वं गंता तस्य न संति यस्य पि संति तस्यापि स्यात् संख्येयाः स्यात् असंख्येयाः स्यादनंताः तत्र स्यात्सं
नागकुमारत्वे शब्दकामस्य संख्येयान् घन्यक्षितावपि संख्येयानां लोभसमुद्घातानां भावात् असंख्येयानंतवारान् शब्दकामस्य सं
ख्येयाः अनंतानंतवारान् अनंताः एवं यावत् स्तनितकुमारत्वे पृथिवीकायत्वे यावद्वैमानिकत्वे यथो नैरयिकस्य भणितं तथा
वक्तव्यं एवमसुरकुमारस्य नागकुमारादयोपि तावद्वक्तव्या। वत् स्तनितकुमारस्य वैमानिकत्वे वैमानिकत्वविषयं सूत्रं तत्र एवं णाम
गस्माणं भंते एगमेगस्स वेमाणियस्स वेमाणियत्ते केवइया लोभसमुग्घाया अ तीता इत्यादि एवएगमेगस्स णं नेरइयत्त दविकाइयस्स नेरइयत्ते इत्याद्यपि
सूत्रं पूर्ववत्सकलं वक्तव्यं सारेण प्रत्ययं ज्ञावनीयं तदेवं नैरयिकादारकत्वविषयाः क्रोधादिसमुद्घाताः प्रत्येकं चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैश्चिंति
ताः संप्रति तानेव नैरयिकादिकत्वविषयाननुचिंतितयिषुरिदमाह ॥ नेरइयाणं भंते इत्यादि नैरयिकाणां भदंत नैरयिकत्वे क्रियंतः क्रोधसमुद्घा
ता अतीता भगवानाह गोयमा अणंता अनंतत्वो नैरयिकत्वस्य सर्वजीवैः प्राप्तत्वात् क्रियंतः पुरस्कृता गोयमा अणंताः पृच्छासमये ना विवक्षितमध्ये बहूना
मनंतत्वान्नैरयिकत्वे प्राक्तकामभावात् एवमित्यादि एवं नैरयिकगतेनालिलापप्रकारेण चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैर्नैरंतर्यं तावद्वक्तव्यं यावद्वै
मानिकस्य वैमानिकत्वविषयं सूत्रं तच्चैवं वेमाणियाणं भंते वेमाणियत्ते केवइया लोहसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरक्खडा गोय २५३

मा अणंता सा च वक्तव्यम् यथा च क्रोधसमुद्घाताः सर्वैरपि जीवैः सूत्रैः स्थानेवातीताः पुरस्कृताश्चानंताश्च निर्दिष्टाः तथा मानादिसमुद्घाता अपि वाच्या
स्तथा चाह एवमित्यादि एवं क्रोधसमुद्घातगतेन प्रकारेण चत्वारोपि समुद्घाताः सर्वैरपि सूत्रैरपरस्परानुवद्धव्याख्यावाच्या लोभसमुद्घातो वैमानि
कत्वविषयसूत्रं यावदिति स च वेमाणियाणं भंते वेमाणियत्ते केवइया लोहसमुग्घाया अतीता गोयमा अणंता केवइया पुरक्खडा गोयमा
अणंता सुगमं तदेवं नैरयिकादिकत्वविषयाः अपि क्रोधादिसमुद्घाताः प्रत्येकं चतुर्विंशत्या चतुर्विंशतिदंडकसूत्रैश्चिंतिताः संप्रति क्रोधादिस
मुद्घातैः कषायसमुद्घातैः शेषसमुद्घातैश्च समवहतानामसमवहतानां च परस्परमल्पबहुत्वमभिधित्सुः प्रथमतः सामान्यतो जीवविषयं तावदा
ह व एएसि णं भंते इत्यादि एतेषां भदंत जीवानां क्रोधसमुद्घातेन मान समुद्घातेन मायासमुद्घातेन लोभसमुद्घातेन च समवहतानां अ
कषायेणेति कषायव्यतिरिक्तेनाकषायेण समुद्घातेन समवहत तानामसमवहतानां च कतरे कतरेभ्योल्पा वा बहवो वा
अत्र वक्ता दिह क्षिप्रपरिणामइति न्यायात् यथासंख्येन द्रष्टव्या यापरिणामवत्वात् कतरे कतरेभ्यस्तुल्या वा तथा कतरे कतरे
भ्यो विशेषाधिकाः एवं गौतमेन प्रश्ने कृते भगवानाह गोयमा सव्व त्थोका जीवा अकषायसमुद्घातेन कषायव्यतिरिक्त्वाद्यपद
मादिसमुद्घातपंचकेन समवहताः कषायव्यतिरिक्तसमुद्घातसमुद्घाता इह विवक्षितादविदव्यप्रतिनियत लोकस्य तत एवाकषायादिकषायसमु
द्घातसमवहतापेक्षया अनंतगुणा वर्णिततात्त्वस्थितिका स्तोकास्तेभ्यो मानसमुद्घातसमवहता अनंतगुणाः अनंतानां वनस्पतिजीवानां पूर्वभवसंस्कारादुद्वृ
त्तौ मानसमुद्घातवर्तमानानां प्राप्यमाणत्वात् तेभ्यः क्रोधसमुद्घातेन समवहता विशेषाधिकाः क्रोधपेक्षया मायाविनां प्रभूतत्वात् तेभ्यो
पि लोभसमुद्घातेन समवहता विशेषाधिकाः मायाविभ्योपि लोभवतामतिप्रभूतत्वात् तेभ्योपि कषायेणासमवहताः संख्येयगुणाः चतसृष्वपि
गतिषु प्रत्येकं समवहतेभ्यः समवहतानां सदा संख्येयगुणतया प्राप्यमाणत्वात् सिद्धाश्चेकेंद्रियापेक्षया ऽनंततमा गा वर्जनीया इति ते
सतापि न विवक्षिताः एतदेवाल्पबहुत्वं चतुर्विंशतिदंडकक्रमेण चिंतयन्नाह एएसि णमित्यादि सुगमं नवरं सर्वस्तोका नैरयिका लोभसमुद्घातेन

प्रज्ञा॰ वृत्तौ॥ समवहता इति नैरयिकाणां मिश्रद्रव्यसंयोगाभावतः प्रायोऽल्पानां समुद्घातभावाऽपृच्छायामसंख्येयगुणा भवितव्यमिति भावः विवक्षितैकस्मिन् पर्याया इति
छायसमुद्घातसमवहता पंक्त्यामसंख्येयगुणाः असुरकुमारविषयाऽल्पबहुत्वचिंतायामसंख्येयगुणाः क्रोधसमुद्घातसमवहता इति दशहिमावा
तोऽल्पानवज्ञत्वात्प्रमातोल्पतरा मानादिसमवहता पि कदाचित् कियन्तोऽपि क्रोधवेत इति क्रोधसमुद्घातसमवहता संख्येयगुणाः एवं स्तनित
कुमारादयो इति एवमसुरकुमारादिगतेनाल्पबहुत्वप्रकारेण सर्वदेवनागकुमारादयो वक्तव्याः यावद्वैमानिकाः पृथिवीकायिक
सूत्रे तेषां यान्यान्यसंजीवपदे इव नात्र नीयाः समानत्वात् एवं जीवत्वादि एवं पृथिवीकायिकादिकेनानेन प्रकारेण तावद्वक्तव्यं यावत्तिर्यक्पंचेन्द्रियाः म
नुष्याश्च जीवानां वैसदृश्यात् समुद्घातसमवहतापेक्षया मान समुद्घातेन समवहता असंख्येयगुणाः संप्रति कति छाद्मस्थिकाः
समुद्घाता इति निरूपणार्थमाह कइ णं भंते इत्यादि सुगमं छद्मस्थकेति छद्मस्था छाद्मस्थिकाः समुद्घाता इति तद्विशेषान् दंडकक्र
मेण निरूपयति नेरइयाणमित्यादि नैरयिकाणामाद्याश्चत्वारो वेदनादिसमुद्घातास्तेषां तेजोलब्ध्याहार
कलब्ध्यभावतस्तेजःसमुद्घाताहारकसमुद्घातासंभवात् असुरकुमारादीनां सर्वेषामपि देवानामाहारकसमुद्घातवर्जाः शे
षाः पंच समुद्घातास्तेषां तेजोलब्धिसंभवतस्तैजससमुद्घातस्यापि संभवात् आहारकसमुद्घातः सर्वेषां न संभवति तद्धेतोश्चतुर्दशपूर्वाधि
गमाभावात्तथा लब्ध्यभावत्वात्तेषामाहारकलब्ध्यभावात् वायुकायवर्जेकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणामाद्यास्त्रयो वेदनाकषायमारणलक्षणास्त्रयः समु
द्घातास्तेषां वैक्रियाहारकतेजोलब्ध्यभावात् समुद्घातासंभवात् वायुकायिकानां सर्वत्र चत्वारो वैक्रियसमुद्घातसहिताश्चत्वारः समुद्घातास्ते
षां वायुकायिकानां वैक्रियलब्धिसंभवतो वैक्रियसमुद्घातस्यापि संभवात् पंचेन्द्रियतिर्यग्योनिकानामाहारकसमुद्घातवर्जाः शेषाः पंच छाद्म
स्थिकाः समुद्घाता आहारकसमुद्घातः सर्वेषां न संभवति तद्धेतोश्चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावात् तेषामाहारकलब्ध्यसंभवतः मनुष्याणां षडपि समुद्घाताः मनुष्ये सर्वभा
वसंभवात् देवेषु तिर्यक्षु च छाद्मस्थिकाः समुद्घाता इति तेषां निरूपिताः संप्रति यस्मिन् समुद्घाते वर्तमानो यावत्क्षेत्रं समुद्घातवशात्तैजसैः पुद्ग २५४

तैः पुद्गलैरापूरयति तन्निरूपयति जीवे णं भंते इत्यादि जीवे णमिति वाक्यालंकारे वेदनायां यस्मिन् समुद्घाते वर्तमानात्कस्मिन् समवहतः समवहत्य वा
न वेदनाया मरणेन सर्वात्मना शरीरान्तर्गतान् निक्षिपति आत्मनि क्षिपति निक्षिप्तपुद्गलैः कियत् क्षेत्रमापूर्णं
स्पृष्टं भवति किं प्रदेशो वा काश्यप्रदेशात् स्पृष्टानि पुद्गलैरात्मप्रदेशैः किं आवृत्य स्पृष्टं प्रतिप्रदेशं पूरणेनाक्रान्तं एवं स्पृष्टं भवति
न च भगवानाह शरीरेत्यादि नियमात् नियमेन विदिक्षु दिक्षु आयामविस्तारेण स्पर्शनेनापि दिक्षु तथा भवति एवं विष्कंभ
तो विस्तारेण बाहल्यतः पिंडतः शरीरप्रमाणमात्रं यावत्प्रमाणः स्वशरीरस्य विष्कंभो यावत्प्रमाणं च बाहल्यं एतावन्मात्रं मानमापूर्णं स्पृष्टं च
तिष्ठति शेषाः एतदेव नियमतः कारणमाह एवइए णं खेत्ते इति इहाप्यवेदनादिशयात वेदनातिशयात्स्व
ल्पक्रोधेऽपि स्वजीवानां भवति स्पृष्टं वाप्तानवशिष्टात् तेषां किं उद्गमनं शरीरादीनां संभवात् तद्वत् वर्णादिक संभवइति
नियमादुदिशामित्यादि यावत् मिथ्यादिशां मिथ्यादिशां मिथ्यात्वं स्पृष्टं स्याद्विदिशामित्याह पुद्गलात् अथ शरीरप्रमाणविष्कंभबा
हल्यमेव क्षेत्रमापूर्णं स्पृष्टं च विग्रहगतो जीवस्यागतिमभिक्रम्य किं यदा यावद्भवति किं च तच्च कालमित्येतन्निरूपणार्थमाह
से णं भंते इत्यादि स एवं संक्षेपत्वेन स्पृष्टं तावत् क्षेत्रं कियता कालेन इति कालस्यापि पृष्टत्वात् तृतीयार्थे षष्ठी कि
यता कालेनापूर्णं क्रियता कालेन स्पृष्टं किं गतं भवति कियतं कालं यावत् स्वशरीरप्रमाणविष्कंभबाहल्यं क्षेत्रं निरंतरं विग्रहगतो जीवस्य
गतिमधिकृत्यापूर्णं स्पृष्टं वा स्यात् इति भगवानाह गोयमा एकसमयेन वा द्विसमयेन वा त्रिसमयेन वा विग्रहेण किमुक्तं भवति एकसमयेन
वा द्विसमयेन वा विग्रहेण यावन्मात्रं क्षेत्रं व्याप्यते इयद्भवति यावत्स्वशरीरप्रमाणविष्कंभबाहल्यं क्षेत्रं वेदनाजननयोग्यैः पुद्गलैरापूर्णं स्पृष्टं जीव
स्यागतिमधिकृत्य व्याप्यते तत एतदागतं उत्कर्षतस्त्रिसामायिकेन विग्रहेण यावन्मात्रं क्षेत्रं संस्पृश्यते एतावदात्मविशिष्टो वेदनाजननयोग्यैः पु
द्गलैरापूर्णं स्यादिति इहेवं सामयिकः एवं सामयिकस्य विग्रहायपि संभवति तथापि वेदनासमुद्घातः प्रायः एतादृशि वेदनावशात्प्रवृत्तः

भ०श०७उ०८॥

यात पत्तादीस्तावद्वेदनात्रसबाद्यांचावस्थितस्य तबहिस्त्रसनाडीव्यवस्थितस्य चविग्रहेण उत्कर्षतश्चातुःसामायिक इति उत्कर्षतश्चातुःसामयिकेन विग्रहेणे
त्यर्थः तत्र तुः सामयिकेन पंचसामयिकेन चेति अयं चार्थः इह पंचमकालस्य अयुक्तं एवद काल स्य च्छोडयता उत्कर्षतश्चातुःसमयप्रमाणेनेत्यर्थः काल
नासूर्पसेतावता कालेन स्पृष्टः किमुक्तं भवति विग्रहगतो उत्कर्षतश्चीन्समया न्यावत् त्रिभिश्च समयैर्याविग्रहेण यावत्यायामविष्कंभा वा भवन्तीत्
वंवदनोत्तनत्यांगाणेः पुद्गलैरापूर्णं स्पृष्टं तंजीवस्य गतिमधिकृत्य व्याख्यात इति अथ वाक्य वेदकालस्य निर्णयाय व्याख्यायते ततः पूर्वोक्त प्रमाणविष्कं
भतो हस्त्याद्ववेदनोत्तनत्यांगाणेः पुद्गलैः रापूर्णं स्पृष्टं तंजीवस्य गतिमधिकृत्य क्रियत एवं कालस्य संबंधि क्रियते कालं यावद्व्याप्य तद्दृत्यर्थः नावावा
एकसमयेन द्विसमयेन त्रिसमयेन वा विग्रहेण पूर्वपर्यस्पृष्टं वल्लभ्यते। इति वा काला वा पूः ततएता वतापुत्कर्षतस्त्रिसमयप्रमाणस्य कालस्य
संबंधिवा उत्कृष्टप्रमाणं क्षेत्रं वेदनोत्तनत्यांगाणेः पुद्गलैरापूर्णं मे। तावता कालस्य संबंधि स्पृष्टमिति प्रतिपादितं कालेन वेदना
उत्तनत्यांगाणे तु विक्षिप्तं तावत्कालप्रमाणं प्रतिपादनायाह। तेणं भंते इत्यादि तावद्वेदनोत्तनत्यांगाणे ऽति
दुःखाकारबद्धेतपरमकल्याणयोगिनः परमभावयोगिना पुत्र। तानुक्रियतः कालस्य संबंधिना विक्षिप्तमिति क्रियत्कालं वेदना
उत्तनत्यांगाणे तु विक्षिप्तीतिनाव भगवानाह जघन्येनाप्येकं द्वौ त्रीन्वा समयान्। बंधितउत्कर्षतोऽप्येकं द्वौ त्रीन्वा समयाने बंधितान्वि
क्षिपतीति किमुक्तं भवति ये पुद्गला जघन्यत उत्कर्षतश्चैकं द्वौ त्रीन्वा वेदनोत्तनसमर्थास्ता न तथा वेदनार्थः सनूर्खाशरीरगतानू बाह्यशरीरादहिः
वा प्रदेशात्परिविक्षिप्तान्विक्षिपति यावन्तं कालं तदा हृदयपीडितः सनमूर्छन पुद्गलानू प्रक्षिपतीति दावेतदिति ३ तेणंभंते इत्यादि तेणंमिति पूर्वव
मेदनपुद्गला विक्षिप्ताः संतः शरीरसंबंधिनो जीवादीनाम् याद्यादि प्राक्षत्वो सेक्षेपितउत्तकतायाततः वेदनासमुद्घातगतपुद्गलसमस्पृष्टेह त्रसप्राणान्।
द्वित्रिचतुरिंद्रियान् गोरवकी टिकामक्षिकादीन् भूतान् वनस्पतीन् जीवान् पंचेंद्रियान् हर्गणोधिकासर्पादीन् सत्त्वान् वा पृथ्वीकायिकान् अभि
हणंति अभिमुखमागच्छतो घंतिवर्त्तयंति आवर्त्तयंति तानू कवर्त्तिलसयंति सतालिस्पृष्टं अंति संघातयंति परस्परं तानू संघातमापन्नानू कवर्त्तिसंघट्टयं

ति अभीवसंघातनवित्रोपमापादितानू कवर्त्तिपरितापयंति पीडयंति क्रमयंति सर्वापत्तानू कवर्त्तिअपद्रावयंति जीविताद्व्यपरोपयंति तेभ्यः पुद्ग
लेभ्यः प्राणादीनां विरूपायेन दंतसो धिकृत्य वेदनासमुद्घातगतो जीवः कतिक्रियः प्रश्नः भगवानाह गोतम सियतिकिरिए इति स्यात् कदा
चित् त्रयः कथं चिक्रिया यदा जीवान् अधिकृत्य त्रयः क्रियः किमुक्तं भवति यदा कस्यांचित्सर्वबाधां परितापनं जीवितात् व्यपरोपणं वा करोति तदा सर्वथा
क्रियावयदा पिकस्यांचित् परितापनं प्राणव्यपरोपणं दयत्ते तदा तस्य षोडशाधिकरणिकादयस्तिस्रः क्रियाः चतुःक्रियः सियचउकिरिए इति कस्यांचित्परितापना
कारणत्वात् चतुःक्रिय इति कस्यांचिद्व्यपरोपणत्वात् पंचक्रियः इति संप्रति तानेवाधिकृत्य वेदनासमुद्घातगतं जीवमधिकृत्य तेषां वेदनासमु
द्घातगतानां जीवानाम् अधिकृत्य वेदनासमुद्घातगतपुद्गलस्पृष्टानां क्रियाभि रूपयति तेणं भंते इत्यादि ते इत्यादि ते वेदनासमुद्घातगतपु
द्गलस्पृष्टाः प्राणादयः पूर्ववत् तदं तजीवानुद्घातानावेदनासमुद्घातापरिगतानूजीवान् अनुसर्य्यानियमः कर्मोत्तर इति स्त्रीतिनं यपमधि
कृत्य एवमीय मर्थः तदेतासमुद्घातापरिगतं जीवमधिकृत्य। कतिक्रियाः प्रश्नः भगवानाह गोतमसियात्रिक्रियाय
दानदातविषम्याबाधमापादयंति यत्र विषदः स्यात् चतुःक्रियाः यदा ते परितापयंतिदंगवत शरीरेणस्पृष्टमानाः परितापयंतोबृ
श्चिकादयः स्याद्वा पंचक्रिया यत्र जीविताद्व्यपरोपयंति सिंहादयः पूर्व। नः शरीरेणस्पृष्टमानाजीविताद्व्यपरोपयंतः सर्पादय इति तेन वेद
नासमुद्घातगतेन व्यापाद्यमानो जीवो येर्ये त्वजीवान् व्यापाद्यमानाये व त्वजीवेर्व्यापाद्यमानानेन वेदनासमुद्घातगतेनजीवेन व्यापाद्यमानान
धिकृत्य तस्यावेदनासमुद्घातपरिगतस्य तेषां च समुद्घातगतजीवसंबंधिपुद्गलस्पृष्टानां जीवानां क्रियानिरूपणार्थमाह ३ सेणं भंते जीवा तेय
जीवा इत्यादि साधिकृत्य वेदनासमुद्घातपरिगताजीवः तेचवेदनासमुद्घातपरिगतजीवसंबंधिपुद्गलस्पृष्टास्त्रस्य संजीवानां समुपदर्शित
नप्रकारेण यः परंपराघातेन कतिक्रिया इत्यादि पूर्ववत् नावेतित्त्र्येतमेव वेदनासमुद्घातमाक्षेपप्रकारेणान्तेरधिकादि पूर्ववत् त्रिंशति
स्थानेषु विंतयन्नाह ३ नेरइएणं भंते इत्यादि एवं असुरकुमारे इत्यादि एवमुक्तेन प्रकारेण य एव प्राक् सामान्यतो जीवो वेदनासमुद्घात।

प्रज्ञाप० वृ०॥

प्रविष्टस्तर्हि नियमान्नैरयिकापि वितयितव्यान्वां जीवाभिलापस्थाने नैरयिकाभिलापः कर्त्तव्यो यथा नेरइए णं भंते वेयणासमुग्घाए णं
समोहए समोहणित्ता जे पुग्गले निच्छुभइ इत्यादि एवं निरवसेसं जाव वेमाणिए इति एवं नैरयिकोक्तप्रकारेण शेषपदेष्वपि स्थानेषु सूत्राभिलापः सर्वः कर्त्तव्यो नि
रवशेषं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिको वैमानिकाभिलापः तदेवमुक्तो वेदनासमुद्घातः संप्रति कषायसमुद्घातं समानवक्तव्यत्वादतिदेशतोऽभिधि
त्सुराह । एवं कसायसमुग्घाओ वि भाणियव्वो इति एवं वेदनासमुद्घातगतेन प्रकारेण सामान्यतो जीवपदे चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण च कषायस
मुद्घातोऽपि वक्तव्यः सोऽपि जीवे णं भंते कसायसमुग्घाएणं समोहए समोहणित्ता जे पुग्गले निच्छुभइ इत्यादि पुद्गलान् शरीरान्तर्गतान् कषाय
समुद्घातवशात् समुद्घातविशेषतः शरीरादहिः प्रदेशा व्याप्य वि … निःसृतान् कालान्तरेण तत्पुद्गलक्षेत्रं वइ एवं जाव फुडे समय
पर्याप्तत्वाद्विवक्षितानामविरोध इत्यनेन नियमाभिधानं प्रवर्त्तते । … कायेण्वेव एवं जाव कषायसमुद्घाता द्विस्थमनुवर्त्तते ।
असंज्ञिनां तीव्रतरकषायसंभवादेकेन्द्रियाणां तु … एवं तेषामपि समुदाया तथा जीवानामनन्ततावतः असं
ख्यातप्रदेशात्मकः स्वशरीरप्रमाणविष्कम्भबाहल्यं क्षेत्रमायामतो विशिष्टं … पुद्गलैः स्पृष्टं तत्र द्विकसमयत्रिसमयादुत्पद्यते इति नियमाद्द्वित्रि
चतुःपञ्चसमयान् अपि क्वचिदेवं इत्यादि सर्वं समानं संप्रति म … रणसमुद्घातमभिधित्सुराह । जीवे णं भंते मारणंतियसमुग्घा
एणमित्यादि जीवाणामिति पूर्ववत् नवरं तत्र मारणांतिकसमुद्घातेन समवहतः समवहत्य यान् पुद्गलान् तैजसादिशरीरान्तर्गतान् निच्छुभइ
त्ति विक्षिपति आत्मप्रदेशाद्बहिर्विक्षिपति तैर्नं भंते पुद्गलैः कियत् क्षेत्रं आपूर्णमिति गोतम विक्खंभबाहल्लेणं शरीरप्रमाणमायामतो जघ
न्येनांगुलासंख्येयभागमात्रं यदा तावन्मात्रक्षेत्रान्तरवर्त्तिपुद्गलैः स्पृष्टं तदा जघन्यतो जीवान्तरालवृत्तिः यदा तावतिक्षेत्रे उत्पद्यते तदा
वा इच्छंति एकादिदिशि एकस्यां दिशि तथा विदिशि असंख्येयप्रदेशाभिधानं जीवप्रदेशानां दिशि गमनसंभवात्तावत् क्षेत्रमायामतः स्पृष्टमिति तावत्क्षेत्रमसंख्येयं पूर्यते एवं
पीताया आत्मप्रदेशेस्तावत् क्षेत्रस्य पूरणं भवतीत्यर्थः संप्रति विग्रहगतिमधिकृत्य आपूरणे विषयं स्पर्शन विषयं च कालप्रमाणमाह । एगसमएणं वा २५६

इत्यादि तत्र उत्कर्षेणायामतो यानन्तरोक्तप्रमाणं क्षेत्रं उत्कर्षं विग्रहगतिमधिकृत्य एकं द्वे त्रीणि वा समयान् यावत् किंयता कालेन आपू
र्णं कियता कालेन स्पृष्टं क्षेत्रमुत्कृष्टं भवति विग्रहगतिमधिकृत्य कियता कालेनाक्रमितुं तावत्संख्येययोजनप्रमाणं क्षेत्रमायामतः पुद्गलैः
आपूर्णं स्पृष्टं भवतीति गोतम एकसमयेन वा द्विसमयेन वा त्रिसमयेन वा चतुःसमयेन वा विग्रहेण आपूर्णं स्पृष्टं इदं च सामान्यतः सामायिका वि
ग्रहः संभवति परं सकारादाविक्रमपदितिमविवक्षितमुच्यते संभावनायां चतुर्थपादे आयामतोऽसंख्येययोजनप्रमाणं क्षेत्रं विग्रहगतिमधिकृत्य
अपर्याप्तकस्य उत्कर्षेण समययोः पूर्णं स्पृष्टं वा भवतीति उत्कर्षतश्चतुःसामायिकश्चतुःसामायिको वा विग्रहः संभवति तत्र त्रिसमयश्चतुःसमयो वा
इत्थं त्रसनाडीयोनिबहिरिति त्रसनाडीमध्यगतो जीवः । … दिशि दिशो दिशि विदिशो विदिशि यदा समुत्पद्यते तदा एकेन समयेन त्र
सनाडी प्रविशति विदिशोऽधो लोकेऽपि श्रेण्यावगमनं तु ततोऽयनं … दिति निस्सरणं चतुर्थे पञ्चमे दिशि नवत्वं निर्दिश्याप्ति इति वक्तुः सा
मायिको विग्रहः एवं चतुःसामायिकः त्रसनाड्यां बहिरेव विदि … शो विदिशं वपुत्यनो लभ्यते तत्र प्रथमसमये त्र
सनाड्या बहिरेव विदिशो दिशि गमनं द्वितीये त्रसनाड्यां प्रवेशः … तृतीये तु पर्याप्तेः गमनं चतुर्थे बहिर्निस्सरणं पञ्चमे विदिग्व्याप्त्या
दिक् गमनमिति तदुपसंहारमाह एवइकालस्स अपुण्णे एवइकालस्स … पुट्ठे इति एतावता कालेनापूर्णं एतावता कालेन स्पृष्टमिति से तं वे
यणासमुग्घाए त्रिः ततः प्रभृति पुद्गलापूर्णानि ... जीवपदे मारणान्तिक समुद्घातः स्थितिः संप्रति नैरयिकादिषु चतुर्विंशतिदण्डकक्रमेण चिंतयन् प्रथमतो नैरयिकादि देशमाह एवमित्यादि
एवं सामान्यतो जीवपदे इव नैरयिकपदेऽपि वक्तव्यं नवरं अयं विशेषः सामान्यतो जीवपदे क्षेत्रमायामतो जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रमुक्तं इह
तु जघन्यतः सातिरेकं योजनसहस्रं किमत्र कारणमिति चेदुच्यते इह नैरयिका नरकाद् उद्धृत्य भवनपतिदेवपोतेषु तिर्यङ्मध्ये उत्पद्यंते
मत्स्यत्वेन नानायासं स्वयं जघन्यतोऽपि तावत् क्रियते तत्र यदा पातालकलशसमीपवर्त्ती नैरयिकः पातालकलशमध्ये स्थितायां तस्यां वा विलाया

गोमस्थतया त्पद्यते तदा पानालकलशादिकं किंचिकाया याऽङ्गुलस्य संख्येयभागमात्रं यत्प्रमाणं [illegible] दिक्तत्तत्कप्रमाणं विष्कम्भतो बाहल्यतः संख्ये
यामिति योजनानि सप्तमपृथिवीनारकाणां क्रियामिति यतीयानिश्चेतिवायाप्रसारमोह पूर्वादिदिशि [illegible] दिक्स्यां दिशि जघन्यतोऽङ्गुलस्य एता
वत्प्रमाणं तत्क्षेत्रं प्रमाणं क्षेत्रमापूर्यमाणं तावत्क्षेत्रं स्पृष्टं विग्रहगतिमधिकृत्य विशेषतः [illegible] कृत्वा सामायिकनिहित्सामा
यिकं त्रिसामायिकं वानात्वेः तत्सामान्यतो जीवपदत्वमेकं तत्काले विशेष [illegible] मामाइपणवाणमङ्गइति नवरमत्रसामा
न्यजीवपदाइवचउः सामायिकानित्रि [illegible] णां क्रूर्वतो विग्रहस्य [illegible] तवच्चयः समयाणवंभवंति इहकश्चिन्नेर
यिकः [illegible] विदिशि वर्तमानो नरकात् त्रसनाडीमध्ये [illegible] दिशि तिर्यक्ष्वेवेदिया। तयाप्रथममपर्यत आसिंहुः प्रथमसमये कर्ध्वमागच्छति द्वितीयसमये
[illegible] पश्चिमदिशि तृतीयसमये तत्र सर्वदिशावितिदिवसमसुरकुमारा। दिकविदिकुव्यमाहारसमयेविग्रहस्य वनस्पतिमिस्रः संवेद्य
[illegible] दिति विप्रस्थितादेवा वेदनासमुद्घातगततोण। संतत्यो [illegible] कालकालस्य निधुनति गायमा जह
[illegible] त्रिसमयोत्कर्षेण चिरंतनात्याद्यादितातहक्तव्यं॥ यावदतिनेप दवयं दकिं चिया विहति असुरकुमार विषयत्वमिति॥
दकाणं ह अ असुरकुमारस्मजसे जीवपदइतिद्विमा सामान्यतो जी वपाद इतियद्विसामान्यतो जीवपादमिदितंतथा असुरकुमारस्या
[illegible] तावता किमुक्तं भवति यथाजीवपदे आयामतः जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रमुत्कर्षतः संख्येयानि योजनानि तथा
[illegible] कं जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभागमात्रमिति वक्तव्यमातिद्वासुरादयईशानदेवपर्यंताः पृथिव्यव्वनस्पतिषु त्पद्यंते ततोयदा
[illegible] असुरकुमारः संक्लिष्टाध्यवसायी मुक्तमलाद्यिकदेशापृथिवीकायिकत्वेनोत्पित्सुर्मारणांतिकसमुद्घातमाद्धाति तदा जघन्यतो यामतः जः
[illegible] यंगुलासंख्येयभागप्रमाणमवाप्नोति इति यथा जीवपदेतत्पक्षेतातात्रिदिविग्रहस्तु सामायिकः प्राप्नोति ततआहनवरं विग्रहस्त्रिसामा
यिकः [illegible] रथिकस्य वोपरूतंतदेवयत्सामान्यतो जीवपदेनागकुमारादिशिनिदंवामाह जहा असुरकुमारे तथा दियमा असुरकुमारे

मित्हितालद्धं नागकुमारादिषु निरंतरं तावद्वक्तव्यं यावद्वैमानिकविषयं सूत्रं नवरमकेंद्रियेपृथिव्यादिरूपे यथा जीवसामान्यतो
जीवपदे सप्रमाणमित्यवत्तोपवक्तव्यं किमुक्तं भवति यथा जीवपदे चतुःसामायिकोपि विग्रहस्तथा पृथिव्यादिषु पिवत्तव्यमित्युवक्तव्यः ये
[illegible] वेति तदेवमुक्तमारणांतिकसमुद्घातः सांप्रतं वैक्रियसमुद्घातमभिधित्सुराह ब जीवेणं तावत्ते इत्यादि प्राग्वत्नवरमायाम
[illegible] तः सारख्याति योजनानि एतत्सवायुकायिकात पेक्ष्याइ ह्यतिशविक्रियसमुद्घातमारसमाणएकपाविधप्रयत्नविशेषमाविततः सं
ख्येयानि योजनानि उत्कर्षतः [illegible] दशानामुकुमारवयंतिनामसंख्यायानिवायुकायिकास्तु जघन्यतो उत्कर्षतो वा अंगुलासंख्येयभाग
मात्रमाणं उत्कर्षतोऽदकुमारवयनमावतिप्रदेशातेऊ मादिशागरउ इलानुआत्मप्रदेशान्याविक्षिपंतिनतमिः उत्कर्षेणैतावत्क्षेत्रमा
यामतः उत्कर्षतो पि संख्येयात्यवयोजनान्यवाप्यंतेपत त्वेवं। क्षेत्रप्रमाणकेवलवैक्रियसमुद्घातसमुदय वेप्रयत्नमधिकृ
त्योक्तं यदा तु कोपि वैक्रियसमुद्घातमधिरूढो मरणमुपश्रि तः कश्चिदुत्कर्षतो दशाजातत्रिसामायिकेन विग्रहेणा
[illegible] अतिक्रम्य भवति तदा संख्येयानि योजनानि यावदा यामह जन्मवासमयं तावत्प्रमाणं क्षेत्रमापूरणमरणसमुद्घातप्रयत्न
[illegible] वसितिसदपित विवक्षितं एक दिशि विदिशि वा इति तत्र जघन्यतोऽङ्गुलस्य संख्येयभागमात्रं एकस्यां दिशि विदिशि वा इ
[illegible] नैरयिकाणां पंचेंद्रियतिरश्चां वायुकायिकानां च नियमात् दिशि नैरयिकाणि पर वशात् अल्पर्द्धयश्च तिर्यपंचेंद्रियाश्चाल्पर्द्धय एवं वा
युकायिका विशिष्टचेतना विकल्पसत्तमेषां वैक्रियसमुद्घातमाणानां यदि परं तत्सामर्थ्यादात्मप्रदेशादंडविनिर्गमस्तस्यात्मप्रदे
शानि विक्षिपन्त्यलानां वक्षेत्रावातः उत्थणि समतं तत्तु विश्रेणितया दिक्त्वेवनैरयिकतिर्यक्पंचेंद्रियवायुकायिकानामायामतः [illegible]
जघन्यत एकस्यां दिशि तदाच भवनपतिव्यंतरज्योतिष्कवैमानिकास्तु नियमात्महर्द्धिका विशिष्टलब्धिमंतश्च भवंति ततस्ते कदाचित्
प्रयत्नविशेषतो विदिशि अप्यात्मप्रदेशानां दंडं विक्षिपंतस्ततस्तत्र आत्मप्रदेशाः स्युः उक्तत्वान्न विक्षिपंतीति तेषामेकस्यां दिशि विदि

विग्रहगत्यपान्तराले वैक्रियसमुद्घातगतस्याप्येकादिकालमपिकालान्तितिविग्रहेणत्वात्यन्निदशामनिसर्प्यति ततोविग्रहगतिमधिकृत्यकालनिह
पत्तर्षमाह तेणंभंतेइत्यादि तन्नदंतकृतविग्रहगाधितिमधिकृत्यात्यन्निदशंयावत् इइकालस्यनिर्हृतीयाखंघीक्रियताकालना
[illegible]क्रियताकालनस्पृष्टेरगवानाह गोतमएकसामायिकनवा द्विसामायिकनवा त्रिसामायिकनवा विग्रहेणाशस्पृष्टमितिगम्य
त एवमुक्तंभवति विग्रहगतिमधिकृत्यमरणदेशादारात्यात्यन्निदशंयावत् एकस्याङ्गरणमुकृर्पनिश्चिति: समयोरवाप्यतनक्षेत्रामिनापिसम
येनावैक्रियसमुद्घातगतोहिवाउकोपिकापिपायभुसनाड्याववविग्रहनकुर्वलापित्रिसामयिकइतिशंयसंहारमाह एवइकालस्यइत्यादिसुग
मं [illegible] एवमित्यादि अतऊर्ध्व [illegible]तादवयतुप्राकृतिङ्गनासमुद्घातेन कृतवतावन्यावदतिमप्पदपवकिरियाविइतिएवानरइएणविइत्या
दिसूत्रत्रयंलावनीयंयथु दिशिदिशापेक्षयाविवाप: सप्रापवद। त्रिति: संभवतितेजससमुद्घातमधिकृत्याह जीवणंभंतेतेयगस
मुग्धा[illegible]णमित्यादिसुगमंनवरमयंतेजससमुद्घातश्चउर्ध्वतिक श्यतिर्यक्पंचेन्द्रियमनुष्याणां संभवतिनत्वाधाणांतवमहाव
ता[illegible]नतेषांतेजससमुद्घातमारभमाणानामङ्गुलस्यासंख्येयभा यामतोगुलमातव्यामानप्रमाणंभवतिनवमंतव्यायनागमानेनक्त
[illegible]यायायाङ्गप्रमाणंतथङघन्यतउक्तर्षतावायामाङ्गप्रमाणंक्त त्रितिर्यक्पंचेन्द्रियवजीनामेकस्यादिशिविदिशिवाइत्यस्मिर्यक्पं
[illegible]दियाणांउदिशएवअउइ्किं: प्राकृतिकेवानुमर्नयातमाचारएवंकुहावद्वियसमुग्घाएइत्यादिनादवमुक्तस्तेउसमुग्घाएइत्यादितदवमुक्त
स्तेजस:समुद्घात: सांप्रतमाहारकसमुद्घातप्रतिपिपादयिषुराह जीवणंभंतेइत्यादिएतद्वसूत्रंतेजससमुद्घातवद्भावनीयंनवरमयमाहारकस
मुद्घातोमनुष्याणांतत्राप्यधीतचतुर्दशपूर्वाणांतत्रापिकेषांचिदेवाहारकलब्धिमतामत्राधाणांतवाहारकसमुद्घातमारभमाणाङ्घन्यतउक्र्षतो
वायायामाङ्गप्रमाणमायामत: क्षेत्रमात्मप्रदेशाविशिष्टे: पुद्गलैराप्रयंत्येकस्यादिशिनतुविदिशिप्रयत्नांतरविशाषादात्मप्रदेशदंडविक्षेप: ऋज
लिराप्ररणंववधानंप्रयत्नांतरमारभंतेप्रयाऽशानानावातुगंतीरद्याद्वितिआहारकसमुद्घातगतापिचाकापिकालकाराति विग्रहखथाकृर्षतस्त्रिसामायि

कइत्यादि [illegible]एवइएविमलत्वञकार्यपवइपास्वात्रकुडेतंशाणगसमाप्याद्वाइत्यात्मकंतथासमुद्घातानामवायमाहारकसमुद्घातइतिचतुर्विंशति
दंडकचिंताएकाणवमएणवि इतस्य[illegible]स्याद्यमर्थ: एवमासामान्यतोजीवपदेऽवमश्चापिमनुष्यचिंतायामपिसर्ववक्तव्यंजीवपदेपिमनुष्यानेवा
धिकृत्यसूत्रस्यप्रवृत्तत्वादन्येषामाहारकसमुद्घाताऽसंभवात्तेदंतपामपि[illegible]भक्तिकानांसमुद्घाता:मारणंतिकङ्घन्यतनउक्तर्षतावद्यमाणेहु
न्नमात्मविशिष्टे: पुद्गलैर्व्याप्यामादाविकादिशरीरान्तर्गतेराप्रतिभवतिनावस्यमास्त्र इतिं संप्रतिकेवलिसमुद्घातविप्रायप्राप्रत्ने: पुद्
[illegible]त्यमाणस्याप्रणमुघङापातनमाप्रहृते: पुद्गलैश्चवत्यमाणस्य एकस्याप्रणमानिधिकृत्यरिदं सत्रमाह अणगारस्सणंभंतेइत्यादि
[illegible]समुद्घातकेवलिनासवतिनत्र यद्यस्याकेवलीवर्तिष्यतनया भतनातगारानगारस्य[illegible]मापिपाथडीसवतित्रयोऽशाविताप्माविं
[illegible]पवसानकलितत्वात् अन्याकेवलिवानुपपत्ते: ततउक्तं मनगारस्याप्यभावितात्मनइतिकेवलिसमुद्घातानाकृष्टः
[illegible]हतस्ययेचरमास्थरमसमयमाविनपुद्गला: समयलावि नइत्यर्थ तेरवसकलालाकाप्ररणान्निर्जरापुद्
लाः तनिर्जरागुणयोगात्निर्जरातिजीर्णाइत्यर्थ: तेवातेपुद्गलाश्च तिदिशादिविशिष्टपस्माः किमुक्तंभवति लोकोप्रणमम
[illegible]पुद्गलाआत्मप्रदेशाऽत्यंविशिष्टाः परितफुककर्मत्वपरिणामाइतितु कर्माणंतेपुद्गलाइतिनिश्चयनियतमेततसम्भावङ्कराः
दाद्वियदवमतिकांतास्तेपुद्गलाः सूक्ष्मास्तेणंभगवन्निर्ग्रामणाद आउषमनगौतमकृतेनगवतः संबोधनमेततततपाणमितिनिश्चयमततपुद्गला
[illegible]पिपुद्गलाः सूक्ष्मास्तेणमितिवाक्यालंकारे तिष्ठतिगौतमेनपृष्टेकृतेभगवानाह हंतगोयमा इत्यादि तिप्रायदासाफटायन:
[illegible]विषादेच्छितिप्रीतिश्वानयभावञ्चितप्रुद्गलतिपादकत्वातप्रश्नसूत्रस्यसामत्यलह्रणादिदतथानउत्तरसूत्रेपाकीणमाहहंतभगवतो
[illegible]पादानीतत्वातसामत्यामवस्यापयनयइक्तंगोतमनतादेवाउवदतिअणगारस्सत्यादिनाविनाघंसकमा: पुद्गलाइत्यक्तंतथस्वस्मव
मापिक्विकमपिलवेनियाबदराशीनामाप्रलकाद्यपेक्षयातत्सूक्ष्मराशीइियोगोवनानिक्रांतस्पनस्प्रतिपिपादयिषुरिदमाह व छउमत्थे

णंतं इत्यादि अथ आहारयंतं मनुष्यास्तेषामनंतरोद्दिष्टानां निर्जरापुद्गलानां किं विदितिप्रश्नमतः सामान्येन पुद्गलं जानाति पश्यतीति संबंध
...णतादेव विशेषाभावात् आहारयंति एवं स्पर्शेन स्पर्शाद्याहारकेण बद्धेंद्रियेण अपि यथावस्थितवस्तुस्वरूपं न प्रतीयात अजानंतीति वस्तुः इति व्यक्तत्वके:
पुद्गलादिरूपं गंधं न गंधयाक्षिकेण नासिकेंद्रियेण गंधं आघ्राणेनाघ्रात्वा तिग्गंधं तेआघ्रायंते सुरभिगंधा वागंधः ततः नानंति विगं
मइति व्यक्तत्वादनात् गंधं सुरभिं दुर्गंधं वा रसमनरसग्राहकेण रसनेंद्रियेण रस्यते आस्वाद्यते नानंति शब्दार्थात् रसं तिक्तादिरूपं स्पर्शग्राह
केण स्पर्शनेंद्रियेण स्पृश्यते नानंति शब्दार्थात् रसं किंकर्कशादिरूपः परिछिन्नवस्तुगतः स्पर्शान् नानंति स्पर्शान् इति व्यक्तत्वादनात् स्पर्शं
कर्कशादिरूपं जानाति पश्यतीति भगवान् आह गोतमस्तावदर्थः समर्थः ना यमर्थः उपपन्न इत्यर्थः अनागोतम ः प्रश्नयति सोकेणोठ
णंतं इत्यादि अन्नानार्थं भगवानाह उ गोतमअयंणमित्यादि अयंप्र त्यक्षतन्नपलभ्यमानानामितिवाक्यालंकारे अष्टयो
स्थितयारत्नप्रभाजंबूद्वीपलक्षितं जंबूद्वीपो जंबूद्वीपः स मुद्राणां सर्वाभ्यंतरकः इति सर्वेषामस्यंतरामध्यवर्ती
...णव सर्वाभ्यंतरकः जातो वा स्थानार्थिकः इति प्राकृतलक्षणवत् आन्तःस्थानार्थिकप्रत्ययः एकेषां सर्वेषामस्यंतरः इत्याह स
समुद्राणां तथाहि सर्वेऽपि शेषा द्वीपसमुद्राजंबूद्वीपादारभ्यागमामालि हितनक्रमेण द्विगुणविस्ताराव्यवस्थिताः तातालवतिद्वीपस
मुद्राणाम् अयं जंबूद्वीपः स्यंतरः तथा सर्वस्तुद्राग इति सर्वेष्वाद्वीपसमुद्रस्यः क्षुल्लकोऽस्तुः सर्वक्षुल्लकः तथाहि सर्वेलवणादयः स
मुद्राः सर्वे च धातकी खंडादयो द्वीपा अस्माज्जंबूद्वीपादारभ्यवर्तमानाः क्रमेण द्विगुणा द्विगुणं चक्रवालविस्ताराः ततः शेषद्वीपसमुद्रापे
क्षयायं सर्वलघुरिति तथा हत्तो वर्तुलायतास्नेलावस्संस्थानसंस्थिता तैलस्य पूपकः प्रायः परिपूर्णवर्तुलो भवति न तु पृथक इति तैल
पूपस्थानेन त्यक्तसंस्थानसंस्थितस्तथा हत्तो जंबूद्वीपाः द्वीपायतावृत्तचक्रवालसंस्थानसंस्थितः रथस्य रथांगस्य चक्रस्य एवं चक्रवालं मंडलं तद्वत्वत्
स्थानेन संस्थितः एवं कमपि पदद्वयं भावनीयं आयामविष्कंभेणेति आयामश्च विष्कंभश्चेति समाहारो द्वंद्वस्तेन आयामेन विष्कंभेन च प्रत्ये

...अनेकजातस्य ...मित्यर्थः विविधपरिमाणानयनगाथे तं च जंबूद्वीपप्रकृत्यादानेकशालावितमितिसत्तावर्णोदावयाणमित्यादि देवस्थाणा
मि... वाक्यालंकारे महती द्विविमानपरिवारादिका यस्यासौ महर्द्धिकः आवमहासौरक इति याव बृहत्करणात् महर्द्धिक इति महाबलो महाकुल इति
इष्टव्यं ... महती द्युतिः शरीराभरणविषया यस्य स महाद्युतिः महत् बलं शरीरः प्राणो यस्य स महाबलः महत् यशः ख्यातिर्यस्य स महायशाः तथा मु
हत् प्रभूतं सौख्यं यस्य प्रभूत सातवेद्यकर्मोदययावादिति महासौख्यः क्वचित्महेसक्ख इति पाठस्तत्र महान् ईशो ईश्वर इत्याख्या शब्दः प्रथामोदयस्य लोके
समहेशाख्यः अथवा ईशानमीशा ऐश्वर्यं प्रत्ययः ऐश्वर्यमित्यर्थः ईशः ऐश्वर्ये इति वचनात् ततः ईशामैश्वर्यमात्मनः ख्यातिमंतः पर्णतया ख्यापय
ति प्रकोपादीतितथा ...ज्ञादिस्फीत्यावर्णितः इति ईशाख्यः महाप्रासादीशा। स्वाश्रमहेशाख्यः अन्यत्र महासात्व इति पाठः तत्रैवं हत्याख्या।
आश्रयमनीदृश ...णि इंद्रियाणि स्वस्वविषयव्यापकत्वात् अक्षशास्त्रो द्विधायेणाश्रुत्याश्रयावितस्य स्वधातानिष्पाद्यतेऽक्षाण्यक्षाणि च
अक्ष... मतिअक्षाक्षाणि यस्यासौ महाक्षः स्फीत मतः स्फूर्तिमच्चक्षुरादींद्रियस्त्वर्थः एकं महांतमतिगुरुकं
मन्यमा... गंधउद्दाले सकलस्य जंबूद्वीपस्य व्याप्नुमशक्यत्वात्। तस विलेवणमिति महद्विशिष्टमिति सुरभिगंधमपिधानमनात्
तल... वर्तितः पिधानापरिवर्तितायेन स तथा तं विशिष्टं लेपवत्। दानोत्थाविह विवद्वः सुरभिगंधउद्दलानिर्गच्छंति तत उद्घाटनं
...तीत्वा वितर्भसकलजंबूद्वीपप्रमाणं तापपद्यातगंधसमुदायं तिगंधइत्येरतिविशिष्टेः परिमर्षं भूतः समुद्राकोगंधसमुद्गकः स्वे
...दत्वेयति उत्पाट्यतीत्यर्थः इणामेव इणामेवतिएवामेवत्यर्थः केवलकल्पमिति केवलो केवलज्ञानं तत् कल्पं परिपूर्णमित्यर्थः जं
बूद्वीप... सामिपातानामवत्पुटिकानं ततः स्थितिः चपुटिका तिरिति इदृष्टं च त्वपुटिकाशुकालोपलक्षणं ततो यमर्थः यावता कालेन तिस्रश्चपु
टिकाः परियंतिता तावत्कालमध्य इति सप्तक्वा एकविंशति वारान् अतिपरिवर्त्य सामस्त्येन परिभ्रम्य हव्वं शीघ्रमागच्छेत् तेनागमनमित्यादि सेशाखाममा
धदेश प्रसिद्धा अथवा शीघ्रं अथवा हस्तावार्थादि व्यापत्यासादयः अक्षं च अथवा क्रिया प्रश्नानंतर्यमंगलादिकारवाक्योपन्यासेषु तत्रायं वाक्यो

प्रज्ञाप०वृत्तिः॥

[illegible]ण्यासत ज्ञाव्रनात्येवंतं क्कस्माव तु विवक्षितमार्थप्रतिदत्ताईयंतस्यपीठिकाबंधः संप्रतिविवक्षितार्थप्रतिदर्शनायांतवाक्यमुपन्यस्यति इत्यं निश्चितं गोतम सत्कं
वलकाल्याजेरंबुद्धीपाबीपदेषुंगंधसमुद्गकादिनिर्गतैर्घ्राणपुद्गलैः स्पृष्टो व्याप्तः क्षाका वेदसमधीयातततः प्रश्नोवगम्यात अथवा प्रश्नार्थः सेत्राहम्‌ नाता इत्थं
पृष्ठ्यनीतिगोतमअत्राह इतस्पृष्टो गंधपुद्गलानां सर्वता विसर्पणशीलत्वात्‌ वरपरिगतानामृ समस्त्र मध्यापि मिथ्यादि इत्यमेव चात्र तात्पर्यार्थः यथा ते सकल
ज[illegible] [illegible]नानां गंधपुद्गलाः सूक्ष्मत्वान्न चक्षुरादीन्द्रियगम्याः तथा सकलत्नोकव्यापि निर्जरापुद्गला अपीतिग्रवसंहारमाह एवमुक्रमाणेनेति
नादे[illegible] [illegible]यविनिर्जरं केवलीसमुद्घातमारभमाण इति पूर्वस्ति[illegible] अथ इमाह कास्मान्‌ मिथ्यादिकस्मात्कारणात्‌ ण मिति वाक्यालंकारे भदंत के
वली [illegible] [illegible]त्ता एतः समुद्घातमवात्पारमत इत्येतद्भवत्येव किल तस्य तिन [illegible] त्व समानहमेगाय मित्यादि गोतम केवलिन इत्यादिः कर्मांशाः क
र्मलदास्र[illegible] [illegible]त्यमनुपमताः क्रतरत्वास्रु अवेदिता अनिर्जरिताः [illegible] [illegible]इस सर्वोस्याविनष्क्रीमां प्राप्याद र्शनिमिति न्यायान्‌ तौ
यमा[illegible]नायमयः [illegible] [illegible]वेदिता स्मृताः क्षीणा कर्मणां हि क्षयो नियमतः [illegible] [illegible]देशतो विपाकतोवा वेदनाद्भवति स चं वपुष्यासतया स्थि
इकमनगुलाना [illegible] [illegible]त्यमित्यादि वचनात्तन्वत्वाराविकर्मांशा अधाप्यावेदिता [illegible] [illegible]दिता स्मृताः क्षीणा एतदेव पर्यायेण व्याचष्टे अनिर्जीर्णाः सामस्त्ये
नातमप्रदेशेभ्योपरि साटिता न भवंतीति इति तावन्नवा सर्वाह मनिर्जरितं क्वचित [illegible] त्यादि सुगमं तत्र यदा तस्य केवलिनः सर्वबहुप्रदेशं वेदनीयमुप
लक्षणमेतन्नामगोत्रे च तथा सर्वस्तोक प्रदेशमायुः कर्म तदा सर्वधनरवि डिहिक्षियि बंध्यात समवतारकात्‌ विनिर्गच्छन्‌ प्रतिबंध्यातयो स्व बंधनाः करणाथ
इतिकरणान्‌ अमइप्रत्ययः अथवा बध्यंत आत्मप्रदेशैः सह लोली भावेन संश्लिष्टाः क्रियंते ये नेवगारव्यात्यातबंधनाः करतदङ्कल मितिवदनात्रु
र्मत्तिअनहनमय अधिकर्मपरमाणवो वा यस्याः स्थितयो वेदनकालोः तथा चोक्तं साधक तावि सकालइस सर्वसंबंधनातः इति इन्द्रिय कर्मदत्त्वाइंबंध
नान्‌ कालाविर्इतिसिंत तस्याति वंधनैः स्थितिभिश्च विषमं सत्‌ वेदनीयादिकसमुद्घातः विमिनीसममाश्रित्यासमर्का वातिसएवंरत्रलक्षकेवली बंधनैः स्थितिभि
विषमस्य समतावेदनीयादिकस्य कर्मणः समीकरणाय इति भावतात्प्रत्ययः स्वार्थिकः तात्पर्यमर्थः समीकरणायसमाय इनेसइति सम इवदंतिसमुद्घा

२६०

[illegible]यत ते एवं खलु समुद्घातं गच्छति तदुक्तं च आयुषि समाप्यमाणे शेषाणां कर्मणां यदि समाप्तिर्न स्यात्‌ गच्छति ततः समुद्घातं स्थित्या बंधेन तेन च स
मी[illegible]र्थां स्थिकर्मणां तेषां अंतर्मुहूर्ते शेषे तदायुषि समुद्घिधासति सः नन्वत्र तत्स्थितिकस्य वेदनीयादेरायुषा सह समीकरणार्थं समुद्घातमारभ
ते इति युक्तं न तु तत्र एवं कृतनाशादि दोषप्रसंगात्‌ तथाहि प्रचुरतरकालोपलोभ्यस्य वेदनीयादेरारत एव आगमसंभवात्‌ कृतनाशः वेदनीयादि
व बहुतरस्यापि कर्मक्षयसंभवे न तीव्रा सत्त्वात्‌ मोक्षेप्यनाश्वासप्रसंगः तदसत्‌ कृतनाशादि दोषाप्रसंगात्‌ तथा हि इयप्राप्तेति दिवसस्य तिकाप रिशो
गेनसर्वोपनीतोपलोपस्यक ल्पितस्यादीरस्यतस्य कृत्याधि नात्‌ इत्यमर्थां तिस्नोक दिवसैर्निशाषतः परिलागान्न कृतनाशः आपमः तथाकर्मणापि वे
दनीयादेस्तथाविधशुभाध्यवसायानुबंधादुपक्रमेणाप्यास्वतो लोभान्न कृतनाशः स्वप्रदेशाद्‌ प्रसंगः द्विविधो हि कर्मणोनुभवः प्रदेशतो
विपाकतश्च तत्रप्रदेशतः सकलमपि कर्माइनुभवति न तु तद्विष्किं विक्कर्म यत्‌ प्रदेशतो नानुभूतं सत्‌ क्षयमुपयाति ततः कथं कृतनाशादा
पत्तिः विपाकतस्तु किंचिदनुभूयते किंचिन्न यथा मोक्षोनावप्रा संगात्‌ तथा हि विपाकानुभूतितएव सर्वकर्मक्षयणीयमि
तिनियमः स्वसंख्याततथानवतथा विधविशिष्टाध्यवसाय विशोधेर्य न्नरकगत्यादिकं कर्मोपार्जितं तस्यानेकभवित्‌ समुद्घातादावव र
वेदनुभवः स्वन्निबंधन्नान्न विपाकानुभवस्यक्रमेण वस्ससु भवात्‌ गमनं तत्र व दन नारकादि भवेषु वा विशेषायान प्रभृत्व तरकर्म संतानोपवया
नस्या विष्कृतवानुगमनं नानुभवापगमाभ्यं तामोक्षेसमाश्वं सर्वकर्म विपाकतो नानुभूयेद्भावोवयनमनु भवनीयमिति प्रतिपत्तव्यमेवं च नक ष्टि
होषः न चैवमपि दीर्घकालोपलाभ्यतया तद्वेदनीयादिकं कर्मापि विने अथवत्‌ परिणामविशेषादुपक्रमेणारादेव तदनुभवतिततः कथं न कृतनाश
दोषापत्तिरिदप्यसम्यक्‌ बंधकाले तथाविध अध्यवसायवशाद्दोषोपक्रमयोग्यत्वोपपन्नत्वं बंधनात्‌ अपि च जिनवचनप्रामाण्याद पि वेदनीयादि
कर्मणामुपक्रमोमंतव्यः यदाह नाक्ष्यक तत्त्व यस्व यस्व इवसमोवसमाणंच कम्मुणाएणियाईवाइंपंचाणुक्कुमवक्कमणमित्तो वि तद्वेवमे
वं यक्रमहेतुः कश्चिदस्थितेन तत्र नाश्वासप्रसंगः यथा च नाम व्याधेरुपक्रमहेतुः कश्चिद स्थितिघातिमस्त्र तत्र नाव विध्यं ततो तोयकृद्वेदनीयादि

वहकोता ... त्याविकर्मक्षयत्यस्यत्यादि न तत्र भमाउपपन्नमितिस्थितं अपर आह ननु यदा वेदनीयादिकमतिप्रभूतं सर्वस्तोकं चायुस्तदा समधिकवेदनी
यादिसमुद्घातविर्धसमुद्घातमारभंते तावद्वेदनीयादेः स्तोकमेवानुयदाच खिकमायुः सर्वस्तोकं च वेदनीयादिकं तदा कालं नानिरवशेषः समधिका
असमुद्घातायिसमुद्घातः कल्पातचरमशरीरिणामायुषानिरुपक्रमत्वात् चरमशरीराय निरुपक्रमाइति वचनात् तदयुक्तमेवं विधस्याक्वस्यकदा
चनाप्यसंभवात् तथाहि सर्वदैव वेदनीयादिभ्य आयुः सकाशादधिकस्थितिकं भवति नतु कदाचिदपि वेदनीयादेरायुः आधिक्यं पि क्षापि नियमः कु
तालभ्यातेत उच्यते परिणामस्वाभाव्यात् तथाहि इदं तत एवात्मनः परिणामविशेषादायुर्वेदनीयादेः समं भवति न्यूनं वा न तु कदाचनाप्यधिकं यथे
तस्यैवायुषः स्वस्थ भवबंधः तथाहि ज्ञानावरणादीनि कर्माणि आयुर्वर्जा निसमयापि सादेवबध्यते आयुस्तु प्रतिनियत एव काले भवत्रिभा
गादिरूपे तत्र वैव विशुद्धनियमतस्तस्वाभाव्यात् ततः परः कश्चिदपि हि। उत एव मिहापि भावविचारमको इष्टव्यः आह च नाष्यकृत् अस
मविइणा नियमा कालस्यकं आउयताससंति परिणामसद्भावात्‌ अक्रवबंधी विज्ञापरिज्ञानापणोतमानगवंतं पृच्छति
व साववृणमित्यादिना मितितिक्कं आयु सर्वेपि खलु केवलिनः सम। वग्घतिसमुद्घातायप्रयत्नानंतत्रच सर्वेपि खलु केवलिसमुद्घा
तं गच्छति गोतमनप्रश्नकृते भगवान्निर्वचनमाह णोइणठसमठ्ठे इत्यादि गोतमं नायमर्थः नायमर्थः उपपन्नः किमुक्तं भवति नसर्वेपि केवलिनः समु
द्घातायप्रयत्नं तन्नापि समुद्घातं गच्छंति किंतु येषामायुषः समधिकं वेदनीयादिकं ते एव तु स्वभावत एवायुषा सह समस्थितिकानि वेदनीयादी
नि कर्माणि ते अकृतसमुद्घाता एव तानि क्षपयित्वा सिद्ध्यन्ति तथा चाह अगंतूणमित्यादि यस्य केवलिन आयुषा सह भवोपग्राहीणि वेदनीयादीनि
कर्माणि ते अवश्यं ततो ऽस्मिन्‌ भवोपग्राहीणि कर्माणि वेदनीयनामगोत्राणि बंधनेः प्रदेशैः स्थित्या च तुल्यानि समा
नि भवंति स समुद्घातं न गच्छति अकृतसमुद्घात एव तानि क्षपयित्वा सिध्यतीति भावः उक्तं च जस्स पुण तुल्लाइ कम्माइ सम्मं अ भावतो जाय
तो अकयसमुग्घाओ सिज्झइ गंतूण केवली आयोयकादाचित्को न तु तत्रावश्यं कार्यतया तीयते आह च अंगंतूणं समुग्घायमित्यादि अगंतु समुघात

सो केवलिसमुद्घातं सिद्धिं वरगतिं गताः इति संबंधः कियत्संख्याकाः इत्याह अनंताः अनंतसंख्याकाः केवलिनः केवलज्ञानदर्शनोपेता अनंतनयना
ज्ञाता अनुपणातामत्योता जिनाः भागुत्ति प्रतिपन्नाः प्रपंचाइष्टव्याः ज्ञानस्य निरूपचरितानश्वरभावत्वात्‌ स्यात्‌ विनाशायोगात्‌ तथा आत्मन एवाप
रिणामिता निरवयाविनाशः सर्वथाविनाशायोगात्‌ नाम तो विद्यातलो वा मानावा विद्यते सतः इति ज्ञाया तथा जिता जितरागादिशत्रु
वश्रुतज्ञानगाथा लक्षणता प्राकरणमाह तांस्तु क्लिष्टपदसंबंधसीनमपि तत्वतो वीतरागमपि मत्वा तत्र वा समुद्घातपदाश्रेयितीर्थकरदर्शनादिना
गृहीतीति वचनात्‌ तत्र वा वीतरागस्य वपरानवबुद्धरिहागमस्य वासंभवात्‌ पुनः कथंभूता इत्याह जरामरणाविप्रमुक्ता जरामरणग्रहणमुपलक्ष
क्षणं तेन समस्त रोगशोकादि सांसारिकक्लेशविप्रमुक्ता इति द्रष्टव्यं। एतेन एकांततो मोक्षमोक्षसौख्यस्योपादेयतामाह अन्यस्य तद्विध
स्वरूपस्याभ्यासात्‌ संभवात्‌ न हि संसारे प्रकर्षसुखप्राप्तमपि मरण पर्यवसायित्वात्‌ असंधनं सिद्धिरिवापकर्मांशापगमनात्मकः स्वरूपे
अवस्थानं तीवराः सर्वगतीनामुत्तमा गम्यते इति गतिर्वरगतिश्च वरगतिरूपामित्यर्थः गताः प्राप्ताः इह सर्वोपि केवली केवलि
समुद्घातं गच्छन्‌ प्रथमत आवर्जीकरणमुपगच्छति तथा चाह केवलि समुद्घातप्रतिक्रियाविशेषः समुद्घातशब्दव्याख्यानपूर्वं स्मार
माह नाध्यकारः तत्र द्वितीयासमासादियकमसमुद्घातायणं समुद्घातं तंतु मणपुव्वं आवज्जीकरणमहवइ अभावज्जीकरणमिति कः शब्दार्थः उच्य
ते आवर्जनमावर्जः आत्मानं प्रतिमोक्षस्याभिमुखीकरणमात्मनामोक्षं प्रत्यपायाकरणमिति तात्पर्यार्थः अथवा आवर्ज्यते अभिमुखीक्रियते मो
क्षं प्रति येन तिआवर्जः शुभमनोवाक्कायव्यापारविशेषः उक्तं च आवज्जणमुवओगो वावारो वा इत्थतं तत्प्रथमा विज्ञप्तस्य तस्य करणमिति विवक्षा
को विग्रहः आवर्जीकरणं अपरे आवर्जितकरणमित्याहुः तत्रायं शब्दार्थः आवर्जितानाम अभिमुखीकृतः तथा भव्यत्वेनावर्जिताय मो
क्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतः इत्यर्थः ततस्तथाभव्यत्वेनावर्जितस्य मोक्षगमनं प्रत्यभिमुखीकृतस्य करणं क्रिया शुभयोगव्यापारणं आवर्जितकरणं अपरे आ
उ्जियकरणमितिकं तत्र चेवं शब्द संस्कारमाचक्षते आयोजिकाकरणमिति अयं चात्रार्थः आङ् मर्यादायां आमर्यादया केवलिदृष्टयायोऽकुन

शुभानां त्वायुर्भागानां व्यापारणमायोजिकाकरणं तद्भवस्थाः करणमायोजिकाकरणं अन्ये त्वावश्यककरणमिति ब्रुवते तत्राप्ययमन्वर्थः आवश्यकेन
अवश्यंभावेन करणमावश्यककरणं तथाहि समुद्घातं केचित्कुर्वन्ति केचिन्न कुर्वन्ति इदं त्वावश्यककरणं सर्वेपि केवलिनः कुर्वन्तीति स
प्रत्यस्यावर्जीकरणस्य कालप्रमाणनिरूपणार्थं प्रश्ननिर्वचनसूत्रमाह कइसमए णं भंते इत्यादि सुगमं आवर्जीकरणानंतरं चाव्यवधानेन केवलि
समुद्घातमारभते स च कतिसामयिक इत्याशंकायां तत्समयनिरूपणार्थमाह कइसमए णं भंते इत्यादि सुगमं तत्र यस्मिन् समये यत्करोति तद्दर्शयति तं
दाण्डं पढमसमए इत्यादि इदमपि सुगमं भावना त्वस्य तात्पर्यतस्तु नवरमघनानामघातियप्रकृतीनां समयः कर्मणामप्रदेशानां विसारणं तथैव प्रतिलोम
क्रमेण संहरणमिति तथा चोक्तमाद्यहाहायल्लामंतगालोमसदह। सिरकंत पढमसमयंमि दंडं करेइ बिइयंमि य कवाडं तइयसमयंमि मंथं
चउत्थे लोगपूरणं कुणइ पडिलोमं साहरणं काउं तो होइ देहत्थो। तन्नाअस्मिंश्च समुद्घाते क्रियमाणे यो योगो व्यापार्यते तमभिधि
त्सुरिदमाह वं समणं भंते इत्यादि तत्र मनोयोगं वाग्योगं वा न व्यापारयति प्रयोजनाभावात् आह च धर्मसारमूलटीका
यां शैलेश्यामिव न व्यापारयति प्रयोजनाभावात् का ययोगं पुनर्युंजानः औदारिककाययोगमौदारिकमिश्रकाययोगं
कार्मणयोगं वा युनक्ति मनोवाग्योगव्यापारयोरभावात् तस्य काययोगस्य संभवात् तत्र प्रथमे अष्टमे च समये
केवलमौदारिकमेव शरीरं व्यापार्यत इत्यौदारिककाययोगः द्वितीयषष्ठसप्तमेषु समयेषु कार्मणशरीरस्यापि व्याप्रियमाणत्वादौदारिकमिश्रका
ययोगः तृतीयचतुर्थपंचमेषु समयेषु केवलमेव कार्मणं शरीरं व्यापारभागिति कार्मणकाययोगः आह च भाष्यकृत् न किं समुद्घातगतो मणवइ
योगप्पओगयं कुणइ उरालियजोगं पुण जुंजइ पढमट्ठमे समए उभयव्वावारा तम्मीसं बीयछट्ठसत्तमएसु तिचउत्थपंचमे कम्मगं तम्मत्तचेट्ठाउ अ
थेव विशेषपरिज्ञानाय से णं भंते इत्यादि स भदंत केवली तथाविधकपाटादिक्रमेण समुद्घातं गतः सन् सिध्यति निष्ठितार्थो भवति सर्वदुःखानाम
न्तं करोति नायमर्थः समर्थः अपि तु ततः प्रतिनिवर्तते ततोऽवगच्छति केवलिज्ञानं यथा निष्ठितार्थो न विद्यामि किं शेषकर्मांशा य

मत आह शुक्लध्यानारोहः शेषकर्मांशा वेदयितुमुपादत्ते ततो मानसं कर्मणो विशिष्टत्वात् न तत्त्वत आह परिनिर्वातिसामान्येन चात्ती भवति समग्रमतादके
नयतीत्यणसाध्ययति सर्वदुःखानामंतं करोतीति न गम्यते नाह गोतम नायमर्थः समर्थो नायमर्थः संगतोयः समुद्घातंगतः सन् सर्वदुःखांतं करोति
तिव्याणमिति शेषस्याद्याप्यकृतत्वात् तस्य योगस्य च वेद्यमाणस्य सिद्धत्वाभावादिति भावः ततः किंकरोतीत्यत आह से णमित्यादि से इति स
मुद्घातगत इति वाक्यालंकारे ततः समुद्घातात् प्रतिनिवर्त्तते प्रतिनिवर्त्य च ततः प्रतिनिवर्त्तनात् पश्चादनंतरं मनोयोगमपि वाग्योगमपि काय
योगमपि काययोगमपि युनक्ति व्यापारयति यतः स भगवान् भवधारणीयकर्मसु नामगोत्रवेदनीयेषु स्थितेषु मात्रायामेष समुद्घातवशात् अन्तर
मातुषा सह समीकृतेषु तेषु अंतर्मुहूर्तानंतरं परमपदप्राप्तेरस्मिन्नेकाले यद्यनुत्तरोपपातिकादिना देवेन मनसा पृष्टस्ततस्तद्व्याकरणाय म
नसा पृष्टस्ततस्तद्व्याकरणाय मनः पुद्गलान् गृहीत्वा मनोयोगं युंक्ते तं च सत्यमसत्यामृषा रूपं वा मनोयोगादिना पृष्टः सन्नपृष्टो
वा कार्यवशात् वाक्पुद्गलान् गृहीत्वा वाग्योगं तमपि सत्यं सत्यामृषारूपं वा मनोयोगादिना पृष्टः सन्नपृष्टो वा कार्यवशात् वाक्पुद्गलान् गृहीत्वा
वाग्योगं तमपि सत्यमसत्यामृषा वा न तु शेषा न तु वाग्योगमसत्यं गमनागमनादौ औदारिककाययोगं तमाह
गमनवानं कार्यवशात् कुत्रचित् स्थानात् विवक्षितं स्थानं आगच्छेत्। अथवा तिष्ठेत् निषीदेद्वा तथाविधश्रमापगमाय त्वग्वर्तनं वा कुर्यात्
अन्यत्र वा विवक्षितस्थाने तथाविधसंपातिमसत्त्वाकुलां भूमिमवलोक्य तत्परिहाराय जंतुरक्षानिमित्तमुल्लंघनं प्रलंघनं वा कुर्यात्तत्र सहज
स्वात् विक्रमान्नाम अधिकतरः पादविक्षेपः उल्लंघनं स एव अतिप्राप्तिरिति रिकं पीठफलककशय्यासंस्तारकं प्रत्यर्पयेत् यस्मादानीतं तस्मै समर्प
येत् इह भगवानार्यश्यामः प्रातिहारिकपीठफलकादीनां प्रत्यर्पणमेवोक्तवान् न तु ग्रहणमपि तत आवश्यकादीनां कार्यकरणादि
कमारभत तदवसानं च बाहुल्येन धर्मोपग्रहणस्यापि संभवात् प्रातिहारिकपीठफलकादीनां प्रत्यर्पणं केवलिनोपि संभवति इति शेषकर्मांशमेव समुद्घातमारभत
तस्य पडमासाः प्रत्यर्पितं पीठफलकादि यदा मुक्तकदाचिद्भवति तस्य वर्षाकालः समस्तदानविधिप्रीतपीठफलकादीनामप्रत्यर्प

पर्यालोचनवशात् समसमयं [illegible] तिमत्रप्रूपणअस्त्रवान्याइतश्चाह्रुभ्रमाव्रणकपिसमुद्घातानंतरमन्तर्मुहूर्तेन योगनिरोधं विधानान्तरमनुदंडकपाटे मं
थांतरेषु साहारणाशरीरेषु साङ्गोपाङ्गनिरोधे मलीमसिप्रज्ञाणाच्च वयदि पुनरुत्कर्षतः षण्मासरूप मर्यान्तरालं तावन्नवसद्यधीयात नमचीनं म
रुच्छवेत्तदमुख्यमतदिति तथा चाह सामाचारी कृतमलपयोगमत्र निशुक्र न्नाविसमर्थकालाः आनंरुत्तर मितयद्धमातुच्छासमिद्धांतितमे
[illegible] समाल निश्चयात्ततः प्रडिहारीणं पचयामवस्था इह रागमर्णं पिपाद्यादि अत्र कर्मलघुतानिमित्तं समुद्घातस्य समयो अवस्या
निर्मुक्तं केवलज्ञानी याचोयोगनिरोधं व्यापारस्तेतः केवली च्छाद्यतदनन्तरमपि तापकं पालनीयातीतपरमतिरूपाकारणं ध्यानं प्रतिपित्सुरवश्यं योग
निरोधं करोति [illegible] समतिरिच्यापक्रूप [illegible] मनस्या मनस्वान्। तथाहि योगपरिणामालेश्यातदन्वयव्यतिरेकानुविधानात्ता
योगाश्राववद्य [illegible] विनीलं लेश्यातीत ध्यानसंभव: अपि च योगो बाध्याग्रावकर्मबंधो पिङ्ग्मापरयोडिणएसविद
अनुभागं कषायाईर्जानिदृश्यमिति केवलं सकर्मबंधः कि वलयोगनिमित्ततास मयत्रयावस्थायीत्यथाहि प्रथमसम
ये कर्म बध्यते द्वितीयसमये वेद्यते तृतीये तु समये निकर्मापि। कर्मी भवति तेन योगप्रत्ययसमयरूपस्थितिकमप्यि क्रियात
दोषप्रत्ययस्य प्रगाढत्वात् तद्यापि समय समयं तत्त्वाकर्मादानसतिन। मोक्षः स्यादतश्चावश्यं प्रामाणिकं तत्त्वं तस्मात् कृतमत्रापि योगनिरोधमि
ति नैरंतर्येण सततयोगनिरोधं करोति लेश्यानिरोधमनिर्वाणकू नूनमयाद्यस्थितिं च बंधयोगानिमित्तं संसतिः स्युः समयसमयकर्मादानमति
सदा तेनामोक्षः स्यात्स्थापितिदि विमुच्य तत्स्थितिक्रियास्त्वं कर्मणि नाकर्मणो हि वीर्ययोगाद्व्याणनवति जीवस्य तस्यावश्यानंतरमुक्तः सुमय
स्थितिबंधः अत्र बंधस्य समसमयस्थितिकता बंधसमिति निरस्तापि वदितव्यानाध्यमप्यनंशावांक्ष सकलमपि श्रमत्य प्रभावितयावत्तदातीयबंध:
स्थिति विनासमुद्घातं ते पि कियापाडिणीए [illegible] सबमसमवासीसंतुसामणे तर्हवई जोगनिरोलकायजोगपाणं इपाडिहारियाणं
वीयफलगं गंकपेखाजोगनिरोहं तओ करेति किन्नमणजोगं निरुंभइ संबंधइत्तु त्रिंकं सजोगी यं तसामइ परमसुक्कं सतिक्षत्रकारणपर। २६३

तं अंतएवाह सउं तं सीसा जोगीनिरुंभइ इत्यादि सुगमं योगनिरोधं विवर्तते प्रथमं मनोयोगं निरुणद्धि तच्च पर्याप्तमात्रसंज्ञिपंचे
न्द्रियस्य प्रथमसमये यावंति मनोद्रव्याणि यावन्मात्रश्च तद्व्यापारः तस्मादसंख्येयगुणहीनं मनोयोगं प्रतिसमयं निरुंधानः संख्येयैः स
मयैः साकल्येन निरुणद्धि उक्तं च पद्धमत्रसम्यक्संसारसमयाइं रुंभमाणो जोगनिरुंभाइ तिमणाद्वाइं तथा चाह सामाचारी तदसंख्यगुणवि
हीनं समयेनिरुंभमाणो सव्वनिरोहं करेइ संखेज्जसमएहिं इति तदवाह अ मणं तात इत्यादि सोऽधिकृत केवलीयोगनिरोधविकी
र्षुः प्रथमं मनोयोगं निरुंधानः पर्याप्तकस्य द्वीन्द्रियस्य जघन्ययोगिनः संज्ञिनो मनोयोगस्यापि तिगमात्रं यस्मान्नं संख्येयगुणहीनं समयसमये निरुंधानः संख्येयैः
समयैः समयैः साकल्येन तिगमात्तत्प्रथमं मनोयोगं निरुणद्धि अ। तातानंतरं वचनमित्यादि तस्मान्मनोयोगनिरोधादनंतरं वचनयो
गं निरुणद्धीति वाक्यालंकार द्वीन्द्रियस्य पर्याप्तस्य जघन्ययोगिनः सव्वस्य वाग्योगस्याति यस्मात् वाग्योगं संख्येयगुणविहीनं
समयसमये निरुंधानः संख्येयैः समयैः साकल्येनेति गमात्तद्वितीयं वाग्योगं निरुणद्धि अतोऽयमत्राह प्रकारः प
त्ति निरुंधन् विदियस्स इस्स जहन्न जोगिस्स हेट्ठा तोसंखेज्जगुणविहीणे। समयेनिरुंभंतो सव्वं वइजोगं संरुंभइ द्विक्रमेण इम
स्स अ तातानंतरं वचनमित्यादि तातानंतरं तदनंतरं वचनप्राप्ततम्। इत्यस्य पनककजीवस्य अपर्याप्तकस्य पनककजीवस्य अपर्याप्तकस्य
प्रथमसमयोत्पन्नस्य जीवस्य जघन्ययोगिनः सर्वाल्पवीर्यस्य पनककजीवस्य यः काययोगस्तस्मादसंख्येयगुणहीनं काययोगं
प्रतिसमयसमयं निरुंधन् असंख्येयैः समयैः समस्तमपि तिगमात्तृतीयं काययोगं निरुणद्धि सकलकाययोगं निरुंधानः सूक्ष्मक्रियमप्रति
पाति ध्यानमधिरोहति तथा भाष्यं विदस्तादिचिवरस्वरेण सरूचितदह त्रिभागं विप्रदेशान् नवति तथा चाह सामाचारी तत्तायसह
मपणगस्स पढमसमयाविवण्णस्स जो किरइ हप्पा जो मा तदसंखेज्जगुणहीणं समए निरुंभमाणो देहतिभागं च मुंचंतो रु
भइ स काय जोगं संखाई एहिं तव समएहिं काययोगनिरोधकालान्तरवचरमं च अनंतं वज्जितं वदनीयादि त्रयस्य प्रत्येकं स्थितिसर्वापवर्त।

र्नेपूर्वर्द्धनयाद्भवस्त्रीयागपवस्थासमानंक्रियातग्गणश्रेणिक्रमविरचितप्रदेशान्सुद्धयाप्रथमस्थितोत्त्वाकाःप्रदेशाद्वितीयस्यांस्थितातातःसंख्य
[illegible] संख्येयाकरमाश्रितिः स्थापना॥ ०००० | ०००० | ०००० | एता:प्रथमसमयग्रहीतदलिकनिवर्त्तिताग्गणश्रेणयएवंप्रतिसमयग्र
[illegible] कर्मत्रयस्यप्रत्येक॥ ० ० ० | ०००० | ०००० | मसंख्ययाद्रष्टव्याः अंतर्मुहूर्त्तसमयानामसंख्यातत्वात्आयुषस्तुस्थि
ति [illegible] तिष्ठतिसाग्गणश्रेणिक्रमदलिकरचना॥ स्थापना॥ ००० चरमअयंचसर्वोपिप्रत्नोयागादिनिरोधमंदमतिप्रत्यवबोध
[illegible] पादितोयदिपुनःसूक्ष्मदृष्टयातत्त्वंरूपकि ०००० सोभवति तदापंचसंग्रहटीकानिप्रणेप्रपत्तनतस्याभिधान
[illegible] श्रितिः व [illegible] केवली मिति पूर्ववत्एतवांतेतादितनायायनायाप्रकारणस्थापंसमयाव
दायामतापायण [illegible] आयामातापाप्य [illegible] त्वात्तनीतिनावार्थः आयामतोवप्राप्यआयागतापाप्य [illegible] त्वाव्द्वाइंसिन्निस्माके
का [illegible] तिसंबंधःक्रियताकालनविशिष्टा मित्यतआह रूपुपंचाक्षरतावारणाद्वयाकिमुक्तंभवतिमाति
[illegible] रणयावताकालनउअणनमड। त्येवंरूपाणिपंचाक्षराणिउच्चार्यंततावताकालविशिष्टामि।
तियमावीनुकालः किंसमयप्रमाणनिरूपणार्थमाह असंख्ययसामायिकी मसंख्येयसमयप्रमाणायथासंख्येयसमयप्रमाणंतदुत्कृष्ट्यन्यात
[illegible] प्रमाणंतस्यावत्तद्भुकृष्टमंतर्मुहूर्त्तप्रमाणंतिरव्यायनायाह अंतमोक्षिर्निकीशैलेशीमितिशीलेशारतेनत्वह निश्चयतःसर्वसंवररूपंतद्राद
नास [illegible] सर्वोत्तमनान्तासोपाः शैलेश्याः तस्यायस्थासाशैलेशीतांप्रपाघातनदानीवध्यमानंध्यायतिव्युच्छिन्नक्रियमप्रतिपातिमितिशैलेश्यांसमारुणं
[illegible] त्तिसवसंवरासायनास्मासारा [illegible] लमीदाइतदवस्थारूपुस्वरकराइनमथ्यणरुणकालणपवणंति अत्रइशालेमिमातास्त्रियमि
[illegible] कालंतणुयारोसारंताणुद्याराइसूक्ष्मक्रियानियद्दमावाविच्छिन्नकिरियमप्पडिवाईशोलेशिकालेमि नाकवलंशैलेशीप्रतिपद्यातम्पर्वदाछिता
[illegible] वदनीयादिकंकर्मत्रयत्वितमितिवाचः प्रतिपद्यातवततत्पूर्वकायात्यागनिरोधमातनरामसंतमुहूर्त्तनिरविनाग्गणश्रेणयःप्रागिदिष्ट

[illegible] पूर्ववतत्वात्तस्तः किंकरातीत्याह नीमसाललसिद्धअणंउद्यादि तयांशैलेशवपत्ययांवर्त्तमानात्संख्यायाश्रेणिश्रेणीलिःपूर्वनिवर्त्तिता
[illegible] विमात्यक्रमत्रयस्यप्रत्येकप्रतिसमयमसंख्ययाकर्मस्कंधासानुक्षायनुविपाकतःप्रदेशातोवावदानमनिर्जरयनुचरमसमयावेदना
[illegible] मायावभिन्नत्वतानचउरःकर्म्मांशानुकर्मलदानुयुगपतृक्षपयतियुगपदवरूपयिवातानांतरसमयअदारिकतेजसकार्मणरूपाः
[illegible] शीराणिसर्वाहिविप्रजहाइतिसर्वविप्रहीतिःसर्वप्रीवप्रादतवात्विप्रजहातिकिमुक्तंभवतिमाप्राकदेशात्स्पक्षवानतथान
[illegible] किंचित्स्वतःप्रकाशः परित्यजतीति उक्तंच उरालियाइवयाइसव्वहिंविप्पजहृष्पाहिंजाणियंतिसमसतहोदसवाणएणसाप्रबंधपरित्य
[illegible] समयावंधविमोक्षलक्षणसहकारिसमुत्थप्रभाव विद्यानादरसंडफलमिवलगावानधिकर्मसंबंधविमोक्षलक्षणसा
[illegible] विद्यानादरंडफलमिवलगवानुपिकर्मसंबंध। विमोक्षलक्षणसहकारिसमुत्थप्रभावविद्यापाइर्द्धलोकांते
[illegible] उक्तंच परंडाइफलरूपं वंधाद्विदरिपुइद्धंजाति सिद्धाविकम्मुगाढात्यतआह अविग्रहेणविग्रहस्याभावो
[illegible] स्पृशान्समयांतरप्रदेशांतरास्पर्शति नत्वर्थः ऋजुश्रेणिंवप्रतिपन्नः एतदुक्तंभवति यावत्सु्का
[illegible] देशावगाहमानोविवक्षित तावतसमयादनंतरसमयांतरमस्पृशान्गत्वातथाप्याविलक्षमावप्रणक्ष
[illegible] इयाणजमाहणणएगहुंउरुगगइमहंनवंक्रियंचसमयंतक्षसइइतिनाप्यकारोबापादरितुसद्धिंपउद्विवानासमयप
[illegible] समयेसिद्धइति अस्माग्गतोवनंतासाइक्षसंगवाकिमित्याह साकारापयुक्तः सन्सिध्यतिनिष्ठितार्थोभवति
[illegible] पयोगाप्रयुक्तस्यनुपडायंततनानाकारोपयोगापयुक्तस्यनुपडायंतनानाकारोपयोगोपयुक्तस्यनुपडायंतनाना
[illegible] सर्वलब्धयःसमानेनिविरितिसाकारोपयुक्तस्यपडायातआदनस्थानुलक्षितउंसागारोवयोगलोलागतिणह्सिद्धिलप
[illegible] सामणापयोगहेप्रतिप्राद्वाकेवलीयथासिद्धोभवति तथाप्रतिपादितमिदानीसिद्धायथाद्रूपाप्रज्ञाचतिइतनथाप्रति

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

पादयति ॥ तेणंतत्थसिद्धाभवंतीत्यादि तत्र तत्र लोकाग्रे कर्मसंगताः अपुनरावृत्तिः सिद्धा भवंति अशरीरा अदारिकादिशरीररहिता जीवघना मे
शवदसमसमयएवसर्वात्मना ऊर्ध्वगमने जीवघना निविडीकृतजीवप्रदेशा सुषिराः सूक्ष्मक्रियायामप्रतिपातिध्याने एव रुद्धत्वात् सुषिराविदारित्वादि
विवराणामाप्रितत्वात् दर्शनज्ञानोपयुक्ताः जीवप्रदेशाः व्याप्तत्वात् निष्ठितार्थाः कृतकृत्यत्वात् नीरजसो बध्यमानकर्मरहितत्वात् निरेजनाः कंपक्रियारहिताः
वितिमिराः कर्मतिमिररहितत्वात् विशुद्धाः विविधसमाधिद्वारा दिमार्गप्रतिपत्त्या तत्त्वतः सर्वथा नष्टत्वात् सततं शाश्वतमनागतमद्धां तिष्ठंतीति यथा
सदाभावेन अनागतामनागतकालं तिष्ठंति यावत्तदेव इति विबोधयाद्क्रियापरिहाराद्वा सेकेणट्ठेणमित्यादि
त्यादिसुगमं कम्मबीएसु निकम्मरूपाणि बीजानि [illegible] कारणानि कर्मबीजानि तेषु दग्धेषु निर्मूलकाषं कषितेषु नरपतिकृतनिर्मलत्व
तिकारणं तदाकार्यासंभवादर्शनात् कर्माणि [illegible] कस्मान्न भवंति ॥ यात् रागादीनामभावात् रागादयो ह्याहुः प्रकृतीनां कर्मणां कार
[illegible]प्रागेव क्षीणमोहावस्थायां क्षीयंते ततः न वाति पिक्की णाश्रयिणः प्राहुः यति सहकारिकारणाभावात् रागादीनां
[illegible] विकारणाभावे सहकारिकारणेश्वरादिवेदनीयं कर्म तदाकारणं कार्यमकर्तृत्वात् प्रयोजनाभावे न तिष्ठते यथा ता
[illegible] संगात् न च सिद्धानां रागादिवेदनीयं कर्मास्ति तस्य प्रागेव क्षयात् अपि न सूक्ष्मसंपरायाद्यवस्थायामेव प्रसंगो यथा तदपि रा
[illegible] नीयं कर्मप्रत्ययः कस्मान्न भवतीति तद्वारागस्य संक्लेशस्याभावात् रागादिवेदनीयानां हि कर्मणां प्रत्ययो रागादिपरिणति रूपसंक्लेशनात
[illegible] दनीयं कर्मविनिर्मुक्ति स्यात् तथा संक्लेशाभावात् पश्चात् बंधकागादि वेदनीयकर्माभावात् सदा भावप्रत्यया रागादीनामसंभवः प्रागेव
गादीनां [illegible] वनमरणपरिणतियोधर्मपरिणामनिमित्तं ततोऽतिरिक्तं च सहकारिकारणाभावात् हिंसादयो न किल संभवति हि विनंतम
[illegible] सदनारेवासदर्शनेवान्न इति तत्रागादीनामसंभवादाहुः प्रकृतीनां कर्मणामनुत्पादात्
बन्धकादाभावात् न च यदाग्र्यात्मा पुनः स्थितस्तत्त्वतो निरतिशयपरमानन्दरूपो जातो यथा तेषां तदग्रबीजानांकुरः कर्मबीजे तथा दग्धे न रोहति भवांकुरः नयसंहाम

ह सेणट्ठेणंगोयमा इत्यादि एतदेव मित्र सुगमं परममंगलमुक्तं आयुष्यशिष्यप्रशिष्यादिवंशागतत्वेनाव्यवच्छिन्निर्विघ्नयादित्यंतमंगलत्वेनोपसंहा
रव्याख्यातमत्र सूत्र आह ॥ निच्छिन्नसव्वदुक्खा इत्यादि निस्तीर्णसर्वदुःखा वेशेषास्तत्रात्मकत्वं संसारिकदुःखपारगता इत्यर्थः कुत इत्याह जातिजरामरणबंधनविमुक्ताः जातिजरामरणं च बंधनानि च ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि तैर्विमुक्ताः अत एव तेषामतो जातिजरामरण
धनविमुक्तास्तता [illegible] दुःखा अतएव ततः परमसुखस्वरूपे शाश्वतं शाश्वतज्ञानं अव्याबाधं अव्याबाधरहितज्ञानाधिष्ठानं सुखं निबाधानांतेषां सं
तीत्यवंतराममक्षा [illegible] एवं पूर्वेणा संतस्थितिमतनयसंगकलितप्रमाणबहुलविशुद्धसद्बोधं जिनवचनमप्यतीर्थिकदुः वार्थः पदवचनशात्दरमविज्ञाततास्वान विहृतिकरः कृत्वा
मतनिरासेकदक्ष [illegible] पयतिदरिसिद्धसूरिशिष्टीकाकृत्यवि हतविषमता तोलसतां जिनवचनसद्बोधं ॥ इतिश्रीमलयगिरि
प्रज्ञापनाटीकां [illegible] ट्वापमलयगिरिनयतनसमासाधिक विरचितायांप्रज्ञा [illegible] टीकायांषट्त्रिंशत्तमपदं समाप्तं ॥ स विरचिता प्रज्ञापनाटीकाः ॥ श्रीः ॥ ग्रंथाग्रंश्लोकसंख्या
१६००० ॥७॥ [illegible] दासलिखापितं ॥ शुभमस्तु श्रीरस्तु ॥ ॥संवत् १९४५ प्रवर्तमाने श्रावणशुदि पशुक्रे ॥७॥ ॥